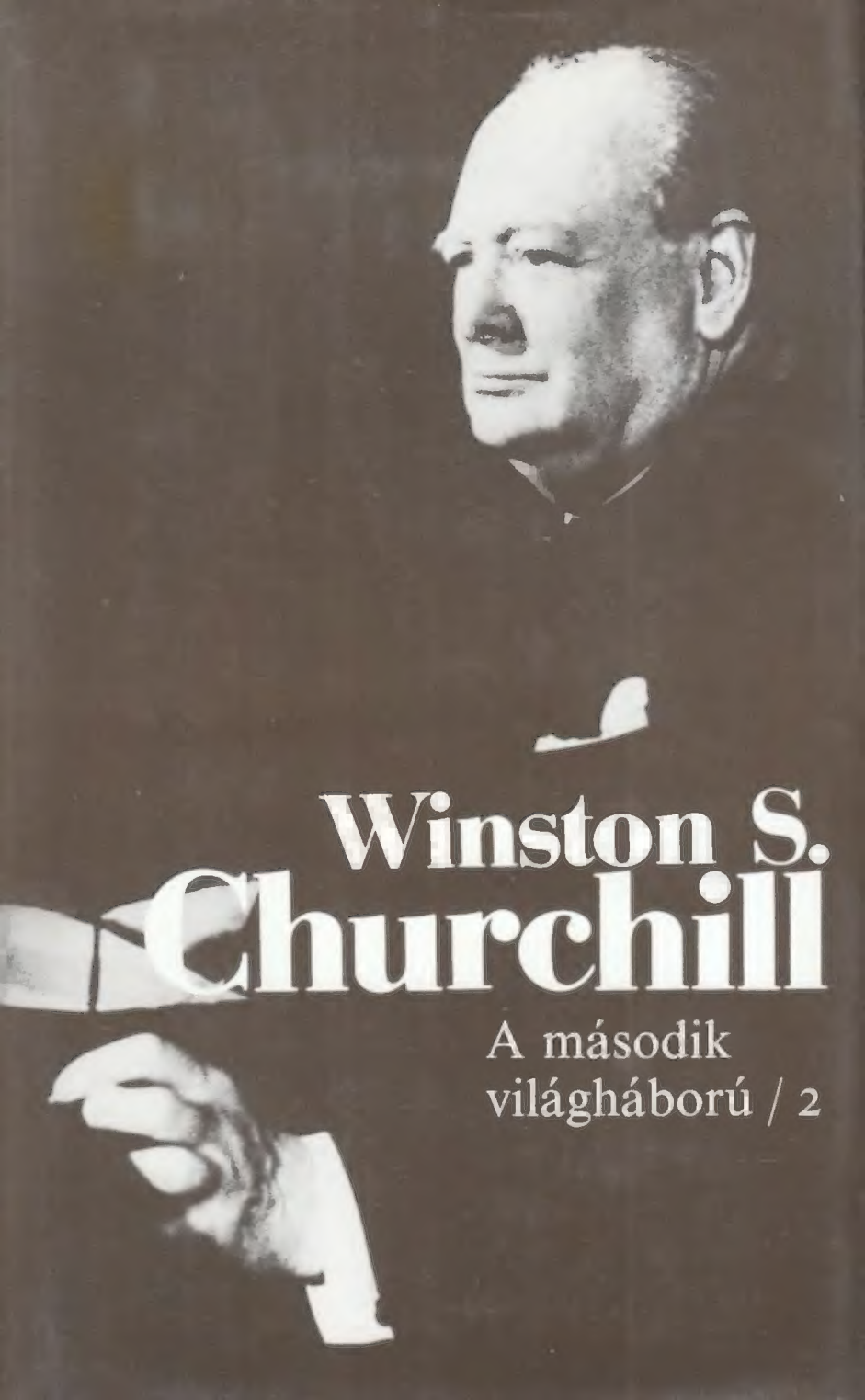

Winston S. Churchill

A második világháború / 2

JAPÁN HÓDÍTÁSAI ÉS ÖSSZEOMLÁSA 1941–1945

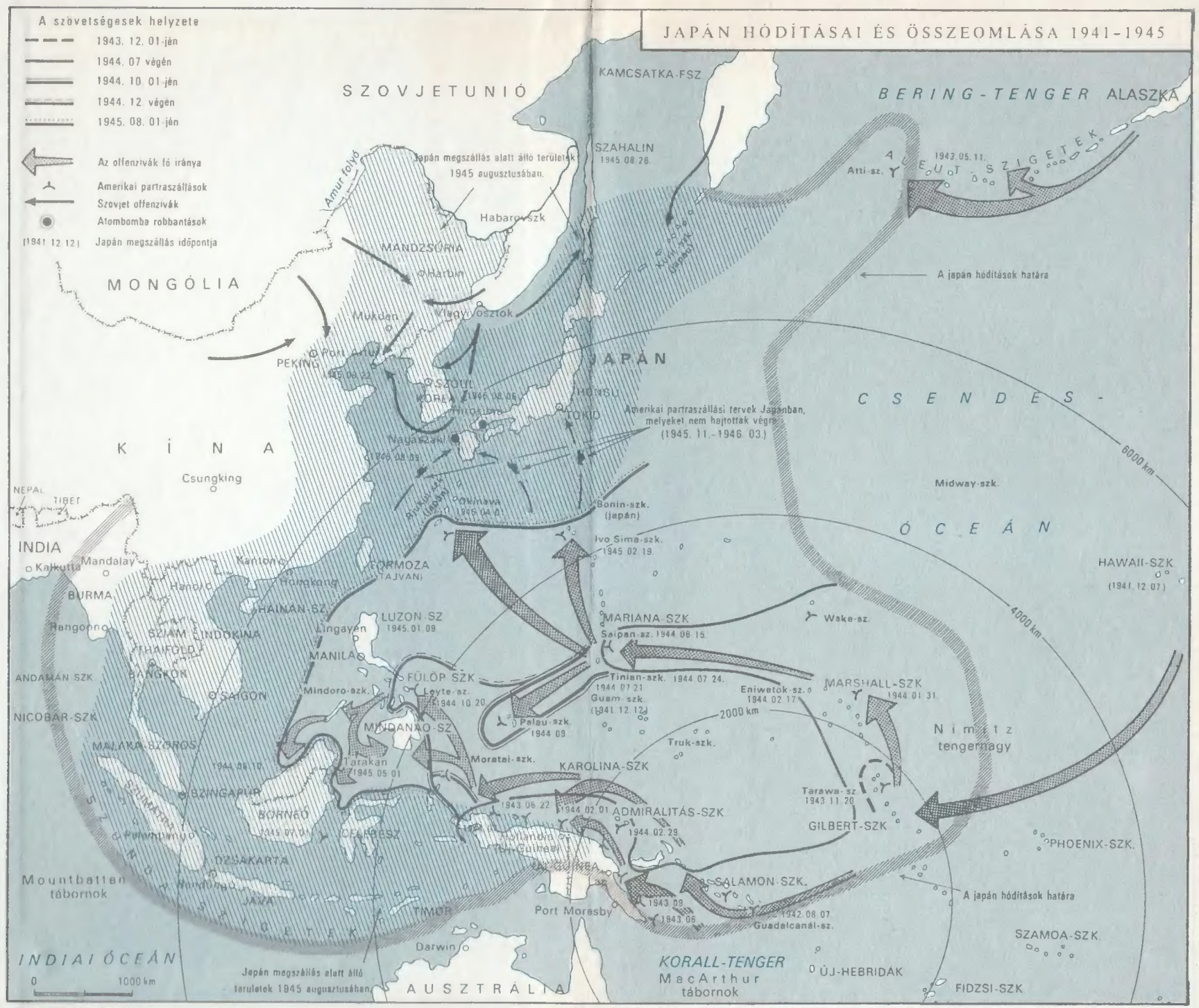

Winston S. Churchill

A második világháború / 2.

Emlékezések

Válogatta
Csurdi Sándor
és
Gyarmati György

Az utószót Gyarmati György írta

Szaklektor
Borus József

Fordította
Betlen János

Az életrajzokat
Csurdi Sándor jegyzeteinek fölhasználásával
Békés Csaba
írta

Szerkesztette és
a német dokumentumokat fordította
Antal László

Winston S. Churchill

A második világháború / 2.

Európa Könyvkiadó
Budapest 1989

A fordítás az alábbi kiadásból készült:
Winston S. Churchill: The Second World War I–VI.
Cassel & Co London, 1950–1953.

Hungarian translation © Betlen János, 1989

HU ISSN 0209-5165

A mű erkölcsi tanulsága:

HÁBORÚBAN: ELSZÁNTSÁG
VERESÉGBEN: DAC
GYŐZELEMBEN: NAGYLELKŰSÉG
BÉKÉBEN: JÓINDULAT

IV. kötet
A sorsfordulat

A kötet tárgya:

HOGYAN KEREKEDETT FÖLÜL
A NAGY SZÖVETSÉG EREJE

Első könyv
A japán támadás

1 / Remények, aggodalmak

1942, a második világháború következő éve egészen új helyzetben köszöntött Britanniára. Immár nem voltunk egyedül. Két nagy hatalmú szövetséges állt mellettünk. Oroszország és az Egyesült Államok, ha más-más okból is, visszavonhatatlanul elszánta magát, hogy a brit birodalommal szoros egységben életre-halálra megvív az ellenséggel. Nem lehetett kétséges, hogy ez az együttes végül győzni fog, hacsak darabokra nem hullik a nagy megterhelés súlya alatt, s ha a németek valamilyen egészen újfajta harci eszközre nem tesznek szert. Márpedig volt ilyen újfajta harci eszköz, és mindkét fél mohón igyekezett megkaparintani. Mint kiderült, a sors úgy akarta, hogy az atombomba titkát mi, az amúgy is erősebbek fejtsük meg. Rettenetes és véres küzdelem várt ránk, alakulását nem láthattuk előre, de végső eredményében biztosak lehettünk.

A nagy szövetségnek most Japán támadásával kellett szembenéznie. A japánok hosszú idő óta készülődtek erre a támadásra, amely nagy erővel, kegyetlenül zúdult most rá a brit és az amerikai frontra, ha ugyan állásainkat egyáltalán frontnak lehetett nevezni. Egy percig sem hittük, hogy Japán legyőzheti az Egyesült Államokat, de az amerikaiakra súlyos veszteségek vártak a Fülöp-szigeteken és más szigeteken, s ugyanígy a britekre és a szerencsétlen hollandokra is Délkelet-Ázsiában és a Csendes-óceánon. A német hadsereg főerejével élethalálharcát vívó Oroszországot csak abban az értelemben sújtotta a japán támadás, hogy az új front olyan energiákat és szállítmányokat is felemésztett, amelyeket egyébként az angolszászok Oroszország megsegítésére fordítottak volna. Britannia és az Egyesült Államok olyan kínzó vereségek hosszú korszaka elé nézett, amelyek a háború végkimenetelén mit sem változtathattak, de népeikre nagy szenvedést hoztak. Britannia védtelen volt, hiszen erőinket másutt kötöttük le, az amerikaiak pedig csak nemrég láttak hozzá, hogy kiaknázzák szinte korlátlan erőforrásaikat.

Idehaza, a Brit-szigeteken úgy éreztük, hogy mindenütt egyre rosszabbra fordul a helyzet, pedig ha jobban belegondoltunk, tudhattuk, hogy a háborút mi nyerjük meg.

[...]

2 / Kudarc a sivatagban

Az előző kötetben szó volt róla, hogyan sikerült Auchinleck tábornoknak hosszú előkészületek után győzelmet aratnia a nyugati sivatagban és felmentenie Tobrukot. Washingtoni látogatásom alatt úgy éreztem, bizakodón nyilatkozhatom a további hadműveletekről. Rommelnek azonban sikerült megtalálnia a módját, hogy Gazálától délre rendezett sorokban vonja vissza erőit az új állásokba. Itt a Godwin-Austen tábornok parancsnoksága alatt harcoló XIII. hadtest újabb támadást intézett ellenük, és december 16-án, háromnapos küzdelem után kénytelenek voltak visszavonulni. Mozgékony alakulataink a sivatagi szárnyat megkerülve megpróbálták elvágni a Bengáziba vezető part menti visszavonulási útvonalat. A rossz idő, a kedvezőtlen terepviszonyok, mindenekelőtt pedig az ellátási nehézségek miatt azonban ez a kísérlet meghiúsult, s az ellenséges oszlopoknak, ha súlyos harcok közepette is, sikerült az őket üldöző 4. brit indiai hadosztály előtt Bengáziba érniük. Az ellenség páncélos ereje az el-Mehilin át vezető sivatagi úton vonult vissza, nyomában a 7. páncéloshadosztállyal – az üldözőkhöz később a gárdadandár is csatlakozott.

Abban reménykedtünk, hogy meg tudjuk ismételni egy évvel korábbi sikerünket, amikor a Bengáziból visszavonuló olasz csapatok délre vezető útját gyors előretöréssel Antelatnál elvágtuk, és tömegével ejtettünk foglyokat. Ezúttal azonban nem tudtuk idejében előteremteni a feladathoz szükséges erőt, s az ellenség nagyon is tisztában volt vele, hogy ismét a bekerítés veszélye fenyegeti. Így aztán, mire előőrseink Antelathoz értek, védelemre jól berendezkedett ellenséggel találták magukat szemben, és egy tapodtat sem tudtak előrejutni. E pajzs mögött pedig Rommel teljes haderejét vissza tudta vonni Adzsedabjába. Ezt végig tartani tudta támadásainkkal szemben, közben el-Ageilában megerődített állásokat épített ki, s január 7-én zavartalanul ezek mögé vonult vissza.

A XIII. hadtest ekkor már a végére ért ellátási lehetőségeinek.

Bengázi kikötőjét sajnálatos módon még mindig nem sikerült működőképessé tennünk, a jelentések szerint a rossz időjárás és az ellenséges légitámadások miatt. Így aztán előretolt csapataink csak Tobrukból, szárazföldi úton juthattak utánpótláshoz, és nem sok tartalékot tudtak felhalmozni. A 4. indiai hadosztályt emiatt nem lehetett Bengáziból délre átcsoportosítani, így el-Ageilánál az ellenséggel szemben csak a gárdadandár és a 7. páncéloshadosztály sorakozott fel, s január közepén az utóbbit is felváltotta a hazulról frissen érkezett 1. páncéloshadosztály. [...]

Január 12-étől 21-éig Rommel serege mozdulatlanul várakozott el-ageilai állásaiban, és ellenőrzése alatt tartotta azt a mintegy nyolcvan kilométer széles sávot, amely a Földközi-tenger és az úgynevezett „líbiai homoktenger" között húzódik. A sóteknőkkel, homokdűnékkel és apró, csupasz sziklákkal tarkított frontszakasz védelemre igen alkalmas terep volt, és az ellenség nem mulasztotta el a szükséges óvintézkedéseket: aknamezőket és drótakadályokat telepített. Auchinleck tábornok úgy látta, hogy február közepe előtt nem lesz képes megtámadni ezt az állást. Közben a gárdadandár két előretolt zászlóalja és az 1. páncéloshadosztály készenléti csoportja révén fenntartotta a harci érintkezést Rommel erőivel. Csaknem százötven kilométerre ettől az arcvonaltól, Antelatnál állomásozott Messervy tábornok parancsnoksága alatt az 1. brit páncéloshadosztály többi alakulata. A Bengázinál és Bengázitól keletre állomásozó 4. brit-indiai hadosztállyal együtt ezek alkották a Godwin-Austen tábornok parancsnoksága alá rendelt XIII. hadtestet. A hadtestnek ez a szétszórtsága az ellátás nehézségeivel meggyengítette arcvonalunkat, ráadásul az erősítés nagyon hátul volt. Nem gondoskodtak róla, hogy aknákkal és más akadályokkal védhetővé tegyék a brit arcvonalat. A terv úgy szólt, hogy ha Rommel ellentámadást indít, előretolt csapatainkat vissza kell vonni. Auchinleck tábornok azonban nem hitt benne, hogy Rommel képes lesz támadni, és úgy gondolta, bőven van ideje rá, hogy felsorakoztassa csapatait és ellássa őket hadianyaggal. [...]

Csakhamar megkaptuk a hírt, hogy Bardia, Sollum és Halfaja megadta magát XXX. hadtestünknek, s hogy alig ötszáz fős veszteség árán tizennégyezer hadifoglyot ejtettünk, és nagy mennyiségű hadianyagot zsákmányoltunk. Egyúttal ezerszáz katonánkat kiszabadítottuk a hadifogságból.

Több említésre méltó hír nem érkezett Bermudára, és mielőtt re-

pülőgépre ültem volna, azzal a határozott érzéssel vettem búcsút az Elnöktől, hogy a tervezett nagyszabású észak-afrikai vállalkozással kapcsolatos gondolataink egybeesnek. Mint később kiderült, ebben nem is tévedtem. Miután visszatértem Londonba, továbbra is jó hírek érkeztek, ámbár világos volt már, hogy az újabb csata előtt hosszabbra nyúlik a szünet, mint eredetileg reméltük. [...]

Auchinleck tábornok, sajnos, alábecsülte az ellenség újjászervezési képességét. A RAF Máltán állomásozó egységei Lloyd repülő almarsall határozott irányításával alaposan kivették a részüket a szárazföldi győzelemből, amikor ősszel támadásokat intéztek az olaszországi kikötők és az olasz hajók ellen, decemberben azonban a Szicíliába összpontosított nagy erejű német légiszázadok egymás után vezették ellene támadásaikat és végül fölébe kerekedtek. Minthogy pedig a tengereken újabban súlyos veszteségek értek bennünket, Cunningham tengernagy flottája annyira meggyengült, hogy egy ideig nem tudott hathatósan fellépni a Tripoliba vezető tengeri útvonalakon. A Rommelnek szánt utánpótlás immár akadálytalanul jutott el rendeltetési helyére. Január 21-én Rommel erőszakos felderítést indított három, egyenként ezerfőnyi gépesített gyalogságból álló, harckocsikkal támogatott oszloppal. Ezek gyorsan utat törtek harckocsik nélkül küzdő, előretolt csapataink között. Godwin-Austen tábornok ezután először Adzsedabjába rendelte vissza csapatainkat, majd onnan is tovább, hogy elállják az Antelatból Mszúsz felé előretörő ellenség útját.

[...]

Rommel ismét bebizonyította, hogy mestere a sivatagi harcászatnak, túljárt parancsnokaink eszén és visszafoglalta Cirenaica nagy részét. Ez a csaknem ötszáz kilométeres visszavonulás szertefoszlatta reményeinket, elvesztettük Bengázit és teljes készletünket, amelyet Auchinleck tábornok a február közepére remélt támadáshoz gyűjtött össze. Rommelt alighanem nagyon meglepte, hogy milyen elsöprő sikert aratott a támadás kezdetén bevetett három kis oszlop, s most minden rendelkezésre álló alakulatát utánuk küldte erősítésül. Ritchie tábornok Gazála és Tobruk térségében az első vonalban rendezte a megtépázott XIII. hadtest és a többi alakulat sorait. Itt aztán az üldözők és az üldözöttek lélegzetvételnyi szünethez jutottak, és mozdulatlanul néztek egymással farkasszemet egészen május végéig: addigra Rommel felkészült az újabb csapásra.

A hadiszerencse azért fordulhatott ekkorát, s érhetett bennünket

ekkora katasztrófa a hadszíntéren, mert az ellenség a Földközi-tengeren át lényegében akadálytalanul láthatta el erősítéssel és utánpótlással páncélos erőit, s mert légierejének jelentős részét visszavonta Oroszországból. A helyszíni harcászati eseményekre azonban mindmáig nincs magyarázat. A döntő nap január 25-e volt: az ellenség ugyanis ekkor egészen Mszúszig tört előre. Ekkor a zűrzavarban és a haditervek állandó módosítása folytán Rommel kezébe ment át a kezdeményezés. A gárdadandár sehogyan sem értette, miért nem szabad kitartania állásaiban, engedelmeskednie kellett azonban a többszöri és határozott visszavonulási parancsnak. A 4. brit-indiai hadosztály nem kapott rá lehetőséget, hogy hasznos szerepet játsszon.

Csak nemrégiben derült ki az ellenség feljegyzéseiből, hogy páncélos ereje felülmúlta a mienkét. Az Afrika Hadtest százhúsz, az olaszok legalább nyolcvan harckocsit vetettek be az 1. páncéloshadosztály százötven harckocsijával szemben. A hadosztály igen alacsony hatékonysággal vett részt a harcokban, s erre mindmáig nincs magyarázat. Auchinleck táviratából az derül ki, hogy „mivel frissen érkezett az Egyesült Királyságból, nem volt tapasztalata a sivatagi hadviselésben", továbbá szerepel benne az az általános megállapítás is, hogy „egyrészt a német harckocsik lövegeikkel felülmúlták a mieinket, másrészt a mi közepes harckocsijaink harc közben műszakilag is gyöngébbnek bizonyultak. Azonkívül, hogy a harckocsijaink gyöngébb fegyverzetűek és műszakilag megbízhatatlanok voltak, a németekhez képest szűkében voltunk páncéltörő fegyvereknek is."

Mindezeket a kijelentéseket meg kell vizsgálni. Az 1. páncéloshadosztály az egyik legjobb hadosztályunk volt. Katonáinak többsége mögött több mint kétéves kiképzés állt, s harci értékük a legjobb volt reguláris alakulataink között. Novemberben szálltak partra Egyiptomban. Mielőtt elhagyták volna Angliát, a legfrissebb adatok és tapasztalatok birtokában alaposan felkészítették őket, hogy járműveikkel boldoguljanak a sivatagban. Miután a kairói műhelyekben megtörtént a szokásos karbantartás, a hadosztály átkelt a sivatagon és január 6-án megérkezett Antelatba. Hogy kíméljék a lánctalpakat, a harckocsikat különleges szállító járműveken vitték a sivatagba, s így jó műszaki állapotban érkeztek meg Antelatba. Ez a kiváló hadosztály mégis több mint száz harckocsiját veszítette el, pedig nem is bocsátkozott nagyobb harcokba. Az arcvo-

nalba szállított jelentős benzinkészleteket az elsietett visszavonulás közben hátrahagyták, és utána számos harckocsi azért maradt ott, mert kifogyott az üzemanyaguk.

A visszavonulási parancsot teljesítő gárdadandár nagy benzinkészleteket talált a hadosztály nyomában, de ezeket az ellenség közeledtével meg kellett semmisítenie. Minthogy azonban a sivatagban számos elhagyott harckocsira bukkant, magával vitt annyi üzemanyagot, amennyit csak bírt, és a maga legénységét ültette a harckocsikra. Csupán a 2. gyaloggárdaezred egyik százada hat harckocsit szedett össze és mentett meg, s más egységek is ugyanígy jártak el. Olyannyira, hogy némelyik század megerősödve került ki a visszavonulásból, mert a németekhez hasonlóan néhány harckocsival is támogatni tudta már gépesített gyalogságát. Ha meggondoljuk, mennyi pénzt, időt és munkát emészt fel egy páncéloshadosztály felállítása, milyen nehéz kiállítani a hozzá szükséges sok szakembert és szakképzett katonát, a Fokföldet megkerülve odaszállítani a helyszínre, majd hosszas előkészületekkel harcképes állapotba hozni, csakis a legnagyobb fájdalommal állapíthatjuk meg, hogy a szakszerűtlen vezetés aztán elpocsékolta ennek a sok erőfeszítésnek az eredményét. Még fájdalmasabb a kudarc, ha a németek sikerével vetjük össze, annál is inkább, mert a német csapatok fő támaszpontjuktól, Tripolitól több mint hétszáz kilométerre aratták győzelmüket. Az eseményeket értékelve helytelen és félrevezető volna elhitetni a brit nemzettel, hogy e jelentős és súlyos következményekkel járó kudarc csakis azért következett be, mert alacsony volt harckocsijaink műszaki színvonala.

[...]

3 / U-Bootok paradicsoma

Megkönnyebbüléssel és növekvő harci kedvvel üdvözöltük az Egyesült Államok hadba lépését. Ezentúl terheinket olyan társsal oszthattuk meg, akinek szinte kiapadhatatlan források állnak rendelkezésére, és bízhattunk benne, hogy a tengeri háborúban csakhamar sikerül megfékeznünk a német U-Bootokat. Az Atlanti-óceánon további veszteségekre kellett számítanunk ugyan, amíg szövetségesünk be nem tudja vetni teljes erejét, de amerikai segítséggel mégiscsak gondoskodhattunk legfontosabb tengeri útvona-

laink biztonságáról és ezzel fennmaradásunkról is. Így megerősödve, folytathattuk a háborút Hitler ellen Európában és a Közel-Keleten. Egyelőre a Távol-Kelet volt a legsötétebb színtér.

Az 1942-es év azonban, mint kiderült, sok kíméletlen megrázkódtatást hozott, és az Atlanti-óceánon az egész háború legkeményebb esztendejének bizonyult. 1941 végére a német tengeralattjáró-flotta már csaknem kétszázötven hajóból állt, és Dönitz tengernagy azt jelenthette, hogy csaknem száz állandóan tevékenykedik, s a számuk havonta tizenöttel nő. Közös védelmünk jóval erősebb volt ugyan, mint amikor még egyedül harcoltunk, de nem tudott megbirkózni a most már jócskán megszaporodott célok ellen indított új támadásokkal. A német U-Bootok hat-hét hónapon át szinte akadálytalanul pusztíthattak az amerikai vizeken, ami azzal a szörnyű veszéllyel fenyegetett, hogy a háború beláthatatlan ideig elhúzódik. Ha kénytelenek lettünk volna felfüggeszteni vagy akár csak rövid időre erősen korlátozni az atlanti hajóforgalmat, minden közös tervünk megfeneklett volna.

A Führer részvételével 1941. december 12-én tartott értekezlet úgy határozott, hogy a tengeralattjáró-háborút ki kell terjeszteni az amerikai parti vizekre is. Minthogy azonban előzőleg számos tengeralattjárót és a legjobb német parancsnokok közül sokat a Földközi-tengerre vezényeltek, továbbá minthogy Hitler parancsára Dönitznek a norvégiai és a sarkvidéki vizeken is erős csoportot kellett állomásoztatnia, kezdetben a nagyobb, hétszáznegyven tonnás tengeralattjárók közül csak hatot irányítottak az amerikai partokhoz. Ezek december 18-a és 30-a között hagyták el a vizcayai kikötőket azzal az utasítással, hogy az Új-Fundlandot New Yorkkal összekötő parti útvonal északi szakaszára törjenek be, azoknak a kikötőknek a közelében, amelyekben hazafelé tartó hajókaravánjaink gyülekeznek. Nyomban sikerrel jártak. Január végére harmincegy hajót süllyesztettek el, csaknem kétszázezer tonnát az Egyesült Államok és Kanada partjai előtt. A támadásokat csakhamar délebbre is kiterjesztették, Hampton Roads és a Hatteras-fok körzetére, onnan pedig még délebbre, a floridai partvidékre. Ez a hosszú tengeri országút valósággal hemzsegett a védtelen amerikai és szövetséges hajóktól. A létfontosságú tartályhajóflotta szakadatlan menetben közlekedett rajta a venezuelai és a mexikói olajkikötőkből Észak-Amerikába és vissza. Ha ez a forgalom megszakad, azt egész hadigazdaságunk és minden haditervünk megsínylette volna.

A Karib-tengeren a tengeralattjárók kedvükre válogathattak a sok célpont között, és főleg a tartályhajók közül szedték áldozataikat. Nemcsak a szövetséges hajókra rontottak rá, hanem a mindenfajta semlegesekre is. Az irtóhadjárat hétről hétre nagyobb méreteket öltött. Februárban a német tengeralattjárók hetvenegy hajót pusztítottak el, 384 000 tonnával, s kettő kivételével valamennyit az amerikai övezetben. Ez volt a legnagyobb veszteség a háború kezdete óta. De ez a rekord nem volt hosszú életű.

Tizenkét-tizenöt német tengeralattjárónál több sohasem tartózkodott egyszerre a térségben, mégis nagyobb pusztítást végeztek, mint amekkorában a háború alatt valaha is részünk volt, igaz, még mindig kisebbet, mint amekkorát 1917 legsúlyosabb időszakában szenvedtünk el. Az Egyesült Államok haditengerészete hónapokon át vigasztalanul csekély védelemben részesítette a hajókat. Bizony meglepő, hogy az alatt a két év alatt, amíg a totális háború egyre közeledett az amerikai kontinenshez, nem sikerült jobban felkészülni e halálos veszedelemre. Amióta az Elnök kiadta a jelszót: „Minden segítséget Britanniának, a háborút kivéve!", az amerikaiak sokat tettek értünk. Megkaptuk azt az ötven régi rombolót és a tíz vámőrhajót. Cserében átengedtük felbecsülhetetlen értékű karib-tengeri támaszpontjainkat. Szövetségesünknek most nagy szüksége lett volna a hajókra: Pearl Harbour után a Csendes-óceánon súlyos teher nehezedett az Egyesült Államok haditengerészetére. Az amerikaiak pontosan tudták, milyen védelmi intézkedéseket léptettünk életbe mi a küzdelem előtt és alatt, de bármily hihetetlen is, mégsem készültek fel rá, hogy part menti konvojokat szervezzenek, és megsokszorozzák kis hadihajóik számát.

A parti légvédelmet sem fejlesztették. Az amerikai hadsereg légierejét, amely a part mentén állomásozó csaknem minden katonai repülőgéppel rendelkezett, nem képezték ki a tengeralattjárók elleni hadviselésre, a vízi repülőkkel és kétéltű gépekkel felszerelt haditengerészetnek pedig nem voltak eszközei hozzá. Így történhetett meg, hogy e sorsdöntő hónapokban csak kínos, akadozó léptekkel vánszorgott a hathatós amerikai védelmi rendszer kiépítése. Közben az Egyesült Államok és valamennyi szövetségese fájdalmas veszteségeket szenvedett hajókban, rakományban és emberéletben. E veszteségek még sokkal súlyosabbak lettek volna, ha a németek az Atlanti-óceánra küldik portyázni nagy felszíni hajóikat. Hitlernek azonban az volt a rögeszméje, hogy már a közeljövőben

partra akarunk szállni Norvégiában. Rendkívüli szellemi képességei voltak, de egyoldalúan gondolkodott, feláldozta az Atlanti-óceánon kínálkozó ragyogó lehetőségeket, és sok értékes tengeralattjáróval együtt a norvégiai vizekre összpontosította minden szabad felszíni hadihajóját. „Norvégiában dől el a háború" - mondta. Mint az olvasó is tudja, csakugyan rendkívül fontos térség volt ez, de akkor az Atlanti-óceánon nyílt volna igazi lehetőség a németek előtt. A tengernagyok hiába érveltek a tengeri offenzíva mellett. Führerjük hajthatatlan volt, és stratégiai döntése mellett szólt az olajhiány is.

Egyetlen csatahajóját, a *Tirpitz*-et, amely a legnagyobb volt a világon, már januárban Trondheimbe küldte. [...]

Védelmi tervei keretében Hitler elhatározta, hogy a *Scharnhorst* és a *Gneisenau* csatacirkálót hazai kikötőkbe vonja vissza. A két hajó csaknem egy éve Brest kikötőjében vesztegelt, egyszersmind azonban súlyos veszélyt jelentett óceáni konvojainkra nézve. 1942. január 12-én külön értekezletet tartottak az ügyben Berlinben, s ezen a német haditengerészeti vezetők megvitatták, hogyan teljesítsék a Führer kívánságait. Hitler a következőket mondotta:

A bresti haditengerészeti erőnek mindenekelőtt megvan az az áldásos hatása, hogy ellenséges légialakulatokat köt le és elvonja őket a német területek elleni légitámadásoktól. Ez az előny pontosan addig fog tartani, amíg a hajók sértetlenek, és ezért az ellenség úgy érzi, hogy kénytelen folytatni támadásait. Ha hajóink Brestben tartózkodnak, semmivel sem kötnek le nagyobb ellenséges tengeri erőt, mint ha Norvégiában állomásoznának. Ha bármi esélyét látnám, hogy a hajók négy-öt hónapig sértetlenek maradhatnak, és aztán a megváltozott általános helyzet következtében bekapcsolódhatnak az atlanti-óceáni hadműveletekbe, hajlamosabb volnék megfontolni, hogy Brestben hagyjam őket. Minthogy azonban véleményem szerint erre nem számíthatunk, eltökélt szándékom, hogy a hajókat visszavonom Brestből és nem teszem ki őket napról napra az ellenséges találatok veszélyének.

Itt most egy kis kitérőt kell tennünk, mert e döntés olyan incidensre vezetett, amely annak idején nagy felzúdulást és tiltakozást keltett Angliában.

1942. február 11-én este a két csatacirkáló a *Prinz Eugen* cirká-

lóval együtt kiszökött Brest kikötőjéből és sikeresen haladt a Csatornán a hazai kikötők felé.

Minthogy a télen súlyos veszteségeket szenvedtünk a Földközitengeren, és egy időre egész keleti flottánk harcképtelenné vált, kénytelenek voltunk – mint már az előző kötetben szó esett róla – csaknem valamennyi torpedóvető repülőgépünket a helyszínre rendelni, hogy Egyiptomot megvédjük az esetleges ellenséges partraszállástól. Egyúttal azonban minden lehetőt megtettünk, hogy szemmel tartsuk Brestet, s a tengerről és a levegőből bombákkal és torpedókkal támadjuk a kitörő hajókat. Feltételezett útvonalaikon, mind a Csatornán, mind a hollandiai partvonal mentén, aknákat is raktunk. Az admiralitás arra számított, hogy a németek éjszaka kísérelnek meg átkelni a Doveri-szoroson; a német tengernagy azonban úgy gondolta, hogy jobb, ha arra használja fel a sötétséget, hogy kikerülje a Brest környékén cirkáló őrjáratainkat, s inkább vállalta, hogy nappal tüzeljenek rá a doveri ütegek. 11-én éjfél előtt hajózott ki Brestből.

12-én ködös volt a hajnal, és amikor felfedeztük az ellenséges hajókat, őrjáró repülőgépeink radarja csütörtököt mondott. Part menti radarállomásunk sem tudta bemérni őket. Annak idején azt hittük, balszerencsés véletlenről van szó. A háború után azonban tudomásunkra jutott, hogy Martini tábornok, a német radarszolgálat főnöke gondosan eltervezett mindent. A németek addig meglehetősen hatástalanul zavarták radarjainkat, ekkor azonban számos új zavaró adót léptettek működésbe, s hogy a sorsdöntő napon gyanút ne fogjunk, fokozatosan kapcsolták be egymás után a zavaró adókat, hogy a zavarás napról napra éppen csak egy keveset erősödjék. Kezelőszemélyzetünk nem is panaszkodott, hogy valami baj van, és senki nem észlelt semmi szokatlant. Február 12-ére azonban annyira felerősödött a zavarás, hogy tengeri megfigyelő radarrendszerünk lényegében hasznavehetetlenné vált. Az admiralitás csak de. 11.25-kor kapta meg a hírt, addigra azonban a szökevény cirkálók erős légi- és rombolókíséretükkel már harminc kilométernyire jártak Boulogne-tól. Nem sokkal déli 12 óra után a doveri ütegek nehézlövegeikkel tüzet nyitottak, az öt torpedónaszádból álló első támadóegység pedig nyomban útnak indult, és felvette a harcot az ellenséggel. Hat torpedóvető Swordfish típusú repülőgépünk meg sem várva, hogy megérkezzék a több mint tíz Spitfireből álló erősítés, felszállt a Kent grófságbeli Manston légi támasz-

pontjáról és Esmonde kapitány parancsnoksága alatt (ő vezette annak idején a *Bismarck* elleni első támadást is) támadásra indult. A Swordfishek az ellenséges vadászgépek heves támadásával dacolva kilőtték torpedóikat, de súlyos árat kellett fizetniük. Egyikük sem tért vissza, s csak öt túlélőt sikerült kimenteni a tengerből. Esmonde-ot posztumusz Viktória-kereszttel tüntették ki.

Bombázóink és torpedóvető repülőgépeink egészen sötétedésig egymást követő hullámokban támadták az ellenséget. Elkeseredett, áttekinthetetlen harcba keveredtek a német vadászgépekkel, és súlyosabb veszteségeket szenvedtek, mint a számbeli fölényben lévő ellenség. Amikor aztán a német cirkálók du. 3.30 felé a holland partok elé értek, Harwichból kiindulva öt rombolónk támadta meg őket: hajóink vagy három kilométernyi távolságból iszonyatos ellenséges tűzben lőtték ki torpedóikat. A német hajóraj azonban egyetlen karcolás nélkül úszta meg mind a doveri ütegek, mind a torpedók támadását. Folytatta útját, és 13-án reggelre valamennyi német hajó hazai vizekre ért. A brit közvélemény döbbenten fogadta a hírt, és sehogyan sem értette, hogyan lehetséges, hogy a németek az urak a Csatornán, az események ugyanis látszólag erre vallottak. Titkosszolgálatunk útján csakhamar arról értesültünk azonban, hogy a *Scharnhorst* is és a *Gneisenau* is levegőből ledobott aknáink áldozatává vált. Fél év is beletelt, mire a *Scharnhorst* ismét szolgálatba állhatott, a *Gneisenau* pedig többé nem játszott szerepet a háborúban. Értesüléseinket azonban nem tettük közhírré, s így nem csillapíthattuk le az országos felháborodást. [...]

Csak több mint két hónappal később, az április 23-i zárt ülésen nyílt rá alkalmam, hogy tájékoztassam az alsóházat a legfontosabb tényekről:

Nagy benyomást tett rám, hogy a brit nemzet hazafias tömegeit mennyire megrázta a két hajó átkelése a Csatornán. ... Torpedóvető repülőgépeinkre Egyiptomban volt szükség. Ami a haditengerészetet illeti, nyilvánvaló okokból nem tartunk csatahajókat keskeny vizeken. Igaz, azt is a szemünkre vetették, hogy mindössze hat rombolót tudtunk a német csatacirkálók ellen indítani. Azt kérdik tőlünk, hol volt a többi flottillánk. Íme a válasz: az Atlanti-óceánon kísérték és kísérik az Amerikából érkező élelmiszer- és hadianyagszállítmányokat, amelyek nélkül elpusztulnánk. ... A legtöbben megdöbbentőnek és riasztónak tartják, hogy ezek a hajók átjuthat-

tak a Csatornán. Kitörhettek volna dél felé is, s talán bejutottak volna a Földközi-tengerre. Kifuthattak volna az Atlanti-óceánra, hogy a kereskedelmi útvonalakon kalózkodjanak. Északra is vehették volna útjukat, hogy a norvég fjordokon át próbáljanak meg hazajutni. A közvélemény szemében csak egyetlen megoldás látszott lehetetlennek: hogy végighajózzanak a Csatornán és áthaladjanak a Doveri-szoroson. Ezért hát hadd idézzek most az admiralitásnak abból a helyzetelemzéséből, amely február 2-án, tíz nappal a cirkáló kitörése előtt készült, amikor a német hajók gyakorlataiból, próbafűtéséből és a kísérőrombolók érkezéséből világos volt, hogy mire készülnek:

„Első pillantásra kockázatos vállalkozásnak látszik, hogy a németek megpróbáljanak átjutni a Csatornán. Minthogy azonban csatahajóik harckészültsége nem teljes, valószínű, hogy mégis inkább ezt az útvonalat választják, s ütőképes rombolóik és repülőgépeik oltalmára bízzák magukat, annál is inkább, mert tökéletesen tisztában vannak vele, hogy a Csatornán nem állíthatunk szembe velük nehézhajókat. Nagyon is lehetséges tehát, hogy a két csatacirkáló és a 200 mm-es lövegekkel felszerelt cirkáló öt nagy és öt kis romboló kíséretében, továbbá mintegy húsz vadászgép állandó oltalma alatt (és a bármikor mozgósítható erősítés tudatában) egyszer csak megindul felfelé a Csatornán.

Mindent egybevetve a német hajók a jelek szerint sokkal kevesebbet kockáztatnak, ha a Csatornán próbálnak áthaladni, mint ha az óceánon át próbálnák elérni Norvégiát, márpedig véleményünk szerint a németek kerülni fogják a veszélyt, amíg teljes egészében fel nem készültek rá, tehát ha elhagyják Brestet, az a legvalószínűbb, hogy a Csatorna felé veszik útjukat."

Amint számítottam is rá, a haditengerészeti vezérkarnak *az események előtt* készített feljegyzéséből vett idézet sokkal nagyobb hatást gyakorolt a Házra, mint bármiféle utólagos magyarázkodás.

[...]

Február 10-én magunktól felajánlottunk az amerikai haditengerészetnek huszonnégyet a legjobban felszerelt tengeralattjáró-vadász halászhajóinkból, továbbá tíz korvettet, a jól képzett legénységgel együtt. Szövetségesünk örömmel fogadta őket, s az első hajók március elején érkeztek meg New Yorkba. Csekély segítség volt ez, de ennél többet nem nélkülözhettünk. „Ennyit adott csupán,

többet nem adhatott." A part menti konvojok nem állhattak össze, amíg ki nem épült a szükséges fedezeti háttér, s amíg össze nem gyűlt a kíséréthez minimálisan szükséges tengeri haderő. Február 16-án egy tengeralattjáró megközelítette a Holland Antillákon fekvő Aruba nagy olajkikötőjét, s előbb elsüllyesztett egy kisebb tartályhajót, egy másikat pedig megrongált, majd a kikötőn kívülről a parti berendezéseket vette tűz alá, nagyobb kárt azonban nem tett bennük. Sikertelenül próbált megtorpedózni továbbá egy horgonyzó nagy tartályhajót. Ugyanebben a körzetben és ugyanaznap más tengeralattjárók három tartályhajót süllyesztettek el. Nyomban ezután egy másik tengeralattjáró behatolt trinidadi kikötőnkbe, elsüllyesztett két horgonyzó hajót, majd sértetlenül visszavonult. A Távol-Keletre tartó szállítóhajóink gyakran vettek fel üzemanyagot Trinidadban, ez után az eset után azonban kénytelenek voltunk más útvonalra terelni őket. Szerencsénkre sem a *Queen Mary*-t, sem más nagy hajónkat nem érte támadás ebben az övezetben.

Márciusban a Charleston és New York közötti térségre nehezedett a legnagyobb nyomás, de közben a Karib-tengeren és a Mexikói-öbölben már-már elviselhetetlenül szabadon és szemtelenül portyáztak a magányosan kalózkodó német U-Bootok. Egyetlen hónap alatt csaknem félmillió tonna süllyedt a tenger fenekére, s ennek háromnegyed része az amerikai partokhoz ötszáz kilométernél közelebb. Csaknem a fele tartályhajó volt. A németek viszont csak két U-Bootot veszítettek az amerikai vizeken: konvojt kísérő amerikai repülőgépek süllyesztették el őket márciusban, Új-Fundland közelében. Felszíni hajó – az Egyesült Államok *Roper* nevű rombolója – április 14-én süllyesztett el először német tengeralattjárót az amerikai partok mentén.

Márciusban ismét visszatértem a dologra, hiszen addigra a háború egyik legfontosabb kérdésévé vált.

A miniszterelnök Harry Hopkinsnak 1942. márc. 12.
1/ Mélységesen aggaszt, hogy a 40. délkörtől nyugatra és a Karib-tengeren hatalmas veszteségek érik tartályhajóinkat. Januárban tizennyolc hajónk süllyedt el vagy rongálódott meg, 221 000 tonna űrtartalommal; februárban harmincnégy hajóra és 364 941 tonna űrtartalomra emelkedett a veszteség; március első tizenegy napjában pedig hét hajónkat süllyesztették el, 88 449 tonna űrtartalommal. Csupán tegnap 30 000 tonna süllyedt el vagy rongálódott meg

a jelentések szerint. Így tehát alig több mint két hónap alatt csak ezeken a vizeken mintegy hatvan tartályhajónk süllyedt el vagy rongálódott meg, összesen mintegy 675 000 bruttóregisztertonna űrtartalommal. Számos további tartályhajóról még nem érkezett hír.

2/ Az atlanti konvojszolgálat átszervezésével jelentős számú amerikai rombolót irányítottak át az Atlanti-óceánt átszelő útvonalakról máshová. Huszonnégy tengeralattjáró-vadász halászhajót átengedtünk Önöknek, huszonhárom már meg is érkezett.

3/ A helyzet olyan súlyos, hogy határozott lépésre van szükség, és nagyon remélem, hogy addig is, amíg az Önöknek átengedett tíz korvett szolgálatba nem áll, ki tudnak vonni néhány rombolót a Csendes-óceánról, és így haladéktalanul konvojokat tudnak összeállítani az Antillák és Bermuda térségében.

4/ Ha ez nem lehetséges, akkor csak két megoldás jöhet szóba: vagy felfüggesztjük egy időre a tartályhajó-forgalmat – ezzel azonban súlyosan veszélyeztetnénk hadműveleti utánpótlásunkat –, vagy pedig ritkábban indítunk konvojokat Halifax és az Egyesült Királyság között (más szóval csökkentjük a forgalmat), hogy így egy időre előteremtsük az Antillák térségében hajózó konvojokhoz szükséges kíséretet. Tudnunk kell azonban, hogy ezzel megint mintegy 30 000 tonnával csökkentjük havi behozatalunkat, s ráadásul el is tart egy ideig, mire az intézkedés érezteti hatását.

5/ Szeretném, ha a két haditengerészet vezetői haladéktalanul a legmagasabb szinten megvitatnák ezeket a változatokat. Ha a konvojok ritkítása mellett döntenénk, vegyék figyelembe, hogy ezzel egy időre kénytelenek leszünk csökkenteni behozatalunkat, és az év második felében többet kellene szállítaniuk a tervezettnél. Kérem, tudassa velem, helyesnek tartja-e, hogy mindezt egyenest az Elnök elé tárja. [...]

Az Elnök mindezt és az egész haditengerészeti helyzetet töviről hegyire megvitatta tengernagyaival, majd kimerítő választ adott táviratomra. Örömmel nyugtázta, hogy a halászhajók és a korvettek megérkeztek. Több javaslatot is tett az atlanti-óceáni kíséret csökkentésére, többek között azt indítványozta, hogy július 1-jéig ritkítsuk a konvojokat. Addigra teljes mértékben érezteti majd hatását, hogy az Egyesült Államokban egyre növekvő számban kerül-

nek ki a gyárakból kisebb kísérő hajók és repülőgépek. Megkaptam tőle továbbá az év második felére tervezett behozatalunkhoz kért biztosítékokat is. [...]

Márciust a fényes és hősies saint-nazaire-i rajtaütéssel zártuk. Az egész atlanti partvidéken nem volt még egy kikötő, ahová a *Tirpitz* visszavonulhatott volna, ha megrongálódik. A világ egyik legnagyobb javítódokkja volt ez, s tudtuk, hogy ha leromboljuk, a *Tirpitz*-nek sokszorta veszedelmesebb lesz kihajóznia Trondheimből az Atlanti-óceánra, olyannyira, hogy talán nem is tartják majd érdemesnek útnak indítani. Kommandóink alig várták már a bevetést, s ezúttal csakugyan olyan hőstettre nyílt alkalmuk, amellyel egyszersmind a magas stratégiába is beleszólhattak. Ryder fregattkapitány parancsnoksága alatt március 26-án délután rombolókból és könnyű parti őrnaszádokból álló expedíció indult útnak Falmouthból, mintegy kétszázötven főnyi kommandócsapattal. A csapat élén Newman ezredes állt, az essexi ezredből. Vagy hétszáz kilométert kellett megtenniük sűrű ellenséges őrjáratok között, ezután még vagy nyolc kilométert felfelé a Loire tölcsértorkolatában.

Az volt a feladatuk, hogy felrobbantsák a nagy zsilip kapuját. A *Campbeltown*, az amerikaiaktól kapott ötven régi romboló egyike, három tonna nagy erejű robbanóanyaggal a fedélzetén a közvetlen közelből gyilkos tüzet árasztó ágyúk lövedékeivel dacolva behatolt a zsilipkapuk közé. Itt aztán elsüllyesztették, s közben a nagy robbanótöltetek időzítőszerkezetét későbbi időpontra állították be. A hajót Beattie korvettkapitány vezette a célhoz. A fedélzetről Copeland őrnagy parancsnoksága alatt egy partraszálló egység elérte a szárazföldet, azzal a feladattal, hogy megsemmisítse a zsilip gépezetét. Katonáinkat óriási német túlerő fogadta, és dühödt tűzharc kezdődött. Öt híján valamennyi partra szálló katonánkat megölték vagy elfogták. Ryder fregattkapitány hajói, jóllehet mindenfelől tüzeltek rájuk, csodával határos módon átvészelték a kitörést, s a parancsnok a maradék katonasággal együtt baj nélkül hazaért. A nagy robbanás azonban továbbra is váratott magára. Valami baj történhetett az időzítőszerkezettel. Csak másnap lépett működésbe, éppen amikor számos német tiszt és technikus a zsilipkapuk közé szorult *Campbeltown* roncsát vizsgálgatta. A pusztító erejű robbanás több száz németet megölt, és a háború végéig használhatatlanná tette a nagy zsilipet. A németek tisztelettel bántak a foglyok-

kal, akik közül négyen megkapták a Viktória-keresztet, viszont annál szigorúbban büntették meg a bátor franciákat, akik mindenfelől lélekszakadva siettek a felszabadítók előőrsének hitt partraszállók segítségére.

Április 1-jén végre működésbe léphetett az Egyesült Államok haditengerészetének első, részleges part menti konvojrendszere. Kezdetben csak arról lehetett szó, hogy a hajók napközben kétszáz kilométernyi utat tegyenek meg kísérettel az egyik jól védett kikötőtől a másikig, éjszaka pedig szünetelt a hajóforgalom. Mindennap legalább százhúsz, védelemre szoruló hajó volt úton Florida és New York között. Az ebből származó forgalomkiesés is elég nagy baj volt. Az első jól megszervezett konvoj csak május 14-én indult útnak Hampton Roadsból Key Westbe. Ezután gyors ütemben New Yorkig és Halifaxig is kiépült a rendszer, a hónap végére pedig Key Westtől északra az egész keleti partvidékre kiterjedt. A helyzet egy csapásra megjavult, s jóllehet a német tengeralattjárókat továbbra sem sikerült elpusztítani, a hajóveszteségek mégis csökkentek.

Dönitz tengernagy ettől kezdve a Karib-tengerre és a Mexikói-öbölre összpontosította támadásait, mert itt még nem működtek konvojok. Ezeken a vizeken ugrásszerűen megnőttek az amerikaiak tartályhajó-veszteségei. A messzebbre merészkedő U-Bootok ekkor fel-felbukkantak a brazil partok mentén és a Szent Lőrinc folyón is. Az egész hatalmas térséget behálózó konvojrendszer csak az év végén lépett működésbe. De a helyzet már júniusban is javult, és július utolsó napjaiban már elmondhattuk, hogy az amerikai partok mentén vége szakadt annak az iszonyú pusztításnak, amit az U-Bootok vittek véghez a hajók soraiban.

Hét hónap alatt csupán a német tengeralattjárók a szövetségesek több mint hárommillió tonnányi hajóterét semmisítették meg. Nagy-Britannia 181 hajót veszített, 1 300 000 tonnával. A veszteségeknek alig egytizede került ki a konvojban haladó hajók közül. Mindezért az ellenségnek júliusig alig tizennégy tengeralattjáróval kellett fizetnie az Atlanti-óceánon és az északi-sarki övezetben, amerikai vizeken pedig mindössze hat hajója veszett oda. Ezután azonban kezünkbe vettük a kezdeményezést ebben az övezetben. Csupán júliusban öt tengeralattjárót semmisítettünk meg az atlanti partok mentén, további hat német és három olasz tengeralattjárót pedig másutt. Bátorítást merítettünk belőle, hogy egyetlen hónap

leforgása alatt tizennégy hajóval végeztünk. A zsákmány felét a konvojok kísérő hajói süllyesztették el. Ilyen jó eredményt még sohasem értünk el, de az ellenség még így is több új hajót állított szolgálatba havonta, mint amennyit sikerült elsüllyesztenünk.

Ráadásul, ha valahol a szövetségesek ellenintézkedései hatásosnak kezdtek bizonyulni, Dönitz tengernagy mindig új térségbe irányította tengeralattjáróit. Egy ideig a hatalmas óceáni színtér minden új övezetében büntetlenül garázdálkodhatott, mielőtt legyűrhettük volna. Az Atlanti-óceánt átszelő forgalom viszonylagos zavartalanságának már májusban vége szakadt: a német tengeralattjárók Írországtól mintegy ezerkétszáz kilométerre nyugatra megtámadták egy konvojunkat, és elsüllyesztették hét hajónkat. Ezután a Gibraltári térségben ért támadás bennünket, majd Freetown közelében is újból felbukkantak a tengeralattjárók. Ezúttal is Hitler sietett segítségünkre, mert ragaszkodott hozzá, hogy a tengeralattjárók egy csoportját tartsák készenlétben, nehogy a szövetségesek megpróbálják elfoglalni az Azori-szigeteket vagy Madeirát. Ezek az aggályai, mint az olvasó is tudja, nem voltak egészen alaptalanok, valószínűtlen azonban, hogy a tengeralattjárók önmagukban döntő eredményt érhettek volna el, ha elszánjuk magunkat a támadásra. Dönitznek rosszul esett, hogy kedvenc tengeralattjáróit újabb célra veszik igénybe, méghozzá éppen akkor, amikor véget ért a gyöngyélet az amerikai partvidéken, s amikor erőt kellett gyűjtenie, hogy ismét konvojaink fő útvonalai ellen fordulhasson.

A tengeralattjárók hozták ránk a legnagyobb veszedelmet. A németek akkor jártak volna el okosan, ha mindent erre az egy lapra tesznek fel. Ma is emlékszem apám tanácsára: „A politikában, ha van egy jó ötleted, ragadd meg és el ne ereszd!" Ez fontos stratégiai elv is. Ahogy Göring gyakran váltogatta légi céljait 1940-ben, az angliai csata idején, úgy fékezték most valamelyest a tengeralattjáró-háborút más, vonzóbb célok kedvéért. Azért így is iszonyatos megpróbáltatás volt ez, és nagyon rosszkor jött.

[...]

1942 januárjától októberéig a hadműveletekben részt vevő német tengeralattjárók száma a veszteségek ellenére 90-ről 196-ra nőtt. Őszre ráadásul ennek is a fele az Atlanti-óceán északi vizein tevékenykedett már és mind nagyobb csoportokban ádáz támadásokat intézett konvojaink ellen. Ugyanakkor afrikai hadműveleteink miatt a konvojok kíséretét a minimumra kellett csökkentenünk.

Novemberben a szövetségesek nagyobb tengeri veszteségeket szenvedtek, mint a háború bármely más hónapjában: a tengeralattjárók 117 hajónkat pusztították el, több mint hétszázezer tonna űrtartalommal, további százezer tonna más okokból veszett a tengerbe.

A légi fedezeten kívül eső vizeken olyan veszedelmesre fordult a helyzet, hogy november 4-én új tengeralattjáró-elhárító bizottságot hívtam össze. Ez a testület azután hathatós döntéseket hozott, s ennek nagy szerepe volt a háborúban. Nagy erőfeszítéseket tettünk, hogy megnöveljük radarral felszerelt Liberator repülőgépeink hatósugarát, ezért úgy döntöttünk, hogy amíg végre nem hajtjuk rajtuk a szükséges műszaki változtatásokat, kivonjuk őket a harcokból. Ugyane koncepciónak jegyében Roosevelt elnök kérésemre áttelepíttette Nagy-Britanniába azokat az amerikai repülőgépeket, amelyek a legújabb típusú radarral voltak felszerelve. Így aztán csakhamar felújíthattuk hadműveleteinket a Vizcayai-öbölben, csakhogy immár nagyobb erőkkel és összehasonlíthatatlanul jobb felszereléssel. Ez a döntés, valamint az 1942. novemberben hozott más intézkedések később, 1943-ban hozták meg gyümölcsüket. [...]

A velünk szorosan együttműködő kanadaiak hathatós támogatása nyomán és védelmi erőink csapásai alatt a támadások kezdtek veszteni erejükből és hevességükből. Októberben tizenhat tengeralattjárót pusztítottunk el, többet, mint a háború kezdete óta bármelyik hónapban. 1942 utolsó napjaiban azonban egy húsz tengeralattjáróból álló „falka" az Azori-szigeteknél rátámadt egy kifelé hajózó konvojunkra. Három nap alatt tizenöt hajót süllyesztettek el, köztük tizenkét britet.

Az 1943-as év döntő csatájának történetét, amely arról szól, hogyan szálltunk szembe az erejük teljében lévő tengeralattjárókkal, és hogyan győztük le őket, a következő kötetben beszélem el.

Egyelőre mindenesetre beköszöntött a tél, és mi fellélegezhettünk.

[...]

4 / Amerikai győzelmek a tengeren. A Korall-tenger és a Midway-szigetek

A Csendes-óceánon az egész háború menetére kiható izgalmas események zajlottak. Március végére a japán haditerv első szakasza olyan tökéletes sikerrel zárult, hogy még szerzőit is meglepte. Japán volt az úr Hongkongban, Sziámban, Malájföldön és csaknem az egész hatalmas holland kelet-indiai szigetvilágon. A japán csapatok mélyen behatoltak Burma területére. A Fülöp-szigeteken az amerikaiak még tartották magukat Corregidoron, de felmentő segítségre nem volt reményük.

A japánok diadalmámorban úsztak. Büszkén tekintettek hadi sikereikre, rendületlenül hittek vezető szerepükben, és erősítette őket az a növekvő hiedelmük is, hogy a nyugati hatalmakból hiányzik az élethalálharchoz szükséges elszántság. A császári seregek már azokon a vonalakon álltak, amelyeket a háború előtt oly gondosan kidolgozott terveikben előnyomulásuk ésszerű határaiként vontak meg. Megvolt rá a lehetőségük, hogy e hatalmas, erőforrásokban és kincsekben mérhetetlenül gazdag területeken megszilárdítsák hódításaikat és kiépítsék frissen szerzett hatalmukat. Hosszú munkával kidolgozott haditervük azt írta elő, hogy ha idáig eljutnak, szünetet kell tartaniuk, ki kell fújniuk magukat, hogy visszaverhessék az amerikai ellentámadást vagy megszervezhessék az újabb előretörést. De most, a győzelem mámorában, a japán vezetők úgy érezték, hogy a mennyek jóvoltából itt a sorsdöntő óra, s nem szabad méltatlannak bizonyulniuk rá. Ezeket az eszméket nemcsak azok a természetes kísértések szülték, amelyek káprázatos sikerek esetén minden halandót megkörnyékeznek; volt komoly katonai alapjuk is. Nagyon is megfontolandó katonai kérdésnek látszott a választás, hogy mi a bölcsebb: ha alaposan berendezkednek a meghódított területeken, vagy ha tovább törnek előre, és úgy gondoskodnak addigi hódításaik védelméről.

Tokióban meghányták-vetették a dolgot, s végül a nagyratörőbb megoldást választották. Úgy határoztak, hogy tovább terjeszkednek, s a meghódított területekhez csatolják a nyugati Aleut-szigeteket, a Midway-szigeteket, Szamoát, Fidzsit, Új-Kaledóniát és Új-Guinea déli részén Port Moresby kikötőjét. Úgy gondolták, hogy ezzel a terjeszkedéssel Pearl Harbourt, Amerikának még mindig legnagyobb támaszpontját is veszélyeztetnék, s ha e hódításokat si-

kerül megtartaniuk, egyúttal elvágnák az Egyesült Államok és Ausztrália közötti legrövidebb tengeri útvonalat is. Továbbá megfelelő támaszpontokhoz jutnának, s ezek birtokában később újra támadásokat indíthatnának.

A tervek kidolgozásában és végrehajtásában a japán főparancsnokság a legnagyobb hozzáértésről és merészségről tett tanúságot. Csak épp a kiindulópont volt hibás: a japánok rosszul mérték fel a világ erőviszonyait. Nem fogták fel, milyen hatalmas rejtett erőtartalékokkal rendelkezik az Egyesült Államok. Még mindig azt gondolták, hogy Hitler Németországa diadalmaskodni fog Európában. A vérük lüktetésére hallgattak, az pedig azt diktálta, hogy Ázsia élére kell állniuk, mérhetetlen hódításokra és dicsőségre kell törniük. Így aztán olyan hazárdjátékba lovalták bele magukat, amelynek révén, ha megnyerik is, legfeljebb egy évvel ha meghosszabbíthatták volna erőfölényüket, minthogy azonban vesztettek, ugyanennyivel megrövidítették. Végeredményben kiengedték a markukból a már megkaparintott jelentős előnyt, hogy rátehessék a kezüket egy tágas, széttagolt térségre, amelyet nem voltak képesek megtartani; minthogy pedig a külső övezetben vereséget szenvedtek, ahhoz sem maradt elég erejük, hogy a belső, létfontosságú övezetben jól szervezett védelemre rendezkedjenek be.

A világméretű küzdelemnek ebben a szakaszában azonban senki sem lehetett benne biztos, hogy Németország nem töri-e meg Oroszországot, vagy legalábbis nem veti-e vissza az Urál mögé, nem válik-e képessé rá, hogy visszaforduljon és partra szálljon Nagy-Britanniában, illetve esetleg a Kaukázuson és Perzsián át törjön előre, s Indiában egyesüljön a japán előőrsökkel. A helyzet csak akkor fordulhatott a nagy szövetség javára, ha az Egyesült Államok döntő jelentőségű tengeri győzelmet arat, és ezzel erőfölényre tesz szert a Csendes-óceánon, jóllehet egy ideig ekkor még nem lehetett képes rá, hogy teljesen ellenőrzése alá vonja az óceánt. Ezt a győzelmet nem tagadta meg tőlünk a sors. Mint már kiderült, mindig is meg voltam róla győződve, hogy ha atlanti-óceáni erőinkkel minden lehetséges támogatást megadunk Amerikának, az Egyesült Államok haditengerészete májusra visszaszerzi az ellenőrzést a Csendes-óceán felett. Reményeimet adatokra, az Amerikában és Nagy-Britanniában ekkoriban épülő új csatahajók, repülőgép-hordozók és más hadihajók számára alapoztam. Ezek után nekifoghatunk, hogy elbeszéljük, ha szükségképpen röviden is, annak a ragyogó és

félelmetes tengeri ütközetnek a történetét, amely fenségesen és vitathatatlanul valóra váltotta ezt a várakozást.

1942. április végén a japán főparancsnokság kezdte megvalósítani új terjeszkedési elképzeléseit. A tervek között szerepelt Port Moresby, valamint az egyik déli Salamon-sziget, a nagy Guadalcanal-szigettel szemközt fekvő Tulagi elfoglalása. Port Moresby megszállásával a japánok megtették volna az első lépést Új-Guinea birtokbavétele felé, és megerősítették volna előretolt új-britanniai flottatámaszpontjuk, Rabaul helyzetét. Új-Guineából és a Salamon-szigetekről kiindulva aztán elkezdhették volna Ausztrália bekerítését.

Az amerikai hírszerzés hamar rájött, hogy a japánok erőket vonnak össze ezeken a vizeken. Megfigyelte, hogy a Carolina-szigetekhez tartozó Truk flotta-főtámaszpontjáról kihajózó haditengerészeti erők Rabaulnál gyülekeznek, és nem lehetett kétséges, hogy dél felé veszik útjukat. Még azt is meg lehetett jósolni, hogy május 3-ára várható a hadműveletek kezdete. Ekkoriban az amerikai repülőgép-hordozók nagy térségben szétszórva különféle feladatokat teljesítettek. Ezek közé tartozott Doolittle tábornok április 18-i merész és látványos légitámadása Tokió ellen. Ez a döntő pillanatban bekövetkező esemény nem is maradt hatás nélkül a japán politika alakulására.[1]

Nimitz tengernagy tisztában volt a délen fenyegető veszéllyel, és nyomban hozzálátott, hogy a lehető legnagyobb erőt vonja össze a Korall-tengeren. Fletcher ellentengernagy a *Yorktown* repülőgép-hordozóval és három nehézcirkálóval már a helyszínen tartózkodott. Május 1-jén Pearl Harbourból odaért Fitch ellentengernagy is a *Lexington* repülőgép-hordozóval és két cirkálóval, három nappal később pedig a brit Crace ellentengernagy parancsnoksága alatt megérkezett az ausztrál *Australia* és *Hobart* cirkálókból, valamint az amerikai *Chicago* cirkálóból álló hajóraj is. Ezenkívül mindössze két repülőgép-hordozó jöhetett volna még szóba, az *Enterprise* és a *Hornet,* ezek azonban a Tokió elleni támadásban vettek részt, és jóllehet a lehető legnagyobb sebességgel délnek vették útjukat, május közepe előtt nem állhattak Fletcher ellentengernagy rendelkezésére. Addigra pedig a csata már véget ért.

[1] A japán császári vezérkar ennek hatására járult hozzá, hogy a haditengerészet támadást intézzen a Midway-szigetek ellen.

Május 3-án Fletcher ellentengernagy Guadalcanaltól hétszáz kilométernyire éppen üzemanyagot vett fel, amikor megtudta, hogy az ellenség partra szállt Tulagi-szigeten, mégpedig szemlátomást azzal a közvetlen céllal, hogy vízirepülőgép-támaszpontot építsen ki s onnan szemmel tarthassa a Korall-tenger keleti bejáratát. A nyilvánvaló veszélyre való tekintettel az előretolt állás kis létszámú ausztrál helyőrségét két nappal korábban visszavonták. Fletcher haladéktalanul útra kelt, hogy egymaga intézzen támadást a sziget ellen; Fitch hajóraja ugyanis még nem végzett az üzemanyagfelvétellel. Másnap hajnalban a *Yorktown*-ról felszálló repülőgépek nagy erejű támadást intéztek Tulagi ellen. Az ellenséges erők haditengerészeti fedezetét azonban addigra már visszavonták, s mindössze néhány romboló és más kisebb hajó maradt a helyszínen. Az eredmény tehát csalódást keltett. A rákövetkező két nap jelentősebb incidens nélkül telt el, de nem lehetett kétséges, hogy nem halogatható már sokáig a nagyszabású összecsapás. Az üzemanyag-felvétel végeztével Fletchernek mindhárom hajóraja harcra készen állt, és Tulagitól északnyugatra, Új-Guinea felé csoportosult. Az ellentengernagy tudta, hogy a Port Moresby elleni inváziós erők elhagyták Rabault, és 7-én vagy 8-án áthaladnak a Louisiade-szigetcsoportot átszelő Jomard-szoroson. Azt is tudta, hogy az ellenséges repülőgép-hordozók a közelben tartózkodnak, de hogy pontosan hol, azt már nem. A japánok támadó hajóraja, a *Dzuikaku* és a *Sokaku* repülőgép-hordozó, két nehézcirkáló kíséretében, Truktól előbb délre tartott, majd keletről kerülte meg a Salamon-szigeteket, hogy jóval a légi felderítés hatókörén kívül maradjon, és kelet felől 5-én este hajózott be a Korall-tengerre. 6-án gyors ütemben közeledett Fletcher felé, és azon az estén egy ízben alig száztíz kilométerre meg is közelítette, de egyik fél sem tudott a másik jelenlétéről. Éjszaka aztán a két flotta eltávolodott egymástól, és 7-én reggelre Fletcher a Louisiade-szigetcsoporttól délre elfoglalta azt a pozíciót, ahonnan le akart csapni a támadó hajókra. Crace a csoportját különválasztotta a hajórajtól, azt a feladatot adta neki, hogy folytassa útját, és fedezze a Jomard-szoros déli kijáratát, mert arra számított, hogy az ellenségnek még aznap ott kell felbukkannia. Crace-t nyomban felfedezték, és még aznap délután a partról felszálló torpedóvető repülőgépekkel több hullámban heves támadásokat intéztek ellene, körülbelül olyan erőkkel, mint amilyenek annak idején elsüllyesztették a *Prince of Wales*-t és a *Repulse*-t. Az

ügyes manőverezésnek és a jó szerencsének hála egyetlenegy hajót sem ért találat, Crace tehát folytatta Port Moresby felé vezető útját, egészen amíg arról nem értesült, hogy az ellenség visszafordult. Ekkor délre vonult vissza.

Közben Fletcher ellentengernagynak elsősorban az ellenséges repülőgép-hordozók miatt fájt a feje, mert még mindig nem volt pontos értesülése a hollétükről. Hajnalban nagyszabású kutató műveletre adott utasítást, és de. 8.15-kor jelentették is neki, hogy a Louisiade-szigetcsoporttól északra két repülőgép-hordozót és négy cirkálót fedeztek fel. Valójában a felderítés nem a támadásra kijelölt repülőgép-hordozókra bukkant rá, hanem az inváziós erők szállítóoszlopának fedezésével megbízott gyenge kísérő hajórajra, és soraiban a *Soho* nevű könnyű repülőgép-hordozóra. Fletcher azonban minden rendelkezésre álló erővel lecsapott, és három órával később hajói legyőzték és elsüllyesztették a *Soho*-t. Ezzel megfosztotta az inváziós erőt légi fedezetétől, és visszafordulásra kényszerítette. A Port Moresbybe tartó hajók tehát el sem érték a Jomard-szorost, mindvégig a Louisiade-szigetcsoporttól északra tartózkodtak, amíg végül meg nem kapták a visszavonulási parancsot.

Fletcher tartózkodási helye ezután nem volt többé titok az ellenség előtt, s így veszedelmes helyzetbe került. Tudta, hogy az ellenség bármely pillanatban megtámadhatja, márpedig az ő támadó erői délután előtt nem lesznek ismét bevethető állapotban. Szerencséjére azonban egyre ködösebb lett az idő, s az ellenségnek nem volt radarja. Fletcher a tőle keletre állomásozó japán repülőgéphordozók gépeinek hatókörén belül tartózkodott. Délután meg is támadták, de a viharos és homályos időben a repülőgépek nem találták el célpontjukat. Amint dolguk végezetlen tértek vissza repülőgép-hordozóikra, Fletcher hajóinak közelében repültek el, és feltűntek a radarkészülékek képernyőjén. Elfogó vadászgépeket küldtek utánuk, s a sűrűsödő homályban kibontakozó kusza légi csatában számos japán repülőgép elpusztult. A huszonhét bombázóból csak kevés tért vissza hajójára s vehetett részt a másnapi csatában.

Mindkét fél tudta tehát, milyen közel van a másik, s mindketten fontolgatták, ne hajtsanak-e végre felszíni erőkkel éjszakai támadást. De aztán túlságosan kockázatosnak ítélték a tervet. Éjszaka ismét eltávolodtak egymástól, és 8-án reggelre aztán elpártolt a mieinktől az időjárás. Ezúttal a japánok élvezték az alacsonyan úszó

felhők oltalmát, Fletcher hajói viszont sziporkázó napfényben fürödtek. Ismét elkezdődött a bújócska. 8.38-kor a *Lexington* egyik felderítőgépe végre felfedezte az ellenséget, s körülbelül ugyanebben az időben egy lehallgatott jelzésből kiderült, hogy az ellenség is megpillantotta az amerikai hordozókat. Küszöbön állt a két egyenlő erejű hajóraj nagyméretű összecsapása.

Kilenc óra előtt egy nyolcvankét repülőgépből álló amerikai támadó erő megkapta a felszállási parancsot, és 9.25-kor már valamennyi gép útban volt az ellenség felé. Körülbelül ugyanekkor hatvankilenc ellenséges repülőgép is a levegőbe emelkedett. Az amerikai támadás 11 óra körül bontakozott ki, a japánoké vagy húsz perccel később. 11.40-kor már minden véget ért. Az amerikai repülőgépeknek gondot okozott a cél fölött az alacsony felhőzet. Mire a felhők között rábukkantak az ellenségre, az egyik japán repülőgéphordozó egy esőfelhőben keresett menedéket, így aztán az egész támadó erő a másik, a *Sokaku* ellen fordult. Három bomba talált célba, a hajó kigyulladt, de nem rongálódott meg annyira, mint a támadók gondolták. Egyelőre harcképtelenné vált ugyan, azonban el tudott vergődni a hazai javítódokkokig. A *Dzuikaku* sértetlen maradt.

Közben a japánok kristálytiszta időben támadták meg a *Yorktown*-t és a *Lexington*-t. A *Yorktown* rendkívül ügyes manőverezéssel szinte valamennyi támadás elől ki tudott térni, igaz, jó néhány bomba a közvetlen közelében robbant. Azután mégis találatot kapott, a legénység soraiban sok volt az áldozat, és tűz is támadt. A tüzet azonban hamar elfojtották, és a hajó harcképessége alig csökkent valamit. A kevésbé fürge *Lexington* már nem volt ilyen szerencsés: két torpedó és két vagy három bomba is eltalálta. Mire a támadásnak vége lett, a hajó lángban állt, a bal oldalára dőlt, és három kazánházát elárasztotta a víz. Hősies erőfeszítéssel sikerült úrrá lenni a tűzön, egyenesbe állítani a hajót, s a *Lexington* csakhamar huszonöt csomós sebességre volt képes. Csak a háború után sikerült felmérni, melyik fél hány repülőgépet vesztett a világtörténelem első repülőgéphordozó-ütközetében: az amerikaiak harminchármat, a japánok negyvenhármat.

Ha ezzel véget is értek volna a korall-tengeri események, a mérleg egyértelműen az amerikaiak szempontjából lett volna kedvező. Elsüllyesztették a *Soho* nevű könnyű hordozóhajót, súlyosan meg-

rongálták a *Sokaku*-t, és visszaverték a Port Moresybe tartó inváziós haderőt. A két amerikai cirkáló szemlátomást tűrhető állapotban volt, s ez idáig az amerikaiak egyetlen tartályhajót vesztettek a kísérő rombolójával: mindkettőt még az előző napon süllyesztették el a japán hordozók. Ekkor azonban nagy szerencsétlenség történt. Egy órával a csata vége után a *Lexington*-t heves belső robbanás rázta meg. A fedélzet alatt több helyütt tűz ütött ki, és a legénység nem tudta megfékezni. Hiábavalónak bizonyult minden hősies erőfeszítés, hogy megmentsék a hajót, és este a legénység további emberveszteség nélkül elhagyta a fedélzetet, a *Lexington*-t pedig elsüllyesztette egy amerikai torpedó. Ezután mindkét fél kivonult a Korall-tengerről, s mindkettő magát kiáltotta ki győztesnek. A japán propaganda harsány hangon hirdette, hogy nem csupán Fletcher ellentengernagy két repülőgép-hordozóját, hanem egy csatahajót és egy nehézcirkálót is sikerült elsüllyesztenie. A japánok magatartása a csata után azonban arra vallott, hogy nem bíznak önmagukban. A Port Moresby elleni támadást júliusra halasztották, pedig immár nyitva állt előttük az út. Júliusra azonban megváltozott a hadi helyzet, végül is lemondtak a támadásról, s helyette az Új-Guineában megszerzett támaszpontokról kiindulva szárazföldi előretörésre szánták el magukat. Ezután Japán nem indított többé tengeri hadműveleteket Ausztrália felé.

Az amerikaiaknak az volt a legfontosabb, hogy megőrizzék repülőgéphordozó-erejüket. Nimitz tengernagy pontosan tudta, hogy északabbra nagyobb szabású események vannak kibontakozóban, s ezekhez minden hajójára szüksége lesz. Beérte annyival, hogy egyelőre megállította a Korall-tengerbe betörő japán erőket, és haladéktalanul visszarendelte Pearl Harbourba valamennyi repülőgép-hordozóját, köztük az akkor még éppen Fletcher segítségére siető *Enterprise*-t és *Hornet*-et is. Igen bölcsen egészen a Midway-szigeteki csata végéig titokban tartották a *Lexington* pusztulását, s a japánok, akik láthatólag nem tudták, mi az igazság, hiába próbáltak tájékozódni. [...]

A korall-tengeri betörés csak az új japán terjeszkedési tervek első lépése volt. A hadművelet még javában zajlott, amikor Jamamoto tengernagy, a japán haditengerészet parancsnoka már arra készült, hogy a Csendes-óceán középső részén is kihívást intézzen Amerika ellen; megkaparintsa a Midway-szigetcsoportot és az ottani repülőtérről a még vagy másfél ezer kilométerrel keletebbre fekvő Pearl

Harbourt is fenyegesse, sőt talán ellenőrzése alá vonja. Egyúttal elterelő hadműveletet is tervezett: a nyugati Aleut-szigeteken akart előnyös állásokat elfoglalni. Jamamoto abban reménykedett, hogy ha gondosan időzíti hadmozdulatait, előbb sikerül északra, az Aleut-szigetek felé elvonnia az amerikai flottát, majd főerőivel akadálytalanul megtámadhatja a Midway-szigeteket. Azt remélte, hogy mire ott az amerikaiak nagy erőkkel akcióba lépnek, ő már birtokba is vette a szigeteket, és felkészült rá, hogy túlerőben lévén fogadja az ellentámadást. Midwaynek, Pearl Harbour előretolt állásának jelentősége oly nagy volt az Egyesült Államok szempontjából, hogy ezeknek a hadmozdulatoknak elkerülhetetlenül nagyszabású összecsapásra kellett vezetniük. Jamamoto bízott benne, hogy e csatában rá tudja kényszeríteni az amerikaiakra a maga elképzeléseit, és minthogy nagy fölényben volt – kivált gyors csatahajókban –, jó esélyt látott rá, hogy megsemmisítse ellenségét. Nagyjából így festett a terv, amelynek végrehajtásával beosztottját, Nagumo tengernagyot megbízta. Minden azon múlott azonban, beleesik-e Nimitz tengernagy a csapdába, továbbá, hogy nem tartogat-e ő is valamilyen meglepetést.

Csakhogy az amerikai parancsnok éber volt, és nem maradt tétlen. Hírszerzése mindvégig pontosan tájékoztatta, még az ellenséges csapat kitűzött időpontjáról is. Nem lehetett ugyan egészen biztos benne, vajon a Midway elleni támadás terve nem megtévesztés-e csupán, s nem az Aleut-szigetek elleni főcsapást hivatott-e álcázni – ebben az esetben a japánok megtették volna az első lépést az amerikai szárazföld felé –, Midway azonban sokkal valószínűbb és nagyobb veszedelemmel járó célpont volt, s a tengernagy egy pillanatig sem habozott: ebben a térségben bontakoztatta ki erőit. Elsősorban az aggasztotta, hogy szűkében van repülőgép-hordozóknak: az övéi fel sem vehették a versenyt Nagumo kipróbált négy hajójával, hiszen az utóbbiak Pearl Harbourtól Ceylonig rendkívüli sikerrel álltak helyt. Ebből a csoportból kettőt a Korall-tengerre irányítottak, de az egyik megrongálódott. Igaz viszont, hogy Nimitz is elvesztette a *Lexington*-t, a *Yorktown* megsérült, a sérüléseiből csak nem régen helyrehozott *Saratoga* még nem ért a helyszínre, a *Wasp* pedig még a Földközi-tenger közelében tartózkodott, miután Málta védelmében kellett segédkeznie. A küszöbönálló csatában a tengernagy csak a Csendes-óceán déli vizeiről sietve észak felé tartó *Enterprise*-ra és *Hornet*-re számíthatott, továbbá a *Yorktown*-ra,

már ha az utóbbit sikerül időben kijavíttatnia. Nimitz tengernagy legközelebbi csatahajói San Franciscóban állomásoztak, de lassúak voltak hozzá, hogy a hordozóhajókkal együttműködhessenek; Jamamotónak viszont tizenegy csatahajó állt rendelkezésére, s közülük három a világ legerősebb és leggyorsabb csatahajói közé tartozott. Minden Nimitz ellen szólt, igaz viszont, hogy az amerikaiak ezúttal, a Midway-szigeteki légi támaszpontnak hála, erős parti légitámogatásra számíthattak.

A japán flotta főerői május utolsó hetében indultak útnak támaszpontjaikról. Elsőként az Aleut-szigetek elleni elterelő hadműveletre kiszemelt hajóraj kelt útra azzal a feladattal, hogy június 3-án támadja meg Dutch Harbourt és vonja magára az amerikai flottát, majd partraszálló egységeivel foglaljon el három nyugatabbra fekvő szigetet, Attut, Kiskát és Adakot. A terv úgy szólt, hogy Nagumo négy repülőgép-hordozója másnap csap le Midwayre, június 5-én pedig megérkezik a helyszínre a partraszálló haderő és elfoglalja a szigeteket. A japánok nem számítottak jelentős ellenállásra. Jamamotónak az volt a feladata, hogy eközben csatahajóival jóval nyugatabbra, a felderítő repülőgépek hatókörén kívül állomásozzon és álljon készen rá, hogy ha majd kibontakozik az amerikai ellentámadás, lecsaphasson velük.

Ez volt Pearl Harbour második nagy történelmi pillanata. Az *Enterprise* és a *Hornet* repülőgép-hordozó május 26-án futott be délről. Másnap megérkezett a *Yorktown* is; úgy számították, hogy javítása három hónapot venne igénybe, de a válságos pillanathoz méltó döntéssel negyvennyolc óra leforgása alatt harcra kész állapotba hozták, és új repülőcsoportokkal látták el. 30-án ismét kifutott, hogy csatlakozzék a másik két repülőgép-hordozóval már két napja úton lévő Spruance tengernagyhoz. Az egyesített haditengerészeti erő harcászati irányítását továbbra is Fletcher tengernagy tartotta kezében. A midwayi repülőtér zsúfolásig megtelt bombázókkal, a szigetcsoport védelmét ellátó szárazföldi erők pedig a legmagasabb fokú harckészültségben várták a támadást. Lényegbevágó volt, hogy a parancsnokság jó előre értesüljön az ellenség közeledtéről, és május 30-án megkezdődött a szüntelen légi felderítés. Midwaytől nyugatra és északra amerikai tengeralattjárók tartották szemmel a vizeket. Négy nap telt el feszült várakozással. Június 3-án reggel 9 órakor egy Midwaytől több mint ezer kilométerre nyugatra járőröző Catalina hidroplán tizenegy hajóból álló ellensé-

ges köteléket pillantott meg. Az ezt követő bombázások és torpedótámadások nem jártak sikerrel, mindössze egy tartályhajót ért torpedótalálat, mindenesetre a csata elkezdődött, s ha addig volt is kétség az ellenség szándékai felől, a bizonytalanság most szertefoszlott. Fletcher ellentengernagynak a hírszerzői jelentések alapján jó oka volt azt hinni, hogy az ellenség északnyugatról közelíti meg Midwayt, és az ellenség felfedezéséről szóló első jelentések nem vezették félre. Helyesen úgy ítélte meg, hogy felderítői csak egy szállítóhajórajra bukkantak. Repülőgép-hordozóinak azt az utasítást adta, hogy 4-én hajnalra legyenek a Midway-szigetektől mintegy háromszáz kilométerre északra kijelölt várakozási körzetben, hogy onnan, ha majd eljön az ideje, oldalba támadhassák Nagumo hajóhadát.

Június 4-e tiszta, napos idővel köszöntött be, és de. 5.34-kor egy Midwayről felszálló repülőőrjárat végre leadta a régóta várt jelzést, amely a japán repülőgép-hordozók közeledtét jelentette. Ezután gyors egymásutánban egyre tartalmasabb jelentések követték egymást. Jelezték, hogy számos repülőgépet láttak Midway felé szállni, s hogy feltűntek a hordozóhajókat támogató csatahajók is. 6.30-kor aztán nagy erőkkel bekövetkezett a japánok heves támadása. A támadók a végsőkig elszánt ellenállásba ütköztek, és mintegy harmadrészük odaveszett. Ők is sok kárt tettek a támaszpontban, s a támadásnak sok volt az áldozata, de a repülőtér működőképes maradt. Az amerikaiaknak volt rá idejük, hogy ellentámadást intézzenek Nagumo hajóhada ellen. A japán vadászgépek elsöprő fölényben voltak, és súlyos veszteségeket okoztak az amerikaiaknak, s így e bátor vállalkozás, amelyhez Fletcher oly sok reményt fűzött, kiábrándító eredménnyel zárult. A támadás okozta zűrzavar azonban láthatóan megfosztotta a japán parancsnokot józan ítélőképességétől, ráadásul a pilótái arról tájékoztatták, hogy a Midway elleni támadást meg kell ismételni. Nagumo elegendő repülőgépet tartott hordozóhajóinak fedélzetén ahhoz, hogy szembeszálljon az esetleg megjelenő amerikai repülőgép-hordozókkal, valójában azonban nem számított támadásukra, felderítő szolgálata pedig elégtelennek és eleinte haszontalannak is bizonyult. Most aztán elhatározta, hogy felbontja védelmi készenlétben lévő osztagainak rendjét, hogy felkészíthesse őket a Midway elleni második támadásra. Úszó repülőtereit mindenesetre ki kellett ürítenie, hogy az első támadásban részt vevő repülőgépek visszatérhessenek. Ez a döntés végze-

tesnek bizonyult, s mire Nagumónak tudomására jutott, hogy keletről amerikai hajók közelednek, köztük egy repülőgép-hordozó, már késő volt. Úgy kellett fogadnia az amerikaiak heves támadását, hogy hordozóhajóinak fedélzetét üzemanyag- és lőszerfelvétellel foglalatoskodó, harcképtelen bombázók töltötték meg.

A két amerikai tengernagy, Fletcher és Spruance, megfontolt döntés után, a helyzet alapos ismeretében, vállalkozott a támadásra e sorsdöntő pillanatban. Kora hajnalban lehallgatták az ellenség sűrűsödő híradásait, és 7-kor az *Enterprise* és a *Hornet* valamennyi gépe felszállt a saját védelméhez nélkülözhetetlen repülőgépek kivételével. A *Yorktown* hozzájuk képest késésben volt, mert az ő gépei vettek részt a hajnali felderítésben, s meg kellett várnia, amíg visszatérnek, de kötelékei röviddel 9 után, vagyis amikor a másik két repülőgép-hordozóról felszálló gépek első hullámai már a zsákmányuk felé közeledtek, szintén a levegőben voltak. Az ellenséges hajók körzetében felhős volt az idő, s a zuhanóbombázók először nem találták meg célpontjukat. A *Hornet*-ről felszálló csoport nem értesült róla, hogy az ellenség megváltoztatta menetirányát, ezért nem is találtak rá, és kimaradtak az ütközetből. E balszerencsés fordulat miatt az első támadásokat a három repülőgép-hordozóról felszálló torpedóvetők hajtották végre, s bár vad elszántsággal bocsátkoztak a küzdelembe, az elsöprő ellenséges túlerővel szemben nem járhattak sikerrel. A támadásban részt vevő negyvenegy torpedóvető repülőgépből alig hat tért vissza hajójára. Önfeláldozásuk mégis meghozta gyümölcsét. Miközben a japánok figyelme és minden bevethető vadászgépe őrájuk összpontosult, az *Enterprise* és a *Yorktown* harminchét zuhanóbombázója megérkezett a csata színterére. Szinte ellenállás nélkül dobhatták le bombáikat Nagumo zászlóshajójára, az *Akagi*-ra és testvérhajójára, a *Kagá*-ra, s körülbelül ugyanebben az időben a *Yorktown* tizenhét bombázója a *Szorju*-ra csapott le. Néhány perc múltán mindhárom japán hajó lángoló és egymás után robbanó repülőgépekkel teli romhalmazzá vált. A fedélzet alatt iszonyú tüzek gyulladtak ki, s csakhamar világossá vált, hogy mindhárom hajó sorsa megpecsételődött. Nagumo nem tehetett mást, mint hogy egy cirkálóra helyezze át zászlaját, s tehetetlenül nézze, hogy nagyszerű erejének háromnegyede a lángok martalékává válik.

Dél is elmúlt, mire az amerikai gépek visszatértek hajójuk fedélzetére. Több mint hatvan gép veszett oda, de nem akármilyen áron.

Az ellenséges repülőgép-hordozók közül csak a *Hirju* maradt meg, s ez aztán haladéktalan ellentámadásra szánta el magát, hogy lemossa a Felkelő Nap zászlaján esett szégyenfoltot. Az amerikai pilóták még a bevetés történetét beszélték el a *Yorktown* fedélzetén, amikor hírét vették a közeledő ellenséges támadásnak. Az ellenséges kötelék, amely a jelentés szerint negyven gépből állt, elszántan hajtotta végre a támadást, s noha a vadászok és az ágyútűz alaposan megtépázták őket, a *Yorktown* három bombatalálatot kapott. A hajó súlyosan megrongálódott, de a legénység úrrá tudott lenni a kitörő tüzeken, s folytatta útját, két órával később azonban a *Hirju* ismét lesújtott rá, ezúttal torpedóvetőkkel. Ez a támadás már végzetesnek bizonyult. A hajó még két napon át a felszínen tudott ugyan maradni, akkor azonban egy japán tengeralattjáró elsüllyesztette.

A *Yorktown* még el sem süllyedt, amikor már meg is bosszulták pusztulását. Du. 2.45-kor sikerült beméri a *Hirju* helyzetét, s egy óra sem telt bele, és az *Enterprise* fedélzetéről máris huszonnégy zuhanóbombázó tartott feléje. 5 órakor lecsaptak rá, s néhány perc múltán már a japán hajó is lángoló ronccsá vált, igaz, hogy csak másnap reggel süllyedt el. Így tehát Nagumo negyedik, utolsó repülőgép-hordozója is odaveszett, s a csatában a hajókkal együtt a repülőgépek jól képzett személyzete is elpusztult. A pilótákat a japánok nem is tudták többé pótolni. Így ért véget a június 4-i csata, amelyet joggal tekintenek a csendes-óceáni háború fordulópontjának.

[...]

Némi tanulsággal szolgálhat, ha röviden kitérünk arra is, hogyan szerepelt a japán hadvezetés ezekben a napokban. Egyetlen hónap alatt a japánok két ízben is elszántan és nagy szakértelemmel vetették támadásba tengeri és légierejüket. És miután légierejüket súlyos csapások érték, mindkét esetben elálltak eredeti céljuktól, pedig mindkétszer karnyújtásnyira voltak tőle. A midwayi csatában ugyanazok a tengernagyok szerepeltek, akik korábban merész és hatalmas méretű hadműveletekben négy hónap alatt felszámolták a szövetségesek távol-keleti hajóhadait és kiűzték a brit keleti flottát az Indiai-óceánról: Jamamoto, Nagumo és Kondo. Jamamoto azért hátrált meg Midwaynél, mert a háború egész menetének tanulsága szerint légi fedezet nélkül egyetlen flotta sem kockáztathatja meg, hogy támaszpontjától több ezer kilométerre olyan ellensé-

ges hajóraj hatókörében maradjon, amelyet jelentős részben sértetlen légikötelékekkel felszerelt hordozóhajók támogatnak. Azért rendelte vissza a csapatszállító hajóhadat, mert öngyilkossággal lett volna egyenértékű, ha légitámogatás nélkül rohamoz meg olyan szigeteket, amelyeket repülőgépek védelmeznek, s a területük oly kicsiny, hogy a meglepetésszerű partraszállás lehetetlen.

A japán haditervek merevek voltak, a parancsnokok hajlamosak voltak lemondani a kitűzött célról, mihelyt az események nem az előírt menetrend szerint alakultak, s ezt sokan jórészt annak tulajdonítják, hogy a japán nyelv nehézkes és pontatlan, következésképp rendkívül nehéz jeltáviratok útján új megoldásokat rögtönözni.

De van az esetnek még egy feltűnő tanulsága. Az amerikai hírszerzésnek jóval az események bekövetkezte előtt sikerült hozzáférnie az ellenség legféltettebb titkaihoz. Így aztán Nimitz tengernagy, jóllehet ő volt a gyengébb fél, két ízben is a megfelelő helyen és időben tudta összpontosítani minden rendelkezésre álló erejét. Mindez azt bizonyítja, hogy milyen fontos háború idején a titoktartás, és milyen következményekkel jár a hírek kiszivárgása.

Ez az emlékezetes amerikai győzelem sorsfordító jelentőségű volt, mégpedig nemcsak az Egyesült Államok, hanem az egész nagy szövetség szempontjából. Nyomban hatalmas erkölcsi hatást keltett. Egy csapásra megfordult a hadi helyzet a Csendes-óceánon. Japán addig uralkodó helyzetben volt, egyre fényesebb győzelmeket aratott, és hat hónapon át az egész távol-keleti térségben minden összehangolt erőfeszítésünket kudarcra kárhoztatta. Ettől a pillanattól fogva azonban józan önbizalom töltött el bennünket, és támadó terveket kezdtünk kovácsolni. Már nem azon törtük a fejünket, vajon hol sújt le legközelebb az ellenség, hanem hogy hol csaphatnánk le rá mi a leghatásosabban, hogy visszaszerezzük tőle azokat a hatalmas területeket, amelyeket elvakult mohóságában elorzott tőlünk. Hosszú és nehéz út állt előttünk és nagyszabású előkészületekre volt még szükség, hogy Keleten kivívjuk a győzelmet, de a végeredmény immár nem lehetett kétséges. És a csendes-óceáni helyzet nem nehezedett többé elviselhetetlenül súlyos teherként a nagy európai vállalkozásra készülődő Egyesült Államokra. [...]

Amikor Hitler megtámadta Szovjet-Oroszországot, mi és az amerikaiak csak fegyverekkel és ellátással tudtunk segíteni az oroszoknak. Ez a segítség viszont nagyszabású volt, s az amerikai és a brit ipar új termékeiből, valamint a már Nagy-Britanniába szállított amerikai hadfelszerelésből táplálkozott. Ennek következtében fegyverre éhes hadseregeink felszerelése alaposan megcsappant, és szinte lehetetlenné vált, hogy felkészüljünk a küszöbönálló japán támadásra. Az 1941 októberében Moszkvába látogató Beaverbrook–Harriman-féle angol–amerikai küldöttség nagyméretű szállításokról kötött megállapodást, és javaslatait később mindkét kormány jóváhagyta. Ezeket a szállítmányokat közvetlen úton csak tengeren lehetett eljuttatni az orosz seregekhez, s a tengeri út az Északi-sarkot megkerülve az Északi-Jeges-tenger vizein át Murmanszkba, később pedig Arhangelszkbe vezetett. A megállapodás értelmében a szovjet kormány feladata volt, hogy hajóival a brit és amerikai kikötőkből Oroszországba juttassa a szállítmányokat. Nem volt azonban elég hajójuk hozzá, hogy elszállítsák a rendelkezésükre bocsátott hatalmas mennyiségű árut, s csakhamar brit és amerikai hajók bonyolították már le a forgalom háromnegyedét. Az első négy-öt hónapban nem volt nagyobb fennakadás, mindösszesze egy hajó veszett oda, és az Észak-Norvégiából felszálló német repülőgépek, valamint a német tengeralattjárók csak 1942 márciusában kezdték igazán veszélyeztetni a hajókaravánokat.

Mint már szó volt róla, Hitler arra utasította a német haditengerészetet, hogy erőit télen a norvég vizekre összpontosítsa, mégpedig nemcsak azért, hogy megakadályozza a brit partraszállást, hanem hogy útját állja az Oroszországba küldött áru- és hadianyag-szállítmányok áradatának. Tengeralattjáróinak egy részét is távol tartotta az atlanti hajózási útvonalak elleni támadásoktól, hogy Norvégia ellenőrzésére irányítsa őket. Mint már megjegyeztem, Hitler ebben hibásan döntött. Amerikai szövetségeseinkkel együtt nagy örömmel vettük tudomásul, hogy a tengeralattjáró-háború legpusztítóbb szakaszában nem kellett még a gyors járatú német hadihajók nagyszabású támadásaival is szembenéznünk. Amikor azonban kibontakoztak a sarkvidéki konvojaink elleni támadások, az admiralitásra egyre nagyobb teher nehezedett.

Januárban Trondheimbe irányították át a *Tirpitz*-et. Nem sokkal később odaérkezett a *Scheer,* majd márciusban a *Hipper* cirkáló is. E felszíni hajókhoz kellett volna csatlakoznia Brestből a *Scharnhorst* és a *Gneisenau* csatacirkálónak, valamint a *Prinz Eugen*-nak, amely velük együtt csúszott ki a markunkból. A *Scharnhorst* és a *Gneisenau* azonban aknára futott, és hónapokra harcképtelenné vált. Amíg a javítódokkban pihentek, mindkettőt heves légitámadások érték. Február 27-én este a *Gneisenau*-t Kielben találat érte, és ámbár erről annak idején nem volt tudomásunk, olyan súlyosan megrongálódott, hogy a háború végéig nem is futott ki többé a tengerre. Megmaradt viszont a *Prinz Eugen,* és a *Scheer*-rel egy időben parancsot kapott, hogy csatlakozzék a *Tirpitz*-hez. A *Trident* nevű brit tengeralattjáró megtorpedózta ugyan, mégis sikerült eljutnia Trondheimbe. Ott úgy-ahogy kijavították, ezután pedig vissza tudott hajózni Németországba, és egészen októberig harcképtelen maradt. Jóllehet a Trondheimben összevont haditengerészeti erő mindössze feleakkora volt, mint amekkorára Hitler tervezte, azért számolnunk kellett vele. [...]

1942. március végén az Oroszországnak szánt amerikai és brit anyagok tömege már messze meghaladta nélkülözhető hajóink befogadóképességét. Mind a hajók, mind a szállítmányok egymásra torlódtak tehát, és Washington és Moszkva egyaránt sürgette, hogy tegyünk nagyobb erőfeszítéseket. [...]

Roosevelt elnök a volt haditengerésznek *1942. ápr. 30.*
King tengernagy ma tárgyal Pounddal: sürgős szükség májusban van még egy konvojra, hogy felszámolhassuk az Oroszországnak szánt áruval megrakott és most rakodó hajók torlódását. Mindenáron szeretném elkerülni, hogy ezeket a hajókat Angliában ki- és berakják, mert azt hiszem, ez lehetetlen, és amellett igen nyugtalanító benyomást keltene Oroszországban. Azt szeretnénk, ha az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban már megrakott vagy most rakodó százhét hajót június 1-jéig útnak lehetne indítani. Remélem, egyet fog érteni King javaslataival, mert mindent egybevetve azt hiszem, ennél fontosabb célra nem használhatnánk kísérő hajóinkat.
Ideát úgy időzítenénk a berakodást, hogy konvojrendszerünk el tudja szállítani azt a mennyiséget, amelynek a megállapodás szerint

június 1-je után el kell hagynia Izlandot. Tudom, hogy nehéz vállalkozás ez, de olyan fontosnak tartom, hogy remélem, alaposan fontolóra veszi Pounddal King javaslatait.

Bármennyire szerettük volna, nem tudtunk eleget tenni ezeknek a kívánságoknak.

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1942. máj. 2.
1/ Nagyon kérem, ne vegye rossz néven, de javaslatait képtelenek vagyunk teljesíteni. King tengernagy annak a véleményének adott hangot, hogy már így is túlságosan gyér kísérettel látjuk el az Atlanti-óceánt átszelő konvojokat. A javasolt csökkentés nyolc hétre felborítaná a konvojrendszert, s ha közben az ellenség az Önök keleti partjától az óceán közepe felé fordulna, az katasztrofális következményekkel járna létfontosságú tengeri útvonalunkra nézve.
2/ Ráadásul az orosz konvojok nehézségei nem oldhatók meg pusztán tengeralattjáró-vadászokkal. Az ellenség nehézhajói és -rombolói bármikor lecsaphatnak. Még a mostani konvojt is ellenséges rombolók támadták meg, visszavertük őket, de egyik rombolónk megsérült. 150 mm-es lövegekkel felszerelt egyik legjobb cirkálónkat, az Edinburgh-öt tengeralattjárók súlyosan megrongálták, most éppen Murmanszkba vontatják; az előző konvojban megsérült Trinidad még ott rostokol. Épp most kaptam hírt, hogy a King George V összeütközött a Punjabi rombolóval, és a Punjabi elsüllyedt, felrobbanó mélyvízi bombái megrongálták a King George V-t. Az orosz konvojkísérethez tehát legalább annyira kellenek nagy harci értékű felszíni, mint tengeralattjáróvadász-hajók. Trondheimben elkeseredetten támadtuk a Tirpitz-et, és bár nagyon közel jártunk hozzá, sajnos nem sikerült eltalálnunk.
3/ Nagyon kérem, ne kívánjon tőlünk többet, mint amit helyesnek tartunk. A legfigyelmesebben tanulmányoztuk az akciót, és még mindig nem tudjuk teljes egészében felmérni, mekkora megterheléssel jár. Biztosíthatom, Elnök úr, hogy a végsőkig elmentünk és nem kívánhatok többet az admiralitástól.
4/ Hat hajó már megérkezett Írországból a Clyde torkolatához, és átrakodásuknak most kell megkezdődnie. Tapasztalataink szerint kéthavonként három konvoj, egyenként harmincöt vagy huszonöt hajóval, a legtöbb, amivel meg tudunk birkózni. Pound külön táviratot küld King tengernagynak.

Sztálin kormányfő Churchill miniszterelnöknek 1942. máj. 6.
Egy kérésem van Önhöz. Ez idő szerint Izland partjainál és az Amerikából Izlandba vezető úton kilencven hajó gyűlt össze a Szovjetunió számára fontos hadiszállítmányokkal. Tudomásomra jutott, hogy ezeket a hajókat hosszabb időre visszatartják, mert az angol tengeri erők részéről nehézségekbe ütközik a konvoj megszervezése.
Meg tudom érteni az ezzel a dologgal járó tényleges nehézségeket, és tudom, milyen áldozatokat hozott Anglia ezen a téren.
Mindamellett legyen szabad azzal a kéréssel fordulnom Önhöz, hogy tegyen meg minden lehetőt, s biztosítsa ezeknek a rakományoknak megérkezését a Szovjetunióba május folyamán, amikor különösen nagy szükségünk van rájuk a front számára.
Fogadja őszinte üdvözletemet, és sok sikert kívánok.[1]

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1942. máj. 9.
Megkaptam május 6-i táviratát, s köszönöm üzenetét és üdvözletét.
Elhatároztuk, hogy a lehető legnagyobb mennyiségű hadianyaggal utat törünk Önökhöz. A Tirpitz és más ellenséges hajók Trondheimben való tartózkodása következtében minden konvoj keresztüljuttatása komoly tengeri hadműveletté vált. Továbbra is mindent megteszünk, ami erőnkből telik.
Az Ön tengerészeti tanácsadói már kétségtelenül felhívták a figyelmét arra a veszélyre, amely a konvojokat az ellenséges hadihajók, tengeralattjárók és a konvojok útvonalának egész hosszában létesített ellenséges támaszpontokról kiinduló légitámadások részéről fenyegeti.
A kedvezőtlen időjárási viszonyok következtében azoknak a támadásoknak a méretei, amelyeket a németek egyelőre végre tudnak hajtani, lényegesen kisebbek, mint azok, amelyeket minden feltevés szerint a jövőben várhatunk.
Minden alkalmas eszközt megragadunk ennek a problémának megoldására, ebből a célból saját kockázatunkra gyengítettük az Atlanti-óceánon levő hajókaravánjaink fedezetét, s mint kétségtelenül Ön is tudja, e műveletek végrehajtása során a tengeren súlyos veszteségeket szenvedtünk.

[1] *A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltása, 1941-1945.* I-II. Budapest-Ungvár, 1981. [A továbbiakban: *Üzenetváltás...*] I. 59.

Biztos vagyok benne, hogy nem lesz kifogása teljes őszinteségem ellen, s azt sem kifogásolja majd, hogy a hajókaravánok veszélytelen átjutásának biztosítását illetően különösen nagy figyelmet fordítottam a Szovjetunió haditengerészeti és légierői részéről nyújtandó segítség növelésének szükségességére.[1] *[...]*

Sztálin kormányfő a miniszterelnöknek *1942. máj. 13.*
Megkaptam május 11-én érkezett üzenetét, és hálámat fejezem ki azért az ígéretéért, hogy gondoskodni fog minél több hadianyagnak a Szovjetunióba szállításáról. Teljes mértékben megértjük, hogy milyen komoly nehézségeket kell leküzdenie Nagy-Britanniának, és milyen súlyos tengerészeti veszteségeket kell Önöknek e nagy feladat teljesítése során elviselniük.
Ami azt a javaslatát illeti, hogy a Szovjetunió légi- és tengerészeti erői fokozottabb mértékben gondoskodjanak a szállítmányok védelméről az Ön által megjelölt szakaszon, ne kételkedjék benne, hogy késlekedés nélkül megteszünk minden tőlünk telhetőt. Ennél azonban figyelembe kell venni, hogy tengerészeti erőink, mint Ön is tudja, igen korlátozottak, légierőinket pedig túlnyomórészt a front veszi igénybe.
Fogadja őszinte üdvözletemet.[2]

A miniszterelnök Ismay tábornoknak,
a vezérkari főnökök bizottsága részére *1942. máj. 17.*
Ha lemondunk róla, hogy máris útnak indítsuk a konvojokat, nemcsak Sztálin miniszterelnök, hanem Roosevelt elnök igen határozott ellenzésével is számolnunk kell. Az oroszok nehéz harcokat vívnak, és elvárják, hogy vállaljuk a nekik nyújtott segítséggel járó kockázatot, és viseljük a költségeit. Egyre több amerikai hajó áll indulásra készen. Magam is nagyon aggódom ugyan, mégis úgy érzem, hogy a konvojnak 18-án el kellene indulnia. Ha a fele célba ér, már megéri. Ha nem próbálkoznánk meg vele, mindkét nagy szövetségesünknél csökkenne a befolyásunk. Az időjárás és a szerencse szeszélye talán a segítségünkre lesz. Osztozom rossz előérzetében, de azt hiszem, kötelességünk cselekedni.

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 59-60.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 61.

[...] Az admiralitáson dolgozó barátaimat azonban nem sikerült rávennem, hogy ebben a szellemben járjanak el, igaz, hogy nagyon jelentős tengerészeti erőt kellett volna bevetnünk, s ez nem lett volna arányban a sarkvidéki konvojok tényleges katonai jelentőségével. Ezért aztán az alábbi táviratot voltam kénytelen elküldeni Sztálinnak, miután megszereztem hozzá Roosevelt elnök előzetes beleegyezését:

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1942. júl. 17.

[...] Rá kell világítanom azokra a veszélyekre és nehézségekre, amelyekkel a konvojok járnak akkor, amikor az ellenség hajóraja egészen fent északon támaszponttal rendelkezik. Nem tartjuk helyesnek anyaországi flottánk kockáztatását a Medve-szigettől keletre vagy ott, ahol a partvidéken támaszpontokkal rendelkező német repülőgépek támadásának lehet kitéve. Ha igen korlátozott számú nagy hadihajóink közül egy vagy kettő elpusztulna, vagy akár komolyan megsérülne, s ugyanakkor a Tirpitz és kísérő hajói, melyekhez rövidesen csatlakozni kell a Scharnhorst-nak is, akcióképesek maradnának, akkor az egész Atlanti-óceán feletti uralmunkat elveszítenénk. Ez, azontúl, hogy kihatással lenne a nekünk szánt és számunkra létfontosságú élelmiszer-szállítmányokra, megingatná katonai erőfeszítéseinket, mindenekelőtt pedig akadályozná, hogy az amerikai csapatokat szállító nagy konvojok, amelyek havi szállítási kontingense rövidesen eléri a körülbelül nyolcvanezer főt, keresztüljussanak az óceánon, s lehetetlenné tenné egy valóban erős második front létrehozását 1943-ban.

[...] Ezért a legnagyobb sajnálattal arra a megállapításra jutottunk, hogy amennyiben kísérletet tennénk a következő, a PQ-18 konvoj útnak indítására, ez Önöknek nem válna hasznára, és csak pótolhatatlan kárt okozna a közös ügynek. Ugyanakkor biztosíthatom Önt arról, hogy ha sikerül találnunk olyan módokat, amelyek nem alaptalanul remélni engedik a konvojhoz tartozó hajók legalább jelentős részének eljutását az Önök országába, akkor haladéktalanul újra megkezdjük útnak indításukat. A feladat az, hogy a Barents-tengert ugyanolyan veszélyessé tegyük a német hadihajók számára, mint a németek a mi számunkra. Ez az, amire közös erőforrásaink segítségével törekednünk kell. Szeretnék rövidesen egy magasabb rangú tisztet Észak-Oroszországba küldeni, hogy tanácskozzék az Önök tisztjeivel, és tervet dolgozzanak ki. [...]

Június 20-án hozzám intézett távirata közös északi hadműveletekkel foglalkozott. Azok az akadályok, amelyek jelenleg újabb konvojok elindításának útjában állanak, egyaránt lehetetlenné teszik azt is, hogy szárazföldi és légierőket indítsunk útnak Észak-Norvégiában végrehajtandó hadműveletek céljaira. Tisztjeinknek azonban együttesen haladéktalanul meg kell vizsgániuk, hogy milyen közös hadműveletek bizonyulhatnak lehetségesnek októberben vagy novemberben, amikor elég sötét lesz. Jó lenne, ha Önök küldhetnék ide tisztjeiket. De ha ez nem lehetséges, akkor a mi tisztjeink mennek majd Önökhöz.

A közös északi hadműveletek kiegészítéseképpen megvizsgáljuk azt a kérdést, hogy hogyan segítsünk Önöknek a déli szárnyukon. Ha mi vissza tudnánk vetni Rommelt, akkor őszre hatalmas légierőket küldhetnénk az Önök frontjának balszárnyán való bevetés céljából. Ezeknek az erőknek az ellátása az Irányon át vezető útvonalon - az Önöknek küldött szállítmányok csökkentése nélkül - természetesen jelentős nehézségekbe fog ütközni, de remélem, hogy a legközelebbi jövőben részletes javaslatokat terjeszthetek Ön elé. Előbb szét kell vernünk Rommelt. Jelenleg heves harcok folynak.

[...]

Higgye el nekem, hogy nincs olyan hasznos és értelmes dolog, amit mi és az amerikaiak ne tennénk meg azért, hogy segítsük Önöket nagyszerű harcukban. Az Elnök és én szüntelenül kutatjuk az eszközöket azoknak a rendkívüli nehézségeknek a leküzdéséhez, amelyeket a földrajzi viszonyok, a tenger és az ellenség légierői gördítenek elénk.

Ezt a táviratot megmutattam az Elnöknek.[1]

Aligha kell mondanom, hogy levelem nyers és goromba válaszban részesült.

Sztálin kormányfő Churchill miniszterelnöknek 1942. júl. 23.

Július 17-i üzenetét megkaptam.

Az üzenetből kitűnik, hogy először, Nagy-Britannia kormánya nem hajlandó folytatni a Szovjetunióknak hadianyagokkal való ellátását az északi útvonalon, másodszor, Nagy-Britannia kormánya a második front 1942-ben való megszervezésével kapcsolatos ha-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 67-71.

laszthatatlan rendszabályok elfogadásáról szóló ismert összeegyeztetett angol–szovjet kommüniké ellenére ezt az ügyet 1943-ra halasztja.

Haditengerészeti szakembereink az angol tengerészeti szakembereknek azokat az érveit, melyek szerint be kell szüntetni a hadianyagok szállítását a Szovjetunió északi kikötőibe, tarthatatlanoknak tekintik. Bizonyosak benne, hogy amennyiben megvan a jóakarat és a készség a vállalt kötelezettségek teljesítésére, a rendszeres szállítás a németekre nézve súlyos veszteségekkel lehetséges. Az angol admiralitásnak azt a parancsát, hogy a 17-es konvoj kísérő hajói hagyják ott a szállítóhajókat és térjenek vissza Angliába, a szállítóhajók pedig szóródjanak szét, s külön-külön, kíséret nélkül igyekezzenek eljutni a szovjet kikötőkbe, szakembereink érthetetlennek és megmagyarázhatatlannak tartják. Én természetesen nem arra gondolok, hogy a rendszeres szállítás az északi szovjet kikötőkbe lehetséges kockázat és veszteség nélkül. De háborúban kockázat és veszteség nélkül egyetlen nagy dolgot sem lehet megvalósítani. Ön természetesen tudja, hogy a Szovjetunió hasonlíthatatlanul komolyabb veszteségeket szenved el. Mindenesetre, semmiképpen sem feltételezhettem, hogy Nagy-Britannia kormánya éppen most mondja fel nekünk a hadianyagok szállítását, amikor a Szovjetuniónak erre a szovjet–német fronton fennálló komoly helyzet folytán különösen szüksége van. Világos, hogy a perzsa kikötőkön keresztül történő szállítás semmiképpen sem pótolja azt a veszteséget, amely az északi úton való szállítás felmondása esetén áll majd elő.

Ami a második kérdést, nevezetesen a második európai front megszervezésének kérdését illeti, félek, hogy ez a kérdés kezd komolytalan jelleget ölteni. A szovjet–német fronton kialakult helyzetből kiindulva a leghatározottabban ki kell jelentenem, hogy a szovjet kormány nem nyugodhat bele az európai második front megszervezésének 1943-ra halasztásába.

Remélem, nem veszi zokon, hogy szükségesnek tartottam nyíltan és becsületesen megmondani a véleményemet és kollégáim véleményét az Ön üzenetében érintett kérdésekről.[1]

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 71–72.

Nem kellően megalapozott állítások voltak ezek. Szó sem volt róla, hogy megszegtük volna „szerződéses kötelezettségünket", hogy eljuttassuk a hadianyag-szállítmányokat a szovjet kikötőkbe, ellenkezőleg, az egyezmény létrejöttekor egyértelműen kikötöttük, hogy elszállításuk az oroszok feladata. Minden, amit ezenfelül tettünk, olyan erőfeszítés volt, amely jó szándékunkból fakadt. Ami pedig azt az állítást illeti, hogy hitszegően nem voltunk hajlandóak már 1942-ben megnyitni a második frontot, korabeli emlékeztetőnk egyértelműen igazol bennünket. Nem tartottam azonban érdemesnek, hogy mindezt kifejtsem annak a szovjet kormánynak, amely, amíg őt magát is támadás nem érte, kész lett volna végignézni pusztulásunkat és megosztozni Hitlerrel a zsákmányon, s még közös harcunk idején is alig volt egy-egy együttérző szava azokra a súlyos veszteségekre, amelyek azért érték Nagy-Britanniát és Amerikát, mert megpróbáltak segítséget küldeni Oroszországnak.

Az Elnök egyetértett velem.

Roosevelt elnök a volt haditengerésznek 1942. júl. 29.

Egyetértek Önnel abban, hogy Sztálinnak küldendő válaszát igen óvatosan kell megfogalmazni. Sohasem szabad szem elől tévesztenünk szövetségesünk személyiségét és nehéz, veszélyes helyzetét. Akinek a hazájába ellenséges csapatok törtek be, attól nem várható el, hogy világméretű fogalmakban gondolkodjék a háborúról. Azt hiszem, meg kell próbálnunk beleképzelnünk magunkat az ő helyzetébe. Úgy gondolom, mindenekelőtt világosan közölni kell vele, hogy elhatározott szándékunk 1942-ben akcióba lépni. Anélkül, hogy tájékoztatnánk a tervezett hadműveletek pontos mibenlétéről, azt hiszem, tudomására kell hoznunk a puszta tényt, hogy lesznek ilyen hadműveletek.

Úgy gondolom, hogy az északi konvojokkal kapcsolatban nem szabad hamis reményt ébresztenie Sztálinban, mindazonáltal egyetértek Önnel abban, hogy a nagy kockázat ellenére útnak kell indítanunk egyet, ha bármi esélye van a sikernek.

Még mindig remélem, hogy képesek leszünk légierőt telepíteni az orosz frontra, ideát most tárgyalunk a dologról. Azt hiszem, nem lenne helyes ahhoz a feltételhez kötni ezt az ígéretet, hogy az egyiptomi ütközet jól alakul. Oroszországnak nagy és halaszthatatlan szüksége van rá. Úgy érzem, sokat jelentene az orosz hadseregnek

és az orosz népnek, ha megtudnák, hogy légierőnk egy része a szó szoros értelmében együtt harcol velük.
Hiába hisszük mi úgy, hogy stratégiai szempontból akkor járunk el a leghelyesebben, ha az együttes légierőt a mai gyakorlat és a javaslatainkban szereplő elképzelések szerint vetjük harcba, ha egyszer érzésem szerint Sztálin nem ért vele egyet. Úgy képzelem, hogy Sztálinnak semmi kedve elvont stratégiai vitákba bocsátkozni; biztosra veszem, hogy nagy hadműveletünkön kívül az felelne meg neki leginkább, ha frontjának déli szárnyán közvetlen légitámogatásban részesítenénk.

Így aztán Sztálin epés üzenetét eleresztettem a fülem mellett. Végtére is az orosz seregek iszonyú veszteségeket szenvedtek ekkor, és a hadjárat válságos szakaszába ért.

1942. augusztus 26-án a Führer megbeszélésre ült össze a német haditengerészet főparancsnokával. Raeder tengernagy az alábbiakat mondta:

Nyilvánvaló, hogy a szövetséges konvoj nem indult útnak. Feltételezhetjük tehát, hogy az előző konvoj teljes megsemmisítésével a tengeralattjáróink és repülőgépeink rákényszerítették az ellenséget, hogy egy időre feladja ezt az útvonalat, sőt talán alapvetően átszervezze utánpótlási útvonalainak rendszerét. Az angolszászok stratégiájának szempontjából az északorosz kikötőkbe küldött utánpótlás továbbra is döntő jelentőségű. Életben kell tartaniuk Oroszországot, hogy a jövőben is leköthesse a német erőket. Az ellenség minden valószínűség szerint a jövőben is utánpótlást fog küldeni Észak-Oroszországba, a haditengerészet vezérkarának tehát tengeralattjárókat kell tartania a hajózási útvonalak mentén. Norvégiában állomásoztatjuk majd a flotta javát is. Mégpedig nemcsak azért, hogy meg tudjuk támadni a konvojokat, hanem azért is, mert állandóan fenyeget az ellenséges partraszállás veszélye. Csak akkor lehet reményünk rá, hogy ezzel a veszéllyel sikerrel szállunk szembe, ha a flottát a norvég vizeken tartjuk. Egyébként a tengely egész stratégiájának szempontjából különösen fontos, hogy a német flotta a puszta jelenlétével lekösse a brit hazai hajóhadat, kiváltképpen azok után, hogy az angolszászok súlyos veszteségeket szenvedtek a Földközi-tengeren és a Csendes-óceánon. A japánok szintén tisztá-

ban vannak ennek az intézkedésnek a fontosságával. Ráadásul a saját vizeinken szakadatlanul nő az ellenséges aknák veszélye, ezért a haditengerészeti erőket csak javítás és kiképzés céljából szabad egyik térségből a másikba átirányítani.

A következő konvoj csak szeptemberben indult el Észak-Oroszországba. Védelmi rendszerünket addigra átszerveztük, és szoros kíséretet rendeltünk a hajók mellé: tizenhat rombolót, továbbá az első új kísérő repülőhordozót, a tizenkét vadászgéppel ellátott *Avenger*-t. Mint addig is, a flotta hathatós támogatásban részesítette hajóinkat. Ezúttal azonban a német felszíni hajók nem próbáltak meg közbelépni, hanem a tengeralattjárókra és a repülőgépekre bízták a támadást. Rendkívül heves légi csata volt az eredmény, s ebben a mintegy száz támadó ellenséges gép közül huszonnégyet megsemmisítettünk. Tíz kereskedelmi hajónk veszett oda ezen az úton, további kettőt tengeralattjárók süllyesztettek el, huszonhét hajó azonban eljutott rendeltetési helyére.

[...]

6 / „Második frontot, azonnal!" 1942. április

Közben Roosevelt elnököt is nyugtalanította Oroszország helyzete, és munkatársaival azt tervezgette, hogyan tehermentesíthetné.

Roosevelt elnök a volt haditengerésznek *1942. ápr. 2.*
Megvizsgáltam az Egyesült Nemzetek katonai helyzetének rövid és hosszú távú problémáit, és néhány olyan életbe vágó következtetésre jutottam, hogy úgy érzem, Ön elé kell tárnom az egész képet és egyetértését kell kérnem. Az egész ügy olyannyira az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok feltétlen együttműködésén múlik, hogy Harry[1] és Marshall néhány nap múlva Londonba utazik, hogy tájékoztatást adjon – mindenekelőtt Önnek – a lényegről. Olyan tervről van szó, amelyet reményeim szerint Oroszország nagy lelkesedéssel fog üdvözölni, s ha a Harryvel és Marshall-lal való találkozója után megkapom az Ön jóváhagyását, úgy tervezem, hogy meg-

[1] Harry Hopkins.

kérem Sztálint, haladéktalanul küldjön hozzám két különmegbízottat. Azt hiszem, a terv teljesen egybecseng az itteni és a brit közvélemény hangulatával. Végül szeretném, ha az elképzelés az Egyesült Nemzetek terveként szerepelne.

Csakhamar az alábbi levelet kaptam az Elnöktől:

Fehér Ház, Washington, ápr. 3. este 11
Kedves Winston!
Amiről Harry és Marshall tábornok kimerítően beszámol majd Önnek, abban a szívem is, az eszem is benne van. Az Ön népe és az enyém egyaránt azt követeli, hogy nyissunk új frontot, hogy tehermentesítsük az oroszokat, s e két nép van olyan bölcs, hogy tudja: ma az oroszok több németet ölnek meg, több német felszerelést semmisítenek meg, mint Ön és én együttvéve. Ha teljes sikert nem érhetünk is el, a nagy célt elérhetjük.
Rajta hát! Szíria és Egyiptom helyzete már azzal is megszilárdulna, ha a németek rájönnének, mit tervezünk.
Sok szerencsét! Harryt parancsolja korán ágyba és vegye rá, hogy fogadjon szót Fulton doktornak, a haditengerészet orvosának: teljhatalmú nővéri minőségben magam rendeltem mellé. Régi barátja, F. D. R.

Hopkins és Marshall tábornok április 8-án érkezett Londonba. Átfogó memorandum volt a tarsolyukban: az Egyesült Államok vezérkari főnökei készítették, és az Elnök jóváhagyta.

A nyugat-európai hadműveletek 1942. április
Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia első nagyszabású közös offenzívájának legkedvezőbb színteréül Nyugat-Európa kínálkozik. Csak itt bontakozhatnak ki teljes mértékben egyesített szárazföldi és légi erőforrásaik, s így nyújthatják a lehető legnagyobb segítséget Oroszországnak.
Az offenzíva megindításáról azonnal meg kell hozni a döntést, mert sokrétű és hatalmas előkészületekre van szükség. Amíg meg nem indíthatjuk, félrevezető manőverekkel és rajtaütésekkel kell nyugaton lekötnünk az ellenséget; ezek egyúttal hasznos információkkal és értékes harci tapasztalatokkal is szolgálnának.
Az egyesített inváziós haderő kívánatos nagysága negyvennyolc

hadosztály (köztük kilenc páncélos-), ebből a brit fél részesedése tizennyolc hadosztály (köztük három páncélos-). A légitámogatáshoz 5800 harci repülőgépre van szükség, köztük 2550 brit gépre.

A siker a gyorsaságon múlik. A fő akadály a támadáshoz szükséges partraszálló járművek hiánya, továbbá, hogy a rendelkezésre álló hajótér nem elegendő ahhoz, hogy átszállítsa a szükséges haderőt Amerikából az Egyesült Királyságba. A más hadszíntereken vállalt lényegbevágó feladatok sérelme nélkül ezeket a csapatokat 1943. április 1-jére át lehet szállítani, de csak akkor, ha a feladat hatvan százalékát nem amerikai hajók végzik el. Ha a szállítást kizárólag amerikai hajókkal kell elvégezni, akkor a támadást 1943 nyarának végére kell halasztani.

Körülbelül hétezer partraszálló járműre lesz szükség, ehhez pedig nagymértékben meg kell gyorsítani a jelenlegi hajóépítő programok menetét. Egyúttal meg kell gyorsítani az amerikai szárazföldi és légiegységek fogadásához és működtetéséhez szükséges előkészületeket is.

A támadást a Le Havre és Boulogne között kijelölendő partszakaszokon kell végrehajtani, az első hullámban legalább hat hadosztályt kell bevetni légi szállítású csapatok támogatásával. A továbbiakban hetenként legalább százezer katonát kell partra tenni. Mihelyt a hídfőállások helyzete megszilárdul, a páncélos erőknek gyors ütemben el kell foglalniuk az Oise–Saint-Quentin vonalat. Az ezután következő cél Antwerpen.

Minthogy ekkora méretű partraszállás nem kezdődhetik el 1943. április 1-je előtt, rendszeresen kiegészítendő tervekben kell előírni, hogy mikor milyen akciókban vethetők be gyorsan ezek az erők. Ez a terv olyan rendkívüli esetekben lépne életbe, amelyekben szükségessé válhat, hogy a) kihasználjuk a németek váratlan összeroppanását, vagy b) „áldozatvállalással" elkerüljük az oroszországi ellenállás hirtelen összeomlását. Mindkét esetben döntő feltétel a helyi légi fölény. Másfelől viszont 1942 őszén valószínűleg nem leszünk képesek átszállítani és ellátni öt hadosztálynál többet. Ebben az időszakban a fő terhet az Egyesült Királyságnak kellene viselnie. December 15-én például az Egyesült Államok elő tudna teremteni a szükséges öt hadosztályból kettő és felet, de csak hétszáz harci repülőgépet; ezért az Egyesült Királyságnak ötezer repülőgépet kellene kiállítania.

Hopkinst alaposan kimerítette az utazás, két-három napra ágynak is esett, Marshall azonban nyomban megkezdte a tárgyalásokat vezérkari főnökeinkkel. A honvédelmi bizottság hivatalos ülését csak 14-ére, keddre tudtuk összehívni. Addig is töviről hegyire megtárgyaltam a helyzetet a vezérkari főnökökkel és minisztertársaimmal. Valamennyien nagy megkönnyebbüléssel fogadtuk, hogy az Egyesült Államoknak kétségkívül határozott szándéka, hogy csatasorba álljon Európában, továbbá, hogy Hitler legyőzését tekinti a legfontosabb célnak. A mi stratégiai felfogásunk mindig is ezen a meggyőződésen alapult. Másfelől viszont sem mi, sem hivatásos szakértőink nem voltunk képesek olyan tervet kidolgozni, amelynek értelmében a nagyméretű angol-amerikai hadsereg 1943 nyarának vége előtt átkelhetett volna a Csatornán és partra szállhatott volna Franciaországban. Mint az 1941. decemberi washingtoni utamon írt, majd az Elnöknek átadott feljegyzésem is tanúsítja, kezdettől fogva erre az időpontra gondoltam. Ezenkívül meg kellett fontolnunk azt az új amerikai elképzelést is, hogy már 1942 őszén szóba jöhet egy szükséghelyzetben esedékes előzetes partraszállás. Igaz, ez sokkal kisebb, de azért igen jelentős méretű lett volna. Akár Oroszország kedvéért, akár átfogóbb háborús célok érdekében, feltétlenül készek voltunk tanulmányozni ezt az elképzelést, akárcsak bármilyen más elterelő hadmozdulat tervét.

Miután meghánytam-vetettem magamban Roosevelt elnök memorandumát és a vezérkari főnökök véleményét, az alábbi üzenetet küldtem az Elnöknek:

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1942. ápr. 12.
Nagy figyelemmel olvastam a háború jövőjéről és a javasolt nagy hadműveletekről szóló dokumentumát. Elvben minden javaslatával tökéletesen egyetértek, a vezérkari főnökök nemkülönben. Miközben a főcsapást előkészítjük, természetesen a Keleten és Távol-Keleten előálló mindennapi szükséghelyzetekkel is meg kell birkóznunk. A részleteket gyors ütemben tanulmányozzuk, és amiben világos a teendő, már meg is kezdődtek az előkészületek. A honvédelmi bizottság Harry és Marshall jelenlétében 14-én, kedden este az egész ügyet megvitatja, és nem kétlem, hogy teljes egyetértésemről biztosíthatom majd Önt.
Hadd mondjam meg, hogy a kisebb egységekkel idén végrehajtandó hadműveletekre tett javaslatok, véleményem szerint, józanul

számolnak a nehézségekkel és a bizonytalansági tényezőkkel. Ha, mint szakértőink remélik, az egész tervet sikerre tudjuk vinni, az a hadtörténelem egyik legnagyobb eseménye lesz.

A honvédelmi bizottság 14-én este a Downing street 10. alatt találkozott amerikai barátainkkal. A megbeszélés fontosságára való tekintettel Ismay tábornokot kértem meg, hogy ő készítsen feljegyzést róla. Íme:

Azzal nyitottam meg az értekezletet, hogy a bizottság annak a nagy horderejű javaslatnak megvitatására ült össze, amelyet Hopkins úr és Marshall tábornok hozott magával, s amelyet időközben kimerítően megvizsgáltak és megtárgyaltak a vezérkarok is. Én habozás nélkül és készségesen elfogadtam a tervet, amelynek alapfelfogása tökéletes összhangban volt a hadviselés hagyományos elveivel, nevezetesen azzal, hogy az erőket a fő ellenség ellen kell összpontosítani. Nem hallgathattam el azonban egy általános fenntartást: India és a Közel-Kelet védelméről semmiképpen sem mondhattunk le. Szóba sem jöhetett, hogy elveszítsünk egy hatszázezer fős hadsereget és India egész munkaerejét. Ezenkívül nem veszíthettük el Ausztráliát és azokat a szigettámaszpontokat, amelyek az Egyesült Államokkal kötötték össze. Ez azt jelentette, hogy a Marshall tábornok által javasolt fő cél érdekében nem tehettünk félre minden egyebet.

Marshall tábornok azt mondta, hogy tökéletes az egyetértés az 1943-as teendőket illetően, és abban is, hogy a lehető legnagyobb erejű légioffenzívára van szükség Németország ellen. ... A szükséges csapatlétszám nem okoz gondot. A nehézség abban áll, hogy előteremtsük a szükséges hajóteret, partraszálló járműveket, repülőgépeket és kísérő hajókat.

A brit vezérkari főnökökkel folytatott tárgyalásain, mint mondta, két kétely merült fel. Az első úgy szólt, hogy az Egyesült Államok elegendő mértékben tudja-e szállítmányokkal segíteni a Közel-Keletet és Indiát; a második pedig, hogy 1942-ben végrehajtható-e nagyobb fajta rajtaütésnél jelentősebb méretű partraszállás a kontinensen. Lehetséges, hogy kénytelenek leszünk rászánni magunkat, mindenesetre tehát fel kell készülnünk rá. Úgy gondolja, hogy a nehézségek nem megoldhatatlanok, minthogy addigra jelentékeny túlerőben kell lennünk a levegőben. A két ország repülőgépgyártó

programjának méretei erre vallanak, annál is inkább, mivel a németek oroszországi hadjárata nagy erőket emészt fel, és így csökkenti hadműveleteink kockázatát. Ezúttal tehát a németeknek lesz majd alkalmuk megtapasztalni, milyen érzés légitámogatás nélkül harcolni. Mielőtt elutazott volna az Egyesült Államokból, nem sok ideje volt rá, hogy tanulmányozza az 1942-re tervezett hadműveletek problémáját, mindenesetre a rendelkezésre álló adatokból arra következtet, hogy szeptember előtt nem vállalkozhatunk rájuk. Ha előbb kellene rászánnunk magunkat, akkor az Egyesült Államok csak szerény mértékben vehetne bennük részt; de ami amerikai haderő ideát lesz, azt teljes mértékben be lehetne vetni. Az Elnök külön hangsúlyozta, hogy azt szeretné, ha fegyveres erői a lehető legnagyobb mértékben kivennék a részüket minden akcióból.

Sir Alan Brooke azt mondta, hogy a vezérkari főnökök fenntartás nélkül egyetértenek az 1943-as tervekkel. Az 1942-es hadműveleteket a kontinensen attól kell függővé tenni, hogy milyen eredményt érnek el a németek az Oroszország elleni hadjáratban. Feltehető, hogy ez szeptemberig kiderülhet.

A vezérkari főnökök teljes mértékben egyetértenek azzal, hogy Németország a fő ellenség. Ugyanakkor lényeges, hogy féken tartsuk a japánokat, és meggátoljuk, hogy összeköttetés jöjjön létre köztük és a németek között. Ha a japánok ellenőrzésük alá vonnák az Indiai-óceánt, azzal nemcsak a Közel-Kelet kerülne súlyos veszélybe, hanem elveszítenénk a Perzsa-öböl kőolajszállítmányait is. Következésképp a németek teljes olajszükségletüket fedezni tudnák, az Oroszországhoz délre vezető utakat elvágnák, Törökország elszigetelődne és védtelen maradna, a németek előtt nyitva állna a Fekete-tenger, Japán és Németország beszerezhetnék egymástól azokat a javakat, amelyekre oly nagy szükségük van.

Én mindehhez azt fűztem hozzá, hogy a következő két-három hónapban nem leszünk képesek egymagunkban feltartóztatni azt a haditengerészeti erőt, amelyet a japánok vonhatnak össze az Indiai-óceánon. Ez idő szerint nincs biztos tudomásunk róla, hogy mit tervez az Egyesült Államok haditengerészete a Csendes-óceánon és milyen hadmozdulatokra készül. ... Ebben a térségben mindenekelőtt hordozóhajókról felszálló repülőgépekben kell fölénybe kerülnünk a japánokkal szemben. Nekünk magunknak záros határidőn belül három repülőgép-hordozónk lesz az Indiai-óceánon, és idővel a Furious is csatlakozik hozzájuk.

Hopkins úr azt mondta, hogy ha az amerikai közvéleményen múlnék, az Egyesült Államok Japán ellen összpontosítaná erőfeszítéseit. Alapos vita után azonban az Elnök és az amerikai katonai vezetők úgy határoztak, hogy az a helyes megoldás, ha az amerikai fegyvereket Németország ellen irányítják. Nem szabad azt hinni azonban, hogy az amerikai kormány félreérti a Közel-Keleten és a többi nagy fronton, Oroszországban, Ausztráliában és a Csendes-óceánon fennálló helyzetet. Az amerikai döntés két fő meggondoláson alapszik. Először, az Egyesült Államok nemcsak a tengereken, hanem a földön és a levegőben is harcolni kíván. Másodszor, ott kíván harcolni, ahol a leghasznosabb, ahol fölénybe kerülhet, és mindenekelőtt azt szeretné, ha közös vállalkozásban egyesíthetné erejét a britekével. Ha az ilyen vállalkozásnak már az idén eljön az ideje, az Egyesült Államok a lehető legnagyobb mértékben ki akarja venni belőle a részét, bármikor jöjjön is el az alkalom. Nem utolsósorban azért javasolta legkorábbi időpontnak szeptembert, nehogy olyan vállalkozást indítványozzon, amelyből aztán nem tudná megfelelően kivenni a részét.

Érdeklődött az amerikai és a brit közvélemény felől, és úgy értesült, hogy a lakosság nem érti, mit tesz az Egyesült Államok haditengerészete. Efelől ne legyen kétség. A brit flotta oldalán az amerikai haditengerészet is teljes erejével szembeszáll az ellenséggel. Mindössze abban akar biztos lenni, hogy kedvező körülmények között veszi fel a harcot.

Ami Ausztráliát és a többi hadszínteret illeti, magától értetődik, hogy az Egyesült Államok teljesíti kötelességét, de szívvel-lélekkel és fenntartás nélkül a most előterjesztett nagy terv megvalósításán fáradozik. Az amerikai nép mielőbb vállvetve szeretne harcolni a britekkel.

Sir Charles Portal [a légierő vezérkari főnöke] azt mondta, hogy nem szabad megfeledkezni arról, mi a különbség a Csatorna túlpartján végrehajtott légi hadműveletek és egy expedíciós hadsereg partraszállása között. Az előbbieket ha úgy látjuk jónak, folytathatjuk, de bármikor le is állíthatjuk. Az utóbbi esetében azonban nem választhatjuk meg tetszésünk szerint, hogy mekkora erőfeszítésre szánjuk el magunkat. Amíg a csapatok a kontinensen tartózkodnak, mindvégig jelen kell lennünk a légtérben. Ha tehát elszánnánk magunkat az expedíciós hadsereg partra tételére, biztosnak kell

lennünk benne, elegendők-e légierőnk erőforrásai, hogy mindvégig folytathassuk a hadműveleteket.
Én befejezésül megállapítottam, hogy jóllehet a terv [partraszállás a Csatornán át 1943-ban] részleteit még ezután kell kidolgozni, a fő elvekben teljes az egyetértés. A két nép a nemes fegyverbarátság szellemében együtt lép a győzelem útjára. Én majd írok az Elnöknek, s tájékoztatom következtetéseinkről, továbbá felkérem, hogy elégítse ki létfontosságú indiai-óceáni szükségleteinket, mert enélkül az egész terv végzetesen csorbát szenvedne. Máris teljes erővel megkezdhetjük az előkészületeket, s a legnagyobb eltökéltséggel láthatunk munkához. Lassanként köztudomásúvá válik majd, hogy az angolszász világ népei eltökélték, hogy nagyszabású hadjáratot indítanak Európa felszabadítására. Megfontolandó, ne jelentsük-e ezt a szándékunkat nyilvánosan is.

A terv maga - nem tőlem - a „Razzia" *(Round-up)* nevet kapta. Az elmondottak szellemében mindenki legjobb tehetsége szerint munkához látott. Az Elnököt írásban tájékoztattam.

[...]

Hadd fejtsem most ki, mi volt a megingathatatlan véleményem mindarról, amit addig elhatároztunk, s amit szerintem még tennünk kellett.

Az 1943-as óriási méretű vállalkozás tervezése közben nem függeszthettük fel egyéb kötelezettségeinket. Elsőrendű birodalmi kötelességünk volt, hogy Indiát megvédjük a szemlátomást máris fenyegető japán támadástól. Ez a feladat ráadásul az egész háború szempontjából is döntő jelentőségű volt. Szégyenletes lett volna, ha megengedjük, hogy a japánok, akárcsak korábban Kínát, Indiát is lerohanják, és igájukba hajtsák Őfelsége négyszázmillió indiai alattvalóját, akiknek védelméért becsületünkkel feleltünk. Ezenkívül a szövetségesek ügyének szempontjából is felmérhetetlen katasztrófa lett volna, ha megengedjük, hogy a németek és a japánok Indiában vagy a Közel-Keleten egymásra találjanak. Felfogásom szerint ez már-már ugyanolyan súlyos fordulat lett volna, mint ha Szovjet-Oroszország az Urál mögé vonul vissza, sőt különbékét köt Németországgal. Akkoriban e két lehetőség egyikét sem tartottam valószínűnek. Bíztam a szülőföldjét védelmező orosz hadsereg és nemzet erejében. Indiai birodalmunk azonban minden dicsősége ellenére is könnyű préda lehetett volna. Kötelességem volt, hogy erre felhív-

jam az amerikai küldöttek figyelmét. Tevékeny brit segítség nélkül India akár néhány hónap alatt is a japánok kezére kerülhetett volna. Úgy láttam, hogy Hitlernek viszont sokkal több idejébe telik és több áldozatot követel tőle, hogy leigázza Oroszországot. Mire elérhetné célját, Anglia és Amerika vitathatatlan légi fölénybe kerül. Még ha minden másban kudarcot vallanánk is, végül mégis ez dönt el mindent.

Tökéletesen egyetértettem azzal, amit Hopkins mondott, hogy 1943-ban Észak-Franciaországban frontális támadást kell indítanunk. De addig mi a teendő? Nem érhetjük be annyival, hogy seregeink java egész idő alatt csak készülődjön. Ebben már nagyon is eltértek a nézetek. Marshall tábornok azzal a javaslattal állt elő, hogy 1942 kora őszén meg kellene próbálnunk bevenni Brestet vagy Cherbourg-t, inkább az utóbbit, de lehetőleg mind a kettőt. Szükségképpen csaknem kizárólag brit hadműveletről lett volna szó. Az egész flottát, a légierőt, a csapatok kétharmadát és a partraszálló járműveket - már amennyi egyáltalán volt - mind nekünk kellett volna előteremtenünk. Az amerikaiak csak két-három hadosztályt tudtak volna kiállítani. És ne felejtsük el, hogy ezek is újoncokból álltak. Legalább két évre és kiváló hivatásos állományra van szükség ahhoz, hogy első osztályú alakulatokat lehessen létrehozni. Tehát csakis olyan vállalkozásról lehetett szó, amelyben a brit vezérkar véleménye lett volna a döntő. Nem volt tehát vitás, hogy a tervet szakmailag alaposan tanulmányoznunk kellett.

Szó sincs azonban arról, hogy már kezdetben elvetettem volna ezt az elképzelést, noha más megoldások is foglalkoztattak. Mindenekelőtt a francia északnyugat-afrikai (marokkói, algériai és tuniszi) partraszállás akkor még „Tornász" *(Gymnast)* néven ismert terve, amely végül a nagyszabású „Fáklya" *(Torch)* hadműveletben öltött testet. A nyugat-európai partraszállásnak a francia észak-afrikai partraszálláson kívül volt még egy vagylagos tervpárja, amely szintén foglalkoztatott. Ez volt a „Jupiter" terv, vagyis Észak-Norvégia felszabadítása. Ezzel csakugyan közvetlen segítséget nyújthattunk volna Oroszországnak. És ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy a szó szoros értelmében együttes hadműveleteket hajtsunk végre az orosz csapatokkal, hajókkal és repülőkkel. Ha elfoglaljuk Európa északi csücskét, megtaláltuk volna a módját, hogy az utánpótlás özönével lássuk el Oroszországot. Olyan vállalkozásra nyílt volna alkalom, amelyhez, minthogy a sarkvidéken zajlott volna le,

nem kellett volna sem nagy csapatlétszám, sem nagy mennyiségű utánpótlás és hadianyag. A németek igen olcsón szerezték meg az Északi-fok közelében fekvő stratégiai pontokat. Ahhoz képest, hogy mekkora lett immár a háború, talán visszaszerzésük sem igényelt volna nagy ráfordítást. Én ugyan a „Fáklyá"-t részesítettem előnyben, de ha rajtam múlt volna a dolog, már 1942-ben megpróbálkoztam volna a „Jupiter"-rel is.

Annál nehezebb, kevésbé vonzó, csekélyebb közvetlen és hosszú távú haszonnal kecsegtető vállalkozásnak ítéltem meg viszont azt a tervet, hogy próbáljunk meg hídfőt kiépíteni Cherbourg-nál. Úgy gondoltam, jobban tennénk, ha jobb kezünkkel Francia Észak-Afrikát ragadnánk meg, a ballal elszakítanánk az ellenségtől az Északi-fokot, a Csatorna túlpartján kiépített és megerődített német frontot pedig csak egy évvel később támadnánk meg, nehogy beletörjön a bicskánk.

Így vélekedtem akkor, s azóta sem vélekedem másképp. De azért beleegyeztem, hogy a „Pöröly" *(Sledgehammer)* - ez volt a cherbourg-i támadás - ugyanolyan eséllyel kerüljön a tervezőbizottságok elé, mint más javaslatok. Csaknem bizonyosra vettem, hogy minél tovább fontolgatják, annál kevésbé tartják majd vonzónak. Ha tőlem függött volna, hogy kiadjam a parancsot, én őszre tűztem volna ki az egymással megfelelően összehangolt „Fáklya" és „Jupiter" tervet, a „Pöröly"-t pedig híresztelések és színlelt előkészületek révén félrevezető céllal kiszivárogtattam volna. De közvetett módszerekkel és diplomatikusan kellett eljárnom, hogy teljes legyen a cselekvési egység és összhang nagyra becsült szövetségesünkkel, amelynek segítsége nélkül elkerülhetetlen lett volna a világ pusztulása. Tizennegyediki értekezletünkön ezért a két változat egyikét sem vetettem fel.

Ami a sorsdöntő kérdést illeti, megkönnyebbüléssel és örömmel fogadtuk az Egyesült Államok történelmi javaslatát, hogy Angliát ugródeszkának használva mihamarabb indítsuk meg a Németország elleni tömeges inváziót. Mint még szó lesz róla, nagyon is könnyen megeshetett volna, hogy az amerikaiak Kína megsegítését és Japán leverését teszik az első helyre. Mióta azonban Pearl Harbour után szövetségre léptünk, Roosevelt elnök és Marshall tábornok kezdettől fogva felülemelkedett a közvéleményben nagy visszhangot kiváltó követeléseken, és Hitlert tekintette az első és legfőbb ellenségnek. Személyes vágyam is az volt, hogy a brit és az

amerikai katonák mihamarább vállvetve küzdjenek Európa földjén. De nem sok kétségem volt afelől, hogy a részletek - a partraszálló járművek és más egyebek - számbavétele, továbbá a fő háborús stratégia átgondolása után a „Pöröly" terve kútba esik. Végül az Atlanti-óceán egyik partján sem akadt olyan katonai parancsnokság - sem a hadseregben, sem a haditengerészetben, sem a légierőnél -, amely képes lett volna kidolgozni ezt a tervet, és amennyire tudom, olyan sem, amely vállalta volna a felelősséget a végrehajtásáért. A közös óhaj és a jó szándék nem elegendő a nyers tényekkel szemben.

Mindvégig azt az elképzelést követtem, amelyet az Elnöknek 1941 decemberében átadott memorandumomban fejtettem ki: 1. A brit és az amerikai felszabadító seregek 1943-ban szálljanak partra Európában. És honnan indulhatnának e tömeges partraszállásra, ha nem Dél-Angliából? Semmit nem szabad tennünk, ami ezt megakadályozhatja, és mindent meg kell tennünk, ami elősegítheti. 2. Addig sem szabad azonban tétlenül néznünk, hogy az oroszok gigantikus harcot vívnak a nap minden órájában a német hadsereg főerőivel. Fel kell vennünk a harcot az ellenséggel. Ez az eltökéltség az Elnök gondolkodásában is meghatározó szerepet játszott. Mi tehát a teendő az alatt az egy vagy egy és negyed év alatt, amelynek el kell telnie, mielőtt a Csatornán át megindíthatnánk a nagyszabású támadást? Francia Észak-Afrika megszállása nyilvánvalóan megvalósítható és józan cél volt, s egyúttal beleillett az átfogó stratégiai elképzelésbe is.

Reméltem, hogy ezt a hadműveletet összekapcsolhatjuk a norvégiai partraszállással, s még ma is azt hiszem, hogy egyszerre mindkettőt megvalósíthattuk volna. De amikor ilyen felmérhetetlen dolgokról folyik a vita, könnyen megfeledkezünk az egyszerűbb és egyértelműbb célokról. Én, ha szerettem volna is, hogy mind a „Fáklya", mind a „Jupiter" megvalósuljon, arra sose gondoltam, hogy a „Jupiter"-t a „Fáklya" rovására hajtsuk végre. Két nagyhatalom minden erőfeszítését egyetlen nagy erejű csapásra összpontosítani és egyesíteni olyan nehéz feladat volt, hogy nem adhattunk teret semmiféle kétértelműségnek, mert elhomályosította volna tisztánlátásunkat. 3. Addig is, amíg 1943-ban a brit és az amerikai katonák tömegei felvehetik a harcot a németekkel Európában, egyetlenegy-féleképpen tölthettük be az űrt: úgy, hogy angol-amerikai csapatok erőszakkal megszállják Francia Északnyugat-Afri-

kát, s ezzel egy időben a brit csapatok a sivatagon át nyugatra, Tripoli és Tunisz felé törnek előre.

Végül minden más terv és érv elkopott vagy elhullott útközben, s a nyugati szövetségesek ezt az egyetlen közös célt tűzték maguk elé.

7 / Molotov látogatása

Amikor 1941. decemberben Eden Moszkvában járt, az orosz kormány azzal a követeléssel állt elő, hogy ismerjük el a Szovjetunió akkori nyugati határait. Az oroszok különösen fontosnak tartották, hogy bármilyen szövetségi szerződés jön is létre, a szöveg egyértelműen elismerje a balti államok megszállását és az új szovjet–finn határt. Eden nem volt hajlandó erre elkötelezni magát, és többek között arra hivatkozott, hogy az Egyesült Államok kormányának megfogadtuk: amíg tart a háború, senkivel sem kötünk titkos megállapodást a határok módosításáról.

A tárgyalások végén abban állapodtak meg, hogy Eden mind a brit kormánynak, mind az Egyesült Államoknak továbbítja a szovjet követeléseket, és a hivatalos angol–szovjet szerződésről folytatandó tárgyalásokon majd visszatérünk rájuk. Az Egyesült Államok kormányát kimerítően tájékoztattuk a történtekről. Az amerikaiak éles és elutasító álláspontot foglaltak el a szovjet javaslatokkal szemben. Úgy vélekedtek, hogy ha bármilyen formában helyt adnánk az efféle kéréseknek, azzal megsértenénk az Atlanti Charta elveit.

Amikor röviddel az amerikaiak hadba lépése után Washingtonban jártam, és Edentől értesültem róla, hogy a szovjet kormány be akarja kebelezni a balti államokat, nemleges választ adtam, mint a könyvemben közölt táviratokból már kiderült. Most azonban, három hónappal később az események nyomása alatt úgy éreztem, hogy ez az erkölcsi alapokon nyugvó álláspont egyszerűen nem tartható. Ha élethalálharcról van szó, nem helyes nagyobb terhet vállalni, mint amekkorát elbírnak a nagy ügy harcosai. A balti államokkal kapcsolatban vallott nézeteim változatlanok voltak, s mindmáig nem változtak, de akkor úgy éreztem, hogy tovább nem ragaszkodhatom hozzájuk.

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1942. márc. 7.
Most, hogy Winant Önöknél van, kétségkívül kifejti majd, hogyan vélekedik a külügyminisztérium Oroszországról. Minthogy a háború egyre súlyosabbra fordul, úgy érzem, nem szabad olyan értelmezést adnunk az Atlanti Charta elveinek, amellyel megtagadjuk Oroszországtól a német támadás előtti határokat. Oroszország ezen az alapon csatlakozott a Chartához, és feltételezem, hogy amikor a háború elején az oroszok elfoglalták ezeket a területeket, kíméletlenül leszámoltak az ellenséges elemekkel a balti államokban stb. Remélem, lehetségesnek fogja tartani, hogy szabad kezet adjon nekünk, s így Sztálin kívánságára mielőbb aláírhassuk a szerződést. Minden arra vall, hogy tavasszal Németország hatalmas erőkkel új lendületet ad az Oroszország elleni támadásnak, és magunk csak igen csekély segítséget tudunk nyújtani az egyetlen országnak, amely súlyos harcokat vív a német seregekkel.

Az Elnök és a washingtoni külügyminisztérium azonban ragaszkodott álláspontjához; mint még látni fogjuk, végül sikerült jobb megoldást találnunk.

Az angol–orosz kapcsolatok légköre ekkor szívélyesebbé vált.

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1942. márc. 9.
1/ Elküldtem Roosevelt elnöknek az üzenetet, s igyekszem őt rábírni, hogy járuljon hozzá a háború utáni orosz határokra vonatkozóan köztünk kötendő megállapodás aláírásához.
2/ Külön utasításokat adtam arra vonatkozóan, hogy az általunk megígért szállítmányokat semmiképpen se szakítsák meg, és hogy azok ne érkezzenek késéssel.
3/ Most, az időjárás megjavulásával újra megkezdjük hatalmas arányú nappali és éjjeli légitámadásainkat Németország ellen. Folytatjuk egyéb rendszabályok tanulmányozását is, abból a célból, hogy levegyük az Önök országának válláról a terhek egy bizonyos részét.
4/ Az orosz seregek folytatódó előrenyomulása és az ellenség szörnyű veszteségei, melyekről értesültünk, természetesen óriási buzdítás forrását jelentik számunkra a megpróbáltatások időszakában.[1]

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 53.

Sztálin kormányfő a miniszterelnöknek 1942. márc. 15.
Nagyon hálás vagyok Önnek Kujbisevben március 12-én átadott üzenetéért.
A szovjet kormány háláját fejezem ki Önnek a Szovjetunióba irányuló szállítmányok biztosítása és a Németország elleni légitámadások fokozása érdekében Ön által tett intézkedésekkel kapcsolatos értesítésért.
Szilárd meggyőződésem, hogy csapataink közös erőfeszítései, egyes balsikerek ellenére, végeredményben megtörik közös ellenségünk erejét, és hogy az 1942-es év döntő lesz a hitlerizmus elleni harc frontján végbemenő események alakulása szempontjából.
Ami üzenetének első, a Szovjetunió határaira vonatkozó pontját illeti, úgy gondolom, hogy a megfelelő szerződés szövegével kapcsolatban még ki kell cserélni a véleményeket abban az esetben, ha azt mindkét fél elfogadja aláírásra.[1]

Általában is igyekeztünk megtalálni a módját, hogy a küszöbönálló német offenzíva idejére segítséget nyújthassunk a szovjet seregeknek, s különösen tartottunk tőle, hogy a németek gázt, valószínűleg mustárgázt vetnek be ellenük, ezért megszereztem a kabinet beleegyezését egy olyan nyilvános bejelentéshez, amelynek értelmében, ha a németek gázt vetnek be Oroszországban, megtorlásul gáztámadásokat intézünk Németország ellen.

[...]

Sztálin kormányfő a miniszterelnöknek 1942. ápr. 22.
[...] A szovjet kormány a napokban Eden úrtól a Szovjetunió és Anglia között kötendő szerződésekre vonatkozóan két tervezetet kapott, melyek néhány pontban lényegesen különböznek azoknak a szerződéseknek a szövegétől, amelyek Eden úr moszkvai tartózkodása idején szóba kerültek. Tekintettel arra, hogy ez a körülmény újabb nézeteltérésekre vezet, melyeket nehéz levelezés útján tisztázni, a szovjet kormány elhatározta, hogy minden nehézség ellenére Londonba küldi V. M. Molotovot mindazoknak a kérdéseknek személyes megbeszélés útján történő tisztázása végett, amelyek akadályozzák a szerződések aláírását. Erre annál is inkább szükség van, mert az európai második front létrehozásának kérdése, ame-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 53-54.

lyet az Egyesült Államok elnökének, Roosevelt úrnak hozzám intézett, s V. M. Molotovnak e kérdés megtárgyalása céljából Washingtonba való meghívását tartalmazó legutóbbi üzenete vetett fel, megköveteli a kormányaink képviselői közötti előzetes eszmecserét.
Üdvözlöm, és sok sikert kívánok a Nagy-Britannia ellenségeivel vívott harcban.[1]

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1942. ápr. 24.
[...] Üzenetet kaptam Sztálintól; közli, hogy ideküldi Molotovot, hogy megtárgyaljunk a megállapodásunk tervezetével kapcsolatos bizonyos nézeteltéréseket, mert szeretné, ha mihamarabb megoldódnának. Lehet, hogy már el is indult. Ön bizonyosan megérti, hogy nem javasolhatok most neki változást a látogatások sorrendjében.[2] *Ha Molotov megérkezik, úgy tervezem, hajlandóak leszünk megvitatni az egyezménytervezeteket, és remélem, hogy eltakarítjuk az útból a főbb akadályokat. De azt fogom javasolni neki, hogy mielőtt bármit aláírnánk, utazzék Washingtonba és találkozzék Önnel.*

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1942. ápr. 24.
Igen hálás vagyok Önnek április 23-i üzenetéért. Mi természetesen üdvözölni fogjuk Molotov úr látogatását, akivel meggyőződésem szerint sok hasznos munkát tudunk majd végezni. Nagyon örülök, hogy Ön lehetségesnek tartja e látogatás engedélyezését, amely meggyőződésem szerint igen értékes lesz.[3]

Molotov csak május 20-án érkezett meg, és a hivatalos tárgyalások délelőtt kezdődtek meg. 21-én és a rákövetkező két találkozón az oroszok tartották magukat eredeti álláspontjukhoz, sőt külön is felvetették, hogy adjuk hozzájárulásunkat Kelet-Lengyelország megszállásához. Ezt elvetettük, minthogy összeegyeztethetetlen lett volna az 1939. augusztusban kötött angol–lengyel megállapodással. Molotov azzal a javaslattal is előállt, hogy titkos megállapo-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 57–58.
[2] Roosevelt április 22-én azt táviratozta Churchillnek, hogy azt szeretné, ha Molotov előbb látogatna el Washingtonba és csak utána Londonba. Sztálin azonban másként határozott.
[3] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 58.

dásban ismerjük el jogosnak a Romániával szemben támasztott orosz igényeket. Ez is ellentétes lett volna az Egyesült Államokkal kötött megállapodásunkkal. Az Eden vezetésével folytatott külügyminisztériumi tárgyalások tehát, ha rendkívül szívélyes légkörben zajlottak is, már-már holtpontra jutottak.

Molotov nemcsak a szerződés ügyében látogatott Londonba, hanem azért is, hogy megtudakolja, hogyan vélekedünk a második front megnyitásáról. Május 22-én ezért hivatalos megbeszélés zajlott le kettőnk között.

Molotov mindenekelőtt közölte, hogy a szovjet kormány azzal a megbízással küldte Londonba, hogy megvitassa a második front megnyitásának kérdését. A probléma nem új. Csaknem tíz hónapja vetődött fel először, nemrégiben pedig Roosevelt elnök adott neki újabb lendületet, amikor azt javasolta Sztálin úrnak, hogy ő (Molotov úr) látogasson az Egyesült Államokba ennek a kérdésnek a megvitatására. Bár a jelenlegi tájékozódó körutat az Egyesült Államok kezdeményezte, a szovjet kormány úgy látta helyesnek, ha megbízottja Londonon át utazik, mert kezdetben Nagy-Britanniára hárul a második front megszervezésével járó legnagyobb teher. Az oroszországi fronton a következő hetekben és hónapokban bekövetkező események mind a Szovjetunióra, mind szövetségeseire nézve súlyos következményekkel járhatnak. A szovjet kormány igen nagyra értékeli azt az anyagi segítséget, amelyet Nagy-Britannia és az Egyesült Államok nyújt neki. Mindazonáltal a legsürgősebb kérdések a második front megnyitásával kapcsolatosak.

Látogatásának az a célja, hogy megtudakolja, milyen lehetőséget lát a brit kormány arra, hogy 1942-ben legalább negyven német hadosztályt vonjon el a szovjet frontról, mert ott a jelek szerint a fegyveres erők mérlege a németek oldalára billen.

Válaszomban kifejtettem Molotovnak a kontinensen folytatott hadműveleteink egyeztetett tervének lényegét. A korábbi háborúkban a tengeri erőfölényben lévő hatalom mindig abban az előnyös helyzetben volt, hogy tetszése szerint partra szállhatott az ellenséges partokon, mert az ellenség nem készülhetett fel a part minden pontján a tenger felől várható támadásra. A légierő megjelenése azonban gyökeresen megváltoztatta a helyzetet. Franciaországban és Németalföldön például az ellenség légiereje néhány óra alatt elérhet a partszakasz fenyegetett pontjaira, s keserű tapasztalataink

mutatják, milyen oktalan próbálkozás partraszállással kísérletezni az ellenséges légierő jelenlétében. Következésképp bele kell nyugodnunk, hogy a kontinens széles parti sávjában nem vagyunk képesek partra szállni. Más szóval azt kell tanulmányoznunk, milyen esélyeink vannak azokon a partszakaszokon, ahol, túlerőben lévő vadászrepülőgépeink lévén, ellenőrzésünk alatt tarthatjuk a légteret. Lényegében nem marad más választásunk, mint a Doveri-szoros, a cherbourg-i kiszögellés és a bresti övezet egy része. Máris tanulmányozzuk, hogyan tehetnénk partra még idén e körzetek egy vagy több pontján szárazföldi csapatokat, s az előkészületek máris megkezdődtek. Terveinket arra a feltételezésre alapítjuk, hogy ha több egymást követő hullámban rohamcsapatokat teszünk partra, olyan légi csaták bontakoznak ki, amelyek ha egy hétig vagy tíz napig elhúzódnak, az ellenség légierejének megsemmisítését eredményezhetik a kontinensen. Ha ezt elérjük, vagyis felszámoljuk a légi elhárítást, akkor tengeri erőfölényünk birtokában a part más szakaszain is lehetővé válik a partraszállás. Terveink és előkészületeink szempontjából az a döntő kérdés, mennyi különleges partraszálló jármű áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy az első partraszállást megvalósítsuk a rendkívül jól védett ellenséges partszakaszon. Sajnos egyelőre ilyen különleges típusú járművekből csak igen korlátozott tartalékokkal rendelkezünk. Elmondottam, hogy már a múlt év augusztusában az atlanti találkozón kifejtettem Roosevelt elnöknek, milyen sürgős szükség van arra, hogy az Egyesült Államok a lehető legnagyobb számban állítson elő harckocsik partra szállítására és más támadó feladatokra alkalmas járműveket. Később, januárban, az Elnök beleegyezett, hogy az Egyesült Államok még nagyobb erőfeszítést tegyen az ilyen járművek építése érdekében. A magunk részéről több mint egy év óta annyi rohamcsónakot gyártottunk, amennyire csak lehetőségünk volt, miközben a súlyos veszteségeket szenvedő haditengerészet és kereskedelmi hajózás hajóigényét is ki kellett elégíteni.

Két dologról nem szabad megfeledkezni. Először, valószínűleg a legjobb akarattal és a legnagyobb igyekezettel sem tehetünk 1942-ben olyan intézkedéseket, amelyek, még ha sikerrel járnának is, nagy létszámú ellenséges földi csapatokat vonnának el a keleti frontról. A levegőben már más a helyzet; különböző hadszíntereken a német vadász légierőnek már a felét, a bombázó légierőnek pedig egyharmadát kötjük le. Ha sikerrel jár az a tervünk, hogy az

európai kontinens fölött légi csatákat erőszakolunk ki, a németek esetleg kénytelenek lesznek megfontolni, hogy beletörődjenek-e nyugati vadász légierejük teljes elpusztulásába, vagy légierejük egy részét keletről nyugatra csoportosítsák át.

Második megjegyzésem Molotov úrnak arra a javaslatára vonatkozott, hogy igyekezzünk (a már most nyugaton állomásozó csapatokat is beleértve) legalább negyven német hadosztályt elvonni az orosz frontról. Megjegyzendő, hogy Líbiában jelenleg tizenegy ellenséges hadosztály áll velünk szemben, közülük három német, további nyolc német hadosztály állomásozik Norvégiában és huszonöt Franciaországban és Németalföldön. Ez együtt negyvennégy.

Mi azonban nem érjük be ennyivel, s ha szóba jön bármilyen további erőfeszítés, vagy kidolgozható bármilyen ésszerű és reális terv, amelynek révén már az idén tehermentesíthetjük Oroszországot, habozás nélkül rászánjuk magunkat. Nyilvánvalóan nem mozdítaná azonban elő sem Oroszország, sem az egész szövetség ügyét, ha csak azért, hogy mindenáron cselekedjünk, olyan hadműveletbe fognánk, amely katasztrófába torkollik, és oda vezet, hogy az ellenség megdicsőül, mi pedig csúfos vereséget szenvedünk.

Molotov azt mondta, ő nem kétli, hogy Nagy-Britannia őszintén kívánja, hogy a szovjet hadsereg a nyáron sikereket érjen el Németország ellen. Azt kérdezi, hogy a brit kormány véleménye szerint milyen kilátásai vannak a szovjet sikernek. Bárhogyan vélekedik is erről a brit kormány, örömmel hallgatná meg a véleményét, akár kedvező az, akár nem.

Kifejtettem, hogy a két fél erőforrásainak és tartalékainak részletes ismerete nélkül nehéz erre határozott választ adni. Tavaly a katonai szakértők, köztük Németország szakértői is, úgy gondolták, hogy a szovjet hadsereg kimeríthető és legyőzhető. Tévedtek. Valójában a szovjet erők vereséget mértek Hitlerre, és csaknem katasztrófába sodorták hadseregét. Következésképp Oroszország szövetségesei nagy bizakodással tekintenek a szovjet hadsereg erejére és harckészségére. A brit kormány rendelkezésére álló hírszerzői jelentések nem utalnak arra, hogy a keleti front bármelyik pontján nagy német csapatösszevonások történnének. Sőt, a májusra beharangozott nagyszabású offenzíva is valószínűleg júniusra marad. Mindenesetre nem valószínű, hogy az idén Hitler olyan erős és olyan fenyegető támadásra volna képes, mint 1941-ben.

Molotov ezután megkérdezte, mi volna a brit kormány álláspontja

és magatartása, ha a szovjet hadsereg 1942-ben nem volna képes kitartani.

Közöltem vele, hogy ha a német támadás súlyos mértékben csökkentené Oroszország katonai erejét, Hitler minden valószínűség szerint annyi csapatot és légierőt irányítana vissza nyugatra, amennyire szüksége volna ahhoz, hogy megtámadhassa Nagy-Britanniát. Az is lehetséges, hogy Bakun át a Kaukázus és Perzsia felé törne előre. Ez utóbbi megoldás a legsúlyosabb bajba sodorna bennünket, és semmiképpen sem állíthatjuk, hogy rendelkezünk az elhárításához szükséges haderővel. Sorsunk alakulásában tehát meghatározó szerepet játszik a szovjet hadsereg ellenállása. Ha azonban várakozásunk ellenére vereséget szenvedne, és minden a legrosszabbul alakulna, mi akkor is folytatnánk a harcot, és az Egyesült Államok segítségével reményeink szerint olyan túlnyomó légi fölénybe kerülnénk, amely a következő másfél-két év alatt lehetővé tenné, hogy pusztító légitámadásokat intézzünk Németország városai és ipari üzemei ellen. Ezenkívül fenntartanánk a blokádot, és az egyre gyengülő ellenséges ellenállás tudatában partraszállásokat hajtanánk végre a kontinensen. Végső soron Nagy-Britannia és az Egyesült Államok mindenképpen felülkerekedne. Végül is nem szabad elfelejteni, hogy Franciaország bukása után Nagy-Britannia egy álló éven át egymagában is helytállt, pedig Hitler nagy létszámú győzelmes hadseregével alig maroknyi rosszul felfegyverzett katonaságot tudott szembeállítani. Csakhogy ha a háború ily módon elhúzódna, az szörnyű tragédiája lenne az emberiségnek. Őszintén reménykedünk benne, hogy az oroszok felülkerekednek, és leghőbb vágyunk, hogy kivegyük részünket az elvetemült ellenség legyőzéséből.

Találkozónk végén megkértem Molotov urat, ne feledje el, milyen nehézségekkel jár egy partraszállás a tenger felől. Amikor Franciaország kidőlt a sorból, Nagy-Britannia majdnem teljesen védtelenül állt, alig néhány rosszul felszerelt hadosztállyal, kevesebb mint száz harckocsival és alig kétszáz tábori ágyúval. Hitler mégsem próbálkozott meg a partraszállással, mert nem sikerült a légi fölényt megszereznie. Ma nekünk kell ugyanezzel a problémával szembenéznünk.

Május 23-án Eden azt javasolta, hogy területi megállapodás helyett kössünk húsz évre szóló átfogó és nyilvános szövetségi szerződést, és ebben ne essék szó a határokról. Addigra az oroszok már jelét adták, hogy hajlandóak engedni. Mély benyomást tett rájuk a brit és az amerikai kormány nézeteinek szilárdsága. Másnap reggel Molotov engedélyt kért Sztálintól, hogy Eden tervezetének alapján folytassa a tárgyalást. Moszkva kisebb módosításokat javasolt, s ezek elsősorban a tervezett szövetség hosszú távú jellegét voltak hivatva hangsúlyozni. A területi rendelkezéseket nem tartalmazó szerződést május 26-án írták alá. Mindezt nagy megkönnyebbüléssel fogadtam, hiszen végül is sokkal jobb megoldás született, mint amilyent remélni mertem. Eden igen ügyesen időzítette új javaslatát.

Amikor ez a súlyos kérdés rendeződött, Molotov Washingtonba utazott, hogy átfogó katonai tárgyalásokba kezdjen az Elnökkel és tanácsadóival a második front megnyitásáról. Megállapodtunk, hogy az amerikaiak nézeteinek ismeretében visszatér majd Londonba, s akkor utoljára még egyszer megvitatjuk a dolgot, mielőtt hazautazna Moszkvába.

Orosz vendégeink azt kérték, hogy London közelében, vidéken szállásoljuk el őket, ezért rendelkezésükre bocsátottam Chequerst. Jómagam addig a Storey's Gate szárnyépületében maradtam. Két éjszakára azonban leutaztam Chequersbe. Ott aztán lehetőségem nyílt rá, hogy hatszemközt hosszasan elbeszélgessek Molotovval és Majszkij nagykövettel; az utóbbi kiváló tolmács volt, gyorsan és könnyedén fordított és sokoldalú tájékozottságról tett tanúságot. Jó térképek segítségével megpróbáltam elmagyarázni, mit teszünk, s milyen korlátai és különleges sajátosságai vannak egy szigetország hadviselő képességének. Hosszasan magyarázgattam a partraszállási hadműveletek technikáját, és ecseteltem, milyen veszedelmekkel és nehézségekkel jár létfontosságú atlanti utánpótlási útvonalaink fenntartása a tengeralattjárók támadásával szemben. Azt hiszem, Molotovra mindez nagy benyomást tett, a szovjet külügyminiszter megértette, hogy egész más helyzetben vagyunk, mint a nagy kontinentális hatalmak. Mindenesetre közelebb kerültünk egymáshoz, mint bármely más alkalommal.

Molotov chequersi tartózkodása idején néhány furcsa esetből kiderült, hogy milyen megrögzött gyanakvással tekintenek az oroszok a külföldiekre. Megérkezésük után egyik első dolguk volt,

hogy minden hálószobához kulcsot kérjenek. Valahogy sikerült előkeríteni a kulcsokat, s vendégeink attól fogva állandóan zárva tartották ajtajukat. Amikor a chequersi személyzetnek sikerült bejutnia a szobákba, hogy megágyazzon, megrökönyödve tapasztalták, hogy pisztoly van a párnák alatt. A küldöttség három legfontosabb tagját nemcsak külön rendőrtisztek kísérték el útjukra, hanem a ruhatáruk gondozásával és a szobájuk rendben tartásával megbízott két asszony is. Amíg a szovjet küldöttek Londonban tartózkodtak, az asszonyok állandóan szemmel tartották gazdáik szobáját, s étkezni is csak külön-külön mentek le a földszintre. Elmondhatjuk azonban, hogy csakhamar feloldódtak valamelyest, sőt tört franciasággal és mindenféle jelekkel még beszélgetésbe is elegyedtek a ház személyzetével.

Molotov személyes biztonsága érdekében rendkívüli óvintézkedéseket tettek. Rendőrtisztjei alaposan átkutatták a szobáját és gyakorlott szemmel vizsgáltak végig minden egyes szekrényt és bútordarabot, továbbá a falakat és a padlót. Az ágyra különleges figyelmet fordítottak: végigtapogatták a matracokat, hátha pokolgép van bennük, az ágyneműt pedig úgy hajtogatták össze, hogy az ágy közepén nyíljon és lakója bármikor kiugorhasson az ágyból anélkül, hogy belegabalyodna a takaróba. Éjszakára a köntöse és az irattáskája mellé revolvert helyeztek. A veszedelmekre sosem árt óvintézkedésekkel felkészülni, kivált háború idején, de azért nem árt mérlegelni, hogy mennyire valóságos a veszély. A legegyszerűbb próba az, ha az ember felteszi magának a kérdést, vajon fűződik-e a másik félnek valamilyen érdeke ahhoz, hogy megölje. Én például, Moszkvában járván, fenntartás nélkül rábíztam magam az oroszok vendégszeretetére.

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1942. máj. 23.
Molotov úr Londonba érkezése nagy örömöt szerzett nekünk, s eredményes megbeszéléseink voltak vele mind katonai, mind politikai kérdésekben. Teljes mértékben és pontosan tájékoztattuk terveinkről és erőforrásainkról. Ami a szerződést illeti, Molotov úr majd megmagyarázza Önnek a nehézségeket, amelyeket főként az idéz elő, hogy nem szeghetjük meg a korábban Lengyelországgal szemben vállalt kötelezettségeinket, s hogy tekintettel kell lennünk saját országunk és az Egyesült Államok közvéleményére.
Meggyőződésem szerint, ha Molotov úr Amerikából Anglián át

térhetne vissza, ez rendkívül hasznos lenne a közös ügy szempontjából. Akkor folytathatnánk megbeszéléseinket, amelyek remélhetőleg mind a három ország szoros katonai együttműködésének kialakulásához vezetnek majd. Emellett akkor már rendelkezésére tudom bocsátani a katonai terveinkre vonatkozó legfrissebb adatokat.
Végül remélem, hogy akkor politikai megbeszéléseinket is még előbbre vihetjük. Mindeme meggondolások alapján erősen remélem az Ön hozzájárulását ahhoz, hogy Molotov úr hazatérőben újból meglátogasson bennünket.[1]

Sztálin haladéktalanul beleegyező választ küldött.

J. V. Sztálin Churchill úrnak *1942. máj. 24.*
Megkaptam május 20-án Kujbisevben átadott üzenetét, melyben közli, hogy jelenleg harmincöt hajó van útban a Szovjetuniónak szánt hadianyag-rakománnyal szovjet kikötők felé. Köszönöm értesítését és a hajók útnak indítása érdekében tett intézkedéseit. A mi légi és tengerészeti erőink minden lehetőt meg fognak tenni, hogy biztosítsák ennek a szállítmánynak a védelmét azon az útszakaszon, amelyet Ön ez év május 9-i üzenetében megjelölt.[2]

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek *1942. máj. 27.*
Igen hálásak vagyunk Önnek, hogy oly messzemenő előzékenységet tanúsított a szerződéssel kapcsolatos nehézségeink tekintetében. Meggyőződésem, hogy ezt az Egyesült Államokban megfelelően méltányolják majd, s hogy mostantól kezdve a mi három nagy országunk szorosan egymás mellett haladhat előre, bármi is várna ránk.
A találkozás Molotov úrral nagy örömömre szolgált, és sokat tettünk az országaink közötti korlátok megszüntetése érdekében. Nagyon örülök, hogy Molotov úr ezen az úton tér vissza, mert még jókora munka vár ránk, melyet el kell majd végeznünk.
A konvoj előrehaladását tekintve egyelőre még minden jól megy, de most van a legveszélyesebb útszakaszon. Hálás köszönet azokért .

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 62.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 63.

az intézkedésekért, amelyeket Ön a konvoj megérkezésének elősegítése érdekében tesz.
Mivel kölcsönösen köteleztük magunkat, hogy húszéven át szövetségesek és barátok leszünk, felhasználom ezt az alkalmat őszinte jókívánságaimnak és annak a meggyőződésemnek kifejezésére, hogy a győzelem a mienk lesz.[1]

Annak rendje és módja szerint tájékoztattam az Elnököt.

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1942. máj. 27.
Molotovval a héten és a múlt héten nagyon jó munkát végeztünk, és mint Winant bizonyára tájékoztatta Önt, egészen átszerkesztettük a szerződés tervezetét. Megítélésem szerint immár semmi okot nem ad azokra az ellenvetésekre, amelyeket mindkettőnkből kiváltott, és tökéletesen összeegyeztethető az Atlanti Chartával. A szerződést tegnap délután írták alá, igen szívélyes légkörben. Molotov államférfi, és sokkal nagyobb cselekvési szabadsággal rendelkezik, mint amekkorát Önnel együtt Litvinovnál tapasztalhattunk. Egészen biztosra veszem, hogy jól megérti majd magát vele. Kérem, tudassa benyomásait. [...]

[...]

Sztálin már-már dorombolt:

Sztálin kormányfő a miniszterelnöknek 1942. máj. 28.
Igen hálás vagyok Önnek azokért a baráti érzésekért és jókívánságokért, amelyeket az új szerződés általunk történt aláírása alkalmából juttatott kifejezésre.
Meggyőződésem, hogy ez a szerződés nagy jelentőségű lesz a Szovjetunió és Nagy-Britannia, valamint a mi országaink és az Egyesült Államok közötti baráti kapcsolatok további erősödése szempontjából, és biztosítani fogja országaink között a szoros együttműködést a háború győzelmes befejezése után.
Én is remélem, hogy az Ön találkozása Molotovval az Egyesült Államokból való visszatérése során lehetővé teszi a még el nem végzett munka elvégzését.
Ami a konvoj védelmére vonatkozó intézkedéseket illeti, ne kétel-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 63–64.

kedjék benne, hogy részünkről ebben a tekintetben minden megtörténik, és továbbra is meg fog történni minden, ami csak lehetséges.
Kérem, fogadja őszinte jókívánságaimat és annak a szilárd meggyőződésemnek kifejezését, hogy közös ügyünk teljes győzelmet arat.[1]

Molotov természetesen a Csatornán át 1942-ben létesítendő második front terveinek bűvöletében tért vissza Londonba amerikai látogatásáról. Ami minket illet, az amerikai vezérkarral együtt még javában tanulmányoztuk az átkelés lehetőségét, de egyelőre kizárólag nehézségekkel találtuk magunkat szemben. Mindenesetre nem árthatott, ha olyan nyilvános bejelentést teszünk közzé, amely aggodalmat kelt a németekben, és rákényszeríti őket, hogy minél több katonát kössenek le nyugaton. Ezért Molotovval megállapodtunk, hogy közleményt adunk ki. Ez június 11-én jelent meg, és többek között a következő mondatot tartalmazta: „A tárgyalások során teljes egyetértés jött létre abban, hogy még 1942-ben sürgős feladat második frontot nyitni Európában."

Úgy gondoltam, mindenképpen ügyelnünk kell rá, nehogy ez az ellenség félrevezetését szolgáló lépés szövetségesünket is félrevezesse. Ezért, amikor a közlemény szövegezése még tartott, néhány munkatársam jelenlétében a kabinet tanácskozótermében személyesen nyújtottam át Molotovnak egy emlékeztetőt, amelyből világosan kiderült, hogy jóllehet minden erőnkkel a tervek kidolgozásán fáradozunk, nem köteleztük el magunkat a cselekvésre, és nem tehetünk semmilyen ígéretet. Amikor később a szovjet kormány több ízben is szemrehányást tett nekünk, és Sztálin személyesen fordult hozzám, mindannyiszor elővettük az emlékeztetőt, és rámutattunk a következő szavakra: *„Ezért tehát nem tehetünk ígéretet".*

Emlékeztető

Folytatjuk előkészületeinket, hogy 1942. augusztusban vagy szeptemberben partra szálljunk a kontinensen. Mint már kifejtettük, a partraszálló haderők nagyságának legfőbb korlátja a rendelkezésre álló különleges partraszálló járművek száma. Nyilvánvalóan nem

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 64.

válna sem Oroszország ügyének, sem az egész szövetséges ügynek javára, ha csak azért, hogy mindenáron cselekedjünk, olyan hadműveletre vállalkoznánk, amely katasztrófába torkollnék és az ellenségnek dicsőséget, nekünk csúfos kudarcot hozna. Lehetetlen előre megmondani, vajon a körülmények megengedik-e ezt a hadműveletet, ha eljön az ideje. Ezért tehát nem tehetünk ígéretet ez ügyben,[1] *de ha józan és ésszerű vállalkozásra lesz lehetőség, habozás nélkül nekilátunk terveink megvalósításának.*

Molotov küldetésének eredményével szemlátomást igen elégedetten indult el repülőgépen hazafelé meglehetősen veszélyes útjára. Annyi biztos, hogy barátságos légkör teremtődött közöttünk. Washingtoni látogatását fölöttébb érdekesnek találta. Azonkívül létrejött a húsz évre szóló angol–orosz szerződés, és akkoriban mindenki nagy reményeket fűzött hozzá.

E tárgyalások idején a keleti fronton új erővel lángoltak fel a harcok. Az év első hónapjaiban az oroszok szakadatlan nyomást gyakoroltak az ellenségre, és számos ponton visszaszorították a támadók arcvonalát. A németek nem voltak felkészülve a téli hadjárat viszontagságaira, s nagy nélkülözéseket és súlyos veszteségeket szenvedtek.

Amikor beköszöntött a tavasz, Hitler kiadta 1942. április 5-i utasítását az alábbi bevezetővel:[2]

Oroszországban a téli hadjárat a végéhez közeledik. A keleti front katonáinak kiemelkedő bátorsága és áldozatkész hősiessége a német fegyverek rendkívüli méretű sikerét eredményezte az elhárító harcokban.
Az ellenség emberben és anyagban a legsúlyosabb veszteségeket szenvedte. Hogy látszólagos kezdeti sikereit kihasználja, a téli hónapokban teljesen felélte a későbbi hadműveletekre szánt tartalékait.
Mihelyt az időjárási és talajviszonyok lehetővé teszik, ismét a német

[1] A szerző kiemelése.
[2] *Hitlers Weisungen für die Kriegführung, 1939–1945.* Hrsg. Walther Hubatsch. Frankfurt/M. 1962. 183. sk.

vezetés és csapat fölényének kell magához ragadnia a cselekvés törvényét, hogy rákényszerítse akaratát az ellenségre.
Cél a szovjeteknek még életben maradt véderejét végleg elpusztítani és legfontosabb hadigazdasági erőforrásaiktól, amennyire lehet, elvágni őket.

Ennek érdekében - folytatta Hitler -

...a hadsereg középső arcvonalát tartva északon be kell venni Leningrádot... déli szárnyán ki kell kényszeríteni az áttörést a Kaukázus térségébe. ... Ezért mindenekelőtt az összes rendelkezésre álló erőket a déli frontszakaszon a fő hadműveletre kell összpontosítani azzal a céllal, hogy az ellenséget a Donig megsemmisítsék, utána birtokba vegyék a kaukázusi térség olajmezőit és biztosítsák az átkelést magán a Kaukázuson. ... Minden körülmények között meg kell próbálni eljutni magáig Sztálingrádig, vagy legalább nehézfegyvereinkkel szét kell lőni, hogy mint fegyvergyártási és közlekedési központ megszűnjék.

A fő hadművelet előkészítésére Manstein 11. hadseregének el kellett foglalnia Szevasztopolt, s az oroszokat ki kellett vernie a Krím-félszigetről.

Igen nagy erőket bocsátottak a von Bock tábornagy parancsnoksága alatt álló déli hadseregcsoport rendelkezésére. Öt hadseregbe tagolt száz hadosztályból állt, ezek közül csaknem hatvan volt a német, köztük nyolc páncéloshadosztály; a többit a román, az olasz és a magyar hadsereg adta. A keleti fronton lévő 2750 német repülőgépből 1500-at vetettek be a déli hadműveletek támogatására.

A nagy hadjáratnak valószínűleg május végén kellett volna megindulnia, de az oroszok közbeszóltak. Május 12-én Tyimosenko nagy erejű támadást indított Harkovnál és attól délre, s mélyen behatolt a német vonalak mögé. Déli szárnya azonban sebezhető volt, és a sorozatos német támadások arra kényszerítették, hogy feladja egész addigi térnyerését. Ez az „önpusztító" támadás súlyos veszteségeket okozott ugyan az oroszoknak, valószínűleg azonban egy hónappal késleltette a német támadást, s később ez az időnyereség felbecsülhetetlen értékűnek bizonyult.

Ez a csata még véget sem ért, amikor a 11. német hadsereg ostrom alá vette Szevasztopolt. Egy hónapig tartó ostrom és súlyos harcok után a hatalmas erőd elesett.

A Molotov elutazását követő hetekben megváltozott a szakértők álláspontja. Nagy figyelmet szenteltem a „Pöröly" problémájának, és szüntelenül újabb jelentéseket kértem róla. Csakhamar nyilvánvalóvá váltak a nehézségek. A minden valószínűség szerint számbeli fölényben lévő és jól kiépített erődítmények mögött állomásozó német erőkkel szemben veszedelmes vállalkozás lett volna a tenger felől partra tett hadsereggel támadni Cherbourg-t. Még ha sikerrel jár is, a szövetséges seregek Cherbourg-ban és a Cotentin-félszigeten rekedtek volna, s csaknem egy éven át kellett volna tartaniuk magukat ebben a csapdában a szüntelen ellenséges légitámadásokkal, tüzérségi tűzzel és rohamokkal szemben. Utánpótlást csak Cherbourg kikötőjén át kaphattak volna, amelyet télen és tavasszal szakadatlanul bombázott volna az időnként túlerőben lévő ellenséges légierő. A feladathoz szükséges nagy erők hiányát mind hajóparkunk, mind légiflottánk alaposan megsínylette volna. Lényegében minden más hadműveletünket kivéreztette volna. Siker esetén nyáron ki kellett volna törnünk a Cotentin-félszigetről, ehhez pedig sorra meg kellett volna rohamoznunk a németek megerődített vonalait, amelyekben annyi csapatot helyeztek volna el, amennyit csak akarnak. Ezenkívül csak egyetlen vasútvonal állt volna rendelkezésünkre az előrenyomuláshoz, és azt is kétségkívül szétrombolták volna. Ráadásul az sem volt világos, milyen segítséget nyújthatnánk ezzel a korántsem ígéretes vállalkozással Oroszországnak. A németek huszonöt mozgékony hadosztályt hagytak Franciaországban. Augusztusra mindössze kilencet állíthattunk volna ki a „Pöröly" céljaira, köztük hét brit hadosztályt. Tehát semmi szükség nem lett volna rá, hogy a németek hadosztályokat vonjanak vissza az orosz frontról.

A katonai tervezők egymás után találták szemben magukat ilyenfajta kellemetlen tényekkel és sok más hasonló nehézséggel, s nemcsak a britek, hanem amerikai fegyvertársaink is egyre csökkenő meggyőződéssel és elszántsággal tekintettek a vállalkozás tervére. Arra nem is volt szükség, hogy jómagam is érveket hozzak fel a „Pöröly" ellen. Magától is kihullott a rostán.

[...]

Utazásom fő célja az volt, hogy végleges döntésre jussunk az 1942–1943-ra tervezett hadműveletekről. Az amerikai hivatalos megbízott, Stimson és Marshall tábornok sürgette, hogy nyomban állapodjunk meg valamilyen tervben, amely lehetővé teszi, hogy az Egyesült Államok már 1942-ben a szárazföldön és a levegőben jelentős erőkkel harcba bocsátkozzék Németországgal. Nagy volt a veszélye, hogy ha ez nem sikerül, az amerikai vezérkari főnökök komolyan fontolóra vehetik az „Először Németországgal végezzünk!" stratégiai elv helyességét. Volt még valami, ami nagyon foglalkoztatott: a „Csőöntvény" *(Tube Alloys)* problémája; ezzel a fedőnévvel jelöltük azt, amiből később az atombomba lett. Kutatásaink és kísérleteink ekkor már olyan stádiumban voltak, hogy határozott megállapodásokra kellett jutnunk az Egyesült Államokkal, és úgy gondoltuk, hogy ez csak akkor érhető el, ha személyes tárgyalásokat folytatok az Elnökkel. Hogy a háborús kabinet a sivatagi ütközet tetőpontján a birodalmi vezérkari főnökkel és Ismay tábornokkal Londonból külföldre küldött, önmagában is mutatja, milyen nagy jelentőséget tulajdonítottunk a szóban forgó súlyos stratégiai kérdéseknek.

Az ügyek sürgőssége és válságos állapota miatt úgy döntöttem, hogy nem hajón utazom, hanem repülőgépen. Így csak huszonnégy órára fosztottuk meg magunkat az információk özönétől. Alaposan megszerveztük, hogyan kell haladéktalanul továbbítani az Egyiptomból érkező üzeneteket, hogyan juttatható el hozzám és hogyan fejthető meg gyorsan valamennyi jelentés, s úgy láttuk, a döntéshozatal nem szenved káros késedelmet. Nem is szenvedett.

Nem mindennapi eset, hogy egy miniszterelnök az uralkodóhoz címzett hivatalos javaslatban jelöli meg utódját, hacsak nem kérik fel rá. Minthogy azonban háborúban álltunk, az alábbi levelet küldtem el a királynak, válaszul arra az óhajára, amelyet legutóbbi szokásos heti találkozónkon adott elő.

Whitehall, Downing street 10.
1942. június 16.

Uram!

Ha az úton, amelyre készülök, életemet veszteném, Felséged kegyes engedélyével élve bátorkodom javasolni, hogy az új kormány

megalakításával Anthony Eden külügyminiszter urat bízza meg. Az alsóház legnagyobb politikai pártjának és a nemzeti kormánynak kiemelkedő miniszterét tisztelem benne, és meggyőződésem szerint Felséged alkalmasnak találja majd rá, hogy a mai súlyos idők megkövetelte határozottsággal, tapasztaltsággal és tehetséggel vigye a Korona ügyeit.
Mély tisztelettel

Felséged hűséges és odaadó szolgája
és alattvalója
Winston S. Churchill

Noha tudtam már ekkor, hogy milyen veszedelmek fenyegettek, amikor januárban Bermudáról hazafelé repültünk, tökéletesen megbíztam Kelly Rogers főpilótában és Boeing típusú hidroplánjában, egyenest azt kértem tehát, hogy ismét rá bízzák a feladatot. Kíséretemben volt Stewart dandártábornok, a hadseregügyi minisztérium tervezési osztályának vezetője (később, a casablancai értekezletről hazatérőben vesztette életét), Sir Charles Wilson, Martin úr és Thompson korvettkapitány. Június 17-én, alig valamivel éjfél előtt indultunk el Stranraerből. Az időjárás tökéletes volt, telihold sütött. Legalább két órán át a másodpilóta üléséből csodáltam a sziporkázó tengert, s közben egyre a gondjaim forogtak a fejemben, no meg a nehéz csata. Jót aludtam a „menyegzői lakosztályban", s csak akkor ébredtem fel, amikor fényes nappal Gander fölé értünk. Tankolhattunk volna, de a jelek szerint nem volt rá szükség; tisztelegtünk a repülőtérnek, s folytattuk utunkat. Minthogy a Nappal egy irányban haladtunk, sokáig tartott, mire beköszöntött az este. Hat óra alatt kétszer is villásreggeliztünk, s úgy terveztük, hogy majd érkezésünk után vacsorázunk.

A repülőút utolsó két óráját már a szárazföld fölött tettük meg, s amerikai idő szerint 19 óra lehetett, amikor Washington közelébe értünk. Amint lassacskán ereszkedve közeledtünk a Potomac folyó felé, észrevettem, hogy a százötven méternél is magasabb Washington-emlékmű csúcsa velünk egy magasságban van, és figyelmeztettem Kelly Rogers kapitányt, hogy milyen sajnálatos volna, ha történetünk úgy érne véget, hogy a világ annyi objektuma közül pont ezt találnánk el. Megnyugtatott, hogy majd iparkodik eltéveszteni a célt. Így aztán a levegőben töltött huszonnyolc óra után baj nélkül és simán szálltunk le a Potomac folyó vizére. Halifax lord és Mar-

shall tábornok, továbbá az Egyesült Államok számos magas rangú tisztje üdvözölt. Vacsorára a brit nagykövetségre vonultam vissza. Ahhoz már késő volt, hogy még aznap este a Hyde Parkba repüljek tovább. Töviről hegyire elolvastuk a legfrissebb táviratokat – nem történt semmi lényeges –, és a szabadban, kellemesen költöttük el vacsoránkat. A brit nagykövetség épülete dombon áll, Washington egyik leghűvösebb pontján, ebből a szempontból tehát jóval kellemesebb hely a Fehér Háznál.

Másnap, 19-én kora reggel repülőgépen elindultam a Hyde Park felé. Az Elnök kijött elénk a helyi repülőtérre, és tanúja volt életem legrázósabb leszállásának. Rendkívül szívélyesen üdvözölt, majd a maga vezette autóba ültetett, és megmutatta a Hudson folyó fölött emelkedő fenséges sziklákat. A Hyde Park, az Elnök családi otthona is ilyen sziklákra épült. Az Elnökkel végighajtattunk a birtokon, s megtekintettük a több helyütt is pazar kilátást. Ez alatt az autóút alatt olykor bizonyos aggályaim támadtak. Betegsége miatt Roosevelt nem működtethette lábbal a féket, a tengelykapcsolót és a gázt. Egy ügyes szerkezet segítségével minden kapcsoló a keze ügyében volt, s elképesztően erős, izmos volt a karja. Azt mondta, tapogassam meg a karizmát, s hozzáfűzte, hogy egy hírneves díjbirkózó is megirigyelte tőle. Megnyugtató érzés volt, de megvallom, több ízben is, amikor az autó a Hudson felett emelkedő meredélyek fűvel benőtt keskeny peremén egyensúlyozott vagy farolt, arra gondoltam, jó volna, ha a különféle műszaki szerkezetek és fékek nem most mondanák fel a szolgálatot. Közben egész idő alatt komoly dolgokról tárgyaltunk, és jóllehet ügyeltem rá, nehogy elvonjam a figyelmét a vezetésről, többre jutottunk, mint amennyit egy hivatalos tanácskozáson elérhettünk volna.

Az Elnök nagy örömmel fogadta, hogy magammal vittem a birodalmi vezérkari főnököt is. Az érdeklődésére számot tartó témákat gyakran fűszerezte ifjúkori emlékeivel. Márpedig úgy esett, hogy az Elnök édesapja egy ízben vendégül látta Brooke tábornok apját a Hyde Parkban. Roosevelt tehát nagy érdeklődéssel várta, hogy találkozhassék az oly magas hivatalba jutott fiúval. Amikor aztán két nappal később találkoztak, a legnagyobb szívélyességgel üdvözölte, Brooke tábornok elragadó egyénisége pedig nyomban bensőséges légkört teremtett, ami nagy hasznunkra volt a munkában.

Harry Hopkinsnak előre elmondtam, milyen dolgokban szeretném, ha döntésre jutnánk, ő valamennyit megtárgyalta az Elnökkel, így aztán mindegyik témához elő volt készítve a talaj, az Elnök felkészülten várta a megbeszélést. Mind közül a „Csőöntvény" volt az egyik legbonyolultabb, és mint kiderült, a legeslegfontosabb.

Hogy akkoriban hogy álltak a dolgok, azt úgy jellemezhetem a legjobban, ha idézek abból a nyilatkozatomból, amelyet 1945. augusztus 6-án adtam ki, miután Hirosimát egyetlen csapással romba döntötték:

1939-re számos ország tudósai felismerték, hogy atommaghasadás útján nagy mennyiségű energia szabadítható fel. Mielőtt azonban ez az elméleti lehetőség a gyakorlatban is megvalósítható lett volna, sokféle bonyolult problémát kellett megoldani, s akkoriban kevés tudós merte volna megjósolni, hogy 1945-ben már bevethető lesz az első atombomba. De a terv oly nagy lehetőségeket rejtett magában, hogy Őfelsége kormánya helyesnek látta folytatni a kutatómunkát, noha a tudósokra más területeken is fontos feladatok vártak. Ebben az időben a kutatás főleg egyetemeinken folyt, elsősorban Oxfordban, Cambridge-ben, Londonban (a brit birodalmi egyetemen), Liverpoolban és Birminghamben. Amikor megalakult a koalíciós kormány, a munka összehangolásáért és ösztönzéséért felelős repülőgépgyártási minisztérium mellett Sir George Thomson elnökletével vezető tudományos szakemberekből álló tanácsadó bizottság működött.

Egyúttal átfogó intézkedések gondoskodtak a tudományos információk cseréjéről, s állandó eszmecsere zajlott az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban ezen a feladaton munkálkodó tudósok között.

A munka gyorsan haladt előre, és Sir George Thomson bizottsága már 1941 nyarán jelenthette, hogy véleménye szerint számottevő esély van rá, hogy még a háború vége előtt előállítsák az atombombát. 1941. augusztus végén Cherwell lord – az ő feladata volt, hogy tájékoztasson erről és más technikai fejleményekről – jelentette nekem, hogy jelentős eredmények vannak születőben. A különféle műszaki bizottságok irányítása alatt folyó műszaki kutatásokért a királyi titkos tanács akkori elnöke, Sir John Anderson volt felelős. A körülményekre való tekintettel (emlékeztünk még a hagyományos robbanóanyagok hatására, amit nemrégiben a saját bőrünkön

tapasztalhattunk) 1941. augusztus 30-án egy feljegyzésben számoltam be az ügy állásáról a vezérkari főnökök bizottságának. [...] A vezérkari főnökök azonnali cselekvést javasoltak, és azt indítványozták, hogy a munka kapjon teljes elsőbbséget. Ezután a tudományos és ipari kutatási minisztériumon belül külön ügyosztályt hoztunk létre a munka irányításának feladatával, és az Imperial Chemical Industries részvénytársaság hajlandó volt felmenteni W. A. Akerst, hogy a titoktartás kedvéért „Csőöntvény Igazgatóság"-nak elnevezett szervezet élére állhasson. Amikor Sir John Anderson már nem a titkos tanács, hanem a pénzügyminisztérium élén állt, felkértem, hogy továbbra is ő gyakorolja a munka feletti felügyeletet, mert különleges adottságai vannak hozzá. Tanácsadói szerepkörrel az ő elnöksége alatt konzultatív tanácsot hoztunk létre.

1941. október 11-én Roosevelt elnök hozzám intézett levelében azt javasolta, hogy egyesítsük erőfeszítéseinket. Ennek megfelelően teljes brit-amerikai együttműködés jött létre, s az ügyben érdekelt brit tudósok egy része az Egyesült Államokba költözött át. 1942 nyarára e kibővített kutatási program már bizonyosabb és szélesebb körű adatokkal igazolta az egy évvel korábbi ígéretes becsléseket, olyannyira, hogy ideje volt eldöntenünk, hozzálássunk-e nagyszabású termelőüzemek felépítéséhez.

Így álltak a dolgok, amikor a Hyde Parkban meglátogattam az Elnököt. Minden irat nálam volt, de a megbeszélést másnapra, 20-ára halasztottuk, mert az Elnöknek további tájékoztatásra volt szüksége Washingtonból. Villásreggeli után egy kiugró, egészen kicsi földszinti szobában kezdtük meg a tárgyalásunkat. Sötét, árnyékos szoba volt. Roosevelt megbújt a helyiséget majdnem egészen betöltő, hatalmas íróasztal mögött. Harry hol állva, hol ülve, de mindig mögötte maradt. Amerikai barátaimat szemlátomást nem zavarta a rekkenő hőség.

Általánosságban elmondtam az Elnöknek, milyen nagy eredményeket értünk el, s tájékoztattam tudósainknak arról az immár határozott meggyőződéséről, hogy még a háború vége előtt sikerrel járhat a fejlesztőmunka. Ő elmondta, hogy az ő emberei is előbbre jutottak, de senki sem mondhatja meg, lesz-e a dolognak gyakorlati haszna, amíg nagyszabású kísérletben ki nem próbálják az új technikát. Mindketten fájdalmasan tudtuk, milyen veszedelmes az, ha

semmit nem teszünk. Tudomásunk volt róla, milyen erőfeszítéseket tesznek a németek, hogy hozzájuthassanak a „nehézvíz"-hez; ez a baljós, hátborzongató, természetellenes fogalom minduntalan fel-felbukkant titkos irataink ban. Mi lenne, ha az ellenség előttünk jutna az atombomba birtokába? Bármennyire kétkedéssel fogadta is az ember a tudósok szakmai körökben is sokat vitatott és a laikus számára érthetetlen szaknyelven megfogalmazott állításait, nem vállalhattuk a halálos veszélyt, hogy lemaradjunk ezen a félelmetes területen.

Nyomatékosan javasoltam, hogy azonnal határozzuk el: megosztunk egymással minden információt, egyenlő feltételekkel működünk együtt, és ha van eredmény, azt egyenlően osztjuk meg egymás között. Ezután felvetődött a kérdés, hogy hol építsük fel a kutatóüzemet. Már tudtuk, hogy milyen óriási költségekkel jár ez, s hogy más háborús erőfeszítésektől milyen súlyos mértékben kell elvonnunk az erőforrásokat és a szellemi kapacitást. Minthogy Nagy-Britanniát közelről bombázhatta az ellenség, és területe fölött állandó légi felderítés folyt, lehetetlennek látszott, hogy a szigeten építsük fel a nagyméretű és szembetűnő gyárakat, amelyekre szükség volt. Úgy gondoltuk, legalább olyan messzire jutottunk, mint szövetségeseink, és persze Kanada is szóba jöhetett volna, annál is inkább, mert szorgosan felhalmozott urániumkészletével maga is létfontosságú részt vállalt a tervből. Nehéz döntés volt, hogy olyan tervre költsünk többszázmillió fontot, nem annyira pénzben, mint inkább a háború más céljaira is felhasználható drága energiában, amelynek sikerét az Atlanti-óceán egyik partján sem szavatolhatta egyetlen tudós sem. Mindazonáltal, ha az amerikaiak nem vállalkoztak volna rá, nincs kétség felőle, hogy a magunk erejéből folytattuk volna a munkát Kanadában, vagy ha a kanadai kormány nem lett volna rá hajlandó, a birodalom valamelyik más részén. Nagy örömmel hallottam azonban az Elnöktől, hogy véleménye szerint az Egyesült Államok elvállalja a feladatot. Így aztán közösen hoztuk meg a döntést, és kidolgoztuk a megállapodás alapjait. Elbeszélésem egy következő kötetében majd beszámolok a történet folytatásáról. De már ekkor is bizonyos voltam benne, hogy a Britanniában elért eredmény és tudósainknak a végső sikerbe vetett bizalma volt a döntő tényező, amelynek hatására az Elnök meghozta súlyos és sorsfordító döntését.

Ugyanazon a napon a következő feljegyzést nyújtottam át az Elnöknek az előttünk álló sürgős stratégiai döntésről:

Titkos *1942. június 20.*

1/ A legsúlyosabb és a legközvetlenebb veszély amiatt fenyeget bennünket, hogy továbbra is súlyos hajóveszteségeket szenvedünk a tengereken. Milyen további intézkedéseket hozhatunk, hogy a hadműveletek közben elkerülhetetlen hajóveszteségeken kívül csökkentsük az elsüllyesztett hajók számát? Mikor indul meg a konvojrendszer a Karib-tengeren és a Mexikói-öbölben? Csökkenthető-e a hajóforgalom? Van-e olyan része, amelyre nincs szükség? Építsünk-e több kísérő hajót kereskedelmi hajók helyett, s ha igen, mennyit?

2/ Következetesen folytatnunk kell a lehetőleg már 1942-ben, de 1943-ban mindenképpen esedékes „Boleró"[1] előkészületeit. Mindez folyik is. Lépéseket teszünk annak érdekében, hogy szeptember elején hat vagy nyolc hadosztályt tehessünk partra Észak-Franciaországban. A brit kormány azonban nem pártolna olyan hadműveletet, amely bizonyosan katasztrófába torkollna, mert ezzel nem segítenénk az oroszoknak, bármilyen helyzetben legyenek is, viszont ártanánk a bekapcsolódó francia lakosságnak és kitennénk a nácik bosszújának, továbbá súlyosan késleltetnénk az 1943-as fő hadműveletet. Határozottan azon a véleményen vagyunk, hogy az idén nem szabad jelentős erőkkel partra szállnunk Franciaországban, hacsak nem tudunk ott maradni.

3/ Egyetlen felelős brit testület sem tudott ez idáig olyan tervet kidolgozni 1942 szeptemberére, amelynek bármi esélye volna a sikerre, hacsak a németek erkölcsileg össze nem roppannak, ez pedig nem valószínű. Van-e az amerikai vezérkaroknak ilyen tervük? Hol indítanák meg a támadást? Mekkora partraszálló flottára és hajótérre lehet számítani? Ki az a tiszt, aki vállalná a parancsnokságát? Milyen brit erőkre és segítségre van szükség? Ha van olyan terv, amely ésszerű számítások szerint sikerrel kecsegtet, Őfelsége kormánya örömmel fogja üdvözölni, és teljes mértékben megosztja amerikai fegyvertársaival a kockázatot és az áldozatokat. Továbbra is ehhez a közösen megállapított eljáráshoz tartjuk magunkat.

4/ De ha nem készíthető olyan terv, amelyre a felelős testületek bi-

[1] A franciaországi partraszálló hadművelet eredeti fedőneve.

zalommal tekinthetnek, következésképpen ha 1942 szeptemberében nem vállalkozhatunk jelentős méretű franciaországi akcióra, akkor mit tehetünk? Megengedhetjük-e magunknak, hogy 1942 végéig tétlenül várakozzunk az atlanti hadszíntéren? Nem kellene-e a „Boleró" keretében valamilyen más hadműveletet előkészítenünk, amelynek révén kedvezőbb helyzetbe kerülhetnénk, s egyúttal közvetve vagy közvetlenül Oroszországot is tehermentesíthetnénk valamelyest? Ebből a szempontból és ennek alapján fontolóra kell vennünk egy hadműveletet Francia Észak-Afrikában.

20-án éjszaka az elnöki különvonattal visszaindultunk Washingtonba, és másnap reggel 8 körül érkeztünk meg. Erős kísérettel a Fehér Házba hajtattunk, ott ezúttal is abban az igen tágas, légkondicionált szobában helyeztek el, amelyben legalább tizennégy fokkal alacsonyabb volt a hőmérséklet, mint az épület többi részében. Átlapoztam az újságokat, egy óra hosszat táviratokat olvastam, megreggeliztem, felkerekedtem, útközben benéztem Harryhez, majd bementem az Elnök dolgozószobájába. Ismay tábornok is velem tartott. Nem sokkal később táviratot nyújtottak át az Elnöknek. Szó nélkül továbbadta. Így szólt: „Tobruk elesett! Huszonötezer ember fogoly." Olyan megdöbbentő volt a hír, hogy el sem akartam hinni. Meg is kértem Ismayt, hogy telefonon kérjen tájékoztatást Londonból. Néhány perc múlva az Alexandriában állomásozó Harwood tengernagy[1] alábbi friss üzenetével tért vissza:

Tobruk elesett, helyzet úgy megromlott, hogy hamarosan súlyos légitámadás várható Alexandria ellen. Közelgő teliholdra tekintettel egész keleti flottát csatornától délre telepítem, hogy eseményeket kivárjuk.[2] *Remélem, Queen Elizabeth hét végére kijön javítódokkból.*

Ez volt az egyik legsúlyosabb csapás, amely emlékezetem szerint a háborúban ért. Nemcsak katonai hatása volt fájdalmas, hanem a brit seregek hírnevén is csorbát ejtett. Szingapúrnál nyolcvanötezer

[1] Harwood tengernagy május 31-én vette át Cunningham tengernagytól a földközi-tengeri parancsnokságot. (Az eredeti kiadás jegyzete.)

[2] Harwood tengernagy azért döntött így, mert attól tartott, hogy vadászrepülők támogatásával zuhanóbombázók támadják meg Alexandriát. (Az eredeti kiadás jegyzete.)

emberünk megadta magát a kisebb létszámú japánoknak. Most pedig, Tobrukban egy huszonötezer fős (valójában harmincháromezer fős) jól képzett helyőrség tette le a fegyvert a talán feleakkora ellenséges sereg előtt. Ha ez jellemzi a sivatagi hadsereg harci szellemét, mérhetetlen katasztrófa vár ránk Északkelet-Afrikában. Az Elnök előtt nem próbáltam meg titkolni, mekkora megrázkódtatás ért. Keserű érzés kerített hatalmába. Más a vereség, és más a gyalázat. Két amerikai barátom felülmúlhatatlan együttérzéséről és bajtársiasságáról tett tanúságot. Nem hangzott el egyetlen szemrehányó, egyetlen rossz szó sem. [...]

Június 21-én ebéd után Harry négyszemközt ezt mondta nekem: „Az Elnök szeretné, ha találkoznál néhány amerikai tiszttel, mert köztiszteletben állnak a hadseregben, és Marshall valamint ő maga is nagyra tartja őket." Így aztán öt órakor bevezettek légkondicionált szobámba két vezérőrnagyot: Eisenhowert és Clarkot. Egyiküket sem ismertem azelőtt, de nyomban nagy hatást tettek rám. Mindketten az Elnöktől jöttek: vele is akkor találkoztak először. Csaknem kizárólag a Csatornán át 1943-ban indítandó támadásról, vagy ahogy akkor hívtuk, a „Razzia" hadműveletről folyt a beszélgetés: szemlátomást mindkettőjüket elsősorban ez foglalkoztatta. Több mint egy óra hosszat beszélgettünk, igen kellemes légkörben. Hogy bebizonyítsam, mennyire foglalkoztat engem is a terv, átadtam nekik annak a feljegyzésnek egy példányát, amelyet június 15-én, két nappal elutazásom előtt készítettem a vezérkari főnököknek, és amelyben először fejtettem ki gondolataimat a hadművelet módszeréről és méreteiről. Úgy láttam, a feljegyzés szelleme mindenesetre elnyerte tetszésüket. Akkoriban azt gondoltam, hogy 1943 tavaszán vagy nyarán próbálkozhatunk meg a támadással. Biztosra vettem, hogy e két tisztnek nagy szerepet szánnak benne, és ezért intézték úgy, hogy megismerkedjem velük. Így kezdődött el az a barátság, amely a háború alatt kiállta a hadiszerencse hullámzásait, s amelyet mind a mai napig nagy örömmel ápolok. [...]

Este 9.30-kor ismét összeültünk az Elnök dolgozószobájában, ezúttal a három amerikai vezérkari főnök jelenlétében. Megvitattuk a tengeri helyzetet és az Amerika keleti partjai mentén garázdálkodó német tengeralattjárók pusztításait. Határozottan sürgettem King tengernagyot, hogy haladéktalanul terjessze ki a konvojrendszert a Karib-tengerre és a Mexikói-öbölre. Tökéletesen egyet-

értett velem, de úgy gondolta, jobb lesz megvárni, amíg elegendő kísérő hajó áll rendelkezésére.

11.30-kor ismét tárgyalóasztalhoz ültem az Elnökkel, mégpedig Marshall, King, Arnold, Dill, Brooke és Ismay jelenlétében. Elsősorban arról volt szó, hogy a Közel-Keleten megromlott a helyzet, s hogy az amerikaiak képesek-e nagyobb csapatokat küldeni a helyszínre, mindenekelőtt a sivatagi hadviselésre kiképzett 2. páncéloshadosztályt. Megállapodtunk, hogy ezt a lehetőséget alaposan tanulmányozni kell, különös tekintettel a rendelkezésre álló hajótérre, de az Elnök teljes jóváhagyásával addig is tájékoztathatom Auchinleck tábornokot, hogy augusztusban kiválóan képzett és Sherman vagy Lee harckocsikkal felszerelt amerikai páncéloshadosztály megjelenésére számíthat.

Közben Tobruk kapitulációjának híre bejárta a világot. 22-én Hopkinsszal együtt az Elnöknél ebédeltünk. Egyszer csak a hadügyi tájékoztató hivatal vezetője, Elmer Davis lépett be, kezében egy kötegnyi New York-i újsággal, amelyeknek címlapján az alábbi szalagcímek virítottak: „Felháborodás Angliában", „Tobruk eleste kormányváltozásra vezethet", „Bizalmatlansági indítvány Churchill ellen" stb. Marshall tábornok meghívott, hogy látogassak el az amerikai hadsereg egy dél-karolinai táborába. Június 23-án kellett vonatra szállnom Marshall és Stimson társaságában. Davis aggodalmaskodva kérdezte, vajon a hazai politikai helyzetre való tekintettel nem volna-e bölcsebb lemondani a gondosan előkészített programot. Vajon nem magyarázzák-e félre, ha amerikai csapatoknál teszek szemleutat, miközben Afrikában és Londonban sorsdöntő események zajlanak? Azt válaszoltam, hogy eszemben sincs lemondani a tervezett szemleutat, és alig hinném, hogy akár húsz képviselőt is a kormányellenes tábor soraiba taszíthatok, ha bizalmi szavazásra kerülne sor. Körülbelül csakugyan ekkora méretű volt végül a parlamentben megnyilvánuló elégedetlenség.

Így aztán másnap este vonaton Dél-Karolinába indultam, és a rákövetkező reggelen érkeztem meg Fort Jacksonba. A vonat nem állomáson, hanem a nyílt síkságon állt meg. Irgalmatlan hőség volt, s a vonatról egyenesen a díszszemle helyszínére szálltunk ki: olyan volt a táj, mint az indiai alföld a forró évszakban. Egy ponyvatető alól néztük végig az amerikai páncélos és gyalogos egységek felvonulását, majd ejtőernyős gyakorlatokat tekintettünk meg. Hatásos

és meggyőző bemutató volt. Soha azelőtt nem láttam ezer embert egyszerre kiugrani a levegőbe. Vendéglátóim kézi adó-vevővel is elláttak: életemben először volt dolgom ilyen alkalmatossággal. Délután futószalagon gyártott amerikai hadosztályok éles lőszerrel végzett harctéri gyakorlatait szemléltük meg. A végén azt kérdeztem Ismaytől (az ő emlékezőtehetségének köszönhetem, hogy beszámolhatok erről az esetről): „Mit szól hozzá?" „Gyilkosság volna ezeket a katonákat nekiereszteni az európaiaknak" – válaszolta. „Nincs igaza. Remek anyag ez, meglátja, bele fognak jönni" – mondtam erre. Amerikai házigazdáimnak azonban nem győztem hangoztatni, hogy legalább két évig tart, amíg katona lesz valakiből. Annyi biztos, hogy két évvel később már valóságos veteránok voltak azok a katonák, akiket ekkor Karolinában láttunk.

[...]

10 / A bizalmatlansági indítvány

A sajtó handabandázása és gáncsoskodása, amelyben kihegyezett tollak és harsány hangok buzgólkodtak, szépen összeillett pár tucat alsóházi képviselő fontoskodásával és a mi hatalmas kormánytöbbségünk meglehetősen mogorva magatartásával. Ha egypárti lett volna a kormány, nagyon is lehetséges, hogy ekkor megbukik, ha nem szavazásban, hát a közvélemény olyan nyomása alatt, mint amilyen 1940 májusában Chamberlaint késztette lemondásra. De a februári átalakítással megerősített nemzeti koalíciós kormány szilárdan állt a lábán, egységes volt és összehasonlíthatatlanul erősebb ellenfeleinél. A főbb miniszterek egytől egyig mellettem álltak, és hűtlen, hamis gondolat meg sem fordult a fejükben. Minden jel szerint továbbra is élveztem mindazoknak a bizalmát, akik teljes tárgyismeret birtokában követték az események alakulását és osztoztak velem a felősségen. Senki sem ingott meg. Egy sóhajtásnyi intrika nem sok, annyi sem esett. Erős, törhetetlen együttest alkottunk, olyant, amely képes volt kiállni minden külső politikai támadás próbáját és minden csalódáson át is tovább dolgozni közös ügyünkért.

Sorscsapások és vereségek hosszú sora állt mögöttünk: Malájföld, Szingapúr, Burma; Auchinleck vesztett sivatagi csatája, az érthetetlen és szemlátomást megmagyarázhatatlan Tobruk; a siva-

tagi hadsereg gyors visszavonulása, líbiai és cirenaicai hódításaink elvesztése, hatszáz kilométeres futásunk az egyiptomi határ felé, több mint ötvenezer halott és hadifogoly, óriási tömegű elveszett lövegünk, lőszerünk, járművünk és mindenféle raktárkészletünk. Ismét Mersza-Matrúhnál álltunk, mint két éve, csakhogy ezúttal Rommel és németjei győzelmesen vonultak előre a tőlünk zsákmányolt teherautókon a mi üzemanyagunkkal, és gyakran a mi lőszerünkkel tüzeltek. Még egypár ilyen előretörés, még egy siker, s Mussolini és Rommel bevonulhat Kairóba – esetleg az egyiptomi főváros romjai közé. Nem dőlt el semmi, de ily meglepő vereségek után és az ily sok ismeretlen tényezővel szemben ki mondhatta volna meg, merre billen a mérleg nyelve?

A parlamenti helyzet gyors döntést követelt. Csakhogy meglehetősen nehéz lett volna újabb bizalmi szavazást kérni a Háztól, hiszen épp nemrégiben, a szingapúri összeomlás előtt folyamodtunk ehhez az eszközhöz. Ezért a legjobbkor jött, hogy az elégedetlen képviselők megállapodtak egymás közt, hogy bizalmatlansági indítványt tűznek napirendre.

Június 25-én napirendi indítványt jegyeztek be az alábbi megfogalmazásban:

A Ház meghajtja fejét a Korona rendkívül nehéz körülmények között küzdő fegyveres erőinek hősiessége és kitartása előtt, de nem viseltetik bizalommal a központi hadvezetés iránt.

Az indítványt Sir John Wardlaw-Milne, a Konzervatív Párt befolyásos tagja jegyezte. Ő volt a nagy hatalmú pártközi pénzügyi bizottság elnöke, s bizottságának a kormánygépezet pazarlásáról és alacsony hatékonyságáról szóló jelentéseit mindig nagy figyelemmel tanulmányoztam. A bizottság tagjai rengeteg információnak voltak birtokában, és sokrétű kapcsolatban álltak hadigépezetünk külső köreivel. Amikor azt is bejelentették, hogy az indítvány másodszónoka Sir Roger Keyes flottatengernagy lesz, továbbá kiáll mellette Hore-Belisha volt hadseregügyi miniszter is, mindjárt nyilvánvalóvá vált, hogy nem akármilyen kihívásról van szó. Olyannyira, hogy egyes újságokban, valamint a parlamenti folyosókon már azt híresztelték, hogy döntő politikai válság küszöbén állunk.

Nyomban bejelentettem, hogy szabad teret engedünk a nyilvános vitának, amelyet július elsejére tűztem ki. [...]

A vitát megnyitó ügyes beszédében Sir John Wardlaw-Milne felvázolta a fő kérdést. „Az indítvány – mondotta – nem a csapattisztek elleni támadás. Kifejezetten az itteni, londoni központi vezetés a célpontja, s remélem, sikerül kimutatnom, hogy kudarcunk okai sokkal inkább itt keresendők, mintsem Líbiában vagy másutt. Az első alapvető hibánk ebben a háborúban az volt, hogy összevontuk a miniszterelnöki és a honvédelmi miniszteri hivatalt." Ezek után hosszasan beszélt arról, hogy milyen „súlyos kötelességek hárulnak a két hivatal betöltőjére". „Erős egyéniségnek kell főállásban vezetnie a vezérkari főnökök bizottságának munkáját. Erős, független férfit akarok látni ezen a helyen, aki maga nevezi ki tábornokait, tengernagyait és így tovább. Erős emberre szeretném bízni a Korona fegyveres erőinek három haderőnemét..., olyanra, aki ki tudja követelni mindazokat a fegyvereket, amelyek nélkülözhetetlenek a győzelemhez..., aki gondoskodik róla, hogy tábornokai, tengernagyai és légimarsalljai akadálytalanul, a maguk módján végezhessék munkájukat, s felülről senki se avatkozhassék be indokolatlanul a tevékenységükbe. Mindenekelőtt olyan emberre van szükség, aki ha nem kapja meg, amit akar, haladéktalanul lemond. ... Károk származott abból is, hogy a miniszterelnök nem kísérte megfelelő figyelemmel az itthoni eseményeket, de abból is, hogy hiányzik az a vezetés, amelyet a honvédelmi miniszternek vagy más tisztségviselőnek – bármi legyen is a címe, aki a fegyveres erőkért felelős – kellene ellátnia.... Bármely civil is nyilván világosan átlátja, hogy az elmúlt hónapokban, sőt az elmúlt két évben azért értek bennünket sorozatos csapások, mert alapvető hiányosságok vannak a központi hadvezetésben."

Mindez igen hatásos volt eddig, ekkor azonban Sir John eltért a tárgyától. „Nagyon kívánatos volna – ha Őfelsége, a király és Ő királyi fensége is jónak látja –, hogy Ő királyi fenségét, Gloucester hercegét nevezzék ki a haderő főparancsnokává, természetesen adminisztratív kötelezettségek nélkül." Ezzel a szónok saját maga alatt vágta a fát, mert javaslatát úgy értékelték, hogy kínos és vitatható felelősséget ruházna a királyi házra. Ezenkívül már-már diktatúraízű elképzelés lett volna, hogy csaknem korlátlan hatalmú legfőbb katonai parancsnokot nevezzenek ki, méghozzá épp egy királyi herceg személyében. A hosszú és részletes vádirat éle ezzel valamelyest kicsorbult. Sir John így fejezte be beszédét: „A Háznak félreérthetetlenül le kell szögeznie, hogy a Korona fegyveres erőit

egyetlen, teljes hatáskörrel rendelkező férfiúra kell bízni, aki minden idejét a győzelemnek szenteli, s ha ezt a férfiút megtaláljuk, a Ház adja meg neki a feladat végrehajtásához szükséges hatáskört és függetlenséget."

Az indítvány másodszónoka Sir Roger Keyes volt. A tengernagynak rosszulesett, hogy eltávolították az egyesített hadműveleti parancsnokság éléről, s még inkább, hogy amíg hivatalban volt, gyakran lehetetlen volt megfogadnom a tanácsait. Támadásában azonban gátolta, hogy régi keletű személyes barátság fűzte hozzám. Bírálata elsősorban szaktanácsadóimra összpontosult, más szóval a vezérkari főnökökre. „Súlyos eset, hogy a miniszterelnök pályafutása során három ízben is kudarcot vallott – Gallipolinál, Norvégiában és a Földközi-tengeren –, pedig mindháromszor olyan stratégiai csapásokról volt szó, amelyek egy-egy háború menetét változtathatták volna meg. És mindegyik esetben az volt az ok, hogy alkotmányos haditengerészeti tanácsadója nem volt hajlandó osztozni vele a felelősségben, ha ez a legcsekélyebb kockázattal is járt." Nem maradt észrevétlen, hogy ez az érvelés nem fér össze az indítvány beterjesztőjének gondolatmenetével. Stephen független munkáspárti képviselő közbe is szólt, s rámutatott, hogy az indítvány beterjesztője „azon az alapon javasolt bizalmatlansági szavazást, hogy a miniszterelnök indokolatlanul beavatkozott a hadvezetésbe, a másodszónok pedig a jelek szerint azért támogatja az indítványt, mert a miniszterelnök nem avatkozott be eléggé a hadvezetésbe". A Ház szemében nyilvánvaló volt az ellentmondás.

„Azt várjuk a miniszterelnöktől – mondotta Keyes tengernagy –, hogy teremtsen rendet a portáján, hogy ismét teremtse meg az országban a hatalmas feladat megkövetelte egységet." Ekkor újból egy szocialista képviselő igen helyénvaló közbeszólása következett: „Az indítványt a központi hadvezetés ellen terjesztették be. Ha megszavazzák, a miniszterelnöknek távoznia kell; az igen tisztelt képviselő úr azonban arra szólít fel bennünket, hogy tartsuk meg tisztében a miniszterelnököt." „Sajnálatos szerencsétlenség volna – mondotta Sir Roger –, ha a miniszterelnöknek távoznia kellene." Ezzel már a kezdet kezdetén véget vetett a vitának.

Később azonban egyre inkább a bírálók ragadták magukhoz a kezdeményezést. Oliver Lyttelton kapitány, az új hadiipari miniszter kitért a hadfelszerelésünkkel szemben felhozott panaszokra, és ezzel kapcsolatos kimerítő, részletes beszámolójának néhány mon-

datával nagy vihart kavart. A konzervatív képviselők hátsó padsorai szenvedélyes támogatásban részesítették a kormányt, kivált Boothby képviselő tartott nagyszabású és hasznos beszédet. Winterton lord, a Ház korelnöke aztán új lendületet adott a támadásnak, és ellenem fordította élét:

Melyik miniszter irányította gyakorlatilag a narviki hadműveletet? A jelenlegi miniszterelnök, aki akkor az admiralitás első lordja volt. ... Senki sem meri azt vádolni, akié alkotmányjogilag a felelősség, a miniszterelnököt. ... Ha minden szerencsétlenség után egyre csak azt a választ kapjuk, hogy bármi történjék is, a miniszterelnököt nem szabad hibáztatni, akkor igen közel jutunk a német nép szellemi és erkölcsi helyzetéhez: „A Führernek mindig igaza van." ... Harminchét éve vagyok a Ház tagja, de olyant még nem láttam, hogy egy miniszterelnököt annyira fel akarnának menteni a kormányzati felelősség alól, mint a jelenlegit. ... Az előző háborúban nyomát sem láttuk ilyen sorozatos katasztrófáknak. És mit tapasztalunk? Hogy a kormánynak haja szála sem görbül meg, mert „a Führernek mindig igaza van". Mindannyian elismerjük, hogy 1940-ben a miniszterelnök volt bátorságunk és helytállásunk legfőbb bajnoka. De 1940 óta sok minden történt. Ha a katasztrófák sorozata folytatódik, igen tisztelt képviselőtársunknak vállalnia kell az egyik legönfeláldozóbb gesztust, amelyre ember képes, és azzal a javaslattal kell minisztertársaihoz fordulnia – hisz a kormány padsorában nem egy olyan férfiú ül, aki alkalmas a miniszterelnöki tisztségre –, hogy egyikük vállalkozzék kormányalakításra, s fel kell ajánlania, hogy ő maga hajlandó az illető vezetése alatt szolgálni. Elvállalhatná például a külügyminiszteri tisztet, minthogy az Oroszország és az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatainkat hibátlanul irányította.

A csaknem hajnali háromig tartó szenvedélyes vitában elhangzott felszólalásoknak alig felét tudtam csak végighallgatni. Természetesen meg kellett fogalmaznom másnapi felszólalásomat, de gondolataim Egyiptomban, a küszöbönálló, szemlátomást kétes kimenetelű csata színhelyén jártak.

A vita az első napon a hajnali órákban ért véget, s július 2-án újult erővel folytatódott. Annyi biztos, hogy szólásszabadságban nem volt hiány. [...]

A kormány elleni fő vádakat Hore-Belisha volt hadseregügyi miniszter foglalta össze. Befejező szavait idézem: „Lehet, hogy elveszítjük Egyiptomot, lehet, hogy nem, adná Isten, hogy ne veszítsük el. De amikor az a miniszterelnök, aki kijelentette, hogy megtartjuk Szingapúrt, hogy megtartjuk Krétát, hogy Líbiában tönkrevertük a német hadsereget... amikor ez a miniszterelnök, mint olvasom, azt ígéri, hogy megvédjük Egyiptomot, nos, akkor fokozott aggodalommal tekintek az események elé... Hogyan bízhatik az ember olyasvalaki ítéletében, akiről már oly sokszor kiderült, hogy tévedett? Erre a kérdésre kell választ adnia az alsóháznak. Gondolják meg, mi forog kockán! Száz nap alatt elveszítettük távol-keleti birodalmunkat. Mi vár ránk a most következő száz nap alatt? Azt kérem, hogy valamennyi képviselőtársam szavazzon lelkiismerete szerint."

A vita végén, e nagy hatású beszéd után rajtam volt a sor. A Ház zsúfolásig megtelt. Természetesen minden rendelkezésemre álló érvet felsorakoztattam.

E hosszú vita immár a végéhez közeledik. Milyen remekül példázta, hogy parlamenti intézményeink e háborús időkben is a korlátlan szabadság szellemében működnek! Minden elképzelhető, minden felkutatható érv elhangzott, csak hogy sikerüljön megingatni a kormányba vetett bizalmat, be lehessen bizonyítani, hogy a miniszterek nem értenek a dolgukhoz, meg lehessen rendíteni önbizalmukat, bizalmatlanságot lehessen ébreszteni a hadseregben a polgári kormányzat iránt, a munkásokban pedig azok iránt a fegyverek iránt, amelyeket oly nehéz munkával állítanak elő; hogy a kormányt a pöffeszkedő miniszterelnök által háttérbe szorított senkik gyülekezetének lehessen beállítani, végül hogy a miniszterelnök önbizalmát is meg lehessen ingatni, őt magát pedig le lehessen járatni az ország lakossága előtt. Mindez távirati jelentésekben és az éter hullámain a világ minden zugába eljutott, minden barátunk legnagyobb fájdalmára és minden ellenségünk legnagyobb gyönyörűségére! Ami engem illet, híve vagyok ennek a szabadságnak, amellyel a mienkhez hasonló halálos veszedelem idején egyetlen más ország sem élne, egyetlen más ország sem merne élni. De a történetnek ezzel nem szabad véget érnie, és most azért fordulok az alsóházhoz, hogy ne is érjen ezzel véget.

Az elmúlt két hét alatt a cirenaicai és az egyiptomi katonai balsike-

rek nyomán a helyzet teljesen megváltozott, mégpedig nemcsak ezen a hadszíntéren, hanem az egész földközi-tengeri térségben. Több mint ötvenezer embert vesztettünk – óriási többségük fogságba esett –, továbbá nagy tömegű hadianyagot, s hiába szerveztük meg gondosan raktáraink elpusztítását, visszavonuláskor nagy készletek kerültek az ellenség kezére. Rommel csaknem hétszáz kilométert tett meg a sivatagban, s immár a Nílus termékeny deltavidékéhez közeledik. Ma még fel sem tudjuk mérni, milyen kedvezőtlen hatást tesz mindez Törökországra, Spanyolországra, Franciaországra és Francia Észak-Afrikára. A Közel-Keleten és a Földközi-tenger medencéjében reményeink és távlataink olyan mértékben összezsugorodtak, amilyenre Franciaország bukása óta nem volt példa. Ha vannak a katasztrófának olyan önjelölt konjunktúralovagjai, akik képesek ennél is sötétebb színben lefesteni a képet, amely elébünk tárul, ám tegyék.

A lehangoló fordulat annál is fájdalmasabb, mivel váratlanul következett be. Senki sem számított rá, hogy Tobruk huszonötezer fős helyőrsége egyetlen nap alatt összeomlik. Nemcsak a Ház nem számított rá, nemcsak a közvélemény, hanem a háborús kabinet, a vezérkari főnökök, a hadsereg vezérkara sem. Nem számított rá Auchinleck tábornok és a közel-keleti főparancsnokság sem. Tobruk bevételének előestéjén Auchinleck tábornok táviratban közölte, hogy meggyőződése szerint megfelelően erős helyőrséget rendelt a városba, a védelmi állások jó állapotban vannak, s a katonáknak kilencven napra elegendő készleteik vannak. Azt reméltük, hogy tartani tudjuk az igen erős határvédelmi állásokat, amelyeket még a németek építettek ki, majd a mieink erődítettek meg Sollumtól a halfajai átjáróig, Capuzzótól Fort Maddalenáig. Ettől az előretolt vonaltól derékszögben húzódott újonnan épített vasútvonalunk, s arcvonalunk immár nem egyetlen szárnyon épült ki, háta mögött a tengerrel, mint a líbiai ütközet korábbi szakaszaiban. Auchinleck tábornok úgy gondolta, hogy meg tudja tartani ezeket az állásokat, amíg a közeledő nagy erejű utánpótlás, amely már részben meg is érkezett, lehetővé nem teszi, hogy erőteljesebb hadmozdulatokkal kezébe ragadja a kezdeményezést és ellentámadást indítson. ...

Amikor 21-én, vasárnap beléptem az Elnök szobájába, mélyen megdöbbentett a hír, amivel fogadtak: Tobruk elesett! Nem is igen tudtam elhinni, de néhány perccel később Londonból megérkezett

a nekem címzett távirat is. Remélem, a Ház megérti, mekkora megrázkódtatás volt ez nekem. Annál is nagyobb, mivel éppen egyik nagy szövetségesünknél jártam fontos küldetésben. Egyesek túlságosan is hajlamosak azt hinni, hogy ha egyszer a kormány a vereség pillanatában is megőrzi hidegvérét, s nem veszti el a fejét, akkor tagjai nyilván nem érzik át ugyanolyan mélyen a közös balsorsot, mint független bírálói. Márpedig alig hiszem, hogy akad olyan ember, akiben nagyobb volna a fájdalom, mint az ügyeink viteléért felelős férfiakban. Ezt a fájdalmat tovább súlyosbította a következő napokban a britanniai és az alsóházi közhangulatról szóló torz beszámolók sora. A Háznak egyszerűen fogalma sincs róla, hogyan állítják be eljárását az óceánon túl. Szó szerint idézik egyes itteni felszólalóknak, egyetlen szervezett politikai csoportot sem képviselő, független alsóházi tagoknak a kérdéseit és megjegyzéseit, és gyakran úgy állítják be őket, mintha a Ház véleményét tükröznék. A folyosói pletykákból, a dohányzóban elhangzott megjegyzésekből, a Fleet streeti fecsegésekből terjedelmes újságcikkeket faragnak, s ezek úgy festik le a helyzetet, mintha a brit politikai élet alapjaiban rendült volna meg és tétován tapogatózna. A találgatások, a spekulációk valóságos áradata szabadult el. Ilyesfajta szalagcímeket láthattam: „Az alsóház hazarendeli Churchillt, hogy nézzen szembe vádlóival"; „Churchillt végzetes politikai válság várja otthon". Ilyen légkörben természetesen súlyos nehézségekkel néz szembe az a brit megbízott, akinek nagy jelentőségű és az egész háború menetére nézve döntő fontosságú államügyekről kell tárgyalnia. Hogy ezek a hazai eredetű híresztelések mégsem ártottak elvégzendő munkámnak, az csakis annak köszönhető, hogy amerikai barátaink nemcsak a jó szerencsében tartanak ki barátaik mellett. Sohasem képzelték, hogy rövid és könnyű lesz ez a háború, sem azt, hogy menetét nem akasztják meg sajnálatos sorscsapások. Ellenkezőleg. Megvallom, hogy érzésem szerint ebben az esetben a vezetők bajtársi kapcsolatai inkább megerősödtek.

Azért mégis meg kell mondanom, hogy aligha volt olyan, fontos küldetésben külföldön tárgyaló képviselője hazánknak, akit távollétében – ha, gondolom, nem is szántszándékkal – hazulról olyan füttykoncerttel kísértek volna, mint engem amerikai látogatásom idején; ezekben a próbáltató napokban csakis az tartotta bennem a lelket, hogy bíztam azokban a kötelékekben, amelyek a brit nép tömegeihez fűznek. Természetesen kifejtettem vendéglátóimnak, hogy a

parlament állhatatlan szónokai korántsem képviselik az egész alsóházat; hasonlóképpen az a maroknyi tudósító, aki azt tekinti feladatának, hogy ügyeinkről szóló kártékony történetekkel árassza el az Egyesült Államokat és, hozzá kell tennem, Ausztráliát is, korántsem képviseli a tisztes újságíró társadalmat. Kifejtettem továbbá, hogy minderről megbizonyosodhatunk, ha majd hazatérésem után az alsóház a maga egészében hangot adhat felelős, megfontolt és határozott véleményének. A mai napon erre kérem a tisztelt Házat. [...]

Készséggel elfogadom, sőt el kell fogadnom, hogy mint a nemes lord [Winterton grófja] mondotta, „alkotmányjogi felelősséggel" tartozom mindazért, ami történt, és azt hiszem, ennek a felelősségnek a szellemében jártam el, amikor nem avatkoztam be az ellenséggel harcban álló hadseregek vezetésének részleteibe. A csata kezdete előtt azonban sürgettem, hogy Auchinleck tábornok maga vegye kezébe a parancsnokságot, mert bizonyosra vettem, hogy a Földközi-tenger egész medencéjében semmi olyasmi nem történhetik a következő egy-két hónapban, ami a nyugati sivatagban megvívandó csatához mérhető, s azt gondoltam, ő lenne a legmegfelelőbb parancsnok. Számos jó érvvel támasztotta alá, miért nem fogadja el javaslatomat, s így Ritchie tábornok vezette a csatát. Mint kedden már közöltem a Házzal, június 25-én Auchinleck tábornok mégis átvette a parancsnokságot Ritchie tábornoktól. Döntését haladéktalanul helybenhagytuk, de meg kell vallanom, hogy ami a leváltott parancsnokot illeti, nem vagyunk abban a helyzetben, hogy végleges ítéletet alkossunk. Egyszerűen nem állíthatom, hogy képes volnék megítélni mindazt, ami ebben a csatában történt. Azt tartom jónak, ha a szárazföldi, a tengeri és a légi parancsnokok érzik, hogy a kormány úgy áll közöttük és mindenfajta nyilvános bírálat között, mint a betonfal. Meg kell adnunk nekik a lehetőséget, hogy bizonyítsanak, s nem is csak egyszer. Mindenki tévedhet és tanulhat hibáiból. Mindenkinek lehet balszerencséje, de a szerencse forgandó. Akárhogy van is azonban, a tábornokok nem fognak kockázatot vállalni, hacsak erős kormányt nem éreznek maguk mögött. Nem vállalnak kockázatot, hacsak nem biztosak benne, hogy nem kell a válluk mögött hátrafelé tekingetniük, azt fürkészve, vajon mi történik otthon, hanem megengedhetik maguknak, hogy le se vegyék a szemüket az ellenségről. És hozzátehetem, hogy a kormánytól sem várható el, hogy kockázatot vállaljon, hacsak úgy nem

érzi, hogy megbízható, szilárd többséget tudhat maga mögött. Gondolják csak végig, mi mindent követelnek tőlünk, s képzeljék el, milyen támadásoknak volnánk kitéve, ha megpróbálnánk minden kérést teljesíteni, és aztán kudarcot vallanánk. Háború idején lojálisnak kell lennünk ahhoz, akitől elvárjuk, hogy jól szolgáljon a posztján. ...

Most pedig szeretnék egynéhány „igaz és tiszteletteljes" szót szólni – ahogy a diplomáciai iratok mondják –, s remélem, a vita korlátlan szabadsága rám nézve is érvényes. Parlamentünkre különleges felelősség hárul. A világot sújtó gonosztettek első napjaiban remekül helytállt. Magam is sokat köszönhetek a Háznak, s remélem, tanúja lehet majd a háború győzelmes befejezésének. Erre azonban csak akkor van lehetőség, ha az addig hátralévő s alighanem hosszú időben a Ház szilárd támaszt nyújt a felelős végrehajtó kormánynak, amelyet maga választott. A Háznak stabilizáló szerepet kell játszania az államban, nem szabad olyan eszközzé válnia, amelynek segítségével felelőtlen sajtókörök egyik válságból a másikba próbálják taszítani az országot. A demokrácia és a parlamentáris rendszer csak akkor diadalmaskodhat ebben a háborúban, ha az elvei szerint működő kormányok képesek lesznek bátran cselekedni; ha a Korona szolgáit nem fenyegeti akadékoskodó és acsarkodó zaklatás; ha nem etetjük önnön kezünkből az ellenséges propagandát; ha nem járatjuk le, nem ássuk alá hírünket a világban. A Háznak éppenséggel félreérthetetlenül nyilvánosságra kell hoznia akaratát, ha fontos események történnek. Fontos, hogy a világ ügyeiben ne csak azok számítsanak, akik beszélnek, hanem azok is, akik figyelnek, hallgatnak és véleményt alkotnak. Végtére is az életünkért harcolunk, s olyan dolgokért, amelyek az életnél is drágábbak. Nincs jogunk biztosra venni a győzelmet; csak akkor lesz biztos, ha nem mulasztjuk el kötelességünket. A józan és építő bírálatnak, továbbá a zárt ülésen elhangzó bírálatnak nagy értéke van: de az alsóháznak az a kötelessége, hogy vagy támogassa a kormányt, vagy váltsa le. Ha nem tudja leváltani, támogatnia kell. Háború idején nincs középút. A májusi kétnapos vita nagy kárt okozott külföldön. Külföldön csak az ellenséges hangú beszédeket idézik, ellenségünk pedig azokat is alaposan kiforgatja.

A háborúról folytatott vitát mindig szavazás vagy legalábbis a szavazás lehetősége követi. Remélem azonban, hogy a Ház túlnyomó többsége nemcsak a szavazáskor fejezi ki véleményét, hanem a rá-

következő napokban is, s remélem, hogy gyengébb testvéreim, ha szabad így szólítanom őket, nem élhetnek vissza az alsóház előjogaival, nem tehetik meg, hogy úgyszólván kisajátítsák büszke tekintélyét. A Ház többsége tegyen eleget kötelességének. Nem kérek mást, csak hogy döntsön. Vagy így, vagy úgy.

A sajtóban vannak olyan hangok, s ezek néhány ellenséges hangvételű beszédben is visszhangra találtak, amelyek azt követelik, hogy a Ház fosszon meg az általános hadvezetésben és a háborús ügyek felügyeletében betöltött funkciómtól. Ma nem szeretnék erről hosszabb fejtegetésbe bocsátkozni, mert nemrégiben alaposan megvitattuk ezt a dolgot. Jelenleg úgy fest a helyzet, hogy a szinte szüntelenül ülésező három vezérkari főnök végzi a mindennapos irányító munkát, s nemcsak a hozzájuk tartozó nagy minisztériumok, hanem az egyesített vezérkar is segíti őket abban, hogy a közvetlen operatív irányításuk alá tartozó haditengerészet, hadsereg és légierő megvalósítsa döntéseiket. Mind miniszterelnöki, mind honvédelmi miniszteri minőségemben az a feladatom, hogy felügyeletet gyakoroljak tevékenységük felett. Magam pedig a háborús kabinet felügyelete és irányítása alatt működöm, minden fontos ügyről beszámolok neki és minden jelentős döntéshez meg kell szereznem a hozzájárulását. Csaknem egész tevékenységem írásban folyik, minden utasításomról, minden vizsgálódásomról, minden táviratról, amelyet megfogalmaztam, írásos dokumentumok vannak. Semmi kifogásom nem volna ellene, ha működésem ezek alapján méretnék meg.

Nem előjogokat kérek magamnak és Őfelsége kormányának. Olyan időben vállaltam a miniszterelnöki és a honvédelmi miniszteri tisztet, amikor a birodalom léte egy hajszálon függött, és előzőleg legjobb képességeim szerint keltem előtöm védelmére. A parlament szolgája vagyok, s önöknek joguk van elbocsátani engem, amikor jónak látják. Ahhoz azonban nincs joguk, hogy felelősséget ruházzanak rám, s közben megtagadják a hatékony cselekvéshez szükséges hatáskört, hogy csak viseljem a miniszterelnök felelősségét, de közben „mindenfelől erős emberekkel vegyenek körül", mint igen tisztelt képviselőtársam mondta. Ha a Ház a mai napon vagy a jövőben bármikor kétségbevonhatatlan jogával élne, jó lelkiismerettel hagyhatnám el hivatalomat, és azzal az érzéssel, hogy amennyire tőlem telt, teljesítettem kötelességemet. Ebben az eset-

ben csupán egyvalamit kérnék önöktől. Azt, hogy utódomnak adják meg azt a szerény hatáskört, amit tőlem megtagadnak.
De a személyes ügyeknél nagyobb dolgokról van szó. A bizalmatlansági indítvány beterjesztője azt javasolta, hogy fosszanak meg a honvédelemben viselt tisztségemtől, s az általános hadvezetést bízzák valamilyen katonai személyiségre vagy más meg nem nevezett férfiúra, aki osztatlan hatáskörrel irányítaná a Korona fegyveres erőit; ő legyen a vezérkari főnökök felettese, ő nevezze ki a tábornokokat és a tengernagyokat, s mindig kész legyen rá, hogy lemondjon – más szóval, hogy összemérje erejét miniszter társaival, már amennyire társak lehetnének –, valahányszor nem kapja meg mindazt, amit kér, továbbá, hogy irányítása alatt királyi herceg legyen a hadsereg főparancsnoka, végül pedig feltételezem, jóllehet ez nem hangzott el, hogy e meg nem nevezett személyiség mellett a miniszterelnöknek az a másodrangú szerep jutna, hogy magyarázkodjék a parlament előtt, elnézését kérje, ha balul ütnek ki a dolgok, mint ahogy gyakran bizony megesik. Kétségtelen, hogy ez is egyfajta politikai elképzelés. Olyan rendszer, amely ugyancsak eltér mai parlamentáris rendszerünktől. Könnyen diktatúrává nőheti ki magát vagy diktatúrává alakítható át. Szeretném, ha nem lenne kétség afelől, hogy ami engem illet, ilyesfajta rendszerben nem veszek részt.

Sir John J. Wardlaw-Milne ekkor közbeszólt: „Remélem, igen tisztelt képviselőtársam és barátom még emlékszik a mondat eredetijére, amelyben az a kitétel is szerepel, hogy »a háborús kabinet ellenőrzése alatt«?"

Így folytattam:

Igen, „a háborús kabinet ellenőrzése alatt", csakhogy valahányszor nem tudná megnyerni akaratának a kabinetet, ez a teljhatalmú potentát habozás nélkül kész volna lemondani. Tervnek ez is terv, de nem az a fajta, amelyben a legcsekélyebb mértékben is szeretnék részt venni, és azt hiszem, nem is az a fajta, amely számot tarthatna a Ház tetszésére.
Amikor majd a Ház valamennyi pártjához tartozó képviselők leszavazzák ezt a bizalmatlansági indítványt, jelentős eseménynek leszünk tanúi. Arra kérem önöket, ne engedjék, hogy a Ház alábecsülje a történtek súlyosságát. A bennünket becsmérlő szavakkal

telekürtölték a világot, s most, hogy minden nemzet, ellenség és barát egyaránt arra vár, vajon mi az alsóház valódi akarata és meggyőződése, a parlamentnek nem szabad megállnia félúton. Barátaink az egész világon, az Egyesült Államokban – ezt személyesen is tanúsíthatom –, Oroszországban, a messzi Kínában s valamennyi leigázott országban tudni akarják, erős, szilárd kormánya van-e Britanniának, kétségessé válik-e a vezetés helyzete, vagy nem. Minden szavazat számít. Ha azok, akik reánk támadtak, megvetendő kisebbségben maradnak, ha a nemzeti kormánnyal szemben beterjesztett bizalmatlansági indítványuk eredménye olyan szavazás lesz, amelyben a parlament az indítvány szerzőitől tagadja meg a bizalmat, higgyék el, Britannia minden barátja, ügyünk minden hű harcosa örömkiáltásban tör ki, azoknak a zsarnokoknak a fülében pedig, akiknek megdöntésére szövetkeztünk, megkondul a csalódás harangja.

A Ház szavazott, és Sir John Wardlaw-Milne bizalmatlansági indítványát 475 szavazattal 25 ellenében elutasította.

Amerikai barátaim mély aggodalommal várták a szavazást, és nagy örömmel fogadták az eredményt. Ébredéskor már vártak a gratuláló táviratok.

[...]

Második könyv
Afrika felszabadul

11 / Szorult helyzetben a 8. hadsereg

Auchinleck tábornok februárban kiadott utasításaiban megállapította ugyan, hogy támadó hadműveletek esetén Tobrukra mint utánpótlási támaszpontra fontos szerep vár, ha azonban visszavonulásra kényszerülnénk, és „az ellenség hathatósan ostrom alá tudná venni, nincs szándékomban tovább védelmezni. Ha nincs más megoldás, a várost ki fogjuk üríteni, s közben a lehető legnagyobb rombolást viszünk véghez létesítményeiben." E parancsok következtében a védelmet elhanyagolták. Az aknákat sok helyütt felszedték, majd máshová telepítették, a járműveknek utat vágtak a drótakadályok között, s a szél sok helyütt olyannyira befújta a tankcsapdákat, hogy helyenként már alig okoztak nehézséget a harckocsiknak. A védelmi berendezések csak a gyűrű nyugati és délnyugati szakaszán bizonyultak erősnek, másutt, kiváltképpen pedig keleten, rossz állapotban voltak. Egyúttal azonban nagy tömegű utánpótlás, lőszer és benzin halmozódott fel a városban.

Ritchie tábornok azt javasolta, hogy Tobruk nyugati erődítményeit tagolják be a délkeletre, el-Ademig húzódó nagy védelmi vonalba, e mögött pedig délebbre mozgékony haderőt állomásoztassanak, azzal a feladattal, hogy megakadályozza a bekerítést. Jelentette Auchinlecknek, hogy az ellenség ebben az esetben esetleg ostrom alá veheti Tobrukot, ha csak rövid időre is. Ha ez a megoldás elfogadhatatlan, akkor a tábornok szerint nincs más választás, mint hogy az egész helyőrséget kivonják. Auchinleck kezdetben hallani sem akart erről a tervről. Június 14-én a következő táviratot küldte Ritchie-nek: „Tobrukot meg kell tartani, és meg kell akadályozni, hogy az ellenség ostrom alá vegye. Más szóval a 8. hadseregnek tartania kell az Acromától el-Ademig és attól délre húzódó vonalat." Továbbá: „Tobruk és más megerődített állások védvonalait hadműveleti bázisnak fogjuk használni, és semmiképpen sem engedjük meg, hogy a 8. hadsereg bármekkora részét Tobrukban bekerítsék és ostrom alá vegyék."

Idehaza sejtelmünk sem volt róla, hogy Tobruk kiürítése szóba jött a parancsnokok terveiben, vagy akár csak megfordult a fejükben. A kabinet természetesen úgy gondolta, hogy ha a 8. hadsereget visszaszorítanák, Tobruk, akárcsak egy évvel korábban, afféle tüske maradna az ellenség oldalában. Mivel azonban biztos akartam lenni afelől, hogy Auchinleck is így látja, június 14-én, mielőtt elindultam volna Washingtonba, a következő táviratot küldtem neki: „Feltételezem, Tobruk feladása semmi esetre sem jöhet szóba."

Auchinleck másnap azt válaszolta, hogy szándéka szerint a 8. hadsereg nem fog ostromra berendezkedni Tobrukban, eszébe sincs azonban feladni a várost. Ritchie tábornokot utasította, hogy akadályozza meg, hogy csapatait ostrom alá vegyék Tobrukban. Minthogy ezt kétértelműnek találtuk, minden kételyt szükségesnek tartottunk eloszlatni: „A háborús kabinet értelmezése szerint távirata azt jelenti, hogy szükség esetén Ritchie tábornoknak elegendő erő állna rendelkezésére, hogy egészen biztosan megvédje a várost." Auchinleck erre június 16-án így válaszolt: „A háborús kabinet értelmezése helyes. Ritchie tábornok annyi erőt rendel oda, amennyi szerinte elég, hogy megvédje, még ha átmenetileg bekerítenék is." Ezzel egy időben az alábbi üzenetet küldte Ritchie tábornoknak: „Jóllehet félreérthetetlenül közöltem Önnel, hogy Tobruk körülzárását nem engedhetjük meg, tudomásul veszem, hogy a helyőrséget rövid időre többször is elszigetelhetik, mielőtt ellentámadásunk megindulhatna."

Ha én láttam volna ezt az utasítást, nem értem volna be vele.

Az erődöt Klopper tábornokra, a 2. dél-afrikai hadosztály parancsnokára bízták. A helyőrség készlete és lőszere kilencven napra volt elegendő, s Klopper tábornok bízott benne, hogy Tobruk megbirkózik a haditervből rá háruló feladattal. Ez utóbbi értelmében a 8. hadseregnek meg kellett volna védenie a gyűrűn kívül fekvő megerődített állásokat: el-Ademet és Belhamedet. A helyőrség négy gyalogdandárból (tizennégy zászlóaljból) állt, továbbá egy harckocsidandárból, hatvanegy gyalogsági harckocsiból, öt tábori és közepes tűzérezredből, valamint hetven páncéltörő ágyúból. Ehhez még hozzájött az ellátó- és szállítóegységek tízezer embere, akiket a kikötő és kiszolgáló létesítményei körül összpontosítottak. Összesen mintegy harmincötezer katonánk állomásozott a gyűrűn belül, körülbelül ugyanakkora haderő, mint amely egy évvel korábban, az első ostrom idején megvédte Tobrukot.

Mindössze kétnapos lélegzetvételnyi szünet után június 16-án Rommel ismét támadásba lendült. Egymást követő gyors csapásokkal bevette el-Ademet, Belhamedet és Acromát. Június 17-én Szídi-Rezeghnél vereséget mért a 4. páncélosdandárunkra, amelynek alig húsz páncélosa maradt. 19-ére Tobrukot elvágták a főerőktől és bekerítették, s az új harckocsi-szállítmányok megérkezéséig nem maradt olyan harcképes páncélos erő, amely kívülről támogatást nyújthatott volna a helyőrségnek vagy felmentette volna. Június 20-án reggel 6 órakor az ellenség ágyúkkal és zuhanóbombázókkal tűz alá vette a tobruki gyűrű délkeleti szakaszán állomásozó 11. indiai gyalogdandárt. Fél órával később a 21. német páncéloshadosztály bevetésével megindult a támadás. Részt vett benne a 15. páncéloshadosztály, valamint az olaszok páncéloshadosztálya és egy gépesített gyaloghadosztály. Rommel, minthogy előzőleg egy időre leszámolt a tobruki gyűrűn kívül lévő páncélos erőkkel, megengedhette magának, hogy egész harckocsizó erejét erre az egyetlen csapásra összpontosítsa. A támadás súlya elsősorban a védvonal legrosszabb állapotban lévő szakaszán állomásozó indiai dandárra nehezedett. A támadók csakhamar mélyen behatoltak a védelmi vonalak mögé. Minthogy légierőnk távoli repülőterekre vonult vissza, a vadászgépek nem nyújthattak támogatást csapatainknak.

Klopper tábornok harckocsijaival és a 2. gyaloggárdaezred egy részével ellentámadást indított. Ez a rögtönzött és apránként kibontakozó ellencsapás kudarcba fulladt. Az egész fennmaradó brit páncélos erőt a „Király-kereszt"-nek elnevezett útelágazástól délkeletre eső katlanban vetették be, ahol az indiai dandár maradványai még tartották magukat. De hiába. Délen alig maroknyi harckocsink maradt épen, tüzérségi támogatást nyújtó ütegeinket pedig lerohanta az ellenség. Az ellenséges páncélosok nyugatnak és északnak fordultak, a főerő azonban egyenesen a „Király-kereszt" felé tartott. Délután két órakor maga Rommel is odaért. Egy csoportot közvetlenül Tobruk ellen rendelt. Tüzérségünk súlyos kárt tett bennük, délután fél négykor mégis elérték a solarói magaslatot, hat órára pedig már Tobruk külvárosában jártak. Egy másik csoport a „Király-kereszt"-től a magaslat mentén egyenesen nyugatnak, Pilastrino felé tartott, s ott a váratlan irányból jövő támadással szemben sietve felsorakozó gárdadandárral találta magát szemben.

A gárdadandár nagy erejű tüzérségi támogatással egész délután

és este heves csatát vívott, és súlyos veszteségeket szenvedett. Területet vesztett, és a parancsnoki állását is elfoglalták, de sötétedésre mégis megállította az ellenséget. A helyzet veszélyes volt. A gyűrű nyugati és déli szakasza érintetlen maradt, s a külső balszárnyon a gurkák még tartották magukat, de a tobruki erődítmény jelentős részét már birtokba vette az ellenség. Minden tartalék erőnket bevetettük. Elrendelték, hogy rombolják le a támaszpont fenyegetett berendezéseit. Magában Tobrukban a helyőrség maradványainak esetleges kiürítéséhez szükséges tartalék járművek mozgásképtelenek voltak, és meg kellett semmisíteni őket.

Június 20-án 20 órakor Klopper tábornok a következő jelentést küldte a 8. hadsereg főhadiszállására: „Főhadiszállásom bekerítve. Gyalogság gyűrű peremén még súlyos harcban áll. Kitartok, de nem tudom, meddig." Utasításokat kért, s ezt a választ kapta: „Törjön ki lehetőleg holnap éjjel, de inkább ma éjjel." Klopper ezután értekezletre hívta össze vezető beosztású tisztjeit és kikérte véleményüket. Némelyik úgy látta, hogy tényleges ellenállásra nincs már remény. A főraktárak az ellenség kezére kerültek, a lőszer kifogyóban volt, a harc folytatása tehát céltalan áldozatokkal járna. Aki tud, törjön ki. Mások viszont amellett voltak, hogy folytassák a harcot. A kitöréshez nélkülözhetetlen járművek az ellenség kezére kerültek. Remélhető, hogy délről felmentő oszlop érkezik a helyszínre. Minden megmaradó erőt a gyűrű délnyugati sarkába kell összpontosítani, és folytatni kell a harcot, amíg meg nem érkeznek a felmentő csapatok. Éjfél után kettőkor lement a Hold, s ha addig át lehetett volna is törni az aknamezőkön, ez a megoldás már nem jöhetett szóba. Klopper tábornok rádiótelefonon összeköttetésbe lépett Ritchie tábornokkal, és közölte vele, hogy „teljes a felfordulás". Ha folytatná az ellenállást, iszonyú áldozatoknak nézne elébe; ezért hát „a legrosszabbat választja". Ritchie tábornok a következő utasítást adta neki: „Minden egyes nap, minden egyes óra, amellyel tovább tart az ellenállás, ügyünk javára válik. A hadműveleti helyzetet nem tudom megítélni, ezért Önre kell bíznom, hogy a kapitulációnál a megítélése szerint járjon el... Az egész 8. hadsereg csodálattal tekintett hősi harcukra."

21-én hajnalban Klopper tábornok parlamenter útján felajánlotta a kapitulációt. Reggel 7.45-kor német tisztek érkeztek főhadiszállására, és elfogadták a fegyverletételt. Klopper sok csapata – némelyik harcba sem került – hitetlenkedve és döbbenten fogadta a

parancsot. Néhány parancsnokot személyesen kellett utasítania, mert nem voltak hajlandók másnak engedelmeskedni. A németek adatai szerint harmincháromezer katonánk esett fogságba. Klopper tábornok parancsa ellenére több kisebb egység is megpróbálkozott a szökéssel, de járművek híján csaknem valamennyi kudarcot vallott. Csak egyetlen jelentősebb csoport járt sikerrel. A 2. gyaloggárdaezred 199 bátor és állhatatos tisztje és katonája, továbbá 188 dél-afrikai sebtében összeszedett teherautókon áttört a gyűrűn, s nagy kerülővel napnyugtára elérte a száztíz kilométerre fekvő egyiptomi határt. A helyőrség hiába reménykedett benne, hogy megérkezik a felmentő sereg. A 7. páncéloshadosztály messze délen, a sivatagban csak most rendezte újra sorait, s 20-án parancsot kapott, hogy küldjön segélycsapatokat. Rommel azonban gyorsabb volt. Mielőtt a segítség útra kelhetett volna, már minden véget ért. [...]

Tobruk hihetetlenül gyors bevétele, amelyhez még ostrom se kellett, forradalmi változást hozott a tengely terveiben. Eredetileg úgy gondolták, hogy ha majd Tobrukot beveszik, Rommelnek meg kell állnia az egyiptomi határon, s a következő nagy hadmozdulat Málta bevétele lesz légi és tengeri szállítású erőkkel. Mussolini még június 21-én is ebben a szellemben rendelkezett. Tobruk elestének másnapján Rommel jelentette, hogy szeretné megsemmisíteni a határon hátrahagyott kis létszámú brit erőket, s így akarja megnyitni az Egyiptomba vezető utat. Csapatainak állapota és hangulata, a nagy mennyiségű zsákmányolt lőszer és készlet, a brit csapatok megrendült helyzete mind-mind azt sugallta, hogy „egészen Egyiptom szívéig" folytatni kell az üldözést. Fölötteseinek jóváhagyását kérte. Hitler levélben sürgette Mussolinit, hogy fogadja el Rommel javaslatait:

A sors olyan lehetőséget kínált fel, amilyen ugyanazon a hadszíntéren kétszer nem adódik. ... A 8. hadsereg lényegében elpusztult. Tobrukban a kikötői berendezések szinte érintetlenek. Az Ön rendelkezésére, Duce, immár olyan kisegítő támaszpont áll, amely annál is nagyobb jelentőségű, mivel innen maguk az angolok építettek ki vasútvonalat csaknem egészen Egyiptomig. Ha most nem üldözzük a brit hadsereg maradványait, amíg utolsó katonája is ki nem fullad, ugyanaz fog történni velünk, ami a britekkel, amikor elszalasztották a siker lehetőségét, mert már csaknem elértek Tripoliba,

de aztán hirtelen megálltak, hogy csapatokat küldhessenek Görögországba. ... A hadak ura nem jelenik meg kétszer a harcosok előtt. Aki nem ragadja meg rögtön az alkalmat, soha többé nem érheti utol. [...][1]

A Ducét nem sokat kellett biztatni. Nagy csábítás volt, hogy meghódíthatja Egyiptomot, szeptember elejére halasztotta hát a Málta elleni támadást, Rommel pedig, aki az olaszok nagy meglepetésére közben tábornagy lett, megkapta az engedélyt, hogy elfoglalja az el-Alamein és a kattarai horpadás között húzódó meglehetősen szűk átjárót. Innen indult később a támadás, amelynek végcélja a Szuezi-csatorna lett volna. Kesselring nem értett egyet ezzel a megoldással. Úgy látta, hogy a sivatagban mindaddig nem szilárdítható meg a tengelyhatalmak helyzete, amíg Máltát el nem foglalják, és nagy riadalommal fogadta, hogy a terv megváltozott. Rommelnek ki is fejtette, milyen veszedelmekkel jár ez a „meggondolatlan vállalkozás".

Maga Hitler azelőtt sem bízott a máltai sikerben, mert rossz véleménye volt az expedíciós haderő javát kitevő olasz csapatok harci értékéről. Lehetséges, hogy a támadás csakugyan kudarcba fulladt volna. Az azonban biztosnak látszik, hogy Tobruk megrázó és fájdalmas eleste példátlan megpróbáltatástól óvta meg a szigetet. Persze a jó katona, akár a közvetlenül érintettek között van, akár nincs, ilyesmivel nem vigasztalódhat. A felelősséget a főparancsnokságnak kell vállalnia, nem Klopper tábornoknak, még kevésbé a katonáinak.

Ritchie tábornok szakavatott vezérkari tisztnek bizonyult, később pedig határozott hadtestparancsnoknak. Rossz megoldás volt azonban, hogy Auchinleck tábornok vezérkari főnökhelyetteséből a 8. hadsereg parancsnokává nevezték ki. Minden résztvevőnek más és más a szerepe, s a szerepeket nem szabad összekeverni. Auchinleckhez fűződő személyes kapcsolata miatt Ritchie-nek nem is volt lehetősége olyan önálló elgondolásokra, amelyek nélkül nem lehet nagy sodrású eseményeket irányítani. Auchinleck tábornok és Ritchie tábornok elgondolásai nem voltak világosak, kettejük felelősségét nem szabták meg egyértelműen, és az ebből követ-

[1] U. Cavallero: *Comando supremo. Diario 1940-43.* Rocca S. Gasciano, 1948. 277.

kező hibás hadvezetés jellegének és következményeinek története gyászos lap a brit hadtörténelemben. Akkoriban lehetetlen volt megítélni a történteket. A tobruki parancsnokok hadifogságban voltak. Most azonban, hogy a lényeges tények már ismeretesek, nem szabad elkendőznünk az igazságot.

A 8. hadsereg maradványait ekkor a határ mögé vonták vissza. Június 21-i táviratában a Kairóban székelő közel-keleti védelmi bizottság a következőképpen értékelte cselekvési lehetőségeit:

Az első lehetőség az, hogy a határ menti védvonalakon vesszük fel a harcot az ellenséggel. Megfelelő páncélos erő híján ezzel megkockáztatnánk, hogy a határ menti állásokat védő egész gyalogságunk odavész. A második lehetőség az, hogy mozgékonyságukat teljes mértékben megőrző erőkkel a határ mentén hátráltatjuk az ellenség előretörését, s közben a 8. hadsereg főerőit a matrúhi védelmi állásokba vonjuk vissza. Ha légierőnk késleltető tevékenységével párosul, ez a megoldás kínálja a legnagyobb esélyt arra, hogy időt nyerjünk, s közben kiépítsük a támadáshoz szükséges ütőerőt... Az utóbbi lehetőség mellett döntöttünk.

[...]

Rommel gyorsan megszervezte az üldözést, és június 24-én átlépte az egyiptomi határt. Mindössze könnyű mozgékony oszlopaink álltak vele szemben, no meg a RAF állhatatos és pompás vadászrepülő-századai: ők fedezték a Mersza-Matrúhba tartó 8. hadsereg visszavonulását. Ez sem volt erős állás. Magát a várost szervezett védelmi rendszer vette körül, de délebbre csak elégtelenül őrzött s egymáshoz nem kapcsolódó aknamezők húzódtak. Akárcsak a már feladott határ menti állások esetében, most is úgy állt a dolog, hogy a matrúhi vonalat csak akkor lehetett volna sikerrel megvédeni, ha déli szárnyát ütőképes páncélos erő őrzi. A 7. páncéloshadosztály, jóllehet megint csaknem száz harckocsit számlált, nem volt még képes ellátni ezt a feladatot.

Június 25-én Auchinleck tábornok maga is áttette székhelyét Matrúhba, és úgy döntött, hogy átveszi Ritchie tábornoktól a hadsereg hadműveleti irányítását. Kár, hogy nem májusban vette át, amikor megkértem rá. [...]

Auchinleck tábornok hamarosan arra a következtetésre jutott, hogy csapataink nem képesek Matrúhnál kitartani. Már meg is kez-

dődtek a további kétszáz kilométerrel odébb fekvő el-alameini hadállások felszerelésének és elfoglalásának előkészületei. A következő intézkedéseket tették, hogy ha csak átmenetileg is, feltartóztassák az ellenséget: a X. hadtest 10. indiai és 50. brit gyaloghadosztálya tartotta a matrúhi védelmi állásokat. Délebbre a XIII. hadtest alá rendelt 29. indiai gyalogdandár, valamint az új-zélandi hadosztály fedezte a két aknamező között nyíló tíz kilométer széles átjárót. Az 1. és a 7. páncéloshadosztály őrizte a sivatagi szárnyat.

Az új-zélandi hadosztály 21-én érkezett meg Matrúhba Szíriából, és 26-án végre be is vetették a Minka Kaim melletti magaslaton. Aznap este az aknamezők résén át az ellenség áttörte a 29. indiai gyalogdandár arcvonalát. Másnap reggel csapatai beözönlöttek a résen, majd az új-zélandiak hátába kerültek, és három oldalról támadást indítottak ellenük. Egész nap dúlt az elkeseredett küzdelem, és végül úgy látszott, hogy a hadosztály sorsa megpecsételődött. Az új-zélandiak parancsnoka, Freyberg tábornok súlyos sebet kapott. Méltó utódja akadt azonban: Inglis dandártábornok elszánta magát a kitörésre. Nem sokkal éjfél után a 4. új-zélandi dandár valamennyi zászlóalja harcvonalban és feltűzött szuronnyal megindult egyenesen kelet felé a nyílt terepen. Egy-két kilométeren át nem ütközött ellenségbe. Akkor aztán kitört a tűzharc. A dandár az utolsó katonáig vonalba fejlődött és rohamra indult. A németeket meglepte a roham, és a holdfénynél vívott kézitusában megfutamodtak. Az új-zélandi hadosztály maradványai szövevényes utakon dél felé törtek ki.

[...]

Rommel utánpótlási vonalai a végsőkig megnyúltak, csapatai kimerültek. Alig tucatnyi német harckocsi volt még bevethető állapotban, és a brit légierő ismét kezdett fölénybe kerülni, elsősorban a vadászok. Július 4-én Rommel jelentette, hogy felfüggeszti a támadást, s egy időre védelemre rendezkedik be, hogy átcsoportosítsa erőit és kiegészítse felszerelésüket. Még bízott azonban benne, hogy elfoglalja Egyiptomot és véleményében Mussolini és Hitler is osztozott. Olyannyira, hogy a Führer anélkül, hogy akár az olaszokat, akár a saját tengerészeti parancsnokságát értesítette volna, Egyiptom teljes meghódítása utánra halasztotta a Málta elleni támadást.

Július első két hetében Auchinleck ellentámadásai erősen megszorították Rommelt. Akkor a német főparancsnok felvette a kesz-

tyűt, és július 15-étől 20-áig ismét egyre újabb támadásokkal próbálkozott, hogy áttörje a brit vonalakat. 21-én kénytelen volt jelenteni, hogy megállították: „A válság még mindig tart." 26-án már azt fontolgatta, ne vonuljon-e vissza a határra. Felpanaszolta, hogy csak csekély utánpótláshoz jutott; nincs elegendő katonája, harckocsija és tüzérsége, a brit légierő pedig rendkívül aktív. A hónap végéig a harc ide-oda hullámzott, majd mindkét fél ereje kimerült. A 8. hadsereg Auchinleck parancsnoksága alatt kiállta a vihart, makacsul tartotta magát, és több ezer hadifoglyot ejtett. Egyiptom egyelőre biztonságban volt.

[...]

12 / Kairói utazás. Változások a katonai vezetésben

[...] Mindannyian aggódva vártuk, hogyan reagál majd a szovjet kormány arra a kellemetlen, de elkerülhetetlen hírre, hogy 1942-ben nem kelünk át a Csatornán. Úgy esett, hogy július 28-án a Downing street 10. ebédlőül szolgáló, aládúcolt télikertjében alkalmam volt a háborús kabinettel együtt vacsorát adni a király tiszteletére. Négyszemközt megszereztem Őfelsége személyes hozzájárulását, s távozása után a jó hangulatban lévő minisztereket haladéktalanul a tanácsterembe vezettem és sürgős ügyeket terjesztettem elébük. Megállapodtunk, hogy mindenképpen Kairóba kell utaznom, Sztálinnak meg javasolni fogom, hogy onnan ellátogatok hozzá. Ezután az alábbi táviratot küldtem neki:

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1942. júl. 30.
1/ Előzetes előkészítő intézkedéseket teszünk, [...] hogy egy nagy konvojt indítsunk útnak Arhangelszkbe szeptember első hetében.
2/ Szeretném, ha meghívna engem, hogy Önnel személyesen találkozzam Asztrahanyban, a Kaukázusban vagy valamely más megfelelő helyen. Közösen tárgyalhatnánk meg a háborúval kapcsolatos kérdéseket, és baráti érintkezés során közös határozatokat hozhatnánk. Közölhetném Önnel az 1942-es támadó hadműveleteknek általam Roosevelt elnökkel összehangolt terveit. Magammal vinném a birodalmi vezérkar főnökét.
3/ Haladéktalanul Kairóba utazom repülőgépen. Könnyen elképzelheti, hogy ott komoly dolgaim vannak. Onnan, ha kívánja, kö-

zölhetném Önnel az alkalmas időpontot találkozásunk számára, amelyre részemről augusztus 10-e és 13-a között kerülhetne sor, természetesen, ha minden kedvezően megy.
4/ A háborús kabinet jóváhagyta javaslataimat.[1]

Sztálin kormányfő Churchill miniszterelnöknek 1942. júl. 31.
[...] A szovjet kormány nevében ezennel meghívom Önt a Szovjetunióba a kormány tagjaival való találkozásra.
Nagyon hálás lennék Önnek, ha a Szovjetunióba jöhetne a Hitler elleni háború halaszthatatlan kérdéseinek közös megvizsgálása céljából, mert a Hitler részéről Angliát, az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót fenyegető veszély most különösen megnövekedett.
Úgy gondolom, hogy találkozásunkhoz a legalkalmasabb hely Moszkva lenne, ahonnan nekem, a kormány tagjainak és a vezérkar irányítóinak most, a németekkel vívott heves harc idején lehetetlen eltávozni.
A birodalmi vezérkar főnökének jelenléte nagyon kívánatos lenne.
A találkozás időpontjának meghatározására Önt kérném meg, legyen akkor, amikor Önnek alkalmas, attól függően, hogyan sikerül befejeznie Kairóban a dolgot, előre tudva, hogy részemről az időpont tekintetében nem lesz semmi kifogás.
Hálámat fejezem ki Önnek, amiért hozzájárult, hogy a soron következő konvojt szeptember elején a Szovjetunióba indítsák, hadianyag-szállítmánnyal. Mi azoknak a nehézségeknek ellenére, amelyek légierőknek a frontról való elvonásával járnak, minden lehető intézkedést megteszünk a szállítmányok és fedezetük légi védelmének fokozására.[2]

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1942. aug. 1.
Természetesen elmegyek Moszkvába, és Kairóból közölni fogom érkezésem napját.[3]

Közben az el-alameini fronton a Ruveiszat-dombhát körül folytatódtak a harcok, s kimenetelük szemlátomást kétséges volt még, bár ekkorra Rommel támadásának lendülete kimerült, erősítésre

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 72-73.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 74.
[3] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 74.

volt szüksége, a mi csapataink erejéből pedig a védekezésnél többre is futotta. Kairói repülőutam tervezése megkezdődött, s erről táviratban értesítettem Auchinleck tábornokot. [...]

Úgy döntöttünk, hogy a külügyminisztérium képviseletében Sir Alexander Cadogan utazik velem. Augusztus 2-án, vasárnap éjfél után szálltunk fel a *Commando* nevű bombázó fedélzetén Lynehamből. Egészen más utazás volt ez, mint a kényelmes Boeing hidroplánon. Akkoriban a bombázókat még nem fűtötték, és különféle réseken borotvaéles szél süvített be az utastérbe. Ágy nem volt, csak két polc a hátsó kabinban, hogy én és az orvosom, Sir Charles Wilson lepihenhessünk. Takaró viszont bőven jutott mindenkinek. Dél-Anglia felett alacsonyan repültünk, hogy az előre figyelmeztetett, de mégiscsak riadókészültségben lévő légvédelmi ütegeink felismerjenek bennünket. Amikor a tenger fölé értünk, kijöttem a pilótafülkéből, bevettem egy jó altatót és lepihentem.

Augusztus 3-án reggel minden baj nélkül megérkeztünk Gibraltárba, napközben körbejártuk az erődöt, este 6-kor pedig elindultunk Kairóba. Vagy háromezer kilométeres, sőt annál is nagyobb ugrás volt ez, mert számos nagy kitérőt kellett tennünk, hogy a sivatagi csata körzetében elkerüljük az ellenséges repülőgépeket. Pilótánk, VanderKloot, hogy minél kevesebb üzemanyag fogyjon, sötétedésig nem a Földközi-tenger fölött repült, hanem átvágott Spanyolország és a félig-meddig semleges Vichy légterén. Ilyenformán, mivel a sötétség beálltáig négy Beaufighterből álló fegyveres kíséretünk volt, arcátlanul megsértettük mindkét terület semlegességét. A levegőben senki sem zaklatott bennünket, a nagyobb városok légvédelmi ütegeinek hatókörét pedig elkerültük. Azért mégis jólesett, amikor a sötétség beborította a barátságtalan tájat és lepihenhettünk a *Commando* ágypótló alkalmatosságain. Kellemetlen lett volna semleges területen a kényszerleszállás, de még a kétségkívül kellemesebb sivatagi leszállás sem kecsegtetett semmi jóval. A *Commando* négy motorja azonban vidáman berregett, s miközben a csillagfényes éjszakában repültünk, én az igazak álmát aludtam.

Ezeken az utakon rászoktam, hogy napkelte előtt beüljek a másodpilóta ülésébe, s amikor ezen az augusztus 4-i reggelen helyet foglaltam benne, előttünk már a Nílus végtelen, kanyargó ezüst szalagja csillogott vidáman a sápadt, derengő hajnalban. Korántsem

először voltam tanúja a nílusi hajnalhasadásnak. Háborúban és békeidőben többször is bejártam már a Nílus egész vidékét, hol szárazföldön, hol vízen, a Viktória-tótól a tengerig húzódó „dongolai hurkot" kivéve. De soha ennyire meg nem örültem a vízen megcsillanó napsugárnak.

Rövid időre én lettem a „helyszínen tartózkodó emberünk". Nem otthon ültem a front híreit várva, hanem magam küldtem a híreket Londonba. Szívderítő érzés volt.

Lássuk most, milyen ügyeket kellett elintéznem Kairóban. Elvesztette-e Auchinleck tábornok vagy vezérkara a sivatagi hadsereg bizalmát? Ha igen, leváltsuk-e, és kit tegyünk a helyére? Fájdalmas az efféle döntés, amikor olyan parancsnokról volt szó, aki jellemével és tehetségével az elsők közé tartozik, s bizonyságot adott tudásáról és határozottságáról. Azért hívattam Smuts tábornokot Dél-Afrikából a helyszínre, hogy segítsen a helyzet tárgyilagos megítélésében. Érkezésemkor már a nagykövetségen várt. Együtt töltöttük a délelőttöt, s tájékoztattam minden bajunkról, valamint a választási lehetőségekről. Délután hosszú beszélgetésem volt Auchinleck tábornokkal, aki igen világosan elmagyarázta nekem a katonai helyzetet. Másnap délelőtt kérésére találkoztam Corbett tábornokkal: a főparancsnok igen nagyra tartotta. Tőle tudtam meg, hogy Auchinleck szeretné mihamarabb átadni a 8. hadsereg parancsnokságát, s visszatérni kairói főhadiszállására. Legnagyobb meglepetésemre hozzátette: „Én leszek az utóda a hadsereg élén. Egyébként már egy hete összecsomagoltam." Annyi biztos, hogy ez a megoldás Londonban szóba sem került. Villásreggeli után érkezett meg Indiából Wavell tábornok, s hat órakor valamennyi jelenlévő magas rangú személyiség - Smuts, Casey, a birodalmi vkf., Wavell, Auchinleck tábornok, Harwood tengernagy és a légierőt képviselő Tedder - részvételével megvitattuk a közel-keleti helyzetet. Jó munkát végeztünk és túlnyomórészt egyetértettünk mindenben. Közben azonban gondolataim egyre a legfontosabb kérdés, a parancsnokság ügye körül forogtak.

Ilyenfajta változtatásokra csak akkor szánhatja rá magát az ember, ha előbb minden szóba jövő megoldást végigtekintett. Ami a dolognak ezt a részét illeti, a birodalmi vezérkar főnöke volt a tanácsadóm, az ő feladata volt, hogy megítélje tábornokaink képességeit. Alexander és Montgomery együtt harcolták vele végig azokat a csatákat, amelyek lehetővé tették, hogy 1940 májusában Dun-

kerque-ből hazatérjünk Angliába. Nagy csodálattal adóztunk Alexandernak a reménytelen burmai hadjáratban tanúsított remek helytállásáért. Montgomerynek nagyon jó híre volt. Ha úgy döntenénk, hogy Auchinlecket felmentjük, kétségtelenül Alexanderra kellene ruháznunk a közel-keleti főparancsnok tisztét. Csakhogy eközben nem szabad figyelmen kívül hagynunk a 8. hadsereg érzelmeit sem. Nem vennék-e az ő címükre és minden rendű és rangú parancsnokuk címére intézett szemrehányásnak, ha Angliából hoznánk két parancsnokot azok helyett, akik végigharcolták a sivatagi csatát? Gott tábornok személyében a helyszínen is szemlátomást minden igényt kielégítő jelöltre találtunk. A katonái rajongtak érte, nem véletlenül kapta tőlük a „Németverő" becenevet. Csakhogy, mint Brooke jelentette nekem, az hírlett róla, hogy elfáradt és pihenőre van szüksége. Egyelőre tehát korai lett volna még dönteni. Azért tettem meg ekkora utat, hogy saját magam győződjem meg róla, mit tehetünk a rendelkezésünkre álló igen rövid idő alatt.

Sir Miles Lampson vendégének lenni fenséges dolog volt. Légkondicionált hálószobájában aludhattam és légkondicionált dolgozószobájában dolgozhattam. Nagy volt a hőség, s a ház minden szobája közül csak ebben a kettőben volt kellemes a hőmérséklet. E különben kényelmes környezetben több mint egy hetet töltöttünk azzal, hogy kipuhatoljuk, milyen a légkör, kinek mi a véleménye, továbbá, hogy látogatást tegyünk a fronton és a Kairótól keletre, az el-kaszaszíni körzetben fekvő nagy katonai táborokban. Ide érkeztek most egymás után az Egyiptomba küldött csapaterősítések.

Augusztus 5-én látogatást tettem az el-alameini állásoknál. Auchinleck tábornok a kocsiján vitt Ruveiszattól nyugatra, a frontvonal jobbszárnyának legszélére, a 9. ausztrál hadosztály állásaihoz. Onnan a front mentén a ruveiszati magaslat mögött fekvő főhadiszállásra hajtottunk, ott egy legyekkel és fontos katonai személyiségekkel teli, drótakadályokkal övezett bunkerben megreggeliztünk. Számos tisztet odahívattam, elsősorban azonban a „németverő" Gott tábornokot. Azt mondták, hogy a kemény szolgálat kimerítette, s erről akartam megbizonyosodni. Amikor bemutatták nekem a különféle hadtestek és hadosztályok parancsnokait, azt kértem, Gott tábornok jöjjön velem körutam következő állomására, egy repülőtérre. Auchinleck egyik vezérkari tisztje közbeszólt,

hogy Gottnak ez egyórás kerülő volna, én azonban ragaszkodtam a kérésemhez. Ekkor találkoztam Gott-tal először és egyben utoljára. A rázós földúton bukdácsoló autóban világoskék szemébe néztem és alaposan kikérdeztem. Nem fáradt-e, van-e valamilyen javaslata? Gott közölte, hogy bizony fáradt, s hogy legjobban szeretne háromhavi szabadságra hazamenni Angliába, hiszen évek óta nem járt otthon, de hozzáfűzte, hogy képes folytatni a szolgálatot, és bármilyen megbízatást elvállal. Azon az augusztus 5-i napon 14 órakor váltunk el a repülőtéren. Két nappal később ugyanabban az órában megölte az ellenség, mégpedig majdnem ugyanabban a légi körzetben, amelyen most én is átrepültem.

A repülőtéren Coningham repülő almarsall gondjaira bíztak. Tedder irányítása alatt ő vezényelte azt a légierőt, amelynek tevékenysége nélkül nyolcszáz kilométeres tömeges visszavonulás még sokkal súlyosabb katasztrófával járt volna. Repülőgépen negyedóra alatt a főhadiszállására értünk, ott megebédeltünk, mégpedig a csoportparancsnokoktól felfelé valamennyi vezető beosztású repülőtiszt jelenlétében. [...] A rákövetkező napot Brooke-kal és Smutsszal töltöttem, és táviratokat fogalmaztam a háborús kabinetnek. Nemcsak a vezető személyiségek ügyében kellett döntenünk, hanem e nagy kiterjedésű hadszíntér teljes parancsnoki felépítéséről. Mindig is valahogyan szerencsétlen dolognak találtam, hogy angolul Egyiptomot, Libanont, Szíriát és Törökországot nevezik „Közép-Kelet"-nek. Hiszen ez a Közel-Kelet. A Közép-Kelet Perzsia és Irak; India, Burma és Malájföld a Kelet, Kína és Japán pedig a Távol-Kelet. De a névváltoztatásoknál persze sokkal fontosabbnak tartottam, hogy kettéosszuk a közel-keleti parancsnokságot, mert túl sok különböző feladat tartozott hozzá. A szervezeti változtatásra most jött el az alkalom.

A miniszterelnök a miniszterelnök-helyettesnek[1] *1942. aug. 6. 20.15*

1/ Amennyire lehetséges, megvizsgáltam a helyzetet, hosszasan tanácskoztam Smuts tábornaggyal, a birodalmi vezérkar főnökével, valamint az államminiszterrel,[2] *s arra a következtetésre jutottam,*

[1] C. R. Attlee-nek.
[2] Sir Alexander Cadogannel.

hogy a főparancsnokságban határozott és alapvető változásra van szükség.

2/ Azt javasolom, hogy a közel-keleti parancsnokságot bontsuk két részre, nevezetesen: a) az Egyiptomra, Palesztinára és Szíriára kiterjedő hatáskörrel rendelkező és Kairóban székelő „közel-keleti parancsnokság"-ra, valamint b) a baszrai vagy bagdadi székhelyű és Perzsiára és Irakra kiterjedő hatáskörrel rendelkező „közép-keleti parancsnokság"-ra.

Az előbbihez a 8. és a 9. hadsereg, az utóbbihoz a 10. hadsereg tartozna.

3/ Javaslom, hogy Auchinleck tábornoknak a közép-keleti parancsnokság főparancsnoki tisztét ajánljuk fel. Megtartaná tehát címét, hatásköre azonban csökkenne, igaz, később talán ismét megnőhetne. Auchinleck így egyúttal Indiával is kapcsolatban maradna. Ne feledjük, hogy Wavell tábornokot csak a háború idejére neveztük ki indiai főparancsnokká és az Indiai Hivatal mindig is azt kívánta, hogy ha lehet, Auchinleck térjen majd vissza. Tudomásom szerint ennek semmi sem áll útjában, bár az eseményeket természetesen nem láthatjuk előre, így tehát nem ígérhetünk még semmit.

4/ Alexander tábornok legyen a közel-keleti főparancsnok.

5/ Montgomery tábornok vegye át Alexander helyét a „Fáklya" hadműveletben. Sajnálom, hogy Alexandernak meg kell válnia a „Fáklyá"-tól, de Montgomery minden tekintetben alkalmas utód.

6/ Gott tábornok legyen az Alexander parancsnoksága alá tartozó 8. hadsereg főparancsnoka.

7/ Corbett tábornokot mentsük fel a közel-keleti vezérkar főnökének tisztsége alól.

8/ Ramsden tábornokot mentsük fel a XXX. hadtest parancsnoki tisztségéből.

9/ Mentsük fel Dorman-Smith tábornokot, a vezérkar helyettes főnökét.

10/ Gott és Ramsden helyett két hadtestparancsnokra is szükség lesz a 8. hadseregben. Mindkét tisztségre van javaslatunk, de jobb lenne, ha a birodalmi vezérkar főnöke ezt és más kisebb tisztségek betöltését Gott-tal és Alexanderral tárgyalná meg, ha majd az utóbbi megérkezik. ...

...

12/ [...] Egyúttal hangsúlyoznom kell, hogy újult erővel kemény fellépésre van szükség, különben nem tudunk lelket verni e nagy, de

szárnyaszegett és némileg zilált szervezetbe. A háborús kabinet bizonyára megérti, hogy ha majd elkezdődik a „Fáklya" hadművelet, döntő hatással lesz az észak-afrikai franciák magatartására, hogy le tudjuk-e győzni Rommelt augusztusban vagy szeptemberben.
13/ Remélem, a lehető leghamarabb jóváhagyó választ kapok a kabinettől, és Alexander nyomban elindulhat. Ide kell érnie, mire én és a birodalmi vezérkar főnöke elutazunk Moszkvába. Vasárnap vagy hétfőn szeretnék indulni. A változásoknak hétfőn kellene életbe lépniük, és a harcoló front érdekével összhangban minél előbb nyilvánosságra kell kerülniük. Addig azonban a legnagyobb titokban tartandók.

A háborús kabinet magáévá tette azt a véleményemet, hogy határozott és haladéktalan változtatásokra van szükség a főparancsnokság élén. Melegen támogatta Alexander tábornok kinevezését, és közölte, hogy az új parancsnok nyomban útnak indul Angliából. Nem nyerte el viszont tetszését az az elképzelés, hogy két részre osszuk a közel-keleti parancsnokságot. Úgy látta, hogy most még inkább érvényesek azok az okok, amelyek miatt közös parancsnokságot hoztunk létre, mint amikor 1941. decemberben ez a döntés született. Egyetértett azzal, hogy Montgomery vegye át Alexander helyét a „Fáklya" hadműveletben, és azonnal Londonba rendelte. Végül a többi kinevezést rám bízta.

Másnap reggel további magyarázatokat fűztem javaslataimhoz. [...]

A háborús kabinet azt válaszolta, hogy táviratom nem oszlatta el egészen kételyeit, minthogy azonban Smutsszal és a birodalmi vezérkari főnökkel együtt a helyszínen tartózkodom, s mindketten egyetértenek indítványommal, hajlandó engedélyezni, hogy javaslataim értelmében járjunk el. Erőteljesen ellenezte viszont, hogy Auchinleck tábornok, ha Perzsiában és Irakban kap megbízatást, a közel-keleti főparancsnok címét viselje, mert ez zavart keltene és félreértésekre vezetne. Ezt az ellenvetést helyesnek ítéltem meg és elfogadtam.

Augusztus 7-ét reggeltől estig a frissen partra szállított 51. skót hadosztálynál töltöttem. Amikor vacsora után a nagykövetségen felfelé tartottam a lépcsőn, Jacob ezredes jött velem szembe. „Rossz hírem van Gottról" - mondta. „Mi történt?" „Kairóba jövet

ma délután lelőtték a gépét." Mondanom sem kell, milyen fájdalmas veszteség volt ennek a remek katonának a halála, akire a küszöbönálló csatában a harcok közvetlen irányítását akartam bízni. Egész tervem kibillent az egyensúlyából. Előzőleg úgy képzeltem, hogy ha Alexander veszi át a közel-keleti parancsnokságot, Auchinleck távozását ellensúlyozni fogja, hogy a nagy tekintélynek örvendő és hosszú sivatagi harci tapasztalatokkal rendelkező Gottra bízzuk a 8. hadsereget. Most mi lesz?

A miniszterelnök a miniszterelnök-helyettesnek 1942. aug. 7.
Nagy sajnálattal közlöm: Gottot lelőtték a levegőben, és meghalt.

Nem lehetett azonban kétséges, ki legyen az utóda.

A miniszterelnök a miniszterelnök-helyettesnek 1942. aug. 7.
Birodalmi vkf. határozottan Montgomeryt javasolja 8. hadsereg élére. Smuts és én úgy gondoljuk, posztot azonnal be kell tölteni. Kérem, különrepülőgépen lehető leghamarabb küldjék ide. Tudassák, mikor érkezik.

[...]

Amikor megüzentem a kabinetnek, hogy Gott életét vesztette, egyúttal megkértem arra is, ne közölje Eisenhower tábornokkal, hogy eredetileg Montgomeryt akartuk a parancsnoksága alá rendelni Alexander helyett. De elkéstem: már közölték vele. Az újabb tervmódosítás kellemetlen következményekkel járt: kizökkentette menetéből a „Fáklya" előkészítését. A nagy vállalkozásra kijelölt 1. brit hadsereg élére eredetileg Alexandert szemeltük ki. Már meg is kezdte az együttműködést Eisenhower tábornokkal. Mint mindig, remekül megértették egymást. Ekkor Alexandert Eisenhower mellől a Közel-Keletre rendeltük. Ismayt bízták meg, hogy közölje Eisenhowerral a hírt, és kérjen tőle elnézést a nevemben, amiért a súlyos háborús szükség miatt meg kellett szakítanunk személyes kapcsolatainak folytonosságát. Ismay hosszasan ecsetelte, milyen ragyogó harctéri parancsnok Montgomery. A tábornok szinte nyomban meg is érkezett Eisenhower főhadiszállására és megejtette a közös vállalkozásra szövetkező, de két különböző ország hadseregéhez tartozó parancsnokok közt szokásos első udvariassági látogatást. Másnap, 8-án reggel pedig Eisenhowert arról kellett tájékoztatni, hogy Montgomery még aznap Kairóba repül, s átveszi a 8.

hadsereg parancsnokságát. Ez a feladat is Ismaynek jutott. Eisenhower széles látókörű férfiú volt, ezenkívül gyakorlatias felfogású, alkalmazkodó, az a fajta, aki hidegvérrel és önzetlenül úgy fogadja az eseményeket, ahogy jönnek. Azért természetesen mégiscsak kellemetlenül érintette, hogy a rábízott nagyszabású hadműveletnek ezen a létfontosságú posztján két nap leforgása alatt két változást kell tudomásul vennie. Immár a harmadik brit parancsnokot kellett üdvözölnie stábjában. Csodálkozhatunk-e rajta, hogy azt kérdezte Ismaytől: „Biztos, hogy a britek komolyan veszik a »Fáklyá«-t?" Gott halála azonban végül is olyan tény volt, amit a jó katonának meg kell értenie. Anderson tábornokot nevezték ki a megüresedő posztra, Montgomerynek pedig máris indulnia kellett a repülőtérre. Ismay is vele tartott. Alig több, mint egy órája maradt rá, hogy tájékoztassa a hirtelen változások hátteréről.

Erről a beszélgetésről aztán a következő történet terjedt el, bár a résztvevők, sajnos, nem erősítették meg. Montgomery azt fejtegette, milyen megpróbáltatásokkal és veszedelmekkel jár a katonai pályafutás. A katona egész életét hivatásának szenteli, hosszú évekig tanul, majd hosszú évekig mindent megtagad magától. Egyszer csak rámosolyog a szerencse, eljön a várva várt első siker, előléptetik, alkalomadtán vezető parancsnoki posztra is kerül. Győzelmet arat, világhírre tesz szert, a nevét szájról szájra adják. Akkor aztán fordul a szerencse. Egy élet munkája egyetlen pillanat alatt odavész, talán nem is az ő hibájából, s máris a katonai kudarcok végtelen jegyzékében látja viszont a nevét. „Ugyan - vetette közbe Ismay -, ne vedd már annyira a szívedre. Igazán remek hadsereg gyülekezik a Közel-Keleten. Egyáltalán nem biztos, hogy katasztrófa vár rád." „Micsoda?" - kiáltott fel Montgomery, és felegyenesedett az autó hátsó ülésén. „Hova gondolsz? Én Rommelről beszéltem!"

[...]

13 / Moszkva. Az első találkozás

Kairói tartózkodásom alatt nem szüneteltek a moszkvai út előkészületei.

Augusztus 4-én az alábbi táviratot küldtem Sztálinnak:

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1942. aug. 4.
A legközelebbi napokban szándékozunk innen elindulni. Moszkvába a következő nap érkezünk, Teheránban megszakítjuk az utazást.
A konkrét intézkedéseket részben a mi légi haderőink teheráni szerveinek kell megtenni, az Önök megfelelő szerveivel egyetértésben. Remélem, lehetségesnek tartja az utóbbiakat utasítani olyan értelemben, hogy közreműködésükkel nyújtsanak messzemenő segítséget.
Egyelőre nincs módomban az időpontot illetően Önnel már közöltekhez bármit is hozzátenni.[1]

Rendkívül fontosnak tartottam továbbá, hogy az amerikaiak is közvetlenül szerephez jussanak a küszöbönálló tárgyalásokban.

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1941. aug. 5.
Nagyon szeretném, ha számíthatnék segítségére és támogatására a Joe-val[2] *való tárgyalásaimon. Elengedi velem Averellt?*[3] *Úgy érzem, könnyebben mennének a dolgok, ha már-már mind a hárman együtt volnánk. Meglehetősen kemény fába vágtam a fejszémet. Kérem, válaszát Londonba is küldje el. Közvetlen terveimet homályban tartom.*

Roosevelt elnök a volt haditengerésznek (Kairóba) 1942. aug. 5.
Harrimant megkérem, hogy mihamarabb utazzon Moszkvába. Észszerűnek tartom az elgondolását és közlöm Sztálinnal, hogy Harriman mindkettőjük rendelkezésére áll, és kész bármilyen segítséget megadni.

Harriman még idejében csatlakozott hozzám Kairóban, hogy velünk utazzék.

Augusztus 10-én este a helyi méltóságokkal vacsoráztunk a barátságos kairói nagykövetségen, majd elindultunk Moszkvába. A küldöttség három repülőgépet töltött meg, s tagjai között volt a birodalmi vezérkar főnöke, az oroszul is tudó Wavell tábornok,

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 75.
[2] Sztálinnal.
[3] Harrimant.

Tedder repülő marsall és Sir Alexander Cadogan. Averell Harriman velem utazott. Hajnalban már a kurdisztáni hegyekhez közeledtünk. Az idő jó volt, VanderKloot hangulata pedig kiváló. Amikor már a csipkézett hegyláncok közelében jártunk, megkérdeztem tőle, milyen magasságban akar átrepülni fölöttük. Azt felelte, hogy 2600 méter megfelel. A térképen azonban számos 3000–3500 méter magas csúcsot fedeztem fel, az egyik pedig 5–6000 méter magas is lehetett, igaz, hogy az távolabbra esett. Ha az eget nem borítják be a felhők, az ember biztonsággal utat találhat a hegyek között. Azért mégis inkább azt kértem, repüljünk 3500 méter magasságban, s aztán szorgalmasan szopogatni kezdtük oxigénpalackjainkat. Amikor reggel fél kilenc tájban leereszkedtünk a teheráni repülőtérre, és már csaknem földet értünk, észrevettem, hogy a magasságmérő 1200 métert mutat, s járatlanságomban megjegyeztem: „Ezt nem árt majd megjavítani, mielőtt ismét felszállnánk." „A teheráni repülőtér több mint 1000 méterrel a tengerszint felett fekszik" – felelte VanderKloot.

Teheránban Sir Reader Bullard, Őfelsége követe fogadott. Ez a nyakas brit régóta szolgált Perzsiában, és nem voltak illúziói.

Késő volt már hozzá, hogy sötétedés előtt átrepülhessünk az Elburz-hegység északi vonulata fölött, így aztán a sah kegyesen meghívott ebédre a palotájába, amely egy meredek hegynyúlványon állt, hatalmas fák között, és pazar úszómedencével volt felszerelve. Az eget ostromló csúcs, amelyre már reggel felfigyeltem, rózsaszínben és narancsban pompázott fölöttünk. Délután a brit követség kertjében hosszúra nyúló értekezletet tartottunk Averell Harrimannel, valamint számos magas rangú brit és amerikai vasúti szakemberrel, s úgy határoztunk, hogy az Egyesült Államok vegye át az egész perzsiai vasútvonalat az öböltől a Kaszpi-tengerig. Rendkívüli műszaki alkotás volt ez a vasútvonal; építését nemrégiben fejezte be egy brit vállalat. Nyomvonalán háromszázkilencven nagy híd ívelt át a hegyi szurdokok fölött. Harriman közölte, hogy az Elnök kész teljes kapacitással üzemeltetni, s annyi mozdonyt, vasúti kocsit és katonai egységekbe szervezett szakembert tud a helyszínre küldeni, amennyire nekünk semmiképpen sem telnék. Bele is egyeztem, hogy átengedjük a vasútvonalat, azzal a feltétellel, hogy fontos katonai igényeink elsőbbséget élvezzenek. Teheránban nagy a hőség és a zaj, s azt hinné az ember, hogy minden perzsának gépkocsija

van, és egy percre sem veszi le a kezét a dudáról, ezért hát a brit követségnek háromszáz méterrel a város fölött fekvő nyári rezidenciáján aludtam, magasra nőtt fák között.

Másnap, augusztus 12-én, szerdán reggel 6.30-kor útra keltünk; a Tebrizig húzódó hatalmas völgy fölött emelkedve északnak fordultunk, és a Kaszpi-tenger partján fekvő Anzeli felé vettük utunkat. A második hegyvonulatot körülbelül 3500 méteres magasságban repültük át, közben a felhőket és a hegycsúcsokat kerülgetve. Ekkor két orosz tiszt is tartózkodott már a repülőn, s ettől kezdve a szovjet kormány vállalta a felelősséget biztonságunkért. Tőlünk keletre magasodott a hósipkás hegyóriás. Észrevettem, hogy egyedül repülünk, s egy rádióüzenetből megtudtuk, hogy a második gép, fedélzetén a vezérkari főnökkel, Wavell-lel, Cadogannel és másokkal géphiba miatt kénytelen volt visszatérni Teheránba. Két óra sem telt bele, és előttünk sziporkázott a Kaszpi-tenger vize. Anzeli fölött jártunk. Ekkor láttam a Kaszpi-tengert először, de még emlékeztem rá, hogy negyedszázada, hadügyminiszter koromban örököltem elődömtől egy hajóhadat, amely csaknem egy éven át ellenőrzése alatt tartotta sápadt, nyugalmas vizét. Közben lejjebb szálltunk, és nem volt már szükségünk oxigénpalackra. A ködösen derengő nyugati parton terült el Baku az olajmezőivel. A német seregek oly közel jártak már a Kaszpi-tengerhez, hogy gépünk Kujbisev felé fordult, messze elkerülve Sztálingrádot és a harci övezetet. Így aztán a Volga deltájának közelében repültünk el. Amerre a szem ellátott, mindenütt hatalmas barna orosz lapály, emberi életnek szinte semmi nyoma. Itt-ott, szögletes foltokban szántóföldek húzódtak, egy-egy állami gazdaság határát jelezve. A hatalmas Volga folyó hol kanyarogva, hol egyenes vonalban hosszan csillogott alattunk barnás, mocsaras partjai között. Olykor a látóhatár egyik végétől a másikig országút szelte át a vidéket, nyílegyenesen, mintha vonalzóval húzták volna. Körülbelül egyórai nézelődés után a bombarekeszen át visszatapogatóztam a kabinomba és elaludtam.

Elgondolkodtam rajta, hogy küldetésem most abba a komor, baljós bolsevik államba vezet, amelyet egykor oly nagy igyekezettel próbáltam nyomban születése után megfojtani, s amelyet, amíg Hitler fel nem tűnt a porondon, a civilizáció és a szabadság halálos ellenségének tekintettem. Vajon mit kell most mondanom a bolsevikoknak? Az irodalmi hajlamokkal is megáldott Wavell tábornok

versben foglalta össze mondandónkat, s az előző este megmutatta nekem a költeményt. Számos versszakból állt, és mindegyik ezzel végződött: „Hol késik a második front?" Olyan érzés volt, mintha az ember hatalmas jégtömböt cipelne az Északi-sarkra. Mégis biztos voltam benne, hogy kötelességem személyesen elébük tárni a tényeket, és szemtől szemben tisztázni mindent Sztálinnal, nem pedig táviratokra és közvetítőkre bízni a feladatot. Így legalább megmutathattuk, hogy nem vagyunk közömbösek a sorsuk iránt, és tudjuk, mit jelent a harcuk a háború szempontjából. Mindig is gyűlöltük elvetemült rendszerüket, ők pedig, amíg le nem sújtott rájuk a német vész, közönyösen figyelték, lesöpör-e bennünket Hitler a föld színéről, sőt keleti birtokainkon vidáman megosztoztak volna vele.

Az égbolt tiszta volt, a szél iránya kedvező, moszkvai utam pedig sürgős, úgy rendeztük tehát, hogy levágjuk a kujbisevi kanyart, és egyenest a fővárosba tartunk. Attól tartok, hogy elmulasztottuk az igazi orosz vendégszeretet szellemében rendezett pompás helyi fogadást és fogadtatást.

A moszkvai templomok hagymakupolái öt óra körül jelentek meg a láthatáron. Gondosan kijelölt útvonalon repültük körül a várost, hogy csakis az előre figyelmeztetett ütegek fölött szálljunk el, majd a főváros repülőterén szálltunk le, amelyet a háború idején még később is volt alkalmam látni.

A repülőtéren Molotov várt orosz tábornokok népes csoportjának és az egész diplomáciai testületnek az élén, az ilyenkor szokásos rengeteg fényképésszel és laptudósítóval. Elvonultunk a kifogástalan katonai feszességgel felsorakozó impozáns díszszázad előtt, előttünk a Hitler sorsát megpecsételő hármas szövetség három nagyhatalmának himnuszát játszó katonazenekar haladt. Ezután a mikrofonhoz vezettek, s rövid beszédet tartottam. Az Egyesült Államok nevében Averell Harriman beszélt. Őt az amerikai nagykövetségen szállásolták el. Molotov autóján kijelölt szálláshelyemre, a Moszkvától tizenhárom kilométerre fekvő „7. számú állami villá"-hoz hajtattunk. Moszkva feltűnően kihalt utcáin áthaladtunkban leeresztettem az ablakot, hogy szippantsak egyet a levegőből, s meglepve tapasztaltam, hogy több mint öt centiméter vastag az üveg. Ilyent még soha életemben nem láttam. „A miniszter úr azt mondja, fő az elővigyázatosság" – mondta Pavlov, a tolmács. Valamivel több, mint fél óra múlva megérkeztünk a villához.

Mindent a totális rendszerekre jellemző bőkezűséggel készítettek elő. Szárnysegédi minőségben egy magas termetű, jóvágású tisztet rendeltek mellém (alighanem a cári rendszernek valamelyik hercegi családjából származott), ő látta el a házigazda szerepét is, mintaszerűen udvarias és figyelmes volt hozzánk. A vendégek minden kívánságát és mozdulatát fehér zakós, széles mosolyú, gyakorlott személyzet leste. A hosszú ebédlőasztalt és a körötte felállított számos tálalót roskadásig megrakták mindenféle ínyencfalatokkal és italokkal, amiket csak a korlátlan hatalom előteremthetett. Egy tágas fogadótermen át csaknem ugyanolyan tágas hálószobába és fürdőszobába vezettek. A ragyogó, szinte vakító villanyfényben még meggyőzőbb volt a kifogástalan tisztaság. A csapból vastag sugárban ömlött a hideg és a meleg víz. A hosszú út és a nagy meleg után ugyancsak vágytam már egy forró fürdőre. Nyomban előkészítettek mindent. Feltűnt, hogy nem külön csapból folyik a hideg és a meleg víz, és hogy a mosdókagylóban nincs dugó. Egyetlen csőből csobogott a kívánt hőmérsékletre kevert víz. Ezenkívül az ember nem a mosdókagylóban mosott kezet, hanem a csapból folyó vízsugárban. Valamivel szerényebb kivitelben otthon is meghonosítottam aztán ezt a rendszert. Nincs is hozzá fogható, ha van elég víz.

A jóleső locspotolás és lubickolás után válogatott ételekkel és italokkal vendégeltek meg bennünket az ebédlőben, többek között persze kaviárral és vodkával, de sok más egyébbel is, francia és német borokkal, olyan bőségben, amely étvágyunkat és befogadóképességünket is messze meghaladta. Egyébként is csakhamar indulnunk kellett Moszkvába. Molotovval előzőleg közöltem, hogy még aznap este kész vagyok találkozni Sztálinnal, s ő azt javasolta, hogy hétkor találkozzunk.

Megérkeztem hát a Kremlbe, és ekkor találkoztam először a nagy forradalmi vezérrel, a mélyen gondolkodó orosz államférfival és hadvezérrel, akihez aztán a rákövetkező három év során mindvégig szoros, zord, de mindvégig izgalmas, sőt olykor szívélyes viszony fűzött. Megbeszélésünk csaknem négy órán át tartott. Minthogy második repülőgépünk, Brooke-kal, Wavell-lel és Cadogannel még nem érkezett meg, csak Sztálin, Molotov, Vorosilov, jómagam, Harriman, a mi nagykövetünk, valamint a tolmácsok voltak jelen. Elbeszélésemben azokra a feljegyzésekre támaszkodom, amelyeket az általam diktált jegyzőkönyvek tartalmaznak, továbbá a látogatás idején hazaküldött táviratokra.

Az első két óra komor, borongós hangulatban telt. Nyomban rátértem a második front ügyére, és közöltem, hogy nyíltan akarok beszélni, és Sztálintól is teljes nyíltságot várok. Nem jöttem volna Moszkvába, ha nem lettem volna biztos benne, hogy képesek leszünk a tényleges helyzet alapján tárgyalni. Amikor Molotov Londonban járt, azt mondtam neki, hogy megpróbálunk kidolgozni egy franciaországi elterelő hadmozdulatot. Félreérthetetlenül közöltem azonban Molotovval azt is, hogy 1942-re nem ígérhetek semmit, és erről emlékeztetőt is átnyújtottam neki. Azóta Anglia és az Egyesült Államok kimerítően tanulmányozta a dolgot. A két kormány nem találta lehetségesnek, hogy szeptemberben jelentős hadműveletre vállalkozzék, márpedig később az időjárás kedvezőtlenre fordul. Mint ahogy azonban Sztálin úr is tudja, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok 1943-ra igen nagyszabású hadműveletet tervez. Ebből a célból 1943 tavaszára egymillió amerikai katona érkezik meg az Egyesült Királyságba, a kijelölt gyülekezőtáborokba, s e huszonhét hadosztálynyi expedíciós haderőt a brit kormány kész további huszonegy hadosztállyal kiegészíteni. E hadsereg csaknem fele páncélos alakulatokból áll majd. Eddig mindössze két és fél amerikai hadosztály érkezett meg az Egyesült Királyságba, a tömeges szállítások októberben, novemberben és decemberben lesznek.

Elmondtam Sztálinnak, hogy tudom: ez a terv 1942-ben mit sem segít Oroszországnak, lehetségesnek látszik azonban, hogy mire az 1943-as hadművelet megindulhat, a németek erősebb hadsereget állomásoztatnak majd nyugaton, mint jelenleg. Amikor idáig értem, Sztálin arcvonásai szigorú ráncba húzódtak, de nem szólt közbe. Azután elmondtam, hogy nyomós érvek szólnak az 1942-es franciaországi partraszállás ellen. Mindössze annyi partraszálló járművünk van, amennyi egyetlen rajtaütésszerű partraszállásra elegendő a megerődített partvonalon: hat hadosztályt tudnánk velük partra tenni és a szárazföldön tartani. Ha a vállalkozás sikerrel járna, újabb hadosztályokat is partra tehetnénk, de számukat korlátozná a partraszálló járművek hiánya. Az Egyesült Királyságban, de főleg az Egyesült Államokban nagy számban épülnek ilyen járművek, és jövőre nyolcszor-tízszer annyi hadosztályt tehetünk velük partra, mint az idén.

Sztálint, aki már addig is igen mogorva arccal ült ott, szemlátomást nem győzték meg az érveim, s megkérdezte, nincs-e olyan pontja a francia partvonalnak, amelyet meg lehetne támadni. Elébe

terítettem egy térképet, amelyből kiderült, milyen nehéz légiernyőt borítani minden elképzelhető partraszállási hely fölé, kivéve a Doveri-szoros térségét. Szemlátomást nem értette a dolgot, és a vadászgépek hatótávolsága felől érdeklődött. Nem repülhetnének-e például szüntelen oda-vissza? Elmagyaráztam, hogy ezt csakugyan megtehetnék, de a nagy távolság miatt nem maradna idejük rá, hogy harcba bocsátkozzanak, és hozzáfűztem, hogy a légiernyőnek akkor van értelme, ha állandóan nyitva tudjuk tartani. Erre kijelentette, hogy Franciaországban egyetlen valamirevaló német hadosztály sincs, ezt azonban nem fogadtam el. Franciaországban huszonöt német hadosztály állomásozott, és ezekből kilenc az élvonalhoz tartozott. Sztálin megrázta a fejét. Erre azt mondtam, hogy azért jött velem a birodalmi vezérkar főnöke és Sir Archibald Wavell tábornok, hogy az ilyen ügyeket részletesen megvitathassák az orosz vezérkarral. Egy bizonyos ponton túl az államférfiak nem bocsátkozhatnak ilyen fejtegetésekbe.

Sztálin időközben egyre mogorvább lett, és kijelentette, hogy ha jól érti, nemcsak hogy jelentős haderővel nem vagyunk képesek második frontot létrehozni, hanem még hat hadosztályt sem vagyunk hajlandók partra tenni. Azt feleltem, hogy bizony így van. Partra tehetünk ugyan hat hadosztályt, de többet ártanánk vele, mint amennyit használnánk, mert a támadás súlyos ártalmára volna a következő évre tervezett nagy hadműveletnek. A háborúban harcolni kell, őrültségekre azonban nincs szükség, márpedig őrültség volna olyan bajt okozni, amivel senkinek sem segítünk. Előre féltem tőle, mint mondtam neki, hogy rossz híreket hozok. Ha bevethetnénk százötven-kétszázezer embert, s így jelentős német haderőt vonhatnánk el az orosz frontról, akkor nem riadnánk vissza a cselekvéstől pusztán azért, mert veszteségek várnak ránk. De ha nem vonnánk el egyetlen katonát sem, és csak az 1943-as kilátásokat rontanánk, az súlyos hiba volna.

Sztálinon nyugtalanság vett erőt; kijelentette, hogy neki más a háborúról alkotott felfogása. Aki nem hajlandó kockázatot vállalni, nem nyerheti meg a háborút. Miért félünk annyira a németektől? Nem érti. Az ő tapasztalatai szerint a katonákat vérben kell megedzeni. Aki nem edzi meg vérben a csapatait, az sosem fogja megtudni, mit érnek. Megkérdeztem, vajon feltette-e magának a kérdést, miért nem támadta meg Hitler 1940-ben Angliát, holott erejének teljében volt, mi pedig alig húszezer kiképzett katonával,

kétszáz löveggel és ötven tankkal rendelkeztünk. Mégsem jött át a Csatornán. Hitler ugyanis félt ettől a hadművelettől. Nem olyan egyszerű átkelni a Csatornán. Sztálin azt válaszolta, hogy a két esetet nem lehet összehasonlítani. Hitler angliai partraszállása a nép ellenállásába ütközött volna, ha viszont a britek partra szállnak Franciaországban, a nép az ő oldalukra állna. Erre kifejtettem, hogy annál kevésbé szabad visszavonulásunkkal kitennünk a francia népet Hitler bosszújának, s értelmetlenül feláldoznunk, hiszen az 1943-as nagy hadművelethez szükségünk lesz rá.

Nyomasztó csend állt be. Sztálin végül azt mondta, hogy ha az idén nem vagyunk képesek partra szállni Franciaországban, neki nincs joga követelőzni, kénytelen azonban megmondani, hogy nem ért egyet érveimmel.

Ekkor kiterítettem Délkelet-Európa, a földközi-tengeri térség és Észak-Afrika térképét. Lássuk, mit jelent a „második front". Vajon csak az Angliával szemben fekvő megerődített partvonal jöhet szóba? Vagy esetleg más nagyszabású vállalkozás is közös ügyünk hasznára válhat? Úgy gondoltam, jobb lesz, ha lépésről lépésre vezetem dél felé. Nagy sikerrel kecsegtetne például, ha a nagy-britanniai csapatösszevonásokkal a Doveri-szoros magasságában lekötnénk az ellenséget, s ugyanakkor másutt indítanánk támadást, teszem azt a Loire völgyében, Gironde-ban vagy esetleg a Schelde mentén. Ez a megoldás nagyon is beleillenék a jövő évi nagy hadművelet keretébe. Sztálin attól tartott, hogy ez nem megoldható. Kijelentettem, hogy csakugyan nehéz volna egymilliós katonaságot partra tenni, de azért nem szabad elvesztenünk a kedvünket, és nem szabad feladnunk a próbálkozást.

Ezután Németország bombázására terelődött a szó, amivel mindenki meg volt elégedve. Sztálin hangsúlyozta, milyen fontos, hogy romboljuk a német lakosság harci szellemét. Kijelentette, hogy nagy jelentőséget tulajdonít a bombázásoknak, és tudja, hogy támadásaink rettenetes hatást keltenek Németországban.

Ez a kitérő enyhítette a feszültséget, és Sztálin ezután megjegyezte, hogy hosszú beszélgetésünkből az a benyomása: a „Pöröly"-re és a „Razzia"-ra nem vagyunk hajlandók, s csak a németországi bombázásokkal akarjuk törleszteni a számlánkat. Úgy döntöttem, előbb legyünk túl a nehezén, hogy aztán kedvezőbb legyen a talaj ahhoz a tervhez, amelyet elő akarok terjeszteni. Ezért kezdetben meg sem próbáltam enyhíteni a nyomott légkört. Sőt kifejezetten

azt kértem, hogy ha már barátok és bajtársak vagyunk, ne tegyünk lakatot a szánkra. De azért mindenki udvarias volt, és megőrizte méltóságát.

Azután eljött az ideje, hogy szóba hozzam a „Fáklyá"-t. Azzal kezdtem, hogy szeretnék visszatérni az 1942-es második front dolgára, mert végül is azért jöttem Moszkvába. Véleményem szerint ilyen hadműveletet nemcsak Franciaországban indíthatunk. Más helyszínek is kínálkoznak, az amerikaiakkal együtt egy másik terv mellett foglaltunk állást, és az amerikai elnök felhatalmazásával ezt most bizalmasan Sztálin tudomására hozom. A következőkben erről kívánok beszélni. Hangsúlyoztam, hogy a tervnek mindenáron titokban kell maradnia. Sztálin ekkor felegyenesedett székében, elfintorodott, és azt mondta, reméli, egy szó sem kerül belőle nyilvánosságra a brit sajtóban.

Ekkor töviről hegyire elmagyaráztam a „Fáklya" hadműveletet. Sztálin nagy érdeklődéssel hallgatta az egész históriát. Első kérdése az volt, hogyan reagál majd Spanyolország és a vichyi Franciaország. Valamivel később megjegyezte, hogy katonai szempontból helytálló az elképzelés, de kétséges, hogy milyen politikai hatást tesz Franciaországra. A tervezett időpont felől is érdeklődött, és erre azt feleltem, hogy a legkésőbbi dátum október 30-a, de az Elnök és mindenki más is szeretné október 7-re előrehozni. A három orosz szemlátomást nagy megkönnyebbüléssel fogadta a bejelentést.

Ekkor kifejtettem, milyen katonai előnyökkel jár, ha felszabadítjuk a Földközi-tengert, ahonnan újabb frontot nyithatunk meg. Szeptemberben győznünk kell Egyiptomban, októberben pedig Észak-Afrikában, de közben mindvégig le kell kötnünk az ellenséget Észak-Franciaországban. Ha az év végére birtokba vennénk Észak-Afrikát, állandóan fenyegetnénk a hitleri Európa lágy altestét, s mindezt az 1943-as hadművelettel összefüggésben kell szemlélni. Erre szántuk el magunkat mi és az amerikaiak.

Hogy fejtegetésemet illusztráljam is, lerajzoltam egy krokodilt, és azon mutattam meg Sztálinnak, hogy miközben nekiesünk a krokodil kemény páncéljának, lágy altestét is meg akarjuk támadni. Sztálin ekkor már igen élénken érdeklődött mondandóm iránt, és így szólt: „Isten segítse ezt a vállalkozást!"

Kijelentettem, hogy tehermentesíteni akarjuk az oroszokat. Ha Észak-Franciaországban próbálkoznánk meg vele, a németek visz-

szavernének. Ha viszont Észak-Afrikában, akkor jó esélyünk volna a győzelemre, és később Európában is segíteni tudnánk Oroszországnak. Ha sikerülne megszereznünk Észak-Afrikát, Hitler kénytelen lenne visszavonni légierejének egy részét, különben megsemmisítenénk szövetségeseit, még Olaszországot is, és partra szállnánk Európában. A hadműveletnek jelentős hatása volna Törökországra és egész Dél-Európára, csupán attól tartok, hogy a tengelyhatalmak megelőznek. Ha az idén megszerezzük Észak-Afrikát, jövőre halálos támadást indíthatunk Hitler ellen. Tárgyalásunk ezzel fordulóponthoz érkezett.

Sztálin ezután különféle politikai nehézségeket hozott szóba. Nem értenék-e félre Franciaországban a „Fáklya"-övezet angolamerikai megszállását? Mi a szándékunk de Gaulle-lal? Azt feleltem, hogy egyelőre nem akarjuk bevonni a hadműveletbe. A [Vichyhez hű] franciák valószínűleg tüzelnének a gaulle-istákra, az amerikaiakra azonban valószínűleg nem. Harriman a „Fáklya"-övezetből küldött amerikai hírszerzői jelentésekre, továbbá Leahy tengernagy véleményére hivatkozva hathatósan alátámasztotta fejtegetésemet.

Sztálin ekkor szemlátomást hirtelen felfogta a „Fáklya" stratégiai előnyeit. Fel is sorolta a mellette szóló érveket: először, hátba támadnánk vele Rommelt; másodszor, ráijesztenénk Spanyolországra; harmadszor, Franciaországban összeugratnánk a franciákat és a németeket; negyedszer, Olaszországra is teljes súlyával rászabadítanánk a háborút.

Mély benyomást tett rám ez a figyelemre méltó felsorolás. Kiderült belőle, hogy az orosz diktátor villámgyorsan és teljesen át tud tekinteni egy olyan problémát, amelyről azelőtt sohasem hallott. Igen kevés kortársunk fogta volna fel alig néhány perc alatt azokat az indokokat, amelyek hónapokon át annyi fejtörést okoztak nekünk. Sztálin egy szempillantás alatt felfogta őket.

Megemlítettem az ötödik érvet is, nevezetesen, hogy a Földközitengeren át megrövidülnek tengeri szállítási útvonalaink. Sztálin aggódva kérdezte, vajon át tudunk-e jutni a Gibraltári-szoroson. Azt feleltem, hogy ezzel nem lesz baj. Tájékoztattam az egyiptomi parancsnoki posztokon bekövetkezett változásokról is, továbbá arról az elhatározásunkról, hogy augusztus végén vagy szeptemberben döntő ütközetet vívunk ezen a hadszíntéren. Végül is nyilvánvaló volt, hogy a „Fáklya" mindhármuk tetszését elnyerte, igaz,

Molotov megkérdezte, nem lehetne-e már szeptemberben elkezdeni.

Ezután kijelentettem: „Franciaország mélyponton van, mi pedig fel akarjuk rázni." Franciaország megértette Madagaszkár és Szíria elfoglalását. Ha az amerikaiak megérkeznek, a francia nép a mi oldalunkra áll. Franco megretten. A németek talán nyomban a francia flottát és Toulont követelik majd a franciáktól. Ettől pedig ismét fellángolnának az ellentétek Vichy és Hitler között.

Ezek után felvetettem, hogy esetleg angol-amerikai légierőt telepítenénk az orosz hadseregek déli szárnyára, hogy megvédjük a Kaszpi-tengert és a Kaukázust, továbbá pusztán azért is, hogy ezen a hadszíntéren is felvegyük a harcot. Részletekbe azonban nem bocsátkoztam, mert előbb persze meg kellett még nyernünk az egyiptomi csatát, ezenkívül nem tudtam, mekkorára tervezi az Elnök az amerikaiak részvételét. Ha az elképzelés megnyeri Sztálin tetszését, nyomban megkezdjük a részletes tervezést. Sztálin azt felelte, hogy rendkívül hálás lenne ezért a segítségért, de a helyszínt és az egyéb részleteket még tanulmányozni kell. Jómagam nagy jelentőséget tulajdonítottam ennek a tervnek, mert alkalmat adott volna rá, hogy az angol-amerikai légierő nagyobb mértékben vívjon súlyos harcokat a németekkel, és így jóval kedvezőbb körülmények között segítsen kivívni a légi fölényt, mint ha a Doveri-szoros fölött bocsátkoznánk kétes vállalkozásokba.

Ezután egy nagy földgömböt álltunk körül, s elmagyaráztam Sztálinnak, milyen hatalmas előnyökkel járna, ha a Földközi-tengert megtisztítanánk az ellenségtől. Felajánlottam, hogy ha ismét találkozni akar velem, rendelkezésére állok. Sztálin azt válaszolta, hogy az oroszoknál a vendég szokta megmondani, mi az óhaja. Ő mindenesetre bármikor kész fogadni engem. A legrosszabbat már tudomására hoztam, mégis barátságos hangulatban váltunk el.

A találkozó csaknem négy óra hosszat tartott. További fél óra múltán már a 7. számú állami villában voltam. Éjfél után tollba mondtam a háborús kabinetnek és Roosevelt elnöknek címzett táviratomat, majd azzal az érzéssel, hogy végül megtört a jég, és létrejött közöttünk a személyes kapcsolat, fáradtan lepihentem, és egészséges, hosszú álomba merültem.

Másnap csak késő délelőtt ébredtem fel fényűző szálláshelyemen. Csütörtök volt, augusztus 13-a; nekem már csak „Blenheim napja".[1] Molotovval megbeszéltem, hogy délben felkeresem a Kremlben, s világosabban és részletesebben is elmagyarázom, miféle hadműveletekre készülünk. Elmondtam, mennyire ártana közös ügyünknek, ha szemrehányások érnének, amiért elvetettük a „Pöröly" tervét, s ezért kénytelenek volnánk nyilvánosságra hozni, milyen érvek szólnak e vállalkozás ellen. Alaposabban kifejtettem neki a „Fáklyá"-val kapcsolatos politikai elgondolásokat is. Figyelmesen végighallgatott, de nem szólt semmit. Azt javasoltam, hadd találkozzam Sztálinnal aznap este 10-kor, de később azt üzenték, hogy 11 jobban megfelelne, továbbá minthogy ugyanarról volna szó, mint az előző este, magammal kívánom-e hozni Harrimant. Azt mondtam: igen, továbbá Cadogant, Brooke-ot, Wavellt és Teddert is. Időközben ugyanis baj nélkül megérkeztek Teheránból egy orosz gép fedélzetén. Liberator gépükön esetleg igen veszélyes tűz üthetett volna ki.

Mielőtt elhagytam volna ennek az udvarias, de merev diplomatának a szobáját, a következő szavakkal fordultam hozzá: „Sztálin nagy hibát követne el, ha nyersen bánna velünk most, amikor már idáig eljutottunk. Ritkán fordul elő, hogy egyszerre mindkét oldal rászánja magát ilyesmire." Ekkor esett meg első ízben, hogy Molotov felengedett: „Sztálin - mondta - nagyon bölcs ember. Higgye meg: akármennyit vitatkozik is, mindent megért. Átadom neki az üzenetét."

Ebédidőre visszaértem a 7. számú állami villába.

Odakint gyönyörű volt az idő. Olyan, amilyennek mi, angolok szeretjük - már amikor részünk van benne. Gondoltam, felderítő utat teszünk a kertben. A 7. számú állami villa gyönyörű, tágas, vadonatúj kúria egy tízhektárnyi fenyőerdő közepén, nagy, ápolt pázsit és virágoskert vette körül. Kellemes sétányok szelték át a kertet, s a gyönyörű augusztusi időben kellemes fekvés esett a füvön a fenyőtű szőnyegen. Számos szökőkút is volt a kertben, továbbá egy nagy üvegmedence különféle aranyhalakkal, amelyek olyan szelídek voltak, hogy az ember kezéből ettek. Ragaszkodtam is hozzá,

[1] Utalás a már korábban említett blindheimi - angolul blenheimi - csatára.

hogy mindennap én etethessem őket. A birtokot öt méter magas fal vette körül, amelyet kétfelől számos rendőr és katona őrzött. A háztól vagy százméternyire volt egy óvóhely is. Mihelyt alkalom adódott rá, átkísértek oda. Modern volt és fényűző. A két végén lift vitt le huszonöt-harminc méter mélyre, ahol nyolc-tíz szoba nyílt, vastag betonba építve. A szobákat súlyos tolóajtók választották el egymástól. A világítás vakított. A hivalkodó „stílbútor" harsány színekben pompázott. Engem sokkal jobban vonzottak az aranyhalak.

Éjjel 11-kor ismét megjelentünk a Kremlben. Sztálin és Molotov fogadott a tolmács társaságában. Rendkívül kellemetlen vita kezdődött. Sztálin egy írást nyújtott át, s amikor lefordították, kijelentettem, hogy írásban válaszolok majd rá, és azt mondtam, meg kell értenie, hogy már eldöntöttük, mi a teendő, minden szemrehányás hiábavaló tehát. Ezek után vagy két óra hosszat vitatkoztunk, s ezalatt Sztálin számos kellemetlen kijelentést tett, elsősorban azt hangoztatta, hogy túlságosan is félünk harcba bocsátkozni a németekkel, pedig ha az oroszokhoz hasonlóan belevágnánk, rájönnénk, hogy nem is olyan szörnyű; továbbá, hogy megszegtük a „Pöröly"-lyel kapcsolatos ígéretünket, nem juttattuk el Oroszországba a megígért utánpótlást, csak azt küldtük el, ami megmaradt, miután a magunk igényét már kielégítettük. Ezeket a panaszokat Sztálin szemlátomást az Egyesült Államoknak is címezte, nemcsak Britanniának.

Állításait egytől egyig kereken visszautasítottam, de minden csípős megjegyzéstől tartózkodtam. Feltételezésem szerint nem szokott hozzá, hogy minduntalan ellentmondjanak neki, de azért nem jött méregbe, még csak ingerültnek se látszott. Újra csak annak a nézetének adott hangot, hogy az amerikaiak és a britek igenis partra tudnának tenni a cherbourg-i félszigeten hat-nyolc hadosztályt, ha egyszer légi fölényben vannak. Ha a brit hadsereg ugyanolyan heves harcokat vívna a németek ellen, mint az orosz hadsereg, akkor nem félne tőlük annyira. Az oroszok, s tulajdonképpen a brit légierő is, bebizonyították, hogy a németeket le lehet győzni. Erre a brit gyalogság is képes lenne, ha az oroszokkal egy időben harcolna.

Ekkor közbeszóltam, s megjegyeztem, hogy az orosz hadsereg hősiességére való tekintettel elnézem Sztálinnak ezeket a kijelentéseket. Az a javaslat, hogy szálljunk partra Cherbourg-nál, egyszerű-

en nem veszi figyelembe a Csatornát. Sztálin végül kijelentette, hogy így nincs értelme folytatni. Kénytelen belenyugodni döntésünkbe. Aztán váratlan fordulattal meghívott vacsorára másnap este 8-ra.

Elfogadtam a meghívást, s egyúttal közöltem, hogy a rákövetkező napon, 15-én hajnalban elutazom. Joe ezt némi aggodalommal fogadta, és megkérdezte, nem maradhatnék-e tovább. Azt feleltem, hogy szívesen maradok, ha van értelme. Hozzátettem, hogy egy nappal mindenképp tovább maradok. Ezután szemére vetettem, hogy magatartásában egy szemernyi bajtársiasságot sem tudok felfedezni. Nagy utat tettem meg, hogy jó munkakapcsolat jöjjön létre közöttünk. Minden tőlünk telhetőt elkövettünk, hogy Oroszországnak segítségére legyünk, s a jövőben is így járunk el. Egy álló éven át magunkra hagyatva álltunk szemben Németországgal és Olaszországgal. Most, hogy a három nagy nemzet szövetséget kötött, a győzelem bizonyos, hacsak nem lesz köztünk széthúzás stb. Kissé indulatos hangot ütöttem meg, s mielőtt szavaimat lefordították volna, Sztálin megjegyezte, hogy ezt a hangnemet kedveli. Ettől kezdve valamelyest enyhült a feszültség.

Hosszasan ecsetelte két orosz aknavető rakétalövedékeinek pusztító hatását, és felajánlotta, hogy bemutatja őket katonai szakértőinknek, ha ott maradnak még Moszkvában. Közölte, hogy ők minden tájékoztatást megadnak, de mit kapnak érte cserébe? Ne kössünk-e megállapodást, hogy tájékoztatjuk egymást a találmányainkról? Azt feleltem, hogy minden ellenszolgáltatás nélkül bármit megkaphatnak tőlünk, kivéve azokat a berendezéseket, amelyek, ha a szállító repülőgépeket lelőnék az ellenséges vonalak fölött, megnehezítenék Németország bombázását. Sztálin elfogadta ezt a kikötést. Abba is beleegyezett, hogy katonai szakértői találkozzanak tábornokainkkal: ezt a megbeszélést du. 3-ra tűzték ki. Kijelentettem, hogy ha alaposan meg akarják tárgyalni a „Pöröly", a „Razzia" és a „Fáklya" különféle szakmai kérdéseit, legalább négy órára lesz szükségük. Sztálin egy ízben megjegyezte, hogy a „Fáklya" hadművelet „katonailag helyes" elképzelés, de politikai hatása miatt nagyobb óvatosságra van szükség. Időnként visszavisszatért a „Pöröly"-re, és szemrehányásokat tett miatta. Amikor kijelentette, hogy nem tartottuk meg ígéretünket, így válaszoltam: „Ezt az állítást visszautasítom. Minden ígéretünket megtartottuk."

Ezután arra az *aide-mémoire*-ra[1] hivatkoztam, amelyet Molotovnak nyújtottam át Londonban. Sztálin többé-kevésbé elnézést kért, és azt mondta, hogy csak őszinte véleményének adott hangot, valamint, hogy nincs köztünk bizalmi válság, csupán nézeteltérés.

Végül a Kaukázusra tereltem a szót. Megkérdeztem, meg akarja-e védeni a hegyvidéket, és ha igen, hány hadosztállyal. Erre behozatott egy makettet, és kétségtelen őszinteséggel és nagy szakértelemmel elmagyarázta, hogy huszonöt hadosztály vethető be ezen a védvonalon. Megmutatta, hol vannak a hegyi átjárók, és kijelentette, hogy az oroszok megvédik a hágókat. Megkérdeztem, megerődítették-e őket, s azt válaszolta, hogy természetesen igen. Az ellenség egyelőre még nem érte el a fő hegyvonulattól északra húzódó orosz arcvonalat. Sztálin azt mondta, hogy csapatainak két hónapon át kell kitartaniuk, mert azután a hó járhatatlanná teszi a hegyi utakat. Erősen bízik benne, mint mondotta, hogy katonái képesek megbirkózni a feladattal, majd ugyancsak részletesen ismertette a Batuminál felsorakozó fekete-tengeri flotta erejét.

A beszélgetésnek ez a része már nem járt nagyobb bonyodalmakkal, amikor azonban Harriman azok felől a tervek felől érdeklődött, amelyeknek értelmében Szibérián át amerikai repülőgépeket szállítottak volna Oroszországba, és amelyekhez az oroszok az amerikaiak hosszas sürgetésére csak nemrégiben járultak hozzá, Sztálin kurtán így válaszolt: „A háborúkat nem tervekkel szokták megnyerni." Harriman végig támogatott, s egyikünk sem engedett egy jottányit sem, de keserű szavakra sem ragadtattuk magunkat.

Búcsúzáskor Sztálin tisztelgett, majd a kezét nyújtotta. Megszorítottam.

Augusztus 14-én ezt jelentettem a háborús kabinetnek:

Találgattuk, vajon mivel magyarázható ez a magatartás, s mitől változott meg az előző este teremtett jó légkör. Azt hiszem, az a legvalószínűbb, hogy a népbiztosok tanácsa nem fogadta olyan jól a hírt, amit hoztam, mint ő. Lehet, hogy a népbiztosoknak nagyobb hatalmuk van, mint gondolnánk, de kevesebbet tudnak. Talán csak a jegyzőkönyvnek szóltak a szavai, és későbbi célokat szolgáltak, vagy a népbiztosok megnyugtatását, de az is lehet, hogy így engedte

[1] Emlékeztető (franciául).

ki a felgyülemlett gőzt. Cadogan szerint karácsonykor, amikor Eden tárgyalt vele, az első találkozó után ugyanígy keményebb hangot ütöttek meg, Harriman pedig arról számol be, hogy Beaverbrook küldetése elején is ugyanezt az eljárást alkalmazták.

Alapos megfontolás után úgy vélem, hogy a szíve mélyén, már amennyire van szíve, Sztálin tudja, hogy igazunk van, s hogy mit sem használnánk neki, ha az idén hat hadosztályt vetnénk be a „Pöröly"-ben. Sőt biztosra veszem, hogy gyors és szilárd katonai ítélőképességével határozottan helyesli a „Fáklya" tervét. Nem tartom lehetetlennek, hogy sikerül javítanunk a dolgok állásán. Ebben a reményben folytatom a tárgyalásokat. De mindenképp biztos vagyok benne, hogy ez volt a lehető leghelyesebb eljárás. A legcsekélyebb mértékben sem céloztak rá, hogy abbahagynák a harcot, és én azt hiszem, hogy Sztálin szilárdan bízik a győzelemben.

Amikor köszönetet mondtam Sztálinnak a negyven Boston repülőgépért, majdhogynem megvetően legyintett, és azt mondta: „Ezek amerikai gépek. Ha majd orosz gépeket adok önöknek, akkor mondjanak köszönetet." Ezzel nem az amerikai gépeket akarta leszólni, csak annyit akart mondani, hogy a maga erejére kíván támaszkodni.

Sok mindent nehéz helyzetüknek tulajdonítok. Végül azt hiszem, szeretnék, ha a látogatás teljes nyilvánosságot kapna.

Következzék most annak az emlékeztetőnek a szövege, amelyet Sztálin nyújtott át nekem:

1942. aug. 13.

A folyó év augusztus 12-én Moszkvában sorra került véleménycsere alapján megállapítottam, hogy Nagy-Britannia miniszterelnöke, Churchill úr lehetetlennek tartja az európai második front megszervezését 1942-ben.

Mint ismeretes, az európai második front 1942-ben történő megszervezését Molotov londoni tárgyalása idején eleve elhatározták, s ez kifejezésre jutott a folyó év június 11-én közzétett összeegyeztetett angol–szovjet kommünikében.

Mint ugyancsak ismeretes, az európai második front megszervezésének célja az, hogy német erőket vonjanak el a keleti frontról nyugatra, a német fasiszta erőkkel szemben nyugaton komoly ellenállási bázist hozzanak létre, s ily módon 1942-ben a szovjet–német fronton megkönnyítsék a szovjet haderők helyzetét.

Teljesen érthető, hogy a szovjet főparancsnokság nyári és őszi hadműveleteinek tervét az európai második front 1942-ben megvalósuló létrehozására számítva dolgozta ki.
Könnyű megérteni, hogy Nagy-Britannia kormányának lemondása az európai második front 1942-ben való létrehozásáról erkölcsi csapást jelent az egész szovjet közvéleményre, amely számított a második front létrehozására, megnehezíti a Vörös Hadsereg helyzetét a fronton, és árt a szovjet főparancsnokság terveinek.
Arról már nem is beszélek, hogy azok a nehézségek, amelyek a második front 1942-ben való létrehozásának elutasítása folytán állnak elő a Vörös Hadsereg számára, kétségtelenül rontani fogják Anglia és valamennyi többi szövetséges katonai helyzetét.
Nekem és kollégáimnak[1] *úgy tűnik, hogy 1942-ben legkedvezőbbek a feltételek az európai második front létrehozásához, mert a német erők, méghozzá a legjobb erők, majdnem mind a keleti fronton vannak lekötve, Európában viszont csak jelentéktelen erők maradtak, méghozzá a legsilányabbak. Nem tudjuk, hogy lesznek-e 1943-ban ugyanolyan kedvező feltételek a második front létrehozásához, mint 1942-ben. Ezért úgy véljük, hogy éppen 1942-ben lehet és kell létrehozni a második frontot Európában. De nekem, sajnos, nem sikerült meggyőznöm erről Nagy-Britannia miniszterelnökét, Harriman úr, az Egyesült Államok elnökének megbízottja pedig a moszkvai tárgyalásokon teljes mértékben a miniszterelnök urat támogatta.*[2]

Másnap, augusztus 14-én reggel, miután jól kipihentem magam, a birodalmi vezérkari főnök és Cadogan segítségével, azt hiszem, helyénvaló és meggyőző választ fogalmaztam erre az emlékeztetőre:

1942. aug. 14.

Válaszul Sztálin miniszterelnök augusztus 13-i memorandumára, Nagy-Britannia miniszterelnöke kijelenti:
1/ A második front legjobb módja 1942-ben az egyetlen lehetséges és méreteit tekintve jelentős hadművelet az Atlanti-óceán felől: a „Fáklya". Ha ez a hadművelet októberben megvalósítható, nagyobb segítséget jelent Oroszország számára, mint bármilyen más

[1] Az én kiemelésem. (A szerző.)
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 77–78.

terv. Ez a hadművelet egyben előkészíti az utat 1943-hoz, és négy előnye van, amelyekről Sztálin miniszterelnök augusztus 12-i beszédében megemlékezett. A brit kormány és az Egyesült Államok kormánya erről határozatot hozott, s az előkészületek a leggyorsabb ütemben folynak.

2/ A „Fáklyá"-hoz viszonyítva hat vagy nyolc angol-amerikai hadosztály támadása a cherbourg-i félsziget és a Csatorna szigetei ellen kockázatos és meddő hadművelet lenne. A németek elegendő katonasággal rendelkeznek nyugaton ahhoz, hogy a megerősített védelmi vonalak segítségével ostromzár alatt tartsanak bennünket ezen a keskeny félszigeten, s erre a helyre összpontosítanák nyugaton levő egész légierejüket. Ez a hadművelet a brit haditengerészeti, katonai és légügyi szervek egyöntetű véleménye szerint csak katasztrófával végződhetne. Még ha sikerülne is hídfőállást létesíteni, ez egyetlen hadosztályt sem vonna el Oroszországból. Emellett sokkal vérzőbb sebet ejtene rajtunk, mint az ellenségen, s erre tékozló módon és céltalanul az 1943. évi igazi hadműveletekhez szükséges tapasztalt kádereinket és partraszállási eszközeinket használnánk fel. Ez a mi végleges álláspontunk. A birodalmi vezérkar főnöke megtárgyalja a részleteket az orosz parancsnokokkal, bármilyen kívánatosnak mutatkozó szinten.

3/ Sem Nagy-Britannia, sem az Egyesült Államok nem szegett meg semmiféle ígéretet. Felhívom a figyelmét Molotov úrnak 1942. június 10-én átnyújtott memorandumom 5. pontjára, amelyben kereken le van szögezve: „Ezért tehát nem tehetünk ígéretet." Ez a memorandum hosszas tárgyalások eredménye volt, amelyek során részletesen megmagyaráztuk, hogy igen kevés esély van hasonló terv elfogadására. Egyes beszédek, amelyekben ezek a magyarázatok elhangzottak, fel vannak jegyezve.

4/ Az idei franciaországi angol-amerikai invázióval kapcsolatos beszélgetések azonban megtévesztették az ellenséget, s jelentős légi- és szárazföldi erőit kötötték le a Csatorna francia partszakaszán. A közös érdekeknek, s különösen az orosz érdekeknek ártott volna, ha bármiféle olyan nyilvános vita támad, amelynek során a brit kormány kénytelen lett volna feltárni a nép előtt a „Pöröly" hadművelet ellen nézete szerint rendelkezésére álló megsemmisítő érvet. Ez nagymértékben elkedvetlenítette volna az orosz seregeket, amelyek ebben a tekintetben reményeket tápláltak, s az ellenség szabadon vonhatott volna el nyugatról további erőket. A legésszerűbb

módszer az lenne, ha a „Pöröly"-t a „Fáklya" leplezésére használnánk fel, s a „Fáklyá"-t, amikor megkezdődik, második frontnak nyilvánítanánk. Ez az, amit tenni szándékozunk.

5/ Nem érthetünk egyet azzal, hogy a második frontról Molotov úrral folytatott tárgyalások valamiféle alapot nyújtottak volna az orosz főparancsnokság stratégiai terveinek megváltoztatására, hiszen ezeket a tárgyalásokat szóbeli és írásos fenntartások korlátozták.

6/ Újból leszögezzük azt az elhatározásunkat, hogy orosz szövetségesünknek minden lehetséges eszközzel segítséget nyújtunk.[1]

Aznap este vagy negyven katonai vezető, politikai bizottsági tag és egyéb magas rangú személyiség társaságában részt vettünk a Kremlben a hivatalos vacsorán. Sztálin és Molotov szívélyes modorban töltötte be a házigazda szerepét. Hosszúra nyúltak ezek a vacsorák, s kezdettől fogva egymást követték a pohárköszöntők. Valamennyire igen rövid beszédben válaszoltunk. Az ostoba szóbeszéd szerint ezek a szovjet vacsorák féktelen ivászattá fajultak. Ebből egy szó sem igaz. A marsall és társai minden pohárköszöntő után egészen apró pohárból ittak, és sohasem többet egy-egy apró kortynál. Ami pedig engem illet, jó nevelésben részesültem.

A vacsora alatt Sztálin, Pavlov tolmács útján, élénk beszélgetésbe elegyedett velem. Elmondta, hogy néhány éve George Bernard Shaw úr és Lady Astor volt a vendégük. Lady Astor azt javasolta, hogy hívják meg Moszkvába Lloyd George-ot, mire Sztálin így felelt: „Minek hívnánk meg? Ő állt az intervenció élén." „Nem igaz – vágta rá Lady Astor –, Churchill félrevezette." „Akárhogy is – mondta Sztálin –, Lloyd George volt a miniszterelnök, és ráadásul a baloldalhoz tartozott. Ő volt a felelős a történtekért, mi pedig jobban szeretjük a nyílt ellenséget, mint a hamis barátot." „Nos, Churchillnek végül is befellegzett" – jegyezte meg Lady Astor. „Ebben nem vagyok olyan biztos – felelte Sztálin. – Nagy válság esetén az angol nép talán ismét a vén csatalóhoz fordulna." „Sok igazság van abban, amit mondott – szóltam ekkor közbe. – Tevékeny szerepem volt az intervencióban, és nem akarom, hogy ezt másként lássa." Mivel pedig Sztálin ekkor barátságosan elmosolyodott, megkérdeztem: „Megbocsátott nekem?" „Sztálin miniszterelnök azt

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 78–79.

mondja – fordította Pavlov, a tolmács –, hogy ami elmúlt, elmúlt, és a múlt Istené."

Egy későbbi találkozásunk alkalmával ezt mondtam Sztálinnak: „Beaverbrook lord elmesélte, hogy amikor 1941. októberben Moszkvában járt, ön megkérdezte tőle: »Mire gondolt Churchill, amikor azt mondta a parlamentben, hogy figyelmeztetett a küszöbönálló német támadásra?« Nos, én arra a táviratra utaltam, amelyet 1941. áprilisban küldtem önnek" – azzal átnyújtottam neki annak a táviratnak a szövegét, amelyet annak idején Sir Stafford Cripps késve adott át. Amikor a tolmács elolvasta és lefordította Sztálinnak, a marsall vállat vont: „Emlékszem rá. Nem volt szükségem figyelmeztetésre. Tudtam, hogy háború lesz, de azt gondoltam, hogy nyerhetek még talán vagy fél évet." Nem akartam megkérdezni tőle, hogy mi lett volna mindannyiunkkal, ha Anglia elpusztul, amikor ő annyi értékes anyagot, időt és segítséget ajándékozott Hitlernek.

Mihelyt időm engedte, hivatalosabb formában is beszámoltam a fogadásról Attlee-nek és az Elnöknek:

A volt haditengerész a miniszterelnök-helyettesnek
és Roosevelt elnöknek *1942. aug. 17.*

1/ A vacsora igen barátságos légkörben és a szokásos orosz szertartásossággal zajlott le. Wavell remek beszédet tartott oroszul. Én Sztálin egészségére ürítettem poharamat, Alexander Cadogan pedig a nácik halálára és vesztére a magáét. Sztálin jobbján ültem ugyan, mégsem volt alkalmam rá, hogy komoly ügyekről tárgyaljak vele. Lefényképeztek Sztálinnal és kettőnket Harrimannel. Sztálin meglehetősen hosszú beszédben emelte poharát az Intelligence Service-re, s közben különös utalást tett a Dardanellákra, mondván, hogy 1915-ben a britek már győztek, a németek és a törökök már visszavonulóban voltak, de a hírszerzésünk hibájából mi erről nem szereztünk tudomást. Ez a megjegyzés pontatlan volt ugyan, de nyilvánvalóan nekem címzett bóknak szánta.

2/ Körülbelül éjjel fél kettőkor távoztam; attól tartottam, hogy hosszú filmvetítés következik, márpedig nagyon fáradt voltam már. Amikor elbúcsúztam Sztálintól, azt mondta, hogy csak a módszerekben nem értünk egyet. Azt feleltem, hogy tettekkel fogunk véget vetni még ezeknek a nézeteltéréseknek is. Szívélyesen kezet rá-

tunk, majd távoztam, s már néhány lépést megtettem a zsúfolt teremben, amikor utánam sietett és rendkívül hosszú folyosókon és lépcsőkön át egészen a főbejáratig kísért. Ott aztán ismét kezet ráztunk.

3/ A csütörtök esti találkozóról szóló beszámolómban talán túlságosan borúsan értékeltem a helyzetet. Azt hiszem, teljes mértékben meg kell értenem, mekkora csalódás érhette az ittenieket, amiért nem vagyunk képesek nagyobb segítséget nyújtani nekik ebben a gigászi harcban. Végül is azonban lenyelték a keserű pirulát. Ami minket illet, most az a legfontosabb, hogy mihamarabb megvalósítsuk a „Fáklyá"-t és legyőzzük Rommelt.

[...]

16-án hajnalban kellett elutaznunk, és előző este 7-kor búcsúlátogatást tettem Sztálinnál. Hasznos és fontos beszélgetés zajlott le kettőnk között. Elsősorban aziránt érdeklődtem, meg tudja-e védeni a kaukázusi hágókat, továbbá, hogy fel tudja-e tartóztatni a németeket a Kaszpi-tenger előtt, meg tudja-e akadályozni, hogy rátegyék a kezüket a Baku körüli olajmezőkre, hiszen ennek nagy jelentősége volt, s elejét tudja-e venni, hogy Törökországon vagy Perzsián át dél felé törjenek előre. Térképet terített elém, és halkan, eltökélten ezt mondta: „Meg fogjuk őket állítani. Nem kelnek át a hegyeken. Egyes hírek szerint – tette hozzá – a törökök meg fogják támadni Turkesztánt. Ha megteszik, velük is el tudok bánni." Kijelentettem, hogy ettől nem kell tartanunk. A törökök távol akarják magukat tartani a háborútól, és semmi esetre sem keverednek viszályba Angliával.

Egyórás beszélgetésünk véget ért, s felálltam, hogy elbúcsúzzam. Sztálin szemlátomást zavarban volt, és most szívélyesebb hangot ütött meg: „Ön kora hajnalban indul. Nem volna kedve átjönni hozzánk egy italra?" Azt feleltem, hogy elvben mindig is híve voltam az efféle politikának. Azzal addig vezetett mindenféle átjárókon és termeken át, amíg ki nem léptünk a Kreml egy csöndes mellékutcájára, újabb néhány száz méteres gyaloglás után pedig megérkeztünk a négyszobás lakásba. Végigvezetett a nem túlságosan nagyméretű, egyszerű méltósággal berendezett ebédlőn, dolgozószobán, hálószobán és a tágas fürdőszobán. Egyszer csak megjelent egy éltes házvezetőnő, majd egy csinos, vörös hajú lány is belépett

és illedelmesen megcsókolta édesapját. Sztálin rám kacsintott, mint aki azt akarja mondani: „látja, nekünk, bolsevikoknak is van családi életünk". Sztálin lánya nekilátott, hogy megterítsen, s néhány tányérral csakhamar újra megjelent a házvezetőnő is. Közben Sztálin a dugóhúzóval bajlódott, és egyre impozánsabb sort rakott ki a frissen bontott üvegekből. Aztán így szólt: „Mi lenne, ha áthívnánk Molotovot is? A közleménnyel vesződik. Itt helyben rendezhetnénk a dolgot. Molotovban az a jó, hogy bírja az italt." Ekkor jöttem rá, hogy ebből bizony vacsora lesz. Úgy terveztem, hogy a 7. számú állami villában vacsorázom Anders tábornokkal, a lengyelek parancsnokával, most azonban megkértem kiváló új tolmácsomat, Birse őrnagyot, telefonáljon oda, hogy csak éjfél után érkezem. Kisvártatva belépett Molotov. A két tolmáccsal együtt öten ültünk asztalhoz. Birse őrnagy húsz évet töltött Moszkvában, és nagyon jól megértette magát a marsallal, egy ideig külön beszélgetést is folytatott vele, én nem is tudtam, miről van szó.

Végül fél kilenctől hajnali fél háromig ott ültünk az asztalnál, s az előző találkozóval együtt aznap este több mint hét órát töltöttem együtt Sztálinnal. A vacsora kétségkívül rögtönzött ötlet volt, de később egyre újabb fogások érkeztek. Az állítólagos régi jó orosz szokás szerint egymást hosszú sorban követő ételekből mind csipegettünk egy keveset, s hozzá különböző jóféle borokat is szopogattunk. Molotov a legmegnyerőbb modorát vette elő, Sztálin pedig, hogy ki ne zökkenjünk a kerékvágásból, könyörtelenül köszörülte rajta a nyelvét.

Csakhamar az Oroszországba küldött konvojokra terelődött a szó, és Sztálin goromba és durva megjegyzésre ragadtatta magát azzal kapcsolatban, hogy a júniusi sarkvidéki konvoj csaknem az utolsó hajóig odaveszett. A maga helyén beszámoltam erről a közjátékról. Akkor azonban még nem tudtam róla mindazt, amit most.

„Sztálin úr azt kérdi – mondta Pavlov tétovázva –, hogy nincs-e a brit tengerészetnek önérzete." „Nekem elhiheti – feleltem –, hogy mi helyesen jártunk el. Éppen eléggé értek a haditengerészethez és a tengeri hadviseléshez." „Vagyis én – vágta rá Sztálin –, én nem értek hozzá." „Oroszország szárazföldi állatfaj – feleltem –, a britek meg tengeri állatok." Erre elhallgatott és visszatért a jókedve. Én pedig Molotovra tereltem a szót: „Hát azt tudta-e a marsall, hogy külügyminisztere, amikor nemrég Washingtonban járt, azt mondta, eltökélt szándéka, hogy elmegy New Yorkba, méghozzá kíséret

nélkül, tehát nem a repülőgép műszaki hibája miatt ért haza késve, hanem mert magánkirándulást tett?" Oroszországban úgyszólván bármiről tréfálkozhat az ember vacsora közben, Molotov arca most mégis elkomorult. Annál vidámabb lett viszont Sztálin. „Nem is New Yorkba ment – mondta –, hanem Chicagóba, a többi gengszterhez."

Így tehát ismét helyreállt a jó hangulat, s zavartalanul folytattuk a beszélgetést. Megpendítettem, hogy orosz támogatással esetleg brit erők szállhatnának partra Norvégiában, s kifejtettem, hogy ha a télen meg tudnánk szállni az Északi-fokot, és meg tudnánk semmisíteni az ott tartózkodó német erőket, akkor a jövőben nyitva állna a konvojok előtt az út. Mint már láttuk, ez az elképzelés mindig is kedvenc terveim közé tartozott. Sztálint is szemlátomást nagyon vonzotta a dolog, s miután alaposan meghánytuk-vetettük a módját, megállapodtunk, hogy ha lehet, valóra váltjuk.

Éjfél is elmúlt már, de Cadogan még nem jelent meg a közlemény tervezetével.

„Mondja csak – kérdeztem Sztálint –, személy szerint járt-e akkora idegi megterheléssel önre nézve a háború, mint a kolhozosítás?" Ettől a marsall nyomban felélénkült. „Dehogyis – mondta –, a kolhozosítás iszonyú küzdelem volt." „Gondoltam, hogy nehezen birkózott meg vele – mondtam –, hiszen nem néhány ezer arisztokratával és nagybirtokossal volt dolga, hanem több millió kisemberrel." „Tízmillióval – vágta rá Sztálin, s feltartotta a két nyitott tenyerét. – Rettenetes volt. Négy évig tartott. De ha nem akartuk, hogy rendszeresen visszatérjen a tömeges éhínség, mindenképpen traktorokkal kellett felszántanunk a földeket. Gépesítenünk kell a mezőgazdaságot. Amikor elláttuk traktorokkal a parasztokat, néhány hónap alatt valamennyit tönkretették. Csak a műhelyekkel felszerelt kolhozok voltak képesek kezelni a traktorokat. Mindent megtettünk, hogy megértessük ezt a parasztokkal. De hiába érveltünk. Az ember a lelkét is kibeszéli a parasztnak, de az csak azt mondja rá, hogy most hazamegy, és megbeszéli a dolgot a feleségével meg a pásztorával." Az utóbbi kifejezést ebben az összefüggésben most hallottam először. „Amikor pedig megbeszélte velük, mindig azt feleli, hogy nem kér a kolhozból, és meglesz ő traktor nélkül is." „Az úgynevezett kulákokról van szó?" „Igen – felelte, de nem ismételte meg a kulák szót; majd rövid szünet után folytatta –, nagyon keserves volt és nehéz, de elkerülhetetlen." „Miért, mi történt?" –

kérdeztem. „Nos hát – válaszolta –, sokan rászánták magukat, hogy velünk tartsanak. Némelyikük földet kapott a tomszki járásban, az irkutszki járásban vagy északabbra, de a nagy többségük igen népszerűtlen volt, és a cselédeik leszámoltak velük."

Hosszú csönd következett, majd ismét Sztálin szólalt meg: „Nemcsak hogy nagymértékben növeltük az élelmiszer-termelést, hanem a gabona minősége is összehasonlíthatatlanul jobb lett. Azelőtt mindenféle gabonafajtákat termesztettek. Most az ország egyik végétől a másikig mindenkinek a szabványosított szovjet búzafajtát kell vetnie. Aki mást vet, azzal szigorúan elbánunk. Ezzel is tovább javul az élelmiszer-ellátás."

Utólag, emlékezetből írom le az elhangzottakat, s számolok be arról is, hogy döbbenten gondoltam arra a több millió férfira és nőre, akiket kiirtottak vagy örökre áttelepítettek. Kétségkívül megszületik egyszer az a nemzedék, amely mit sem tud majd e milliók nyomorúságáról, amelynek több élelem jut majd, s amely áldani fogja Sztálin nevét. Nem idéztem Burke szavait: „Ha a reformot csak igazságtalanság árán tudom bevezetni, akkor lemondok a reformról." Köröttünk mindenütt dúlt a világháború, és értelmetlen lett volna fennhangon erkölcsi fejtegetésekbe bocsátkozni.

Egy óra körül Cadogan megérkezett a tervezettel, mi pedig munkához láttunk, hogy végső formába öntsük. Jókora sült malacot tettek az asztalra. Addig Sztálin éppen csak belekóstolt a különféle fogásokba, ekkor azonban már fél egyre járt, és ő ilyentájban szokott vacsorázni. Hívta Cadogant, hogy segítsen neki elbánni a malaccal, a barátom azonban szabadkozott, és a házigazdánk egymaga esett neki az áldozatnak. Amikor végzett vele, hirtelen felállt, átment a szomszéd szobába, hogy meghallgassa a különböző frontszakaszokról érkező jelentéseket: mindig két óra után szoktak beszámolni neki a hadi helyzetről. Húsz perc is beletelt, mire visszatért, s addigra meg is egyeztünk a közlemény szövegében. Fél háromkor aztán bejelentettem, hogy indulnom kell. A villa félórányi útra volt, a repülőtér pedig onnan újabb félórányira. A fejem hasogatott, ami ritkán fordul elő velem. És még Anders tábornokkal is találkoznom kellett. Arra kértem Molotovot, hajnalban ne kísérjen ki, mert szemlátomást ki volt merülve. Szemrehányó tekintetet vetett rám, mint aki azt kérdi: „Tényleg azt gondolja, hogy nem leszek ott?"

A nyilvánosságra hozott közlemény szövege a következő volt:

Moszkvában tárgyalások voltak J. V. Sztálin, a Szovjetunió népbiztosai tanácsának elnöke és Winston Churchill úr, Nagy-Britannia miniszterelnöke között. Az Amerikai Egyesült Államok elnökének képviseletében jelen volt Harriman úr is. Szovjet részről részt vettek még V. M. Molotov külügyi népbiztos és K. E. Vorosilov marsall; brit részről Sir A. Clark Kerr brit nagykövet, Sir A. Brooke, a birodalmi vezérkar főnöke és a brit fegyveres erők más vezető képviselői, továbbá Sir A. Cadogan állandó külügyminiszter-helyettes. Számos döntés született a hitleri Németország és európai szövetségesei elleni háború dolgában. Mindkét kormánynak eltökélt szándéka, hogy a hitlerizmus és minden hasonló zsarnokság végső és teljes elpusztításáig folytatja ezt az igazságos felszabadító háborút. A szívélyesség és tökéletes őszinteség légkörében lezajlott megbeszélések alkalmával ismét erősödött a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok szoros barátsága és egyetértése, teljes összhangban az őket összefűző szövetségesi viszonnyal.

[...] Teheránból üzenetet küldtem Sztálinnak:

Churchill miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1942. aug. 16. Gyors és nyugodt repülőút után Teheránba érkezve felhasználom az alkalmat, hogy megköszönjem Önnek baráti magatartását és vendégszeretetét. Nagyon örülök, hogy Moszkvában voltam: először, mert kötelességem volt nyilatkozni, másodszor, mert biztos vagyok benne, hogy találkozásunk javára válik ügyünknek. Kérem, adja át üdvözletemet Molotov úrnak.[1]

[...]

15 / Szovjet „köszönöm". Sztálingrád

Moszkvából azzal a megújult eltökéltséggel tértem haza, hogy tőlünk telhetően mindent megteszünk Oroszország megsegítésére. A küszöbönálló téli hadjárat a keleti háború sorsdöntő fordulatának ígérkezett. Világos volt, hogy a fő hadmozdulatok színtere az orosz front déli szárnya, a Don és a Kaukázus vidéke lesz, továbbá, hogy a németek elsősorban a bakui olajmezőket és a Kaszpi-tenger

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 81.

körzetét akarják birtokba venni. Mély benyomást tett rám, hogy Sztálin mennyire bízik a győzelemben, és abból, amit hallottam tőle, arról is tudomásom volt, hogy a Kreml hatalmas erejű ellencsapásra készülődik. Mi bizony nem sokat tehettünk, hogy e gigászi összecsapásban a javunkra billenjen a mérleg. Kötelességünk volt, hogy bármi áron és minden úton-módon utánpótlással lássuk el az orosz seregeket. Fenn kellett tartanunk a sarkvidéki konvojokat, s tovább kellett fejlesztenünk a Perzsián át vezető vasútvonalat. Közvetlen katonai segítséget csak egyféleképpen nyújthattunk, úgy, hogy jelentős angol-amerikai légikötelékeket telepítünk a Kaszpi-tenger körzetébe. De még ezzel is várnunk kellett, amíg győzelmet nem aratunk a nyugati sivatagban. Az előkészületek „Bársony" *(Velvet)* hadművelet néven addig is minden téren folytatódtak. Amint hazaértem, hivatalosan is az Elnök elé terjesztettem elképzeléseimet.

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1942. aug. 30.

1/ Azt a tervet, hogy az orosz seregek déli szárnyára brit, majd hamarosan amerikai légikötelékeket telepítünk, az Oroszországgal való együttműködés keretébe illeszkedő és a perzsiai olajmezők védelmét szolgáló hosszú távú vállalkozásnak kell tekinteni. Benyomásom szerint a következő indokok szólnak mellette: a/ hogy általában is megerősítsük az oroszok légierejét; b/ hogy előretolt védőpajzsot hozzunk létre perzsiai és ábádáni érdekeink védelmében; c/ hogy erkölcsi hatása révén kifejezésre juttassuk az oroszok és köztünk fennálló bajtársi viszonyt, noha ez a hatás semmiképpen sem áll majd arányban az egymással harcoló erők nagyságával; d/ végül pedig, ezzel nem tagoljuk szét erőinket, hanem éppen a szövetséges légierők egyik legfontosabb céljára, nevezetesen arra összpontosítjuk őket, hogy a naponkénti harci érintkezésben meggyengítsük a német légierőt.

2/ Az e tárgyban váltott különféle üzeneteink alapján, továbbá annak tudatában, hogy Ön elvben helyeselte ezt a tervet, Sztálinnal folytatott tárgyalásaimon elköteleztem mellette Őfelsége kormányát, és kijelentettem, hogy Ön is nagy érdeklődést tanúsít iránta. Az alábbiakban hivatalos tervezetet terjesztek Ön elé, Elnök úr, s remélem, szerét ejti majd, hogy közölje velem döntését:

a/ A javaslat értelmében angol-amerikai légierőt állítanánk fel a Kaukázuson túl, hogy a Kaukázus-hegységet és a Fekete-tenger

partvidékét védelmező orosz szárazföldi és légiegységek segítségére legyünk. Az ehhez szükséges légierőt Egyiptomból vonjuk ki, mihelyt olyan helyzet áll elő a sivatagban, hogy ezen a frontoni nem lesz rájuk égető szükség. Ettől számítva körülbelül két hónapon belül ezeket a kötelékeket Baku és Batumi körzetében vonhatjuk össze.

b/ Ezt a javaslatot általánosságban már előterjesztettük Sztálin kormányfőnek is, aki hálásan fogadta, és megjegyezte, hogy a részletek tanulmányozása további munkát kíván. A birodalmi vezérkari főnök, Tedder repülő marsall és Vorosilov marsall tárgyalásain megállapodtak róla, hogy a közös tervezőmunkát és az előkészületeket haladéktalanul meg kell kezdeni, továbbá azt javasolták, hogy ebből a célból a szövetséges légierők küldjenek megbízottakat Moszkvába.

3/ Az amerikai fél egyetértése esetén a szóban forgó kötelékek a következő egységeket foglalnák magukban: nyolc rövid hatótávolságú vadászszázadot, egy nagy hatótávolságú vadászszázadot, három könnyű bombázószázadot, két közepes bombázószázadot, egy amerikai nehéz bombázócsoportot, később pedig talán egy felderítőszázadot is. [...]

[...]

Október 5-én megkaptam az Elnök megjegyzéseit a Sztálinhoz küldendő üzenetemet tartalmazó szeptember 22-i levelemre.

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek *1942. okt. 5.*

Gondosan tanulmányoztam szeptember 22-én kelt levelét, amely a Sztálinhoz intézendő üzenet tervezetét tartalmazza.

Határozott érzésem szerint szilárdan ki kellene tartanunk amellett, hogy légierőt telepítünk a Kaukázus vidékére, és ezt semmilyen más hadművelettől nem volna szabad függővé tennünk.

Ma az orosz front a legnagyobb reménységünk, és mindenképpen meg kell találnunk a megoldást, hogy ne egyre csökkenő szállítmányainkkal, hanem más módon, közvetlenül segítsük őket. Mi máris hozzálátunk, hogy a Közel-Keleten pótoljuk az onnan áttelepítendő repülőgépeket, és minden lehetséges módon az Önök segítségére leszünk közel-keleti légügyi problémáik megoldásában.

Ami a PQ-19-et illeti, a leghatározottabban úgy érzem, hogy nem szabad közölnünk Sztálinnal, hogy ez a konvoj nem indul útnak. Megbeszéltem a dolgot King tengernaggyal, és azt szeretném java-

solni, hogy olyan módszert vegyünk igénybe, amely az ellenség elkerülésére és az erők szétszórására épül. Induljon tehát a PQ-19 egymást követő csoportokban Oroszország felé, és a most rakodó hajók közül a leggyorsabbak vegyenek részt bennük. Az egyes csoportok két-három hajóból állnának két-három kísérő hajóval, és huszonnégy-negyvennyolc óránként indulnának útnak. Nem számíthatnának akkora haditengerészeti fedezetre, amely megvédelmezhetné a konvojt a Tirpitz és a nehézcirkálók ellen, de ezt a kockázatot mindenképpen vállalnunk kell. Tudjuk, hogy légitámadásokra valószínűleg nem minden nap lesz számunkra kedvezőtlen az időjárás, és segítenek majd a hosszabbra nyúló éjszakák is.
Azt hiszem, jó esélyünk van rá, hogy hajóink ugyanolyan arányban érjenek célba, mint a PQ-18 hajói. Akárhogy is, jobbnak látom, ha vállaljuk a kockázatot, mint ha veszélyeztetjük Oroszországhoz fűződő egész viszonyunkat. Tudom, hogy Pounddal együtt alaposan meg fogja fontolni ezt a javaslatomat. Hadd mondjam még meg, hogy nagykövetünk, Standley tengernagy engedélyt kért rá, hogy hazatérhessen és személyesen adjon át egy igen fontos üzenetet. Aggódva gondolok rá, vajon mi lehet ez az üzenet.

[...]

A következő hetekben megszakítás nélkül folytattam a tárgyalásokat az Elnökkel, a „Bársony" hadművelet lehetőségeiről és a sarkvidéki konvojok fenntartásának módjáról. Október 5-én, csaknem egy hónapig tartó hallgatás után Majszkij nagykövet útján az alábbi táviratot kaptam Sztálintól:

Sztálin miniszterelnök Churchill miniszterelnöknek 1942. okt. 5.
1/ Közölnöm kell Önnel, hogy helyzetünk Sztálingrád körzetében szeptember első napjaitól kezdve rosszabbodott. Kitűnt, hogy a németek nagy légi tartalékokkal rendelkeznek, melyeket Sztálingrád körzetében vontak össze, és kétszeres légi fölényre tettek szert. Nem volt elég vadászgépünk a szárazföldi csapatok fedezésére. Még a legbátrabb csapatok is tehetetlenné válnak, ha nincs légi fedezetük. Különösen Spitfire-okra és Aerocobrákra van nagy szükségünk. Erről részletesen beszéltem Willkie úrnak.
2/ A hadianyag-szállítmányok megérkeztek Arhangelszkbe, és folyik a kirakodás. Ez nagy segítség. Minthogy azonban kevés a hajótér, ideiglenesen lemondhatnánk a segítség egyes fajtáiról, s ezzel

csökkenthetnénk a hajótérben mutatkozó szükségletet, feltéve, hogy több vadászgépet küldenek. [...]
3/ Az Önök hírszerző szolgálatának azt a közlését, hogy Németország havonta legfeljebb 1300 harci repülőgépet gyárt, a mi adataink nem támasztják alá. A mi adataink szerint a német repülőgépgyárak a megszállt országok repülőgépalkatrész-gyáraival együtt havonta legalább 2500 harci repülőgépet állítanak elő.[1]

Ezt az üzenetet továbbítottam az Elnöknek, és az alábbi megjegyzést fűztem hozzá:

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1942. okt. 7.
1/ Lehetetlen egymást követő csoportokban útnak indítani a PQ-19-et, ahogy Ön javasolja. Az oroszok elől sem titkolhatjuk el tovább, hogy ez a konvoj nem indul útnak. Majszkij máris tisztában van a helyzettel, pedig hivatalosan nem tájékoztattuk, s gondolom, közölte Sztálinnal, mire számíthat. Tíz hajót készítünk fel rá, hogy az októberi sötétségben egyenként induljanak útnak.[2] *Brit hajó valamennyi, s a legénységet önkéntesek közül kell toborozni, mert a kockázat iszonyú, s ha a segítségtől távol süllyesztik el őket, csak sarkvidéki ruházatukban és a mentőcsónakokra felszerelhető fűtőalkalmatosságokban reménykedhetnek. Semmi másra nincs lehetőség, hacsak Önök nem segítenek ki bennünket november 9-e után egyenként indítandó amerikai hajókkal, feltéve, hogy a tapasztalat azt mutatja, hogy az esélyek elég jók.*
2/ Azt hiszem, Sztálinnal akkor járunk el helyesen, ha megmondjuk neki a nyers igazságot, de az Ön által javasolt kéthetes haladéknak is megvolt az előnye. Most az a határozott érzésem, hogy tudatni kell vele, hogyan állunk.
3/ Ami a „Bársony" tervet illeti, az egyiptomi csata előtt semmit sem tehetünk. Fennáll a veszélye, hogy a németek repülőgépeket vonnak ki Oroszországból és Egyiptomba irányítják át őket. Valószínű továbbá, hogy jelentős kötelékeket lesznek kénytelenek a „Fáklya" ellen mozgósítani.

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 87.
[2] Tizenhárom kereskedelmi hajó indult el így, és közülük öt érkezett meg Oroszországba. (Az eredeti kiadás jegyzete.)

De ha nem tudunk is határozottan közeli időpontot megjelölni, azt hiszem, pontosabban közölhetjük, milyen egységekből áll majd az áttelepítendő légierő. Hetek óta pontos adataink vannak a tervezett húsz légiszázad összetételéről, csak az Önök egyetértésére van szükség. Szeretném bejelenteni a kötelékek részletes adatait és azt is, hogy mennyi időbe telik, amíg a helyszínre érhetnek és akcióba léphetnek.

4/ Hogy milyen üzenettel készül haza Standley tengernagy, az nekem is rejtély, de nem hiszem, hogy fennáll a különbéke veszélye. Az oroszországi hadjárat eddig Hitler szempontjából igen kedvezőtlenül alakult, és bár az oroszok nagyon haragszanak mindkettőnkre, korántsem esnek kétségbe.

5/ Ha tehát a fentiek értelmében felajánljuk a „Bársony" tervet, továbbá a PQ útvonalon több repülőgépet szállítunk és egyenként hajókat indítunk útnak, ezzel, azt hiszem, át tudjuk hidalni az űrt, addig is, amíg megindul a „Fáklya".

Október 9-én táviratban vázoltam Sztálinnak a „Bársony" tervet:

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1942. okt. 9.

1/ E hónap végén Egyiptomban megkezdjük a támadást, a „Fáklya" pedig november elején kezdődik. Ezek a hadműveletek vagy

a/ arra késztetik majd a németeket, hogy légi- és szárazföldi erőket dobjanak át támadásunk ellensúlyozására, vagy

b/ rákényszerítik őket, hogy belenyugodjanak a sikereink eredményeként kialakult új helyzetbe, amely később a Szicília és Európa déli része elleni támadás veszélye következtében erőik elvonására vezet.

2/ Egyiptomi támadásunkat nagy erőkkel fogjuk végrehajtani. A „Fáklya" nagyarányú hadművelet lesz, amelyben az Egyesült Államok hadiflottája mellett kétszáznegyven brit hadihajó és több mint félmillió ember vesz majd részt. Mindez fel nem tartóztatható-an halad előre.

3/ Az Elnök és én azt kívánjuk, hogy angol-amerikai erők induljanak útnak az Önök déli szárnyára, s hogy azok a szovjet legfelsőbb parancsnokság stratégiai ellenőrzése alatt tevékenykedjenek. Ezek az erők a következőkből tevődnének össze: brit részről kilenc vadászgépkötelék, öt bombázókötelék; az Egyesült Államok részéről

egy nehézbombázó-csoport és egy szállítócsoport. Megalakításukra és katonai elosztásukra kiadtuk a rendelkezést, azzal a meghagyással, hogy az új év elején harci készenlétben kell lenniük. Nagy részük Egyiptomból érkezik majd, mihelyt ott kikerül a harcokból, melyek feltevésünk szerint eredménnyel fognak végződni számunkra.

4/ Levelében, melyet Majszkij úr október 5-én adott át nekem, Ön azt kérte, hogy Anglia és az Egyesült Államok jelentősen növelje az Oroszországnak szállított vadászgépek számát. A lehetőség szerint a legközelebbi időben küldünk Önöknek a Perzsa-öblön át százötven Spitfire-t, továbbá küldeni fogunk ötven repülőgéppel egyenértékű repülőgép-alkatrészt. Ezeket a repülőgépeket, mihelyt megkapjuk, azonnal útnak indítjuk, olyan külön erősítésként, amelyet nem áll módunkban megismételni. Ezt a külön erősítést - a szállításokkal kapcsolatos jegyzőkönyvön kívül és azon túlmenően - az északi útvonalon küldjük, amennyiben lehetséges. Roosevelt elnök külön táviratban közli az Egyesült Államok részéről küldendő mennyiséget.

5/ Nagy megkönnyebbülés volt számomra, hogy a legutóbbi konvoj oly jelentős része szerencsésen megérkezett Arhangelszkbe. Ezt a sikert csakis annak köszönhetjük, hogy ebben a műveletben nem kevesebb, mint hetvenhét hadihajó vett részt. A haditengerészeti védelem a küszöbönálló hadműveletek befejezéséig lehetetlenné válik. Amikor a „Fáklyá"-hoz szükséges kísérő hajók felszabadulnak, újra bevethetők lesznek az északi vizeken.

6/ Mindamellett addig is meg kívánunk tenni minden lehetőt, hogy az északi útvonalon fedezett konvojok helyett egyes hajókkal szállítmányokat indítsunk útnak Önökhöz. Intézkedtünk, hogy október 28-a és november 8-a között a holdvilág nélküli időszakban hajókat indítsanak útnak Izlandról. Tíz hajónk készül az útra azokon kívül, melyeket az amerikaiak indítanak. A hajók körülbelül háromszázhúsz kilométer, egyes esetekben pedig még nagyobb távolságban fogják követni egymást, veszély esetén nagy kitérőkkel és szétszóródva.

7/ Reméljük, hogy 1943 januárjától erősen fedezett konvojokkal újból megkezdhetjük a folyamatos szállítást.

8/ Természetesen nekünk és Önöknek egyaránt sokat segítene, ha a németeket meg lehetne fosztani az észak-norvégiai repülőterek használatának lehetőségétől. Ha az Önök parancsnokságai jó ter-

vet tudnának készíteni, akkor az Elnök és én haladéktalanul megvizsgálnánk a végrehajtásában való legmesszebb menő részvétel lehetőségét.[1]

Az Elnök is hasonló intézkedéseket hozott.

[...]

Október 13-án üzenetet kaptam Sztálintól. Sem tájékoztatást nem tartalmazott, sem hasznos nem volt:

Sztálin kormányfő a miniszterelnöknek *1942. okt. 13.*
Október 9-i üzenetét megkaptam. Köszönöm.[2]

[...]

A téli hónapok megpróbáltatásait és nehézségeit végül nagyban enyhítette el-Alamein, a „Fáklya" és az oroszok nagy sztálingrádi győzelme. A sarkvidéken egy pompás művelettel még az év vége előtt sikerült baj nélkül átjuttatnunk egy konvojt. Utólagos benyomásom szerint a szovjetek magatartása részint azzal magyarázható, hogy úgy érezték: ha túlélik a telet, megengedhetik maguknak, hogy elutasítsanak minden közvetlen nyugati segítséget, hiszen addig is azt hitték, hogy a velünk való érintkezés megfertőzi őket és csorbát ejt a tekintélyükön.

Azt hiszem viszont, az legalább a mi javunkra szól, hogy türelmet tanúsítottunk, miközben szüntelenül sértegetett bennünket az a kormány, amely mindaddig bízott benne, hogy együttműködhetik Hitlerrel, amíg az rá nem támadt, és kis híján el nem pusztította.

Ideje azonban, hacsak igen röviden is, beszámolni az orosz seregek nagyszerű küzdelméről és döntő győzelméről.

A német A hadseregcsoport Kleist 1. páncéloshadseregének tizenöt hadosztályával az élén megindult a Kaukázus felé. Amikor átkelt a Donon, csekély ellenállással találta magát szemben és gyorsan nyomult előre. Augusztus 9-én Majkopba ért, az ottani olajmezők berendezéseiben azonban az oroszok alapos pusztítást végeztek. Egy másik hadoszlop augusztus 25-én bevette Mozdokot, de támadása megakadt a Tyerek folyónál, és így nem sikerült elérnie a

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 88-89.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 90.

A SZTÁLINGRÁDI CSATA 1942. 11. 20–1943. 02. 02.
2 HDS (magy.)
6 HDS (szovjet)
DÉLNYUGATI FRONT
17. LHDS 2. LHDS
1. GD. HDS
Don
Bogucsar
8. HDS (ol.)
B HDSCS
4. LF részei (ném.)
Tarnasevka
Csetkovo
Meskovszkaja
Vesenszkaja
Hopjor
5. HK HDS
3. HDS
21. HDS
65 HDS
DONI FRONT
16. LHDS
Ilovszkaja
24. HDS
66 HDS
Volga
Sztarobelszk
Ajdár
Gyerkul
Bokovszkaja
Kletszkaja
HOLLIDT HDMCS (ném.)
Perelazovszkij
Vertjacsij
VOLGAI FLOTTILLA
Millerovo
Krivorozsje
Szlepihin
6 HDS (ném.)
4 PCHDS részei
SZTÁLINGRÁD
62. HDS
Ahtuba
KALACS
Csir
Bolsinka
3. GD. HDS
Gnyilaja
Szurovikino
57. HDS
64. HDS
VOROSILOVGRÁD
Morozovszk
Logovszkij
SZTÁLINGRÁDI FRONT
8. LHDS
2. GD. HDS
Gromoszlavka
5. CSHDS
Tormoszin
Krugljakov
Matje Gverbet
DON HDSCS
4. LF részei (ném.)
Don
4 PCHDS (ném.)
Kotyelnyikovszkij
4. HDS (rom.)
HOTH HDSCS (ném.)
Kara-Szal
Obilnoje
51 HDS
Sebalin
Ketcsenyer
Az arcvonalak alakulása:
1942. 11 18.
1942 12. 16
1942. 12. 24.
1942. 12. 31.
1943. 01. 09.
1943. 01 12
1943 01. 16.
1943. 01 25.
német ellentámadások és visszavonulások
szovjet támadási irányok
német repülőterek
német illetve szovjet repülotevékenység
bekerített és megsemmisített német csapatok
Don
24. HDS
66 HDS
16. LHDS
65. HDS
Kuzmics
6 HDS (ném.)
Volga
Hutor Goncsara
Mamajev Kurgan
62. HDS
21. HDS
57. HDS
64. HDS
Karpovka

grozniji olajmezőket. Bakuig, a legnagyobb olajmezőkig pedig további ötszáz kilométer volt hátra. Szeptember 10-én elesett a Fekete-tenger partján fekvő Novorosszijszk, a Szevasztopol eleste után ott horgonyzó fekete-tengeri orosz flotta pedig Tuapszéba vonult vissza, és ott is maradt. Nem tudták teljesíteni Hitlernek azt a parancsát, hogy foglalják el az egész fekete-tengeri partvidéket. A középső partszakaszon a németek eljutottak a Kaukázus lábáig, de onnan egy tapodtat sem haladtak előre. Az oroszok a Kaszpi-tenger nyugati partja mentén húzódó vasútvonalon friss csapatokat küldtek a helyszínre, és mindenütt szilárdan ellenálltak. A sztálingrádi erőfeszítésekben kimerült Kleist egészen novemberig folytatta a küzdelmet. November 2-án vette be Nalcsikot. Ekkor beköszöntött a tél. Kleist addigra már az utolsó ütőkártyáját is kijátszotta.

A német B hadseregcsoport arcvonalán még a kudarcnál is nagyobb baj történt. Sztálingrád csábítása megbűvölte Hitlert: a város már a neve miatt is vonzó célpont volt, azonkívül fontos ipari központ is, továbbá a Kaukázus felé indított főtámadás szárnyának egyik legerősebb pontja. Mágnesként vonta magára a hatalmas erőfeszítéssel támadó német hadsereget és légierőt.

Súlyos következményekkel járt az is, hogy a 4. páncéloshadsereget délnek fordították, hogy támogassa az A hadseregcsoportot a Donon való átkelésben. Ez a hadművelet késleltette a Sztálingrád elleni támadást, s mire a páncéloshadsereg ismét keletnek fordult, a folyón át visszavonuló orosz erők már rendezték soraikat. Napról napra keményebb ellenállást tanúsítottak. A németeknek súlyos harcokat kellett vívniuk a Don és a Volga között, s csak szeptember 15-én érték el Sztálingrád külvárosát. A rákövetkező hónap pusztító támadásai során valamelyest előbbre jutottak ugyan, de iszonyú vérontás árán. Semmi sem volt képes megtörni a városuk romjai között szenvedélyes odaadással küzdő oroszokat.

A német tábornokoknak már régóta balsejtelmeik voltak, most aztán nyomós okuk volt az aggodalomra. Három hónappal az offenzíva megindulása után a támadás fő célpontjai, a Kaukázus, Sztálingrád és Leningrád még mindig az oroszok kezén voltak. A támadók súlyos veszteségeket szenvedtek, s alig kaptak pótlást. Hitler ahelyett, hogy friss katonasággal pótolta volna a veszteségeket, új, kiképzetlen hadosztályokat hozott létre. A katonai vezetők szerint végső ideje lett volna megállítani a támadást, de a „mázoló" hallani sem akart visszavonulásról. Szeptember végén még vezér-

kari főnöke, Halder is szembeszállt vele. Elbocsátották. Hitler tovább hajtotta seregeit.

Október közepére a németek helyzete észrevehetően megromlott. A B hadseregcsoport arcvonala több mint ezerkétszáz kilométerre terjedt ki. Paulus tábornok 6. hadserege Sztálingrádnál minden erőt kiadott magából, teljesen kimerült, és szárnyainak védelmét gyenge és kétes harci értékű szövetséges csapatok látták el. A tél már nem volt messze, s nyilvánvaló volt, hogy ha beáll, az oroszok megindítják az ellencsapást. Ha a doni arcvonal nem képes kitartani, veszélybe kerül a kaukázusi fronton állomásozó seregek biztonsága. Hitler azonban hallani sem akart visszavonulásról. November 19-én az oroszok megindították hosszan és remekül előkészített bekerítő támadásukat: Sztálingrádtól délre és északra lecsaptak a németek gyöngén védett szárnyára. Négy nappal később az orosz harapófogó két szára találkozott, s a 6. német hadsereg a Don és a Volga közé szorult. Paulus kitörést javasolt, Hitler azonban megparancsolta neki, hogy tartson ki. Ahogy teltek-múltak a napok, ez a sereg egyre szűkülő területre szorult vissza. December 12-én a kegyetlen időjárással dacolva a németek kétségbeesett erőfeszítésekkel megpróbálták áttörni az orosz gyűrűt, hogy felmentsék ostromlott 6. hadseregüket. Nem sikerült. Paulus és hadserege ezután még hét szörnyű héten át kitartott ugyan, sorsa azonban már megpecsételődött.

16 / Az el-alameini csata

Az új parancsnokok kinevezését követő hetekben Kairóban és a fronton szüntelenül folyt a tervezés és a gyakorlatoztatás. A 8. hadsereget úgy megerősítettük, mint addig még soha. Az otthonról küldött 51. és a 44. hadosztály hamarosan „sivatagálló" lett. Páncélos haderőnk immár hét dandárra, több mint ezer harckocsira nőtt, s ezek fele Grant és Sherman típusú amerikai harckocsi volt. Páncélosunk kétszer annyi volt, mint az ellenségnek, s a minőségük legalább olyan jó, mint azoké. A nyugati sivatagban most első ízben vonult fel ilyen nagy erejű és jól képzett tüzérség, hogy támogassa a küszöbönálló támadást.

Az 1941. október 7-én kiadott parancs értelmében a közel-keleti légierőt a főparancsnok hadászati elképzeléseinek és igényeinek rendeltük alá. De Tedder repülő marsallal szemben nem kellett me-

rev szabályokat alkalmazni. A légierő parancsnoksága és az új hadvezetés között minden szempontból jó volt a viszony. A nyugati sivatagi légierő, Coningham repülő marsall parancsnoksága alatt ötszázötven gépből állt. Két további csoport, a Máltán állomásozó gépeken kívül összesen hatszázötven repülőgéppel, azt a feladatot kapta, hogy az ellenséges kikötőket és utánpótlási útvonalakat támadja a Földközi-tengeren és a sivatagban. Az Egyesült Államok is rendelkezésünkre bocsátott vagy száz vadászgépet és közepes bombázót, összerőnk tehát ezerkétszáz bevethető repülőgépből állt. [...]

Közben csaknem egy teljes hónap telt el, s közeledett a csata időpontja.

A miniszterelnök Alexander tábornoknak *1942. okt. 20.*
Francia Afrikában és Vichyben javunkra fordul a helyzet, és a „Fáklya" előkészületei is lankadatlanul és pontosan folytatódnak. De minden reményünket abba a csatába vetjük, amelyet Ön és Montgomery készül megvívni. Lehet, hogy ez lesz a jövő kulcsa. Adja át legszívélyesebb üdvözletemet Montgomerynek és Coninghamnek. Amikor elindul, nekem csak ennyit üzenjen: „Zip!"

A légierő már meg is kezdte a maga csatáját, támadta az ellenséges csapatokat, repülőtereket és utánpótlási vonalakat. Különleges figyelmet fordított az ellenséges hajókaravánokra. Szeptemberben a tengelyhatalmak Észak-Afrikába tartó, utánpótlást szállító hajóinak harminc százaléka elsüllyedt, legnagyobbrészt légitámadások következtében. Októberben negyven százalékra nőtt az arány. Az üzemanyag-szállítmányoknak hatvanhat százaléka veszett oda útközben. A négy őszi hónapban a tengely kétszázezer tonnányi hajóterét semmisítettük meg, és ezzel súlyos kárt okoztunk Rommel seregének.

Végre aztán megérkezett az üzenet:

A főpk. a miniszterelnöknek
és a birodalmi vkf.-nek *1942. okt. 23.*
„Zip!"

Nyomban értesítettem az Elnököt:

AZ EL-ALAMEINI CSATA 1942. 10. 23–25.

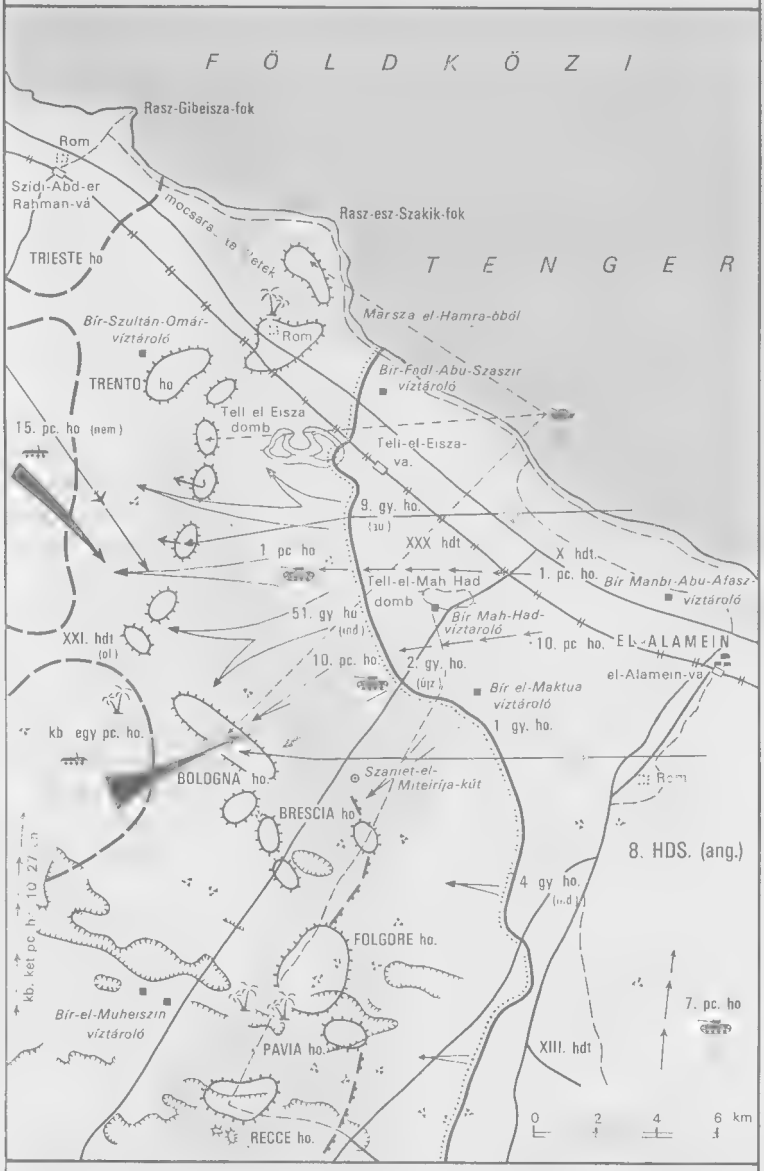

az angol frontvonal 1943. 10. 23 án

a német frontvonal 1943. 10 23-án

fontosabb autóút

olasz-német csapatok által telepített aknamezők

az angol csapatok támadása és kijutása az ellenség védelmének mélységébe 10. 25-én este.

olasz-német csapatok ellencsapásai 10. 25-én

a frontvonal 10. 25 én este

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1942. okt. 23.
Egyiptomban ma londoni idő szerint 20.00 órakor megkezdődött a csata. A hadsereg minden alakulata részt fog venni benne. Tájékoztatni fogom a fejleményekről. Ha győzünk, nagy szolgálatot teszünk vele legfőbb vállalkozásunknak. Szerephez jutnak azok a Shermanek és önjáró lövegek, amelyeket azon a sötét tobruki reggelen kaptam Öntől.

Montgomery tábornoknak három páncéloshadosztály és hét gyaloghadosztály állt közvetlen rendelkezésére. Ekkora haderő összevonásához számos találékony, félrevezető manőverre és egyéb óvintézkedésre volt szükség. Elsősorban arról kellett gondoskodni, hogy az ellenséges repülőgépek ne kísérhessék figyelemmel az előkészületeket. Ez a fáradozásunk teljes sikerrel járt, és a támadás egészen váratlanul érte az ellenséget.

Október 23-án a telihold fényénél csaknem ezer löveg húsz percen át lőtte az ellenséges ütegeket, majd a gyalogság állásait. A légibombázással is súlyosbított tűzösszpontosítás fedezetében támadásba lendült a XXX. hadtest (Leese tábornok) és a XIII. hadtest (Horrocks tábornok). A négy hadosztálynyi fronton támadó XXX. hadtestnek az volt a feladata, hogy két folyosót vágjon az ellenséges erődítményrendszeren át. Mögötte sorakozott fel a X. hadtest (Lumsden tábornok) két páncéloshadosztálya, hogy kiaknázza az áttörést. A csapatokat súlyos ellenséges tűz fogadta, mégis előretörtek, és hajnalra több helyütt mélyen behatoltak az ellenséges védvonalba. A műszakiak az előretörő csapatok mögött felszedték az aknákat, de az aknamezőn nem sikerült áthatolni, s ezért nem volt rá kilátás, hogy páncélosaink hamarosan áttörhetnek. Délebbre a 4. indiai hadosztály a Ruveiszat-magaslatról indított támadásokat, a XIII. hadtest 7. páncélos- és 44. lövészhadosztálya pedig a velük szemközt lévő ellenséges védelmi állásokba hatolt be. Ez a támadás el is érte célját, mert három napon át lekötötte az ellenség két páncéloshadosztályát, pedig a fő csata északon bontakozott ki.

Mindeddig azonban a nagy mélységben kiépített aknamezőkből és védelmi állásokból álló ellenséges védvonalat nem sikerült áttörni. 25-én hajnalban Montgomery értekezletre hívta össze magasabb parancsnokait, s elrendelte, hogy eredeti utasítása értelmében a páncélosok még hajnal előtt ismét lendüljenek támadásba. Ezen a napon sikerült nehéz harcok árán folytatni az előnyomulást, köz-

ben azonban csapataink a Vese-kúpnak nevezett dombon a heves ellentámadásokat indító 15. német páncéloshadosztály és az Ariete páncéloshadosztály kereszttüzébe kerültek. A XIII. hadtest arcvonalán nem erőltettük tovább a támadást, hogy a 7. páncéloshadosztály a döntő pillanatban sértetlenül kapcsolódhassék be a küzdelembe.

Az ellenséges vezetésben ezalatt súlyos zavar támadt. Rommel még szeptember végén kórházba vonult Németországban, és helyét Stumme tábornok foglalta el, aki azonban az ütközet kezdete után huszonnégy órával meghalt szívszélhűdésben. Rommel, Hitler kérésére, kijött a kórházból, és 25-én este átvette a parancsnokságot.

Október 26-án az ellenséges vonalak mély beékelődésének teljes kerületén, elsősorban a Vese-kúp körül, folytatódtak a súlyos harcok. Az ellenséges légierő az előző két napon át nem mutatott különösebb aktivitást, most azonban határozottan szembeszállt fölényben lévő légierőnkkel. Számos összecsapás zajlott le, s többnyire a mieink kerültek ki belőlük győztesen. A XIII. hadtest késleltette ugyan, megakadályozni azonban nem tudta, hogy a németek északra irányítsák páncélos erejüket, mert hiszen már tudták, hogy arcvonaluknak ez a legfontosabb szakasza. Ezt a mozdulatot azonban erősen akadályozta légierőnk.

Ekkor új és sikeres előretörésre vállalkozott a Morshead tábornok parancsnoksága alatt harcoló 9. ausztrál hadosztály. Északnak indított támadást, a beékelődéstől a tenger felé. Montgomery nyomban kihasználta ezt a jelentős sikert. Megállította a nyugatra törő új-zélandiakat, ugyanakkor elrendelte, hogy az ausztrálok tovább nyomuljanak észak felé. Ezzel az északi szárnyat alkotó német gyaloghadosztály visszavonulását veszélyeztette. Egyúttal úgy ítélte meg, hogy fő támadásának lendülete kezd megtörni az aknamezőkön és a sűrűn felállított páncéltörő lövegeken. Ezért csapatait és tartalékait új támadásra vonta össze.

27-én és 28-án csapataink egész nap heves harcokban védelmezték a Vese-kúpot a közben délről átcsoportosított 15. és 21. német páncéloshadosztállyal szemben.

[...]

Montgomery ezután elkészítette a döntő áttörés, a „Túlnyomás" *(Supercharge)* hadművelet tervét és meghozta a szükséges intézkedéseket. A 2. új-zélandi és az 1. brit páncéloshadosztályt kivonta az arcvonalból, kivált az utóbbit kellett mindenképpen újjászervezni,

mert jelentős szerepet játszott a Vese-kúp elleni német páncélostámadás visszaverésében. Külön tartalékerőt képezett a 7. brit páncélos- és az 51. lövészhadosztály, valamint a 44. hadosztály egyik dandárja. Az áttörésre a 2. új-zélandi hadosztályt, a 151. és 152. brit gyalogdandárt és a 9. brit páncélosdandárt jelölték ki. [...]

Az ausztrálok szüntelen, elkeseredett harcban törtek előre, s nagyszerű előnyomulásuk a mi javunkra döntötte el az egész csata sorsát. November 2-án hajnali egy órakor megkezdődött a „Túlnyomás" hadművelet. Háromszáz löveg zárótüzének fedezetében az új-zélandi hadosztály mellé rendelt brit dandárok áttörték az ellenség védelmi övezetét, és a 9. brit páncélosdandár tovább folytatta az előretörést. A Rahmánba vezető útnál azonban újabb, páncéltörő lövegekkel felszerelt erős védelmi vonalba ütközött. Hosszú összecsapás következett, a dandár súlyos veszteségeket szenvedett, de mögötte nyitva maradt a folyosó, és rajta az ellenséges vonalak mögé hatolt az 1. brit páncéloshadosztály. Ekkor következett be a csata utolsó páncélos-összecsapása. Az ellenség valamennyi megmaradt harckocsiját bevetette a kiszögellés két szárnyán, de támadását visszavertük. Ezzel bekövetkezett a döntő fordulat, de másnap, 3-án, amikor pedig légi felderítésünk már jelentette, hogy az ellenség megkezdte a visszavonulást, a rahmáni út mentén felsorakozó utóvéd még mindig sakkban tartotta támadásunk fő erőit. Hitler parancsban tiltotta meg a visszavonulást, csakhogy a németek már nem voltak többé urai a helyzetnek. Már csak egyetlenegy rést kellett ütnünk a védelmi vonalon. November 4-én kora hajnalban Tel-el-Aggagirtól nyolc kilométerre délre az 5. indiai dandár villámgyors támadásba lendült, mégpedig teljes sikerrel. Ezzel megnyertük a csatát, s páncélosaink előtt megnyílt az út, hogy a nyílt sivatagban folytassák az üldözést.

Alexander tábornok a miniszterelnöknek 1942. nov. 4.
Tizenkét napi heves és súlyos harc után a 8. hadsereg súlyos vereséget mért a Rommel parancsnoksága alatt álló német és olasz erőkre. Az ellenséges arcvonalat áttörtük, erős brit páncéloskötelékek jutottak át rajta és tevékenykednek az ellenség mögöttes területein. Azok az ellenséges erők, amelyek el tudnak szakadni, teljes visszavonulásban vannak, páncélosaink, mozgékony csapataink és légierőnk szüntelen támadásai közepette. Más ellenséges hadosztályok még tartják állásaikat, és megpróbálják elhárítani a vereséget. Ez

utóbbiakat valószínűleg bekerítjük és elvágjuk. A RAF végig elsőrendű támogatást nyújtott a földi harcokhoz, és szüntelenül bombázza a visszavonuló ellenséges hadoszlopokat. A harcok még tartanak.

A miniszterelnök Alexander tábornoknak 1942. nov. 4.
Szívemből gratulálok Önnek a kiváló helyettese, Montgomery parancsnoksága alatt harcoló 8. hadsereg ragyogó egyiptomi fegyvertényéhez. Jóllehet eltarthat még néhány napig, amíg a siker gyümölcsét learatjuk, máris nyilvánvaló, hogy óriási jelentőségű eseménnyel van dolgunk, amely a világháború egész menetére hatással lesz.
Ha a táviratában jelzett jogos remények beválnak, s nyilvánvalóvá válik, hogy tömegével ejtik a foglyokat, és az ellenség általános visszavonulót fúj, úgy tervezem, hogy Britannia-szerte a háború kezdete óta először megkondíttatom a harangokat. Ha lehet, néhány napon belül közölje, mikor jön el az ideje. Legalább húszezer hadifogoly kellene hozzá. Bizonyára megérti, hogy a „Fáklya" közeledtével a legjobbkor jönne ez a demonstráció, mert bátorítóan hatna a „Fáklyá"-ban részt vevő barátainkra, az ellenség figyelmét pedig elvonná arról, hogy mi készül.
A „Fáklya" pontosan az előírt terv szerint és meglepő titokban halad. Nemsokára az egész helyzetet újra át kell tekintenünk.

Rommel már csak a visszavonulással foglalkozott, de erőinek csak egy részére volt elegendő szállítóeszköze és üzemanyaga, és a németek, bár bátran harcoltak, a járműveket elsősorban maguknak tartották fenn. A hat olasz hadosztály sokezernyi katonáját kevés élelemmel és vízzel magára hagyták a sivatagban, ahol fogságba esés és a hadifogolytábor várt rájuk. A hadszíntéren tömegestül hevertek az elpusztított vagy hasznavehetetlenné tett harckocsik, lövegek és járművek. A németek feljegyzései szerint a páncéloshadosztályok kétszáznegyven bevethető harckocsijából november 5-ére csak harmincöt maradt. A német légierő letett arról a reménytelen kísérletéről, hogy megmérkőzzék fölényben lévő légierőnkkel, amely most szinte akadálytalanul támadhatta a küszködve nyugat felé igyekvő hatalmas ember- és járműoszlopokat. Rommel maga is nagy elismeréssel szólt róla, hogy milyen nagy szerepet játszott az eseményekben a királyi légierő. Hadserege végleg vereséget

szenvedett; helyettesét, von Thoma tábornokot kilenc olasz tábornokkal együtt foglyul ejtettük.

Jó okunk volt remélni, hogy az ellenség vereségét a teljes megsemmisítésig fokozzuk. Az új-zélandi hadosztályt Fuka felé indították útnak, mire azonban november 5-én odaért, az ellenség már áthaladt a településen. Még volt rá esélyünk, hogy Mersza-Matrúhnál elvágjuk az útját: erre tartott az 1. és a 7. brit páncéloshadosztály. 6-án napnyugtakor ért Mersza-Matrúh közelébe, s az ellenség még nem csúszott ki az összezárulóban lévő csapdából. Ekkor eleredt az eső, s az előretolt egységek szűkölködtek üzemanyagban. 7-én egész nap szüneteltetni kellett az üldözést. Ez a huszonnégy órás megállás lehetetlenné tette a teljes bekerítést. Négy német és nyolc olasz hadosztály azonban harcoló alakulatként megszűnt létezni. Harmincezer foglyot ejtettünk, és hatalmas tömegű mindenféle hadianyagot zsákmányoltunk. Rommel feljegyezte, hogyan vélekedik arról a szerepről, amelyet tüzéreink játszottak vereségében: „A brit tüzérség ismét tanúságot tett ismert kiváló képességeiről. Különösen figyelemreméltó volt nagy mozgékonysága és az, hogy igen gyorsan tudott alkalmazkodni a támadó csapatok igényeihez".[1] [...]

Alexander tábornok a miniszterelnöknek 1942. nov. 6.
Kongassák meg a harangokat! A hadifoglyok számát húszezerre, a zsákmányolt harckocsikét háromszázötvenre, a lövegekét négyszázra, a teherautókét több ezerre becsüljük. Előretolt mozgékony csapataink Mersza-Matrúhtól délre járnak. A 8. hadsereg előretör.

Eszembe jutott, mi történt Cambrai után 1917-ben,[2] és végül is úgy döntöttem, hogy mégsem kondíttatom meg a harangokat, amíg sikerrel meg nem indul a küszöbönálló „Fáklya" hadművelet. Reméltem azonban, hogy egy héten belül meglesz a harangozás, s erről tájékoztattam is Alexander tábornokot.

[1] Desmond Young: *Rommel, the Desert Fox.* New York, 1950. 258.

[2] 1917. november–decemberben a britek a franciaországi Cambrai-nál aratott fényes kezdeti győzelem után – ekkor kondították meg London harangjait – súlyos vereséget szenvedtek az ellentámadást indító németektől.

Az el-alameini egészen másfajta csata volt, mint az eddigi sivatagi ütközetek. Széltében jól határolt, alaposan megerődített és nagy erőkkel védelmezett arcvonallal volt dolgunk. Megkerülő hadmozdulat egyik szárnyon sem jöhetett szóba. Az erősebb félnek, ha kezébe akarta ragadni a kezdeményezést, valahol át kellett törnie. Így hát olyasfajta csatát vívtunk, mint amilyenekhez az első világháború nyugati frontján szoktunk hozzá. Egyiptomban olyasféle erőpróbát kellett kiállnunk, mint 1917 végén Cambrai-nál és aztán az 1918-as év számos csatájában: a támadók rövid és jó utánpótlási útvonalakat építettek ki, a lehető legkoncentráltabban vetették be a tüzérséget, a pergőtüzet pedig a harckocsik betörése követte.

Montgomery tábornok és főparancsnoka, Alexander tapasztalt, tanult és alkotó szakértője volt ennek a harcmodornak. Montgomery remekül bánt a tüzérséggel. Őrá is érvényes, amit Bernard Shaw mondott Napóleonról, aki hitt benne, hogy „az ágyúk elpusztítják az embert". Később is mindig arra törekedett, hogy a nagy sivatagi térségekben végrehajtott páncélos hadmozdulatokkal járó széttagolt tüzérségi csatározások helyett három-négyszáz löveget összpontosítson egységes vezetés alatt. Természetesen a méretek sokkal kisebbek voltak, mint annak idején Franciaországban és Flandriában. El-Alameinnél tizenkét nap alatt tízezer embert veszítettünk, a Somme-nál pedig már az első napon hatvanezret. A védekező fél tűzereje viszont félelmetes mértékben megnőtt az előző háború óta, márpedig az első világháborús idők uralkodó felfogása szerint kétszeres vagy háromszoros tüzérségi és gyalogsági fölényre volt szükség ahhoz, hogy át lehessen törni egy gondosan megerődített védvonalat. El-Alameinnél korántsem voltunk ekkora fölényben. Az ellenséges front nemcsak több vonalban felsorakozó megerődített állásokból és géppuskafészkekből állt, hanem nagy mélységben kiépített védelmi rendszert alkotott. Előtte pedig minden korábbinál jobb minőségű és sűrűbb aknamezőkből félelmetes védőpajzs húzódott. Az el-alameini csata ezért örök időkre fényes lapja a brit hadikrónikáknak.

De nemcsak ezért nem merül feledésbe, hanem azért sem, mert ez hozta meg a nevezetes „sorsfordulót". Szinte azt mondhatnánk: „El-Alamein előtt nem arattunk győzelmet, el-Alamein után nem szenvedtünk vereséget."

Roosevelt elnök előítélettel viseltetett de Gaulle tábornokkal szemben, Vichyvel pedig Leahy tengernagy révén kapcsolatot tartott fenn. Ezenkívül emlékeztünk még rá, hogy két éve kiszivárgott a dakari támadás híre, ezért az a döntés született, hogy a szabad franciáknak semmilyen tájékoztatást nem adhatunk a „Fáklyá"-ról. Én nem szálltam ugyan szembe ezzel a határozattal, de azért nem felejtettem el, hogy bennünket, briteket milyen kapcsolat fűz de Gaulle-hoz, s milyen súlyos sértés neki, hogy készakarva kizárjuk terveinkből. Az volt a szándékom, hogy közvetlenül a támadás előtt értesíteni fogom. Hogy valamelyest enyhítsem az őt és mozgalmát érő csapást, úgy intéztem, hogy Madagaszkár igazgatása az ő kezébe kerüljön. Mindaz, amiről az előkészületek idején tudtunk, s mindaz, amiről azóta értesültünk, teljes mértékben alátámasztja azt a nézetünket, hogy az észak-afrikai franciák magatartását károsan befolyásolta volna, ha de Gaulle-t bevonjuk a vállalkozásba.

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1942. nov. 5.
1/ Valamikor a D-nap előtt, amikor már biztos, hogy alkalmas az időjárás, fel kell világosítanom de Gaulle-t a „Fáklyá"-ról. Mint bizonyára Ön is emlékszik rá, 1940-ben ünnepélyes levélváltásban ismertem el a szabad franciák vezetőjének. Úgy hiszem, megbízhatunk katonai becsületében.
2/ Kifejtem majd neki, hogy a „Fáklya" az Egyesült Államok vállalkozása és amerikai hadititok, ezért nem tettem neki róla említést, továbbá nem azért marad ki az akcióból, mintha nem a legjobb érzésekkel viseltetnénk iránta, hanem a „Fáklya" övezetében várható helyi bonyodalmak miatt, valamint azért, mert a lehető legcsekélyebb méretűre kell korlátozni a harcokat. Intézkedtem, hogy valamikor pénteken jelentse be Le Gentilhomme tábornok madagaszkári kormányzói kinevezését. Ez lesz a vigaszdíj. Ezzel megmutatjuk, hogy nem kívánunk elpártolni a szabad franciáktól. Ami Giraud-hoz fűződő viszonyát illeti, úgy gondolom, politikai szövetségre kellene lépniük, ámbár hogy miként, azt nem tudom előre megmondani. Remélem, Ön jóváhagyja a tervezett eljárást.

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek *1942. nov. 5.*
Nagyon tartok tőle, hogy ha de Gaulle-nak bármilyen módon köze lesz a „Fáklyá"-hoz, az kedvezőtlenül hathat ígéretes erőfeszítéseinkre, hogy az afrikai francia erők jelentős részét expedíciós csapataink mellé állítsuk.
Ezért nem tartom tanácsosnak, hogy a sikeres partraszállás előtt bármiféle tájékoztatást adjon de Gaulle-nak a „Fáklyá"-ról. Utána közölheti vele, hogy az amerikai expedíciós haderő amerikai parancsnoka az én jóváhagyásommal elengedhetetlen biztonsági rendszabálynak tekintette a teljes titoktartást és ragaszkodott hozzá.
Ha pénteken de Gaulle bejelentené az új madagaszkári kormányzó kinevezését, az semmit sem használna a „Fáklyá"-nak; egyelőre érje be annyival, hogy saját hívei körében fenntartja tekintélyét.
Leahy tengernagy teljesen egyetért az itt kifejtett véleménnyel.

Nyilvánvaló volt, hogy szükségünk volna egy kiemelkedő francia személyiségre, és erre a szerepre a britek és az amerikaiak szemében senki nem látszott alkalmasabbnak, mint Giraud tábornok, ez a magas szintű, harcos parancsnok, aki megszökött a németországi hadifogságból, és drámaian vakmerő kalandjának története bejárta az egész világot. 1937-ben, amikor látogatást tettem a Maginot-vonalban, már találkoztam vele: akkor a fő frontszakasz parancsnoka volt. Beszámolt első világháborús kalandjairól: akkor is megszökött a német hadifogságból. Magam is egykori szökött fogoly[1] lévén, afféle szellemi közösség jött létre köztünk. Az újabb háborúban hadseregparancsnokként vett részt, s az előzőnél is szenzációsabb körülmények között ismételte meg ifjúkori hőstetteit. [...]

Az amerikaiak titkos tárgyalásokba bocsátkoztak a tábornokkal, és úgy tervezték, hogy a döntő pillanatban a Riviéráról Gibraltárba viszik. Nagy reményeket fűztünk a „Tekekirályhoz", ahogy rejtjeltáviratainkban hívtuk. November 3-án az alábbi táviratot küldtem az Elnöknek:

[1] Churchill 1900-ban, az angol-búr háborúban, haditudósítóként búr fogságba esett, majd megszökött.

„Tekekirály" azt rádiózta, hogy azonnal át akar állni, gépet kér, hogy Gibraltárba repüljön. Eisenhower válaszul azt tanácsolta neki, szálljon brit tengeralattjáróra, mely amerikai kapitány parancsnoksága alatt máris partközelben tartózkodik.

Nem éppen veszélytelen tengeri út után Giraud és két fia végül is baj nélkül célhoz ért.

Eközben hatalmas flottáink már közeledtek a támadás színhelyéhez. Eltökélt szándékunk volt, hogy mindenáron gondoskodunk biztonságos átjutásukról. A brit kikötőkből induló konvojok legnagyobb részének a Vizcayai-öblön kellett áthaladnia, s így keresztezett minden német U-Boot-útvonalat. Erős kíséretre volt tehát szükség, továbbá nemcsak azt kellett valamiképpen álcáznunk, hogy október elejétől az összevont hajók fokozatosan megtöltötték a Clyde torkolatát és más nyugati kikötőinket, hanem a konvojok útjának is titokban kellett maradnia. Ez teljes mértékben sikerült is. A németeket saját titkosszolgálatuk vezette félre: úgy vélekedett ugyanis, hogy ismét Dakar felé tartunk. Október végére mintegy negyven német és olasz tengeralattjárót vontak össze az Azori-szigetektől délre és keletre. Sikerült is alaposan megtizedelniük egy Sierra Leonéból hazafelé tartó nagy konvojunkat: tizenkét hajónk elsüllyedt. Esetünkben azonban ez elviselhető áldozat volt. Az első „Fáklya"-konvoj október 22-én hajózott ki a Clyde torkolatából. 26-ára az összes gyors járatú csapatszállító hajó a tengeren volt már, és Casablanca felé hajóztak a közvetlenül az Egyesült Államokból indított amerikai erők is. A hatszázötven hajóból álló hatalmas expedíciós flotta mozgásba lendült. Úgy sikerült átjutnia a Vizcayai-öblön és az Atlanti-óceánon, hogy sem a tengeralattjárók, sem a Luftwaffe gépei nem bukkantak rá.

Minden rendelkezésre álló erő készenlétben volt. Fent északon cirkálóink a Dánia-szorost és az Északi-tenger kijáratait tartották szemmel, nehogy az ellenség felszíni hajói beavatkozhassanak. Más cirkálóink az Azori-szigetek közelében az érkező amerikaiak útját fedezték, angol és amerikai bombázók pedig Franciaország atlanti partvidékén támadták a német tengeralattjáró-támaszpontokat. A Gibraltári-szoros környékén szemlátomást nagy tengeralattjáró-összevonás folyt, az élen haladó hajóink azonban a november 5-éről 6-ára virradó éjszaka elérték a Földközi-tengert, s az ellenség még ekkor sem vette észre őket. Az Algírba tartó konvoj már alig

egy napnyira volt célpontjától, mire felfedezték, de még akkor is csak egyetlen hajóját érte támadás.

Eljött az ideje, hogy az Elnök közzétegye kiáltványát. Az első tervezet némi aggodalmat keltett bennem, mert az Elnök „kedves öreg barátom"-nak nevezte benne Pétain marsallt, s felelevenítette az 1916-os verduni ütközet kissé idejétmúlt dicsőségét. Úgy éreztem, ez lenne a gaulle-istáknak a kegyelemdöfés.

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1942. nov. 3.
Legyen szabad megmondanom, hogy túlságosan barátságosnak tartom a Pétainhez küldendő üzenetének hangnemét. Pétain árfolyama alighanem igen alacsony manapság. Hírnevét arra használta, hogy olyan kárt okozzon nekünk, amilyenre kisebb személyiség nem lett volna képes. Kérem, gondoljon rá, milyen hatással lenne a dolog a gaulle-istákra, akiknek sokkal tartozunk, s most még azt is el kell majd viselniük, hogy nem avattuk be őket. Úgy értesültem, hogy különféle más körök is kedvezőtlenül reagálnának. Természetesen nagyon is helyénvaló, hogy barátságos üzenetet küldjön neki, csak arra kérem, hogy valamelyest tompítsa a hangnemét.

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek 1942. nov. 4.
Egyetértek Önnel abban, hogy a Pétainnek szóló üzenet hangnemét tompítani kell, már át is írtam, s biztos vagyok benne, hogy nem fogja sérteni Franciaország barátait.

[...]

Eisenhower november 5-én kockázatos repülőút után Gibraltárba érkezett. Az erődöt az első nagyszabású amerikai–brit vállalkozás parancsnokának rendeltem alá ideiglenes főhadiszállásként.

Közeledett Gibraltár nagy háborús erőpróbája. Természetesen már 1939 szeptemberében életbe léptek az esetleges ostrom elhárítását célzó védelmi rendszabályok. A spanyol határ mentén lassanként erős védelmi rendszer épült ki, a fölléje nyúló sziklába üregeket robbantottak, s oda telepítették a földszorosra vigyázó lövegeket. Légitámadásokra, partraszállásra és légi szállítású csapatok támadására egyaránt fel kellett készülnünk. Nagyon fontos volt, hogy gondoskodjunk a védők vízellátásáról, s 1940-re fel is épültek a sziklában elhelyezett lepárlóüzemek, amelyek biztosították a bőséges vízellátást. Nem akármilyen teljesítmény volt az.

Gibraltár újonnan kiépített légi támaszpontjával játszotta a legnagyobb szerepet a háborúban. A lóversenytérre épített egyetlen leszállópályát 1942-től kezdve széles és több mint másfél kilométer hosszú repülőtérré bővítették. A nyugati vége benyúlt a Gibraltári-öbölbe; az alagútépítés közben kitermelt kőzet szolgált építőanyagként. Itt összpontosították a „Fáklya" hatalmas légierejét. Az egész földnyúlvány zsúfolásig megtelt gépekkel; mire eljött a „0. óra", tizennégy vadászszázad volt Gibraltárban. Mindez a lázas tevékenység szükségképp a német megfigyelők szeme előtt zajlott le, s csak abban reménykedtünk, hogy azt hiszik, hogy pusztán Málta védelmét akarjuk megerősíteni. Mindent el is követtünk, hogy félrevezessük őket. Úgy látszik, sikerült.

Eisenhower joggal vélekedhetett így: „Britannia Gibraltárja tette lehetővé Északnyugat-Afrika elözönlését."[1]

Eisenhower tábornok a miniszterelnöknek *1942. nov. 7.*
Tegnap rendben megérkeztem.
Remélem, „Tekekirályt" előre küldhetem Észak-Afrikába, de minden attól függ, jó lesz-e az idő, s a tengeralattjáróról át tud-e szállni repülőgépre. Erről majd hivatalosan jelentek.
Még egyszer fogadja hálás köszönetemet, hogy az elmúlt hónapokban lankadatlanul támogatott és bátorított. Bizakodunk és szilárdan hisszük, hogy a jó szerencse kitart mellettünk.

[...]

Giraud azzal az elképzeléssel érkezett Gibraltárba, hogy ő lesz az észak-afrikai főparancsnok, s az ő irányítása alá rendelik az amerikai és a brit seregeket. Igaz, nem tudta előre, mekkora haderőről van szó. Ő maga mindenesetre azt sürgette, hogy az afrikai hadművelet helyett vagy azzal párhuzamosan szálljunk partra Franciaországban, és egy ideig minden jel szerint azt hitte, hogy elképzelése reális. Eisenhower tábornoknak két álló napig kellett vitatkoznia vele, mire a bátor francia belenyugodott a dolgok állásába. Mindannyian túlságosan nagy reményeket fűztünk „Tekekirályhoz", de őt mindenki másnál nagyobb csalódás érte később, amikor kiderült, hogy milyen csekély befolyása van az észak-afrikai francia kormányzók, tábornokok, sőt az egész tisztikar körében.

[1] Eisenhower: *Keresztes háború Európában.* Budapest, 1982. 97.

Végre eljött a támadás pillanata. Eisenhower tábornok a *Keresztes háború Európában* című művében szemléletesen számol be róla, milyen aggodalmakkal küszködött a november 7-éről 8-ára virradó éjszakán és a rákövetkező néhány napon. Ő mindig jól viselte az efféle megterhelést. A kockán forgó tét rettenetes volt, a mindent veszélyeztető időjárás bizonytalan, a rendelkezésre álló értesülések töredékesek, a franciák magatartása bonyodalmas, Spanyolország felől veszély fenyegetett – mindez, magukról a harcokról nem is szólva, nyilván kemény és rendkívüli próba volt a hatalmas és közvetlen felelősséget viselő parancsnoknak.

Különös, de végül rendkívül szerencsés kimenetelű bonyodalom is támadt. Darlan tengernagy, miután befejezte észak-afrikai szemleútját, hazatért Franciaországba. Fia gyermekparalízist kapott, és Algírban kórházba vitték. A rossz hírt meghallván a tengernagy november 5-én visszarepült Algériába. Így az angol-amerikai partraszállás előestéjén éppen Algírban tartózkodott. Furcsa és elképesztő véletlen egybeesés volt ez. Murphy azt remélte, hogy még a partraszállás előtt hazautazik. Darlant azonban annyira lefoglalta a fia betegsége, hogy még egy napot Fénard tengernagy villájában töltött.

Algírban legfőbb reménységünk hetek óta Juin tábornok, a francia katonai parancsnok volt. Bensőséges viszonyt tartott fenn Murphyvel, de a partraszállás időpontját mégsem közölték vele. 7-én, nem sokkal éjfél után, Murphy felkereste Juint, és közölte vele, hogy ütött az óra. Hatalmas angol-amerikai hadsereg közeledik Afrika partjaihoz, óriási túlerőben lévő légierő és flotta támogatásával, s néhány órán belül megkezdi a partraszállást. Juin tábornok, jóllehet elkötelezte magát mellettünk és a vállalkozás mellé állt, döbbenten fogadta a hírt. Addig biztos volt benne, hogy teljesen ura a helyzetnek Algírban. Tudta azonban, hogy amíg Darlan jelen van, az ő kezében nem marad semmi hatalom. Alig néhány bátor fiatal francia tart vele. Nagyon is jól tudta, hogy a miniszter tengernagy vette át tőle a katonai vezetés és a kormányzat irányítását. Nem lehetett vitás, hogy senki nem fog neki engedelmeskedni. Miért nem értesítettük előbb – tűnődött –, hogy mikor köszönt be a 0. óra? Nyilvánvaló volt, hogy miért, de ha értesítették volna is, attól még semmivel nem lett volna nagyobb hatalom a kezében. Darlan a helyszínen tartózkodott, s a Vichyhez hű franciák őneki engedelmeskedtek. Murphy és Juin úgy döntöttek, hogy telefonálnak Dar-

lannak, és megkérik, haladéktalanul jöjjön oda. Darlan, akit álmából vertek fel Juin tábornok sürgős üzenetével, már hajnali kettő előtt ott volt. Amikor közölték vele, hogy küszöbön áll a támadás, elvörösödött, és így szólt: „Régóta tudom, hogy a britek ostobák, de mindig azt hittem, hogy az amerikaiak értelmesebbek. Most már kezdem azt hinni, hogy önök is éppen annyit hibáznak, mint ők."

Darlan hírhedt volt róla, hogy ellenszenvvel viseltetik Nagy-Britanniával szemben, és hosszú ideje elkötelezte magát a tengelyhatalmak mellett. 1941 májusában beleegyezett, hogy megnyissák Dakar kikötőjét a németek előtt, továbbá, hogy átengedjék Tunézián a Rommel seregeinek szánt utánpótlást. Akkor ezt az álnok sakkhúzást Weygand tábornok, az észak-afrikai főparancsnok akadályozta meg: sikerült ugyanis rávennie Pétaint, hogy utasítsa el a németek követeléseit. Hitlert annak idején a küszöbönálló orosz hadjárat kötötte le, ezért haditengerészeti törzsének tanácsa ellenére nem erőltette a dolgot. Ugyanazon év novemberében Weygand-t felmentették főparancsnoki tisztségéből, mert a németek megbízhatatlannak ítélték. A tengely dakari terveiről nem esett több szó, a tunéziai kikötőket azonban később megnyitották a tengely hajói előtt, s 1942 nyarán ennek nagy szerepe volt Rommel seregeinek ellátásában. Azóta a helyzet megváltozott, s vele együtt megváltozott Darlan magatartása is. De hiába fontolgatta, hogy elősegíti Északnyugat-Afrika angol–francia megszállását, forma szerint és ténylegesen Pétainnek tartozott hűséggel. Tudta, hogy ha átáll a szövetségesekhez, személyes felelősség fogja terhelni azért, hogy a németek bevonulnak a meg nem szállt francia területekre. Mert hogy bevonulnak, afelől nem lehetett kétség. Nem tehetett tehát mást, mint hogy táviratban cselekvési szabadságot kérjen Pétaintől. Az események könyörtelen láncolata szörnyű helyzetbe sodorta, más választása tehát nem volt.

Az eseményeket azonban nem lehetett megállítani. Csakhamar puskákkal felfegyverkezett Vichy-ellenes francia ifjak csoportjai vették körül a villát azzal az eltökélt szándékkal, hogy helyes cselekvésre kényszerítik a bentlévőket. Senkit sem engedtek se be, se ki. Hajnal előtt a rendőrhatóság utasítására, rutinszerű őrjáratban, ötven *gardes mobiles* érkezett a villához, és szétoszlatta a törvényszegő csoportot. Most ők következtek: Juint Murphyvel, valamint K. Pendarral, a marrákesi amerikai alkonzullal együtt letartóztatták. Darlantól várták a további parancsot. A tengernagy Pendart

bízta meg hogy vigye el Pétainhez címzett táviratát a haditengerészet algíri főhadiszállására. Az ügyeletes francia haditengerészeti parancsnok, miután meggyőződött róla, hogy a távirat csakugyan Darlantól származik, feladta, a küldöncöt azonban őrizetbe vette. Addigra már ütött az óra, s javában folyt az algíri és az oráni partraszállás. Reggelre Darlan és Juin is értesült a hírekről. Egymást éberen szemmel tartva, Murphyt pedig a rendőrség őrizetében hagyva a császári erődbe, az algíri főhadiszállásra hajtattak, ahonnan Darlan reggel 7.40-kor az alábbi táviratot küldte Pétainnek:

7.30-kor a következő volt a helyzet: brit hajókról amerikai csapatok szálltak partra Algírban és környékén. A védők sok helyütt visszaverték a támadást, elsősorban a kikötőben és a haditengerészet főhadiszállásánál. Másutt sikerrel járt a meglepetésszerű partraszállási kísérlet. A helyzet súlyosbodik, s a védekező csapatokat csakhamar legyűrik. A jelentések arra vallanak, hogy tömeges partraszállást készítenek elő.

November 8-án, nem sokkal éjjel egy után, Algírnál partra szálltak az első brit és amerikai egységek. A partvonal mentén nem ütköztek jelentősebb ellenállásba. A legsúlyosabb összecsapás az algíri kikötőben zajlott le: két brit romboló, a *Broke* és a *Malcolm* megpróbált betörni a kikötőbe és amerikai rohamosztagokat partra tenni a mólón. Ezeknek az lett volna a dolguk, hogy elfoglalják a kikötőt és a partvédelmi ütegeket, és megakadályozzák a horgonyzó hajók elsüllyesztését. E merész támadásban a két brit hajó a partvédelmi ütegek tüzébe került, és a vállalkozás katasztrófába torkollott. A *Malcolm* csakhamar harcképtelenné vált, a *Broke*-nak azonban negyedik kísérletre sikerült behatolnia a kikötőbe és partra tennie a fedélzetén tartózkodó katonaságot. Súlyosan megrongálódott, vissza tudott azonban vonulni, de másnap a nyílt tengeren elsüllyedt. A parton számos katonát bekerítettek, s ezek kénytelenek voltak megadni magukat. De. 11.30-kor Darlan újabb táviratban közölte a főnökével: „Algírt ma este valószínűleg beveszik." Du. 5-kor pedig: „Mivel feltartóztató kísérleteink ellenére amerikai csapatok hatoltak be a városba, felhatalmaztam Juin tábornokot, a főparancsnokot, hogy tárgyalásba bocsátkozzék az algíri fegyverletételről, de csak erről." A közben szabadon bocsátott Pendar menlevelet kapott, hogy eljuthasson az amerikai parancsnok-

hoz, és az algíri fegyverletétel este 7-kor hatályba lépett. Darlan ezzel az amerikaiak hatalmába került, Juin tábornok pedig a szövetségesek irányítása alatt visszanyerte parancsnoki hatáskörét.

Az oráni támadást az Egyesült Államok Britanniában kiképzett és behajózott „központi támadó csoport"-ja hajtotta végre. A főtámadás a várostól keletre fekvő arzévi öbölben november 8-án éjjel 1 órakor kezdődött, nyugatabbra pedig két kisegítő partraszállási hadművelet zajlott le. A franciák hevesebb ellenállást tanúsítottak, mint Algírnál. A védelemben olyan francia egységek is részt vettek, amelyek már Szíriában is harcoltak a britek ellen, valamint olyan haditengerészeti alakulatok, amelyekben még élt a britek 1940-es mersz-el-kbíri támadásának keserű emléke. E korábbi események tudatában az amerikaiak itt számítottak a legnagyobb ellenállásra, a partraszállás mégis a tervek szerint zajlott le. Közben két kisegítő hadművelet kudarcba fulladt. Az egyik az a merész ejtőernyős támadás volt, amellyel az amerikaiak az Orán mögött fekvő repülőtereket akarták elfoglalni. Egy amerikai ejtőernyős gyalogzászlóalj Angliából indult el erre a bátor vállalkozásra, de Spanyolország fölött a kötelék viharba került és szétszóródott. Az élen haladó osztagok tovább repültek, navigációs hiba miatt azonban a célponttól több kilométerre értek földet. Később sikerült egyesülniük partra szállt bajtársaikkal és részt venniük a tafarouai repülőtér elfoglalásában.

A második kudarc szenvedő alanya az a két kisebb brit csatahajó volt, amely az oráni kikötőben akart amerikai csapatokat partra tenni. Akárcsak Algírban, itt is az lett volna a feladat, hogy elfoglalják a kikötői berendezéseket, mielőtt még a franciák tönkretennék őket, vagy elsüllyeszthetnék a hajókat. Ezért számos műszaki szakember is részt vett a támadásban. A vállalkozás azért lett volna fontos, mert a szövetségeseknek mindenképpen szükségük volt rá, hogy Orán kikötőjét mihamarabb használatba vegyék és támaszponttá építsék ki. Nem sokkal a fő partraszállási hadműveletek megindítása után F. T. Peters fregattkapitány parancsnoksága alatt a *Walney*, nyomában a *Hartland*-del, behatolt a kikötőbe. Mindkettő amerikai parti őrhajó volt, s a kölcsönbérleti szállítások keretében került Nagy-Britanniába. A kikötőből közvetlen közelről gyilkos tűz alá vették őket a védők, s mindkét hajó, a fedélzeten tartózkodók legnagyobb részével együtt elpusztult. Peters kapitány

csodával határos módon életben maradt, néhány nappal később azonban Angliába vezető útján légiszerencsétlenség áldozata lett. Halála után Viktória-kereszttel és az amerikai „Kiváló Szolgálatért" érdemkereszttel tüntették ki.

Hajnalra az oráni öbölben működésbe léptek a francia rombolók és tengeralattjárók, a túlerőben lévő szövetséges hajók azonban részben elsüllyesztették, részben szétszórták őket. A parti ütegek továbbra is lőtték a partra szálló csapatokat, de a brit haditengerészet erői, köztük a *Rodney* hatásos ágyútűz alá vették és bombázták őket. Még 10-én reggel is folytak a harcok, akkor aztán a partra tett amerikai csapatok döntő támadást indítottak a város ellen, és délre a franciák megadták magukat. Oránban és Algírban megszűnt tehát a francia ellenállás, a németek viszont gyors ütemben vonták össze erőiket az észak-afrikai partok mentén, s tengeralattjáróik csakhamar súlyosan veszélyeztették fontos tengeri utánpótlási vonalainkat. Néhány sikert is arattak, például elsüllyesztették a partraszállás után üresen visszatérő három nagy utasszállítónkat, erőteljes ellenintézkedéseinkkel azonban november végére kilenc tengeralattjárót süllyesztettünk el ezeken a vizeken.

Azt reméltük, hogy Marokkóban a kizárólag amerikai katonákból álló partraszálló erő tevékeny helyi támogatásban részesül. Béthouart tábornok, casablancai francia hadosztályparancsnok részt vett a narviki harcokban, és németellenes tisztnek ismertük. Őhozzá tartoztak a marokkói partvonal legnagyobb részének védelmi állásai. A támadás közeledtével beavatták a titokba, ő pedig közölte, hogy hajlandó Giraud-t elfogadni a francia erők főparancsnokának. Abban reménykedett, hogy ha majd megkezdődik a támadás, mind Noguès, a marokkói főhelytartó, mind Michelier tengernagy az ügy mellé áll. A szövetségesek ügynökei azt kérték tőle, hogy ne kockáztasson semmit, s vegye őrizetbe a főhelytartót. Béthouart erre nem volt hajlandó, mert nem akart abba a gyanúba keveredni, hogy felettese helyére pályázik. November 7-én 23 órakor a főhadiszállására hívta azokat a tiszteket, akiket beavatott a tervbe. Közölte velük, hogy „az amerikaiak holnap hajnali ötkor partra szállnak". Éjfélkor a tisztek három autóban Casablancába indultak, s két órával később átvették a rabati főhadiszállás irányítását, továbbá elfoglalták a vezérkar telefonközpontját és a postahivatalt. Noguès titkos telefonvonaláról azonban, sajnos, megfeledkeztek, és a

következő sorsdöntő órákban a főhelytartó szabadon érintkezésbe léphetett valamennyi fontos marokkói támaszpont parancsnokával.

Rabatba érve Béthouart elküldte szárnysegédét Noguèshez, mégpedig egy olyan feljegyzéssel, amely részletesen ismertette Giraud és Murphy tárgyalásait, valamint a küszöbönálló szövetséges partraszállás terveit. Béthouart parancsára Noguès rezidenciáját egyszázadnyi gyalogság vette körül. Noguès dühbe gurult. Letartóztatta a szárnysegédet, pedig az unokaöccse volt, majd haladéktalanul felhívta a casablancai haditengerészeti támaszponton tartózkodó Michelier tengernagyot, s az utóbbi közölte vele, hogy semmi híre nincs közeledő szövetséges csapatokról. Ez szabta aztán meg Noguès magatartását. Riadót rendelt el, s utasította Michelier-t, hogy vegye át az immár Rabatban tartózkodó Béthouart-tól a parancsnokságot. Ekkor a több mint száz hajóból álló amerikai flotta, Patton tábornok partra szálló csapataival a fedélzetén, alig ötven kilométerre volt a parttól, Noguès azonban még arról sem értesült, hogy Algériában már megkezdődött a partraszállás. E feszült helyzetben Béthouart tábornoknak minden oka megvolt az aggodalomra. Egyedül ő tudott biztos forrásból a küszöbönálló támadásról, a támogatóinak kis csoportjával végrehajtott rabati akció azonban semmi más eredménnyel nem járt, minthogy egész Marokkó ostromállapotban várta Noguès parancsait.

Hajnali 5-kor Noguès megkapta a rabati amerikai alkonzultól Roosevelt elnök személyes levelét, amely arra szólította fel, hogy támogassa a szövetségeseket. Két órával később, amikor már megkezdődött a partraszállás, Noguès arról tájékoztatta az Algírban tartózkodó Darlant, hogy elutasította ezt az amerikai ultimátumot. Béthouart-t és kisszámú híveit bekerítették. Noguès telefonon agyonlövetéssel fenyegette meg a gyarmati ezrednek a megmozdulásban részt vevő tisztjeit. Később valamennyit le is tartóztatták. Béthouart-t két nappal később hadbíróság elé állították, és egész november 17-éig nem is bocsátották szabadon.

[...]

Eisenhower gibraltári főhadiszállására töredékes hírek érkeztek ezekről az eseményekről és arról, hogy a franciák hivatalosan szemben állnak a szövetséges partraszállással. A szövetséges főparancsnoknak súlyos politikai helyzettel kellett megbirkóznia. Giraudnak megígérte, hogy őt állítja a szövetséges ügy mellé álló francia

erők élére. Csakhogy közben a véletlen következtében hirtelen olyan ember jelent meg a színen, akinek segítsége nélkül Észak-Afrikában egyetlen valamirevaló francia alakulat sem állt volna át rendezett sorokban a szövetségesek oldalára. Valójában nem derült még ki, mennyire válnának be azok a számítások, amelyek szerint Giraud maga köré tudná tömöríteni a franciákat, de a partraszállási övezetekből érkező első hírek nem voltak biztatóak. November 9-én reggel ezért Giraud tábornok, valamivel később pedig Eisenhower személyes képviseletében Clark tábornok is Algírba repült, hogy megállapodjék a francia vezetőkkel az ellenségeskedések azonnali beszüntetéséről.

A legfőbb francia parancsnokok jeges fogadtatásban részesítették Giraud-t. Az amerikai és brit ügynökök segítségével oly hosszasan épített helyi ellenállási szervezet addigra már összeomlott. Clark hiába ültette tárgyalóasztalhoz Darlant és Giraud-t, az első találkozón nem jött létre megegyezés. Nyilvánvaló volt, hogy Giraud-t egyetlen jelentős személyiség sem fogadja el a francia erők főparancsnokának. Ennél is sokkal nagyobb súllyal esett a latba a hír, hogy a németek bevonultak a meg nem szállt francia területekre. Darlan helyzete ettől egyszerűbbé vált. Ezek után elmondhatta, s a helyi tisztségviselők és parancsnokok elhihették, hogy Pétain tábornagy immár nem cselekedhet szabadon. Darlant a német bevonulás személy szerint is a lehető legérzékenyebben érintette. Tudta, hogy a német élcsapatok csakhamar elérik a touloni nagy francia haditengerészeti támaszpontot. Akárcsak 1940-ben, ezúttal is a francia flotta sorsa volt a tét. És egyedül a nagy tekintélyű Darlan érhette el, hogy ebben a helyzetben a francia hadiflotta kifusson a tengerre.

November 10-én reggel az új helyzettel tisztában lévő Clark tábornok ismét tárgyalóasztalhoz ült a tengernaggyal. Rádión közölte Eisenhowerrel, hogy meg kell egyezni Darlannal, mert más megoldás nincs. Arra nem volt idő, hogy Londonnal és Washingtonnal távirati úton felvegye az összeköttetést. Giraud ezen a találkozón nem vett részt. Darlan nem tudott dönteni, és arra hivatkozott, hogy nincs utasítása Vichytől. Clark fél órát adott neki, hogy döntésre jusson. A tengernagy nagy nehezen beleegyezett, hogy egész Észak-Afrikában tűzszünetet rendeljen el. „A tábornagy nevében" átvette a teljhatalmat egész Francia Észak-Afrika fölött, és minden rendű és rangú vezetőt utasított, hogy maradjon a helyén. Végül

táviratot küldött a francia fővárosba, s ebben elrendelte, hogy ha Toulont német megszállás fenyegetné, a flottának azonnal ki kell futnia a tengerre. A szövetségesek haditengerészete és légiereje felkészült rá, hogy ebben az esetben fedezze a francia hajókat.

A német főparancsnokság jóformán az utolsó pillanatig sem tudta megállapítani az Észak-Afrika felé hajózó szövetséges konvojok úti célját. Hajóink több helyütt is átszelték a nagy körzetben őrjáratot tartó U-Bootok útvonalát. Amikor aztán a hajóhad java átkelt a Gibraltári-szoroson, világosabbá vált, hogy merre tart. A németek azonban még ekkor is szemlátomást úgy gondolták, hogy a szövetséges expedíció célpontja Olaszország lehet, vagy talán Málta. [...]

A német hatóságok csak november 7-én éjfélkor léptek hivatalosan kapcsolatba Vichyvel. A wiesbadeni német fegyverszüneti bizottság vezetője ekkor magához hívatta a testület mellé rendelt egyik francia tisztet, és tájékoztatta róla, hogy a Földközi-tengeren hajózó nagy szövetséges konvojok valószínűleg Algériába és Tunéziába tartanak. A németek katonai segítséget ajánlottak Vichynek.

November 8-án kora reggel özönleni kezdtek a jelentések Vichybe a szövetségesek közeledtéről. Laval a közelben lévő házában aludt, amikor a németek vichyi politikai megbízottja felhívta telefonon, hogy ismét felajánlja Németország segítségét, ha Észak-Afrikában nagyszabású partraszállás kezdődnék. Laval nyomban a kormány székhelyére sietett. Hajnali 4-kor Pinckney Tuck, az amerikai ügyvivő az Elnök levelével Pétain tábornagy magánhivatalába érkezett. A dolgok irányítását Laval vette kezébe. Maga köré gyűjtötte legmegbízhatóbb híveit, majd nemleges és ellenséges hangú választ fogalmazott azzal, hogy reggel majd aláíratja a tábornaggyal. Egy órával később a vichyi admiralitás közölte az Algírban tartózkodó Darlannal, hogy szövetséges partraszállás esetére a németek légitámogatást ajánlottak fel. Darlan válaszában azt javasolta, hogy a Szicíliában és Szardíniában állomásozó német repülőgépek a tengeren támadják meg a szövetséges szállítmányokat.

A tábornagyot csak reggel hétkor ébresztették fel, hogy közöljék vele a hírt. Az Elnöknek küldendő válasz Laval által fogalmazott szövege szemlátomást nem nagyon izgatta, sőt még az érdeklődését sem igen keltette fel. Minden teketória nélkül jóváhagyta, s közben egy vadásznótát fütyörészett. Kilenc órakor fogadta Pinckney Tuckot, és átnyújtotta neki a választ. Ennek a találkozásnak a hangula-

táról több beszámoló is ismeretes. Amikor Pétain átnyújtotta az amerikainak a levelet, állítólag afféle cinkos gesztussal vállon veregette. Az idős tábornagy ezekben a napokban végig úgy viselkedett, mint aki álmot lát.

Ha azonban Vichy még mindig azzal áltatta magát, hogy tovább folytathatja kettős játékát a szövetségesek és a németek között, hát ezek az ábrándjai csakhamar szertefoszlottak. A nácik fokozták a nyomást, és de. 11.30-kor a vichyi kormány elfogadta a németeknek azt az ajánlatát, hogy szicíliai és szardíniai támaszpontjukról légitámogatást nyújtanak a franciáknak. Ez a gyáva döntés tette lehetővé, hogy a németek gyors és határozott hadműveletben megszállják a tunéziai repülőtereket, amiért csapatainknak nagy árat kellett fizetniük.

A kormány még aznap ismét összeült, s úgy határozott, hogy hivatalosan megszakítja a diplomáciai viszonyt az Egyesült Államokkal.

Hitler az esti órákban Berchtesgadenbe rendelte Lavalt. Laval másnap reggel indult el autón, de a sűrű köd miatt csak 10-én hajnalban érkezett meg Münchenbe. Éppen úton volt tehát, amikor Darlan a szövetségesekkel tanácskozott Algírban, s amikor Vichyben az a néhány ember, aki továbbra is a szövetségesek mellé szerette volna állítani a tábornagyot, némi reményt merített ezeknek a tárgyalásoknak a híréből. Weygand tábornok Vichybe utazott, megpróbálta rávenni a marsallt, hogy ne adja be a derekát. Auphan tengernaggyal, a tengerészeti miniszterrel együtt minden tőle telhetőt megtett. Még azt is sikerült elérnie, hogy a marsall táviratot írjon Darlannak, s ebben jóváhagyja eljárását. Amikor Laval Münchenben értesült az algíri és a vichyi eseményekről, dühbe gurult, lemondással fenyegetőzött, és kicsikarta, hogy a tábornagy visszavonja a Darlannak címzett táviratot. Laval késő délután találkozott Hitlerrel. A Führer színpadias jelenetben nagy tirádát vágott ki a francia-német kapcsolatok hosszú történetéről, továbbá közös német-olasz jegyzéket tett Laval elé, s ebben a tengely azt követelte Franciaországtól, hogy járuljon hozzá tunéziai partraszálláshoz. A szintén jelenlévő Ciano beszámolója szerint Laval szánalmas szerepet játszott ezen a találkozón. Hihetünk neki.[1] November 11-én kora

[1] *Ciano naplója, 1939–1943.* Budapest, [1946] 499. sk.

reggel Abetz azzal a hírrel ébresztette fel Lavalt, hogy a Führer elrendelte Franciaország szabad övezetének megszállását. Az olaszok ugyanaznap megszállták Nizzát és Korzikát. Ennyit Vichyről.

A németek lehallgatták azt az üzenetet, amelyet Darlan küldött Vichybe, s követelésükre Laval kierőszakolta, hogy Pétain üzenetet küldjön Algírba, és ebben határolja el magát Darlan döntéseitől. Clark tábornok, amikor azt tapasztalta, hogy Darlan kész visszavonni parancsait, letartóztatta a tengernagyot. Amikor azonban Pétaintől különleges haditengerészeti rejtjelzéssel titkos üzenet érkezett, majd kiderült, hogy a németek tovább vonulnak előre a meg nem szállt francia területeken, Algírban az illetékesek ismét a helyzet magaslatán álltak és nem haboztak cselekedni. Másnap, november 11-én úgy határoztak, hogy Darlan határozottan utasítsa a touloni flottát: fusson ki a tengerre, továbbá újabb üzenetben szólítsa fel Esteva tengernagyot, a tunéziai francia főhelytartót, hogy álljon a szövetségesek oldalára.

Esteva tengernagy Vichy hű embere volt. Egyre zavarodottabban és riadtabban fogadta a rázúduló híreket. A Szicíliában és a rábízott területek keleti határán állomásozó ellenség közelebb volt hozzá, mint akár Darlanhoz, akár Noguèshez, így nehezebb helyzetben volt, mint ők. Határozatlanságban alárendeltjei sem maradtak el tőle. A német légierő egységei már november 9-én megszállták a fontos el-avínai repülőteret.[1] Ugyanaznap német és olasz csapatok érkeztek Tunéziába. Miközben a tengelyhatalmak Tripolitániából, a szövetségesek pedig nyugatról közeledtek, a kétségbeesett és ingadozó Esteva abba kapaszkodott, hogy hivatalból hűséggel tartozik Vichynek. Barré francia tábornok kezdetben tanácstalanul állt a dilemmával szemben – vallja meg, kedves olvasó, hogy Önnek sem kellett még ehhez hasonló feladatot megoldania –, végül azonban a francia helyőrség java részével nyugatra vonult és Giraud tábornok rendelkezésére bocsátotta magát. Bizerta kikötőjében viszont négy romboló és hat tengeralattjáró megadta magát a tengelynek.

Alexandriában eredménytelen tárgyalásokat folytattunk az 1940 óta ott megbúvó francia hajórajjal. Godfroy tengernagy, a hajóraj parancsnoka ragaszkodott hozzá, hogy Vichynek tartozik engedelmességgel, és nem volt hajlandó elismerni Darlan tenger-

[1] Tunisz légikikötője.

nagy illetékességét. Azzal érvelt, hogy amíg a szövetségesek el nem foglalják Tunéziát, nem állíthatják, hogy képesek felszabadítani Franciaországot. Hajói végül csakugyan egészen Tunisz bevételéig tétlenül várakoztak.

Dakarban Vichy főkormányzója, Boisson tábornok november 23-án továbbadta Darlan ellenállást beszüntető parancsát, a francia haditengerészet ott állomásozó egységei azonban nem voltak hajlandók a szövetségesek oldalára állni. A *Richelieu* csatahajó és három cirkálója csak akkor állt át, amikor befejeztük Észak-Afrika meghódítását.

Mihelyt az Algériában partra szálló csapatok megszilárdították helyzetüket, az előzetes terv szerint Anderson tábornok vette át a parancsnokságot Ryder amerikai tábornoktól. 36. gyalogdandárját hajón Bougie-ba[1] küldte, s november 11-én a dandár harc nélkül elfoglalta a várost; egyik zászlóalja pedig másnap megszállta Dzsidzselli repülőterét. 12-én két brit ejtőernyős század a tengerről partra szállított rohamosztagok segítségével Bône-nál[2] indított támadást, más egységek 16-án elfoglalták a szúk-el-arbai repülőteret, majd Bédzsa felé vonultak, de később védelemre berendezkedett németekbe ütköztek. A 36. dandár gyors ütemben haladt előre az országúton, behatolt Tunéziába, és november 17-én Dzsebel-Abiodnál ütközött német egységekbe. Közben 15-én amerikai ejtőernyősök értek földet Youks-les-Bains-nél és két nappal később elérték Gafszát.

E gyorsan és ellenállás nélkül végrehajtott mozdulatokkal sikerült birtokba venni a kelet-algériai repülőtereket, biztosítva ezzel a szárazföldi erők támogatását, amelyet az ezerháromszáz kilométerre lévő Gibraltárból már nem lehetett volna megszervezni. Ez a gyors előretörés nagy elszántságról és vállalkozó kedvről tanúskodott, most azonban, hogy csapataink ellenséges erőkbe ütköztek, nyilvánvaló volt, hogy már csak lassabban tudnak haladni. A németek habozás nélkül intézkedtek. Első alakulataik november 9-én érkeztek meg légi úton, s csakhamar két ejtőernyősezred, továbbá az eredetileg erősítésül Rommelnek szánt négy zászlóalj igyekezett utunkat állni. Később a 10. német páncéloshadosztály előretolt ala-

[1] Ma: Bedzsája.
[2] Ma: Annába.

kulatai, továbbá két olasz hegyivadász-zászlóalj és a Superga gyalloghadosztály hat zászlóalja is csatlakozott hozzájuk. A hónap végére a tengelyhatalmaknak már tizenötezer katonájuk volt Tunéziában száz harckocsival, hatvan harctéri löveggel és harminc páncéltörő ágyúval. A kitűnő tunéziai repülőterekről felszálló zuhanóbombázóik egyre több gondot okoztak a mieinknek. Mindenesetre az orosz seregekre nehezedő nyomást máris sikerült enyhítenünk. Novemberben a németek négyszáz hadműveleti repülőgépet telepítettek át a keleti frontról a Földközi-tenger térségébe, elsősorban távolsági bombázókat. A német légierőnek már egynegyede állomásozott a Földközi-tenger mentén, a másfél évvel korábbi egytizenketteddel szemben.

Az észak-afrikai angol-amerikai partraszállás Franciaországban is közvetlen következményekkel járt. A németek már 1940-ben kidolgozták a franciaországi szabad övezet megszállásának részletes tervét. A hadművelet az „Attila" fedőnevet viselte, s Hitler 1940. december 10-én adta ki a terv irányelveit. Az „Attila" célja eredetileg az lett volna, hogy ellensúlyozza Weygand esetleges észak-afrikai lépéseit. Valahányszor feszültebbé vált a német-francia viszony, mindig szóba került, hogy ne léptessék-e életbe az „Attila" tervet és ne tegyék-e rá a kezüket a Toulonban horgonyzó francia flotta fontosabb egységeire. Hitler és Raeder azonban mindvégig a Vichyvel való együttműködést részesítette előnyben, mert nem akarta vállalni az egész Franciaország megszállásával járó terhet.

A szövetségesek észak-afrikai partraszállásával azonban forradalmi változás állt be a helyzetben. Nagyon is lehetséges, hogy az a beszámoló bizonyult döntőnek, amelyet Laval terjesztett Berchtesgadenben a németek elé Darlan és a szövetségesek algíri tárgyalásairól. Eisenhower tábornok éppoly nagyon szerette volna rátenni a kezét a francia flottára, mint a németek. Végül is elsősorban azért volt hajlandó tárgyalni Darlannal, mert annak nagy befolyása volt Vichyben a tengernagyok és a tisztek körében. A németek természetesen nem engedhették meg maguknak, hogy vállalják a kockázatot, s miközben Darlan Vichybe és Toulonba küldött üzeneteiben egyre sürgette, hogy a francia flotta szedje fel a horgonyt, és hajózzon a szövetségesek ellenőrzése alatt álló kikötők felé, a németek már gyors menetben közeledtek a Földközi-tenger partvidékéhez.

Auphan tengernagy, a vichyi kormány tengerészeti minisztere

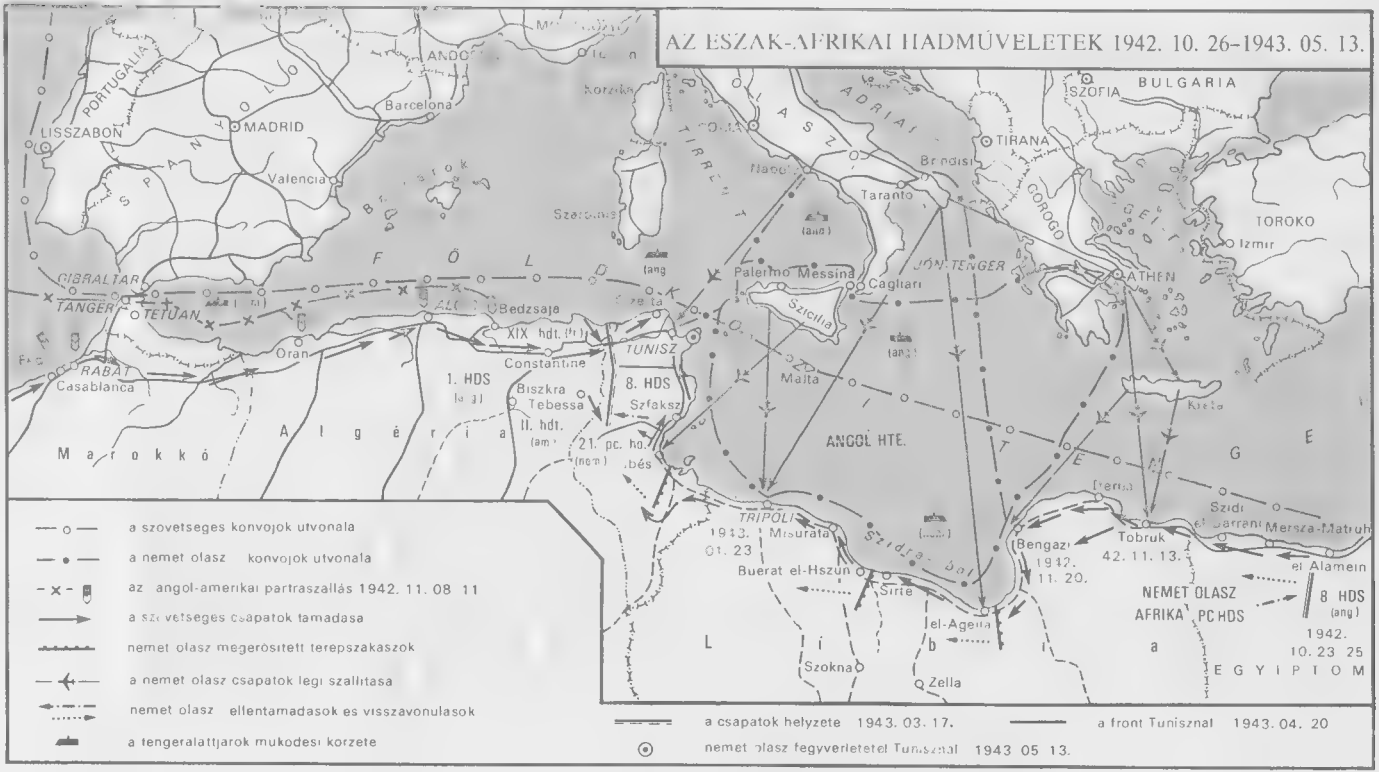
AZ ESZAK-AFRIKAI HADMÚVELETEK 1942. 10. 26–1943. 05. 13.
LISSZABON
PORTUGALIA
MADRID
Barcelona
Valencia
GIBRALTAR
TANGER
TETUAN
RABAT
Casablanca
Oran
Bedzsaja
XIX hdt.
Constantine
1. HDS
Biszkra
Tebessa
II. hdt.
8. HDS
Szfaksz
TUNISZ
21. pc. hd.
Marokkó
Algéria
Korzika
Szardinia
Palermo
Messina
Cagliari
Szicilia
Malta
ANGOL HTE.
TIRANA
Brindisi
Taranto
SZOFIA
BULGARIA
TOROKO
Izmir
ATHEN
Kreta
Tobruk
42. 11. 13.
Bengazi
1942. 11. 20.
Szidi el Barrani
Mersza-Matruh
el Alamein
NEMET OLASZ AFRIKA PC HDS
8 HDS (ang)
1942. 10. 23 25
EGYIPTOM
TRIPOLI
1943. 01. 23
Misurata
Buerat el-Hszun
Sirte
el-Agella
Szokna
Zella
Szidra-bal
a szovetseges konvojok utvonala
a nemet olasz konvojok utvonala
az angol-amerikai partraszallás 1942. 11. 08 11
a szovetseges csapatok tamadasa
nemet olasz megerösitett terepszakaszok
a nemet olasz csapatok legi szallitasa
nemet olasz ellentamadasok es visszavonulasok
a tengeralattjarok mukodesi korzete
a csapatok helyzete 1943. 03. 17.
a front Tunisznal 1943. 04. 20
nemet olasz fegyverletetel Tunisznal 1943 05 13.

szeretett volna Darlan mellé állni, de Lavallal és a touloni francia parancsnokok magatartásával szemben tehetetlen volt. De Laborde tengernagy, a francia nyílt tengeri flotta parancsnoka esküdt ellensége volt Britanniának. Amikor értesült a partraszállás híréről, azonnal fel akarta szedni a horgonyt, és meg akarta támadni a szövetséges konvojokat. Elutasította Darlan felhívását, hogy álljon át, s amikor a németek a francia haditengerészeti támaszpont határára értek, megegyezett velük, hogy a kikötő körül szabad övezet jön létre, és francia csapatok adják a helyőrséget. Auphan vonakodva beleegyezett ebbe a megoldásba, és ezután igyekeztek hathatósan biztosítani a kikötő védelmét. November 18-án azonban a németek azzal a követeléssel álltak elő, hogy az övezetből vonják ki a francia csapatokat, s kizárólag haditengerészeti egységek állomásozzanak ott. Másnap Auphan lemondott.

A németek ekkor *coup de main*-t[1] terveztek a flotta ellen. Ez a hadművelet november 22-én zajlott le. Hála néhány tiszt, köztük a végre átálló Laborde bátorságának és csalafintaságának, sikerült az egész flottát elsüllyeszteni. Hatvanegy hajó, összesen 225 000 tonna süllyedt el a touloni kikötőben, többek között tíz cirkáló, huszonnyolc romboló és tizennégy tengeralattjáró.

A „Fáklya" támadó szakasza ragyogóan sikerült, s önmagában véve is rendkívüli hadművelet volt. Algír és Casablanca csekély áldozatok árán került a kezünkre, részben Darlan tengernagy közbelépése révén. A tunéziai francia parancsnokok tétovázása azonban megfosztott bennünket a teljes sikertől. Cunningham tengernagy az eseményekről szóló jelentésében ezt írta: „Azóta is sajnálom, hogy nem a merészebb elképzelés szerint cselekedtünk, amelynek értelmében mindjárt az elején megostromoltuk volna Bône-t. Első meglepetésében az ellenség nem tudta volna, hogy mitévő legyen. Elmulasztottuk megadni a hadművelethez a végső lökést, amely mindent eldöntött volna."

[1] Rajtaütés. (franciául)

Amerikai katonai körökben, és nemcsak a legfelsőbb vezetők között, általános volt az a meggyőződés, hogy ha egyszer a „Fáklya" mellett döntöttünk, akkor 1943-ban nem kelhetünk át jelentős erőkkel a Csatornán a megszállt Franciaországba. Jómagam ekkor még nem jutottam odáig, hogy elfogadjam ezt a véleményt. Még reménykedtem benne, hogy alig néhány hónapi harc után el tudjuk foglalni Francia Északnyugat-Afrikát a tuniszi kiszögelléssel együtt. Ebben az esetben 1943 júliusában vagy augusztusában még mindig elindíthattuk volna Angliából a megszállt Franciaország nagy invázióját. Ezért igen fontosnak tartottam, hogy amennyire hajókapacitásunk engedi, a „Fáklyá"-val egy időben a lehető legnagyobb amerikai haderőt vonjuk össze Britanniában. Úgy láttam, hogy háborús erőforrásainkat akkor használjuk fel a leggazdaságosabban, ha mindkét kezünk kész rá, hogy lesújtson, az ellenség pedig kénytelen mindkét lehetőségre felkészülni. Majd az események eldöntik, gondoltam, vajon a Csatornán át csapjunk-e le, vagy a Földközi-tengeren próbáljunk szerencsét, esetleg mindkettőt megvalósítsuk. Az egész háború szempontjából, de kiváltképpen Oroszország megsegítése miatt parancsolóan szükségesnek láttuk, hogy már a következő évben angol–amerikai seregek lépjenek Európa földjére, akár keletről, akár nyugatról.

Fennállt azonban az a veszély, hogy esetleg egyikre sem leszünk képesek. Még ha algériai és tunéziai hadjáratunk gyors sikerre vezet is, megeshetik, hogy beérjük Szardínia vagy Szicília elfoglalásával, esetleg mindkettő megszállásával, a franciaországi partraszállást pedig 1944-re halasztjuk. Úgy gondoltam, hogy ezzel a szövetségesek elvesztegetnének egy évet, s ez ha fennmaradásunkra nézve nem is, de a döntő győzelemre nézve végzetes lehet. És azt sem engedhettük meg magunknak, hogy a havi öt-hatszázezer tonnányi hajóveszteség a végtelenségig folytatódjon. Németország utolsó reménye az volt, hogy holtpontra jut a háború.

A brit vezérkari főnökök már akkor latolgatni kezdték ezeket az eshetőségeket, amikor még nem tudtuk, mit hoz el-Alamein, hogyan végződik a „Fáklya", s amikor még nem dőlt el a Kaukázus lábánál zajló iszonyú összecsapás sem. Tervezőrészlegeik szorgos munkát végeztek. Véleményem szerint azonban indokolatlanul elutasítóak voltak a jelentéseik, s november 9-én, miközben Észak-

Afrikában még tartottak a partraszálló hadműveletek, erről a következő feljegyzést juttattam el a vezérkari főnököknek:

Rendkívül sajnálatos volna, ha a „Fáklya" és el-Alamein sikerét 1943-ban csupán arra használnánk fel, hogy megszálljuk Szicíliát és Szardíniát. Az amerikaiaknak már megígértük, hogy 1943-ban a legnagyobb szabású hadművelet keretében megvalósítjuk a „Razzia"-t. A „Fáklya" közbeiktatása nem volna mentség rá, hogy 1943-ban ölbe tett kézzel ülünk, beérjük a szicíliai és a szardíniai támadással, valamint néhány egyéb hadművelettel, például a dieppe-ivel (az utóbbi különben aligha tekinthető jó mintának).
Az 1943-as hadjáratot szem előtt tartva nyilvánvalóan arra kell törekednünk, hogy szüntelen támadási előkészületeinkkel nagy ellenséges erőket kössünk le Észak-Franciaországban és Németalföldön, aztán határozott támadást indítsunk Olaszországban vagy még inkább Dél-Franciaországban, ezzel egy időben pedig nagy hajóteret nem igénylő hadműveletekkel és más módszerekkel bevonjuk Törökországot, továbbá az oroszokkal együtt a szárazföldön át benyomuljunk a Balkánra. Ha Észak-Afrikát csak ürügynek használjuk arra, hogy nagy haderőnket védekező hadműveletekre kárhoztassuk és elmondhassuk, hogy „harcolunk", akkor jobb lett volna, ha partra sem szállunk. Csakugyan feltételezhető-e, hogy az oroszok beérik vele, hogy az egész 1943-as évet ölbe tett kézzel üljük végig, miközben Hitler harmadszor is lesújt rájuk? Bármilyen riasztónak látszhat is a próbálkozás, mégiscsak meg kell kísérelnünk, hogy átkeljünk az európai kontinensre, és már 1943-ban felvegyük a harcot az ellenséggel. [...]

Az Atlanti-óceán mindkét partján holtpontra jutottunk. A brit vezérkar a Földközi-tengert tekintette a kedvezőbb hadszíntérnek, leginkább a szardíniai és a szicíliai partraszállásra hajlott, s Olaszországot tekintette a következő célnak. Az Egyesült Államok szakértői feladták a reményt, hogy már 1943-ban átkelhetünk a Csatornán, viszont mindenképpen szerették volna elkerülni, hogy belebonyolódjanak a földközi-tengeri harcokba, s így meghiúsítsák az 1944-es nagy terv megvalósulását. „Úgy látszik – írtam akkoriban –, hogy az amerikai félelmek összegét meg kell szoroznunk a brit félelmek összegével, és ehhez valamennyi haderőnem lelkiismeretesen hozzáadja még a magáét."

[...]

A honvédelmi miniszter feljegyzése *1942. december 3.*

[...]

4/ Másfelől az oroszokat abban a hitben tartottuk, hogy 1943-ban megnyitjuk a második frontot. Az Egyesült Államok képviselőjének, Harriman úrnak jelenlétében magam magyaráztam el nekik a „Razzia" tervet. Ezekről a moszkvai tárgyalásokról pontosan beszámoltunk az Elnöknek. Úgy érzem, Sztálin miniszterelnöknek súlyos oka volna a panaszra, ha 1943-ban a neki említett csaknem ötven hadosztály helyett mindössze körülbelül tizenhárom hadosztályt vetnénk be Németország és Olaszország ellen. Ráadásul Oroszország iránt vállalt minden kötelezettségünktől függetlenül is úgy érzem, hogy Britannia és az Egyesült Államok erejéhez és erőforrásaihoz képest 1943-as haditerveinket túlságosan szűkre szabtuk.

5/ A legutóbbi idők rendkívül jelentős eseményei módosították és a jövőben is módosítani fogják azokat az adatokat, amelyekre - az Atlanti-óceán mindkét partján - számításainkat alapoztuk. Az 1942-es hadjáratban az oroszok nem szenvedtek vereséget, sőt meg sem gyengültek. Ellenkezőleg, Hitler szenvedett vereséget, és a német hadsereg ütőereje csappant meg súlyos mértékben. Von Thoma tábornoktól[1] *azt hallottuk, hogy az orosz fronton állomásozó százhetvenöt német hadosztályból igen sok alig dandárnyira olvadt. Szembetűnő mértékben demoralizálódtak a keleti fronton harcoló magyar, román és olasz csapatok. A finnek, néhány hegyivadász-alakulattól eltekintve, már nem vesznek részt a harcokban.*

6/ A Sztálingrádnál és az orosz front középső szakaszán folyó nagy csaták sorsa még nem dőlt el. Nagyon is lehetséges, hogy az oroszok támadásai messzemenő következményekkel járnak Németország katonai erejére nézve. Ha a Sztálingrád előtt bekerített 6. német hadsereg megsemmisül, akkor a déli szárnyon indított orosz offenzíva elérheti célját, a Don menti Rosztovot. Ebben az esetben a Kaukázus északi részén máris súlyos harcokba bonyolódó további három német hadsereg helyzete súlyosra, sőt talán végzetesre fordulhat, s ennek is felmérhetetlen következményei lehetnek. A középső frontszakaszon kibontakozó orosz offenzíva és a számos ponton indított ellentámadások nyomán elképzelhető, hogy a németek visszavonulnak, és a télre védelemre rendezkednek be. A tél hatal-

[1] El-Alameinnél fogságba esett. (Az eredeti kiadás jegyzete.)

mas megpróbáltatásnak és szenvedésnek teszi majd ki a meggyengült német seregeket, annak ellenére, hogy a korábbinál már jobb vasúti hálózattal rendelkeznek. Talán már az idén levonhatjuk legalább azt a biztos következtetést, hogy a németek 1943-ban nem irányíthatnak át jelentősebb haderőt keletről a nyugati hadszíntérre. Ez új s egyben elsőrendű jelentőségű tényező volna. [...]
[...]
9/ A franciaországi események miatt a németek kénytelenek voltak a Franciaország déli partvidékének védelmére Britanniával szemközt Franciaországban és Németalföldön összevont negyven hadosztály közül tizenegyet kivonni. Egyre nagyobb tehertétel az is, hogy fenn kell tartaniuk Franciaország belső biztonságát. Valószínűleg további négy vagy talán hat hadosztályt kell előteremteniük ahhoz, hogy a „Fáklya", a „Kénkő" stb. veszélyével szemben megvédjék és féken tartsák Olaszországot, továbbá, hogy helyőrséggel lássák el Szicíliát és esetleg Szardíniát is. A jugoszláviai ellenállás folytatódik, s a tengely a Balkán-félsziget egyetlen részén sem számíthat a helyzet enyhülésére. Ellenkezőleg, Görögországban, Romániában és Bulgáriában is erősítésre szorul, egyrészt az általános helyzet miatt, másrészt azért, mert elképzelhető, hogy erőfeszítéseinkkel összhangban Törökország háborúba lép ellene. Amikor a júliusi londoni találkozókon a „Razziá"-ról és a „Pöröly"-ről tárgyaltunk, ezeknek a tényeknek egyikével sem számolhattunk még. [...]

A fentiekben az olvasó elé tártam, hogyan láttam 1942 végén a helyzetet. Kétségkívül az lesz a véleménye, hogy az események menetének tanúsága szerint túlságosan vérmes reményeket fűztem Északnyugat-Afrikához, az Egyesült Államok katonai vezetői pedig helyesen ítélték meg a helyzetet, amikor azt mondták, hogy ha egyszer júliusban a „Fáklya" mellett döntöttünk, akkor 1943-ban nem lehetünk képesek a „Razziá"-ra. Mindenesetre így történt. Akkoriban azonban senki sem láthatta előre, hogy Hitler óriási erőfeszítéssel és súlyos veszteségek árán légi és tengeri úton csaknem százezer főnyi élvonalbeli katonaságot küld erősítésül Tunéziába. Ez súlyos stratégiai hibának bizonyult, kétségkívül hónapokkal késleltette azonban afrikai győzelmünket. Ha Hitler nem áldozza fel azt a haderőt, amely májusban aztán részben fogságba esett, részben megsemmisült Tunéziában, akkor vagy megerősítette vol-

na az oroszországi fronton visszavonuló haderejét, vagy akkora erőt vonhatott volna össze Normandiában, amely 1943-ban mindenképpen elrettentett volna bennünket a „Razzia" megvalósításától. Ma már alig vitatja valaki, hogy okos dolog volt 1944-ig várni. Az én lelkiismeretem tiszta: nem csaptam be és nem vezettem félre Sztálint. Mindent megpróbáltam, ami tőlem telt. Másfelől viszont úgy gondoltam, hogy ha a következő hadjáratban a Földközi-tengerről csakugyan betörünk az európai kontinensre, és az angol-amerikai seregek kemény harcot vívnak az ellenséggel, akkor nincs okom megbánni a döntést, amelyet a sors és a helyzet kikényszerít belőlünk.

19 / A casablancai értekezlet

[...] Amikor megérkeztünk Casablancába, mindent a legszebb rendben találtunk. Az Anfa villanegyedben volt egy tágas szálloda, ahol bőven elfértek az összes brit és amerikai küldöttségek, és nagy tárgyalótermek is voltak benne. A szállodát kényelmesnél kényelmesebb villák vették körül, ezeket Roosevelt elnöknek, nekem, Giraud tábornoknak és - feltéve, hogy eljön - de Gaulle tábornoknak tartották fenn. Az egész területet drótsövénnyel kerítették körül, és amerikai katonák őrizték szigorúan. Én a brit küldöttséggel két nappal előbb érkeztem oda, mint az Elnök. Kellemes sétákat tettünk Pounddal és a többi vezérkari főnökkel a sziklákon és a parti fövenyen. Ahogy elnézte az ember a part felé gördülő fenséges hullámokat a hatalmasan szétporló tajtékkal, óhatatlanul elcsodálkozott rajta, hogy a partraszálláskor itt valaki is a szárazra juthatott. Egyetlen napig sem volt nyugodt a víz. Ötméteres hullámok csapódtak fel harsogva a félelmetes sziklákra. Nem csoda, hogy annyi partraszálló jármű és csónak borult itt fel a benne ülőkkel.

Randolph fiam a tunéziai frontról jött át. Bőven volt miről gondolkodnom, és a két nap nagyon gyorsan elszállt. Közben a küldöttségek naponta órák hosszat tanácskoztak egymással.

Az Elnök 14-én délután érkezett meg. Nagyon szívélyesen és melegen köszöntöttük egymást, és nekem különösen nagy öröm volt, hogy itt üdvözölhetem híres kollégámat ezen a meghódított, illetve felszabadított földön, amelyet mi ketten szereztünk meg, noha összes katonai tanácsadói ellenezték. Másnap megérkezett Eisenhower tábornok is; kalandos repülőút volt mögötte. Nagyon kí-

váncsi volt az egyesített vezérkari főnökség állásfoglalására, és mielőbb találkozni akart velük. Érthető, hiszen parancsnoki szintjük az övé felett volt. Egy vagy két nappal utána megérkezett Alexander tábornok is, és jelentést tett nekem, valamint az Elnöknek a 8. hadsereg előnyomulásáról. Az Elnökre nagyon kedvező benyomást tett a tábornok meg az a jó hír is, hogy a 8. hadsereg hamarosan elfoglalja Tripolit. Megtudtuk, hogy Montgomery a parancsnoksága alatt álló két erős hadtest egyikétől elvett minden járművet, hogy egyedül a másikkal nyomuljon előre, s ennek lesz ereje Tripolin át visszakergetni Rommelt a Mareth-vonalig,[1] amely már nagyon nehéz akadály. Mindenkit felvillanyoztak a jó hírek, és Alexander mosolygós kedvessége mindnyájunknak megnyerte a szívét. A szavaiban rejlő, ki nem mondott bizakodás valamennyiünkre átragadt.

[...]

Felvetődött, hogy mitévők legyünk de Gaulle-lal. Mindenképpen azt akartam, hogy ő is eljöjjön, s elvben az Elnök is egyetértett velem. Meg is kértem, hogy táviratban hívja meg. A tábornok igen rátartian viselkedett, és több ízben is elutasító választ adott. Ekkor rávettem Edent, hogy semmilyen nyomástól ne riadjon vissza, s még azt is helyezze kilátásba, hogy ha nem jön el, ragaszkodni fogunk hozzá, hogy valaki más vegye át a helyét a londoni francia felszabadítási bizottság élén. Az Elnök fia, Elliott Roosevelt minderről igen csúnya beszámolót közölt könyvében,[2] amelyben sietve kifecsegte, hogy mit hallott, amikor apja magával vitte különféle fogadásokra, és így bizalmas tárgyalásoknak lehetett tanúja. Szerinte az Elnök állítólag azzal gyanúsított engem, hogy meg akarom akadályozni de Gaulle részvételét, és ellenzem, hogy jelen legyen; ezzel szemben az az igazság, hogy én tőlem telhetően iparkodtam őt rábírni a részvételre. Ezt a sületlenséget aztán hosszú időn át széltében-hosszában híresztelték. Akkori táviratai azonban egyszer s mindenkorra megcáfolják.

[1] Tunéziai erődvonal a Dzseríd-sóstó és a tengerpart között.
[2] E. Roosevelt: *Apám így látta*. Budapest, 1947. 57. skk.

A miniszterelnök a külügyminiszternek 1943. jan. 18.

Ha jónak látja, adja át de Gaulle-nak alábbi üzenetemet:

„Felhatalmaztak annak közlésére, hogy ide szóló meghívása az Amerikai Egyesült Államok elnökétől, valamint tőlem magamtól ered.

Giraud tábornokot, aki csupán két vezérkari tiszttel jött ide, és itt várakozik, mindeddig nem tájékoztattam az Ön elutasító válaszáról. Ha azonban Ön tartja magát hozzá, a következmények véleményem szerint kedvezőtlenek lesznek Önre és mozgalmára nézve. Mindenekelőtt azért, mert Észak-Afrikáról is döntéseket hozunk, s erről szívesen kikértük volna a véleményét, de ha másként nem megy, a távollétében fogunk dönteni. Ha a döntések létrejönnek, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok tekintélye áll majd mögöttük.

Nézetem szerint a közvélemény szinte egyöntetűen el fogja ítélni, hogy Ön nem hajlandó részt venni a találkozón, s ez minden panaszra elegendő válasz lesz. Ha most elutasítja az Elnök meghívását, a közeli jövőben természetesen szóba sem jöhet, hogy meghívják az Egyesült Államokba. Azonkívül végleg kudarcba fulladnak azok a kísérleteink, amelyekkel igyekszem áthidalni az Ön mozgalma és az Egyesült Államok között felvetődő nehézségeket. Ezeket az erőfeszítéseimet addig mindenesetre nem folytathatnám, amíg Ön az említett mozgalom vezetője.

Felül kellene vizsgálni Őfelsége kormányának az Ön mozgalmával kapcsolatos álláspontját is, legalábbis amíg Ön áll a mozgalom élén. Ha mindennek tudatában Ön mégis elszalasztja ezt az egyedülálló alkalmat, akkor megpróbáljuk, hogy lehetőleg Ön nélkül boldoguljunk. De az ajtó most még nyitva áll."

Szabad kezet adok Önnek, hogy ha indokoltnak látja, változtasson a szövegen, azzal a feltétellel, hogy a hang komolyságán ne enyhítsen. Az a nehézség, hogy mivel köt a titoktartás, nem fordulhatunk az ő feje fölött a francia nemzeti bizottsághoz. Ideát napok óta harcolok de Gaulle-ért és fáradozom a különféle francia csoportok megbékélésén. Ha elutasítja a felajánlott lehetőséget, megítélésem szerint el kell távolítani a szabad franciák mozgalmának éléről, különben Őfelsége kormánya nem támogathatja tovább ezt a mozgalmat. Remélem, mindezt Ön is a lehető legnagyobb mértékben helyesnek látja majd elébe tárni. Leckéztesse meg keményen: az ő érdeke kívánja így.

Január 22-én de Gaulle végre-valahára megérkezett. A villájába kísérték, Giraud szálláshelyének szomszédságába. Nem volt hajlandó látogatást tenni Giraud-nál, és órákig tartott, amíg rá lehetett venni, hogy találkozzék vele. Fagyos hangulatban beszélgettem de Gaulle-lal, s félreérthetetlenül tudtára adtam, hogy ha továbbra is az utunkban áll, habozás nélkül végleg szakítunk vele. Igen mereven viselkedett, s felszegett fővel, peckes léptekkel hagyta el a villát és vágott át a házat övező kis kerten. Végül mégiscsak sikerült rávenni, hogy találkozzék Giraud-val: megbeszélésük két-három órán át tartott, és alighanem mindketten igen kellemesnek találták. Délután de Gaulle az Elnöknél tett látogatást, és legnagyobb megkönnyebbülésemre meglepően jól megértették egymást. Az Elnök vonzónak találta a tábornok „átszellemült tekintetét", de hogy összhang jöjjön létre közöttük, azért édeskeveset lehetett tenni.

Ezeken a lapokon számos szigorú megállapítást teszek de Gaulle tábornokról az akkori események alapján, és nem tagadom, hogy folyton nehézségeim voltak vele, gyakran éles ellentéteim is. Kapcsolatunkat azonban nem ez határozta meg. Nem tudtam a rabságban sínylődő, eltiport Franciaország képviselőjét látni benne, de azét a Franciaországét sem, amelynek joga van szabadon döntenie jövőjéről. Tudtam róla, hogy nem barátja Angliának. De kezdettől fogva megláttam benne azt a szellemet és azt a fajta felfogást, amely a történelem lapjain mindvégig a „Franciaország" szóhoz kapcsolódik. Dölyfös modora miatt nehezteltem rá, de egyben megértettem és csodáltam is érte. Hiszen menekült volt, száműzött, akit hazájában halálra ítéltek, s akinek helyzete teljesen a brit kormány jóindulatától, újabban pedig az Egyesült Államok kormányának jóindulatától is függött. Hazáját megszállták a németek. Sehol sem vethette meg igazán a lábát. Mégis kész volt mindenkivel dacolni. Mindvégig, még akkor is, amikor a legkellemetlenebbül viselkedett, szemlátomást Franciaországot testesítette meg: egy nagy nemzet minden büszkeségét, tekintélyét és nagyravágyását. Azzal csúfolták, hogy Szent Johanna élő képviselőjének tekinti magát: egyik őse állítólag híven szolgálta az orléans-i szűzet. Mindezt nem is tartottam olyan nagy képtelenségnek. Úgy hírlett, Clemenceauhoz is előszeretettel hasonlította magát, pedig az egykori miniszterelnök jóval bölcsebb és tapasztaltabb államférfiú volt őnála.

Egyvalamiben mégsem volt köztük különbség: mindketten tántoríthatatlanul franciák voltak.

A háborús kabinetnek jelentést küldtem a fejleményekről.

A miniszterelnök a miniszterelnök-helyettesnek
és a háborús kabinetnek *1943. jan. 20.*

1/ „Q" tengernagy [az Elnök] és én ma délután teljes ülést hívtunk össze, s ezen a vezérkari főnökök egyesített bizottsága beszámolt az eddigi tárgyalások eredményeiről. Nagyon sikeres volt a találkozó. Ötnapi tárgyalások és szemlátomást rengeteg nézeteltérés után a vezérkari főnökök egyesített bizottsága benyomásom szerint lényegében egyöntetű véleményre jutott az 1943. évi háborús teendőkről. A végleges jelentéssel még nem készült el, mindenesetre az alábbiakban összefoglalom, mit mondott a többiek nevében is a birodalmi vkf. Megállapodtak benne, hogy közös erőforrásainkat mindenekelőtt a tengeri útvonalak biztonsága érdekében kell felhasználni, és megerősítették azt az elvet, hogy előbb Németország legyőzésére kell összpontosítani erőinket. Szicília elfoglalásának előkészületeit teljes erővel haladéktalanul meg kell kezdeni, hogy mihamarabb hozzáfoghassunk a hadműveletekhez. Ezenkívül reméljük, hogy az év vége felé életbe léptethetjük a burmai tervet. Az amerikaiak vállalták, hogy [az utóbbihoz] ők adják a támadó hajók és a partraszálló járművek javát, továbbá ők állítják ki a hajók legénységét, és tengerészeti fedezetet is adnak. Otthon, amennyire egyéb feladataink lehetővé teszik, a legnagyobb sebességgel folytatni kell a „Boleró" előkészületeit, s fel kell készülnünk rá, hogy még az idén megvalósítjuk a „Pöröly" valamilyen változatát, abban az esetben pedig, ha a németek az összeomlás határozott jeleit mutatják, minden rendelkezésre álló erővel visszatérünk a kontinensre. A Csendes-óceánon Rabaul elfoglalásával és Új-Guinea megtisztításával kell kezünkben tartani a kezdeményezést és megfékezni Japánt. Csak később, de még az idén dől el, hogy ezt az offenzívát egészen a Truk-szigetekig folytassuk-e.

„Q" tengernaggyal együtt teljesen egyetértettünk ezekkel az elképzelésekkel.

2/ Értesültem róla, hogy a vezérkari főnökök egyesített bizottságának tárgyalásain az amerikai képviselők annak az aggodalmuknak adtak hangot, hogy ha egyszer Németországot legyőztük, esetleg kiválunk a háborúból, ezért helyesnek tartottam félreérthetetlenül

kijelenteni, hogy érdekünknek és becsületbeli ügynek is tekintjük, hogy ha majd Németország térdre kényszerül, minden erőnket Japán legyőzésének szenteljük, s hogy a brit parlament és a nép eltökéltsége felől nem lehet kétség. Hozzátettem, hogy bizonyos vagyok benne, hogy a háborús kabinet hajlandó lesz e tárgyban szabályos szerződést vagy szövetséget kötni az Egyesült Államokkal. „Q" tengernagy lesöpörte a dolgot az asztalról, mondván: bízik benne, hogy az Egyesült Államok és a brit birodalom ebben az ügyben tökéletesen azonos nézeteket vall. Hozzátette azonban, hogy igen kívánatos volna, ha egyáltalán lehetséges, hogy Oroszország - szükség esetén titokban - ígérje meg, hogy a Németország elleni háború végeztével bekapcsolódik a Japán elleni háborúba.

3/ Most, hogy a fő elvekben megállapodtak, a vezérkari főnököknek a következő tíz napon át a végrehajtás módozatait kell megvizsgálniuk. Rengeteg részletet kell kidolgozniuk, és azt hiszem, hogy ez többnapos munkát kíván. Mindenesetre hat hónapon belül újabb hasonló értekezletre lesz szükség. Ezt elsősorban Marshall tábornok hangoztatta.

4/ A teljes ülést jó alkalomnak tartottam rá, hogy megpendítsem: megfelelő időben Alexander tábornokot Eisenhower főparancsnok-helyettesévé kell kinevezni. Marshall és King melegen fogadta a javaslatot. A légierők főparancsnokának kinevezése nehéz ügy, tevékenyen dolgoznak rajta, és megígérték, hogy közmegelégedésre fogják rendezni.

5/ Tudatom a háborús kabinettel, hogy Marshall tábornok azt kérte, vegyék jegyzőkönyvbe csodálattal párosult elismerését mindazért, amit Cunningham tengernagy a szövetségesek ügyéért tett Észak-Afrikában. Kiváló vezetői képességről tett tanúbizonyságot és nagy szakértelemmel vezette a haditengerészeti erőket, s Eisenhower tábornok rendkívül nagy hasznát látta bölcsességének és tanácsainak. „Q" tengernagy meleg szavakkal méltatta Sir John Dill tábornagy tevékenységét is. Az amerikaiak immár nélkülözhetetlen összekötőnek tekintik az Egyesült Államok és a brit vezérkari főnökök katonapolitikai kapcsolataiban.

6/ Azt tervezzük, hogy nyilatkozatot fogalmazunk az értekezlet munkájáról, s megfelelő időben a sajtó rendelkezésére bocsátjuk. Örömmel venném, ha a háborús kabinet tudatná, hogyan vélekedik arról, hogy a közleményben az Egyesült Államok és a brit birodalom hangot adjon annak az eltökélt szándékának, hogy fáradhatat-

lanul folytatja a háborút Németország és Japán „feltétel nélküli megadásáig". Olaszországot nem említenénk, hogy ezzel is segítsük belső felbomlását. Az ötlet tetszik az Elnöknek is, és világszerte bátorítólag hatna barátainkra.

7/ Az értekezlet végeztével üzenetet kell majd intézni Sztálin kormányfőhöz is. Elképzelésünk szerint ebben kifejtenénk közös szándékainkat, de nem tennénk ígéreteket.

8/ Mint az útmutatásaim alapján Ismay tábornok által fogalmazott fenti szövegből minisztertársaim is megállapíthatják, tárgyalásaink jelenlegi állása a legteljesebb összhangban van eddig is vallott nézeteinkkel, meg kell vallanunk azonban, hogy Britannia és az Egyesült Államok hatalmas erőforrásaihoz képest, még inkább pedig Oroszország gigászi erőfeszítéseihez képest hadműveleteink együttvéve is igen csekély méretűek. Hajlamos vagyok úgy vélni, hogy az Elnök is így látja, mert Hopkins, amikor tegnap erről beszélgettem vele, ezt mondta: „Helyes, amit teszünk, de nem elég." Tudom, hogy mind a tengeren, mind a levegőben óriási erőfeszítéseket teszünk, mégis nagy hiányérzetem van, s az értekezlet végéig hátralévő napokban meg kell vizsgálnunk, hogyan sújthatnánk le keményebben az ellenségre.

[...]

Mint a háborús kabinet jegyzőkönyveiből kiderül, üzenetemet a január 20-án délután tartott ülés elé terjesztették. A jelek szerint a vita nem a „feltétel nélküli megadás" elve körül folyt, hanem arról, hogy kell-e kivételt tenni Olaszországgal. Ennek megfelelően január 21-én az alábbi üzenetet küldték, amelyet természetesen gyorsan megkaptam:

A miniszterelnök-helyettes és a külügyminiszter
a miniszterelnöknek *1943. jan. 21.*

A kabinet egyhangú véleménye szerint mindent egybevetve előnyösebb, ha nem zárjuk ki Olaszországot, mert különben elkerülhetetlenül aggodalomra adunk okot Törökországban, a Balkánon és másutt. Arról sem vagyunk meggyőződve, hogy az olaszokra jó hatást tennénk. Az olaszok elszántságára alighanem sokkal inkább az volna a kívánatos hatással, ha megtudnák, hogy milyen keményen fogunk elbánni velük.

[...]

Annak idején meglehetősen kedvező visszhangot váltott ki „a feltétel nélküli megadás" kifejezés használata, de azóta számos szaktekintély az angol-amerikai háborús politika egyik nagy baklövésének minősítette. És ha már idáig jutottunk, jó lesz részleteseben is kitérnünk rá. Azt mondják, hogy ez az elv meghosszabbította a háborút és megnehezítette az újjáépítést. Nem hiszem, hogy így volna. 1943. június 30-án az alábbiakat mondtam a londoni városházán:

Mi, az Egyesült Nemzetek, feltétel nélküli fegyverletételt követelünk a náci, a fasiszta és a japán zsarnokságtól. Ezen azt értjük, hogy akaraterejüket, ellenállásukat teljesen meg kell törnünk, s hogy fenntartás nélkül, kényünkre-kedvünkre meg kell adniuk magukat. Továbbá ez azt jelenti, hogy meg kell tennünk mindazokat a messze tekintő intézkedéseket, amelyekkel megakadályozhatjuk, hogy előre megfontolt cselszövényeik és kegyetlen erőszakosságuk ismét felforgassa, romba döntse és gyászba borítsa a világot. Ez nem azt jelenti, és soha nem is jelentheti azt, hogy embertelenségből vagy puszta bosszúvágyból foltot akarunk ejteni győztes fegyvereinken, vagy hogy nem olyan világot akarunk teremteni, amelyben az emberiség nagy családjának valamennyi ága örömét leli - az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat szép szavaival élve - „az életben, a szabadságban, a boldogságra való törekvésben".

1943. december 24-én Roosevelt elnök is hasonlóan beszélt:

Az Egyesült Nemzeteknek nem célja, hogy szolgasorba döntse a német népet. Azt szeretnénk, ha lehetősége volna rá, hogy az európai népek családjának hasznos és tiszteletre méltó tagjaként békében fejlődhessék. A „tiszteletre méltó" jelzőt azonban mindenképpen hangsúlyoznunk kell, mert egyszer s mindenkorra meg akarjuk szabadítani a németséget mindenféle nácizmustól és porosz militarizmustól, valamint attól a hamis és balvégzetű elképzeléstől, hogy ő az „uralkodó faj".

[...]

A vezérkari főnökök egyesített bizottsága tíz napon át tárgyalt a legfőbb kérdésekről, s végül egyetértésre jutott. Az Elnök és én napról napra figyelemmel kísértük munkáját, és megállapodtunk

egymással a teendőkben. Megegyeztünk, hogy minden erőt Tunisz bevételére kell összpontosítani, s ezért be kell vetni a sivatagi hadsereget, valamint Eisenhower hadseregének és a brit seregeknek felszabadítható alakulatait, továbbá, hogy Alexandert nevezzék ki Eisenhower helyettesévé, és gyakorlatilag ő irányítsa a hadműveleteket. A haditengerészet és a légierő hadműveleteit is brit parancsnok irányította, Cunningham tengernagy, illetve Tedder repülő marsall személyében. Világos volt, hogy ha a 8. hadsereg hat-hét hadosztálya eljut Tuniszba, akkor az Anderson tábornok parancsnoksága alatt az 1. brit hadsereg kötelékében harcoló további négy-öt hadosztállyal együtt a britek tizenkét hadosztállyal vesznek részt a hadműveletekben, az amerikaiaknak viszont a marokkói és algériai helyőrségek kiállítása után mindössze három, esetleg négy hadosztályuk maradna tuniszi döntésre. Két évvel később Marshall tábornok Máltán elmondta nekem, mennyire meglepte, hogy a britek nem akartak Eisenhower helyére brit parancsnokot állítani, pedig a Tuniszért vívott harcokban sokkal több hadosztályuk vett részt, mint az amerikaiaknak. Ez a gondolat meg sem fordult a fejemben. Ellentétes lett volna a köztem és az Elnök között kialakult együttműködés egész szellemével. Eisenhower és Alexander viszonyáról később még szó lesz. Mindketten önzetlen férfiak voltak és a legnagyobb mértékben tekintettel voltak egymásra. Eisenhower az egész ütközet irányítását Alexanderra bízta.

Már csak az értekezlet befejezése volt hátra. Január 23-án ültünk össze ismét teljes létszámban a vezérkari főnökkel: ekkor terjesztették elénk „A háború irányítása 1943-ban" című jelentésüket. Ennek tartalma az alábbiakban foglalható össze:

Az Egyesült Nemzeteknek továbbra is minden erőforrásukat igénybe kell venniük a német tengeralattjárók leküzdésére. A szovjet fegyveres erők támogatására a lehető legnagyobb tömegű utánpótlást kell eljuttatni Oroszországba.
Az európai hadszíntér műveleteit 1943-ban az Egyesült Nemzetek azzal a céllal fogják irányítani, hogy a lehető legnagyobb erők bevetésével legyőzzék Németországot.
A támadó hadműveletek fő vonalai:

A Földközi-tenger térségében:
1/ Szicília elfoglalása, melynek célja:
a) A földközi-tengeri összeköttetés biztonságosabbá tétele.
b) Az orosz frontra nehezedő német nyomás elterelése.
c) Az Olaszországra gyakorolt nyomás fokozása.
2/ Olyan helyzetet kell teremteni, amelyben Törökországot aktív szövetségesként be lehet vonni a háborúba.
Az Egyesült Királyságban:
3/ A lehető legsúlyosabb légioffenzíva a német hadiipar ellen.
4/ Korlátozott támadó hadműveletek a rendelkezésre álló partraszálló járművek számától függően.
5/ A lehető legnagyobb haderő összevonása és állandó készültsége azzal a céllal, hogy ismét partra szálljon a kontinensen, mihelyt a németek ellenállása a kellő mértékben meggyöngült.
A Csendes-óceánon és a Távol-Keleten azzal a céllal kell folytatni a hadműveleteket, hogy a Japánra nehezedő nyomás megmaradjon, és mihelyt Németország vereséget szenved, megindulhasson a nagyszabású offenzíva Japán ellen. Ezeket a hadműveleteket olyan keretek között kell tartani, hogy a vezérkari főnökök egyesített bizottságának megítélése szerint ne veszélyeztessék az Egyesült Nemzeteknek azt a képességét, hogy megragadják a bármikor adódó kedvező alkalmat Németország végleges legyőzésére még 1943-ban. Ezt figyelembe véve kell megtervezni és előkészíteni Burma 1943. évi visszafoglalását („Anakim" terv), valamint a Marshall- és a Carolina-szigetek elleni hadműveletet, ha az idő és az erőforrások megengedik, az „Anakim" veszélyeztetése nélkül.

Az Elnök és én jóváhagytuk ezeket az elképzeléseket, amelyeket szaktanácsadóink lépésről lépésre a mi részvételünkkel dolgoztak ki, s ezzel egy időben külön-külön levelet intéztünk vezérkari főnökeinkhez. [...]

Végül 24-én délelőtt sajtóértekezletet tartottunk, s az Elnökkel és velem egy sorban ülő de Gaulle és Giraud kénytelen volt a nyilvánosság előtt, valamennyi tudósító és fényképész szeme láttára kezet fogni egymással. Az erről a kézfogásról készült fényképek még az akkori tragikus idők fényében is nevetésre ingerelnek. Mindaddig féltve őrzött titok volt, hogy az Elnök és én Casablancában tartózkodunk. Amikor a sajtótudósítók megpillantottak bennünket, nem hittek a szemüknek, amikor pedig közölték velük, hogy csak-

nem két hete tartózkodunk már a helyszínen, a fülüknek nem akartak hinni.

A „vőlegénnyel" és a „menyasszonnyal" alaposan meggyűlt a bajunk, végül azonban létrejött a „puskacső előtt kötött" házasság (ahogy Amerikában mondják). Ezután az Elnök beszédet tartott a tudósítók előtt, majd én következtem, és egyetértésemnek adtam hangot.

Az Elnök indulni készült. Én azonban azt mondtam neki: „Ha már ilyen hosszú utat tett meg, nem hagyhatja el Észak-Afrikát anélkül, hogy Marrákest meg ne nézné. Töltsünk ott együtt két napot. Feltétlenül Önnel akarok lenni, amikor megnézi a hófödte Atlasz-hegység mögött lebukó napot." Harry Hopkinst is igyekeztem megnyerni az elgondolásnak. Történetesen akadt Marrákesben egy elragadó villa, és a tulajdonos, egy Taylorné nevű amerikai hölgy kölcsönadta Kenneth Pendar amerikai alkonzulnak. Itt szálltunk meg az Elnökkel, s a környéken bőven akadt szállás kíséretünknek is. Úgy döntöttünk tehát, hogy együtt megyünk Marrákesbe. Roosevelttel együtt tettük meg a kétszázötven kilométernyi autóutat a sivatagon át - már-már úgy éreztem, hogy kivirágzik a homoktenger -, és megérkeztünk a híres oázisba. Számomra Marrákes a „Szahara Párizsa": századokon át ide tartottak a Közép-Afrikából induló karavánok, útközben kíméletlenül megsarcolták őket a hegyi törzsek, később a marrákesi piacon becsapták őket a kereskedők, cserében viszont részük lehetett a városi örömökben, láttak jövendőmondókat, kígyóbűvölőket, ehettek-ihattak, amennyi beléjük fért, és ellátogathattak az afrikai földrész legnagyobb, legrafináltabb és nagy múltú, nagy hagyományú bordélyházaiba.

Úgy állapodtunk meg, hogy ebédről én gondoskodom, s a feladatot Tommyra bíztam. Az ötórás utazás alatt sokat beszélgettünk az Elnökkel hivatalos ügyekről, de könnyebb fajsúlyú dolgokat is szóba hoztunk. Az út mentén több ezer amerikai katona sorakozott fel, hogy minden veszedelemtől megóvjon bennünket, a fejünk felett pedig szüntelenül repülőgépek köröztek. Este érkeztünk meg a villához. Pendar vendégszeretően fogadott bennünket, gondoskodott a kényelmünkről. Felkísértem az Elnököt a villa tornyába. Széken vitték fel, s ülve élvezte a csodálatos látványt, amint lenyugszik a nap a hófödte Atlasz-hegység mögött. Vidám hangulatban vacsoráztunk meg, tizenöten-tizenhatan lehettünk, s mindenki részt vett a közös dalolásban. Én is énekeltem, az Elnök is bekapcsolódott a

kórusba, sőt egy ízben szólót is énekelt volna, de ekkor valaki félbeszakította, s a magánszám elmaradt.

Kiváló kollégám 25-én közvetlenül hajnalhasadás után készült útra kelni Lagoson, Dakaron, majd Brazílián át Washingtonba. Az előző este búcsút vettünk egymástól, reggel azonban, mielőtt elindult volna a repülőtérre, benézett hozzám, hogy még egyszer elbúcsúzzék. Ágyban talált, hallani sem akartam azonban róla, hogy egyedül menjen ki a repülőtérre, kiugrottam az ágyból, magamra kaptam húzózáras kabátomat, és egy szál papucsban hajtattam ki vele a repülőtérre, majd felkísértem a repülőgépre, és megvártam, amíg kényelembe helyezi magát. Nagy csodálattal adóztam neki, hogy rokkantan is ilyen bátran vállalkozott erre az útra, és súlyos aggodalommal gondoltam rá, hogy még milyen veszélyek fenyegetik. A háború idején magától értetődőnek kellett tartanunk ezeket a repülőutakat. De én azért mindig is veszedelmesnek éreztem az efféle kirándulásokat. Végül is nem történt semmi baj. A repülőtérről visszatértem a Taylor-villába, a következő két napon innen leveleztem a háborús kabinettel további utazási terveimről, s a toronyban megfestettem háborús éveim egyetlen képét.

20 / Oroszország és a nyugati szövetségesek

1943 tavasza fordulatot hozott a keleti fronton. Még mielőtt a sztálingrádi német hadsereget megverték volna, az egyre erősödő orosz áradat az egész fronton visszavetette az ellenséget. A kaukázusi német hadsereget ügyesen visszavonták, az egyik felét Rosztovba, a másik felét a novorosszijszki hídfőállásba és a Kubány-félszigetre. Az oroszok a Dontól egészen a Donyec folyó nyugati partjára szorították vissza a németeket, oda, ahonnan az előző nyáron Hitler megindította offenzíváját. A németek északabbra is visszaszorultak, s végül már több mint négyszáz kilométerre álltak Moszkvától. Leningrád körül az oroszok áttörték a gyűrűt. A németek és csatlósaik emberben és hadianyagban hatalmas veszteséget szenvedtek. Mindazt a területet, amit az előző évben foglaltak el, elvesztették. A földön már nem voltak fölényben az oroszokkal szemben. A levegőben pedig a Britanniából és Afrikából felszálló brit és amerikai légierő egyre növekvő erejével kellett számolniuk.

Ha Sztálin eljöhetett volna Casablancába, együtt dolgozhattuk

volna ki a három szövetséges közös haditervét. De nem jöhetett el, ezért távirati úton folytattuk a tárgyalásokat. Január 26-án értesítettük róla, milyen katonai döntéseket hoztunk az értekezleten.

Roosevelt elnök és a miniszterelnök
Sztálin kormányfőnek *1943. jan. 26.*

1/ Megbeszéléseket folytattunk katonai tanácsadóinkkal, és határozatokat hoztunk azokra a hadműveletekre vonatkozóan, amelyeket az amerikai és brit fegyveres erőknek kell végrehajtaniuk 1943 első kilenc hónapja folyamán. Haladéktalanul értesíteni kívánjuk Önt szándékainkról. Véleményünk szerint ezek a hadműveletek az Önök hatalmas támadásával együtt 1943-ban bizonyára térdre tudják kényszeríteni Németországot. Minden erőnket latba kell vetni, hogy elérjük ezt a célt.

2/ Számunkra kétségtelenül az a helyes stratégia, ha erőinket Németország megverésére összpontosítjuk, az európai hadszíntéren való gyors és döntő győzelem kivívása céljából. Ugyanakkor megfelelő nyomás alatt kell tartanunk Japánt, hogy megtartsuk a kezdeményezést a Csendes-óceánon és a Távol-Keleten, támogatnunk kell Kínát, s meg kell akadályoznunk a japánokat abban, hogy agressziójukat kiterjesszék más színterekre, például az Önök Primorje határterületére.

3/ Legfőbb kívánságunk az, hogy jelentős német szárazföldi és légierőket vonjunk el az orosz frontról, és hogy folyamatosan a lehető legnagyobb mennyiségű utánpótlást küldjük Oroszországba. Nem sajnálunk semmilyen erőfeszítést, hogy minden esetben és minden lehetséges módon elküldjük Önöknek az anyagi segítséget.

4/ Legközelebbi szándékunk az, hogy megtisztítsuk Észak-Afrikát a tengelyhatalmak erőitől, tengerészeti és légi támaszpontokat hozzunk létre, s ilyenformán:

a/ biztonságos utat nyissunk a Földközi-tengeren keresztül a hadiszállítmányok számára, és

b/ megkezdjük a tengelyhatalmak fontos dél-európai objektumainak erőteljes bombázását.

5/ Elhatároztuk, hogy megindítjuk a szárazföldi és tengeri erők széles körű kombinált hadműveleteit a Földközi-tengeren, lehetőleg a legközelebbi időben. E hadműveletek előkészítése jelenleg folyamatban van, s ezzel kapcsolatban jelentős erőket, köztük partra-

szállási eszközöket és hajókat összpontosítunk Egyiptomban és Észak-Afrika kikötőiben. Ezenkívül jelentős amerikai szárazföldi és légierőket szándékozunk összpontosítani az Egyesült Királyság határain belül. Ezek az erők az Egyesült Királyságban levő brit fegyveres erőkkel közösen felkészülnek arra, hogy újból benyomuljanak az európai kontinensre, mihelyt ez megvalósítható lesz. Ezekről az összpontosításokról bizonyára tudomást szereznek ellenségeink is, de nem fogják tudni, hogy hol, mikor és milyen erőkkel szándékozunk csapást mérni rájuk. Ezért kénytelenek lesznek szétszórni mind szárazföldi, mind légierőiket Franciaország, Hollandia, Korzika, Szardínia, Szicília, a Közel-Kelet, Olaszország, Jugoszlávia, Görögország, Kréta és a Dodekáneszosz-szigetek egész partvidékének hosszában.

6/ Európában gyors ütemben fokozzuk az Egyesült Királyságból kiinduló szövetséges bombatámadásokat Németország ellen, és nyár derekáig e támadások erejének a jelenlegihez viszonyítva kétszeresére kell növekednie. Mostani tapasztalataink azt mutatják, hogy a nappali támadások nagy mennyiségű német vadászgép megsemmisítését vagy megrongálását eredményezik. Úgy gondoljuk, hogy a nappali és éjjeli légitámadások számának és a ledobott bombák együttes súlyának növelése igen jelentős anyagi és erkölcsi kárt fog okozni Németországban, s gyorsan kimeríti a német vadászgéperőket. Mint Ön is tudja, már a német légierőknek több mint a felét kötjük le Nyugat-Európában és a Földközi-tengeren. Nem kételkedünk abban, hogy fokozott és különböző bombatámadásaink, más hadműveleteinkkel együtt, további német légi- és egyéb erőket vonnak majd el az orosz frontról.

7/ A Csendes-óceánon az a szándékunk, hogy a legközelebbi néhány hónap folyamán kiűzzük a japánokat Rabaulból, majd továbbfejlesszük a sikert, s előbbre jussunk általában Japán irányában. Burmai hadműveleteink arányait is növelni szándékozunk, hogy újból megnyissuk ezt az utat Kína ellátása számára. Haladéktalanul növelni szándékozunk Kínában működő légierőinket. Ugyanakkor azonban nem engedjük, hogy Japán elleni támadásunk hátrányosan befolyásolja más irányú ütőképességünket, s akadályozzon bennünket minden arra kínálkozó lehetőség kihasználásában, hogy 1943-ban döntő csapást mérjünk Németországra.

8/ Legfőbb célunk az, hogy Németországot és Olaszországot az elképzelhető legnagyobb fegyveres erők bevetésével a földön, a tengeren és a levegőben megrohanjuk.[1]

Később, már otthonról, az Elnök jóváhagyásával az alábbi kiegészítő magyarázatot fűztem közös üzenetünkhöz:

[...] *1943. febr. 9.*

a/ Kelet-Tunéziában negyedmillió német és olasz van. Reméljük, hogy ezeket április folyamán, ha nem előbb, megsemmisítjük, vagy kiűzzük onnan.

b/ Amikor ezt elvégeztük, júliusban - vagy ha lehetséges lesz, még korábban - szándékunkban áll elfoglalni Szicíliát, hogy megtisztítsuk a Földközi-tengert, előmozdítsuk Olaszország összeomlását az ebből Görögországra és Jugoszláviára származó következményekkel együtt, és kimerítsük a német légierőket. Közvetlenül ezután kell következnie a Földközi-tenger keleti részében végrehajtandó hadműveletnek, valószínűleg a Dodekáneszosz-szigetek ellen.

c/ Ez a hadművelet megköveteli, hogy igénybe vegyünk minden hajót és partraszálló eszközt, amit a Földközi-tengeren össze tudunk gyűjteni, s felhasználjuk mindazokat a csapatokat, amelyeket a partraszálló hadműveletekhez erre az időre ki tudunk képezni, hiszen ami az arányokat illeti, ez háromszázezer vagy négyszázezer emberrel végrehajtott hadművelet lesz. Mi a végsőkig ki fogunk aknázni minden sikert, mihelyt partraszálló kikötőket és támaszpontokat létesítünk.

d/ Erőforrásainkhoz képest hatalmas előkészületeket teszünk arra is, hogy augusztusban végrehajtsuk a Csatornán való átkelést célzó hadműveleteket, amelyekben brit egységek és az Egyesült Államok egységei vesznek majd részt. Ennél a hajótér és a partraszállás támadó eszközei ugyancsak meghatározó tényezők lesznek. Ha ezt a hadműveletet az időjárás vagy egyéb okok következtében elhalasztjuk, akkor nagyobb erők részvételével szeptemberre készítjük majd elő. Természetesen ennek a támadásnak az időpontja szükségszerűen azoktól a védelmi lehetőségektől függ, amelyekkel a németek ebben az időben a Csatorna túlsó oldalán rendelkezni fognak.

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 106-108.

e/ Mindkét hadműveletet az Egyesült Államok és Nagy-Britannia igen nagy légierőinek támogatásával folytatjuk majd le, emellett a Csatornán való átkeléssel kapcsolatos hadműveletekben a brit anyaország egész légiereje részt fog venni. Mindezek a hadműveletek Nagy-Britannia és az Egyesült Államok hajóállományának legnagyobb fokú igénybevételét teszik szükségessé.
f/ Az Elnök és én olyan utasítást adtunk egyesített vezérkarunknak, hogy a legnagyobb gyorsaságra van szükség, s a támadást az emberben és anyagban rendelkezésre álló lehetőségek végső határáig kell fokozni.[1]

Néhány nappal később:

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1943. febr. 14.
A páratlan győzelmek láncolata láttán, melynek egyik láncszeme a Don menti Rosztovnak ma éjjel tudomásunkra jutott felszabadítása, nem találok szavakat, amelyekkel kifejezhetném Önnek az orosz fegyverek iránt érzett csodálatunkat és hálánkat. Legőszintébb kívánságom, hogy minél több segítséget nyújthassunk Önöknek.[2]

A válasz nem késett.

Sztálin kormányfő Churchill miniszterelnöknek 1943. febr. 16.
1/ Február 12-én megkaptam a küszöbönálló angol-amerikai hadműveletekről szóló üzenetét. Köszönöm Önnek a Casablancában elfogadott határozatokról szóló kiegészítő tájékoztatást. Egyszersmind feltétlenül tudomására kell hoznom bizonyos megfontolásokat az Ön üzenetével kapcsolatban, amely, mint Ön közli, az Elnök véleményét is kifejező közös válasz.
2/ Közléséből kitűnik, hogy a tuniszi hadműveletek befejezésének Önök által eddig februárra kitűzött határideje most áprilisra halasztódik. Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy mennyire nemkívánatos a németek és az olaszok elleni hadműveleteknek ez a halogatása. Éppen most, amikor a szovjet csapatok még folytatni tudják nagyarányú támadásukat, égetően szükséges az angol-amerikai

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 114-115.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 115.

HADMŰVELETEK TUNISZBAN 1943. FEBRUAR–MAJUS

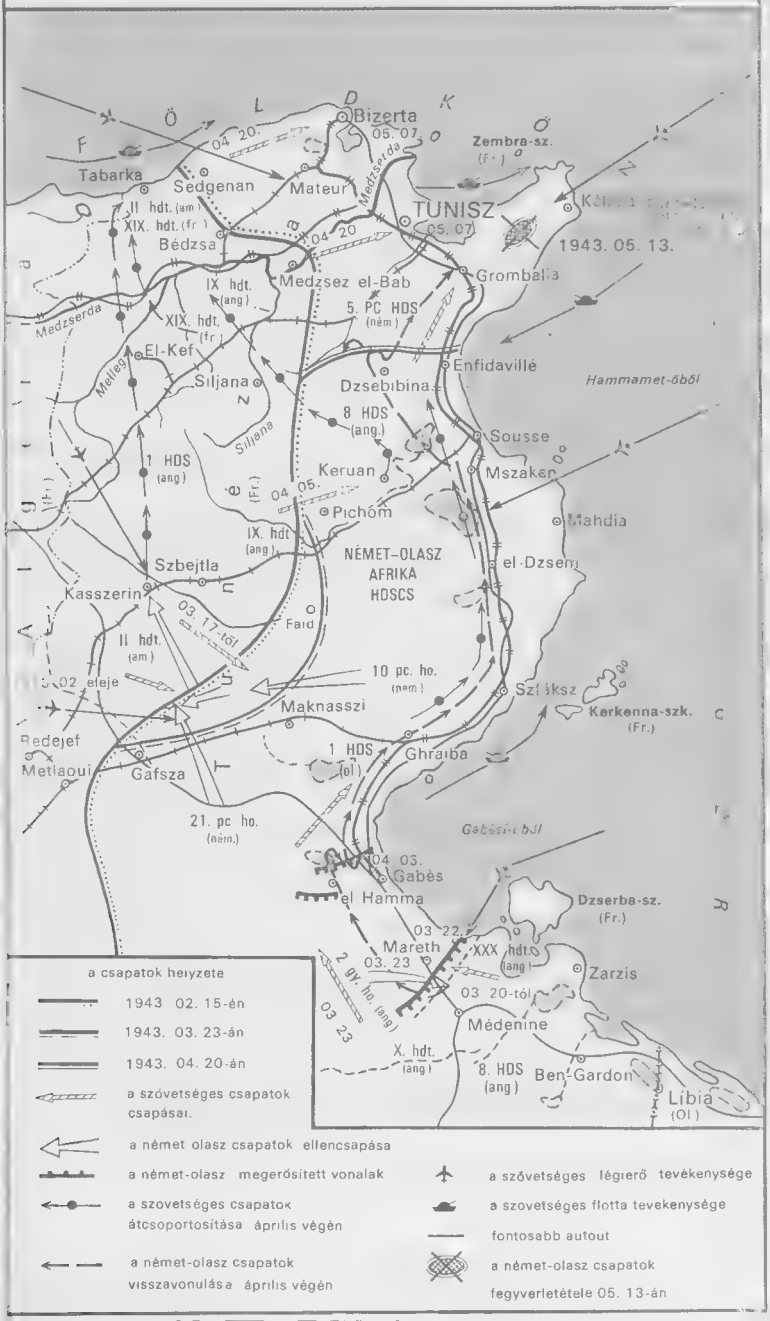

csapatok aktivitása Észak-Afrikában. Ha mi a mi frontunkon, Önök pedig Tuniszban egyidejűleg támadnánk Hitlert, az nagyon hasznos lenne közös ügyünk szempontjából, és igen komoly nehézségeket idézne elő Hitler és Mussolini számára. Ebben az esetben az Önök által Szicíliában és a Földközi-tenger keleti részén tervezett hadműveletekre is hamarabb kerülne sor.

3/ Ami egy második frontnak Európában, nevezetesen Franciaországban való létrehozását illeti, ezt - mint az Ön közléséből kitűnik - csak augusztus-szeptemberre tervezik. Az én véleményem szerint azonban a jelenlegi helyzet megköveteli ezeknek a határidőknek minél közelebb hozását, és a nyugati második frontnak jóval az említett időpont előtti létrehozását. Az ellenség magához térésének megakadályozása céljából szerintem igen fontos, hogy nyugat felől a támadást ne halasszák az év második felére, hanem még tavasszal vagy nyár elején hajtsák végre.

4/ A rendelkezésünkre álló megbízható értesülések szerint a németek december végétől, amikor az angol-amerikai haderők tuniszi hadműveletei valamilyen oknál fogva abbamaradtak, Franciaországból, Belgiumból, Hollandiából és magából Németországból huszonhét hadosztályt, köztük öt páncéloshadosztályt dobtak át a szovjet-német frontra. Ilyenformán ahelyett, hogy német erőknek a szovjet-német frontról való elvonásával a Szovjetuniót segítették volna, Hitlernek okoztak könnyebbséget, aki a tuniszi angol-amerikai hadműveletek lanyhulása következtében további csapatokat vethetett be az oroszok ellen.

5/ Mindebből az következik, hogy minél hamarabb kihasználjuk együttesen a hitleri táborban előállt frontnehézségeket, annál inkább számíthatunk Hitler rövid időn belüli szétzúzására. Ha mindezt nem vesszük figyelembe azonnal, és a jelenlegi helyzetet nem használjuk ki közös céljaink érdekében, akkor megtörténhet, hogy a németek lélegzetvételi szünethez jutnak, összeszedik erejüket és magukhoz térhetnek. Számunkra s az Önök számára is világos, hogy hasonló baklövés elkövetése nem lenne kívánatos.

Szükségesnek tartottam, hogy ezt a választ Roosevelt úrnak is elküldjem.

Köszönöm Önnek a Rosztov felszabadítása alkalmából küldött szívélyes üdvözletét. Csapataink ma visszafoglalták Harkovot.[1]

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad I. 116-117.

Ezt az üzenetet betegágyamban vettem kézhez.

[...]

Március 5-én az Elnök másolatban megküldte nekem Sztálinhoz címzett válaszüzenetét:

Roosevelt elnök Sztálin kormányfőnek 1943. febr. 22.
Válaszolva február 16-i üzenetére, amelyben ismertette Churchill úr Önhöz intézett február 12-i üzenetével kapcsolatban vele közölt bizonyos elgondolásait, meg akarom mondani, hogy osztom a nézetét, s magam is sajnálom, hogy a szövetségesek észak-afrikai hadműveletei nem a tervnek megfelelően haladtak. A hadműveleteket a nem várt nagy esők szakították félbe, amelyek igen megnehezítették, hogy a hadianyagot és a csapatokat a rendelkezésünkre álló utakon a kikötőkből a frontra szállítsuk. Az esőzések járhatatlanná tették a síkságot és a hegyeket.
Világosan látom, milyen kedvezőtlen következményekkel jár majd ez a fennakadás a szövetségesek közös erőfeszítéseire, s minden lehetőt megteszek, hogy a lehető leghamarabb sikeres támadó hadműveleteket indítsunk a tengelyhatalmak afrikai fegyveres erői ellen, és befejezzük megsemmisítésüket.
Az amerikai szállítóeszközök állományának jelenlegi nagy szétforgácsoltsága Ön előtt is jól ismert, de biztosíthatom, hogy minden erőnk megfeszítésével növelni fogjuk szállítási lehetőségeinket.
Megértem, mennyire fontos, hogy a legközelebbi alkalmas időpontban hadműveleteket indítsunk az európai kontinensen annak az ellenállásnak gyengítése céljából, amelyet a tengelyhatalmak az Önök hős hadseregével szemben tanúsítanak. Biztos lehet benne, hogy az észak-afrikai siker után, mihelyt a lehető legnagyobb erőfeszítéssel elő tudjuk teremteni a szükséges szállítóeszközöket, az amerikai csapatok harci tevékenységét ki fogjuk terjeszteni az európai kontinensre.
Kívánunk az Önök hős hadseregének további sikereket, amelyek mindannyiunkat lelkesítenek.[1]

[...]

Nyilvánvaló volt, hogy akkor segíthetünk a leghathatósabban az oroszoknak, ha gyors ütemben megtisztítjuk Észak-Afrikát a ten-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad II. 57–58.

gelyhatalmak csapataitól és fokozzuk a Németország elleni légitámadásokat. Sztálin természetesen ismét azt követelte, hogy nyissuk meg a második frontot.

Sztálin kormányfő Churchill kormányfőnek 1943. márc. 15.
...Észak-Afrikában az angol-amerikai hadműveletek nemhogy meggyorsulnának, hanem már április végére tolódnak ki. Sőt még ez a határidő sem egészen biztos. Ily módon a hitleri seregek elleni harcok legkritikusabb időszakában, a február-márciusi időszakban, az angol-amerikai támadást Észak-Afrikában nemcsak hogy nem fokozták, de egyáltalán nem is folytatták, s a támadásra Önök által kitűzött határidőt elhalasztották. Ugyanakkor Németország a szovjet csapatok ellen nyugatról már harminchat hadosztályt tudott átdobni, köztük hat páncéloshadosztályt. Könnyű belátni, milyen nehézségeket okozott ez a szovjet hadsereg számára, és mennyire megkönnyítette a németek helyzetét a szovjet-német fronton. [...]
A fő kérdésnek továbbra is a franciaországi második front létrehozásának meggyorsítását tekintem. Ön is emlékszik, hogy kilátásba helyezte a második front létrehozását még 1942-re, de legkésőbb ez év tavaszára. Ennek meglehetősen komoly indítóokai voltak. Ezért érthető, hogy előző üzenetemben hangsúlyoztam, mennyire szükséges a nyugati támadás megvalósítása legkésőbb tavasszal vagy az idei nyár elején.
Minthogy a szovjet haderők az egész tél folyamán kemény harcban álltak, és a harcot jelenleg is folytatják, Hitler pedig újabb nagyarányú intézkedéseket tesz hadseregének a Szovjetunió elleni tavaszi és nyári hadműveletekhez szükséges kiegészítése és növelése érdekében, számunkra rendkívül fontos, hogy a nyugati támadást ne halogassák tovább, hogy ezt a támadást tavasszal vagy nyár elején végrehajtsák. [...]
Közös ügyünk érdekében szükségesnek tartom a legnyomatékosabban felhívni a figyelmet a franciaországi második front létrehozásának további halogatásával járó komoly veszélyre. Ezért a Csatornán át tervezett angol-amerikai támadást illető nyilatkozataik határozatlansága nyugtalanságot kelt bennem, amelyet nem hallgathatok el.[1]

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 128-129.

[...]

Szicíliai terveink annyira igénybe vették hajóparkunkat, hogy szükségesnek látszott az Oroszországba indítandó konvojok elhalasztása. A még mindig Washingtonban tartózkodó Eden révén kikértük erről az amerikaiak véleményét.

Eden a miniszterelnöknek *1943. márc. 19.*

1/ Ma reggel találkoztam az Elnökkel és átadtam neki az Ön üzenetét, amelyben az oroszországi konvojokról van szó. Ő is úgy látja, hogy az ellenséges intézkedések fényében helyesebb elhalasztani a márciusi konvojt. Kétségei voltak azonban, hogy bölcs dolog volna-e úgy határozni, hogy a szicíliai akció befejezéséig nem indítunk újabb konvojokat. Benyomása szerint ez újabb súlyos csapásként érné Sztálint, továbbá, ha az összevont ellenséges erők valamilyen okból a következő néhány hétben szétszóródnának, mégis útnak indíthatnánk egy konvojt. Mindenesetre tovább gondolkodik majd a dolgon és rövidesen személyes üzenetet küld Önnek.

2/ Az Elnök is olyan goromba hangú üzenetet kapott Sztálintól, mint Ön. Szemlátomást számított rá.

Másnap a következő üzenet érkezett:

Roosevelt elnök a volt haditengerésznek *1943. márc. 20.*

Március 18-i üzenetére.

A márciusi konvoj útvonalán ismeretes német tengeri és légierő-összevonások miatt a jelek szerint katonailag igazolhatatlan volna konvoj indítása a kitűzött időpontban. ... Újabb három-négy hét múlva természetesen szükségessé válhat Sztálinnal közölni, hogy augusztusig vagy szeptemberig fel kell függesztenünk az Oroszországba küldendő konvojokat, míg gondoskodni nem tudunk szicíliai szükségleteinkről, de most úgy látom, okosabb, ha csak később tudatjuk vele a rossz hírt. Különben egyikünk sem tudhatja, milyen lesz a helyzet négy-öt hónap múlva.

Sztálinnal folytatott levelezésembe kellemesebb hangok is vegyültek.

Sztálin kormányfő Churchill kormányfőnek 1943. márc. 27.
A Tuniszban folyó fő ütközetről szóló értesítését megkaptam. Kívánok az angol és amerikai csapatoknak teljes és gyors sikert. Remélem, hogy most sikerül Önöknek az ellenséget megtörni, szétzúzni, és véglegesen kiűzni Tuniszból.
Remélem továbbá, hogy a Németország elleni légitámadások állandóan erősödni fognak. Az esseni rombolásokról készült fényképek elküldéséért hálás leszek Önnek.[1]

Sztálin kormányfő Churchill kormányfőnek 1943. márc. 29.
... Üdvözlöm a brit légierőket a Berlin elleni újabb nagy és sikeres légitámadás alkalmából.
Remélem, hogy Tuniszban a brit páncélos haderők a megjavult helyzetet teljes mértékben kihasználják, s nem engedik az ellenséget lélegzethez jutni.
Tegnap kollégáimmal együtt megnéztem az Ön által küldött „Győzelem a sivatagban" című filmet, amely igen mély benyomást kelt. Nagyszerűen ábrázolja, hogyan harcol Anglia, s találóan jellemzi azokat a gazembereket - vannak ilyenek a mi országunkban is -, akik azt állítják, hogy Anglia nem hadakozik, hanem csak messziről figyeli a háborút. Türelmetlenül fogom várni az Önök hasonló filmjét a tuniszi győzelemről.
A „Győzelem a sivatagban" című filmet be fogjuk mutatni valamennyi fronthadseregünk, valamint az ország lakosságának széles rétegei előtt.[2]

Úgy gondoltam, itt az alkalom, hogy közöljem vele a konvojokkal kapcsolatos rossz hírt.

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1943. márc. 30.
1/ A németek Narvikban hatalmas hadiflottát összpontosítottak, amely a Tirpitz-ből, a Scharnhorst-ból, a Lützow-ból, egy 150 mmes ágyúkkal felszerelt cirkálóból és nyolc torpedórombolóból áll. Ilyenformán az Oroszország felé tartó konvojokat fenyegető veszély, amelyet Önnek tavaly július 17-én küldött üzenetemben ismertettem, most még fenyegetőbb formában újjáéledt. Akkor kö-

[1] *Uzenetváltás...*, id. kiad. I. 131-132.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 133.

zöltem Önnel, hogy nem tartjuk helyesnek anyaországi flottánk kockáztatását a Barents-tengeren, ahol a tengerparti támaszpontokról felszálló német repülőgépek és a tengeralattjárók támadásainak lennének kitéve, minthogy sem a repülőgépek, sem a tengeralattjárók ellen nem rendelkeznek kellő védelemmel, egyszersmind pedig rávilágítottam arra, hogy ha legkorszerűbb hadihajóink közül egy vagy kettő elveszne, vagy akár komolyan megsérülne, s ugyanakkor a Tirpitz és a német hajóhad más nagyobb egységei akcióképesek maradnának, akkor az Atlanti-óceán feletti egész uralom veszélybe kerülne, ami borzalmas következményekkel járna közös ügyünkre nézve.

2/ Így Roosevelt elnök és én legnagyobb sajnálatunkra arra a következtetésre jutottunk, hogy a legközelebbi oroszországi konvoj megfelelő védelmének biztosítása lehetetlen, s hogy megfelelő védelem nélkül, tekintettel a hajók megsemmisítésére tett ismeretes német előkészületekre, a legkisebb esély sincs rá, hogy bármelyik hajó is elérje az Önök országát. Ezért úgy rendelkeztünk, hogy a márciusi konvoj útnak indítását el kell halasztani.

3/ Roosevelt elnök és én igen fájlaljuk a márciusi konvoj kényszerű visszatartását. A német erők összpontosítása nélkül eltökélt szándékunk lett volna útnak indítani az Önök számára márciusban egy harminc hajóból álló, május elején pedig egy további, ugyancsak harminc hajóból álló konvojt. Egyúttal helyénvalónak tartjuk haladéktalanul értesíteni Önt arról, hogy május eleje után nem lesz többé lehetséges az északi útvonalon konvojokat küldeni, mert ettől az időtől kezdve minden egyes kísérő hajóra szükség lesz a Földközitengeren, támadó hadműveleteink támogatása céljából, s ennek következtében csak a létfontosságú atlanti-óceáni útvonalaink biztosításához szükséges minimum marad meg. Az elmúlt három hét folyamán az Atlanti-óceánon csaknem példátlanul súlyos veszteségeket szenvedtünk. [...]

4/ Minden lehetőt megteszünk, hogy növeljük a déli úton folyamatosan szállított felszerelés mennyiségét. A legutóbbi hat hónapban a havonkénti szállítmányok mennyisége több mint kétszeres lett. Joggal remélhetjük, hogy ez a növekedés fokozódni fog, s augusztusban a szállítmány mennyisége eléri a kétszáznegyvenezer tonnát. Ha ezt elértük, akkor a havonkénti szállítmányok mennyisége tizenkét hónap alatt nyolcszorosára növekedett. Ezenkívül az Egyesült Államok lényegesen megnöveli a Vlagyivosztokon ke-

resztül küldött szállítmányok mennyiségét. Ez mind Önöknél, mind nálunk némileg enyhíteni fogja az északi konvojok félbeszakadása miatt érzett csalódást.[1]

Sztálin kormányfő a miniszterelnöknek 1943. ápr. 2.
Megkaptam március 30-i üzenetét, amelyben közli, hogy szükség folytán Ön és Roosevelt úr kénytelenek szeptemberig felfüggeszteni konvojok útnak indítását a Szovjetunióba. Ezt a váratlan lépést úgy fogom fel, mint a Nagy-Britannia és az Egyesült Államok részéről a Szovjetuniónak küldött hadianyag- és fegyverszállítmányok katasztrofális csökkentését, hiszen a Csendes-óceánon át történő szállítást a hajótér korlátozza, s emellett ez az út nem valami biztos, a déli út forgalmi kapacitása pedig kicsiny, s ilyenformán ez a két útvonal nem kompenzálhatja az északi úton történő szállítás beszüntetését. Érthető, hogy ez a körülmény szükségképpen kihat majd a szovjet csapatok helyzetére.[2]

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1943. ápr. 6.
1/ Elismerem mindannak a jelentőségét, amit Ön táviratában mondott a konvojokról. Biztosítom Önt, hogy tőlem telhetően minden lehetséges intézkedést megteszek a helyzet megjavítására. Jól tudom, hogy milyen óriási teher nehezedik az orosz hadseregekre, s hogy milyen felülmúlhatatlan a hozzájárulásuk a közös ügyhöz.
2/ Szombaton 348 nehézbombázót küldtünk Essen fölé, s ezek kilencszáz tonna bombát dobtak le, hogy növeljék a Krupp műveknek okozott kárt, amelyekre újból hatékony csapásokat mértünk, s hogy lerombolják a város délnyugati részét, amely a megelőző támadások során kevés kárt szenvedett. A múlt éjjel 507 repülőgép - 166 kivételével mind nehézbombázó - ezernégyszáz tonnát dobott le Kielre. Ez az egyik legnagyobb bombázás, amelyet valaha is végrehajtottunk. A felhőzet erősebb volt, mint vártuk, de azért reméljük, hogy a támadás eredménnyel járt. A légierődökkel végrehajtott amerikai nappali légitámadások a legnagyobb mértékben hatékonyakká válnak. Tegnap támadást intéztek a Párizs melletti Renault művek ellen, amely kezdte újból megindítani a termelést. A légierődök a nappali világosságnál nagy magasságból kiváló pon-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 134-135.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 136.

tossággal végrehajtott bombázáson kívül harcra provokálják az ellenség vadászgépeit, és sokat megsemmisítenek közülük nehézfegyvereikkel. E három légitámadás során négy amerikai és mintegy harminchárom brit bombázót vesztettünk. Hangsúlyoznom kell most, hogy hónapról hónapra fokozni fogjuk Németország bombázását, s hogy sokkal nagyobb pontossággal tudjuk eltalálni a célpontokat.

3/ Ezen a héten kezdődik a tunéziai általános ütközet. A terv szerint a brit 8. és 1. hadsereg, valamint az amerikai és a francia fegyveres erők mind bevetésre kerülnek. Az ellenség utolsó hídfőállására készül visszavonulni. Már megkezdte a rombolásokat és a szfákszi tengerparti ütegek elszállítását. [...]

4/ Hitler, szokásos csökönyösségével, útnak indította Tunéziába a Hermann Göring hadosztályt és a 99. német hadosztályt, főként légi úton, legalább száz nagy szállítógép segítségével. Ennek a két hadosztálynak első menetalakulatai már megérkeztek. Ezért fel kell készülnünk arra, hogy a tuniszi kiszögellést mintegy negyedmillió főnyi haderő fogja szívósan védelmezni, leszámítva az úton szenvedett veszteségeket. A mi erőink jelentős fölényben vannak, mind létszám, mind fegyverzet tekintetében. Azokat a hajókat, amelyeken üzemanyagot, lőszert, közlekedési eszközöket stb. szállítanak, jórészt megsemmisítjük. A déli repülőterek elfoglalása után abban a helyzetben leszünk, hogy sorozatosan igen nagy légitámadásokat indíthatunk majd a kikötők ellen, s minden előkészületet megteszünk egy újabb Dunkerque elkerülésére. Ez különösen fontos a szicíliai hadművelet szempontjából. Bizerta és Tunisz elfoglalása után körülbelül egy hónappal remélhetőleg módunk lesz rá, hogy a Földközi-tengeren küldjük szállítmányainkat, s így megrövidítsük az Egyiptomba és a Perzsa-öbölbe vezető utat.[1]

A kimerítő magyarázat és a részletes beszámoló nem maradt egészen hatástalan. A szokásosnál barátságosabb választ kaptam rá.

Sztálin kormányfő Churchill kormányfőnek 1943. ápr. 12.

...A brit és amerikai csapatok tuniszi támadásának gyors előrehaladása fontos siker a Hitler és Mussolini ellen viselt háborúban. Kívá-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 136–138.

nom Önöknek, hogy verjék le teljesen az ellenséget, s ejtsenek minél több foglyot és hadizsákmányt.
Örülünk, hogy nem engedik lélegzethez jutni Hitlert. A német nagyvárosoknak Önök által végrehajtott erős és sikeres bombázását mi most kiegészítjük a kelet-poroszországi német ipari központok ellen intézett légitámadásainkkal. Köszönöm Önnek a filmet, amely Essen bombázásának eredményeit mutatja be. Ezt a filmet, s hasonlóképpen a többi filmet is, amelynek küldését Ön ígéri, széles körben be fogjuk mutatni lakosságunknak és hadseregünknek.
Az elhalasztott konvojok vadászgéprakományának Ön által kilátásba helyezett elküldése igen értékes számunkra. Hálás vagyok Önnek azért az ajánlatáért is, hogy hatvan darab negyven milliméteres ágyúkkal felszerelt Hurricane repülőgépet küld nekünk. Ilyen repülőgépekre igen nagy szükségünk van, különösen a nehéz harckocsik ellen. Remélem, hogy Önnek és Harriman úrnak arra irányuló erőfeszítéseit, hogy biztosítsák a repülőgépek mielőbbi eljuttatását a Szovjetunióba, gyors siker koronázza majd. [...][1]

Ekkoriban szakított egymással a szovjet kormány és a londoni lengyel emigráns kormány. Amikor az 1939. szeptemberben létrejött Ribbentrop–Molotov megállapodás után a német és az orosz seregek lerohanták Lengyelországot,[2] több ezer lengyel a hazájával hadiállapotban nem álló oroszok kezére adta magát, és internálótáborba került. Későbbi szovjet–német megállapodások folytán sokukat átadták a németeknek, s a nácik kényszermunkára fogták őket. A genfi konvenció értelmében tiszti rangban álló hadifoglyok nem foghatók kényszermunkára, márpedig a Szmolenszk környékén lévő három tábor 14 500 lengyel foglya közül 8000 tiszt volt. Jelentős részük az értelmiséghez tartozott, volt köztük egyetemi tanár, mérnök és más vezető beosztású mozgósított tartalékos. 1940 tavaszáig ezek a foglyok időnként hírt adtak magukról. 1940 áprilisától fogva azonban semmi sem szivárgott ki a három tábor sorsáról. Tizenhárom-tizennégy hónapon át lakói nem adtak életjelt magukról. Annyi biztos volt, hogy a szovjetek kezében vannak, de levél, üzenet,

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 141–142.
[2] Ezt a megállapodást 1939. augusztus 23-án írták alá Moszkvában. A szeptember 28-án aláírt második szerződés létrejöttekor pedig Lengyelország erőszakos felosztása már lényegében be volt fejezve.

tájékoztatás nem érkezett tőlük, s egyetlen szökevény sem bukkant fel.

Amikor 1941. június 22-én Hitler váratlanul rátámadt Oroszországra, egy csapásra fordulat állt be az orosz–lengyel kapcsolatokban. A két ország szövetséges lett. Anders tábornokot más lengyel tábornokokkal együtt addig az oroszok zord körülmények között börtönben tartották, és olykor meg is verték, most azonban kimosdatták, felöltöztették, szabadon bocsátották, örömmel üdvözölték őket, és magas tisztségeket bíztak rájuk a német betolakodók ellen szerveződő lengyel alakulatokban. A lengyelek már régóta aggódtak a három internálótáborban fogva tartott sok ezer tiszt sorsa miatt, s most azt kérték, hogy bocsássák őket szabadon, mert az új lengyel hadseregnek rendkívül nagy szüksége volna rájuk. Oroszország más részeiből mintegy négyszáz lengyel tisztet szedtek össze, az akkor már a német megszállási övezetben lévő három tábor lakói közül azonban egy sem került elő. A lengyelek hiába érdeklődtek, új fegyvertársaiktól semmilyen magyarázatot nem kaptak. A lengyel vezetők ekkor már számos szovjet tisztségviselővel álltak kapcsolatban, hiszen együtt fáradoztak a lengyel hadsereg felállításán. Több ízben is feltűnt nekik, hogy az orosz vezetők zavarban vannak, de a három tábor 14 500 lakójának hollétéről nem szivárgott ki semmi, s egyetlen túlélő sem került soha elő. Ez persze súrlódásokra és gyanakvásra vezetett a lengyel és a szovjet kormány között.

Közben folyt a háború, s a három tábor körzetét továbbra is a németek tartották megszállva. Csaknem újabb egy év telt el.

1943. április elején Sikorski ebédvendégem volt a Downing streeten. Beszámolt róla, hogy a kezében lévő bizonyítékok szerint a szovjet kormány más foglyokkal együtt meggyilkoltatta a tizenötezer lengyel tisztet, és nagy erdei tömegsírokba temettette őket, elsősorban Katyn[1] körzetében. Azt mondta, minderről bőséges bizonyítékai vannak. „Ha már meghaltak, akármit tesz is, nem hozhatja vissza őket az életbe" – mondottam. Sikorski közölte, hogy nem tudja féken tartani embereit, sőt a lengyelek már tájékoztatták is minderről a sajtót. A londoni lengyel kormány anélkül, hogy szándékáról értesítette volna a brit kormányt, április 17-én közleményben számolt be róla, hogy érintkezésbe lépett a Svájcban székelő Nemzetközi Vöröskereszttel, s azt kérte tőle: helyszíni vizsgálat

[1] Katiny, oroszországi helység Szmolenszktől nyugatra.

céljából menesszen küldöttséget Katynba. Április 20-án az oroszországi lengyel nagykövetet arra utasította a kormány, hogy kérjen magyarázatot az oroszoktól a német állításokkal kapcsolatban.

Április 13-án ugyanis a német rádió nyilvánosan azzal vádolta meg a szovjet kormányt, hogy meggyilkoltatta a három tábor 14500 lengyel lakóját, s felajánlotta, hogy a németek helyszíni nemzetközi vizsgálatot szerveznek a lengyelek sorsáról. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy a lengyel kormánynak tetszett ez a terv, a Nemzetközi Vöröskereszt azonban Genfből megüzente, hogy csak akkor vállalkozhat a német vádak kivizsgálására, ha a szovjet kormány is felkéri rá. A németek ezért maguk folytatták le a vizsgálatot. A német befolyás alatt álló országok szakembereiből verbuvált bizottság részletes jelentéssel állt elő, s ebben azt állította, hogy több mint tízezer holttestet tartalmazó tömegsírokra bukkantak, valamint, hogy a halottaknál talált irományokból és a sírokra ültetett fák korából ítélve a lengyeleket 1940 tavaszán végezték ki, márpedig akkor a térség szovjet közigazgatás alatt állt.

1943 szeptemberében aztán az oroszok visszafoglalták Katyn térségét. Szmolenszk visszafoglalása után egy kizárólag oroszokból álló bizottságot hoztak létre, hogy kivizsgálja a katyni lengyelek ügyét. A bizottság 1944. januárban kiadott jelentése azt állítja, hogy a németek gyors előretörése miatt a három tábort nem sikerült idejében kiüríteni, a lengyel hadifoglyok a németek kezére kerültek, és később a németek végezték ki őket. Ez a változat csak akkor hihető, ha elfogadjuk, hogy az a tizenötezer lengyel tiszt és katona, akiről 1940 tavasza óta semmit sem lehetett tudni, 1941 júliusában a németek kezére került, s később a németek valamennyit elpusztították, anélkül hogy akár egy is megszökött volna és értesíthette volna akár az orosz hatóságokat, akár valamelyik oroszországi lengyel konzult, akár a lengyelországi földalatti mozgalmat. Ha meggondoljuk, mekkora felfordulással járt a németek előretörése, továbbá, hogy a támadók közeledtével a táborok őrei nyilván elmenekültek, valamint, hogy az orosz–lengyel együttműködés időszakában mennyi kapcsolat szövődött a két fél között, hát erős hit kell hozzá, hogy elfogadjuk ezt a változatot.

Ritkán esett meg, hogy Chartwellbe látogassak, és a családi otthonban töltsem az éjszakát. Az egyik ilyen alkalommal telefonon értesítettek, hogy a szovjet nagykövet okvetlenül találkozni akar

velem, és már el is indult hozzám. Majszkij szokatlanul zaklatott állapotban állított be. Sztálintól hozott üzenetet, s ebben az volt, hogy mivel a londoni lengyel kormány nyilvánosan a lengyel tisztek tömeges legyilkolásának gyalázatos vádjával illette Oroszországot, Moszkva haladéktalanul felmondja az 1941-ben kötött megállapodást. Kifejtettem, hogy véleményem szerint a lengyelek nem jártak el bölcsen, amikor megfogalmazták a vádakat, vagy legalábbis helyt adtak nekik, remélem azonban, hogy e baklövés miatt nem szakadnak meg a szovjetekhez fűződő kapcsolataik. Ebben a szellemben meg is fogalmaztam egy Sztálinnak címzett távirat szövegét. Majszkij ezután azt fejtegette, hogy a vádak hamisak, és számos érvet hozott fel amellett, hogy Oroszország egyszerűen képtelen lett volna ezt a bűnt elkövetni. Különféle forrásokból sok mindent hallottam már a dologról, de meg sem próbáltam a tényeken vitatkozni. „Az a dolgunk, hogy legyőzzük Hitlert – mondtam. – Az idő most nem alkalmas a veszekedésre és a vádaskodásra."

Olyant azonban nem tudtam sem mondani, sem tenni, amivel megakadályozhattam volna az orosz és a lengyel kormány közti szakítást. A dolognak számos kellemetlen következménye volt. Mindenesetre sikerült elérnünk, hogy a lengyel katonai személyek, valamint legtöbbük felesége és gyermekei kijussanak Oroszországból. Ez a jótékony folyamat azután sem szakadt meg, s én hozzájárultam, hogy Anders tábornok parancsnoksága alatt három lengyel hadosztályt szervezzenek és szereljenek fel Perzsiában.

A német háborús bűnösök nürnbergi perében a Göring és társai elleni vádirat említést tett a katyni lengyelek meggyilkolásáról, a vádlottak pedig a német vizsgálatról készült fehér könyvet terjesztették a bíróság elé. Az érintett győztes kormányok úgy határoztak, hogy erről az ügyről ne essék szó, s végül a katyni bűntett részleteit nem is vizsgálták ki. A szovjet kormány nem ragadta meg az alkalmat, hogy tisztázza magát az ellene felhozott iszonyatos és sokakat meggyőző vádak alól, s nem próbálta meg, hogy egyszer s mindenkorra rábízonyítsa a bűnt a német kormányra, amelynek néhány vezető alakja ott ült a vádlottak padján, és a halálos ítéletére várt. Katynról nem esik szó a nürnbergi nemzetközi bíróság ítéletének abban a fejezetében, amely a náci Németországnak a hadifoglyokkal szemben alkalmazott bánásmódját taglalja. Így aztán ki-ki maga alkothat ítéletet; annyi biztos, hogy anyagot bőven talál hozzá a ma is száműzetésben élő lengyel vezetők számos könyvében, kivált pe-

dig azokban a művekben, amelyekuek Mikołajczyk volt lengyel miniszterelnök, a háború utáni első lengyel kormány tagja, valamint Anders tábornok a szerzője.

[...]

21 / A cél: Olaszország

Másnap, május 26-án kora reggel Marshall tábornokkal, Ismay birodalmi vezérkari főnökkel és kíséretem többi tagjával együtt hidroplánon felszálltam a Potomac folyó vizéről. Roosevelt elnök is kijött az indulásunkhoz.[1]

Ahogy a levegőbe emelkedtünk, máris nekiláttam az oroszoknak szánt közlemény szövegének. Kiderült, hogy igen nehezen tudok kiigazodni az Elnök és a magam odafirkantotta javításaival tarkított különféle résztervezetek szövevényében, átküldtem tehát a szöveget Marshall tábornoknak, ő pedig két óra múlva már meg is jelent a gépelt tisztázattal. Az okmány rendkívül nagy elismerést váltott ki belőlem, mert hajszálpontosan tükrözte az Elnök és a magam szándékait, s nemcsak a katonai ügyeket, hanem a szóban forgó politikai kérdéseket is világosan és átfogóan tárgyalta. Csodáltam érte Marshall tábornokot. Addig zord katonaembernek, kitűnő hadseregszervezőnek tekintettem, afféle amerikai Carnot-nak. Most azonban rájöttem, hogy államférfival van dolgom, aki az egész helyzetet élesen és felülről látja. Tervezetétől el voltam ragadtatva, s már az is örömmel töltött el, hogy a munka elkészült. Megírtam az Elnöknek, hogy a szöveg nem is lehetne jobb, s megkértem, hogy változtasson rajta belátása szerint, majd anélkül, hogy ismét kikérné a véleményemet, küldje el. Az új-fundlandi Botwoodban leszálltunk, hogy üzemanyagot vegyünk fel, s Marshall tervezete a levelem kíséretében repülőgépen jutott vissza onnan Washingtonba. Az Elnök egy szót sem változtatott rajta.

Korán megvacsoráztunk, majd ismét felszálltunk és elindultunk a Gibraltárba vezető ötezer kilométeres óceáni utunkra. Ugyancsak hosszú ugrásnak látszott, de „Tommy", azaz Thompson fre-

[1] Churchill 1943. május 11–26-ig az Egyesült Államokban tartózkodott; a „Szigony" *(Trident)* fedőnevű konferencián a háború aktuális és távlati problémáit vitatta meg Roosevelttel.

gattkapitány, aki állandóan tájékoztatott az utazásommal kapcsolatos intézkedésekről, elmagyarázta, hogy csaknem a főkörív mentén repülünk, tehát nem is olyan nagy a távolság, mint amekkorának látszik. Mire felszálltunk, már besötétedett, s valamennyien aludni készültünk. A Boeing nászutas-lakosztályának rendkívül kényelmes kétszemélyes ágyában jó néhány órán át az igazak álmát aludtam. Egyszer csak arra riadtam, hogy megrázkódik és nagyot zökken a gép. Valaminek történnie kellett. A dolognak azonban nem lett semmi következménye, s ha repülőn utazik az ember, végül is ez a lényeg. Minthogy azonban kiment az álom a szememből, felvettem villámzáras ruhámat, végigmentem a tágas gép közepén húzódó hosszú folyosón, felmásztam a pilótafülkébe, és leültem a másodpilóta ülésébe. Addigra kellemes holdsütéses éjszaka volt már. Egy idő múlva megkérdeztem a pilótát, mitől rázkódott meg a gép. „Villám csapott belénk - felelte -, de nincsen semmi baj." Megnyugtató hír volt. Nem fogtunk tüzet, nem törtünk darabokra a levegőben, s nem kellett kényszerleszállást végrehajtanunk valamilyen isten háta mögötti helyen. Már korábban is szöget ütött a fejembe, miért nem történik baj, ha egy repülőgépbe belecsap a villám. A magamfajta földi halandó azt gondolná, hogy a villámcsapás a levegőben nagyon veszélyes dolog. Később megtudtam, hogy a gépen éppen elég nagy aggodalmat keltett az eset.

Lenéztem a kétezer méterrel alattunk elterülő óceán sima vizére; igaz, a magasból mindig tükörsimának látszik az óceán. Csaknem pontosan alattunk kisebbfajta teherszállító hajónak látszó valamire lettem figyelmes. A jelenléte határozottan megnyugtató hatással volt rám. Csalóka biztonságérzettel eltelve ismét lefeküdtem, és csak közvetlenül hajnal előtt ébredtem fel újra.

Akkor újból előrementem, mert szeretem végignézni a pirkadó hajnalt. Amikor az ember kétszázhatvan kilométeres óránkénti sebességgel repül a Föld forgásával ellentétes irányban, a Nap igen korán bukkan fel és gyorsan felkel. E hosszú repülőutakon ahhoz a szabályhoz tartottam magam, hogy az étkezéseket a gyomor időszámításához kell igazítani. Amikor az ember pirkadat után felébred, reggelizzen meg, öt óra múlva ebédeljen; hat órával az ebéd után jön a vacsora. Így az utazó függetlenítheti magát a Naptól, különben az égitest túlságosan is beleszólna az ember ügyeibe és felborítaná megszokott munkarendjét. Marshall tábornokkal több ízben is igen kellemesen elbeszélgettem. Alaposan kifaggatott afelől,

hogy miben különbözik az Egyesült Államok alkotmányában foglalt vádemelési gyakorlattól a brit parlamentnek az a ma is fennálló joga, hogy bírósági határozat nélkül ítéletet mondjon az ország vezetői fölött. Nem volt nehéz meggyőznöm róla, hogy a parlamentnek ezt a szuverén jogát meg kell tartanunk. Szabad időnket mindketten arra használtuk fel, hogy megbirkózzunk felhalmozódott irataink kal. Gibraltárhoz közeledve körülnéztünk, hogy megállapítsuk, hol vannak a kísérő gépek. Csakhogy nyomuk sem volt. Mindenki felfigyelt azonban egy ismeretlen repülőgépre, s eleinte azt gondoltuk, hogy érdeklődést tanúsít irántunk. De mivel nem közelített, spanyol gépnek gondoltuk. Azért mindenkit nyugtalanított a jelenléte, amíg el nem tűnt. Leszállás után, du. 5 óra körül a kormányzó fogadott bennünket. Ahhoz már késő volt, hogy még aznap este továbbrepüljünk Algírba, így hát a rezidenciájául szolgáló kolostorba invitált. Az apácák már két évszázada kiköltöztek belőle.

Az épület nevéhez érdekes történet fűződik. 1908-ig a kormányzó rezidenciáját mindig is kolostornak hívták. Akkor aztán VII. Edward király magántitkára, Sir Henry Ponsonby levélben közölte a kormányzóval a királynak azt a kívánságát, hogy „kormánypalotára" kereszteljék át. Arra hivatkozott, hogy amikor Sir George White kormányzósága idején a király Gibraltárba látogatott, az angol lapok hírül adták, hogy az uralkodó a „kolostorban" költötte el a villásreggelijét. Tíz nappal később az egyik protestáns szervezet határozatban kifogásolta, hogy a király nemcsak hogy látogatást tett egy római katolikus intézményben, hanem még ott is étkezett. Amikor azonban 1943 júniusában VI. György király Észak-Afrikában járt, annak a kívánságának adott hangot, hogy a kormányzó rezidenciája kapja vissza régi nevét, így hát azóta is kolostornak hívják. [...]

Kora délután indultunk útnak, s magasan fölöttünk tucatnyi Beaufighter körözött a levegőben. Este, amikor leszálltunk, Eisenhower tábornok, Bedell Smith tábornok, Cunningham tengernagy, Alexander tábornok és más barátaink fogadtak az algíri repülőtéren. Cunningham tengernagy rendelkezésemre bocsátotta az Eisenhower tábornok szállásának tőszomszédságában lévő villáját, a repülőtérről nyomban odahajtattam.

Háborús éveim legkellemesebb tíz napját töltöttem Algírban és Tuniszban. Megtáviratoztam Edennek, hogy jöjjön utánam, s

együtt legyünk szemtanúi Giraud és de Gaulle általunk rendezett találkozójának, valamint közösen intézzük el többi tennivalónkat. [...]

Elhatároztam, hogy mielőtt elutaznék Afrikából, döntést hozunk, hogy mihelyt Szicíliát elfoglaltuk, megindítjuk a támadást Olaszország ellen. Brooke tábornokkal együtt előbb Alexander tábornokot, Andrew Cunningham tengernagyot és Tedder repülő marsallt avattuk be elgondolásainkba, később pedig Montgomery tábornokot is. A legutóbbi csatáknak ezek a fontos szereplői valamennyien a lehető legnagyobb szabású támadás mellett foglaltak állást, és az el-Alamein óta aratott sorozatos győzelmek természetes folytatásának tekintették Olaszország meghódítását. Csakhogy még meg kellett szereznünk nagy szövetségesünk hozzájárulását a tervhez. Eisenhower tábornok igen tartózkodóan fogadta elképzeléseinket. Minden érvünket végighallgatta, és bizonyosra veszem, hogy egyetértett céljainkkal. Marshall viszont szinte az utolsó pillanatig titokzatos hallgatásba burkolózott.

Találkozónk körülményei a briteknek kedveztek. Háromszor annyi katonánk, négyszer annyi hadihajónk és csaknem ugyananynyi repülőgépünk állt a hadvezetés rendelkezésére, mint az amerikaiaknak. El-Alamein óta (a korábbi évekről nem is szólva) nyolcszor annyi katonát és háromszor akkora hajóteret vesztettünk a Földközi-tenger térségében, mint szövetségesünk. Az amerikai vezetők azonban éppen azért voltak a legnagyobb mértékben tekintettel ezekre az ékesszóló tényekre, mert jóllehet az övéknél sokkalta nagyobb erőt vonultattunk fel, továbbra is elfogadtuk Eisenhower tábornokot főparancsnoknak, és továbbra is lehetővé tettük, hogy az egész hadjárat amerikai hadműveletnek számítson. Az amerikai vezetők nem szeretik, ha mások felülmúlják őket nagylelkűségben. Nincs még egy nemzet, amelynek ennyire természetéből fakadna, hogy viszonozza a jóhiszemű, tisztességes elbánást. Ha jól bánsz az amerikaival, ő még jobban akar bánni veled. Mindazonáltal úgy hiszem, hogy érveink önmagukban is meggyőzőek voltak.

Első találkozónkat május 29-én 5 órakor tartottuk Eisenhower algíri villájában. Házigazda lévén ő elnökölt, s két fő segítőtársa, Marshall és Bedell Smith foglalt helyet mellette. Én vele szemközt ültem, mellettem Alexander, Cunningham, Tedder, Ismay és mások.

Először a „Kobold" *(Hobgoblin)* került szóba. Eisenhower tá-

bornok elmagyarázta, hogy ez a Pantelleria-sziget elleni akció fedőneve. Közölte, hogy a támadást június 11-ére tervezik. Mint mondta, elég egy pillantást vetni a térképre, hogy meggyőződjünk az akció katonai előnyeiről. Ha délről partra akarunk szállni Szicíliában, szinte nélkülözhetetlen, hogy elfoglaljuk a sziget repülőterét. Attól nem kell tartanunk, hogy ezzel felfedjük szándékainkat, mert a hadművelet nemcsak Szicília elfoglalásához, hanem a Szicíliai-szoros megtisztításához is nélkülözhetetlen. Andrew Cunningham tengernagy közölte, hogy jelenlegi tervei szerint 150 mm-es lövegekkel felszerelt cirkálók támogatnák a légibombázást, de ha úgy kívánják, hajlandó egy 350 mm-es csatahajót is bevetni. Én azt mondtam, hogy „a hadműveletben nagy haszonnal próbálhatjuk ki, mennyire semlegesíthető légitámadásokkal a parti védelem. Az Egyesült Királyságban már egész iskolája van annak a felfogásnak, hogy a légierő akkora pusztítást képes végezni a partvédelmi állásokban, hogy a partraszállás végül gyakorlatilag nem ütközik akadályba." Brooke megjegyezte, hogy a bombatámadások és a partraszálló csapatok megérkezése közötti idő jelenti a nehézséget. Ezalatt ugyanis az ellenség összeszedheti magát. A tengernagy közölte, hogy a partraszálló járműveket nyolc romboló kísérné, és közvetlen közelfedezetet nyújtana a partraszálláshoz. Megnyugtattak továbbá, hogy a rohamosztagokat tizenkilenc Sherman harckocsi is támogatná. Az olasz haderőt a partvédelmi csapatokkal együtt tízezer főre becsülték, mintegy száz harckocsival.

Eisenhower tábornok a kérésemre röviden felvázolta a szicíliai partraszállás tervét, és elmondotta, hogy a hozzá szükséges haderő a megfelelő számban és pontosan a tervek szerint gyülekezik. Ekkor tértünk rá a dolog lényegére. Eisenhower tábornok beszámolt róla, hogy hosszú beszélgetést folytatott Sir Alan Brooke-kal, és Brooke határozott véleménye szerint (1943-ban) csakis az orosz hadseregtől volt várható döntő jelentőségű földi siker. Következésképp úgy látta, arra kell törekednünk, hogy hadműveleteinkkel német csapatokat vonjunk el az orosz frontról, így lehetővé tegyük, hogy az orosz seregek döntő vereséget mérjenek a németekre. 1944-ről szólva Eisenhower kifejtette, hogy személyes véleménye szerint, ha mi vagyunk az urak a levegőben, akkor mintegy ötven hadosztálynyi angol–amerikai haderővel legalább hetvenöt ellenséges hadosztályt köthetünk le a kontinensen. Ha Olaszországgal végezni akarunk, nyomban a szicíliai partraszállás után hozzá kell

látnunk, mégpedig minden rendelkezésünkre álló erővel. Szicíliában jó tapasztalatokat szerezhetünk, hogy miféle ellenállásra kell számítanunk magán az olasz félszigeten. Ha Szicíliát könnyen foglaljuk el, azonnal folytatni kell a támadást, és Olaszország földjére kell lépnünk. Ettől sokkal nagyobb eredmény várható, mint ha újabb szigeteket támadnánk meg.

A fő kérdéshez szólva elismertem, hogy semmiképpen sem vagyunk képesek akkora angol–amerikai hadsereget partra tenni Európában, amely méreteiben a kétszáztizennyolc német hadosztályt lekötő orosz hadsereghez volna fogható. 1944. május 1-jére azonban az Egyesült Királyságban huszonkilenc hadosztályból álló expedíciós haderő áll majd készenlétben, ezekből hét Észak-Afrikából tér majd vissza. Az Egyesült Királyságban akkora haderőt kell összevonnunk, amekkorára csak képesek vagyunk. Ezenkívül kész tervek kellenek, hogy ha a németek összeomlanának, bármikor nagy erőkkel átkelhessünk a Csatornán. Mint Marshall tábornok több ízben is rámutatott, a nagy hazai brit légierő és az Egyesült Államok nagy-britanniai légiereje csakis Észak-Franciaországban vethető be teljes mértékben. Én azt hangoztattam, hogy a brit nép és a brit hadsereg alig várja már, hogy átkeljünk a Csatornán.

Marshall tábornok azt mondta, hogy a vezérkari főnökök egyesített bizottsága kijelölte a Csatornán való átkelés időpontját, és úgy döntött, hogy a támadás első szakaszában öt hadosztályt vetünk be. Eisenhower tábornok aziránt érdeklődött, mikor terjessze elő az Olaszország legyőzését célzó földközi-tengeri hadműveletek tervét. Az amerikai vezérkari főnökök úgy látták, hogy erről csak a szicíliai támadás eredményének és az oroszországi helyzetnek az ismeretében dönthetünk. Az volna a logikus eljárás, ha két különböző helyen külön-külön törzs irányítása alatt két önálló haderőt hoznánk létre. Az egyik a szardíniai és a korzikai hadműveletre készülne, a másik az olasz félsziget elleni támadásra. Ha majd a helyzet lehetővé teszi, hogy válasszunk a két megoldás között, az akcióval megbízott haderő mellé rendelnénk a szükséges légikötelékeket, partraszálló járműveket stb. Eisenhower nyomban hozzátette azonban, hogy ha Szicíliával könnyen boldogulunk, kész volna haladéktalanul az olasz földön folytatni a támadást. Alexander tábornok egyetértett vele.

Ekkor fejtette ki álláspontját a birodalmi vkf. Elmondotta, hogy súlyos orosz–német küzdelem áll küszöbön, s mindent meg kell ten-

nünk, hogy az oroszoknak segítségére siessünk, a németeket pedig erőik széttagolására kényszerítsük. A németeknek számos sebezhető pontjuk van. Észak-afrikai jelenlétünkkel és ügyes félrevezető terveinkkel máris erőik széttagolására késztettük őket. Szicília elfoglalása újabb lépés lesz ebben az irányban. A németek most az oroszországi hadműveletekkel kínlódnak, de számítaniuk kell rá, hogy meggyűlhet a bajuk a Balkánon is, és veszély fenyegeti őket Olaszországban, Franciaországban, Norvégiában. Máris túlfeszítették a húrt, és sem Oroszországban, sem Franciaországban nem csökkenthetik tovább erőiket. Még olaszországi csapataik létszámát csökkenthetik a legkönnyebben. Ha Olaszország déli csücskében nagy csapatösszevonásokat fedeznénk fel, másutt kellene megpróbálkoznunk. Ha azonban Olaszországot kiütnénk a háborúból, Németországnak pótolnia kellene a huszonhat balkáni olasz hadosztályt. Ezenkívül meg kellene erősítenie a Brenner-hágót, a Riviérát, továbbá a spanyol és az olasz határt. Az erőknek pontosan erre a széttagolására van szükségünk ahhoz, hogy átkeljünk a Csatornán, mindent meg kell tehát tennünk azért, hogy fokozódjék. A franciaországi partvédelmi állásokkal könnyen elboldogulnánk, feltéve, hogy nem elszánt katonák védelmezik őket, és a németeknek nincsenek ellentámadásra alkalmas mozgékony tartalékaik.

Eisenhower ezután kijelentette, hogy ő a vita után egyszerűbbnek látja a problémát. Ha a szicíliai támadás, mondjuk, egy héten belül sikerrel jár, ő rögtön átkel a szoroson és hídfőállást létesít. Dél-Olaszországban alighanem könnyebb lesz áttörni a partvédelmet, mint Szicíliában.

Annak a személyes véleményemnek adtam hangot, hogy Szicíliával augusztus 15-ére végzünk. Marshall tábornok erre megjegyezte, hogy július végére ezt bizonyára pontosabban megítélhetjük majd. Úgy véltem, hogy ha augusztusra a miénk Szicília, s közben nem kell túlságosan nagy erőt kifejtenünk, akkor nyomban meg kell támadnunk az olasz csizma orrát, hacsak közben nem sorakoztatnak fel túlságosan sok német hadosztályt a helyszínen. Olaszország elvesztésénél nagyobb veszedelem leselkedik Németországra a Balkánon, mert megeshet, hogy Törökország a mi oldalunkon lép fel.

Brooke felvetette azt a lehetőséget, hogy Olaszország összeomlik a szicíliai harcok alatt. Erre az esetre cselekvési tervet kell kidolgoz-

nunk, s véleménye szerint Eisenhower tábornoknak meg kell fontolnia, milyen feltételekkel kössünk fegyverszünetet, továbbá milyen mélyen nyomuljunk be Olaszországba. Mindezzel egykettőre végeztünk. Mérleget készítettem a rendelkezésünkre álló erőkről, és megállapítottam, hogy a brit hadseregen kívül kilenc amerikai hadosztály is tartózkodik Észak-Afrikában, köztük egy légi szállítású hadosztály. További hét, köztük néhány brit és amerikai hadosztály november 1-je körül indul majd útnak. Két és fél jól felszerelt lengyel hadosztály állomásozik Perzsiában, s ezek részt kívánnak majd venni az Olaszország elleni hadműveletben. Az új-zélandi parlament beleegyezett, hogy a hadosztályuk szeptemberre bevethető állapotban legyen, egy páncélosdandárjuk pedig októberre készüljön fel. A lengyelek és az új-zélandiak tehát összesen négy hadosztályt állítanak majd ki.

A birodalmi vezérkar főnöke ezután számba vette egész földközi-tengeri haderőnket, és megállapította, hogy huszonhét brit és brit irányítás alatt álló hadosztályra, kilenc amerikai és négy francia hadosztályra számíthatunk. Az esetleges veszteségeket leszámítva is harminchat hadosztálynyi erő áll majd rendelkezésünkre. Ha ebből levonjuk a hetet, amelyet a Csatornán való átkelésre hazatelepítünk, továbbá azt a kettőt, amelyre a Törökország iránt vállalt kötelezettségeink miatt van szükségünk, akkor a szövetségeseknek huszonhét hadosztályuk marad a Földközi-tenger térségében. Hozzátettem, hogy egy-egy hadosztályunk csaknem kétszer olyan erős, mint egy-egy német hadosztály, amely alig ér többet egy felduzzasztott dandárcsoportnál. Ha ekkora erő áll rendelkezésünkre, elég szomorú volna, ha augusztus vagy szeptember és a következő év májusa között nem történnék semmi.

[...]

Május 31-én délután ültünk össze ismét Eisenhower villájában. Addigra Eden is megérkezett. Igyekeztem siettetni a dolgot, emlékeztettem a jelenlévőknek kiosztott feljegyzésemre, majd kijelentettem, hogy a dél-olaszországi partraszállás áll a legközelebb a szívemhez, de a hadiszerencse alakulása esetleg más megoldásra kényszerít majd bennünket. Mindenesetre, ha Dél-Olaszország és Szardínia között választunk, az ugyanolyan, mint ha egy dicsőséges hadjárat vagy éppen hogy csak előnyös vállalkozás között választunk. Marshall tábornoknak semmi esetre sem voltak ellenére ezek

az elképzelések, de egyelőre nem akarta, hogy végleges döntésre jussunk.

Azt mondotta, hogy csak a szicíliai támadás kezdete után kellene eldöntenünk, mi a teendő. Úgy vélte, előbb valamelyest fel kell mérnünk, hogyan reagálnak a németek, s csak akkor mondhatjuk meg, mekkora ellenállással kell számolnunk Dél-Olaszországban: hogy például a németek visszavonulnak-e a Póhoz; képesek-e megszervezni és szakszerűen irányítani az olaszokat; milyen előkészületeket tesznek Szardínián, Korzikán és a Balkánon; hogyan alkalmazkodnak az orosz fronton. Mindez befolyásolhatja az „Eszkimó" *(Husky)*[1] utáni terveinket. Olaszország összeomlása két-háromféleképp is elképzelhető, s júliusig sok minden történhet még. Ő, Eisenhower tábornok és a vezérkari főnökök egyesített bizottsága teljes mértékben megérti, miért emelek szót az olaszországi támadás mellett, mindössze azt szeretnék, ha az „Eszkimó" után a legnagyobb sikerrel kecsegtető megoldást választanánk. Megemlítettem, hogy az előző találkozóról készült jegyzőkönyv következtetései csak részben tükrözik nézeteimet. Igen szenvedélyesen érveltem amellett, hogy Olaszországot takarítsuk el az útból, és foglaljuk el Rómát, és ezúttal is felajánlottam, hogy szükség esetén más közel-keleti körzetekből további nyolc brit hadosztályt bocsátunk a hadművelet rendelkezésére. Ezután alaposan megvitattuk ennek a csapaterősítésnek az ügyét, és azt is, mekkora hajóhadra van szükség az elszállításához. Kijelentettem, hogy nehéz volna a brit néptől a fejadagjának újabb csökkentését kérnem, mégis örömmel megtenném, inkább, hogysem elvessünk egy ilyen nagy sikerrel kecsegtető hadjáratot. Számomra elviselhetetlen, hogy egy hatalmas hadsereg tétlenül üljön, amikor harcba vetésével kiüthetnénk Olaszországot a háborúból. A parlament és a nép elveszítené türelmét, ha a hadsereg tétlenül vesztegelne, én pedig akár kétségbeesett lépésekre is kész vagyok, csak hogy ezt a szégyent elkerüljük.

Marshall tábornok erre azt felelte, hogy ő nem az ellen a washingtoni elvi megállapodás ellen érvel, hogy Olaszország összeomlására kell törekednünk, csupán azt akarja hangsúlyozni, hogy nagy körültekintéssel kell megszabnunk, mit tegyünk Szicília elfoglalása után.

[...]

[1] A szicíliai hadművelet fedőneve.

A következő napokban repülőgépen és autón ellátogattunk néhány gyönyörű helyre, amely az elmúlt hónapok ütközetei révén világhírre tett szert. Marshall tábornok amerikai csapatokat látogatott meg, én pedig Alexander tábornokkal fölkerestem minden parancsnokot, és csapatokat szemléltem meg; lelkesítő élmény volt. Mindent a győzelem hangulata fűtött át. Egész Észak-Afrikát megtisztítottuk az ellenségtől. Szögesdrótjaink mögött negyedmillió hadifogoly volt. Mindenkit büszkeség és öröm töltött el. Hiába, az ember szeret győzni. Karthagóban, egy hatalmas amfiteátrum romjai között több ezer katona előtt mondtam beszédet. Az idő és a helyszín fennkölt szavakat kívánt. Fogalmam sincs róla, mit mondhattam, mindenesetre a hallgatóság egy emberként tapsban és ujjongásban tört ki, valahogy úgy, ahogy kétezer év előtt a jelenlévők elődei is üdvrivalgással kísérték a gladiátorok küzdelmét.

Utolsó, június 3-i találkozónkon alaposan megvitattuk a római rendező pályaudvarok bombázásának kérdését. Megállapodtunk, hogy ezek fontos katonai célpontok, és megfontolandó érv nem is szól a bombázásuk ellen, feltéve, hogy nappal támadunk és vigyázunk rá, hogy másban ne tegyünk kárt.

Ezen a találkozón Montgomery tábornok is részt vett, s megkértem, fejtse ki, hogyan vélekedik a szicíliai partraszállás tervéről, hiszen őt bízták meg a hadművelet irányításával. Montgomery azt mondta, hogy a parancsnokai fenntartás nélkül bíznak a haditervben, s hogy a csapatok a partraszállás után a legnagyobb lelkesedéssel vetik majd magukat a küzdelembe. A terv bizonyos hadvezetési kockázatokkal jár ugyan, ezeket azonban igen alaposan megfontolta, s úgy véli, érdemes vállalni őket. Megjegyezte, hogy két légi szállítású hadosztály áll ugyan rendelkezésére, szállítóeszközeivel azonban csak egyet tud eljuttatni a helyszínre. A támadás első szakaszában légi szállítású erőinek mindössze egyharmadát tudja majd bevetni, a fennmaradó kétharmad a harmadik vagy a negyedik napon érkezhetne csak meg. Ha további száznegyven repülőgépet kaphatna, már a kezdet kezdetén bevethetne még egy légi szállítású dandárt. Megérti azonban, hogy kevés a repülőgép, s elfogadja a megszabott korlátozásokat. Tisztikara a legnagyobb örömmel várja az összecsapást. Ami az „Eszkimó" utáni terveket illeti, fontosnak tartja, hogy eldöntsük, merre akarjuk folytatni a támadást, s úgy vessük be haderőnket, hogy a megszabott irányba terelhessük az ütközetet.

Úgy értékeltem, hogy tárgyalásainkon jelentős mértékben előbbre jutottunk, s úgy láttam, hogy mindenki az olaszországi hadjárat mellett foglal állást. A vitát összefoglalva ezért igen mérsékelt következtetéseket fogalmaztam meg, és elismeréssel szóltam Eisenhower tábornokról. Mint mondottam, azzal az érzéssel térek haza, hogy ezen a hadszíntéren mindenki a bizalom és a bajtársiasság szellemében cselekszik. Soha nem tapasztaltam még olyan összehangoltságot és szervezettséget, mint ezen az utamon. Kedvezőbb előjelekkel nem is vághatnánk bele a vállalkozásba. Azzal fejeztem be a mondókámat, hogy elutazásom előtt szeretném még egyszer teljes bizalmamról biztosítani Eisenhower tábornokot, s kifejezésre juttatni, milyen nagy csodálattal adózom annak, ahogy számtalan gondjával megbirkózik.

Válaszában Eisenhower tábornok kijelentette, hogy az asztal körül ülő tiszteket illeti a dicséret, és megállapította, hogy ha vannak is nézeteltérések és viták a legfőbb parancsnokok között, sohasem nemzeti érdekek csapnak össze. Marshall tábornok és Brooke tábornok melegen helyeselt Eisenhowernak, és a lehető legjobb barátságban váltunk el egymástól.

Edennel Gibraltáron át tértünk haza. Minthogy észak-afrikai jelenlétem nagy nyilvánosságot kapott, a németek rendkívül éberek voltak, s ez fájdalmas és elszomorító tragédiához vezetett. Lisszabonból éppen felszállni készült a menetrendszerű londoni utasszállító repülőgép, amikor egy zömök, szivarozó férfi ment oda a géphez; azt hitték, hogy az egyik utas. A német ügynökök nyomban jelentették, hogy én is a gép fedélzetén tartózkodom. E semleges utasszállító gépek kizárólag a polgári forgalmat bonyolították le, s hónapok óta háborítatlanul közlekedtek Portugália és Anglia között, ezúttal azonban nyomban felszállási parancsot kapott egy német katonai repülőgép is, és kíméletlenül lelőtte a védtelen utasszállító gépet. Tizennégy polgári utas veszett oda, köztük Leslie Howard, a neves brit filmszínész; kedves alakját és tehetségét ma is őrzi a sok-sok remek film, amelynek szereplője volt. A németek kegyetlenségével csak ügynökeik ostobasága vetekedhetett. Nehéz megérteni, hogy képzelhette bárki is, hogy ha Nagy-Britannia minden erőforrása rendelkezésemre áll, éppen egy semleges lisszaboni repülőgépre váltok jegyet, és fényes nappal utazom Londonba. Gibraltárból természetesen éjszaka indultunk útnak, nagy kitérőt

tettünk az óceán fölött és baj nélkül sikerült hazaérnünk. Fájdalmas megrázkódtatás volt értesülnöm róla, hogy mit rendelt másoknak a kifürkészhetetlen sors.

Ezzel befejezzük kötetünket, amely a második világháború fordulópontját örökítette meg. Amikor a japánok Pearl Harbour elleni támadása után az Egyesült Államok hadba lépett, bizonyossá vált, hogy nem bukik el a Szabadság ügye. De a fennmaradástól a győzelemig hosszú az út. Csaknem kétesztendei heves és véres harc vár még ránk. Mostantól fogva azonban már nem a pusztulástól kellett tartanunk, hanem attól, hogy megrekedünk. Meg kellett várnunk, míg Amerika seregei harcképessé érnek, és nagy hajóépítő programja meghozza gyümölcsét, mert a nagy köztársaság csak azután vethette harcba teljes erejét. Mindenesetre újabb sikerek küszöbén álltunk, immár közel volt Olaszország bukása, jobban mondva felszabadítása. Hitlernek még ezután kellett megfizetnie azért a végzetes tévedéséért, hogy megpróbálta katonai erővel meghódítani Oroszországot. Még ezután kellett eltékozolnia, a háború szempontjából másodlagos hadszíntereken, Németországnak még meglévő hatalmas erőforrásait. Nem volt már messze az az idő, amikor a német nemzet magára maradt Európában, s minden oldalról felvonultak ellene a világ haragra gerjedt, fegyverre kelt népei. Japán vezetői már tudták, hogy hódításaik napja hanyatlóban van. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok egyesült erővel csakhamar úrrá lett az óceánokon és a levegőben. Sorsfordulóhoz értünk.

V. kötet
A gyűrű bezárul

A kötet tárgya:

HOGYAN SZIGETELŐDÖTT EL
A NÁCI NÉMETORSZÁG,
ÉS HOGYAN OSTROMOLTÁK MINDENFELŐL

Első könyv
Olaszország kiesik

1 / Szicília elfoglalása. 1943. július–augusztus

A casablancai konferencia januárban úgy határozott, hogy Tunisz bevétele után partra kell szállnunk Szicíliában. Nagy vállalkozásról volt szó, s ez az „Eszkimó" fedőnéven emlegetett hadművelet új és félelmetes nehézségekkel járt. A „Fáklya" hadműveletet bevezető partraszállásnak nem kellett nagy erejű ellenállással számolnia, ezúttal azonban fel kellett készülnünk rá, hogy a még mindig nagy létszámú olasz hadsereg elkeseredetten fogja védelmezni szülőföldjét. Nyilvánvaló volt, hogy a szárazföldön és a levegőben egyaránt erős német alakulatok támogatják majd. Az olasz flottának még mindig hat harcképes korszerű csatahajója volt, s nem zárhattuk ki, hogy ezek bekapcsolódnak a csatába.

Eisenhower tábornok úgy látta, hogy csak akkor kell megtámadni Szicíliát, ha az a célunk, hogy megtisztítsuk az ellenségtől a földközi-tengeri hajózási útvonalakat. Ha viszont Olaszországot akarjuk megtámadni és legyőzni, akkor előbb Szardínián és Korzikán kell partra szállni, „mivel Szardínia és Korzika a hosszú olasz csizma mellett fekszik, s e szigetek elfoglalása arra kényszeríti az ellenséget, hogy erőit sokkal jobban szétszórja Olaszországban, mint a félsziget hegyekkel szabdalt csúcsánál fekvő Szicília elfoglalása esetén".[1] Eisenhower kétségkívül nagy szaktekintély volt, véleményét azonban nem oszthattam. A háborúban a politikai tényezők is nagy szerepet játszanak, és sokkal gyorsabb és sokkal messzebb ható eredményeket értünk el annak révén, hogy elfoglaltuk Szicíliát, majd rögtön utána benyomultunk az olasz félszigetre.

Szicília elfoglalása igen nagyszabású vállalkozás volt. A normandiai események valamelyest elhalványították a fényét, mégsem volna helyes, ha alábecsülnénk jelentőségét és a vele járó nehézségeket. Maga a partraszállás a „Fáklya" közben szerzett tapasztalatokra épült, s ugyanígy azok, akik az „Overlord"-ot megtervezték, so-

[1] Eisenhower, *i. m.* 159.

kat tanultak az „Eszkimó"-ból. Az első rohamban háromezer hajó és partraszálló jármű vett részt, fedélzetén összesen százhatvanezer emberrel, tizennégyezer járművel, hatszáz harckocsival és ezernyolcszáz ágyúval. Ezt a hatalmas haderőt a Földközi-tenger nagy térségeiben szétszórtan fekvő támaszpontokon, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban kellett összpontosítani, kiképezni, felszerelni, végül pedig behajózni, és eközben meg kellett birkózni a partraszállási hadműveletekre jellemző mérhetetlen nehézségekkel. Az egymástól több ezer kilométerre tartózkodó helyi parancsnokoktól részletes tervet kellett beszerezni. Mindezeket az algíri főparancsnokságon egységes egésszé kellett ötvözni. Itt külön szövetséges vezérkar irányította és hangolta össze a különféle előkészületeket. A terv kibontakozása közben számos olyan gond vetődött fel, amelyet csakis a vezérkari főnökök egyesített bizottsága oldhatott meg. Amikor mindez megvolt, össze kellett állítani a konvojokat, fegyveres kísérettel átjuttatni őket az óceánon és a szűk tengereken, majd a megfelelő időben a hadszíntéren összpontosítani valamennyit.

Eisenhower tábornok főhadiszállásán februárban kezdődött a tervezőmunka. Végső ideje volt kinevezni fontosabb alárendeltjeit.

Minden olyan háborúban, amelyben szövetségesek harcolnak együtt, az szokta kezében tartani a stratégia irányítását, aki a legnagyobb erővel rendelkezik. Politikai megfontolásokból vagy más hadszínterek erőarányai miatt ez nem mindig van pontosan így, de elvben egészségesnek mondható az a szabály, hogy a legerősebb hadseregé legyen a döntő szó. Mi eddig politikai okokból az Egyesült Államoknak engedtük át az északnyugat-afrikai hadjárat irányítását. Kezdetben ők voltak többen és nagyobb volt a befolyásuk. A „Fáklya" kezdete óta eltelt tíz hónap alatt azonban megérkezett a sivatagból a győztes 8. hadsereg, Tunéziában összeállt a brit 1. hadsereg, s így tizenegy brit hadosztály tartózkodott a helyszínen és négy amerikai. Mindazonáltal szigorúan tartottam magam ahhoz, hogy a „Fáklya" amerikai hadművelet, és mindvégig azon voltam, hogy Eisenhower tábornok maradjon a főparancsnok. Hallgatólagosan azonban úgy szólt a megállapodás, hogy Eisenhower helyettese, Alexander tábornok kezében van a hadműveleti irányítás. Ilyen körülmények között köszöntött ránk a tuniszi győzelem. Amerika és a világ közvéleménye előtt úgy rajzolódott ki a kép,

mintha túlnyomórészt az Egyesült Államok vállalkozásáról lett volna szó.

Most azonban új szakasz kezdődött: Szicília inváziója és mindaz, ami utána következett. Megállapodtunk, hogy az Olaszország elleni támadásról a szicíliai harcok eredményének ismeretében döntünk. Az amerikaiakat egyre inkább ez a nagyobb szabású kaland vonzotta, s nem az, hogy az év hátralévő részében Szardíniával bajlódjanak, s mivel közben már egy újabb közös hadjárat távlatai is kibontakozóban voltak, szükségesnek tartottam, hogy mi, britek is legalább egyenlő partnernek számítsunk. Júliusban a következő volt a bevethető erők megoszlása: Nagy-Britannia nyolc hadosztály; Egyesült Államok hat. Légierő: Egyesült Államok 55%; Nagy-Britannia 45%. Haditengerészet: Nagy-Britannia 80%. Ott volt továbbá a Közel-Keleten és a Földközi-tenger keleti medencéjében, valamint a Líbiában állomásozó igen jelentős brit haderő, amelyet Maitland Wilson tábornok önállóan irányított a kairói brit főhadiszállásról. Ilyen körülmények között nem látszott túlságosan mohó kívánságnak, hogy legalábbis egyenlő mértékben osztozzunk a legfőbb parancsnoki posztokon. Hű fegyvertársaink a legnagyobb készséggel hajlandók is voltak erre. Sőt ránk bízták a harcok közvetlen irányítását. Alexander alá rendelték az amerikai 7. és a brit 8. hadseregből álló 15. hadseregcsoportot. Tedder repülő főmarsall állt a szövetséges légierők élén, és Cunningham tengernagy került a szövetséges haditengerészeti erők élére. A teljes haderő főparancsnoka Eisenhower tábornok volt.

A brit támadást Montgomery tábornok 8. hadseregére bízták, az amerikai 7. hadsereg élére pedig Patton tábornok került. A haditengerészeti műveletekben a „Fáklya" brit partraszálló hadműveleteinek tervezője, Ramsay tengernagy működött együtt Hewitt amerikai tengernaggyal: az utóbbi hajtotta végre Patton tábornokkal együtt a casablancai partraszállást. A légierőt Tedder repülő marsall alatt Spaatz, az amerikai légierő tábornoka, valamint Coningham repülő marsall vezette, a 8. hadsereg hadműveleteihez kapcsolódó légi tevékenységet Broadhurst repülő almarsall irányította, aki nem is oly rég a sivatagi légierő hírnevét öregbítette. [...]

Alexander tábornok végleges terve előírta, hogy egy héten át tartó bombázással meg kell bénítani az ellenség haditengerészetét és légierejét. A Montgomery tábornok vezette brit 8. hadseregnek az volt a feladata, hogy a Murro di Porco-fok és Pozzallo között tá-

madva foglalja el Siracusát és a pachinói repülőteret. Aztán, ha sikerült szilárd hídfőt kiépítenie, és felvette az érintkezést balszárnyán az amerikai csapatokkal, forduljon északnak Augusta, Catania és a gerbini repülőterek ellen. Az Egyesült Államok 7. hadserege Patton tábornok vezénylete alatt azt a feladatot kapta, hogy a Scaramia-fok és Licata között szálljon partra, foglalja el Licata kikötőjét és a Gelától északra és keletre fekvő repülőtereket. Fedeznie kellett továbbá a közben Ragusába érkező és észak felé törő 8. hadsereg balszárnyát. Erős brit és amerikai légi szállítású egységeknek is kellett érkezniük ejtőernyővel vagy vitorlázó repülőgépeken a hídfőállások mögé, azzal a feladattal, hogy kulcsfontosságú pontokat foglaljanak el, és támogassák a partraszálló hadműveleteket.

A 8. hadsereg hét hadosztályból, továbbá a máltai helyőrség egyik gyalogdandárjából, valamint két páncélosdandárból és kommandókból állt. Az Egyesült Államok 7. hadseregéhez hat hadosztály tartozott. Az ellenség szicíliai helyőrsége kezdetben olasz tábornok vezénylete alatt állt, de hozzá tartozott két német hadosztály is, köztük egy páncélos-, továbbá négy olasz gyalog- és hat alacsony harci értékű partvédő hadosztály. A német hadosztályokat harci csoportokba tagolták olasz szövetségeseik állásainak megszilárdítására és ellentámadásra. Az ellenség nem jött rá szándékunkra, s ezért a sziget nyugati csücskét tartotta megszállva nagy erőkkel. Légi fölényünk jelentős volt. Több mint négyezer bevethető repülőgépünkkel (121 brit és 146 amerikai légiszázaddal) az ellenség Szicíliában, Szardínián, Olaszországban és Dél-Franciaországban összesen csupán 1850 gépet tudott szembeállítani.

Úgy látszott tehát, jó esélyekkel kezdhetjük meg a támadást, hacsak a csapatok összevonása és partra szállítása közben nem ér bennünket kellemetlen meglepetés. Haditengerészeti és szárazföldi erőinket azonban nagyon széttagoltuk. A kanadai 1. hadosztály egyenesen Nagy-Britanniából érkezett, az egyik amerikai hadosztály pedig az Egyesült Államokból, s útközben csak Oránban állt meg. A Földközi-tengeren tartózkodó erők szétszórtan állomásoztak egész Észak-Afrikában. Dempsey tábornok XIII. hadteste részben Egyiptomban, részben Szíriában gyakorlatozott, s hajóinak, partraszálló járműveinek nemcsak a Szuezi-csatorna körzetében és Alexandriában, hanem Bejrút és Tripoli között számos kisebb kikötőben is akadt berakodnivalója. Leese tábornok XXX. hadteste

az Angliában tartózkodó 1. kanadai hadosztályt, a Tunéziában állomásozó 51. hadosztályt, valamint a máltai 231. önálló dandárt foglalta magában, s csapategységei a harcmezőn adtak egymásnak első ízben találkozót. Ugyanígy az amerikai csapatok is szétszórtan állomásoztak Tunéziában, Algériában és az Atlanti-óceán túlpartján.

A beosztott parancsnokok és a vezérkari tisztek minduntalan hosszú repülőutakra kényszerültek, hogy értesüljenek a terv fejleményeiről és szemmel tartsák alakulataik kiképzését. Gyakori távollétük növelte a tervezők megterhelését. Az Egyesült Királyságban, végig a Földközi-tengeren és a Vörös-tengeren egymást követték a kiképzési gyakorlatok. A Közel-Keletre egyelőre csak jelképes mennyiségben érkezett, vagy egyáltalán meg sem érkezett a sok létfontosságú gép és felszerelés. Az előkészítés alatt egyszerűen hinni kellett benne, hogy ez a rengeteg hadianyag meg is fog jönni, és úgy kellett számolni vele, hogy közben ki sem lehetett próbálni. Végül azért csaknem valamennyi megígért szállítmány hiánytalanul megérkezett. A sok aggályoskodás ellenére a terv olajozottan haladt, és szépen példázta az egyesített vezérkarok jó munkáját.

[...]

Augusztus 3-án az alábbi távirat érkezett Alexandertól:

A támadás jól indult. ... Épp most értem vissza Patton tábornoktól: kitűnő hangulatban van. Az amerikai 7. hadsereg derekas munkát végzett és igazán remekül harcol. A kanadaiak nagyon jól mutatkoztak be és jól küzdenek. Talán lassan haladunk előre, de olyan a terep, hogy aki nem látja, nem hiszi el. A szurdokokon át, a sziklák körül alig akad néhány hegyi út, ezeket könnyű védeni, és még könnyebb elrombolni.

Frissen érkezett 78. hadosztályunk sikeresen bevette Centuripét, s ezzel megkezdődött a hadművelet utolsó szakasza. 5-én elesett Catania, ezután pedig az egész brit arcvonal egyszerre az Etna déli és nyugati lejtőjéig nyomult előre. Augusztus 6-án az Egyesült Államok 1. hadosztálya kemény harcban bevette Troinát, a 9. amerikai hadosztály pedig az 1. hadosztály állásain áthaladva 8-án bevonult Cesaróba. Az északi part mentén a 45. amerikai hadosztály, nyomában a 3.-kal, augusztus 10-én két kisméretű, de ügyesen végrehajtott partraszálló hadművelettel elérte az Orlando-fokot. Ran-

A SZICÍLIAI ÉS OLASZORSZÁGI HADMŰVELETEK 1943–1945

dazzo 13-án esett el, s ekkor az ellenség a front teljes hosszában elszakadt csapatainktól, majd a Messinai-szoros nagy erejű légvédelmi tüzérségének fedezete alatt a következő néhány éjszakán átmenekült a szárazföldre. Csapataink ekkor versenyre keltek Messina bevételéért. Az ellenség nagy pusztítást vitt véghez a Cataniából Messinába vezető parti úton, emiatt a 8. hadsereg előretörése lelassult, így aztán, ha csak csekély előnnyel is, az amerikaiak értek előbb célba: augusztus 16-án vonultak be a városba.

Alexander tábornok a miniszterelnöknek 1943. aug. 17.
Íme a fontosabb tények: szicíliai partraszállás: július 10. Messina bevétele: augusztus 16. Sziget elfoglalva 38 nap alatt. Szicíliai partvonal hossza ezer kilométer, sziget területe 26 000 km². Erős védelmi berendezések: betonbunkerek, drótakadályok. Tengely helyőrsége: 9 olasz, 4 német hadosztály, összesen 13. Létszám: 315 000 olasz, 90 000 német katona, összesen 405 000 katona. A mi erőink: 7. hadsereg, 6 hadosztály, ebből egy légi szállítású; 8. hadsereg, 7 hadosztály, benne légi szállítású és páncélosdandárok; összes szövetséges haderő: 13 hadosztály...
Felteszem, hogy azok az olasz erők, amelyek július 10-én a szigeten állomásoztak, megsemmisültek, de lehet, hogy néhány szétvert egység át tudott menekülni a szárazföldre. A zsákmányt és az elfoglalt hadianyagot még nem lehet felbecsülni. A szigeten ágyúk, harckocsik, puskák és géppuskák hevernek szanaszét.
A légierő az egész hadművelet alatt fölényben volt, taktikai egységei ezért minden korábbinál nagyobb mértékben tudták támogatni földi seregeinket. Több mint ezer ellenséges repülőgépet zsákmányoltunk a repülőtereken. A királyi haditengerészet biztosította hajózási útvonalainkat, és minden szükségessel ellátott bennünket.

Később pedig:

Alexander tábornok a miniszterelnöknek 1943. aug. 17.
Ma, 1943. augusztus 17-én de. 10-re az utolsó német katonát is kivertük Szicíliából, s az egész sziget a kezünkben van.

Így ért véget ez az ügyesen és sikeresen vezetett, harmincnyolc napos hadjárat. Az ellenség, miután első meglepetéséből felocsúdott, makacsul tartotta magát. Igen nehéz volt a terep is. Az utak

keskenyek voltak, a terepen pedig gyakran csak gyalog lehetett közlekedni. A 8. hadsereg arcvonalán az Etna állta csapataink útját, magaslatairól az ellenség szemmel tarthatta hadmozdulatainkat. A cataniai mélyföldön katonáink között nagy pusztítást végzett a malária. Mindazonáltal attól fogva, hogy csapatainkat sikerült partra tennünk, légierőnk pedig az elfoglalt repülőterekről szállhatott fel, a vállalkozás eredménye nem lehetett többé kétséges. Marshall tábornok jelentése szerint az ellenség százhatvanhétezer embert veszített, ebből harminchétezer volt német. A szövetségesek halottakban, sebesültekben és eltűntekben összesen 31 158 katonát vesztettek.

2 / Mussolini bukása

Mussolini sokévi kormányzás után végül katonai katasztrófába sodorta országát, és most fizetnie kellett érte. Majdhogynem korlátlan hatalom volt a kezében, nem háríthatta át a felelősséget sem a királyi házra, sem a kormányzati intézményekre, sem a fasiszta pártra, sem a vezérkarra. Őrá hárult minden felelősség. Most, hogy jól értesült körök Olaszország-szerte egyre világosabban látták, hogy a háború elveszett, arra a férfira mutattak a vádló ujjak, aki ellentmondást nem tűrve taszította az országot a vesztes és bűnös oldalra. 1943 első hónapjaiban ez a felfogás egyre inkább utat tört magának. A diktátor továbbra is a hatalom csúcsán trónolt, de magányos volt, s közben az olasz csapatok oroszországi, tuniszi és szicíliai veresége és tömeges veszteségei nyomán félreismerhetetlenül előrevetette árnyékát a partraszállás.

Mussolini hiába nevezett ki új politikusokat és hadvezéreket. Februárban Cavallero helyett Ambrosio tábornok lett az olasz vezérkar főnöke. Ambrosio Acquarone herceggel, az udvari miniszterrel együtt a király személyes tanácsadói közé tartozott és az uralkodóház bizalmát élvezte. Kettesben hónapok óta tervezték, hogy megbuktatják a Ducét, és véget vetnek a fasiszta rendszernek. Mussolini azonban még mindig úgy pöffeszkedett, mintha elsőrendű tényező volna az európai színtéren. Nagyon rossz néven vette, amikor új vezérkari főnöke azt javasolta, hogy haladéktalanul vonják ki az olasz hadosztályokat a Balkánról. Szerinte ezek a csapatok afféle ellensúly szerepét játszották a németek európai hatalmával szemben. Nem fogta fel, hogy a külföldi vereségek és a belső züllés nyo-

mán ő már megszűnt az lenni, ami volt: Hitler szövetségese. A hatalom és a kitartás pózában tetszelgett, aminek már semmi köze nem volt a valósághoz. Ambrosio hiába is állt elő a merész javaslattal, a Duce ellene szegült. Az olasz társadalom azonban még mindig tekintélyének hatása alatt állt, s félve latolgatta, mire volna képes Mussolini végveszély esetén, ezért aztán a különféle körök hosszasan haboztak, s nemigen tudták eldönteni, hogyan is szabaduljanak meg tőle. Ki merészkedjék be az oroszlán barlangjába? – ez volt a kérdés. Közben a tavasz is elmúlt, márpedig tudni való volt, hogy egyre közeledik a nap, amikor a szárazföldön, tengeren és levegőben erősebb ellenség az ország földjére lép.

A feszültség júliusban hágott a tetőpontjára. A hallgatag, óvatos természetű alkotmányos uralkodó már február óta kapcsolatban állt az 1940-es görög katasztrófa nyomán elbocsátott Badoglio tábornaggyal. Úgy látta, őbenne végre meglelte azt a férfit, akire rábízhatná az államügyek intézését. Az akcióról részletes terv készült. Elhatározták, hogy Mussolinit július 26-án letartóztatják. Ambrosio tábornok vállalta, hogy előkeríti a megfelelő embereket és megteremti az államcsínyhez szükséges helyzetet. Akaratlanul is a tábornok kezére játszottak a fasiszta pártnak azok a neves veteránjai, akik valamiféle megújulást szorgalmaztak a pártban; többen így szerették volna elkerülni, hogy veszteségként kerüljenek ki az eseményekből. Úgy látták, hogy ha 1939 óta első ízben sikerül összehívniuk a párt legmagasabb rangú testületét, a fasiszta nagytanácsot, akkor alkalom nyílik rá, hogy ultimátumot terjesszenek Mussolini elé. Július 13-án felkeresték Mussolinit és rávették, hogy július 24-ére hívja össze a tanács hivatalos ülését. A két megmozdulásnak a jelek szerint nem volt köze egymáshoz, időbeli közelségük azonban sokatmondó.

[...]

[...] Ambrosio tábornok kíséretében a Duce Riminibe repült, hogy a közeli Feltre-villában találkozzék Hitlerrel.[1] „A park gyönyörű volt, hűvös és árnyas – írja emlékirataiban Mussolini –, maga az épület pedig zegzugos, sőt egyesek szerint már-már hátborzongató. Olyan volt, mint egy házzá merevedett keresztrejtvény."

[1] 1943. július 19-én volt a találkozó az észak-olaszországi Feltrében, Belluno közelében, ahová Hitler is repülőn érkezett. Nem valószínű, hogy Mussolini az onnét legalább háromszáz kilométerre délre fekvő Riminibe repült volna.

A házigazdák arra készültek, hogy legalább két napon át vendégül látják a Führert, ő azonban még aznap délután hazautazott. „A találkozó – írja Mussolini – a szokásos szívélyes légkörben zajlott le, a kíséret, valamint a magas rangú repülőtisztek és a katonák azonban fagyosan viselkedtek."

A Führer hosszasan fejtegette, hogy rendkívüli erőfeszítésre van szükség. Közölte, hogy télre készen állnak majd az Anglia ellen bevetendő új titkos fegyverek. Olaszországot meg kell védeni, „hadd legyen Szicília az ellenség Sztálingrádja". Az emberanyagot és a szervezetet az olaszoknak kell szolgáltatniuk. A németekre az orosz fronton nagy nyomás nehezedik, ezért nem adhatják meg az olaszok által kért erősítést és felszerelést.

Ambrosio arra ösztökélte főnökét, mondja meg nyíltan Hitlernek, hogy Olaszország nem képes folytatni a háborút. Nem világos, hogy mi lett volna ennek a megoldásnak az előnye, de Mussolini valósággal megnémult, amiből Ambrosio a többi jelenlévő tábornokkal együtt arra a végső következtetésre jutott, hogy határozott vezetést tovább nem várhatnak tőle.

Miközben Hitler éppen a helyzetet ecsetelte, izgatott olasz tiszt lépett a terembe, és jelentette: „Rómát éppen most hevesen bombázza az ellenséges légierő." Mussolini üres kézzel tért haza Rómába, azt az egy ígéretet leszámítva, hogy a németek újabb erősítést küldenek Szicíliába. Földközelbe érve nagy fekete füstfelhőn repült át: odalenn, a Littorio pályaudvaron több száz vasúti kocsi lángolt. Másnap az udvarba volt hivatalos, s a kihallgatáson „mogorvának és idegesnek" találta az uralkodót. „A helyzet feszült – mondta a király –; nem bírjuk már sokáig. Szicília a nyugatiaké. A németek becsapnak bennünket. A hadseregben felütötte fejét a fegyelmezetlenség..." A jegyzőkönyv szerint Mussolini erre azt felelte, hogy legkésőbb szeptember 15-ére szeretné elválasztani Olaszországot a tengelytől. Az időpontból látható, mennyire elvesztette valóságérzékét.

Ekkor lépett színre a dráma utolsó felvonásának főszereplője. Dino Grandi, a veterán fasiszta vezető, egykori külügyminiszter és londoni nagykövet erős egyéniség volt; annak idején dühösen fogadta a Britannia elleni olasz hadüzenetet, noha mind ez idáig csak hagyta, hogy sodorják az események. Most viszont azzal az elhatározással érkezett Rómába, hogy ő viszi majd a prímet a nagytanács ülésén. Július 22-én felkereste a pártvezért, és minden köntörfala-

zás nélkül közölte vele, hogy mire készül: azt fogja javasolni, hogy alakítsanak nemzeti kormányt, s ismét a királyt tegyék meg a fegyveres erők legfőbb parancsnokává.

A nagytanács 24-én du. 5-kor ült össze. A jelek szerint a rendőrfőnök gondoskodott róla, nehogy erőszakos fellépés megzavarhassa a munkáját. Mussolini muskétásai, azaz személyes testőrei helyére rendőröket állítottak a Palazzo Venezia kapujába, s az épületet is zsúfolásig megtöltötték fegyveres rendőrökkel. A Duce előadta a maga álláspontját, majd a fekete fasiszta egyenruhába öltözött haditanács megkezdte a vitát. Mussolini ezekkel a szavakkal fejezte be beszédét:

A háború mindig egy párt háborúja: azé a párté, amely akarja a háborút. A háború mindig egy ember háborúja: azé az emberé, aki hadat üzent. Ha ezt a mostanit Mussolini háborújának mondjuk, akkor az 1859-es hadjáratot ugyanúgy Cavour háborújának mondhatnánk. Ma az a feladat, hogy szorosabbra fogjuk a gyeplőt, és ne hátráljunk meg a felelősség elől. Nem esik majd nehezemre, hogy egyeseket leváltsak, csavarjak egyet a présen, új erőket szólítsak harcba területi integritásában megsértett hazánk védelmében.

Grandi ekkor állt elő határozati javaslatával: adjanak nagyobb hatáskört a Koronának, és szólítsák fel a királyt, hogy lépjen elő, és töltse be uralkodói hivatását. Mussolini megfogalmazása szerint Grandi „heves filippikát" vágott ki, és „a sértett ember hosszú ideig elfojtott keserűsége beszélt belőle". Kiderült, hogy a nagytanács összejátszik az udvarral. Ciano, Mussolini veje, Grandi pártjára állt, s mindenki megértette, hogy politikai földindulás következik. Egészen éjfélig tartott a vita, s akkor Scorza, a fasiszta párt titkára azt javasolta, napolják el másnapra. Ekkor azonban Grandi felpattant, és így kiáltott: „Nem! Ellenzem a javaslatot! Ha már elkezdtük, még az éjjel járjunk a végére!" Hajnali két óra is elmúlt, mire elkezdődött a szavazás. „A nagytanács minden egyes tagjáról már a szavazás előtt tudni lehetett, hogyan fog voksolni – írta Mussolini. – Volt egy áruló csoport, amely máris tárgyalásokba bocsátkozott az udvarral, a bűntársak alkották a második csoportot, a harmadikat pedig a tájékozatlanok, akik valószínűleg fel sem fogták a szavazás komolyságát, de azért mégis szavaztak." Tizenkilencen igennel szavaztak Grandi indítványára, kilencen nemmel. Ketten tartózkod-

tak. Mussolini emelkedett szólásra: „Önök válságba sodorták a rendszert. Az ülést berekesztem." Amikor a párt titkára karlendítéssel akarta köszönteni a Ducét, az leintette: „Hagyja, nem tartok rá igényt." A résztvevők szótlanul elhagyták a termet. Egyikük sem aludt otthon.

Ezalatt csöndben megszervezték Mussolini letartóztatását. Az udvari miniszter, Acquarone herceg látta el útmutatással Ambrosiót, s a végrehajtás az utóbbi helyetteseinek, valamint a rendőrségben és a csendőrségben működő bizalmi embereinek feladata volt. Csöndben, feltűnés nélkül ellenőrzésük alá vonták a kulcsfontosságú telefonközpontokat, a rendőrparancsnokságokat, valamint a belügyminisztérium épületét. A királyi palota közelében egy eldugott helyen a katonai rendőrség kis létszámú alakulata várakozott.

Mussolini július 25-én, vasárnap délelőtt a hivatalában tartózkodott, majd bombatámadások sújtotta városrészeket látogatott meg. Öt órára kért kihallgatást a királytól. „Úgy gondoltam, a király visszavonja majd azt az 1940. július 10-én kelt nyilatkozatát, amellyel rám ruházta a fegyveres erők főparancsnokságának tisztét: már jó ideje úgyis azt fontolgattam, ne mondjak-e le róla. Így hát semmi rosszat nem sejtve léptem be a palota kapuján, szóval olyan lelkiállapotban, amelyet utólag nyugodtan minősíthetek a lehető leggyanútlanabbnak." A királyi rezidenciába érve feltűnt neki, hogy körös-körül a szokásosnál több a csendőr. A tábornagyi egyenruhát viselő király a bejáratnál várta. Együtt léptek be a szalonba. A király így szólt: „Kedves Ducém, ez így nem megy tovább. Olaszország összetörve hever. A hadsereg harci szelleme mélyponton van. A katonák nem akarnak harcolni. ... A nagytanács szavazásának eredménye riasztó: tizenkilencen szavaztak Grandi indítványa mellett, közülük négyen az Annunziata-rend birtokosai!... Ma Ön a leggyűlöltebb ember Olaszországban. Egyetlenegy barátja maradt, akire számíthat. Egyetlenegy, s az én vagyok. Elhiheti, hogy személyes biztonságáért nem kell aggódnia, mert arról személyesen én gondoskodom. Úgy gondoltam, hogy Badoglio tábornagy lesz a megfelelő ember..."

„Felséged rendkívül súlyos döntést készül hozni – felelte Mussolini. – Ha most kormányválság robban ki, az emberek azt fogják hinni, hogy elég megszabadulni attól, aki aláírta a hadüzenetet, s máris elérhető közelségbe kerül a béke. A hadsereg harci szellemét súlyos csapás érné. A Churchill–Sztálin szövetség, de kiváltképpen Sztálin

diadalünnepet ülne. Tisztában vagyok vele, hogy az emberek gyűlölnek. Még a nagytanács ülésén sem volt nehéz felfedeznem a gyűlölet jeleit. Ha az ember ilyen hosszú ideig kormányoz, és ilyen sok áldozatot követel, szükségképpen neheztelnek rá. Akárhogy is, sok szerencsét kívánok annak, aki átveszi az ügyeket." A király az ajtóhoz kísérte Mussolinit. „Az arca – írja Mussolini – hamuszürke volt, ő maga meg még kisebbnek látszott, mint rendesen, szinte törpének. Kezet rázott velem, aztán visszament az épületbe. Lementem a kijárathoz vezető néhány lépcsőn, majd az autóm felé indultam. Hirtelen egy csendőr százados termett előttem, s így szólt: »Őfelsége engem bízott meg, hogy gondoskodjam az Ön személyes biztonságáról.« Folytattam volna utamat az autóm felé, de a százados ekkor a közelben álló mentőautóra mutatott: »Oda kell beszállnunk.« A titkárommal együtt beszálltam hát a mentőautóba. A századossal együtt egy hadnagy, három csendőr és két civil ruhás rendőr is velünk tartott. Géppisztolyukkal az ajtónál foglaltak helyet. Az ajtó bezárult, és a mentőautó teljes sebességgel elindult. Még ekkor is azt hittem, hogy amint a király is mondta, mindez csak a személyes biztonságom érdekében történik."

A király még ugyanaznap este megbízta Badogliót, hogy a haderőnemek parancsnokaiból, valamint polgári kormánytisztviselőkből alakítsa meg az új kormányt, s a marsall az este rádióbeszédben tudatta a világgal a történteket. Két nappal később Badoglio tábornagy parancsára a Ducét Ponza szigetére internálták.

Így ért véget Mussolini huszonegy éves diktatúrája. Uralma alatt az 1919-ben már-már bolsevizmusba süllyedő olasz népet soha nem látott színvonalra emelte az európai nemzetek sorában. A nemzeti élet új lendületet kapott. Kiépült az észak-afrikai olasz birodalom. Számos nagy jelentőségű létesítményt teremtettek közmunkával. Akaraterejével a Duce fölébe kerekedett a Népszövetségnek – „ötven nemzet egyre figyelt" –, és befejezte Abesszínia meghódítását. Uralma elviselhetetlenül sokba került az olasz népnek, de nem kétséges, hogy sikeres korszakában igen nagy vonzerőt gyakorolt az olaszok hatalmas tömegeire. Mussolini csakugyan az volt, aminek a Franciaország elbukása idején hozzá intézett levelemben mondtam: „Olaszország törvényadója". Nagyon is lehetséges, hogy ha nem ő kerül hatalomra, akkor a kommunizmus győz Olaszországban, és ezzel másfajta veszedelem és másfajta balsors zúdult volna az olasz népre és Európára. Mussolini akkor követte el

végzetes hibáját, amikor Hitler 1940. júliusi győzelmei után hadat üzent Franciaországnak és Nagy-Britanniának. Ha ezt nem teszi, akkor talán egyensúlyban tarthatta volna Olaszországot: hagyta volna, hogy mindkét fél a kegyeit keresse, kedvezményekkel halmozza el, s más országok torzsalkodásaiból hihetetlen módon felvirágoztatta volna a saját országát. De a szövetségesek még akkor is tárt karokkal fogadták volna Mussolinit, amikor a háború sorsa már eldőlt. Hiszen nagyon megrövidíthette volna a harcokat. Dönthetett volna úgy is, hogy egy jól megválasztott időpontban hadat üzen Hitlernek. Ő azonban rosszul döntött. Soha nem fogta fel, miből ered Britannia ereje, mit jelent egy szigetország s a tengerek uralma. Így rohant vesztébe. Személyes hatalmának és hosszú uralkodásának emlékét sokáig őrzik még a nagy országutak, amelyeket ő építtetett.

Hitler ekkoriban súlyos stratégiai és hadvezetési hibát követett el. Látván, hogy Olaszország cserbenhagyja, Oroszország győzelmesen nyomul előre, Britannia és az Egyesült Államok átkelni készül a Csatornán, arra kellett volna elhatároznia magát, hogy a legütőképesebb német hadsereget összpontosítja és központi tartalékul használja. Csakis így aknázhatta volna ki a német hadvezérek és a harcoló csapatok kiváló képességeit, s csakis így vehette volna igazán hasznát Németország központi fekvésének, rendkívül jól kiépített belső vonalainak és közlekedésének. Von Thoma tábornok mondta, miután fogságunkba esett: „Az az egyetlen esélyünk, hogy olyan helyzetet teremtünk, amelyben hasznát vehetjük a hadseregnek." Mint az egyik előző kötetben rámutattam, Hitler valóban kifeszített egy pókhálót a kontinensen, csak a pókról feledkezett meg. Hatalmas haderőt fecsérelt el a Balkánon és Olaszországban, s így lemondott róla, hogy ezek a csapatok beleszólhassanak a háború végső kimenetelébe. Ha a legjobb és legmozgékonyabb harmincnegyven hadosztályából központi tartalékot hoz létre, egyenként lecsaphatott volna előretörő ellenségeire, és a siker reményében vehette volna fel velük a harcot. Egy évvel később például a briteket és az amerikaiakat a normandiai partraszállás negyvenedik-ötvenedik napján friss és nagy túlerőben lévő hadseregekkel fogadhatta volna. Talán képes lett volna úgy megszervezni haderejét, hogy eldöntse a háborút. Semmi szükség nem volt rá, hogy Olaszországban és a Bal-

kánon őröltesse fel erejét, de amikor mégis így döntött, utolsó lehetőségét szalasztotta el.

A Hitler előtt álló választási lehetőséget ismerve, magam is nyitva akartam hagyni az áttörés útját jobbra Olaszországban, balra a Csatornán át, vagy akár mindkét helyt. Hitler hibás döntései azonban lehetővé tették, hogy szemből indítsuk meg a fő rohamot, olyan körülmények között, amelyek sikerrel kecsegtettek, és meg is hozták a sikert.

Hitler abban a meggyőződésben tért haza a feltrei találkozóról, hogy ha Olaszországot meg akarja tartani a háborúban, tisztogatásra lesz szükség a fasiszta pártban, és a németeknek fokozott nyomás alatt kell tartaniuk a fasiszta vezetőket. Mussolini hatvanadik születésnapja július 29-ére esett. Berlinben úgy döntöttek, hogy ebből az alkalomból Göringet hivatalos látogatásra Rómába küldik. Július 25-én azonban riasztó hírek érkeztek Olaszországból Hitler főhadiszállására. Estére nyilvánvalóvá vált, hogy Mussolini vagy lemondott, vagy megbukott, a király Badogliót nevezte ki a helyére. Végül kiszámították, hogy ha nagyobb hadműveletre szánnák el magukat az új olasz kormány ellen, akkor több hadosztályt kellene átcsoportosítani a keleti frontról, mint amennyit a valószínűnek látszó orosz támadás esetén nélkülözhetnének. Megtervezték Mussolini kiszabadítását, Róma elfoglalását, s ahol csak lehetségesnek látszott, az olasz fasizmus megsegítését. Arra az esetre, ha Badoglio fegyverszünetet kötne a szövetségesekkel, további tervekben írták elő, hogyan üssenek rajta az olasz hajóhadon, hogyan foglaljanak el kulcsfontosságú pontokat Olaszország-szerte, s rohanjanak le olasz helyőrségeket a Balkánon és az Égei-tengeren.

„Cselekednünk kell - mondotta tanácsadóinak Hitler július 26-án -, különben az angolszászok megelőznek és elfoglalják a repülőtereket. A fasiszta párt csak megszédült, de a frontvonalunk mögött majd magához tér. A fasiszta párt az egyetlen erő, amelyben megvan az akarat, hogy a mi oldalunkon harcoljon. Fel kell tehát támasztanunk. A további várakozás mellett felhozott érvek egy fabatkát sem érnek; ha vesztegetjük az időt, azt kockáztatjuk, hogy az angolszászok ráteszik a kezüket Olaszországra. Az ilyesmit a katonák nem érthetik meg. Ebben az ügyben csakis a politikai éleslátás segít."

Mi már hosszú ideje fontolgattuk, milyen következményekkel járhat, ha Olaszország összeomlik. [...] A Rómából érkező hírek most időszerűvé tették a dolgot, s miután értesültem róluk, az alábbi táviratot küldtem az Elnöknek:

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek *1943. júl. 26.*
Az Olaszországban bejelentett változások nyomán békeajánlat várható. Üljünk össze, hogy együttesen cselekedhessünk. Lehet, hogy a mai helyzet csak átmeneti. Hitler mindenesetre nagyon magányosnak érezheti magát, ha egyszer Mussolininak vége. Senki sem tudhatja, ennyiben marad-e a dolog.

Táviratom még meg sem érkezett a címzetthez, mikor magam is üzenetet kaptam az Elnöktől:

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek *1943. júl. 26.*
[...] Ha kezdeményeznek, ki kell kötnünk, hogy Olaszország egész területét és teljes közlekedési hálózatát felhasználhassuk a németek és az egész Balkán-félsziget ellen,[1] *továbbá, hogy minden repülőteret igénybe vehessünk. Véleményem szerint minél inkább meg kell közelítenünk a feltétel nélküli megadást, s utána jól kell bánnunk az olasz lakossággal. El kell érnünk viszont, hogy a főördögöt legfőbb bűntársaival együtt kiadják. Harctéri parancsnokaink semmi esetre se állapodjanak meg általános feltételekben a mi jóváhagyásunk nélkül. Tudassa, mi a véleménye.*

Nem volt vitás, hogy közös fellépésünk eredménye a háború egész további menetére nézve döntő hatással lesz. Még ugyanaznap asztalhoz ültem, hogy papírra vessem gondolataimat az olasz drámáról. Délután a háborús kabinet összeült, hogy megvitassa az új helyzetet, és a tervezetet, amit közvetlenül az ülés előtt fogalmaztam. Az este egy példányt elküldtem az Elnöknek is, hogy kikérjem a véleményét. [...]

„Üzenete – válaszolta az Elnök július 30-án – lényegében egybevág azzal, ahogy pillanatnyilag magam is megítélem a mai olaszországi helyzettel kapcsolatos teendőket." Az Elnök javaslatára kisebb módosításokat iktattunk a szövegbe, ezek azonban a lényeget

[1] A szerző kiemelése.

nem érintették. „Nem volt időm kikérni minisztertársaim véleményét – válaszoltam 31-én –, de semmi kétségem sincs, hogy módosított közös tervezetünk híven tükrözi a két kormány álláspontját a követendő politika lényegét illetően. Esetünkre láthatóan ráillik, hogy két szív egy ütemre dobban."

Tervezetemet csekély módosításokkal augusztus 2-án terjesztettük a háborús kabinet elé, s a miniszterek beleegyeztek, hogy ez legyen azoknak az irányelveknek a tervezete, amelyeket a két kormány közösen intéz majd a vezérkari főnökök egyesített bizottságához. [...]

Bonyolult gondokkal kellett megbirkóznunk. Meg kellett fontolnunk, hogy bánjunk az új olasz kormánnyal. Számítanunk kellett rá, hogy Olaszország mint tengelyhatalom összeomlik, és részletesen ki kellett dolgoznunk a megadás feltételeit, ráadásul eközben nemcsak az Olaszországban, hanem a Németországban várható reagálást is figyelembe kellett vennünk. Számolnunk kellett az események stratégiai következményeivel, meg kellett terveznünk, mi a teendő azokban az övezetekben, például az Égei-tengeren és a Balkán-félszigeten, ahol olasz csapatok állomásoznak. [...]

Az Elnöknek is az volt a véleménye, hogy Eisenhower ne jelentse be rádióbeszédben az ellenséggel kötendő fegyverszünet feltételeit, de amellett volt, hogy az Olaszország elleni felesleges és aligha nem költséges katonai fellépés elkerülésére a főparancsnok kapjon felhatalmazást, hogy ha az olasz kormány fegyverszünetet kérne, közölje vele a feltételeket. Nem értettem, miért éppen Eisenhowertől kérnének fegyverszünetet, hiszen Szicílián kívül egyetlen alakulata sem volt érintkezésben az ellenséggel, és Szicíliában is csak a németekkel volt dolga. Sokkal valószínűbbnek tartottam, hogy az olasz kormány a Vatikán, a törökök vagy a svájciak közvetítésével indítja meg a tárgyalásokat. Beleegyeztem azonban, hogy ha Eisenhowert váratlanul mégis felkeresné az olaszok küldötte, álljanak rendelkezésére a feltétel nélküli megadás elvére épülő pontos békefeltételek, és ezek birtokában fegyverszüneti megállapodást köthessen. Hosszas vita után az alábbi pontokban állapodtunk meg:

1/ Az olasz fegyveres erők beszüntetnek minden ellenséges tevékenységet.

2/ Olaszország minden tőle telhetőt megtesz, hogy a németek ne juthassanak hozzá olyan eszközökhöz, amelyeket az Egyesült Nemzetek ellen fordíthatnának.

3/ Az Egyesült Nemzetek hadifogságban lévő vagy internált állampolgárait haladéktalanul át kell adni a szövetséges főparancsnoknak, s a tárgyalások kezdetétől fogva közülük senki sem szállítható át Németországba.

4/ Az olasz flottát és az olasz légierőt haladéktalanul a szövetséges főparancsnok által kijelölt pontokra kell irányítani, és a főparancsnok részletes útmutatása szerint le kell szerelni.

5/ Olaszország hozzájárul, hogy a szövetséges főparancsnok, haditengerészeti terveinek szükséglete szerint, olasz kereskedelmi hajókat igénybe vesz.

6/ Olaszország haladéktalanul a szövetségesek kezére adja Korzikát és a teljes olasz területet, a szigeteket, valamint a szárazföldet, és lehetővé teszi, hogy a szövetségesek e területeket legjobb megítélésük szerint hadműveleti támaszpontként vagy más célra felhasználják.

7/ Olaszország haladéktalanul garantálja, hogy a szövetségesek szabadon használhatják minden repülőterét és tengeri kikötőjét, függetlenül attól, hogy a német csapatok milyen ütemben hagyják el Olaszország területét. Az olasz fegyveres erők kötelesek megóvni ezeket a kikötőket és repülőtereket, amíg ezt a feladatot a szövetségesek át nem veszik tőlük.

8/ Olaszország köteles összes fegyveres erőit, bárhol harcoljanak is még, haladéktalanul kivonni a jelenlegi háborúból és visszairányítani Olaszországba.

9/ Az olasz kormány garantálja, hogy szükség esetén minden rendelkezésére álló fegyveres erőt igénybe vesz a jelen fegyverszüneti megállapodás valamennyi rendelkezésének gyors és pontos végrehajtására.

10/ A szövetséges erők főparancsnoka fenntartja magának a jogot minden olyan intézkedés megtételére, amelyet szükségesnek lát a szövetséges erők érdekeinek védelmében vagy a háború folytatásához, az olasz kormány pedig kötelezi magát, hogy meghozza a főparancsnok által megkövetelt közigazgatási és egyéb intézkedéseket, különösen ha a főparancsnok a szövetséges nemzetek katonai érdekeinek védelmében szükségesnek látja, hogy Olaszország egyes területein szövetséges katonai kormányzást vezessen be.

11/ A szövetséges főparancsnok korlátlan hatáskörrel hozhat intézkedéseket kiürítésre, lefegyverzésre és leszerelésre.

[...]

A Szicíliában várható győzelem, az olaszországi helyzet és a háborús események nyomán július elején úgy éreztem, ideje ismét találkoznom az Elnökkel, és szükség van egy újabb angol–amerikai értekezletre. Quebecet Roosevelt ajánlotta a találkozó színhelyéül. Mackenzie King örömmel fogadta a javaslatot, jobb ajánlatot nem is kaphattunk volna. A Kanada kapujában álló és a hatalmas Szent Lőrinc-folyóra néző régi quebeci erődnél sem megfelelőbb, sem pompásabb helyszínt nem találhattunk volna a nyugati világ háborús politikáját irányító férfiak találkozójához. Az Elnök örömmel fogadta a kanadaiak vendégszerető meghívását, nem tartotta azonban lehetségesnek, hogy Kanada is hivatalosan részt vegyen az értekezleten, mert attól tartott, hogy akkor Brazília és az Egyesült Nemzetek más amerikai tagállamai is hasonló kéréssel állnak elő. Mi sem feledkezhettünk meg róla, hogy akkor Ausztrália és a többi domínium is igényt tarthatna a részvételre. A nagyvonalúan gondolkodó kanadai miniszterelnök és kormánya jóvoltából azonban sikerült ezt a kényes ügyet megoldani. Én határozottan azon az álláspontón voltam, hogy csak az Egyesült Államok és Nagy-Britannia vegyen részt a találkozón, mert hiszen életünkbe vágóan fontos közös dolgainkról kellett döntenünk. Egyik fő célunk volt, hogy mind a három nagyhatalom vezetői a tárgyalóasztalhoz üljenek, egyelőre azonban csak Nagy-Britannia és az Egyesült Államok jöhetett szóba. A találkozónak a „Kvadráns" *(Quadrant)* fedőnevet adtuk. Augusztus 4-én éjjel indultam el Londonból, hogy felszálljak a Clyde-öbölben várakozó *Queen Mary*-re. Népes küldöttség jött velünk a vonaton, talán kétszáznál is többen voltunk, nem számítva mintegy ötven tengerészt. [...]

A *Queen Mary* szelte a hullámokat, s nekünk a legnagyobb kényelemben volt részünk, többek között igazi békebeli ellátásban. Ahogy ilyen utakon szokás, egész nap dolgoztunk. Nagy rejtjelző osztályunk s az üzeneteinket továbbító kísérő cirkálók révén óráról órára követhettük az eseményeket. A vezérkari főnökökkel mindennap összeültünk, hogy alaposan megvizsgáljuk azokat az ügyeket, amelyeket amerikai barátainkkal meg kell majd vitatnunk. Ezek közül természetesen az „Overlord" *(Hűbérúr)* terve volt a legfontosabb.

Az ötnapos utazás alatt volt időm töviről hegyire megvizsgálni a

nyugat-európai partraszállás döntő hadműveletének régóta kovácsolódó terveit. A norvégiai és franciaországi partokon 1940-ben vívott harcok óta egyre nagyobb apparátussal folytak a hadművelet előtanulmányai, és közben sok mindent megtudtunk a partraszálló hadviselésről. A kombinált hadműveleti törzs, amelyet barátom, Sir Roger Keyes flottatengernagy irányítása alatt még 1940-ben állítottam fel, fontos szerepet játszott és új módszert teremtett. A nagyobb vállalkozásokat kommandók kisebb rajtaütései készítették elő, amelyek önbizalommal töltöttek el és tapasztalatokkal erősítettek bennünket, de egyúttal megmutatták a világnak is, hogy szorongatott helyzetükben sem érjük be puszta védekezéssel. Az akkor még semleges amerikaiak figyelmét sem kerülte el ez az új módszer, s később a maguk módján hatalmasan továbbfejlesztették.

1941 októberében Keyes tengernagy helyét Louis Mountbatten lord sorhajókapitány vette át. Továbbra is szorult helyzetben voltunk, egyedüli szövetségesünk, Oroszország pedig minden jel szerint a vereség küszöbén állt. Mégis eltökélt szándékom volt, hogy mire fordul a szerencse, felkészülünk a partraszállásra. Mindenekelőtt a rajtaütések erejét és méretét kellett fokoznunk, azután pedig sokkal tömegesebb méretű hadműveletté kellett fejlesztenünk. Ahhoz, hogy az Egyesült Királyságból sikeres partraszállást hajthassunk végre, új járműveket kellett szerkesztenünk és kifejlesztenünk, a három haderőnemnek fel kellett készülnie rá, hogy egyeztetett terv alapján egymással összhangban cselekedjék, az ügy szolgálatába kellett állítanunk az ország egész iparát, s az egész szigetet olyan katonai táborrá kellett átalakítanunk, amely arra készül, hogy minden idők legnagyobb partraszálló hadműveletét hajtsa végre.

Amikor új beosztásának elfoglalása előtt Mountbatten látogatást tett nálam Chequersben, elbeszélése szerint azt mondtam neki: „Az ön dolga az, hogy megtervezze az offenzívát. Főhadiszállásán defenzív gondolkodásnak nincs helye." Ebben a szellemben folytatta aztán tevékenységét. Hogy meglegyen hozzá a szükséges tekintélye, tagja lett a vezérkari főnökök bizottságának, altengernagyi rangot kapott, és hozzá a többi haderőnem ennek megfelelő tiszteletbeli rangját is. Honvédelmi miniszteri minőségemben én felügyeltem a törzsét, és mindig nekem tett jelentést, amikor kellett. A kommandók előbb a norvégiai Vaagsónál, majd Brunevalnál, Saint-Nazaire-nél és másutt egyre növekvő szerepet játszottak vál-

lalkozásainkban. A rajtaütések 1942 augusztusában a költséges dieppe-i támadásban[1] érték el csúcspontjukat. Ezután áttértünk a nagyobb szabású angol-amerikai támadásokra, s a korábbi tanulságokat felhasználtuk mind az észak-afrikai, mind a földközi-tengeri partraszállási hadműveletekben. Mountbatten törzse mindezekben elsőrendű és pótolhatatlan szerepet játszott.

1942-ben az egyesített parancsnokságnak elnevezett új terület kapta ezt a feladatot. Tagjai voltak a honi védelem főparancsnokai, Mountbatten, később Eisenhower tábornok, a britanniai amerikai erők parancsnoka is. 1943. januárban a casablancai konferencián úgy határoztunk, hogy brit tiszt parancsnoksága alatt szövetséges haderőnemközi törzsre bízzuk az „Overlord" részletes tervének kidolgozását. Ez a törzs Londonban látott munkához F. E. Morgan altábornagy vezetésével, aki a rövid „Cossac"[2] címet kapta.

Először azt kellett megállapítani, melyik a legalkalmasabb terep a tömeges partraszállásra. Számos helyszín jöhetett szóba: a hollandiai vagy a belgiumi partszakasz, a Doveri-szoros, a Somme és a Szajna torkolata közötti parti sáv, továbbá Normandia és Bretagne. Valamennyinek megvolt az előnye és a hátránya, s mindegyiket számos, nemegyszer bizonytalan tényezők szempontjából kellett mérlegre tenni. A főbb tényezők az alábbiak voltak: a part minősége, az időjárás és az árapály, a repülőterek építésére alkalmas területek, a szállítási távolságok, az esetleg elfoglalható közeli kikötők, a hátország adottságai, tekintettel a további hadműveletekre, fedezési lehetőség a hazai támaszpontokon állomásozó légierővel, az ellenség lehetséges intézkedései, aknamezői, védelmi erődítései.

A választás lehetősége csakhamar a Doveri-szorosra és Normandiára szűkült. Az előbbi rövidebb tengeri úttal és a legjobb légitámogatással kecsegtetett, ezen a partszakaszon volt viszont a legfélelmetesebb az ellenség védvonala. Morgan tábornok és tanácsadói Normandiát ajánlották, ahogy Mountbatten kezdettől fogva tanácsolta. Nem lehet kétséges, hogy ez volt az ésszerű döntés. Normandiában lehetett a legnagyobb reményünk a sikerre. A vé-

[1] Az 1942. augusztus 17-én ötezer kanadai katonával végrehajtott dieppe-i partraszállási kísérletet a németek meghiúsították, a támadó sereg majdnem teljesen elpusztult.

[2] Betűszó: *C*hief *o*f *S*taff, *S*upreme *A*llied *C*ommander (vezérkari főnök, legfelsőbb szövetséges parancsnok). Hangzása azonos az angol *cossack* (kozák) szóéval.

delmi berendezések nem voltak olyan erősek, mint a Doveri-szorosnál. A tenger és a parti sáv alapjában véve alkalmas volt a partraszállásra, és a Cotentin-félsziget valamelyes védelmet nyújtott a viharos nyugati szelek ellen. Olyan hátország kínálkozott, amely kedvezett nagy erők felfejlődésének, és eléggé távol volt az ellenség főerőitől. Cherbourg kikötőjét már a hadművelet korai szakaszában elvághattuk a külvilágtól és elfoglalhattuk. Brestet meg lehetett kerülni, s bevételét későbbre lehetett halasztani.

A Le Havre és Cherbourg közötti partszakaszt természetesen betonerődítmények és bunkerek védték, minthogy azonban e nyolcvan kilométer hosszú, félhold alakú homokos partszakaszon nem volt olyan kikötő, amely képes lett volna nagy partraszálló hadsereget utánpótlással ellátni, úgy gondoltuk, hogy a németek nem vonnak össze nagy haderőt a tengerparti front közvetlen védelmére. Főparancsnokságuk kétségkívül így okoskodott: „Ez a szakasz tízhúszezer fős rajtaütésekhez nagyon is megfelelő, de – hacsak előbb Cherbourg-t üzemképes állapotban el nem foglalják – sem partra tenni, sem utánpótlással ellátni nem lesznek képesek akkora hadsereget, amely nagyszabású támadásra vállalkozhatna. Ez a partszakasz csak rajtaütésre alkalmas, nagyobb hadműveletekre nem." Ha lettek volna ott kikötők, amelyek nagy hadseregeket képesek táplálni, az lett volna a támadásra legalkalmasabb frontszakasz.

[...]

Útközben az egyik délelőttön K. G. McLean dandártábornok Morgan tábornok törzsének két másik tisztjével kérésemre felkeresett tágas kabinomban. Az ágyamból figyeltem, amint nagy méretarányú térképet terítenek ki, majd érdekfeszítő és meggyőző előadásban tárják elém a franciaországi partraszállás tervét. Az olvasó talán tudja, hogy már 1941-ben és 1942-ben mennyi vita volt erről az égető kérdésről és a terv megannyi változatáról, ekkor tárták azonban először elém teljes egészében a két ország tisztjeinek hosszú munkájával kidolgozott összefüggő tervet minden részletével, a csapatlétszám és az igénybe veendő hajóraktér adataival együtt.

A következő napokban további szakmai részletekbe is beavattak. A Csatornán az árapály több mint hétméteres vízszintingadozással jár, ami valósággal alámossa a partokat. Az időjárás mindig bizonytalan, a hirtelen támadó viharos szél néhány óra alatt a semmiből ellenállhatatlan erőket zúdíthat az ember alkotta törékeny tákolmányokra. Az a néhány bolond vagy csirkefogó, aki már két éve

a „Második frontot, azonnal!" jelszóval firkálta tele falainkat, nem fárasztotta magát efféle gondokkal. Én viszont már régóta küszködtem velük.

[...]

Az Elnök és Harry Hopkins augusztus 17-én érkezett Quebecbe, Eden és Brendan Bracken pedig ugyanazon a napon Angliából repülőgépen. Miközben a két küldöttség tagjai a helyszínre érkeztek, újabb híreket kaptunk az olaszok béketapogatózásairól, és tárgyalásainkra az a benyomás nyomta rá bélyegét, hogy Olaszország csakhamar leteszi a fegyvert. A vezérkari főnökök már augusztus 14-én összeültek az erődben amerikai kollégáikkal, és átfogó programot dolgoztak ki az 1943–1944-ben követendő stratégiáról. A „Kvadráns" ugyanis lényegében sorozatos vezérkari technikai tárgyalásokból állt, s ezeknek eredményeit aztán az Elnök és én két találkozón tekintettük át a haderőnemek vezérkarị főnökeinek jelenlétében.

Az első plenáris ülést augusztus 19-én tartottuk. Stratégiailag rendkívül jelentősnek és az „Overlord" előfeltételének minősítettük a Németország elleni egyesített bombázóoffenzívát. Az „Overlord" hadműveletről folytatott hosszas tárgyalásokat végül a Morgan tábornok vezette londoni haderőnemközi tervezés szellemében összegezték. A vezérkari főnökök az alábbi jelentést terjesztették elő:

Az „Overlord" hadművelet

1/ Ez a hadművelet lesz az Egyesült Államok és Nagy-Britannia legfőbb szárazföldi és légioffenzívája Európában a tengelyhatalmak ellen. (Tervezett időpont: 1944. május 1.) Megfelelő kikötőkről kell gondoskodni a Csatorna övezetében, majd mindenekelőtt olyan területeket kell megszerezni, amelyekről mind szárazföldi, mind légi hadműveletek indíthatók az ellenség ellen. Mihelyt nagy szövetséges haderő vetette meg a lábát Franciaországban, megkezdődnek a Németország szíve ellen irányuló és katonai erejének elpusztítását célzó hadműveletek.

2/ Kiegyensúlyozott szárazföldi és légierőt kell kiépíteni az „Overlord" céljára, s állandó tervező- és szervező munkával kell készenlétben tartani az Egyesült Királyságban rendelkezésre álló erőket,

hogy az első kínálkozó alkalmat kihasználva átkelhessenek a Csatornán Franciaországba.
3/ Ami az erőforrásoknak az „Overlord" hadművelet és az erőforrásokban szűkölködő földközi-tengeri hadműveletek közötti elosztását és felhasználását illeti, a fő cél az „Overlord" sikerének szavatolása. A földközi-tengeri hadszíntér hadműveleteihez azokat az erőket kell igénybe venni, amelyeket a „Szigony" [a májusban tartott előző washingtoni értekezlet] hagyott jóvá erre a célra, kivéve, ha a vezérkari főnökök egyesített bizottsága másként dönt.
Jóváhagyjuk az „Overlord" hadművelet Morgan tábornok által kidolgozott kerettervét, és felhatalmazzuk, hogy kezdje el a részletes tervezést és a teljes előkészítést.

A fenti pontokról némi vita keletkezett a találkozón. Rámutattam, hogy az „Overlord" sikere érdekében elengedhetetlenül gondoskodni kell a megfelelő erőarányokról. Hangsúlyoztam, hogy annak idején nem helyeseltem volna, ha a „Pöröly" hadműveletet 1942-re tűzik ki, s nem szerettem volna, ha a „Razzia" tervet 1943-ra, de ezúttal határozottan támogatom, hogy 1944-re tűzzük ki az „Overlord"-ot. Közben ugyanis megszűntek azok az okok, amelyek miatt elleneztem a Csatornán való átkelést. Véleményem szerint azonban minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy legalább huszonöt százalékkal növeljük az első támadásban részt vevő haderő nagyságát. Ehhez további partraszálló járművekre lesz szükség. Hátravan még kilenc hónap, s ezalatt sok mindent tehetünk. A kijelölt partszakasz megfelel a célnak, de jobb lenne, ha egyszersmind a Cotentin-félsziget belső oldalán is partra szállnánk. „Az a legfontosabb - mondottam -, hogy már az első hullámban nagy erőket tegyünk partra."

Minthogy Afrikában amerikai parancsnok állt csapataink élén, az Elnökkel úgy egyeztem meg, hogy az „Overlord" élére brit tábornokot állítunk. Az Elnök beleegyezésével a birodalmi vezérkar főnökét jelöltem erre a feladatra: Brooke tábornokot, aki, mint az olvasó talán emlékszik rá, a Dunkerque-hez vezető úton vívott döntő csatában hadtestparancsnokként, Alexander és Montgomery parancsnokaként szerepelt. Erről a szándékomról *még 1943 elején* tájékoztattam Brooke tábornokot. Úgy terveztük, hogy a hadműveletben egyenlő arányban vesznek részt brit és amerikai csapatok, s mivel a kiindulópont Nagy-Britannia volt, helyesnek látszott, hogy

brit parancsnokra essék a választás. Ahogy azonban haladt az idő, és egyre pontosabb alakot öltött a partraszállás nagyszabású terve, én is ráébredtem, hogy milyen óriási túlsúlyban lesznek az amerikai csapatok attól kezdve, hogy az amerikaiakból és britekből fele-fele arányban álló első támadó hullám sikeresen partra száll. Ezért a quebeci értekezleten már magam javasoltam az Elnöknek, hogy a franciaországi expedíciós haderő élére amerikai parancsnokot állítsunk. Ő hálás volt az ajánlatért; biztos vagyok benne, hogy az ő fejében is megfordult már a dolog. Megegyeztünk tehát, hogy az „Overlord" parancsnokságát amerikai tisztre bízzuk, a földközitengeri haderő élére viszont brit parancsnokot állítunk. Hogy mikor, azt a háború alakulásától tettük függővé. A teljes bizalmamat élvező Brooke tábornokot 1943 augusztusában tájékoztattam a dolgok új állásáról és a változás okairól. Katonás méltósággal viselte a nagy csalódást.

[...]

Amikor a vezérkari tisztek arról tárgyaltak, milyen mértékben vegyük ki részünket a Japán ellen indítandó döntő támadásból, heves vita robbant ki, s ezt mulatságos incidens követte. A vezérkari főnökök mögött mindkét oldalon tizenkét-húsz főnyi tiszti csoport foglalt helyet, s követte lélegzet-visszafojtva, izgalomtól csillogó szemmel az elhangzottakat. Egyszer csak az elnök bejelentette: „Azt hiszem, jobb lesz, ha ezt munkatársaink nélkül vitatjuk meg", s erre a magas rangú vezérkari tisztek átvonultak egy szomszédos szobába. Mint mindig, ezúttal is szabályosan lefolytatták a vitát, majd Mountbatten, aki az egyesített hadműveletek főnökének minőségében a brit vezérkari főnökök bizottságának is tagja volt, az alkalmat felhasználva megkérte az ülés elnökét, hadd mutassa be a tudományos munkatársai által kifejlesztett különleges jégkeveréket, amelyet a feltalálójáról *pykrete*-nak hívtak. Az elnök megadta az engedélyt, s Mountbatten egyik munkatársa egy nagy zsúrkocsin két, egy-egy méter magas jégtömböt gurított be a terembe: az egyik közönséges jég volt, a másik *pykrete*. Azt mondta, álljon elő a legerősebb férfi, és a jéggel együtt behozott különleges bárddal hasítsa ketté a két tömböt. A jelenlévők egyhangúlag Arnold tábornokot jelölték ki az „erős férfi" feladatára. Ő levette a zakóját, felgyűrte az ingujját, egyet suhintott a bárddal, s a közönséges jég máris kettéhasadt. Arnold mosolyogva megfordult, majd a bárdot két kézre fog-

va megindult a *pykrete*-tömb felé. Meglendítette a bárdot, amint azonban lesújtott vele, felkiáltott fájdalmában és elejtette, a *pykrete*-nak ugyanis semmi baja nem lett, neki viszont alaposan megfájdult a könyöke.

Mountbatten azzal tetézte a dolgot, hogy pisztolyt vett elő s megmutatta, hogy a *pykrete* golyóálló is. Először a közönséges jégre lőtt rá, amely darabokra tört. Ezután a *pykrete*-ot vette célba, de az olyan kemény volt, hogy a golyó visszapattant róla, és hajszál híján eltalálta Portalt.

Az odakinn várakozó tisztek már a bárdcsapások zajára és Arnold tábornok jajkiáltására is aggodalmasan kapták fel a fejüket, a pisztolylövések hallatán aztán az egyikük elszörnyedve kiáltott fel: „Te jóisten! Ezek már lövöldöznek!"

Nincs olyan háború, amelyben ne nyílnék alkalom kacagásra is a hullák között. Ilyen alkalom volt ez is.

A brit és az amerikai vezérkari főnökök tulajdonképpen azon különböztek össze, hogy Britannia Németország legyőzése után az őt megillető teljes jogú részvételre tartott igényt a Japán elleni háborúban. Részt kívánt magának a repülőterekből, a haditengerészeti támaszpontokból, s részt a feladatokból annyi hadosztálynak, amennyit csak át tud szállítani a Távol-Keletre, mihelyt Hitlerrel végzünk. Az amerikaiak végül beadták a derekukat. A vezérkari főnökök bizottságában lévő barátaimnak a lelkére kötöttem, hogy a végsőkig küzdjenek ezért – ha nem is pisztollyal –, mert a háborúnak ebben a szakaszában attól tartottam a leginkább, hogy amerikai bírálóink majd azt mondják: „Anglia mindent kicsikart tőlünk, amivel segítségére lehettünk Hitler legyőzésében, de a Japán elleni háborúból már kivonja magát és benne hagy bennünket a pácban." A quebeci találkozón azonban sikerült ezt a gyanút végleg eloszlatnunk.

[...]

4 / Bonyodalmak de Gaulle tábornokkal

1943 nyarán megromlott a viszony a brit kormány és de Gaulle között. Nagy erőfeszítéseket tettünk, hogy Algírban pártállásra való tekintet nélkül egységbe tömörítsük a franciákat, s közben szüntelenül arra ösztökéltem az amerikaiakat, egyezzenek bele, hogy de

Gaulle vezető szerepet játsszon abban a politikai megoldásban, amelyet együtt igyekszünk elősegíteni. A Clark-Darlan megállapodás aláírása és Giraud megjelenése után a francia ügyeket feszült légkör jellemezte, és de Gaulle-lal nehezebb volt szót érteni, mint valaha. Az elmúlt hetekben megszilárdult a helyzete. A közben szövetséges kézre került Tunéziában sok híve volt. Az anyaországból érkező hírek az ottani földalatti központi bizottság létrejöttével együtt azt mutatták, hogy a gaulle-ista mozgalom nagy tekintélyt élvez és egyre terjed. Ilyen körülmények között egyezett bele Giraud, hogy vetélytársával találkozzék Észak-Afrikában.

De Gaulle május 30-án érkezett Algírba, s éles és barátságtalan hangnemben megkezdődtek a tárgyalások egy egységes ideiglenes bizottság létrehozásáról és a Harcoló Franciaország ügyeinek intézéséről. Három dolog adott okot pörlekedésre: az egyik, hogy Giraud magának tartotta fenn a polgári és katonai főhatalmat; a másik, hogy de Gaulle mindenáron hivatalosan is ki akarta nyilvánítani a Harcoló Franciaország szuverenitását, noha ezzel megszegte volna azt az egyezményt, amelyet Darlan kötött Mark Clark tábornokkal 1942 novemberében; végül, hogy Észak-Afrikában a vichyi kormány számos volt hivatalnoka – elsősorban Noguès, Peyrouton és Boisson – kulcsfontosságú tisztséget töltött be. Az utóbbi volt a legfőbb célpont, mert de Gaulle nem bocsátotta meg neki az 1940-es dakari eseményeket.

Az elkeseredett vita egyre húzódott, s közben Algírban nőtt a feszültség. Június 30-án délelőtt aztán mégiscsak sikerült megegyezésre jutni, és létrejött a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság. Tagjai között volt Giraud, de Gaulle, Catroux és Georges tábornok, továbbá annak a londoni gaulle-ista bizottságnak néhány tagja, amelyet még akkor oszlattak fel, amikor de Gaulle elindult Észak-Afrikába. Nem szerepeltek viszont az új testületben a vichyi kormány volt hivatalnokai. A bizottságnak azt a szerepet szánták, hogy a Harcoló Franciaország és a birodalom központi ideiglenes kormánya legyen a háború végéig.

A Franciaország jövőjéről tartott tárgyalások idején, mint említettem már, Marshall tábornokkal együtt Észak-Afrikában Eisenhower tábornokkal tárgyaltam, és közvetlenül hazautazásom előtt villásreggelin láttam vendégül az újonnan alakult bizottság tagjait. Londonba hazatérve aggodalmas hangú táviratot kaptam Roosevelt elnöktől. „Közölni kívánom Önnel – írta június 5-én kelt üze-

netében –, hogy Észak-Afrika végső soron brit–amerikai katonai kormányzás alatt áll, következésképp mi ketten szabjuk meg, mit tegyen Eisenhower. A menyasszony szemlátomást megfeledkezik róla, hogy közben háború folyik. Hozzánk csak a menyasszony reklámhadjáratának hírei jutnak el. Miért nem működik a brit–amerikai tájékoztató hálózat? Sok szerencsét e közös fejfájásunk gyógyításához."

Választáviratomban tájékoztattam az Elnököt, hogy milyen benyomásokat szereztem Algírban:

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1943. jún. 6.
1/ Pénteken (június 4-én) villásreggelin láttuk vendégül az egész francia bizottságot és mindenki igen barátságosnak látszott. Georges tábornok, akit egy hónappal ezelőtt juttattam ki Franciaországból, s aki személyes barátom, hathatós támasza lesz Giraudnak. Ha de Gaulle erőszakosnak bizonyulna és túl sokat követelne, kisebbségbe kerülne, mert csak ketten támogatnák öt ellenében, és az is lehet, hogy egészen magára maradna. A bizottság tehát olyan kollektív testület, amellyel nézetem szerint nyugodt szívvel együttműködhetünk.
2/ A bizottság megalakulásával befejezettnek tekintem azt a hivatalos viszonyt, amely de Gaulle-hoz mint a Harcoló Franciaország vezetőjéhez fűzött az 1940-es levélváltás és más későbbi okmányok értelmében. Úgy tervezem, hogy szükség szerint a bizottság egészére száll át a viszony, pénzügyi és egyéb értelemben egyaránt. A fegyverek és az utánpótlás fogadására teljes mértékben alkalmasnak tartom ugyan a bizottságot, azt hiszem azonban, hogy meg kell várnunk, hogyan intézi ügyeit és milyen magatartást tanúsít, mielőtt eldöntenénk, milyen mértékben ismerjük el Franciaország képviselőjének. Macmillan és Murphy teljes egyetértésben működik együtt és minden tájékoztatást megad a legfőbb és végső hatalmat gyakorló Eisenhowernak.
3/ Boisson leváltását határozottan ellenezném.

A pörlekedésnek azonban ezzel nem szakadt vége. De Gaullenak eszében sem volt beletörődni, hogy Giraud legyen a francia csapatok legfőbb parancsnoka. Giraud viszont mindenképpen meg akarta akadályozni, hogy a szabad franciák akár a legcsekélyebb mértékben is befolyásra tegyenek szert az észak-afrikai francia had-

seregben. Az amerikaiak azelőtt sem szenvedhették de Gaulle-t, nem bíztak meg benne, s ellenérzéseiket tovább fokozta a tábornoknak a főparancsnoki poszttal kapcsolatos magatartása.

Újabb táviratot kaptam az Elnöktől:

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek *1943. jún. 10.*
Most kaptam az alábbi üzenetet Murphytól: „Giraud ma délután közölte velem, hogy a francia bizottság délelőtti ülésén de Gaulle végre nyíltan magának követelte a nemzetvédelmi biztos tisztét, ami a hadügyminiszter posztjának felel meg. Követelte továbbá, hogy az ő parancsnoksága alá osszák be a hadműveletekben nem közvetlenül részt vevő francia erőket is, márpedig ez ellentétes azzal, amit Eisenhowernak, Macmillannek és nekem mondott, amikor szándékairól kérdeztük. Giraud mereven elzárkózott attól, hogy lemondjon a francia fegyveres erők parancsnokságáról. Ragaszkodott hozzá, hogy Georges tábornok legyen a nemzetvédelmi biztos. Catroux kompromisszumos javaslatot nyújtott be, ez azonban nagyon is közel áll de Gaulle álláspontjához. Giraud közölte velem azt az elhatározott szándékát, hogy ha a bizottság leszavazza, lemond, továbbá a brit és az amerikai kormány, valamint a francia nép tudomására hozza, milyen igazságtalanság történt de Gaulle nagyravágyása miatt. Arra kértem Giraud-t, addig ne szánja el magát ilyesmire, amíg alkalmunk nem lesz megvitatni a dolgot a bizottság néhány tagjával."

Hasonló tartalmú jelentést kaptam Macmillantől is. Egyetlen célom az volt, hogy mihamarabb tisztességes megoldást lehessen elérni. [...]

Az Elnök táviratai arról tanúskodtak, hogy de Gaulle algériai fellépése egyre hevesebb ellenérzést vált ki benne; végül már attól tartottam, hogy a szövetségesek és a szabad franciák viszonyának egész jövője veszélybe kerül. Immár nem zárhattam ki, hogy az amerikaiak megtagadják az elismerést az ideiglenes francia kormányzó testülettől, ha nézetük szerint de Gaulle olyan uralkodó befolyásra tesz szert benne, amely a háború utáni Franciaország jövőjére is kihat. Mindenképpen csillapítani kellett tehát az amerikaiaknak a hadvezetés miatt támadt aggályait, s egyúttal életben kellett tartani az újonnan alakult ideiglenes bizottságot.

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1943. jún. 18.
...Egyelőre nem helyeselném, hogy feloszlassuk a héttagú bizottságot, sem hogy megtiltsuk az ülésezését. Helyesebb megoldásnak tartanám, ha Eisenhower tábornok az Ön utasításait tekintené irányadónak, s ha Murphy és Macmillan a megvalósításukhoz minden eszközt igénybe venne, amit csak megfelelőnek tart. Ezt a megoldást Őfelsége kormánya támogatná.
Ebben az esetben a bizottság az elé a választás elé kerülne, hogy vagy többségi döntéssel támogatja elhatározásunkat, vagy nyíltan szembekerül a két felszabadító hatalommal. Mivel pedig valószínűnek látszik, hogy a többség elfogadja döntésünket, de Gaulle-nak választania kell majd, hogy a többi renitenssel együtt beadja-e a derekát, vagy lemond. Ha lemond, a közvélemény szemében lejáratja magát, s akkor meg kell tennünk a szükséges intézkedéseket, nehogy zavart kelthessen. Ha nem adja be a derekát, a jövőben valószínűleg újabb bonyodalmakra kell számítanunk, de ez még mindig jobb, mint ha elsöpörnénk azt a bizottságot, amely iránt az Egyesült Nemzetek körében és Franciaországban oly sokan oly nagy reményeket táplálnak. Meg kellene mondanunk, mik a feltételei haderőink biztonságának, és aztán hárítsuk de Gaulle-ra a felelősséget. Mindenesetre az volna a bölcs megoldás, ha nem adnánk fel eleve a dolgot.

Az észak-afrikai francia politikai eseményekkel kapcsolatos amerikai magatartást részben a katonai szükség szabta meg. A de Gaulle-ról folyó vita közben javában zajlottak ugyanis a szicíliai partraszállás előkészületei. De Gaulle éppen a legválságosabb pillanatban robbantotta ki a vitát a főparancsnoki tisztség ügyében. Márpedig bármilyen megállapodások kötötték is a brit kormányt a múltban de Gaulle-hoz, azt nem engedhettük meg, hogy miattuk megromoljon jó viszonyunk az Egyesült Államokkal.

Július 13-án írásban is összefoglaltam minisztertársaim számára a Franciaországgal kapcsolatos amerikai politika legújabb fejleményeit, s a következő megállapításokat tettem:

Már jó néhány hónapja azon fáradozunk, hogy egységbe tömörítsük az amerikaiak támogatását élvező északnyugat-afrikai franciákat és a londoni francia nemzeti bizottságot, elsősorban Giraud és de Gaulle tábornokot. Casablancában, úgy hiszem, sikerült vol-

na jó megállapodást elérnem, de mint minisztertársaim tudják, de Gaulle tábornok visszás magatartása ezt meghiúsította. Időközben az Elnök nagy mennyiségű fegyverrel látta el Giraud tábornok észak-afrikai csapatait, s nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy ez a hadsereg képes legyen helytállni és egységes irányítás alatt álljon. Ezzel egy időben azonban a londoni és a brazzaville-i gaulleista lapok brit és amerikai sajtókörök támogatásával szüntelenül bírálják az amerikaiak magatartását, és nem kétséges, hogy Cordell Hullban, sőt magában az Elnökben is heves ellenérzést keltettek maguk iránt.

Ezért azon voltunk, hogy de Gaulle személye helyett kollektív testülettel legyen dolgunk, nevezetesen előbb a londoni nemzeti bizottsággal, most pedig, hogy az algíri franciák is bekapcsolódtak, a nemzeti felszabadítási bizottsággal. Az első válságok és zökkenők után ez a bizottság kezd kollektív testület módjára működni, kiváltképp mióta egyre nagyobb súlyt kapnak benne a polgári politikusok. Immár nem Giraud és de Gaulle hívei között húzódik a határvonal. Azon kell lennünk, hogy ezek az egészséges változások kibontakozhassanak, s ha az elkövetkező néhány hónapban bebizonyosodik, hogy de Gaulle és csoportja nem játszik egyeduralkodó szerepet a felszabadítási bizottságban, továbbá, hogy ő maga hajlandó tisztességes kollektív munkára a testület keretei között, akkor lehetséges, hogy az Elnök is hajlandó lesz valamilyen formában elismerni ezt a bizottságot. Ezt azonban nem lesz könnyű egyhamar elérni, meg kell fontolnunk tehát, hogy addig is milyen politikát kövessünk.

Amikor létrejött a felszabadítási bizottság, első dolgom volt, hogy átruházzam rá mindazt, amire korábban de Gaulle tábornokkal szemben köteleztük magunkat. Továbbra is ebben a szellemben kell eljárnunk, hiszen különben nem volna kivel tárgyalnunk a pénzügyekről, a propagandáról, Szíriáról és a többi francia birtokról, sem pedig a francia fegyveres erők irányításáról. A külügyminiszter emlékeztetett rá, hogy törvényben hatalmaztuk fel de Gaulle-t a brit területen tartózkodó szabad francia csapatok feletti parancsnokságra, s nem vitás, hogy ezt a hatáskört most az újonnan alakult bizottságra kell ruháznunk. Semmi sem szól az ellen, hogy a bizottságot de facto kollektív irányító testületnek tekintsük. Csakis jót tehet neki, ha vele tárgyalunk az elintézendő

ügyekről, s ha méltónak bizonyul feladatára, még nagyobb hatáskört ruházhatunk rá.

Bizonyos értelemben mindez egyértelmű a bizottság elismerésével, de ha ezt hangsúlyoznánk vagy bármilyen de jure jellegű lépésre szánnánk el magunkat, azzal egyelőre csakis fölösleges bonyodalmakba keverednénk az Egyesült Államokkal. Kerüljük el az „elismerés" szót, ugyanígy minden szenzációt és gesztust, egyúttal azonban napról napra működjünk együtt a bizottsággal, amiben lehet. A bizottságnak kötelessége s egyszersmind érdeke, hogy visszaszerezze a felszabadító hatalmak megrendült bizalmát, mindenekelőtt pedig kiengesztelje az Egyesült Államok kormányát. Ha a mai helyzetben bármilyen értelemben hivatalosan elismernénk a bizottságot, súlyosan megbántanánk vele Washingtont. Egyúttal ellenséges bírálatra ingerelnénk azokat, akik a jövő évi választáson meg akarják buktatni az Elnököt. A háború egész menete a bennünket az amerikai kormányhoz és az Elnökhöz fűző szívélyes kapcsolatokon múlik, s frontharcosainknak tartozunk annyival, hogy ne tegyünk olyasmit, ami a ma oly kitűnő együttműködésnek súlyos károkat okozna, s ezzel megnehezítené katonáink dolgát. Még ha Szovjet-Oroszország elismeri is de Gaulle-t - mert a tábornok újabban a kommunistákkal kacérkodik -, akkor is az a bölcs megoldás, ha az Egyesült Államokhoz igazítjuk lépteinket. Sőt ebben az esetben még fontosabb, hogy ne hagyjuk magára Amerikát, s ne keltsünk olyan látszatot, mintha Oroszországgal együtt ellene dolgoznánk.

...

Mint több ízben is kijelentettem, Nagy-Britanniának jelentős érdeke fűződik hozzá, hogy Franciaország erős legyen a háború után, és ezt a nézetemet ma is fenntartom. Gondban vagyok, nehogy a washingtoni kormány de Gaulle-ellenes érzelmei határozott francia-ellenességgé szilárduljanak. Ha azonban de Gaulle személyisége fokozatosan felolvad a kollektív testületben, s a bizottság ésszerű és lojális magatartást tanúsít, akkor el lehet venni az Egyesült Államokban kitapintható veszedelmes irányzat élét.

Semmi kárt nem okoz, ha a francia bizottság rájön, hogy azt szeretnénk, ha jobb kapcsolatokat építene ki az Egyesült Államokkal. Még ma sem lehetetlen, hogy Franciaország és a francia birodalom elismert szerepet vívjon ki magának a szövetségesek tanácskozó testületeiben, de csak akkor, ha azok az egészséges és hasznos folyamatok, amelyekről szóltam, tovább folytatódhatnak, és ha mi

magunk türelemről, mindenekelőtt pedig arányérzékről teszünk tanúbizonyságot ezekben az oly sok feszültséggel járó ügyekben.

[...]

Csak hosszas tárgyalások után sikerült rávennem az amerikaiakat egy olyan nyilatkozatra, amelyben lényegében véve támogatásukról biztosították az Észak-Afrikában létrejött politikai megállapodásokat. [...] Azzal, hogy a nyilvánosság előtt is bejelentették a francia nemzeti bizottság elismerését, véget ért egy korszak. A francia vezetőket nem vonták be ugyan az Olaszországgal folytatott fegyverszüneti tárgyalásokba, sem az olasz ügyek intézésére később létrehozott földközi-tengeri bizottságba, a szövetségesek azonban hivatalosan mégiscsak Franciaország képviselőinek tekintették őket.

De Gaulle és Giraud hatalmi harca közben sem csillapodott, és mind a polgári, mind a katonai vezetés ügyében gyakran összetűztek. Nem mindig de Gaulle volt a hibás, így például abban az esetben sem, amikor a szeptember 13-áról 14-ére virradó éjszaka a korzikai szabad franciák elfoglalták Ajacciót, s ezután felesleges viszály tört ki Korzika felszabadítása miatt. Három nappal később ugyanis Giraud francia expedíciós csapatokat rendelt Korzikába, az általa kinevezett katonai parancsnok pedig sajnálatos ellentétbe keveredett a helyi gaulle-ista vezetőkkel, s ez csak tovább rontotta a két fél kapcsolatát. Ami a dolog katonai részét illeti, a szigetet, ha lassan is, végül felszabadították.

A miniszterelnök Harold Macmillannek (Algírba) 1943. okt. 3. Ha jónak látja, adja át Giraud és de Gaulle tábornokoknak az alábbi üzenetemet: „Gratulálok csapataik sikeres korzikai előretöréséhez. Türelmetlenül várom, hogy ez a nagy múltú sziget mielőbb felszabaduljon és ismét csatlakozzék Franciaországhoz."

Másnapra a francia csapatok befejezték a sziget megszállását.

Októberben a franciák egy konzultatív tanácskozó gyűlés összehívásának előkészítésén fáradoztak, hogy kibővítsék a kormányzó testület bázisát. Giraud helyzete rohamosan gyengült. Kizárólag bizonyos katonatisztek támogatására számíthatott, akik sokat adtak az amerikaiak jóindulatára, márpedig ez gyors ütemben csökkent, mióta Giraud a nemzeti bizottság társelnöki tisztét töltötte be. De Gaulle összehasonlíthatatlanul erősebb személyiségnek bizonyult.

A gyűlés november 3-án, Algírban tartotta első ülését. A francia politikai életben kezdtek kibontakozni egy jövendő kormány embrionális körvonalai. November 8-án, pontosan egy évvel az északafrikai partraszállás után, Giraud lemondott a nemzeti bizottságban viselt tagságáról, megtartotta azonban a francia erők főparancsnoki tisztét. Az események várható következményei aggodalommal töltöttek el. Franciaország jövendő egysége szempontjából lényegbevágó volt, hogy valamiféle egyensúly jöjjön létre az egymással szemben álló erők között.

Ezért az alábbi táviratot küldtem az Elnöknek:

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek *1943. nov. 10.*
A Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottságban bekövetkezett változás, vagyis de Gaulle osztatlan elnöksége korántsem tölt el örömmel. Egészen másfajta testületnek adtuk meg az elismerést, és éppen az volt a lényeg, hogy Giraud és de Gaulle társelnökök legyenek. Azt javaslom, viseltessünk a legnagyobb tartózkodással, amíg össze nem ülhetünk, hogy megvitassuk a helyzetet.

Bíztam benne, hogy a teheráni értekezletre vezető utam közbülső állomására, Kairóba tartva, sikerül majd kibékítenem a két vetélytársat, ha együtt tartunk szemlét az újonnan felállított francia hadsereg csapatainál.

A miniszterelnök Macmillannek (Algírba) *1943. nov. 2.*
Ha valamikor még karácsony előtt sikerül néhány napot szakítanom az afrikai látogatásra, szívesen megszemlélném az új francia hadsereg néhány alakulatát. Talán kipuhatolhatná diszkréten de Gaulle és Giraud tábornoknál, hogy megfelelne-e nekik ez az időpont. Egy délutáni díszszemlére gondolok, aztán eltöltenénk valahol az éjszakát, és másnap délelőtt hadgyakorlatokat tekinthetnénk meg. Azt szeretném, ha a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság látna vendégül. Megfordult a fejemben, hogy ezt esetleg bóknak veszik: annak is szánom. Különféle nyilvánvaló okokból egyelőre nem mondhatok időpontot.

Ezt az elképzelésemet azonban meghiúsította a szabad francia kormányzat goromba és tragikus kimenetelű szíriai fellépése. A szabad franciák még 1941-ben hivatalosan függetlenné nyilvá-

nították Szíriát és Libanont. A két köztársaságot mi is elismertük, és 1942-ben Sir Edward Spearst küldtük a helyszínre követi minőségben. A függetlenné válás ügye azonban egész évben egy tapodtat sem haladt előre. Mindkét országban több kormányváltozás is volt, választásokat azonban nem tartottak. Egyre erősödtek a franciaellenes érzelmek. 1943 márciusában aztán ideiglenes kormányt neveztek ki mindkét országban, júliusban, illetve augusztusban pedig megtartották a választásokat. Mindkét köztársaságban nagy többséget szereztek a nacionalista erők, s a parlamenti többség a két országot francia mandátummá nyilvánító alkotmány teljes felülvizsgálatát követelte. A helyi politikusok nemigen bíztak benne, hogy a háború után a franciák megtartják ígéretüket, s megadják a függetlenséget, ezért a szabad francia kormány gyengeségét kihasználva, cselekvésre szánták el magukat. Október 7-én a libanoni kormány közölte, hogy ki akarja szorítani a franciákat a köztársaság életéből. Egy hónappal később a szabad franciák algíri bizottsága kétségbe vonta, hogy a libanoniaknak joguk van erre az egyoldalú fellépésre. Catroux tábornok helyettese, Helleu, Algírból visszatérve elrendelte a libanoni elnök és a legtöbb miniszter letartóztatását, mire zavargások törtek ki, s az összecsapásokban vér is folyt, elsősorban Bejrútban. A brit kormányt igen kényelmetlenül érintették ezek az események.

Fellépésükkel a franciák felrúgták a velünk, valamint a szíriaiakkal és libanoniakkal kötött megállapodásaikat. Eljárásuk ellentmondott az Atlanti Chartának és sok egyéb nyilatkozatunknak is. Úgy látszott, az egész Közel-Keleten és az arab világban megronthatja a helyzetet, s az emberek mindenfelé azt kérdezik majd: „Miféle Franciaország ez, hogy miközben az ellenség leigázza földjét, maga is le akar igázni másokat?"

Az volt tehát a véleményem, hogy a brit és az amerikai kormány határozott közös fellépésére van szükség. Annak a bizottságnak a jellege, amelyet Quebecben elismertünk, már akkor teljesen megváltozott, amikor de Gaulle osztatlan hatalomra tett szert benne. A libanoni összecsapások ügyében azonban még messzebbre ment, s ezek után a nemzetközi közvélemény szemében teljes joggal vonhattuk kérdőre de Gaulle-t. Az volt az álláspontom, hogy az elrabolt libanoni elnököt minisztereivel együtt szabadon kell engedni és vissza kell helyezni hivatalába, s mihelyt helyre lehet állítani a rendet, ismét össze kell hívni a libanoni nemzetgyűlést. Ha

de Gaulle erre nem hajlandó haladéktalanul, vissza kell vonnunk a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottságnak adott hivatalos elismerést, és le kell állítanunk az észak-afrikai francia csapatok felfegyverzését.

Kénytelen voltam utasítani Wilson tábornokot, hogy készüljön fel rá, hogy szükség esetén át kell vennie az ellenőrzést Libanon felett, és brit csapatokkal kell helyreállítania a rendet. Szerencsére ezt végül el tudtuk kerülni. November 6-án közvetítői feladattal megérkezett Algírból Catroux tábornok, november 22-én pedig a francia hatóságok szabadon bocsátották a letartóztatott politikusokat, majd hosszas tárgyalások kezdődtek Szíria és Libanon tényleges függetlenségéről.

Ezek az incidensek nyomot hagytak a szabad francia bizottsághoz és de Gaulle tábornokhoz fűződő kapcsolatainkon. Ha azt vesszük, hogy egyévi erőfeszítéssel mennyire sikerült igaz bajtársiasságon alapuló politikai egységbe forrasztanunk az Egyesült Államokat és Nagy-Britanniát a szabad franciák vezetőivel, hát az eredmény bizony lehangoló.

5 / Tengelytörés. 1943 ősze

Mussolini megpróbálta újjáéleszteni a fasizmust, és ezzel a polgárháború borzalmait zúdította Olaszországra. A szeptemberi fegyverszünet után a német megszállás alatt lévő Észak-Olaszország városaiban és falvaiban az olasz hadsereg tisztjei és katonái, valamint civil hazafiak partizánegységeket szerveztek és felvették a harcot a németek, valamint a Ducéhez még mindig ragaszkodó honfitársaik ellen. Érintkezésbe léptek a Rómától délre állomásozó szövetséges csapatokkal és a Badoglio-kormánnyal. A polgárviszály, a gyilkosságok és a kivégzések kegyetlen légkörében jött létre ezekben a hónapokban a német megszállással szemben fellépő olasz ellenállási mozgalom hálózata. A felkelés mozgalma Közép- és Észak-Olaszországban, akárcsak a megszállt Európa más országaiban is, megrázta valamennyi néposztályt.

Nem csekély szolgálatot tett a mozgalom azzal is, hogy segítséget nyújtott a tűzszünet idején észak-olaszországi fogolytáborokban rekedt hadifoglyainknak. A feltűnő egyenruhát viselő, az ország nyelvét és földrajzát nemigen ismerő mintegy nyolcvanezer katona közül legalább tízezernek sikerült biztonságba kerülnie: civil ruhá-

val többnyire a helyi lakosság sietett segítségükre, s megmenekülésüket annak köszönhették, hogy az olasz ellenállók és az egyszerű vidéki emberek súlyos kockázatot vállaltak értük.

Attól a pillanattól fogva, hogy aláírtuk a fegyverszüneti megállapodást, és az olasz flotta lojálisan és bátran átállt a szövetségesekhez, kötelességemnek tartottam, hogy együttműködjem Olaszország királyával és Badoglio marsallal, legalábbis addig, amíg Rómát el nem foglaljuk, és létre nem jöhet egy olyan széles társadalmi bázisra épülő kormány, amely folytathatja a háborút a szövetségesek oldalán. Biztos voltam benne, hogy Viktor Emánuel király és Badoglio jóval többet tehet immár közös ügyünkért, mint bármely kormány, amely emigránsokból vagy a fasiszta rezsim hazai ellenzékéből alakulna. Tekintélyüket meggyőzően bizonyította az olasz flotta átállása. Persze elhangzottak a szokásos érvek, hogy tudniillik ne közösködjünk azokkal, akik együttműködtek Mussolinival vagy éppenséggel támogatták, és a hat-hét római baloldali párt nyomban vég nélküli intrikákba bocsátkozott, hogy megszabaduljon a királytól és Badogliótól, és nélkülük alakítson kormányt. Minthogy azonban a csata válságos szakaszban volt, és én rendkívül fontosnak tartottam, hogy Olaszország teljes szívvel harcoljon a mi oldalunkon, mindig elleneztem az efféle mozgolódást, valahányszor tudomást szereztem róla. Ebben Sztálin marsall is támogatott, ő ugyanis azt az orosz közmondást követte, mely szerint „Nyugodtan sétálgathatsz az ördöggel, amíg a hídon át nem érsz." [...]

Mussolini a „kiszabadítása" után szeptember 14-én találkozott először Hitlerrel. A következő napokban azt vitatták meg kettesben, hogyan hosszabbíthatnák meg az olasz fasizmus életét a még mindig német megszállás alatt lévő területeken. 15-én a Duce bejelentette, hogy ismét átvette a fasiszta mozgalom vezetését, s az árulóktól megtisztított új, köztársasági fasiszta párt nemzethű kormányt hoz létre északon. Egy pillanatra úgy látszott, hogy a most álforradalmi mezbe öltöztetett régi rendszer újra életre kelhet. Az eredmény azonban végül is csalódást okozott a németeknek. Goebbels akkori kommentárja sokat elárul:

A Duce nem vonta le Olaszország katasztrófájából azokat az erkölcsi következtetéseket, amelyeket a Führer elvárt volna. Természetesen túláradó öröm töltötte el, hogy viszontláthatja a Führert,

és ismét szabad ember. A Führer azonban elvárta volna, hogy első dolga lesz kíméletlenül bosszút állni az árulókon. Az, hogy erre semmi hajlandóságot nem mutatott, a Duce korlátaira vall. A Führerrel vagy Sztálinnal ellentétben ő nem igazi forradalmár. Túlságosan kötődik olasz népéhez, és nincs meg benne a világforradalmár és a felkelő vezér nagyvonalúsága.[1]

Visszaút azonban nem volt, s megkezdődött Mussolini félszívvel vállalt „száz napja". Szeptember végén ütötte fel főhadiszállását a Garda-tó partján. Ez a szánalmas árnyékkormány a „salói köztársaság" nevet viselte. Itt zajlott le aztán az egész lehangoló tragédia. Az az ember, aki több mint húsz éven át Olaszország diktátora és legfőbb vezére volt, német gazdáinak felügyelete alatt tengette napjait a szeretőjével, az ő akaratuknak engedelmeskedett, és gondosan megválogatott német őrök és orvosok szigetelték el a külvilágtól.

Az olasz megadás tökéletesen felkészületlenül érte a Balkánon tartózkodó olasz csapatokat, és számos egység kétségbeejtő helyzetbe került a helyi gerillacsapatok és a bosszúra szomjas németek között. Vad megtorlás következett. Korfu szigetén az egykori szövetségesek csaknem az utolsó emberig megsemmisítették a több mint hétezer főnyi olasz helyőrséget. Kefalonia[2] szigetén az olasz csapatok szeptember 22-éig tartották magukat. A túlélők közül a németek sokat agyonlőttek, a többit deportálták. Néhány égei-tengeri sziget helyőrségének kis csoportokban sikerült átjutnia Egyiptomba. Albániában, a dalmáciai tengerparton és Jugoszlávia középső részein számos alakulat a partizánokhoz csatlakozott. Többnyire azonban kényszermunkára hurcolták el őket, tisztjeiket pedig agyonlőtték. Montenegróban két olasz hadosztály zömével Tito létrehozta a „Garibaldi-hadosztály"-t, s ez aztán a háború végére súlyos veszteségeket szenvedett. Az olasz csapatok a Balkán-félszigeten és az Égei-tengeren a szeptember 8-i tűzszünet után csaknem negyvenezer embert vesztettek, nem számítva azokat, akik a fogolytáborokban lelték halálukat.

[1] *The Goebbels Diaries.* New York, 1948. 378.
[2] Kefallínia (Görögország).

A helyzetről és politikánkról az alábbi magyarázatot küldtem Sztálinnak:

A miniszterelnök Sztálin kormányfőnek 1943. szept. 21.
Most, amikor a németek Mussolinit tették meg az úgynevezett köztársasági fasiszta kormány fejévé, fontos, hogy ellensúlyozzuk ezt a lépést, és minden tőlünk telhetőt megtegyünk a király és Badoglio hatalmának erősítésére, akik a fegyverszüneti egyezményt aláírták, amennyire csak módjukban volt, hűségesen végrehajtották, és flottájuk nagy részét átadták. Ezenkívül, katonai meggondolásokból kiindulva, mozgósítanunk és összpontosítanunk kell Olaszországban minden olyan erőt, amely harcolni kíván a németek ellen, vagy legalábbis ellenállást kíván tanúsítani velük szemben. Ezek az erők már tevékenyen működnek.
Ezért azt javasolom, hogy ajánljuk a királynak a következőket: rádió útján szólítsa fel az olasz népet a Badoglio-kormány körüli tömörülésre, és nyilvánítsa ki azt a szándékát, hogy széles alapokon nyugvó antifasiszta koalíciós kormányt hoz létre; ennek során magától értetődően semmi olyasmire nem kerül sor, ami akadályozná az olasz népet abban, hogy maga döntse el, melyik formáját kívánja a demokratikus kormányzásnak a háború utánra.
Meg kell mondani azt is, hogy az olasz kormány és az olasz nép által hadseregünknek az ellenséggel szemben tett hasznos szolgálatokat a fegyverszünet kidolgozása és végrehajtása során figyelembe fogjuk venni; de ez – bár az olasz kormánynak szabad kezet adunk abban a tekintetben, hogy hadat üzenjen Németországnak – nem teszi Olaszországot szövetségessé, hanem csak társ-hadviselő féllé.
Ugyanakkor síkra kívánok szállni a részletes fegyverszüneti feltételek aláírása mellett, ami még mindig nem történt meg, bár e feltételek egyike-másika ebben a pillanatban nem is léphet érvénybe. Cserébe megígérném Badogliónak, hogy a szövetséges kormányok Szicíliát, Szardíniát és Olaszország történelmi szárazföldi területét, mihelyt ez felszabadul az ellenség uralma alól, az olasz kormány igazgatásába szándékoznak átadni, a szövetséges ellenőrző bizottság felügyelete alatt.
Ezeket a javaslatokat Roosevelt elnöknek is megteszem, és remélem, hogy számíthatok az Ön helyeslésére. Ez a kérdés, mint Ön természetesen megérti, katonai okoknál fogva igen sürgős. Így pél-

dául az olaszok Szardíniából már kiűzték a németeket, s ezenkívül is sok sziget és kulcspozíció van még a kezükben, amelyeket mi megkaphatunk.[1]

Az alábbi választ kaptam Sztálintól:

Sztálin kormányfő Churchill kormányfőnek 1943. szept. 22.
Szeptember 21-i üzenetét megkaptam.
1/ Egyetértek az Ön javaslatával abban a tekintetben, hogy az olasz király intézzen rádiófelhívást a néphez. De feltétlenül szükségesnek tartom a király felhívásában annak világos leszögezését, hogy Olaszország, miután kapitulált Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió előtt, együtt fog harcolni Nagy-Britanniával, az Egyesült Államokkal és a Szovjetunióval Németország ellen.
2/ Egyetértek azzal a javaslatával is, hogy alá kell írni a részletes fegyverszüneti feltételeket. Ami Önnek azt a fenntartását illeti, hogy e feltételek egyike-másika ebben a pillanatban nem léphet érvénybe, én ezt a fenntartást csak úgy értelmezem, hogy ezeket a feltételeket jelenleg azon a területen nem lehet megvalósítani, amely egyelőre a németek hatalmában van. Mindenesetre ezt a kérdést illetően szeretnék Öntől megerősítést vagy kellő felvilágosítást kapni.[2]

[...]

Az új helyzet kezdetben elképesztő következményekkel járt a helyszínen tartózkodó katonáink szempontjából. Az olaszok több mint három éven át az ellenségeink voltak. Amikor aztán csatlakoztak az Egyesült Nemzetekhez, néhány hét alatt új státusra tettek szert és némelyikük újfajta magatartásra is. Rekvirálni többé nem lehetett tőlük. Megtagadták a brit csapatok elszállásolását, a tiszteknek csak olasz élelmiszerjegy ellenében adtak élelmet, a brit hadivalutát gyanakodva fogadták. Azok a magas rangú tisztjeink, akik addig katonai kormányzók voltak, egyszeriben közönséges összekötő tisztté fokozódtak le, vagyis mindazt, amire szükségük volt, kérniük kellett az olaszoktól, de nem követelhették. Mindez jobbára csak az új olaszországi rendszer növekedési rendellenességeivel volt magyarázható, és a kormányzat csakhamar rendet te-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 196–197.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 198.

remtett, egyes olasz civilek azonban nem átallották a legnagyobb mértékben kihasználni a megváltozott helyzetet. Az Elnök és Eisenhower tábornok úgy látta, nyilvános nyilatkozatban kell megmagyarázni az olaszoknak és az egész világnak, mit is jelent a „társhadviselő" státusa. Örömmel fogadtam ezt a gondolatot.

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek 1943. szept. 30.
Egyetértek vele, hogy tegyünk közös nyilatkozatot, de nem kellene bevonnunk Joe bácsit is? Nem kétséges, hogy most már elfogadja hadviselő partnernek az olaszokat. A moszkvai üzenetváltással kétségkívül elvesztünk néhány napot, de a késedelem aránylag jelentéktelennek látszik az orosz csatlakozás értékéhez képest.
Ha egyetért ezzel, közölje Sztálinnal, hogy effajta bejelentésre készülünk, s kérdezze meg tőle, hogy csatlakozik-e hozzánk vagy jobban szeretné, ha nélküle cselekednénk. Persze az is lehet, hogy módosításokat javasol a szövegben, s ezeket fontolóra kell vennünk.
Én mindenesetre számos módosítást indítványozok, s ezeket a most következő tervezet máris magában foglalja. Ha nem talál bennük kivetnivalót, megtenné-e, hogy felveszi az érintkezést Sztálinnal és ebben a formában terjeszti elé a szöveget?

Nyilatkozattervezetem szövege a következő volt:

Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió kormánya tudomásul veszi azt az álláspontot, amelyet Badoglio marsall fejtett ki a királyi olasz kormány nevében, s elfogadja, hogy az olasz nemzet és az olasz fegyveres erők hadviselő partnerként tevőlegesen közreműködjenek a Németország elleni háborúban. Szeptember 8-a óta a katonai helyzet és az olasz lakossággal szemben tanúsított német durvaság és kegyetlenség odavezetett, hogy az olaszok hadat üzentek Németországnak. Ezzel Olaszország ténylegesen máris társ-hadviselő féllé vált, s az amerikai, a brit és a szovjet kormány a továbbiakban ezen az alapon fog együttműködni az olasz kormánnyal. A három kormány tudomásul veszi az olasz kormánynak azt az ígéretét, hogy a németek Olaszországból való kiűzetése után aláveti magát az olasz nép akaratának, ami azt jelenti, hogy semmi sem csorbíthatja Olaszország népének azt a feltétlen és korlátlan jogát,

hogy alkotmányos eszközökkel maga döntse el, milyen demokratikus kormányzati formát válasszon.
Az olasz kormány és az Egyesült Nemzetek kormányai között fennálló társ-hadviselői viszony önmagában nem változtathat a közelmúltban aláírt feltételeken: ezek teljességgel érvényben maradnak, és a csak a szövetséges kormányok megegyezésének eredményeképpen módosulhatnak, attól függően, hogy milyen segítséget képes nyújtani az olasz kormány az Egyesült Nemzetek ügyének.

A szöveget mind Roosevelt elnök, mind Sztálin jóváhagyta.

Ekkor lépett az olasz politika színterére Sforza gróf. A fasiszta forradalom előtt külügyminiszter volt, majd párizsi nagykövet. Mussolini uralma idején száműzetésbe vonult. Amerikában vezető szerepet játszott az ottani olaszok körében. Pártolta azt a gondolatot, hogy Olaszországot a szövetségesek oldalán vonjuk be a háborúba, és az amerikai külügyminisztérium magas rangú tisztviselőinek írott levelében közölte, hogy kész együttműködni Badoglióval. Ahogy éleződött a helyzet, elérkezettnek látta az alkalmat, hogy kezébe ragadja az olasz politika irányítását, s meg volt róla győződve, hogy meg is van hozzá minden joga. Amerikában sok támogatója volt, s maga mögött tudhatta az amerikai olasz választópolgárok egy részét is. Az Elnök azt szerette volna, ha sikerül őt úgy bejuttatni az új kormányzatba, hogy közben Badoglio és a király se sértődjék meg, mert hiszen őrájuk alapoztuk az olaszországi hadjárattal kapcsolatos katonai elképzeléseinket. [...]

Amikor Sforza gróf átutazóban Londonban járt, hosszan elbeszélgettünk, és úgy láttam, sikerült megállapodnom vele, hogy addig is, amíg Rómát be nem vettük, s abban a helyzetben nem leszünk, hogy széles antifasiszta koalícióra épülő kormányt hozzunk létre, lojálisan együttműködünk a királlyal és Badoglióval. Mindez teljes összhangban volt megszabott politikánkkal. Az volt ugyanis a célunk, hogy Olaszország felszabadításáig támogatjuk a királyságot, magunk mellé állítjuk Olaszország kormányát a Németország elleni harcban, valóságos erőket képviselő antifasiszta személyiségekkel megerősítjük ezt a kormányt, s megszerezzük Olaszország támogatását az átmeneti olasz politikai rendezéshez.

[...]

A miniszterelnök Macmillannek (Algírba) 1943. okt. 23.

... Úgy döntöttünk, hogy feladjuk álláspontunkat, és erősítjük a balra tolódást az olasz kormányban. Idehaza nagyon keveset tudunk a szóba jövő személyiségekről. Ön nyilván figyelemmel kíséri a dolgokat, s kérem, mindenről tájékoztasson.

Tudom, hogy jobb volna várni az olasz kormány átalakításával, amíg Rómába nem érünk. Végül is Róma Olaszországnak és a római katolikus egyháznak is a szíve. Ha Badoglio és a király a fővárosban elfoglalhatja hivatalát, sokkal jobb esélyük lesz rá, hogy minden létező olasz erőt maguk köré tömörítsenek. Nekünk Róma a megfelelő hely a megállapodásra, nekik pedig programjuk kibocsátására. Addig is ügyeljen rá, hogy semmi se gyengítse tovább a királyt és Badogliót. Ellenkezőleg, támogatnunk és előbbre kell juttatnunk őket a hadseregünkkel. Időközben tovább keresgélhetünk erősítés után.

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek 1943. nov. 6.

Minden rendelkezésemre álló információ szerint sokat veszítenénk, ha a király és Badoglio együttesét felbomlasztanánk. Viktor Emánuel nekünk nem jelent semmit, de Badoglióval együtt átadta nekünk az azóta is nagy hasznot hajtó olasz flottát, s pillanatnyilag a boldogtalan olasz hadsereg és nép igen jelentős részének, valamint a diplomáciai testület egészének bizalmát bírja. Mi okunk volna rá, hogy meggyengítsük ezeket a segítőtársainkat, és ezzel tovább súlyosbítsuk a Róma felé tartó brit és amerikai katonák nehézségeit? Személyes véleményem szerint nem szabad addig változásra gondolnunk a király és Badoglio rendszerében, amíg meg nem vetjük a lábunkat Rómában, és így létre nem jöhet egy valóban széles koalícióra épülő olasz kormány.

Ha jól tudom, Eisenhower lényegében egyetért ezzel. Mindenesetre ragaszkodnunk kell ahhoz, amink van, amíg nem vagyunk benne biztosak, hogy valami jobbra is számíthatunk, márpedig efelől csak akkor győződhetünk meg, ha Róma már a kezünkben lesz.

Ilyen bizonytalan volt az olasz ügyek helyzete, amikor elindultam kairói és teheráni utamra.

[...]

A németek már jó néhány évvel a háború előtt hozzáláttak a rakéták és a pilóta nélküli repülőgépek kifejlesztéséhez, s erre a célra kísérleti állomást hoztak létre a Balti-tenger partján fekvő Peenemündében. Az ott folyó munka természetesen féltve őrzött titok volt. A történteket azonban nem tudták teljesen titokban tartani, és hírszerzésünk jelentései már 1939-ben utaltak különféle nagy hatótávolságú fegyverekre. A háború első éveiben számos forrásból kaptunk híreket és töredékes, gyakran ellentmondásos tájékoztatást erről. 1943 tavaszán a vezérkari főnökök áttekintették a helyzetet, és ennek eredményeként Ismay tábornok április 15-én az alábbi feljegyzést intézte hozzám:

A miniszterelnöknek *1943. ápr. 15.*

A vezérkari főnökök szükségesnek tartják tájékoztatni Önt azokról a kísérletekről, amelyeket a németek nagy hatótávolságú rakétákkal végeznek. 1942 vége óta öt jelentés érkezett, eszerint tehát ténybeli alapja van a dolognak, még ha nem rendelkezünk is pontos részletekkel.

A vezérkari főnökök véleménye szerint haladéktalanul meg kell állapítanunk a tényállást, és megbízható értesülések birtokában ki kell dolgoznunk az ellenintézkedéseket. Úgy gondolják, az a legjobb és leggyorsabb sikerrel kecsegtető megoldás, ha az ügy tanulmányozását egyetlen ember irányítja, aki igénybe veheti a szükséges tudományos és hírszerzési tanácsadókat. Azt javasolják tehát Önnek, nevezzen ki valakit, aki a továbbiakban felelős ezért a munkáért. Duncan Sandyst igen alkalmasnak találnák erre a feladatra, ha szabaddá lehetne tenni.

A vezérkari főnökök javaslata szerint figyelmeztetni kell továbbá a belbiztonsági minisztert egy ilyen támadás veszélyére, és tájékoztatni kell a tervezett intézkedésekről. Ez idő szerint, minthogy nincsenek kézzelfogható adataink, a vezérkari főnökök nem tartanák kívánatosnak a közvélemény tájékoztatását.

A vezérkari főnökök az Ön jóváhagyását kérik a fenti javaslathoz.

Sandys a háború első napjaiban egy légvédelmi egységnél szolgált Norvégiában. Később az első kísérleti rakétaezred parancsnoka volt, s egy motorbalesetben mindkét lába megbénult. 1941 júliu-

sában lépett a kormány szolgálatába: előbb a hadügyminisztérium pénzügyi titkára volt, később pedig hadiszállítási miniszterhelyettes. Mindkét hivatalában fontos szerepet játszott az új fegyverek kifejlesztésének irányításában, következésképp szoros kapcsolatba került a vezérkari főnökök bizottságával. Minthogy vőm volt, természetesen örültem neki, hogy a vezérkari főnökök őt jelölték erre a fontos munkára, magam azonban tartózkodtam tőle, hogy ezt a megoldást javasoljam.

Sandys egy hónappal később előterjesztett első jelentését a háborús kabinet valamennyi tagja megkapta. Az alábbi kivonat a jelentés lényeges megállapításait foglalja össze.

Áttekintettem a németek hosszú távú rakétafejlesztési programjára utaló adatokat. Kiegészítésük érdekében légi felderítést kértem a Németország balti-tengeri partvidékén fekvő Peenemünde környékéről, mert a jelentések alapján valószínűnek látszott, hogy ott folynak a rakéta kifejlesztésének munkálatai. A légi felderítés megtörtént, s az így készült fényképekből további értékes információkat szereztünk.

A németek a jelek szerint egy ideje olyan nehézrakéta kifejlesztésén dolgoznak, amely lehetővé tenné, hogy igen távoli célpontokat bombázzanak. Ezzel a munkával párhuzamosan valószínűleg sugárhajtású repülőgépek és repülőgépről indítható rakétatorpedók kifejlesztésén is dolgoznak. A fejlesztési munka állásáról igen csekély információ áll rendelkezésünkre. Töredékes adataink azonban arra vallanak, hogy a munka talán igen előrehaladott stádiumban van. Méreteinél fogva London látszik a legvalószínűbb célpontnak. Intenzív erőfeszítésekre van szükség, hogy a kontinensen tartózkodó ügynökeinktől, hadifoglyoktól és légi felderítéssel további információkat szerezzünk.

Bombatámadásokat kell intézni a kísérleti létesítmények és a Németországban, valamint a németek megszállta területeken lévő azon gyárak ellen, amelyekről a legnagyobb valószínűséggel feltételezhető, hogy közük van ennek a fegyvernek a kifejlesztéséhez és gyártásához. Ugyanez vonatkozik az Északnyugat-Franciaországban lévő gyanús üzemekre is. Az ajánlott célpontok előzetes jegyzékét megküldjük a légierő vezérkarának.

Június 4-én Evill repülő marsall, a légierő vezérkarának helyettes főnöke kiadta azokat az utasításokat, amelyek lehetővé tették, hogy Sandys közvetlenül tárgyaljon az ügynökök és hadifoglyok szolgáltatta információkat feldolgozó hírszerzési ügyosztályokkal, valamint felkérte Sandyst, hogy javasoljon célpontokat a légi felderítésnek, és tájékoztassa a légierő vezérkarát a felderítés eredményeiből levont következtetésekről. Megvizsgálták továbbá, milyen módszerek jöhetnek szóba az újfajta lövedékek röppályájának és indítóállásának megállapítására. Ezenkívül polgári védelmi és biztonsági intézkedéseket is hoztak.

Június 11-én Sandys feljegyzésben kérte a légierő vezérkarától, hogy rendszeresen tartsanak felderítő repüléseket Peenemünde körzete felett, továbbá készítsenek légi felvételeket a Londontól számított kétszáz kilométeres körzeten belül fekvő észak-franciaországi területekről. Javasolta továbbá, hogy bombázzák a peenemündei kísérleti telepet. Következő jelentésében már kiemelte annak a fontosságát, hogy haladéktalanul hajtsák végre a bombatámadást.

Legfrissebb légi fényképeink azt bizonyítják, hogy a németek a lehető leggyorsabban igyekeznek kifejleszteni a nagy hatótávolságú rakétát a peenemündei kísérleti telepen, s hogy gyakran hajtanak végre kísérleti kilövéseket. A jelek arra vallanak továbbá, hogy a peenemündei telepen tovább erősítik a könnyű légvédelmet.
Ilyen körülmények között kívánatos, hogy a telep ellen tervezett bombatámadást a lehető leghamarabb végrehajtsuk.

Június 28-án Sandys azt jelentette, hogy a peenemündei légi felvételek tanúsága szerint a kilövőállás mentén nagyméretű rakéták sorakoznak. Hatótávolságukat százötven-kétszáz kilométerre becsülte.

Minden ellenintézkedésünk dacára is lehetséges, hogy a németeknek sikerül észrevétlenül indítóállásokat telepíteni Észak-Franciaországba és rakétatámadást indítani London ellen. Ebben az esetben a lehető leghamarabb meg kell állapítanunk az indítóállások helyét, hogy gyors bombatámadásokkal harcképtelenné tegyük őket.
Radarállomásaink mai felszereltségével minden valószínűség sze-

rint követni tudjuk a rakéták röppályáját és tizenöt kilométeres sugarú körben be tudjuk mérni a kilövőállásokat. Egy kiegészítőberendezés segítségével a bemérés pontossága nagyban növelhető. Ennek a kiegészítőberendezésnek a gyártása már folyik. Az elsőt most szerelik fel Rye-nál. A többi két-három hónapon belül készül el. Az öt legalkalmasabb állomás (Swingate, Rye, Pevensey, Poling és Ventnor) személyzetét elláttuk a szükséges utasításokkal, és megkezdődött a kezelőszemélyzet kiképzése.

A honvédelmi bizottság április óta rendszeresen tájékozódott a fejleményekről, és június 29-én az alábbi döntést hozta:

Meg kell szervezni a London százötven-kétszáz kilométeres körzetében fekvő észak-franciaországi területek alapos, szigorú és állandó megfigyelését, s mindent meg kell tenni, hogy ez a lehető leghatékonyabb és legaprólékosabb legyen.
A peenemündei kísérleti telep elleni támadást a légierőnek a lehető legnagyobb erőkkel kell végrehajtania az első éjszakán, amikor a feltételek kedvezőek.
Lehetőség szerint terveket kell készíteni, hogy mihelyt sikerül bemérni az észak-franciaországi rakétakilövő állásokat, azonnal megindulhasson ellenük a légitámadás.

Eközben Hitler nagy figyelmet szentelt a tervnek. Néhány miniszteri rangú közeli munkatársának kíséretében 1943. június elején megtekintette a peenemündei telepet. Ekkoriban többet tudtunk a rakétákról, mint a pilóta nélküli repülőgépekről. Nagyszabású munka folyt mindkettő fejlesztésére, és Peenemündében volt a kutatás és a kísérletek irányító központja. Az atombomba kifejlesztésében a németek nem értek el döntő eredményeket. A „nehézvíz" nem sok sikerrel biztatott, a pilóta nélküli repülőgépekben és a rakétákban viszont Hitler és tanácsadói olyan eszközt láttak, amelynek révén új és talán döntő támadást intézhetnek Anglia ellen és zátonyra futtathatják a nagyszabású európai partraszállás angol-amerikai tervét. A Führert elégedettséggel töltötték el a Peenemündében látottak, és minden rendelkezésre álló erőforrást új és talán utolsó reményének megvalósítására összpontosított.

Június 10-e körül összehívta katonai vezetőit, és közölte velük, hogy a németeknek csak az a dolguk, hogy kitartsanak. 1943 végére

Londont a földdel teszik egyenlővé, és megadásra kényszerítik Britanniát. A rakétatámadások megindításának időpontját október 20-ára tűzték ki. Úgy hírlik, Hitler személyesen adta ki az utasítást, hogy arra a napra harmincezer rakétának kell bevetésre készen állnia. Ha így van, az csakis arra vall, hogy képtelen fogalmakban gondolkodott. Dr. Speer fegyverkezési miniszter azt mondta, hogy egy V–2[1] elkészítéséhez körülbelül ugyanannyi munkaórára van szükség, mint hat vadászgép megépítéséhez. Hitler tehát olyan igénnyel állt elő, mintha azt követelte volna, hogy négy hónap leforgása alatt állítsanak elő száznyolcvanezer vadászgépet. Nevetséges elképzelés volt ez, mindenesetre a két fegyverfajta előállításának mindennél nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, s a légvédelmi és tüzérségi fegyverek gyártásából ezerötszáz szakmunkást irányítottak át erre a feladatra.

Július 9-én Sandys azt jelentette, hogy adatai szerint a németek nemcsak rakétatámadásra készülnek London ellen, hanem pilóta nélküli repülőgépeket és igen nagy hatótávolságú ágyúkat is be akarnak vetni. Felderítésünk két helyen is, a Saint-Omer közelében fekvő Wattennél és a Fécamp melletti Brunevalnál gyanús földmunkálatokra lett figyelmes. A délkelet-angliai radarállomásokat ezután különleges utasításokkal látták el, hogy felkészüljenek a rakétakilövések megfigyelésére. A belügyminisztérium közben nemcsak London teljes kiürítésének tervét dolgozta ki, hanem arra is felkészült, hogy ha eljön az ideje, napi tízezer fős csoportokban százezer különösen veszélyeztetett személyt kitelepítsen, köztük iskolás gyermekeket és terhes anyákat. Harmincezer Morrison-óvóhelyet szállítottak Londonba, s ezzel e kezdetleges berendezések száma ötvenezerre nőtt a fővárosban.

Július 19-én a következő jelentést kaptuk:

Északnyugat-Franciaországban rejtélyes célú munkálatok folynak, többek között iparvágányok, mozdonyfordító korongok, épületek és betonépítmények készülnek. A legtöbb helyen gyors ütemben folyik az építkezés, elsősorban Wattennél figyelhető meg lázas tevékenység. A munkálatokat próbálják valamelyest álcázni. Egy esetben légvédelmi ágyúk érkezését is megfigyelték.

[1] *V–2* – a német *Vergeltung* (megtorlás) szó első betűjéből –: a rakétafegyver neve. A pilóta nélküli repülőgépet *V–1*-gyel jelölték.

Amikor mindezeket a tényeket és jelentéseket a honvédelmi bizottság elé tártuk, különféle nézetek csaptak össze. A tudósok és a műszaki tisztek között éles nézeteltérések merültek fel abban, hogy rakétabombákkal vagy pilóta nélküli repülőgépekkel készül-e az ellenség új támadást indítani szigetünk ellen. Eleinte a rakétatámadás látszott valószínűbbnek, de ez az álláspont aztán meggyengült, mert kiderült, hogy védelmezői alaposan eltúlozták a rakéták méretét és pusztító hatását. E túlzott adatok alapján vizsgálták meg a belbiztonságért felelős férfiak annak a lehetőségét, hogy nemcsak a gyermekeket, a terhes anyákat és más kiválasztott csoportokat, hanem talán az egész lakosságot el kell szállítani Londonból.

A belbiztonsági minisztert súlyosan aggasztották a szeme elé kerülő jelentések, és mindig mérhetetlenül veszélyesnek ábrázolta a helyzetet. Persze neki különösen vigyáznia kellett, nehogy alábecsüljük a veszélyt. Cherwell lord viszont azt állította, hogy a németeknek, még ha képesek volnának is rá, nem volna kifizetődő óriás rakétákat építeniük. Kezdettől fogva az volt a véleménye, hogy sokkal kisebb költséggel sokkal jobb eredményt érhetnének el pilóta nélküli repülőgépekkel. Azzal érvelt, hogy még ha igaz volna is az a jóslás, amely szerint tíz-húsz tonnás robbanófejekkel szerelik fel a rakétáikat, ami szerinte lehetetlenség, akkor is túlzottak a várható britanniai pusztításokról szóló becslések. Hónapokon át gyakran vitázott erről Herbert Morrisonnal, s az embernek hol az volt a benyomása, amíg hallgatta őket, hogy az önálló hajtóműves fegyverek megsemmisítő hatásúak lesznek, hol az, hogy aránylag csak jelentéktelen kárt okozhatnak. Valójában, mint oly sokszor, ebben az esetben sem az volt a kérdés, hogy „igen-e vagy nem", hanem az, hogy „milyen mértékben".

Cherwell lord feljegyzéseiből világosan kiderül, hogy ő általánosságban helyesen ítélte meg a várható támadás nagyságát, és hogy a riasztó becslések többnyire tévesek voltak.

Ezek a viták azonban nem késleltették a cselekvést, és nem okoztak határozatlanságot. Peenemünde bombázása nehéz, de parancsolóan szükséges feladat volt, s augusztus 17-én Harris repülő marsall, a bombázóerők főparancsnoka ötszázhetvenegy nehézbombázót vetett be a telep ellen. Az épületek keskeny sávban szétszórva álltak a part mentén, és mesterséges köd védte őket a légitámadások ellen. Sem az Egyesült Királyságból nem tudtuk őket navigációs rádióhullámokkal bemérni, sem a repülőgépekre szerelt

készülékkel nem tudtuk megfelelően azonosítani őket. Ezért hát holdfénynél kellett végrehajtanunk a támadást, márpedig a németek éjszakai vadászai a közelből szálltak fel, a mieink hatósugarán viszont kívül esett a cél. Repülőink azt a parancsot kapták, hogy 2500 méteres magasságból bombázzanak, vagyis a szokásos repülési magasságnál jóval alacsonyabbról, és Harris repülő marsall azt is elrendelte, hogy ha az első éjszakán nem jár sikerrel a támadás, akkor másnap meg kell ismételni, azután pedig kedvező időjárás esetén minden következő napon, tekintet nélkül a veszteségekre és arra, hogy az első támadás után az ellenség nyilván mindent megtesz majd légvédelme megerősítésére. Közben mindent megtettünk, hogy repülőinket a célra vezessük, s az ellenséget megtévesszük. Felderítő repülőgépek jelezték az útvonalat és a szétszórt célpontokat, a célpont fölött pedig célmegjelölő bombázógép körözött, értékelte a bombázás eredményét és rádióutasításokkal látta el repülőinket. Csaknem ugyanazon az útvonalon közelítettük meg a célpontot, mint amelyen korábban több ízben is Berlin fölé repültünk, s egy kisebb Mosquito-kötelék, hogy az ellenséget félrevezesse, ezúttal is a főváros felé repült.

A vártnál rosszabb volt az idő, nehezen voltak kivehetők a tájékozódási pontok, Rügen szigete felett azonban tisztább lett az ég, és sok gép személyzete pontosan betartotta az előírt időt és követési távolságot. A célpont fölött ismét sűrűbb volt a felhőzet, és működött a ködfejlesztő is, de Harris szavai szerint „a támadás igen gondos tervezése lehetővé tette, hogy valamennyi kiszemelt célpontra megfelelő mennyiségű bombát összpontosítsunk". A színlelt berlini támadás egy darabig félrevezette az ellenséget, de nem elég sokáig. Bombázóink legtöbbjének sikerült elhagynia a helyszínt, hazafelé vezető útjukon azonban utolérték őket a német vadászgépek, és a ragyogó holdfényben negyven bombázónkat lelőtték.

Az eredmény nagyon nagy jelentőségű volt. Az anyagi kár jóval kisebb lett ugyan, mint amekkorára számítottunk, a támadás mégis messzemenően befolyásolta az eseményeket. A gyáraknak szánt, éppen csak elkészült tervrajzok elégtek, s így a tömegméretű gyártás csak nagy késéssel indulhatott meg. A peenemündei anyaüzemet találat érte, s a németek a rakétagyárak elleni légitámadásoktól tartva a Harz-hegységbe telepített föld alatti üzemekbe összpontosították a gyártást. Mindezek a változások jelentős késedelmet okoztak a fegyver tökéletesítésében és előállításában. Ezenkívül a

kísérleti központot Lengyelországba telepítették át, hogy kívül essék bombázógépeink hatókörén. Ott aztán lengyel ügynökeink éberen figyelték a fejleményeket, s 1944 januárjában, röviddel az új fegyver kipróbálása után, meg tudták állapítani hatótávolságát és röppályáját. A rakéták persze egymástól sok kilométernyi távolságra értek földet. A becsapódás helyére mindig német járőr indult sietve, hogy összeszedje a lövedék darabjait, egy ízben azonban az egyik rakéta a Bug folyó partján ért földet, s nem robbant fel. A lengyelek értek elsőként a helyszínre, begörgették a lövedéket a folyóba, megvárták, amíg a németek abbahagyják a keresést, majd a sötétség leple alatt kiemelték a vízből és szétszerelték. Amikor ezzel a veszedelmes feladattal végeztek, a királyi légierő egyik Dakota típusú gépe 1944. július 25-én fedélzetére vett egy lengyel mérnököt, és számos műszaki dokumentummal, valamint az új fegyver több mint fél mázsát nyomó lényeges alkatrészeivel együtt Angliába vitte. A. Kocjan, ez a hős férfiú visszatért Lengyelországba, később a Gestapo fogságába esett, és 1944. augusztus 13-án Varsóban kivégezték.

Az oly nagy áldozatok árán végrehajtott peenemündei támadás tehát kétségkívül fontos szerepet játszott a háború menetében. Nélküle és a franciaországi indítóállások ellen végrehajtott későbbi támadások nélkül Hitler alighanem már 1944 elején megindíthatta volna a London elleni rakétatámadásokat. Így azonban szeptemberig kellett várnia. Addigra viszont Montgomery tábornok csapatai lerohanták az észak-franciaországi indítóállásokat. Ennek következtében rögtönzött hollandiai állásokból, a londoni céltól csaknem kétszer olyan messziről kellett kilőni a rakétákat, és a találati pontosság sokkal kisebb volt. Őszre a harcoló csapatok igényei miatt olyan zsúfolttá váltak a német vasútvonalak, hogy már nem lehetett elsőbbséget adni a kilövőállásokra szállítandó rakétáknak.

Keresztes háború Európában című könyvében Eisenhower tábornok annak a véleményének ad hangot, hogy a peenemündei kísérleti telep és más gyártó üzemek elleni légitámadások nagyban késleltették a V-fegyverek kifejlesztését és bevetését. Sőt egyenesen az alábbiakat írja (a 255–256. lapon):

Valószínűnek látszott, hogy ha a németeknek sikerül hat hónappal azelőtt tökéletesíteni és bevetni ezeket az új fegyvereket, európai inváziónk rendkívül nehéz, talán lehetetlen lett volna. Bizonyos,

hogy ha sikerült volna hat hónapon át alkalmazniuk ezeket a fegyvereket, és kivált ha a portsmouth-southamptoni körzetet választják fő célpontul, az „Overlord" meghiúsult volna.

Ez persze túlzás. Mindkét fegyverfajta átlagos szórása nagyobb volt tizenöt kilométernél. Még ha a németek képesek lettek volna is mindvégig napi százhúszat lőni, és mi egyetlenegyet sem lőttünk volna le közülük, akkor sem lett volna nagyobb hatása, mint ha hetente egyetlen egytonnás bombát dobtak volna le négyzetkilométerenként. Az mindenesetre kiderül az írásból, hogy katonai parancsnokaink a V-fegyverek fenyegetésének elhárítását nemcsak a polgári lakosság életének és tulajdonának védelme miatt tartották fontosnak, hanem azért is, hogy támadó hadműveleteinket semmi ne zavarja meg.

[...]

7 / A moszkvai külügyminiszteri értekezlet

Most valamelyest vissza kell lépnünk az időben, hogy áttekinthessük, hogyan alakultak elbeszélésünk közben a diplomácia eseményei. A quebeci értekezlet óta több ízben is indítványoztuk Sztálinnak, hogy a három kormányfő üljön tárgyalóasztalhoz. Még Quebecben kaptam tőle az alábbi választ:

Sztálin kormányfő a miniszterelnöknek (Quebecbe) 1943. aug. 9.
Éppen most érkeztem vissza a frontról, és már módomban volt elolvasni a brit kormány augusztus 7-i üzenetét.
1/ Egyetértek azzal, hogy a három kormányfő találkozása feltétlenül kívánatos. Ilyen találkozást a legelső kínálkozó alkalommal létre kell hozni, megállapodva az Elnökkel a találkozás helyében és időpontjában.
Ugyanakkor meg kell mondanom, hogy a szovjet-német fronton jelenleg fennálló helyzet következtében, sajnos, még egy hétre sem válhatok meg, szakadhatok el a fronttól. Habár az utóbbi időben vannak bizonyos sikereink a fronton, a szovjet csapatoktól és a szovjet főparancsnokságtól az ellenség valószínű újabb támadásai éppen most követelnek rendkívüli erőfeszítést és különösen nagy éberséget. Ezzel kapcsolatban a szokásosnál gyakrabban kell ki-

utaznom a csapatokhoz, egyik vagy másik frontszakaszunkra. Ilyen helyzetben jelenleg nem utazhatom a Scapa Flowba vagy valamely más távol eső helyre, hogy találkozzam Önnel és az Elnökkel. Mindamellett, hogy ne halogassuk az országainkat érdeklő kérdések tisztázását, célszerű lenne megszervezni államaink felelős képviselőinek találkozását, s az ilyen találkozás helyét és időpontját illetően a legközelebbi időben meg lehetne állapodni.
Ezenkívül megegyezésre kell majd jutni a megvitatandó kérdések körét és az elfogadásra kerülő javaslatok tervezetét illetően. Enélkül a találkozás aligha jár majd kézzelfogható eredményekkel.
2/ Felhasználom az alkalmat, hogy üdvözöljem a brit kormányt és az angol-amerikai csapatokat a Szicíliában végrehajtott igen sikeres hadműveletek alkalmából, amelyek máris Mussolini bukásához és bandájának teljes csődjéhez vezettek.[1]

Az oroszok ekkor nyilatkoztak első ízben kedvezően arról, hogy a három szövetséges bármilyen szinten találkozzék egymással. Az üzenetet az alábbi megjegyzés kíséretében küldtem el Edennek moszkvai továbbításra: „Nagyon örültem, hogy ismét személyesen a Mackótól kapok hírt. Kérem, juttassa el hozzá válaszomat: az Ön kívánságának szellemében íródott."

Megvitattam a dolgot Roosevelt elnökkel, majd a következő közös üzenetet intéztük Sztálinhoz:

A miniszterelnök és Roosevelt elnök (Quebecből)
Sztálin kormányfőnek *1943. aug. 19.*
Churchill úr és én itt tartózkodunk munkatársaink kíséretében, s valószínűleg tíz napig fogunk tanácskozni. Újólag fel kívánjuk hívni figyelmét hármunk találkozásának fontosságára. Ugyanakkor tökéletesen megértjük azokat a nyomós okokat, amelyek Önt arra késztetik, hogy a harci frontok közelében tartózkodjék, azoknak a frontoknak a közelében, ahol az Ön személyes jelenléte olyannyira előmozdította a győzelmeket.
Véleményünk szerint sem Asztrahany, sem Arhangelszk nem megfelelő. Teljes mértékben készek vagyunk azonban megfelelő tisztjeinkkel együtt az alaszkai Fairbanksbe utazni. Ott Önnel együtt egészében tanulmányozhatjuk majd a helyzetet.

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 171.

Jelenleg a háború döntő pillanatában vagyunk, olyan időszakban, amely a maga nemében egyedülálló lehetőséget kínál a találkozásra. Mindketten, Churchill úr is, én is, őszintén reméljük, hogy Ön még egyszer megvizsgálja ezt a lehetőséget.
Ha a három kormányfő e nagyon fontos találkozását illetően nem tudunk megegyezésre jutni, Churchill és én egyetértünk Önnel abban, hogy a legközelebbi jövőben meg kell rendeznünk a külügyeket intéző megbízottaink találkozását. A végleges döntések meghozatalát természetesen az illetékes kormányoknak kell fenntartani, s ily módon ez a találkozás tájékozódó jellegű lenne...[1]

Sztálin ezt válaszolta:

Sztálin kormányfő Churchill miniszterelnöknek
és Roosevelt elnöknek *1943. aug. 24.*
Augusztus 19-i közös üzenetüket megkaptam.
Teljesen osztom az Ön véleményét és Roosevelt úr véleményét hármunk találkozásának fontosságáról. Ugyanakkor nagyon kérem, értsék meg helyzetemet egy olyan időpontban, amikor hadseregeink rendkívüli erőfeszítést igénylő harcot folytatnak Hitler főerői ellen, s amikor Hitler nemcsak hogy egyetlen hadosztályt sem von el a mi frontunkról, hanem, ellenkezőleg, már újabb hadosztályokat tudott átdobni, és dob át továbbra is a szovjet-német frontra. Ilyen időpontban, valamennyi kollégám véleménye szerint, hadműveleteink károsodása nélkül nem utazhatunk el a fronttól olyan távoli helyre, mint Fairbanks, bár abban az esetben, ha frontunkon más lenne a helyzet, Fairbanks - további véleményem szerint is - kétségtelenül tökéletesen megfelelő hely lenne találkozásunk számára.
Ami államaink képviselőinek, esetleg éppen a külügyeket intéző képviselőknek találkozását illeti, osztom azt a véleményüket, hogy célszerű egy ilyen találkozás a közeljövőben. Ennek a találkozásnak azonban nem szűk tájékozódó, hanem gyakorlati előkészítő jelleget kellene adni, hogy utána kormányaink konkrét határozatokat hozhassanak, s így elkerülhessük a fennakadásokat a halaszthatatlan kérdésekre vonatkozó döntések meghozatalában.
Ezért szükségesnek tartom visszatérni arra a javaslatomra, hogy előre meg kell határozni a három állam képviselői által megtár-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 177–178.

gyalandó kérdések körét, és meg kell jelölni azokat a javaslatokat, amelyeket meg kell vitatniuk és végleges döntés céljából kormányaink elé kell terjeszteniük...[1]

[...]

Később, Quebecből Londonba visszatérve, minisztertársaimnak feljegyzést készítettem, hogy milyen főbb témákat vitasson meg az időközben elhatározott külügyminiszteri értekezlet.

A miniszterelnök feljegyzése a külügyminiszternek
a küszöbönálló értekezletre *1943. okt. 11.*

1/ Nagy-Britannia sem területi nyereségre, sem különleges előnyökre nem törekszik a háborúból, amelybe azért lépett be, hogy teljesítse kötelezettségeit és védelmezze a népjogot.

2/ Határozottan ragaszkodunk egy olyan népszövetségi rendszerhez, amely magában foglal egy európai tanácsot nemzetközi bírósággal és határozatainak érvényesítésére képes fegyveres erővel.[2] *Úgy véljük, hogy az esetleg hosszúra nyúló fegyverszüneti időszak alatt a három nagyhatalomnak: a Brit Nemzetközösségnek és Birodalomnak, az Egyesült Államoknak és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének, valamint a hozzájuk csatlakozó Kínának fenn kell tartania egységét és fegyveres erejét, hogy érvényt szerezzen a fegyverszüneti előírásoknak és kiépítse a béke tartós rendszerét az egész földtekén.*

3/ Úgy véljük, hogy azoknak az államoknak, amelyeket a háborúban leigázott a náci vagy fasiszta erőszak, szuverén jogaik teljes birtokában kell részt venniük a békekonferencián, és minden végleges területi változást a tárgyalóasztalnál kell rendezni, megfelelően tekintetbe véve az érintett lakosság érdekeit.

4/ Újra megerősítjük az Atlanti Chartában foglalt elveket, megjegyezve, hogy Oroszország az 1941. június 22-én érvényes határok alapján csatlakozott hozzá. Ugyancsak tudomásul vesszük Oroszországnak az 1914-es és az 1939-es német támadó háború előtti történelmi határait.

5/ Örömmel üdvözölnénk Lengyelország és Oroszország olyan megállapodását, amely szavatolná az erős és független Lengyelor-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 180.
[2] A szerző utólagos kiemelése.

ságot s egyszersmind Oroszország nyugati határainak szükséges biztonságát.
6/ Ragaszkodunk hozzá, hogy az agresszor országokban, keletkezése helyén gyökeresen kiirtsák a nácizmust és a fasizmust, s hogy olyan demokratikus kormányok alakuljanak, amelyek a megfelelően nyugodt körülmények között szabadon kinyilvánított népakaratra épülnek. Ez nem zárja ki, hogy a közben esetleg megalakuló ideiglenes kormányokkal ne tartsunk fenn katonai diplomáciai érintkezést és más kapcsolatokat annak érdekében, hogy fő céljainkat a lehető legkisebb vérontással, kivált a szövetséges erők lehető legkisebb áldozatával valósíthassuk meg.
7/ Nem ismerjük el azokat a területi hódításokat, amelyekre Németország és Olaszország a náci vagy fasiszta rendszer idején tett szert, szükségesnek tartjuk továbbá, hogy a három nyugati nagyhatalom összehangolt politikája szabja meg Németország jövendő államszerkezetét, valamint Poroszország helyzetét a német államban.
8/ Eltökélt szándékunk megtenni minden szükséges óvintézkedést, nehogy a bűnös hatalmak fegyveresen fenyegethessék Európa békéjét, s ezért nemcsak lefegyverzésükhöz ragaszkodunk, hanem tartós ellenőrzést fogunk gyakorolni a területükön lévő valamennyi katonai jellegű intézmény és szervezet fölött.
9/ Az európai nemzetek családjának egyetlen tagját sem kívánjuk az alávetettség és a korlátozottság állapotában tartani, kivéve, ha ezt a világ általános érdeke és biztonsága indokolja.
10/ Kinyilvánítjuk hajthatatlan eltökéltségünket, hogy azt a tekintélyt, amelyre a három nagyhatalom a győzelem révén tesz szert, a közjó és az emberi haladás szolgálatába fogjuk állítani.

A három külügyminiszter moszkvai értekezlete felbecsülhetetlen értékűnek bizonyult bonyolult ügyeink közepette. Az Elnök előzőleg azt remélte, hogy az előrehaladott korú Hullnak nem kell egészen Moszkváig utaznia, s azt javasolta, hogy Londonba hívják össze a találkozót, Sztálin azonban nem volt hajlandó erre a változtatásra. De Hull nem rettent vissza az utazástól. A törékeny egészségű veteránról hősies vállalkozás volt ez: az első repülőútja.

A moszkvai értekezlet kezdete előtt a három külügyminiszter számos táviratot váltott a napirendről. Az amerikaiak négy javaslattal álltak elő; indítványozták többek között, hogy a négy hatalom

tegyen közös nyilatkozatot, hogy milyen elbánásban részesíti majd a fegyverszüneti időszakban Németországot és a többi ellenséges európai államot stb. Mi nem kevesebb, mint tizenkét javaslatot tettünk, többek között a Törökországgal és a Perzsiával szemben követendő közös politikára, az orosz–lengyel viszonyra és általában a Lengyelország ügyében követendő politikára. Az oroszok mindössze egyetlen javaslattal álltak elő, ez az egyetlen javaslat pedig így hangzott: „Azon intézkedések megvitatása, amelyek a Németország és szövetségesei ellen Európában vívott háború időtartamának megrövidítését szolgálják." Ez nyilvánvalóan inkább katonai kérdés volt ugyan, semmint politikai, kezdettől fogva világos volt azonban, hogy semmi másról nem hajlandók tárgyalni, amíg ezt töviről hegyire meg nem vitatjuk. Emiatt ajánlatosnak láttuk, hogy Ismay tábornok is tagja legyen a küldöttségnek.

Az értekezlet első hivatalos ülését október 19-én délután tartották. Molotov látványos vonakodás után – az alsóház elnöke mutat be ilyent, amikor az elnöki székhez kísérik – küldöttségével egyetemben szemlátomást nagy elégedettséggel vette tudomásul, hogy az értekezlet elnökének választották. Ezután megvitatták a napirendet. Amikor túljutottak ezen az előjátékon, Molotov az alábbi szovjet javaslatokat tartalmazó jegyzéket osztotta szét a küldöttek között:

1/ Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormánya 1943-ban sürgősen tegyen meg minden olyan intézkedést, amely szavatolja az angol–amerikai seregek észak-franciaországi inváziójá t, s a szovjet–német fronton lévő német főerő elleni nagy erejű szovjet katonai csapásokkal együtt radikálisan aláássa Németország katonai-stratégiai helyzetét, és döntő mértékben megrövidíti a háború időtartamát.

Ezzel kapcsolatban a szovjet kormány szükségesnek tartja, hogy meggyőződjék róla, vajon továbbra is érvényben van-e Churchill úr és Roosevelt úr 1943. június elején tett nyilatkozata, amelynek értelmében az angol–amerikai csapatok 1944 tavaszán megindítják az észak-franciaországi inváziót.

2/ A három hatalom javasolja a török kormánynak, hogy Törökország haladéktalanul lépjen be a háborúba.

3/ A három hatalom javasolja Svédországnak, hogy bocsásson a szövetségesek rendelkezésére légi támaszpontokat a Németország elleni háborúhoz.

Molotov megkérdezte Hullt és Edent, hajlandók-e megfelelő tanulmányozás után szűk körű találkozón megvitatni ezeket a javaslatokat. Késedelem nélkül beleegyeztek.

[...]

Október 21-én Moszkvában a külügyminiszterek külön ülést szenteltek a szovjet javaslatoknak. Eden, Sir Archibald Clark Kerr nagykövet, Strang és Ismay tábornok képviselte a briteket; Hull, Harriman nagykövet és Deane vezérőrnagy az amerikaiakat, Molotov, Vorosilov marsall, Visinszkij és Litvinov az oroszokat. Ismay a brit és az amerikai küldöttség nevében nyomban az ülés elején nyilatkozatot tett arról, hogy a quebeci határozatok milyen feltételek teljesüléséhez kötik a nyugat-európai partraszállást.

Az ezt követő vitában küldötteink félreérthetetlenül tudtul adták, hogy terveinkben nem következett be semmiféle változás, a megszabott úton kívánunk továbbhaladni, de csak akkor, ha teljesíteni tudjuk az előre megszabott feltételeket. Az oroszok a jelek szerint egyelőre beérték ennyivel. Molotov közölte, hogy a szovjet kormány részletesen tanulmányozni fogja Ismay nyilatkozatát, s később vissza akar majd térni erre a tárgyra.

Eden ekkor Törökországot hozta szóba, s rámutatott, hogy egyelőre nem vagyunk képesek hathatós segítségre ebben a térségben. A Törökországgal kapcsolatos közös politika megvitatását későbbre halasztották. Szóba került a Svédországra vonakozó szovjet javaslat is. Nyilvánvaló volt, hogy Svédország biztosítékot kér majd Finnországgal kapcsolatban, márpedig az oroszok vonakodtak tőle, hogy erről tárgyaljanak.

Este Eden felkereste Sztálint, és több mint két óra hosszat igen sok mindenről tárgyalt vele. Mint már láttuk, a legfontosabb az északi konvojok ügye volt. Ezután a három szövetséges hatalom kormányfőjének találkozójára terelték a szót. Sztálin ragaszkodott hozzá, hogy Teheránban tartsák az értekezletet.

A jelek szerint, mindent egybevetve, jól alakult ez a beszélgetés.

Közben Eden tudatta velem, hogy az oroszok vakon és konokon csak az észak-franciaországi partraszállással foglalkoznak. Ennek az egy döntésnek viszont rendkívüli figyelmet szenteltek. Újra és újra megkérdezték, hogy van-e valami változás, amióta az Elnök és én a májusban tartott washingtoni értekezlet után Sztálinnak 1944 kora tavaszára ígértük a partraszállást, és hogy mikor indul meg a hadművelet.

Az első kérdést illetően Eden megnyugtatta őket, hogy nincs változás, hangsúlyozta azonban azt a három feltételt, amelynek teljesülnie kell, hogy a partraszállásnak esélye legyen a sikerre. A második kérdésükre helyesebbnek látszott nem adni pontos dátumot, de Eden megnyugtatta őket, hogy az előkészületek jól haladnak, és tavasszal, a jó idő beköszöntével, megindíthatjuk a támadást.

Postafordultával válaszoltam.

A miniszterelnök a külügyminiszternek
(Moszkvába) *1943. okt. 23.*

1/ Ha rákényszerítjük Törökországot a hadba lépésre, igényt tart majd a légitámogatásra stb., ezt pedig csakis olaszországi fő hadműveleteink rovására adhatnánk meg. Ha viszont Törökország önként lép be, eleinte talán nem is hadviselő félként, akkor nem lenne ilyenféle kötelezettségünk, mégis nagy előnyünk származna a dologból. Az időzítés természetesen életbe vágó, és attól függ, hogy mekkora támadó erőt tart az ellenség Bulgáriában és Trákiában. Nagy eredmény lenne, ha Oroszországnak szánt szállítmányainkkal, hadihajóinkkal és egyéb erőkkel sikerülne bejutnunk a Feketetengerre. Ezt értem azon, hogy „jobbunkat nyújtjuk Oroszországnak".[1] *Nem lehetetlen, hogy Törökország rászánja magát, kivált, ha a németek úgy határoznak, hogy csökkentik balkáni veszteségeiket, s a Dunához és a Szávához vonulnak vissza.*

2/ Finnország és Svédország. Nagy eredmény volna, ha sikerülne Svédországot bevonni a háborúba. Nem hisszük, hogy a németek képesek nagyszabású támadásra Svédország ellen. Új szövetségest és kicsi, de jó minőségű hadsereget szerezhetnénk. A norvégiai következmények messzemenő előnyökkel járnának. Értékes támaszpontokhoz jutna az orosz légierő. Ami bennünket illet, Németországot sokkal eredményesebben bombázhatjuk Kelet-Angliából, hiszen itt jól kiépített légi támaszpontjaink vannak, semmint Svédországból, ahol rögtönözni kellene és Angliából odaszállítani mindent. Németország Angliából is éppúgy elérhető, mint Svédországból. Sőt a jelenlegi brit támaszpontokról, valamint a Rómától északra megszerzendő repülőterekről Németország bármely pontjára súlyos csapást mérhetünk.

[1] A szerző utólagos kiemelése.

3/ Én azt szeretném, ha Törökország a saját elhatározásából csatlakozna, és Svédország szintén. Nem hiszem, hogy bármelyiküket is lerohannák, és minden új ellenség sietteti Hitler pusztulását. Mindenekelőtt azonban azt kellene tisztáznunk, mit akarunk mi és mit az oroszok, és mi a legjobb megoldás mindkettőnknek e két övezetben, s ezután nyomban fontolóra vehetjük majd a megvalósítás módozatait. Próbálja meg, aztán értesítsen.

Két nappal később az alábbi kiegészítést küldtem a fenti táviratthoz:

A miniszterelnök a külügyminiszternek 1943. okt. 25.
A további vizsgálódás megerősíti azt a nézetemet, hogy ne ellenkezzünk, ha az oroszok azt kívánják, hogy Törökország és Svédország saját akaratából váljék hadviselő féllé vagy éppen szövetségesünkké. Nem szabad megengedni, hogy az oroszok érveljenek emellett, mi pedig csak ellenkezzünk. Elvben egyezzünk csak bele, hadd törjenek felszínre a nehézségek, mint ahogy kétségkívül felszínre fognak kerülni, ha majd a végrehajtás módozatairól lesz szó. Akkor aztán majd megoldhatjuk, illetve valóságos súlyuk és fontosságuk szerint kezelhetjük őket. Mindenesetre ne kezdjünk mindjárt az elején fintorogni.

Ekkor vettem kézhez azt a korábban már említett táviratot,[1] amelyben Eisenhower tábornok jelentést tett arról, hogyan értékeli az olaszországi harcok menetét Alexander tábornok. Megküldtem a táviratot Edennek, és arra kértem, mutassa meg Sztálinnak is. A következő megjegyzéseket fűztem hozzá:

A miniszterelnök a külügyminiszternek 1943. okt. 26.
1/ Azért kerülünk ilyen szorult helyzetbe, mert a Földközi-tengerről elszállítjuk legjobb hadosztályainkat és a létfontosságú partraszálló járművek jelentős részét, hogy felkészüljünk a hét hónap múlva esedékes „Overlord"-ra. Így járunk, ha az ütközeteket hónapokkal előbb kötött jóhiszemű jogászi megállapodásokhoz szabják

[1] Válogatásunkban nem közöljük. Az említett jelentés Alexander tábornok összefoglalóját tartalmazza a szövetséges hadseregek növekvő olaszországi nehézségeiről és a németek szívós ellenállásáról.

anélkül, hogy tekintetbe vennék a minduntalan változó hadi helyzetet. Ha jónak látja, tudassa Sztálinnal, hogy amíg felelős helyen vagyok, nem fogom megengedni, hogy a nagyszabású és sikeres olaszországi hadjáratot, amely eddig is nagy német tartalékokat kötött le, félredobják és szörnyű katasztrófába sodorják pusztán azért, hogy májusban átkeljünk a Csatornán. A csatát addig kell táplálni és vívni, amíg meg nem nyerjük. Minden tőlünk telhetőt megteszünk az „Overlord"-ért, de semmi értelme sincs, hogy eleve vereségre rendezkedjünk be a hadszíntéren, csak azért, hogy átmeneti megnyugvást érjünk el a politikában.
2/ Félreérthetetlenül tisztáznia kell tehát, hogy az „Overlord" májusi megindítására adott ígéretet az előre megszabott feltételeken kívül még az olaszországi csata követelményei is módosíthatják. Roosevelt elnökkel ismét megtanácskozom a dolgot, de semmi sem változtathat azon az elhatározásomon, hogy nem áldozom fel az olaszországi csatát, legalábbis ami a brit Korona seregeit illeti. Eisenhowernak és Alexandernak meg kell kapnia mindazt, amire a győzelemhez szükségük van, bármilyen következménnyel járjon is ez a későbbi hadműveletekre nézve. Ez bizonyára módosíthatja az „Overlord" időpontját.

Megjegyzéseimhez három nappal később az alábbi kiegészítést fűztem:

A miniszterelnök Edennek (Moszkvába) 1943. okt. 29.
Természetesen szó sincs róla, hogy lemondanánk az „Overlord"-ról, ellenkezőleg, továbbra is ez számít az 1944-re tervezett legfőbb hadműveletnek. Ha most a partraszálló járműveket a Földközi-tengeren tartjuk, nehogy elveszítsük a római csatát, ezzel valamelyest, esetleg júniusig eltolódhat a támadás időpontja, mivel a kisebb hajók a téli hónapokban nem tudnak átkelni a Vizcayai-öblön, ezért tehát tavasszal kell majd útnak indulniuk. A késedelem folytán azonban végül is nagyobb erőkkel csaphatunk majd le, s egyúttal így tudjuk majd teljes erővel folytatni a Németország elleni bombatámadásokat. Közben készen állunk rá, hogy egy esetleges német összeomlást kihasználva bármikor átkeljünk a Csatornán. A vitában talán hasznát veheti ezeknek az érveknek.

Este Eden a nagykövet és Ismay kíséretében a Kremlbe volt hivatalos. Sztálin Molotov társaságában fogadta őket. Eden mindenekelőtt átnyújtotta Sztálinnak az olaszországi helyzetről szóló Eisenhower-távirat orosz fordítását. Sztálin hangosan felolvasta Molotovnak. Amikor a végére ért, nyoma sem látszott rajta a csalódásnak, mindenesetre megjegyezte, hogy az orosz hírszerzés szerint Rómától délre tizenkét angol-amerikai hadosztály harcol hat német hadosztállyal, s a Pó folyónál további hat német hadosztály van. Elismerte azonban, hogy Alexander tábornoknak valószínűleg megbízhatóbbak az értesülései. Eden elmondta, mennyire fontosnak tartottam, hogy Sztálin értesüljön az olaszországi helyzet legújabb híreiről, és arról az elhatározásomról is, hogy az olaszországi csatát egészen a győzelemig kell táplálni és vívni, bármilyen következményekkel járjon is ez az „Overlord"-ra nézve. Hozzátette még, hogy mivel a szövetségesek fontos döntések előtt állnak, különösen nagy szükség van a három kormányfő mielőbbi találkozójára.

Sztálin mosolyogva jegyezte meg, hogy ha nincs elég hadosztály, a kormányfők értekezletétől aligha lesz több. Azután kertelés nélkül megkérdezte, vajon az imént olvasott távirat az „Overlord" elhalasztását jelenti-e. Eden azt felelte, hogy amíg a vezérkari főnökök egyesített bizottsága alaposan meg nem vizsgálja a dolgot és határozatokat nem hoz a helyzet javítására, addig erre nem lehet felelni, mindenesetre számolni kell ezzel az eshetőséggel. Idézte táviratomnak azt a mondatát, hogy eltökélt szándékunk szerint „minden tőlünk telhetőt megteszünk az »Overlord«-ért, de semmi értelme sincs, hogy eleve vereségre rendezkedjünk be a hadszíntéren, csak azért, hogy átmeneti megnyugvást érjünk el a politikában." Mint Eden mondta, két nehézséggel kell számolnunk. Először a partraszálló járművekkel vannak gondok, másodszor pedig azzal, hogy november elején az „Overlord"-hoz hét fáradt hadosztályt kell hazaszállítani az Egyesült Királyságba. Lehetséges, hogy egy részüket, vagy mind a hét hadosztályt csak később tudjuk hazaszállítani, de hogy ez megváltoztatja-e az „Overlord" időpontját, s ha igen, mennyire, azt egyelőre nem lehet tudni.

Sztálin ekkor átfogó stratégiai kérdéseket vetett fel. Nézete szerint két megoldás között választhattunk: vagy védekezésre rendezkedünk be Rómától északra és minden fennmaradó erőnket az

„Overlord"-ban vetjük be, vagy pedig Olaszországból nyomulunk be Németországba.

Eden erre azt mondta, hogy az előbbi megoldásra készülünk. Tudomása szerint a Pisa–Rimini vonalat nem kívánjuk átlépni. Ezzel Rómától északra elegendő mélységű hátországunk volna, és az ottani légi támaszpontokról bombázhatnánk Dél-Németországot. Sztálin egyértelműen helyeselte ezt a megfontolást, kijelentette, hogy nagyon nehéz volna átkelni az Alpokon, sőt a németeknek volna előnyös, ha ott vehetnék fel velünk a harcot. Róma bevételével Britannia akkora tekintélyt szerez, hogy védekezésbe mehet át Olaszországban.

Ekkor a támadás helyszíne került szóba. Eden elmondta, hogy az „Overlord"-dal egy időben esetleg elterelő hadműveletet hajtunk végre Dél-Franciaországban. Ha néhány hadosztállyal hídfőállást tudunk kiépíteni, bevethetjük az Észak-Afrikában kiképzett és felszerelt francia hadosztályokat. Sztálin ezt jó elgondolásnak találta, mondván, hogy minél inkább rákényszerítjük Hitlert erőinek széttagolására, annál jobb. Ugyanezt a taktikát alkalmazza ő is az orosz fronton. De van-e elég partraszálló járművünk?

Ezután megkérdezte, hogy egy vagy két hónappal halasztjuk-e el az „Overlord"-ot? Eden azt mondta, hogy erre nem tud válaszolni. Nem mondhat egyebet, mint hogy minden erőnkkel az „Overlord" mihamarabbi megindításán fáradozunk, feltéve, hogy a támadásnak esélye van a sikerre. Nyomban hozzátette, mennyire kívánatosnak tartjuk a három kormányfő mielőbbi találkozását. Sztálin tökéletesen egyetértett ezzel, emlékeztetett azonban rá, hogy az Elnök még nem döntötte el végleg, elmenjen-e Teheránba. Amikor Eden Habbánját javasolta helyszínnek, Sztálin és Molotov egyaránt nemet mondott. Sztálin azzal érvelt, hogy amíg tovább pusztíthatja Hitler seregeit, nem utazhat el ilyen messzire. A németek újabban a szovjet frontra csoportosítottak át néhány páncéloshadosztályt Franciaországból és Belgiumból, de nagy a hiányuk felszerelésben és nyersanyagban. Mint mondta, rendkívül fontos, hogy Hitlert ne hagyják lélegzethez jutni, s elismerte, hogy a szovjet seregek nem tudták volna kivívni az elért sikereket, ha a németek áttelepíthették volna keletre azt a negyven hadosztályt, amelyet a partraszállás puszta veszélye kötött le. A Szovjetunió nagyra értékeli ezt a hozzájárulásunkat a közös ügyhöz.

Eden kijelentette, hogy mint a marsall is tudja, a miniszterelnöknek éppolyan fontos, hogy üssék Hitlert, mint neki. Sztálin nem is vonta ezt kétségbe, de harsány kacajjal megjegyezte, hogy én előszeretettel választom magamnak a könnyű utat, s hagyom a munka nehezét az oroszokra. Eden ellentmondott neki, s a tengeri hadműveletek nehézségeire, valamint nem sokkal korábban elszenvedett rombolóveszteségeinkre hivatkozott. Sztálin ismét elkomolyodott, s azt mondta, hogy a munkatársai keveset beszélnek a tengeri hadműveletekről, de tudják, hogy milyen nehézséggel járnak.

Az egész beszélgetés [táviratozta Eden] meglepően jól sikerült. Sztálin szemlátomást kiváló hangulatban volt, és egész este nem tett egy szó szemrehányást sem a múlt miatt, sem olyan megjegyzést, amely arra utalt volna, hogy nem vesz tudomást a nehézségeinkről. De lehet, hogy ez csak az első reagálás, és később még meggondolja magát. Mindenesetre jellemző, hogy most végre hajlandó volt elismerni, mekkora hasznot hajtunk pusztán azzal is, hogy nyugaton lekötünk negyven hadosztályt. Megértéssel említette a tengeri hadműveletek nehézségeit és a partraszálló járművek fontosságát stb., minden jel szerint tehát már nem tekinti egyszerű ügynek a tengeri hadműveletet. Nyilvánvalóan elvárja azonban, hogy a lehető leghamarabb elindítsuk az „Overlord"-ot, s ezért minden tőlünk telhetőt megtegyünk. Számomra az a legmeglepőbb, hogy mennyire megbízik adott szavunkban.

Az értekezleten a szovjet kormány számos jelét adta annak, hogy tartós baráti kapcsolatot akar Britanniával és az Egyesült Államokkal. Számos kisebb-nagyobb ügyben, amely miatt nehézségekre számítottunk, előzékenynek mutatkozott. Sztálin megértést tanúsított gondjaink iránt, és egyelőre nem volt nyoma semmilyen kellemetlen hátsó gondolatnak.

Molotov [jelentette Eden] több ízben is ebben a szellemben lépett fel, például ma is, a katonai témájú utolsó tanácskozás elnökeként. Szemlátomást csalódást keltett benne mindaz, amit neki és Sztálinnak mondtam tegnap este, továbbá, hogy nem tudtuk feltétel nélkül magunkévá tenni a Törökországgal és Svédországgal kapcsolatos szovjet javaslatokat, mégis azzal a nyilvánvaló szándékkal vezette a

vität, hogy egyik országot se hozza kellemetlen helyzetbe. Ma este a szovjet kormány jóakaratának jeléül újabb üzenetet kaptam tőle: tudatta, hogy két bebörtönzött matrózunknak megkegyelmeztek. Az orosz képviselők sok más jelét is adták annak, hogy új fejezetet akarnak nyitni. Önnek a konvojokkal kapcsolatos gesztusa jó benyomást tett rájuk. Hosszú évek óta ma este jött először Molotov és néhány kollégája a nagykövetségre vacsorára. A vezetők tájékoztatásával megbízott Mikojan kiváltképp ékesszólóan beszélt róla, hogy Önnek milyen nagy szerepe van a konvojok újraindításában. Ebben a légkörben sokért nem adnám, ha a konferencia záróakkordjaként valamilyen kézzelfogható módon tanúsíthatnám indulatunkat. Biztos vagyok benne, hogy ha bátorító szavakkal reagálhatnék arra a kívánságukra, hogy megkapják az olasz flotta néhány hajóját, a lélektani hatás összehasonlíthatatlanul nagyobb volna a hajók értékénél, bármekkora legyen is az utóbbi. Ebben a nagykövet és Harriman is egyetért velem. Ha elutazásom előtt lehetetlennek bizonyulna, hogy pontos választ adjunk, az is nagy segítség volna, ha legalább annyit mondhatnék Molotovnak, hogy elvben a szovjet kormány megkaphatja a zsákmányolt olasz hajók egy részét, s hogy ésszerűnek ítéljük az általuk megjelölt arányt. A részleteket, köztük a hajók átadásának időpontját később is kidolgozhatjuk. Ha ezt meg tudná tenni a kedvemért, azt hiszem, hogy az eredmény bőven igazolná a döntés helyességét. Kérem szíves segítségét.

Október 29-én tájékoztattam Edent, hogyan vélekedik a kabinet az olasz flotta ügyéről.

A miniszterelnök a külügyminiszternek 1943. okt. 29.

1/ ...Elvben készséggel elismerjük, hogy az oroszoknak joguk van részesülni az olasz flottából. Úgy gondoltuk azonban, hogy ez a hajóhad kiveszi majd a részét a Japán elleni háborúból, s azt terveztük, hogy a Littoriókat néhány más hajóval együtt felkészítjük a háború e későbbi szakaszában rájuk váró trópusi hadviselésre. Ha az oroszok a Csendes-óceánon is fel akarnak állítani egy hajórajt, az igen jelentős esemény volna, és találkozónkon szívesen megvitatnánk velük ezt a tervet. ...

...

5/ Olasz hajókat pillanatnyilag csak Arhangelszkben és Murmanszkban adhatnánk át az oroszoknak. Az olasz hajók pedig telje-

sen alkalmatlanok a sarkvidéki vizeken való hajózásra: ehhez előbb több hónapot kellene javítódokkban tölteniük. Arra is ügyelnünk kellene, nehogy a hajók átadása kedvezőtlenül hasson az Olaszországgal való együttműködésre. Olaszországnak fontos, hogy a Németország elleni háborúban a tengereken ott lobogjon az olasz zászló. Nem szeretnénk, ha a végén az olaszok beszüntetnék azt a fontos munkát, amit nekünk végeznek a tarantói dokkokban. Nem lehetünk biztosak benne, hogy nem süllyesztenének el néhány hajót, amit oly nehezen ragadtak ki a németek karmaiból, ha egyszer csak külföldi legénységnek kellene átadniuk őket. Jelenleg sok munkát végeztetünk velük. Olasz tengeralattjárók szállítják az utánpótlást Leroszra. Az olasz rombolók - összesen hét van használható állapotban - helyi konvojokat kísérnek. A cirkálók csapatokat és utánpótlást szállítanak. Mindenesetre kerüljük a nyilvánosságot, amíg ki nem küszöböljük a kedvezőtlen mellékhatásokat. Ha elkezdjük felosztani az olasz flottát, a franciák, a jugoszlávok és a görögök is bejelentik majd az igényüket, ami nem is lesz csekély. [...]

[...]

8/ Közölte Hull ezt a kérést a kormányával? Lényeges, hogy egyetértés legyen közöttünk. És azt szeretném a legjobban, ha az egészet a „Heuréká"-n[1] *beszélnénk meg, ha ugyan egyáltalán sor kerül rá.*

[...]

Már korábban nyilatkozattervezetet készítettem a német háborús bűnösökről azzal a céllal, hogy majd megvitatjuk a három kormányfő értekezletén.

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek
és Sztálin kormányfőnek *1943. okt. 12.*
Szíveskedjék megvizsgálni azt a kérdést, nem kellene-e hármunk aláírásával közzétenni valamit, az alábbi szellemben:

„1/ Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió (ha a felsorolásban alkalmasabbnak tart valamely más sorrendet, mi hajlandók vagyunk utolsók lenni) különböző forrásokból tudomást szerzett azokról a kegyetlenkedésekről, gyilkosságokról és hidegvérrel véghezvitt tömegmészárlásokról, amelyeket a hitlerista fegy-

[1] A teheráni találkozó fedőneve. (Angolul: *Eureka.*)

veres erők sok általuk elfoglalt olyan országban elkövettek, ahonnan most sorra kikergetjük őket. A náci uralom kegyetlensége nem új tény, s a járma alá került népek és területek mind szenvedtek a terrorista kormányzás eme leggyalázatosabb formájától. Az új az, hogy a felszabadító hatalmak támadásban levő hadseregei e területek közül most sokat felszabadítanak, és hogy a visszavonuló hitlerista barbárok most kétségbeesésükben megkétszerezik kegyetlenkedéseiket.

2/ A fentebb elmondottak alapján a három szövetséges hatalom, a harminckét egyesült nemzet érdekében eljárva, itt következő nyilatkozatával ezennel ünnepélyesen a következő kijelentést és figyelmeztetést intézi azokhoz, akiket illet:

Abban a pillanatban, amikor majd a Németországban esetleg megalakuló bármilyen kormánnyal bármilyen fegyverszünetet kötünk, mindazokat a német tiszteket, katonákat és náci párttagokat, akik a fent említett kegyetlenkedésekért, gyilkosságokért és kivégzésekért felelősek, vagy önként részt vettek bennük, azokba az országokba fogják szállítani, ahol ezeket a visszataszító cselekedeteket elkövették, hogy e felszabadított országok és az ott majd megalakuló szabad kormányok törvényeinek megfelelően lehessen elítélni és megbüntetni őket. A listákat az ezekből az országokból kapott adatokra támaszkodva a lehető legnagyobb részletességgel fogjuk összeállítani, különös tekintettel Oroszország megszállt területeire, Lengyelországra, Csehszlovákiára, Jugoszláviára, Görögországra, Krétát és a többi szigetet is beleértve, Norvégiára, Dániára, Hollandiára, Belgiumra, Luxemburgra, Franciaországra és Olaszországra.

Így tehát azoknak a németeknek, akik részt vesznek olasz tisztek tömeges agyonlövésében, illetve francia, holland, belga és norvég túszok vagy krétai parasztok kivégzésében, vagy azoknak, akik részt vettek a lengyel népnek, illetve azon szovjet köztársaságok területei lakosságának irtásában, amelyeket most tisztítanak meg az ellenségtől, tudniuk kell, hogy tekintet nélkül a költségekre, vissza fogjuk őket szállítani azokra a helyekre, ahol bűntetteket követtek el, és ott helyben fogják őket elítélni azok a népek, amelyek ellen az erőszakosságokat elkövették. Hadd figyelmeztessük hát azokat, akiknek kezét még nem szennyezte be ártatlanul kiontott vér: ne kerüljenek a bűnösök közé, mert a három szövetséges hatalom egé-

szen bizonyosan megtalálja őket még a világ végén is, és kiadja a vádlóknak, hogy igazságot szolgáltathassanak.
Ez a nyilatkozat nem érinti a főbűnösök kérdését, akiknek bűnei nem meghatározott földrajzi helyhez kapcsolódnak.

Roosevelt
Sztálin
Churchill."

Ha valami ilyenfajta szöveget (a megfogalmazáshoz nem ragaszkodom különösen) hármunk aláírásával közzétennénk, ez szerintem néhányat e gazemberek közül arra késztetne, hogy óvakodjék belekeveredni a gyilkosságokba, különösen most, amikor tudják, hogy le fogják őket győzni.
Tudjuk például, hogy amikor a lengyelek védelmében megtorlásokkal fenyegettük meg őket, ez a nép ellen ott elkövetett kegyetlenkedések csökkenéséhez vezetett. Nem kétséges, hogy a terrornak mint fegyvernek az ellenség általi felhasználása újabb terheket hárít hadseregeinkre. Sok németben esetleg megszólal a lelkiismeret, ha tudni fogják, hogy visszaszállítják, s abban az országban, sőt talán abban a helységben ítélik el őket, ahol kegyetlenségeiket elkövették. Nagyon ajánlom Önnek a helyi bíráskodás elvét, amely az ellenség terrorjára fékező hatást gyakorolhat. A brit kormány helyesli ezt az elvet és ezt a politikát.[1]

Javaslatomat elfogadták, s a szöveget néhány kisebb változtatással jóváhagyták.

Moszkvában a három külügyminiszter mindennap összeült és hatalmas munkát végzett. November 3-án titkos jegyzőkönyvben rögzítették megállapodásaikat. Ezeknek jelentősége abban állt, hogy határozat jött létre az új együttműködési mechanizmus létrehozásáról. Megegyeztek, hogy Londonban európai tanácsadó bizottságot állítanak fel, s mihelyt Hitler rendszere az összeomlás küszöbére jut, ez a testület megvizsgálja a Németországban és az európai kontinensen felvetődő problémákat. Ez a testület vázolta fel először azt a tervet, hogy Németországot osszák fel megszállási övezetekre, ami később aztán oly súlyos gondot okozott. Erre a

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad I. 209–211.

maga idejében még visszatérünk. A külügyminiszterek azt is elhatározták, hogy külön tanácsadó testületet állítanak fel az olasz ügyek intézésére, s ebben Oroszország is képviselteti majd magát. Megegyeztek továbbá, hogy tájékoztatni fogják egymást a tengely csatlósainak esetleges béketapogatózásairól. Az amerikaiak fontosnak tartották, hogy még a moszkvai találkozón aláírják azt a négyhatalmi nyilatkozatot, amelyben a szövetségesek, köztük Kína is kötelezik magukat, hogy együtt vívják végig a háborút „azokkal a tengelyhatalmakkal szemben, amelyekkel hadiállapotban állnak". Október 30-án ez is megtörtént. Végül Eden elkészítette egy jegyzőkönyv tervezetét, amelyben Oroszország és Nagy-Britannia kimondta, hogy együttesen lép fel Törökországgal szemben. Ezt az okmányt november 2-án írták alá.

Minden okunk megvolt rá, hogy elégedettek legyünk ezekkel az eredményekkel. Sikerült számos súrlódási felületet elsimítanunk, gyakorlati lépéseket tettünk a további együttműködés irányában, előkészítettük a három legnagyobb szövetséges hatalom miniszterelnökének közeli találkozóját, és részben elhárítottuk azokat az akadályokat, amelyek miatt holtpontra jutott a Szovjetunióval való együttműködésünk.

Az értekezlet résztvevői a munkamegbeszéléseken és a nem hivatalos találkozókon sokkal barátságosabbnak találták a légkört, mint előtte bármikor. A moszkvai kormány megbízást adott az egyik legismertebb orosz festőnek, hogy készítsen képet az ülésező értekezletről, és a művész el is készült a brit és az amerikai küldöttség több tagjának előzetes portrévázlatával. Nem tudni, elkészült-e végül is a festmény, mindenesetre azóta sem került napvilágra.

Második könyv
Teherántól Rómáig

[...]

8 / Teherán. A nyitány

Nem voltam elragadtatva azoktól az intézkedésektől, amelyeket Teheránba érkezésemkor léptettek életbe. A brit követ várt a kocsijával a repülőtéren, ahonnan a követségünkre hajtattunk. A városba vezető legalább négy és fél kilométernyi úton ötvenméterenként egy-egy perzsa lovas katona állt, amiből minden gonosz szándékú ember tudhatta, hogy valamilyen fontos személyiség érkezik, s azt is, hogy merre tart. A lovas katonák eleven útjelzők voltak, védelmet viszont nem nyújtottak. Előttünk vagy száz méterre rendőrautó haladt, s jelezte közeledtünket. Ráadásul lassan hajtottunk. A perzsa lovasok közötti űrt csakhamar bámészkodók tömege töltötte meg, s a nézelődők között, amennyire meg tudtam ítélni, alig akadt gyalogos rendőr, ha akadt egyáltalán. Teherán központjában már hármas-négyes sorokban álltak az emberek az út szélén. Barátságosak voltak, de tartózkodók. Elözönlötték az úttestet, s alig néhány méterre álltak az elhaladó autóktól. Ha két-három elszánt férfi revolverrel vagy bombával ránk támad, senki sem akadályozhatta volna meg. A követséghez vezető út elágazásánál forgalmi dugóba kerültünk, és három-négy percig mozdulatlanul álltunk a bámészkodó perzsák tömegének kellős közepén. Ha előre úgy terveztük volna, hogy a lehető legkockázatosabb megoldást választjuk, és lemondunk a hírverés nélküli, váratlan érkezés előnyéről, valamint a hathatós fegyveres kíséretről, akkor sem csinálhattuk volna tökéletesebben. Mégsem történt semmi. Rávigyorogtam a tömegre, ők meg vissza rám. Végül is csak megérkeztünk az erős brit–indiai fegyveres kordonnal körülvett brit követségre.

Az amerikai biztonsági szolgálat elővigyázatosabban szervezte meg az Elnök érkezését. Az elnöki gépkocsi páncélautók szoros gyűrűjében hajtott a városba. Valójában viszont az Elnök repülőgépe titokban, ismeretlen helyen szállt le, és minden fegyveres fedezet

nélkül, kacskaringós, kiszámíthatatlan útvonalon érkezett meg az amerikai követségre.

A brit követség és parkja csaknem szomszédos volt a szovjet nagykövetséggel, a biztonságunkra felvigyázó angol–indiai dandár közvetlen összeköttetésben állt a saját háza táját őrző, még ennél is nagyobb orosz erővel, csakhamar egyesült is vele, s így minden háborús igényt kielégítő őrség szigetelt el bennünket a külvilágtól. Az amerikai követséget az Egyesült Államok katonái őrizték, épülete azonban csaknem egy kilométerrel odébb állt, s ezt az utat vagy az Elnöknek, vagy Sztálinnak és nekem naponta háromszor-négyszer is meg kellett volna tennünk oda-vissza a szűk teheráni utcákon át. A már érkezésünk előtt huszonnégy órával a helyszínre érkező Molotov közben azzal a történettel állt elő, hogy a szovjet titkosszolgálat olyan összeesküvés nyomára bukkant, amelynek szervezői a „három nagy" (mert így neveztek bennünket) egyikének vagy másikának meggyilkolását tervezik, s mint közölte, a legnagyobb riadalommal tölti el a gondolat, hogy bármelyikünknek is ide-oda kelljen járkálnia a nyílt utcán. „Ha bármi történnék – mondta –, az fölöttébb rossz benyomást tenne." Ezt nem vonhattuk kétségbe. Határozottan támogattam Molotov javaslatát, hogy az Elnök költözzék át a többi diplomáciai képviseletnél háromszor-négyszer nagyobb, hatalmas telek közepén álló szovjet nagykövetség épületébe. Sikerült is rávennünk Rooseveltet, hogy fogadja meg a jó tanácsot, s másnap délután a küldöttség teljes személyzetével, köztük jachtjának kiváló Fülöp-szigeteki szakácsával együtt a szovjet nagykövetség területére tette át székhelyét. Ott aztán kényelmes szálláshelyet kapott. Így hát valamennyien védett körzetben tartózkodtunk, és abban a tudatban vitathattuk meg a világháború gondjait, hogy senki sem zavarhat meg bennünket. Igen kényelmes szállásom volt a brit követségen, s alig néhány száz méternyi gyalogút választott el a szovjet nagykövetségtől, attól az épülettől, amelyről elmondható, hogy erre az időre a világ közepévé vált. Még mindig eléggé rosszul éreztem magam; olyan makacs nátha és torokfájás gyötört, hogy egy ideig beszélni is alig tudtam. Moran lord permetjeinek és lankadatlan kezelésének hála, mégiscsak el tudtam mondani azonban, amit kellett, az pedig nem volt kevés.

Sok félrevezető beszámoló jelent meg arról az álláspontról, amit ezen a konferencián a brit vezérkari főnökök teljes egyetértésével képviseltem. Amerikában valóságos legendává nőtt az a híreszte-lés, hogy megpróbáltam megakadályozni az „Overlord" nevű vállalkozást, az átkelést a Csatornán, s hogy szerettem volna rávenni az amerikaiakat egy olyan tömeges balkáni partraszállásra vagy a Földközi-tenger keleti medencéjében kínálkozó nagyszabású hadműveletre, amely lényegében lehetetlenné tette volna az „Overlord"-ot. Ezt a képtelenséget jelentős részben már az előző fejezetekben is pellengérre állítottam és megcáfoltam, talán érdemes azonban kifejtenem mindazt, amit valóban el akartam érni, és nagyrészt sikerült is elérnem.

Az volt az álláspontom, hogy az immár igen részletesen kidolgozott „Overlord" hadműveletet 1944. májusban vagy júniusban, de legkésőbb július első napjaiban kell megindítani. Továbbra is minden egyébnél fontosabb feladat volt legelőször, hogy gondoskodjunk a részt vevő csapatokról és a szükséges szállítóhajókról. Másodszor, az Olaszországban harcoló nagy angol-amerikai hadsereget kellett ellátni, hogy elfoglalhassa Rómát és azokat a fővárostól északra fekvő repülőtereket, amelyekről megindítható a Dél-Németország elleni légi háború. Ha ezt elértük, a Pisa-Rimini vonalnál nem szabad messzebbre merészkednünk, vagyis arcvonalunknak nem szabad elérnie az olasz félsziget kiszélesedő részét. Ha az ellenség ellenállást tanúsít, akkor ezek a hadműveletek igen nagy német haderőt kötnek le, lehetővé teszik az olaszoknak, hogy „utat vágjanak maguknak", és egy pillanatra sem alszik ki a háború lángja az ellenség frontvonalán.

Ekkoriban nem elleneztem azt a tervet, hogy Franciaországban, a Riviéra mentén csapatokat tegyünk partra s indítsunk Marseille és Toulon felé, majd az angol-amerikai csapatok a Rhône völgyében törjenek előre észak felé és segítsék a Csatornán át partra szállt inváziós főerőket. Közelebb állt azonban hozzám az a változat, hogy jobbszárnyunk Észak-Olaszországból törjön előre az Isztriai-félszigeten és a ljubljanai résen át Bécs felé. A legnagyobb örömmel fogadtam, amikor az Elnök felvetette ezt az elképzelést, s mint látni fogjuk, megpróbáltam rávenni, hogy tartson is ki mellette. Úgy gondoltam, hogy ha a németek ellenállnak, sok hadosztályukat elvonjuk az orosz frontról vagy a Csatorna partjáról. Ha viszont nem ütközünk ellenállásba, csekély áron hatalmas kiterjedésű és felmér-

hetetlen jelentőségű területeket szabadíthatunk fel. Bizonyos voltam benne, hogy a németek ellenállnak, s így a hadművelet döntő segítséget jelentene az „Overlord"-nak.

A harmadik kívánságom az volt, hogy ne hanyagoljuk el a Földközi-tenger számos értékes célpontot nyújtó keleti medencéjét, feltéve, hogy ezen a hadszíntéren nem veszünk igénybe a nyugat-európai partraszállásnál felhasználható erőket. Mindeközben szem előtt tartottam azokat az arányokat, amelyekről két hónappal előbb Eisenhower tábornoknak beszéltem: hogy a rendelkezésre álló erők hattizedét a Csatornán át vetjük be, háromtizedét Olaszországban, egytizedét pedig a Földközi-tenger keleti medencéjében. Ebből egy jottányit sem engedtem soha.

A britek, az oroszok és az amerikaiak között teljes volt az egység a rendelkezésünkre álló haderő kilenctizedét lekötő két nagy hadjárattal kapcsolatban. Mindössze amellett kellett érvelnem, hogy haderőnk egytizedét a Földközi-tenger keleti medencéjében vethetjük be a leghatékonyabban. Az együgyűbbek nyilván felvetik: „Nem lett volna sokkal jobb, ha minden erőt a döntő hadműveletre összpontosítunk, a többi kínálkozó lehetőséget pedig elvetjük, nehogy hiába pazaroljuk rájuk erőforrásainkat?" Ez az érvelés azonban nem számol a döntő tényekkel. A nyugati féltekén rendelkezésünkre álló hajóteret az utolsó tonnáig az „Overlord" és az olaszországi front szolgálatába állítottuk. Még ha sikerült volna is további hajókat előkerítenünk, akkor sem vettük volna hasznukat, mert a partraszállási tervek a hadműveletre kijelölt kikötők és táborok teljes befogadóképességét igénybe vették. A Földközi-tenger keleti medencéjében egyetlen olyan erőforrásra sem számíthattunk, amelyet másutt is felhasználhattunk volna. Az Egyiptom védelmére összpontosított légierő előretolt állásokból ugyanúgy, sőt még hatásosabban teljesíthette feladatát, mint Egyiptomból. A számba jövő csapatok (két, legfeljebb három hadosztály) máris a térségben tartózkodtak, s helyi közlekedésre alkalmas hajókon kívül nem voltak olyan szállítóeszközeink, amelyekkel valamelyik nagyobb hadszíntérre csoportosíthattuk volna át őket. Úgy gondoltam, hogy ha ezeket az egyébként tétlenségre kárhoztatott erőket tevékeny és erőteljes hadműveletben használjuk fel, súlyos veszteségeket okozhatunk az ellenségnek. Ha Ródoszt elfoglaljuk, légierőnk az egész Égei-tengert ellenőrzése alá vonhatja, s közvetlen tengeri összeköttetést létesíthetünk Törökországgal. Ha viszont Törökországot rá

tudjuk venni, hogy lépjen hadba, vagy semlegességét éppen csak fenntartva rendelkezésünkre bocsássa azokat a repülőtereket, amelyeket velünk építtetett meg, akkor Ródosz bevételére nem lesz szükség, mert anélkül is ellenőrzésünk alatt tarthatnánk az Égei-tengert. Mindkét esetben jól járnánk.

A tét természetesen Törökország volt. Ha magunk mellé tudjuk állítani Törökországot, akkor anélkül, hogy akár egyetlen katonát, egyetlen hajót, egyetlen repülőgépet is elvonnánk a döntő fontosságú főütközetektől, tengeralattjáróinkkal és könnyű hadihajóinkkal ellenőrzésünk alá vonhatnánk a Fekete-tengert, jobbunkat nyújthatnánk Oroszországnak és sokkal kevésbé költséges, rövidebb és nagyobb áteresztőképességű útvonalon láthatnánk el seregeit utánpótlással, mint a sarkvidéken vagy a Perzsa-öblön át.

Ezt a hármas javaslatot ajánlottam nagy hangsúllyal az Elnök és Sztálin figyelmébe minden lehetséges alkalommal, s a legcsekélyebb lelkiismeret-furdalás nélkül ismételtem meg újra és újra érveimet. Sztálint még csak magam mellé állíthattam volna, az Elnök azonban nem tudott szabadulni katonai tanácsadóinak előítéleteitől, sokáig habozott, s végül kihasználatlanul maradt ez a másodrendű, noha oly sok sikerrel kecsegtető lehetőség. Amerikai barátaink megmakacsolták magukat, és azzal nyugtatták meg lelkiismeretüket, hogy „mindenesetre megakadályoztuk Churchillt, hogy belerángasson bennünket a balkáni ügyekbe". Pedig ez a gondolat meg sem fordult a fejemben. Hadvezetési hibának tartom, hogy nem vettük hasznát a különben bevethető haderőnek, nem vontuk be Törökországot a háborúba, és nem vontuk ellenőrzésünk alá az Égei-tengert. Ezt a hibát az sem menti, hogy mégis megnyertük a háborút.

Nem sokkal azután, hogy az Elnök elfoglalta új szálláshelyét a szovjet nagykövetségen, Sztálin látogatást tett nála, és barátságos beszélgetés zajlott le kettejük között. Mint Hopkins életrajzából tudjuk, az Elnök tájékoztatta Sztálint arról a Csang Kaj-seknek tett ígéretéről, hogy hadműveleteket indít Burmában. Sztálin kicsinylően nyilatkozott a kínai csapatok harci értékéről. Az Elnök „egyik kedvenc témáját hozta szóba..., hogy a távol-keleti gyarmatok népeit ... meg kell tanítani ... az önkormányzat mesterségére... Óvta Sztálint attól, hogy Churchillnek felvesse India ügyét, s Sztálin egyetértett vele abban, hogy ezzel kétségkívül fájó pontra tapinta-

na. Roosevelt kijelentette, hogy az indiai reformnak alulról kell indulnia. Sztálin pedig azt mondta, hogy az alulról induló reform forradalmat jelent."[1] Én náthám gyógyításával és a Londonból érkezett rengeteg távirat tanulmányozásával ágyban fekve, békésen töltöttem ezt a délelőttöt.

Az első plenáris ülés november 28-án, vasárnap du. 4-kor nyílt meg a szovjet nagykövetség épületében. Tágas, szép teremben, nagy kerek asztal körül foglaltunk helyet. Eden, Dill, a három vezérkari főnök és Ismay társaságában érkeztem a találkozóra. Az Elnököt Harry Hopkins, Leahy tengernagy, King tengernagy és további két tiszt kísérte el. Marshall tábornok és Arnold tábornok nem volt jelen: Hopkins életrajzírója szerint „félreértették a találkozó időpontját és teheráni városnézésre indultak".[2] Ismét a kiváló Birse őrnagy volt a tolmácsom, akárcsak az előző évben. A szovjetek ezúttal is Pavlovot hozták magukkal, az amerikaiak viszont új tolmáccsal, Bohlennel érkeztek. Sztálint csak Molotov és Vorosilov marsall kísérte el. Sztálin és én csaknem egymással szemben ültünk. Előre megegyeztünk, hogy Roosevelt elnököljön az első ülésen, s ő beleegyezett. Szerencsés hangvételű beszéddel nyitotta meg az ülést, s ebben a mi feljegyzéseink szerint azt mondta, hogy az oroszok, a britek és az amerikaiak első ízben ülnek egyazon család tagjaiként ugyanahhoz az asztalhoz, azzal az egyetlen céllal, hogy megnyerjék a háborút. A találkozónak nincs előre megszabott napirendje, mondotta, mindenki belátása szerint választhatja tehát meg, miről kíván beszélni, s miről nem. Mindenki szabadon szólhat bármiről, hiszen barátok vagyunk, s az elhangzottakat nem hozzuk nyilvánosságra.

Bevezető hozzászólásomban én is rámutattam az esemény jelentőségére. Azt mondtam, hogy ez a találkozó alighanem akkora erőt képvisel, hogy hozzáfogható nincs még egy az emberiség történetében. Talán kezünkben van a lehetőség, hogy megrövidítsük a háborút, majdnem bizonyosan, hogy megnyerjük, s egészen bizonyosan, hogy boldoggá tegyük az emberiséget.

Sztálin elismeréssel szólt a három hatalom barátságát ecsetelő

[1] R. E. Sherwood: *Roosevelt and Hopkins, an intimate history.* New York, 1950. 770.

[2] Sherwood, *i. m.* 778.

szavainkról. Országainknak csakugyan nagy lehetőség adatott meg, s reméli, hogy élni tudunk vele.

Ekkor az Elnök megnyitotta a vitát, s bevezetőben röviden ismertette, hogyan látják az amerikaiak a háború alakulását. Először a csendes-óceáni térségről szólt, mondván, hogy az Egyesült Államok szempontjából ennek különleges jelentősége van, hiszen Ausztrália, Új-Zéland és Kína segítségével itt az amerikai erők viselik a háború fő terhét. Az Egyesült Államok a Csendes-óceánra csoportosította haditengerészetének zömét és egymilliós seregének javát. E hadszíntér hatalmas kiterjedését jól mutatja, hogy egy-egy szállítóhajó évente mindössze három utat tehet meg. Az Egyesült Államok az anyagháború taktikáját alkalmazza, eddig sikerrel. Annyi biztos, hogy több japán kereskedelmi és hadihajót süllyeszt el, mint amennyit a japán hajóipar előállít. Roosevelt ezután felvázolta Észak-Burma visszavételének tervét. Az amerikai erők ebben a hadműveletben Louis Mountbatten lord tengernagy parancsnoksága alatt a kínaiakkal működnek majd együtt. Szó van arról is, hogy a japánok Bangkokba vezető utánpótlási útvonalai ellen partraszállási hadművelet keretében indítanak támadást. Ebben jelentős haderő vesz majd részt, mindenesetre nagyságát a legfőbb célok eléréséhez szükséges minimumra kell korlátozni. Ezek a célok pedig abban foglalhatók össze, hogy Kína továbbra is képes maradjon a tevékeny hadviselésre, megnyíljon a Burmába vezető út, és olyan állásokat építsünk ki, amelyekből Japánt a lehető leggyorsabban legyőzhetjük, ha majd Németország összeomlik. Remélhetőleg olyan támaszpontokat létesít Kínában, amelyekről a következő évben támadást lehet indítani Tokió ellen.

Az Elnök ezután az európai helyzetet vette szemügyre. Erről számos angol-amerikai értekezletet tartottak és több tervet is kidolgoztak. Másfél év előtt elhatározták, hogy expedíciós hadműveletet indítanak a Csatornán át, de a szállítóeszközök hiánya és más nehézségek miatt még lehetetlen megszabni a hadművelet végleges időpontját. Anghiában össze kell vonni nemcsak a partraszálláshoz, hanem a szárazföldi előretöréshez szükséges erőt is. Mint már kiderült, a Csatorna olyan kedvezőtlen tengeri övezet, hogy 1944. május elseje előtt lehetetlen megindítani az expedíciós hadműveletet. Quebecben ezt az időpontot tűzték ki. Az Elnök kifejtette, hogy minden partraszállási hadműveletben a partraszálló járművek mennyisége szabja meg a határt, s ha úgy határoznánk, hogy igen

nagy hadjáratot indítunk a Földközi-tengeren, akkor végképp le kell mondanunk a nyugat-európai partraszállásról. Ha a Földközi-tenger térségében kisebb méretű hadművelet indul, akkor egy, két, esetleg három hónapos késéssel kell számolnunk. Következésképp ő velem együtt azt szeretné, ha ezen a katonai tanácskozáson Sztálin marsall és Vorosilov marsall elmondaná, milyen megoldással lehetünk leginkább a Szovjet segítségére. Sokféle terv jön számításba, így például, hogy fokozzuk az olaszországi támadás hevességét, a Balkánon, az Indiai-tengeren, Törökországban lépjünk fel és így tovább. Az értekezletnek az a legfontosabb feladata, hogy ezeknek a terveknek a sorsáról döntsön. Az angol-amerikai seregek legfőbb célja, hogy a lehető legnagyobb súlyt vegyék le a szovjet csapatok válláról.

Az ezután felszólaló Sztálin üdvözölte az Egyesült Államok csendes-óceáni sikereit, közölte azonban, hogy a szovjetek egyelőre nem kapcsolódhatnak be a Japán elleni küzdelembe, mert úgyszólván teljes haderejükre Németország ellen van szükség. A Távol-Keleten állomásozó haderő az önvédelemre többé-kevésbé elegendő, a támadáshoz azonban legalábbis háromszorosára kellene növelni. A távol-keleti hadszíntéren a szovjetek akkor csatlakozhatnak majd barátaikhoz, ha Németország összeomlik. Akkor majd együtt menetelhetnek.

Európával kapcsolatban Sztálin kijelentette, hogy bevezetőben néhány szóban kifejtené, milyen hadvezetési tapasztalatokra tett szert a Szovjetunió. A németek megelőző támadást indítottak a szovjetek júliusi offenzívája előtt, minthogy azonban a Szovjetunió elegendő haderőt és felszerelést vont össze, aránylag könnyen át tudott menni támadásba. Őszintén elismerte, hogy az oroszokat váratlanul érték a júliusban, augusztusban és szeptemberben aratott sikerek. A németek a vártnál gyöngébbnek bizonyultak.

Ezután részletesen ismertette a szovjet fronton bekövetkezett legújabb fejleményeket. Néhány frontszakaszon az oroszok előretörése lelassult, másutt meg is állt, Ukrajnában pedig, Kijevtől nyugatra és délre, az előző három hét során a németek ragadták a kezükbe a kezdeményezést. Visszafoglalták Zsitomirt, és valószínűleg Korosztyeny is csakhamar a kezükre kerül. Ellentámadásuknak az a célja, hogy visszafoglalják Kijevet. Mindent egybevetve azonban továbbra is a szovjet seregek kezében van a kezdeményezés.

Azt kérdik tőle, mondotta, hogyan lehetnek az angol-amerikai

erők a leginkább Oroszország segítségére. A szovjet kormány mindig is nagy jelentőséget tulajdonított az olaszországi hadjáratnak, mert megnyitotta a szövetségesek előtt a Földközi-tengert. De Németország megtámadásához Olaszország nem jó kiindulópont. Hiszen útközben ott magasodnak az Alpok. Ezért semmilyen eredmény nem várható attól, ha nagy létszámú katonaságot vonnak össze Olaszországban a Németország elleni támadás céljára. Törökország már jobb kiindulópont volna, csakhogy túlságosan távol fekszik Németország szívétől. Véleménye szerint Észak- vagy Északnyugat-Franciaország a megfelelő helyszín az angol-amerikai támadás számára, ámbár nem kétséges, hogy ott a németek elkeseredett ellenállást fognak tanúsítani.

Már korábban is felkértek, hogy szóljak hozzá, eddig azonban hallgattam. Most viszont szót kértem, és kifejtettem a brit álláspontot.

Az Egyesült Államokkal, mint mondottam, már régen megállapodtunk, hogy átkelünk a Csatornán és Észak- vagy Északnyugat-Franciaországban szállunk partra. Előkészületeink és erőforrásaink javát ez a vállalkozás köti le. Hosszasan kellene taglalni a tényeket és a számokat, hogy megmutassuk, miért nem lehetett 1943-ban megvalósítani ezt a hadműveletet, de eltökélt szándékunk, hogy 1944-ben végrehajtjuk. Az 1943-as partraszállás helyett sorozatos hadműveleteket hajtottunk végre a Földközi-tenger térségében. Kezdettől fogva elismertük, hogy ezek másodrendű hadműveletek, de úgy láttuk, hogy a rendelkezésünkre álló erőforrásokból és szállítóeszközökből ennél hathatósabb fellépésre 1943-ban nem futja. Most a brit és az amerikai kormány azt tűzte maga elé, hogy 1944 tavaszának végén vagy nyarán támadást indít a Csatornán át. Addigra körülbelül tizenhat brit és tizenkilenc amerikai hadosztályt, összesen tehát harmincöt hadosztálynyi erőt tudunk összevonni erre a célra. Hadosztályaink mind létszámban, mind felszerelésben jóval erősebbek a német hadosztályoknál.

Sztálin ekkor közbevetette, hogy ő sohasem tekintette másodrangúnak a földközi-tengeri hadműveleteket. Nagyon is elsőrangúak, csak nem a Németország elleni támadás szempontjából.

Azt válaszoltam, hogy az Elnök és én mégiscsak a nyugat-európai partraszálláshoz vezető lépcsőfokoknak tekintettük ezeket a hadműveleteket. Ha számba vesszük, mekkora brit erőket köt le a

földközi-tengeri és az indiai hadszíntér, a nyugat-európai partraszállás céljára szánt tizenhat brit hadosztály a legtöbb, amit egy negyvenötmilliós ország kiállíthat. Képesek leszünk rá, hogy ezeknek a hadosztályoknak a létszámát harc közben is fenntartsuk, a hadosztályok számát azonban nem tudjuk tovább növelni. A sok tartalék hadosztállyal rendelkező Egyesült Államokra hárul majd a feladat, hogy kiszélesítse a frontot és erősítést küldjön a háborúba. 1944 kora tavaszáig és nyaráig azonban még fél év van hátra, s az Elnökben és bennem felvetődött a kérdés, vajon ez alatt a fél év alatt hogyan tehermentesíthetnénk a leginkább Oroszországot a Földközi-tengeren bevethető erőforrásainkkal anélkül, hogy egy-két hónapnál többel kelljen elhalasztanunk az „Overlord"-ot. A legjobb angol-amerikai hadosztályokból hetet, ugyanígy a partraszálló járművek közül is jó néhányat máris átirányítottunk a Földközi-tengerről az Egyesült Királyságba. Ennek következtében némileg csökken a fellépésünk ereje az olasz fronton. Az időjárás kedvezőtlenre fordult, s eddig nem tudtuk bevenni Rómát. Reméljük azonban, hogy januárra az is sikerül. Alexander tábornok, aki Eisenhower tábornok alatt a 15. hadseregcsoportot vezényli, nemcsak a főváros bevételét tekinti céljának, hanem azt is, hogy tíz-tizenegy német hadosztályt megsemmisítsen vagy fogságba ejtsen.

Kifejtettem, hogy nem kívánunk kijutni az olasz csizma szélesebb részébe, s még kevésbé tekintjük célunknak, hogy az Alpokon át behatoljunk Németországba. Az a tervünk, hogy mindenekelőtt elfoglaljuk Rómát és a tőle északra fekvő repülőtereket, hogy innen bombatámadásokat indíthassunk Dél-Németország ellen, azután pedig megvessük a lábunkat a Pisa–Rimini vonal mentén. Ezután kell fontolóra vennünk egy olyan harmadik front létrehozásának lehetőségét, amely összhangban van a csatorna-parti hadműveletttel, de nem léphet ennek a helyébe. Az első kínálkozó lehetőség az volna, hogy Dél-Franciaországba hatoljunk be, a második pedig az Elnöknek az a javaslata, hogy az Adriai-tengertől északra, a Duna felé törjünk előre.

Egyszóval, mi a teendő a következő fél év alatt? Sok minden szól amellett, hogy nyújtsunk támogatást Titónak, hiszen ő számos német hadosztályt köt le, és sokkal többet tesz a szövetségesek ügyéért, mint Mihajlović csetnikjei. Nyilván ez is nagy haszon volna, ha utánpótlással és gerillaakciókkal segítenénk, ezzel azonban nem

kötnénk le nagyszámú ellenséges csapatot. Így jutunk el a legnagyobb kérdéshez, amelyet a vezérkarok állásfoglalása nyomán kellene eldöntenünk, hogy tudniillik miképpen vonhatnánk be Törökországot a háborúba, s nyithatnánk meg új utánpótlási útvonalat az Égei-tengeren a Dardanellákhoz, onnan pedig a Fekete-tengerhez. Ha Törökország belép a háborúba, és mi használhatjuk légi támaszpontjait, akkor aránylag csekély erőkkel, két-három hadosztállyal és az amúgy is a térségben tartózkodó légierővel birtokunkba vehetnénk az égei-tengeri szigeteket. Ha utat törnénk a fekete-tengeri kikötőkhöz, fennakadás nélkül indíthatnánk útnak oda egyre újabb konvojokat. Egyelőre az északi úton négy konvojjal kell beérnünk, mert a kísérő hajókra az „Overlord"-hoz van szükségünk; ha azonban megnyitnánk a Dardanellákat, a Földközi-tengeren tartózkodó kísérő hajók fedezete alatt szakadatlanul áramolhatna az utánpótlás a fekete-tengeri szovjet kikötőkbe. Mármost hogyan vehetnénk rá Törökországot, hogy belépjen a háborúba? Ha pedig belépne, mit kellene kérnünk tőle? Elegendő volna-e, ha rendelkezésünkre bocsátaná támaszpontjait, vagy támadja meg Bulgáriát, és üzenjen hadat Németországnak? Indítson-e támadást, vagy maradjon a trákiai frontvonalon? Milyen hatással volna mindez Bulgáriára annak fényében, hogy Oroszország mély hálára kötelezte a bolgárokat, amiért egykor felszabadította őket a török iga alól? Hogyan reagálna Románia? A románok máris a legkomolyabb szándékkal tapogatóznak a feltétel nélküli megadás lehetőségéről. Azután itt van Magyarország. Merre tartson? Nagyon is lehetséges, hogy a csatlós államokban politikai földcsuszamlás következik be, s ezután a görögök képessé válhatnak rá, hogy fellázadjanak és kiűzzék a németeket. Mindezekről a kérdésekről a szovjeteknek megvan a maguk véleménye, és megvannak a maguk külön értesülései. Felbecsülhetetlen értékű volna, ha megtudhatnánk, hogyan vélekednek. Vajon a szovjet kormány elegendő érdeklődést tanúsít-e a délkelet-európai tervek iránt ahhoz, hogy támogassa őket, még ha emiatt május elsejénél egy-két hónappal később indulna is meg az „Overlord"? A brit és az amerikai kormány szándékosan nem foglal állást ebben, amíg meg nem tudja, hogyan vélekedik minderről a szovjet kormány.

Az Elnök ekkor emlékeztetett engem arra a távolabbi tervre, amelynek értelmében előbb az Adriai-tenger északi térségébe hatolnánk be, onnan pedig északkeletnek, a Duna völgyébe nyomul-

nánk előre. Helyeseltem, és megjegyeztem, hogy ha majd elfoglaltuk Rómát és megsemmisítettük az Appenninektől délre, az olasz félsziget keskeny részében lévő német seregeket, akkor az angol-amerikai seregek annyira előnyomulhatnak, hogy felvehetik a harci érintkezést az ellenséggel. Akkor csekély erőkkel is tartani tudnánk az arcvonalat, s lehetségessé válnék, hogy a fennmaradó erőkkel vagy Dél-Franciaországban, vagy az Elnök elképzelése szerint az Adriai-tengertől északkeleti irányban törjünk előre. Egyik lehetőséget sem vizsgáltuk meg tüzetesen, de ha Sztálin kedvezően vélekedik róluk, szakértőkből álló albizottságot hozhatnánk létre, hogy szemügyre vegye a módozatokat és lehetőségeket, a tényeket és számokat, majd jelentést tegyen az értekezletnek.

Ezzel a vita döntő ponthoz érkezett. A jegyzőkönyvből idézek:[1]

Sztálin marsall az alábbi kérdéseket intézte a miniszterelnökhöz:
Kérdés: Jól értem, hogy a franciaországi támadás harmincöt hadosztállyal indul meg?
Válasz: Igen. Rendkívül erős hadosztályokkal.
Kérdés: Az az elképzelés, hogy ezt a hadműveletet a jelenleg Olaszországban tartózkodó csapatok hajtják végre?
Válasz: Nem. Hét hadosztályt már kivontak, illetve részben most vonnak ki [Olaszországból] és Észak-Afrikából, hogy részt vehessenek az „Overlord"-ban. Erre a hét hadosztályra azért van szükség, hogy kiállíthassuk az Ön első kérdésében szereplő harmincöt hadosztályt. Kivonásuk után mintegy huszonkét hadosztály marad a Földközi-tenger térségében az olaszországi és egyéb hadműveletek céljára. Ezeknek egy részét vagy Dél-Franciaországban, vagy az Adriai-tengertől a Duna felé indítandó támadásban vethetnénk be. Mindkét hadművelet időzítése az „Overlord"-hoz igazodna. Eközben nem volna nehéz előteremtenünk két-három hadosztályt az égei-tengeri szigetek elfoglalására.

Ezután kifejtettem, hogy az említett hét hadosztályon kívül teljességgel lehetetlen volna további hadosztályokat áttelepíteni a Földközi-tenger térségéből az Egyesült Királyságba. Nem győznénk szállítóhajókkal. A kezdő támadáshoz harmincöt angol-ame-

[1] Vö.: *Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény.* Budapest, 1969. 14. skk.

rikai hadosztályt vonunk össze az Egyesült Királyságban. A továbbiakban Britannia csak arra lesz képes, hogy tizenhat hadosztályát fenntartsa Franciaországban, az Egyesült Államok azonban addig küld majd újabb csapatokat Európába, amíg az észak-franciaországi expedíciós haderő összesen ötven-hatvan hadosztálynyira nem nő. Egy-egy brit és amerikai hadosztály a híradó alakulatokkal, a hadtestközvetlen csapatokkal, a légvédelmi tüzérséggel stb. együtt mintegy negyvenezer főből áll majd. Az Egyesült Királyságban máris igen jelentős amerikai légierő állomásozik, amely az elkövetkező fél év alatt kétszeresére, sőt talán háromszorosára nő. Így tehát irdatlan légierőt vonunk össze olyan körzetben, ahonnan az ellenség könnyen elérhető. A haderő és a felszerelés összevonása előre meghatározott menetrend szerint folyik, s ha a szovjet szakértők kívánják, betekinthetnek ebbe a tervbe.

Sztálin a Dél-Franciaország elleni hadművelet felől érdeklődött. Elmondtam, hogy ennek részleteit nem dolgoztuk még ki, de úgy képzeljük, hogy az „Overlord"-dal összhangban vagy éppenséggel vele egy időben indíthatnánk meg ezt a hadműveletet. A támadás emberanyagát Olaszországban állomásozó alakulatok adnák. Hozzátettem, hogy meg kellene vitatnunk az Elnöknek azt az elképzelését is, hogy az Adriai-tengertől északkeletre törjünk előre.

Sztálin ezután aziránt érdeklődött, mekkora angol-amerikai haderőre volna szükség, ha Törökország hadba lépne. Erre azt válaszoltam, hogy csakis a saját nevemben beszélhetek, úgy vélem azonban, hogy az égei-tengeri szigetek bevételéhez legfeljebb két-három hadosztályra volna szükség, s ezenkívül valószínűleg húsz repülőszázadot és több légvédelmi tüzérezredet is át kellene adnunk Törökországnak, hogy megvédhesse magát. Mind a repülőszázadokat, mind a légvédelmi alakulatokat más hadműveletek sérelme nélkül előteremthetnénk.

Sztálin úgy vélte, hiba volna, ha erőink egy részét Törökországba és máshová küldenénk, más részét pedig Dél-Franciaországba. Persze az volna a legjobb, ha 1944-ben az „Overlord" lenne az alapvető hadművelet, s ha Róma elfoglalása után az Olaszországban rendelkezésre álló összes erőt Dél-Franciaországba küldenénk. Ezek a csapatok aztán a partraszállás után együtt léphetnének fel az „Overlord"-ban részt vevő alakulatokkal. A német frontnak Franciaország a leggyengébb szakasza. Ő személy szerint nem hisz benne, mondotta, hogy Törökország hajlandó lesz hadba lépni.

Megkérdeztem, vajon a szovjet kormány nem tartja-e nagyon fontosnak, hogy bevonjuk Törökországot a háborúba. Egy ízben megpróbáltuk, de nem sikerült. Nem kellene-e azonban ismét megpróbálnunk? „Fenntartás nélkül támogatom, hogy ismét megpróbáljuk - mondta Sztálin. - Ha kell, a nyakuknál fogva ragadjuk meg őket." Azt mondtam, hogy magam sem tartanám kívánatosnak erőink szétforgácsolását, mindössze azt vetettem fel, hogy alig néhány hadosztállyal - kettővel-hárommal - kiváló eredményeket érhetnénk el, ha felvennénk a kapcsolatot Törökországgal, ami pedig a szükséges légierőt illeti, az amúgy is Egyiptom védelmére rendelt repülőgépeket vetnénk be, csak előbbre tolt állásokból. Így sem az olasz frontról, sem az „Overlord"-tól nem vonnánk el számottevő erőket.

Sztálin annak a véleményének adott hangot, hogy érdemes volna elfoglalni a szigeteket, ha három-négy hadosztály elegendő hozzá. „Én mindenekelőtt azt tartanám riasztónak - mondtam ezután -, ha Róma elfoglalása és az »Overlord« között hat hónapig tétlenkednénk. Szünet nélkül folytatnunk kell a harcot az ellenséggel, s ezért érdemes gondosan mérlegelni azokat a hadműveleteket, amelyeknek a gondolatát felvetettem, jóllehet tagadhatatlanul másodrendű hadműveletekről van szó."

Sztálin megismételte, hogy az „Overlord" igen jelentős hadművelet, s hogy jobb volna egy dél-franciaországi invázióval támogatni. Még azt is ajánlatosnak tartaná, hogy egyelőre rendezkedjünk be védelemre Olaszországban, és mondjunk le Róma bevételéről, ha ezzel lehetővé válik, hogy mintegy tíz hadosztállyal partra szálljunk Dél-Franciaországban. Két hónappal később azután megindulhatna az „Overlord", és a két partraszálló haderő együtt folytathatná a támadást.

Válaszul kifejtettem, hogy attól nem leszünk erősebbek, ha visszavonjuk a Róma alatt felsorakozó csapatainkat, sőt ha elfoglaljuk a várost, helyzetünk jelentős mértékben megszilárdul, mert közben tíz-tizenegy német hadosztályt felszámolunk vagy alaposan megtépázunk. Ezenkívül Németország bombázásához szükségünk van a Rómától északra fekvő repülőterekre. Egyszerűen lehetetlen, hogy lemondjunk Róma elfoglalásáról. Ezt mindenütt megsemmisítő vereségnek tekintenék, s a brit parlament a jelen körülmények között hallani sem akarna erről a megoldásról.

Az Elnök ekkor megjegyezte, hogy a hadműveletek időzítését

nagyon alaposan meg kell fontolni. Ha valóban hadműveletet indítunk a Földközi-tenger keleti medencéjében, akkor az „Overlord"-ot valószínűleg júniusra vagy júliusra kell halasztanunk. Ő maga ellenzi ezt a késedelmet, hacsak nincs rá mindenképpen szükség. Azt javasolja tehát, hogy a katonai szakértők vizsgálják meg, megindítható-e a dél-franciaországi hadművelet a Sztálin által javasolt időben, vagyis az „Overlord" előtt két hónappal, de azzal a feltétellel, hogy az „Overlord"-nak az előre megszabott időpontban kell megkezdődnie.

Sztálin kifejtette, hogy az elmúlt két év harcaiban szerzett szovjet tapasztalatok tanúsága szerint ritkán jár sikerrel az olyan nagy offenzíva, amelyet egyetlenegy irányban indítanak. Jobb, ha egyszerre két-három irányból indul meg a támadás. Így ugyanis az ellenség kénytelen széttagolni erőit, a támadók viszont, ha elég közel vannak egymáshoz, utóbb egyesülhetnek, így növelhetik az offenzíva erejét. Sztálin úgy vélte, hogy ezt az elvet a jelen esetben is alkalmazhatnánk.

Elvben egyetértettem ezzel a felfogással. Kifejtettem, hogy a Jugoszláviának és Törökországnak nyújtandó szerény méretű segítség gondolata korántsem keresztezi ezt a fő elgondolást. Egyúttal jegyzőkönyvbe kívántam vétetni, hogy semmiképpen sem vagyok hajlandó pusztán azért feláldozni a Földközi-tengeren tartózkodó haderőt, benne húsz brit és brit vezetés alatt álló hadosztályt, hogy mindenáron az eredetileg kitűzött időpontban, május elsején indulhasson meg az „Overlord". Ha Törökország nem hajlandó hadba lépni, nem tudunk rajta segíteni. Annak a reményemnek adtam kifejezést, hogy nem kérik beleegyezésemet a hadműveletek olyan merev időzítéséhez, amilyenre az Elnök tett javaslatot. Megkérdeztem, nem az volna-e a helyes megoldás, ha az értekezlet résztvevői elgondolkodnának az elhangzottakon, és másnap folytatnánk a vitát. Az Elnök egyetértett ezzel, s azt javasolta, hogy a törzsek másnap délelőtt lássanak munkához.

Sztálin ekkor megjegyezte, hogy nem hozott magával katonai szakértőket, mert nem tudta, hogy katonai ügyekről is szó lesz az értekezleten. De azért Vorosilov marsall megtesz minden tőle telhetőt.

Ekkor megkérdeztem, hogyan lássunk hozzá a török kérdés vitájához. Az ügy alighanem éppen annyira politikai, mint amennyire katonai jellegű. Az értekezletnek az alábbi kérdésekre kell választ

találnia: a) Mit kérjünk Törökországtól? b) Mit vagyunk hajlandók felajánlani neki, hogy hadba lépjen? c) Milyen következményekkel járhat ez az ajánlat?

Sztálin egyetértett velem. Kifejtette, hogy Törökország Anglia szövetségese, és baráti viszonyban van az Egyesült Államokkal. Nekik kell rávenniük, hogy a helyes utat válassza. Amikor megjegyeztem, hogy Törökországtól őrültség volna, ha Oroszország tanácsa ellenére sem volna hajlandó a győztes oldalra állni, s ráadásul még Nagy-Britannia rokonszenvét is elveszítené, Sztálin nyomban rávágta, hogy az őrültség sokak szemében vonzó megoldás, s a semlegesek bolondnak tartanak mindenkit, aki háborúzik, noha ölbe tett kézzel is ülhetne.

Az ülést azzal a megállapítással zártam, hogy jó barátok vagyunk ugyan, ám hiába áltatnánk magunkat azzal, hogy mindenről azonos nézeteket vallunk. Időre és türelemre van szükség. Első megbeszélésünk ezzel véget ért.

9 / Társalgások és tárgyalások

A hivatalos tárgyalásokon kívül Roosevelt, Sztálin és én talán még fontosabb beszélgetéseket folytattunk ebéd és vacsora közben. Alig volt valami, amit ilyenkor kedélyesen ki ne mondhattunk, s végig ne hallgattunk volna. 28-án, vasárnap este Roosevelt elnök volt a házigazda. Tízen-tizenegyen lehettünk a tolmácsokkal együtt, s igen hamar komolyra fordítottuk a szót.

Ezen az első estén vacsora után, ahogy fel-alá sétáltunk a teremben, egy heverőhöz invitáltam Sztálint, s azt javasoltam, váltsunk néhány szót arról, hogy mi lesz a győzelem után. Szívesen beleegyezett, s azzal leültünk. Eden is velünk tartott. „Lássuk először a legrosszabb eshetőséget" – mondta a marsall. Arra gondolt, hogy Németország hamar felépülhet a háborúból, és aránylag rövid időn belül újabb háborút robbanthat ki. Attól tartott, hogy a német nacionalizmus újraéled. Versailles után is úgy látszott, semmi nem fenyegeti a békét, Németország azonban igen gyorsan magához tért. Olyan erőt kell tehát létrehoznunk, amely lehetetlenné teszi, hogy Németország új háborúba bocsátkozzék. Mert bizonyos, hogy magához tér. Ekkor azt kérdeztem: „Mennyi idő alatt?" Így válaszolt: „Tizenöt-húsz év alatt." Erre azt mondtam, hogy legalább ötven év-

re gondoskodni kell a nemzetközi biztonságról. Ha csak tizenöthúsz évre gondoskodnánk róla, akkor elárulnánk a katonáinkat.

Sztálin megfontolandónak tartotta, hogy nem kellene-e korlátozni a német ipari kapacitást. A németek tehetségesek, szorgalmasak és találékonyak, s igen hamar magukhoz fognak térni. Azt válaszoltam, hogy valamilyen ellenőrzésről kell majd gondoskodni. Mindenekelőtt megtiltanám, hogy akár polgári, akár katonai légiflottát tartsanak, továbbá azt is, hogy vezérkari rendszert hozzanak létre. „Betiltaná – kérdezte Sztálin – az óragyártást és a bútoripart is, nehogy gránátalkatrészeket gyárthassanak? A németek játék puskákkal tanítottak meg lőni több százezer embert." „Semmi sem végleges – mondottam. – A világ egyre változik. Valamit mindenesetre tanultunk a múltból. Az a kötelességünk, hogy legalább ötven évre gondoskodjunk a világ biztonságáról, s ennek érdekében lefegyverezzük Németországot, megakadályozzuk az újrafegyverkezést, ellenőrizzük a német gyárakat, betiltsuk a légi közlekedést, és nagyszabású területi változásokat foganatosítsunk. Végül is minden attól függ majd, vajon Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió képesek lesznek-e fenntartani szoros barátságukat, és közös érdekeikkel összhangban felügyeletet gyakorolni Németország fölött. Nem szabad félnünk tőle, hogy kiadjuk a szükséges utasításokat, mihelyt a legkisebb veszélyt is észleljük." „Az előző háború után is voltak korlátozások – mondta Sztálin –, de nem jártak eredménnyel." „Akkor még tapasztalatlanok voltunk – feleltem. – Az előző háború nem volt ennyire nemzeti jellegű, s Oroszország nem vett részt a békekonferencián. Ezúttal minden másképpen lesz." Az volt a véleményem, hogy Poroszországot el kell szigetelni és meg kell nyirbálni, Bajorország, Ausztria és Magyarország pedig nagy, békés és másokat nem fenyegető államszövetségben egyesülhetne. Úgy gondoltam, hogy Poroszországgal szigorúbban kellene bánni, mint a birodalom más részeivel, s így a többi tartománynak nem állna érdekében, hogy Poroszország mellé álljon. Ne feledjük, hogy amikor így vélekedtem, még javában dúlt a háború.

„Mindez nagyszerű, de nem elegendő" – jegyezte meg Sztálin. Azzal folytattam, hogy ott lesz majd Oroszország hadserege, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok flottája és légiereje. Ezenkívül mindhárom nagyhatalomnak egyéb erőforrásai is lesznek. Mindhárom fegyverben áll majd és nem vállal semmilyen leszerelési kötelezettséget. „Mi vagyunk a világbéke gyámjai. Ha nem tudunk meg-

birkózni feladatunkkal, lehet, hogy évszázados felfordulás következik. Ha viszont erősek leszünk, akkor jó gyámjai leszünk a világnak. Nem csupán arról van szó, hogy fenntartsuk a békét. A három hatalomnak kell igazgatnia a világ jövőjét. Nem azt akarom, hogy más országokra ilyen vagy olyan rendszert erőltessünk rá, hanem hogy mindegyik szabad legyen és maga határozhassa meg fejlődésének útját. Nekünk hármunknak azért kell fenntartanunk barátságunkat, hogy szavatolhassuk minden nép boldogulását."

Sztálin ekkor ismét azt kérdezte, mi lesz Németországgal. Azt válaszoltam, hogy én nem Németország dolgozóit tekintem ellenségnek, hanem csakis a vezetőiket és a veszélyes szervezeteket. Sztálin erre azt mondta, hogy a német hadosztályok soraiban sok dolgozó harcol parancsra. Amikor a dolgozó osztályokból származó (így van a jegyzőkönyvben, de ő talán a kommunista pártra gondolt) német hadifoglyoktól azt kérdezte, miért harcoltak Hitler seregében, azt válaszolták, hogy parancsra. Erre agyonlövette őket.

Azt javasoltam, hogy vitassuk meg a lengyel kérdést. Sztálin beleegyezett, s azt mondta, kezdjem én. Emlékeztettem rá, hogy Lengyelország miatt üzentünk hadat Németországnak. Egyszóval Lengyelország fontos nekünk. Oroszország nyugati határának biztonságánál semmi sem fontosabb. De a határvonalakkal kapcsolatban semmilyen ígéretet nem tettem. Nyíltan szeretnék erről tárgyalni az oroszokkal. Ha Sztálin marsall helyesnek látja majd tudomásunkra hozni, hogyan vélekedik erről, megvitathatjuk az ügyet és egyezségre juthatunk, mindenesetre jó volna, ha a marsall közölné velem, mit tart elengedhetetlennek Oroszország nyugati határainak védelme szempontjából. Ez után a háború után, amely talán már 1944-ben véget ér, a Szovjetunió elsöprő túlerőben lesz Európában, és nagy felelősséggel tartozik majd azért, hogy mit határoz Lengyelország felől. Én személy szerint úgy gondolom, hogy Lengyelország nyugatabbra helyezhetné a területét, valahogy úgy, ahogy a katonák a „balra zárkózz" vezényszóra kettőt lépnek oldalra. Eközben Lengyelország persze óhatatlanul német lábakra tiporna, de mindenesetre erős Lengyelországra van szükség. Lengyelország olyan hangszer, amely nélkül Európa zenekara nem teljes.

Sztálin kijelentette, hogy a lengyel népnek megvan a saját kultúrája és a saját nyelve, amelynek fenn kell maradnia, amely nem törölhető el. „Próbáljuk megvonni a határvonalakat?" – kérdeztem.

„Próbáljuk!" „Nincs felhatalmazásom a parlamenttől, hogy határokat állapítsak meg, s azt hiszem, az Elnöknek sincs. De már most, Teheránban is megvizsgálhatjuk, vajon a három kormányfő tud-e az egyetértés szellemében olyan közös álláspontra jutni, amelyét aztán a lengyelek figyelmébe ajánlhatunk, azt ajánlva nekik, hogy fogadják el."

Megegyeztünk, hogy megvitatjuk a dolgot. Sztálin megkérdezte, hogy a lengyelek bevonása nélkül lássunk-e hozzá. Azt mondtam, hogy igen, s hogy a lengyelekhez majd akkor forduljunk, ha egymás között már nem hivatalos egyezségre jutottunk. Eden ekkor megjegyezte, hogy nagy meglepetéssel hallotta Sztálintól aznap délután, hogy a lengyelek akár egészen az Odera vonaláig is terjeszkedhetnek. Ezt ő nagyon reménykeltő és bátorító gondolatnak találja. Sztálin megkérdezte, vajon azt képzeltük-e, hogy le akarja nyelni Lengyelországot. Eden azt felelte, hogy nem tudja, mennyit akarnak megenni az oroszok, s megkérdezte, mennyit hagynak meg. Sztálin kijelentette, hogy az oroszok nem akarják maguknak, ami a másé, ámbár lehetséges, hogy Németországba beleharapnak. Eden megjegyezte, hogy amit Lengyelország keleten elveszít, nyugaton visszanyerheti. Sztálin azt válaszolta, hogy talán így lesz, de ő nem biztos benne. Ezután három gyufaszállal bemutattam, hogyan tolódna el Lengyelország nyugat felé. Sztálinnak tetszett a dolog, s egyelőre ezzel váltunk el egymástól.

29-én délelőtt a brit, a szovjet és az amerikai katonai vezetők tárgyaltak. Mivel tudomásom volt róla, hogy az egyazon épületben elszállásolt Sztálin és Roosevelt már találkozott négyszemközt is, azt javasoltam az Elnöknek, hogy a délután esedékes második plenáris ülés előtt ebédeljünk együtt. Roosevelt azonban elhárította a meghívást, s Harrimant küldte maga helyett azzal az üzenettel, hogy nem szeretné, ha Sztálin megtudná, hogy ő meg én négyszemközt találkozunk. Ez meglepett, mert úgy gondoltam, hogy mindhármunknak egyaránt bizalommal kell viseltetnünk egymás iránt. Ebéd után az Elnök ismét találkozott Sztálinnal és Molotovval, és több fontos ügyet vitatott meg velük, egyebek között a háború utáni világ kormányzására vonatkozó elképzeléseit. Úgy tervezte, hogy a világ kormányzását a „négy rendőrre", vagyis a Szovjetunióra, az Egyesült Államokra, Nagy-Britanniára és Kínára bízzák. Sztálin nem fogadta kedvezően ezt a tervet. Arra hivatkozott, hogy az eu-

rópai kis országok nem fogadnák jó szívvel a négy rendőrt. Nem hitt benne, hogy Kína különösebben erősen kerülne ki a háborúból, s úgy vélte, hogy az európai államok különben is rossz néven vennék, ha Kína gyakorolna felettük felügyeletet. Ebben a szovjet vezető kétségkívül nagyobb előrelátásról és jobb helyzetértékelésről tett tanúbizonyságot, mint az Elnök. Amikor Sztálin azt javasolta, hogy ehelyett állítsanak fel egy európai és egy távol-keleti bizottságot, s az európai bizottság Britanniából, Oroszországból, az Egyesült Államokból, továbbá esetleg még egy európai országból álljon, az Elnök azt válaszolta, hogy ez az én elképzelésemre emlékezteti, amelynek értelmében regionális bizottságokat kellene létrehozni, egyet Európa, egyet a Távol-Kelet, egyet pedig a két Amerika ügyeinek intézésére. Azt, úgy látszik, nem magyarázta meg, hogy az én tervemben az Egyesült Nemzetek tanácsa is szerepelt, s a három regionális bizottság ennek része lett volna. Minthogy én csak sokkal később értesültem a történtekről, nem tudtam helyesbíteni elgondolásomnak ezt a téves beállítását.

Mielőtt a négy órára kitűzött plenáris ülés elkezdődött volna, a király megbízásából átnyújtottam Sztálinnak azt a díszkardot, amelyet maga Őfelsége terveztetett és kovácsoltatott Sztálingrád dicsőséges védelmének emlékére. A nagy külső csarnokot zsúfolásig megtöltötték az orosz tisztek és katonák. Amikor néhány perces magyarázat után átnyújtottam a pompás fegyvert Sztálin marsallnak, ő egy rendkívül hatásos mozdulattal az ajkához emelte a pengét és megcsókolta. Ezután átadta Vorosilovnak, aki viszont elejtette. Orosz díszőrség kíséretében, nagy ünnepélyességgel vitték ki a kardot a teremből. Míg a menet haladt kifelé, a terem szélén ülő Elnökre pillantottam: szemlátomást megindította a szertartás. Ekkor beléptünk a tanácskozóterembe, ismét körülültük a kerek asztalt, ezúttal a vezérkari főnökök társaságában, mivel nekik kellett beszámolniuk a délelőtti munkájuk eredményéről.

A birodalmi vezérkar főnöke közölte, hogy számos hadművelet tervét vették szemügyre, s rájöttek, hogyha az „Overlord"-ig hátralévő időben nem teszünk semmit a Földközi-tenger térségében, a németek csapatokat csoportosíthatnak át Olaszországból Oroszországba vagy Észak-Franciaországba. Szóba jött, hogy az olasz félszigeten haladjunk előre, és segítsünk a jugoszláv partizánoknak német hadosztályokat lekötni a Balkánon, továbbá, hogy Törökor-

szágot vonjuk be a háborúba. A vezérkari főnökök megvizsgálták az „Overlord"-dal párhuzamos dél-franciaországi partraszállás lehetőségét is. Portal áttekintette bombázóoffenzívánk eredményeit, Marshall pedig azt vizsgálta meg, hogyan halad Nagy-Britanniában az amerikai haderő szervezése.

Marshall tábornok kijelentette, hogy a nyugati szövetségesek Európában nem katonáknak és hadianyagnak vannak híján, hanem hajóknak és partraszálló járművéknek, továbbá a hadműveletekhez eléggé közeli vadászrepülő-támaszpontoknak. Különösen a partraszálló járművekben nagy a hiány: égető szükség volna negyven harckocsi befogadására alkalmas partraszálló járművekre. Ami az „Overlord"-ot illeti, a csapatok és a hadianyag-szállítmányok az előre megszabott ütemben érkeznek. A szövetségesek előtt álló megoldatlan feladatokban a független változó és a kétséges tényező csaknem minden esetben a partraszálló járművek mennyisége. Ezek építésének programját mind az Egyesült Királyságban, mind az Egyesült Államokban meggyorsították, mégpedig azzal a kettős céllal, hogy nagyobb erővel indulhasson meg az „Overlord" kezdő támadása, és hogy vállalkozhassunk a Földközi-tengeren jónak tartott hadműveletekre.

Sztálin ekkor feltette a döntő kérdést: „Ki lesz az »Overlord« parancsnoka?" Az Elnök azt válaszolta, hogy erről még nem döntöttünk. Sztálin kertelés nélkül kijelentette, hogy a hadművelet kudarcba fullad, ha nem egyetlenegy emberre bízzák a teljes előkészítő munkát. Roosevelt felvilágosította, hogy ez utóbbi már megtörtént, a hadművelet tervezésével már jó ideje a Morgan brit tábornok irányítása alatt álló közös angol-amerikai törzs foglalkozik. És lényegében már mindent eldöntöttek, kivéve a legfőbb parancsnok személyét. Sztálin lényegesnek mondta, hogy nyomban kijelöljük azt az embert, aki nemcsak a tervezésért, hanem a végrehajtásért is felelős lesz. Hiába mondja ugyanis Morgan tábornok, hogy minden készen áll, hiszen a főparancsnok, ha majd kinevezik, esetleg egészen más elképzelésekkel áll elő, és talán mindent meg akar változtatni.

Elmondtam, hogy néhány hónapja a vezérkari főnökök egyesített bizottsága az Elnök és jómagam beleegyezésével Morgan tábornokot a jövendő legfőbb parancsnok vezérkari főnökévé nevezte ki. Őfelsége kormánya közölte, hogy kész amerikai parancsno-

kot elfogadni, hiszen az Egyesült Államok felelős az inváziós haderő létrehozásáért, és számbelileg is túlsúlyban lesz. A Földközi-tengeren viszont a haditengerészet majdnem teljes mértékben brit erőkből áll, és a szárazföldi hadseregben is jelentős a brit túlsúly. Ezért úgy gondoljuk, hogy ezen a hadszíntéren brit főparancsnokot kellene kinevezni. Annak a véleményemnek adtam hangot, hogy a legfőbb parancsnok kinevezését helyesebb volna a három kormányfő találkozóján megvitatni, semmint ezen a valamelyest tágabb körű tanácskozáson. Sztálin megjegyezte, hogy a szovjet kormány nem kíván beleszólni a főparancsnok kinevezésébe, csak tudni szeretné, ki lesz az. Lényegesnek tartja továbbá, hogy mihamarabb kinevezzék, s hogy az a tábornok, akire a választás esik, ne csak a tervezésért, hanem a végrehajtásért is felelős legyen. Elismertem, hogy az „Overlord" parancsnokának személye az egyik legfontosabb eldöntendő ügy, és kijelentettem, hogy ez legkésőbb két héten belül rendeződik.

Ezután kifejtettem a brit álláspontot. Megjegyeztem, hogy valamelyest aggaszt a megvitatandó problémák nagy száma és bonyolultsága. Annak az ezerkétszáz-ezernégyszázmillió embernek a sorsa, akit az értekezlet résztvevői képviselnek, attól függ, képesek leszünk-e helyes döntéseket hozni. Ezért semmiképpen sem szabad elválnunk addig, amíg biztos megoldást nem találunk az előttünk álló katonai, politikai és erkölcsi kérdésekre; ezúttal azonban néhány olyan szakkérdésre korlátozom hozzászólásomat, amelyeket katonai albizottság tanulmányozhatna.

Először, milyen segítséget nyújthatna az „Overlord"-nak a Földközi-tenger térségében összevont nagy haderő? Főként, mekkora hadműveletre lennének képesek Dél-Franciaország ellen az Olaszországban állomásozó csapatok? Ezt a tervet mind az Elnök, mind Sztálin szóba hozta, de eddig még senki sem vizsgálta meg elég részletesen ahhoz, hogy végleges véleményt lehessen mondani róla. Sztálin igen helyesen hangsúlyozta a harapófogó-hadműveletek jelentőségét, annak azonban nyilvánvalóan semmi értelme, hogy olyan kis erővel indítsunk támadást, amelyet felszámolhatnának, még mielőtt a főerő a színre lépne. Csakis a magam nevében azt javasoltam, hogy legalább két hadosztály szállítására elegendő partraszálló járművet tartsunk vissza a Földközi-tengeren. Ezzel a partraszálló erővel átkaroló partraszállásokat hajthatnánk végre az olasz csizma szárában, és meggyorsíthatnánk az előretörést, mert

nem kellene a frontális támadás lassú, fáradságos módszeréhez folyamodnunk. Másodszor, a partraszálló járművek birtokában bevehetnénk Ródoszt, s mihelyt Törökország belép a háborúba, egyúttal megnyithatnánk az Égei-tengert. Ugyanez a partraszálló erő öt-hat hónap múlva lehetővé tenné, hogy az „Overlord"-dal összhangban támadást indítsunk Dél-Franciaország ellen.

Világos, hogy ezeket a hadműveleteket a leggondosabban kell időzíteni és tanulmányozni, de a jelek szerint joggal remélhető, hogy az említett vállalkozások mindegyikét meg tudjuk valósítani. Másfelől viszont nyilvánvaló, hogy a két hadosztály szállítására elegendő partraszálló járművet csak akkor tarthatunk a Földközi-tengeren, ha az „Overlord" időpontját talán hat-nyolc héttel is elhalasztjuk, vagy ha a Távol-Keletről visszavonjuk a Japán elleni hadműveletek céljára átcsoportosított kétéltű járműveket és hajókat. Más szóval dilemma elé kerültünk. Egybe kell vetnünk egymással a különféle megoldásokat. Hálás volnék, ha Sztálin marsall és Vorosilov marsall kifejtené nézeteit minderről, hiszen katonai sikereik oly nagy csodálattal és tisztelettel töltik el brit szövetségeseiket.

A következő jelentős kérdés Jugoszlávia és a dalmát tengerpart ügye. A partizánerők legalább huszonegy német hadosztályt kötnek le a Balkánon. Ezenkívül Görögországban és Jugoszláviában kilenc bolgár hadosztály is van. Más szóval a bátor gerillák harminc ellenséges hadosztályt foglalkoztatnak. A balkáni hadszíntér tehát kétségkívül alkalmat nyújthat rá, hogy az ellenség nehézségeit a végsőkig fokozzuk, a magunk dolgát pedig megkönnyítsük a ránk váró súlyos csaták előtt. Ami bennünket illet, mi nem akarunk semmit a Balkánon azon kívül, hogy lekössük ezt a harminc ellenséges hadosztályt. Azt javasoltam, hogy Molotov, Eden és az Elnöknek egy képviselője üljön össze és tegyen javaslatot az összes felvetődő politikai kérdés megoldására. Például, ha az imént felvázolt eljárást követnénk, szovjet barátaink és szövetségeseink megítélése szerint felvetődnének-e politikai nehézségek? Ha igen, melyek azok? Eltökélt szándékunk, hogy a legnagyobb összhangban működjünk velük együtt. Ami a dolgok katonai oldalát illeti, szóba sem jön, hogy ebben a térségben nagy haderőt vessünk be. Csak arra van szükség, hogy utánpótlással, felszereléssel és kommandókkal nyújtsunk segítséget a partizánoknak.

A harmadik és utolsó kérdés Törökország ügye. Nagy-Britannia Törökország szövetségese, és vállalta, hogy megpróbálja rávenni

vagy rászorítani Törökországot, hogy még karácsony előtt hadba lépjen. Ha most az Elnök is bekapcsolódna ebbe, és vállalná a vezetést, a brit kormány a legnagyobb örömmel bízná rá magát. Őfelsége kormánya nevében kijelenthetem, hogy Nagy-Britannia mindenre kész Törökország bevonása érdekében. Ami az ügy katonai oldalát illeti, Törökország belépése legfeljebb két-három szövetséges hadosztályt kötne le.

Ezután megkérdeztem, mi a szovjet kormány véleménye Bulgáriáról. Kész volna-e közölni Bulgáriával, hogy ha Törökország háborúba kerülne Németországgal, és Bulgária megtámadná Törökországot, akkor a Szovjetunió azonnal ellenségének tekintené Bulgáriát? Javasoltam, hogy Molotov, Eden és az Elnöknek egy képviselője üljön össze és tegyen javaslatot rá, hogyan lehet a legcélszerűbben bevonni Törökországot a háborúba. Ha sikerülne, iszonyú csapást mérnénk vele Németországra. Bulgária meggyöngülne, Románia máris kétségbeesetten szeretné feltétel nélkül megadni magát, s a fejlemények Magyarországra nézve is jelentős hatással volnának. Mindazoknak a földközi-tengeri hadműveleteknek, amelyeket felvetettem, az volna a céljuk, hogy tehermentesítsék Oroszországot és a lehető legnagyobb mértékben növeljék az „Overlord" sikerének esélyeit.

Tízperces előadásom után rövid csend következett. Azután Sztálin szólalt meg: „A szovjet kormány hadiállapotban lévőnek tekintené magát Bulgáriával, ha Bulgária fenyegetné Törökországot, miután ez utóbbi belépett a háborúba." Köszönetet mondtam ezért az ígéretért, s megkérdeztem, tájékoztathatom-e erről a törököket. Sztálin kijelentette, hogy nincs ellene kifogása. Ezután kifejtette a Balkánnal kapcsolatos nézeteit. Azt mondta, hogy a jelek szerint nincs közöttünk nézeteltérés, maga is fenntartás nélkül helyesli, hogy támogassuk a partizánokat. Kereken kijelentette azonban, hogy Törökország belépése a háborúba, Jugoszlávia megsegítése és Róma elfoglalása az orosz felfogás szerint aránylag jelentéktelen. Ha az értekezletet katonai ügyek megvitatására hívtuk össze, akkor kezdjük az „Overlord"-dal.

Ha elfogadjuk azt a javaslatot, hogy katonai albizottságot állítsunk fel, nyilvánvalóan pontos utasításokban kell megszabnunk, mi legyen a feladat. Az oroszoknak segítségre, mégpedig sürgős segítségre van szükségük a német hadsereggel vívott súlyos küzdelem-

ben. A legjobb segítség az, ha gyorsan és erőteljesen megvalósul az „Overlord" hadművelet. Három fődologról kell dönteni. Először az időpontról. Ezt májusra kell kitűzni, semmi esetre se későbbre. Másodszor, a hadművelet támogatására partraszállást kell végrehajtani Dél-Franciaországban. Az lenne a legjobb, ha ezt két-három héttel az „Overlord" előtt megvalósítanánk, ha azonban ez lehetetlen, vele egy időben kellene hozzálátni, ha pedig ez is lehetetlen, akkor valamivel később, mert még így is hasznot hajtana. A délfranciaországi partraszállás határozottan elősegítené az „Overlord" céljának megvalósítását. Róma elfoglalása és más földközitengeri hadműveletek viszont csak elterelő hadmozdulatnak tekinthetők.

A harmadik ügy, amelyről dönteni kell, az „Overlord" főparancsnokának személye. Sztálin kijelentette, hogy szeretné, ha a főparancsnokot még az értekezlet vége előtt, de legkésőbb egy héttel az értekezlet után kineveznék. Az „Overlord" előkészületei nem lehetnek sikeresek, ha nincs kinevezett főparancsnok. A megfelelő embert természetesen a brit és az amerikai kormánynak kell kijelölnie, a szovjet kormány azonban örömmel venné, ha tudatnák vele, kire esett a választásuk.

Az Elnök úgy vélte, hogy az „Overlord" jelentőségében valamennyien egyetértünk, időpontjában már nem. Ha az „Overlord"-ot már májusban elindítjuk, akkor a Földközi-tenger térségében tervezett hadműveletek közül legalábbis egyről le kell mondanunk. Ha viszont a partraszálló járművek egy részét más felszerelésekkel együtt a Földközi-tenger térségében tartjuk, akkor az „Overlord"-ot júniusra vagy júliusra kell halasztanunk. Ez a halasztás nyilvánvaló veszélyekkel járna. Ha csak két-három hadosztállyal is expedíciós hadműveleteket indítanánk a Földközi-tenger keleti medencéjében, megeshetik, hogy ezek a hadmozdulatok nagyobb hadjárattá fejlődnek, és jelentősebb erők bevetését igénylik. Ha így történne, még az „Overlord" újabb időpontja is veszélybe kerülne.

Ezután Roosevelt az általam említett harminc német és bolgár balkáni hadosztályra tért ki. Azt javasolta, hogy ezen a hadszíntéren kommandók bevetésével fokozzuk az ellenséges erőket lekötő harci tevékenységet. Csakugyan fontos, hogy itt foglalkoztassuk őket, s ne okozhassanak kárt másutt. Titót, a résztvevők egyhangú véleménye szerint, támogatnunk kell, de anélkül, hogy az „Overlord" hadművelettől erőket vonnánk el.

Sztálin megjegyezte, hogy értesülései szerint a németek nyolc hadosztályt tartanak Jugoszláviában, ötöt Görögországban, hármat Bulgáriában, huszonötöt Franciaországban. Nem hajlandó beleegyezni, mondta, hogy az „Overlord"-ot május utánra halasszuk.

Kijelentettem, hogy nem értenék egyet ilyesfajta kötelezettségvállalással. Mindazonáltal véleményem szerint az eddig kifejtett nézetek között nincs alapvető ellentét. Hajlandó vagyok mindent megtenni, ami Őfelsége kormányától telik, hogy az „Overlord" a lehető leghamarabb elkezdődjék, de úgy gondolom, nem szabad kíméletlenül feláldoznunk, elvetnünk és értelmetlennek tekintenünk a Földközi-tenger térségében kínálkozó igen nagy lehetőségeket csupán azért, hogy körülbelül egy hónappal korábban indíthassuk meg az „Overlord" hadműveletet. A Földközi-tenger térségében nagy brit hadsereg tartózkodik, s nem tartanám helyesnek, ha csaknem fél éven át tétlenül várakozna. Amerikai szövetségeseivel együtt a legerőteljesebben harcba kell bocsátkoznia az ellenséggel. Minden remény megvan rá, mondtam, hogy a brit és az amerikai csapatok jelentős német haderőt semmisítenek meg Olaszországban, és Rómától északra tekintélyes német hadsereget kötnek le az olasz fronton. Ha Olaszországban tétlenségre kárhoztatnánk magunkat, és csaknem egy fél évig tétlenül várakoznánk, akkor rosszul sáfárkodnánk haderőnkkel, és kitennénk magunkat annak a vádnak, hogy a szárazföldi háború súlyát csaknem teljes mértékben az oroszok viselik. Sztálin ekkor közbevetette, hogy meg sem fordult a fejében az a gondolat, hogy a télen minden hadművelet szüneteljen Olaszországban. [...]

Mielőtt elváltunk volna, Sztálin rám nézett az asztal túlsó feléről, és így szólt: „Szeretnék köntörfalazás nélkül megkérdezni valamit a miniszterelnök úrtól az »Overlord«-dal kapcsolatban. Csakugyan hisz a miniszterelnök úr és a brit vezérkar az »Overlord«-ban?" Így válaszoltam: „Ha eljön az ideje, és teljesülnek azok a feltételek, amelyekhez az »Overlord«-ot jó előre kötöttük, semmi sem tántoríthat el bennünket attól, hogy a Csatornán át minden erőnkkel rávessük magunkat a németekre." Azzal elváltunk egymástól.

Azon az estén Sztálin adott vacsorát. Szűk körben voltunk, csak Sztálin, Molotov, az Elnök, Hopkins, Harriman, Clark Kerr, én, Eden és a tolmácsaink voltak jelen. A munkával töltött órák után vidám volt a hangulat, és számos pohárköszöntő hangzott el. Egy-

szer csak Elliott Roosevelt jelent meg az ajtóban – repülővel érkezett, hogy csatlakozzék édesapjához –, s valaki az asztalhoz invitálta. Helyet foglalt közöttünk. A beszélgetésben is részt vett, és később igen színes és rendkívül félrevezető beszámolót tett közzé az elhangzottakról. Sztálin, mint Hopkins beszámol róla, nagy élvezettel „ugratott" engem, s ezt nem is vettem rossz néven egészen addig, amíg a marsall kedélyesen el nem kezdte ecsetelni, milyen súlyos, sőt halálos büntetést kíván mérni a németekre. A német vezérkart, mint kifejezte magát, likvidálni kell. Hitler hatalmas seregének egész ereje vagy ötvenezer tisztben és szakértőben van. Ha ezeket összefogdossuk és agyonlőjük a háború végén, gyökerestül kiirtjuk Németország haderejét. Én erre helyénvalónak tartottam megjegyezni: „A brit parlament és közvélemény semmi esetre sem tűrne el tömeges kivégzéseket. Még ha a háború keltette indulatok hatása alatt először hozzájárulna is, az első mészárlás után máris hevesen szembefordulna azokkal, akiket felelősség terhel érte. A szovjetek ne tápláljanak illúziókat erről!"

Sztálin azonban, meglehet csak ingerkedő kedvében, tovább erőltette a dolgot: „Ötvenezret mindenképpen agyonlövünk." „Inkább vigyenek ki most rögtön a kertbe – mondtam erre mélységesen felháborodva –, s lőjenek le menten, semmint hogy ilyen gyalázattal szennyezzem be a magam és a hazám becsületét!"

Ekkor az Elnök szólt közbe. Volna egy kompromisszumos javaslata, mondta, ne ötvenezret végezzenek ki, hanem csak negyvenkilencezret. Nyilván el akarta venni a dolog élét. Eden is igyekezett jelekkel és kézmozdulatokkal csitítani, hogy csupán tréfa az egész. Elliott Roosevelt azonban ekkor felállt az asztalvégen s nagy beszédet vágott ki, mondván, hogy ő tiszta szívből egyetért Sztálin marsall tervével, és bizonyos benne, hogy az Egyesült Államok hadserege is támogatni fogja. E tolakodó közbeszólást hallva felálltam az asztaltól és átmentem a szomszéd szobába. Még egy percet sem töltöttem ott a félhomályban, amikor hátulról megveregették a vállamat: Sztálin állt ott Molotovval, szélesen mosolyogva mindketten, s bizonygatva, hogy csak tréfálkoztak, és meg sem fordult a fejükben, hogy én komolyan gondolom a dolgot. Sztálin, ha kedve tartja, igen megnyerő tud lenni, de olyan megnyerőnek, mint akkor, sohasem láttam. Jóllehet nem voltam egészen bizonyos benne, s most sem mernék megesküdni rá, hogy csakugyan tréfa volt az egész, és sem-

milyen komoly szándék nem húzódott meg a háttérben, beleegyeztem, hogy visszatérjek az asztalhoz, s az este hátralévő részét már kellemes hangulatban töltöttük.

10 / Egy zsúfolt nap Teheránban

November 30-a eseményekkel zsúfolt és emlékezetes napja volt teheráni tartózkodásomnak. Hatvankilencedik születésnapomat ünnepeltem, márpedig úgy, hogy közben reggeltől estig szinte szüntelenül olyan ügyekkel foglalkoztam, amelyeknél fontosabbakkal sem azelőtt, sem azóta nem volt dolgom. Minthogy az Elnök közvetlen kapcsolatot tartott fenn Sztálin marsallal, s a szovjet nagykövetségen lakott, a velem való négyszemközti találkozást pedig, amióta eljöttünk Kairóból,[1] állandóan kerülte, holott addig bensőséges viszonyban voltunk, s fontos ügyeink is szorosan összefonódtak, kénytelen voltam négyszemközti találkozót kérni Sztálintól. Úgy éreztem, hogy az oroszok vezére félreérti Nagy-Britannia magatartását. Röviden szólva, az a téves kép kezdett kialakulni benne, hogy „Churchill és a brit vezérkar lehetőleg le akarja állítani az »Overlord«-ot, mert helyette a Balkánon akar partra szállni". Kötelességem volt, hogy ezt a kétszeres félreértést eloszlassam. [...]

Az alább következő beszámoló azokon a jegyzeteken alapul, amelyeket teljes bizalmamat élvező tolmácsom, Birse őrnagy készített a Sztálinnal folytatott négyszemközti beszélgetésről.

Bevezetőben emlékeztettem a marsallt, hogy én félig amerikai vagyok, és nagyon szeretem az amerikaiakat. Amit mondani fogok, ne értelmezze úgy, mintha lenézném őket, s tudnia kell, hogy mindig hűséges leszek hozzájuk. Ha már kettesben vagyunk azonban, bizonyos dolgokat jobb egyenesen kimondani.

A Földközi-tengeren mi adjuk a szövetséges csapatok zömét. Kétszer-háromszor annyi brit katona harcol ebben a térségben, mint ahány amerikai. Ezért olyan fontos nekem, hogy a földközi-tengeri haderőt, ha csak lehet, ne kárhoztassuk tétlenségre. Azt akarom, hogy egész idő alatt hasznát vegyük. Olaszországban ti-

[1] Churchill és Roosevelt a Csang Kaj-sekkel közösen tartott kairói konferenciáról (1943. november 22-26.) érkezett Teheránba.

zenhárom-tizennégy hadosztályunk van, ezek közül kilenc-tíz brit. Két hadsereg állomásozik Olaszországban, az angol-amerikai 5. és a kizárólag brit katonákból álló 8. hadsereg. Eddig úgy állították be a dolgot, hogy vagy tartjuk magunkat az „Overlord" kitűzött időpontjához, vagy a Földközi-tengeren folytatjuk a hadműveleteket. Pedig nem ez a teljes igazság. Az amerikaiak azt szeretnék, ha márciusban a Bengáli-öbölben partraszálló hadműveletekbe bocsátkoznék a japánok ellen. Én nem nagyon lelkesedem ezért. Ha a Bengáli-öbölben bevetendő partraszálló járművek a Földközi-tengeren állnának rendelkezésünkre, minden ottani tervünket megvalósíthatnánk, s közben hamar sort keríthetnénk az „Overlord"-ra is. Az „Overlord" időpontja nem a Földközi-tengertől, hanem a Bengáli-öböltől függ. Az amerikaiak azonban ragaszkodnak az „Overlord" időpontjához, s az elmúlt két hónapban ennek a Földközi-tengeren adtuk meg az árát. Olaszországi hadseregünket kissé elkedvetlenítette, hogy hét hadosztályt elvonunk tőle. Az „Overlord" előkészületeinek jegyében három hadosztályunkat már hazaküldtük, s az amerikaiak most irányítják át négy hadosztályukat. Ezért nem tudtuk teljes mértékben kiaknázni az olaszországi összeomlást. Egyúttal azonban bebizonyítottuk, hogy a legkomolyabban készülünk az „Overlord"-ra.

Kifejtettem továbbá, hogy nagyon fontos mihamarabb kineveznünk a főparancsnokot. Augusztusig úgy volt, hogy a britek adják az „Overlord" főparancsnokát, Quebecben azonban azt mondtam az Elnöknek, hogy nem bánnám, ha amerikait neveznének ki, s közben mi vennénk át a földközi-tengeri erők főparancsnokságát. Azért egyeznék bele ebbe, mert jóllehet a partraszállás pillanatában ugyanannyi katonánk lesz a hadszíntéren, mint az amerikaiaknak, később csakhamar ők adják majd a haderő zömét, s az első néhány hónap után ők vállalják a nagyobb kockázatot. Minthogy viszont a Földközi-tengeren a britek vannak túlsúlyban, s az ottani háborúról megvannak a magam elképzelései, úgy tartanám helyesnek, ha ezen a hadszíntéren mi kapnánk meg a főparancsnoki posztot. Az Elnök hozzájárult ehhez a megoldáshoz, így tehát az ő feladata, hogy kijelölje az „Overlord" főparancsnokát. Mihelyt ez megvan, én kijelölöm a földközi-tengeri főparancsnokot és törzsét. Az Elnök a vezető személyiségekkel kapcsolatos belpolitikai ügyek miatt halogatja a döntést, én mindenesetre sürgetem, hogy döntsön, mielőtt elutaznánk Teheránból.

Sztálin helyeselt.

Ezután a partraszálló járművek ügyét hoztam szóba, és ismét kifejtettem, miért éppen ez a szűk keresztmetszet. A hét hadosztály átcsoportosítása után is nagy haderőnk állomásozik a Földközitengeren, az Egyesült Királyságban pedig elégséges brit-amerikai partraszálló hadsereg van kiépülőben. Minden a partraszálló járműveken múlik. Amikor a marsall két nappal előbb megtette történelmi nyilatkozatát, amelynek értelmében, ha Hitler megadta magát, Oroszország belép a Japán elleni háborúba, nyomban azt javasoltam az amerikaiaknak, hogy a Csendes-óceánról irányítsanak át partraszálló járműveket az Indiai-óceánon esedékes hadműveletekhez, vagy pedig az „Overlord" első támadásához. Így minden tervünkhöz volna elegendő szállítóeszköz. De az amerikaiaknak nagyon érzékeny pontja a Csendes-óceán. Elmondtam nekik, hogy Oroszország belépése után Japánt sokkal rövidebb idő alatt legyőzhetjük, ezért most megtehetnék, hogy nagyobb segítséget nyújtanak nekünk.

Az amerikaiakkal tehát tulajdonképpen csak korlátozott vitám van. Nem áll, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is közönyös volnék az „Overlord" iránt. Azt szeretném, ha megkapnám, amire a Földközi-tengeren van szükségem, s egyszersmind tarthatnánk magunkat az „Overlord" kitűzött időpontjához is. A részleteket a vezérkaroknak kell kimunkálniuk, s eredetileg azt reméltem, hogy Kairóban ez sikerülni fog. Sajnos azonban Csang Kaj-sek is ott volt, s csaknem az egész időt a kínai ügyeknek szenteltük. Biztos vagyok azonban benne, hogy végül is minden hadművelethez elő fogjuk teremteni a partraszálló járműveket.

Lássuk most az „Overlord"-ot. A májusra vagy júniusra kitűzött időpont elérkeztével a briteknek csaknem tizenhat hadosztályuk lesz, s ez a hadtestközvetlen csapatokkal, a partraszálló járművek személyzetével, a légvédelmi tüzérséggel és a hadtápalakulatokkal együtt valamivel több, mint félmillió főnyi katonaságot jelent. Számos csapat a legütőképesebbek közé tartozik, köztük a földközitengeri harcokban edzett egységek is vannak. A királyi haditengerészet készen áll majd, hogy a csapatok szállításához és védelméhez megadja a tőle elvárt segítséget, a honi légierő pedig körülbelül négyezer élvonalbeli brit repülőgépével megszakítás nélkül részt vesz a hadműveletben. Most indulnak útnak az amerikai csapatszállítmányok. Eddig elsősorban a légierő alakulatai érkeztek

meg Nagy-Britanniába, valamint a hadsereg készletei, a következő négy-öt hónap során azonban becslésem szerint havonta százötvenezer katona érkezik meg, vagyis májusra hét-nyolcszázezer főre duzzad a létszám. Ezek a tömeges csapatszállítmányok azáltal váltak lehetővé, hogy az Atlanti-óceánon vereséget mértünk a tengeralattjárókra. Támogatom azt az elképzelést is, hogy az „Overlord"-dal körülbelül egy időben, vagy bármilyen más alkalmasnak tartott időpontban Dél-Franciaországban is támadást indítsunk. A Földközi-tengeren tartózkodó huszonkét-huszonhárom hadosztály közül Dél-Franciaországba irányítunk annyit, amennyit csak lehet, a többi pedig Olaszországban marad, hogy ellenséges erőket kössön le.

Olaszországban nagy ütközet áll küszöbön. Alexander tábornok parancsnoksága alatt mintegy félmillió katona harcol. Tizenháromtizennégy szövetséges hadosztály áll szemben kilenc-tíz német hadosztállyal. Eddig az időjárás kedvezőtlen volt, s az árvizek elsodorták a hidakat. Decemberben azonban a Montgomery parancsnoksága alatt álló 8. hadsereggel folytatni akarjuk az előretörést. A partraszállás a Tevere közelében lesz. Ezzel egy időben az 5. hadsereg heves harcba kezd, hogy lekösse az ellenséget. Lehet, hogy afféle kis Sztálingrád lesz a dologból. Olaszország szélesebb sávjába nem akarunk betörni, a csizma szűk szárában azonban tartani akarjuk magunkat.

Sztálin azt mondta, figyelmeztetnie kell rá, hogy a Vörös Hadsereg helyzete az észak-franciaországi partraszállás sikerétől függ. Ha 1944 májusában elmarad a támadás, a Vörös Hadsereg feltételezné, hogy az év végéig már nem is indul meg a hadművelet. Később rossz lesz az időjárás, és nehézségekbe ütközik majd a szállítás. Ha a hadművelet elmarad, nem akarja, hogy csalódás érje a Vörös Hadsereget. A csalódás csakis rossz érzést szülhet. Ha nincs rá nagy esély, hogy Európában 1944-ben meginduljon a háború, akkor az oroszoknak igen nehéz lesz folytatniuk a küzdelmet. Elcsigázták őket a harcok. Félő, mondta Sztálin, hogy a Vörös Hadseregen az elszigeteltség érzése lesz úrrá. Ezért is próbálta meg kideríteni, vajon a megígért időpontban megindul-e az „Overlord". Ha nem indul meg, cselekednie kell, nehogy rossz hangulat legyen úrrá a Vörös Hadseregen. Ez rendkívül fontos.

Megnyugtattam, hogy az „Overlord" semmiképpen sem marad el, hacsak az ellenség nem von össze Franciaországban nagyobb

haderőt, mint amekkorát az amerikaiak és a britek képesek bevetni. Ha a németek harminc-negyven hadosztályt állomásoztatnának Franciaországban, nem hinném, hogy partraszálló haderőnk képes volna kitartani. Nem a partraszállástól félek, hanem hogy mi történik majd a harmincadik, a negyvenedik vagy az ötvenedik napon. Ha azonban a Vörös Hadsereg leköti az ellenséget, nekünk pedig sikerül Olaszországban tartanunk csapatait, s ha esetleg a törökök belépnek a háborúba, akkor azt hiszem, győzhetünk.

Sztálin kifejtette, hogy már az „Overlord" első üteme is jó hatással lenne a Vörös Hadseregre, és ha tudná, hogy májusban vagy júniusban megtörténik a partraszállás, akkor máris előkészíthetné a Németország elleni csapásokat. Erre a tavasz a legkedvezőbb időszak. Márciusban és áprilisban alábbhagynak a harcok, ezalatt összevonhatná a szükséges csapatokat és hadianyagot, májusban és júniusban pedig megindíthatná a támadást. Németországnak nem maradnak Franciaországba küldhető csapatai. Újabb hadosztályokat telepít át keletre. A németek azért aggódnak keleti frontjukért, mert ott nincs Csatorna, amin át kellene kelni, és nincs Franciaország, amelybe be kellene hatolni. A németek félnek a Vörös Hadsereg előretörésétől. Márpedig a Vörös Hadsereg, ha látná, hogy a szövetségesek megsegítik, előretörne. Ezután Sztálin megkérdezte, hogy mikor kezdődik meg az „Overlord".

Azt válaszoltam, hogy az Elnök hozzájárulása nélkül nem árulhatom el az „Overlord" kitűzött időpontját, ebédidőben azonban megkapja a választ, és azt hiszem, meg lesz elégedve vele.

Nem sokkal ezután a marsall és én külön-külön az Elnök szállásheljére mentünk, meghívott ugyanis bennünket, hogy (tolmácsaink társaságában) „szűk hármasban" költsük el az ebédet. Roosevelt közölte Sztálinnal azt a közös elhatározásunkat, hogy az „Overlord"-ot májusban indítjuk útjára. Kettőnknek ez az ünnepélyes és személyes ígérete szemlátomást nagy örömöt és megkönnyebbülést szerzett a marsallnak. A beszélgetés könnyebb fajsúlyú kérdésekre terelődött, s az egyetlen téma, amelyről egyáltalán feljegyzéseim vannak, Oroszország tengeri és óceáni kijáratainak ügye. Világéletemben helytelennek és katasztrofális viszályok forrásának tartottam, hogy egy olyan hatalmas szárazföldi tömeg, mint amilyen az orosz birodalom a maga csaknem kétszázmilliós lakosságával, télen egyszerűen ne juthasson ki a nyílt tengerekre.

Amikor Sztálin szóba hozta, hogy Oroszországnak meleg vizű kikötőkre van szüksége, kijelentettem, hogy ennek nincs akadálya. A Dardanellák sorsa és a sèvres-i szerződés[1] felülvizsgálata felől is érdeklődött. Erre azt mondtam, hogy szeretném, ha Törökország bekapcsolódna a háborúba, ezért a pillanat nem éppen alkalmas rá, hogy ezt a kérdést felvessük. Sztálin megjegyezte, hogy később majd ennek is eljön az ideje. Úgy gondolom, mondtam, hogy Oroszország a jövőben szabadon hajózhat hadihajóival és kereskedelmi flottájával az óceánokon, s mi örömmel fogadjuk majd hajóit. Sztálin közbevetette, hogy Curzon lord annak idején másként gondolta. Azt válaszoltam, hogy akkoriban nem voltunk egy véleményen Oroszországgal.

Az Elnök annak a véleményének adott hangot, hogy a Baltitengert minden ország kereskedelmi hajója előtt meg kell nyitni. A kikötőkben szabad övezeteket kell létrehozni, a Kieli-csatornát gyámság alá kell helyezni, s a Dardanellákat meg kell nyitni a világkereskedelem előtt. Sztálin megkérdezte, vajon az orosz kereskedelmi hajókra is vonatkozik-e ez, s biztosítottuk róla, hogy igen.

Sztálin ekkor az iránt érdeklődött, mit tehetünk Oroszországért a Távol-Keleten. Azt feleltem, hogy Oroszországnak ott van Vlagyivosztok, erre azonban kifejtette, hogy a kikötő télen befagy, s ezenkívül bejárata a Csuzimai-szorosból ellenőrizhető. Pillanatnyilag az oroszoknak egyetlen kijáratuk van nyílt tengerekre, ez pedig Murmanszk. Azt mondottam, szívesen megyek elébe az oroszok panaszainak, mert a világ kormányzását elégedett országokra kell bízni, olyanokra, amelyek beérik azzal, amijük van. Ha a világ kormányzása éhes országok kezében volna, sohasem szűnne meg a veszély. Egyikünknek sincs azonban oka rá, hogy többet követeljen. A békét olyan népek tartják fenn, amelyek a maguk módján élhetnek és nem nagyravágyóak. Erőnk a többiek fölé emel bennünket. Olyanok vagyunk, mint a gazdag emberek, akik békében élnek a hajlékukban.

Rövid szünet következett, majd az eddigiekhez hasonlóan az orosz nagykövetség épületében négy órakor kezdődött a harmadik teljes ülés. Minden küldöttség teljes számban megjelent, csaknem harmincan voltunk.

[1] Az antant és Törökország békeszerződése az első világháború után, 1920-ban. Az 1923. évi lausanne-i szerződéssel módosították.

Az Elnök örömmel tájékoztatta az értekezletet, hogy a fő katonai problémákról megegyezésre jutottunk. Sir Alan Brooke beszámolt az amerikai és a brit vezérkari főnökök együttes üléséről, amely azt javasolta, hogy májusban indítsuk meg az „Overlord"-ot, „s egyúttal induljon kisegítő hadművelet Dél-Franciaország ellen a legnagyobb haderővel, amit az akkor rendelkezésre álló partraszálló járművek mennyisége megenged".

Ezután hangsúlyoztam, hogy az egyesített amerikai és brit vezérkarnak a legszorosabb kapcsolatban kell lennie a szovjet katonai vezetéssel, hogy összehangolhassák a keleti, a nyugati és a földközitengeri front hadműveleteit. Ily módon a nagyhatalmak minden oldalról egyszerre támadják meg a fenevadat. Az „Overlord" megindításához igen részletes vezérkari tervezőmunkára lesz szükség, mert ez minden idők legnagyobb hadművelete.

Sztálin kijelentette, hogy tisztában van a vezérkarok döntésének jelentőségével és a végrehajtás nehézségeivel is. Az „Overlord" veszélyes szakasza az lesz majd, amikor a partraszálló alakulatoknak fel kell fejlődniük. Ekkor a németek csapatokat dobhatnak át keletről, hogy minél inkább megnehezítsék az „Overlord"-ot. Sztálin megígérte, hogy májusban az oroszok nagyszabású offenzívát indítanak, nehogy a németek jelentős haderőt csoportosíthassanak át nyugatra.[1]

Az Elnök felhívta a figyelmet a különböző hadszíntereken tervezett hadműveletek időzítésének fontosságára. Most, hogy a három vezérkar kapcsolatba került egymással, remélhetőleg a jövőben is összetartanak majd. Már tájékoztatta Sztálin marsallt, hogy a következő lépés az „Overlord" főparancsnokának kinevezése. Megbeszéli az ügyet az amerikai vezérkarral és velem, s minden valószínűség szerint három-négy napon belül dönt. Most, hogy túl vagyunk a legfőbb katonai döntéseken, alighanem az a helyes megoldás, ha a brit és az amerikai vezérkari tisztek mihamarabb visszatérnek Kairóba és kidolgozzák a részleteket. Ezt Sztálin is, én is helybenhagytuk.

Hozzáfűztem az elhangzottakhoz, hogy most, a döntő ügyekben hozott határozatok után minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy minél több partraszálló járművet teremtsünk elő. Öt hónapunk van még hátra az „Overlord" megindításáig, rendelkezésünkre állnak

[1] A nagy orosz offenzíva június 23-án kezdődött.

Amerika és Nagy-Britannia hatalmas erőforrásai, a feladat tehát minden bizonnyal megoldható. Ha egyszer nekilátunk az „Overlord"-nak, akkor nagy erővel kell nekilátnunk, s remélem, a vezérkarok meglelik a módját, hogyan növeljék az első támadás erőit.

Megkérdeztem, nehéz lesz-e a három vezérkarnak összehangolni a megtévesztő hadműveletek terveit. Sztálin kifejtette, hogy az oroszok félrevezető célzattal rendszeresen alkalmaznak harckocsi-, repülőgép- és repülőtérmaketteket. A félrevezető rádióadások is hatékony eszköznek bizonyultak. Tökéletesen egyetért azzal a gondolattal, hogy a vezérkarok közös munkával dolgozzanak ki álcázó és megtévesztő terveket. „Háború idején a valóság olyan nagy érték - mondtam erre -, hogy hamissággal kell körülbástyázni." Amikor a tolmács lefordította ezt a megjegyzésemet, Sztálin és társai nagy elismeréssel fogadták, s a hivatalos találkozó így vidám hangulatban ért véget.

Ezután azt javasoltam, hogy a vezérkarok készítsenek rövid közleményt a katonai tárgyalásokról, s terjesszék elő az Elnöknek, Sztálin marsallnak és nekem. A jellegéről csak annyit mondtam, rövid legyen, sejtelmes, és éreztesse, hogy Németországot hamarosan utoléri végzete. A végül mindannyiunk által jóváhagyott közlemény szövege így hangzott:

...Katonai tanácsadóink részt vettek kerekasztal-konferenciánkon, és összehangoltuk terveinket a német erők megsemmisítésére. A keletről, nyugatról és délről indítandó hadműveletek méreteit és időzítését illetően teljes egyetértésre jutottunk.

Eddig mind a tárgyalásokat, mind az étkezéseket a szovjet nagykövetségen tartottuk. Igényt tartottam rá azonban, hogy a harmadik vacsorának én legyek a házigazdája, a színhelye pedig a brit követség. Ezt a jogot nem is lehetett elvitatni tőlem. Ábécésorrenben Nagy-Britannia is, én is az első helyen álltunk, ami pedig az életkoromat illeti, Rooseveltnél is, Sztálinnál is négy-öt évvel idősebb voltam. Kormányunk évszázadokkal nagyobb múltra tekintett vissza, mint az övéké, s hozzátehettem volna, de nem tettem, hogy mi léptünk be elsőként a háborúba. Végül, november 30-a a születésnapom is volt. Mindezek az érvek, legfőképpen az utóbbi, ellenállhatatlannak bizonyultak, s követünk felkészült a csaknem negyvenszemélyes vacsorára: nemcsak a politikai és a katonai vezetők sze-

repeltek a meghívottak között, hanem néhány magas rangú munkatársuk is. A szovjet politikai rendőrség, az NKVD[1] ragaszkodott hozzá, hogy mielőtt Sztálin betenné a lábát a követségre, a padlástól a pincéig átkutassa az épületet, benézzen minden ajtó mögé és minden párna alá. Azután egy tábornok vezényletével vagy ötven orosz fegyveres rendőr foglalta el őrhelyét az ajtóknál és az ablakoknál. Számos amerikai biztonsági ember is jelen volt. Azért minden igen kellemesen alakult. A jelentékeny létszámú testőrség kíséretében érkező Sztálin a lehető legjobb hangulatban volt, a tolókocsiban ülő Elnökről pedig csak úgy sugárzott az öröm és a jóság.

Emlékezetes eseménye volt ez életemnek. A jobbomon az Egyesült Államok elnöke foglalt helyet, a bal oldalamon pedig Oroszország ura. Lényegében mi hárman uraltuk a világ teljes haditengerészeti erejét és légierejének háromnegyed részét, továbbá mi rendelkeztünk az emberiség történetének legiszonyatosabb háborúját vívó csaknem húszmillió katonával. Mi tagadás, nagy örömmel gondoltam rá, mekkora utat tettünk meg a győzelem felé azóta, hogy 1940 nyarán önmagunkban, s a haditengerészetet és a légierőt nem számítva lényegében fegyvertelenül álltunk szemben a hatalma teljében lévő, egész Európát s a kontinens valamennyi erőforrását a markában tartó, diadalittas Németországgal és Olaszországgal. Roosevelttől születésnapi ajándékul gyönyörű perzsa porcelánvázát kaptam. A hazafelé vezető úton darabokra tört ugyan, később azonban csodálatosan rendbe hozták, s ma is féltve őrzött kincseim közé tartozik.

A vacsora alatt rendkívül kellemes beszélgetésben volt részem két magas vendégemmel. Sztálin ismét feltette a kérdést, amit az értekezleten is nekünk szegezett: „Ki lesz az »Overlord« parancsnoka?" Azt válaszoltam, hogy az Elnök még nem hozta meg végleges döntését, de csaknem biztosra veszem, hogy a közelünkben, velünk szemben ülő Marshall tábornok lesz az, legalábbis egyelőre minden erre vall. Sztálin szemlátomást örömmel fogadta ezt a hírt. Ezután Brooke tábornokot hozta szóba, mondván, hogy benyomása szerint Brooke nem szereti az oroszokat. 1942 augusztusában, első moszkvai találkozónk idején rendkívül ridegen és gorombán bánt velük. Igyekeztem megnyugtatni Sztálint, s megjegyeztem, hogy a katonák, ha szakmabeliekkel háborús ügyekről

[1] *N*arodnij *K*omiszariat *V*nutrennyih *D*jel: Belügyi Népbiztosság.

tárgyalnak, hajlamosak az egyenes, nyers beszédre. Sztálin azt felelte, hogy éppen ezt szereti bennük. Közben figyelmesen szemügyre vette a távolabb ülő Brooke-ot.

Amikor eljött az ideje, pohárköszöntőt mondtam illusztris vendégeink egészségére, az Elnök pedig az én egészségemre ürítette poharát, és sok boldog születésnapot kívánt. Utána Sztálin kért szót, és ő is hasonló hangnemben beszélt.

Aztán sorozatban követték egymást a baráti hangú pohárköszöntők, orosz szokás szerint, s valljuk be, hogy az efféle banketteken ez így is van rendjén. Hopkins remekül eltalálta a hangot, s beszédében elmondta, hogy „igen hosszasan és alaposan tanulmányozta az íratlan brit alkotmányt, továbbá a háborús kabinet pontosan meg nem határozott hatáskörét és összetételét". E tanulmányozásból rájött, mint mondta, hogy „a brit alkotmány előírásainak, valamint a háborús kabinet hatáskörének mibenléte minden egyes pillanatban pontosan attól függ, hogy Winston Churchill éppen hogyan értelmezi őket". Ez a megállapítás általános derültséget keltett. Az olvasó nyilván tudja, milyen kevés alapja volt ennek a tréfás állításnak. Igaz, a parlamenttől és minisztertársaimtól olyan nagy és hűséges támogatást kaptam a háború irányításához, amilyenre talán nincs példa történelmünkben; igaz továbbá, hogy fontos dolgokban igen ritkán bírálták felül döntéseimet. Némi büszkeséggel emlékeztettem azonban több ízben is a két nagy államférfiút arra, hogy hármunk közül én vagyok az egyetlen, akit az általános választójog alapján szabadon megválasztott alsóház egyetlen szavazással menesztheti, a valamennyi politikai párt képviselőiből álló háborús kabinet pedig minden áldott nap ellenőrizhet. Az Elnököt meghatározott időre választották, s az amerikai alkotmány majdnem korlátlan hatalommal ruházta fel, mégpedig nemcsak elnöki, hanem főparancsnoki minőségében is. Sztálin láthatóan teljhatalommal rendelkezett Oroszországban, most legalábbis ehhez nem férhetett kétség. Ők parancsokat osztogathattak, nekem érvelnem kellett, a meggyőzés eszközéhez folyamodnom. És örültem, hogy így van. Sok munkával járt ez a gyakorlat, de a működésére nem panaszkodhattam.

A vacsoraasztalnál egymást követték a beszédek, s a jelentős személyiségek legtöbbike elmondta a magáét, köztük Molotov és Marshall tábornok is. A legelevenebben azonban Brooke tábornok

beszéde él az emlékezetemben. Volt olyan szíves, hogy kérésemre írásban foglalja össze az elhangzottakat, s most ebből a beszámolóból idézek:

A vacsora félidejében az Elnök megtisztelt vele, hogy az egészségemre ürítette poharát, és visszaemlékezett arra a napra, amikor édesapám látogatást tett a Hyde Parkban az ő édesapjánál. A köszöntőjét már majdnem befejezte, s én már azon gondolkodtam, milyen könnyű lesz válaszolnom a kedves szavakra, ekkor azonban Sztálin állt fel és azt mondta, hogy szeretné ő befejezni ezt a pohárköszöntőt. Azt kezdte fejtegetni, hogy nem mutatok valódi baráti érzelmeket a Vörös Hadsereg iránt, nem méltányolom kellőképpen nagyszerű képességeit, majd annak a reményének adott hangot, hogy a jövőben nagyobb bajtársiassággal viseltetem a Vörös Hadsereg katonái iránt!

Nagyon megleptek ezek a vádak, el sem tudtam képzelni, min alapulhatnak. Annyira azonban már ismertem Sztálint, hogy tudjam, ha most szótlanul lenyelem ezt a sértést, azt a csekély megbecsülését is elveszítem, amit valaha is érezhetett irántam, és ezután sem fog megkímélni az ilyen támadásoktól.

Ezért hát felálltam, túláradó hálával köszöntem meg az Elnöknek oly kedves köszöntőjét, majd nagyjából az alábbi szavakkal fordultam Sztálinhoz: „Most pedig, marsall úr, hadd térjek ki az Ön pohárköszöntőjére. Meg vagyok lepve, hogy szükségesnek látta ilyen alaptalan vádakkal támadni rám. Mint bizonyára emlékszik rá, ma délelőtt, amikor a megtévesztő tervekről volt szó, Churchill úr azt mondta, hogy háborús időkben hamissággal kell körülbástyázni a valóságot. Bizonyára arra is emlékszik, hogy Ön is beszámolt róla, hogy a nagy offenzívák idején mindig álcázni szokták a külvilág előtt valódi szándékaikat. Elmondta, hogy a fontos frontszakaszokon mindig nagy tömegben halmoztak fel harckocsi- és repülőgépmaketteket, igazi szándékukat azonban a tökéletes titok leple borította.

Nos, marsall úr, ezúttal Önt vezették félre a harckocsi- és repülőgépmakettek, s nem sikerült meglátnia, milyen igaz baráti érzelmekkel viseltetem a Vörös Hadsereg iránt, sem hogy milyen igaz bajtársiasság érzése fűz valamennyi katonájához."

Miközben Pavlov mondatonként fordította az elhangzottakat Sztálinnak, figyeltem a marsall arckifejezését. Kifürkészhetetlen volt. A beszéd végén azonban odafordult hozzám, és szemlátomást elragadtatottan így szólt: „Tetszik nekem ez az ember! Igaz csengése van a szavának. Később mindenképp el akarok vele beszélgetni."

Végül átmentünk az előtérbe, ahol változó összetételű csoportokba gyűltek a jelenlévők. Az volt az érzésem, hogy a nagy szövetségben még sohasem uralkodott olyan összetartás és bajtársiasság, mint ezen az estén. Randolphot és Sarah-t nem hívtam meg a vacsorára, amikor azonban a születésnapi köszöntő elhangzott, beléptek a terembe. Sztálin felfigyelt rájuk, s igen melegen üdvözölte őket. Az Elnök persze mindkettőjüket jól ismerte már.

A társaságban forgolódva arra lettem figyelmes, hogy egy kis csoport közepén Sztálin „Brookie"-val társalog. Ismét a tábornok beszámolóját idézem:

A teremből kifelé menet a miniszterelnök elmondta, hogy valamelyest idegesítette, vajon mire akarok kilyukadni, amikor a „valóságról" meg a „hamisságról" beszéltem. Megnyugtatott azonban, hogy a Sztálin pohárköszöntőjére adott válaszom megtette hatását. Ezért hát úgy határoztam, hogy az előtérben folytatom a támadást. Odaléptem Sztálinhoz, s elmondtam neki, mennyire megdöbbentett és megbántott, amikor szükségesnek tartotta, hogy pohárköszöntőjében ilyesfajta vádakkal illessen. Pavlov útján nyomban válaszolt: „Félreértésre épülnek a legjobb barátságok", azzal melegen kezet rázott velem.

Úgy éreztem, hogy a felhők mind elvonultak a fejünk felől, s csakugyan, Sztálin a továbbiakban bizalommal viseltetett barátom iránt, és amíg együttműködésünk tartott, mindvégig változatlan tisztelettel és jóindulattal bánt vele.

Talán hajnali kettő is elmúlt már, mire elbúcsúztunk. A marsall ismét kíséretére bízta magát és távozott, és az Elnököt is visszakísérték a szovjet nagykövetségen lévő szállására. Kimerülten, de elégedetten tértem nyugovóra, abban a biztos tudatban, hogy ezen az estén csupa jót cselekedtünk. Boldog születésnap volt, annyi bizonyos.

A fő stratégiai kérdésekben döntöttünk tehát, de továbbra is számos súlyos politikai ügy várt megoldásra. December elsején a szovjet nagykövetségen a három kormányfő ismét együtt ebédelt, ezúttal az Elnök meghívására. Ezen a találkozón Molotov, Hopkins, Eden, Clark Kerr és Harriman is jelen volt. Először azt vitattuk meg, hogyan vegyük rá Törökországot a hadba lépésre.

Hopkins megkérdezte, milyen támogatást kellene nyújtanunk Törökországnak, ha belépne. Roosevelt megjegyezte, hogy Inönü meg fogja kérdezni, mire vagyunk képesek. Amíg azonban nem tisztázzuk, mi a helyzet a partraszálló járművekkel, nem szabad óvatlan ígéreteket tennünk. Rámutattam, hogy Egyiptomban tizenhét olyan brit repülőszázadunk állomásozik, amely nem tartozik az angol-amerikai parancsnokság alá, és Tedder repülő marsall további három századot nélkülözhetne. Ezek főleg vadászgépek, amelyeket felhasználhatnánk Törökország védelmére. Rendelkezésünkre áll továbbá három légvédelmi tüzérezred. Ennél többet nem is ígértünk. Katonaságot nem ígértünk a törököknek. Törökországnak ötven felszerelt hadosztálya van, nincs tehát szükség rá, hogy csapatokat is küldjünk.

Sztálin kijelentette, hogy ha Törökország hadba lép, rendelkezésünkre kell bocsátania területének egy részét. Ezzel egyetértettem, s rámutattam, hogy Törökországból elérhetnénk Ploieştit. Mi, britek, mások nevében semmit sem ajánlunk fel Törökországnak, magunk viszont csupán három repülőszázadot irányítunk át a Földközi-tenger középső medencéjéből, hogy tizenhétről húszra növeljük a repülőszázadok számát. Az amerikaiak talán kisegíthetnének bennünket néhány bombázószázaddal. A törököknek csak annyit mondtunk, hogy légitámogatást nyújtunk nekik. Közöltük, hogy nincsen nélkülözhető hadseregünk. Márciusban, az olaszországi hadműveletek és az „Overlord" között előteremthetnénk a Ródosz bevételéhez szükséges partraszálló járműveket. Az Elnök annak a reményének adott hangot, hogy ezt sikerül megoldanunk, hozzáfűzte azonban, hogy rengeteg partraszálló járművet veszíthetünk, s hogy az „Overlord"-hoz minden előteremthető szállítóhajóra szükségünk lesz. Azt feleltem, hogy ennek semmi akadályát nem látom. Törökországnak nem ajánlottunk fel semmit, különben nem is tudom, elfogad-e Inönü bármilyen segítséget. Az Elnök maga is ott

lesz Kairóban, s majd meghallja, hogy mit mond minderről a vezérkara. Mi, britek, csak húsz repülőszázadot tudunk felajánlani. A törököknek nem szárazföldi hadseregre, hanem légitámogatásra van szükségük. Egyébként lehetséges, hogy Inönü nem is akar majd eljönni Kairóba. „Lehet, hogy megbetegszik", vetette közbe Sztálin. Azt mondtam, hogy ha nem lesz hajlandó eljönni, s közben az Elnöknek el kell utaznia, hajlandó vagyok valamelyik cirkáló fedélzetén elmenni hozzá Adanába. Oda bizonyosan eljönne... Minden hadműveletünkben a partraszálló járművek jelentik a szűk keresztmetszetet. Néhány partraszálló járművet az Indiai-óceánról vagy a Csendes-óceánról is áttelepíthetünk, de úgy is dönthetünk, hogy a tervezettnél többet építünk. Ha ez nem lehetséges, valamelyik tervünkről le kell mondanunk, abban mindenesetre megállapodtunk, hogy mindez nem mehet az „Overlord" rovására.

Roosevelt ekkor közölte, hogy az az elképzelésem, amely szerint a Csendes-óceánról kellene átcsoportosítanunk partraszálló járműveket, kivihetetlen. Túl nagy a távolság, s az amerikaiak a Gilbert- és a Marshall-szigeteken napról napra haladnak észak felé és intéznek támadásokat a japán utánpótlási útvonalak ellen. Minden egyes partraszálló járműre szükségük van tehát. [...]

„Milyen intézkedéseket vár Churchill úr a Szovjetuniótól abban az esetben – kérdezte Sztálin –, ha Törökország hadat üzen Németországnak, s emiatt Bulgária megtámadja Törökországot, a Szovjet pedig hadat üzen Bulgáriának?" Azt feleltem, hogy erre az esetre nem kérek semmi különlegeset, minthogy azonban a szovjet csapatok Odessza térségében nyomulnak előre, előretörésük nagy hatást fog tenni Bulgária lakosságára. A török hadseregnek vannak puskái, van bátor gyalogsága, továbbá meglehetősen jó tüzérsége, nincs azonban légvédelmi tüzérsége, légiereje, és a harckocsija is kevés. Alapítottunk ugyan katonai iskolákat, de ezekben nem folyik módszeres oktatás. A törökök lassan tanulnak. Hadseregük bátor, de nem korszerű. Huszonötmillió fontot költöttek fegyverekre, főleg amerikai fegyverekre, s ezeket a mi hajóink juttatták el Törökországba.

Sztálin felvetette, hogy Törökországnak esetleg nem is kell harcolnia. A körülményeknél fogva rendelkezésünkre bocsátja majd légi támaszpontjait, ami igen jól jön.

Az Elnök ekkor megkérdezte Edentől, mit mondtak a törökök Kairóban. Mint Eden elmondta, ő azt kérte a török külügyminisz-

tertől, hogy országa bocsásson légi támaszpontokat a rendelkezésünkre, s megnyugtatta, hogy Németország nem fogja megtámadni Törökországot. A külügyminiszter nem volt hajlandó teljesíteni a kérést, mondván, hogy Németország megtorolná a török provokációt. Törökország inkább egy megállapodás alapján lépne hadba, mintsem közvetve, az általunk javasolt fellépés eredményeként.

Megjegyeztem, hogy amikor azt kértük a törököktől, hogy semlegességüket még éppen fenntartva bocsássanak légi támaszpontokat a rendelkezésünkre, így válaszoltak: „Szó sem lehet róla, nem játszhatunk passzív szerepet." Amikor viszont arra kértük őket, hogy akkor hát lépjenek be nyíltan a háborúba, azt felelték: „Szó sem lehet róla, ehhez nincs elegendő fegyverünk." [...]

Molotov ekkor feltette a kérdést, nem kaphatna-e választ a szovjet kormány az olasz hajók ügyében. Roosevelt válasza fölöttébb egyszerű volt. Amíg tart a háború, a három nagyhatalom sok kereskedelmi hajónak s ennél valamivel kevesebb hadihajónak veheti hasznát, a háború után pedig ki-ki megkaphatja majd a maga részét. Addig az a legjobb megoldás, ha azok használják ezeket a hajókat, akiknek a legnagyobb szükségük van rájuk. Molotov kijelentette, hogy Oroszországnak nagyon is nagy szüksége volna ezekre a hajókra. Megkérdeztem, hol szeretné átvenni őket az orosz kormány. Sztálin azt válaszolta, hogy a Fekete-tengeren, ha pedig ez nem lehetséges, akkor északon. Ha Törökország nem lép hadba, a Fekete-tenger nem jöhet számításba. Északon azonban használni lehetne az olasz hajókat.

Azzal érveltem, hogy az oroszok múltbeli és jelenlegi erőfeszítéseihez képest apróságról van szó. Mindössze annyit kérünk tőlük, adjanak időt rá, hogy elintézzük a dolgot az olaszokkal. Azt szeretném, ha ezek a hajók a Fekete-tengerre kerülnének, s talán velük együtt néhány brit hajót is küldhetek majd. Az Elnöknek és nekem időre volna szükségünk, hogy az olaszokkal megállapodjunk. Néhány kisebb hajójuk már most is parti őrszolgálatot teljesít, és az olasz tengeralattjárók egy része fontos szállítási feladatokat lát el. Ügyelnünk kell rá, nehogy lázadás törjön ki az olasz flottánál, s nehogy elsüllyesszenek néhány hajót. Csak néhány hónapot kérünk, azalatt biztosan meg tudunk állapodni az olaszokkal. Akkor aztán ki kell javítani a hajókat, és orosz parancsnokság alá kell helyezni őket. Hozzáfűztem, hogy négy-öt brit tengeralattjárót szeretnék a Fekete-tengerre telepíteni. Ha Törökország csak a semlegesség ha-

tárain belül volna hajlandó segíteni nekünk, akkor ez volna az egyik dolog, amit kérhetnénk tőle. Mindenesetre alkalmazkodni fogunk Sztálin marsall kívánságaihoz. A Fekete-tengeren nem támasztunk igényeket.

Sztálin azt felelte, hogy minden segítséget hálásan fogadna.

Az ebédet rövid szünet követte, majd átvonultunk egy másik terembe és tanácskozásra ültünk össze. A vita egész délután folytatódott. A következő fontos téma Lengyelország volt.

Bevezetőben az Elnök annak a reményének adott hangot, hogy a lengyel és a szovjet kormány helyreállítja kapcsolatát, s így a lengyel kormány elfogadhatja döntéseinket. Elismerte azonban, hogy itt nehézségek vannak. Sztálin megkérdezte, milyen kormánnyal kellene tárgyalnia. A lengyel kormány és lengyelországi hívei kapcsolatot tartanak a németekkel és partizánokat ölnek meg. Az Elnök és én el sem tudjuk képzelni, mondta, mi folyik Lengyelországban.

Azt mondtam, hogy az Egyesült Királyság azért tekinti fontosnak a lengyel kérdést, mert mi éppen Lengyelország megtámadása miatt üzentünk hadat Németországnak. Nagy-Britannia nem volt felkészülve a háborúra, a Lengyelország elleni német támadás után mégis hadba lépett. Ismét elővettem a Németországot, Lengyelországot és a Szovjetuniót jelképező három gyufaszálat. A szövetségesek egyik legfőbb célja, hogy gondoskodjanak a Szovjetunió nyugati határainak biztonságáról, s így elejét vegyék egy újabb német támadásnak, mondottam, majd emlékeztettem Sztálint, hogy korábban ő hozta szóba az Odera-vonalat.

Sztálin félbeszakított, mondván, hogy korábban nem a lengyel kormánnyal való kapcsolatfelvételről volt szó, csupán Lengyelország határainak megállapításáról. Ezúttal viszont egészen másként vetődik fel a dolog. Oroszországnak nagyobb érdeke fűződik hozzá, mint bármely más államnak, hogy jó viszonyban legyen Lengyelországgal, hiszen határainak biztonságáról van szó. Oroszország támogatja azt az elképzelést, hogy Lengyelország újjáépítéséről, fejlődéséről és határainak kiterjesztéséről elsősorban Németország rovására gondoskodjunk. Ő azonban nem azonosítja Lengyelországot az emigráns lengyel kormánnyal. Nem puszta szeszélyből szakította meg kapcsolatait az emigráns lengyel kormánnyal, hanem azért, mert az utóbbi csatlakozott az Oroszország elleni hitleri rágalomhadjárathoz. Milyen biztosíték van rá, hogy ez nem ismét-

lődik meg? Biztosítékot kér arra is, hogy az emigráns lengyel kormány nem gyilkoltat meg partizánokat, hanem ellenkezőleg, arra buzdítja a lengyeleket, hogy a németek ellen harcoljanak, s hagyjanak fel az áskálódással. Örömmel üdvözölne minden olyan lengyel kormányt, amely ilyen hathatós intézkedéseket hozna, és ő készséggel felvenné vele a kapcsolatot. Csakhogy korántsem bizonyos benne, hogy az emigráns lengyel kormány valaha is képes lesz a szükséges változásra.

Ekkor azt mondtam, hogy igen nagy segítség volna, ha ennél az asztalnál megtudhatnánk, milyen elképzelései vannak Oroszországnak a határok ügyében. Utána majd megmondom, igazságosnak tartom-e a feltételeket, és a lengyelek elé tárhatom-e őket. Én csak Őfelsége kormánya nevében beszélhetek, és Nagy-Britannia mindenesetre azt szeretné, ha azt mondhatná a lengyeleknek, hogy a terv jó, a legjobb, amire esélyük lehet, továbbá, hogy Őfelsége kormánya nem fog szót emelni ellene a béketárgyaláson. Ezután foglalkozhatnánk az Elnöknek azzal az elképzelésével, hogy a két fél állítsa helyre kapcsolatát. Erős és független Lengyelországot akarunk, amely baráti viszonyban van Oroszországgal.

Sztálin azt mondta, hogy ez mind igaz, azt azonban semmiképp sem szabad megengedni, hogy a lengyelek ukrán és belorusz területekre tegyék rá a kezüket. Ez nem lenne igazságos. Az 1939-es határrendezéssel Ukrajna és Belorusszia földje visszakerült Ukrajnához és Belorussziához. Szovjet-Oroszország ragaszkodik az 1939-es határokhoz, mert nemzetiségi szempontból az az igazságos határvonal.

Eden megkérdezte, hogy a Ribbentrop–Molotov-vonalról van-e szó. „Hívja, aminek akarja", mondta Sztálin. Molotov megjegyezte, hogy általában Curzon-vonal néven szokták emlegetni. „Nem így van – mondta Eden –, jelentősek az eltérések." Molotov azt mondta, hogy nincs eltérés. Erre elővettem egy térképet, megmutattam rajta a Curzon-vonalat, az 1939-es határvonalat, továbbá megjelöltem az Odera vonalát. Eden megjegyezte, hogy a Curzon-vonal déli végét sohasem határoztuk meg pontosan.

Ekkor az értekezlet csoportokra oszlott. A résztvevők az én térképem és az amerikaiak előtt kiterített térkép köré gyűltek, s a tolmácsok nemigen tudtak jegyzetelni.

Eden szerint a Curzon-vonal Lwówtól keletre húzódott.

Sztálin azt válaszolta, hogy az én térképemen helytelenül húzták

meg a vonalat. Lwównak az orosz oldalon volna a helye, mert az igazi Curzon-vonal nyugatra, Przemyśl felé kanyarodik. Molotov majd előkeríti a Curzon-vonal térképét és leírását. Nem akar ő lengyel lakosságot bekebelezni, s örömmel lemondana minden olyan körzetről, amelyről kiderül, hogy lengyel a lakossága.

Kifejtettem, hogy a német területek sokkal értékesebbek, mint a Pripjaty-mocsarak. Ipari vidékekről lévén szó, Lengyelország sokkal nagyobb hasznukat venné. Szeretnénk, ha azt mondhatnánk a lengyeleknek, hogy az oroszoknak igazuk van, lássák tehát be, hogy tisztességes az alku. Ha pedig nem hajlandók belátni, az az ő bajuk. Hangsúlyoztam, hogy csakis a britek nevében beszélek, hozzáfűztem, hogy az Egyesült Államokban sok lengyel él, s az Elnöknek számolnia kell ezekkel a honfitársaival.

Sztálin megismételte, hogy nem tartana igényt ølyan területekre, amelyekről bebizonyosodnék, hogy a lakosságuk lengyel, majd besatírozta a térképen a Curzon-vonaltól nyugatra és a Vilnától délre eső körzetet, amelyről elismerte, hogy főleg lengyelek lakják.

Ekkor az értekezlet ismét csoportokra oszlott, és hosszasan tanulmányozták a térképen az Odera vonalát. Amikor ezzel megvoltunk, kijelentettem, hogy jól fest a dolog, s közölni fogom a lengyelekkel, hogy őrültség volna nem elfogadniuk ezt a megoldást, továbbá az emlékezetükbe fogom idézni, hogy ha nincs Vörös Hadsereg, semmi sem maradt volna a hazájukból. Meg fogom nekik magyarázni, hogy igen előnyös határokat ajánlanak fel nekik, s hogy az országuk minden irányban legalább négyszázötven kilométer széles lesz.

Sztálin hozzáfűzte, hogy csakugyan nagyipari állam lesz Lengyelország. „És baráti viszonyban lesz Oroszországgal", jegyeztem meg. Válaszul Sztálin kijelentette, hogy Oroszország barátjának akarja tudni Lengyelországot.

A jegyzőkönyv szerint ekkor meglehetősen határozott hangon azt mondtam Edennek, hogy sem a Lengyelországnak ítélendő német területek, sem Lwów miatt nem lesznek álmatlan éjszakáim. Eden kijelentette, hogy kezdetnek megteszi, ha Sztálin marsall a Curzon-vonalat és az Odera folyót tekinti tárgyalási alapnak.

Molotov ekkor elénk tárta a Curzon-vonal orosz változatát, valamint Curzon lord rádiótáviratának szövegét valamennyi helységnévvel. Megkérdeztem Molotovot, volna-e kifogása ellene, ha a

lengyelek megkapnák Oppeln vidékét. Azt felelte, hogy valószínűleg nem volna.

A lengyelek akkor járnának el bölcsen, mondottam, ha megfogadnák a tanácsunkat. Lwówért nem vagyok hajlandó nagy lármát csapni. Ezután Sztálin marsallhoz fordulva hozzáfűztem, hogy azt hiszem, elvben nincs közöttünk nagy nézeteltérés. Roosevelt megkérdezte Sztálintól, vajon önkéntes alapon áttelepülhet-e majd a lakosság egy része. A marsall azt mondta, hogy valószínűleg igen.

Ezzel abbahagytuk a lengyel vitát.

Az Elnök ekkor aziránt érdeklődött, hogy Sztálin hajlandó-e Finnországról tárgyalni, s mit tehet az Egyesült Államok kormánya, hogy Finnország kilépjen a háborúból.

Sztálin beszámolt róla, hogy a svéd külügyminiszter-helyettes azt mondta Alekszandra Kollontajnak (a szovjet nagykövetnőnek), hogy a finnek attól tartanak, hogy Oroszország a provinciájává akarja tenni Finnországot. A szovjet kormány azt válaszolta, hogy nem kívánja Finnországot Oroszország provinciájává tenni, hacsak a finnek rá nem kényszerítik. Utasították Alekszandra Kollontajt, hogy közölje a finnekkel, hogy a szovjet kormánynak nem volna ellenére, ha finn küldöttség látogatna Moszkvába, elvárja azonban, hogy a finnek közöljék, mint vélekednek a háborúból való kilépésről. Éppen Teheránban értesült a Boheman révén eljuttatott finn válasz lényegéről. Arról nem esik szó a válaszban, hogy Finnország el akarja határolni magát Németországtól, szó esik viszont a határok ügyéről. A finnek az 1939-es határvonalat javasolják tárgyalási alapnak, mondván, hogy néhány helyütt a Szovjetunió javára ki lehetne igazítani. Ő úgy véli, mondta Sztálin, hogy a finnek valójában nem is akarnak komoly tárgyalást. A feltételeik elfogadhatatlanok, és ők ezt nagyon jól tudják. A finnek még mindig a német győzelemben bíznak; legalábbis némelyikük szentül hiszi, hogy a németek megnyerik a háborút.

Roosevelt megkérdezte, ne javasolja-e az Egyesült Államok a finneknek, hogy menjenek el Moszkvába. Sztálin azt felelte, hogy szívesen elmennének így is, csakhogy nem sok értelme volna, ha a jelenlegi elképzeléseiket vinnék magukkal.

Elmondtam, hogy az orosz–finn háború idején a finnekkel rokonszenveztem, amikor viszont beléptek a szovjetek elleni háborúba, ellenük fordultam. Oroszországnak biztonságban kell tudnia

Leningrádot és a hozzá vezető vízi utakat. Szavatolni kell a Szovjetunió állandó jelenlétét a Balti-tenger vizein és légterében. Az Egyesült Királyság népe elégedetlenül fogadná azonban, ha Finnországot akarata ellenére beolvasztanák a Szovjetunióba. Ezért örömmel hallottam Sztálin marsall szavait. Ami a jóvátételt illeti, nem hinném, hogy hasznos volna igényt tartani rá. A finnek legfeljebb néhány erdőt tudnának kivágni, s azzal nem sok hasznot hajtanának.

Sztálin kijelentette, hogy nem pénzre tart igényt, hanem papírra, fára és sok minden egyébre: öt-nyolc év alatt a finnek nagyon is képesek lennének rá, hogy törlesszék az Oroszországnak okozott kárt. Szerinte meg kellene leckéztetni a finneket, neki mindenesetre eltökélt szándéka, hogy jóvátételt követeljen.

Én azt mondtam, hogy véleményem szerint a finnek igazolhatatlan támadásukkal jóval nagyobb kárt okoztak Oroszországnak, mint amit egy ilyen szegény ország szállításokkal jóvá tehetne. Hozzáfűztem: „Ma is a fülemben cseng a híres jelszó: »Sem annexió, sem jóvátétel!« De Sztálin marsall talán nem örül neki, hogy erre hivatkozom."

Sztálin széles mosollyal így válaszolt: „Mondtam már önnek, hogy hovatovább konzervatív leszek."

Erre megkérdeztem, hogy tulajdonképpen mit is kíván. Az „Overlord" közeleg. Azt szeretném, ha tavaszra Svédország csatlakozna hozzánk, Finnország pedig kilépne a háborúból. Sztálin erre azt felelte, hogy az jó volna.

Ezután a területi részletkérdésekre fordítottuk figyelmünket: Viborgra („Viborg nélkül nincs megállapodás" - mondta Sztálin), a Karéliai-földszorosra és Hangőre. „Ha Hangö átengedése nehézségbe ütközik - jelentette ki Sztálin -, hajlandó vagyok helyette Petsamóval beérni." „Tisztességes ajánlat" - jegyezte meg Roosevelt.

Én azt mondtam, hogy a britek két dolgot kívánnak: először, hogy Oroszország elégedett legyen a határaival; másodszor, hogy a finnek szabadok és függetlenek legyenek, s azon a rideg tájon a lehető legjobban éljenek. Nem szeretnénk azonban nyomást gyakorolni Oroszországra. Sztálin azt mondta erre, hogy végső soron a szövetségesek, ha úgy látják jónak, időnként megszorongathatják egymást. Hanem hadd éljenek a finnek. Nincs ellene kifogása, ha megfizetik az okozott kár felét. Roosevelt megkérdezte, volna-e va-

lami haszna, ha a finnek minden előzetes feltétel nélkül mennének el Moszkvába. Ha nincs biztosíték rá, hogy a tárgyalás megállapodással végződik, vélte Sztálin, akkor a moszkvai látogatás Németország kezére játszana, mert a tárgyalások kudarcából a németek kovácsolnának tőkét. Ugyanez vonatkozik a finnországi agresszív körökre is, mert azt mondanák, hogy Oroszország valójában nem is akar békét. Erre én közbeszóltam, hogy ez hazugság volna, s ezt valamennyien hangoztatnánk. „Rendben van - mondta Sztálin -, hadd jöjjenek, ha önök annyira akarják."

Roosevelt rámutatott, hogy a jelenlegi finn vezetők németbarát politikusok, de ha akadnának mások is, velük már juthatnánk valamire. Sztálin azt mondta, csakugyan jobb volna másokkal tárgyalni, végül is azonban még Ryti ellen sincs kifogása. Jöjjön akárki, akár az ördöggel is kész tárgyalni. Nem fél az ördögöktől.

Annak a reményemnek adtam hangot, hogy a finn kérdés intézésekor Sztálin marsall tekintettel lesz rá, hogy Svédország belépése talán már a májusi offenzíva előtt esedékes lehet. Sztálin helyeselt, közölte azonban, hogy nem engedhet az alábbi feltételekből: 1. Az 1940-es szerződés visszaállítása. 2. Hangö vagy Petsamo. (Hozzáfűzte, hogy Hangőt már átengedték a Szovjetuniónak, ő azonban inkább Petsamót választaná.) 3. Ötvenszázalékos jóvátétel természetben. A mennyisége később tisztázandó. 4. Szakítás Németországgal. 5. Minden német kiutasítása. 6. Leszerelés.

A jóvátételről szólva rámutattam, hogy kárt okozni könnyű, helyrehozni a kárt annál nehezebb, és egyetlen országnak sem tesz jót, ha egy másik hűbéresévé válik. Sztálin erre kilátásba helyezte, hogy a finnek esetleg öt-nyolc évet is kaphatnak rá, hogy megtérítsék az okozott kárt. „A tapasztalat azt mutatja - mondtam -, hogy a nagy jóvátétel nem sokat ér." Sztálin erre azt ajánlotta, hogy ha a finnek nem fizetnek, elfoglalná Finnország egy részét, s mihelyt fizetnek, az oroszok egy év alatt kivonulnak.

„Mindmáig nem választottak meg szovjet népbiztosnak - mondtam -, de ha megválasztanának, ellenezném ezt a megoldást. Sokkal nagyobb gondjaink vannak." Megnyugtattam az oroszokat, hogy támogatjuk őket, mindenben készek vagyunk a segítségükre sietni, de nem szabad megfeledkeznünk a májusi hadjáratról. Roosevelt elnök közölte, hogy kész támogatni az elhangzottakat (és ellenzi a nagy összegű jóvátételt).

- Van-e még kérdés? - kérdezte Sztálin. Az Elnök válaszolt: „Van, Németország problémája." Sztálin kijelentette, hogy azt szeretné, ha Németországot felosztanák. Az Elnök helyeselt, Sztálin azonban úgy vélte, hogy én ellene leszek.

Én közöltem, hogy elvben nem ellenzem a dolgot. Roosevelt azt akarta, hogy a tanácsadóival együtt mintegy három hónapja kidolgozott tervezet legyen a vita alapja. Eszerint öt részre osztanák fel Németországot. Sztálin széles mosollyal megjegyezte, hogy bizonyosan oda sem figyelek, mert nem szeretném, ha Németországot felosztanák. Válaszul kifejtettem, hogy véleményem szerint a bajok gyökere Poroszország, a porosz hadsereg és vezérkar.

Roosevelt ekkor részletesen ismertette a saját tervét Németország felosztására: 1. Poroszország. 2. Hannover és Németország északnyugati része. 3. Szászország és Lipcse körzete. 4. Hessen-Darmstadt, Hessen-Kassel és a Rajna déli partvidéke. 5. Bajorország, Baden és Württemberg. Mind az öt terület önkormányzatot kapna, további két körzetet viszont az Egyesült Nemzetek kormányzása alá kellene helyezni: 1. Kielt a csatornaövezettel és Hamburggal. 2. A Ruhr- és a Saar-vidéket. Mindkét körzet az Egyesült Nemzetek gyámsági területévé válna. Mindez azonban csak előzetes elképzelés, pusztán vitaalap.

„Az Elnök szavain - hogy amerikaiasan fejezzem ki magam - »elrágódhatunk egy darabig« - mondtam. - Roosevelt elnök tervéről most hallok először. Úgy látom, két dologról van szó, az egyik romboló, a másik építő. Két világos elképzelésem van. Az első Poroszország elszigetelése. Hogy utána mi a teendő Poroszországgal, az csak másodlagos. Szeretném elszakítani tőle Bajorországot, Württemberget, Pfalzot, Szászországot és Badent. Poroszországgal szigorúan bánnék, a többiek dolgát viszont megkönnyíteném, s arra buzdítanám őket, hogy alakítsanak dunai szövetséget. Ezeknek a német tartományoknak a lakossága nem a legvadabbak közé tartozik, s azt szeretném, ha tűrhető volna az életük, mert akkor egy nemzedék múltán megváltoznának az érzelmeik. A délnémetek nem fognak újabb háborút kirobbantani, csak érjük el, hogy érdemes legyen szakítaniuk Poroszországgal. Hogy aztán egy csoportba tömörülnek-e vagy kettőbe, azt nem tartom különösebben lényegesnek." Megkérdeztem Sztálin marsallt, hajlandó-e ezen a fronton is akcióba lépni.

Sztálin igenlő választ adott, közölte azonban, hogy vonzóbbnak

találja Németország felosztását olyanféleképpen, ahogy az Elnök javasolta, mert így valószínűbb, hogy meg tudjuk gyengíteni Németországot. Akinek nagy tömegű német katonasággal volt dolga, tanúsíthatja, hogy a németek mind úgy harcolnak; mint az ördögök, s ezt hamarosan a brit és az amerikai seregek is fogják tapasztalni. Csak az osztrákok mások, mondta, s elbeszélte, hogyan adják meg magukat. A németek mind egyformák. Az összekötő anyagot persze a porosz tisztek adják. Alapjában véve azonban nincs különbség az északnémetek és a délnémetek között, a németek mind úgy küzdenek, mint a vadállatok. Óvakodni kell tőle, hogy Ausztriát bármilyen államszövetségbe bevonjuk. Ausztria önálló volt, s ismét függetlennek kell lennie. Magyarországnak úgyszintén. Németország felosztása után korántsem volna bölcs dolog, ha új dunai vagy más szövetséget tákolnánk össze.

Roosevelt elnök melegen helyeselt. Ő sem látott különbséget az egyik német és a másik német között. Igaz, a bajoroknak nincs tiszti kasztjuk, máskülönben azonban hajszálra olyanok, mint a poroszok, és erről az amerikai katonák máris meggyőződhettek.

Azzal érveltem, hogy ha az Elnök javaslatai szerint Németországot részekre szabdaljuk, és ezeket a részeket nem kapcsoljuk más államalakulatokhoz, akkor később újra egyesülni fognak. Nem az a fő gond, hogy miként lehet Németországot felosztani, hanem sokkal inkább az, hogy miként lehetne elérni, hogy a részek ne kívánkozzanak vissza a nagy birodalomba. Ha csak ötven évre is sikerülne gondoskodni erről, az is nagy dolog volna.

Sztálin kijelentette, hogy a dunai szövetség nem lenne életképes, a németek arra használnák fel, hogy izmokat rakjanak a csontvázra, s újabb nagy államot hozzanak létre. Egyúttal megkérdezte, vajon Magyarország és Románia is tagja lenne-e ennek a szövetségnek, majd ismét kifejtette, milyen előnyökkel járna ez a megoldás a jövőben Németország számára. Akkor már sokkal hasznosabb elvágni egymástól a német törzseket. Persze hogy majd egyesülni akarnak, bármilyen kis darabokra szabdaljuk is őket. Amíg a világ világ, egyesülni akarnak majd. Ez nagy veszély, s különféle gazdasági intézkedésekkel, végszükség esetén akár erőszakkal is fel kell lépni ellene. Ez a béke megőrzésének egyetlen útja. Ha azonban olyan nagy szövetséget hozunk létre, amelyben németek is részt vesznek, akkor biztosak lehetünk benne, hogy bekövetkezik a baj. Gondoskodnunk kell róla, hogy a németek ne egyesülhessenek, s hogy Ma-

gyarország ne társulhasson Németországhoz. Az újraegyesülési törekvéseket semmilyen intézkedésekkel nem zárhatjuk ki. A németek mindig is azon lesznek majd, hogy újra egyesüljenek és bosszút álljanak. Ezért elég erősnek kell maradnunk, hogy legyőzzük őket, ha még egyszer háborút szabadítanának ránk.

Megkérdeztem Sztálint, arra gondol-e, hogy Európa egymástól különálló kis országokból álljon, s államai ne alkossanak nagyobb egységeket. Sztálin erre azt felelte, hogy ő Németországról beszélt, nem Európáról. Hiszen Lengyelország is, Franciaország is nagy állam. Románia és Bulgária viszont kicsi. Németországot azonban mindenképpen fel kell osztani, és gondoskodni kell róla, hogy ne egyesülhessen újra. Az Elnök megjegyezte, hogy javaslata éppen ezt a célt szolgálja. Ezután fontosnak tartottam tisztázni, hogy megbeszélésünkön erről a szerteágazó kérdésről csak előzetes vitát folytattunk. Sztálin helybenhagyta, hogy kétségkívül nagyon is előzetes vitát.

Ekkor ismét Lengyelországra tereltem a szót. Azt mondtam, hogy nem megállapodást akarok kieszközölni, sőt magam sem jutottam végleges álláspontra, de azért mégiscsak szeretném, ha valamit papíron is rögzítenénk. Majd az alábbi szöveget javasoltam: „A résztvevők elvben úgy gondolják, hogy a lengyel állam és nemzet otthona az úgynevezett Curzon-vonal és az Odera-vonal[1] közé essék, ideértve Kelet-Poroszország (meghatározandó) területét és Oppelnt is, a határvonal pontos meghatározásához azonban alapos vizsgálódásra van szükség, és egyes körzetekben a lakosság szétválasztása is szükséges lehet." Miért ne szövegezzük meg úgy, hogy körülbelül ezt mondhassam a lengyeleknek: „Nem tudom, hozzájárulnak-e az oroszok, de azt hiszem, ki tudom harcolni nektek. Láthatjátok, hogy a szívünkön viseljük az érdekeiteket." Azt persze sohasem érjük meg, hogy a lengyelek azt mondják, hogy meg vannak elégedve. A lengyeleknek semmi sem elég.

Sztálin ekkor közölte, hogy az oroszok szeretnék megkapni Königsberg[2] meleg vizű kikötőjét, és felvázolta az esetleges határvonalat a térképen. Így Oroszország közvetlen közelről rajta tarthatná a szemét Németországon. Ha ezt megkapja, kész elfogadni azt

[1] Ekkor még nem merült fel az a kérdés, hogy a keleti vagy a nyugati Neisséig terjedjen-e. (A szerző jegyzete.)

[2] Ma Kalinyingrád (SZU).

a szöveget, amit Lengyelország ügyében javasoltam. Megkérdeztem, mi legyen Lwówval. Sztálin azt felelte, hogy elfogadja a Curzon-vonalat.

Aznap este Roosevelt, Sztálin és én kézjegyünkkel láttuk el a kormányfői találkozó katonai határozatait tartalmazó okmányt:

A konferencián:
1/ Megegyeztek abban, hogy a jugoszláv partizánokat utánpótlás és felszerelés szállításával, valamint kommandó-hadműveletekkel is a lehető legnagyobb mértékben támogatni kell.
2/ Megegyeztek abban, hogy katonai szempontból fölöttébb kívánatos, hogy Törökország az év vége előtt a szövetségesek oldalán belépjen a háborúba.
3/ Tudomásul vették Sztálin marsall abbeli nyilatkozatát, hogy abban az esetben, ha Törökország háborúba kerülne Németországgal, és ennek következtében Bulgária hadat üzenne Törökországnak vagy megtámadná azt, a Szovjetunió azonnal hadiállapotba kerülne Bulgáriával. A konferencia továbbá tudomásul vette, hogy ezt a tényt kifejezetten meg lehetne említeni azokon a tárgyalásokon, amelyeket abból a célból fognak folytatni, hogy Törökországot rábírják a háborúba való belépésre.
4/ Tudomásul vették, hogy az „Overlord" hadműveletet 1944 májusában indítják meg, egy dél-franciaországi hadművelettel összekapcsolva. Az utóbbit olyan nagy erőkkel hajtják végre, amennyire a rendelkezésre álló partraszálló eszközök lehetővé teszik. A konferencián továbbá tudomásul vették Sztálin marsall nyilatkozatát, hogy a szovjet haderők ugyanezen időpont körül támadást indítanak abból a célból, hogy megakadályozzák német haderők átszállítását a keleti frontról a nyugati frontra.
5/ Megegyeztek, hogy a három hatalom katonai vezérkarainak, tekintettel a küszöbönálló európai hadműveletekre, ezentúl szoros érintkezésben kell maradniuk egymással. Megegyeztek abban is, hogy a vezérkaroknak ezekkel a hadműveletekkel kapcsolatban az ellenség megtévesztése és félrevezetése céljából egy fedőtervet is ki kell dolgozniuk.[1]

[1] Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések, 1918-1945.* Budapest, 1983. 567.

Ezzel véget értek a hosszú és nehéz teheráni tárgyalásaink. Katonai határozataink nagyjából megszabták a háború egész további menetét. A nyugat-európai partraszállást májusra tűztük ki, természetesen azzal a feltétellel, hogy az árapály és a Hold állása kedvező lesz. Az oroszok kilátásba helyezték, hogy újabb nagy offenzívával sietnek segítségünkre. Első látásra megnyerte tetszésemet az a terv, hogy az Olaszországban tartózkodó szövetséges seregek Dél-Franciaországban szálljanak partra. Egyelőre nem vitattuk meg részletesen, minthogy azonban mind az amerikaiak, mind az oroszok kedvezően nyilatkoztak róla, megkönnyítette az olaszországi hadjárathoz és Róma elfoglalásához szükséges partraszálló járművek megszerzését, ami nélkül biztos kudarc várt volna ránk. Természetesen sokkal vonzóbbnak találtam az Elnöknek azt a másik elgondolását, hogy a jobbszárnyon Olaszországból az Isztriai-félszigeten és Trieszten át, a ljubljanai résen keresztül végső soron Bécs felé törekedjünk. Persze mindehhez még fél év volt hátra. Úgy gondoltam, addig bőven lesz még időnk a háború alakulásához alkalmazkodó végleges döntéseket meghozni, most csupán arról kell gondoskodnunk, hogy olaszországi seregeink meg ne bénuljanak, ami könnyen megeshetett volna, ha megtagadjuk tőlük azt a kevés partraszálló járművet, amire szükségük volt. Számos partraszálló hadművelet terve feküdt előttünk. Úgy gondoltam, hogy a Bengáliöbölben tervezett partraszállásról végül is le fogunk mondani, s mint később kiderült, ebben igazam is lett. Jó érzés volt, hogy továbbra is számos fontos terv között válogathatunk. El voltunk szánva rá, hogy újabb nagy erőfeszítéssel próbáljuk meg bevonni Törökországot a háborúba, hiszen ez jelentős következményekkel járt volna az Égei-tengeren, majd a Fekete-tengeren. Ezen a téren végül csalódás várt ránk. Amikor azonban áttekintve a hadszíntér helyzetét, baráti hangulatban és közvetlen céljaink azonosságának tudatában elváltunk egymástól, én személy szerint nagyon elégedett voltam.

A politikai szempontok egyszerre távolinak és elméletinek látszottak. Igaz, ezeket az is befolyásolta, hogy milyen eredménnyel járnak az előttünk álló csaták, és milyen hangulatban lesznek majd a győzelem után az egyes szövetségesek. Nem lett volna helyes, ha a nyugati demokráciák Teheránban a győzelem óráját és a veszedelmek elmúltát követő majdani orosz magatartással kapcsolatos gyanakvásra alapozzák terveiket. Sztálinnak az az ígérete, hogy mi-

helyt Hitlert megdöntjük és seregeit legyőzzük, belép a Japán elleni háborúba, rendkívül jelentős nyilatkozat volt. A jövőbe vetett remények sorsa attól függött, sikerül-e hamar befejezni a háborút, s olyan világszervezetet létrehozni, amely a tárgyalóasztalnál baráti egységbe tömörülő három hatalom egyesített erejére épül, és így képes elejét venni egy újabb háborúnak.

Teheránban sikerült enyhébb feltételeket kialkudnunk Finnországnak, s ezek mindmáig érvényben vannak. Nagyjából mind keleten, mind nyugaton kijelöltük Lengyelország határait. Úgy láttuk, keleten a még nem egységesen értelmezett Curzon-vonal, nyugaton pedig az Odera-vonal olyan határokat szab Lengyelországnak, amelyek között a lengyel nemzet annyi szenvedés után tartós és igazi otthonra lelhet. Az egyaránt az Oderába ömlő nyugati és keleti Neisse kérdése ekkor még nem merült fel. Amikor aztán 1945-ben, már egészen más körülmények között, a potsdami értekezleten elég indulatosan felvetették, nyomban közöltem, hogy Nagy-Britannia csakis a keleti mellékfolyót tekintette határvonalnak. Azóta is ez az álláspontunk.

Hogy aztán a győztesek milyen elbánásban részesítsék Németországot, az döntő fontosságú kérdés volt, de ennél a mérföldkőnél csak előzetes vitát folytathattunk erről a szerteágazó kérdésről, ahogy Sztálin mondta, „nagyon is előzetes" vitát. Ne feledjük, hogy még javában tartott a hatalmas náci hadigépezettel vívott rettenetes küzdelem. A háború veszedelmei még ott leselkedtek reánk, s gondolkodásunkat érzelmek uralták: a szövetségeseink iránt érzett fegyverbarátság, valamint az a vágy, hogy megfizessünk a közös ellenségnek. Sztálin marsall szemében természetesen sokkal elfogadhatóbbnak látszottak az Elnök előzetes tervei, amelyek szerint Németországot öt, önkormányzattal rendelkező államra kell osztani, két legfontosabb övezetét pedig az Egyesült Nemzetek közigazgatása alá helyezni, mint az én javaslatom, hogy szigeteljük el Poroszországot, és hozzunk létre egy dunai szövetséget, vagy külön Dél-Németországot és egyben dunai szövetséget is. Mindez csupán személyes elképzelésem volt. De ma sem bánom, hogy abban a helyzetben, amellyel Teheránban számolnunk kellett, előálltam vele.

Mindannyian őszintén féltünk egy esetleges egységes Németország erejétől. Poroszországnak nagy önálló történelmi hagyományai vannak. Úgy gondoltam, szigorú, de tisztességes békét köthetnénk vele, s egyben modern formában lényegében felélesztheténk

az egykori osztrák-magyar birodalmat, amelyről Bismarck állítólag azt mondotta, hogy „ha nem létezne, fel kellene találni". Ebben a nagy földrajzi övezetben ily módon minden más megoldásnál gyorsabban valósíthattuk volna meg nemcsak a békét, hanem a barátságot is. Ezen a réven olyan egyesült Európát hozhattunk volna létre, amelyben mind a győztesek, mind a legyőzöttek egytől egyig biztos alapokra építhették volna sokat szenvedett milliók életét és szabadságát.

E nagy horderejű ügyben gondolkodásom folyamatossága, azt hiszem, azóta is töretlen. A tények birodalmában azonban nagyszabású és katasztrofális kimenetelű változások zúdultak reánk. Lengyelország határai csak névleg léteznek, s az ország az orosz kommunista vasmarok szorításában vergődik. Németországot csakugyan felosztották, de visszataszító módon: katonai megszállási övezetekre. Erről a tragédiáról csak egyvalamit mondhatunk: „EZ NEM MARADHAT ÍGY."

[...]

12 / Tito marsall és Jugoszlávia

Most valamelyest vissza kell lépnünk az időben, hogy elbeszéljünk egy kegyetlen és komor történetet, amely eddigi krónikánkból kimaradt. Amióta Hitler 1941. áprilisban lerohanta és meghódította Jugoszláviát, rettenetes események követték egymást ebben az országban. A bátor gyermekkirály Angliában talált menedéket, s vele együtt Pál hercegnek azok a miniszterei és más munkatársai is, akik szembeszálltak a német támadással. A jugoszláviai hegyekben ismét elkezdődött az a fajta elkeseredett gerillaháború, amelyet a szerbek évszázadokon át vívtak a törökök ellen. Első és legfőbb vezetője Mihajlović tábornok volt, s körötte gyülekeztek a jugoszláv elit maradványai. A nagyvilág eseményeinek örvényében harcuk szinte észrevétlen maradt. Elnyelte a „mérhetetlen mennyiségű emberi fájdalom". Mihajlović gerillavezéri tevékenységét nagyban hátráltatta, hogy hívei között számos ismert ember volt, akiknek kapcsolataik és barátaik voltak Belgrádban, valamint birtokaik és felkutatható rokonságuk. A németek a gyilkos zsarolás politikáját alkalmazták. A gerillák tevékenységét úgy torolták meg, hogy Belgrádban agyonlőttek négy-ötszáz válogatott túszt. E nyomás

alatt Mihajlović mind nehezebb helyzetbe került, némelyik parancsnoka megállapodott a német és az olasz csapatokkal, hogy bizonyos hegyi körzetekben békén hagyják őket, s cserében ők sem lépnek fel az ellenséggel szemben. Akik diadalmasan kiálltak már efféle próbatételt, megtehetik, hogy megbélyegezzék Mihajlović nevét, a történelem azonban árnyaltabban ítél, és a szerb hazafiak között fogja számon tartani. 1941 őszére a német terrorral szembeni szerb ellenállás már csak árnyéka volt önmagának. A nemzeti háborút már csak az egyszerű köznép veleszületett önfeláldozása éleszthette újjá. És ez nem is váratott magára.

Vad és dühödt partizánháború robbant ki a németek ellen, a nemzet fennmaradásáért. A partizánok közül hamar kitűnt és vezető szerepre tett szert egy Tito néven szereplő, Moszkvában iskolázott kommunista. Jugoszlávia megszállása után, amíg Hitler meg nem támadta Oroszországot, Tito a Komintern politikájával összhangban politikai sztrájkokat szított a dalmát tengerpart mentén. Mihelyt azonban szívében és agyában egyesíteni tudta kommunista elveit és szenvedő hazája iránt táplált forró érzelmeit, élére állt azoknak, akiknek az életükön kívül nemigen volt vesztenivalójuk, s akik készek voltak meghalni, ha pedig meghalni készek voltak, hát ölni is. Nagy gondot okoztak a németeknek, mert rajtuk nem lehetett úgy kifogni, hogy tömeges kivégzéseket rendeztek neves személyiségek között. A németek mindenre elszánt emberekkel találták magukat szemben, akik nem adták olcsón az életüket. A németek kezéből csavarták ki a fegyvert, és egyre többen lettek. Nem volt az a véres megtorlás, akárhány túsz vagy falu esett is áldozatául, ami elrettenthette volna őket. Szabadság vagy halál - ezt választhatták. Csakhamar igen súlyos veszteségeket kezdtek okozni a németeknek, és nagy körzeteket vontak ellenőrzésük alá.

A partizánmozgalom elkerülhetetlenül ádáz vitákba keveredett azokkal a jugoszlávokkal, akik csak félszívvel harcoltak, vagy bántatlanságuk fejében megalkudtak az ellenséggel. A partizánok szándékosan megszegtek minden olyan megállapodást, amit a csetnikek - így nevezték Mihajlović tábornok követőit - kötöttek az ellenséggel. Erre a németek csetnik túszokat lőttek agyon, a csetnikek pedig bosszúból információt adtak a németeknek a partizánokról. A vad hegyvidéken a bosszú bosszút szült, és senki nem szabhatott gátat ennek a folyamatnak. Külön tragédiája volt ez a nagy nemzeti tragédiának.

Amennyire tőlem telt, gondjaim közepette is figyelemmel kísértem ezeket az eseményeket. A repülőgépekről ledobott csekélyke utánpótláson kívül mással nem tudtunk segíteni. Ez a hadszíntér közel-keleti főparancsnokságunkhoz tartozott, s a főhadiszállás ügynökök és összekötő tisztek hálózatán át tartott kapcsolatot Mihajlović híveivel. Attól kezdve, hogy 1943 nyarán partra szálltunk Szicíliában és Olaszországban, egy percre sem feledkeztem meg a Balkánról, elsősorban Jugoszláviáról. Küldötteink addig Mihajlović fegyveres csoportjait keresték fel, mert Kairóban ő képviselte a németek elleni hivatalos ellenállást és a jugoszláv kormányt. 1943 májusában aztán új elhatározásra jutottunk. Úgy döntöttünk, hogy brit tisztekből és altisztekből álló kis létszámú csoportokat küldünk Jugoszláviába, hogy felvegyék a kapcsolatot a partizánokkal, noha az utóbbiak kegyetlen harcot vívtak a csetnikekkel, és a kommunista Tito nemcsak a német megszállók ellen viselt háborút, hanem a szerb monarchia és Mihajlović ellen is. A hónap végén Kairóból útnak indítottuk Deakin őrnagyot, az oxfordi egyetem tanárát, aki a háború előtt öt éven át segítségemre volt irodalmi munkásságomban, és ejtőernyővel ledobtuk Jugoszláviába, hogy képviseletet kezdeményezzen Titónál. Őt újabb brit küldöttségek követték, s júniusra már pontos képet alkothattunk magunknak a helyzetről. A vezérkari főnökök június 6-án ezt jelentették: „A hadügyminisztérium rendelkezésére álló adatokból kiderül, hogy a csetnikek menthetetlenül kompromittálták magukat tengelykapcsolataikkal Hercegovinában és Montenegróban. Az e körzetben vívott legutóbbi harcokban inkább a jól szervezett partizánok, semmint a csetnikek kötötték le a tengely erőit."

A hónap vége felé nagy figyelmet szenteltem annak, hogyan lehetne a helyi jugoszláv ellenállást a legjobban felhasználni a tengely ellen. Teljes tájékoztatást kértem a helyzetről, s június 23-án a Downing streeten magam elnököltem a vezérkari főnökök értekezletén. A vitában rendkívül fontosnak mondtam, hogy minden lehetséges támogatást megadjunk a harminchárom ellenséges hadosztályt lekötő jugoszláv tengelyellenes mozgalomnak. Az ügy rendkívüli fontossága miatt úgy rendelkeztem, hogy szükség esetén akár Németország bombázásának és a tengeralattjáró-háborúnak a rovására is gondoskodni kell néhány további repülőgépről, hogy növeljük a partizánoknak nyújtott segítséget. [...]

Mielőtt elutaztam volna Quebecbe, úgy határoztam, hogy a ké-

sőbbi balkáni fellépés előkészítésére magas rangú kormánytisztviselő vezetésével népesebb küldöttséget menesztek a helyszínre a partizánokhoz, s felhatalmazom, hogy közvetlenül nekem tegyen javaslatot a velük szemben követendő magatartásra.

A miniszterelnök a külügyminiszternek 1943. júl. 28.
Fitzroy Maclean képviselő bátor férfiú, tagja a parlamentnek és a külügyi szolgálatban is jártas. Jugoszláviába utazik, hogy együttműködjék Titóval. Az az elképzelésünk, hogy egy dandártábornokot küldjünk a helyszínre, és később ő vegye kezébe a dolgokat. Nézetem szerint inkább álljunk ki Maclean mellett, állítsuk őt a tervezett képviselet élére, és adjunk mellé egy jó vezérkari tisztet. Bátor és vezetésre termett képviselőre van szükségünk a merész és üldözött gerillák mellett.

A küldöttség 1943 szeptemberében szállt le ejtőernyővel Jugoszláviában, és forradalmi változást tapasztalt a helyzetben. Jugoszlávia csak a hivatalos rádióadásokból értesült az olasz fegyverletételről. Tito azonban, jóllehet semmilyen előzetes értesítést nem kapott tőlünk, gyorsan és eredményesen cselekedett. A partizáncsapatok néhány hét alatt hat olasz hadosztályt fegyvereztek le, további kettő pedig átállt hozzájuk, hogy a németek ellen harcoljon. Az olasz felszereléssel a jugoszlávok nyolcvanezer embert tudtak felfegyverezni, s egy időre megszállták az adriai partvidék legnagyobb részét. Jó esélyünk volt rá, hogy megszilárdítsuk helyzetünket az Adriai-tenger térségében, s ez az olasz front szempontjából is fontos volt. Az immár kétszázezer fős jugoszláv partizánsereg elsősorban gerillacsapatokban küzdött ugyan, mégis nagyszabású harcot vívott a németekkel, akik egyre dühödtebben folytatták kíméletlen megtorló akcióikat.

A fokozott harci tevékenység egyebek között Tito és Mihajlović konfliktusát is kiélezte. Tito egyre növekvő katonai ereje mind kétesebbé tette a jugoszláv monarchia és az emigráns kormány jövőjét. Mind Londonban, mind Jugoszláviában egészen a háború végéig őszintén és lankadatlanul munkálkodtunk azon, hogy kompromisszumot hozzunk létre a két fél között. Azt reméltem, hogy az oroszok is közbenjárnak majd ennek érdekében. Amikor Eden 1943. októberben Moszkvába utazott, a jugoszláv ügy is szerepelt a tárgyalások napirendjén. Az október 23-i ülésen őszintén és becsü-

letesen feltárta álláspontunkat, azt remélve, hogy a szövetségesek majd közös politikát dolgoznak ki Jugoszlávia ügyében. Az oroszok azonban sem arra nem mutatkoztak hajlandónak, hogy megosszuk egymással értesüléseinket, sem arra, hogy közös cselekvési tervről tárgyaljanak.

Hosszú hetek múltán sem igen láttam esélyt rá, hogy az egymással szemben álló jugoszláviai csoportok megegyezésre jussanak.

A volt haditengerész Roosevelt elnöknek 1943. okt. 23.
Noha Tito és Mihajlović követői, valamint a két görög gerillaszervezet között elkeseredett vetélkedés folyik, a Balkánon mégis siralmas az ellenség helyzete. ... Hatalmas kiterjedésű, másfél ezer kilométer hosszú és vagy négyszázötven kilométer széles, hegyekkel szabdalt térségben az elszórtan csatározó partizáncsapatok és hazafias alakulatok mellett Wilson tábornok irányítása alatt vagy nyolcvan küldöttségünk működik. Több dandártábornokunk is tartózkodik a helyszínen, némelyikük rendkívül tehetséges, s van köztük, aki már két évet töltött Jugoszláviában. ...
Rendkívül kíméletlen és véres harcok folynak, s a hunok[1] *a túszokon állnak kegyetlen bosszút. De őket is súlyos veszteségek érik, s már legalább huszonöt német és nyolc bolgár hadosztályt állomásoztatnak ezen a hadszíntéren, mégis csupán a kulcsfontosságú stratégiai pontokat képesek ellenőrizni, s egyre nehezebben működtetik a vasúti forgalmat. A görögországi viszályt remélhetőleg hamar elsimítjuk, de Tito partizánjai és Mihajlović szerbjei között nagyon mélyek az ellentétek.*

Borús jóslatom beigazolódott. November végén Tito a boszniai Jajcéban megtartotta mozgalmának politikai kongresszusát, s nemcsak hogy „a jugoszláv nemzet képviseletére egyedül jogosult" ideiglenes kormányt állított fel, hanem hivatalosan is megfosztotta minden jogától a Kairóban székelő királyi jugoszláv kormányt. A királynak megtiltották, hogy a felszabadulásig visszatérjen az országba. Nem lehetett kétséges, hogy a partizánok, kivált az olasz fegyverletétel óta, vezető szerepet játszanak a jugoszláv ellenállásban. Fontos volt azonban, hogy a megszállás, a polgárháború és az emigráns politika légkörében ne szülessenek visszavonhatatlan po-

[1] A németeket így emlegették az angolok az első világháborúban.

litikai döntések Jugoszlávia háború utáni berendezkedéséről. Mihajlović tragikus alakja lett a legfőbb akadály. Szoros katonai kapcsolatot kellett tartanunk a partizánokkal, következésképp rá kellett vennünk a királyt, hogy bocsássa el Mihajlovićot a hadügyminisztérium éléről. December elején megvontuk Mihajlovićtól a hivatalos támogatást és a hozzá tartozó területekről visszahívtuk a brit küldöttségeket.

Ilyen helyzetben vettük szemügyre a teheráni értekezleten a jugoszláv ügyet. A szövetséges hatalmak elhatározták ugyan, hogy minden lehetséges támogatást megadnak a partizánoknak, Sztálin azonban jelentéktelennek minősítette Jugoszlávia szerepét a háborúban, s az oroszok kétségbe vonták a tengelyhatalmaknak a Balkán-félszigeten lekötött hadosztályaira vonatkozó adatainkat is. Eden kezdeményezésére aztán a szovjet kormány mégiscsak beleegyezett, hogy orosz missziót küldjön Titóhoz. Közben Mihajlovićcsal is kapcsolatot akart tartani. Amikor Teheránból visszatértem Kairóba, találkoztam Péter királlyal, beszámoltam neki a partizánmozgalom erejéről és jelentőségéről, s elmondtam neki, hogy esetleg kénytelen lesz kirekeszteni Mihajlovićot a kormányból. Egyetlenegy esetben lehet reménye rá, hogy a háború után visszatérjen hazájába, éspedig akkor, ha közvetítésünkkel valamilyen átmeneti megállapodásra jut Titóval, mégpedig haladéktalanul, mielőtt a partizánok további területekre terjesztik ki ellenőrzésüket. Az oroszok szintén azt mondták, hogy hajlandók előmozdítani a kompromisszumot. December 21-én a szovjet nagykövet az alábbi üzenetet adta át Edennek:

A szovjet kormány tudatában van annak, hogy ez idő szerint rendkívül feszült a kapcsolat egyrészről Tito marsall és a Jugoszláv Nemzeti Felszabadítási Bizottság, másrészről Péter király és kormánya között. A kölcsönös támadások és súlyos vádak, kivált a legutóbbi időben, nyílt ellenségeskedéssé fajultak, ami gátolja a Jugoszlávia felszabadításáért vívott harcot. A szovjet kormány osztja a brit kormánynak azt a nézetét, amely szerint a jugoszláv népnek a német betolakodók elleni harca megköveteli, hogy erőfeszítéseket tegyünk a két fél együttműködésének megalapozására. A szovjet kormány tisztában van a feladat megvalósításának útjában álló ne-

hézségekkel, de kész minden tőle telhetőt megtenni, hogy kompromisszum jöjjön létre a két fél között, azzal a céllal, hogy a jugoszláv nép teljes erejét egyesíteni lehessen a szövetségesek közös harcára.

[...]

A miniszterelnök a külügyminiszternek 1943. dec. 30.
Most nincs lehetőség rávenni Titót, hogy elismerje Péter királyt, ellenszolgáltatásképpen Mihajlović elbocsátásáért. Ha azonban Mihajlović megy, a király esélyei nagyban megjavulnak, és Tito főhadiszállásán szót emelhetünk az érdekében. Kairóban úgy láttam, valamennyien egyetértünk benne, hogy azt fogjuk tanácsolni Péternek, még az év vége előtt menessze Mihajlovićot. Deakin és Maclean szavaiból, valamint az összes jelentésből az derült ki, hogy Mihajlović tevékenyen együttműködött a németekkel. Addig nem fogjuk összebékíteni a két felet, amíg a király is, mi is meg nem tagadjuk Mihajlovićot.
Kérem, tudassa, elküldjem-e az alább következő üzenetet, vagy szorítkozzam-e baráti köszönetnyilvánításra. Az utóbbi esetben, attól tartok, elszalasztjuk a kedvező alkalmat, hogy személyes kapcsolatba kerüljek e fontos emberrel.
Nem kívánok előzőleg házalni az Egyesült Államokban és Sztálinnál ezzel a személyes természetű üzenettel, mert ez elkerülhetetlenül késedelemmel járna. Ha Önnek nincs ellene kifogása, levélként, légifutárral küldeném el Bariba Macleannek, s ő majd átadja. Őt Randolphfal együtt néhány nap múlva ledobják a Balkánon. Kérem, közölje, milyen formában fog szakítani Mihajlovićcsal, és hogyan kéri fel a királyt, hogy kövesse példánkat. Véleményem szerint ez Péter egyetlen esélye.

Majd január 2-án:

Olyan emberek, akiket ismerek, s akikben megbízom, meggyőztek róla, hogy Mihajlović malomkő a kis király nyakában, és amíg meg nem szabadul tőle, semmi esélye sincs.

A külügyminiszter egyetértett velem, s így megírhattam levelemet a felépülésemhez gratuláló Titónak:

Afrika, 1944. január 8.

Nagyon köszönöm egészségi állapotommal foglalkozó kedves üzenetét, amelyet a saját maga, valamint a jugoszláv hazafiak és partizánok hős serege nevében intézett hozzám. Barátomtól, Deakin őrnagytól mindent tudok az Önök hősies erőfeszítéseiről. Leghőbb kívánságom, hogy minden emberileg lehetséges módon segítsük Önöket: tengeri szállításokkal, légi utánpótlással és kommandókkal a szigeteken folyó harcokban. Maclean dandártábornok szintén barátom s egyben kollégám az alsóházban. Vele együtt lát munkához nemsokára az Ön főhadiszállásán a fiam is, Randolph Churchill őrnagy, szintén parlamenti képviselő.

Egyetlen nagy cél lebeg előttünk: megtisztítani Európa földjét a náci-fasiszta mocsoktól. Legyen meggyőződve róla, hogy mi, britek, nem kívánjuk megszabni Jugoszlávia jövendő kormányformáját. Viszont azt reméljük, hogy a közös ellenség legyőzésére a lehető legszorosabban összefog mindenki, s később a nép akaratával összhangban határozzák majd meg az ország kormányformáját.

Úgy határoztam, hogy a brit kormány a jövőben nem nyújt katonai segítséget Mihajlovićnak, hanem csak Önöket fogja támogatni, s örömmel fogadnánk, ha a királyi jugoszláv kormány kizárná őt soraiból. II. Péter király azonban fiatal fiú volt, amikor megmenekült az álnok Pál régens herceg karmai közül, s mint Jugoszlávia képviselője és bajba jutott ifjú uralkodó nálunk talált menedéket. Nem volna lovagias és becsületes eljárás tőlünk, ha sorsára hagynánk. Azt sem kívánhatjuk tőle, hogy tépjen el minden szálat, mely a hazájához fűzi. Remélem, Ön is megérti, hogy mindenképpen hivatalos kapcsolatban maradunk vele, közben azonban minden lehetséges katonai támogatást megadunk Önöknek. Azt is remélem, hogy mindkét oldalon abbahagyják a torzsalkodást, amely csak a németeknek használ.

Legyen meggyőződve, hogy a legszorosabban együttműködöm barátaimmal, Sztálin marsallal és Roosevelt elnökkel, és őszintén remélem, hogy a szovjet kormánynak csakhamar az Ön főhadiszállására érkező katonai missziója ugyanilyen összhangban fog együttműködni a Maclean dandártábornok vezette angol-amerikai misszióval. Kérem, hogy Maclean dandártábornok útján levelezzék velem, s tudassa, ha úgy látja, hogy tehetek valamit az Önök érdekében: ígérem, hogy megteszek mindent, ami tőlem telik.

Remélem, hogy szenvedésük hamarosan véget ér, s hogy egész Európa felszabadul a zsarnokság alól...

Csaknem egy hónap is eltelt, mire megkaptam a választ:

Tito marsall a miniszterelnöknek *[Érk.: 1944. febr. 3.]*
Excellenciás Uram!
Maclean dandártábornok útján küldött üzenete értékes bizonyítéka annak, hogy népünk oldalán olyan igaz barát és szövetséges áll a függetlenségért és a szabadságért vívott emberfeletti küzdelemben, aki megérti nehéz helyzetünket és szándékainkat. Üzenete személy szerint nekem is megtiszteltetés, mert magas elismeréssel szól harcunkról és nemzeti felszabadító hadseregünk erőfeszítéseiről. Őszintén köszönöm a teheráni értekezletről készült dedikált fényképeket. Excellenciád biztos lehet benne, hogy nekünk oly drága barátságát, amelyet népünk történetének oly nehéz óráján vívtunk ki, igyekezni fogunk megtartani. Lerombolt országunk és szenvedésekben kimerült népünk igényt tart és a jövőben is igényt fog tartani nagy szövetségeseink segítségére, nemcsak a háborúban, hanem a békében is, hogy begyógyíthassuk az aljas fasiszta megszállók ütötte iszonyú sebeket. A legteljesebb mértékben eleget kívánunk tenni a közös ellenséggel szemben vívott közös katonai erőfeszítésekből ránk háramló szövetségesi kötelezettségeinknek. A szövetségeseinktől kapott segítség sokat könnyített helyzetünkön a csatatéren. Reméljük, hogy segítségükkel nehézfegyverzethez (harckocsikhoz és repülőgépekhez) is hozzájuthatunk, mert erre a háború jelenlegi szakaszában és nemzeti felszabadító hadseregünk jelenlegi erejére való tekintettel nélkülözhetetlen szükségünk van.
Tökéletesen megértem, hogy Önöket kötelezettségek terhelik II. Péter királlyal és kormányával szemben, s amennyire népünk érdeke engedi, azon leszek, hogy kerüljem a felesleges politikai vitát, és ne okozzak kellemetlenséget szövetségeseinknek ebben az ügyben. Hadd mondjam meg azonban Excellenciádnak, hogy a felszabadításért vívott hősies küzdelemben létrejött belpolitikai helyzet nem pusztán egyes személyek vagy valamely politikai csoport nagyratörésének eszköze, hanem valamennyi hazafi ellenállhatatlan kívánsága: mindazoké, akik ezt a harcot vívják, vagy régóta kapcsolatban állnak vele, s ők alkotják Jugoszlávia népeinek túlnyomó többségét.

A nép nehéz feladatot szabott ki, s nekünk kötelességünk megvalósítani.
Jelenleg minden erőfeszítésünk célja: 1/ minden hazafit és becsületes embert tömörítve a lehető leghatékonyabban küzdeni a betolakodók ellen; 2/ egységben és testvériségben egybeforrasztani Jugoszlávia nemzeteit, minthogy ennek hiánya okozta országunk katasztrófáját; 3/ megteremteni egy olyan állam létrehozásának feltételeit, amelyben Jugoszlávia valamennyi nemzete boldogan élhet, más szóval, megalapozni a valóban demokratikus Jugoszláviát, a szövetségi Jugoszláviát. Meggyőződésem, hogy Ön megért bennünket, s népünk e törekvéseihez megkapjuk az Ön értékes segítségét.

Tisztelő híve

Tito

Jugoszlávia marsallja

Nyomban válaszoltam:

A miniszterelnök Tito marsallnak (Jugoszláviába) 1944. febr. 5.
1/ Örvendek, hogy levelem baj nélkül eljutott Önhöz és örömmel vettem válaszát. Megértem, hogy fenntartásokkal viseltetik Péter király iránt. Hónapok óta sürgetem, hogy tanácsoljuk neki Mihajlović menesztését, valamint azt, hogy törődjék bele összes jelenlegi tanácsadójának azt követő lemondásába. Szándékomról azzal az érvvel beszéltek le, hogy ily módon azt javasolnánk neki, hogy szabaduljon meg minden hívétől. Ön bizonyára megérti, hogy személyes felelősséget érzek iránta. Lekötelezne, ha tudatná velem, vajon Mihajlović menesztésével elősegíthető-e, hogy baráti kapcsolatot építsen ki Önnel és az Ön mozgalmával, később pedig a hadszíntéren is csatlakozzék Önhöz, azzal a feltétellel, hogy a királyság jövője csak Jugoszlávia teljes felszabadulása után dől majd el. Ha Ön és a király együttműködési megállapodásra jutna, az különösen Szerbiában kétségkívül sok olyan erőt mozgósítana, amely ma idegenkedik Önöktől, s az Ön kormánya és mozgalma így tovább növelhetné tekintélyét és a rendelkezésére álló erőforrásokat. Jugoszlávia ebben az esetben már ma, amikor minden alakulóban van, egységes hangon szólhatna a szövetségesek tanácskozásain. Nagyon remélem, hogy módjában lesz olyan választ adni, amelyről - levelem olvastán - Ön is úgy véli, hogy szívem szerint való.
2/ Őfelsége kormánya először azt szeretné, ha minden hazafias és

tisztességes ember összefogna, s így Önök a leghathatósabban harcolhatnának a betolakodók ellen; másodszor, ha egység és testvériesség teremtődne a jugoszláv nemzetek között; harmadszor, ha létrejönnének egy valóban demokratikus szövetségi Jugoszlávia megalakulásának feltételei. Mindebben Ön bizton számíthat Őfelsége kormányának támogatására.

3/ Megkértem a földközi-tengeri hadszíntér szövetséges főparancsnokát, hogy kommandókból haladéktalanul állítson össze partraszálló erőt, rendeljen mellé légitámogatást és flottillákat, hogy az Önök segítségével megtámadhassuk a dalmát partvidék németek megszállta szigeteinek helyőrségét. Ha rendelkezésünkre állnak a szükséges csapatok, nincs okunk rá, hogy meg ne semmisítsük ezeket a helyőrségeket. Másodszor, jól működő tengeri utánpótlási vonalra van szükségünk még akkor is, ha időnként kénytelenek leszünk ezt az útvonalat más körzetekbe áthelyezni. Csakis így tudunk megfelelő mennyiségben harckocsikat, páncélelhárító lövegeket és más nehézfelszerelést, továbbá egyéb szükséges utánpótlást eljuttatni az Önök seregeinek. Mindezt vitassa meg Maclean dandártábornokkal. Teljes bizalmamat élvezi, ezenkívül közvetlen összeköttetésben áll velem és a főparancsnokkal.

Tito ezt válaszolta:

Tito marsall a miniszterelnöknek *1944. febr. 9.*

Üzeneteinek tartalmát meg kellett vitatnom a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság, valamint a Nemzeti Felszabadítás Antifasiszta Tanácsa tagjaival. A kérdések elemzése után az alábbi következtetésekre jutottunk:

1/ Jugoszlávia Nemzeti Felszabadításának Antifasiszta Tanácsa, mint Ön is tudja, 1943. november 29-én tartott második ülésén megerősítette, hogy határozottan a jugoszláv nemzetek egységének híve. Amíg azonban két kormány van, az egyik Jugoszláviában, a másik Kairóban, az egység nem lehet teljes. Ezért a kairói kormány és vele Draža Mihajlović működését meg kell szüntetni. Ez a kormány el kell hogy számoljon a JNFAFT kormányának azokkal a nemzet tulajdonát képező hatalmas összegekkel, amelyeket elpazarolt.

2/ A szövetségeseknek Jugoszlávia Nemzeti Felszabadításának Antifasiszta Tanácsát kell Jugoszlávia egyetlen kormányául elis-

merniök, II. Péter király pedig vesse alá magát a JNFAFT törvényeinek.
3/ Ha Péter király elfogadja ezeket a feltételeket, a Nemzeti Felszabadítás Antifasiszta Tanácsa nem zárkózik el a vele való együttműködéstől, azzal a feltétellel, hogy a monarchia kérdésében Jugoszlávia felszabadítása után a nép szabad akarata döntsön.
4/ II. Péter adjon ki nyilatkozatot, amelynek értelmében őt csakis hazájának érdeke vezeti, továbbá azt kívánja, hogy Jugoszlávia szabad legyen, és a háború után a nép szabad döntésének megfelelően szervezze meg életét, addig pedig ő maga minden tőle telhetőt elkövet, hogy Jugoszlávia népeinek súlyos harcát támogassa. ...

A miniszterelnök Tito marsallnak 1944. febr. 25.
Teljesen megértem nehézségeit, és örömmel látom, hogy milyen szellemben fáradozik megoldásukon. Köszönöm, hogy Ön is megérti az én nehézségeimet. Első dolgunk most az, hogy biztonságban visszavonjuk a Mihajlović mellé rendelt összekötő tisztjeinket. A megfelelő utasításokat már kiadtuk, de a végrehajtás esetleg igénybe vesz néhány hetet. Addig is kaphatnék-e biztosítékot Öntől arra, hogy ha Péter király megszabadul Mihajlovićtól és többi rossz tanácsadójától, akkor meghívást kap Öntől, hogy csatlakozzék otthon küzdő honfitársaihoz, azzal a feltétellel természetesen, hogy Jugoszlávia nemzetei a háború után szabadon megválaszthatják majd alkotmányukat? Ha helyesen ítélem meg ezt az ifjút, nincs hőbb vágya, mint hogy azok mellé a jugoszlávok mellé állhasson, akik felvették a harcot a közös ellenséggel, de mint Ön is megértheti, nem sürgethetem, hogy bocsássa el Mihajlovićot, számolja fel kormányát és szakítson meg minden kapesolatot Szerbiával, amíg nem tudja, számíthat-e az Ön támogatására és együttműködésére.
Azt javasoltam Péter királynak, térjen vissza Londonba, s vitassa meg velem ezeket a dolgokat. Remélem tehát, hogy ha Ön újra áttekinti az ügyet, kész lesz módosítani követeléseit, s így lehetővé tenni mindkettőnknek, hogy olyan Jugoszlávia kiépítésén fáradozzunk, amely egyesült erővel veszi fel a harcot az ellenséggel. Ne habozzék kézzelfogható és konkrét kérésekkel fordulni hozzám. Ha egyelőre nem tehetek is eleget minden kívánságának, legyen meggyőződve róla, hogy ezt nem az Ön vagy az Ön országa iránti jóindulat hiánya okozza.

[...]

Londoni emigráns körökben ezután még tíz hónapig tartott a politikai civakodás. Minden elvesztegetett nappal tovább csökkentek egy kiegyensúlyozott megállapodás esélyei.

A miniszterelnök a külügyminiszternek 1944. ápr. 1.

Véleményem szerint a lehető legnagyobb nyomást kell gyakorolni a királyra, hogy megszabaduljon jelenlegi végzetes malomkő-tanácsadóitól. Mint tudja, úgy gondoltam, hogy ez még újév előtt megtörténik. Nem tudom, mit értünk el azzal, hogy a végtelenségig nyújtottuk az ügyet. ... Kezdettől fogva az volt az elképzelésem, hogy a király váljon meg Mihajlovićtól, fogadja el a Purić-kormány lemondását, vagy váltsa le, és nem történnék semmi baj, ha néhány hétig kormány nélkül maradna... Péter királynak véleményem szerint megfelelő nyilatkozatot kellene tennie. Attól tartok, egyelőre ennyiben kell hagynunk az ügyet.

... Valahol azt olvastam, hogy a németek három hadosztályt kivontak Jugoszláviából Magyarország megszállásához, és természetesen rendkívül fontos, hogy Tito erői összeköttetésbe lépjenek a magyar partizánokkal, s a lehető legnagyobb mértékben kiaknázzák az északi szomszédjuknál kialakulóban lévő helyzetet.

Mindezek a fejlemények jól jönnek nekünk és Titónak, korántsem jönnek azonban jól a királynak és besározódott kormányának. Ha nem cselekszik késedelem nélkül, ahogy az Ön feljegyzésének szelleméből is következik, akkor véleményem szerint semmi esélye nem lesz rá, hogy visszaszerezze trónját. Amióta Kairóban megvitattuk ezeket az ügyeket, nagy létszámú orosz misszió érkezett Tito főhadiszállására, s az oroszok kétségkívül nem akarják majd alább adni egy Tito kormányzása alatt álló kommunista Jugoszláviánál, és minden ellenkező törekvést „antidemokratikusnak" fognak bélyegezni. Remélem tehát, hogy Ön nem fogja halogatni a cselekvést, jó nyilatkozattervezetet szövegez meg a királynak, eléri, hogy elbocsássa Purićot és társait, megszakítson minden kapesolatot Mihajlovićcsal és olyan átmeneti kormányt alakítson, amely nem szálka Tito szemében. Így maradhat valami halvány reményünk, hogy öt-hat hét leforgása alatt valahogyan sikerül áthidalnunk a köztük lévő távolságot. A szerb politika bonyodalmai nem jogosítanak fel rá, hogy tétlenségre kárhoztassunk olyan erőket, amelyek a partizánok oldalán akarnak harcolni, vagy rávehetők erre.

Május vége is csaknem eljött azonban, mire Mihajlovićot elbocsátották, és doktor Šubašićot, Horvátország volt kormányzóját, dr. Maček parasztpártjának tagját bízták meg az új kormány megalakításával.

A miniszterelnök Tito marsallnak (Jugoszláviába) 1944. máj. 17. Ma délelőtt brit javaslatra II. Péter király elbocsátotta a Purić-kormányt, amelynek Mihajlović tábornok volt a hadügyminisztere. A horvát bán (doktor Ivan Šubašić) vezetése alatt most új kormányt vagy államtanácsot készül alakítani. Őfelsége kormánya ezt természetesen támogatja.
Nem tudjuk, mi történik ezután Jugoszlávia szerb vidékein. Mihajlovićnak, főparancsnoki tisztsége révén, sok helyi követője van, és amiért a hadügyminiszteri tisztségből menesztették, korántsem bizonyos, hogy elvesztette befolyását. Nem tudhatjuk előre, mire készül. Van továbbá egy igen nagy, talán kétszázezer fős szerb paraszt tulajdonosi réteg, amely németellenes ugyan, de erősen szerb érzelmű és természetesen a paraszti faluközösség eszméjének híve, ez pedig ellentétes a Karl Marx-féle elmélettel. Azt kívánom elérni, hogy ezek az erők Önnel együtt munkálkodjanak az egységes, független Jugoszláviáért, s azért, hogy mind egy szálig kiűzzék Jugoszláviából az aljas hitlerista gyilkosokat és betolakodókat.
Közös ügyünk és az Önökkel való kapcsolatunk szempontjából fontos lehetővé tennünk, hogy ezek a változások olyan kibontakozásra vezethessenek, amely összhangban van fő célunkkal. Nagyon sajnálnám, ha Ön sürgős feladatának tartaná nyilvánosan elítélni őket. Európában sorsdöntő események állnak küszöbön. Az olaszországi csata kedvezően alakul. Wilson tábornok biztosított róla, hogy eltökélt szándéka minden lehetséges segítséget megadni Önöknek. Úgy érzem tehát, jogom van kérni, hogy tartózkodjék az új fejleményekkel kapcsolatos elítélő megnyilatkozásoktól, legalább néhány hétig, amíg távirati úton nem tisztázzuk az ügyet. Maclean dandártábornok éppen nálam tartózkodik, de nem egészen három hét múlva ismét Önnél lesz, és beszámol mindarról, amit itt hallott. Arra kérem, legalább az ő visszatérését várja meg. Addig is ismét gratulálok Önnek, amiért oly sok ellenséges hadosztályt köt le számos arcvonalán. Mint Ön is bizonyára tudja, Tito marsall, a háború hamarosan rendkívül intenzív szakaszába ér, s a brit, az amerikai és az orosz csapatok nagy erejű támadást indítanak

a közös ellenség ellen. E csúcsponton ereje teljében kell lennie Önnek is. Nem tudom szavatolni ugyan, hogy az ellenség erejét hamar megtörjük, de kétségkívül van rá esély.

És 24-én:

A miniszterelnök Tito marsallnak 1944. máj. 24.
A király menesztette Purićot és társait, s azt hiszem, a horvát bánnak sikerül meglehetős erőt gyűjtenie maga köré. Az az elképzelésem, hogy ez a kormány húzza meg magát egy darabig, hadd haladjanak az események a maguk útján. Azt hiszem, ez összhangban van azzal a véleménnyel, amelyet Ön fejtett ki első táviratváltásunkban. Üzenetváltásunkról folyamatosan tájékoztatom az oroszokat és az amerikaiakat.
Ha Randolph a közelébe kerül, kérem, adja át neki üdvözletemet. Maclean csakhamar megérkezik. Bárcsak én is elmehetnék Önhöz, de öreg és nehéz vagyok már az ejtőernyős ugráshoz.

És most fordítsuk tekintetünket Jugoszláviáról más, nagyobb térségekben zajló, de nem kevésbé mozgalmas színterekre.

[...]

13 / Felkészülés az „Overlord"-ra

[...] Morgan tábornok és a vezetése alatt álló szövetséges haderőnemközi törzs 1943 egész nyarán megszakítás nélkül munkálkodott a hadművelet tervén. Az egyik előző fejezetben beszámoltam róla, hogyan terjesztették elém a tervet, amikor a quebeci „Kvadráns" értekezletre utaltam. A találkozón nagy vonalakban jóváhagytuk, egyik részletével kapcsolatban azonban ide kívánkozik néhány megjegyzés. A normandiai part elleni első támadás mérete és kiterjedése a rendelkezésre álló partraszálló járművek számától függött. Morgan tábornok utasítása úgy szólt, hogy az első rohamot három hadosztállyal tervezze, s ezeket nyomban további kettő követi. Ő ezért azt tervezte, hogy a három hadosztály a Caen és Carentan közötti partszakaszon szálljon partra. A haderő egy részét Carentantól északra, Cherbourg-hoz közelebb tervezte partra tenni, de kockázatosnak tartotta e csekély haderő megosztását.

A Vire folyó mocsaras torkolatvidékén, Carentan körzetében a támadás két szárnya nehezen tudott volna ugyanis összeköttetésben maradni egymással. Nem kétséges, hogy Morgannek igaza volt. Én persze jobban szerettem volna, ha nagyobb erővel és szélesebb fronton indítjuk meg a támadást, de akkoriban, tíz hónappal a partraszállás előtt nem lehettünk benne biztosak, hogy elegendő partraszálló jármű áll majd rendelkezésünkre.

Az egész partszakaszon egyetlen jelentős kikötő sem volt, s Mountbatten törzse ezért vetette fel a mesterséges kikötők gondolatát. Quebecben eldöntöttük, hogy szükség van rájuk, s tisztáztuk, hogyan valósíthatók meg. E program fejleményeit mindvégig figyelemmel kísértem. Megvalósításával egy szakértőkből és a haderőnemek képviselőiből álló bizottságot bíztunk meg, amelynek élén a hadügyminisztérium részéről Bruce White dandártábornok, a kiváló kultúrmérnök állt. Hatalmas vállalkozás volt ez, s a benne való részvételért sokakat illet nagy elismerés, nem utolsósorban Sir Harold Wernher vezérőrnagyot: az ő feladata volt, hogy összehangolja a különféle érdekeket.

Itt említendő a „Pluto" nevet viselő tenger alatti csővezeték, amely a Wight-szigetről Normandiába, később pedig a Dungenessfoktól Calais-ba szállította az olajat. Mountbatten munkatársai nagy szerepet játszottak ennek és sok más ötletnek a kidolgozásában. Helyszűke miatt nem ismertethetjük azt a sok ügyes szerkezetet, amelyeket a partvonal védelmét szolgáló félelmetes akadályok és aknamezők ellen alkalmaztunk. Harckocsijainkat is felszereltük ilyenekkel, hogy megóvjuk a legénységüket, más szerkezetek a partraszálló járműveket védték. Engem is érdekelt ez a téma, és valahányszor szükségét láttam, személyesen is közbeléptem.

Morgan tábornok és törzse nagy örömmel fogadta, hogy a quebeci találkozó jóváhagyta javaslatainkat. Most már megkezdődhetett a csapatok felkészítése, a különleges felszerelések előállítása. Morgan ezért nagyobb hatáskört kapott, mint amekkorát vezérkari tisztekre szokás bízni.

Már beszámoltam arról a tárgyalásról,[1] amelynek eredményeképpen Eisenhower tábornokot nevezték ki főparancsnokká, Montgomery tábornokot pedig az expedíciós hadsereg parancsnokává. Eisenhower helyettese Tedder repülő marsall lett. Leigh-

[1] Válogatásunkban nem szerepel.

Mallory repülő marsallt nevezték ki a légi hadműveletek parancsnokává, Ramsay tengernagyot pedig a haditengerészeti erők élére. Eisenhower tábornok Bedell Smith tábornokot hozta magával vezérkari főnökének, az ő helyettese pedig Morgan tábornok lett.

Eisenhower és Montgomery egy fontos dologban nem értett egyet Morgan tábornok javaslataival. Nagyobb haderővel és szélesebb fronton akarták megindítani a támadást, hogy nagyobb méretű hídfőállást építhessenek ki, amelyben könnyebb lesz összevonni az áttöréshez szükséges haderőt. Azt is fontosnak ítélték, hogy a tervezettnél korábban foglaljuk el Cherbourg kikötőjét. Három hadosztály helyett ötöt akartak bevetni a támadás első hullámában. Mindebben természetesen nem volt semmi kivetnivaló. Honnan vegyük azonban az ehhez szükséges partraszálló hajókat? Délkelet-Ázsiából már mindent kivontunk, amit lehetett. A Földközi-tengeren két hadosztály szállítására alkalmas partraszálló járművünk volt, ezeket azonban az „Üllő" *(Anvil)*, azaz a dél-franciaországi partraszállás céljára szántuk, amelynek az „Overlord"-dal egy időben kellett megindulnia, és német csapatokat elvonnia északról. Ha az „Üllő"-t csökkenteni kell, akkor olyan gyönge lesz, hogy nem sok hasznát vesszük. Eisenhower tábornok csak márciusban, a brit vezérkari főnökökkel tartott értekezletén jutott végleges döntésre. Az amerikai vezérkari főnökök felhatalmazták, hogy az ő nevükben is nyilatkozzék. Eisenhower nem sokkal korábban járt a Földközi-tengeren, mindent tudott tehát az „Üllő"-ről, most pedig, hogy az „Overlord" főparancsnokának nevezték ki, a legjobb helyzetben volt ahhoz, hogy mindkét hadműveletről véleményt mondhasson. Az a határozat született, hogy egy hadosztály szállítására elegendő partraszálló járművet elvonunk az „Üllő"-től, s ezeket a hajókat az „Overlord"-ban használjuk fel. A második hadosztálynak szánt hajókat úgy tudtuk előteremteni, hogy az „Overlord"-ot a júniusi telihold idejére halasztottuk. Így egy hónapot nyertünk, s ezalatt hajóépítő iparunk elő tudta állítani a szükséges kétéltű járműveket. Ami pedig a pótlólagos haderőt és hadihajókat illeti, úgy döntöttünk, hogy Britannia és az Egyesült Államok további egy-egy hadosztályt szán az „Overlord" céljára, s ezzel ötre nő a bevethető hadosztályok száma. Az Egyesült Államok vállalta továbbá, hogy a maga pótlólagos hadosztályának haditengerészeti fedezetéről is gondoskodik. Így aztán a hadműveletre kijelölt haditengerészeti erőnek nagyjából nyolcvan százalékát adta Nagy-Britannia,

húsz százalékát pedig Amerika. A továbbiakban a módosított és jóval kedvezőbb elképzelések alapján folytatódott a hadművelet tervezése.

Alighogy Marrákesből visszatértem, nyomban tanulmányozni kezdtem az „Overlord" előkészületeinek műszaki részleteit. A Csatorna túlpartján a fronton végig sűrű akadályok húzódtak; kiépített és katonákkal zsúfolt védművek. Az ellenség várt bennünket, de nem tudta, *hol, mikor* és *hogyan* csapunk le. Megkerülhető szárnyak nem voltak, legalábbis vadászgépeink hatótávolságán belül nem. Hajóink sebezhetőbbek voltak, mint valaha, mert az ellenség radarral látta el parti ütegeit. Partra szállt csapatainkat utánpótlással kellett ellátnunk, és közben visszavernünk az ellenség légi és páncélos ellentámadásait. [...]

Ekkor értesültem róla, a „Szeder" *(Mulberry)* néven emlegetett mesterséges kikötők építése elakadt. Ezért január 24-én értekezletet hívtam egybe. Az volt a szándékunk, hogy valamennyi hadosztály partraszállási övezetében egy-egy hullámtörő gátat építünk. Ennek az „Egres" *(Gooseberry)* nevet adtuk. Öt „Egres"-t kellett tehát telepítenünk, s úgy terveztük, hogy idővel kettő beépül majd a mesterséges kikötőkbe. A „Szeder"-terv végrehajtásával megbízott Tennant tengernagy javaslatára úgy döntöttünk, hogy az „Egres" hullámtörő gátakat záróhajókból állítjuk össze, jóllehet emiatt sokkal több járművet kell igénybe vennünk. Ennek a megoldásnak az volt az előnye, hogy az építőelemek gyorsan a helyszínre értek, ott az előre kijelölt helyen elsüllyeszthettük őket, s így csaknem azonnal némi védelmet nyújthattunk hajóinknak. Úgy számítottunk, hogy négy-öt nap elegendő lesz a hullámtörő gátak kiépítésére. A tervek szerint a mesterséges kikötők teljes kiépítéséhez szükséges „Főnix" *(Phoenix)* betonkeszonokat részletekben kellett a helyszínre szállítani, ehhez azonban legalább két hétre volt szükség. Kevés volt a vontatóhajó, ezért elrendeltem, hogy készüljön leltár a készletről. A haditengerészetnek összesen több mint hétezer folyóméter záróhajóra volt szüksége. Ezt csaknem teljes egészében sikerült is előteremtenünk: hetven régi kereskedelmi hajót és négy elavult hadihajót vettünk igénybe. Minthogy a „Szeder"-építés többnyire a britekre hárult, úgy gondoltam, megkérhetjük az amerikaiakat, hogy záróhajókkal segítsenek ki bennünket. Javaslatomra ezt meg is tették, s a hajóknak csaknem felét ők adták. Egyébként a huszonhárom „Bálna" *(Whale)*, azaz úszó móló-

egység építése is jól haladt, de a külső hullámtörő gátakhoz szükséges acél „Bombardon"-ok már műszaki nehézséget okoztak, s ennek megoldása az admiralitásra hárult.

[...]

Attól kezdve, hogy meghatároztuk az expedíciós haderő méreteit, nekiláthattunk az intenzív felkészítésnek. Nem utolsósorban az okozott nehézséget, hogy hol találunk elegendő nagyságú területet. A briteknek és az amerikaiaknak más-más helyszínt jelöltünk ki: a mieink Anglia délkeleti részét, az amerikaiak a délnyugati körzeteket vették birtokukba. A part menti vidékek lakossága készséggel vállalta az ezzel járó kényelmetlenséget. Az egyik brit hadosztály a mellé rendelt haditengerészeti egységekkel együtt korábban a skóciai Moray-öböl körzetében gyakorlatozott. A téli viharok alaposan felkészítették katonáinkat a D-nap viszontagságaira.

Mountbatten tengernagy, majd utóda, Laycock tábornok parancsnoksága alatt a kombinált hadműveleti törzs már régen kidolgozta a partraszállási hadművelet elméletét és gyakorlatát. Ezt kellett most minden érintettnek elsajátítania, túl a korszerű hadviseléshez szükséges általános kiképzésen. A szokásos kiképzés természetesen régóta folyt már Britanniában és Amerikában, a kisebb és nagyobb hadgyakorlatokon, éles lőszerrel. Sok tiszt és katona ekkor indult először ütközetbe, de valamennyien tapasztalt harcosokként viselkedtek.

A végső főpróbákon, amelyek május elején érték el csúcspontjukat, mindhárom haderőnem felhasználta az előző nagyszabású hadgyakorlatok tapasztalatait és természetesen a dieppe-i vállalkozás súlyos tanulságait. Ez a lázas tevékenység persze nem kerülte el az ellenség figyelmét. Ami bennünket illet, nem bántuk, sőt kifejezetten törekedtünk rá, hogy a Doveri-szoros franciaországi oldalán tartózkodó megfigyelők tekintetét magunkra vonjuk, azt akartuk ugyanis elhitetni a németekkel, hogy Calais-nál készülünk partra szállni.

Az ellenségről érkező értesülések fényében terveinket minduntalan módosítanunk kellett. Csapatai fekvéséről és főbb védelmi berendezéseiről, ütegei helyéről, a part menti erődítményekről és lövészárok-rendszerekről természetesen tudomásunk volt, de amikor január végén Rommel vette át a parancsnokságot, a védelmi rendszert jelentősen megerősítették és tovább módosították. Első-

sorban az volt a dolgunk, hogy felfedezzünk minden újfajta akadályt és kidolgozzuk az ellenszerét.

A Csatorna túlpartján zajló fejleményekről állandó légi felderítés tájékoztatott bennünket. És persze más módja is volt a tájékozódásnak. Kis hajókon gyakran ruccantak át felderítő osztagaink a túlpartra, hogy tisztázzanak néhány kétes dolgot, betekintsenek a partvonal mögé, megvizsgálják az új akadályokat, s kipróbálják a part meredekségét és terepviszonyait. Mindezt sötétben kellett végrehajtani, hangtalanul kellett partra szállni, lopakodva végezni el a felderítést, majd idejében visszavonulni.

Bonyolult feladat volt megválasztani a D-napot és a H-órát, vagyis azt a pillanatot, amikor a támadás élén haladó járműnek partot kell érnie. Innen kellett visszaszámítanunk a többi művelet időpontját. Úgy határoztunk, hogy holdfénynél közelítjük meg az ellenséges partvonalat, mert így mind hajóinknak, mind ejtőernyős osztagainknak könnyebb lesz tájékozódniuk. A H-óra előtt rövid napvilágra is szükségünk volt, hogy a kis hajók rendben felsorakozhassanak, s ne legyen baj a lefogó tűz időzítésével. Ügyelnünk kellett azonban arra, hogy a napvilág és a H-óra között ne teljen el túl hosszú idő, különben az ellenség magához tud térni meglepetéséből, és még a partraszállás közben tűz alá tudja venni csapatainkat.

Azután számolni kellett az árapállyal. Ha dagály idején szállunk partra, a víz alatti akadályok megnehezítik a part megközelítését; ha viszont apály idején, akkor a csapatoknak hosszú utat kell megtenniük a víztelen tengerparton. Sok más tényezőt is tekintetbe kellett vennünk, s végül úgy döntöttünk, hogy a dagály előtt három órával szállunk partra. De volt még más gondunk is. A keleti és a nyugati partszakasz között negyvenpercnyi különbséggel állt be a dagály, továbbá az egyik brit partraszállási övezetben sziklazátony is rejtőzött a víz alatt. Övezetenként más-más H-órát kellett kijelölni, és még nyolcvanöt perces eltérés is előfordult.

Holdhónaponként csak három napon voltak együtt az összes megkívánt feltételek. Az Eisenhower tábornok tervében szereplő határnap, azaz május 31-e után az első ilyen háromnapos időszak június 5-e, 6-a és 7-e volt. Június 5-ét választottuk. Ha e három nap bármelyikén kedvezőtlen az időjárás, az egész hadműveletet leg-

alább két héttel el kellett volna halasztanunk, sőt egy egész hónappal, ha ki akartuk volna várni a megfelelő holdállást.

Terveink áprilisra véglegesen kialakultak. A 2. brit hadseregnek Dempsey tábornok alatt három hadosztállyal Caentól északra és északnyugatra kellett partra szállnia. Néhány órával előbb egy légi szállítású hadosztálynak kellett leereszkednie Caentól északra, elfoglalnia az Orne folyó alsó szakaszának hídjait, és fedeznie a keleti szárnyat. A britek jobbszárnyán kellett akcióba lépnie Omar Bradley amerikai tábornok 1. hadseregének: egy hadosztállyal a Vire torkolatától keletre, egy másikkal pedig északra. Az utóbbi támogatására előzőleg két légi szállítású hadosztálynak kellett földet érnie néhány kilométerre ą partvidéktől. Mindkét hadseregnek egy-egy hadosztályközvetlen erősítése volt, behajózva.

A támadás első célpontjai között Caen, Bayeux, Isigny és Carentan szerepelt. Ezek bevétele után az amerikaiaknak a Cotentin-félszigeten át kellett előrenyomulniuk, és észak felé is támadást indítaniuk, Cherbourg elfoglalására. A briteknek kelet felől kellett fedezniük az amerikaiak szárnyát az ellentámadással szemben, teret nyerve Caentól délre és délkeletre, hogy ott repülőtereket építsünk és bevethessük páncélosainkat. Azt reméltük, hogy három hét alatt elérjük a Falaise–Avranches vonalat, és a nagy létszámú erősítéssel keletnek, Párizs felé, északkeletnek, a Szajna felé, nyugatnak, a bretagne-i kikötők felé törhetünk előre.

E tervek sikere azon fordult meg, képesek leszünk-e gyorsan megerősödni a túlparton. Portsmouthban, a főparancsnok főhadiszállásán, a bonyolult hajómozdulatok összehangolására külön szervezetet hoztak létre, s ennek rendelték alá a behajózási kikötőkben a három haderőnem speciális alakulatait. Segítségükkel a túlparton tartózkodó parancsnokok ellenőrizni tudták a hozzájuk érkező utánpótlást. Hasonló szervezet ügyelt fel a légi úton szállított utánpótlásra is. A francia partvidéken létrejövő számos szervezeti egység ellátása és bővítése alapvető fontosságú feladat volt. Csakhamar akkora forgalmat bonyolítottak le, mint egy-egy nagy kikötő.

A haditengerészet azt a feladatot kapta, hogy épségben átszállítsa a Csatornán a hadsereget, s minden rendelkezésre álló eszközzel támogassa a partraszállást, később pedig gondoskodjék róla, hogy a tenger szeszélyei és az ellenség próbálkozásai ellenére időben ér-

kezzen meg a túlpartra az erősítés és az utánpótlás. Ramsay tengernagy két flottaegységnek volt a parancsnoka. A keleti egység Vian tengernagy alatt irányította a brit övezetben zajló tengeri hadműveleteket. Hasonlóan tevékenykedett Kirk amerikai tengernagy az amerikai 1. hadsereg részére. A két parancsnoksághoz öt támadó hajóraj tartozott: mindegyiknek egy-egy hadosztály harcoló alakulatait kellett partra tennie, és olyan különlegesen felszerelt hajóik is voltak, amelyek közvetlen közelről támogatták a partraszállást. Ez volt a támadás kemény magva. A támadó erőket körülfogta és oltalmazta az erős szövetséges haditengerészet és légierő.

A behajózási kikötőkből, amelyek keletről nyugat felé, Felixstowe-tól a Bristoli-öbölig húzódtak, konvojoknak kellett lebonyolítaniuk a szállítást a Wight-sziget közelében kijelölt gyűjtőhelyre. Onnan kellett indulnia a hatalmas hajóhadnak Normandiába. Déli kikötőink zsúfoltsága miatt, valamint azért is, hogy megtévesztő akcióink hatásosabbak legyenek, a haditengerészet nehéz egységeit a Clyde-torkolatban és Belfastnál vontuk össze.

Az átkelő hajókra német tengeralattjárók és könnyű felszíni hajók is leselkedtek, de a fő veszélyt az aknák jelentették. Nagyon fontos feladat volt tehát az aknaszedés. Az átkelési útvonalunkat végig aknazár keresztezte, s nem tudhattuk előre, mihez folyamodik majd az ellenség az utolsó pillanatban magán a támadás helyszínén. Ezért az ellenséges aknazáron át tíz különálló csatornát kellett vágnunk a támadó csapatokat szállító hajókaravánoknak, később pedig az egész övezetet át kell kutatnunk. Huszonkilenc aknaszedő flottillát vontunk össze: mintegy háromszázötven hajót.

Már hetek óta tartott a nagyszabású légioffenzíva, amelynek irányítása a bombázóparancsnokságra volt bízva. Leigh-Mallory repülő főmarsall parancsnoksága alatt a szövetséges taktikai légierő nemcsak segített a nehézbombázóknak az ellenséges közlekedési útvonalak lerombolásában és a harctér elszigetelésében, hanem neki kellett legyőznie, még a szárazföldi ütközet kezdete előtt, az ellenség légierejét is. A D-nap előtt három héten át egyre nagyobb erővel bombázták a német repülőtereket és berendezéseket, a vadászok pedig rajtaütésekkel kényszerítették harcra a vonakodó ellenfelet. A támadáskor a légierő azt a feladatot kapta, hogy kezdetben nyújtson védelmet haditengerészeti erőinknek és hajókaravánjainknak a tengeri és a légitámadásokkal szemben, később semlege-

sítse az ellenség radarberendezéseit, végül pedig kapcsolódjék be a közös bombázóoffenzívába, s ezenkívül vadászgépekkel nyújtson oltalmat a horgonyzóhelyeknek és a parton lévő csapatainknak. Három légi szállítású hadosztályt kellett épségben eljuttatni rendeltetési helyére a sötétség leple alatt, továbbá számos különleges osztagot: ezeknek az volt a dolguk, hogy ösztönzést és lendületet adjanak az elszántan küzdő ellenállási mozgalomnak.

Az első partraszállást fedező bombatámadás nagyon fontos tényező volt. A D-nap előtt számos part menti üteg ellen intéztünk megelőző légitámadást, éspedig nem csupán a partraszállás színterének közelében, hanem megtévesztő céllal végig a francia part mentén. A terv szerint a D-nap előtti éjszakán nehézbombázóink nagy erőkkel támadják azt a tíz legfontosabb ellenséges üteget, amely veszélyeztetheti a partraszállást. Hajnalban közepes bombázók és hajóütegek lépnek működésbe felderítő repülőgépek irányításával, mintegy fél órával napfelkelte után pedig az Egyesült Államok nehéz- és közepes bombázói teljes erővel támadják az ellenséges védelmi berendezéseket. Az egyre terebélyesedő tűzijátékba végül bekapcsolódnak a partraszálló járművekre szerelt legkülönfélébb lövegek és rakéták is.

Természetesen nemcsak azt kellett megterveznünk, amit valóban végre is akartunk hajtani. Az ellenség nyilván megtudja majd, hogy nagyszabású partraszállás van készülőben; titokban kellett tehát tartanunk a támadás helyét és idejét, s el kellett vele hitetnünk, hogy valahol másutt és valamikor máskor lesz a partraszállás. Ez önmagában is rengeteg fejtörést és intézkedést igényelt. A partvidéket zárt övezetnek nyilvánítottuk, megszigorítottuk a cenzúrát, egy meghatározott naptól kezdve késleltettük a levelek továbbítását, megtiltottuk, hogy a külföldi követségek rejtjelezett táviratokat küldjenek, sőt még diplomáciai küldeményeiket is csak késéssel továbbítottuk.

Legfőbb megtévesztő manőverünk az volt, hogy úgy tettünk, mintha a Doveri-szoroson készülnénk átkelni. Még ma sem volna helyes elárulni mindazokat a módszereket, amelyeket alkalmaztunk az ellenség megtévesztésére, de tény az, hogy bevetettünk mindent: színlelt csapatösszevonásokat hajtottunk végre Kentben és Sussexben; egész flottányi hajómakettet gyűjtöttünk össze a

Cinque Ports-ban;[1] partraszállási hadgyakorlatokat rendeztünk a közeli partokon; sűrítettük a rádióadásokat. Több földi és légi felderítést végeztünk azokon a helyeken, ahová nem készültünk, mint azokon, ahová valójában készültünk. Az eredmény csodálatra méltó volt. A német főparancsnokság szilárdan hitt azoknak az értesüléseknek, amelyeket előzékenyen a rendelkezésére bocsátottunk. Rundstedt, a nyugati front főparancsnoka meg volt győződve róla, hogy a Doveri-szoros lesz a célunk.

Már az első két napon százhetvenhatezer embert, húszezer járművet és több ezer tonna készletet kellett behajóznunk, s ennek a hatalmas haderőnek már az összevonása is óriási feladat volt. Ez elsősorban a hadügyminisztériumra és a vasútigazgatásra hárult, s ők nagy sikerrel birkóztak meg vele. A Britannia-szerte állomásozó csapatokat a déli grófságokba kellett szállítani: az Ipswichtől Cornwallig és a Bristoli-öbölig húzódó sávba. A három légi szállítású hadosztályt, amelynek még a partraszállás előtt kellett leereszkednie Normandiában, azok körül a repülőterek körül vonták össze, ahonnan aztán bevetésre indultak. A parttól távolabb fekvő összevonási övezetekből az alakulatok az előre meghatározott sorrendben vonultak a partközelben fekvő rendezőtáborokba, hogy felkészüljenek a beszállásra. A rendezőtáborokban hajójuk befogadóképessége szerint meghatározott nagyságú osztagokba szerveződtek. Ezután minden egyes katona megtudta, mi lesz a feladata. Ettől kezdve egyikük sem hagyhatta el a tábort. A táborokat a beszállás helyszínének közvetlen közelében helyezték el. A beszállás helyszíne vagy kikötő volt, vagy úgynevezett „kemény part", azaz kibetonozott partszakasz, amelyről könnyen fel lehetett szállni a kisebb hajókra. Itt várták őket a haditengerészet hajói.

Rendkívül valószínűtlennek látszott, hogy ez a sok tengeri és szárazföldi mozgás elkerülje az ellenség figyelmét. Számos csábító célpontot nyújtottunk az ellenséges légierőnek, ezért megtettünk minden óvintézkedést. Csaknem hétezer löveg és rakéta és több mint ezer léggömb oltalmazta a helyszínen tartózkodó tömérdek embert és járművet. A Luftwaffénak azonban nyoma sem volt. Mennyire más volt a helyzet négy évvel korábban! A honi polgárőrség végre megkapta azt a méltó feladatot, amelyre oly hosszú éveken át oly

[1] A francia partokkal szemben fekvő öt kiváltságos angol kikötő - Dover, Sandwich, Romney, Hythe, Hastings - összefoglaló neve.

türelmesen várt. Számos körzetben átvette a légelhárítás és a partvédelem feladatát, s ezenkívül sok rutinmegbízatást és biztonsági feladatot is magára vállalt, hogy annyival is több katonánk vehessen részt a csatában.

Végül egész Dél-Anglia egyetlen hatalmas katonai táborrá vált, s ezt a tábort kiképzett és felkészült férfiak népesítették be, akik alig várták, hogy átkeljenek a vízen, és összemérjék erejüket a németekkel.

[...]

14 / A támadás előestéjén

Május 15-én, hétfőn, három héttel a D-nap előtt még egy utolsó értekezletet tartottunk Montgomery londoni főhadiszállásán, a Szent Pál iskolában. A király, Smuts tábornagy, a brit vezérkari főnökök és az expedíció parancsnokai, valamint törzsük számos vezető tisztje volt jelen. A színpadra külön emelvényt szereltek, és arra állították fel a normandiai partvidék és a közvetlen hátország térképét, hogy a közönség jól láthassa, a hadműveletek tervét elmagyarázó magas rangú tisztek pedig körüljárhassák és megjelölhessék a térképen a főbb pontokat.

Az értekezletet Eisenhower tábornok nyitotta meg, s a délelőtti ülés végén Őfelsége mondott beszédet. Én is felszólaltam, s többek között kijelentettem: „Szilárdan e vállalkozás mellett állok." [...] Utána Montgomery emelkedett szólásra és nagy hatású beszédet mondott. A haditengerészet, a szárazföldi hadsereg és a légierő számos parancsnoka következett ezután, majd a hadtápszolgálat főnöke ismertette, milyen bonyolult előkészületek történtek a partra teendő csapatok ellátására. Döbbenetes mennyiségű holmit sorolt fel, s eszembe jutott, hogy Andrew Cunningham tengernagy elbeszélése szerint a „Fáklya" hadművelet első hullámában fogorvosi székeket is partra tettünk Algírnál. Elmondta például, hogy kétezer tisztet és hivatalnokot szállítunk át azzal a feladattal, hogy naplót vezessenek, majd az alábbi táblázatban látható adatokat ismertette. Ezekből kiderült, hogy húsz nappal a partraszállás után – a D+20. napon – 4,77 emberre jut majd egy jármű. Minden egyes járműhöz vezetőre is szükség volt, továbbá a járművek számával arányosan nőtt a karbantartó személyzet létszáma.

	Egyesült Államok		Nagy-Britannia		Összesen	
	járművek	személyzet	járművek	személyzet	járművek	személyzet
D+20.	96 000	452 000	93 000	450 000	189 000	902 000
D+60.	197 000	903 000	168 000	800 000	365 000	1 703 000
Továbbá a veszteségek pótlása						

Ezek a számok a harci járműveket, így a lövegeket, a páncélautókat és a harckocsikat is magukban foglalták ugyan, de túlságosan élénken élt még az emlékezetemben a túlzsúfolt anziói hídfőállás esete, s ezért némi gondolkodás után megkértem Ismayt, keresse fel Montgomeryt s tudassa vele, hogy aggasztóan magasnak találom a gépkocsik és a mindenféle nem harci járművek számát. Ismay eleget is tett kérésemnek, s május 19-én, pénteken, amikor látogatást tettem a tábornok főhadiszállásán, ezt az ügyet is szóba hoztuk. Erről a beszélgetésről téves tájékoztatás került forgalomba. Eszerint Montgomery állítólag azzal vezetett be a szobájába, hogy nem beszélhetek törzsének tisztjeivel, és lemondással fenyegetőzött arra az esetre, ha a tizenkettedik órában mindenáron meg akarnám változtatni a berakodási arányokat. Az elbeszélés szerint erre én állítólag beadtam a derekamat, majd közöltem a tisztekkel, hogy parancsnokuk tilalma miatt nem beszélhetek velük, és kimentem a szobából. Alighanem helyes lesz most beszámolnom róla, hogy mi is történt valójában.[1]

Vacsorára érkeztem, s Montgomery azt kérte, hadd beszéljen velem négyszemközt. Bementem a szobájába, s bár pontosan nem emlékszem az elhangzottakra, annyi biztos, hogy elmagyarázta, milyen nehéz volna tizenhét nappal a D-nap előtt megváltoztatni a berakodási arányokat. Abban azonban biztos vagyok, hogy sem ekkor, sem más alkalommal, amikor a háború ideje alatt tárgyaltunk egymással, nem fenyegetőzött lemondással, továbbá, hogy a törzsével sem kerültem semmiféle összetűzésbe. Az efféle magatartást nem lettem volna hajlandó eltűrni. Megbeszélésünk után (mindösszesze nyolcad-kilencedmagunkkal) leültünk vacsorázni. A többiek többnyire a tábornok legközvetlenebb munkatársai voltak. A beszélgetés a legbarátságosabb hangnemben zajlott le, s amikor később a tábornok megkért, hogy mint más nagy csaták előtt, ezúttal

[1] Vö.: *Montgomery tábornagy emlékiratai.* Budapest, 1981. 233. skk.

is jegyezzek be valamit a naplójába, az alábbi, azóta már másutt is publikált szavakat írtam bele: „A nagy kaland előtt, amelyről e lapok tanúskodnak, kifejezem azt a meggyőződésemet, hogy minden a legjobban alakul, és a hadsereg szervezettsége és felszerelése méltó lesz katonái bátorságához és parancsnokuk géniuszához."

Hadd jegyezzem meg azonban, hogy ma is túlságosan magasnak tartom a szállító járművek arányát az átkelés első szakaszában részt vevő harcosok létszámához képest, és úgy vélem, hogy ez növelte a hadművelettel járó kockázatot és nehezítette a terv végrehajtását.

Volt egy másik terv is, amely közel állt a szívemhez. Franciaország felszabadítása volt a célunk, s nemcsak kívánatosnak, hanem helyénvalónak is látszott, hogy már a hadművelet korai szakaszában egy francia hadosztályt is partra tegyünk és közöljük a francia néppel, hogy hadseregének katonái ismét hazájuk földjén harcolnak. A Leclerc tábornok parancsnoksága alatt álló francia 2. páncéloshadosztály kitüntette magát Észak-Afrikában, és én már március 10-én kifejeztem de Gaulle tábornoknak azt a reményemet, hogy katonái részt vesznek majd a legnagyobb csatában. Időközben a vezérkari főnökök alaposan megtárgyalták az ügyet. Eisenhower örömmel fogadta, hogy rendelkezésére áll majd ez a hadosztály, amelyet Wilson tábornok nem szándékozott bevetni a riviérai támadásban. Már csak az volt a kérdés, hogyan tudjuk Angliába szállítani és idejében felszerelni. Magukat a csapatokat elég könnyen lehetett szállítani, felszerelésüknek és járműveiknek azonban nehéz volt helyet szorítani a hazafelé tartó hajókon. A brit és az amerikai vezérkari főnök, továbbá az algíri szövetséges főhadiszállás közötti többszöri levélváltás nyomán a Földközi-tengerről hazafelé tartó partraszálló járművek a hadosztály felszerelésének jelentős részét fedélzetükre vették, április 4-én azonban a vezérkari főnökök azt jelentették, hogy még mindig hiányzik vagy kétezer jármű. Ha brit járművekkel láttuk volna el a franciákat, nagyon megnöveltük volna Eisenhower karbantartási gondjait, főhadiszállása pedig néhány nappal később kijelentette, hogy amerikai járműveket sem az Egyesült Királyságból, sem az Egyesült Államokból nem tud előteremteni. Úgy látszott tehát, hogy a franciák a bevetendő járművek teljes számához képest aránylag csekély számú jármű hiánya miatt csak jóval a partraszállás után vehetnek részt a harcokban. Emiatti csalódottságomat Eden is osztotta, s május 2-án levélben személyes kéréssel fordultam Eisenhower tábornokhoz.

A miniszterelnök Eisenhower tábornoknak 1944. máj. 2.
Kérem, hogy nagy tömegű járműparkjából gondoskodjék arról a néhány szállítóeszközről, amelyre a Leclerc-hadosztálynak szüksége van, s így adjon valódi jelentőséget a franciák hazatérésének. Hadd emlékeztessem az anziói számokra: százhuszonötezer ember szállítására keserves fáradsággal huszonháromezer járművet tettünk partra, majd alig tizennyolc kilométert tettek meg.
Bocsássa meg, hogy ezzel a kéréssel fordulok Önhöz. Tudom, hogy alaposan megfontolja és mérlegre teszi, mielőtt elutasítaná.

A válasz megnyugtatóan hangzott:

Eisenhower tábornok a miniszterelnöknek 1944. máj. 10.
Igen alaposan megvizsgáltam a Leclerc-hadosztály szállítási helyzetét és törzsem munkatársai megvitatták a kérdést Leclerc tábornokkal.
Mint megállapítottam, a hadosztály mintegy ezernyolcszáz járműve, köztük csaknem valamennyi lánctalpas és páncélos jármű már megérkezett vagy május 15-éig megérkezik. Mintegy kétezer-négyszáz további jármű átszállítása van hátra, négyszáz híján azonban június 12-ére ezeknek is Angliában kell lenniük, s június 22-ére az utolsó négyszáz is megérkezik. Leclerc tábornok tudatta, hogy a kiképzéshez elegendő felszereléssel rendelkezik, és az amerikai 3. hadseregtől, amelyhez beosztották, további segítséget kap. Ellátási helyzetét általában jónak ítéli meg, s a járműveinek megérkezése után fennmaradó kisebb hiányok pótlásáról, többek között a karbantartásról, amerikai forrásból gondoskodunk. Megítélésem szerint a hadosztály behajózási és felszerelési ütemterve lehetővé teszi, hogy mielőtt a harcba indul, hozzájusson mindenhez, amihez kell.

Így hát minden elrendeződött, és az a menetelés, amely a Csádtónál kezdődött, most Párizs felé folytatódott, hogy majd Berchtesgadenben érjen véget.

A D-nap közeledtével a feszültség nőttön-nőtt. Még semmi jele nem volt, hogy az ellenség felfedezte volna titkunkat. Április végén kisebb sikert aratott ugyan, sikerült ugyanis elsüllyesztenie két hadgyakorlatozó amerikai harckocsiszállító hajót, de úgy látszott, nem hozza összefüggésbe az esetet partraszállási terveinkkel. Májusban felfedeztük, hogy a cherbourg-i és Le Havre-i könnyű haditengeré-

szeti erők némi erősítést kaptak, a Csatornán pedig erősödött az aknarakó tevékenység, de az ellenség általában véve nem mutatott különösebb aktivitást, szemlátomást arra várva, hogy kiderüljön, mire készülünk.

Az események most már gyorsan és akadálytalanul közeledtek a végkifejlethez. A május 15-i értekezlet után Őfelsége a gyülekezési kikötőkben meglátogatta a támadó erőket. Május 28-án közöltük a beosztott parancsnokokkal, hogy a D-napot június 5-ére tűztük ki. Ettől kezdve a támadás valamennyi résztvevője „zárlat" alá került a hajókon, a parti táborokban és a gyülekezési pontokon. A postaforgalom szünetelt, s a rendkívüli személyes ügyeket kivéve minden magántermészetű üzenet tilos volt. Június 1-jén Ramsay tengernagy vette át a Csatornán a hadműveletek irányítását, s a honi kikötők haditengerészeti főparancsnokait neki rendelték alá.

Úgy gondoltam, nem volna rossz, ha e történelmi csata tüzérségi előkészítését valamelyik cirkálóhajórajunkról tekinteném végig. Megkértem hát Ramsay tengernagyot, hogy dolgozza ki az erre vonatkozó tervet. Úgy intézte, hogy a *Belfast* vegyen majd fedélzetére a D-nap előestéjén. A Clyde felől jövet megáll majd a Weymouth-öbölben, s aztán teljes sebességgel csatlakozik a hajórajhoz. A *Belfast* a középső brit erő mellé rendelt bombázóhajók egyike volt, s a terv szerint a fedélzetén töltöttem volna az éjszakát, hajnalban pedig megtekintettem volna a támadást. Ezután rövid szemleutat tettem volna a tengerpart mentén, gondosan ügyelve a nem aknátlanított tengeri területekre, majd az ágyúzás után lőszerért visszatérő egyik romboló fedélzetén mentem volna vissza Angliába.

Ramsay tengernagy mindenesetre kötelességének tartotta, hogy a főparancsnokkal tudassa, mi van készülőben. Eisenhower tiltakozott ellene, hogy ekkora kockázatot vállaljak, mondván, hogy főparancsnoki minőségében nem vállalhatja érte a felelősséget. Mint őmaga is megírta, azt üzentem neki, hogy elfogadtuk ugyan a támadó brit erők főparancsnokának – s a haditengerészetnél a britek a teljes haderő négyötödét adták –, nem ismerjük el azonban, hogy joga volna megszabni, kit vehetnek a fedélzetükre a királyi haditengerészet brit hajói. Ezt ugyan belátta, de ismét kifejtette, hogy az ügy csak tovább növeli gondjait. Ezt mind az eseményekhez, mind kapcsolatunkhoz képest túlzásnak tartottam. Nekem is megvolt a magam felelőssége, és úgy gondoltam, magamnak kell eldöntenem, hova mehetek, hova nem. Ezzel pontot is tettünk az ügyre.

Csakhogy a dolog újabb fordulatot vett, s erről most Őfelsége engedélyével beszámolok. Mint minden héten, a D-nap előtti kedden (május 30-án) is a királynál ebédeltem, s Őfelsége megkérdezte tőlem, hol akarom tölteni a D-napot. Elmondottam, hogy az egyik cirkálóhajóraj fedélzetéről akarom megtekinteni a tüzérségi előkészítést. Őfelsége nyomban rávágta, hogy ő is ott szeretne lenni. A légitámadásokat leszámítva a jütlandi csata óta nem volt ellenséges tűzben, és felvillanyozta a lehetőség, hogy megismételheti ifjúkori élményeit. Alaposan meggondoltam a dolgot, és végül hajlandó voltam a kabinet elé terjeszteni. Megállapodtunk azonban, hogy előbb Ramsay tengernaggyal vitatjuk meg.

Időközben azonban a király arra a következtetésre jutott, hogy egyikünknek sem szabad odamennünk. [...]

Június 1-jén du. 3.15-kor a király Sir Alan Lascelles kíséretében megjelent az admiralitás térképszobájában, ahol én és Ramsay tengernagy vártuk. A tengernagynak ekkor még nem volt tudomása róla, hogy esetleg a király is hajóra szállna, s elmagyarázta, hogy mi lesz a *Belfast* feladata a D-nap reggelén. Szavaiból megértettem, hogy a hajó utasai nagy kockázatot vállalnak, és egyúttal igen keveset látnak a csatából. Ezután megkértük a tengernagyot, hogy néhány percre vonuljon vissza, s ezalatt elhatároztuk, hogy kikérjük véleményét arról az elképzelésről, amelynek értelmében Őfelsége is tengerre szállna a *Belfast* fedélzetén. A tengernagy nyomban közölte, hogy ezt ellenezné. Ekkor kijelentettem, hogy kötelességemnek tartom kikérni a kabinet véleményét, tudomására hozni a tengernagy véleményét a vállalkozás veszélyeiről, és hozzáfűztem, hogy határozott véleményem szerint a miniszterek nem ajánlják majd Őfelségének, hogy hajóra szálljon. Ramsay ekkor eltávozott. A király azt mondta, hogy ha neki nem helyes hajóra szállnia, akkor nekem sem helyes. Azt feleltem, hogy honvédelmi miniszteri minőségemben kötelességemet teljesíteni szállok hajóra. Sir Alan Lascelles, aki a király szavai szerint „nagyon savanyú képet vágott", azt mondta: „Őfelsége gondját nagyban növelné, ha arról kellene értesülnie, hogy miniszterelnöke a Csatorna fenekén tartózkodik." Erre kifejtettem, hogy már mindent megszerveztünk, s különben is elhanyagolhatónak tartom a kockázatot. Sir Alan ekkor megjegyezte, hogy tudomása szerint a Korona egyetlen minisztere sem hagyhatja el az országot az uralkodó engedélye nélkül. Mire azzal vágtam vissza, hogy erről nincs is szó, mert Őfelsége egyik hajójának fe-

délzetén leszek. Erre Lascelles azt válaszolta, hogy az a hajó jóval a területi vizeken kívül fog tartózkodni. Ezután a király visszatért a Buckingham-palotába. [...]

Megjegyzem, hogy előzetes megítélésem helyesnek bizonyult, s a kiszemelt cirkálóhajóraj semmilyen rendkívüli veszélyben nem forgott. Útja végül egyetlenegy áldozatot sem követelt. Szót sem érdemelt volna ez az eset, ha Eisenhower tábornok nem tette volna akaratlanul is téves beállításban közhírré.[1]

És ha már itt tartunk, hadd jegyezzem fel, milyen véleményem alakult ki hosszú évek tapasztalata alapján az efféle dolgokról. Ha valakinek a legmagasabb poszton háború idején súlyos és félelmetes döntésekben kell részt vennie, szüksége lehet arra a felfrissülésre, amit egy-egy kalandból meríthet. Szüksége lehet továbbá arra a vigaszra is, hogy ha már annyi más embert küld a halálba, legalább valamelyest osztozik velük a veszedelemben. Személyes érdeklődésének körét bővíti, következésképp cselekvőképességét növeli, ha közvetlen kapcsolatba kerül az eseményekkel. Közvetlen és közvetett első világháborús tapasztalataim meggyőztek róla, hogy a hadvezérek és más magas rangú parancsnokok jól teszik, ha időnként személyesen ismerkednek meg a csatatéren uralkodó helyzettel. Számos olyan fájdalmas hibának voltam tanúja, amely abból az ostoba elméletből eredt, hogy az értékes emberek életét nem szabad kockára tenni. Senki sem óvta nálam gondosabban személyes biztonságát, úgy gondoltam azonban, hogy a háborúról alkotott felfogásommal és az ügyek vitelével elegendő tekintélyt szereztem hozzá, hogy szabadon ítélhessem meg, mit kell tennem egy ilyen személyes ügyben.

Az időjárás aggasztóra fordult. A napsütést bizonytalan idő váltotta fel, június 1-jétől kezdve naponta kétszer ültek össze a parancsnokok, hogy megvitassák az időjárás-jelentést. Az első ülés elé terjesztett jelentés a D-napra rossz időt ígért és alacsony felhőzetet. Ez pedig közvetlenül érintette a légierőt, mert mind a bombatámadásokat, mind a légi szállítású alakulatok bevetését hátráltatta. Ugyanaznap este a Clyde-öbölből kifutottak az első hadihajók, Portsmouthból pedig az a két zseb-tengeralattjáró, amelyre a partraszállási övezet kitűzését bízták. Június 3-a kevés jó hírrel köszön-

[1] Eisenhower, *i. m.* 247. sk.

tött be. A mérsékelten hullámzó tengert erősödő nyugati szél korbácsolta fel, a felhők pedig sűrűsödtek és lejjebb ereszkedtek. A június 5-i előrejelzés semmi jót nem ígért.

Aznap délután Bevin és Smuts tábornagy társaságában leutaztam Portsmouthba és megtekintettem számos, Normandiába induló csapatunk behajózását. Látogatást tettünk az 50. hadosztály parancsnoki hajóján, majd motorossal hajóztunk végig a Solent-szoroson, és sorra felszálltunk az ott horgonyzó hajókra.

Visszafelé vezető utunkon megálltunk Eisenhower tábornok táborában és jó hadiszerencsét kívántunk neki. Ezután visszatértünk a vonathoz, s elfogyasztottuk igen kései vacsoránkat. Vacsora közben Bedell Smith a telefonhoz hívatta Ismayt, és közölte vele, hogy az idő egyre rosszabbra fordul, s a hadműveletet valószínűleg huszonnégy órával el kell halasztani. Eisenhower június 4-én hajnalig vár a végleges döntéssel. Addig is a hatalmas hajóhad egységei az előzetes ütemterv szerint folytatják a kihajózást.

Ismay visszatért és közölte a lehangoló hírt. Azok, akik látták a Solent-szorosban felsorakozó hajóhadat, úgy érezték, a hadjárat immár éppoly feltartóztathatatlan, mint egy lavina. Szorongató volt a tudat, hogy ha a rossz idő tartósnak bizonyul, és az indulást június 20-a utánra kell halasztani, akkor legalább újabb két hétig kell várnunk, mire ismét egybeesik a Hold és az árapály kedvező állása. Közben a csapatok mind megkapták már a parancsot. Szóba sem jöhetett, hogy a végtelenségig ott szorongjanak az apró hajók fedélzetén. És akkor hogyan akadályozhatjuk meg, hogy kiszivárogjon az akció híre?

A mindenkit eltöltő szorongásnak azonban a vonaton felállított vacsoraasztal körül semmi látható jele nem volt. Smuts tábornagy beszédes kedvében volt, s elmesélte, hogyan adták meg magukat a búrok Vereenigingnél 1902-ben. Elmondta, mint beszélte rá társait, hogy ne folytassák az értelmetlen harcot, hanem adják meg magukat a briteknek. Legjobb barátai kerültek szembe vele, gyávának és defetistának nevezték, élete legnehezebb órája volt az. Végül is sikerült keresztülvinnie akaratát, elment Vereenigingbe és megkötötte a békét. Ezután a tábornagy a második világháború kitörése utáni élményeit elevenítette fel: ekkor át kellett mennie a képviselőház üléstermén az ellenzékhez, és saját miniszterelnökével kellett szembeszállnia, aki semleges akart maradni.

Fél kettő körül tértünk nyugovóra. Ismay azt mondta, ő inkább

ébren várja meg a reggeli értekezlet eredményét. Minthogy nem tehettem semmit az ügyben, azt kértem, ne ébresszenek fel, ha megvan a döntés. Hajnali 4.15-kor Eisenhower ismét összeült a többi parancsnokkal, és meghallgatta a meteorológusok baljós jelentését: borult ég, alacsony felhőzet, erős délnyugati szél, eső, mérsékelt hullámzás. 5-ére még rosszabb időt jeleztek. Eisenhower nehéz szívvel elrendelte, hogy huszonnégy órával halasszák el a támadást, és a hatalmas hajóraj a gondosan előkészített terv szerint megkezdte a visszakozást. A tengeren lévő konvojok megfordultak, a kisebb hajók alkalmas kikötőkben kerestek menedéket. Mindössze egy százharmincöt kis hajóból álló nagy rajhoz nem jutott el az üzenet, de ezt is sikerült utolérni és visszafordítani anélkül, hogy az ellenség gyanút fogott volna. Nehéz napja volt ez a part mentén felsorakozó partraszálló járművekben kuporgó sok ezer embernek. A legnagyobb távolságot a nyugati kikötőkből induló amerikaiaknak kellett megtenniük, s őnekik jutott a legnagyobb szenvedés.

Aznap reggel öt óra körül Bedell Smith ismét felhívta Ismayt, megerősítette a halasztás hírét, s azzal Ismay is nyugovóra tért. Fél órával később felébredtem és érte küldettem. Közölte velem a hírt, s mint mondja, szótlanul fogadtam. [...]

Eden megjött de Gaulle tábornokkal, aki akkor érkezett Algírból. Közöltem de Gaulle-lal, hogy a küszöbönálló hadművelet miatt tartottam szükségesnek a látogatását. Táviratilag nem értesíthettem erről, de úgy éreztem, országaink közös történelme megköveteli, hogy a britek és az amerikaiak ne kezdjék el Franciaország felszabadítását anélkül, hogy ne tájékoztatnák róla a franciákat. Eredetileg közvetlenül a D-nap előestéjére szerettem volna meghívni, de az időjárás miatt huszonnégy órával, talán még többel is el kellett halasztanunk a támadást. Ez súlyos tény. Harmincöt hadosztály és négyezer hajó gyűlt össze a kikötőkben és a táborokban, s a támadás első hullámában részt vevő százötvenezer katona már hajóra szállt. Jelentős részük rendkívül kényelmetlen körülmények között, kisméretű hajókon szorong. Tizenegyezer repülőgépünk áll készenlétben, közülük nyolcezer indul majd bevetésre, ha az időjárás megengedi. Ezután kifejtettem, mennyire fájlaljuk, hogy bombáznunk kell a francia vasútvonalakat, és francia életeket kell kioltanunk, kisebb létszámú gyalogságunk van azonban, mint a németeknek, és másként nem tudnánk megakadályozni, hogy erősítést

küldjenek és túlerőbe kerüljenek, mielőtt még kiépítenénk arcvonalunkat.

A tábornok tüskés hangulatban volt. Azt kérte, hogy minden korlátozás nélkül küldhessen saját rejtjelzésű táviratokat Algírba. Egy nagy birodalom elismert feje lévén, mint mondta, lehetetlen, hogy ne legyen joga szabadon üzeneteket váltani. Biztosítékot kértem, hogy jelenlévő munkatársain kívül senkinek sem hoz tudomására katonai értesüléseket a készülődő támadásról. De Gaulle kijelentette, hogy az olaszországi hadműveletek miatt feltétlenül minden korlátozás nélkül kapcsolatban kell maradnia Algírral, mire elmagyaráztam, hogy én csak az „Overlord"-ról beszélek. Ezek után elébe tártam terveinket. Miután ezt megköszönte, megkérdeztem, hajlandó volna-e nyilvános üzenetben fordulni Franciaországhoz, mihelyt a hajóhad elindul. Vilma királynő, valamint Hákon norvég király vállalta, hogy üzenetet intéz a népéhez, ugyanígy más olyan országok uralkodói is, amelyeknek területén az ellenség számít a támadásunkra, és remélem, hogy ő is hajlandó lesz rá. Igennel válaszolt.

Ekkor Eden szólt közbe, mondván, hogy gondolatainkat teljes mértékben a küszöbönálló nagy hadművelet tölti be, de ebéd után talán hasznos lesz bizonyos politikai ügyeket is megvitatnunk. Elmagyaráztam, hogy régóta levelezek az Elnökkel, aki már régebben szerette volna, ha a tábornok látogatást tesz az Egyesült Államokban, de újabban a jelek szerint már nem ragaszkodik hozzá olyan nagyon. Talán az tett rá rossz benyomást, ahogy a tábornok Giraud-val bánt. Az Elnök Giraud-val állapodott meg a francia csapatok felszereléséről, de azóta Giraud-t elmozdították a posztjáról. De Gaulle erre azt válaszolta, hogy pillanatnyilag inkább Angliában van a helye, semmint Washingtonban. Figyelmeztettem rá, hogy a „felszabadított Franciaország" egy ideig talán csak néhány, ellenséges tűz alatt lévő katonát jelent, s Edennel együtt határozottan sürgettük, hogy mihamarabb tegyen látogatást Rooseveltnél. De Gaulle kijelentette, hogy készséggel hajlandó erre, s ezt közölte is az Elnökkel, de fontosnak tartja tisztázni, ki fogja kormányozni a felszabadított Franciaországot. Erről már régen, az előző év szeptemberében meg kellett volna állapodni.

Ez a megjegyzés arra késztetett, hogy kertelés nélkül beszéljek. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia hajlandó sok ezer katonájának életét kockára tenni Franciaország felszabadításáért. Hogy

de Gaulle elmegy-e Washingtonba vagy sem, az ő dolga, de ha a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság és az Egyesült Államok között szakadás állna be, akkor mi csaknem teljesen bizonyosan az amerikaiak oldalára állnánk. Ami a felszabadított Franciaország kormányzását illeti, ha de Gaulle tábornok Franciaország birtoklevelét akarja megkapni az Elnöktől, a válaszunk nemleges lesz. Ha viszont ahhoz kéri közbenjárásunkat, hogy az Elnök a bizottságot tekintse első számú franciaországi tárgyalópartnerének, erre igennel válaszolunk. De Gaulle azt felelte, megérti, hogy ha az Egyesült Államok és Franciaország között nézeteltérés támad, akkor Nagy-Britannia az Egyesült Államok oldalára áll. A beszélgetés ezzel a nem éppen szívélyes megjegyzéssel ért véget.

Nem sokkal később Eisenhower erdei főhadiszállására kísértem de Gaulle-t, s ott a tábornok igen szertartásos fogadtatásban részesült. Ike[1] és Bedell Smith egymást múlták felül udvariasságban, majd Ike a térképsátorba vezette de Gaulle-t, és húszperces előadásban ismertette vele az akció egész tervét. Ezután visszatértünk különvonatomhoz. Úgy gondoltam, hogy de Gaulle velünk vacsorázik majd és együtt térünk vissza Londonba, hiszen ez a leggyorsabb és legkényelmesebb megoldás. Ő azonban kihúzta magát, és közölte, hogy francia tisztjeinek társaságában inkább autóba száll.

Csigalassúsággal vánszorogtak az órák, míg végül június 4-én este 9.15-kor újabb sordöntő értekezlet kezdődött Eisenhower főhadiszállásán. Az időjárás továbbra is rossz volt, inkább decemberhez illett volna, mintsem júniushoz, a meteorológusok azonban némi reményt láttak rá, hogy 6-án reggel átmeneti javulás áll be. Előrejelzésük úgy szólt, hogy később még visszatér a rossz idő, és nem mondható meg előre, meddig tart. Eisenhower az előtt a kétségbeejtő választás előtt állt, hogy vagy vállalja az azonnali cselekvés kockázatát, vagy legalább két héttel elhalasztja a támadást, s parancsnokainak tanácsára merészen – és mint kiderült, okosan – úgy határozott, hogy nem állítja le a hadműveletet, a végleges döntést azonban csak másnap reggel hozza meg. Június 5-én hajnali négy órakor aztán elvetette a kockát: június 6-ára tűzte ki az invázió kezdetét.

Utólag méltán kelt bennünk csodálatot ez a döntés. Az események tökéletesen igazolták, és jórészt ennek volt köszönhető a meg-

[1] Eisenhower beceneve.

lepetésből származó értékes előny. Ma már tudjuk, hogy a német meteorológus tisztek azt jelentették főparancsnokságuknak, hogy június 5-én és 6-án a viharos időjárás miatt nem valósítható meg a partraszállás, s a rossz idő még napokig eltarthat. A szövetséges légierő rendkívül eredményes fellépését és megtévesztő terveink kiválóságát dicséri, hogy ezeket a nagyszabású és összetett hadmozdulatokat úgy tudtuk végrehajtani, hogy az éber és elszánt ellenség nem vette észre.

Június 5-én egész nap gyülekeztek a támadó élt szállító konvojok a Wight-szigettől délre kijelölt találkozóhelyen. Onnan indult el végtelen folyamban a francia partok felé, az aknaszedő hajók nyomában, a szövetséges haditengerészeti és légierőktől minden oldalról oltalmazva az a hatalmas hajóhad, amelynél nagyobb még nem kelt útra partjainkról. A háborgó tenger súlyos megpróbáltatás volt a csata előestéjén a csapatoknak, különösen azoknak, amelyek a kisebb hajókban zsúfolódtak össze. A hatalmas hadműveletet mégis szinte egy díszszemle pontosságával hajtottuk végre, s ha volt is veszteségünk útközben, főleg a vontatott kis hajók között, sem ez, sem a késedelem nem befolyásolta észrevehetően az eseményeket.

Védelmi hálózatunk végig a partvonalon a legmagasabb fokú készültségben állt. A honi flotta riadókészültségben figyelte a német felszíni hajók minden esetleges mozdulatát, az ellenséges partvidék felett pedig Norvégiától a Csatornáig repülőgépeink tartottak őrjáratot. Távolabb, a nyílt tengeren, partjainktól nyugatra és a Vizcayai-öbölben a partvidéki légi parancsnokság nagy erejű kötelékei teljesítettek őrszolgálatot, hajórajok és rombolók támogatásával. Hírszerző szolgálatunk jelentette, hogy a Vizcayai-öbölben több mint ötven német tengeralattjárót vontak össze, hogy beavatkozzanak, ha eljön az ideje. És most ütött az óra.

Elérkeztünk hát ahhoz a pillanathoz, amelyet a nyugati hatalmak joggal tekintenek a háború csúcspontjának. Nem lehetett kétségünk afelől, hogy bármilyen hosszú és nehéz út áll is előttünk, a végső győzelem a miénk lesz. Afrikát megtisztítottuk az ellenségtől. Indiát megvédtük az inváziótól. Japán rájött, hogy túlfeszítette erejét, és kiábrándultan megkezdte a visszavonulást határai mögé. Ausztrália és Új-Zéland felől elhárult minden veszedelem. Olaszország immár a mi oldalunkon harcolt. Az orosz seregek kiűzték a német betolakodókat országuk földjéről. Hitler elvesztette mindazt, amit három éve oly gyors ütemben ragadott el az oroszoktól, s hoz-

zá emberben és felszerelésben iszonyú veszteségeket szenvedett. A Krím-félsziget felszabadult. A front elérte Lengyelország határait. Románia és Bulgária kétségbeesetten igyekezett elkerülni a keleti győztes bosszúját. Küszöbön állt a nyugat-európai partraszállással egybehangolt új orosz offenzíva. Az admiralitás térképtermében ért az örvendetes hír, hogy elfoglaltuk Rómát. A Csatornán át megindult a hatalmas hadművelet Franciaország felszabadítására. Minden hajónk a tengeren volt. Az óceánokon és a levegőben mi voltunk az urak. A hitleri zsarnokság sorsa megpecsételődött.

Most megpihenhettünk egy pillanatra, hálatelt szívvel, és reménykedve. Nemcsak azt reméltük, hogy mienk lesz a győzelem minden arcvonalon és mindhárom elemben, hanem azt is, hogy biztonságos és boldog jövő vár a meggyötört emberiségre.

VI. kötet
Diadal és tragédia

A kötet tárgya:

HOGYAN DIADALMASKODTAK
A NAGY DEMOKRÁCIÁK,
HOGY AZTÁN ÚJRA ELKÖVETHESSÉK
AZOKAT AZ OSTOBASÁGOKAT,
AMELYEK EGYSZER MÁR KIS HÍJÁN
A VESZTÜKET OKOZTÁK

Első könyv
A győzelem árhulláma

1 / A D-nap

A D-nappal, 1944. június 6-ával véget értek a történelem legnagyobb szabású partraszálló hadműveletének hosszú hónapokon át tartó előkészületei. A D-napra virradó éjszakán a konvojok hatalmas seregei és kísérő hajóik az ellenség tudta nélkül megindultak az aknamezőkön át vágott csatornákon a Wight-szigettől a normandiai partok felé. A RAF nehézbombázói ötezer-kétszáz tonnányi bombát dobtak le a betonállásokba telepített ellenséges partvédelmi ütegekre. Hajnalhasadáskor az Egyesült Államok légiereje lépett a színre és támadta az ellenség egyéb partvédelmi állásait, majd a közepes bombázókon és a vadászbombázókon volt a sor. Június 6-án huszonnégy óra alatt a szövetséges repülők több mint 14 600 bevetésben vettek részt. Légi fölényünket mi sem mutatja jobban, mint hogy az ellenség a partraszállás övezetében alig száz nappali bevetésre volt képes. Éjfél után három légi szállítású hadosztály ért földet a túlparton: a 6. brit légi szállítású hadosztálynak Caentól északkeletre kellett hídfőállást elfoglalnia a folyón túl a város és a tenger között, két amerikai légi szállítású hadosztálynak pedig Carentantól északra támogatnia kellett a partraszállást és feltartóztatnia a Cotentin-félszigetre tartó ellenséges tartalék előretörését. Helyenként a légi szállítású hadosztályok a tervezettnél nagyobb területre szóródtak szét, de a kitűzött célt valamennyien elérték. Amikor a kis és nagy hajók hajnaltájban kezdtek csatasorba rendeződni a támadás előtt, a hadszíntér valósággal díszszemlére emlékeztetett. Egy ellenséges torpedónaszád-támadás elsüllyesztett egy norvég rombolót, ezenkívül azonban hajóink nem ütköztek ellenállásba. Sőt a parti ütegek még a haditengerészeti tüzérségi előkészítésre is csupán rendszertelen és pontatlan tűzzel válaszoltak. A taktikai meglepetés terve vitathatatlan sikerrel járt. A kétéltű járművek és a csapatszállító hajók gyalogsággal, harckocsikkal, önjáró tüzérséggel, sokféle fegyverrel és a part menti akadályok eltávolítására kiképzett műszaki alakulatokkal mind rajokba rendeződtek és a part

felé tartottak. A hajók fedélzetén ott voltak az úszó DD-harckocsik is: ez volt az első nagyszabású harci bevetésük. Az előző napi vihar után még haragos volt a tenger, s partraszállás közben jó néhány úszó harckocsi odaveszett.

A rombolók és a partraszálló járművekre szerelt ágyú- és rakétaütegek össztüzet nyitottak a partvédelmi állásokra, a nyílt tengerről pedig a csatahajók és a cirkálók lövegei fogták le a védő ütegek tüzét. Egészen amíg az első partraszálló járművek másfél kilométerre meg nem közelítették a partot, a szárazföldi ellenállás csekély volt, akkor azonban hevesebbé vált az aknavetők és a géppuskák tüze. A hullámverés és a víz alatti akadályok és aknák miatt veszedelmes vállalkozás volt a partraszállás, sok hajó tönkre is ment, miután partra tette csapatait, de az előretörés folytatódott.

A gyalogság nyomban a partraszállás után gyorsan tört célja felé, s egy helyet kivéve mindenütt jó ütemben haladt előre. Bayeux-től északra, az Omaha partszakaszon az V. amerikai hadtest heves ellenállásba ütközött. Szerencsétlen véletlen folytán az ellenséges védelmi állásokat itt egy nem sokkal előbb feltöltött és riadókészültségbe helyezett német hadosztály vette át. Szövetségeseink csak egész napon át tartó igen heves harc árán tudtak megkapaszkodni, és csak hetedikén, több ezer fős veszteség árán indulhattak meg a szárazföld belseje felé. Ha nem sikerült is minden kitűzött célt elérnünk, s ha Caenban szilárdan tartotta is magát az ellenség, a hadvezetés végül is kielégítőnek minősítette a támadás első két napjának eredményeit.

A Vizcayai-öbölből német tengeralattjárók tömege indult el, s vállalva a kockázatot a felszínen haladt nagy sebességgel, hogy megakassza a partraszállást. De támadásuk nem ért készületlenül bennünket. A Csatorna nyugati bejáratát számos repülőgép őrizte, s ez védelmi rendszerünknek még csak az első vonala volt. Mögötte a haditengerészet erői fedezték a partraszállás nyugati szárnyát. A német tengeralattjárók tehát nagy erejű védelembe ütköztek és rajta is vesztettek. A sorsdöntő első négy napon repülőgépeink hatot elsüllyesztettek közülük, további hatot pedig megrongáltak. A partraszállásban részt vevő konvojok meg sem érezték a támadást, s zavartalanul, elhanyagolható veszteségekkel haladtak tovább céljuk felé. Ettől kezdve a tengeralattjárók már óvatosabban bocsátkoztak harcba, de nem több sikerrel.

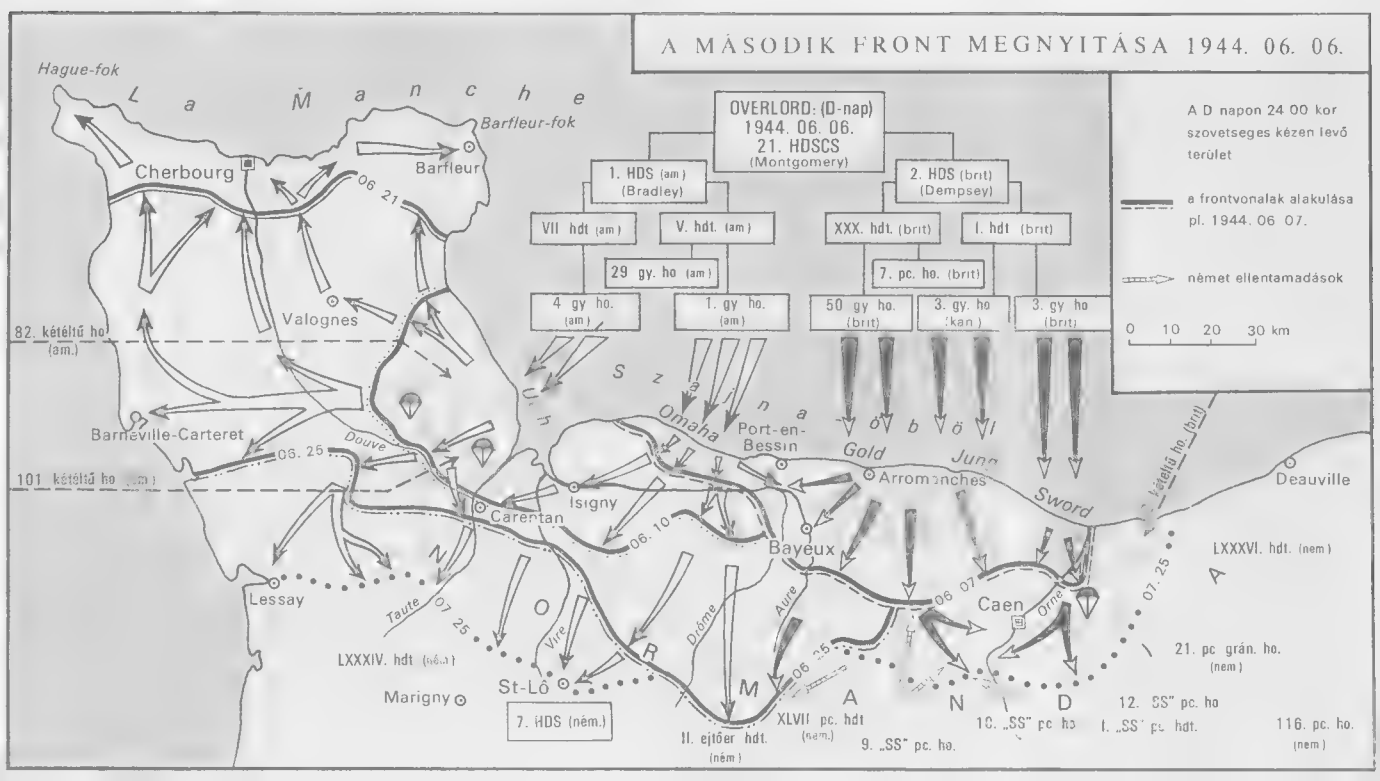
A MÁSODIK FRONT MEGNYITÁSA 1944. 06. 06.
Hague-fok
La Manche
Barfleur-fok
Cherbourg
Barfleur
06. 21
Valognes
82. kétéltű hd (am.)
Barneville-Carteret
Douve
06. 25
101. kétéltű hd (am.)
Carentan
Isigny
06. 10
Lessay
Taute
07. 25
LXXXIV. hdt (ném.)
Marigny
St-Lô
7. HDS (ném.)
Vire
Drôme
Aure
06. 25
11. ejtőer hdt. (ném.)
XLVII pc. hdt (nem.)
9. „SS" pc. hd.
Szajna
Omaha
Port-en-Bessin
Gold
Juno
Sword
Arromanches
Bayeux
06. 07
Caen
Orne
10. „SS" pc. hd.
1. „SS" pc. hdt.
12. „SS" pc. hd
116. pc. hd. (nem.)
21. pc grán. hd. (nem.)
LXXXVI. hdt. (nem.)
07. 25
Deauville
1. kétéltű hd. (brit)
OVERLORD: (D-nap)
1944. 06. 06.
21. HDSCS
(Montgomery)
1. HDS (am.) (Bradley)
2. HDS (brit) (Dempsey)
VII hdt (am.)
V. hdt. (am.)
29 gy. hd (am.)
4 gy hd. (am.)
1. gy hd. (am.)
XXX. hdt. (brit)
I. hdt (brit)
7. pc. hd. (brit)
50 gy hd. (brit)
3. gy. hd (kan.)
3. gy hd (brit)
A D napon 24 00 kor szovetseges kézen levő terület
a frontvonalak alakulása pl. 1944. 06 07.
német ellentamadások
0 10 20 30 km

Június 6-án délben azzal a kéréssel fordultam az alsóházhoz, hogy „hivatalosan is vegyen tudomást a hírről, hogy az Alexander tábornok parancsnoksága alatt harcoló szövetséges seregek felszabadították Rómát". A hír már az előző este nyilvánosságra került. Mindenki tudott már arról is, hogy megkezdődött a franciaországi partraszállás, és emiatt nagy volt az izgalom az alsóházban. Én mindamellett jó tíz percen át beszéltem az olaszországi hadjáratról és méltattam az ott harcoló szövetséges seregek érdemeit. Miután így egy kicsit kínpadra vontam a képviselőket, ekképpen folytattam:

Közölnöm kell a Házzal továbbá, hogy a mára virradó éjszaka és a kora hajnali órákban nagyszabású partraszállások sorozata kezdődött az európai kontinensen. A felszabadító támadás színtere ezúttal a francia partvidék. Több mint négyezer nagyobb és több ezer kisebb hajóból álló hatalmas hajóhad kelt át a Csatornán. Az ellenséges vonalak mögött nagy létszámú légi szállítású alakulatok indítottak sikeres hadműveleteket, és a partraszállás a tengerpart számos pontján most is folyik. A parti ütegek javát sikerült elnémítanunk. A tengeri akadályok a vártnál kisebb nehézséget okoztak. Az angol-amerikai szövetséges csapatok hadműveleteit tizenegyezer élvonalbeli repülőgép támogatja, s a légiflotta a csata szükségletei szerint vehető igénybe. Részletekbe természetesen nem bocsátkozhatom. Az arcvonalról gyors egymásutánban érkeznek a jelentések. Ez idáig a részt vevő csapatok parancsnokai azt jelentették, hogy minden a terv szerint alakul. Méghozzá micsoda terv szerint! A hatalmas vállalkozás kétségkívül a legbonyolultabb és legnehezebb hadművelet, amelyet valaha is végrehajtottak. Számításba kellett vennünk az árapályt, a szelet, a hullámzást, a légi és tengeri látótávolságot, a lehető legszorosabb összhangba kellett hoznunk a szárazföldi, a légi- és a tengeri erők tevékenységét. Mindeközben olyan körülményekkel is számot kellett és kell vetnünk, amelyek nem mind láthatók előre.

Máris joggal remélhetjük, hogy sikerült a taktikai meglepetés, és hogy a harcok még egy sor további meglepetést tartogatnak az ellenségnek. A most megkezdett támadás mérete és hevessége hosszú heteken át egyre tovább nő majd, de a hadműveletek várható menetéről most nem bocsátkozom találgatásokba. Egyvalamit azonban máris közölhetek: a szövetséges seregek tökéletes egységben cse-

lekszenek. Fegyverbarátságban élünk amerikai barátainkkal. Eisenhower tábornok, a főparancsnok, akárcsak helyettesei, valamint Montgomery tábornok, az expedíciós haderő parancsnoka teljes bizalmunkat élvezi. Személyes tapasztalatból mondhatom, hogy az elmúlt napokban hajóra szálló csapataink elszántsága és harci szelleme felemelő élményt nyújtott. Felszerelésben, tudományos felkészülésben és előrelátásban minden tőlünk telhetőt megtettünk, és tisztikarunk, valamint az Egyesült Államok és Britannia kormánya a legeltökéltebben munkálkodik tovább az új, hatalmas front megnyitásán.

Aznap délután már úgy láttam, hogy beszámolhatok Sztálinnak is:

A miniszterelnök Sztálin marsallnak 1944. jún. 6.
Minden jól kezdődött. Az aknákat, az akadályokat és a parti ütegeket már java részben leküzdöttük. Nagy arányokban és igen eredményesen vetettünk be ejtőernyős csapatokat. A gyalogság partraszállása gyorsan halad, sok harckocsi és önjáró löveg már a parton van.
Az időjárási kilátások elviselhetők, javuló tendenciát mutatnak.[1]

A válasz nem váratott magára sokáig, és rendkívül fontos jó hírt is tartalmazott:

Sztálin marsall a miniszterelnöknek 1944. jún. 6.
Az „Overlord" hadművelet kezdetének sikeréről szóló értesítését megkaptam. Ez a hadművelet mindannyiunkat megörvendeztet, s további sikerekre nyújt reményt.
A szovjet csapatok nyári támadása a teheráni konferencián létrejött egyezménynek megfelelően június közepén kezdődik az egyik fontos frontszakaszon. A szovjet csapatok általános támadása szakaszonként fog kibontakozni a hadseregek egymás után következő támadásba lendülése útján. A támadó hadműveletek június végén és július folyamán a szovjet csapatok általános támadásába csapnak majd át.

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 269.

Nem fogom elmulasztani, hogy idejében tájékoztassam Önt a támadó hadműveletek menetéről.[1]

Amikor ez a távirat megérkezett, éppen részletes beszámolót készültem küldeni Sztálinnak a partraszállás menetéről.

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1944. jún. 7.*

1/ ... Az „Overlord" tekintetében teljes mértékben meg vagyok elégedve a ma, június 7-én délig kialakult helyzettel. Csak egyetlen parti körzetben voltak komoly nehézségek, ahol amerikaiak szálltak partra, de már itt is megszűntek. Az ellenség hátában, a szárnyakon szerencsésen földet értek a húszezer főnyi ejtőernyős csapatok, s minden egységük kapcsolatot teremtett a tenger felől partra szállt amerikai és brit csapatokkal. Veszteségeink csekélyek. Mintegy tízezer ember elvesztésével számoltunk. Reméljük, ma estig a parton lesz a negyedmillió ember nagyobbik része, speciális hajókkal partra tett vagy saját szerkezetükkel, úszva partot ért jelentős számú páncélos erőkkel (harckocsikkal) együtt. Ez utóbbi harckocsitípusban különösen az amerikai frontszakaszon meglehetősen jelentős veszteségeket szenvedtünk annak következtében, hogy a hullámok felborították ezeket az úszó harckocsikat. Most erős ellentámadások várhatók, de számítunk páncélos fölényünkre, no meg természetesen légi fölényünkre, valahányszor felhőtlen lesz az ég.

2/ Tegnap késő este tankcsatára került sor Caen körzetében a mi frissen partra szállt páncélos erőink és az ellenség 21. páncélgránátos-hadosztályának ötven harckocsija közt, amelynek eredményeképpen az ellenség megfutamodott, s otthagyta a csatamezőt. Most akcióba lép a brit 7. páncéloshadosztály, s néhány nap alatt feltétlenül megszerzi nekünk a fölényt. Arról van szó, hogy mekkora erőt tudnak bevetni ellenünk a következő héten. Az időjárás a Csatorna körzetében, úgy látszik, nem akadályozza majd partraszállásunk folytatását. Valójában az időjárás biztatóbbnak látszik, mint azelőtt. A parancsnokok mind meg vannak elégedve, mert a csapatok partra tétele valójában jobban ment, mint vártuk.

3/ Különösen bizalmas. Úgy tervezzük, hogy igen rövid idő alatt két nagy előre gyártott kikötőt rendezünk be a Szajna torkolatának széles öblében. Ezekhez a kikötőkhöz hasonlót még nem látott a vi-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 270.

lág. Nagy óceánjárók is kirakodhatnak majd itt, s a sok kikötőhelyen keresztül utánpótlást juttathatunk el a harcoló csapatokhoz. Ez az ellenség számára teljesen váratlanul történik majd, s lehetővé teszi, hogy az időjárási viszonyoktól függetlenül igen jelentős készleteket halmozzunk fel. Reméljük, hogy a hadműveletek során hamarosan elfoglaljuk Cherbourg-t.

4/ Másfelől az ellenség gyorsan és nagymértékben összpontosítja majd erőit, s a harc elkeseredett lesz, arányai pedig egyre növekedni fognak. Változatlanul reméljük, hogy a D+30. időpontig mintegy huszonöt hadosztályt vethetünk be, segédcsapataikkal együtt, amikor is frontunk mindkét szárnya a tengerre fog támaszkodni, és a frontnak legalább három jó kikötője lesz: Cherbourg s a két előre gyártott kikötő. Ezt a frontot állandóan ellátjuk majd utánpótlással, és egyre szélesíteni fogjuk, és reméljük, hogy később hozzákapcsolhatjuk a Bresti-félszigetet. De mindez függ a háború véletlenszerűségeitől, amelyeket Ön, Sztálin marsall, olyan jól ismer.

5/ Reméljük, hogy ez a sikeres partraszállás és a római győzelem, amelynek gyümölcseit még be kell gyűjtenünk az elvágott hun hadosztályoktól, megörvendezteti az Önök vitéz katonáit, mindazon terhek után, amelyek rájuk nehezedtek, s amelyeket az Önök országának határain túl senki nem érzett át jobban, mint én.

6/ A fentebb elmondottak lediktálása után kaptam meg az „Overlord" sikeres kezdetéről szóló üzenetét, amelyben a szovjet csapatok nyári támadásairól ír. Szívélyesen köszönöm. Remélem, figyelembe veszi, hogy mi soha egyetlen kérdést sem tettünk fel Önöknek, mert teljesen megbízunk Önben, az Önök népében és az Önök csapataiban.[1]

Sztálin ezt válaszolta:

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1944. jún. 9.*

Június 7-i üzenetét, amelyben az „Overlord" hadművelet sikeres kibontakozásáról értesít, megkaptam. Mindannyian köszöntjük Önt s a bátor brit és amerikai csapatokat, és szívből kívánunk további sikereket.

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 270–272.

A szovjet csapatok nyári támadásának előkészületei befejezéshez közelednek. Holnap, június 10-én kezdődik nyári támadásunk első szakasza a leningrádi fronton.[1]

[...]

Lássuk most, mai ismereteink szerint, az ellenség felkészülését és terveit. A Németalföldtől a Vizcayai-öbölig, onnan pedig a délfranciaországi partvidékig terjedő atlanti fal főparancsnoka Rundstedt tábornagy volt, s hatvan hadosztály állt a rendelkezésére. Alatta Rommel tartotta a Hollandiától a Loire-ig terjedő partszakaszt. 15. hadserege tizenkilenc hadosztállyal Calais és Boulogne térségét védte, 7. hadseregének kilenc gyalog- és egy páncéloshadosztálya pedig Normandiában állomásozott. Az egész nyugati frontnak tíz páncéloshadosztály állt rendelkezésére, s ezek Belgiumtól Bordeaux-ig elszórva helyezkedtek el. Milyen különös is, hogy a németek, most, hogy védekezésre kényszerültek, ugyanazt a hibát követték el, mint 1940-ben a franciák, vagyis széttagolták az ellentámadásra alkalmas legerősebb fegyverüket!

Amikor január végén Rommel átvette új posztját, elégtelennek találta a védelmi intézkedéseket, és energikus fellépésével sokat javított rajtuk. A partvidék mentén körkörös védelemre alkalmas betonerődítmények sorakoztak, továbbá, elsősorban a magas vízállás szintje alatt, sűrű aknamezők és különféle akadályok épültek ki. Beépített lövegek néztek a tenger felé, és tábori tüzérség fedezte a partot. Nem épült ki ugyan összefüggő második védelmi vonal, a hátország falvait azonban alaposan megerődítették. Rommel elégedetlen volt az elért eredménnyel, s ha több idő áll rendelkezésére, megnehezítette volna a dolgunkat. A levegőből és a tengerről indított bombatámadásaink nem sok betonerődítményt romboltak le, zavart okoztak azonban a védelemben, amelynek csökkentették tűzerejét, és a radarrendszerben is.

A németek riasztórendszerét teljesen megbénítottuk. Calais-tól Guernsey-ig a németek legalább százhúsz nagy radarberendezést állítottak fel, hogy felderítsék konvojainkat és irányítsák a parti ütegeket. A radarokat negyvenhét állomásra csoportosították. Valamennyit felfedeztük és rakétakilövő repülőgépeinkkel oly sikeres támadásokat intéztünk ellenük, hogy a D-nap előestéjén már egy-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 272.

hatoduk sem volt működőképes. Ami használható maradt közülük, azt az „Ablak" néven ismert sztaniolcsíkokkal vezettük félre: a csíkokkal egy Fécamp-tól keletre tartó konvojt szimuláltunk, s így eltereltük a radarok figyelmét az igazi partraszállásról. [...]

Valóban figyelemre méltó teljesítmény volt, hogy az ellenséget meglepte a támadás ideje és helye. A német főparancsnokság úgy értesült, hogy aznap túlságosan viharos lesz a tenger, s partraszálló hadművelet nem jöhet számításba, ráadásul a légi felderítés sem jelentette, hogy a brit partok mentén több ezer hajó összevonása folyik. Június 5-én reggel Rommel elhagyta főhadiszállását, hogy látogatást tegyen a Berchtesgadenben időző Hitlernél,[1] s amikor megindult a támadás, ő Németországban tartózkodott. Korábban a németek sokat vitatkoztak arról, vajon melyik fronton indítják meg a szövetségesek a támadást. Rundstedt mindvégig arra számított, hogy a főtámadást a Doveri-szoroson keresztül indítjuk meg, mert ez a legrövidebb tengeri útvonal és ez a partszakasz esik a legközelebb Németország szívéhez. Rommel hosszú ideig egyetértett vele. Hitler és törzse azonban olyan jelentéseket kaphattak, amelyek azt állították, hogy Normandia lesz a fő hadszíntér. A bizonytalanság még a partraszállás után is tovább tartott. Hitler egy teljes, döntően fontos napot veszített, mire rászánta magát, hogy a két legközelebbi páncéloshadosztállyal megerősítse a frontot. A német hírszerzés alaposan túlbecsülte az Angliában rendelkezésre álló hadosztályok és csapatszállításra alkalmas hajók számát. Adatai szerint erőforrásainkból bőven telt volna még egy nagyszabású partraszállásra, elképzelhetőnek tartották tehát, hogy Normandia csak egy előzetes és másodrendű hadszíntér. Június 19-én Rommel azt jelentette von Rundstedtnek, hogy „...nagyszabású partraszállás várható a Csatorna mentén húzódó arcvonalon a Gris-Nez-fok két oldalán vagy a Somme és Le Havre között",[2] s ezt a figyelmeztetését egy héttel később is megismételte. Így tehát csak július harmadik hetében, vagyis a D-nap után hat héttel irányítottak tartalék erőket a Doveri-szoros partján állomásozó 15. hadsereg soraiból délre, a csata színterére. A D-nap előtt és után életbe léptetett megtévesztő intézkedéseink-

[1] Churchill téved. Rommel június 4-én, vasárnap reggel családi látogatásra utazott haza az Ulm melletti Herrlingenbe.

[2] Chester Wilmot: *The Struggle for Europe.* New York–London, 1952. 318.

kel éppen efféle zavart kívántunk előidézni. Csodálatos volt a siker, és nagyon nagy hatást gyakorolt a csata kimenetelére.

Június 10-én Montgomery tábornok azt jelentette, hogy eléggé biztosan megvetette már a lábát a túlparton, és kész fogadni látogatásomat. Így hát Smuts, Brooke, Marshall tábornok és King tengernagy társaságában felszálltam különvonatomra és elindultam Portsmouthba. A három amerikai vezérkari főnök már június 8-án Londonba repült, hogy kéznél legyen, ha sürgős és fontos katonai döntést kellene hozni. Portsmouthban egy brit és egy amerikai romboló várt ránk. Smutsot, Brooke-ot és engem az előbbi, Marshall tábornokot, King tengernagyot és munkatársaikat pedig az utóbbi vette fedélzetére, majd ki-ki baj nélkül megérkezett a maga frontszakaszára. Ahogy partraszálló járművünkből kikecmeregtünk, a tengerparton Montgomery magabiztos mosollyal üdvözölt. Serege már tíz-tizenkét kilométerre hatolt be a szárazföld belsejébe. A tüzérségi tűz és a harci tevékenység elhanyagolható volt, az idő pompás. Áthajtottunk csekélyke, de termékeny normandiai birtokunkon. Kellemes látványt nyújtott a dús vidék. A mezőket a napfényben sütkérező vagy kényelmesen ballagó vörös-fehér foltos tehenek lepték el. A szemlátomást vidám és jól táplált helybeliek lelkesen integettek az út mentén. Montgomery a tengerparttól vagy nyolc kilométernyire egy pázsittal és tavacskákkal övezett kastélyban rendezte be főhadiszállását. Az ellenség felé néző sátorban költöttük el az ebédet. A tábornok ugyancsak vidám hangulatban volt. Megkérdeztem, milyen messze vagyunk az arcvonaltól. Azt mondta, hogy öt kilométernyire. Erre azt kérdeztem, sikerült-e összefüggő arcvonalat kiépítenie. „Nem" - felelte. „Mi szavatolja akkor - kérdeztem -, hogy egy portyázó német páncélososztag nem tör ránk ebéd közben?" Azt mondta, nem hiszi, hogy tartanunk kellene tőle. Törzstisztjeitől megtudtam, hogy az előző éjszaka heves bombatámadás érte a kastélyt; valóban jó néhány tölcsér éktelenkedett körülötte. Közöltem vele, hogy túl sokat kockáztat, ha ez a merészség szokásává válik. Egyszer-egyszer, rövid időre minden megengedhető, de a szokás, az ismétlés háború idején, ha csak lehet, kerülendő. Két nappal később odébb is költözött, igaz, hogy közben ő is, a törzse is kapott még egy adaggal.

Minden rendben volt, harcoknak néhány légiriadótól és a légvédelmi lövegek robajától eltekintve semmi jele. Keresztül-kasul bejártuk szűk hídfőállásunkat. Különösen nagy érdeklődéssel szem-

léltem meg Port-en-Bessin, Courseulles és Ouistreham helyi forgalomra épített kikötőjét. A nagy átkelés terveiben nemigen vettük számításba ezeket a kis kikötőket. Igen értékes szerzeménynek bizonyultak azonban, s csakhamar napi kétezer tonna rakományt tudtak fogadni. Ezek a már ismert, kellemes tények jártak a fejemben, miközben hol autón, hol gyalog bejártuk friss hódításunk érdekes, de bizony nagyon is szűkös területét.

Smuts és Brooke társaságában a *Kelvin* rombolón indultam haza. Ott volt a fedélzeten Vian tengernagy: ő volt az arromanches-i kikötő védelmére rendelt hajórajok és könnyű járművek parancsnoka. Azt javasolta, tekintsük meg, hogyan lövik a brit balszárnyat fedező csatahajóink és cirkálóink a németek hadállásait. Elhaladtunk hát a tizennyolc kilométer távolságból tüzelő két csatahajó között, majd a mintegy tizenhárom kilométerről tüzelő cirkálók között is, és csakhamar hat-hét kilométernyire találtuk magunkat a sűrű erdővel borított partvidéktől. Hajóink komótosan és folyamatosan lőtték a partvidéket, de az ellenség nem viszonozta a tüzet. Amikor éppen visszafordultunk volna, így szóltam Vianhoz: „Ha már ilyen közel vagyunk, miért ne pörkölnénk mi is oda nekik, mielőtt hazatérnénk?" „Máris" – felelte, s egy-két perc múlva valamennyi lövegünk tüzet nyitott a csendbe burkolózó partvidékre. Természetesen jóval az ellenséges tüzérség hatótávolságán belül voltunk, s mihelyt elsütöttük ágyúinkat, Vian elrendelte, hogy a romboló forduljon meg és teljes sebességgel távolodjék el a parttól. Csakhamar túl is voltunk a veszélyen, s ismét áthajóztunk a cirkálók, majd a csatahajók vonalán. Sem azelőtt, sem azóta nem voltam olyankor Őfelsége valamely hajójának fedélzetén, amikor éppen „vadul" tüzelt, ha ugyan ez a helyes kifejezés. A tengernagyot csodáltam sportos vállalkozó szelleméért. Smuts is el volt ragadtatva. A Portsmouthba vezető négyórás úton az igazak álmát aludtam. Egy szó, mint száz, igazán érdekfeszítő és élvezetes nap volt.

[...]

Mihelyt időt tudtam szakítani rá, ismét tájékoztattam a fejleményekről két nagy társamat.

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1944. jún. 14.*

... Hétfőn, mint Ön az újságokból talán már tudja is, meglátogattam a brit frontszakaszt. A harcok szünet nélkül folynak, akkor is tizennégy hadosztályunk volt harcban a mintegy százhúsz kilométeres

fronton. Velük szemben az ellenségnek tizenhárom hadosztálya áll, de ezek korántsem olyan erősek, mint a mieink. Az ellenség sietve erősítéseket vet be a hátországból, de mi, véleményünk szerint, a tengeren jóval gyorsabban szállítjuk az erősítést. Csodálatos látványt nyújt a part mentén csaknem nyolcvan kilométerre terjedő hajóváros, amely a jelek szerint biztonságban van a légitámadásoktól, sőt az egészen közel ólálkodó tengeralattjáróktól is. Reméljük, hogy bekerítjük Caent, s ott esetleg foglyokat is ejtünk. A foglyok száma két nappal ezelőtt tizenháromezer volt, ami több, mint amennyi veszteséget addig elesettekben és sebesültekben szenvedtünk. Ezért elmondhatjuk, hogy az ellenség csaknem még egyszer annyi veszteséget szenvedett, mint mi, noha mi az egész idő alatt támadtunk. A tegnapi nap folyamán az előrehaladás teljesen kielégítő volt, bár az ellenség ellenállása a stratégiai tartalékok bevetésének arányában erősödik. Egészen valószínűnek tartom az ütközet olyan arányúvá fejlesztését, hogy júniusban és júliusban mindkét fél részéről körülbelül egymillió ember vesz majd benne részt. Számításunk szerint augusztus közepére kétmillió emberünk lesz ott. Kívánok Önöknek minden jót, és sok sikert Karéliában.[1]

Ugyanaznap az Elnöknek többféle dologról is írtam, egyebek között de Gaulle franciaországi látogatásáról is, amelyet úgy szerveztem meg, hogy előzőleg nem kértem ki Roosevelt véleményét. Így folytattam:

Hétfőn remek napot töltöttem a tengerparton és valamivel beljebb. Hatalmas tömegű hajó sorakozik a part mentén, több mint nyolcvan kilométernyi hosszúságban. A mesterséges kikötők egyre jobban védik őket az időjárás viszontagságai ellen. Szinte valamennyi alkotórészük tökéletesen bevált, s csakhamar megbízható menedéket nyújtanak majd rossz idő esetére. Légi- és tengeralattjáró-elhárító erőnk láthatóan igen megbízható oltalmat nyújt hajóinknak. Szorgalmas munkával töltött nap után rombolónkkal megközelítettük a hunokat és odacsördítettünk nekik egyet, válaszra azonban nem méltattak, pedig csak öt kilométernyire voltunk tőlük.
Marshall és King velem együtt tért vissza vonaton. Nagyon megnyugtatta őket, amit az amerikai oldalon tapasztaltak, s Marshall

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 275.

kedves hangú táviratot kanyarított Mountbattennek arról, hogy milyen sok új tengeri jármű köszönhető az ő szervező munkájának, és milyen nagy hasznukat vettük. Egyik régebbi táviratában Ön az „elképesztő" kifejezést használta. Meg kell mondanom, csakis ez a szó illik mindarra, amit személyesen tapasztaltam, s úgy hiszem, ezzel az Ön tisztjei is egyetértenének. A szállítás olyan csodálatosan simán megy, hogy háborúban még sosem láttunk ehhez hasonlót. De azért sok még a tennivalónk, s azt hiszem, több katonára lesz szükség. Olyan csata van kibontakozóban, amelyben jó egymilliós seregek állnak majd egymással szemben. A vezérkari főnökök most azt fontolgatják, hogyan oszthatnánk el legjobban erőinket a Földközi-tenger és az „Overlord" között.
Bárcsak Ön is itt lehetne!

2 / Normandiától Párizsig

A partraszállás után a szövetségesek első dolga az volt, hogy megszilárdítsák a partvidék védelmét, és a partraszállási hadműveletek helyszínéről előretörve folyamatos acvonalat építsenek ki. Az ellenség makacsul ellenállt, és nem volt könnyű legyűrni. Az amerikai frontszakaszon a Carentan környéki mocsarak és a Vire torkolatvidéke is nehezítette csapatmozdulatainkat, de a terep másutt is kedvezett a gyalogsági védelemnek. A Normandia nagy részét borító *bocage*[1] temérdek kis parcellából áll, amelyeket mély árkok és magas sövények koronázta töltések választanak el egymástól. A támadás tüzérségi támogatását hátráltatja a jó megfigyelési pontok hiánya, s amellett harckocsikat is nehéz volt bevetni. Mindvégig a gyalogságnak kellett megvívnia a harcot, és minden kis parcella valóságos erődítménnyé válhatott. Mégis jó ütemben haladtunk előre, azt az egyet leszámítva, hogy Caent nem sikerült elfoglalnunk. Ez a kicsi, de híres város csakhamar hosszú napokon át tartó elkeseredett harcok színterévé vált. Nemcsak azért volt fontos elfoglalnunk, mert a várostól keletre fekvő terep alkalmas volt leszállópályák építésére, hanem elsősorban azért, mert ez volt egész haditervünk kulcsa. Montgomery úgy tervezte, hogy az amerikai csapatok, balszárnyukkal Caenra támaszkodva, balra fordulnak. De a város a németek számára is éppen ugyanolyan fontos volt. Ha itt áttörjük

[1] Cserjés (franciául).

az arcvonalukat, az egész 7. hadsereg délkeletnek, a Loire felé szorul vissza, s folyosó nyílik közte és a tőle északra álló 15. hadsereg között. Más szóval, megnyílik az út Párizs felé. Ezért aztán Caen heteken át szüntelen támadások és a lehető legelszántabb védelmi harcok színterévé vált, s ide összpontosult a német hadosztályok, kiváltképp pedig a páncélosok jelentős része. Ennek persze nemcsak hátránya, hanem előnye is volt.

A német 15. hadsereg tartalék hadosztályai továbbra is érintetlenül állomásoztak a Szajnától északra, máshonnan azonban természetesen erősítés érkezett Caenba, s június 12-én már tizenkét hadosztály állt harcban, köztük négy páncélos. Kevesebb, mint amennyire számítottunk. A félelmetes légioffenzíva akadályokat okozott az ellenség minden összeköttetési útvonalán. Ekkor már Párizstól lefelé a Szajna valamennyi hídja, továbbá a Loire-on átívelő hidak jelentős része romokban hevert. A csapaterősítések többnyire a Párizs és Orléans között húzódó rés útjait és vasútjait voltak kénytelenek igénybe venni, s légierőnk éjjel-nappal szüntelen, pusztító légitámadásokat intézett ellenük. [...]

Július 11-ére a szárazföld belseje felé előretörő szövetséges csapatok folyamatos arcvonalat építettek ki, és vadászrepülőink ekkor már féltucatnyi előretolt felszállópályáról indulhattak bevetésre. A következő feladat az volt, hogy olyan tágas hídfőállást építsünk ki, amelyben összevonhatjuk a döntő kitöréshez szükséges haderőt. Az amerikaiak nyugatnak, Barneville felé törtek előre a Cherbourg-félszigeten át, s július 17-én el is érték a félsziget nyugati partját. Egyúttal észak felé is támadást indítottak, s 22-én, heves harcok után, Cherbourg külső védelmi állásai elé értek. Az ellenség 26-áig keményen tartotta magát, hogy közben lerombolhassa a kikötő berendezéseit. Olyan alapos munkát végzett, hogy a kikötő egészen augusztus végéig nem volt képes nagy rakományokat fogadni.

A hadszíntér mögött közben újabb, a jövő szempontjából fontos események zajlottak le. A június 12-éről 13-ára virradó éjszakán hullottak először Londonra szárnyasbombák. Ezeket Észak-Franciaországból indították, csapataink partraszállásától messze eső helyekről. Ha gyorsan elfoglaltuk volna ezeket a helyeket, megkíméltük volna polgári lakosságunkat az újabb bombázásoktól. A stratégiai légierő egy része újból támadásokat intézett a kilövőállások el-

len, de arról persze szó sem lehetett, hogy a szárnyasbombák miatt felborítsuk a szárazföldi csata tervét. Amint a parlamentben kifejtettem, a hazai lakosságnak megadatott az az érzés, hogy osztozik katonáink veszélyes sorsában.

Június 17-én a Soissons közelében fekvő Margivalban Hitler tanácskozásra hívta össze Rundstedtet és Rommelt. A két tábornok minden ékesszólását latba vetve próbálta lebeszélni őt arról az őrültségről, hogy Normandiában kivéreztesse a német hadsereget. Sürgették, hogy a 7. hadsereg, még mielőtt elpusztulna, rendezett sorokban vonuljon vissza a Szajnához, ahol a 15. hadsereggel együtt legalább a siker valamelyes reményében vehetné fel a harcot egy döntő, de mozgó ütközetben. Hitler azonban hajthatatlan maradt. Akárcsak Oroszországban és Olaszországban, itt is megkövetelte, hogy katonái egy lépést se hátráljanak, és tartsanak ki állásaikban. Magától értetődik, hogy a tábornokoknak volt igazuk. Hitler módszeréből, hogy egyszerre minden arcvonalon mindhalálig küzdeni akart, hiányzott a különbségtevés fontos eleme.

A parti hadszíntéren jó ütemben sikerült megszilárdítanunk állásainkat. A legkülönbözőbb típusú hajók, köztük a csatahajók is tüzérségi támogatásban részesítették partra tett seregeinket, mindenekelőtt a keleti frontszakaszon, az ellenség ugyanis itt vonta össze páncélos erői zömét, s tüzérsége is itt okozta nekünk a legtöbb gondot. Tengeralattjárói és könnyű felszíni hajói egyre újabb támadásokkal próbálkoztak, de nem sok sikerrel. Többnyire repülőgépekről ledobott tengeri aknái ellenben sok áldozatot szedtek a szövetséges hajók közül, és hátráltatták felvonulásunkat. A keletre fekvő ellenséges támaszpontokról, elsősorban a Le Havre-ból indított támadásokat elhárítottuk, nyugaton pedig a szövetségesek tengerészeti tüzérsége később együttműködött az amerikai hadsereggel Cherbourg elfoglalásában. Csapataink jó ütemben haladtak a tengerparttól a kontinens belseje felé. Az első hat nap alatt 326 000 embert, 54 000 járművet és 104 000 tonnányi hadianyagot tettünk partra. Partraszálló járművekben súlyos veszteségeket szenvedtünk ugyan, mégis hatalmas utánpótlási szervezet volt kiépülőben, mégpedig igen gyors ütemben. Naponta több mint kétszáz különféle hajó és partraszálló jármű hozta a helyszínre az utánpótlást. A hatalmas hajóforgalom szervezésével járó óriási nehézségeket súlyosbította a kedvezőtlen időjárás is. Azért mégis kiváló eredményeket könyvelhettünk el. Mindebben kiemelkedő szerepet vál-

lalt a kereskedelmi flotta. Tengerészei jó szívvel vállalták a háború és az időjárás minden veszedelmét, s helytállásuk és hűségük elismerésre méltó szerepet játszott a nagyszabású vállalkozás sikerében. [...]

Közben elkezdődött a szovjet offenzíva is, én pedig folyamatosan tájékoztattam Sztálint a magunk helyzetéről.

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1944. jún. 25.*

1/ ... Mi most örülünk nagyszerű hadműveleteik első eredményeinek, minden emberi erőtől telhető módon tovább fokozzuk az ellenség ellen folytatott hadműveleteinket, s mindent elkövetünk, hogy a harc minél erőteljesebb legyen.

2/ Az amerikaiak azt remélik, hogy néhány nap alatt beveszik Cherbourg-t. Cherbourg eleste rövidesen három amerikai hadosztályt szabadít fel déli irányú támadásunk fokozására, s lehet, hogy Cherbourg-ban huszonötezer foglyot is ejtünk.

3/ Volt három vagy négy, júniusban teljesen szokatlan viharos napunk, ami visszatartotta erőink gyarapítását, és nagy kárt tett előre gyártott kikötőinkben, amelyek szerelése még nem fejeződött be. Kijavításuk és megerősítésük felől intézkedtünk. A két előre gyártott kikötőből a szárazföld belsejébe vezető utak, buldózerek segítségével és acélhálók lefektetése révén, igen gyors ütemben épülnek. Így Cherbourg-ral együtt létrejön majd az a nagy támaszpont, amely igen jelentős hadseregeket is elláthat, függetlenül az időjárástól.

4/ A brit fronton, ahol az öt német páncéloshadosztályból négyet bevetettek, heves harcokat vívtunk. Az újabb brit támadást ott pár nappal elhalasztottuk, mert a rossz időjárás késleltette néhány hadosztály kiegészítését. A támadás holnap kezdődik.

5/ Olaszországban az előnyomulás gyors ütemben folyik, s reméljük, hogy júniusban elfoglaljuk Firenzét, július közepéig vagy végéig pedig elérjük a Pisa–Rimini vonalat. Az ezzel előálló stratégiai lehetőségeket illetően hamarosan táviratot küldök Önnek. A fő elv, amelyhez véleményem szerint ragaszkodnunk kell, az legyen, hogy minél több hitleristát kényszerítsünk állandóan harcra a lehető legszélesebb és a lehető legtöbb eredménnyel kecsegtető frontokon. Csak kitartó küzdelemmel vehetjük le az Önök válláról a teher egy részét.

6/ Nyugodtan figyelmen kívül hagyhatja mindazt a sületlenséget, amit a németek a szárnyasbombájuk hatásáról összehordanak. A bomba nincs érezhető hatással a termelésre vagy London életére. Áldozatainak száma hét nap alatt, amióta alkalmazzák, tíztizenegyezer. Az utcák és a parkok változatlanul népesek, az emberek munkájuk vagy szolgálatuk végeztével élvezik a nap sugarait. A parlamenti ülések a riadók idején is folytatódnak. A rakétafegyver veszélyesebb is lehet, ha majd tökéletesítik. A nép büszke rá, hogy egy kicsit megosztja a veszélyt katonáinkkal és az Önök katonáival, akikért Britanniában úgy lelkesednek. Kísérje szerencse az Önök újabb támadását![1]

Sztálin gratulált Cherbourg elestéhez és további tájékoztatást adott óriási méretű hadműveleteikről.

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1944. jún. 27.*

Június 25-i üzenetét megkaptam.

A szövetséges csapatok közben felszabadították Cherbourg-t, s ilyenformán újabb nagy győzelmet arattak normandiai erőfeszítéseik során. Köszöntöm az észak-franciaországi és olaszországi hadműveletek során egyre több sikert arató bátor brit és amerikai csapatokat.

Ugyanakkor, amikor az észak-franciaországi hadműveletek arányai egyre hatalmasabbá és Hitler számára egyre fenyegetőbbé válnak, a szövetségesek olaszországi támadásának sikeres előrehaladása szintén megérdemel minden figyelmet és elismerést. Kívánunk Önöknek újabb sikereket.

A mi támadásunkról elmondhatjuk, hogy lélegzetvételnyi időt sem hagyunk majd a németeknek, egyre szélesebb fronton fogjuk folytatni támadó hadműveleteinket, s egyre fokozzuk nyomásunkat a német hadseregekre. Ön bizonyára egyetért velem abban, hogy ez elengedhetetlen közös ügyünk szempontjából.

Ami Hitler szárnyasbombáit illeti, máris látni való, hogy ennek az eszköznek nem lehet komoly hatása sem a normandiai hadműveletekre, sem a köztudomásúan bátor londoni lakosságra.[2]

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 278-279.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 280.

Ezt válaszoltam rá:

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1944. júl. 1.*

... Éppen ideje, hogy megmondjam Önnek, milyen óriási hatással van mindannyiunkra itt Angliában az orosz seregek nagyszerű támadása, amely erősödésének arányában hovatovább nyilván pozdorjává zúzza az Önök és Varsó, majd Berlin közt álló német seregeket. Itt nagy figyelemmel kísérjük minden győzelmüket. Világosan látom, hogy mindez második szakasza Teherán óta vívott harcainknak, miután az első szakasz eredményeként visszafoglalták Szevasztopolt, Odesszát, a Krímet, s előhadaik elérték a Kárpátokat, a Szeretet és a Prutot.

Normandiában heves harcok dúlnak. Júniusban igen kedvezőtlen volt az időjárás. Nálunk a partvidéken nemcsak vihar volt, mégpedig rosszabb, mint amilyet a nyári időszakban hosszú évek óta feljegyeztek, hanem erős felhőképződés is. Ezért nem tudjuk teljes mértékben kihasználni jelentős légi fölényünket, s a szárnyasbombák is könnyebben elérik Londont. Remélem azonban, hogy a július javulást hoz. Mindamellett a nagy hevességgel folyó harcok kedvezően alakulnak, s habár nyolc páncéloshadosztály áll a brit frontszakasszal szemben, nem csekély fölényünk van harckocsikban. Jóval több, mint háromnegyedmillió brit és amerikai katonánk van a parton, fele-fele arányban. Az ellenség egyszerre lángol és vérzik minden fronton, s én egyetértek Önnel abban, hogy csak legyen így mindvégig.[1]

Június utolsó hetében a britek Caentól délre hídfőállást építettek ki az Odon folyón túl. Délre és keletre, az Orne folyón át megpróbálták kibővíteni a hídfőt, de a németek visszaverték őket. A brit arcvonal déli szakasza ellen számos páncéloshadosztállyal két ízben is támadást indítottak. A heves összecsapásokban a németek súlyos vereséget szenvedtek, s repülőgépeink és nagy erejű tüzérségünk nagy veszteségeket okoztak nekik.[2] Ezután rajtunk volt a sor, s július 8-án északról és északnyugatról erős támadást indítottunk Caen

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 281–282.

[2] Ezt a két támadást Hitlernek a soissons-i értekezleten kiadott utasításai alapján indították meg. Július 1-jén Keitel telefonált Rundstedtnek, és azt kérdezte tőle: „Mit tegyünk?" „Kössenek békét, idióták! Mi mást tehetnének?" – felelte Rundstedt. (Az eredeti kiadás jegyzete.)

ellen. Az előkészítés a szövetséges nehézbombázók dolga volt: ekkor indultak első ízben arra a fajta taktikai bevetésre, amely ettől fogva oly jellemző vonása lett hadműveleteinknek. A királyi légierő nehézbombázói több mint kétezer tonnányi bombát dobtak le a németek védelmi állásaira, hajnalban meg a brit gyalogság gyors ütemben tört előre, pedig közben meg kellett küzdenie a bombatölcsérekkel és az összedőlt épületek romjaival. Július 10-ére a városnak a folyó innenső oldalán fekvő része már a kezünkön volt, s a következő üzenetet küldhettem Montgomerynek: „Szívből gratulálok Caen elfoglalásához."

[...]

Smuts, aki közben visszatért Dél-Afrikába, nagy előrelátásról tanúskodó és figyelemre méltó táviratot küldött Londonba.

Smuts tábornok a miniszterelnöknek 1944. júl. 10.
Most, hogy az oroszok látványosan előretörtek, Caenra pedig végre kitűzhettük a zászlónkat, a németek a dolgok alakulásából ítélve nem tarthatnak ki mind a két fronton. Hamarosan el kell majd dönteniük, a keletről vagy a nyugatról jövő támadás ellen vessék-e be főerejüket. Minthogy tudják, mit várhatnak az orosz inváziótól, valószínűleg úgy döntenek, hogy az orosz fronton vonják össze erejüket. Ez nyugaton megkönnyíti majd a dolgunkat.[1] *[...]*

Sztálin napról napra figyelemmel kísérte ügyeink alakulását, és szintén gratulált „a Caen városát felszabadító brit csapatok újabb dicső győzelme alkalmából".[2]

Július közepére harminc szövetséges hadosztály volt már a kontinensen. Fele amerikai, másik fele brit és kanadai. A németek huszonhét hadosztályt állítottak ellenük. Időközben azonban százhatvanezer embert vesztettek, s harci értékben számolva Eisenhower tábornok nem becsülte többre erejüket tizenhat hadosztálynyinál.

Ekkor fontos esemény következett be. Július 17-én Rommel súlyosan megsebesült. Alacsonyan szálló vadászgépeink támadást intéztek a gépkocsija ellen, s amikor kórházba került, mindenki azt hitte, hogy a halálán van. De csodával határos módon felépült, még

[1] A szerző kiemelése.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 283.

idejében, hogy később Hitler parancsára meghaljon.[1] Július elején Rundstedt helyére von Klugét nevezték ki a nyugati front főparancsnokává: a tábornok Oroszországban tüntette ki magát.

Közeledett Montgomery július 18-ára tervezett általános támadásának időpontja. „Isten legyen Önnel!" – üzentem neki. [...]

A brit hadsereg három hadtesttel indította meg a támadást, s azt a feladatot tűzte maga elé, hogy kiszélesíti a hídfőállást és jóval az Orne folyó mögött foglal el új hadállásokat. A hadműveletet a szövetséges légierő minden eddiginél nagyobb szabású bombatámadása vezette be. A német légierő nem volt képes közbelépni. Caentól keletre jó ütemben haladtunk előre, de aztán a borús időjárás akadályozni kezdte repülőgépeinket, s emiatt az amerikai frontszakaszon egy héten át várni kellett a kitöréssel. Úgy láttam, itt az alkalom, hogy látogatást tegyek Cherbourg-ban és néhány napot a „Szeder" kikötőben töltsek. Huszadikán az amerikai hadsereg Dakota típusú gépén Londonból egyenesen a Cotentin-félsziget egyik leszállópályájára érkeztem, s a helyi amerikai parancsnok társaságában megtekintettem a kikötőt. Itt láttam először a szárnyasbombák egyik kilövőállását. Igen bonyolult berendezés volt. Döbbenten tapasztaltam, mekkora rombolást vittek véghez a németek a városban, s a vezérkarral együtt nagy csalódással vettem tudomásul, hogy bizony eltart egy ideig, mire ismét üzemképes lesz a kikötő. A kikötő vizében sűrűn egymás mellett érintőaknák voltak. Maroknyi brit búvár dolgozott állandó életveszély közepette éjjel-nappal a hatástalanításukon. Amerikai fegyvertársaik a legmelegebb szavakkal méltatták teljesítményüket. Hosszú, veszedelmes autóút után értük el a Utah Beach névre keresztelt amerikai partszakaszt, ahol brit gyorsnaszádra szálltam, és a háborgó tengeren Arromanches-ba hajóztam. Ahogy öregszik az ember, egyre kevésbé viseli meg a tengeri utazás. Nem lettem rosszul, sőt igen jól aludtam, míg mesterséges lagúnánk csendes vizeire nem értünk. Ott az *Enterprise* cirkálóra szálltam át; három napot töltöttem ott, azalatt alaposan megismerkedtem a kikötő működésével, amelytől hadseregeink ellátása függött ekkor, és közben a londoni ügyeimet is elővettem. [...]

Az Arromanches-ban töltött utolsó napon látogatást tettem Montgomerynek a parttól néhány kilométerre fekvő főhadiszállá-

[1] 1944. október 14-én Hitler parancsára öngyilkos lett.

sán. Nagyszabású hadműveletének előestéjén a lehető legjobb hangulatban találtam a főparancsnokot. Töviről hegyire beavatott a haditervbe, majd elkalauzolt Caen romjaihoz, aztán a folyó túlpartjára, később pedig a brit arcvonal más szakaszait is megszemléltük. Amikor ezzel megvoltunk, rendelkezésemre bocsátotta zsákmányolt Storch típusú repülőgépét; légierejének parancsnoka maga ült a botkormányhoz, s tett velem körutat a brit hadállások fölött. Ez a gép végszükség esetén szinte bárhol le tudott szállni, következésképp akár száz méternél alacsonyabban is képes volt repülni, s így jóval pontosabb képet alkothattam magamnak a helyzetről, mint bármi más módon. Számos légi támasztpontot is meglátogattam, és több helyütt néhány szót intéztem az összegyűlt tisztekhez és katonákhoz. Végül a tábori kórházba látogattam el, mely ezen a csöndes napon is fogadott néhány sebesültet. Az egyik szerencsétlen éppen súlyos műtét előtt volt, s érzéselenítésre várva feküdt a műtőasztalon. Kiosontam volna, de magához hívott. Bágyadt mosolyra húzódott az ajka, és megcsókolta a kezemet. Mélyen meghatódtam, s később nagy örömmel hallottam, hogy a műtét jól sikerült. [...]

Ez idő tájt vonták vissza azt a parancsot, amely a Szajnán túl tartotta a 15. német hadsereget, és így most számos friss hadosztálya sietett a szorult helyzetben lévő 7. hadsereg erősítésére. Akár vasúton, akár úton mentek, akár a lerombolt hidak szerepét átvevő kompokon keltek át a Szajnán, légierőnk nagy késedelmet és veszteségeket okozott nekik. A hosszú ideig tartalékolt segítség későn érkezett a helyszínre, s nem tudta már a németek javára billenteni a mérleget.

Július 20-án, miközben Normandiában éppen szüneteltek a harcok, újabb sikertelen merényletet követtek el Hitler ellen. A legmegbízhatóbb beszámoló szerint Stauffenberg ezredes egy vezérkari értekezleten időzített bombát tartalmazó táskát tett Hitler asztala alá. A súlyos asztallap és az erősítő keresztlécek azonban felfogták a robbanás erejét, amelyet csökkentett az épület könnyű szerkezete is, és a légnyomás kiszabadult a zárt térből. Számos jelenlévő tiszt életét vesztette, maga a Führer azonban, jóllehet alaposan megrázta a dolog, és meg is sebesült, talpra ugrott és felkiáltott: „Ki mondja, hogy nem vigyáz rám különösen az Isten?" A merénylet hatására elszabadult benne a dühös indulat, és iszonyú volna elbeszélni, hogyan állt bosszút mindazokon, akik gyanúba keveredtek.

Végre eljött az Omar Bradley tábornok vezette nagy amerikai kitörés órája. Július 25-én a VII. hadtest Saint-Lôból dél felé tört előre, s másnap a jobbszárnyán a VIII. hadtest is bekapcsolódott a csatába. Az Egyesült Államok légiereje pusztító bombázást végzett, s a gyalogság sikeresen támadott. Ezután lendültek neki a páncélosok, és végigsöpörtek a kulcsfontosságú Coutances-ig. A normandiai part mentén elvágták a németek visszavonulási útját, és a Vire-től nyugatra kiépített egész német védelem vészes és zavaros helyzetbe került. Az utakat eltorlaszolták a visszavonuló csapatok, s a szövetséges bombázók és vadászbombázók nagy pusztítást végeztek emberben, járműben egyaránt. Az előretörés folytatódott. Július 31-én bevették Avranches-t, nem sokkal később pedig a tengeröböl csücskét megkerülve megindultak Bretagne felé. Ezzel egy időben a kanadaiak Crerar tábornok parancsnoksága alatt Caenból a falaise-i út mentén indítottak támadást. Négy német páncéloshadosztálynak sikerült feltartóztatnia őket. Montgomery ekkor a másik arcvonalra helyezte át a brit támadás súlypontját, s utasította a brit 2. hadsereg élén álló Dempsey tábornokot, hogy Caumantból Vire felé nyomuljon előre. Ezt a támadást is heves bombázás előzte meg; július 30-án aztán megindultak a csapatok, és néhány nap után elfoglalták Vire városát. [...]

Időközben Patton tábornok parancsnoksága alatt felállították és bevetették az Egyesült Államok 3. hadseregét. Patton két páncélos- és három gyaloghadosztályt indított el nyugatnak és délnek, hogy megtisztítsák az ellenségtől a Bretagne-félszigetet. A hátországától elvágott ellenség nyomban visszavonult a megerődített kikötőkbe. A harmincezer főt számláló bretagne-i francia ellenállási mozgalom jelentős szerepet vállalt a harcokból, s a félszigetet gyors ütemben lerohantuk. A negyvenötezer főnyi német megszálló alakulatok, valamint a hadosztályok maradványai augusztus első hetére Saint-Malo, Brest, Lorient és Saint-Nazaire védelmi állásaiba szorultak vissza. Bekerítettük őket, és hagytuk, hadd pusztuljanak ott, így megtakaríthattuk az azonnali támadással járó felesleges veszteséget. Cherbourg-ban iszonyatos volt a pusztítás, és bizonyos volt, hogy ha majd elfoglaljuk a bretagne-i kikötőket, hosszú ideig fog tartani a helyreállításuk. Az arromanches-i „Szeder" kikötő használhatósága és a normandiai partvidék kisebb kikötőinek váratlanul nagy befogadóképessége miatt nem volt már olyan sürgős, hogy rátegyük a kezünket a bretagne-i kikötőkre, pedig eredeti ter-

vünkben nagy szerepet játszottak. Sőt, hogy a dolgok ilyen kedvezően alakultak, arra számítottunk, hogy csakhamar megszerezzük a Le Havre-tól északra fekvő sokkal jobb francia kikötőket. Brestben viszont egy igen tevékeny német parancsnok irányítása alatt nagy helyőrség állomásozott, amely fenyegetett bennünket, és ezért meg kellett semmisítenünk. Három amerikai hadosztály heves támadásai nyomán Brest szeptember 19-én megadta magát.

Miközben Bretagne-t részben megtisztítottuk, részben sorsára hagytuk, Patton 3. hadseregének többi része keletnek indult, hogy egy „hosszú horogütéssel" behatoljon a Loire és Párizs közötti hézagba, majd a Szajna mentén Rouen felé törjön előre. Augusztus 6-án elfoglalták Lavalt, augusztus 9-én pedig Le Mans-t. E nagy kiterjedésű körzetben kevés volt a német, s az amerikai előretörést elsősorban az egyre hosszabbra nyúló utánpótlási vonal fenntartása nehezítette. Egy szűk kapacitású légihídtól eltekintve továbbra is minden utánpótlás az első partraszállási hídfőből érkezett, s Normandia nyugati partvidékéről Avranches-on át jutott el a frontra. Avranches lett tehát a szűk keresztmetszet, és csábító lehetőséget kínált a németeknek, hogy Falaise környékéről nyugati irányba támadjanak ellene. Az ötlet tetszett is Hitlernek, aki elrendelte, hogy a lehető legnagyobb erővel támadják meg Mortaint, verekedjék át magukat Avranches-ig, s így vágják el Patton utánpótlási vonalát. A német parancsnokok egyhangúlag ellenezték ezt a tervet. Felmérték, hogy a Normandiáért vívott ütközet már elveszett, s az északról, a 15. hadsereg soraiból frissen átcsoportosított négy hadosztályt arra akarták felhasználni, hogy rendezett sorokban visszavonuljanak a Szajnához. Úgy vélték, hogy ha friss csapatokat vetnek be nyugati irányban, azzal csak „kinyújtják a nyakukat", s biztosak lehetnek benne, hogy azt a nyakat levágjuk. Hitler nem engedett, és augusztus 7-én öt páncélos- és két gyaloghadosztály kelet felől heves támadást indított Mortain ellen.

A támadókkal egyetlen amerikai hadosztály állt szemben, az viszont állta a sarat, s csakhamar három másik sietett segítségére. Ötnapi kemény küzdelem és koncentrált légibombázás után a merész támadást visszavetettük, az ellenségen úrrá lett a zűrzavar, s mint tábornokai előre megmondták, a Falaise-től Mortainig terjedő, német katonasággal zsúfolt egész kiszögellés ki volt szolgáltatva a három irányból összehangoltan támadó szövetséges csapatok roha-

A NYUGAT-EURÓPAI HADMŰVELETEK 1944. 06. 06-12. 15.

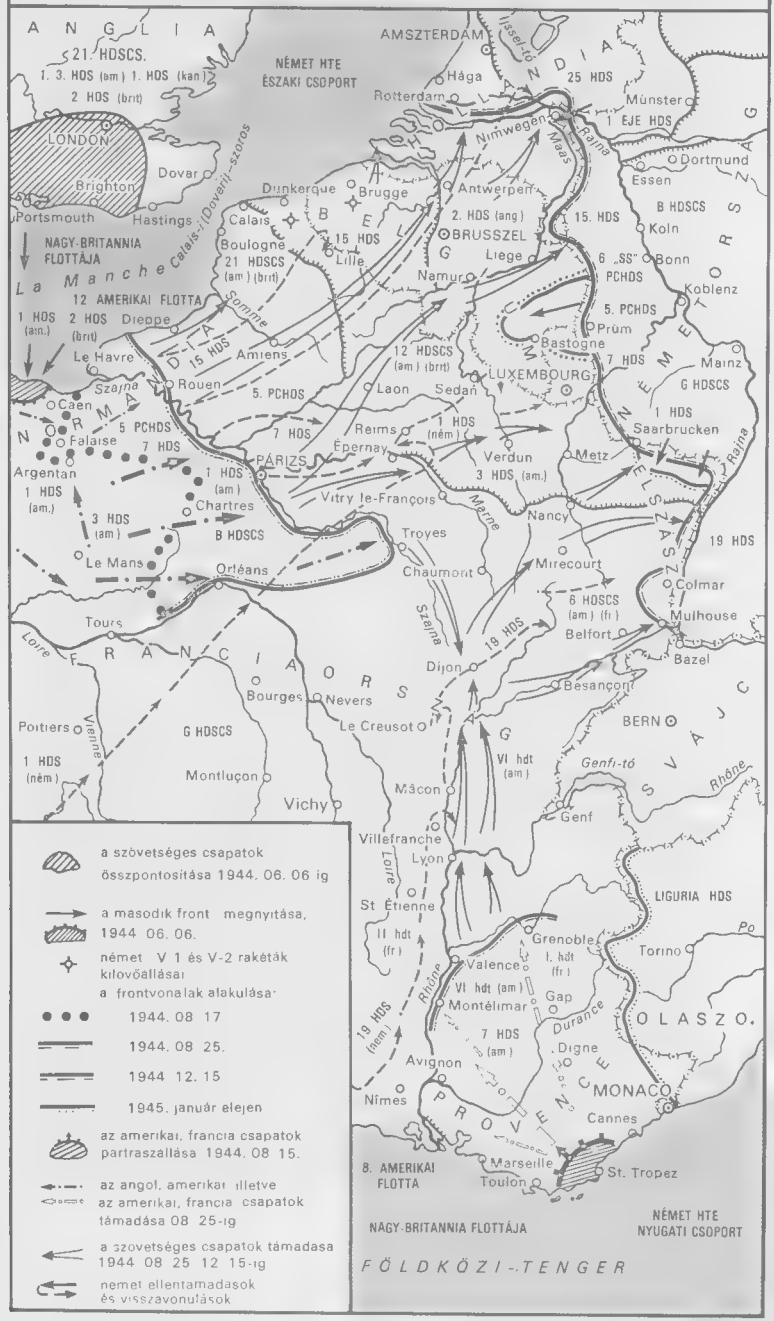

mának. Délebbre az Egyesült Államok 3. hadseregének egyik hadtestét Alençonon át északnak, Argentan felé irányították, és a város augusztus 13-án el is esett. Az Egyesült Államok 1. hadserege Hodges tábornok parancsnoksága alatt Vire-ből, a brit 2. hadsereg pedig Condé irányában indított támadást. A kanadai hadsereg szintén nehézbombázók támogatásával folytatta az előretörést a Caen–Falaise útvonalon, mégpedig ezúttal nagyobb sikerrel, mert augusztus 17-én célhoz ért. A szövetségesek légiereje lendületes támadásokat zúdított a németekkel zsúfolt hosszú, szűk zsákra, és a tüzérséggel együtt iszonyú pusztítást végzett az ellenség soraiban. A két bejáratnál, Falaise-nél és Argentannál a németek makacsul tartották magukat s amit csak lehetett, igyekeztek kimenteni a harapófogóból, mindenekelőtt páncélosaikat. Augusztus 17-én azonban összeomlott a vezetés és az ellenőrzés, és teljes lett a zűrzavar. A harapófogó augusztus 20-án bezárult, s jóllehet időközben az ellenséges alakulatok jelentős részének sikerült kimenekülnie kelet felé, legalább nyolc német hadosztály így is megsemmisült. Az egykori falaise-i kiszögellés lett a sírjuk. Kluge ezt jelentette Hitlernek: „Az ellenség légi fölénye rettentő, és csaknem valamennyi mozdulatunkat csírájában fojtja el. Az ellenség mozdulatait viszont mindig a légierő készíti elő és támogatja. Emberben és hadianyagban rendkívüli veszteségeink vannak. A szüntelen, gyilkos erejű ellenséges tűz súlyosan aláásta csapataink harci szellemét."

[...] Eisenhowernak eltökélt szándéka volt, hogy Párizsért nem vív csatát. Sztálingrád és Varsó példája már megmutatta, milyen borzalmakkal járnak az arctámadások és a hazafias felkelések, ezért úgy döntött, hogy bekeríti a fővárost, és vagy megadásra, vagy menekülésre kényszeríti az ellenséget. Augusztus 20-án eljött a cselekvés ideje. Patton Mantes-nál átkelt a Szajnán, s a jobbszárnya Fontainebleau-ba ért. A francia földalatti ellenállás kirobbantotta a fölkelést. A rendőrség sztrájkolt. A prefektúra a hazafiak kezén volt. Az ellenállás egyik tisztje nagy fontosságú jelentésekkel érkezett Patton főhadiszállására, s augusztus 23-án, szerdán reggel ezek az értesülések már a Le Mans-ban tartózkodó Eisenhower birtokában voltak.

Pattonhoz osztották be a francia 2. páncéloshadosztályt, amely Leclerc tábornok parancsnoksága alatt augusztus 1-jén szállt partra Normandiában és tisztességgel kivette a részét az előretörésből.

Ugyanaznap de Gaulle is megérkezett, és a szövetséges főparancsnok megígérte neki, hogy ha majd eljön az ideje – a régebbi megegyezés értelmében –, elsőként Leclerc csapatai vonulnak be Párizsba. Este aztán, a fővárosban folyó utcai harcok hírét meghallva, Eisenhower cselekvésre szánta el magát, s Leclerc parancsot kapott az indulásra. Bradley tábornok este 7.15-kor adta át az utasítást a francia parancsnoknak, akinek a hadosztálya ekkor Argentan körzetében állomásozott. Az augusztus 23-án kelt hadműveleti utasítás ezekkel a szavakkal kezdődött: *Mission 1: s'emparer de Paris...*[1]

„Úgy éreztem, mintha az 1940-es helyzetet élném át újra, csak éppen fordítva – írta Leclerc de Gaulle-nak –, teljes felfordulás az ellenség oldalán, menetoszlopait tökéletes meglepetésként érte a támadás." Merész elhatározással úgy döntött, inkább elkerüli a német csapatösszevonásokat, ahelyett hogy megpróbálná megakasztani őket. Első osztagai augusztus 24-én indultak meg a város felé Rambouillett-ból, egy nappal azután, hogy megérkeztek Normandiából. A fő csapást az 1. francia hadseregcsoport 1940 májusában elesett parancsnokának fia, Billotte ezredes indította meg Orléansból. Egy harckocsizó előőrs még aznap este elérte a Porte d'Italie-t, és pontosan 9.22-kor begördült a városháza előtti térre. A hadosztály zöme másnap állt készen rá, hogy bevonuljon a fővárosba. A kora reggeli órákban Billotte páncélos oszlopai a Cité magasságában már ott sorakoztak a Szajna mindkét partján. Délutánra bekerítették a Meurice szállodát, von Choltitz tábornok, német városparancsnok főhadiszállását, maga Choltitz egy francia hadnagynak adta meg magát, az pedig Billotte-hoz kísérte. Közben Leclerc is megérkezett, és a Montparnasse pályaudvaron rendezkedett be, délután pedig átköltözött a rendőr-főkapitányságra. Négy óra körül vezették elé Choltitzot. Véget ért tehát az a hosszú út, amely Dunkerque-től a Csád-tón át Párizsba vezetett vissza. Leclerc fojtott hangon mondta ki, amit gondolt: *„Maintenant, ça y est"*,[2] aztán németül bemutatkozott a legyőzöttnek. Rövid és heves szóváltás után aláírták a helyőrség fegyverletételéről szóló okmányt, s az ellenállók és a reguláris alakulatok egymás után elfoglalták a németek támpontjait.

[1] 1. sz. harcfeladat: Párizs bevétele...
[2] Kb.: „Végre, itt vagyunk!"

Párizsban mámoros tüntetés kezdődött. A német hadifoglyokat leköpdösték, kollaboránsokat vonszoltak végig az utcákon, s ünneplésben részesítették a felszabadító csapatokat. A régóta várt diadalünnep tetőpontján megérkezett de Gaulle tábornok. Délután öt órakor ért a Saint-Dominique utcába, s a hadügyminisztériumban ütötte fel főhadiszállását. Két órával később a városháza előtt az ellenállás vezetőinek, valamint Leclerc és Juin tábornoknak a társaságában első ízben üdvözölte a szabad Franciaország vezéreként az ujjongó lakosságot. Az utcát vad lelkesedés kerítette hatalmába. Másnap, augusztus 26-án délután de Gaulle végigmenetelt a Champs-Élysées-n, s ünnepélyesen bevonult a Concorde térre, onnan pedig gépkocsisor élén a Notre-Dame-hoz hajtatott. A háztetőkről kollaboráns orvlövészek lövöldözni kezdtek. A tömeg szétfutott, rövid pánik után azonban mégiscsak lezajlott a Párizs felszabadulását megpecsételő ünnepélyes szertartás.

Augusztus 30-ára csapataink számos ponton átkeltek már a Szajnán. Az ellenség hatalmas veszteségeket szenvedett: négyszázezer embert vesztett (a felét hadifoglyokban), továbbá ezerháromszáz harckocsit, húszezer járművet és ezerötszáz tábori löveget. A 7. német hadsereget a megerősítésére küldött valamennyi hadosztállyal együtt szétverték. A kedvezőtlen időjárás és Hitler hibás elhatározása késleltette a szövetségesek kitörését a hídfőből. Amikor azonban ez a csata véget ért, villámgyorsan követték egymást az események, és végül is a tervezett időpontnál hat nappal előbb értük el a Szajnát. Kezdetben bírálat ért bennünket, amiért a brit front lassan halad előre Normandiában, s minthogy később az amerikaiak ragyogó és gyors sikereket értek el, úgy tetszett, mintha eredményesebben küzdenének mint mi. Ezért ismét hangsúlyoznom kell, hogy a hadjárat egész terve a brit arcvonalra támaszkodott, és az volt a cél, hogy az ellenség tartalékait a britek vonják magukra, s így segítsék elő az amerikaiak átkaroló hadmozdulatát. Az eredeti terv azt a feladatot adta a 2. brit hadseregnek, hogy „fedezze az Egyesült Államok csapatainak szárnyát, amíg ez utóbbiak elfoglalják Cherbourg-t, Angers-t, Nantes-ot és a bretagne-i kikötőket". Nagy elszántsággal és kemény harcokkal ezt teljesítettük is. Eisenhower tábornok tökéletesen tisztában volt brit bajtársainak teljesítményével, s hivatalos jelentésében ezt írta: „Azok nélkül a nagy áldozatok

nélkül, amelyeket az angol-kanadai seregek hoztak a Caenért és Falaise-ért vívott vad, öldöklő csatákban, a szövetséges csapatok sohasem tudtak volna másutt olyan látványosan előretörni."

3 / Pilóta nélküli bombázás

[...]

Másik veszély is fenyegetett. A nagy hatótávolságú rakétáról, a V-2-ről van szó, amely egy éve olyan nagy gondot okozott nekünk. A németeknek azonban meggyűlt a bajuk a tökéletesítésével, s közben a szárnyasbomba megelőzte. De aztán szinte éppen akkor, amikor az első bombák becsapódtak Nagy-Britanniában, a közeledő rakétatámadásokra valló jelek is mutatkozni kezdtek. Heves vitát váltott ki, mekkora lehet a rakéta, s mekkora a robbanófej súlya. Az első, ámbár kétséget ébresztő hírszerzői jelentések öt-tíz tonnás robbanófejekről szóltak, s azok a szakértők, akik más megfontolásból ezt a súlyt tartották valószínűbbnek, támogatták ezeket a jelentéseket. Egyesek úgy gondolták, hogy a rakéta súlya nyolcvan tonna, a robbanófejé pedig tíz. Cherwell lord azt mondta, erősen kétli, hogy valaha is dolgunk lesz működőképes rakétával, a nyolcvantonnás szörnyeteg létezését pedig egyenesen kizárta. Márpedig a szárnyasbomba esete őt igazolta, mert Cherwell már 1943 júniusában figyelmeztetett a szárnyasbombák veszélyére, holott a hírszerzés addig még semmi ilyesmiről nem tett jelentést. Néhány hírszerzői jelentés a két véglet közé, nyolcvan tonnánál jóval kevesebbre tette a rakéta súlyát, a szakértők között azonban olyan nagy volt az ellentét, hogy aggodalmunk mit sem csökkent.

Tudtunk róla, hogy Peenemündében folytatódik a munka, és a kontinens különböző körzeteiből érkező jelentések nyomán ismét félni kezdtünk tőle, hogy nagyméretű támadás áll küszöbön. Július 18-án dr. Jones arról tájékoztatta a „Nyílpuska"- *(Crossbow)* bizottságot, hogy talán már ezer rakéta áll készenlétben. Július 24-én Sandys ezt jelentette a kabinetnek:

Egyelőre nincs ugyan megbízható értesülésünk arról, hogy Németországból nyugatra szállítják a lövedékeket, könnyelműség volna azonban a bizonyíték hiányából arra következtetni, hogy rakétatámadás nem fenyeget.

Másnap a vezérkari főnökök ezt írták nekem egy feljegyzésükben: „A légierő vezérkara egyetért ezzel a megállapítással, s a vezérkari főnökök véleménye szerint fel kell rá hívni a háborús kabinet figyelmét." A kabinet július 27-én vitatta meg a helyzetet, s fontolóra vette Herbert Morrison javaslatát, amely szerint, többek között, egymillió embert is ki kellett volna telepíteni Londonból.

Mindent megtettünk, hogy megpróbáljuk feltérképezni a még fennmaradó fehér foltokat, s tudomást szerezzünk a rakéta méreteiről, horderejéről és műszaki jellemzőiről. Hírszerzésünk töredékes mozaikdarabokból összeállította a képet, s az eredményt a „Nyílpuska"-bizottság elé terjesztette. Az adatokból az a következtetés adódott, hogy a rakéta súlya tizenkét tonna, egytonnás robbanófejjel. Ez a csekély súly sok mindent megmagyarázott, ami addig rejtélyes volt, például hogy miért nem bukkantunk sehol terjedelmes kilövőhelyekre. E számításokat a Repülőműszaki Intézet is megerősítette, miután alkalma volt megvizsgálni egy rakétaroncsot. Szerencsés véletlen folytán ugyanis július 13-án hiba csúszott a peenemündei próbakilövésekbe. Hogy miféle hiba, azt egy hadifogoly elbeszéléséből tudjuk. Hajóink ellen a németek már jó ideje alkalmaztak siklóbombákat. Ezeket repülőgépről indították, és rádió-távvezérléssel irányították a célpontra. Most ki akarták próbálni, vajon a rakéta is kormányozható-e ezzel a módszerrel. Szereztek egy távirányítási szakértőt, s olyan megfigyelőállásba ültették, ahonnan a kilövés pillanatától láthatta a rakétát. A peenemündei kísérletek személyzete már régóta hozzászokott a felemelkedő rakéták látványához, s nem jutott senkinek eszébe, hogy a siklóbombák szakértőjét meglepheti a látvány. Márpedig meglepte, méghozzá annyira, hogy meg is feledkezett a maga szerepéről. Megdöbbenésében túlságosan balra húzta a vezérlőkart, s ott is hagyta. A rakéta engedelmesen mindinkább balra fordult, s mire a szerkezet kezelője észbe kapott, a lövedék kijutott a távirányítás hatóköréből, és Svédország felé tartott, ahol aztán földet ért. Csakhamar értesültünk az esetről, s rövid tárgyalás után Farnborough-ba szállítottuk a roncsot, ahol szakértőink csodálatos módon összerakták a megrongálódott alkatrészeket. Augusztus végére már pontosan tudtuk, mire számíthatunk. [...]

A rakéta elismerésre méltó műszaki teljesítmény volt. Hajtóerejét alkohol és cseppfolyós oxigén keverékével működő sugárhajtómű szolgáltatta, s ez percenként majdnem négy tonna alkoholt és öt

tonna oxigént fogyasztott. Az üzemanyagot csaknem ezer lóerős különleges szivattyú juttatta be az égéstérbe. Magát a szivattyút hidrogénperoxiddal működő turbina hajtotta meg. A rakéta vezérlését giroszkóp vagy rádió-távvezérlő berendezés látta el. A kormányzást úgy oldották meg, hogy a hajtómű mögé nagyméretű grafit kormánysíkot szereltek, ez terelte a kellő irányba a hajtóműből kiáramló elégetett üzemanyagot. A kilövés után a rakéta kb. kilenc kilométert a föld síkjára merőlegesen haladt, azután automata vezérléssel negyvenöt fokos szögbe állt be és fokozta a sebességét. Amikor elérte a céltávolsághoz szükséges sebességet, távvezérléssel elzárták a hajtóműbe áramló üzemanyag útját, s ettől kezdve a rakéta hatalmas parabolapályán repült: ennek legnagyobb magassága mintegy nyolcvanöt kilométer volt, a kilövőállás és a becsapódási pont közti távolság mintegy háromszázhúsz kilométer. A rakéta legnagyobb sebessége 6500 km/óra körül volt, repülési ideje legföljebb három-négy perc.

Augusztus végén úgy látszott, hogy seregeink talán kiszorítják az ellenséget minden területről, amely a Londontól számított háromszázhúsz kilométeres sugarú körön, azaz a rakéta hatótávolságán belül van; a németeknek azonban sikerült megtartaniuk Walcherent és Hágát. Szeptember 8-án, egy héttel azután, hogy a nagyszabású V-1 bombatámadások véget értek, a németek kilőtték első két rakétájukat Londonra.[1] Az első V-2 Chiswickben csapódott be du. 6.43-kor, a másik Eppingben tizenkét másodperccel később. A legtöbb rakétát Hágából lőtték ki, s hét hónap alatt, míg csapataink fel nem szabadították Hágát, körülbelül ezerháromszáz rakétát lőttek ki Angliára.[2] Sok előbb leesett, de mintegy ötszáz elérte Londont. A V-2 áldozatainak száma Angliában 2724 halott és 6467 súlyos sebesült volt. Egy-egy rakéta átlagosan kétszer annyi áldozatot szedett, mint egy-egy szárnyasbomba. A robbanófejekben nem volt ugyan különbség, a szárnyasbomba süvítő hajtóműve azonban figyelmeztette a lakosságot, hogy keressen menedéket. A rakéta hangtalanul jött.

[1] A háború első sikeres, nagy hatótávolságú rakétatámadását körülbelül tíz órával előbb Párizs ellen hajtották végre, ennek azonban, mint kiderült, csak csekély hatása volt.

[2] A német feljegyzések szerint 1359 indítási kísérletből 1190 rakétát sikerült kilőni Londonra. (Az eredeti kiadás jegyzetei.)

Sokféle ellenszerrel próbálkoztunk, és még többet keresgéltünk. A több mint egy évvel előbb Peenemünde ellen végrehajtott légitámadás mindennél hatásosabban csökkentette a veszélyt. Enélkül a V-2 támadás a V-1 bevetésével együtt indulhatott volna meg, ha ugyan nem még korábban, és kisebb távolságról, tehát júniusban még nagyobb lett volna a találati pontosság, mint szeptemberben és utána. [...]

Hitler eredetileg azt remélte, hogy lesz még egy harmadik V-fegyvere is. Egy többcsövű, messze hordó lövegszerkezetről van szó, amelyet földbe ásott állásokban helyeztek el a pas-de-calais-i Mimoyecques falu közelében. A fegyver ötven, egyenként körülbelül százhúsz méter hosszú, sima furatú csőből állt, tizenöt centiméter átmérőjű gránátok kilövésére. A gránátokat röppályájukon nem forgás stabilizálta, hanem olyan vezérsíkok, mint a nyíllövedékeket. A lövegcső hosszában rövid szakaszonként elhelyezett mellékcsövekben robbanótöltetek voltak, ezeket sorra gyújtották be, így fokozva a gránát gyorsulását. Az volt a cél, hogy a gránát legalább 1500 m/sec torkolatsebességet érjen el, s a tervezők úgy gondolták, hogy a sok csőből néhány percenként ki lehet lőni egy-egy gránátot Londonra.[1] Ezúttal azonban Hitler reménye meghiúsult: a kísérleti gránátok „kacsáztak" a levegőben, s így a hatótávolság is, a találati pontosság is igen gyenge volt. 1944. május 4-én vagy száz kutató, műszaki szakember és tiszt ült össze Berlinben, s arra a kellemetlen következtetésre jutott, hogy közölni kell a Führerrel a kudarcot. Minderről csak utólag értesültünk, ezért bombázóink óvatosságból újból és újból szétzúzták a mimoyecques-i betonépítményt, amelyet aztán ötezer munkás mindannyiszor újjáépített.

Ez tehát Hitler Anglia elleni „megtorló" hadműveletének a története, de közben ne feledkezzünk meg róla, hogy ugyanilyen súlyos szenvedés jutott osztályrészéül Belgiumnak is, amikor a németek ugyanezt a megtorló fegyvert vetették be a felszabadult belga városok ellen. Természetesen gondunk volt rá, hogy ne folytathassák akadálytalanul támadásaikat. Bombáztuk a német ipari köz-

[1] Churchill meglehetősen pontatlanul írja le a németek által „százlábúnak" becézett „csodafegyvert". A löveg csöve száz, hosszában egymáshoz illeszkedő, egyméteres, sima csődarabból állt, az illesztékeknél két-két lőporkamrával, amelyeknek egymásutáni begyújtásával kívánták felgyorsítani a lövedék röpsebességét.

pontokat és más célpontokat, s így sikerült csökkentenünk a Belgium és a mi hazánk elleni támadások erejét. Mindenesetre nem volt könnyű az újonnan meghódított területekre telepítenünk vadászgépeinket, elhárító lövegeinket a bonyolult irányítóberendezésekkel. A német nyilvántartás szerint a háború végéig 8696 szárnyasbombát és 1610 rakétát lőttek ki Antwerpenre; ezek közül 5960 csapódott be a városközpont tizenhárom kilométeres körzetében, és a V-fegyverek együttvéve 3470 belga állampolgár és 682 szövetséges katona halálát okozták. További 3141 szárnyasbomba célpontja Liège volt, 151 rakétáé pedig Brüsszel. Belgium népe éppoly erős lélekkel viselte ezt az esztelen pusztítást, mint a mi népünk.

A német V-fegyverek tehát végül is sikertelennek bizonyultak ugyan, felhívták azonban a figyelmünket az új módszerekben rejlő lehetőségekre. Duncan Sandys jelentést terjesztett a kabinet elé, s ebben hangsúlyozta, hogy a távirányítású rakéták a jövendő háborúkban döntő szerepet játszhatnak, továbbá szükségesnek mondta, hogy igen jelentős erőforrásokat fordítsunk kifejlesztésükre. Talán érdemes idézni jelentéséből az alábbi szakaszt:

A nagy hatótávolságú, rádió-távirányítással ellátott, sugárhajtású lövedék új és nagy lehetőségeket nyitott meg a hadviselésben. Nagyon is lehetséges, hogy a jövőben a nagy hatótávolságú rakétatüzérség fölénye éppoly nagy súllyal esik majd a latba, mint a haditengerészeti vagy a légi fölény. Katonai apparátusunk immár békeidőben sem lehet meg fejlett kutatási berendezésekkel ellátott, magasan képzett tudományos és műszaki személyzet nélkül.

Hozzá is láttunk a távirányítású rakéták tervezéséhez, és a háború végére állandó szervezetet hoztunk létre ezzel a feladattal.

Ez volt hát azoknak az új fegyvereknek a története, amelyekben Hitler oly hosszú hónapokon át oly makacsul reménykedett. Az új fegyvereket azonban legyőzte a brit kormányzat előrelátása, a három haderőnem hozzáértése és a nép helytállása. Hála a lakosság hősies magatartásának, a „Nagy London" kifejezés, a háború kezdete óta immár másodízben, új értelmet nyert, büszkébben csengett, mint valaha.

[...]

1944 nyarán a szovjet seregek behatoltak Közép- és Kelet-Európába, sürgős volt tehát, hogy politikai megállapodásra jussunk az oroszokkal ezekről a térségekről. Kezdett kibontakozni a háború utáni Európa képe. Az orosz cselszövések következtében máris nehézségek keletkeztek Olaszországban. Jugoszláviában közvetlen tárgyalásokba bocsátkoztunk Titóval, s így próbáltunk meg kiegyensúlyozott megállapodást elérni. De Lengyelország, Magyarország, Románia és Bulgária dolgában egyelőre semmire sem jutottunk Moszkvával. Májusban a Londonban tartott birodalmi értekezlet az egész kérdéskört megvizsgálta, s ebből az alkalomból az alábbi feljegyzést készítettem a külügyminiszternek:

A miniszterelnök Anthony Edennek 1944. máj. 4.
1/ Szükség volna egy olyan feljegyzésre, amelyben a kabinet s esetleg a birodalmi értekezlet részére is nagyon röviden - ez lényeges - összefoglaljuk, hogy milyen nyers ellentéteink támadnak a szovjet kormánnyal Olaszországban, Romániában, Bulgáriában, Jugoszláviában és mindenekelőtt Görögországban. Jó volna, ha mindez egyetlen oldalon elférne.
2/ Nem mondhatnám, hogy Olaszországban nagy dolgokról volna szó, általánosságban szólva azonban az a kérdés, hogy belenyugszunk-e a Balkán és talán Olaszország kommunizálódásába. Curtin ma délelőtt szóba hozta a dolgot, s nézetem szerint határozott álláspontra kell jutnunk, ha pedig az lesz az álláspontunk, hogy szembeszállunk a kommunista beszivárgással és térhódítással, akkor ezt a katonai események szempontjából legkedvezőbb pillanatban minden köntörfalazás nélkül a tudomásukra kell hoznunk. Előbb természetesen ki kell kérnünk az Egyesült Államok véleményét.

És még ugyanazon a napon:

Nem vitás, hogy közeledik az erőpróba az oroszokkal olaszországi, jugoszláviai és görögországi kommunista cselszövéseik miatt. Úgy látom, napról napra nehezebb szót érteni velük.

Május 18-án a londoni szovjet nagykövet felkereste a külügyminisztériumot, hogy megvitassa Edennek azt az általánosságban kifejtett javaslatát, amely úgy szólt, hogy a háború idejére az oroszok a román ügyeket átmenetileg tekintsék elsősorban a maguk dolgának, Görögországot pedig bízzák ránk. Az oroszok hajlandók voltak elfogadni ezt a megoldást, tudni szerették volna azonban, hogy kikértük-e róla az Egyesült Államok véleményét. Ha igen, ők beleegyeznek. Az erről a megbeszélésről készült jegyzőkönyvre a következő észrevételt írtam: „Szeretnék erről táviratot küldeni az Elnöknek. Nyilván nem ellenezné a dolgot, annál is kevésbé, mivel szoros kapcsolatban maradnánk vele."

Május 31-én személyes táviratot küldtem tehát Rooseveltnek.

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek 1944. máj. 31.
1/ Újabban nyugtalanító jelek utalnak rá, hogy a balkáni országok, elsősorban Görögország miatt politikai nézeteltéréseink támadhatnak az oroszokkal. Ezért olyan megegyezést javasoltunk az itteni szovjet nagykövetnek, amelynek értelmében gyakorlatilag a szovjet kormány vinné a prímet a román ügyekben, mi pedig a görög ügyekben, s mindkét kormány segítségére lenne a másiknak az illető országban. Ez a megoldás a különleges katonai helyzet természetes következménye volna, mivel Románia az orosz seregek övezetébe esik, Görögország pedig Wilson tábornok földközi-tengeri szövetséges főparancsnokságához.
2/ Az itteni szovjet nagykövet május 18-án közölte Edennel, hogy a szovjet kormány egyetért ezzel a javaslattal, de mielőtt végleg kötelezettséget vállalna az ügyben, tudni szeretné, kikértük-e az Egyesült Államok kormányának véleményét, s hogy az utóbbi szintén egyetért-e ezzel a megoldással.
3/ Remélem, Ön áldását tudja adni erre a javaslatra. Természetesen nincs szándékunkban, hogy befolyási övezetekre szabdaljuk a Balkánt, s amikor beleegyezésünket adjuk ehhez a megoldáshoz, világosan le akarjuk szögezni, hogy ez csakis a háború idejére szól, s nem érinti azokat a jogokat és hatásköröket, amelyekkel mindegyik nagyhatalom élni akar a békekötéskor és azután, egész Európára kiterjedően. A megállapodás természetesen mit sem változtatna az Önökkel való együttműködésünkön, ami az említett országokkal szemben követendő szövetséges politika kidolgozását és végrehaj-

tását illeti. A most javasolt megoldást mindenesetre olyan hasznos eszköznek tekintjük, amellyel megakadályozható, hogy a Balkánon politikai ellentétek támadjanak köztünk és közöttük.
4/ Egyúttal felkértük Halifaxet, hogy hasonló értelemben vesse fel az ügyet az Egyesült Államok külügyminisztériumának.

Az amerikai külügyminisztérium kezdetben hűvösen reagált a dologra. Hullt felidegesítette minden javaslat, amely „úgy festhet, mintha befolyási övezeteket teremtenénk, vagy legalábbis elfogadnánk a befolyási övezetek gondolatát".

[...]

Június 11-én Roosevelt ezt táviratozta:

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek 1944. jún. 11.
...Egyszóval, elismerjük, hogy minden adott területen a katonailag felelős kormány elkerülhetetlenül meghozza a háborús fejlemények diktálta döntéseket, meggyőződésünk szerint azonban az afféle megoldás, amilyenről a javaslatban szó van, csak tovább erősítené azt az amúgy is meglévő természetes törekvést, hogy az ilyen döntéseket a katonai ügyeken kívül más területekre is kiterjesszék. Nézetünk szerint ezért bizonyosan sokáig megmaradnának az Önök nézeteltérései a szovjetekkel, s a balkáni térség befolyási övezetekre szakadna annak ellenére, hogy a felek kinyilvánított szándéka szerint a megállapodás katonai ügyekre korlátozódik.
Véleményünk szerint inkább egy tanácskozó testület létrehozásán kellene fáradozni, hogy eloszlassuk a félreértéseket és megfékezzük a kizárólagos övezetek létrehozására irányuló törekvést.

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek 1944. jún. 11.
1/ Üzenetét nagy aggodalommal vettem kézhez. A cselekvés megbénul, ha mindenkinek minden döntés előtt mindenkivel tanácskoznia kell. A Balkán térségében az események mindig túlhaladnak majd a helyzet változásain. Valakit fel kell hatalmazni, hogy tervezzen és cselekedjék. Egy tanácskozó bizottság csupán kerékkötője lenne a döntésnek, és sürgős esetekben mindig átnyúlnánk a feje felett: vagy mi ketten tanácskoznánk közvetlenül egymással, vagy valamelyikünk Sztálinnal.
2/ Gondoljon arra, mi történt húsvétkor is. Ezzel a görög lázadással szemben pontosan az Ön elgondolásainak szellemében tudtunk el-

járni. Mégpedig azért, mert mindvégig abban a helyzetben voltam, hogy utasítást adhassak a katonai parancsnokoknak, akik kezdettől fogva a megbékélést szorgalmazták, mindenekelőtt pedig ellenezték, hogy erőszakot alkalmazzunk, vagy fenyegetőzzünk vele. Emberéletben alig esett kár. A görögországi helyzet nagyot javult, s ha továbbra is határozottak maradunk, megóvjuk Görögországot a zűrzavartól és a katasztrófától. Az oroszok hajlandók beleegyezni, hogy mi vigyük a prímet a görög ügyekben, ami annyit tesz, hogy a görög nemzeti erők képesek lesznek megzabolázni az EAM-ot[1] *és gonosz szándékait. Másképpen polgárháború és pusztulás várna erre az Önnek oly kedves országra. Kezdettől fogva mindenről beszámoltam Önnek, és beszámolok a jövőben is. Minden táviratom a rendelkezésére áll. Azt hiszem, megbízhat bennem.*

3/ Ha e nehézségek miatt más hatalmak véleményét is ki kellett volna kérnünk, és három- vagy négyoldalú táviratváltásokhoz kellett volna folyamodnunk, csakis felfordulás és tehetetlenség lett volna az eredmény.

4/ Ha meggondoljuk, hogy az oroszok csakhamar nagy erőkkel bevonulnak Romániába, és segítenek a románoknak visszafoglalni Magyarországtól az erdélyi területet, azzal a feltétellel, hogy a románok beállnak a sorba, márpedig lehet, hogy beállnak; ha ezt meggondoljuk, akkor azt hiszem, jó volna a szovjetekre bízni a vezetést, minthogy sem Önöknek, sem nekünk egyetlen katonánk sincs a helyszínen, és valószínűleg így is, úgy is azt teszik, amit jónak látnak. Ráadásul a jóvátételtől eltekintve határozottan ésszerűnek, sőt nagylelkűnek találtam a fegyverszüneti feltételeiket. A román hadsereg súlyos veszteségeket okozott a szovjet csapatoknak, és lelkesen csatlakozott az Oroszország elleni háborúhoz. Semmi akadályát sem látom, hogy bármikor bármivel az oroszokhoz forduljunk, de kérem, tegye lehetővé, hogy a javasolt megegyezés alapján cselekedjenek, hiszen egyedül kell megbirkózniuk az egész üggyel.

5/ Ugyanez vonatkozik ránk is Görögországban. Görögországnak régi szövetségese vagyunk. Negyvenezer embert vesztettünk, amikor megpróbáltuk Hitler ellen megvédeni Görögországot; Krétát nem is említem. A görög király és a görög kormány az oltalmunk alá helyezte magát. Pillanatnyilag Egyiptomban tartózkodnak. Nagyon valószínű, hogy Libanonba akarnak átköltözni, mert ott jobb

[1] Görög Nemzeti Felszabadítási Front; kommunisták irányította szervezet.

a légkör, mint Kairóban. Amikor Görögország segítségére siettünk, nemcsak a fentebb említett negyvenezer emberünket vesztettük el, hanem szállító- és hadihajók tömegét is, továbbá minthogy Görögország megsegítése miatt magára hagytuk Cirenaicát, egyúttal Wavell cirenaicai hódításait is elvesztítettük. Súlyos csapások voltak ezek. A legutóbbi válság idején küldött táviratai csodát tettek. Teljes volt köztük az egység, s az eredményre semmi panasz nem lehet. Miért kellene e hatékony vezetési módszer helyett középszerű hivatalnokokból álló bizottságot felállítanunk, amilyenekkel már amúgy is tele van a világ? Miért ne tarthatnánk mi ketten kezünkben a dolgot, ha már oly sok mindenben tökéletes közöttünk az összhang?

6/ Egyszóval azt javaslom, állapodjunk meg abban, hogy három hónapi próbaidőre életbe léptetjük azt a megoldást, amelyet május 31-i üzenetemben ismertettem, azután a három hatalom tekintse ismét át a helyzetet.

Június 13-án az Elnök beleegyezett javaslatomba, de hozzáfűzte: „Semmiképpen sem szabad kétséget hagynunk afelől, hogy nem háború utáni befolyási övezeteket jelölünk ki."

Ezzel a nézetével egyetértettem, és másnap ezt válaszoltam neki:

Táviratáért nagyon hálás vagyok. Felkértem a külügyminisztert, továbbítsa a hírt Molotovnak, s világosan adja tudtára, hogy azért van szó a három hónapos próbaidőről, mert nem akarunk előre kijelölni háború utáni befolyási övezeteket.

[...]

Az oroszok nyári hadjárata elsöprő sikert hozott. Az alábbiakban csak rövid összefoglalóra szorítkozhatom.

Az előretörést a finnek ellen indított másodrangú támadás nyitotta meg. A finnek a Ladoga-tó és a tenger között félelmetes védelmi rendszerré építették ki az eredeti Mannerheim-vonalat. Az orosz csapatok azonban egészen más harci értéket képviseltek és sokkal jobb fegyverzettel rendelkeztek, mint 1940-ben, és tizenkét napi kemény küzdelem után áttörtek, majd június 21-én bevették Viborgot. Még ugyanaznap elkezdték a Ladoga-tó északi partjának megtisztítását, a hónap végére pedig visszavetették ellenfelüket, és ismét megnyitották az északi-sarki konvojaink végállomását, a Mur-

manszkot Leningráddal összekötő vasútvonalat. A finnek a német csapatok támogatásával egy ideig még tovább harcoltak, végül megelégelték és augusztus 25-én fegyverszünetet kértek.

A Vityebszk és Gomel között húzódó német arcvonal ellen június 23-án indult meg a támadás. E két települést, akárcsak Bobrujszkot, Mogiljovot és sok más várost és falut a németek körkörös védelemre felkészített megerődített hadállásokká építették ki, az oroszok azonban sikeresen bekerítették őket, majd elbántak velük, s közben seregeik átözönlöttek a városok között nyíló réseken. Egy hét alatt százharminc kilométeres mélységben hatoltak be a német vonalak mögé. Sikerüket gyorsan kihasználva, július 6-án bevették Minszket, utolérték a Vilniustól délre, a Pripjaty-mocsarakig húzódó, hevenyészett védvonal mögé visszavonuló ellenséget, s az orosz seregek feltartóztathatatlan áradata csakhamar kisöpörte onnét a németeket. Július végén a Vörös Hadsereg Kaunasnál és Grodnónál elérte a Nyemant. Ott átmenetileg megállt, hogy az öt hét alatt megvalósított négyszáz kilométeres előretörés után feltöltse sorait és felszerelését. A németek megsemmisítő veszteségeket szenvedtek. Huszonöt hadosztály elpusztult, a Kurzeme-félszigeten az oroszok ugyanannyit elvágtak. Csupán július 17-én ötvenhétezer német hadifoglyot kísértek végig Moszkván – ki tudja, hová?

A Pripjaty-mocsaraktól délre az oroszok nem kevésbé ragyogó sikereket értek el. Július 13-án számos támadást indítottak a Kovel és Sztanyiszlav között húzódó frontvonal mentén. Tíz nap múltán az arcvonal teljes szélességében áttörtek, s elérték a San folyó partján kétszáz kilométerrel nyugatabbra fekvő Jaroszlaw városát. Az előretörés közben magára maradt Sztanyiszlavot, Lwówot és Przemyślt csakhamar bevették, július 30-án pedig a diadalmas orosz seregek Sandomierztől délre átkeltek a Visztulán. A varsói lengyel ellenállási mozgalom úgy értelmezte, hogy az átkeléssel a vörösök megadták a jelet a felkelésre. A balvégzetű felkelés eseményeiről egy későbbi fejezetben számolok majd be.

E nagy hadjáratban az oroszok még egy jelentős következményekkel járó sikert arattak. Románia győzelmeik színterétől délre feküdt. A Csernovcitól a Fekete-tengerig húzódó német védvonal egészen augusztus végéig elzárta a ploieşti olajmezőkhöz és a Balkánhoz vezető utat. Ezt az arcvonalat azonban meggyöngítette, hogy az északabbra összeomlóban lévő front megsegítésére csapatokat vontak el innen, s az augusztus 22-én kezdődő heves támadá-

A SZOVJET ELLENTÁMADÁS 1943–1944

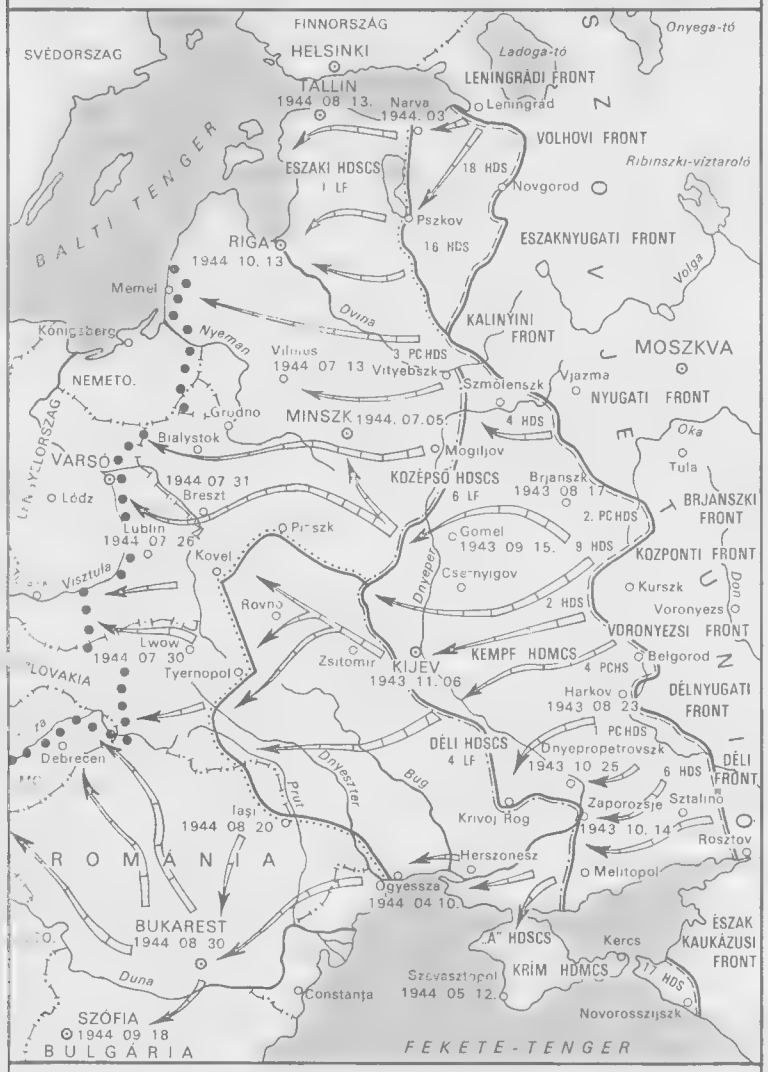

a frontvonalak alakulása

1943 júliusában

1943 novemberében

1944 júniusában

1944 november 1-jén

a szovjet támadások iránya

0 100 200 300 km

sok súlya alatt a vonal összeomlott. Az oroszok a Fekete-tengerről végrehajtott partraszálló hadműveletben hamar elbántak az ellenséggel. Tizenhat német hadosztály veszett oda. Augusztus 23-án a fiatal Mihály király és tanácsadóinak szűk köre államcsínyt hajtott végre Bukarestben, s ezzel döntő változás állt be az egész hadi helyzetben. A román seregek egy emberként királyuk mellé álltak. Már három nappal a szovjet csapatok megérkezése előtt lefegyverezték a német csapatok egy részét, a többi pedig az északi határvidékre vonult vissza. A németek szeptember 1-jén kiürítették Bukarestet. A román hadsereg felbomlott, az országot lerohanták. A román kormány kapitulált. Bulgária az utolsó pillanatban még megpróbált hadat üzenni Németországnak, majd megadta magát. A nyugat felé özönlő orosz seregek a Duna mentén és az erdélyi hegyeken át megközelítették a magyar határt, balszárnyuk pedig a Dunától délre, a jugoszláv határon sorakozott fel. Ezekben az állásokban készültek fel arra a nagy nyugati előretörésre, amelynek révén idővel egészen Bécsig jutottak.

5 / Találkozás Titóval

[...]

Augusztus 9-én megtáviratoztam Duff Coopernek, hogy augusztus 11-én, pénteken reggel 6.30-kor szeretnék megérkezni az Algír közelében fekvő Maison Blanche repülőtérre, s körülbelül három órát töltök ott, mielőtt továbbutaznék Nápolyba. „Közölheti de Gaulle-lal – írtam –, hogy ha akarja, találkozhatunk Önnél vagy a tengernagy villájában. Nem hivatalos látogatásról van szó."

Pontosan érkeztünk, Duff Cooper fogadott, majd a rezidenciájára hajtattunk. A felesége igen kényelmesen rendezte be. Cooper közölte velem, hogy meghívásomat, vagy ha úgy tetszik, javaslatomat átadta de Gaulle-nak, de a tábornok elzárkózott előle. Azt mondta, nem kíván rám törni, mert csak rövid időre szakítom meg utamat, és pihenésre van szükségem. Felesleges fennhéjázásnak tartottam ezt a választ, hiszen igazán épp elég dolgunk volt egymással, és sok mindent elmondhattam volna neki. Még mindig meg volt sértve az „Overlord" idején történtek miatt, és most kedvezőnek találta az alkalmat, hogy jelét adja rosszallásának. Bele is telt jó néhány hónap, mire találkoztunk.

Délután érkeztem Nápolyba. A fejedelmi, ámbár kissé megko-

pott Villa Rivaltában szállásoltak el, ahonnan pompás kilátás nyílt a Vezúvra és az öbölre. Wilson tábornok közölte velem, hogy másnap délelőttre találkozót készített elő Titóval és Péter király londoni jugoszláv kormányának új miniszterelnökével, Šubašićcsal. Elmondta azt is, hogy mindketten Nápolyban vannak már, és másnap este együtt fogunk vacsorázni.

Augusztus 12-én délelőtt beállított Tito marsall. Lenyűgöző arany-kék, a gallér alatt nagyon szorosan testhez álló és a rekkenő hőséghez sehogyan sem illő egyenruhát viselt. Az oroszoktól kapta, s mint később megtudtam, az arany sujtások az Egyesült Államokból származtak. A villa teraszán fogadtam Maclean dandártábornok és a tolmács kíséretében.

Azt ajánlottam, hogy a marsall előbb talán nézze meg Wilson tábornok parancsnoki szobáját, s azzal bementünk az épületbe. A marsall két ijesztő külsejű és automata pisztolyokkal felfegyverzett testőr kíséretében érkezett, s azt akarta, hogy ők is velünk jöjjenek, hátha csapdát akarunk állítani neki. Erről sikerült valahogy lebeszélnünk, s felajánlottuk, hogy inkább majd vacsora közben őriztesse magát velük.

Bevezettem Titót egy nagy terembe, amelynek falait az arcvonalak térképei borították. Először a normandiai szövetséges arcvonal állását mutattam be, s nagyjából megmutattam, milyen stratégiai mozdulatokat hajtottunk végre nyugaton a német seregek ellen. Aztán elmondottam, milyen makacsul ragaszkodik Hitler hozzá, hogy egyetlen talpalatnyi földet se adjon fel, hány hadosztálya esett csapdába Norvégiában és a balti tartományokban, továbbá, hogy véleményem szerint akkor választott volna helyes stratégiát, ha kivonja csapatait a Balkánról és a fő frontokon vonja őket össze. A szövetségesek olaszországi nyomásának és a keletről előretörő orosz seregek csapásainak hatása alatt esetleg kénytelen lesz elhagyni a Balkánt, de számolni kell azzal is, hogy talán ott marad. Beszéd közben az Isztriai-félszigetre mutattam, s megkérdeztem Titót, hová tudna csapatokat küldeni, hogy együttműködjenek velünk, ha Olaszország keleti partvidékéről el tudnánk jutni odáig. Kifejtettem, hogy jól jönne, ha megkaphatnánk a jugoszláv partvidék valamelyik kisebb kikötőjét, mert akkor tengeri úton is juttathatnánk hadianyagot a helyszínre. Júniusban és júliusban csaknem kétezer tonnányi készletet küldtünk csapatainak légi úton, de ha rendelkezésünkre állna egy kikötő, sokkal többet is küldhetnénk.

Tito kijelentette, hogy bár a németek az utóbbi időben erőteljesebben lépnek fel, a jugoszláv veszteségek pedig megnőttek, Horvátországban és Szlovéniában jelentős haderőt tudna felállítani, továbbá, hogy nagyon is kedvére volna az Isztriai-félsziget elleni hadművelet terve, s ebbe jugoszláv erők is bekapcsolódnának.

Ezután átmentünk egy kis szalonba, s ott a királyi jugoszláv kormányhoz fűződő viszonyáról kezdtem faggatni. Közölte, hogy a partizánok és Mihajlović között továbbra is heves harcok folynak, s Mihajlović a németek és a bolgárok segítségének köszönheti erejét. A megbékélést igen valószínűtlennek tartotta. Azt feleltem, hogy nem kívánok beavatkozni a jugoszláv belügyekbe, azt szeretnénk azonban, ha országa erős, egységes és független volna. Ezt az elképzelést dr. Šubašić is hűségesen támogatja. Ezenkívül nem szabad cserbenhagynunk a királyt. Tito kijelentette, hogy megérti Péter király iránti elkötelezettségünket, de a háború végéig semmit sem tehet az ügyben, akkor pedig a jugoszláv nép majd maga hozza meg a döntést.

Ezután a jövőre tereltem a szót, s olyan demokratikus rendszerben jelöltem meg a helyes megoldást, amely a parasztságra, továbbá a túlságosan elaprózott birtokokból álló körzetekben fokozatos földreformra épülne. Tito megnyugtatott, hogy mint már nyilvánosan is kijelentette, nincs szándékában kommunista rendszert bevezetni Jugoszláviában, már csak azért sem, mert a háború után az európai országok többségében valószínűleg demokratikus rendszer jön létre. Hogy mi lesz a kis országokban, az a nagyhatalmak egymáshoz fűződő viszonyától függ. Jugoszláviának élnie kellene az egyre javuló kapcsolatok adta lehetőségekkel, és demokratikus irányban kellene fejlődnie. Az oroszoknak képviseletük van a partizánoknál, ennek tagjai azonban nemhogy a szovjet rendszer jugoszláviai bevezetését hirdetnék, hanem éppen óvnak tőle.

Megkérdeztem Titót, hajlandó volna-e nyilvánosan is megerősíteni a kommunizmusról tett kijelentését, ezt azonban elhárította, mondván, hogy úgy festene, mintha kényszer hatása alatt tette volna. Megállapodtunk azonban, hogy délután, amikor először találkozik dr. Šubašićcsal, megvitatja majd vele ezt a javaslatot.

Ezután együtt ebédeltünk, és megegyeztünk, hogy ha Šubašićcsal jól haladnak a tárgyalásai, másnap este ismét találkozunk. Addig is vállaltam, hogy emlékeztetőt dolgozok ki a jugoszláv ügyek-

ről, a marsall pedig megígérte, hogy levelet küld nekem az utánpótlás néhány kérdéséről.

Aznap reggel Tito már találkozott Gammell tábornokkal, Wilson tábornok vezérkari főnökével, s fontos emlékeztetőt vett át tőle az Isztriával és környékével kapcsolatos szövetséges tervekről. Ez a dokumentum a következőket tartalmazta:

1/ Abban az esetben, ha a szövetséges csapatok elfoglalják Észak-Olaszországot, Ausztriát vagy Magyarországot, a szövetséges főparancsnoknak az a szándéka, hogy a háború kitörésekor olasz kormányzás alatt álló területeket szövetséges katonai kormányzás alá helyezi, amely automatikusan felfüggeszti az olasz szuverenitást. A katonai kormányzó feladatát az illető térségben lévő szövetséges seregek főparancsnoka látja majd el. A tervek szerint az illető területek mindaddig a szövetségesek közvetlen közigazgatása alatt maradnak, amíg hovatartozásukról az illető kormányok tárgyalásain nem születik döntés.

2/ Ez a közvetlen szövetséges katonai kormányzás azért szükséges, hogy biztosítsa a közép-európai szövetséges megszálló csapatok támaszpontjait és utánpótlási vonalait.

3/ Minthogy a szövetséges megszálló csapatokat Trieszt kikötőjén át kell majd utánpótlással ellátni, szükség lesz rá, hogy a Ljubljana–Maribor–Grác vonalon brit csapatok gondoskodjanak az utánpótlás biztonságáról.

4/ A szövetséges főparancsnok számít a jugoszláv hatóságok együttműködésére politikájának megvalósításában, és a legszorosabb kapcsolatban kíván maradni velük.

Tito levelet intézett hozzám e javaslatok ügyében, és nemtetszésének adott hangot. Amikor aztán augusztus 13-án délután jugoszláviai nagykövetünk, Stevenson és dr. Šubašić társaságában ismét találkoztunk, kifejtettem, hogy itt katonai ügyről van szó, amelyet még alaposan tanulmányozni kell, továbbá ki kell kérni az amerikai Elnök véleményét is. Az egyelőre olasz fennhatóság alatt álló Isztria jövőjét illetően nem vállalhatunk előre kötelezettségeket. Talán jó volna, ha kivonnánk Olaszország fennhatósága alól, de erről a békeértekezleten kell dönteni, ha pedig békeértekezlet nem lesz, akkor a legfontosabb hatalmak találkozóján, s Jugoszlávia ekkor előadhatná igényeit. Az Egyesült Államok ellenzi, hogy a háború

idején területi változásokról döntsünk, és egyébként sem volna hasznos, ha túlságosan lehangolnánk az olaszokat, amíg számottevő segítséget nyújtanak a hadviseléshez. Ezért az volna a legjobb megoldás, ha a németek kiűzése után szövetséges katonai kormányzás alá helyeznénk a körzetet.

Tito kijelentette, hogy az olasz polgári kormányzatot nem fogadhatná el, s rámutatott, hogy nemzeti felszabadítási mozgalma máris számos körzetet ellenőrzése alatt tart, tehát legalábbis ki kell vennie a részét e körzetek közigazgatásából. Šubašićcsal együtt beleegyezett, hogy közös emlékeztetőt intéznek hozzánk Isztriáról, és ezzel egyelőre napirendre tértünk az ügy fölött.

Ezután azt vitattuk meg, hogyan lehetne egyesített jugoszláv haditengerészetet felállítani, s hogyan küldhetnénk Titónak könnyű harckocsikat, ágyúnaszádokat és tüzérséget. Kijelentettem, hogy minden tőlünk telhetőt megteszünk, figyelmeztettem azonban, hogy elvesztenénk érdeklődésünket Jugoszlávia iránt, ha a harcok merő polgárháborúvá fajulnának, s a németek elleni küzdelem másodlagossá válnék.

Erre már abban a feljegyzésben is utaltam, amelyet augusztus 12-én küldtem el Titónak. Most átfogóbban is megvitattuk ezt a dokumentumot, amelynek szövege a következőképpen hangzott:

A miniszterelnök Tito marsallnak *1944. aug. 12.*

1/ Őfelsége kormánya olyan egységes jugoszláv kormányt szeretne látni, amelyben az ellenséggel szembeszálló valamennyi jugoszláv képviselteti magát, s azt szeretné, ha megbékélés jönne létre a szerb nép és a nemzeti felszabadítási mozgalom között.

2/ Őfelsége kormánya most, hogy megállapodás jött létre a királyi jugoszláv kormány és a nemzeti felszabadítási mozgalom között, folytatni és, ha lehetséges, fokozni kívánja a jugoszláv erőknek szánt hadianyag-szállításokat. Viszonzásként elvárja, hogy Tito marsall kézzelfogható módon hozzájárul Jugoszlávia egyesítéséhez, s ezért abban a nyilatkozatban, amelyről már megállapodott a jugoszláv miniszterelnökkel, nemcsak azt a szándékát nyilvánítja ki, hogy nem erőltet rá kommunista rendszert az országra, hanem arra is kötelezi magát, hogy a mozgalom fegyveres erejével nem befolyásolja a népnek az ország jövendő kormányformájával kapcsolatos szabad akaratnyilvánítását.

3/ Tito marsall azzal is elősegítené a közös ügyet, ha beleegyezne, hogy találkozik Péter királlyal, lehetőleg jugoszláv területen.
4/ Ha kiderülne, hogy az Őfelsége kormánya által küldött hadianyag számottevő részét nem önvédelemre, hanem testvérgyilkos harcokra fordítják, az egész szövetséges utánpótlás kérdésessé válnék, minthogy nem kívánunk belebonyolódni a jugoszláviai politikai belviszályokba.
5/ Azt szeretnénk, ha a királyi jugoszláv haditengerészet és légierő minden erejével a nemzeti felszabadítás ügyéért harcolna, erről azonban nem születhetik megállapodás, míg a király és az alkotmányos zászló meg nem kapja az illő tiszteletet, s létre nem jön a kormány és a mozgalom szorosabb egysége.
6/ Őfelsége kormánya a legnagyobb csodálattal adózik ugyan Tito marsallnak és bátor harcosainak, úgy látja azonban, hogy nem méltányolják kellőképpen a szerb nép nagyságát és jogait, sem azt a segítséget, amelyet Őfelsége kormánya nyújtott eddig és nyújt a jövőben.

A jugoszlávok tiltakoztak az ellen az állításom ellen, hogy a partizánmozgalom elkülönül a szerb néptől. Erről nem bocsátkoztam vitába, főleg mivel Tito hajlandónak mutatkozott nyilvánosan bejelenteni, hogy a háború után nem kíván kommunizmust bevezetni Jugoszláviában. Ezután a Péter királlyal való esetleges találkozásának ügyét vitattuk meg. Kifejtettem, hogy Angliában az alkotmányos monarchia keretei között is virágzó demokrácia jött létre, s hogy véleményem szerint, ha Jugoszlávia királyság maradna, nemzetközi helyzete erősebb volna, mint ha kikiáltaná a köztársaságot. Tito azt felelte, hogy Jugoszláviának sajnálatos tapasztalatai voltak királyával, s időbe telik, mire Péter király el tudja feledtetni Mihajlovićhoz fűződő kapcsolatait. Ő elvben nem ellenzi, hogy találkozzék a királlyal, de úgy látja, hogy ennek még nincs itt az ideje. Így hát végül őrá és Šubašićra bíztuk, hogy kiválasszák majd a legmegfelelőbb alkalmat.

[...]

Hadd foglaljam még össze röviden az „Üllő-Dragonyos" *(Anvil-Dragoon)*[1] hadművelet történetét. Teheránban, 1943 novemberében eredetileg azért javasoltuk a dél-franciaországi támadást, hogy tehermentesítsük az „Overlord"-ot, vagyis a normandiai partraszállást. Arról volt szó, hogy a hadműveletet vagy a D-nap előtti, vagy a D-nap utáni hétre időzítjük. A közben bekövetkező események miatt azonban minden megváltozott. Földközi-tengeri erőink puszta jelenléte is olyan fenyegetés volt, amely tíz német hadosztályt kötött le a Riviérán. Maga Anzio négy ellenséges hadosztályt vont el más frontokról. Amikor aztán az anziói támadás révén az egész arcvonalon előretörtünk, elfoglaltuk Rómát és már a Gót-vonalat[2] fenyegettük, a németek sietve további nyolc hadosztályt telepítettek Olaszországba. Minthogy Róma elfoglalása késett, továbbá mivel az „Overlord" céljára partraszálló járműveket vontunk el a Földközi-tengerről, az „Üllő-Dragonyos" hadművelet augusztus közepére maradt, vagyis a tervezett időpontnál két hónappal később valósult meg. Így hát nem is befolyásolta az „Overlord"-ot. Késve indítottuk meg, s nem vontunk el vele ellenséges csapatokat a normandiai hadszíntérről. Az eseményeknek immár semmi közük sem volt azokhoz a megfontolásokhoz, amelyek Teheránban foglalkoztattak bennünket, és a „Dragonyos" nem vont el haderőt az Eisenhower tábornokkal szemben álló ellenséges arcvonalról. Eisenhower nemhogy segítséget kapott volna, inkább ő fenyegette a Rhône völgye felé visszavonuló német csapatok hátát. Mindezzel nem akarom tagadni, hogy a hadművelet végső formájában is jelentős segítség volt Eisenhower tábornoknak, mert hiszen jobbszárnyán újabb hadsereg lépett harcba, s újabb utánpótlási útvonal nyílt meg. Súlyos árat fizettünk azonban érte. Az olaszországi hadsereget megfosztottuk attól a lehetőségtől, hogy rendkívül súlyos csapást mérjen a németekre, s alighanem attól is, hogy az oroszok előtt érjen Bécsbe, ami pedig messzemenő következményekkel járt volna. Amikor azonban megszületett a végső döntés, én természetesen minden erőmmel támogattam a „Dragonyos" tervet, noha korábban mindent megtettem, hogy akadályozzam vagy elhárítsam.

[...]

[1] A szövetségesek dél-franciaországi partraszállásának 1944. július 20. utáni új fedőneve a „Dragonyos".

[2] Kiépített német védelmi vonal az Adriai-tenger és a Tirrén-tenger között; Pisától északra indult és a hegyek vonalát követve Pesarónál ért véget.

[...]

Minthogy Alexander augusztus 16-a előtt nem indíthatta meg a támadását, 21-én reggel Rómába repültem. Számos elintézendő ügy várt rám, és ijesztően sok új emberrel kellett találkoznom. Brooke már a helyszínen tartózkodott, Portal nemkülönben. Kairóból Rómába érkezett Walter Moyne, akinek életét alig valamivel később gyilkos merénylő golyója oltotta ki, és jelen volt Leeper is.[1] Többnyire ezúttal sem arról volt szó, mit kellene tenni - az túlságosan egyszerű lett volna -, hanem hogy miről lehetne valószínűleg megállapodni, mégpedig nem csupán otthon, hanem szövetségeseinkkel.

Először a Görögországban fenyegető válsággal kellett foglalkoznom: ez volt olaszországi utam egyik fő oka. Július 7-én a görög király táviratban közölte Kairóból, hogy két hónapon át tartó „agyafúrt és hiábavaló vitatkozás" után az EAM szélsőségesei elutasították a libanoni megállapodást, amelyet vezetőik májusban írtak alá. Azt kérte, ismét jelentsük ki, hogy Papandreu kormányát fogjuk támogatni, mert szélsőségeseit leszámítva ez a kormány a görög lakosság többségét képviseli, rajta kívül nincs más testület, amely véget vethetne a polgárháborúnak s egyesíthetné az országot a németekkel szemben. Kérte továbbá, hogy ítéljük el az ELASZ-t,[2] s vonjuk vissza azokat a katonai missziókat, amelyeket azért küldtünk hozzá, hogy segítsék a Hitler elleni küzdelemben. A brit kormány hajlandó volt ugyan Papandreut támogatni, de miután július 15-én hosszasan tárgyaltam Woodhouse ezredessel, a görögországi missziónál tevékenykedő egyik brit tiszttel, beleegyeztem, hogy a missziók egyelőre maradjanak állomáshelyükön. Woodhouse azzal érvelt, hogy képviselőink jelenléte azért fontos, mert féken tartja az EAM-ot, azonkívül nehéz és veszedelmes is volna elszállítani őket. Én azonban attól tartottam, hogy egy napon még túszul ejtik őket, ezért azt kértem, hogy csökkentsék a számukat.

Papandreu kormányában nagy izgalmat és heves vitákat okoztak

[1] Sorrendben: a birodalmi vezérkar főnöke; a légierő vezérkari főnöke; az egyiptomi brit nagykövet; a görögországi brit nagykövet. (Az eredeti kiadás jegyzete.)

[2] Görög Népi Felszabadító Hadsereg, az EAM katonai szárnya.

azok a híresztelések, amelyek szerint a németek Görögország kiürítésére készülnek; mindjárt kiderült, milyen törékeny és hamis alapra épült a résztvevők együttműködése. Annál fontosabb volt tehát, hogy találkozzam Papandreuval és mindazokkal, akik bizalmát élvezik.

Mielőtt útra keltem volna Londonból, az alábbi táviratokat küldtem el:

A miniszterelnök a külügyminiszternek 1944. aug. 6.
1/ Papandreunak természetesen meg kell mondanunk, hogy maradjon ő a miniszterelnök, és bátran szálljon szembe mindenkivel. Az EAM magatartása egyszerűen tűrhetetlen. Nyilvánvalóan csak az a célja, hogy a háborús zűrzavarban kommunizálja Görögországot, anélkül hogy a nép bármiféle, demokratikusnak nevezhető módon akaratát nyilváníthatná.
2/ Ha egyszer valakit elfogadunk, mint ahogy Papandreut elfogadtuk, akkor nem tűrhetjük, hogy alávaló görög banditák [a kommunisták] első vicsorítására a farkasok elé vessük. A mai nehéz helyzetben semmivel sem könnyítjük meg a dolgunkat, ha cserbenhagyjuk azokat az embereket, akiket mi biztattunk fel, hogy vállaljanak csak komoly feladatot, mert mi majd támogatjuk őket.
...
4/ Ha a helyzet rosszabbra fordulna, s az EAM kerekednék fölül, akkor újra át kellene gondolnunk ottani misszióink ügyét és nyíltan harcba kellene szólítanunk a görög népet a bolsevizmus ellen. Véleményem szerint most már ott tartunk, hogy vagy Papandreut támogatjuk, mégpedig, mint megállapodtunk, szükség esetén akár erővel is, vagy egyszerűen lemondunk Görögországról.

Vezérkari főnökeinket is figyelmeztettem.

A miniszterelnök a birodalmi vkf.-nek 1944. aug. 6.
1/ Lehetséges, hogy körülbelül egy hónapon belül tíz-tizenkétezer embert kell eljuttatnunk Athénbe, néhány harckocsival, lövegekkel és páncélautókkal. Angliában a több mint tizenháromezer fős hadosztály áll az Ön rendelkezésére. Ezt a haderőt akár azonnal hajóra tehetnénk, s akkor valószínűleg idejében érkezne a helyszínre. Olyan politikai válság várható, amely súlyosan érintheti Őfelsége kormányának politikáját. A haderőt a Nílus-delta légi támaszpont-

jairól elláthatnánk erősítéssel, és összekaparhatunk valamit abból a kétszázezer emberből is, amennyink Egyiptomban van.
2/ Ismétlem, nem arról van szó, hogy ellenőrzésünk alá akarjuk vonni Görögországot, s nem is mennénk tovább Athén közvetlen környékén, a kormány székhelyét azonban a hozzá vezető útvonalakkal együtt biztonságban kell tudnunk. Géppuskás páncélautóknak nagy hasznát vennénk. Ha van jobb terve, kérem, közölje.
3/ Feltételezhető, hogy a németek észak felé szivárognak el, vagy már el is távoztak, s hogy az athéni lakosság többsége, valamennyi fontos személlyel együtt, tárt karokkal fogadná a Pireuszban partra szálló csapatainkat. A tervet a legnagyobb titokban kell tartani. Kedden vagy szerdán a kormány tagjainak jelenlétében vezérkari értekezleten vitatjuk meg az egész kérdést.
4/ Figyelmébe ajánlom, hogy az idő fontosabb, mint a mennyiség, vagyis többet ér öt nap múlva ötezer ember, mint hét nap múlva hétezer. Természetesen nem mozgékony haderőre van szükség. Kérem, mihelyt lehet, jelentkezzék nálam.

[...]

Táviratoztam az Elnöknek is.

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek *1944. aug. 17.*
1/ Mindig is teljes volt közöttünk az egyetértés a görögországi politika vitelében, s minden fontos dologról tájékoztatom Önt. A háborús kabinetet és a külügyminisztert mélységesen aggasztja, ami Athénben, sőt egész Görögországban várható, ha a németek összeomlanak, vagy ha hadosztályaik megpróbálják kiüríteni az országot. Ha a német hatóságok távozása és az új kormány felállítása között hosszú űr támad, nagyon valószínűnek látszik, hogy az EAM és a szélsőséges kommunisták megpróbálják a kezükbe kaparintani a várost, hogy a magukén kívül minden görög véleménynyilvánítást eltiporjanak.
2/ Mi ketten mindig egyetértettünk benne, hogy Görögország sorsa a görög nép kezében van, amelynek minden lehetősége meglesz, hogy a nyugalom helyreálltával válasszon a monarchia és a köztársaság között, de azt hiszem, Ön sem kívánja nálam jobban a felfordulást és az utcai harcokat, vagy hogy zsarnoki kommunista kormány alakuljon. Ez csak késleltetné és akadályozná azoknak a se-

gélyezési terveknek a megvalósulását, amelyeken az UNRRA[1] *dolgozik, az oly sokat szenvedett görög nép javára. Azt hiszem tehát, hogy a földközi-tengeri szövetséges vezérkar útján készenlétbe kell helyeznünk egy legfeljebb tízezer fős brit haderőt, amely szükség esetén a lehető legrövidebb időn belül a fővárosba szállítható. A haderő ejtőernyős alakulatokat is magában foglalna, amihez az Önök légierejének a segítsége szükséges. Alig hinném, hogy egy hónapon belül történnék valami, talán még hosszabb ideig sem, mindenesetre jobb felkészülni rá. Amennyire meg tudom ítélni, nem kell leküzdhetetlen nehézségekkel számolnunk. Remélem, hozzájárul tehát, hogy ottani vezérkarunk a szokásos módon megtegye az említett előkészületeket. Ha igen, a brit vezérkari főnökök a vezérkari főnökök egyesített bizottsága elé terjesztik a Wilson tábornoknak szóló utasítások tervezetét.*

Több mint egy héttel később kaptam meg az Elnök válaszát, amely félreérthetetlen volt.

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek *1944. aug. 26.*
Nem ellenzem, hogy felkészüljenek egy olyan brit haderő készenlétbe helyezésére, amely elegendő hozzá, hogy fenntartsa a rendet Görögországban, ha a német csapatok kiürítik az országot. Az ellen sincs kifogásunk, hogy Wilson tábornok felhasználhassa az adott időpontban rendelkezésére álló és más hadműveletekben nélkülözhető amerikai szállító repülőgépeket.

Augusztus 21-én este találkoztam Rómában Papandreuval. Elmondta, hogy az EAM, látva a britek elszántságát, csatlakozott a kormányához, de magának a görög államnak nincsenek sem fegyverei, sem rendőri erői. Segítségünket kérte, hogy egyesíthesse a görög ellenállást a németekkel szemben. Mint mondta, egyelőre csak a rosszabbik félnek vannak fegyverei, és az a kisebbség. Közöltem, hogy nem ígérhetünk semmit, s nem kötelezhetjük magunkat rá, hogy újabb csapatokat küldjünk Görögországba, sőt ennek még a lehetőségét sem szabad nyilvánosan szóba hozni. Azt tanácsoltam azonban neki, hogy Kairóból, a cselszövések városából valahová

[1] Az Egyesült Nemzetek segélyezési és újjáépítési szervezete (*U*nited *N*ations *R*elief and *R*ehabilitation *A*dministration).

Olaszországba költöztesse át kormányát, a szövetséges főparancsnok főhadiszállásának közelébe. Ebbe bele is egyezett.

Ekkor csatlakozott hozzánk Moyne lord, és a görög király helyzetére terelődött a szó. Úgy véltem, hogy nem kell semmiféle újabb nyilatkozatra felkérnünk, hiszen már megígérte, hogy hazatérése ügyében kormánya tanácsára bízza magát. A brit nép baráti és lovagias érzelmeket táplál iránta, mert amikor mindkét ország nehéz történelmi pillanatokat élt át, bátor magatartást tanúsított. E rendkívül nagy jelentőségű ügyben azonban a görög népnek kell döntenie, mégpedig az egész népnek, s nem csupán egy maroknyi doktriner csoportjának. Én ugyan az Angliában testet öltő alkotmányos monarchiára tettem hűségesküt, de Őfelsége kormányának tökéletesen közömbös, hogyan oldódik meg ez az ügy Görögországban, feltéve, hogy becsületes népszavazás lesz.

Megjegyeztem, hogy mivel az EAM immár nem követeli távozását és csatlakozni kíván hozzá, Papandreu valódi nemzeti kormány fejének tekintheti magát. Óvtam azonban a felforgató elemektől. Megegyeztünk, hogy a háborúnak ebben a válságos pillanatában ne engedjük szabadon az őrizetbe vett görög lázadókat, s ne küldjünk több fegyvert az ELASZ-nak sem, amíg ki nem derül, milyen magatartást tanúsítanak ők és képviselőik. Ehelyett próbáljunk meg igazi görög nemzeti hadsereget létrehozni.

Papandreu azt is felpanaszolta, hogy a bolgárok még mindig görög területeket tartanak megszállva. Azt feleltem, hogy mihelyt biztosak lehetünk benne, hogy engedelmeskednek nekünk, visszarendeljük őket a határukra, azonban az erre és a Dodekáneszoszra vonatkozó görög igényekkel meg kell várni a háború végét. Addig is minden tőlünk telhetőt megteszünk, hogy megsegítsük és újjáépítsük sokat szenvedett hazáját, amely megérdemli a legjobb bánásmódot. De azért tegyék meg ők is, amit tudnak, Papandreu például nem is tehetne jobbat, mint hogy görög földön görög kormányt hoz létre. A többi üggyel pedig meg kell várni a háború utáni rendezést.

[...]

A nyári orosz offenzíva seregei július végén elérték a Visztulát. Minden jelentés arra utalt, hogy Lengyelország igen rövid időn belül az oroszok kezére kerül. A londoni kormányhoz hű lengyel földalatti hadsereg[1] vezetőinek el kellett döntemük, mikorra tűzik ki a németek elleni általános felkelést, hogy ezzel meggyorsítsák hazájuk felszabadítását, és elejét vegyék, hogy a németek pusztító védelmi harcot vívjanak Lengyelország területén, kivált magában Varsóban. A londoni lengyel kormány felhatalmazta a Honi Hadsereg parancsnokát, Bór-Komorowski tábornokot és polgári tanácsadóit, hogy belátásuk szerint válasszák meg a felkelés időpontját. Márpedig az adott pillanat csakugyan kedvezőnek látszott. Július 20-án értesült a világ a Hitler elleni merénylet híréről, közvetlenül ezután a szövetségesek kitörtek a normandiai hídfőből, s július 22-e körül a lengyelek lehallgatták a németek 4. páncéloshadseregének rádióparancsait, amelyek elrendelték a Visztulánál állomásozó csapatok általános visszavonulását. Az oroszok még aznap átkeltek a folyón, és előőrseik Varsó felé törtek előre. Nemigen látszott kétségesnek, hogy a teljes összeomlás küszöbön áll. [...]

Bór tábornok tehát elhatározta, hogy nagyszabású felkelést robbant ki és felszabadítja a várost. Mintegy negyvenezer embere volt, s élelmiszerkészletei és hadianyag-tartalékai hét-tíz napi harcra voltak elegendőek. Ekkor már hallani lehetett a Visztula túlpartjáról tüzelő orosz lövegeket. A szovjet légierő Varsó környéki repülőterekről indult bombatámadásra a fővárosban állomásozó németek ellen, s az egyik legközelebbi légi támaszpont alig húszpercnyi repülőútra volt Varsótól. Kelet-Lengyelországban ezzel egy időben a kommunisták nemzeti felszabadítási bizottságot alakítottak,[2] és az oroszok bejelentették, hogy a felszabadított területek ennek a bizottságnak az irányítása alá kerülnek. A szovjet rádióállomások hosszú idő óta sürgették a lengyel lakosságot, hogy dobja sutba az óvatoskodást, és indítson általános felkelést a németek ellen. Július 29-én, tehát három nappal a felkelés kezdete előtt, a moszkvai rádió a lengyel kommunistáknak Varsó népéhez intézett felhívását sugározta, s ebben arról volt szó, hogy a felszabadító ágyúk immár

[1] Lengyel nevén *Armija Krajowa (AK);* magyarul Honi Hadsereg.
[2] Lublinban, 1944. július 24-én.

hallótávolságon belül vannak, továbbá, hogy akárcsak 1939-ben, ismét ideje felvenni a harcot a németekkel, ezúttal már a végső döntésért. „Varsóért, amely nem adta be a derekát, hanem folytatta a harcot, most ütött a cselekvés órája." A rádióadás kiemelte, hogy a németek több helyütt védelemre akarják beásni magukat, ami a város fokozatos pusztulására vezetne, végül arra emlékeztette a lakosságot, hogy „minden odavész, amit nem ment meg a tevékeny erő", továbbá, hogy „a Varsó utcáin, házaiban s egyebütt megvívandó közvetlen, elszánt küzdelem előbbre hozza a végső felszabadulás pillanatát és megóvja testvéreink életét".

Július 31-én este a varsói földalatti parancsnokság azt a hírt kapta, hogy a szovjet páncélosok a várostól keletre betörtek a németek védelmi állásaiba. A német katonai rádióadó jelentette, hogy „ma az oroszok délkeletről általános támadást indítottak Varsó ellen". Egyes helyeken az orosz csapatok ekkor már tizenöt kilométerre sem voltak Varsótól. A fővárosban a földalatti parancsnokság másnap hajnali öt órára tűzte ki az általános felkelést. Maga Bór tábornok így írta le a történteket:

Pontosan öt órakor több ezer ablak tárult ki és okádott tüzet. Az utcákon haladó németekre mindenhonnan tömegével zúdultak a lövedékek, épületeikre, menetelő alakulataikra csak úgy záporoztak a golyók. Egy szemvillanásnyi idő alatt minden civil eltűnt az utcákról. Embereink kiözönlöttek a házak kapuin és villámgyors támadásokat hajtottak végre. Egy negyedóra alatt a milliós város harcban állt. Minden közlekedés megszűnt. Varsó mint a német front közvetlen hátországának közlekedési csomópontja, ahová északról, délről, keletről és nyugatról összefutottak az utak, Varsó megszűnt létezni. A városért vívott csatát megnyertük.

A hír másnap ért el Londonba, s aggódva vártuk a további értesítéseket. A szovjet rádió hallgatott, az orosz légi tevékenység szünetelt. Augusztus 4-én a németek a város különböző pontjairól és a külvárosokban lévő támaszpontjaikról támadást indítottak. A londoni lengyel kormány életbe vágóan fontosnak mondotta, hogy sürgősen küldjünk légi úton utánpótlást. A felkelőkkel ekkor már öt, sebtében összevont német hadosztály állt szemben. Olaszországból áttelepítették a Hermann Göring hadosztályt, s csakhamar további két SS-hadosztály érkezett meg Varsóba.

Táviratoztam Sztálinnak.

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1944. aug. 4.*
A földalatti lengyel hadsereg sürgős kérésére az időjárástól függően mintegy hatvan tonna felszerelést és hadianyagot dobunk le Varsó délnyugati negyedében, ahol, mint közlik, a németek ellen fellázadt lengyelek elkeseredett harcot folytatnak. Ugyancsak közlik, hogy orosz segítséget kérnek, ami igen közelinek látszik. Másfél német hadosztály támadja őket. Ez esetleg segítheti az Önök hadműveleteit.[1]

Gyors és zord választ kaptam.

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1944. aug. 5.*
Varsóról szóló üzenetét megkaptam.
Úgy gondolom, hogy a lengyelektől kapott értesülése erősen túlzott és nem megbízható. Erre a következtetésre kell jutnunk, ha figyelembe vesszük, hogy az emigráns lengyelek már-már Vilna bevételét is a Honi Hadsereg bizonyos alakulatainak tulajdonították, sőt a rádióban is ezt jelentették. Ez természetesen egyáltalán nem felel meg a valóságnak. A lengyel Honi Hadsereg néhány, helytelenül hadosztálynak nevezett osztagból áll. Nem rendelkezik sem tüzérséggel, sem repülőgépekkel, sem harckocsikkal. Nem tudom elképzelni, hogyan vehetnék be ilyen osztagok Varsót, amelyet a németek négy páncéloshadosztállyal, köztük a Hermann Göring hadosztállyal védelmeznek.[2]

Közben utcáról utcára folytatódott a küzdelem a német Tigris harckocsik ellen, s augusztus 9-ére a németeknek sikerült egészen a Visztuláig éket verniük a városon át, s ezzel elszigetelni egymástól a lengyelek kezén lévő területeket. A brit légierő hősies, de eleve kudarcra ítélt kísérleteket tett rá, hogy lengyel, brit és dominiumi személyzettel olaszországi bázisokról segítse Varsót. Augusztus 4-én este két repülőgép jelent meg Varsó fölött, négy nappal később pedig három.

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 298.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 299-300.

Mikołajczyk lengyel miniszterelnök már július 30-a óta Moszkvában tartózkodott, hogy valamilyen egyezségre próbáljon jutni a szovjet kormánnyal, miután a szovjetek a kommunista nemzeti felszabadítási bizottságot ismerték el az ország közigazgatására hivatott testületnek. Ezek a tárgyalások a varsói felkelés első napjaiban folytatódtak. Mikołajczyk naponta kapta azokat az üzeneteket, amelyekben Bór tábornok lőszert, páncélelhárító fegyvereket és segítséget kért a Vörös Hadseregtől. Közben az oroszok azt sürgették, hogy állapodjanak meg Lengyelország háború utáni határairól és egy közös kormány létrehozásáról. Mikołajczyk és Sztálin között augusztus 9-én zajlott le az utolsó, eredménytelen találkozó.

Augusztus 12-én ezt táviratoztam Sztálinnak:

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1944. aug. 12.*

Az alábbi lesújtó üzenetet kaptam a varsói lengyelektől, akik tíz nap után még mindig harcolnak a jelentős német haderővel, amely három részre vágta a várost:

„A köztársasági elnöknek, a kormánynak és a főparancsnoknak a miniszterelnök-helyettestől.

Tizedik nap. Véres harcokat vívunk. Három útvonal részekre szabdalja a várost. ... Mindhármat erős német páncélos egységek őrzik, az átkelés rendkívül nehéz (a három útvonal mentén minden épület kiégett). A gdański pályaudvart a nyugati pályaudvarral összekötő vasútvonalon álló két páncélvonat, valamint a Prága kerületében felállított tüzérség szüntelenül tüzel a városra, továbbá légitámogatást is élvez.

Ilyen körülmények között folytatódik a harc. Eddig Önöktől egyetlenegy kis szállítmányt dobtak le. Az orosz–német fronton harmadika óta csönd van. Sem anyagi, sem erkölcsi támogatást nem kapunk tehát, mert a [lengyel] miniszterelnök-helyettesnek a 8. napon elhangzott rövid [londoni] beszédét leszámítva még annyit sem hallottunk Önöktől, hogy legalább tudomásul veszik, amit teszünk. A katonák és a főváros lakosai csüggedten tekintenek az égre, és várják a szövetségesek segítségét. A füstfelhők fölött csakis német repülőgépeket látnak. Megdöbbenti és mélyen lesújtja őket a látvány, és szitkozódnak.

Úgyszólván semmilyen hírünk nincs Önökről, nem kapunk semmi tájékoztatást a politikai helyzetről, semmilyen tanácsot, semmilyen utasítást. Tárgyaltak-e Moszkvában a Varsónak nyújtandó segít-

ségről? Nyomatékosan hangsúlyozom, hogy ha nem kapunk haladéktalanul támogatást, vagyis ha nem dobnak le fegyvert és lőszert, ha az ellenség állásait nem bombázzák, ha nem juttatnak el légi úton csapatokat, harcunk néhány nap alatt összeomlik. Ha megkapjuk a fent említett segítséget, akkor a harc folytatódik.
Elvárom, hogy mindent megtegyenek az ügyben."
Géppuskákért és lőszerért könyörögnek. Nem tudna valamivel több segítséget adni nekik? Hiszen Olaszország oly messze van.[1]

14-én Olaszországból, ahol Alexander tábornok hadseregénél tettem szemleutat, a következő táviratot küldtem Edennek:

Sok kellemetlenséget okoz majd az oroszoknak, ha megerősödik az a gyanúnk, hogy a varsói lengyel hazafiakat magukra hagyták, ennek azonban könnyen elejét vehetnék, ha elszánnák magukat néhány olyan hadműveletre, amelyre bőven van lehetőségük. Kétségkívül nagyon különös, hogy az orosz seregek éppen akkor állították meg Varsó elleni offenzívájukat s húzódtak vissza a fővárostól, amikor a földalatti hadsereg fellázadt. Alig százhatvan kilométeres repülőutat kellene megtenniük hozzá, hogy ellássák a lengyeleket annyi géppuskával és lőszerrel, amennyihez csak hősies harcukhoz szükségük van. Beszéltem Slessor repülő marsallal, hogy amivel lehet, innen segítsük őket. De mit tettek az oroszok? Azt hiszem, inkább Önnek kellene Molotov útján üzenettel fordulnia Sztálinhoz, és utalni rá, hogy milyen következtetések kapnak lábra mindenfelé, végül pedig azt kérni, hogy az oroszok küldjenek oda minden segítséget, amire csak képesek. Ez a megoldás sokkal személytelenebb volna, mint ha én fordulnék Sztálinhoz. Tegnap éjszaka huszonnyolc repülőgép tette meg az ezerszáz kilométeres utat Olaszországból. Három odaveszett. Ez volt a negyedik légi bevetés, amelyet a rendkívüli körülmények ellenére innen indítottak.

Augusztus 16-án éjjel Visinszkij magához kérette az Egyesült Államok moszkvai nagykövetét, elmagyarázta neki, hogy szeretné elejét venni minden félreértésnek, majd az alábbi megdöbbentő nyilatkozatot olvasta fel:

[1] Az *Üzenetváltás*... ezt a táviratot nem tartalmazza.

A szovjet kormány természetesen nem kifogásolhatja, ha angol vagy amerikai repülőgépek fegyvereket dobnak le Varsó körzetében, minthogy ez amerikai és brit ügy. Határozottan ellenzi azonban, hogy amerikai és brit repülőgépek, miután fegyvereket dobtak le Varsó körzetében, szovjet területen szálljanak le, minthogy a szovjet kormány nem kívánja, hogy akár közvetlen, akár közvetett köze legyen a varsói kalandhoz.

Ugyanaznap az alábbi, valamelyest enyhébb hangú üzenetet kaptam Sztálintól:

Sztálin marsall a miniszterelnöknek 1944. aug. 16.
1/ Mikołajczyk úrral való beszélgetésem után intézkedtem, hogy a Vörös Hadsereg parancsnoksága fokozottan dobjon le fegyvereket Varsó körzetében. Ejtőernyős összekötőt is ledobtunk, de a parancsnokság jelentése szerint nem jutott el a megjelölt helyre, mert megölték a németek.
Továbbá, miután tüzetesebben tanulmányoztam a varsói dolgot, meggyőződtem róla, hogy a varsói akció meggondolatlan és szörnyű kaland, amely nagy áldozatokat követel a lakosságtól. Mindez nem történik, ha a szovjet parancsnokságot kezdettől fogva tájékoztatják a varsói akcióról, s ha a lengyelek kapcsolatot tartanak vele.
A kialakult helyzetben a szovjet parancsnokság arra a következtetésre jutott, hogy el kell határolnia magát a varsói kalandtól, mivel sem közvetlenül, sem közvetve nem viselheti a felelősséget a varsói akcióért.[1]...

Mikołajczyk beszámolója szerint a távirat első bekezdése teljes valótlanság. Két tiszt épségben megérkezett Varsóba, s a lengyel parancsnokság fogadta is őket. Néhány napon át egy orosz ezredes is ott tartózkodott, és Londonon át Moszkvába küldött üzeneteiben sürgős támogatást kért a felkelőknek.

[...]

Táviratban fordultam az Elnökhöz is.

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 304.

A miniszterelnök (Olaszországból)
Roosevelt elnöknek *1944. aug. 18.*

1/ Az oroszok rendkívül súlyos és messzemenő következményekkel járó közjátékot nyitottak meg, amikor nem voltak hajlandók lehetővé tenni, hogy amerikai gépek segítséget szállítsanak a hős varsói felkelőknek. Mindezt tovább súlyosbítja, hogy ők maguk alig néhány tucatnyi kilométer távolságból sem érdemesítették légi utánpótlásra a felkelőket. Ha a lengyel fővárosban nagyszabású irtóhadjárat követi a németek diadalát, márpedig ez csaknem bizonyosra vehető, akkor az eset felmérhetetlen következményekkel jár.

2/ Kész vagyok személyes üzenetben fordulni Sztálinhoz, ha Ön ezt jó megoldásnak tartja, s ha Ön is hasonló üzenetet küld neki. A két önálló üzenetnél sokkal jobb volna azonban egy olyan közös üzenet, amelyet mindketten aláírnánk.

3/ Az Egyesült Államok és Britannia csapatainak dicsőséges és óriási méretű franciaországi győzelmei nagy változást idéznek elő az európai helyzetben, s nagyon is lehetséges, hogy seregeink normandiai győzelme mellett az oroszok bármelyik haditette eltörpül. Azt hiszem tehát, lesz súlya a szavunknak, persze ha nem cifrázzuk és nem kertelünk. Nagy ügyet szolgáló országokat képviselünk, s igaz tanáccsal kell előmozdítanunk a világbékét, még akkor is, ha Sztálin talán megorrol érte. Nagyon is lehetséges azonban, hogy nem orrol meg.

Két nappal később aztán elküldtük az Elnök által fogalmazott alábbi közös felhívást:

A miniszterelnök (Olaszországból)
és Roosevelt elnök Sztálin marsallnak *1944. aug. 20.*

Arra gondolunk, hogyan reagál majd a világközvélemény, ha a varsói antinácikat lényegében sorsukra hagyjuk. Véleményünk szerint mind a hármunknak minden tőlünk telhetőt el kell követni, hogy az ottani hazafiak közül minél többet megmentsünk. Reméljük, hogy Önök ledobják a legszükségesebb lőszert és fegyvert a varsói lengyel hazafiaknak. Ellenkező esetben nem járulna-e hozzá, hogy a mi repülőgépeink az Önök segítségével ezt percnyi késedelem nél-

kül megtegyék? Reméljük, hogy ezt jóváhagyja. Az idő rendkívül nagy jelentőségű tényező.[1]

Az alábbi választ kaptuk:

Sztálin marsall a miniszterelnöknek
és Roosevelt elnöknek *1944. aug. 22.*
Az Ön és Roosevelt úr Varsóról szóló üzenetét megkaptam. Ki akarom fejteni észrevételeimet.
Előbb vagy utóbb, de mindenki megtudja az igazságot arról a maroknyi gonosztevőről, akik a varsói kalandot kieszelték, hogy magukhoz ragadják a hatalmat. Ezek az emberek, kihasználva a varsóiak hiszékenységét, sok embert dobtak csaknem fegyvertelenül a német ágyúk, harckocsik és repülőgépek tüzébe. Olyan helyzet alakult ki, amikor minden újabb nap nem a Varsó felszabadításáért küzdő lengyeleknek kedvez, hanem a hitleristáknak, akik embertelenül irtják a varsói lakosságot.
Katonai szempontból a kialakult helyzet, amely a németek figyelmét fokozottan Varsóra tereli, ugyancsak igen hátrányos mind a Vörös Hadsereg, mind pedig a lengyelek számára. Ennek ellenére a szovjet csapatok, amelyek az utóbbi időben újabb jelentős német ellentámadási kísérletekkel kerültek szembe, minden lehetőt elkövetnek, hogy megtörjék ezeket a hitlerista ellentámadásokat, és széles fronton újra támadásba menjenek át Varsó alatt. A Vörös Hadsereg bizonyára nem fogja kímélni az erejét, hogy Varsó alatt szétzúzza a németeket, s felszabadítsa Varsót a lengyelek számára. Ez lesz a legjobb, az igazi segítség a lengyel antináciknak.[2]

Közben Varsó gyötrelmei tetőpontjukra hágtak.

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek *1944. aug. 24.*
Íme a varsói felkelés egy szemtanújának beszámolója. Egy példányt már át is adtunk a londoni szovjet nagykövetnek:
„1/ Augusztus 11.
Az AK minden erőfeszítése ellenére a németek továbbra is alkalmazzák kíméletlen terrormódszereiket. Sok esetben egy-egy utcán

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 305.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 305–306.

végig felgyújtották a házakat, a férfi lakókat egytől egyig agyonlőtték, a nőket és a gyermekeket kikergették az utcára, hogy a harcok alatt ott találjanak menedékre, ahol tudnak. A Królewska utcán sok lakóházat lebombáztak. Az egyiket négy bomba is érte. Egy másik házban, ahol nyugdíjas lengyel egyetemi tanárok laktak, az SS-katonák betörték a kaput és sok lakót megöltek. Némelyik lakónak sikerült a pincéken át más házakba átszöknie. Az AK és a polgári lakosság elszántsága példamutató. Közös jelszavuk: »Halál a németekre!«

2/ Augusztus 12.

Tegnap éjjel a német páncélos erők elszánt erőfeszítéseket tettek, hogy felmentsék néhány támpontjukat a városban. Nincs könnyű dolguk, mert a varsóiak minden utcasarkon hatalmas barikádokat emeltek, többnyire az utcák felszedett betonburkolatából. Kísérleteik a legtöbb esetben kudarcot vallottak, a harckocsik legénysége ekkor bosszúból számos házat lángba borított, más épületeket pedig a távolból vett tűz alá. Gyakran az utcákat sok helyütt elborító halottakra is tüzeltek. [...]

3/ Augusztus 13.

A német katonák a sebesült és beteg férfiakat és nőket kegyetlenül meggyilkolták a Szent Lázár, a Szent Károly és a Szent Márk kórházban.

Amikor harckocsin utánpótlást szállítottak egyik előretolt állásukba, ötszáz asszonyt és gyermeket hajtottak maguk előtt, nehogy az AK katonái akcióba lépjenek ellenük. Sok asszony és gyermek meghalt vagy megsebesült. A jelentések szerint a németek a város számos más részében is ugyanígy jártak el.

Bár kevés a fegyver, a lengyel erők továbbra is kezükben tartják a kezdeményezést a Varsóért folyó harcokban. Néhány helyen betörtek a németek erődített állásaiba s fegyvert és lőszert zsákmányoltak. Augusztus 12-én 11600 puskatöltényt, öt géppuskát, 8500 pisztolytöltényt, húsz pisztolyt, harminc harckocsiaknát, valamint járműveket sikerült zsákmányolniuk. A német csapatok kétségbeesetten harcolnak. Egy ízben, amikor az AK tűz alá vett egy épületet, amelybe a németek bevették magukat, két német katona fehér zászlóval megpróbált átjutni a lengyelek vonalai mögé, egy SS-tiszt azonban meglátta őket és mindkettőjüket agyonlőtte. Az augusztus 12-éről 13-ára virradó éjszakán a szövetségesek repülőgépei fegyvereket juttattak el az AK-nak.

4/ Augusztus 15.
A halottakat a hátsó udvarokban és a tereken temetik el. Az élelmiszer-ellátás egyre romlik, egyelőre azonban nincs éhínség. A vezetékes vízellátás megszűnt. A varsóiak a kevés kútból és az otthoni készletekből jutnak vízhez. Minden városnegyed ágyútűz alatt van, és sok a tűzeset. A ledobott utánpótlás növeli az elszántságot. Mindenki harcolni akar és harcolni is fog, de a bizonytalanság, hogy meddig tart még, nyomasztólag hat.
5/ Augusztus 16.
Varsóban továbbra is elkeseredett harcok folynak. A németek minden talpalatnyi földért megküzdenek. Jelentések szerint egyes helyeken egész kerületek égtek le, s a lakosok egy részét agyonlőtték, más részüket Németországba vitték. A lakosság egyre azt hajtogatja: »Ha fegyvert kapunk, mindenért megfizetünk!« [...]"

A csata a szó szoros értelmében föld alatti harc volt. A lengyelek ellenőrzése alatt álló városnegyedek csak a csatornákon át tudták tartani egymással az összeköttetést. A németek kézigránátokat és gázbombákat dobtak a csatornanyílásokba. A vaksötét üregekben derékig ürülékben csaptak össze az emberek, kézitusa folyt, késsel mentek egymásnak, vagy belefojtották egymást a szennyvízbe. A felszínen a német tüzérség és a vadászrepülők a város nagy körzeteit lángba borították.

Úgy véltem, a világnak meg kell ismernie ezt a hitványságból és iszonyatból szőtt történetet.

A miniszterelnök (Olaszországból)
a tájékoztatásügyi miniszternek *1944. aug. 23.*
Tiltja-e bármi is, hogy nyilvánosságra kerüljenek a Varsó gyötrelmeiről szóló hírek? Az újságokból úgy látszik, mintha nem kerülhetnének napvilágra. Nem arról van szó, hogy szemrehányást tegyünk a szovjet kormánynak, de azt mégiscsak lehetővé kellene tenni, hogy a tények önmagukért beszéljenek. Az oroszok különös és baljós magatartását nem kell szóba hozni, de mi szól az ellen, hogy nyilvánosságra kerüljenek e magatartásuk következményei?

Ezután kaptam meg az Elnök válaszát a táviratomra.

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek 1944. aug. 24.
Köszönöm táviratát, amelyben leírja, milyen embertelen magatartást tanúsítanak a nácik és milyen iszonyatos helyzetben vannak a lengyelek Varsóban.
Sztálin válasza arra a közös javaslatunkra, hogy nyújtsunk segítséget a varsói lengyeleknek, korántsem biztató.
Úgy értesültem, a varsói lengyeleket nem tudjuk utánpótlással ellátni, hacsak lehetővé nem válik, hogy a le- és felszálláshoz szovjet repülőtereket vegyünk igénybe. Egyelőre az orosz hatóságok nem engedik meg, hogy a Varsónak nyújtandó segítséghez igénybe vegyük a repülőtereiket.
Pillanatnyilag nem tudom, tehetünk-e még sikerrel kecsegtető lépéseket.

Másnap ezt válaszoltam rá:

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek 1944. aug. 25.
Minthogy Sztálin válasza kitér a feltett kérdések elől és semmi újat sem közöl velünk, azt javaslom, hogy nagyjából ezt feleljük neki: „Határozott kívánságunk, hogy amerikai repülőgépeket küldjünk Angliából. Szól-e valami az ellen, hogy Önök ne vizsgálják, mit végeznek útközben, hanem csak egyszerűen bocsássák rendelkezésükre az orosz vonalak mögött nekünk kijelölt üzemanyagtöltő repülőtereket? Így az Önök kormánya tarthatná magát ahhoz az elvhez, hogy elhatárolja magát ettől a különös közjátéktól. Bízunk benne, hogy ha sérült brit vagy amerikai repülőgépek szállnak le az Önök vonalai mögött, számíthatnak az Önöktől megszokott gondoskodásra és segítségre. Együttérzéssel viseltetünk ezek iránt a »csaknem fegyvertelen« emberek iránt, akik kivételes hitüktől vezérelve rátámadtak a német harckocsikra, ágyúkra és repülőgépekre, de nem kívánunk állást foglalni abban, hogy kik voltak a felbujtói ennek a felkelésnek, amelyre a moszkvai rádió mindenesetre több ízben is felszólította a varsóiakat. Nem hisszük, hogy ellenállásukkal együtt vége szakadna Hitler rémtetteinek is, sőt talán csak akkor kezdődnek majd az igazi rémségek. A varsói mészárlás kétségkívül sok baj forrása lesz még, ha majd mindannyian összeülünk a háború végén. Ezért javasoltuk, hogy repülőgépeket küldjünk, hacsak Önök kifejezetten meg nem tiltják."
Ha erre nem jön válasz, úgy gondolom, el kellene küldenünk a gé-

peket, s aztán majd meglátjuk, mi történik. Nem tudom elképzelni, hogy akár bántalmaznák, akár letartóztatnák a repülőinket. Már aláírtam ezt a levelet, amikor értesültem, hogy az oroszok még azzal is megpróbálkoznak, hogy elvegyék Önöktől a Poltava mellett és más front mögötti térségekben fekvő repülőtereiket.

A válasz elutasító volt:

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek 1944. aug. 26.
A hosszú távú általános háborús kilátások szempontjából nem tartanám előnyösnek, ha csatlakoznék az üzenethez, amelyet Sztálinnak kíván küldeni, nem ellenzem azonban, hogy ilyen üzenetet küldjön neki, ha tanácsosnak tartja. Döntésemben figyelembe vettem, miként vélekedik jelenleg J. bácsi[1] kettőnkhöz intézett üzenetének tanúsága szerint, a varsói földalatti erőknek nyújtandó segítségről, továbbá, hogy határozottan megtagadja repülőgépeinktől az orosz repülőterek használatát erre a célra, végül pedig, hogy az amerikaiak tárgyalásokat folytatnak más orosz támaszpontok további használatáról.

Pedig én azt reméltem, hogy az amerikaiak támogatni fognak bennünket az elszánt cselekvésben. Szeptember 1-jén fogadtam a Moszkvából visszatérő Mikołajczyk lengyel kormányfőt. Nem sok vigaszt tudtam nyújtani neki. Közölte, hogy kész olyan politikai rendezést javasolni, amelynek értelmében a lublini bizottság tizennégy helyet kaphatna a közös kormányban. Varsóban a lengyel földalatti mozgalom képviselői ellenséges tűzben vitatták meg ezeket a javaslatokat és egyhangúlag elfogadták őket. A legtöbben azok közül, akik elfogadták e határozatokat, egy évvel később „árulás" vádjával szovjet bíróság elé kerültek Moszkvában.

Szeptember 4-én este összeült a kabinet, s olyan fontosnak tartottam a dolgot, hogy jóllehet némi lázam volt, felkeltem betegágyamból és elmentem föld alatti tanácskozótermünkbe. Üléseinken sok kellemetlen ügyről volt már szó. De egyetlenegyre sem emlékszem, amely ennyire felháborított volna minden minisztert, konzervatívot, munkáspártit, liberálist egyaránt. [...] Hogy mit tartot-

[1] J. bácsi, máskor Joe bácsi vagy J. B.: Sztálin beceneve Roosevelt és Churchill leveleiben.

tunk a legajánlatosabb eljárásnak, azt mi sem mutatja jobban az alábbi táviratoknál.

A miniszterelnök (Londonból)
Roosevelt elnöknek *1944. szept. 4.*
1/ A háborús kabinetet mélységesen nyugtalanítja a varsói helyzet, továbbá annak messzemenő következményei, hogy Sztálin megtagadta tőlünk a repülőterek használatát.
2/ Ezenkívül, mint Ön is tudja, Mikołajczyk elküldte a politikai rendezésre vonatkozó javaslatait a lengyel felszabadítási bizottságnak. Attól tartok, hogy Varsó eleste, ha nem teszi is reménytelenné a tárgyalásokat, végzetesen aláássa Mikołajczyk helyzetét.
[...]
4/ A Varsóban harcoló lengyeleknek egyetlenegy módon juttathatunk el sürgősen anyagi segítséget, mégpedig úgy, hogy az Egyesült Államok repülőgépei utánpótlást dobnak le nekik, s ehhez orosz repülőtereket vesznek igénybe. Mivel oly sok minden forog veszélyben, arra kérjük Önt, fontolja meg ismét, milyen nagy a tét. Nem engedélyezhetné-e az amerikai repülőgépeknek, hogy végrehajtsák ezt a hadműveletet, s hogy szükség esetén hivatalos beleegyezés nélkül is orosz repülőtereken szálljanak le? A nyugaton elért nagy sikerek tudatában nem tudom elképzelni, hogy az oroszok elutasító álláspontra helyezkedhetnének, ha fait accompli[1] *elé állítanánk őket. Talán még üdvözölnék is ezt a megoldást, mert kínos helyzetből segítené ki őket. Az Önök légierejének minden akciójáért természetesen Önökkel együtt vállalnánk minden felelősséget.*

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek *1944. szept. 4.*
Az alábbiakban közlöm annak a sürgönynek a szövegét, amelyet ma este küldtünk el Moszkvába.
„Mai ülésén a háborús kabinet megvitatta a varsói helyzetről szóló legújabb jelentéseket, s ezek tanúsága szerint a németek ellen harcoló lengyelek végveszélybe kerültek.
A háborús kabinet a szovjet kormány tudomására kívánja hozni, hogy hazánk közvéleményét mélyen megrázták a varsói események s az ottani lengyelek szörnyű szenvedései. Akár helyes volt kirobbantani a varsói felkelést, akár nem, maga a varsói nép nem tehető

[1] Kész helyzet (franciául).

felelőssé a döntésért. Népünk nem tudja megérteni, miért nem nyújtott a külvilág semmiféle anyagi segítséget a varsói lengyeleknek. Most kezd nyilvánosságra kerülni, hogy ez a segítség azért nem érkezhetett meg, mert az Önök kormánya nem volt hajlandó hozzájárulni, hogy az Egyesült Államok repülőgépei orosz kézen lévő repülőtereken szálljanak le. Ráadásul most értesültünk róla, hogy a németek alighanem két-három napon belül legyűrik a varsói lengyeleket, s ez kiszámíthatatlan megrázkódtatást okoz majd az itteni közvéleményben. Maga a háborús kabinet is nehezen tudja megérteni, miért nem hajlandó az Önök kormánya figyelembe venni, hogy a brit és az amerikai kormány kötelességének érzi a varsói lengyelek megsegítését. Úgy érezzük, hogy amikor az Önök kormánya megakadályozza ezt a segítségnyújtást, eltér a szövetségesi együttműködés szellemétől, amelynek pedig Önök is, mi is a jelenre és a jövőre nézve egyaránt nagy jelentőséget tulajdonítunk.

Őszinte szándékunk, hogy a jövendő években együttműködjünk Sztálin marsallal és a Szovjetunió népével, s az iránt érzett tisztelettől vezéreltetve a háborús kabinet felkért, hogy azzal az újabb felhívással forduljak a szovjet kormányhoz: adjon meg minden segítséget, amely hatalmában áll, mindenekelőtt pedig tegye lehetővé, hogy az Egyesült Államok repülőgépei ebből a célból leszállhassanak az Önök repülőterein."

[...]

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek *1944. szept. 5.*

Táviratára válaszolva közlöm, hogy katonai hírszerző hivatalom értesítése szerint a harcoló lengyelek elhagyták Varsót, s a németek korlátlan urai a helyzetnek.

A késedelem és a németek fellépése tehát sajnálatos módon megoldotta a varsói lengyelek megsegítésének ügyét, s a jelek szerint immár semmit sem tehetünk értük.

Hosszú idő óta mélységes fájdalommal tölt el, hogy képtelenek voltunk megfelelő segítséget nyújtani Varsó hős védőinek, de remélem, együtt képesek leszünk hozzásegíteni Lengyelországot, hogy a nácik elleni háború győztesei között foglaljon helyet.

Szeptember 10-én, amikor a lengyelek gyötrelmei már hat hét óta tartottak, a Kreml a jelek szerint taktikát változtatott. Aznap délután a szovjet tüzérség lőni kezdte Varsó keleti külvárosát, s a

város felett ismét megjelentek a szovjet repülőgépek. A szovjet irányítás alatt harcoló lengyel kommunista erők elverekedték magukat a város széléig. Szeptember 14-étől kezdve a szovjet légierő utánpótlást dobott le a lengyeleknek, de csak kevés ejtőernyő nyílt ki, ezért sok tartály összetört és használhatatlanná vált. Másnap az oroszok elfoglalták Varsó Prága nevű külvárosát, ott azonban megálltak. Azt akarták, hogy a nem kommunista lengyelek végképp elpusztuljanak, egyúttal azonban fenn akarták tartani annak a látszatát, hogy ők segítenek nekik. Közben a németek városszerte házról házra haladva számolták fel a lengyel ellenállás gócait. A lakosságra iszonyú sors zúdult. A németek sok varsóit deportáltak. Rokoszszovszkij tábornok, a szovjet parancsnok válasz nélkül hagyta Bór tábornok felhívásait. Pusztított az éhínség is.

Az amerikai segítségért tett erőfeszítéseim eredményeként egyetlenegy vállalkozás valósult meg, az viszont nagyszabású volt. Szeptember 18-án száznégy nehézbombázó repült a főváros fölé és utánpótlást dobott le. De már késő volt. Október 2-án este Mikołajczyk miniszterelnök felkeresett és közölte, hogy a varsói lengyel erők csakhamar megadják magukat a németeknek. Íme a hős város egyik utolsó, Londonban fogott rádióadása:

Tudjátok meg a nyers igazságot! Rosszabb elbánásban részesültünk, mint Hitler csatlósai. Rosszabban, mint Olaszország, Románia és Finnország. Mondjon az igazságos Isten ítéletet amaz iszonyú igazságtalanság fölött, amely a lengyel nemzetnek jutott osztályrészéül, s büntesse Ő meg érdemük szerint a bűnösöket!

A ti hőseitek olyan katonák, akik pisztollyal és benzines palackokkal támadtak rá a harckocsikra, a repülőgépekre és az ágyúkra. A ti hőseitek olyan asszonyok, akik az ellenséges tűzben ápolták a sebesülteket és továbbították az üzeneteket: akik rommá bombázott pincékben főztek, hogy táplálják a gyermekeket és a felnőtteket; akik enyhülést és vigaszt nyújtottak a haldoklóknak. A ti hőseitek olyan gyermekek, akik parázsló romok között játszadoztak. Ők Varsó népe.

Halhatatlan az a nemzet, amelynek erejéből ekkora egyetemes hősiességre telik. Mert aki meghalt, győzött; aki pedig életben maradt, folytatja a harcot és győzni fog, s ismét tanúsítani fogja, hogy nincs még veszve Lengyelország, amíg élnek lengyelek!

[...]

Korábbi közös elhatározások értelmében Eisenhower tábornok szeptember 1-jén átvette az észak-franciaországi szárazföldi haderő közvetlen parancsnokságát. Ez a haderő Montgomery tábornagy 21. brit hadseregcsoportjából és Omar Bradley tábornok mind ez ideig Montgomery irányítása alatt harcoló 12. amerikai hadseregcsoportjából állt. Eisenhowernak összesen öt hadsereg állt rendelkezésére. A Montgomery parancsnoksága alatt harcoló 21. hadseregcsoporthoz Crerar tábornok 1. kanadai hadserege és Dempsey tábornok 2. brit hadserege tartozott, összesen tizennégy hadosztály és hét páncélosdandár. Jobbszárnyukon, a 12. amerikai hadseregcsoport kötelékében Hodges tábornok 1. hadserege, Patton tábornok 3. hadserege és Simpson tábornok még felkészítés alatt álló 9. hadserege sorakozott fel. Eisenhower irányítása alá tehát több mint harminchét hadosztály tartozott, vagyis félmilliónál is több katona. Valamennyi hadseregcsoportnak megvolt a maga taktikai légiereje, s ezek Leigh-Mallory repülő főmarsall irányítása alá tartoztak.

E hatalmas erő maga előtt űzte-hajtotta a nyugati német hadak maradványait, s fölényben lévő légierőnk éjjel-nappal zaklatta a visszavonulókat. Az ellenség még mindig tizenhét hadosztálynyi erővel rendelkezett, csapatai azonban, amíg rendezni nem tudták soraikat és a hátországból erősítést nem kaptak, nem képviseltek nagy harci értéket. Speidel tábornok, Rommel korábbi vezérkari főnöke így jellemezte helyzetüket:

A rendezett visszavonulás lehetetlenné vált. A szövetségesek gépesített seregei egymás után külön-külön csoportokban kerítették be a kimerült német gyaloghadosztályokat és felmorzsolták őket. ... A szárazföldön csak jelentéktelen erőket lehetett bevetni, a levegőben úgyszólván semmit.[1]

Eisenhower úgy tervezte, hogy a lehető legnagyobb haderővel és az utánpótlás teljes kapacitását igénybe véve északkeletnek tör előre. A főtámadás a brit 21. hadseregcsoportra hárult. Katonáinknak az volt a feladatuk, hogy a Csatorna partján előretörve lerohan-

[1] Hans Spedel: *Invasion 1944.* Tübingen-Stuttgart, 1950. 146.

ják a szárnyasbombák kilövőállásait, sőt foglalják el Antwerpent is. E nagy kikötő nélkül lehetetlen lett volna áthatolnunk a Rajna alsó folyásán és betörnünk az északnémet síkságra. Az amerikai 12. hadseregcsoport is azt a parancsot kapta, hogy vegye üldözőbe az ellenséget: 1. hadseregének a britekkel kellett tartania, a többinek pedig Verdun és a Maas[1] felső folyása felé, hogy előkészítsék a Saar-vidék elleni támadást.

Montgomery két ízben is ellenjavaslattal állt elő: augusztus végén azt indítványozta, hogy az ő hadseregcsoportja az amerikai 12. hadseregcsoporttal együtt nagy tömegben, csaknem negyven hadosztállyal törjön észak felé, szeptember 4-én pedig, hogy egyetlen támadás induljon, vagy a Ruhr-, vagy a Saar-vidék felé. Bármelyikre esik is a választás, a támadó erő kapjon meg minden szükséges erőforrást és utánpótlást. Montgomery amellett kardoskodott, hogy a nagy támadás élére egyetlen parancsnokot állítsanak, akár őt, akár Bradleyt, s az előretörés sikere érdekében fogják vissza az arcvonal többi szakaszát. Úgy gondolta, hogy a támadó haderő valószínűleg egészen Berlinig törhetne előre, s előnyösebbnek tartotta, ha a Ruhr-vidéket választjuk, nem pedig a Saar-vidéket.

Eisenhower azonban kitartott a maga terve mellett. A németeknek a hátországban voltak még tartalékaik, s Eisenhower attól tartott, hogy csak az ellenség kezére játszunk, ha aránylag csekély haderővel túlságosan messzire merészkedünk a Rajnán túlra. Azt tartotta jobb megoldásnak, ha a 21. hadseregcsoport megpróbál hídfőállásra szert tenni a Rajna túlpartján, a 12. pedig, amennyire lehet, megközelíti a Siegfried-vonalat.

A stratégák alighanem még hosszú ideig elvitatkoznak e két tervről.

A vita azonban korántsem fékezte az üldözést. De hogy hány hadosztályt tudunk ellátni utánpótlással, s hogy mekkora sebességgel s milyen széles fronton tudunk előretörni, az mégiscsak a kikötőktől, a szállítástól és az utánpótlástól függött. Lőszer aránylag kevés fogyott, szüntelen gondot okozott viszont az élelmiszer- és főleg a benzinellátás. Cherbourg-on és az arromanches-i „Szeder"-en kívül nem voltak kikötőink, e kettőtől pedig napról napra távolodott a front. Még mindig Normandiából láttuk el utánpótlással az arcvonalat, s napi húszezer tonna utánpótlást kellett egyre növekvő tá-

[1] Franciául: Meuse.

volságra eljuttatnunk, az utak és a hidak kijavítására, valamint a repülőterek építésére szolgáló nagy tömegű építőanyagról nem is szólva. A még távolabb fekvő bretagne-i kikötők megszerzésétől sem várhattunk változást, ha viszont a Csatorna partjának Le Havre-tól északra fekvő kikötőit elfoglaljuk, kiváltképp pedig ha bevesszük Antwerpent, mielőtt még kikötője túlságosan megrongálódna, óriási előnyhöz jutunk.

Montgomery közvetlen célja Antwerpen volt tehát, és hadseregcsoportja ekkor kapott első ízben lehetőséget rá, hogy mozgékonyságát bizonyítsa. A Szajnától északra, Belgium felé törő csapatok élén a 2. hadsereg haladt: egy hadtestét hátrahagyta, s ennek szállítóeszközeit a többiek rendelkezésére bocsátotta. A XXX. hadtest is a támadók között volt. 11. páncéloshadosztálya augusztus 31-én reggelizés közben ejtette foglyul Amiens-ben a 7. német hadsereg parancsnokát. Csakhamar elértük az 1940-es brit expedíciós haderők katonáinak oly ismerős és negyed századdal korábbi elődeiknek legalábbis ismerősen csengő nevű határvárosokat: Arras-t, Douai-t, Lille-t és a többit. A németek sebtében kiürítették Brüsszelt, s a páncélos gárdahadosztály szeptember 3-án bevonult a városba. Mint országszerte mindenütt, itt is lelkes fogadtatásban részesítette katonáinkat a lakosság, és hatásosan támogatta a jól szervezett belga ellenállás. A gárdahadosztály azután keletnek, Leuven[1] felé fordult, a 11. páncéloshadosztály pedig szeptember 4-én bevonult Antwerpenbe, ahol legnagyobb meglepetésünkre és örömünkre csaknem teljes épségben találta a kikötőt. Az előretörés olyan gyors volt – több mint háromszázhúsz kilométert tettünk meg nem egészen négy nap alatt –, hogy az ellenség csak a meneküléssel törődött, és nem maradt ideje a szokásos kíméletlen rombolásra. Nyugatabbra a XII. hadtest nagyobb ellenállásba ütközött, szeptember 5-én azonban rendeltetési helyére, Gentbe ért.

Ezt az ütemet természetesen nem tarthattuk. Amikor elindultunk Quebecbe,[2] az előretörésnek már vége volt, s nem lehetett vitás, hogy meg kell állnunk. Antwerpen és Hasselt között az ellenségnek sikerült elpusztítania az Albert-csatornán átívelő hidakat, s

[1] Franciául: Louvain.

[2] Churchill és kísérete szeptember 5-én indult hajón a szeptember 13-tól 16-ig tartó második quebeci értekezletre, amelyen többek között a háború utáni európai rendezés kérdését vitatta meg Roosevelttel.

mire a XXX. hadtest odaért, legalább tíz zászlóaljjal találta magát szemben. Némelyikük egészen friss volt. Szeptember 6-án a gárdahadosztály Hasselttől nyugatra átkelt ugyan a csatornán, de kemény küzdelemre kényszerült, és csak négy nappal később érte el a Maas–Schelde-csatornát, ahol sikerült elfoglalnia egy épen maradt hidat.

Eközben a kanadai 1. hadseregnek az a nehéz és felelősségteljes feladat jutott, hogy csapataink nyugati szárnyán tisztítsa meg a terepet az ellenségtől. Soraiban Crerar tábornok parancsnoksága alatt az I. brit hadtest és a II. kanadai hadtest harcolt. Az utóbbihoz tartozott a lengyel páncéloshadosztály is. Fő feladatuk az volt, hogy verjék ki az ellenséget a Le Havre-tól északra fekvő kikötőkből, foglalják el a szárnyasbombák kilövőállásait, majd ássák be magukat a Schelde déli partján. Antwerpen tehát a kezünkben volt már, erőink azonban csak a Schelde kanyargós, nehezen hajózható torkolatán át közelíthették meg a kikötőt, s a folyó mindkét partját a németek tartották megszállva. A nehéz és sok áldozattal járó hadműveletek terhét elsősorban a kanadai hadsereg viselte, és sok múlott azon, milyen sikereket tud elérni.

Az I. brit hadtest Rouen közelében átkelt a Szajnán, bal felé fordult, és szeptember 2-án az 51. skót hadosztály elfoglalta Saint-Valeryt, anyaegysége 1940. júniusi tragédiájának színterét. A hadtest balszárnya nyugatnak fordulva Le Havre felé nyomult előre. Ott a tizenegyezer főnyi helyőrség igen heves ellenállást tanúsított. A tengerről 380 mm-es lövegekkel lőttük állásait, a levegőből pedig több mint tízezer tonna bombát dobtunk le rájuk, a németek mégis egészen szeptember 12-éig tartották Le Havre-t. Közben a jobbszárnyon gyors ütemben tört előre a kanadai hadtest. Dieppe-nél visszafizették az ellenségnek régi, 1942-ről maradt adósságukat, és szeptember 1-jén bevették a várost. Szeptember 6-án már Boulogne-t és Calais-t ostromolták, s rövidesen Dunkerque-et is. 9-ére a kanadai hadsereg megtisztította az egész Pas-de-Calais-t, elfoglalta a szárnyasbombák kilövőállásait és Bruggébe ért. Gentet a lengyel páncéloshadosztály foglalta el. Szeptember 22-én elesett Boulogne – a mieink tízezer hadifoglyot ejtettek –, 30-án pedig Calais is. Dunkerque-et és tizenkétezer főnyi helyőrségét csak elszigeteltük a külvilágtól, mert sokkal sürgősebb volt, hogy elérjük a Schelde folyót. Ezzel egyelőre félbe kell szakí-

tanunk a kanadaiak történetét, hogy áttekinthessük, milyen szerencsével járt az amerikai hadseregcsoport.

Ennek előnyomulását Párizstól északra Bradley és lelkes tisztjei hatalmas lendülettel vezették. Az amerikai 1. hadsereg a britektől jobbra átkelt a Szajnán, majd Namur és Liège felé tört előre. Szeptember 3-án már elérte Charleroit és Monst, s közben Monstól délkeletre fogságba ejtett harmincezer, katlanba szorított német katonát. Ezután kelet felé folytatta útját, szeptember 8-án felszabadította Liège-t, két nappal később pedig Luxembourg városát. Az ellenállás egyre erősödött, 12-én azonban az amerikaiak száz kilométer széles arcvonalon felsorakoztak a német határ mentén és Aachentől délre áttörték a Siegfried-vonalat. Két hét alatt sikerült felszabadítanunk egész Luxemburgot és Dél-Belgiumot. A 3. hadsereg augusztus 31-én elfoglalta Verdunt és átkelt a Maason. Egy héttel később, immár elegendő üzemanyag birtokában, egészen a Moselig[1] nyomulhatott előre. Az ellenség össze tudott szedni annyi erőt, hogy védelemre rendezkedjék be a folyónál, annál is inkább, mert Metzben jelentékeny és elszánt helyőrség állomásozott. Szeptember 16-ára azonban Nancynál és Metztől közvetlenül délre sikerült hídfőállásokat szereznünk. Mint már beszámoltam róla, a Dél-Franciaországban partra tett 7. amerikai és 1. francia hadsereg – mostantól 6. hadseregcsoport – Devers tábornok parancsnoksága alatt szeptember 11-én Dijontól nyugatra találkozott Patton hadseregének előőrseivel. Itt keletnek fordult és az Epinaltól délre a svájci határig húzódó vonalon felzárkózott a főtámadáshoz. A nagy üldöző hadművelet ezzel véget ért. A következő néhány hónapon át minden talpalatnyi földért igen keményen meg kellett küzdenünk. Az ellenség ellenállása mindenütt erősödött, s fennállt a veszélye, hogy nem győzzük tovább utánpótlással. Az őszi csatákhoz ismét ki kellett építenünk az utánpótlást, s hadianyaggal és friss erőkkel kellett feltöltenünk csapatainkat.

[...]

Arra még volt esélyünk, hogy átkeljünk a Rajna alsó folyásán. Eisenhower annyira értékesnek találta a kínálkozó lehetőséget, hogy elsőbbséget adott neki a Schelde torkolatvidékének megtisztításával és Antwerpen kikötőjének megnyitásával szemben. További amerikai szállítóeszközöket és légi erősítést bocsátott Montgo-

[1] Franciául: Moselle.

mery rendelkezésére, hogy újabb lendületet adjon a brit támadásnak. Angliában az amerikai Brereton tábornok parancsnoksága alatt bevetésre állt az 1. és a 6. brit légi szállítású hadosztályból, három amerikai hadosztályból és egy lengyel dandárból álló, brit és amerikai repülőgépekkel bőven ellátott 1. légi szállítású hadsereg. Montgomery úgy határozott, hogy Arnhemnél hídfőállást foglal, ezért összehangolt támadásban veti be a légi szállítású alakulatokat és a holland határon, a Maas–Schelde-csatorna túlpartján kiépített hídfőben harcoló XXX. hadtestet. Úgy tervezte, hogy az 1. brit légi szállítású hadosztályt, majd a lengyel dandárt a Rajna alsó folyásának északi partján dobja le, s azt a feladatot adja nekik, hogy foglalják el az arnhemi hidat. A 82. amerikai hadosztály azt a parancsot kapta, hogy foglalja el a nijmegeni és a gravei hidat, míg a 101. hadosztály a Gravéból Eindhovenbe vezető utat biztosítja. A XXX. hadtest, élén a páncélos gárdahadosztállyal, átverekszi magát Eindhovenig, onnan pedig a légi szállítású alakulatok „szőnyege" mentén Arnhemig; remélhetőleg addigra már szilárdan tartják a három nagy vízi akadály hídjait.

Merész támadás volt ez, s minden korábbinál összehasonlíthatatlanabbul nagyobb szabású a maga nemében, ráadásul bonyolult előkészületeket igényelt, és igen sürgős is volt, mert az ellenség napról napra erősödött. Elismerésre méltó, hogy az előkészületek az előírt napra, szeptember 17-ére befejeződtek. Nem volt elég repülőgépünk hozzá, hogy egyszerre a helyszínre vigyük a teljes légi szállítású haderőt, ezért ez a hadművelet három napot vett igénybe. A szövetséges légierő remek munkát végzett, s 17-én a három hadosztály első alakulatait sikerült eljuttatnia rendeltetési helyükre. A 101. amerikai hadosztály javarészt végre is hajtotta feladatát, az Eindhovenbe vezető úton azonban a németek felrobbantották a csatorna hídjait, s az amerikaiak csak 18-án tudták bevenni a várost. A 82. amerikai hadosztály is szerencsével járt, de a nijmegeni nagy hidat nem sikerült elfoglalnia.

Arnhemből csak szórványos hírek érkeztek, úgy látszott azonban, hogy ejtőernyős ezredünk egy részének sikerült beásnia magát az északi hídfőnél. Tüzérségi zárótűz és repülőgépek rakétatámadása után a délutáni órákban a XXX. hadtest páncélos gárdahadosztálya megindult az Eindhovenbe vezető úton. A XXX. hadtest jobbszárnyát a VIII., balszárnyát pedig a XII. hadtest fedezte. Az utat makacsul védték a németek, s a gárda csak 18-án délután tu-

dott egyesülni az amerikaiakkal. Másnap a németek támadni kezdték a szűk Eindhoven–Nijmegen kiszögellést, mégpedig egyre növekvő erővel. A 101. hadosztály csak nagyon nehezen tudta nyitva tartani az utat. Időnként szüneteltetni kellett a forgalmat, amíg visszaverik az ellenséges támadásokat. Arnhemből addig már rossz hírek érkeztek. Az északi hídfő még ejtőernyőseink kezén volt, de az ellenség tartotta magát a városban, s a nyugatabbra ledobott 1. légi szállítású hadosztálynak nem sikerült áttörnie és megerősítenie a hídfőállást.

18-án sikerült áthidalni a csatornát, s másnap hajnalban a gárda akadálytalanul folytathatta útját Gravéig, ahol már várta a 82. amerikai hadosztály. Estére megközelítette a nagy erőkkel védett nijmegeni hidat, s 20-án iszonyatos küzdelmet vívott érte. Az amerikaiak a várostól nyugatra keltek át a folyón, majd jobbra fordultak s elfoglalták a vasúti híd túlsó végét. A gárdahadosztály a közúti hídon át indított rohamot. A védőket mindkét helyen legyűrték, s a két híd sértetlenül került a kezünkre.

Most már csak az volt hátra, hogy eljussanak Arnhembe. Ott végveszélybe került az 1. légi szállítású hadosztály, mert a rossz idő miatt nem tudott eljutni hozzá légi úton az erősítés, az élelem- és a lőszerutánpótlás. Ami a hadosztályból megmaradt, képtelen volt eljutni a hídig, szűk gyűrűbe szorult a folyó északi partján és heves rohamokat kellett kiállnia. Csapataink a túlpartról minden lehetséges módon megpróbálták felmenteni őket, de az ellenség túlságosan erősnek bizonyult. Az országút közelében dobták le ejtőernyőn a gárdistákat, a 43. hadosztályt, majd a lengyel ejtőernyős dandárt, de minden bátor felmentési kísérlet kudarcba fulladt. A harc még négy napon át tartott, mindhiába. 25-én aztán Montgomery visszarendelte a hős 1. légi szállítású hadosztály maradványait. Kis csónakokban, a közeli ellenséges lőállások pergőtüzében kellett átkelniük a gyors vizű folyón. Hajnalra az eredetileg tízezer fős hadosztálynak csak kétezer-négyszáz katonája érkezett meg a mi partunkra.

Még Arnhem után is két héten át tartó kemény harcokban kellett megvédenünk megszerzett állásainkat. A németek rájöttek, hogy kiszögellésünk a Rajna alsó folyásának egész nyugati partját fenyegeti, a későbbi események igazolták is ezt a felismerést. Számos nagy erejű ellentámadást indítottak, hogy visszafoglalják Nijmegent. A hidat légitámadások érték, majd búvárok aknát helyeztek

el a tartószerkezeten és megrongálták, de lerombolni nem tudták. A 2. hadsereg három hadteste fokozatosan harminc kilométer szélességűre bővítette a nyolcvan kilométer hosszú kiszögellést. Még mindig meglehetősen szűk volt ugyan, egyelőre azonban ennyivel is beértük.

Az arnhemi csatával nagy kockázatot vállaltunk, a vállalkozás mégis helyes volt, mert rendkívül nagy előnnyel kecsegtetett, s a zsákmány csaknem a markunkban volt. Ha nagyobb szerencsénk van az időjárással (éppen a legkritikusabb pillanatokban fordult ellenünk, s emiatt nem tudtuk érvényesíteni légi fölényünket), alighanem elérhettük volna célunkat. A harcosok, köztük az Arnhemért harcoló holland ellenállók azonban semmilyen kockázattól sem riadtak vissza.

[...]

A stratégiai légierőnek jelentős szerepe volt benne, hogy a szövetséges seregek elérték Franciaország és Belgium keleti határát. Ősszel aztán bombázóink visszatértek eredeti feladatukhoz, a Németország elleni támadásokhoz, s fő célpontjuk az olajipar és a közlekedési hálózat volt. Az ellenség radarállomásai az egész előrejelző rendszerrel együtt a német határ mögé szorultak vissza, mi pedig ennek megfelelően előbbre telepíthettük navigációs állomásainkat és a bombázók irányítását segítő berendezéseinket. Veszteségeink aránya csökkent, a támadások ereje és találati pontossága nőtt. A hosszú ideje tartó bombázások hatására a németek kénytelenek voltak nagy területen széttagolni üzemeiket. Ezért most nagy árat kellett fizetniük, hiszen még inkább rászorultak volna jól működő közlekedési vonalakra. A szén, amelyre oly sürgős szükségük lett volna, ott tornyosult tehervagonok hiányában a tárnák előtt. Naponta legalább ezer szerelvényt kellett leállítani üzemanyaghiány miatt. Kezdtek bezárni az ipari üzemek, az erőművek és a gázgyárak. Az olajtermelés és az olajtartalékok rohamosan csökkentek, s ez nemcsak a csapatok mozgékonyságát korlátozta, hanem a légierő tevékenységét, sőt még a pilóták kiképzését is.

Augusztusban Speer figyelmeztette Hitlert, hogy az olajfeldolgozó ipar melléktermékeinek hiánya miatt az egész vegyipar megbénul, s hogy a helyzet egyre romlik. Novemberben azt jelentette, hogy ha a vasúti közlekedés hanyatlása folytatódik, „végzetes hatású termelési katasztrófa" következik be, decemberben pedig elis-

meréssel nyilatkozott a szövetségesek „hosszú távú és okos tervezőmunkájáról". Hatalmas bombázóoffenzívánk meghozta végre a várva várt eredményt.

9 / Egy moszkvai látogatás előjátéka

Az 1944 nyarán indított hatalmas szovjet offenzíva történetének elbeszélésében csak szeptember végéig jutottunk, s éppen ott tartottunk, hogy a román fordulattal a szovjet seregek a Duna völgyéig előnyomulva elérték Magyarország határát, s ott megálltak, hogy feltöltsék utánpótlásukat.

Londonban nagy érdeklődéssel és növekvő reményekkel figyeltük, hogyan alakul ez a félelmetes hadjárat. Északon, a balti államokban a német helyőrségeket lényegében elvágta a messze délen végrehajtott orosz előretörés, s a németeknek csak alig sikerült kivonniuk csapataikat a Baltikumból. A Pejpusz-tó két széléről támadó szovjet alakulatok szeptember közepén sújtottak le rájuk először. Gyors ütemben törtek előre, s három hét múlva a Balti-tenger partjára értek Rigától északra.

Szeptember 24-én ismét fellángoltak a harcok a déli fronton. Az offenzívát a Dunától délre jugoszláv területre betörő csapatok támadása nyitotta meg. A bolgár hadsereg, amely már előbb átállt, most a szovjetek balszárnyát támogatta. A bolgárok és a szovjetek összeköttetést teremtettek Tito irreguláris erőivel, s együttesen alaposan szorongatták a Görögországból nagy nehézségek közepette, de ügyesen kivonuló németeket. Hitler a Lengyelországban fenyegető nyilvánvaló veszedelmek ellenére nagy jelentőséget tulajdonított a magyarországi hadjáratnak, amelyet makacsul állandóan erősített. Az orosz hadsereg román támogatással október 6-án Budapest felé indította meg főtámadását, északon pedig, a Kárpátokból kisegítő hadművelet indult. A támadók a Duna két partján megkerülték Belgrádot, majd október 20-án felszabadították a várost, német helyőrségét pedig megsemmisítették.

Az a megállapodás, amelyet az Elnökkel kötöttem, hogy megosztjuk a felelősséget a hadműveletek által érintett bizonyos országokról való gondoskodásban, átsegítettek bennünket azon a három hónapon, amíg ez a megállapodásunk érvényben volt. Az ősz köze-

ledtével azonban sűrűsödni kezdtek az események Kelet-Európában. Szükségét éreztem, hogy ismét személyesen találkozzam Sztálinnal, hiszen Teherán óta nem láttam, és a varsói tragédia ellenére úgy éreztem, hogy az „Overlord" sikeres megnyitása óta újfajta kapcsolat jött létre közöttünk. Az orosz seregek ekkor erőteljes támadásban voltak a balkáni hadszíntéren, s Romániát és Bulgáriát már hatalmukban tartották. A nagy szövetség győzelme már egyre inkább csak idő kérdése volt, s az orosz ambíciók természetesen egyre növekedtek. Az előredübörgő orosz arcvonal mögött felütötte fejét a kommunizmus. Oroszország volt a Megváltó, és a kommunizmus az Evangéliuma.

Mindig is úgy láttam, hogy a Romániához és Bulgáriához fűződő korábbi kapcsolataink nem kívánnak tőlünk semmilyen különös áldozatot. Annál érzékenyebben érintett bennünket Lengyelország és Görögország sorsa. Lengyelországért léptünk be a háborúba, Görögországért pedig fájdalmas veszteségekkel járó erőfeszítéseket tettünk. Mindkét ország kormánya Londonban talált menedéket, és mi felelősnek éreztük magunkat érte, hogy hazájukban ismét uralomra kerüljenek, ha népük csakugyan ezt kívánja. Ezeket az érzéseinket nagyjából az Egyesült Államok is osztotta, noha csak lassan ébredt tudatára a rohamosan növekvő kommunista befolyásnak, amely hol megelőzte, hol követte a Kremlből irányított hatalmas hadseregek előnyomulását. Azt reméltem, hogy a szovjetekhez fűződő jobb viszonyra építve kielégítő megoldást tudok találni a Keletet és a Nyugatot elválasztó új bajokra.

Az egész Közép-Európát érintő súlyos kérdéseken kívül azonban immár a jövendő világszervezet ügyei is egyre inkább foglalkoztattak bennünket. Augusztustól októberig a washingtoni Dumbarton Oaksban az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, a Szovjetunió és Kína képviselői hosszúra nyúló értekezleten dolgozták ki a világbéke megőrzésének ma már közismert tervét. Azt javasolták, hogy valamennyi békeszerető állam új szervezetbe, az Egyesült Nemzetekbe tömörüljön. Ekkor határozták el, hogy a szervezet két testületből álljon, a közgyűlésből és a Biztonsági Tanácsból. A közgyűlésnek az a feladata, hogy megvitassa és megvizsgálja, hogyan segíthető elő és őrizhető meg a világbéke, továbbá, hogy javaslatokat tegyen a Biztonsági Tanácsnak a teendőkre. Úgy határoztak, hogy a közgyűlésen valamennyi tagállam helyet kap és egy-egy szavazattal rendelkezik majd, de a közgyűlés csak ajánlá-

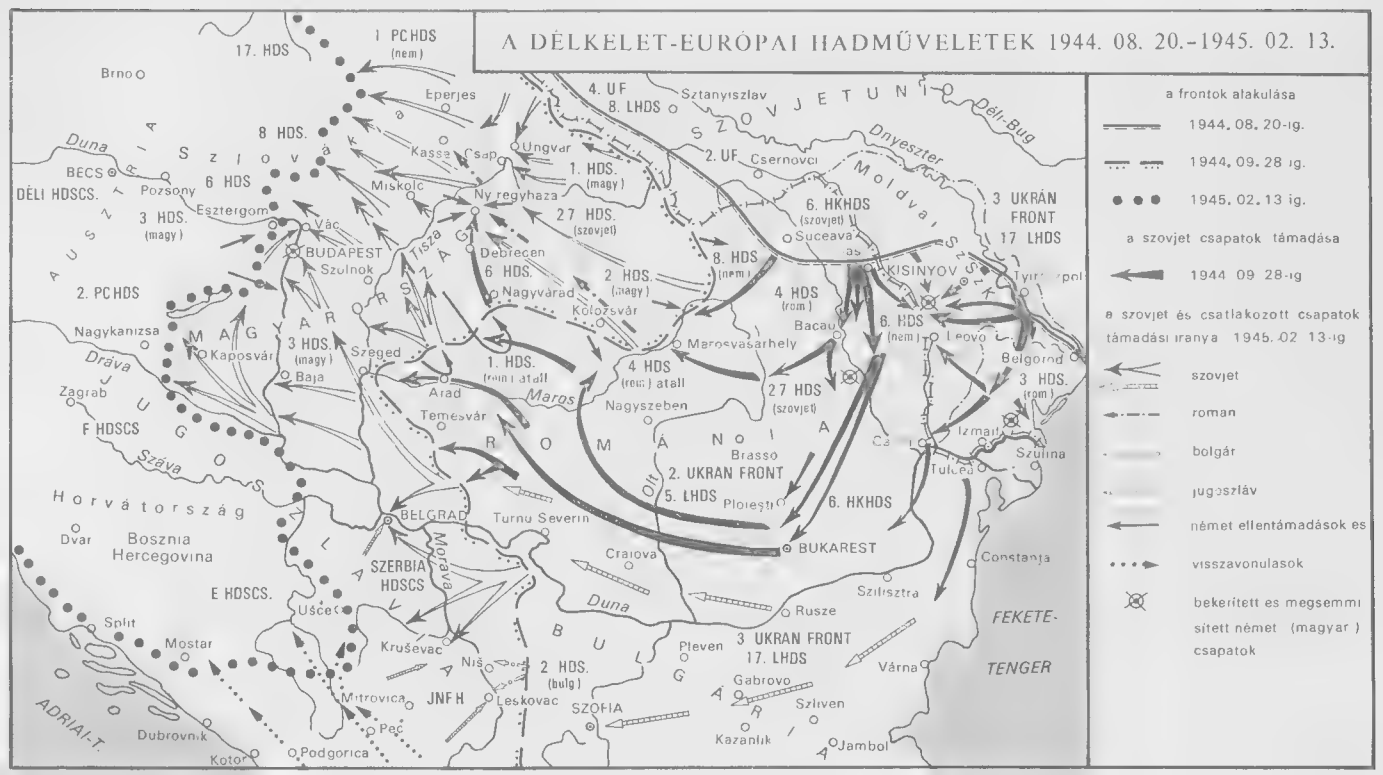
A DÉLKELET-EURÓPAI HADMŰVELETEK 1944. 08. 20.-1945. 02. 13.
a frontok alakulása
1944. 08. 20-ig.
1944. 09. 28 ig.
1945. 02. 13 ig.
a szovjet csapatok támadása
1944 09 28-ig
a szovjet és csatlakozott csapatok támadási iranya 1945. 02 13-ig
szovjet
roman
bolgár
jugoszláv
német ellentámadások es
visszavonulasok
bekerített es megsemmi sített német (magyar) csapatok
17. HDS
1 PCHDS (nem)
Brno
Eperjes
4. UF
8. LHDS
Sztanyiszlav
SZOVJETUNIÓ
Déli-Bug
Dnyeszter
Moldvai Szk.
8 HDS.
Kassa
Csap
Ungvár
2. UF
Csernovci
Duna
BECS
DÉLI HDSCS.
Pozsony
6 HDS
Miskolc
Ny regyháza
1. HDS. (magy)
27 HDS. (szovjet)
6. HKHDS (szovjet)
3 UKRÁN FRONT
17 LHDS
3 HDS. (magy)
Esztergom
Vác
BUDAPEST
Szolnok
Tisza
Debrecen
6 HDS.
Nagyvárad
2 HDS. (magy)
8. HDS (nem)
Suceava
KISINYOV
2. PCHDS
Kolozsvár
4 HDS (rom)
Bacau
6. HDS (nem)
Leovo
Nagykanizsa
MAGYARORSZÁG
Kaposvár
3 HDS. (magy)
Szeged
Marosvásárhely
Belgorod
Drava
Baja
1. HDS. (rom) atall
4 HDS (rom) atall
27 HDS (szovjet)
3 HDS. (rom)
Zagrab
Arad
Maros
Nagyszeben
Temesvár
F HDSCS
ROMÁNIA
Brasso
Izmail
Szulina
Tulcea
Száva
JUGOSZLÁVIA
2. UKRAN FRONT
5. LHDS
Ploiesti
6. HKHDS
Horvátország
BELGRAD
Turnu Severin
Dvar
Bosznia Hercegovina
Morava
Craiova
BUKAREST
Constanja
SZERBIA HDSCS
E HDSCS.
Duna
Szilisztra
Ušće
Rusze
FEKETE-TENGER
Split
Mostar
Kruševac
Niš
BULGÁRIA
Pleven
3 UKRAN FRONT
17. LHDS
Várna
2 HDS. (bulg)
Gabrovo
Mitrovica
JNFH
Leskovac
SZOFIA
Szliven
ADRIAI-T.
Dubrovnik
Peć
Kazanlik
Jambol
Kotor
Podgorica

sokat és nyilatkozatokat fogadhat el, a végrehajtás már nem az ő hatáskörébe tartozik. A Biztonsági Tanácsnak az a feladat jutott, hogy kivizsgálja az Egyesült Nemzetek vitáit, s ha békés úton nem lehet rendezni a viszályt, akkor erővel is gondoskodjék a rendezésről. Nagy változás volt ez a Népszövetséghez képest. A közgyűlés feladata a vita és a javaslattétel, cselekedni csak a Biztonsági Tanács hivatott. Hogy a Tanács döntéseit megkönnyítsék, meghatározták az „agresszió" fogalmát, és szabályozták, hogy mikor szabad erőhöz folyamodni, s milyen esetekben alkalmazhatók szankciók.

Sok vita volt arról, kikből álljon a Biztonsági Tanács s hogyan éljenek tagjai a rájuk ruházott nagy hatalommal. Végül az a megállapodás született, hogy a „három nagy" és Kína legyenek az állandó tagok, s idővel Franciaország is csatlakozzék hozzájuk. Rajtuk kívül a közgyűlés kétéves időszakra további hat tagállamot választ meg a Biztonsági Tanácsba. Már csak a szavazás rendjét kellett tisztázni. Elhatározták, hogy a közgyűlés valamennyi tagja egy-egy szavazattal rendelkezzék, minthogy azonban a közgyűlés hatáskörébe csak a vitákat és a javaslattételt utalták, ennek nem volt különösebb jelentősége. Sokkal nehezebb volt kidolgozni, mi legyen a szavazás rendje a Biztonsági Tanácsban. A vitában kiderült, hogy a nagy szövetségesek között számos nézeteltérés van, s ahogy elbeszélésünkben majd előrejutunk, erről még szó lesz. A Kremlnek eszében sem volt olyan nemzetközi testülethez csatlakozni, amelyben egy seregnyi kis ország bármikor leszavazhatja. Márpedig biztosra vette, hogy a kis országok, jóllehet a háború menetét nem képesek befolyásolni, a győzelemből egyenlő részt követelnek majd maguknak. Bizonyos voltam benne, hogy Oroszországgal csak addig juthatunk jó megállapodásra, amíg még a közös ellenséggel vívott harc és a fegyverbarátság összetart bennünket. Hitler és a hitlerizmus sorsa megpecsételődött. De mi lesz Hitler után?

[...]

A Dumbarton Oaks-i értekezlet megállapodás nélkül ért véget, mégis igen fontosnak tartottam, hogy találkozzam Sztálinnal, hiszen mindig is úgy éreztem, hogy emberi hangon tudunk szót váltani egymással. [...]

Az alábbi táviratot küldtem Sztálinnak:

A miniszterelnök Sztálin marsallnak 1944. szept. 27.

1/ Igen örültem, amikor Sir A. Clark Kerr nagykövettől megtudtam, hogy milyen dicsérettel emlékezett meg Ön a Franciaországban folyó brit és amerikai hadműveletekről. A hős orosz seregek vezérének ilyen nyilatkozatát mi igen sokra becsüljük. Megragadom az alkalmat, s holnap az alsóházban megismétlem azt, amit már korábban is mondtam, hogy tudniillik az orosz hadsereg roppantotta össze a német hadigépezetet, s most is az ellenség aránytalanul nagyobb részét tartja lekötve a maga frontján.

2/ Éppen most érkeztem haza, miután hosszú beszélgetéseket folytattam az Elnökkel, s biztosíthatom Önt arról a szilárd meggyőződésünkről, hogy az egész világ a mi három országunk: Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió egyetértésébe veti minden reményét. Nagyon elszomorított, amikor megtudtam, hogy az utóbbi időben gyengélkedett, s orvosai ellenzik, hogy hosszabb légi útra induljon. Az Elnök úgy vélekedett, hogy Hága megfelelő hely lenne találkozásunk számára. Ezt a várost még nem foglaltuk el, de lehetséges, hogy a háború alakulása talán már karácsonyig annyira megváltoztatja a balti partvidék mentén a helyzetet, hogy utazása nem lesz sem kimerítő, sem nehéz. Addig azonban, amíg ilyesmit tervezhetünk, még sok súlyos harc áll előttünk.

3/ Szigorúan bizalmas. Az Elnök a választások után, tekintet nélkül arra, hogy győz-e vagy megbukik, el akar látogatni Angliába, majd Franciaországba, Belgiumba, Luxemburgba és Hollandiába. A rendelkezésemre álló értesülések alapján feltehető, hogy győzni fog.

4/ Őszintén kívánom, s tudtommal az Elnök is kívánja, hogy Szovjet-Oroszország mindjárt a német hadsereg leverése és megsemmisítése után beavatkozzék a japán háborúba, ahogy Önök Teheránban megígérték. A japánok elleni orosz front létrehozása tűz- és véráradatot zúdítana rájuk, különösen a levegőből, s így lényegesen meggyorsítaná vereségüket. Annak alapján ítélve, amit Japán belső helyzetéről és a népet nyomasztó reménytelenségről tudok, teljes mértékben lehetségesnek tartom, hogy amennyiben a három nagyhatalom nyomban a nácik verésége után együttes kapitulációs felhívást intéz Japánhoz, ez eldönti a háború sorsát. Természetesen mindezeket a terveket együtt kell gondosan megvizsgálnunk. Örömmel utaznék októberben Moszkvába, ha szabadulni tudok

majd innen. Ha pedig nem tudok, Eden szívesen helyettesítene. Addig is legőszintébb jókívánságaimat küldöm Önnek és Molotov úrnak.[1]

[...]

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek *1944. szept. 29.*

... J. B. [Sztálin] a minap nagyon közlékeny volt és barátságosan elbeszélgetett Clark Kerr-rel és Harrimannel. De „panaszkodott az egészségére". Azt mondta, hogy ha nincs Moszkvában, mindig rosszul érzi magát, s még az is árt neki, ha a frontra látogat. Orvosai ellenzik, hogy repülőre szálljon, Teherán után két hétig tartott, mire rendbe jött stb.

Minthogy így állnak a dolgok, Anthonyval együtt a legkomolyabban fontolóra vettük, hogy hamarosan odarepülünk. Ma már rövidebb az út. Sztálin még nem válaszolt a javaslatunkra. Két nagy célt tartunk szem előtt: először, hogy végleg megpecsételjük a Japán elleni hadba lépését, másodszor, hogy baráti rendezést próbáljunk tető alá hozni közte és Lengyelország között. Mást is megvitatnánk vele: Jugoszlávia és Görögország ügyeit. Mindenről végig tájékoztatni fogjuk Önt. Averell segítségét természetesen örömmel vennénk, s talán megtehetné, hogy elküldi Stettiniust vagy Marshallt. Érzésem szerint nagyon fontos a személyes kapcsolat.

Azt hiszem, nem kétséges, hogy az idén nem győzzük le Németországot. Mint egy táviratban olvastam, Omar Bradley máris úgy értelmezi, hogy november közepén indítunk hadműveletet a Rajna túlpartján, de más jelekből is arra következtetek, hogy a németek ellenállása erősödik.

Magántermészetű megjegyzés: nagy élvezettel olvastam beszédét, és nagy örömmel látom, hogy ereje teljében van.

Minden jót.

Ugyanaznap kaptam az alábbi táviratot:

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1944. szept. 29.*

Az Ön és Roosevelt úr üzenetét a quebeci tanácskozásról, a további haditerveikről szóló tájékoztatással megkaptam. Közlésükből látható, milyen fontos feladatok várnak az amerikai és a brit fegyveres

[1] *Üzenetváltás*..., id. kiad. I. 308–309.

erőkre. Engedje meg, hogy sok sikert kívánjak Önnek és csapataiknak.
A szovjet csapatokat jelenleg a jobbszárnyunkon elvágott balti német hadseregcsoport likvidálása foglalkoztatja. Ennek likvidálása nélkül lehetetlen előrenyomulnunk Kelet-Németország belsejébe. Ezenkívül csapatainkra két közvetlen feladat vár: ki kell ütni Magyarországot a háborúból, s támadás révén ki kell tapogatni, illetve kedvező körülmények esetén fel kell göngyölíteni a keleti fronton a németek védelmi állásait.[1]

Az Elnök örömmel fogadta moszkvai utazásunk tervét. September 30-án ezt táviratozta:

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek *1944. szept. 30.*
Kérem, ha majd J. bácsi hallat magáról, közölje velem, mikor érkezik Ön és Anthony Moszkvába. Véleményem szerint Sztálint most érzékenyen érinti, ha kétségbe vonjuk, hogy segíteni akar nekünk Keleten.
Kérésére utasítom Harrimant, hogy adjon meg Önnek minden segítséget, amire csak szüksége lehet. Nem látnám sem megvalósíthatónak, sem hasznosnak, hogy Stettinius vagy Marshall képviseljen.

Ekkor megérkezett Sztálin szívélyes meghívása.

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1944. szept. 30.*
Szeptember 27-i üzenetét megkaptam.
Osztom azt a meggyőződését, hogy a három vezető hatalom tartós egyetértése biztos garanciája az eljövendő békének, s megfelel valamennyi békeszerető nép legszebb reményeinek. Ha kormányaink olyan következetesen alkalmazzák majd ezt a politikát a háborút követő időszakban, mint ahogy ebben a nagy háborúban alkalmaztuk, ennek véleményem szerint döntő jelentősége lesz.
Természetesen én is nagyon szívesen találkoznék Önnel és az Elnökkel. Ennek közös ügyünk szempontjából nagy jelentőséget tulajdonítok. Kénytelen vagyok azonban tekintettel lenni önmagamra: az orvosok nem tanácsolják, hogy nagyobb utazásokat tegyek. Ezzel egy ideig számolnom kell.

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 309.

Igen örülök annak, hogy októberben Moszkvába szeretne jönni. Nagy fontosságú katonai és egyéb kérdések várnak megvitatásra. Ha valami akadályozná Moszkvába jövetelét, természetesen Eden urat is szívesen látjuk.
Az Elnök Európába utazásának tervéről szóló közlését nagy érdeklődéssel olvastam. Újabb választási sikerében én is biztos vagyok. Ami Japánt illeti, álláspontunk ugyanaz, ami Teheránban volt. Én és Molotov legjobb kívánságainkat küldjük.[1]

Ezután elindítottam az ügyeket.

[...]

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek *1944. okt. 4.*
...Tisztázni akarjuk, mennyi időbe telik, amíg a német összeomlás után túlerőben lévő orosz sereget össze lehet vonni a japánok ellen Mandzsúria határán, s hallani akarjuk tőlük e hadjárat nehézségeit: különleges nehézségekre kell számítani, mivel a hadjárat későbbi szakaszában sebezhetők lesznek az utánpótlási útvonalak.
A fő elintézendő ügy persze Lengyelország lesz, erről azonban annyira egyezően vélekedünk mi ketten, hogy nézeteit illetően nem szorulok külön útbaigazításra.
Dumbarton Oaks is bizonyosan szóba kerül, s meg kell mondanom, semmi kétségünk afelől, hogy a nagyhatalmak egyetértése (egyhangú szavazata) az egyetlen remény. Nagy sajnálattal jutottam erre az első elképzelésemmel ellentétes következtetésre. Kérem, tudassa, ha bármi kívánsága van ez ügyben, s eszerint igazítsa el Averellt is.

Az Elnök legteljesebb egyetértéséről és jóindulatáról biztosított.
[...]
Miután a nagyobb dolgokat mind elrendeztük, már csak az utazás megtervezése volt hátra.

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1944. okt. 4.*
Az Önök embereit nagyon nyugtalanítja a nekem ajánlott útvonal. Nem tesz jót nekem, ha több mint 2500 méter magasságban repülök, bár szükség esetén vagy egy órára megengedhetem magamnak. Szerintünk a legkevésbé kockázatos, ha az Égei-tengeren és a Feke-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 310.

te-tengeren át repülök. Általában meggyőződtem róla, hogy ez az út a legjobb, s egyszersmind nem túlságosan kockázatos.
Amennyiben szükség esetén biztonságosan leszállhatunk üzemanyag-felvétel céljából Szimferopolban vagy a partvidék bármely más repülőterén, amelyet Önök rendelkezésünkre bocsáthatnak, én tökéletesen meg leszek elégedve az ott helyben biztosítható ellátással. Repülőgépemen megvan minden, ami szükséges. Csak az a fontos, hogy előreküldhessünk egy repülőgépet olyan közös jelzőállomás Önökkel együtt való létesítése céljából, amely repülésünket és leszállásunkat irányítja. Kérem, adja ki a szükséges utasításokat.
Előre örülök, hogy az 1942 augusztusa óta teremtett, sokkal szerencsésebb körülmények között lehetek újra Moszkvában.[1]

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1944. okt. 5.*
Október 4-i üzenetét megkaptam.
A leszállás Szimferopol közelében, a szarabuzi repülőtéren biztosítva van. Küldje jelzőgépét erre a repülőtérre.[2]

[...]

10 / Október Moszkvában

Október 9-én délután szálltunk le Moszkvában, ahol Molotov számos magas rangú orosz személyiség kíséretében igen szívélyesen és szertartásos ünnepélyességgel fogadott bennünket. Ezúttal magában a városban kaptunk a legnagyobb gonddal és kényelemmel berendezett szállást. Én egy tökéletesen felszerelt kis villában laktam, Anthony nem messze egy másikban. Örültünk, hogy magunkban vacsorázhatunk ketten és pihenhetünk is. Aznap este tízkor tartottuk első fontos találkozónkat a Kremlben. Csak Sztálin, Molotov, Eden, Harriman és én vettünk rajta részt, továbbá a két tolmács, Birse őrnagy és Pavlov. Megegyeztünk, hogy nyomban Moszkvába hívjuk a lengyel miniszterelnököt, Romer külügyminisztert és az ősz szakállú, idős Grabski akadémikust, ezt a megnye-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 310–311.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 311.

rő modorú és kiváló férfiút. Megtáviratoztam hát Mikołajczyknak, hogy barátaival együtt Moszkvába várjuk, s azt szeretnénk, ha tárgyalóasztalhoz ülne a szovjet kormánnyal és velünk, valamint a lublini lengyel bizottsággal. Nem hagytam kétséget afelől, hogy ha nem volnának hajlandóak részt venni a tárgyalásokon, azt tanácsaink elvetésének tekintenénk, s a továbbiakban nem éreznénk felelősséget a londoni lengyel kormány iránt.

A pillanat alkalmas volt rá, hogy dologhoz lássunk, ezért azt mondtam: „Jussunk dűlőre a balkáni ügyekben. Az Önök seregei Romániában és Bulgáriában vannak. Nekünk érdekeltségeink, képviseleteink és ügynökeink vannak ott. Ne keresztezzük jelentéktelen ügyekkel egymás útját. Ami Nagy-Britanniát és Oroszországot illeti, mit szólna hozzá, ha önöknek kilencven százalékos túlsúlyuk volna Romániában, nekünk ugyancsak kilencven százalékunk Görögországban, Jugoszlávián pedig fele-fele arányban osztoznánk?" Miközben ezt fordították, egy fél ív papírra felírtam:

Románia
Oroszország 90% a többiek 10%

Görögország
Nagy-Britannia 90% Oroszország 10%
/az USA-val egyetértésben/

Jugoszlávia
50-50%

Magyarország
50-50%

Bulgária
Oroszország 75% a többiek 25%

Az asztalon odacsúsztattam Sztálin elé, aki közben meghallgatta a fordítást. Pillanatnyi szünet következett. Sztálin akkor fogta a kék ceruzáját, vastagon kipipálta a feljegyzést, majd visszacsúsztatta felénk. Az egész nem tartott tovább, mint amennyi idő alatt most leírtam.

Természetesen mi hosszan és alaposan megfontoltuk az álláspontunkat, s most csak rövid távú és a háború idejére szóló rendezéssel foglalkoztunk. A nagyobb ügyeket mindkét fél későbbre ha-

lasztotta, azt remélve, hogy ha megnyertük a háborút, ezeket majd megvitatjuk a béke asztalánál.

Ezután hosszabb szünet állt be. A kipipált papírlap az asztal közepén hevert. Végül így szóltam: „Nem gondolja, hogy meglehetősen cinikus dolog volna azt a benyomást kelteni, hogy csak úgy félvállról vesszük ezeket a több millió ember sorsát eldöntő dolgokat? Égessük el azt a papírt!" „Ne, tartsa csak meg" – mondta Sztálin.

Németország ügyét is szóba hoztam, s abban állapodtunk meg, hogy ezt majd a két külügyminiszter és Harriman részletesebben is megvizsgálják. Közöltem Sztálinnal, hogy tárgyalásaink során az amerikaiak majd felvázolják neki 1945-ös csendes-óceáni hadműveleti terveiket.

Első találkozásunkról közös üzenetben számoltunk be Roosevelt elnöknek.

A miniszterelnök és Sztálin marsall
Roosevelt elnöknek *1944. okt. 10.*

1/ ... Megegyeztünk abban, hogy megbeszéléseinken nem érintjük a Dumbarton Oaks-i kérdéseket, s hogy ezeket akkor vitatjuk majd meg, amikor mind a hárman találkozhatunk. Meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, hogy miképpen egyeztessük össze a legjobban politikánkat a balkáni országok tekintetében, Magyarországot és Törökországot is ide sorolva. Megállapodtunk arra vonatkozóan, hogy Harriman úr megfigyelőként részt vesz minden olyan találkozón, amelyen fontos dolgokról lesz szó, s hogy Deane tábornok jelen lesz a katonai kérdések megtárgyalásánál. Megállapodtunk arra vonatkozóan, hogy a katonai jellegű problémákat illetően összeköttetést létesítünk a mi magasabb rangú tisztjeink és Deane tábornok között minden olyan találkozón, amelyre később a mi részvételünkkel szükség lehet, valamint a két külügyminiszter és Harriman úr találkozóit illetően. Állandóan teljes mértékben tájékoztatni fogjuk Önt mi magunk is dolgaink alakulásáról.

2/ Megragadjuk az alkalmat, hogy legszívélyesebb jókívánságainkat küldjük Önnek, és hogy elismerésünket fejezzük ki az Egyesült Államok haderőinek bátorságáért, valamint Eisenhower tábornok nyugati hadvezetéséért.[1]

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. II. 176.

Ezután személyes üzenetben is tájékoztattam az Elnököt.

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek 1944. okt. 11.
Rendkívül jóindulatú légkört találtunk itt, s közös üzenetet küldtünk Önnek. Biztos lehet benne, hogy az ügyek intézése közben nem vállalunk kötelezettségeket az Ön nevében. Ami Averell részvételét illeti, olyan megállapodás született, amely őt azt hiszem, kielégíti, s egyszersmind nem zárja ki azt a bizalmas kapcsolatfelvételt, amely nélkül semmire sem jutnánk. Minderről hűségesen beszámolok majd Önnek.
2/ Feltétlenül meg kell próbálnunk közös álláspontra jutni a Balkánról, nehogy több országban is polgárháború törjön ki. Ebben az esetben ugyanis mi ketten valószínűleg az egyik féllel rokonszenveznénk, J. B. pedig a másikkal. Minderről még folyamatosan tájékoztatom Önt, és semmit sem rendezünk véglegesen, hanem csak előzetes megállapodásokat kötünk Britannia és Oroszország között azzal, hogy ezeket még Önnel is meg kell vitatni, mielőtt végleges formába öntenénk. Biztosra veszem, hogy ennek tudatában Önnek sem lesz ellene kifogása, ha megpróbálunk teljes egyetértésre jutni az oroszokkal.
3/ Még nem kaptam Öntől választ arra, hogy a csendes-óceáni hadműveletek mely részleteit hozhatjuk szóba Sztálin és tisztjei előtt. Szeretném, ha ezt közölné velem, különben megeshetik, hogy a tárgyalásokon többet mondok el, mint amennyit Ön kívánatosnak tart. De igyekszem addig is igen óvatosan eljárni. Dumbarton Oaksot nem hoztuk szóba, s ahogy Ön kívánta, csak annyit mondtunk róla, hogy nem szerepelhet a napirenden. Sztálin azonban a mai ebéden dicsérő szavakkal szólt az értekezletről és arról, hogy milyen nagy egyetértésre sikerült jutniuk a résztvevőknek. Ugyanezen az ebéden Sztálin rendkívül hevesen kikelt Japán ellen, s agresszornak nevezte. Tárgyalásaink alapján nemigen kétlem, hogy mihelyt Németországot legyőzzük, hadat üzen. [...]

Október 11-én este Sztálin a brit nagykövetség vacsoravendége volt. Ezt a brit nagykövetnek ezúttal első ízben sikerült elérnie. A rendőrség minden óvintézkedést megtett. Vendégeink egyike, Visinszkij, amikor a lépcsőkön felsorakozó fegyveres NKVD-őrök előtt elhaladt, megjegyezte: „Úgy látszik, a Vörös Hadsereg újabb győzelmet aratott: elfoglalta a brit nagykövetséget." A hajnalig tar-

tó kötetlen vitában szóba került minden, ami a tárgyalások napirendjén szerepelt. Egyebek között a következő angliai parlamenti választásról is szó esett. Sztálin azt mondta, nincs kétsége a várható eredmény felől: a konzervatívok fognak győzni. Az ember más országok politikai életét még nehezebben tudja megérteni, mint a saját hazájáét.

Hopkinsnak is táviratoztam a különféle ügyekről.

A miniszterelnök Harry Hopkinsnak *1944. okt. 12.*

1/ Itt nagyon barátságos a helyzet, annál szomorúbb viszont a Balkánon. Tito három-négy hónapot Vis szigetén a védelmünk alatt töltött, aztán egyszer csak odébbállt, a címét sem hagyta hátra, a barlangja körül viszont otthagyta az őrséget, hogy azt higgyük, még mindig ott van. Később Moszkvába utazott, s mint tegnap Molotov bevallotta Edennek, tárgyalásokat folytatott. Az oroszok ezt a faragatlan magatartást Tito gyanakvó paraszti természetének tulajdonítják, s azt mondják, azért nem értesítettek bennünket, mert tiszteletben tartották Titónak azt a kívánságát, hogy maradjon titokban a dolog. A bolgárok rosszul bánnak az embereinkkel, és letartóztatták egyik-másik tisztünket, aki még ott maradt Görögországban és Jugoszláviában. A kezembe került egy jelentés, amely arról számol be, hogy igen kegyetlenül bántak az elfogott amerikai tisztekkel. Az oroszok természetesen készek a vádlottak padjára ültetni Bulgáriát a számos jogsértés miatt, de csak amúgy szerető szülő módjára: „Nekem jobban fáj a dolog, mint önöknek." Igen nagy érdeklődést tanúsítanak Magyarország iránt, s tévesen szomszédjuknak nevezték. Romániában teljesen szabad kezet akarnak, készek viszont elég nagy mértékben lemondani Görögországról. Mindezekkel az ügyekkel Eden és Molotov gyötrik egymást.

2/ Kemény fenyegetéssel rávettük Mikolajczykot és a lengyeleket, hogy fogadják el a meghívást, amit az oroszoktól kicsikartunk. Reméljük, holnapra itt lesznek.

[...]

Otthoni kollégáimnak ezt írtam:

A miniszterelnök a kollégáinak Londonba *1944. okt. 12.*

1/ A százalékos rendszer nem arra való, hogy a különféle balkáni országokkal foglalkozó bizottságok taglétszámát szabja meg, hanem inkább hogy megmutassa, milyen érdeklődést és érzelmeket

tanúsít a brit és a szovjet kormány az illető országok problémái iránt, s hogy ennek alapján érthető formában hozhassák egymás tudomására elképzeléseiket. Csak afféle vezérfonalnak szántuk, amely természetesen semmilyen kötelezettséget nem jelent az Egyesült Államokra nézve, s nem akartunk vele merev befolyási övezeteket létesíteni. Hozzásegítheti azonban az Egyesült Államokat ahhoz, hogy amikor a maga teljességében akarja felmérni a helyzetet, meg tudja ítélni, miként vélekedik két fő szövetségese ezekről a körzetekről.

2/ Mint látható, Oroszországot létfontosságú érdekek fűzik a Fekete-tenger partján fekvő országokhoz. Az egyik, Románia a legönkényesebb módon huszonhat hadosztállyal támadást indított ellene, a másikhoz, Bulgáriához pedig régi szálak fűzik. Nagy-Britannia azt tartja helyesnek, hogy különleges tiszteletet tanúsítson az e két országgal kapcsolatos orosz felfogás, valamint a szovjeteknek azon kívánsága iránt, hogy gyakorlatilag ők játsszák a vezető szerepet, a közös ügy nevében irányítva őket.

3/ Hasonlóképpen, Nagy-Britanniát régi keletű barátság szálai fűzik Görögországhoz, és földközi-tengeri hatalom révén közvetlen érdeke fűződik Görögország jövőjéhez. Ebben a háborúban Nagy-Britannia harmincezer embert veszített, amikor megpróbálta feltartóztatni a Görögország elleni német-olasz támadást, s vezető szerepet kíván vállalni abban az erőfeszítésben, amelynek célja, hogy kivezessük Görögországot mai nehézségeiből. Mindeközben fenn kívánja tartani azt a szoros egyetértést, amely ebben a térségben ez idáig is jellemezte az angol-amerikai politikát. Mindez úgy értendő, hogy Nagy-Britannia katonai értelemben vállal vezető szerepet s igyekszik elősegíteni, hogy a fennálló királyi görög kormány a lehető legszélesebb és egységesebb alapra építve rendezkedjék be Athénben. Szovjet-Oroszország ugyanúgy hajlandó volna Nagy-Britanniára bízni ezt a szerepet, mint ahogy Nagy-Britannia is elismerné Oroszország és Románia szoros kapcsolatát. Ezzel elejét vennénk, hogy Görögországban megerősödjenek az egymással polgárháborút vívó ellenséges csoportok, és kellemetlen vitákba s politikai konfliktusokba sodorják a brit és az orosz kormányt.

4/ Ami Jugoszláviát illeti, a jelképes ötven-ötven százalékos megosztás azt hivatott megalapozni, hogy a helyszínen immár közvetlen szerepet játszó két nagyhatalom közösen lépjen fel és egyeztesse politikáját, s ezzel segítse elő, hogy ha majd a helyi csoportok egye-

sítik minden erejüket a náci betolakodók kiűzésére, egységes Jugoszlávia jöhessen létre. Többek között az a cél, hogy megakadályozzuk a polgárháborút egyfelől a horvátok és szlovének, másfelől az erős és népes szerb csoportok között, továbbá, hogy egyeztetett és baráti politikát folytassunk Tito marsall irányában, s közben gondoskodjunk róla, hogy a neki eljuttatott fegyvereket a közös náci ellenséggel szemben, ne pedig belpolitikai célokra használják. Egyértelműen haszonnal járna, ha Nagy-Britannia és a Szovjetunió ilyen együttes politikát követne, s eközben nem arra gondolna, hogy milyen különleges előnyei származhatnak belőle.

5/ Minthogy Magyarországot a szovjet csapatok veszik ellenőrzésük alá, természetesen nagyobb arányú befolyáshoz kellene jutniuk, persze csak ha erről megegyeznek Nagy-Britanniával és talán az Egyesült Államokkal is, amely ugyan nem folytat hadműveleteket Magyarországon, de az országot nyilván közép-európai, nem pedig balkáni államnak tekinti.

6/ Hangsúlyozni kell, hogy a fent említett országokkal kapcsolatos szovjet és brit elképzeléseknek ez a vázlatos ismertetése csupán átmeneti vezérfonal a közvetlen háborús jövőre, amikor pedig a nagyhatalmak a fegyverszünet vagy a béke tárgyalásán találkoznak, hogy döntsenek az átfogó európai rendezésről, ismét visszatérnek majd rá.

Október 13-án délután öt órakor ültünk össze a Szpiridonovkában, a szovjet kormány vendégházában, hogy meghallgassuk Mikołajczyk és társai álláspontját. Ez a tárgyalás a brit és az amerikai küldöttség, illetve a lublini lengyelek találkozóját volt hivatva előkészíteni. Igen határozottan igyekeztem rábeszélni Mikołajczykot, hogy két dolgot vegyen fontolóra: először, *de facto* fogadja el a Curzon-vonalat s a vele járó lakosságcserét, másodszor, legyen hajlandó baráti vitára a lublini lengyel bizottsággal, hogy létrejöhessen az egységes Lengyelország. Kifejtettem, hogy később lesznek még változások, de az a legjobb, ha már most, a háború utolsó szakaszában létrejön az egység, s arra kértem a lengyeleket, aznap este fontolják meg alaposan a dolgot, Edennel együtt örömmel állunk rendelkezésükre. Mindenesetre lényeges, hogy kapcsolatot teremtsenek a lengyel bizottsággal, s hogy átmenetileg fogadják el a Curzon-vonalat, azzal a kikötéssel, hogy a döntés a békeértekezletre vár.

Ugyanaznap este tízkor ültünk össze az úgynevezett lengyel

nemzeti bizottsággal. Csakhamar világosan kiderült, hogy a lublini lengyelek pusztán az oroszok bábjai. Olyan alaposan betanulták a mondókájukat, hogy szemlátomást még gazdáik szerint is túljátszották a szerepüket. Vezetőjük, Bierut például a következőket mondta: „Azért vagyunk itt, hogy Lengyelország nevében azt követeljük, hogy Lwów Oroszországhoz tartozzék. Ez a lengyel nép akarata."

Amikor ezt lengyelről lefordították angolra és oroszra, Sztálinra néztem, s ő cinkosan rám kacsintott, mintha azt mondaná: „Látja, mire képes a szovjet pedagógia?" Egy másik lublini vezető, Osóbka-Morawski hosszú felszólalása ugyancsak lesújtó benyomást tett ránk. Eden a lehető legrosszabb véleménnyel volt a három lublini lengyelről.

A találkozó több mint hat óra hosszat tartott, de édeskevés eredményt hozott.

14-én díszelőadás volt a Bolsoj Színházban: előbb egy balettet, aztán egy operát adtak elő, végül pedig a Vörös Hadsereg együttese tartott remek tánc- és dalbemutatót. Sztálin mellett a cári páholyban foglaltunk helyet, s a közönség egy emberként fergeteges ünneplésben részesített bennünket. A színházi előadás után rendkívül érdekes és sikeres katonai tárgyalások zajlottak le a Kremlben. Sztálint Molotov és Antonov tábornok kísérte el. Harriman Deane tábornok társaságában érkezett, engem pedig Brooke, Ismay, valamint Burrows tábornok, moszkvai katonai missziónk vezetője kísért el a találkozóra.

Bevezetőben tájékoztattuk a résztvevőket északnyugat-európai, olaszországi és burmai terveinkről. Deane a csendes-óceáni hadjáratról számolt be, s vázolta, hogy mivel tudnának a szovjetek leginkább segítségünkre lenni, ha majd hadat üzennek Japánnak. Antonov tábornok ezután igen nyíltan ecsetelte a keleti front helyzetét, az orosz seregek előtt tornyosuló nehézségeket és a jövőre vonatkozó terveiket. Sztálin időnként közbeszólt, hogy felhívja a figyelmet néhány különösen fontos tényezőre, végül megnyugtatott bennünket, hogy az orosz seregek szüntelenül és erőteljesen folytatják az előretörést Németország felé, s a legkevésbé sem kell attól tartanunk, hogy a németek képesek lesznek csapatokat kivonni a keleti frontról.

Semmi kétségünk nem volt afelől, hogy a szovjetek be akarnak lépni a Japán elleni háborúba, mihelyt Németország vereséget szenved, s így lehetővé válik, hogy a Távol-Keleten összevonják a szükséges haderőt és utánpótlást. Sztálin nem volt hajlandó megjelölni a hadba lépés végleges időpontját. Azt mondta, hogy a németek veresége után „több hónapra" lesz szüksége. Benyomásunk szerint ez körülbelül három-négy hónapot jelenthetett. Az oroszok megígérték, hogy élelmiszerkészleteket gyűjtenek és üzemanyagot halmoznak fel távol-keleti olajmezőiken, továbbá hozzájárulnak, hogy az amerikaiak stratégiai légiereje a tengerparti övezetekben szükség esetén repülőtereket és egyéb berendezéseket vegyen igénybe. Sztálint láthatóan nem aggasztotta, hogy milyen hatást tesznek majd ezek az előkészületek a japánokra. Inkább nagyon is remélte, hogy „korai támadásra" szánják el magukat, mert ezzel majd elszánt küzdelemre ösztönzi az oroszokat, akiknek - mint megjegyezte - „tudniuk kell, hogy miért harcolnak".

15-én hőemelkedésem volt, ezért nem tudtam részt venni a Kremlben aznap este tartott második katonai tanácskozáson. Eden helyettesített, őt Brooke, Ismay és Burrows kísérte el, Sztálin oldalán pedig Molotovon és Antonovon kívül ott volt Sevcsenko altábornagy, a távol-keleti szovjet hadsereg vezérkari főnöke is. Harriman és Deane tábornok ezúttal is jelen volt. Egyetlenegy dolog került terítékre, a Japán elleni háborúban való szovjet részvétel. Kézzelfogható eredmények születtek.

Sztálin mindenekelőtt beleegyezett, hogy összehangoljuk haditerveinket. Az Egyesült Államok segítségét kérte ahhoz, hogy élelmiszerből, üzemanyagból és járművekből két-három hónapra elegendő készletet halmozzon fel a Távol-Keleten, s azt mondta, hogy ha ez megvalósítható, továbbá ha a politikai ügyeket képesek leszünk tisztázni, akkor a Szovjetunió mintegy három hónappal Németország veresége után készen áll majd rá, hogy megtámadja Japánt. Megígérte továbbá, hogy a tengerparti övezet repülőtereit haladéktalanul felkészítik az amerikai és a szovjet stratégiai légierő számára, valamint a négymotoros amerikai repülőgépek és a kiképzőtisztek fogadására. Beleegyezett, hogy a szovjet és az amerikai vezérkar képviselői nyomban tárgyalásokat kezdjenek Moszkvában, s megígérte, hogy az első találkozón maga is részt vesz.

Múltak a napok, de a szovjet–lengyel kapcsolatok üszkösödő sebe alig-alig javult valamit. A lengyelek készek voltak elfogadni a Curzon-vonalat mint „az Oroszország és Lengyelország közötti demarkációs vonalat". Az oroszok viszont ragaszkodtak ahhoz a fogalmazáshoz, hogy ez a vonal legyen „az Oroszország és Lengyelország közötti határ alapja". Mindkét fél ragaszkodott a maga álláspontjához. Mikołajczyk kijelentette, hogy különben saját népével kerülne szembe, Sztálin pedig, miután Molotov társaságában két és negyed órán át tárgyalt velem, azt mondta, hogy környezetéből csak ő és Molotov helyesli, hogy „enyhe" elbánásban részesítsék Mikołajczykot. Bizonyosra vettem, hogy háttérben nagy nyomás nehezedik rá a párt és a hadsereg részéről.

Sztálin nem tartotta kívánatosnak, hogy amíg meg nem állapodunk a határkérdésről, folytatódjanak a próbálkozások az egységes lengyel kormány létrehozására. Ha a határkérdés rendeződne, ő hajlandó volna beleegyezni, hogy Mikolajczyk legyen az új kormány feje. Én úgy gondoltam, hogy nem kevésbé makacs ellenállásba ütköznénk, ha megindulna a vita a lengyel kormány és a lublini lengyelek egyesüléséről. A lubliniak képviselői továbbra is a lehető legrosszabb benyomást tették ránk, s azt mondtam róluk Sztálinnak, hogy „csakis a Szovjetunió akaratát fejezik ki". Azonkívül nyilván arra törekedtek, hogy uralkodjanak Lengyelországon, más szóval afféle quislingek[1] voltak. Ebben a helyzetben az volt a legjobb megoldás, ha mindkét lengyel küldöttség visszatér oda, ahonnan jött. Mélyen átéreztem, mekkora felelősséget vállaltunk a külügyminiszterrel, amikor megpróbáltunk javaslatokat megfogalmazni az orosz–lengyel megállapodásra. Már azzal is bírálatnak tettük ki magunkat, hogy ráerőszakoltuk a lengyelekre a Curzon-vonalat.

Más ügyekben jelentős eredményeket sikerült elérnünk. Nem volt kétséges, hogy a szovjet kormány elszánta magát rá, hogy Hitler megdöntése után megtámadja Japánt. Ennek felbecsülhetetlen értéke lett volna a háború megrövidítése szempontjából. A Balkánról, biztos meggyőződésem szerint, a lehető legjobb megállapodásokat kötöttük. Úgy láttam, hogy ha sikeres katonai fellépéssel párosulnak, akkor segítségükkel megmenthetjük Görögországot, s

[1] Vidkun Quisling, a németeket elvtelenül kiszolgáló norvég fasiszta pártvezér és miniszterelnök.

nem volt kétségem afelől sem, hogy Jugoszláviában az ötven-ötven százalékos közös politika a legjobb megoldás, ha figyelembe vesszük Tito magatartását és azt, hogy orosz és orosz parancsnokság alatt álló bolgár csapatok érkeztek keleti szárnyának megerősítésére.

Nem kétséges, hogy a szűk körű megbeszéléseken olyan felszabadult, kötetlen és szívélyes légkörben vitattuk meg a dolgokat, amilyenre a két ország kapcsolatában még sohasem volt példa. Sztálin több ízben is személyes megbecsüléséről adott tanúbizonyságot, s biztos vagyok benne, hogy őszintén beszélt. De arról is meggyőződhettem, hogy koránt sincs egyedül. Mint otthoni kollégáimnak mondtam: „A lovas mögött a sötét gond ül."[1]

[...]

Október 17-én este tartottuk utolsó találkozónkat. Akkor érkezett meg a hír, hogy mivel Magyarországon felbomlóban van az egész német arcvonal, a németek elővigyázatosságból letartóztatták Horthy tengernagyot. Annak a reményemnek adtam hangot, hogy mielőbb sikerül elérnünk a ljubljanai rést, és hozzáfűztem, hogy véleményem szerint a háború aligha ér véget a következő év tavasza előtt. Ezután került először szóba a német kérdés. Megvitattuk a Morgenthau-terv[2] előnyeit és hátrányait, majd úgy döntöttünk, hogy a részleteket az európai tanácsadó bizottság vitassa meg.

Hazafelé utaztamban a repülőgépről további részleteket közöltem az Elnökkel a tárgyalásokról.

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek *1944. okt. 22.*

1/ Moszkvában töltött utolsó napunkon Mikołajczyk találkozott Bieruttal, s az utóbbi elismerte, hogy nehézségei vannak. Az elmúlt hónapban ötven emberét lőtték agyon. A lengyelek inkább az erdőbe menekülnek, semmint hogy belépjenek hadseregébe. A front mögött igen nehéznek ígérkezik a közeledő tél, mert az előretörő orosz seregek minden szállítóeszközt igénybe vesznek. Mindazonáltal azt követelte, hogy ha Mikołajczyk lenne a miniszterel-

[1] Horatius: *Ódák*. III. l. 40.

[2] Henry Morgenthau amerikai pénzügyminiszternek a második quebeci értekezleten megvitatott terve Németország háború utáni gazdasági korlátozására.

nök, a kormány hetvenöt százaléka az ő [Bierut] embereiből álljon. Mikołajczyk azt javasolta, hogy mind az öt lengyel párt képviseltesse magát s az ötből négyet ő választhasson ki olyan személyiségek közül, akik nem ellenszenvesek Sztálinnak.

2/ Később Sztálin, kérésemre, találkozott Mikołajczykkal és másfél órás igen szívélyes beszélgetést folytatott vele. Megígérte, hogy segítségére lesz, Mikołajczyk pedig azt ígérte, hogy az oroszok iránt kifejezetten barátságos kormányt alakít majd. Előterjesztette tervét, Sztálin azonban félreérthetetlenül közölte, hogy a lublini lengyeleknek kell többséggel rendelkezniük.

3/ A Kremlben tartott vacsora után kertelés nélkül megmondtuk Sztálinnak, hogy ha Mikołajczyk nem alakíthat kormányt – önmagát leszámítva – fele-fele alapon, akkor a nyugati világ nem fogja elhinni, hogy tisztességes alkuról van szó, és hogy független lengyel kormány alakult. Sztálin először azt válaszolta, hogy neki megfelel az egyenlő elosztás, de nyomban visszakozott, és a rosszabb aránnyszámmal állt elő. Közben Eden is előadta a dolgot Molotovnak, aki megértőbbnek látszott. Nem hiszem, hogy a kormány összetétele áthághatatlan akadálynak bizonyulna, ha minden egyébben megállapodunk. Mikołajczyk előzőleg elmondta nekem, hogy esetleg olyan bejelentés várható, amely megmentheti a lublini kormány tekintélyét, s a lengyelek a színfalak mögött talán másfajta megállapodásra jutnak.

4/ A fentieken kívül Mikołajczyk megpróbálja rábeszélni londoni társait, hogy fogadják el a Curzon-vonalat, mégpedig úgy, hogy Lwów az oroszokhoz tartozzék. Remélem, hogy akár két héten belül is létrejöhet a megállapodás. Ha igen, pontosan megtáviratozom Önnek a szövegét, hogy közölhesse, nyilvánosságra hozzuk-e, vagy halasszuk későbbre.

5/ A háborús főbűnösök dolgában J. B. váratlanul egészen rendkívüli módon tisztességes álláspontot képviselt. Azt mondta, tárgyalás nélkül egyetlenegyet se végezzünk ki, különben a világ azt mondaná, hogy félünk bíróság elé állítani őket. Rámutattam a nemzetközi jogi nehézségekre, de ő azt felelte, hogy ha nem lesznek perek, akkor halálos ítéletek sem lehetnek, csakis életfogytiglani börtönbüntetések.

6/ Kötetlenül megvitattuk Németország felosztását is. J. B. azt akarja, hogy Lengyelország, Csehország és Magyarország független, náciellenes, oroszbarát övezet legyen, s az első kettő akár egye-

sülhetne is. Korábbi nézetével ellentétben most örömmel venné, ha bécsi székhellyel Ausztriából, Bajorországból, Württembergből és Badenből délnémet államszövetség alakulna. Mint Ön is tudja, mindig is vonzódtam hozzá, hogy Bécs egy nagy dunai szövetség székhelye legyen, csakhogy én Magyarországot is ide szeretném sorolni, de J. B. ezt határozottan ellenzi.

7/ Ami Poroszországot illeti, J. B. azt szeretné, ha a Ruhr- és a Saar-vidéket elszakítanánk tőle, ártalmatlanná tennénk és alighanem nemzetközi ellenőrzés alá helyeznénk, a Rajna-vidéken pedig önálló állam jönne létre. Szeretné továbbá, ha a Kieli-csatornát nemzetközi hajózási útvonallá nyilvánítanánk. Nem ellenzem ezt a felfogást. De Ön legyen meggyőződve róla, hogy semmilyen végleges elhatározásra nem jutottunk, minthogy még függőben van a hármas találkozó.

8/ Nagy örömmel hallottam J. B.-től az Ön javaslatát, hogy a hármas találkozót novemberben tartsuk meg valamelyik fekete-tengeri kikötővárosban. Remeknek tartom az ötletet, s remélem, ha eljön az ideje, tájékoztat róla. Bárhová elutazom, ahová Önök ketten kívánják.

9/ J. B. ezenkívül hivatalosan szóba hozta a montreux-i egyezményt[1] is, és olyan módosítást javasol, amelynek értelmében megnyílna az út az orosz hadihajók előtt. Elvben nem tettünk ellenvetést. Az egyezmény revíziójára nyilván szükség lesz, hiszen Japán is az aláírók között van, Inönü pedig a múlt év decemberében lekéste a csatlakozást. Abban maradtunk, hogy az oroszok álljanak elő részletes javaslatokkal. Sztálin azt mondta, mérsékelt indítványokat terjeszt majd elő.

10/ Arról, hogy Franciaország ideiglenes kormányának ismerjük-e el a jelenlegi francia hatóságokat, hazatérésem után kikérem a kabinet véleményét. Az Egyesült Királyságban igen határozottan az az uralkodó vélemény, hogy az azonnali elismerés mellett kell döntenünk. Már nem egyedül de Gaulle az úr, de jobban fel van vértezve, mint eddig bármikor. Még most is úgy vélem, hogy mihelyt Eisenhower egy nagy darab belső övezetet francia területnek nyilvánít, nem halogathatjuk tovább ezt a fajta korlátozott elismerést. De Gaulle kétségkívül maga mögött tudhatja a francia lakosság

[1] A Boszporusz és a Dardanellák vízi útjának használatára vonatkozó nemzetközi jogi megállapodás (1936. július 20.).

többségét, és a francia kormánynak támogatásra van szüksége a nagy területeken fenyegető fejetlenséggel szemben. Erről azonban Londonból majd újabb táviratot küldök Önnek. Pillanatnyilag az áldott emlékű el-Alamein fölött repülök. Szívélyesen üdvözlöm.

Íme az Elnök válasza:

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek 1944. okt. 22.
Nagy örömmel értesültem, hogy Moszkvában sikerült előbbre lépniük a lengyel kérdés kompromisszumos megoldása felé.
Amikor meglesz a megállapodás, ha ugyan meglesz, szeretném, ha megbeszélné velem, nem volna-e tanácsos a mi szempontunkból, hogy mintegy kéthetes késéssel hozzuk nyilvánosságra. Bizonyára megérti, miért.[1]
Itt pillanatnyilag minden jól alakul.
Rendkívül érdekes, amit arról ír, hogy milyen magatartást tanúsít jelenleg J. bácsi a háborús bűnösökkel, Németország jövőjével és a montreux-i egyezménnyel kapcsolatban. A jövendő hármas találkozón a csendes-óceáni háborús erőfeszítéseinkkel együtt ezeket az ügyeket is meg kell majd vitatnunk.

Közelebb kerültünk tehát szovjet szövetségesünkhöz, mint addig – és azóta – bármikor, s a Moszkvában töltött rendkívül érdekes két hét után a következő sorokat intéztem Sztálinhoz:

A miniszterelnök Sztálin marsallnak 1944. okt. 20.
Eden és én az Önnel, Sztálin marsall, és kollégáival folytatott tárgyalásoktól felfrissülve és új erőre kapva utaztunk el a Szovjetunióból. Ez az emlékezetes moszkvai találkozó megmutatta, hogy nincs olyan kérdés, amelyet őszinte és bizalmas beszélgetés során ne rendezhetnénk, ha találkozunk egymással. A híres orosz vendégszeretet látogatásunk alkalmával felülmúlta önmagát. Mind Moszkvában, mind pedig a Krímben, ahol néhány kellemes órát töltöttünk, a legnagyobb figyelemmel gondoskodtak arról, hogy én és kísérő csoportom kényelemben érezzük magunkat. Rendkívül hálás vagyok Önnek és mindenkinek, aki felelős volt ezért a gondoskodásért. Reméljük, hogy hamarosan újra találkozunk.[2]

[1] Az 1944. november 7-én esedékes elnökválasztás miatt.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 317.

[...] Augusztusban közigazgatási megállapodást kötöttünk az ideiglenes francia közigazgatási hatósággal, s ebben megegyeztünk, hogy Franciaország területét két részre osztjuk. A frontövezetben a legfőbb szövetséges parancsnok gyakorolja a hatalmat, a belső övezetben pedig a francia hatóságok irányítják a közigazgatást. Október 20-án hangzott el a bejelentés, hogy a szövetséges főparancsnokság beleegyezésével Franciaország nagyobbik, Párizst is magában foglaló felén belső övezet jött létre. A Nemzeti Felszabadítási Bizottság így végre Franciaország ideiglenes kormányává alakult át.[1]

Ezután kész voltam rá, hogy szövetségeseinkkel egyetértésben hivatalosan is a felszabadított Franciaország kormányának ismerjük el ezt a testületet. Az amerikai külügyminisztérium az utolsó pillanatban is habozott még, s végül éppen akkor hangzott el a nyilvános bejelentés, amikor Moszkvában tartózkodtam, és a hivatalos elismerés utolsó részleteiről tárgyaltam az oroszokkal. A bejelentés hamarabb következett be, mint vártam volna, s ezért az alábbi táviratot küldtem az Elnöknek:

A miniszterelnök (Moszkvából)
Roosevelt elnöknek *1944. okt. 23.*[2]
Természetesen meglepett, hogy az amerikai külügyminisztérium olyan éles fordulatot tett, mivel érkezésemkor már azzal a hírrel fogadtak, hogy holnap elhangzik a bejelentés. Ezzel egy időben persze mi is hasonlóképpen cselekszünk. Valószínűnek tartom, hogy az oroszok megsértődnek. Beszélgetés közben Molotov azt mondta, hogy szerinte úgy fogják őket beállítani, mintha kerékkötői lettek volna a dolognak, holott ők már régen beleegyeztek volna az elismerésbe, csak az amerikaiak és a britek kívánságára álltak el tőle. Remélem tehát, hogy őket is be tudták vonni.

[...]

[1] De Gaulle már 1944. június 3-án megalakította az ideiglenes francia kormányt, de ezt a szövetségesek csak 1944. október 23-án ismerték el.

[2] A keltezés nyilvánvalóan téves. Churchill már 20-án elutazott Moszkvából.

Úgy találtuk helyesnek, hogy párizsi látogatásomat a fegyverszünet évfordulójára[1] időzítsük, s ezt nyilvánosan is bejelentettük. Számos jelentés vélte tudni, hogy kollaboránsok merényletet terveznek ellenem, ezért az utazást rendkívüli óvintézkedések kísérték. November 10-én délután érkeztem meg az orlyi repülőtérre, ott de Gaulle és egy díszszázad fogadott, majd Párizs külvárosain át a városközpontba, onnan a Quai d'Orsay-ra hajtattunk, ahol feleségemmel és Maryvel együtt ünnepélyes fogadtatásban részesítettek. Az épületet hosszú ideig a németek használták, s vendéglátóim azzal biztattak, hogy ugyanabban az ágyban alhatom és ugyanazt a fürdőszobát bocsátják rendelkezésemre, amelyet Göring is használt. A szervezés és a rendezés tökéletes volt, s nehéz volt elhinnem, hogy nem rossz álom csupán a palotában tett előző, 1940. májusi látogatásom, amikor Reynaud kormányával és Gamelin tábornokkal találkoztam. November 11-én délelőtt tizenegykor de Gaulle társaságában a lovas csendőrség mellvértbe és díszegyenruhába öltözött pompás kíséretével áthajtattunk a Szajnán, majd a Concorde téren. Díszkíséretünk több száz főből állt, s pazar látványt nyújtott a szikrázó napsütésben. A híres Champs-Élysées sugárutat zsúfolásig megtöltötték a párizsiak és az úttest mentén felsorakozó katonaság. A zászlókkal díszített ablakokban mindenütt emberek szorongtak. A lelkesen éljenző sokaság közepette a Diadalívhez hajtattunk, s ott mindketten koszorút helyeztünk el az Ismeretlen Katona sírján. Amikor a szertartás véget ért, a tábornokkal s mögöttünk a francia közélet vezető személyiségeivel gyalog mentünk vagy nyolcszáz métert a nekem oly ismerős úton. Azután helyet foglaltunk egy emelvényen, s megtekintettük a francia és brit csapatok ragyogó díszszemléjét. Gárdaosztagunk fenséges látványt nyújtott. Amikor ennek is vége volt, koszorút helyeztem el Clemenceau szobrának talpazatán: ezen a megható ünnepen sokat gondoltam a nagy államférfira.

A hadügyminisztériumban de Gaulle nagyszabású ebédet adott a tiszteletemre, és rendkívül hízelgő beszédet tartott háborús érdemeimről. Mindazonáltal rendezendő ügyünk maradt még bőven.

12-én este a nagykövetségen vacsoráztam, majd de Gaulle elnök társaságában Besançonba indultam. A tábornok mindenképp azon volt, hogy tanúja legyek a de Lattre de Tassigny tábornok parancs-

[1] Az első világháború végi fegyverszünet (1918. nov. 11.) emléknapja.

noksága alatt harcoló francia hadsereg nagyszabású támadásának. Fényűző különvonaton tettük meg az utat, a szervezők mindent a legnagyobb gonddal készítettek elő, s már jóval a csata előtt megérkeztünk. A hegyekben berendezett megfigyelőállásba kellett volna mennünk, a kegyetlen hideg és a nagy hó miatt azonban járhatatlanok voltak az utak, és az egész hadműveletet el kellett halasztani. Egész nap de Gaulle társaságában autóztam, sorra szemléltük meg az alakulatokat, s a hosszúra nyúló, kimerítő kirándulás alatt volt alkalmunk sok mindent megbeszélni. A program belenyúlt a késő éjszakába. A francia katonák hangulata szemlátomást kiváló volt. Büszke menetben vonultak el előttünk, s megható lelkesedéssel énekelték híres dalaikat. Személyes kísérőim, Mary lányom és haditengerészeti szárnysegédem, Tommy attól tartottak, hogy ismét tüdőgyulladást kapok, mert legalább tíz órát töltöttünk a szörnyű hidegben. Végül azonban nem történt semmi baj, s kellemes hangulatban, érdekes beszélgetés közben vacsoráztunk a vonaton. Meglepett, hogy a féltucatnyi magas rangú tábornok milyen elfogódottan, sőt szorongva beszél de Gaulle-lal, holott az ő egyenruháján csak egy csillag volt,[1] az övékén pedig jó néhány.

Éjszaka szétkapcsolták a vonatot. De Gaulle visszatért Párizsba, mi pedig Reimsbe mentünk. Megérkezésünk után, másnap reggel felkerestem Ike főhadiszállását. Délután hazarepültem Northoltba.

Londonból beszámolót írtam az Elnöknek. Sztálinnak is küldtem egy példányt.

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek *1944. nov. 15.*

...Köszönöm a Párizs-de Gaulle-útra küldött jókívánságait. Valóban csodálatos fogadtatásban részesített vagy félmillió francia a Champs-Élysées-n, és a félig-meddig ellenzéki központ is a városházán. Ismét baráti, személyes viszonyba kerültem de Gaulle-lal.

A francia sajtóban és másutt is olyasmit szellőztetnek, hogy mindenféle megállapodásokat kötöttünk Párizsban. Legyen meggyőződve róla, hogy minden fontos ügyben kizárólag azon az alapon tárgyaltunk, hogy utána majd be kell számolnunk róla a három

[1] A legalacsonyabb rangú francia tábornok, a dandártábornok is két csillagot visel.

nagyhatalomnak, persze elsősorban Önöknek, hiszen Önök állomásoztatják a legnagyobb haderőt Franciaországban. Eden társaságában 11-én ebéd után két órán át tárgyaltam de Gaulle-lal és két-három emberével. Több kérdéséből is arra következtettem, hogy nagyon keveset tudnak korábbi és folyamatban lévő döntéseinkről. Persze mihamarabb szeretne további nyolc hadosztályra való teljesen korszerű felszereléshez jutni, ezt pedig csak Önöktől kaphatja meg. A szövetséges expedíciós haderő főparancsnoksága azonban, helyesen, úgy véli, hogy ezt a felszerelést Németország katonai leveréséhez már nem lehet idejében előteremteni, a hajóparkot pedig azoknak a csapatoknak az ellátására kell fenntartani, amelyeknek az őszi és a tavaszi csatákat kell megnyerniük. Ezt az érvelést én is megerősítettem.

Másfelől viszont rokonszenvezem a franciáknak azzal a kívánságával, hogy az arcvonalnak egy nagyobb darabját bízzuk rájuk, hogy minél jobban kivegyék részüket a harcból, már amennyi hátravan belőle – az pedig alighanem éppen elég –, s hogy ne olyan mondvacsinált hódítókként vonuljanak be Németországba, akik nem is harcoltak. Megjegyeztem, hogy ez ugyan érzelmi szempont, de mégis megfontolandó. Franciaországnak most az a fontos, hogy legyen olyan hadserege, amely képes ellátni soron következő feladatait, először azt, hogy békés és rendezett körülményeket tart fenn odahaza, seregeink hátában, másodszor, hogy később részt vesz Németország egyes területeinek féken tartásában.

E másodikat illetően a franciák igen határozott igénnyel léptek fel, mondván, hogy ki akarják venni részüket Németország megszállásából, mégpedig nem brit vagy amerikai parancsnokság alá tartozó másodrangú szereplőként, hanem önálló francia parancsnokság alatt. Közöltem, hogy rokonszenvvel fogadom ezt a kívánságot, mert tudom, hogy eljön az idő, nem is sok év múlva, amikor az amerikai seregek hazatérnek, minekünk, briteknek pedig nehéz lesz nagy haderőt állomásoztatnunk a kontinensen, ami megszokott életmódunkkal is ellenkezik, és erőnket is meghaladja. Biztattam őket, hogy tanulmányozzák, milyen hadseregre lesz szükségük a megszálláshoz, mert bizonyosan másfajtára, mint az a hadosztályokra tagolódó szervezet, amely ahhoz kell, hogy megtörjük a korszerű és harcedzett ellenséges hadsereg ellenállását. Ez az érvelés hatott rájuk, de azért kitartottak álláspontjuk mellett.

A kezembe került egy kétségkívül nem Párizs sugallta Reuter-tudó-

sítás, amely szerint állítólag megegyeztünk, hogy Franciaországnak ítélünk bizonyos övezeteket, a Ruhr-, a Rajna-vidéket stb., ahol francia helyőrség állomásozna. Ebből egy szó sem igaz, s magától értetődik, hogy ilyen dolgokban az Önök beleegyezése nélkül semmilyen megállapodás nem jöhet létre. De Gaulle-nak én erről csak annyit mondtam, hogy Németországot orosz, brit és amerikai övezetre osztottuk: nagyjából az oroszok kapták meg a keleti részt, a britek az északit, az amerikaiak pedig a délit. Őfelsége kormánya nevében közöltem még, hogy nekünk annál jobb, minél kevesebb jut ránk, és támogatni fogjuk a franciákat, hogy akkora részt vegyenek át, amekkorát csak elbírnak, de erről csak a szövetségesek tárgyalásain jöhet létre megállapodás. Valamilyen formában persze cáfolhatnám a Reuter homályos megállapításait, de a nyilvánvaló tényekre való tekintettel ezt talán Ön sem tartja szükségesnek. Hasonló értelmű táviratot küldök J. B.-nek is. Semmilyen végleges rendezéssel vagy megállapodással nem próbálkoztunk.

Nyilvánvaló azonban, hogy számos dologban sürgős döntésre van szükség, mégpedig a főparancsnokinál magasabb szinten, mert e döntések nélkül nincs egyértelmű irányítás. De más is szól amellett, hogy hármas találkozót tartsunk – ha J. B. nem jönne el –, ha pedig eljön, akkor négyest. Az utóbbi esetben a franciák némely témák vitájában részt vennének, másokéban nem. Ne feledjük, hogy legkésőbb öt éven belül olyan francia hadseregre lesz szükség, amely képes vállalni Németország féken tartásának nehéz feladatát. [...]

...Mindent egybevetve az volt az érzésem, hogy jól szervezett, széles körű támogatást élvező és gyors ütemben erősödő kormánnyal van dolgom, s meggyőződésem szerint nagy oktalanság volna, ha a mai nehéz, kritikus helyzetben bármi olyant tennénk, amivel meggyöngíthetnénk a franciák szemében. Az volt a határozott benyomásom, hogy a kommunista fenyegetés ellenére is szilárd a helyzete, s nyugodtan vállalhatjuk a kockázatot, hogy nagyobb bizalommal legyünk iránta. Remélem, nem tart a franciák fogadatlan prókátorának, amiért ezt mondom. Kérem, tudassa, mi a véleménye. A találkozóról később táviratban számolok be. ...

Ezután meleg hangú üzenetet váltottunk de Gaulle tábornokkal.

A miniszterelnök de Gaulle tábornoknak *1944. nov. 16.*
Hazatérésem után hadd hozzam Excellenciádnak és a francia kormány többi tagjának tudomására, milyen nagyra értékelem azt a pompás vendéglátást, továbbá mindazt a kedvességet és előzékenységet, amelyben nekem és barátaimnak részünk volt a Franciaországban töltött emlékezetes napok alatt. Mindig életem legfelemelőbb és legmeghatóbb pillanatai között fogom számon tartani azt a csodálatos fogadtatást, amelyben Párizs népe részesítette brit vendégeit, amikor a felszabadulás óta első ízben látogatást tettek az Önök fővárosában. Rendkívül hálás voltam azért is, hogy alkalmam volt valamelyest személyesen is tapasztalni a de Lattre de Tassigny tábornok rátermett vezetése alatt szülőföldjük teljes felszabadításáért küzdő francia csapatok elszántságát és magasrendű felkészültségét. A meleg fogadtatás, amelyben részesítettek bennünket, valóban kedvező előjele volt országaink tartós barátságának is, amely Európa biztonságának és jövendő békéjének nélkülözhetetlen feltétele.

De Gaulle tábornok a miniszterelnöknek *1944. nov. 20.*
A kormány nevében köszönöm üzenetét. Franciaország, fővárosa és hadserege örömmel köszöntötték az Ön személyében egy számunkra kedves, nagy ország miniszterelnökét, s azonfelül a dicsőséges harcost, aki a háború legsötétebb napjaiban is fenntartotta a szövetséget s így biztosította győzelmét. Hadd fejezzem ki személyes örömömet is, hogy viszontláthattam Önt.[1]

[...]

November 20-án Sztálin baráti hangú üzenetben válaszolt november 15-én kelt táviratomra.

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1944. nov. 20.*
Köszönöm Önnek a de Gaulle-lal folytatott megbeszélésekről küldött tájékoztatást. Közléseit érdeklődéssel olvastam. Semmi kifogásom az ellen a javaslata ellen, hogy mi hárman esetleg találkozzunk a franciákkal, ha az Elnök is egyetért ezzel, de előbb pontosan meg kell állapodnunk hármunk találkozásának idejét és helyét illetően.

[1] Az eredetiben franciául.

De Gaulle tábornok nemrégiben azt az óhaját fejezte ki, hogy szeretne Moszkvába utazni és kapcsolatot létesíteni a szovjet kormány vezetőivel. Mi beleegyező választ adtunk. A franciák Moszkvába érkezése e hónap végére várható. Még nem közölték, hogy milyen kérdéseket szeretnének megvitatni. Mindenesetre, miután de Gaulle-lal beszéltem, tájékoztatom Önt erről.[1]

Ezzel az egész jövendő európai berendezkedés ügye a napirendre került. A sajtóban és másutt sokféle híresztelés látott napvilágot arról, hogy a háború után nyugati tömb jön majd létre. A jelek szerint ez a terv különösen a külügyminisztérium köreiben volt népszerű, jóllehet súlyos katonai terheket rótt volna ránk. Sürgősnek tartottam, hogy kikérjem róla a kabinet véleményét, kiváltképp most, hogy küszöbön álltak a francia-szovjet tárgyalások.

Megtárgyaltam a dolgot Edennel, majd az alábbi választ küldtem Sztálinnak:

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1944. nov. 25.*

1/ November 20-i üzenetéhez. Örülök, hogy de Gaulle Önhöz utazik, s remélem, hogy minden kérdést megtárgyalnak. A sajtóban szó esett a nyugati tömbről. Én még nem gondolkoztam erről. Mindenekelőtt remélem, hogy az Egyesült Államokkal való szövetségi szerződésünk és szoros együttműködésünk bástyája lesz az elgyötört világ békéjét biztosítani és fenntartani hivatott világszervezetnek. Csakis ilyesfajta nemzetközi szervezet létrehozása után és az alája tartozás alapján létesülhetnének a szorosabb barátság céljából európai egyesülések, ezekben a kérdésekben pedig nem lesz titkunk Önök előtt, s egészen biztosak vagyunk benne, hogy Önök is állandóan tájékoztatnak majd bennünket elgondolásaikról és szükségleteikről.

2/ A nyugati csata elkeseredett; borzalmas a sár. A fő összecsapás színtere az Aix-la-Chapelle–Köln tengely. Ez még semmi esetre sem dőlt el a mi javunkra, bár Eisenhowernak még jelentős bevethető tartalékai vannak. Északnyugati irányban Montgomery csapatai, arccal északnak, a Maas holland szakaszának vonalán tartóztatják fel a németeket. Ez a folyó lehetővé teszi, hogy takarékoskodjunk az erővel ezen a fronton. Keleten lassan, de állandóan nyo-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 326.

mulunk előre, s szüntelen harcokban lekötjük az ellenséget. Metz elfoglalását és az ellenségnek a Rajna felé való visszaszorítását az amerikaiak nagyszerű győzelmeként kell üdvözölnünk. Délen a franciák ragyogó sikereket arattak, egyebek közt széles fronton elérték a Rajnát és elfoglalták Strasbourg-t. Ezek a fiatal, 18–21 éves francia katonák méltóképpen élnek azzal a dicső lehetőséggel, hogy megtisztíthatják Franciaország földjét. Igen jó véleménnyel vagyok de Lattre de Tassigny tábornokról. De Gaulle és én odautaztunk, hogy egy áttekintésre alkalmas pontról megfigyeljük ennek az ütközetnek a kezdetét. Éjjel azonban harminc centiméteres hó esett, s az ütközetet három nappal elhalasztották.

3/ Egy hét, esetleg tíz nap múlva valószínűleg meg lehet majd állapítani, hogy döntő vereséget szenved-e a német hadsereg a Rajnától nyugatra. Ha igen, az időjárás ellenére is tovább folytathatjuk a harcot. Ellenkező esetben a zord téli időszak folyamán beállhat némi szélcsend, hogy utána egy újabb nagy lökés megtörje nyugaton a németek szervezett ellenállását.

4/ Gondolja, hogy kemény tél lesz, s hogy ez kedvez az Önök stratégiájának? Mindannyiunknak nagyon tetszett legutóbbi beszéde. Kérem, feltétlenül értesítsen soron kívül, ha valamilyen nehézség merülne fel, hogy megszüntethessük, s minél nagyobb erővel szorítsuk a nácizmust a harapófogóba, amely már összezárulóban van.[1]

Közben de Gaulle tábornok már meg is érkezett Moszkvába, s megkezdte tárgyalásait az oroszokkal. Sztálin haladéktalanul tájékoztatott a főbb fejleményekről.

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1944. dec. 2.*

Értesüléseink szerint de Gaulle és a Szovjetunióba érkezett francia barátai két kérdést fognak felvetni.

1/ Az angol-szovjet egyezményhez hasonló francia-szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezmény kötésének kérdését.

Ezt nehezen utasíthatjuk vissza. De szeretném ismerni az Ön véleményét erről a kérdésről. Kérem, adjon tanácsot.

2/ De Gaulle valószínűleg felveti majd a keleti francia határ megváltoztatásának, a Rajna bal partjáig való kiterjesztésének kérdését. Ismeretes azonban, hogy van egy olyan tervezet, amely szerint

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 327–328.

nemzetközi ellenőrzés alatt álló Rajna-Vesztfália tartományt kell alakítani. Ebben az ellenőrzésben a tervek szerint esetleg Franciaország is részt venne. Ilyenformán a franciáknak az a javaslata, hogy határukat terjesszék ki a Rajnáig, konkurálni fog a nemzetközi ellenőrzés alatt létesítendő Rajna tartomány tervezetével.
Kérem, adjon tanácsot ebben a kérdésben is.
Hasonló üzenetet küldtem az Elnöknek.[1]

Másnap pedig:

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1944. dec. 3.*
A találkozás de Gaulle tábornokkal lehetővé tette, hogy baráti eszmecserét folytassunk a francia-szovjet viszony kérdéseiről. De Gaulle tábornok a beszélgetés során, mint előre sejtettem, két fő kérdésre tért ki: Franciaország rajnai határának kérdésére és az angol-szovjet szerződés mintájára kötendő francia-szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezmény kérdésére.
Ami Franciaország rajnai határát illeti, olyan értelemben nyilatkoztam, hogy erről a kérdésről nem lehet dönteni fő szövetségeseink tudomása és beleegyezése nélkül, amelyeknek csapatai Franciaország területén felszabadító harcot folytatnak a németek ellen. Hangsúlyoztam e kérdés megoldásának bonyolultságát.
A francia-szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezményre vonatkozó javaslattal kapcsolatban leszögeztem, hogy ezt a kérdést behatóan kell tanulmányozni, tisztázni kell a hasonló egyezmény jogi oldalát, különösen azt a kérdést, hogy a jelenlegi körülmények között Franciaországban ki fogja ratifikálni az ilyen egyezményt. Eszerint a franciáknak még számos felvilágosítást kell adniuk, s ezeket egyelőre nem kaptuk meg tőlük.
Ezt az értesítést küldöm Önnek, s hálás leszek, ha válaszol és megteszi észrevételeit ezekre a kérdésekre.
Ugyanilyen szövegű üzenetet küldtem az Elnöknek.
Legjobb kívánságaimat küldöm Önnek.[2]

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 332.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 335-336.

December 4-én összeült a kabinet, hogy megvitassa egy nyugati tömb lehetőségét és de Gaulle moszkvai tárgyalásait. Felolvastam minisztertársaimnak a Sztálinnal váltott üzeneteket, s a tanácskozás eredményét abban a táviratban foglaltam össze, amelyet december 5-én hajnalban küldtem el Sztálinnak.

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1944. dec. 5.*

1/ Hivatkozom a de Gaulle tábornok látogatásáról és az általa felvetett két kérdésről küldött táviratára. Semmi kifogásunk az angol-szovjet egyezmény mintájára kötendő francia-szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezmény ellen. Ellenkezőleg, Őfelsége kormánya kívánatosnak tartja, és az országaink közötti újabb összekötő kapcsot lát benne. Sőt arra is gondolunk, hogy talán az lenne a legjobb, ha mi hárman háromhatalmi szerződést kötnénk, amely bizonyos javításokkal magában foglalná a köztünk érvényben levő angol-szovjet szerződést. Ily módon mindegyikünk kötelezettségei azonosak és összehangoltak lennének. Kérem, értesítsen, tetszik-e Önnek ez az elgondolás. Remélem, tetszeni fog. Természetesen mindkettőnknek tájékoztatnunk kell majd az Egyesült Államokat.

2/ Annak a kérdésnek eldöntését, hogy Franciaország keleti határát kiterjesszük-e a Rajna bal partjáig, vagy pedig nemzetközi ellenőrzés alatt álló Rajna-Vesztfália tartományt hozzunk-e létre, más hasonló kérdésekkel együtt el kellene halasztani a békekonferenciáig. Arra azonban semmi okunk, hogy a három kormányfő találkozása során ne vonjunk le jóval konkrétabb következtetéseket mindezekkel a kérdésekkel kapcsolatban, mint eddig tettük. Mint Ön is tudja, Roosevelt elnöknek nem az a véleménye, hogy de Gaulle tábornoknak részt kell vennie a hármas találkozón. Szeretném remélni ennek olyan értelmű megváltoztatását, hogy később vegyen részt, amikor a Franciaországot különösen érintő határozatokat fogjuk megvitatni.

3/ Addig is nem lenne-e célszerű megbízni a Londonban székelő európai tanácsadó bizottságot, amelynek Franciaország is tagja, hogy vizsgálja meg valamennyiünk számára a kérdést, anélkül hogy ez bármilyen módon is kötné a kormányfőket?

4/ Az Elnököt állandóan tájékoztatom az ügy állásáról.[1]

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 336-337.

Roosevelt is szoros kapcsolatban volt velem.

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek *1944. dec. 6.*
Ma az alábbi üzenetet küldtem Joe bácsinak:
„Nagyon hálás vagyok december 2-i és 3-i két tájékoztató üzenetéért.
Az angol–szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezmény szellemében megkötendő francia–szovjet egyezmény ellen kormányomnak elvben nem lenne kifogása, ha Ön és de Gaulle tábornok úgy vélné, hogy ez az egyezmény javára válik mind az Önök országainak, mind pedig általában az európai biztonságnak.
Ami a háború utáni francia határra vonatkozóan de Gaulle tábornoknak adott választ illeti, azzal teljes mértékben egyetértek. Ez idő szerint úgy látom, hogy közös katonai erőfeszítéseink szempontjából semmiképpen sem lenne hasznos, ha megkísérelnénk rendezni ezt a kérdést, s hogy jobb, ha Németország összeomlása után rendezzük."[1]

Később pedig:

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek *1944. dec. 6.*
Mint abból a válaszlevelemből, amelyet a de Gaulle-lal folytatott tárgyalásaival kapcsolatban küldtem Sztálinnak, Ön is megállapíthatta, nézeteink egybeesnek annak a két kérdésnek az ügyében, amelyeket de Gaulle felvetett.
Továbbra is az az álláspontom, hogy ha de Gaulle-t megpróbálnánk bekapcsolni a hármas találkozó munkájába, csak nehezítenénk a dolgunkat egy nemkívánatos tényezővel.
Azzal a Joe bácsinak tett javaslatával kapcsolatban, hogy Franciaország háború utáni határainak kérdését az európai tanácsadó bizottsághoz utaljuk, úgy gondolom, hogy mivel e bizottságot a Németország kapitulációjával kapcsolatos kérdések kötik le, hiba volna, ha már most bármilyen, háború utáni határkérdést terjesztenénk elébe. Jobbnak tartanám, ha előbb egymás között tovább vizsgálnánk ezt a dolgot.
Nagyra értékelem azokat az előnyöket, amelyekkel az Ön megítélése szerint egy esetleges angol–francia–szovjet szerződés járna. Két-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. II. 185.

ségeim vannak azonban, hogy e megoldásnak vajon milyen hatása lenne a nemzetközi biztonsági szervezet ügyére, amelynek, mint Ön is tudja, rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítok. Attól tartok, hogy az itteni közvélemény esetleg a jövendő világszervezet versenytársának tekinthetné a hármas szerződést, nagyobb megértésre számíthatna viszont, ha Franciaország és a Szovjetunió a szovjet-brit szerződéshez hasonló kétoldalú megállapodást kötne. Belátom azonban, hogy ez elsősorban a három érintett országra tartozik.

Sztálin másnap az alábbi táviratot küldte:

Sztálin marsall a miniszterelnöknek 1944. dec. 7.
A francia-szovjet egyezménnyel és Franciaország rajnai határával kapcsolatos üzenetemre küldött válaszát megkaptam. Köszönöm a tanácsot.
Mire az Ön válaszát megkaptam, már megkezdtük a tárgyalásokat a franciákkal az egyezményről. Én és kollégáim helyesléssel fogadtuk az Ön javaslatát, amely szerint jobb lenne angol-francia-szovjet háromhatalmi egyezményt kötni, az angol-szovjet egyezményhez képest bizonyos javításokkal. De Gaulle-nak javaslatot tettünk egy ilyen háromhatalmi egyezmény kötésére, de választ még nem kaptunk tőle.
Az Ön többi üzenetére későbbre halasztom a választ. Remélem, hamarosan válaszolni tudok.[1]

Az események azonban valamelyest másként alakultak. A franciák belpolitikai okokból eltökélték, hogy mindenképpen francia-szovjet szerződéssel térnek haza Moszkvából. Ezt december 10-én írták alá, és Sztálin még aznap az alábbi táviratot küldte:

Sztálin marsall a miniszterelnöknek 1944. dec. 10.
Közöltem de Gaulle tábornokkal, hogy az Ön véleménye szerint jobb lenne angol-francia-szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezményt kötni, s magam is az Ön javaslatának elfogadása mellett nyilatkoztam. De Gaulle tábornok azonban francia-szovjet egyezmény kötéséhez ragaszkodott, s annak a véleményének adott kifejezést, hogy hármas egyezményt egy következő szakaszban kös-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 337.

sünk, mivel ez a kérdés előkészítést igényel. Erre az időre megérkezett az Elnök üzenete is, aki közölte, hogy nincs kifogása egy francia-szovjet egyezmény ellen. Ennek következtében megállapodtunk az egyezményre vonatkozóan, s ma alá is írtuk. Az egyezményt de Gaulle tábornok Párizsba érkezése után fogjuk nyilvánosságra hozni.
Úgy gondolom, de Gaulle látogatása pozitív eredményekkel járt, s nemcsak a francia-szovjet kapcsolatok erősödését fogja előmozdítani, hanem a szövetségesek közös ügyét is előrelendíti.[1]

Ezután az volt a véleményem, hogy a franciák ehhez hasonló megállapodást kössenek velünk is, ha ők is úgy látják jónak. Erről tréfás formában értesítettem Sztálint.

A miniszterelnök Sztálin marsallnak 1944. dec. 19.
Tegnap este másodszor is megnéztem a „Kutuzov" című filmet, amelyet Öntől kaptam ajándékba. Már amikor először láttam, nagyon megcsodáltam, de mivel teljes egészében orosz nyelvű volt, nem fogtam fel minden jelenet pontos értelmét. Tegnap este angol feliratokkal néztem meg, amelyek mindent érthetővé tettek számomra, s azt kell mondanom Önnek, hogy véleményem szerint ez egyike a legragyogóbb filmeknek, amelyeket valaha is láttam. Még sohasem mutatták meg világosabban két akaraterő harcát. Filmkockák még sohasem rögzítették le szemléltetőbben, hogy mennyire fontos a parancsnokok és a közlegények hűsége. A művészetnek ez a formája sohasem mutatta be a brit népnek ilyen nagyszerűen az orosz katonákat és az orosz népet. Soha nem láttam még a fényképezés művészetének ilyen mesteri kezelését.
Hálás lennék Önnek, ha jónak látná, hogy magánúton tolmácsolja elragadtatásomat és köszönetemet azoknak, akik ezt a művészi és morális szempontból egyaránt kimagasló művet megalkották. Egyelőre pedig Önnek gratulálok.
Kellemes arra gondolnom, hogy abban az élethalálharcban is éppúgy együtt voltunk, mint ahogy együtt vagyunk a jelenlegi harmincéves háborúban. Nem hiszem, hogy Ön ezt a filmet bemutatta de Gaulle-nak, és azt hiszem, én sem fogom neki bemutatni a

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 340.

„Lady Hamilton"-t,[1] *amikor majd idején, hogy szerződést kössön velünk, az Ön által vele kötött szerződés és a mi közös szerződésünk mintájára.*
Üdvözlöm.[2]

December 25-én Sztálin azt válaszolta, hogy „természetesen örvendetes lenne az angol-francia szerződés megkötése". Én azonban nem tartottam sürgősnek az ügyet, azt gondoltam, jobb, ha megvárjuk, hogy a franciák tegyék meg az első lépést.

[...]

12 / Ellencsapás az Ardennekben

[...] A nyugati fronton javában folytak a Rajna felé indítandó támadás előkészületei. Évek óta nem voltak akkora esőzések, mint novemberben, a folyók és a patakok megáradtak, s a gyalogságnak mocsarakon kellett átvergődnie. A brit frontszakaszon Dempsey 2. hadserege a Maas túlpartjára verte vissza a Venlótól nyugatra fekvő nagy kiszögellésből az ellenséget. Délebbre XXX. hadtestünk Maaseik és Geilenkirchen között csatlakozott az arcvonalhoz s ott egyesült a 9. amerikai hadsereggel. Heves tüzérségi előkészítés után egyesült erővel november 19-én bevették Geilenkirchent, majd a felázott terepen a Ruhr felé kínlódtak. A 9. hadsereg jobbszárnya december 3-án Jülichnél elért a folyó partjára, tőle délre az 1. hadsereg elkeseredett harcokat vívott a hürtgeni erdőben. Tizenhét szövetséges hadosztály állt harcban. Az ellenség is csaknem ugyanennyit vetett be, és súlyos harcok bontakoztak ki.

Egyelőre korai lett volna átkelni a folyón, mert az ellenség kezében voltak a víz szintjét szabályozó s a helyszíntől jó néhány kilométerre délre lévő nagy gátak. Elég lett volna, ha a németek kinyitják a zsilipeket, s máris elvágták volna a túlpartra merészkedő csapatainkat. Nehézbombázóink megpróbálták lerombolni a gátakat és kiereszteni a vizet a duzzasztott térből, de több telitalálat ellenére sem sikerült rést ütni rajtuk, ezért december 13-án az 1. amerikai

[1] A film főszereplője Nelson admirális, a trafalgari győző, aki megtörte a franciák tengeri uralmát.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 342-343.

hadseregnek újabb támadást kellett indítania, hogy elfoglalja őket.

Az Ardennektől délre Patton 3. hadserege Thionville mindkét oldalán átkelt a Moselen és megindult keletnek, a német határ felé. November 20-án bevonult Metzbe, a környező erődöket azonban még makacsul tartották a németek, és az utolsó egészen december 13-áig kitartott. Metzből és Nancyból a hadsereg a Saar folyó felé tört előre, széles fronton el is érte a partját, majd Saarlauternnél december 4-én hídfőállásokat épített ki a túlparton. Itt már a Siegfried-vonal legerősebb szakaszával találta magát szemben. A folyó északi partján húzódtak az előretolt állások, mögöttük pedig több mint három kilométeres mélységben az egymást támogató betonerődítmények. E félelmetes és makacsul védelmezett erődítményrendszer előtt meg is torpant a 3. hadsereg.

Az arcvonal jobbszárnyán Devers tábornok 6. hadseregcsoportja Lunéville-ből és Epinalból indított támadást; átverekedte magát a Vogézeken és a belfort-i átjárón. A 7. amerikai hadsereg kemény harcot vívott a hegygerincekért, a francia 1. hadseregnek azonban egyhetes csata eredményeképpen (ennek nyitányát szerettem volna annak idején megtekinteni) november 22-én sikerült bevennie Belfort-t, és Bázeltől északra elérnie a Rajnát. Onnan aztán a folyópart mentén gyors ütemben Colmar felé tört előre. Ezzel a hadmozdulattal a Vogézekben állomásozó németek hátába került, s az ellenség ekkor visszavonult. November 23-án bevonultunk Strasbourg-ba, és a következő néhány héten a 7. hadsereg teljesen megtisztította az ellenségtől Elzász északi részét, felzárkózott a 2. hadsereg jobbszárnyához, majd széles arcvonalon átlépte a német határt és Wissembourg-nál behatolt a Siegfried-vonalba. Colmarnál a németek még tartották magukat francia területen egy ötvenszer ötven kilométeres nagy kiterjedésű katlanban, amelyet a franciák képtelenek voltak megtisztítani. Néhány héttel később ez a katlan sok bosszúságot okozott nekünk.

[...]

Ekkor súlyos csapás fenyegetett. Hat nap sem telt bele, s válságos helyzetbe kerültünk. Arcvonalunk középső szakasza alaposan meggyengült, amikor a szövetségesek úgy döntöttek, hogy északon, Aachennél és délen, Elzászon át nagy erejű támadást indítanak. Az Ardennek térségében egyetlen hadtest, a VIII. amerikai, négy hadosztállyal tartotta a százhúsz kilométer széles arcvonalat.

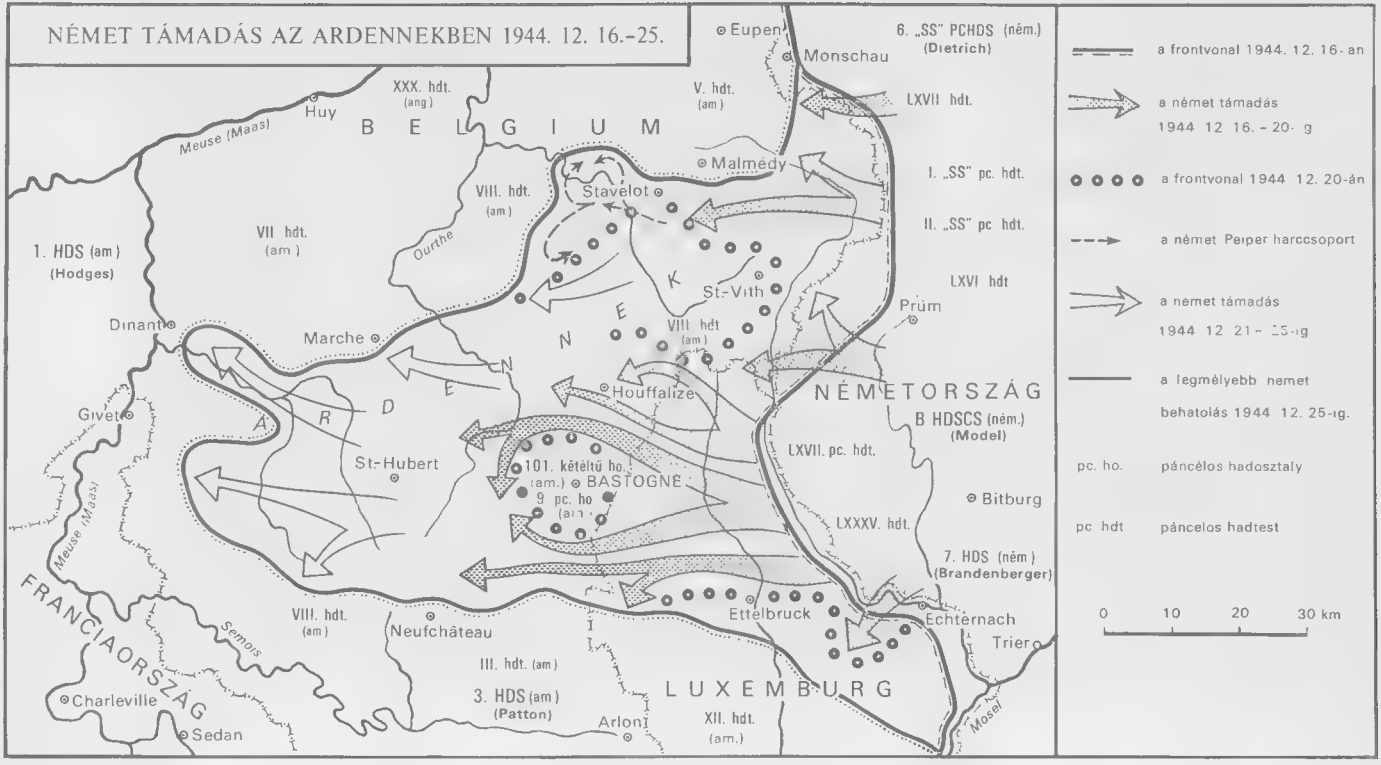
NÉMET TÁMADÁS AZ ARDENNEKBEN 1944. 12. 16.–25.
Eupen
Monschau
6. „SS" PCHDS (ném.)
(Dietrich)
LXVII hdt.
XXX. hdt.
(ang.)
V. hdt.
(am.)
Huy
Meuse (Maas)
B E L G I U M
Malmédy
I. „SS" pc. hdt.
VIII. hdt.
(am.)
Stavelot
II. „SS" pc. hdt.
VII hdt.
(am.)
Ourthe
1. HDS (am.)
(Hodges)
LXVI hdt
St.-Vith
Prüm
Dinant
Marche
VIII hdt
(am.)
Houffalize
NÉMETORSZÁG
B HDSCS (ném.)
(Model)
Givet
St.-Hubert
101. kétéltű ho.
(am.)
BASTOGNE
9 pc. ho
(am.)
LXVII. pc. hdt.
Bitburg
LXXXV. hdt.
7. HDS (ném.)
(Brandenberger)
Meuse (Maas)
FRANCIAORSZÁG
VIII. hdt.
(am.)
Neufchâteau
Ettelbruck
Echternach
Trier
Semois
III. hdt. (am.)
3. HDS (am.)
(Patton)
L U X E M B U R G
Charleville
Sedan
Arlon
XII. hdt.
(am.)
Mosel
a frontvonal 1944. 12. 16-án
a német támadás
1944. 12. 16.–20-ig
a frontvonal 1944. 12. 20-án
a német Peiper harccsoport
a német támadás
1944. 12. 21.–25-ig
a legmélyebb német
behatolás 1944. 12. 25-ig.
pc. ho. páncélos hadosztály
pc. hdt. páncélos hadtest
0 10 20 30 km

A kockázattal számoltunk, sőt előre megfontolt szándékkal vállaltuk, a következmények azonban súlyosak voltak és még súlyosabbak lehettek volna. Már az is jelentős tény volt, hogy az ellenség mintegy hetven hadosztályt vont össze nyugati arcvonalán, közöttük tizenöt páncéloshadosztályt. Korántsem voltak mind feltöltve, többük pihenésre szorult, és új felszerelésre is, a 6. páncéloshadseregről azonban tudtuk, hogy ütőképes és jó erőben van. Ezt a támadó éknek bármikor felhasználható hadsereget gondosan szemmel tartottuk, amíg a németek Aachentől keletre tartalékolták. Amikor aztán december elején ezen a frontszakaszon elcsendesültek a harcok, a hadsereg egy időre eltűnt felderítésünk szeme elől, s a rossz időjárás miatt repülőgépeink hiába próbáltak a nyomára bukkanni. Eisenhower gyanította, hogy készülődik valami, de ilyen nagyméretű és heves támadásra nem számítottunk.

A németek nagyszabású tervet dolgoztak ki. Rundstedt két páncéloshadsereget vont össze, az 5.-et és a 6.-at, s ezenkívül a 7. hadsereg is rendelkezésére állt: összesen tíz páncélos- és tizennégy gyaloghadosztály sorakozott fel a támadáshoz. Ez a nagy erő azt a feladatot kapta, hogy a páncélosokkal az élén az Ardenneknél törje át gyenge derékhadunkat, hatoljon el a Maas folyóig, ott forduljon északnak és északnyugatnak, vágja ketté a szövetségesek arcvonalát, foglalja el Antwerpen kikötőjét s vágja el északi hadseregeink létfontosságú utánpótlási vonalait. Hitler, a merész vállalkozás kidolgozója hallani sem akart róla, hogy kétkedő tábornokai akár szemernyit is módosítsanak az eredeti terven. A támadáshoz még egy utolsó nagy bevetésre összevonták a német légierő maradványait, de ezenkívül ejtőernyősök, szabotőrök és szövetséges egyenruhába öltöztetett ügynökök is szerepet kaptak a hadműveletben.

A támadás december 6-án, heves pergőtűz fedezete alatt indult meg. Az északi szárnyon a 6. páncéloshadsereg az 1. amerikai hadseregnek a Ruhr gátjai felé haladó jobbszárnyába ütközött. Változó kimenetelű csata bontakozott ki, de végül a mieink feltartóztatták az ellenséget. Délebbre a németek szűk szakaszon áttörték az arcvonalat, a 7. amerikai páncéloshadosztály azonban remekül helytállt, elszántan védte Saint-Vithet és több kritikus napon át feltartóztatta a támadást. A 6. páncéloshadsereg ekkor újabb éket küldött támadásba, azzal a feladattal, hogy előbb nyugat, majd észak felé törjön előre, s Liège fölött érje el a Maast. Közben az 5. páncéloshadsereg középen áttörte a VIII. amerikai hadtest arcvonalát,

maga mögött hagyta Saint-Vithet és Bastogne-t, majd nagy mélységben, egészen Marche-ig hatolt előre, s megközelítette a Maas partján fekvő Dinant-t.

A támadás időpontja és ereje meglepetésként érte ugyan a szövetséges főparancsnokságot, jelentőségét és célját azonban katonáink hamar felismerték. Úgy döntöttek, hogy megerősítik az áttörés két „vállát", Namurtól keletre és délre megakadályozzák az átkelést a Maason, továbbá mozgékony csapatokat vonnak össze, hogy észak–dél irányú támadással felszámolják a kiszögellést. Eisenhower gyorsan cselekedett. Leállított minden szövetséges támadó hadműveletet, beállított négy hadosztályt az amerikai tartalékból, további hatot pedig délről csoportosított át. Angliából két légi szállítású hadosztály, köztük a 6. brit érkezett a helyszínre. A kiszögelléstől északra, Liège és Leuven között, az 1. és a 9. amerikai hadsereg mögött vonták össze a Ruhr mentén húzódó arcvonalból nem régen kivont XXX. brit hadtest négy hadosztályát. Közben a két amerikai hadsereg minden tartalékát bevetette, hogy Malmédytől nyugatra megnyújthassa védelmi szárnyát.

A németek áttörték Bradley tábornok 12. hadseregcsoportjának arcvonalát, s a parancsnok luxembourg-i főhadiszállásáról immár nem volt képes hathatósan irányítani a dudortól északra elhelyezkedő két hadseregét. Ezért aztán Eisenhower tábornok, igen okosan, átmenetileg Montgomeryt nevezte ki az északon harcoló szövetséges csapatok parancsnokává, Bradley pedig a 3. amerikai hadsereg élén azt a feladatot kapta, hogy délről indítson feltartóztató hadműveleteket és ellentámadásokat. Ennek megfelelően osztották fel a taktikai légierő egységeit is. [...]

A három hadosztály-erősítés Namurtól délre, a Maas partján sorakozott fel. Bradley egy hadtestet Arlonnál vont össze, s a 101. légi szállítású hadosztályt Bastogne-ba küldte, hogy biztosítsa e fontos közúti csomópontot. A német páncélosok észak felől kerülték meg Bastogne-t és északnyugatra próbáltak áttörni, a város bevételét pedig a hátrahagyott gyalogságra bízták. A külvilágtól elszigetelt 101. hadosztály néhány páncélos egység támogatásával egy héten át minden támadást visszavert.

A német 5. és 6. páncéloshadsereg előretörése nyomán Marche körül elkeseredett harcok kezdődtek, és egészen december 26-áig tartottak. Addigra aztán a németek kimerültek, pedig egy ízben már csupán hét kilométernyire jártak a Maastól, és több mint száz

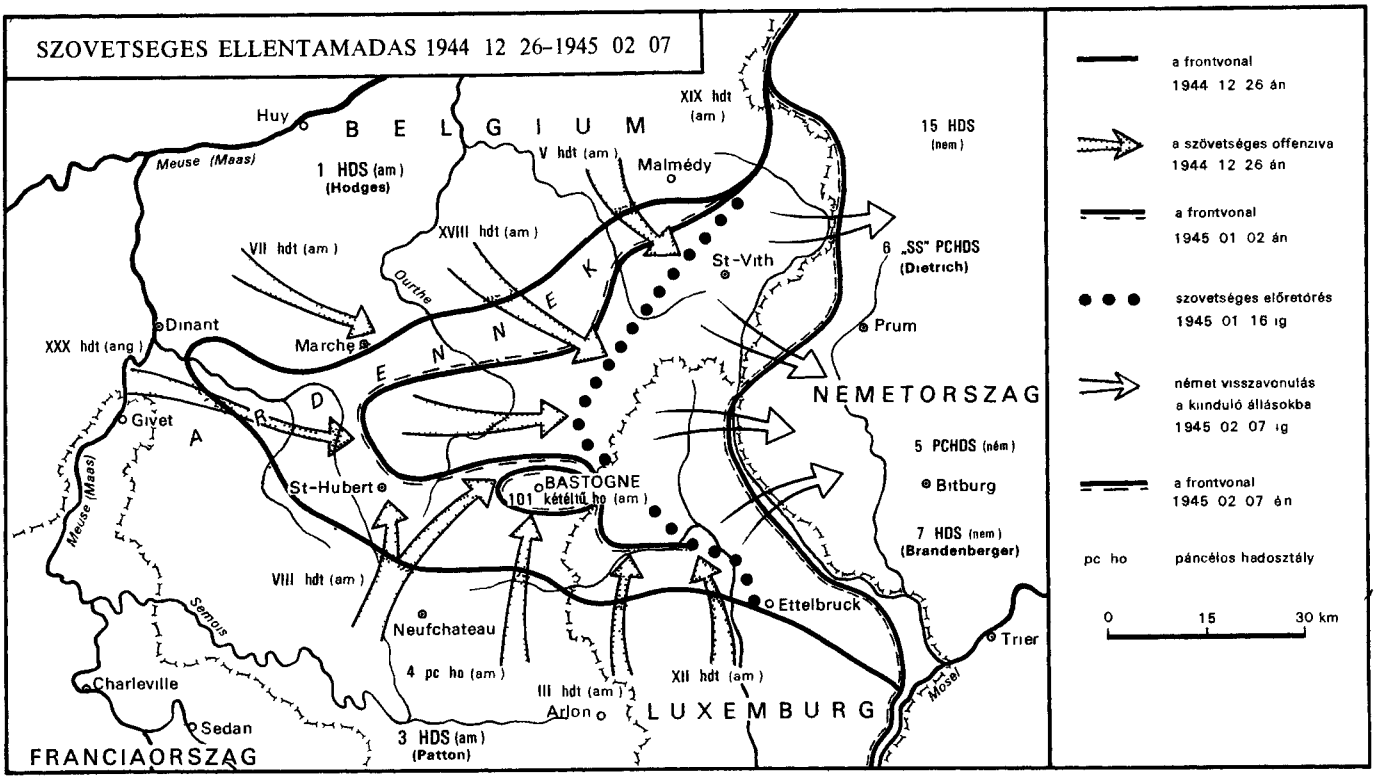
SZOVETSEGES ELLENTAMADAS 1944 12 26–1945 02 07
Huy
B E L G I U M
Meuse (Maas)
1 HDS (am)
(Hodges)
XIX hdt (am)
V hdt (am)
Malmédy
15 HDS (nem)
XVIII hdt (am)
VII hdt (am)
Ourthe
St-Vith
6 „SS" PCHDS
(Dietrich)
Dinant
Marche
XXX hdt (ang)
Prum
A R D E N N E K
NEMETORSZAG
Givet
5 PCHDS (ném)
St-Hubert
BASTOGNE
101 kétéltű ho (am)
Bitburg
Meuse (Maas)
7 HDS (nem)
(Brandenberger)
VIII hdt (am)
Semois
Neufchateau
Ettelbruck
Trier
4 pc ho (am)
XII hdt (am)
Charleville
III hdt (am)
Arlon
LUXEMBURG
Mosel
Sedan
3 HDS (am)
(Patton)
FRANCIAORSZAG
a frontvonal
1944 12 26 án
a szövetséges offenziva
1944 12 26 án
a frontvonal
1945 01 02 án
szovetséges előretörés
1945 01 16 ig
német visszavonulás
a kiinduló állásokba
1945 02 07 ig
a frontvonal
1945 02 07 én
pc ho
páncélos hadosztály
0
15
30 km

kilométerre törtek előre. A csata első hetében a rossz időjárás és a talaj menti köd távol tartotta légierőnket, december 23-án azonban valamelyest kitisztult az ég, s repülőink hatalmas erővel vetették magukat a küzdelembe. A nehézbombázók az ellenség hátában támadásokat intéztek a vasútvonalak és a közlekedési csomópontok ellen, a taktikai légierő pedig zűrzavart keltett az előretolt övezetekben, s megfosztotta az ellenséget az erősítéstől, az üzemanyag-, az élelmiszer- és a lőszer-utánpótlástól. A német olajfinomítók ellen intézett stratégiai támadások fokozták az üzemanyaghiányt, és szintén szerepet játszottak abban, hogy az előrenyomulás lelassult.

Amikor kiderült, hogy fő céljukat, a Maas folyót nem tudják elérni, a német páncélosok egész dühe Bastogne ellen fordult. Közben a 101. amerikai hadosztály megerősítésére december 26-án a városba érkezett a 4. amerikai páncéloshadosztály egy része, s a védők a hatalmas túlerővel szemben is további egy héten át tántoríthatatlanul tartották magukat. December vége felé a német főparancsnokság alighanem elismerte, ha mégoly vonakodva is, hogy a csata elveszett, mert Patton 22-én indított arlani ellentámadása lassan, de biztosan közeledett a hófödte vidéken át Houffalize-hoz. Az ellenség erre még egy utolsó vállalkozásba fogott, ezúttal a levegőben. Január 1-jén alacsonyan szálló gépek meglepetésszerű támadást intéztek valamennyi előretolt repülőterünk ellen. Súlyos veszteségeket okoztak nekünk, ezeket azonban nyomban pótoltuk. A Luftwaffe viszont több repülőgépet veszített, mint amennyit a háború utolsó tömeges támadásában megengedhetett volna magának.

[...]

Az alábbi üzenetet küldtem Sztálinnak:

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1945. jan. 6.*

Nyugaton nagyon súlyos harcok folynak, és a főparancsnokságnak esetleg bármely pillanatban nagy döntéseket kell hoznia. Ön a saját tapasztalatából is bizonyára jól tudja, mennyire nyugtalanító az olyan helyzet, amikor a kezdeményezés ideiglenes elvesztése után nagyon hosszú frontot kell védelmezni. Eisenhower tábornok számára igen kívánatos és szükséges lenne nagy vonalakban ismerni az Önök szándékait, minthogy ezek természetesen befolyásolják valamennyi fontos döntését és döntésünket. A kapott értesülések szerint kiküldöttünk, Tedder repülő marsall tegnap este Kairóban

volt, mivel az időjárás akadályozta a továbbutazásban. Utazása – nem az Önök hibájából – erősen kitolódott. Amennyiben még nem érkezett meg Önhöz, hálás lennék, ha Ön közölni tudná velem, hogy számíthatunk-e január folyamán, illetve bármilyen más időpontban, amelyről Ön esetleg említést kíván tenni, a Visztula-fronton vagy valahol másutt nagy orosz támadásra. Brooke tábornagyon és Eisenhower tábornokon kívül senkivel sem fogom közölni ezt a rendkívül bizalmas tájékoztatást, s velük is csak a legszigorúbb titoktartás mellett. A dolgot sürgősnek tartom.[1]

Ha meggondoljuk, hogy milyen nagy horderejű döntést kértem, s hány emberrel kellett tanácskoznia hozzá, igen figyelemreméltó, hogy Sztálin már másnap elküldte a választ.

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1945. jan. 7.*
Január 7-én este megkaptam az Ön 1945. január 6-i üzenetét.
Sajnos, Tedder repülő marsall úr még nem érkezett meg Moszkvába.
Nagyon fontos, hogy kihasználjuk a németekkel szemben tüzérségi és légi fölényünket. Ezeket a fegyvernemeket illetően a légierőnek tiszta időre, a tüzérségnek pedig arra van szüksége, hogy ne legyenek alacsonyan ülő ködök, amelyek akadályozzák a célpontra tüzelésben. Mi támadásra készülünk, de az időjárás most nem kedvez támadásunknak. A főhadiszállás azonban, szövetségeseinknek a nyugati fronton kialakult helyzetét figyelembe véve, elhatározta, hogy gyorsított ütemben fejezi be az előkészületeket, s tekintet nélkül az időjárásra, legkésőbb január második felében az egész középső fronton nagyarányú támadó hadműveletet indít a németek ellen. Ne kételkedjék benne, hogy mi minden lehetőt elkövetünk a dicső szövetséges csapatok megsegítése érdekében.[2]

[...]

Azért idéztem ezt az üzenetváltást, mert jól példázza, milyen gyorsan lehetett intézkedni a legmagasabb szinten, továbbá, mert csakugyan nemes tett volt az oroszoktól és vezetőjüktől, hogy siettették nagyszabású támadásukat, mégpedig kétségkívül súlyos em-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 351–352.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 352–353.

beráldozatok árán. Eisenhower valóban nagy örömmel fogadta a tőlem kapott hírt. Mindazonáltal közölte, hogy minden rendelkezésre álló erősítésre szüksége van. Csaknem három héttel korábban, december 22-én az Egyesült Királyságban további kétszázötvenezer ember kapta meg a katonai behívót, s a brit kormány a hosszú ideje tartó háború kezdete óta első ízben felhatalmazást kért rá, hogy külföldi szolgálatra kötelezhesse a fegyveres erőinknél szolgáló nőket. Különösebb kényszerre nem volt szükség. A buzgó odaadás volt a jellemző. Időbe tellett azonban, mire e határozott intézkedések beérnek, s ha az ősszel elszenvedett veszteségeket pótolni tudjuk is, továbbá, ha fennakadás nélkül képesek voltunk is gondoskodni a hadianyag-utánpótlásról, egyebünk nemigen maradt. Az amerikaiak hatvanezer főnyi gyalogsági erősítést küldtek a hadszíntérre, s további kilenc friss hadosztály készült útra kelni az Egyesült Államokból.

Északról két amerikai hadtest és nyugati szárnyukon a brit XXX. hadtest indított támadást a németek ellen. Január 8-án átvágtak a La Roche–Vielsalm-i országúton, és ezzel elvágták a németek egyik fontos menekülési útvonalát. A szövetséges támadás két szárnya hóviharokkal birkózva tört előre, lassan közeledett egymáshoz, s január 16-án Houffalize-nál találkozott. A németek egyre keletebbre szorultak vissza, közben a légierő egypercnyi nyugtot sem hagyott nekik, s a hónap végére ismét a határ mögött találták magukat. Óriási erőfeszítéssel végrehajtott támadásuk után csak pusztító anyagi károkról és százhúszezer főre rúgó emberveszteségről adhattak számot. [...]

Ez volt az ellenség utolsó offenzívája a háborúban. Akkor nem csekély aggodalmat keltett. Előretörésünket el kellett halasztanunk miatta, végül is azonban hasznot húztunk belőle. A németek nem tudták pótolni veszteségeiket, és következő csatáink a Rajnánál könnyebbek lettek, jóllehet így is súlyos harcokat kellett vívnunk. Az események alighanem kiábrándították a német főparancsnokságot, sőt magát Hitlert is. Eisenhowert és parancsnokait meglepte a támadás, de habozás nélkül cselekedtek. Bizonyára ők is úgy látják azonban, hogy a fő érdem nem az övék. Montgomery szavaival szólva: „Az Ardennekben aratott győzelmet elsősorban az amerikai katona helytállásának köszönhetjük."[1] [...]

[1] B. L. Montgomery: *Normandy to the Baltic.* London, 1946. 181.

Mielőtt augusztus végén elutaztam volna Olaszországból, arra kértem a birodalmi vezérkar főnökét, hogy a görögországi német összeomlás esetére dolgozza ki egy brit expedíció tervét.

A hadművelet a „Manna" fedőnevet kapta. A tervezést megnehezítette, hogy erőforrásainkat a végsőkig igénybe vettük, s nem tudtuk biztosan megítélni a németek balkáni stratégiai helyzetét. Úgy rendelkeztem azonban, hogy csapataink szeptember 11-ére álljanak bevetésre készen, a görög miniszterelnök és a görög kormány képviselői pedig készüljenek fel rá, hogy Olaszországból bármikor haladéktalanul Athénbe utazzanak. Szeptember első hetére valamennyiüket egy Caserta közelében fekvő villába költöztettük. Papandreu itt látott munkához új EAM-kollégáival. Lényeges volt, hogy Görögországban ne támadjon politikai vákuum. Mint augusztus 29-én kelt feljegyzésemben írtam, „rendkívül kívánatos, hogy teljesen váratlanul csapjunk le, s közbelépésünket ne előzze meg politikai válság. Ez a legjobb módja annak, hogy megelőzzük az EAM-ot". A terv lényege abban állt, hogy egy ejtőernyős dandár elfoglalja Athént és a főváros repülőterét, ezután négy vadászrepülő-század száll le, majd megtisztítjuk Pireusz kikötőjét, hogy fogadhassa az Egyiptomból érkező további erősítést, végül gondoskodunk róla, hogy a görög miniszterek mihamarabb megérkezzenek. Siettetni akartuk a nyomorenyhítő szállítmányokat és a görög dandár partra tételét.

A németek azonban késlekedtek Athén kiürítésével, s ezért módosítanunk kellett a tervet. A tízezer főnyi helyőrség semmi jelét nem adta annak, hogy távozni készülne a városból, így aztán szeptember 13-án táviratban utasítottam Wilson tábornokot, hogy készítsen elő egy peloponnészoszi leszállást. A félszigeten a németek éppen észak felé, Kórinthosz körzetében vonultak vissza. Szeptember 13-án éjfélkor a „Manna" hadműveletre kijelölt csapatokat negyvennyolc órás készültségbe helyeztük. Élükön Scobie tábornok állt, s a haderőhöz tartozott az Olaszországban állomásozó 2. ejtőernyős dandár és a gyalogsági feladatokra kijelölt 23. páncélosdandár, továbbá az Egyiptomban állomásozó katonai igazgatási alakulat és a törvényes görög kormány rendelkezésére álló valamennyi görög erő. A 15. cirkálóhajóraj, néhány aknaszedő flottillával, továbbá négy brit és három görög repülőszázaddal, valamint

amerikai szállító repülőgépekkel együtt azt a feladatot kapta, hogy támogassa az expedíciót.

Minthogy a németek egyre halogatták Athén kiürítését, arra is jutott idő, hogy a döntő támadás előestéjén megszilárdítsuk a görög ügyek vezetését. Kapóra jött, hogy a görög kormány ekkor már Olaszországban tartózkodott, tehát kéznél volt. Szeptember végén Wilson tábornok Casertába rendelte Szarafiszt, az ELASZ tábornokát, valamint nacionalista vetélytársát, Zervaszt, hogy Papandreuval találkozzanak. A fontos értekezletnek az volt a rendeltetése, hogy egységes parancsnokság alá vonja az Olaszországban és hazai földön rendelkezésre álló görög erőket, s lehetővé tegye, hogy a partraszállásra immár készen álló brit csapatokkal összhangban lépjenek fel. Tanácsadói feladattal és a tárgyalások politikai részének irányítása végett jelen volt miniszteri rangú földközi-tengeri helyszíni megbízottunk, Macmillan, valamint a görög kormány mellé küldött nagykövetünk, Leeper is.

A résztvevők szeptember 26-án átfogó egyezményt írtak alá. Ez kikötötte, hogy a hazai gerillaerők kötelesek a görög kormány fennhatósága alá helyezni magukat, a minisztertanács pedig Scobie parancsnoksága alá rendelte őket. A görög gerillavezetők kinyilatkoztatták, hogy egyetlen emberük sem fog önhatalmúan cselekedni. Athénben bármifajta katonai fellépést csakis a brit parancsnok engedélyezhetett. Ez a casertai egyezmény néven ismert okmány szabta azután meg további magatartásunkat.

A felszabadítás csak októberben kezdődött. Ekkor kommandóegységeket küldtünk Dél-Görögországba, s október 4-én hajnalban katonáink elfoglalták Pátrét. Az 1941. évi tragikus kivonulásunk óta most először vetettük itt meg a lábunkat. Onnan aztán csapataink a Korinthoszi-öböl déli partja mentén törtek előre. Október 12-én Wilson tábornok értesült róla, hogy a németek megkezdték Athén kiürítését. Másnap brit ejtőernyősök ereszkedtek le a fővárostól mintegy tizenhárom kilométerre nyugatra lévő megarai repülőtéren. 15-én megérkezett a többi ejtőernyős is, és a távozó németek után elfoglalták a várost. Haditengerészeti erőink is megérkeztek Pireuszba, velük jött Scobie tábornok, haderejének zömével. A görög kormány, nagykövetünkkel együtt, két nappal később érkezett.

Most vált el, kiállják-e terveink a próbát. A moszkvai találkozón nagy árat fizettem érte, hogy az oroszok távol maradjanak innét. El-

köteleztük magunkat Papandreu ideiglenes kormánya mellett, amelyben teljes jogú képviseletet kapott az EAM is. A casertai egyezményt valamennyi fél kötelezőnek ismerte el magára nézve, mi pedig csak azt kívántuk, hogy mihamarabb szilárd görög kormánynak adjuk át a hatalmat. Csakhogy Görögország romokban hevert. Az észak felé visszavonuló németek szétrombolták az utakat és a vasútvonalakat. Útközben légierőnk szüntelenül támadta őket, a földön azonban nem sokat tehettünk ellenük. A kivonuló megszállók nyomában támadó űrt fegyveres ELASZ-bandák töltötték be, s központi parancsnokságuk nem sokat tett, hogy érvényt szerezzen ünnepélyes ígéreteinek. A szükség és a széthúzás volt az úr mindenfelé. A pénzügyekben teljes volt a zűrzavar, az élelmiszerkészletek fogytán voltak. Katonai erőforrásainkat a végsőkig igénybe vettük. [...]

Az athéni görög kormány kellő létszámú katonaság híján nem volt képes ellenőrzése alatt tartani az országot és rákényszeríteni az ELASZ-t, hogy tartsa tiszteletben a casertai egyezményt. A zűrzavar egyre nőtt és egyre terjedt. November 7-én az alábbi feljegyzést intéztem Eden külügyminiszterhez:

A miniszterelnök a külügyminiszternek 1944. nov. 7.
1/ Véleményem szerint, minthogy görögországi cselekvési szabadságunkért megfizettük az Oroszországnak járó árat, nem szabad haboznunk brit csapatokat igénybe venni a Papandreu vezette királyi görög kormány támogatása érdekében.
2/ Ez annyit tesz, hogy bizonyára brit csapatoknak kell közbelépniük a törvénytelenségek megakadályozására. Ha az EAM lapjai sajtósztrájkra szólítanak fel, Papandreu természetesen betilthatja őket.
3/ Remélem, hogy a görög dandár hamarosan megérkezik, és lőni is fog, ha kell. Az indiai hadosztálynak miért csak egyetlen dandárját küldik oda? További nyolc-tízezer főnyi gyalogságra van szükségünk, hogy a fővárost és Szalonikit a jelenlegi kormány ellenőrzése alatt tarthassuk. Később aztán fontolóra kell vennünk, hogy növeljük a görögök hatáskörét. Már várom, hogy mikor ütközünk ösz-sze az EAM-mal; nem szabad visszariadni tőle, csak jó okot keressünk hozzá.

Másnap pedig:

A miniszterelnök Wilson tábornoknak
(Olaszországba)
és Leeper úrnak (Athénbe) *1944. nov. 8.*
Minthogy kommunista elemek részéről egyre nagyobb veszély fenyeget Görögországban, s egyes jelek szerint arra készülnek, hogy erőszakkal magukhoz ragadják a hatalmat, remélem, fontolóra veszi csapataink megerősítését, és haladéktalanul Athén körzetébe irányítja a 4. indiai hadosztály 3. dandárját vagy valamelyik más alakulatunkat. ...

Az EAM lázadása csakugyan küszöbön állt, és november 15-én Scobie tábornok azt az utasítást kapta, hogy készüljön fel az ellenintézkedésekre. A terv úgy szólt, hogy Athént katonai övezetté nyilvánítjuk, s felhatalmazást adunk rá, hogy az összes ELASZ-csapatot kiutasítsák a főváros területéről. Az indiai 4. hadosztályt Olaszországból Szalonikibe, Athénbe és Pátréba irányítottuk. A görög dandár ugyancsak megérkezett Olaszországból, s ezzel máris ellentét robbant ki Papandreu és EAM-kollégái között. A polgárháborút már csak egyféleképp lehetett elkerülni: ha közös megegyezéssel lefegyverzik mind a gerillákat, mind a többi fegyveres alakulatot, s az athéni kormány közvetlen ellenőrzése alatt új nemzeti hadsereget és rendőrséget hoznak létre. A felek meg is állapodtak benne, hogy ötszáz fős zászlóaljakból nemzeti gárdát állítanak fel, és látnak el fegyverrel. Végül is harminc zászlóalj alakult, s ezek hasznos szerepet is játszottak: fegyveres polgári személyeket kutattak fel és fenntartották a rendet a csapataink által megtisztított övezetekben.

Papandreu kérésére az EAM-miniszterek maguk készítették el és terjesztették a megzavarodott kormány elé a gerillák lefegyverzéséről szóló rendelet tervezetét. Ez érintetlenül hagyta volna a reguláris hegyivadászdandárt és a „Szent Osztag" nevű alakulatot. Az ELASZ-nak egy dandárja, az EDESZ-nek[1] pedig kis létszámú hadereje maradt volna fegyverben. Az EAM-miniszterek azonban az utolsó pillanatban visszavonták javaslatukat, pedig egy egész he-

[1] Görög Nemzeti Demokratikus Hadsereg; polgári és alkotmányos királypárti vezetéssel.

tet vesztegettek el a kidolgozásával, s azzal a követeléssel álltak elő, hogy oszlassák fel a hegyivadászdandárt. Teljes lendülettel bontakozott ki a kommunisták taktikája. December 1-jén a hat EAM-miniszter beadta a lemondását, s másnapra általános sztrájkot hirdettek Athénben. A kormány többi tagja rendeletben mondta ki a gerillacsapatok feloszlatását, s erre a kommunista párt főhadiszállása kiköltözött a fővárosból. Scobie tábornok üzenetben fordult Görögország népéhez, s ebben közölte, hogy szilárdan a jelenlegi alkotmányos kormány mögött áll, „amíg el nem jön az idő, amikor törvényes fegyveres erőre támaszkodó görög állam jöhet létre, és szabad választásokat lehet tartani". Londonban magam is hasonló személyes nyilatkozatot adtam ki.

December 3-án, vasárnap a kommunisták hívei a gyülekezési tilalommal dacolva tüntetést tartottak, összecsaptak a rendőrséggel, s ezzel megkezdődött a polgárháború. Másnap Scobie tábornok elrendelte, hogy az ELASZ haladéktalanul vonuljon ki Athénből és Pireuszból. Ehelyett az ELASZ alakulatai polgári fegyveresekkel együtt megkísérelték, hogy erőszakkal elfoglalják a fővárost.

Ekkor határozottabban vettem kezembe az ügyek irányítását. Amikor értesültem róla, hogy a kommunisták máris elfoglalták az összes athéni rendőrőrsöt, a bent lévőket pedig, ha nem az ő pártjukon álltak, jórészt legyilkolták, s mindössze egy kilométerre állnak a kormányépületektől, utasítottam Scobie tábornokot és ötezer főnyi brit katonaságát, hogy avatkozzanak be, és nyissanak tüzet az álnok támadókra. Alig tíz nap telt el azóta, hogy a brit katonákat a felszabadítónak kijáró fergeteges ünneplésben részesítette a lakosság. Ilyen helyzetben a félintézkedések mit sem érnek. A kommunisták tömeges erőszakra vetemedtek, hogy hatalmukba kerítsék a várost, s magukat kiáltsák ki a világ előtt a görög nép által követett kormánynak: erre csakis fegyverrel lehetett válaszolni. Még arra sem volt idő, hogy összehívjuk a kabinetet.

Anthonyval körülbelül két óráig együtt virrasztottunk, s teljes volt köztünk az egyetértés abban, hogy tüzet kell nyitnunk. Láttam rajta, hogy nagyon fáradt, s ezt mondtam neki: „Ha le akarsz feküdni, hagyd rám."

Szót fogadott, én pedig hajnali három körül az alábbi táviratot fogalmaztam meg:

A miniszterelnök Scobie tábornoknak (Athénbe),
másolat Wilson tábornoknak (Olaszországba) 1944. dec. 5.
1/ Wilson tábornokot utasítottam: gondoskodjék róla, hogy minden erő maradjon ott Önnél, és a lehető legnagyobb erősítést küldjék Önnek.
2/ Ön felel érte, hogy fenntartsa Athénben a rendet, és semlegesítsen vagy megsemmisítsen minden EAM-ELASZ-bandát, amely a város felé tart. Belátása szerint intézkedhet az utcák szigorú ellenőrzésére és a garázda elemek őrizetbe vételére. Az ELASZ természetesen megpróbál majd asszonyokat és gyermekeket is felvonultatni, ha valahol lövöldözésre kerülne a sor. Ez esetben járjon el okosan, és ne hibázzon. Ne habozzék azonban tüzet nyitni minden olyan fegyveres férfira Athénben, aki a brit vagy a velünk együttműködő görög hatóságokra támad. Természetesen jó volna, ha intézkedései valamilyen görög kormánytámogatást élveznének, s Leeper most szólítja fel Papandreut, hogy maradjon a helyén és legyen segítségünkre. Ne habozzék azonban úgy cselekedni, mintha megszállott városban volna, és helyi lázadás törne ki![1]
3/ Ami a vidékről érkező ELASZ-bandákat illeti, páncélosaival némelyiket minden bizonnyal móresre tudja tanítani, s ezzel a többinek is elveszi a kedvét a próbálkozástól. Minden olyan józan és ésszerű intézkedése, amit ebben a szellemben hoz, számíthat támogatásomra. Athént tartanunk és uralnunk kell. Nagy teljesítmény volna Öntől, ha ezt vér nélkül sikerülne elérnie, ha lehet, de ha nem lehet, érje el akár vérontás árán is.

Ezt a táviratot 5-én hajnali 4.50-kor adtam fel. El kell ismernem, hogy valamelyest nyers hangon íródott. Elengedhetetlennek tartottam azonban, hogy egyértelmű utasítással lássam el a katonai parancsnokot, szándékosan fogalmaztam tehát a lehető legélesebb szavakkal. Ilyen paranccsal nemcsak eltökélt fellépésre igyekeztem bátorítani, hanem afelől is biztosítani kívántam, hogy ha ésszerűen intézkedik, számíthat rám, bármilyen következményekkel járjon is a fellépése. Az ügy súlyos aggodalommal töltött el, bizonyos voltam azonban benne, hogy kétkedésnek, tétovázásnak nincs helye. Az a nevezetes távirat járt a fejemben, amelyet Arthur Balfour küldött a

[1] Mindenütt a szerző utólagos kiemelése.

nyolcvanas években az írországi brit hatóságoknak: „Ne habozzanak lőni!" Ezt az üzenetet Balfour a nyilvános távíróállomások útján juttatta el a címzettekhez. Az akkori alsóházban dühödt vihar támadt a távirat miatt, nem kétséges azonban, hogy csakis így lehetett a vérontást elkerülni. Döntő fontosságú lépcsőfok volt ez azon az úton, amelyen Balfour a hatalom és a vezetés csúcsára jutott. A mi esetünkben egészen más volt a helyzet. Gondolataimban mégis ott visszhangzott a távoli múlt sugallata: „Ne habozzanak lőni!"

Még aznap az alábbi táviratot küldtem nagykövetünknek:

A miniszterelnök Leeper úrnak (Athénbe) 1944. dec. 5.
1/ Az idő nem alkalmas rá, hogy görög politikai ügyekkel pepecseljünk, sem hogy azt képzeljük, hogy a különféle irányzatokhoz tartozó görög politikusok képesek volnának befolyásolni a helyzetet. Ne foglalatoskodjék különféle görög koalíciós megoldásokkal. Életről-halálról van szó.
2/ Papandreuval közölje, hogy tartson ki posztján, s biztassa, hogy ha kitart, minden erőnkkel támogatni fogjuk. Régen elmúlt már az az idő, amikor bármely görög politikai csoport befolyásolhatta a csőcselék felkelését. Papandreu egyetlen esélye, hogy mindvégig velünk tart.
3/ Athén védelmét és a rend fenntartását teljes egészében Scobie tábornokra bíztam, s bármilyen erőt kell is igénybe vennie, biztosítottam róla, hogy számíthat támogatásomra. Mától fogva Ön és Papandreu az ő utasításaihoz igazodjék minden olyan ügyben, amely a közrenddel és a közbiztonsággal függ össze. Mindketten minden lehetséges módon támogassák Scobie-t, Ön pedig tanácsoljon neki bármit, ami eszébe jut, s amivel megítélése szerint segítheti őt az erélyesebb és elszántabb cselekvésben.
Minden jót.

Az ELASZ gyorsan ellenőrzése alá vonta Athén nagy részét, a szűk városközpontot kivéve. Csapataink ott először feltartóztatták őket, aztán megkezdték az ellentámadást. Scobie ezt jelentette:

Scobie tábornok (Athénből)
a miniszterelnöknek *1944. dec. 8.*

A harcok tegnap egész nap folytatódtak, s a lázadók fokozódó tevékenysége, valamint az orvlövészek tömeges fellépése hátráltatta hadműveleteink sikerét. Délig 35 tiszt és egyéb lázadó került katonai őrizetbe. Ezenkívül a rendőrség is vett őrizetbe lázadókat, ezek számát azonban nehéz megállapítani.

A 23. dandár egész délután házról házra járva folytatta a tisztogató hadműveletet, ami némi eredménnyel járt. A városközpont egy másik övezetét az ejtőernyős dandár tisztította meg.

Az Orion fedélzetéről tengerészeti erősítést kellett partra tennünk, hogy elbánjunk a Leontosz kikötőtől délre beszivárgó orvlövészekkel, akik a pireuszi haditengerészeti központot vették célba. Az egyik körzetben csapataink a heves ellenállás miatt kénytelenek voltak visszavonulni.

Egy másik körzetben a görög hegyivadászdandár kezdett tisztogató hadműveletekbe, a lázadók azonban támadást indítottak az egyik szárnya ellen. A támadást feltartóztatták, de a dandár késedelmesen haladt előre.

[...]

Időközben a szabad világ sok mindent megtudott a Görögországban és másutt működő kommunista mozgalomról, amit annak idején még nem érthetett meg. Sok olvasó nyilván megdöbbenéssel olvassa majd tehát, milyen heves támadások érték Őfelsége kormányát és személy szerint engem. Az amerikai lapok nagy többsége élesen elítélte fellépésünket, mondván, hogy eltorzítottuk vele az ügyet, amelyért Amerikai hadba szállt. Ha a jó szándékú lapok munkatársai visszatekintenek arra, amit akkoriban írtak, s összevetik egykorú cikkeiket mai véleményükkel, biztosra veszem, hogy meglepi őket az eredmény. A Stettinius vezetése alatt álló külügyminisztérium olyan keményen bíráló nyilatkozatot tett közzé, hogy később meg kellett bánnia, vagy legalábbis vissza kellett vonnia. Angliában nagy volt a felzúdulás. A *Times* és a *Manchester Guardian* elítélőleg nyilatkozott – úgymond – reakciós politikánkról. Sztálin ellenben szigorúan és híven tartotta magát októberi megállapodásunkhoz, s miközben hosszú heteken át harcoltunk a kommunisták ellen Athén utcáin, sem a *Pravdá*-ban, sem az *Izvesztyijá*-ban nem látott napvilágot egyetlenegy szemrehányó szó sem.

Az alsóházban nagy volt a felzúdulás. Örömmel fogadtam a kihí-

vást, amelyet egy módosító javaslat örvén Sir Richard Acland, a Nemzetközösségi Párt vezére és egyetlen parlamenti képviselője, két másik képviselőnek, Shinwell és Aneurin Bevan uraknak a támogatásával intézett ellenünk. Homályos nézetek, sőt, mondhatni, szenvedélyek sodrában voltunk, s ezek az urak és más hozzájuk hasonlók úgy gondolták, ők ennek az áramlatnak a szószólói. Ezúttal is olyan helyzet állt elő, amelyben akár darabokra is hullhatott volna minden olyan kormány, amely nem olyan szilárd alapokra épül, mint a mi nemzeti koalíciónk. A háborús kabinet azonban, mint a sziklaszirt, ellenállt minden hullámzásnak, minden szélviharnak.

Ha visszagondolunk rá, mi történt Lengyelországgal, Magyarországgal és Csehszlovákiával a következő években, hálásak lehetünk a sorsnak, amiért abban a válságos pillanatban valamennyi párt vezetői megőrizték nyugalmukat, elszántnak bizonyultak és egységbe tömörültek.

[...]

14 / Karácsony Athénben

Athénben az utcai harcok egyre hevesebben és váltakozó szerencsével folytak. December 15-én Alexander tábornagy arra figyelmeztetett, hogy sürgős rendezésre van szükség, s erre a feladatra az érsek volna a legalkalmasabb. „Máskülönben – táviratozta – attól tartok, hogy ha a lázadók ellenállásának hevessége nem csökken, kénytelen leszek jelentős erősítést átcsoportosítani az olasz frontról, mert csak így gondoskodhatnék Pireusz és Athén megtisztításáról. Százharminc négyzetkilométernyi lakóterületről van szó."

A miniszterelnök Alexander tábornagynak
(Olaszországba) *1944. dec. 17.*

1/ Igen súlyos dolognak tartom, hogy az ELASZ Athén központjához közeledik, s tudni szeretném, vajon az Ön véleménye szerint a közelgő erősítés elegendő-e, hogy helytálljunk a város központjában és megverjük az ellenséget. A 4. hadosztályon, a páncélosezreden és a 46. hadosztály két fennmaradó dandárján kívül számításba vett-e további erősítést is? Fennáll-e a veszélye, hogy Athén belvárosában a megszorult brit csapatok tömegesen megadják magukat, s ezután a lázadók lemészárolják azokat a görögöket, akik mellénk

álltak? A háborús kabinetnek az a kívánsága, hogy ebből a szempontból tegyen jelentést a katonai helyzetről.
2/ Görögországot sem leigázni, sem megszállni nem kívánjuk. Csupán alapot akarunk teremteni egy széles körű támogatást élvező görög kormány működéséhez és ahhoz, hogy megmaradása érdekében nemzeti haderőt hozhasson létre Attikában. Ha ez megvan, távozunk, mert Görögországban nincs egyéb érdekünk, mint amit érzelmeink diktálnak és a becsületünk.
3/ A görög király hathatós érveket felvonultató hosszú levélben kereken megtagadta, hogy régenst nevezzen ki, s kiváltképpen elzárkózott az érsek[1] kinevezésétől, mert nem bízik meg benne. Vegyes híreket hallottam az érsekről, úgy hírlik, nagyon sokat érintkezik az EAM-mal, és személyes ambíciókat táplál. Nem döntöttük még el, legyőzzük-e a király ellenállását, s ha igen, hogyan. Ha nem tudjuk legyőzni, nem lesz alkotmányos alap, csak erőszakos fellépés, s ez alól mi sem vonhatjuk ki magunkat. A dolog még bonyolultabbá válnék, ha kiderülne - amit a király is erősít -, hogy miniszterelnöke és kormánya nem ajánlja régens kinevezését. Ebben az esetben azért büntetnénk meg a királyt, mert tartja magát alkotmányos esküjéhez, és mi állítanánk diktátort az ország élére. A kabinet ezért úgy határozott, hogy mielőtt végleges és sorsdöntő elhatározásra jutna, megvárja, hogyan alakulnak az események.
4/ Személyes véleményem szerint mielőtt megállapodási javaslattal állnánk elő, katonailag teljes fölénybe kell kerülnünk; egyébként sem vagyok híve annak, hogy a gyengébbik s ne az erősebbik fél helyzetéből tegyünk ajánlatot. Persze ha Ön azt mondja, hogy belátható időn belül nem leszünk képesek ellenőrzésünk alá vonni Attikát, akkor nehéz helyzet áll elő, de az összes többi nehézség után, amit már legyőztünk, ez sem félemlíthet meg bennünket.

Két nappal később pedig:

A miniszterelnök Alexander tábornagynak
(Olaszországba) *1944. dec. 19.*
A kabinet úgy látja jobbnak, ha egyelőre hagyjuk kibontakozni az Athén és Attika megtisztítását célzó hadműveleteket, s nem az érsek jellemére teszünk fel mindent. Alaposan utánanézett a múltjá-

[1] D. P. Damaszkinosz, athéni érsek.

nak? Nehéz dolog, ha azt kérik az embertől, hogy döntsön meg egy olyan alkotmányos királyt, aki a brit nyomástól eltekintve csakis miniszterei igaz tanácsára hallgat, s helyette olyan diktátort juttasson hatalomra, akiről nagyon is elképzelhető, hogy a szélsőbaloldal bajnokává válik.
Megvárjuk, amíg valamelyest kitisztul a kép, s akkor majd kiadjuk a szükséges utasításokat.

Alexander közben már átvette Wilson tábornoktól a főparancsnokságot,[1] és komor hangú üzenetben válaszolt táviratomra.

Alexander tábornagy a miniszterelnöknek 1944. dec. 21.
December 19-én kelt táviratára válaszolva közlöm, hogy rendkívül fontosnak tartom pontosan tudatni Önnel, mi a valódi helyzet, továbbá, hogy mire vagyunk képesek és mire nem. Ez a kötelességem. Ön nyilván tudja, mekkora brit haderő tartózkodik Görögországban, s mekkora erősítést tudok küldeni az olasz frontról, ha a körülmények rákényszerítenek.
Ha feltételezzük, hogy az ELASZ folytatja a harcot, úgy vélem, képesek leszünk megtisztítani, majd szilárdan kézben tartani Athén és Pireusz térségét, de ezzel az ELASZ még nem szenved vereséget és nem lesz kénytelen megadni magát. Nem vagyunk elég erősek hozzá, hogy ennél többre vállalkozzunk és hadműveletekbe bocsátkozzunk a görög szárazföldön. A németek a megszállás idején hat-hét hadosztályt tartottak a szárazföldön, és négynek megfelelő erőt a görög szigeteken. Mégis képtelenek voltak mindvégig zavartalanul fenntartani a közlekedést, márpedig kétlem, hogy mi kisebb erővel és elszántsággal találnánk magunkat szemben, mint ők.
Gondosan figyelemmel kell kísérnünk, milyen szándékokat táplálnak az olasz fronton a németek. A legutóbbi nyugati események, továbbá azok a jelentések, amelyek szerint az 5. amerikai hadseregel szemben álló 16. SS-hadosztály csöndben eltűnt, arra utalnak, hogy valamilyen meglepetésszerű lépésre kell felkészülnünk. Azért teszek említést ezekről a tényezőkről, hogy Ön világosan lássa a ka-

[1] John Dill tábornagy, a washingtoni haderőnemközi brit misszió vezetője 1944 novemberében meghalt. Utóda az olaszországi szövetséges haderő addigi főparancsnoka, Wilson tábornok lett, ez utóbbinak tisztébe pedig Alexander tábornagy került.

tonai helyzetet, továbbá, hogy alátámasszam azt a véleményemet, hogy a görög probléma nem oldható meg katonai eszközökkel. Politikai megoldást kell találni. [...]

[...] Elhatároztam, hogy a helyszínen magam nézek utána a dolognak.

December 24-e volt, és karácsony estéjén családi és gyermekünnepséget tartottunk. Felállítottuk az Elnöktől kapott karácsonyfát, s a család alig várta már a kedves estét, amely sötét árnyaktól körülvéve talán még fényesebb volt, mint máskor. Amikor azonban elolvastam az aznapi táviratokat, az a határozott érzésem támadt, hogy Athénbe kell repülnöm, a helyszínen megvizsgálnom a helyzetet, mindenekelőtt pedig meg kell ismerkednem az érsekkel, hiszen oly sok múlik rajta. Kezdődött tehát a telefonálgatás, s végül intézkedtem, hogy még aznap éjjel álljon felszállásra készen a northolti repülőtéren egy gép. Eden karácsonyát is elrontottam, mert azt javasoltam neki, hogy tartson velem, amit ő nyomban elfogadott. A családtól heves szemrehányást kaptam, amiért megszököm az ünnepség elől, majd Northoltba hajtattam. Edent és engem indulásra készen várt már az Arnold tábornoktól nemrégiben kapott kitűnő Skymaster. Jót aludtunk, amíg karácsony napján reggel nyolc körül Nápolynál le nem szálltunk üzemanyagot felvenni. Ott számos tábornok várt reánk, s valamennyien együtt, illetve szomszédos asztaloknál ülve megreggeliztünk. Reggeli idején többnyire nem vagyok éppen a legjobb formában, s ráadásul nyomasztó híreket kaptunk az olasz frontról és Athénből is. Egy óra múlva már ismét a levegőben voltunk, s kristálytiszta időben repültünk el a Peloponnészosz és a Kórinthoszi-öböl felett. Miközben Athén és Pireusz hatalmas térkép gyanánt terült elénk, azt találgattuk fentről, vajon melyik része kinek a kezén lehet.

Dél körül szálltunk le a kalamaki repülőtéren, amelyet a brit légierő legalább kétezer jól felfegyverzett és éber katonája őrzött. Azt hiszem, teljes volt köztünk az egyetértés mind a végcélt, mind a pillanatnyi teendőket tekintve.

Kíséretemmel együtt a Pireusz előtt horgonyzó *Ajax*-on, a La Plata-i csatából[1] ismert híres könnyűcirkálón kaptunk szállást. Mi-

[1] Brit–német tengeri csata 1939. decemberben a latin-amerikai partok mentén.

lyen távolinak is tetszett az egész! Az utat biztonságosnak nyilvánították, s számos páncélautó kíséretében csakugyan fennakadás nélkül tettük meg a néhány kilométeres távolságot. Sötétedés előtt szálltunk fel az *Ajax*-ra, s ekkor jutott csak eszembe, hogy hiszen karácsony napja van. A hajó legénysége vidám estére készült, mi pedig igyekeztünk minél kevésbé a terhére lenni.

A tengerészek eltervezték, hogy vagy egy tucatnyian mindenféle jelmezt öltenek, kínainak, négernek, rézbőrű indiánnak, londoni aszfaltbetyárnak, bohócnak öltöznek, macskazenét adnak a tiszteknek és az altiszteknek, egyszóval az alkalomhoz illő nagy mulatságot csapnak. Ekkor érkezett meg kíséretével az érsek. Hatalmas termetű férfi volt s a görög egyház vezető méltóságainak hosszú papi talárját viselte, s hozzá magas süveget. A két csoport találkozott, s a tengerészek azt hitték, hogy az érsek is a legénységhez tartozik, csak éppen ismeretlen jelmezt visel, ujjongva körültáncolták tehát. Az érsek viszont előre megfontolt sértésnek hitte a tarkabarka társaság megjelenését, s ha a kapitány idejében meg nem érkezik, alighanem vissza is tért volna a partra. A kapitány zavarba jött ugyan, végül is azonban kielégítő magyarázatot adott az ügyre. Én közben várakoztam, s azon tűnődtem, hogy mi történhetett. Aztán minden jól végződött.

Különféle tárgyalásainkról az alábbi beszámolót küldtem a háborús kabinetnek:

A miniszterelnök (Athénből)
a miniszterelnök-helyettesnek
és a kabinet többi tagjának *1944. dec. 26.*

1/ Miután megérkeztünk Athén repülőterére, a külügyminiszterrel együtt tárgyalásra ültünk össze Alexander tábornaggyal, Macmillannel és Leeperrel.

2/ Alexander tábornagy biztató beszámolót tartott a katonai helyzetről, amely két héttel ezelőtt súlyos volt, de azóta sokat javult. Ám a tábornagy azon a határozott véleményen volt, hogy a kommunista jellegű makacs ellenálló mag, amely az ELASZ mögött áll, erősebb, mint gondoltuk, s igen nehéz lesz gyökerestül kiirtani. Ha sikerülne is kiszorítanunk Athénből az ELASZ fegyveres erőit, még mindig óriási feladat volna végképp leszámolni velük.

3/ Macmillan és Leeper beszámolt róla, hogy fontolóra vették egy olyan értekezlet összehívását, amelyen valamennyi politikai vezető

részt venne, s amelyre az ELASZ is meghívást kapna. Az volt a véleményünk, hogy ha összehívnánk ezt az értekezletet - azzal a kimondott céllal, hogy véget vessünk a görög testvérgyilkos háborúnak -, elérhetnénk vele, hogy a világ tiszta képet kapjon szándékainkról, még ha az ELASZ nem fogadná is el a meghívást. Azt is egybehangzóan helyes lépésnek ítéltük meg, hogy az érsek legyen az értekezlet elnöke. Megbeszélésünkön [a repülőgépben] megfogalmaztunk egy nyilvános közleményt is. Macmillan és Leeper azt a megbízást kapta, hogy hozza a görög miniszterelnök és az érsek tudomására. A közlemény szövegét már megtáviratoztuk Önöknek.

4/ Hangot adtunk annak a kívánságunknak, hogy az értekezlet mielőbb alakuljon át a görög felek találkozójává, amíg azonban részvételünk hasznos, mi is jelen leszünk. Mire eljött az ideje, hogy az érsek elé tárjuk a dolgot, már értesültünk róla, hogy kész vállalni a neki szánt szerepet. Amikor meglátogatott bennünket [az Ajax fedélzetén], keserű szavakkal szólt az ELASZ atrocitásairól és arról, hogy az EAM-ot egy sötét, baljós kéz mozgatja a háttérből. Szavait hallgatva lehetetlenség volt kétségbe vonni, hogy retteg a görögországi kommunista, vagy ahogy ő nevezte, trockista szervezkedéstől. Mint közölte velünk, ma pásztorlevelet bocsátott ki, elítélve az ELASZ-t, hogy a polgárság soraiból nyolcezer túszt tart fogva, köztük sok egyiptomit, s naponta kivégeztet közülük néhányat; kijelentette, hogy a világsajtó tudomására hozza a dolgot, ha az asszonyokat nem bocsátják szabadon. Némi huzavona után tudtára adták, hogy az asszonyokat elengedik. Igen magabiztos ember benyomását tette rám. Méltóságos jelenség; s nyomban elfogadta a javaslatunkat, hogy ő legyen az értekezlet elnöke. Felkérjük az Egyesült Államok és a Szovjetunió athéni képviselőit, hogy megfigyelőként ők is legyenek jelen. Az értekezletet december 26-án du. 4-re hívták össze.

5/ Kérésemre az érsek megküldi nekem a napirend tervezetét. Nem tudnám megmondani, mi sül ki belőle. Lehetséges persze, hogy az ELASZ visszautasítja a meghívást. Ha így lesz, az egész világ előtt tanújelét adja zabolátlan hatalomvágyának. Ha viszont elfogadja a meghívást, nem látok rá nagy esélyt, hogy egységes kormány jöjjön létre. Mély benyomást tett rám, különösen azok után, amiket az érsektől hallottam, hogy milyen hevesen gyűlölik az országban a kommunistákat. Efelől már ideérkezésünk előtt sem volt

kétségünk. Akivel eddig beszéltünk, mind ezt támasztotta alá. Nem kétséges, hogyan szavazna Athén népe, ha alkalma nyílnék rá, nekünk pedig fenn kell tartanunk a lehetőséget, hogy belátható időn belül megteremtsük neki ezt az alkalmat. Az ELASZ embereivel való találkozás után, ha ugyan eljönnek holnap, ismét jelentkezünk.

[...] 26-án, karácsony másodnapján reggel elindultam a nagykövetségre. [...] Ott ismét találkoztam az érsekkel, azzal a férfival, akivel oly sokat kockáztattunk. Minden javaslatunkat elfogadta. Megterveztük a délutánra összehívott értekezlet ügyrendjét. Addigra már meggyőződtem róla, hogy a zűrzavaros görög ügyek egyetlen kiemelkedő szereplőjével van dolgom. Egyebek között megtudtam, hogy mielőtt az ortodox egyház szolgálatába állt volna, díjbirkózó volt. Leeper feljegyzései szerint azt mondtam neki: „Elszomorít a gondolat, hogy régensi minőségében olyan feladatok is várnak eminenciádra, amelyek esetleg nem férnek össze lelkipásztori hivatásával." De az érsek megnyugtatott, hogy nincs mitől tartanom.

Aznap, december 26-án este hat óra körül a görög külügyminisztérium épületében megnyílt az értekezlet. Sötétedés után, egy nagy kietlen teremben ültünk asztalhoz. Athénben hideg a tél. Fűtés nem volt, s a termet csupán néhány petróleumlámpa halovány fénye világította meg. Edennel az érsek jobbján foglaltam helyet, Alexander tábornagy pedig a balján. MacVeagh amerikai nagykövet, Baelen francia követ és a Szovjetunió katonai megbízottja szintén elfogadta meghívásunkat. A három kommunista vezető késett. Nem a maguk hibájából. Az őrszemekkel támadt hosszabb vitájuk. Félórányi várakozás után munkához láttunk, s már megkezdtem beszédemet, amikor beléptek a terembe. Brit tábori egyenruhát viselő, tűrhető megjelenésű emberek voltak. Beszédemben egyebek között az alábbiakat mondtam:

Amikor tegnap megérkeztünk, arra gondoltunk, hogy jó volna egy asztal köré ülnünk. Tegyünk meg mindent azért, hogy Görögország ismét elfoglalhassa helyét a győzelem kovácsai között, s a legjobb, ha már most hozzálátunk. Ezért ültünk tárgyalóasztalhoz Papandreu úrral, a miniszterelnökkel. ... Egy ilyen értekezlet összehívását javasoltuk neki. Most, amikor pedig Belgiumban és a német hatá-

ron hatalmas, pusztító ütközetek zajlanak, azért utaztunk el ilyen messzire Eden úrral, mert szeretnénk megakadályozni, hogy Görögország nyomorúságos sorsra jusson, azt szeretnénk, ha visszanyerné dicső hírét. Papandreu úr nyomban közölte, hogy örömmel üdvözölné az értekezlet összehívását s most íme valamennyien tárgyalóasztalhoz ültünk ebben a városban, ahol egy percre sem szűnik a közeli harci zaj. A következő brit lépés az volt, hogy felkértük az érsek urat, vállalja el a görög felek találkozójának elnökségét. Nem kívánunk tárgyalásaik kerékkötői lenni. Mi, britek és a többi győztes nagyhatalom képviselői magukra hagyjuk Önöket, görögöket, hogy kiváló és tiszteletre méltó polgártársuk elnökségével folytassák tárgyalásaikat, s nem leszünk terhükre, hacsak értünk nem küldenek. Rövid várakozásra még telik az időnkből, de a mai vihar tépázta világban sok más feladattal is meg kell birkóznunk. Remélem azonban, hogy a ma délután kezdődő athéni értekezlet nyomán Görögország ismét elfoglalhatja méltó és dicső helyét a szövetségesek és a világ békeszerető népei között, szavatolni fogja határait minden északról fenyegető veszéllyel szemben, s lehetővé teszi minden polgárának, hogy hazájával együtt a legjobb oldaláról mutatkozzék meg az egész világ szemében. Mert e pillanatban minden szem erre az asztalra szegeződik, s mi, britek, bízunk benne, hogy bármi történt is a harc hevében, bármilyen félreértések következtek is be, Görögország és Nagy-Britannia között fennmarad az a régi keletű barátság, amely oly jelentős szerepet játszott a görög függetlenség létrejöttében.

Alexander tábornok némi éllel hozzáfűzte, hogy a görög csapatoknak Olaszországban kellene harcolniuk, nem pedig Görögországban brit csapatok ellen.

Amint megtört a jég, s az egymással oly elkeseredetten marakodó görögöket az érsek elnöklete alatt egyazon asztalhoz ültettük, a hivatalos beszédek elhangzása után az értekezlet brit résztvevői visszavonultak. [...]

Az egész másnap a görögök elkeseredett és éles hangú veszekedésével telt el. Du. 5.30-kor még egy utolsó megbeszélésre ültem össze az érsekkel. Az ELASZ küldötteivel folytatott tárgyalásai nyomán az a megállapodás született, hogy kérjem meg a királyt, nevezze ki az érseket régensnek. Ő pedig megpróbál kommunisták nélkül kormányt alakítani. Vállaltuk, hogy teljes erővel folytatjuk a

harcot, amíg az ELASZ hajlandó nem lesz tűzszünetet kötni, vagy ki nem szorul Athén körzetéből. Közöltem vele, hogy Athénben és Attikán kívül nem vállalkozhatunk hadműveletekre, de azon leszünk, hogy mindaddig csapatokat tartsunk Görögországban, amíg létre nem jön a görög nemzeti hadsereg.

Közvetlenül e találkozó előtt levelet kaptam a kommunista küldöttektől, s ebben azt kérték, hogy zárt ajtók mögött találkozhassanak velem. Az érsek arra kért, hogy ne fogadjam őket. Azt válaszoltam tehát, hogy görögök közti értekezletről lévén szó, úgy érzem, nem szabad helyt adnom kérésüknek.

Másnap, december 28-án délelőtt Edennel együtt, Nápolyt útba ejtve, hazarepültem Londonba. Elutazásom előtt nem volt már alkalmam rá, hogy elbúcsúzzam Papandreutól. Lemondása küszöbön állt; ő volt az egész eseménysorozat nagy vesztese. Nagykövetünket arra kértem, hogy maradjon baráti kapcsolatban vele. [...]

December 29-én hazaérkeztünk Londonba, s akkor táviratot küldtem Roosevelt elnöknek.

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek 1944. dec. 29.
1/ Winant nagykövettől másolatban megkaptam azt az üzenetet, amelyet Ön a görög királyhoz intézett. Valamennyien igen hálásak vagyunk Önnek, amiért ilyen gyorsan cselekedett. Anthonyval együtt most értünk haza. A háborús kabinet jóváhagyta egész tevékenységünket s felhatalmazott rá, hogy ma este szólítsuk fel a királyt, nevezze ki az érseket Görögország régensének. Az érsek rám bízta, hogy megvitassam a királlyal, mennyi időre szóljon a régensi kinevezés, így hát némi cselekvési szabadsággal rendelkezem.
2/ Ha nem sikerülne megállapodásra jutni, Őfelsége kormánya azt tanácsolná az érseknek, hogy nyilvánítsa magát régensnek, s biztosítaná róla, hogy őt Görögország régensének, az általa létrehozott kormányt pedig Görögország kormányának fogjuk elismerni.

Még aznap éjjel biztosabb hírekkel szolgálhattam az Elnöknek.

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek 1944. dec. 30.
Anthony társaságában reggel 4.30-ig tárgyaltam a görög királlyal, s a találkozó végén Őfelsége beleegyezett, hogy közzétegye az alábbi nyilatkozatot. A szöveget már el is küldtem Athénbe Leeper nagy-

követnek, hogy az érsek haladéktalanul munkához láthasson. A görög fordítás most készül, s mihelyt kész, küldök belőle Önnek is egy példányt.
Fájdalmas feladat volt ez nekem. Azt kellett közölnöm a királlyal, hogy ha nem adja be a derekát, nélküle fog rendeződni az ügy, s nem őt, hanem az új kormányt részesítjük elismerésben. Szeretném remélni, hogy az érsek és kormánya minden támogatást és bátorítást megkaphat Öntől.

A nyilatkozat szövege:

Mi, II. György, a hellének királya, alaposan megfontolván azt a szörnyű helyzetet, amelybe szeretett népünk a példa nélkül álló és megváltoztathatatlan körülmények folytán került, és el lévén rá szánva, hogy mindaddig nem térünk vissza Görögországba, míg a nemzeti akarat szabad és becsületes kinyilvánítása fel nem szólít rá bennünket, továbbá teljes bizalmat táplálván az Ön hűsége és odaadása iránt, jelen nyilatkozatunkkal megbízzuk Önt, Damaszkinosz érsek, hogy e rendkívüli időszakban régensünk legyen; s ennek megfelelően meghatalmazzuk Önt és megkívánjuk Öntől, hogy hozza meg mindazon intézkedéseket, amelyek révén helyreállítható a rend és a nyugalom királyságunk teljes területén. Kifejezzük továbbá azon óhajunkat, hogy mihelyt a mostani viharok elvonultak, demokratikus kormányzás módszerével lehetővé tétessék, hogy a görög nép szabadon kinyilvánítsa akaratát, s ily módon szeretett országunk szívünknek oly fájdalmas szenvedései megrövidüljenek.

[...]

Az érsek közölte a királlyal, hogy elfogadja a régensi kinevezést. Új, életképes görög kormány jött létre. Január 1-jén Plasztirasz tábornok, egy szenvedélyes köztársaságpárti, a Konstantin király elleni 1922. évi katonai lázadás vezére lett a miniszterelnök. [...]

A december elejétől végéig szüntelen folytatódó athéni harcok nyomán a lázadók végül kiszorultak a fővárosból, s a brit csapatok január közepére egész Attikát ellenőrzésük alá vonták. A nyílt terepen a kommunisták tehetetlenek voltak katonáimkkal szemben, s január 11-én aláírták a tűzszünetet. Ennek értelmében az ELASZ-nak minden alakulatát ki kellett vonnia Athénből, Szalonikiből és Pátréból. Peloponnészoszi csapatai szabad elvonulást kaptak, hogy

hazatérhessenek. A britek vállalták, hogy csapataik beszüntetik a harcot és nem mozdulnak állásaikból. Mindkét fél ígéretet tett, hogy szabadon bocsátja foglyait. A megállapodás 15-én lépett életbe.

Így ért véget az Athénért, s mint végül kiderült, egyben Görögország szabadságáért és a kommunista rabság elhárításáért vívott hathetes küzdelem. Míg a nyugati front két oldalán három-hárommillió katona harcolt egymással, és a Csendes-óceánon hatalmas amerikai haderő vonult fel Japán ellen, Görögország bajai talán elhanyagolható apróságnak látszhattak, csakhogy ezek a bajok a nyugati világ erejének, törvényes rendjének és szabadságának idegközpontjában jelentkeztek.

Második könyv
A vasfüggöny

15 / Egy újabb találkozó előkészítése

[...]

A politikai helyzet, legalábbis Kelet-Európában, korántsem volt örvendetes. Igaz, Görögországban sikerült – ingatag – nyugalmat teremteni, s úgy látszott, belátható időn belül általános választójogra és titkos szavazásra épülő szabad, demokratikus kormány jöhet létre. Románia és Bulgária azonban szovjet katonai megszállás alá került, Magyarország és Jugoszlávia csatatér volt, Lengyelország pedig felszabadult ugyan a németek alól, de az egyik hódító helyét átvette a másik. Az a nem hivatalos és átmeneti megállapodás, amelyet októberben, moszkvai látogatásom alatt kötöttem Sztálinnal, nem szolgálhatott alapul, sem fogódzóul ahhoz, hogy mi legyen Németország veresége után e nagy területek sorsa, s ami engem illet, nekem soha nem is volt ilyen célom vele.

Nyilvánvaló volt, hogy itt az ideje áttekinteni a háború utáni Európa jövendő képét és felépítését. Milyen elbánásban részesítsük Németországot, ha majd legyőzzük a nácizmust? Milyen segítséget várhatunk a Szovjetuniótól Japán teljes legyőzéséhez? S ha majd elérjük katonai céljainkat, milyen intézkedéseket tudnak hozni, milyen szervezetet lesznek képesek felállítani a nagy szövetségesek, hogy gondoskodjanak a világ békéjéről és igazságos kormányzásáról? A Dumbarton Oaks-i tárgyaláson nem sikerült megegyezésre jutni. Kisebb, de nem kevésbé fontos körben szintén eredménytelenül zárult a szovjetek támogatta „lublini lengyelek" és londoni honfitársaik tárgyalása, amelyet Eden és én csak nehezen tudtunk nyélbe ütni, amikor 1944 októberében a Kremlbe látogattunk. Azóta Mikołajczyk kivált a londoni kormányból, az Elnök és Sztálin között terméketlen levélváltás zajlott le, s ennek menetéről Roosevelt engem is mindvégig tájékoztatott. Január 5-én aztán az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kívánsága ellenére a szovjetek Lengyelország ideiglenes kormányának ismerték el a lublini bizottságot.

Időközben az Elnök beszámolt nekem a Sztálinnal folytatott üzenetváltásáról. Az alábbiakban közlöm:

Sztálin marsall Roosevelt elnöknek *1944. dec. 27.*

...Mikołajczyk úr legutóbbi moszkvai látogatása óta a tények egész sora, többek között az a Mikołajczyk-kormánnyal váltott számos rádióüzenet, amelyet a Lengyelországban letartóztatott terroristáknál – a lengyel emigráns kormány illegális ügynökeinél – találtunk, teljesen nyilvánvalóan bizonyítja, hogy Mikołajczyknak a Lengyel Nemzeti Bizottsággal folytatott tárgyalásai álcázásul szolgáltak azoknak az elemeknek, akik Mikołajczyk mögé bújva Lengyelország területén bűnös terrorcselekményeket követtek el szovjet tisztek és katonák ellen. Mi nem nyugodhatunk bele olyan helyzetbe, amikor a lengyel emigránsok által felbujtott terroristák Lengyelországban gyilkolják a Vörös Hadsereg tisztjeit és katonáit, bűnös harcot folytatnak a Lengyelországot felszabadító szovjet csapatok ellen, s közvetlenül segítik ellenségeinket, akiknek gyakorlatilag szövetségeseiül szegődtek. Mikołajczyknak Arciszewskivel való felváltása és egyáltalán a lengyel emigráns kormányban bekövetkezett miniszterváltozások tovább rontották a helyzetet, s odavezettek, hogy most szakadék tátong Lengyelország és az emigráns kormány között.

Ugyanakkor a Lengyel Nemzeti Bizottság komoly sikereket ért el Lengyelország területén a lengyel állam és államapparátus erősítése, a lengyel hadsereg fejlesztése és megszilárdítása, valamint számos fontos állami rendszabály, elsősorban a parasztok javára szolgáló földreform gyakorlati keresztülvitele tekintetében. Mindez konszolidálta Lengyelország demokratikus erőit, s erősen megnövelte a Nemzeti Bizottság tekintélyét Lengyelország nagy néptömegei és a külföldi lengyel társadalmi körök szemében.

Szerintem most az az érdekünk, hogy támogassuk a Lengyel Nemzeti Bizottságot és mindazokat, akik akarnak és tudnak együttműködni vele, ami különösen fontos a szövetségesek számára, közös feladatunk megoldása, a hitleri Németország szétzúzásának meggyorsítása szempontjából. A Szovjetunió számára, amely a Lengyelország felszabadításáért, a német területrablóktól való megtisztításáért vívott harc egész terhét egymaga viseli, a jelenlegi körülmények között a Lengyelországgal való kölcsönös kapesolat kérdése egy olyan hatalommal való állandó, szoros és baráti kapcsolat

formájában jelentkezik, amelyet a lengyel nép hozott létre saját területén, amely már megszilárdult, s amelynek a Vörös Hadsereg oldalán a németek ellen harcoló csapatai vannak.
Nyíltan meg kell mondanom, hogy ha a Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság ideiglenes lengyel kormánnyá alakul át, a szovjet kormánynak, tekintettel a fentebb elmondottakra, nem lesz komoly oka arra, hogy halogassa e kormány elismerésének kérdését. Figyelembe kell venni, hogy a szövetségesek oldalán álló és demokratikus Lengyelország megszilárdulása a Szovjetuniónak minden más államnál fokozottabb mértékben érdeke, nemcsak azért, mert a Szovjetunió viseli a Lengyelország felszabadításáért vívott harc fő terhét, hanem azért is, mert Lengyelország a Szovjetunióval határos állam, s Lengyelország problémája elválaszthatatlan a Szovjetunió biztonságának problémájától. Ehhez hozzá kell még tenni, hogy Lengyelországban a Vörös Hadsereg sikerei a németek elleni harcban sok tekintetben függnek a nyugodt és megbízható lengyelországi mögöttes területtől, s a Lengyel Nemzeti Bizottság ezt a körülményt teljes mértékben figyelembe veszi, ezzel szemben az emigráns kormány és annak illegális ügynökei terrorcselekményeikkel a polgárháború veszélyét idézik fel a Vörös Hadsereg hátában, s a Vörös Hadsereg sikereinek meghiúsítására törekednek.
Másrészt, a Lengyelországban kialakult viszonyok között semmi ok nincs arra, hogy tovább folytassuk az emigráns kormány támogatásának politikáját, mert ez a kormány teljesen elvesztette az országban a lengyel nép bizalmát, ráadásul pedig a polgárháború veszélyét idézi fel a Vörös Hadsereg hátában, s ezzel a németek elleni sikeres harchoz fűződő közös érdekeinket veszélyezteti. Úgy gondolom, hogy természetes, igazságos és közös ügyünk szempontjából előnyös lenne, ha a szövetséges hatalmak kormányai első lépésként már most megbízottakat cserélnének a Lengyel Nemzeti bizottsággal, hogy azután egy bizonyos idő elteltével – a Nemzeti Bizottság ideiglenes lengyel kormánnyá való átalakulását követően – Lengyelország törvényes kormányának ismerjék el. Ellenkező esetben attól tartok, hogy a lengyel népnek a szövetséges hatalmak irányában táplált bizalma esetleg megrendülhet. Úgy gondolom, hogy nem engedhetjük odáig fejlődni a dolgot, amikor a lengyel nép azt mondhatja, hogy Lengyelország érdekeit feláldozzuk egy maroknyi londoni lengyel emigráns érdekeinek.[1]

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. II. 194–196. és I. 347–349.

Roosevelt üzenetben számolt be nekem a saját válaszáról.

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek 1944. dec. 30.
Az alábbi sorokat ma küldtem el Sztálinnak. Mint láthatja, szinkronban vagyunk egymással.
„Közölnöm kell Önnel, hogy nagy aggodalmat és mély csalódást keltett bennem Lengyelországgal kapcsolatos december 27-i üzenete, amelyben értesít, hogy nem tartják lehetségesnek elhalasztani a lublini bizottság ideiglenes kormányként való elismerését addig az időpontig, amikor találkozásunk alkalmával alaposan megvitathatnánk az egész kérdést. Úgy gondolom, hogy sem kormányukra, sem pedig seregeikre nézve nem jelentene komoly bajt, ha a találkozásunkig hátralévő rövid egy hónapnyi időre elhalasztanák az elismerést, ezt a pusztán jogi aktust.
Kérésemben nem azt javasoltam, hogy Önök korlátozzák gyakorlati kapcsolataikat a lublini bizottsággal, s ugyanígy arról sem volt szó, hogy kapcsolatba lépjenek a jelenlegi összetételű londoni kormánnyal vagy elismerjék azt. Amikor oly nyomatékosan kértem Önt az elismerés elhalasztására, azt hittem, hogy meg fogja érteni, milyen rendkívül kedvezőtlen, sőt súlyos hatással lenne a háború jelenlegi szakaszában a világközvéleményre és az ellenség harci szellemére, ha kormányuk hivatalosan elismerne egy lengyel kormányt, míg ugyanakkor az Egyesült Nemzetek más tagállamainak többsége, Nagy-Britanniát és az Egyesült Államokat is beleértve, továbbra is a londoni lengyel kormányt ismeri el, s ezzel tart fenn diplomáciai kapcsolatokat.
Ugyanolyan nyíltan, mint Ön tette, közölnöm kell Önnel, hogy ami az Egyesült Államok kormányát illeti, szerintem nincs kilátás arra, hogy erre az útra lépjen, s a londoni kormány helyett a lublini bizottságot ismerje el, annak jelenlegi formájában. Ennek semmiképpen sem az az oka, mintha a londoni kormányhoz különleges kapcsolatok vagy érzelmek fűznének bennünket. Arról van szó, hogy eddig sem az Egyesült Államok kormánya, sem az Egyesült Államok népe nem látott, akár a lublini bizottság létrejöttének módjával, akár az azt követő eseményekkel kapcsolatban bármi néven nevezendő olyan bizonyítékot, amely igazolná a következtetést, hogy a lublini bizottság jelenleg felvett formájában Lengyelország népét képviseli. Nem hagyhatom figyelmen kívül azt a tényt, hogy egyelőre a tulajdonképpeni Lengyelországnak, azaz a Curzon-vonaltól

nyugatra fekvő lengyel területnek csak kis része szabadult fel a német zsarnokság alól, s ezért vitathatatlan igazság az, hogy a lengyel népnek még nem volt lehetősége véleményt nyilvánítani a lublini bizottsággal kapcsolatban.

Ha valamikor a jövőben, Lengyelország felszabadulása után, az egész nép támogatását élvező ideiglenes lengyel kormány alakul majd, az Egyesült Államok kormányának álláspontját természetesen a lengyel nép döntése fogja megszabni.

Teljes mértékben osztom azt a véleményét, hogy a helyzet Mikołajczyknak a londoni kormányból való kilépésével rosszabbodott. Mindig azt tartottam, hogy Mikołajczyk úr, aki meggyőződésem szerint őszintén törekszik a Szovjetunió és Lengyelország között eddig megoldatlanul maradt valamennyi kérdés megoldására, az egyetlen olyan tekintetbe jövő lengyel politikus, aki, úgy látszik, biztosítani tudja a nehéz és veszélyes lengyel kérdés igazi megoldását. Tekintettel a Mikołajczyk úrral való személyes ismeretségemre és a washingtoni látogatása idején vele folytatott beszélgetéseimre, valamint később a moszkvai tartózkodása idején kifejtett erőfeszítéseire és egész magatartására, igen nehéz elhinnem, hogy ő tudott volna a terrorcselekményeket illetően kiadott utasításokról.

Azért küldöm Önnek ezt az üzenetet, hogy megismerje az Egyesült Államok kormányának álláspontját abban az esetben, ha a lublini bizottságot ez idő szerint ideiglenes lengyel kormányként ismernék el. Most jobban, mint valaha, meg vagyok győződve arról, hogy hármunk találkozása alkalmával meg fogjuk tudni oldani a lengyel kérdést, s ezért továbbra is remélem, hogy eddig az időpontig elhalasztják a lublini bizottság hivatalos elismerését Lengyelország kormányaként. Nem látom be, hogy katonai szempontból bármilyen komolyabb ellenvetést tehetnének az elismerésnek egy hónappal való elhalasztása ellen."[1]

Sztálin ezt válaszolta:

Sztálin marsall Roosevelt elnöknek *1945. jan. 1.*

December 30-i üzenetét megkaptam.

Igen sajnálom, hogy a lengyel kérdést illetően nem tudtam Önt meggyőzni a szovjet kormány álláspontjának helyességéről. Mindamellett remélem, az események meggyőzik majd Önt arról, hogy a

[1] *Üzenetváltás*..., id. kiad. II. 197–198.

Lengyel Nemzeti Bizottság mindvégig igen fontos segítséget nyújtott és nyújt továbbra is a szövetségeseknek, különösen pedig a Vörös Hadseregnek a hitleri Németország elleni harcban, míg a londoni emigráns kormány dezorganizálja ezt a harcot, s ezzel a németeket segíti.
Én persze tökéletesen megértem Önnek azt a javaslatát, hogy a Szovjetunió halassza el egy hónapra Lengyelország ideiglenes kormányának elismerését. De van itt egy körülmény, amely lehetetlenné teszi számomra, hogy eleget tegyek az Ön kívánságának. Ugyanis a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének Elnöksége a lengyelek ezzel kapcsolatos kérdésére december 27-én már közölte, hogy szándékában áll elismerni Lengyelország ideiglenes kormányát, mihelyt az megalakul. Ez a körülmény teszi lehetetlenné számomra, hogy teljesítsem az Ön kívánságát.
Engedje meg, hogy üdvözöljem Önt újév alkalmából, s jó egészséget és sikereket kívánjak Önnek.[1]

Ezután magától Sztálintól kaptam üzenetet Lengyelországról.

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1945. jan. 3.*
1/ Ön természetesen tud már arról, hogy a lublini lengyel nemzeti tanács határozatot hozott és tett közzé a Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottságnak a Lengyel Köztársaság ideiglenes nemzeti kormányává való átalakításáról. Ön jól ismeri kapcsolatunkat a Lengyel Nemzeti Bizottsággal, amely véleményünk szerint már nagy tekintélyt vívott ki magának Lengyelországban, s a lengyel nép akaratának törvényes képviselője. A Lengyel Nemzeti Bizottságnak ideiglenes kormánnyá való átalakítását teljesen időszerűnek tartjuk, különösen azután, hogy Mikołajczyk kilépett a lengyel emigráns kormányból, és így az végképp nem nevezhető többé kormánynak. Úgy gondolom, hogy Lengyelországot nem lehet kormány nélkül hagyni. Ennek megfelelően a szovjet kormány elismerte az ideiglenes lengyel kormányt.
Nagyon sajnálom, hogy a lengyel kérdést illetően nem sikerült Önt teljesen meggyőznöm a szovjet kormány álláspontjának helyességéről. Mindamellett remélem, hogy a további események megmutatják majd a helyességét, megmutatják, hogy a lublini nemzeti kor-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. II. 199. és I. 350.

mány részünkről történt elismerése összhangban van a szövetségesek közös ügyének érdekeivel és hozzájárul Németország szétzúzásának meggyorsításához.
Tájékoztatás végett mellékelem a lengyel kérdéssel kapcsolatban az Elnöknek küldött két üzenetemet.
2/ Értesülésem szerint az Elnök már megkapta az Ön hozzájárulását ahhoz, hogy mi hárman e hónap végén vagy február elején találkozzunk. Örömmel látom Önt és az Elnököt országunk területén, s remélem, hogy együttes munkánk eredményes lesz.
Felhasználom az alkalmat, hogy jó egészséget és sikereket kívánva újévi üdvözletet küldjek Önnek.[1]

Úgy láttam, hogy a további levelezés aligha járna nagy haszonnal. Csakis a személyes találkozás kecsegtetett reménnyel. [...]

16 / Jalta. Tervek a világ békéjére

A szovjet főhadiszállás a jaltai Juszupov-palotában volt; Sztálin, Molotov és tábornokaik ebből a központból kormányozták Oroszországot s irányították a most heves mozgásban lévő, hatalmas arcvonalakat. Roosevelt elnöknek a közelben álló és még fényűzőbb Livadia-palotát bocsátották rendelkezésére, s hogy megkíméljék a fáradságtól, ott tartottuk plenáris tanácskozásainkat. Jaltában ezen kívül nem maradt ép szálláshely. Én a brit küldöttség vezető tagjaival együtt egy nyolc kilométerrel odébb álló igen tágas villában kaptam szállást. A házat a XIX. század elején építette egy angol építész Voroncov hercegnek, aki egykor a cári birodalom nagykövete volt az angol király udvarában.

Velem együtt Sarah lányom, Eden, Sir Alexander Cadogan, Sir Alan Brooke, Sir Andrew Cunningham, Sir Charles Portal, Alexander tábornagy, Sir Archibald Clark Kerr, Ismay tábornok és Moran lord szállt meg a Voroncov-palotában. Küldöttségünk többi tagja húszpercnyire, két üdülőben kapott szállást: öten-hatan aludtak egy szobában, köztük magas rangú tisztek is, de szemlátomást senki sem bánta. A németek alig tíz hónappal előbb vonultak ki erről a vidékről, s a környező épületek súlyosan megrongálódtak. Az oroszok figyelmeztettek bennünket, hogy a vidéket nem tisztították

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 346-347.

még meg egészen az aknáktól, kivéve a villa kertjét. Szálláshelyünket szokás szerint orosz őrség vigyázta. Érkezésünk előtt több mint ezer ember dolgozott a helyszínen. Megjavították az ablakokat és az ajtókat, továbbá bútorokat és élelmiszert hoztak Moszkvából.

Szállásunk környéke lenyűgöző volt. A félig gótikus, félig mór stílusban épült villa mögött hófödte hegyek emelkedtek, köztük a Krím legmagasabb hegycsúcsa. Előttünk pedig sötéten, komoran terült el a Fekete-tenger; még ebben az évszakban is kellemes, sőt meleg volt a vize. A ház bejáratát faragott fehér kőoroszlánok őrizték, az udvaron túl szubtrópusi növényekkel és ciprusokkal teli gyönyörű park húzódott. Az ebédlőben felismertem a kandalló két oldalán függő festményeket: mindkettő a wiltoni Herbert család tagjairól készült egy-egy portré másolata volt. Mint kiderült, Voroncov herceg a Herbert családból nősült, s Angliából hozta magával a két képet.

Vendéglátóink mindent megtettek a kényelmünkért, s figyelmességüknek hála még az odavetett megjegyzéseknek is nyomban foganatja lett. Portal egy ízben megcsodált egy növényekkel teli nagy üvegtartályt, s megjegyezte, hogy nincs benne hal. Két nappal később aranyhalszállítmány érkezett a helyszínre. Máskor valaki csak úgy mellesleg megjegyezte, hogy a koktélokból hiányzik a citromhéj. Másnap dúsan termő citromfa állt a hallban. Mindez aligha nem messziről érkezett repülőgépen.

Megérkezésünk másnapján, február 4-én háromkor Sztálin látogatást tett nálam, s kellemesen elbeszélgettünk a Németország elleni háborúról. Sztálin derűlátó volt. Németországban, mint mondta, fogytán van a kenyér és a szén, a szállítóeszközök pedig súlyosan megrongálódtak. Megkérdeztem, mit tennének az oroszok, ha Hitler délre vonulna vissza, például Drezdába. „Utánamegyünk" – hangzott a válasz. Sztálin ezután kifejtette, hogy az Odera immár nem akadály, mert a Vörös Hadsereg számos hídfőt épített ki a túlpartján, s védelmére a németek a kiképzetlen, rosszul vezetett és gyengén felszerelt *Volkssturm*-ot[1] vonultatták fel. A Visztulától szerettek volna jól képzett alakulatokat visszavonni a folyó védelmére, de az orosz páncélosok a hátukba kerültek. A németek immár alig húsz-harminc gyengén kiképzett hadosztálynyi mozgékony stratégiai tartalékkal rendelkeznek. Dániában, Norvégiában

[1] Kiskorúakból és nőkből verbuvált, ún. népi osztagok.

és Olaszországban, valamint nyugaton vannak még jó hadosztályaik, de arcvonaluk lényegében már összeroppant, s már csak a réseket igyekeznek úgy-ahogy betömni.

Amikor megkérdeztem tőle, hogyan vélekedik arról az offenzíváról, amelyet Rundstedt indított az amerikaiak ellen, azt válaszolta, hogy ostoba hadműveletnek tartja a támadást, mert csak ártott Németországnak és pusztán presztízscélokat szolgált. A német hadsereg szervezete beteg, s ilyen módszerekkel nem lehet meggyógyítani. A legjobb hadvezérek távoztak posztjukról, egyedül Guderian maradt, ő pedig kalandor. Ha a németek idejében visszavonták volna Kelet-Poroszországban elvágott hadosztályaikat, hasznukat vehették volna Berlin védelmében, de ostobának bizonyultak. Budapestnél még mindig tizenegy páncéloshadosztályuk van, egyszerűen nem képesek felfogni, hogy Németország megszűnt világhatalom lenni, s nem tarthat csapatokat mindenütt, ahol szeretne. Idővel majd rájönnek, de akkor már késő lesz.

Ezután megmutattam neki a Pim kapitány által addigra már teljes mértékben berendezett térképszobámat, majd ismertettem a nyugati hadszíntér helyzetét, végül megkértem Alexander tábornagyot, hogy magyarázza el, mi történik Olaszországban. Sztálin érdekes megjegyzést fűzött az elhangzottakhoz. Véleménye szerint a németek aligha támadnak meg bennünket. Nem korlátozhatnánk-e a hadszíntéren lévő brit haderőt néhány hadosztályra, s nem telepíthetnénk-e át a többit Jugoszláviába és Magyarországra, hogy Bécs ellen indítsanak támadást? Ott aztán egyesülhetnének a Vörös Hadsereggel, s az Alpoktól délre állomásozó németek hátába kerülhetnének. Hozzáfűzte, hogy ehhez talán igen jelentős haderőre volna szükség. Most már persze semmibe se került neki, hogy előhozakodjék ezzel a gondolattal, én azonban nem tettem érte szemrehányást. „A Vörös Hadsereg - feleltem - talán nem hagyna időt rá, hogy befejezzük ezt a hadműveletet."

Öt órakor az Elnök, Sztálin és én összeültünk, hogy áttekintsük a hadi helyzetet, különös tekintettel a keleti fronton megindított orosz offenzívára. Részletes beszámolót hallgattunk meg az orosz hadsereg előretöréséről, majd megszabtuk a vezérkari főnökök tárgyalásainak kereteit. Azt javasoltam, hogy vegyük fel a megvitatandó kérdések közé, mennyi ideig tart majd, amíg az ellenség Olaszországból az orosz arcvonalra csoportosít át nyolc hadosztályt, s milyen ellenintézkedéseket kell hoznunk. Felvetettem, hogy Észak-

Olaszországból esetleg máshová kellene átdobnunk néhány hadosztályt, hogy támadásban lévő csapatainkat megerősítsük. Ugyancsak szóba hoztam, hogy nem kellene-e az Adriai-tenger felső részén, a ljubljanai résen át támadást indítanunk, hogy aztán egyesüljünk az oroszok balszárnyával.

A találkozó igen szívélyes légkörben zajlott le. Marshall tábornok csodálatos tömörséggel foglalta össze a nyugati hadszíntér angol-amerikai hadműveleteit. Sztálin kijelentette, hogy a januári orosz offenzívát az erkölcsi kötelességérzet diktálta, s nem volt semmi köze a Teheránban hozott döntésekhez, majd megkérdezte, milyen további segítséget nyújthatna. Azt válaszoltam, hogy mivel most együtt vannak a vezérkarok, megbeszélhetjük a szövetségesek katonai együttműködésének minden kérdését.

Az értekezlet első plenáris ülése február 5-én délután negyed ötkor kezdődött. A Livadia-palotában találkoztunk és egy kör alakú asztalnál foglaltunk helyet. A három tolmáccsal együtt 23-an voltunk. Sztálin és Molotov oldalán Visinszkij, Majszkij, Guszev londoni és Gromiko washingtoni szovjet nagykövet volt jelen. Pavlov tolmácsolt. Az amerikai küldöttség élén Roosevelt elnök és Stettinius állt, tagjai pedig a következők voltak: Leahy tengernagy, Byrnes, Harriman, Hopkins, Matthews, a külügyminisztérium európai ügyekkel foglalkozó igazgatója, továbbá Bohlen, a külügyminisztérium különleges munkatársa, aki egyúttal tolmács is volt. Eden mellettem foglalt helyet, s kíséretemben volt még Sir Alexander Cadogan, Sir Edward Bridges és Sir Archibald Clark Kerr, moszkvai nagykövetünk. A tolmácsunk, mint mindig azóta, hogy 1942-ben Moszkvában első ízben találkoztam Sztálinnal, ezúttal is Birse őrnagy volt.

[...]

Sztálin megkérdezte, hogyan osszuk fel Németországot. Egyetlen kormánya legyen-e, több-e, vagy egyáltalán ne legyen kormánya, csak valamiféle közigazgatása? Ha Hitler feltétel nélkül megadja magát, hagyjuk-e helyén a kormányát, vagy azt válaszoljuk, hogy nem tárgyalunk vele? Teheránban Roosevelt elnök azt javasolta, hogy öt részre osszuk Németországot, s ő egyetértett vele. Én viszont haboztam, s azt szerettem volna, ha csak két részre osztjuk, nevezetesen Poroszországra és Ausztria-Bajorországra, a Ruhr-vidéket és Vesztfáliát pedig nemzetközi ellenőrzés alá helyezzük. Most itt az idő, hogy véglegesen döntsünk.

Én azt mondtam, mindannyian egyetértünk abban, hogy Németországot több részre kell osztani, ám ez bonyolultabb dolog, semhogy öt-hat nap alatt eldönthetnénk. Előbb igen figyelmesen meg kellene vizsgálni az ügy történelmi, néprajzi és gazdasági hátterét, majd külön bizottságnak kellene hosszasan tanulmányoznia a különféle javaslatokat s véleményt nyilvánítania róluk. Hiszen bőven volna mit megvizsgálni. Mi legyen a teendő Poroszországgal? Milyen területeket kapjon meg Lengyelország és a Szovjetunió? Ki vegye át az irányítást a Rajna völgyében és a Ruhr- és a Saar-vidék nagyipari körzeteiben? Mindezt alaposan tanulmányozni kell, s Őfelsége kormánya szeretné gondosan fontolóra venni két fő szövetségesének felfogását. Haladéktalanul külön testületet kell felállítani, azzal a feladattal, hogy vizsgálja meg ezeket az ügyeket, s jelentésük birtokában hoznánk aztán meg a végleges döntésünket.

Ezután a jövőt latolgattam. Ha Hitler vagy Himmler egyszer csak feltétel nélküli megadást ajánlana, nyilvánvalóan azt kellene válaszolnunk, hogy háborús bűnösökkel nem tárgyalunk. Ha a németek nem volnának képesek más vezetőt kijelölni, akkor folytatnunk kellene a háborút. Valószínűbb azonban, hogy Hitlert és társait megölik, vagy eltűnnek a színről, s mások ajánlják majd fel a feltétel nélküli megadást. Ha ez bekövetkeznék, a három hatalomnak haladéktalanul tanácskoznia kell egymással és el kell döntenie, elfogadhatók-e az illetők tárgyalópartnernek vagy sem. Ha igen, elébük kell terjeszteni a már kidolgozott megadási feltételeket; ha nem, folytatni kell a háborút, és szigorú katonai kormányzás alá helyezni az egész országot.

Roosevelt elnök azt javasolta, kérjük fel a külügyminisztereket, hogy huszonnégy órán belül terjesszék elénk az ügy tanulmányozásának programját, egy hónapon belül pedig Németország felosztásának kész tervét. Ezzel egyelőre félretettük az ügyet.

Más kérdéseket is megvitattunk, ha nem is oldottunk meg. Az Elnök megkérdezte, kapjanak-e a franciák is megszállási övezetet Németországban. A kérdésre határozott igennel válaszoltunk, s úgy döntöttünk, hogy a brit és az amerikai övezet egy részét kell átadni a franciáknak, majd megbíztuk a külügyminisztereket, vizsgálják meg, hogyan kell gondoskodni az övezet irányításáról.

Sztálin felszólítására ezután Majszkij előterjesztett egy orosz tervet, amely azt taglalta, hogyan kell Németországot jóvátételre kötelezni és hadiiparát leszerelni. Kifejtettem, hogy az előző háború el-

keserítő tapasztalatokat szolgáltatott, s nem hinném, hogy Németországból sikerülne akkora összeget kicsikarni, amekkorára Majszkij javaslata szerint Oroszország egymagában is igényt tartana. Nagy-Britanniát is súlyos károk érték. Sok épületünk elpusztult, külföldi beruházásaink jelentős részétől meg kellett válnunk, s most meg kell találnunk a módját, hogy miként fedezhetnénk az eddiginél jóval nagyobb kivitellel az ország létfontosságú élelmiszer-behozatalát. Nem bízom benne, hogy a német jóvátétel jelentős mértékben enyhíthetné ezeket a terheinket. Más országokat is értek veszteségek, s óróluk sem szabad majd megfeledkezni. Márpedig mi történnék, ha Németországot éhínségre ítélnénk? Tétlenül szemlélnénk-e a fejleményeket, mondván, hogy a németek rászolgáltak sorsukra? Vagy azt tervezzük, hogy ellátjuk őket élelemmel, s ha igen, ki viseli majd a költségeket? Sztálin azt mondta, hogy ezek a kérdések mindenképpen felvetődnének, én pedig azt feleltem, hogy ha az ember lovat fog a szekerébe, szénát is kell adni neki. Végül abban állapodtunk meg, hogy a szovjet javaslatot egy Moszkvában titokban ülésező különleges bizottság tanulmányozza majd.

Ezután megegyeztünk, hogy másnap ismét találkozunk, s két olyan témát vitatunk meg, amelyek később aztán uralkodó szerepet játszottak tárgyalásainkon: nevezetesen a nemzetközi biztonság Dumbarton Oaks-i tervét és a lengyel kérdést.

Roosevelt elnök még ezen az első találkozón nagy jelentőségű nyilatkozatot tett. Közölte, hogy az Egyesült Államok minden észszerű lépésre kész a béke megóvása érdekében, de nem azon az áron, hogy ötezer kilométernyire a határaitól nagy létszámú hadsereget tartson Európában. Az amerikai megszállás tehát két évre korlátozódik majd. Riasztó gondolataim támadtak. Ha az amerikaiak kivonulnak Európából, egymagunkban kell majd megszállnunk Németország egész nyugati részét. Ez a feladat pedig messze meghaladná az erőnket.

Amikor tehát február 6-án másodízben is összeültünk, sürgettem, hogy ezt a terhet hadd osszuk meg Franciaországgal. Ráadásul, ha Franciaországnak is adunk megszállási övezetet, ezzel még korántsem zárjuk le az ügyet. Németország kétségkívül ismét feltámad majd, s az amerikaiak bármikor hazamehetnek, a franciáknak viszont Németország szomszédságában kell élniük. Nemcsak Európának, hanem Nagy-Britanniának is létfontosságú érdeke tehát,

hogy Franciaország erős legyen. Csakis Franciaország akadályozhatja meg, hogy a németek rakétaállásokra tegyenek szert a Csatorna partján s csakis a franciák építhetnek ki akkora hadsereget, amely féken tarthatja Németországot.

Ekkor a békét szavatoló világszervezet ügyére terelődött a szó. Az Elnök kijelentette, hogy az Egyesült Államokban döntő szava van a közvéleménynek. Ha a Dumbarton Oaks-i javaslatokban vagy valamilyen más hasonló tervezetben meg tudunk egyezni, akkor valószínűbb, hogy hazája teljes mértékben kiveszi a részét a világbéke fenntartásából, mert az ilyenfajta világszervezet gondolata az Egyesült Államokban széles körű támogatásra számíthat. Azonban a Dumbarton Oaks-i értekezlet anélkül ért véget, hogy sikerült volna megegyezésre jutni arról a fontos kérdésről, hogy mi legyen a szavazás rendje a Biztonsági Tanácsban.

1944. december 5-én az Elnök új javaslatokat tett Sztálinnak és nekem. Lássuk őket sorjában. A Tanács valamennyi tagja egy-egy szavazattal rendelkezzék. A határozatok csak akkor emelkedhetnének érvényre, ha legalább hét tag mellettük szavaz. Eljárási ügyekben ennyi is elegendő volna. Amikor azonban nagyobb dolgokról volna szó, például egy-egy állam felvételéről vagy kizárásáról, viszályok megszüntetéséről vagy elsimításáról, fegyverzetkorlátozásról és fegyveres erő alkalmazásáról, akkor az állandó tagok egybehangzó szavazatára volna szükség. Más szóval, a Biztonsági Tanács, a „négy nagy" teljes egyetértése híján, lényegében tehetetlen. Ha akár az Egyesült Államok, akár a Szovjetunió, akár Nagy-Britannia, akár Kína nem ért egyet egy-egy javaslattal, megtagadhatja hozzájárulását, és ezzel megakadályozhatja, hogy a Biztonsági Tanács cselekedjék. Ezzel megjelent a vétójog.

Roosevelt javaslatai még egy elemet tartalmaztak. Előfordulhat, hogy a viszály békés módszerekkel is rendezhető. Ha így adódik, ehhez is elegendő volna hét szavazat, s ugyancsak szükség volna az állandó tagok, tehát a „négy nagy", egyetértésére. Ha azonban a viszálynak a Tanács valamelyik tagja is részese, beleértve a „négy nagy" mindegyikét, akkor az illető ország részt vehet ugyan a határozatot megelőző vitában, de a szavazásban már nem. Ezt a tervet terjesztette Stettinius a február 6-i tanácskozás elé.

Sztálin közölte, hogy tanulmányozni fogja a javaslatot, és megpróbálja megérteni, de egyelőre nem látja egészen egyértelműnek. Attól tart, mint mondta, hogy bár a három nagyhatalom ma egymás

szövetségese, s egyikük sem követne el agressziót, tíz év múlva vagy még előbb a három vezető nem lesz már a színen, új nemzedék jut majd hatalomra, olyan, amely nem élte át a háborút, s nem emlékezik majd rá, mi mindenen mentünk keresztül. „Mindannyian legalább ötven évre biztosítani akarjuk a békét - jelentette ki. - A legnagyobb veszély az, hogy konfliktus támad közöttünk, mert ha egységünk fennmarad, akkor a német veszélynek nincs nagy jelentősége. Ezért most azt kell megfontolnunk, hogyan gondoskodjunk jövendő egységünkről, s hogyan szavatoljuk, hogy a három nagyhatalom (továbbá valószínűleg Kína és Franciaország) a jövőben is egységes frontot alkosson. Olyan rendszert kell kidolgoznunk, amely megakadályozza, hogy konfliktus törjön ki a legfőbb nagyhatalmak között."

Ezután sajnálkozásának adott hangot, amiért más teendői miatt nem tudta részletesen tanulmányozni az amerikai tervezetet. Értelmezése szerint a javaslat két csoportra osztaná a konfliktusokat: az egyikbe azok kerülnének, amelyek megoldásához gazdasági, politikai vagy katonai szankciókra van szükség, a másikba pedig azok, amelyeket békés eszközökkel lehet rendezni. Mindkét fajta konfliktusról szabad vita folyhatnék. Szankciókat csak a Tanács állandó tagjainak egyhangú szavazatával lehetne alkalmazni, s ha egyikük maga is részese a viszálynak, azért a vitában is, a szavazásban is részt vehetne. Az olyan viszály részesei viszont, amely békésen rendezhető, nem szavazhatnának. Az oroszokat, ahogy Sztálin kifejezte magát, azzal vádolják, hogy túl sokat beszélnek a szavazásról. Csakugyan nagyon fontosnak tartják, hiszen minden szavazással fog eldőlni, márpedig az eredmény nagyon is fontos nekik. Tegyük fel például, hogy Kína mint a Biztonsági Tanács állandó tagja követeli Hongkong visszacsatolását, vagy hogy Egyiptom visszakövetelni magának a Szuezi-csatornát; e két ország nyilván nem maradna magára, hanem barátokra és talán támogatókra is találna a közgyűlésben vagy a Biztonsági Tanácsban.

Kijelentettem, hogy értelmezésem szerint a világszervezet erejét nem lehetne felhasználni Nagy-Britannia ellen, ha ez utóbbi nem lenne meggyőződve az intézkedés helyességéről, és nem adná beleegyezését hozzá. Sztálin megkérdezte, ez csakugyan így van-e, és biztosítottam róla, hogy így van.

Eden ekkor kifejtette, hogy ebben az esetben Kína vagy Egyiptom panasszal élhetne, de Őfelsége kormányának hozzájárulása

nélkül nem lehetne olyan döntést hozni, amely erőszak alkalmazását írja elő, Stettinius pedig megerősítette, hogy a Biztonsági Tanács állandó tagjainak egyhangú állásfoglalása híján nem lehetne szankciókat elfogadni. Javasolni lehetne viszont, hogy békés úton, például döntőbíráskodással rendezzék a viszályt.

Sztálin azt mondta, ő attól tart, hogy a Hongkonggal vagy Szuezzel kapcsolatos viszályok megbonthatják a nagyhatalmak egységét. Azt feleltem erre, hogy tisztában vagyok a veszéllyel, de a világszervezet korántsem vet véget a kis és nagy államok közötti szokásos diplomáciai érintkezésnek. A világszervezet különálló testület lesz, és tagjai továbbra is megvitatják majd egymás között a felvetődő ügyeket. Őrültség volna olyan ügyeket felvetni a világszervezetben, amelyek megbonthatnák a nagyhatalmak egységét.

„Moszkvai kollégáim - mondta Sztálin - nem tudják elfelejteni, ami 1939-ben az orosz-finn háború idején történt. Akkor a britek és a franciák ellenünk használták fel a Népszövetséget, sikerült elszigetelniük a Szovjetuniót, majd kizárniuk a szövetségből, később pedig mozgósítást rendeltek el ellenünk, és keresztes hadjáratot hirdettek Oroszország ellen. Nem lehetne-e szavatolni, hogy az ilyesmi ne ismétlődhessék meg?" Eden rámutatott, hogy az amerikai javaslat ezt a lehetőséget kizárja. „Nem állíthatnánk még több akadályt?" - kérdezte Sztálin.

Megjegyeztem, hogy külön rendelkezés mondja ki a nagyhatalmak egyetértésének elvét. „Erről ma hallottunk először" - felelte Sztálin. Elismertem, hogy fennáll az egyik vagy a másik nagyhatalom, például a Britannia elleni hangulatkeltés veszélye, de erre csak azt mondhatom, hogy közben a szokásos diplomácia szerepe is fennmarad. Nem hinném, hogy az Elnök támadást kezdeményezne vagy támogatna Nagy-Britannia ellen, sőt biztos megítélésem szerint mindent megtesz majd, hogy az ilyesminek elejét vegye. Ugyanígy abban is biztos vagyok, hogy Sztálin marsall sem intéz majd támadást - természetesen szóbeli támadásról beszélek - anélkül, hogy előzőleg ne fordulna hozzánk, s ne próbálna meg baráti megállapodásra jutni velünk. „Ezzel egyetértek" - felelte Sztálin.

Roosevelt elnök kifejtette, hogy a jövőben természetesen lesznek nézeteltérések a nagyhatalmak között. Ezekről mindenki tudni fog, s a közgyűlés meg fogja vitatni őket. Nem bomlasztaná azonban az egységet, ha lehetővé tennénk, hogy a Biztonsági Tanács is megvitassa a nézeteltéréseket. Ellenkezőleg, így mutathatnánk meg, hogy

bízunk egymásban és abban a képességünkben, hogy megoldást találjunk az ilyen problémákra. Ezzel nemhogy meggyöngítenénk, inkább megszilárdítjuk majd egységünket. Sztálin azt felelte, hogy ez igaz, majd megígérte, hogy tanulmányozni fogja a tervezetet, és másnap folytatjuk a vitát.

Amikor másnap délután ismét összeültünk, Molotov elfogadta az új javaslatot. Kifejtette, hogy Dumbarton Oaksban az oroszok mindent megtettek, hogy a háború után is fennmaradjon a három hatalom egysége, s úgy vélték, hogy az értekezleten elfogadott tervezetek az országok nagyságától függetlenül szavatolják valamennyi nemzet együttműködését. Most pedig kielégítőnek találják az új szavazati eljárást s azt a rendelkezést, hogy a nagyhatalmak egyhangú szavazatára van szükség. Már csak egyetlenegy valami marad hátra. Tagjai legyenek-e a szovjet köztársaságok a világszervezetnek, s rendelkezzék-e mindegyik szavazati joggal a közgyűlésben? Erről már Dumbarton Oaksban is szó volt, most azonban valami mást készül kérni. A szovjet küldöttség azzal is beérné, ha a köztársaságok közül csupán három, nevezetesen Ukrajna, Belorusszia és Litvánia, de legalább kettő az alapító tagok között lenne. Csupa jelentős köztársaságról van szó, mindegyik nagy áldozatokat hozott a háborúban, ezt a három köztársaságot érte először támadás, és mindhárom súlyos veszteségeket szenvedett. A brit nemzetközösség dominiumai fokozatosan, türelmesen jutottak el a függetlenségig. Oroszország követendő példának tekinti ezt, ezért döntött úgy, hogy jócskán visszakozik eredeti javaslatától. „Mi teljesen egyetértünk az Elnöknek a szavazásról szóló javaslatával - mondta végül -, s azt kérjük, hogy köztársaságaink közül három, de legalább kettő a világszervezet alapító tagjai között legyen."

Szavait valamennyien nagy megkönnyebbüléssel fogadtuk, és Roosevelt elnök sietett is gratulálni Molotovnak. Az Elnök szerint most az a feladat várt ránk, hogy összehívjuk az Egyesült Nemzeteket. De kit hívjunk meg és hová? A Szovjetunió nagy tömegű lakossága különálló köztársaságokban tömörül; a brit birodalom népei nagy, egymástól független csoportokban, egymástól nagy távolságra élnek; az Egyesült Államok egyetlen egységet alkot, egyetlen külügyminisztere van, nincsenek gyarmatai. Vannak azután más országok is, például Brazília, amelyeknek területe kisebb, mint Oroszországé, de nagyobb, mint az Egyesült Államoké; végül pe-

dig van rengeteg igen kis állam is. Tarthatjuk-e magunkat ahhoz, hogy mindegyik egy-egy szavazattal rendelkezzék, vagy adjunk-e több szavazatot a közgyűlésben a nagyobb országoknak? Ő azt javasolja, hogy utaljuk ezt a kérdéscsoportot a három külügyminiszter elé.

Én is köszönetet mondtam Sztálinnak, amiért nagy elhatározással elfogadta az Elnöknek a szavazás rendjéről szóló tervezetét, s kijelentettem, hogy megállapodásunkat a világ valamennyi népe megkönnyebbüléssel és megelégedéssel fogadja majd. Molotov javaslatát is nagy előrelépésnek minősítettem. Igazat adtam Roosevelt elnöknek abban, hogy ami a szavazás rendjét illeti, az Egyesült Államok más helyzetben van, mint a brit birodalom. Nekünk ugyanis négy önkormányzattal rendelkező dóminiumunk van, s az elmúlt huszonöt évben mind a négy jelentős szerepet vitt abban a nemzetközi békeszervezetben, amely 1939-ben összeomlott. Mind a négy a békéért és a demokratikus haladásért fáradozott. Amikor az Egyesült Királyság 1939-ben hadat üzent Németországnak, mind a négy dominium fegyvert fogott, pedig tisztában voltak gyengeségükkel. Semmilyen eszközünk nem volt rá, hogy rákényszerítsük őket erre az elhatározásra. Szabadon, a maguk akaratából cselekedtek, s még a véleményüket sem igen kérhettük ki. Semmiképpen sem járulhatnánk tehát hozzá olyan rendszerhez, amely megfosztaná őket attól a szereptől, amelyet negyedszázadon át játszottak, s amelyre méltónak bizonyultak. Ezért csakis a legnagyobb rokonszenvvel fogadhatom a szovjet kormány javaslatait. Teljes szívemből együtt éreztem a hatalmas Oroszországgal, amely ezer sebből vérzett és mégis sorra verte le az ellene szegülő zsarnokokat. Megértem, hogy egy száznyolcvanmilliós ország kérdőn tekint a brit nemzetközösségre, amely alkotmányos rendszerénél fogva több szavazattal rendelkezik a közgyűlésben, s ezért örömmel hallottam, hogy Roosevelt elnök olyan választ adott Molotov úr kérésére, amely semmiképpen sem tekinthető visszautasításnak.

Rámutattam azonban, hogy nem léphetek túl hatáskörömön. Azt szeretném, ha időt kapnék rá, hogy Molotov úr javaslatait megtárgyaljam Eden úrral, s esetleg táviratot küldjek a kabinetnek, azt kérem tehát, ne kívánják tőlem, hogy még ma végleges választ adjak. Ezután abban állapodtunk meg, hogy külügyminisztereink elé utaljuk az ügyet. Roosevelt elnök azt javasolta továbbá, hogy az Egyesült Nemzetek márciusban tartsák meg a világszervezet alaku-

ló közgyűlését. Én kételyemnek adtam hangot, mondván, hogy akkor ér majd tetőpontjára a Németország elleni küzdelem, egyelőre azonban annyiban hagytam a dolgot.

[...]

A fennmaradó részletekről igen gyorsan megállapodtunk. Amikor február 8-án délután ismét találkoztunk, megegyeztünk benne, hogy a két szovjet köztársaság csatlakozhat az Egyesült Nemzetekhez, továbbá, hogy április 25-én, szerdán tartjuk a világszervezet első értekezletét. Csakis azokat az államokat hívjuk meg, amelyek március elsejéig hadat üzennek a közös ellenségnek, továbbá, amelyek már aláírták az Egyesült Nemzetek nyilatkozatát. Egyetértettem Sztálinnal abban, hogy eszerint olyan országokat is meghívunk, amelyek nem valami szépen szerepeltek a háborúban, s megvárták, hogy melyik fél kerül ki belőle győztesen, Németország leveréséhez azonban ez is segítség lehet.

Aznap valamennyien Sztálin vacsoravendégei voltunk a Juszupov-palotában. A beszédekről jegyzőkönyv készült, így tehát idézhetem őket. Többek között az alábbiakat mondottam:

Nem túlzás és nem szóvirág, ha azt mondom, hogy Sztálin marsall élete valamennyiünk reményeinek és szívének drága. A történelem sok győzőt ismert, de kevés volt köztük az államférfi, s legtöbbjük a háború utáni perpatvarban elvesztegette a győzelem gyümölcseit. Őszintén remélem, hogy a marsallt megtartja a sors a Szovjetunió népének és nekünk, hogy együtt haladjunk az elmúlt éveknél boldogabb kor felé. Nagyobb bizakodással és reménységgel járom a világ útjait egy olyan nagy férfiúhoz fűződő baráti és bensőséges viszony tudatában, akinek híre nemcsak egész Oroszországot, hanem az egész világot bejárta.

Sztálin igen hízelgő szavakkal válaszolt. Ezt mondta:

Hadd emeljem poharam a brit birodalom vezérére, a világ összes miniszterelnökei legbátrabbikára, akiben egyszerre testesül meg a politikai tapasztalat és a hadvezéri rátermettség, aki akkor, amikor már egész Európa kész volt leborulni Hitler előtt, kijelentette, hogy Nagy-Britannia egyedül, szövetségesek nélkül is helytáll és megküzd Németországgal. Még ha meglévő és reménybeli szövetsége-

sei magára hagynák is, mondotta, akkor is folytatni fogja a harcot. Olyan férfiú egészségére emelem poharam, amilyen száz évben egy ha születik, s aki bátran emelte magasba Nagy-Britannia zászlaját. Amit mondtam, őszinte érzéssel, tiszta szívvel és tudatosan mondtam.

Ekkor komolyabb hangot ütöttem meg:

El kell mondanom, hogy mióta ez a háború tart, soha nem éreztem oly súlyosnak felelősségemet, még a legsötétebb órákban sem, mint most, mint a mostani értekezlet alatt. Most azonban a marsall által felsorolt okokból már tudjuk, hogy a hegygerincre értünk, s akadálytalan kilátásunk nyílik az elébünk terülő nyílt vidékre. Ne becsüljük le nehézségeinket. Megesett már a múltban, hogy olyan nemzetek, amelyek fegyvertársak voltak a harcban, öt-tíz évvel a háború után elszakadtak egymástól. A dolgozó milliók emiatt ördögi örvénybe kerültek, ismét a mélybe zuhantak, s aztán nagy áldozatok árán emelkedtek fel újra. Nekünk ezúttal megvan a lehetőségünk rá, hogy elkerüljük az előző nemzedékek hibáit; hogy szilárd békét teremtsünk. Az emberek békés és boldog életért kiáltanak. Egyesülhetnek-e ismét a családok? Hazatérnek-e a harcosok? Újjáépülnek-e a romba dőlt otthonok? Viszontláthatja-e otthonát a munkásember? Dicső dolog a haza védelme, miránk azonban még nagyobb győzelmek várnak. Valóra válthatjuk a szegény ember álmát: hogy békében éljen, s legyőzhetetlen erőnk megóvja az agressziótól és a gonosztól. Minden reményemet az Egyesült Államok kiváló elnökébe és Sztálin marsallba vetem. Abba, hogy bennük a béke bajnokaira lelünk, s miután eltiporják az ellenséget, új harcra vezetnek bennünket: a szegénység, a zűrzavar, a káosz, az elnyomás ellen. Ebben reménykedem, s Anglia nevében elmondhatom, hogy ebben a munkában nem fogunk hátul kullogni. Lankadatlanul támogatjuk majd az Önök erőfeszítéseit. A marsall a jövőről beszélt. Ez mindennél fontosabb. Máskülönben hasztalannak, gyalázatnak bizonyulna az óceánnyi kiontott vér. Ürítsük poharunkat a győzelmes béke szétáradó napsugarára.

Sztálin válaszbeszéde következett. Sohasem hittem volna, hogy ilyen bőbeszédű tud lenni.

Az öregkor szól belőlem, azért is beszélek annyit. De azt szeretném, ha a szövetségünkre innánk; arra, hogy ne veszítse el bensőséges jellegét, s továbbra is a nézetek szabad kifejtése legyen rá jellemző. A diplomácia történetében nem tudok még egy ilyen szoros nagyhatalmi szövetségről, amelyben a szövetségesek ilyen nyíltan juttathatták volna kifejezésre véleményüket. Tudom, bizonyos körök naivnak ítélik majd ezt a megjegyzést.
Egy szövetségben az a jó, ha a szövetségesek nem csapják be egymást. Ez naivitás talán? Tapasztalt diplomaták talán azt mondják: „Miért ne csapnám be szövetségesemet?" Én azonban, afféle naiv ember módjára, úgy tartom, az a legjobb, ha nem csapom be szövetségesemet, még akkor sem, ha ostoba. Szövetségünk talán azért olyan szilárd, mert nem csapjuk be egymást; vagy inkább azért, mert nem olyan könnyű becsapnunk egymást? Ürítsük poharunkat háromhatalmi szövetségünk szilárdságára! Legyen erős és tartós; mi pedig legyünk egymáshoz a lehető legszintébbek!

Később pedig:

Azokra a férfiakra, akiknek munkáját csak a háború idején övezi elismerés, s akiknek érdemeit a háború után oly hamar elfelejtik. Amíg a háború tart, ezeket a férfiakat nemcsak a maguk nemének, hanem a hölgyekének kegye és tisztelete is övezi. A háború után viszont tekintélyük hanyatlásnak indul, s a hölgyek hátat fordítanak nekik.
A katonai vezetőkre ürítem poharam.

Nem ringatta magát illúziókban az előttünk álló nehézségeket illetően:

Az elmúlt napok változást hoztak az európai történelemben, gyökeres változást. Háború idején jó dolog, ha a legfőbb hatalmak szövetségben állnak egymással. E szövetség nélkül lehetetlen volna megnyerniük a háborút. A közös ellenség elleni szövetség azonban világos és érthető dolog. Sokkal bonyolultabb ennél az a háború utáni szövetség, amelynek célja, hogy megőrizze a tartós bé-

két és a győzelem gyümölcseit. Jó dolog volt, hogy együtt harcoltunk, de nem is volt oly nagyon nehéz; másfelől viszont az elmúlt napokban betetőztük a Dumbarton Oaksban végzett munkát, s nagy vívmány, hogy megalapoztuk a biztonság megszervezését és a béke megszilárdítását. Fordulópont ez.
Emelem poharam Dumbarton Oaks sikeres végkifejletére, s arra, hogy a küzdelem megpróbáltatásai közepette létrejött szövetségünk a háború után megszilárduljon és fennmaradjon, hogy országaink ne csupán a saját ügyeikkel törődjenek, hanem gondoljanak arra is, hogy ott van a közös ügy is, és békeidőben ugyanolyan lelkesedéssel védelmezzék az egység ügyét, mint ahogy védelmezték a háború idején.

[...] Miközben ilyen szívélyes hangulatban ültük körül a vacsoraasztalt, Sztálin a múltra fordította a szót. Feljegyzéseink megőrizték néhány megjegyzését.

A finn háború a következőképpen kezdődött. A finn határ mintegy húsz kilométerre húzódott Leningrádtól [gyakran Pétervárnak mondta]. Az oroszok azt kérték a finnektől, hogy harminc kilométerrel hátrébb vonják meg a határt, s cserében északon területi engedményeket ajánlottak. A finnek elutasították a javaslatot. Ekkor a finnek rálőttek néhány orosz határőrre, és többet meg is öltek közülük. A határőrség panaszt tett a Vörös Hadseregnél, az pedig tüzet nyitott a finnekre. A helyiek utasítást kértek Moszkvától. A parancs úgy szólt, hogy viszonozzák a tüzet. Az egyik dolog követte a másikat, s már ki is tört a háború. Oroszország nem akart háborút Finnországgal.
Ha a britek és a franciák 1939-ben olyan emberekből álló küldöttséget menesztettek volna Moszkvába, akik csakugyan megállapodást akartak Oroszországgal, a szovjet kormány nem írta volna alá a Ribbentroppal kötött szerződést.
1939-ben Ribbentrop azt mondta az oroszoknak, hogy a britek és az amerikaiak csak kalmárok, és sohasem fognak harcolni.
Ha mi, a három nagyhatalom most összetartunk, nincs az az erő, amely árthatna nekünk!

Lengyelországról a jaltai értekezlet nyolc plenáris ülésén nem kevesebb, mint hét alkalommal esett szó, s a brit jegyzőkönyv majdnem tizennyolcezer szóban rögzíti azokat a megbeszéléseket, amelyeket e tárgyban Sztálin, Roosevelt és jómagam folytattunk. A külön találkozóikon ugyancsak feszült és alapos vitákat folytató külügyminiszterek és munkatársaik segítségével végül olyan nyilatkozatot dolgoztunk ki, amely biztató ígéret volt a világnak, és egyszersmind jelezte, hogy egyezségre jutottunk a teendőkről. E fájdalmas történetnek mindmáig nincs vége, a tények csak részben ismeretesek, az itt olvasható feljegyzések azonban talán hozzásegítik az olvasót, hogy igazságosan ítélje meg, milyen erőfeszítéseket tettünk a háború idején tartott utolsó előtti értekezletünkön. [...]

A február 6-i ülésen Roosevelt azzal nyitotta meg a vitát, hogy amerikai lévén csak távoli képet tud alkotni magának a lengyel helyzetről. Az Egyesült Államokban öt-hatmillió lengyel él, többnyire még a szüleik hagyták el Lengyelországot, s többségük helyesli, hogy a Curzon-vonal legyen a határ. Tudják, hogy Kelet-Lengyelországról le kell mondaniuk. Szeretnék megkapni Kelet-Poroszországot és Németország egy részét, vagy valami más kárpótlásra tartanak igényt. Mint ő maga Teheránban is elmondotta, megkönnyítené a dolgát, ha a szovjet kormány valamilyen engedményt tenne, például Lwów és némelyik olajlelőhely esetében, mert így kárpótlást adhatna Königsbergért. A legfontosabb azonban, hogy állandó lengyel kormány jöjjön létre. Az Egyesült Államokban a közvélemény általában ellenzi a lublini kormány elismerését, mert ez Lengyelországnak és a lengyel lakosságnak csak csekély részét képviseli. Az amerikaiak nemzeti egységkormányt követelnek, amely talán az öt legnagyobb politikai párt képviselőiből állhatna.

Mint mondta, ő a londoni és a lublini kormány egyetlen tagját sem ismeri. Mikołajczyk mély benyomást tett rá, amikor Washingtonban járt, s az az érzése, hogy a volt miniszterelnök becsületes ember. Azt szeretné tehát, ha olyan lengyel kormány jönne létre, amely a lakosság többségét képviseli, és számíthatna a lengyelek nagy többségének támogatására, még akkor is, ha csak átmeneti időre szólna a megbízatása. Létrehozásának számos módja lehetne, például kezdetben szűk körű elnöki tanács jöhetne létre az ügyek

vitelére, s ez aztán kinevezhetne egy többé-kevésbé állandó kormányt.

Ekkor közöltem, hogy kötelességemnek tartom előterjeszteni Őfelsége kormányának álláspontját. A parlamentben és a nyilvánosság előtt több ízben hangot adtam annak az eltökélt szándékomnak, hogy támogatom a Szovjetuniónak a Curzon-vonalra vonatkozó követelését, éspedig úgy, ahogy ezt a határvonalat a szovjet kormány értelmezi. Eszerint Lwów a Szovjetunióhoz tartozna. Emiatt sok bírálat ért a parlamentben (a külügyminisztert nem különben), valamint a Konzervatív Pártban. Mindig is úgy láttam azonban, hogy mivel Oroszország oly sok gyötrelmet állt ki a németek ellen vívott védelmi harcaiban, s oly nagy haditettek eredményeképpen visszaverte a németeket és felszabadította Lengyelországot, igénye immár nem az erőre, hanem a jogra épül. Ha azonban nagylelkű gesztusra szánná el magát egy nála jóval gyengébb hatalommal szemben, s olyasféle területi engedményeket tenne, mint amilyeneket az Elnök javasolt, csodálattal tekintenénk rá és üdvözölnénk az eljárását.

A határkérdés részleteinél sokkal fontosabb azonban, hogy erős, szabad és független Lengyelország jöjjön létre. Azt szeretném, mondtam, ha a lengyelek szabadon élhetnének hazájukban, s a maguk módján élhetnék a maguk életét. Sztálin marsall is emellett foglalt állást kezdettől fogva a legnagyobb határozottsággal, s mert bízom a Lengyelország szuverenitásáról, függetlenségéről és szabadságáról szóló nyilatkozataiban, azért minősítem másodrendűnek a határkérdést. A brit nép és a nemzetközösség szívén viseli ezeket az elveket. Hiszen azért léptünk hadba Németország ellen, hogy Lengyelország szabad és szuverén állam legyen. Mindenki tudja, milyen iszonyú kockázatot vállaltunk, amikor 1939-ben hadba léptünk, holott korántsem volt elegendő fegyveres erőnk. Kis híján az életünkbe került, nemcsak mint birodalomnak, hanem mint nemzetnek is. Nagy-Britanniát semmiféle anyagi érdek nem fűzi Lengyelországhoz. Egyedül a becsület diktálta, hogy kardot rántsunk, s Lengyelország segítségére siessünk Hitler brutális támadásával szemben, soha nem fogadhatunk el tehát olyan rendezést, amely megnyirbálja Lengyelország szabadságát, függetlenségét és szuverenitását. Lengyelország legyen gazda a maga portáján és úr a maga földjén. Nem engedhető meg azonban, hogy a függetlenség örvén akár Lengyelország, akár egy lengyel csoport, netán Németország-

gal is összejátszva, ellenséges terveket szőjön Oroszországgal szemben; de hiszen a létrehozandó világszervezet bizonyosan sohasem tűrne el ilyesmit, s azt sem hagyná, hogy Szovjet-Oroszországnak egyedül kelljen leszámolnia az ilyen kísérletekkel.

Pillanatnyilag Lengyelországnak két kormánya van, és mi eltérően ítélünk róluk. Jómagam a jelenlegi londoni lengyel kormány egyetlen tagjával sem találkoztam. Elismerjük őket, de nem keressük társaságukat. Mikołajczyk, Romer és Grabski viszont józan és becsületes férfiak, s velük mindmáig nem hivatalos, de baráti és szoros kapcsolatot tartunk. A három nagyhatalmat méltán bírálnák, ha megengedné, hogy az egymással vetélkedő két kormány szemmel látható ellentétet szítson közöttük, amikor oly nagy feladatok várnak rájuk, és oly sok közös remény él bennük. Addig is, amíg nem lehet teljes körű és szabad választásokat tartani, nem hozhatnánk-e létre olyan kormányt vagy közigazgatási testületet Lengyelországban, amelyet mindenki elismerhetne? Ez a kormány aztán előkészíthetné azt a szabad szavazást, amelynek keretében a lengyelek jövendő alkotmányukról és kormányukról dönthetnének. Ha ez sikerülne, nagy lépéssel jutnánk közelebb Közép-Európa békéjéhez és felvirágzásához. Ami pedig a németeket győzedelmesen üldöző orosz hadsereg utánpótlási vonalainak biztonságát illeti, biztos vagyok benne, hogy képesek leszünk gondoskodni róla.

Rövid szünet után Sztálin beszélt. Ő megérti, mondta, hogy a brit kormány becsületbeli ügynek tekinti Lengyelország jövőjét, Oroszország szempontjából azonban egyszerre forog kockán a becsület és a biztonság: a becsület azért, mert Oroszországnak a múltban számos konfliktusa volt a lengyelekkel, s a szovjet kormány szeretné kiküszöbölni az ilyen konfliktusok okait; a biztonság pedig nemcsak azért, mert Lengyelország határos Oroszországgal, hanem azért is, mert a történelem tanúsága szerint Oroszország ellenségei mindig Lengyelországon át indítottak támadást. Az elmúlt harminc év alatt a németek két ízben is Lengyelországon át támadták meg Oroszországot. És azért tehették, mert Lengyelország gyönge volt. Oroszország szilárd és erős Lengyelországot akar, olyant, amely a maga erejéből is képes elzárni az Oroszországba vezető utat. Erre Oroszország kívülről nem képes. Ez az út csakis Lengyelországból zárható el, s Lengyelországnak éppen ezért kell szabadnak, függetlennek és erősnek lennie. A szovjet államnak élet és halál kérdése

ez. Politikája egészen más, mint a cári kormányé volt. A cárok el akarták nyomni és be akarták olvasztani Lengyelországot. Szovjet-Oroszország politikája viszont a barátságra épül, mégpedig a független Lengyelországgal való barátságra. Ez a szovjet magatartás alapja; a Szovjetunió független, szabad és erős Lengyelországot akar.

Ezek után néhány olyan részletre tért ki, amelyeket Roosevelt elnök és én hoztunk szóba. Az Elnök, mondta Sztálin, azt javasolta, hogy valamelyest igazítsuk ki a Curzon-vonalat: Lwówot esetleg néhány más körzettel együtt Lengyelország kapja meg, én pedig azzal érveltem, hogy ez nagylelkű gesztus volna. Csakhogy a Curzon-vonalat nem az oroszok találták ki. Curzon, Clemenceau és az Egyesült Államok képviselői vonták meg azon az 1919-ben tartott értekezleten, amelyre Oroszországot meg sem hívták. A Curzon-vonalat Oroszország akarata ellenére fogadták el néprajzi adatok alapján. Lenin ellenezte. Nem akarta, hogy Białystok és környéke Lengyelországhoz tartozzék. Az oroszok már visszakoztak Lenin álláspontjától, most pedig egyesek azt akarják, hogy Oroszország még kevesebbet kapjon, mint amennyit Curzon és Clemenceau szánt neki. Ez szégyenletes volna. A Moszkvába látogató ukránok azt mondanák, hogy Sztálin és Molotov kevésbé megbízható védelmezői Oroszországnak, mint Curzon és Clemenceau volt. Akkor már jobb, ha a háború valamelyest tovább tart, s Lengyelországot Németország rovására kárpótoljuk, még ha ez nagy véráldozatot követel is Oroszországtól. Amikor októberben Mikołajczyk Oroszországban járt, megkérdezte, hol húzódnék az a nyugati lengyel határ, amely Oroszország elismerésére számíthatna, s a legnagyobb örömmel hallotta, hogy Oroszország szerint Lengyelország területének a Neisse folyóig kellene terjednie. Csakhogy, mondta Sztálin, két ilyen nevű folyó van, az egyik Boroszló[1] közelében, a másik nyugatabbra; ő a nyugati Neissére gondol, s arra kéri az értekezlet résztvevőit, hogy támogassák ezt a javaslatát.

Ezek után rámutatott, hogy csak akkor hozhatunk létre lengyel kormányt, ha maguk a lengyelek is hajlandók rá. Mikołajczyk és Grabski az én moszkvai látogatásom idején a szovjet fővárosban járt. Találkoztak a lublini kormánnyal, néhány dologban meg is egyeztek, s Mikołajczyk azzal utazott vissza Londonba, hogy csak-

[1] Németül: Breslau; lengyelül: Wroclaw.

hamar visszatér. Azonban a kollégái leváltották, pusztán azért, mert pártolta a lublini kormánnyal való megegyezést. A londoni lengyel kormány hallani sem akart a lublini lengyel kormányról, s banditák és bűnözők összeesküvésének minősítette. A lublini kormány sem maradt a londoniak adósa, s immár igen nehéz volna változtatni a dolgok állásán.

A lublini kormány, vagy ahogy immár helyesebb volna nevezni, a varsói kormány, hallani sem akar a londoni kormányról. Vezetői közölték Sztálinnal, hogy Żeligowski tábornokot és Grabskit elfogadnák, arról azonban szó sem lehet, hogy Mikołajczyk legyen a miniszterelnök. „Ha akarják, tárgyaljanak velük - mondta Sztálin. - Elintézem, hogy ide jöjjenek, s vagy itt, vagy Moszkvában találkozzanak Önökkel. De ők is vannak olyan demokraták, mint de Gaulle, továbbá képesek rá, hogy fenntartsák a békét Lengyelországban, elejét vegyék a polgárháborúnak és a Vörös Hadsereg elleni támadásoknak." A londoni kormány viszont nem képes erre. Emberei 217 orosz katonát megöltek; összeköttetésben állnak a lengyel földalatti ellenállással, és raktárakat támadtak meg, hogy fegyverhez jussanak. Nem jelentik be és engedély nélkül működtetik rádióállomásaikat. A lublini kormány emberei jó szolgálatot tettek, a londoni kormány emberei pedig rengeteg kárt okoztak. A Vörös Hadseregnek létérdeke, hogy biztonságban tudja hátországát, s katonaember lévén ő maga is csak azt a kormányt hajlandó támogatni, amely ezt szavatolja.

[...]

Aznap este az Elnök levelet írt Sztálinnak. A levél szövegét előzőleg velünk is megvitatta, s mi módosításokat fűztünk hozzá. Az üzenet azt sürgette, hogy a lublini kormány két tagja, továbbá két londoni vagy hazai lengyel jöjjön el az értekezletre, és a mi jelenlétünkben próbáljon megegyezni egy olyan ideiglenes kormány megalakításában, amelyet valamennyien elismerhetnénk, s amely, mihelyt lehetséges, szabad választásokat írna ki. Helyeseltem ezt a megoldást, s a február 7-i újabb ülésen az Elnök mellé álltam. Roosevelt ezúttal is kifejtette, mi aggasztja. A határkérdés is fontos, mondta, de nekünk mindenekelőtt az a dolgunk, hogy segítsünk a lengyeleknek egységes ideiglenes kormányt létrehozni, vagy akár magunk hozzuk létre, amíg ők nem képesek szabad választások alapján önálló kormányt alakítani. „Tennünk kéne valamit - mondta -, ami friss fuvallatként szétfújja a lengyel kérdést övező

homályt." Ezután megkérdezte Sztálint, kíván-e hozzátenni valamit ahhoz, amit az előző napon mondott.

Válaszában Sztálin azt mondta, hogy csak mintegy másfél órával előbb kapta meg az Elnök levelét, s máris intézkedett, hogy keressék meg Bierutot és Morawskit, hogy telefonon beszélhessen velük. Éppen most értesült róla, hogy az egyik Krakkóban, a másik Łódźban van, s megígérte, hogy megkérdi tőlük, miként lehetne felkutatni az ellenzék képviselőit, mert ő maga nem tudja a címüket. Arra az esetre, ha nem tudnának idejében az értekezlet színhelyére érkezni, Molotov kidolgozott néhány javaslatot, amelyek némileg egybecsengenek az Elnök indítványaival.

Azzal Molotov vette át a szót, és az alábbi szöveget olvasta fel:

1/ Megállapodás jött létre arról, hogy Lengyelország keleti határa a Curzon-vonal legyen, s ezt egyes körzetekben öt-tíz kilométerrel Lengyelország javára igazítsák ki.
2/ Az a döntés született, hogy Lengyelország nyugati határa (a jövőben Lengyelországhoz tartozó) Stettintől[1] *délre az Odera és a nyugati Neisse folyó mentén húzódjon.*
3/ Kívánatos, hogy az ideiglenes lengyel kormány a lengyel emigráns körök néhány demokratikus vezetőjével egészüljön ki.
4/ Kívánatos, hogy a szövetséges kormányok ismerjék el a kibővített ideiglenes lengyel kormányt.
5/ Kívánatos, hogy a 3. bekezdés értelmében kibővített ideiglenes lengyel kormány a lehető leghamarabb az urnákhoz szólítsa Lengyelország lakosságát, s így általános szavazás alapján létrejöhessenek a lengyel kormány állandó testületei.
6/ Molotov úr, Harriman úr és Sir A. Clark Kerr kapjanak megbízást, hogy megvitassák az ideiglenes lengyel kormány kibővítésének kérdését, majd javaslatokat terjesszenek a három szövetséges kormány elé.

Roosevelt elnök szemlátomást biztatónak ítélte meg a javaslatot, s kijelentette, hogy határozottan előbbre jutottunk, szeretné azonban megvitatni a dolgot Stettiniusszal. [...]

Másnap kora reggel az alábbi táviratot küldtem Attlee miniszterelnök-helyettesnek:

[1] Ma: Szczecin (Lengyelország).

A miniszterelnök Attlee úrnak *1945. febr. 8.*

... Tegnap este az Elnök hatásos levelet küldött Sztálinnak. Előzőleg velünk is megvitatta, majd módosításokat fűztünk hozzá. Azt javasolta benne, hogy a mai lublini kormány helyett a külföldi és a hazai lengyelek képviselőinek részvételével új össznemzeti lengyel kormány alakuljon. Ma, szerdán az oroszok öt vagy hat bekezdésből álló választ terjesztettek elő. Elvben egyetlen nagy kérdéssel kapcsolatban sem tettek ellenvetést. Holnapig haladékot kértünk. Az eredeti szovjet javaslattal együtt alább táviratilag mellékeljük a külügyminiszter ellenjavaslat-tervezetét.

Az ügyet korántsem oldottuk meg. Úgy tervezzük, hogy keményen megküzdünk egy olyan lengyel kormányért, amelyet az Egyesült Államokkal együtt elismerhetünk, s amelyhez megszerezhetjük valamennyi egyesült nemzet elismerését. Cserében megköveteljük, hogy az a lengyel szárny, amellyel ma kapcsolatban állunk, kiváltképpen Mikołajczyk, Grabski és Romer, továbbá számos, ma is Lengyelországban tartózkodó lengyel, Witos, Sapieha stb., akiket az amerikaiak soroltak fel, valódi és tényleges képviseletet kapjanak. Ha úgy intézhető a dolog, hogy közülük nyolc-tíz bekerül a lublini kormányba, akkor előnyös volna nyomban elismernünk ezt a kormányt. Nagykövetet és képviseleteket küldhetnénk Lengyelországba, s legalább valamelyest képet alkothatnánk magunknak végre arról, hogy mi történik ott, továbbá, hogy vajon megteremthetők-e annak a szabad, tisztességes és minden korlátozástól mentes választásnak a feltételei, amely nélkül nem tölthető meg élettel semmilyen lengyel kormány. Reméljük, hogy ezen a nehéz terepen teljes cselekvési és mozgási szabadságot kapunk Önöktől.

Ezután következett a szovjet javaslat, majd így folytattam:

A Lengyelországra vonatkozó (angol-amerikai) módosított javaslat szövege:

1/ Megállapodtak, hogy Lengyelország keleti határa a Curzon-vonal legyen, s ezt egyes szakaszokon öt-nyolc kilométerrel Lengyelország javára igazítsák ki.

2/ Úgy döntöttek, hogy Lengyelország területe nyugaton magában foglalja Danzig[1] *szabad várost, továbbá Kelet-Poroszország Kö-*

[1] Ma: Gdańsk (Lengyelország).

nigsbergtől[1] *nyugatra és délre eső részét, a sziléziai Oppeln*[2] *közigazgatási körzetét és azokat az Oderától keletre fekvő területeket, amelyekre Lengyelország igényt tart. Megegyeztek, hogy a megjelölt körzetekből a németeket Németországba, a Németországban élő valamennyi lengyelt pedig kívánságára Lengyelországba kell telepíteni.*

3/ Tekintettel arra, hogy a Szovjetunió hadserege nemrégiben felszabadította Nyugat-Lengyelországot, kívánatosnak ítélték, hogy a lakosság egészét képviselő ideiglenes lengyel kormány jöjjön létre, amelyben valamennyi lengyelországi demokratikus és antifasiszta erő képviselteti magát, s amelyben a külföldi lengyelek demokratikus vezetői is részt vesznek. Ezt a kormányt úgy kell összeállítani, hogy mindhárom szövetséges kormány elismerhesse.

4/ Megállapodtak, hogy ennek az ideiglenes kormánynak a létrehozása elsősorban a lengyel nép feladata, s amíg szabad választást nem lehet tartani, a befolyásos lengyel vezetők üljenek össze, s vitassák meg az ideiglenes kormány összetételét. Molotov úr, Harriman úr és Sir Archibald Clark Kerr azt a megbízatást kapta, hogy lépjen kapcsolatba ezekkel a vezetőkkel és javaslataikat terjessze a szövetséges kormányok elé.

5/ Kívánatosnak minősítették, hogy az így létrehozott ideiglenes lengyel kormány a lehető leghamarabb szabad és minden korlátozástól mentes választást tartson az általános választójog és titkos szavazás alapján, és ebben valamennyi demokratikus pártnak joga legyen részt venni és jelölteket állítani, hogy olyan kormány jöhessen létre, amely híven képviseli a lengyel nép akaratát.

Amikor február 8-án ismét összeültünk, Roosevelt elnök felolvasta a Molotov tervezetére épülő módosított javaslatait. „Nem emelünk kifogást az ellen a szovjet javaslat ellen – mondotta –, hogy Lengyelország keleti határa a Curzon-vonal legyen, s ezt néhány szakaszon öt-nyolc kilométerrel Lengyelország javára igazítsuk ki." Ebben legalább egyetérthettünk, s jóllehet felkértem az oroszokat, hogy tegyenek kisebb engedményeket, jobbnak látszott, ha nem szaporítjuk amúgy is éppen elég súlyos nehézségeinket. A nyugati határvonallal kapcsolatban az Elnök igen határozottan és félre-

[1] Ma: Kalinyingrád (SZU).
[2] Ma: Opole (Lengyelország).

érthetetlenül fejezte ki magát. Egyetértett azzal, hogy Lengyelország Németország rovására kapjon kárpótlást: „Kapja meg többek között Kelet-Poroszországnak a Königsberg vonalától délre eső részét, Felső-Sziléziát, továbbá az Odera vonaláig terjedő területeket, de - folytatta - *nemigen látszik jogosnak, hogy ez egészen a nyugati Neisséig terjedjen.*"[1] Magam is mindig így gondoltam, s amikor öt hónappal később Potsdamban ismét találkoztunk, igen határozottan képviseltem ezt az álláspontot.

Fennmaradt még az a kérdés, hogy hogyan jöhetne létre olyan lengyel kormány, amelyet valamennyien elismerhetnénk, és amelyet elfogadna a lengyel nép is. Roosevelt elnök azt javasolta, hogy a Moszkvába utazó három lengyel vezető alakítson elnöki bizottságot, majd varsói, londoni és lengyelországi képviselőkből hozzon létre ideiglenes kormányt, végül pedig mihamarabb írjon ki szabad választást.

Rövid szünet után Molotov a javaslat ellen emelt szót. Ma, mint mondta, a lublini kormány áll a lengyel nép élén. A lakosság többsége lelkesen üdvözölte, s immár nagy a tekintélye. Ugyanez korántsem mondható el a londoniakról. Ha megpróbálnánk új kormányt létrehozni, a lengyelek maguk sosem volnának képesek egyetértésre jutni, ezért jobb volna, ha a meglévő kormányt bővítenénk ki. Amúgy is csak ideiglenes intézményről van szó, hiszen valamennyi javaslatunknak egy a célja: hogy mihelyt lehetséges, szabad választást tartsunk Lengyelországban. Hogy miként bővítsük ki a kormányt, azt a legjobban a moszkvai amerikai és brit nagykövet, valamint ő vitathatná meg. Közölte, hogy nagyon szeretné, ha egyezségre jutnánk, s elfogadja az Elnöknek azt a javaslatát, hogy a február 6-án kelt levelében említett öt ember közül kettőt bevegyünk a kormányba. Előfordulhat persze, mondta, hogy a lublini kormány nem lesz hajlandó némelyikükkel tárgyalni, így például Mikołajczykkal, ha azonban a lubliniak három képviselőt küldenének, további kettő pedig a Roosevelt elnök által javasoltak közül kerülne ki, akkor nyomban megkezdődhetne a tárgyalás.

„És az elnöki bizottság?" - kérdezte Roosevelt. „Inkább mondjunk le róla - felelte Molotov. - Különben egy testület helyett kettővel bajlódhatunk." „Értekezletünk sikere ezen a kérdésen múlik - mondtam. - Az egész világ a lengyel kérdés rendezésére vár, s ha

[1] A szerző kiemelése.

úgy válunk el egymástól, hogy továbbra is más-más lengyel kormányt ismerünk el, az egész világnak bizonyságot adunk róla, hogy alapvető nézeteltérések vannak közöttünk. Ennek rendkívül sajnálatos következményei lesznek, s ezzel ráütjük találkozónkra a kudarc pecsétjét. Másfelől viszont természetesen egymástól eltérően ítéljük meg az alapvető lengyelországi tényeket, legalábbis némelyiket. Brit értesülések szerint a lublini kormány nem számíthat a lengyel nép nagy többségének támogatására, s megítélésünk szerint aligha fogadják el külföldön a lengyel lakosság képviselőjének. Ha az értekezlet egyszerűen félresöpri az útból a londoni kormányt, és teljes súlyával a lublini kormány mellé áll, az világszerte felháborodást kelt. Nem nehéz kiszámítani, hogy a külföldi lengyelek úgyszólván egyöntetűen tiltakozni fognak. Parancsnokságunk alatt százötvenezer fős lengyel hadsereg harcol, soraiban vannak mindazok a lengyelek, akik külföldről csatasorba tudtak állni. Ez a hadsereg a múltban is, ma is igen bátran küzd. Nem hinném, hogy a legcsekélyebb mértékben is megbékélnének a lublini kormánnyal; bizonyára árulásnak tekintenék, ha Nagy-Britannia megvonná az elismerést attól a kormánytól, amelyet a háború kezdete óta folyamatosan elismert."

„Mint Sztálin marsall és Molotov úr nagyon jól tudja – folytattam –, jómagam nem értek egyet a londoni kormány magatartásával, amely ostobaságok halmaza volt. A legsúlyosabb bírálatnak tennénk azonban ki magunkat, ha a hivatalosan eddig elismert kormányról erre az új kormányra ruháznánk át elismerésünket. Az a vád érne bennünket, hogy Őfelsége kormánya a keleti határ dolgában minden fenntartás nélkül beadta a derekát [és csakugyan beadta], továbbá magáévá tette a szovjet álláspontot és bajnokává szegődött. Azzal is megvádolnának bennünket, hogy egyszerűen szakítottunk Lengyelország öt éven át elismert törvényes kormányával, valamint, hogy nem is tudjuk, mi történik valójában Lengyelországban. Az országba nem tehetjük be a lábunkat. Nem nézhetünk körül, nem hallgathatjuk meg a helybeliek véleményét. Az a vád érne bennünket, hogy csakis azt tekinthetjük a lengyel nép véleményének, amit a lublini kormány annak nyilvánít, s Őfelsége kormányát azzal vádolnák a parlamentben, hogy egyszerűen cserbenhagyta Lengyelország ügyét. Az ebből következő viták rendkívül fájdalmas és kínos következményekkel járnának a szövetségesek

egységére nézve még akkor is, ha Molotov barátom javaslatait elfogadhatnánk."

„Azt hiszem – folytattam –, hogy ezek a javaslatok nem elég körültekintőek. Ha mi lemondunk a londoni lengyel kormányról, akkor mindkét félnek nagyjából azonos feltételekkel kellene elölről kezdenie mindent. Őfelsége kormánya csak akkor vonhatja meg elismerését a londoni kormánytól, s akkor ruházhatja rá az elismerést egy másik kormányra, ha előbb meggyőződik róla, hogy ez utóbbi csakugyan a lengyel nemzetet képviseli. Elismerem, hogy ez egyoldalú szempont, de hát nem ismerjük pontosan a tényeket. Nézeteltéréseink természetesen egytől egyig megszűnnek, ha Lengyelországban szabad és korlátozástól mentes országos választást tartanak az általános választójog, a titkos szavazás és a szabad jelölés alapján. Ha ez megtörténik, Őfelsége kormánya üdvözölni fogja az így létrejövő kormányt, s nem lesz többé tekintettel a londoni lengyel kormányra. Nekünk csak az okoz nagy gondot, hogy mi történjék a választásig hátralévő időben."

Molotov úgy vélte, hogy a moszkvai tárgyalások talán hasznos eredménnyel fognak járni. A lengyelek maguk is hallatni akarják majd szavukat, s részvételük nélkül igen nehéz intézkedni ebben az ügyben. Ebben egyetértettem vele, hozzáfűztem azonban, hogy az értekezlet résztvevőinek mindenképpen valamiféle egyetértésre kell jutniuk, mielőtt elválnának egymástól, s ez olyan fontos, hogy valamennyiünknek nagy türelemmel kell fáradoznunk érte. Az Elnök támogatta álláspontomat. Azt mondta, hogy az amerikaiak arra törekszenek, hogy Lengyelországban mihamarabb országos választást tartsanak. Csak az a kérdés, hogy addig miképp kormányozzák az országot; ő azt reméli, hogy még az év vége előtt meg lehet tartani a választást. Más szóval a probléma csak korlátozott ideig áll fenn.

Ezután Sztálin azt a panaszomat hozta szóba, hogy nem kapok tájékoztatást, és arra sincs módom, hogy értesüléseket szerezzek. „Vannak azért bizonyos értesüléseim" – szóltam közbe. „Nem vágnak egybe az enyéimmel" – felelte Sztálin, majd hosszú beszédbe fogott, s ebben igyekezett meggyőzni bennünket, hogy a lublini kormány, kiváltképpen pedig Bierut, Osóbka-Morawski és Żymierski tábornok csakugyan igen népszerű. A német megszállás idején nem hagyták el az országot, mindvégig Varsóban éltek és a földalatti mozgalomból emelkedtek ki. Ez nagy hatást tett a len-

gyelekre, s ne feledjük, milyen különös az esze járása azoknak, akik átélték a német megszállást. Rokonszenvükkel tüntetik ki mindazokat, akik a nehéz időkben nem hagyták el az országot, márpedig az említett három embert ilyennek tekintik. Ő maga nem hiszi, hogy lángelmék volnának. Nagyon is lehetséges, hogy a londoni kormány tagjai között okosabb emberek is akadnak, Lengyelországban azonban nem népszerűek, mert senki sem látta őket, amikor a lakosság Hitler megszállása alatt szenvedett. Lehet, hogy ez gyermeteg érzés, mindenesetre valóságos.

Lengyelországban, mint Sztálin mondta, nagy esemény volt, hogy a szovjet csapatok felszabadították az országot: ezzel minden megváltozott. Közismert, hogy korábban a lengyelek nem szerették az oroszokat, mert Oroszország három ízben is részt vett Lengyelország felosztásában. A szovjet csapatok előretörésével és Lengyelország felszabadulásával azonban a lengyelek érzései nagyot változtak. A régi neheztelésnek nyoma sincs már, az oroszok iránti jóindulat, sőt lelkesedés lépett a helyébe. Ennél mi sem természetesebb. A lakosság boldogan látta, hogy a németek menekülnek, s érezte, hogy felszabadul. Sztálin kifejtette, hogy benyomása szerint a lengyel lakosság nagy hazafias ünnepnek tekinti a németek kiverését, és megdöbbenéssel tapasztalja, hogy a londoni kormány egyszerűen távol tartja magát ettől az össznépi ünnepélytől. A lengyelek az ideiglenes kormány tagjait ott látják városaik utcáin, s azt kérdik, hol maradnak a londoni lengyelek. Mindez aláásta a londoni kormány tekintélyét, s ezért élvez oly nagy népszerűséget a különben nem jelentős férfiakból álló ideiglenes kormány.

Ezeket a tényeket, vélekedett, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, ha meg akarjuk érteni, hogyan is érez a lengyel nép. Előzőleg annak az aggodalmamnak adtam hangot, hogy nem jutunk megállapodásra, mielőtt az értekezlet véget érne. Mi a teendő tehát? Az egyes kormányoknak más-más értesülések állnak rendelkezésére, s más-más következtetésekre jutottak belőlük. Talán az lehetne a legelső lépés, hogy hívjuk össze a különféle táborokhoz tartozó lengyeleket, s hallgassuk meg, mit mondanak.

Elégedetlenségre az adott okot, folytatta, hogy Lengyelországban nincs választott kormány. Természetesen jobb volna, ha szabad választásra épülő kormánnyal volna dolgunk, de ezt a háború mindeddig megakadályozta. Nincs azonban messze a nap, amikor meg lehet tartani a választást. Addig az ideiglenes kormánnyal kell

együttműködnünk, ugyanúgy, ahogy például Franciaországban de Gaulle tábornok kormányával működünk együtt, pedig az sem választott kormány. Ő maga nem tudja eldönteni, kinek van nagyobb tekintélye, Bierutnak-e vagy de Gaulle tábornoknak, de ha de Gaulle tábornokkal szerződést tudtunk kötni, miért ne tehetnénk meg ugyanezt egy nem kevésbé demokratikus, kibővített lengyel kormánnyal? Nem érthető, miért kell többet követelnünk Lengyelországtól, mint Franciaországtól. Eddig a francia kormány egyetlen olyan reformot sem hajtott végre, amely lelkesedést keltett volna Franciaországban, a lengyel kormány meghirdetett földreformját viszont nagy lelkesedéssel fogadták. Ha előítéletek nélkül közelítünk a dologhoz, bizonyosan képesek leszünk egyezségre jutni. A helyzet nem olyan tragikus, mint én gondolom, s a kérdés rendezhető, ha nem tulajdonítunk másodrendű ügyeknek túl nagy jelentőséget, hanem a lényegre összpontosítjuk a figyelmünket.

„Mikor lehet majd megtartani a választást?" – kérdezte az Elnök. „Egy hónapon belül – felelte Sztálin –, hacsak valamilyen katasztrófa be nem következik a fronton, de ez nem valószínű." Kijelentettem, hogy ez persze fölöttébb megnyugtatna bennünket, s teljes szívvel, minden egyebet félretéve üdvözölnénk a szabadon megválasztott kormányt. Nem szabad azonban olyasmit sürgetnünk, ami bármiképpen is hátráltatná a hadműveleteket. Végül is ez utóbbiak mindennél fontosabbak. Ha viszont a lengyel nép akarata felől csakugyan ilyen rövid időn belül megbizonyosodhatnánk, de még ha akár két hónap telnék is el addig, akkor egészen más helyzet állna elő, és senki sem emelhetne kifogást.

Ezután megegyeztünk, hogy a külügyminisztereinkre bízzuk az ügy megvitatását.

Február 9-én délben össze is ült a három miniszter. Nem tudtak megállapodásra jutni. Amikor azonban az értekezlet délután négykor plenáris ülésre ült össze, Molotov néhány egészen új javaslattal állt elő, s ezek már jóval közelebb álltak az amerikai tervezethez. Arról volt szó bennük, hogy a lublini kormányt „szélesebb demokratikus alapon át kell szervezni, s ezért demokratikus vezetőkkel kell kibővíteni Lengyelországból és a külföldön élők közül". Hogy ez miként valósítandó meg, azt ő majd megvitatja a moszkvai brit és amerikai nagykövettel. A lublini kormány nyomban átszervezése után kötelezettséget vállalna, hogy mihelyt lehetséges, szabad vá-

lasztást tart, mi pedig, bármilyen kormány alakuljon is a választás eredményeképpen, el fogjuk ismerni. Stettinius írásos biztosítékot kért, hogy a három varsói nagykövet megfigyelőként jelen lehet és jelentést tehet, hogy csakugyan szabad és minden korlátozástól mentes-e a választás, Molotov azonban ellenezte ezt, mondván, hogy sértené a lengyeleket. Ettől és néhány apróbb módosítástól eltekintve elfogadta az Egyesült Államok tervét.

Ezzel nagyot léptünk előre, nem is mulasztottam el, hogy ezt megmondjam, kötelességemnek tartottam azonban, hogy néhány figyelmeztető szót szóljak. Ez lesz az értekezlet utolsó előtti ülése.[1] Az egyetértés légköre uralkodik, de a türelmetlenség is érezhető, hogy mihamarabb nyeregbe szálljunk és odébbálljunk. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy elsiessük a fontos ügyek rendezését, és csak azért, mert nincs rájuk még huszonnégy óránk, veszélyeztessük az értekezlet gyümölcseit. Nagy siker küszöbén állunk, s megfontoltan kell döntenünk. Életünknek talán legfontosabb néhány napját töltjük most itt.

Roosevelt elnök úgy véli, mondtam, hogy immár többnyire csak szavak választanak el bennünket az oroszoktól, ő és én azonban rendkívül fontosnak tartjuk, hogy a választás csakugyan szabad legyen és tisztességes. Hangsúlyoztam, hogy nagy hátrányban vagyunk, mert keveset tudunk arról, hogy mi történik Lengyelországban, s mégis rendkívül felelősségteljes döntéseket kell hoznunk. Tudom például, mondtam, hogy a lengyelek körében nagy a keserűség, tudom, hogy Osóbka-Morawski igen fenyegető hangot ütött meg, s értesülésem szerint a lublini kormány nyíltan kijelentette, hogy a lengyel Honi Hadsereg és a földalatti mozgalom valamennyi tagját árulónak kijáró elbánásban fogja részesíteni. Mindez aggodalommal tölt el és elkeserít. A Vörös Hadsereg biztonságát mindennél fontosabbnak tartom, tettem hozzá, arra kérem azonban Sztálint, legyen tekintettel nehéz helyzetünkre. A brit kormány nem tudja, mi történik Lengyelországban, hacsak nem azon a réven, hogy bátor embereket dob le ejtőernyőn, és kihozatja Lengyelországból a földalatti mozgalom egyes tagjait. Más értesülési lehetőségeink nincsenek, s egyáltalán nem szívesen folyamodom ehhez a módszerhez. Hogyan segíthetnék ezen anélkül, hogy bármiképpen

[1] Február 11-i ülésünkön már csak az értekezletről szóló jelentést fogadtuk el. Az érdemi tárgyalás február 10-én véget ért. (A szerző jegyzete.)

hátráltatnánk a szovjet csapatok hadmozdulatait? Lehetőséget kaphatnak-e a britek (és persze az amerikaiak is), hogy meggyőződhessenek róla, miként rendeződnek a lengyelországi viszályok? Tito közölte, hogy ha majd Jugoszláviában választás lesz, nem ellenzi, hogy orosz, brit és amerikai megfigyelők is jelen legyenek, és részrehajlás nélkül tájékoztassák a világot a szavazás tisztaságáról. Ami Görögországot illeti, Őfelsége kormánya a legnagyobb örömmel üdvözölné, ha amerikai, orosz és brit megfigyelők győződnének meg róla, hogy a választásokat a nép kívánságának megfelelően tartják-e meg. Ugyanez a kérdés Olaszországban is felvetődik majd. Ha Észak-Olaszország felszabadul, nagy változás áll be az olaszországi politikai helyzetben, s az alkotmányozó gyűlés vagy a parlament csakis úgy alakulhat meg, ha előbb választást tartanak. A brit magatartás ebben az esetben is változatlan: orosz, amerikai és brit megfigyelőknek kell jelen lenniük, s biztosítaniuk a világot afelől, hogy minden tisztességes körülmények között zajlik le. A tisztességes választási eljárás jelentőségét nem lehet túlbecsülni, mondtam. Hazatérhet-e például Mikołajczyk, újjászervezheti-e pártját és indulhat-e a választáson?

„Ezt a két nagykövetnek és Molotovnak kell megvizsgálnia, ha majd találkoznak a lengyelekkel" - mondta Sztálin. „Abban a helyzetben kell lennem - feleltem -, hogy tudathassam az alsóházzal: a választás szabad lesz, és hathatós biztosítékok szavatolják, hogy lefolyása szabad és tisztességes legyen." Sztálin rámutatott, hogy Mikołajczyk a parasztpárthoz tartozik, ez pedig, minthogy nem fasiszta párt, indulhat a választáson és jelölteket állíthat. Erre megjegyeztem, hogy mindez még bizonyosabb volna, ha a parasztpárt máris képviseltetné magát a lengyel kormányban, Sztálin erre beleegyezett, hogy a parasztpárt egyik képviselője is kapjon miniszteri tárcát.

Ekkor azt ajánlottam, hogy hagyjuk ennyiben a dolgot, majd annak a reményemnek adtam hangot, hogy szavaimmal senkit sem sértettem meg, mert ennél mi sem állt tőlem távolabb. „Meg kell hallgatnunk, mi mondandójuk van a lengyeleknek" - felelte Sztálin. Elmagyaráztam, hogy szeretném, ha a keleti határt el tudnánk fogadtatni a parlamenttel, és úgy vélem, erre akkor leszek képes, ha a parlament meggyőződhet róla, hogy a lengyelek maguk dönthetik el, mit is akarnak. „Van néhány nagyon rendes ember közöttük - mondta erre Sztálin. - Jó katonák, s van néhány jó tudósuk és zené-

szük is, de nagy bajkeverők." „Én csak azt szeretném – feleltem –, hogy minden fél tisztességgel meghallgattassék." „Olyan választásra van szükség – mondta az Elnök –, amely minden bírálaton felül áll, akárcsak Caesar felesége. Valamilyen biztosítékot szeretnék adni a világnak, s nem szeretném, ha bárki kétségbe vonhatná a választás tisztaságát. Nem is annyira elvből, inkább politikai megfontolásból."

„Attól tartok – jegyezte meg Molotov –, hogy ha elfogadjuk az amerikai tervezetet, a lengyelek úgy érzik majd, hogy nem bízunk bennük. Jobb lenne velük megvitatni a dolgot."

Nem voltam elégedett ezzel a megoldással, s eltökéltem, hogy később még szóba hozom az ügyet Sztálinnál. Erre másnap adódott alkalom.

Február 10-én, közvetlenül utolsó tényleges ülésünk előtt Eden társaságában magánjellegű beszélgetést folytattam Sztálinnal és Molotovval a Juszupov-palotában. Ezúttal is kifejtettem, milyen nehézségeket okoz nekünk, hogy nincsenek olyan képviselőink Lengyelországban, akik jelentést küldhetnének az eseményekről. Vagy nagykövet jöhetne szóba, megfelelő személyzettel, vagy laptudósítók. Az utóbbi megoldás kevésbé volna kívánatos, mindenesetre rámutattam, hogy a parlamentben nyilván kérdéseket intéznek majd hozzám a lublini kormányról és a választásról, abban a helyzetben kell tehát lennem, hogy elmondhassam, tudom, mi folyik Lengyelországban.

„Az új lengyel kormány elismertetése után semmi akadálya sem volna, hogy nagykövetet küldjenek Varsóba" – felelte erre Sztálin. – „Szabadon mozoghatna az országban?" – „Ami a Vörös Hadsereget illeti, nem fogja akadályozni mozgásában, s megígérem, hogy kiadom az ehhez szükséges utasításokat, de a lengyel kormánnyal Önnek kell megegyeznie." Sztálin azt is megjegyezte, hogy de Gaulle-nak van képviselője Lengyelországban.

Ezután abban állapodtunk meg, hogy az alábbiakat fűzzük hozzá a nyilatkozatunkhoz:

A fentiekből következőleg az elismerést nagykövetek cseréjének kell követnie, hogy jelentéseikből az illető kormányok tájékozódhassanak a lengyelországi helyzetről.

Mindössze ennyit tudtam elérni.

Amikor az értekezlet háromnegyed ötkor ismét összeült, Eden felolvasta azt a nyilatkozatot, amelyben a három külügyminiszter megállapodott. Aggodalommal állapítottam meg, hogy szó sincs benne a határokról, s azt mondtam, hogy az egész világ tudni akarja majd, miért. Elvben valamennyien egyetértünk a nyugati határral, s már csak az a kérdés, pontosan hol húzódjék a határvonal, és mennyit hozzunk mindebből nyilvánosságra. A lengyeleknek meg kell kapniuk Kelet-Poroszország egy részét, s ha kívánják, egészen az Odera vonaláig terjeszthetik ki hazájuk területét, súlyos kétségeink vannak azonban afelől, helyes volna-e ennél továbbmenni, s egyáltalán pillanatnyilag bármit nyilvánosságra hozni az ügyről. Tájékoztattam az értekezlet résztvevőit a háborús kabinetnek arról a táviratáról, amely határozottan óvott tőle, hogy akárcsak egy utalás erejéig is egészen a nyugati Neisséig toljuk ki Lengyelország határát, minthogy túlságosan nagy gondot okozna a lakosság áttelepítése.

Roosevelt kijelentette, hogy ő azt szeretné legjobban, ha erről meghallgatnánk az új lengyel nemzeti egységkormányt, s azt javasolta, hogy egyáltalán ne utaljunk a nyugati határra. „A keleti határt viszont feltétlenül említeni kell" – mondta Sztálin. Ezt a véleményét támogattam, pedig tudtam, hogy sok bírálatnak nézünk elébe. A nyugati határról azt mondtam, hogy mindenekelőtt meg kell tudnunk, mit kíván az új lengyel kormány, s hogy magát a határvonalat a háború utáni rendezés keretében kell majd megvonni. A további vitát valamelyest bonyolította, hogy az Egyesült Államok alkotmányának értelmében az Elnök nem dönthet ilyen ügyekben a szenátus jóváhagyása nélkül, végül is azonban megállapodtunk a teendőkben. Az értekezlet végén kiadott közlemény egy Lengyelországról szóló közös nyilatkozatot is magában foglalt, s ez a következőképpen hangzott:

Azzal az elhatározással jöttünk a krími konferenciára, hogy rendezzük nézeteltéréseinket Lengyelország kérdésében. Részletesen megtárgyaltuk e kérdést minden oldalról. Újból megerősítettük az erős, szabad, független és demokratikus Lengyelország megteremtésére irányuló közös óhajunkat. Tárgyalásaink eredményeképpen

megállapodtunk azokban a feltételekben, amelyek alapján megalakulhat egy olyan új lengyel ideiglenes nemzeti egységkormány, amelyet elismerhet majd a három nagyhatalom.

Az alábbi megállapodás jött létre:

Azzal, hogy a Vörös Hadsereg teljesen felszabadította Lengyelországot, új helyzet állt elő ebben az országban. Ez szükségessé teszi egy olyan ideiglenes lengyel kormány megalakítását, amely szélesebb alapra épülhet, mint Nyugat-Lengyelország nem régen történt felszabadítása előtt épülhetett volna. A Lengyelországban jelenleg működő ideiglenes kormányt ezért szélesebb demokratikus alapon át kell szervezni, mind magában Lengyelországban élő, mind külföldön tartózkodó lengyel demokratikus személyiségek bevonásával. Ezt az új kormányt kell majd ideiglenes lengyel nemzeti egységkormánynak hívni.

Molotov úr, Harriman úr és Sir Archibald Clark Kerr meghatalmazást kapnak rá, hogy bizottságot alkotva folytassanak előzetes tárgyalást Moszkvában a jelenlegi ideiglenes kormány tagjaival, valamint más, lengyelországi és külföldi lengyel demokratikus vezetőkkel a jelenlegi kormánynak a fenti szempontok szerint történő alakítása céljából. Ez az ideiglenes lengyel nemzeti egységkormány kötelezze magát, hogy a lehető legrövidebb időn belül szabad és minden korlátozástól mentes választást fog tartani az általános választójog és titkos szavazás alapján. A választáson minden demokratikus és náciellenes pártnak joga lesz részt venni és jelölteket állítani.

Mihelyt az ideiglenes lengyel nemzeti egységkormány a fentiek szerint megalakult, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének kormánya, amely ez idő szerint a jelenlegi ideiglenes lengyel kormánnyal tart fenn diplomáciai kapcsolatot, továbbá az Egyesült Királyság kormánya és az Egyesült Államok kormánya diplomáciai kapcsolatot létesít az új lengyel nemzeti egységkormánnyal, és nagyköveteket cserél vele, hogy jelentéseikből az illető kormányok tájékozódhassanak a lengyelországi helyzetről.

A három kormányfő úgy véli, hogy Lengyelország keleti határának a Curzon-vonalat kell követnie, egyes szakaszokon öt-nyolc kilométeres eltéréssel Lengyelország javára. Elismerik, hogy Lengyelországnak jelentős területekkel kell gyarapodnia északon és nyugaton. Úgy vélik, hogy e területgyarapodás mértéke felől megfelelő

időben ki kell kérni az új ideiglenes lengyel nemzeti egységkormány véleményét, de Lengyelország nyugati határának végleges megállapításával meg kell várni a békekonferenciát.[1]

[...]

18 / A lengyel vita

Ahogy Jalta után teltek-múltak a hetek, nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet kormány semmit sem tesz azoknak a megállapodásainknak a végrehajtására, amelyek értelmében ki kellett volna bővíteni a lengyel kormányt és munkájába be kellett volna vonni az egymással szemben álló lengyel feleket. Molotov sehogyan sem volt hajlandó véleményt nyilvánítani azokról a lengyelekről, akiket mi hoztunk szóba, s egyiküknek sem tették lehetővé, hogy akár csak előzetes jellegű kerekasztal-értekezleten is megjelenjen. Felajánlotta viszont, hogy megfigyelőket küldhetünk Lengyelországba, s megrökönyödéssel vette tudomásul, hogy javaslatát a legnagyobb készséggel és igen gyorsan elfogadtuk. Amikor aztán nagyköveteink szóba hozták a dolgot, ő különféle kibúvókat keresett, többek között azzal érvelt, hogy árthatnánk a lublini ideiglenes kormány tekintélyének. A moszkvai tárgyalások a legcsekélyebb eredménnyel sem jártak. Az idő az oroszoknak és lengyel híveiknek dolgozott: a legkülönfélébb rendszabályokkal egyre inkább markukba kaparintották az országot, és ezt persze nem kívánták külső megfigyelők elé tárni. Ezeknek az elszánt erőknek minden egyes nap nyereség volt.
[...]

Az oroszok Romániában sértették meg első ízben megállapodásainknak mind a betűjét, mind a szellemét, mégpedig éppen aznap este, amikor az alsóházban jaltai fáradozásaink eredményeit ismertettem. Alig néhány nappal előbb írtuk alá a felszabadított Európáról szóló nyilatkozatot, amelyben kötelezték magunkat, hogy a szövetséges seregek által megszállt országokban szabad választások lesznek, és demokratikus kormányok jönnek létre. Február 27-én Visinszkij, miután az előző napon bejelentés nélkül feltűnt Bukarestben, kihallgatást kért Mihály királytól, és azt követelte tőle, hogy bocsássa el az 1944 augusztusában végrehajtott királyi államcsíny után alakított többpárti kormányt, amely kiutasította a néme-

[1] Vö.: Halmosy, *i. m.* 605. sk.

teket Romániából. A fiatal uralkodó, külügyminiszterének, Visoianunak támogatásával másnapig ellenállt. Ekkor Visinszkij ismét felkereste, figyelemre sem méltatta a királynak azt a kérését, hogy hadd tanácskozzék legalább a politikai pártok vezetőivel, öklével az asztalt verve és kiabálva azonnali engedelmességet követelt, majd becsapva maga után az ajtót, kiment a teremből. Ezzel egy időben szovjet harckocsik és csapatok vonultak fel a főváros utcáin, és március 2-án hivatalba lépett a szovjetek által kinevezett kormány.

Nagy megrázkódtatás volt nekem ez a hír, s mint később kiderült, másutt is ez volt az események menete. Az oroszok erőszakkal és félrevezetéssel kommunista kisebbséget juttattak hatalomra. Tiltakozásunknak gátat vetett, hogy amikor Edennel októberben Moszkvában jártam, beleegyeztünk, hogy Romániában és Bulgáriában Oroszországé legyen a döntő szó, Görögországban és Bulgáriában viszont mi vesszük kezünkbe az irányítást. Az alatt a hat hét alatt, amíg Athénben a kommunisták és az ELASZ ellen harcoltunk, Sztálin igen szigorúan tartotta magát ehhez az egyezséghez, pedig őt és környezetét rendkívül kedvezőtlenül érintették a fejlemények. Időközben helyreállt a béke, s jóllehet sok nehézség várt még ránk, bíztam benne, hogy néhány hónapon belül képesek leszünk minden korlátozástól mentes szabad választást tartani, mégpedig lehetőleg brit, amerikai és orosz felügyelet alatt, és hogy utána a görög nép vitathatatlan akaratát tükröző alkotmány és kormány jöhet létre.

Sztálin viszont ezzel homlokegyenest ellentétes politikát követett a Fekete-tenger partján fekvő két balkáni országban, olyan politikát, amely teljesen összeegyeztethetetlen volt minden demokratikus elképzeléssel. Papíron elfogadta a jaltai elveket, de most lábbal tiporta őket Romániában. Ha azonban túl erélyesen lépek fel ellene, könnyen azt mondhatta volna: „Én sem avatkoztam be az önök görögországi akciója idején; miért ne kaphatnám meg én is ugyanazt a cselekvési szabadságot Romániában?" Ezután pedig össze kellett volna vetnünk az ő céljait a mieinkkel, s egyik fél sem tudta volna meggyőzni a másikat. Tekintettel kellett lennem Sztálinhoz fűződő személyes kapcsolatomra is, és bizonyos voltam benne, hogy hiba volna efféle vitába bocsátkozni.

Ezenkívül nem téveszthettem szem elől az ennél jóval fontosabb lengyel kérdést sem, s nem akartam semmi olyant tenni Románia

miatt, ami ronthatná a lengyel rendezés kilátásait. Mégiscsak úgy gondoltam azonban, hogy tudatnom kellene Sztálinnal, mennyire elkedvetlenít bennünket, hogy erőszakkal kisebbségi kommunista kormányt juttattak hatalomra Romániában, ami ellentétes a felszabadított Európáról Jaltában elfogadott nyilatkozattal. Kivált attól féltem, hogy ezzel válogatás nélküli tisztogatás indul az antikommunista románok ellen, akiket fasiszta érzelmekkel fognak majd vádolni, ugyanazt a gyakorlatot követve, mint Bulgáriában. Ezért azt javasoltam Rooseveltnek, kérjük fel Sztálint a beavatkozásra, nehogy az új kormány, a jaltai nyilatkozatra hivatkozva, nyomban tisztogatási akciót indítson minden antikommunista ellen.

Moszkvából a legkiábrándítóbb hírek érkeztek Lengyelországról is. Britanniában a kormány többsége még nem osztozott abban a mélységes gyanakvásban, amellyel valamennyi párt és osztály viseltetett a Szovjetunió lengyelországi uralma iránt, s e tekintetben nem volt különbség munkáspártiak és konzervatívok, szocialisták és katolikusok között. Én a parlamenti beszédemet még abban a hiszemben mondtam el, hogy a jaltai nyilatkozat betűje is, szelleme is megvalósul majd. Mihelyt kiderült, hogy becsaptak bennünket, s hogy az oroszok részint közvetlenül, részint lublini bábjaik útján, a színfalak mögött a jól ismert kommunista machinációt alkalmazzák Lengyelországban, a brit közhangulatot súlyos válság fenyegette. Éppen most, amikor katonai szempontból Európában és a Távol-Keleten minden oly remekül alakult, éppen most támadt köztünk és Oroszország között nyílt szakítás, amely - legalábbis ami Nagy-Britanniát illeti - korántsem korlátozódott a kormányra, hanem áthatotta a nép minden rétegét.

Az ígéretes kezdet után Molotov immár hajthatatlanul elutasította a krími javaslatok minden olyan értelmezését, amely nem esett egybe az ő rendkívül merev és szűk felfogásával. Gyakorlatilag mindenkit ki akart zárni a tárgyalásokból, akit mi jelöltünk. Arra hivatkozott, hogy kénytelen alkalmazkodni Bierutnak és társainak nézeteihez. Végül azt az ajánlatát is visszavonta, hogy megfigyelőket küldhetünk Lengyelországba. A „nem lublini" lengyelekkel folytatandó tárgyalásokat nyilvánvalóan puszta komédiává akarta silányítani, amikor arra törekedett, hogy az új lengyel kormány egyszerűen a jelenlegivel legyen azonos, csak váltson köntöst, hogy a tájékozatlanok tiszteletreméltóbbnak lássák. Meg akarta akadályozni továbbá, hogy tanúi lehessünk a likvidálásoknak, a deportá-

lásoknak és mindazoknak a csalárdságoknak, amelyekkel még a választások előtt, sőt már az új kormány beiktatása előtt totális rendszert teremtsenek. Tudtam, hogy ha nem hozzuk egyenesbe a dolgot, a világ csakhamar meg lesz győződve, hogy Rooseveltel egy csalárd irománytársszerzőiül szegődtünk, amikor aláírtuk a krími megállapodást.

Én mindenesetre megígértem a parlamentnek, hogy tudomására hozom, ha lehetetlen lesz olyan lengyel kormányt alakítani, amely megfelel Jalta szellemének. Meggyőződésem volt, hogy Molotov taktikázásának csak úgy vethetek véget, hogy személyes üzenetben fordulok Sztálinhoz, és világosan elébe tárom, milyen lényeges feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy ne kényszerüljek bevallani a parlamentnek a kudarcunkat. Lengyelországnál jóval többről volt szó. Most kellett elválnia, hogyan értelmezzük mi, s hogyan az oroszok az olyan fogalmakat, mint demokrácia, szuverenitás, függetlenség, képviseleti kormány, szabad és minden korlátozástól mentes választás.

[...]

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek 1945. márc. 27.

1/ Nem közölhetnénk-e mind a ketten vele [Sztálinnal], mennyire elkeserít bennünket, hogy a jaltai döntések értelmezésében támadt félreértések megakasztják a lengyel bizottság munkáját? Megegyezésünk értelmében a határozatoknak az volt a céljuk, hogy a lublini és az egyéb demokratikus lengyelek képviselőivel való tanácskozások után olyan új nemzeti kormány jöjjön létre, amelyet a brit és az amerikai egységkormány egyaránt elismerhetne. Hiába terjesztettünk elé különféle lengyel neveket, egyszerűen nem kaptunk választ, úgymond, értesülések híján. Nagyon is alapos tájékoztatást adtunk pedig. Nem volna megengedhető, hogy egyetlen hatalom valamennyi jelölttel szemben vétót emeljen. Véleményünk szerint mi a szövetségesekhez illő bizalom szellemében tettünk javaslatot a tárgyalás résztvevőire, és természetesen nem volna szabad megengedni, hogy Lublin egyszerűen elvesse őket. Mi az ő jelöltjeit egytől egyig elfogadjuk, mert szintén bízunk benne, hogy a szovjet kormány nem jelöl nácibarát vagy demokráciaellenes lengyeleket. Ha majd a lengyelek összeülnek, egymással kell megtárgyalniuk az új kormány megalakítását. A bizottságnak a döntőbíró szerepét kellene ellátnia, hogy gondoskodjék az eljárás tisztaságáról. Molo-

tov azt akarja, hogy előbb a lubliniak véleményét kérjük ki. A közlemény ezt nem írja elő. Nem kifogásoljuk azonban, hogy előbb velük tárgyaljon, de a magunk képviselőit nem hatalmazhatjuk fel erre, mert akkor a közlemény szellemével ellentétesen járnánk el. Molotov ezenkívül, meglepetésünkre és legnagyobb sajnálatunkra, most visszavonta azt a korábbi ajánlatát, hogy megfigyelőket küldhetünk. Sőt a jelek szerint azt állítja, hogy soha nem is tett ilyen ajánlatot, és azt javasolja, kérjünk engedélyt a jelenlegi varsói kormánytól. Sztálin meg fogja érteni, hogy a jaltai döntésnek egyetlen értelme az volt, hogy olyan lengyel kormány jöjjön létre, amelyet elismerhetünk, s hogy következésképp nem fogadhatjuk el a jelenlegi kormányt. Biztosra vésszük, hogy elfogadja a megfigyelők küldésére tett ajánlatunkat, s ha varsói barátai vonakodnának beleegyezni, ő könnyen meggyőzheti őket, hiszen nagy a tekintélye előttük.
2/ Sztálin azt is bizonyosan megérti, hogy addig is, amíg a nagy szövetségesek az új nemzeti egységkormány létrehozásán munkálkodnak, Lengyelország mai kormányzóinak nem szabad előre megszabniuk a jövőt. Felkértük a szovjet kormányt, vesse latba befolyását pillanatnyilag hatalmon lévő ottani barátainál. Bízunk benne, hogy Sztálin intézkedni fog ennek érdekében.
3/ Sztálinnak rendelkezésére áll az a március 19-i feljegyzésünk, amelyben [nagyköveteink útján] mindezt igen józanul kifejtettük. Vajon hajlandó lesz-e egy pillantást vetni rá, hogy eldöntse, nem a jaltai döntés szellemében fogant-e minden javaslatunk, s nem kelle-e szövetségesünknek mindegyiket elfogadnia, hogy aztán minden további késedelem nélkül megvalósulhasson a Lengyelországról szóló jaltai megegyezés, az tudniillik, hogy olyan kormány jöjjön létre, amely képviseli a lakosságot, s amelyet Britannia és az Egyesült Államok elismerhet?

Mint válaszában az Elnök kifejtette, ő is „aggodalommal és gondterhelten" figyelte, „hogyan alakul a Szovjet magatartása a krími értekezlet óta". Ismertette nagyköveteink további tárgyalására szóló javaslatát, végül így összegezte véleményét: „Egyetértek azonban Önnel abban, hogy ideje egyenest Sztálin elé tárni a szovjet magatartás szélesebb összefüggéseit (különös tekintettel Lengyelországra), s közvetlenül ezután küldendő táviratom tartalmazni fogja tervezett üzenetem szövegét is. Remélem, hamarosan tudatja majd, mi a véleménye róla."

Természetesen nagy megkönnyebbüléssel töltött el, hogy végre mindketten készek vagyunk egyenest Sztálinhoz fordulni. Kezdettől fogva biztos voltam benne, hogy csakis így érhetünk el gyakorlati eredményt. „Örülök – táviratoztam az Elnöknek március 30-án –, hogy az Ön megítélése szerint is ideje, hogy mindketten egyenest Sztálinhoz forduljunk. Az Ön tervezete súlyos és meggyőző irat, s ha nem fejti is ki teljes mértékben a nézeteinket, szívből magunkévá tesszük. Magam is támogatom abban az üzenetben, amelyet egyidejűleg küldök Sztálinnak."

Április 1-jén személyes üzenetben fordultam magam is Sztálinhoz:

A miniszterelnök Sztálin marsallnak 1945. ápr. 1.
1/ Remélem, most már megkapta az Egyesült Államok elnökének üzenetét, amelyet ő elküldés előtt szíveskedett nekem megmutatni. Kötelességemnek tartom Önnek Őfelsége kormánya nevében és a háborús kabinet kívánságának megfelelően tudomására hozni, hogy mi tökéletesen egyetértünk az Elnöknek ezzel az üzenetével, s teljes mértékben csatlakozunk hozzá.
2/ Van két vagy három kérdés, amelyet szeretnék különösen aláhúzni. Először, nekünk az a véleményünk, hogy a moszkvai tárgyalások folyamán nem ragaszkodtunk a jaltai egyezmény szellemához, sőt néhány kérdésben a betűjéhez sem. Sohasem feltételeztük, hogy a bizottság, amelyet mindhárman igen nagy készséggel neveztünk ki, ne tudná munkáját a kölcsönös engedmények alapján gyorsan és könnyen elvégezni. Persze, mi akkor feltételeztük, hogy „új" és „újjászervezett" lengyel kormány most már meglesz, és az Egyesült Nemzetek mind elismerik. Ez az egész világnak bebizonyítaná, hogy képesek vagyunk és el vagyunk szánva együtt dolgozni a jövőjéért. Még nem késő elérni ezt.
3/ A bizottság azonban olyan megállapodásra jutott, hogy még ennek az új és újjászületett lengyel kormánynak a megalakítása előtt neves lengyel személyeket hívnak meg mind magából Lengyelországból, mind pedig külföldről, nem feltétlenül a kormányba való belépés végett, hanem csupán kötetlen és őszinte tanácskozásokra. Csakhogy még ezt az előzetes lépést sem lehet megtenni, mert vétójogot követelnek minden olyan meghívás, még tanácskozásra való meghívás esetében is, amelyeket a szovjet kormány vagy a lublini kormány nem hagy jóvá. Semmiképpen sem egyezhetünk bele ab-

ba, hogy hármunk közül bármelyikünknek is ilyen vétójoga legyen. E vétó felhasználásának legszemléltetőbb példája Mikołajczyk úr esete, akit pedig a brit és amerikai világban Lengyelország határain kívül élő tekintélyes lengyel államférfinak tekintenek.

4/ Csodálkozással és sajnálkozással értesültünk továbbá arról, hogy visszavonták Molotov úrnak azt a saját kezdeményezéséből tett javaslatát, amely szerint megfigyelőknek vagy missziónak engedélyezni kell Lengyelország meglátogatását. Így most semmi módunk nincs rá, hogy magunk ellenőrizzük azokat a gyakran rendkívül kínos természetű értesüléseket, amelyeket a londoni lengyel kormány csaknem naponta küld nekünk. Nem értjük, miért kell a lengyelországi helyzetet illetően annyira titkolózni. Mi minden lehetőséget megadunk a szovjet kormánynak arra, hogy missziókat vagy egyes személyeket küldjön az általunk katonai megszállás alatt tartott bármely területre. A szovjet szervek néhány esetben elfogadták ezt az ajánlatot, s a látogatások kölcsönös megelégedésre szolgáltak. Kérjük, hogy ezekben az ügyekben tartsák be a kölcsönösség elvét, mert ez előmozdítaná tartós együttműködésünk szilárd alapjának megvetését.

[...]

6/ ...Ha kudarcra vannak kárhoztatva azok az erőfeszítéseink, hogy Lengyelországot illetően megegyezésre jussunk, akkor én kénytelen leszek ezt nyíltan megmondani a parlamentnek, amikor a húsvéti szünet után újra összeül. Senki sem állt ki Oroszország ügye mellett szenvedélyesebben és nagyobb meggyőződéssel, mint ahogy én igyekeztem ezt megtenni. Én voltam az első, aki 1941. június 22-én felemeltem szavam. Több mint egy év telt el azóta, amikor a világ nagy ámulatára kijelentettem, hogy Oroszország nyugati határaként igazságosnak tartom a Curzon-vonalat, s ezt a határt most már elfogadja mind a brit parlament, mind az Egyesült Államok elnöke. Mint Oroszország őszinte barátja, személyesen fordulok Önhöz és kollégáihoz azzal a felszólítással, hogy jussanak tartós megegyezésre Lengyelország kérdésében a nyugati demokráciákkal, s ne taszítsák el a baráti kezet, amelyet mi most a világ jövendő irányítása ügyében nyújtunk Önöknek.[1]

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 369-371.

Sztálin egy héttel később adott választ mindkettőnknek. A moszkvai brit és amerikai nagykövetet vádolta, hogy „a lengyel ügyet zsákutcába juttatták". Jaltában megállapodtunk, hogy az új lengyel kormánynak a lublini kormány lesz a magva, s ezért ez utóbbit átalakítjuk. Ehelyett a mi nagyköveteink fel akarják számolni, és egészen új kormányt akarnak létrehozni. Jaltában abban is megállapodtunk, hogy öt lengyelországi lengyellel és körülbelül három londonival fogunk tanácskozni. Nagyköveteink most azt követelik, hogy a moszkvai bizottság minden tagja korlátlan számban hívhasson meg mind külföldi, mind belföldi lengyeleket. A szovjet kormány ehhez nem járulhat hozzá. A bizottságnak együttesen kell eldöntenie, kiket kérjen fel, s csakis olyan lengyelek jöhetnek szóba, akik elfogadják a jaltai döntéseket, köztük a Curzon-vonalat, továbbá őszintén kívánják, hogy baráti kapcsolat jöjjön létre Lengyelország és a Szovjetunió között. „A szovjet kormány - írta Sztálin - ragaszkodik ehhez, mert a szovjet katonák sok vért ontottak Lengyelország felszabadításáért, s mert az elmúlt harminc évben Lengyelország területét két ízben is Oroszország elleni támadásra használta fel az ellenség." Sztálin ezek után összefoglalta, mit kellene tennünk, hogy „kijussunk a zsákutcából". A lublini kormányt nem felszámolni kell, hanem átalakítani, ezért néhány minisztert helyettesítsünk újakkal, kívülről; tanácskozásra csak nyolc lengyelt hívjunk meg, ötöt Lengyelországból, hármat Londonból, de csak olyanokat, akik elfogadják a jaltai döntéseket és baráti magatartást tanúsítanak a Szovjetunió iránt; továbbá előre meg kell kérdezni a lublini kormányt, egyrészt mert „hatalmas" befolyása van Lengyelországban, másrészt mert minden más eljárás sérthetné a lengyel népet, s azt a gondolatot ébreszthetné benne, hogy a közvélemény meghallgatása nélkül próbálunk kormányt ültetni a nyakára. „Azt hiszem - írta befejezésül Sztálin -, hogy ha a fenti megjegyzéseket tekintetbe vennénk, rövid időn belül megállapodás jöhetne létre a lengyel kérdésről."

Sztálin személyes üzenetet is küldött nekem.

[...]

Ez az alaposan megfontolt néhány üzenet legalább némi reményt nyújtott rá, hogy előbbre juthatunk. Nyomban el is kezdtem azokat a keserves tárgyalásaimat, amelyeknek az volt a céljuk, hogy Mikołajczykot és más lengyel személyiségeket rábírják a jaltai döntések fenntartás nélküli elismerésére.

„Rendkívül gondosan meg kell fontolnunk – táviratoztam az Elnöknek április 11-én –, mi következik Sztálin magatartásából, s mi legyen a következő lépésünk. Természetesen semmit nem kezdeményezek és nem nyilatkoztatok ki addig, amíg Önnel meg nem tanácskoztam. Tudom, hogy ugyanígy tesz majd Ön is."

19 / Szovjet gyanúsítgatás

Míg az előző fejezetben ismertetett hosszas levelezés zajlott azokról a zavaró körülményekről, amelyek abból származtak, hogy a Szovjetunió cserbenhagyta Jalta szellemét, ennél sokkal keserűbb hangú és jelentősebb vita támadt a brit és amerikai kormány, illetve a szovjetek között. Jobbnak láttam, hogy más-más fejezetben számoljak be ezekről az ügyekről, de ne feledjük, hogy az elmondott események folytonosan és erősen hatottak egymásra.

Február közepére a nácik belátták, hogy közeleg a vereségük. A szovjet seregek előretörtek, Alexander győzelmeket aratott Olaszországban, az Ardennekben kudarcba fulladt a német ellentámadás, Eisenhower a Rajnáig hatolt előre, s Hitlert és legközelebbi híveit kivéve mindenki tudta, hogy a kapituláció küszöbön áll és elkerülhetetlen. Csak az volt a kérdés, kinek adják meg magukat. Németország nem folytathatta tovább a kétfrontos háborút. Magától értetődik, hogy a szovjetekkel nem köthetnek békét. Németország urai sokkal jobban ismerték a totális elnyomást, semhogy kedvük lett volna keleti formájának elébe menni. Maradtak tehát a nyugati szövetségesek. Nem lehetne-e megalkudni Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal? Ha a Nyugattal sikerülne fegyverszünetet kötniük, az előretörő szovjet csapatok ellen vonhatnák össze haderejüket. Egyedül Hitler makacsolta meg magát: ha a harmadik birodalomnak vége, vele együtt ő is kész elpusztulni. Számos híve azonban megpróbálta titokban felvenni a kapcsolatot az angolszász szövetségesekkel. Magától értetődik, hogy ajánlataikat egytől egyig elutasítottuk. Kikötöttük, hogy feltétel nélkül kell megadniuk magukat minden fronton. A frontparancsnokainknak viszont felhatalmazásuk volt rá, hogy kizárólag katonai értelemben bármikor elfogadhatják a velük szemben álló ellenséges csapatok megadását. A Rajna menti harcok idején egy ilyenfajta próbálkozás miatt éles

hangú vita támadt az oroszok és az Elnök között. Én az Elnök pártján álltam.

Februárban Karl Wolff tábornok, az olaszországi SS-csapatok parancsnoka olasz közvetítők útján Svájcban felvette a kapcsolatot az amerikai hírszerző szolgálattal. Az a döntés született, hogy meg kell vizsgálni az ügyben részt vevő személyek meghatalmazásának hitelességét. Maga az akció a „Keresztrejtvény" *(Crossword)* fedőnevet kapta. Március 8-án Wolff tábornok személyesen bukkant fel Zürichben, s találkozott Allan Dullesszel, az amerikai hírszerzés főnökével. Wolffnak kertelés nélkül megmondták, hogy tárgyalásról szó sem lehet, s csakis a feltétel nélküli megadás alapján lehet folytatása az ügynek. Minderről haladéktalanul tájékoztatták a szövetséges főparancsnokságot, valamint az amerikai és a brit kormányt. Március 15-én Airey és Lemnitzer tábornok, az amerikai és a brit vezérkari főnök Casertából titokban Svájcba utazott, négy nappal később, március 19-én pedig újabb, tájékozódó megbeszélést folytattak Wolf tábornokkal.

Azonnal felmértem, hogy a szovjet kormányban az a gyanú ébredhet, hogy délen külön megállapodás készül a fegyverletételről, amely lehetővé tenné, hogy csapataink a meggyengült ellenállással szemben eljussanak egészen Bécsig, sőt azon is túl, talán az Elbáig vagy éppen Berlinig. Ráadásul, mivel a Németországot immár körülvevő arcvonalak egyazon szövetséges háború színterei voltak, bármi történik az egyik hadszíntéren, a következmények szükségképpen hatással volnának az oroszokra. Ezért akár hivatalos, akár nem hivatalos formában vesszük is fel a kapcsolatot az ellenséggel, időben értesítenünk kell őket. Ehhez a szabályhoz lelkiismeretesen tartottuk is magunkat. Fel sem merült egy pillanatra sem, hogy bármit is eltitkoljunk az oroszok elől. A [nyugati] szövetségesek akkori svájci képviselői azt is megvizsgálták, hogyan lehetne egy orosz tisztet Svájcba csempészni, arra az esetre, ha a szovjet kormány is képviseltetni kívánná magát.

Március 21-én Eden meg is bízta moszkvai nagykövetünket, hogy tájékoztassa a szovjet kormányt ezekről a fejleményekről. Ez megtörtént. Molotov másnap írásos választ juttatott el hozzá, amelyben az alábbi kitételek voltak olvashatók:

A NYUGATI SZÖVETSÉGESEK BENYOMULÁSA NÉMETO.-BA
1945

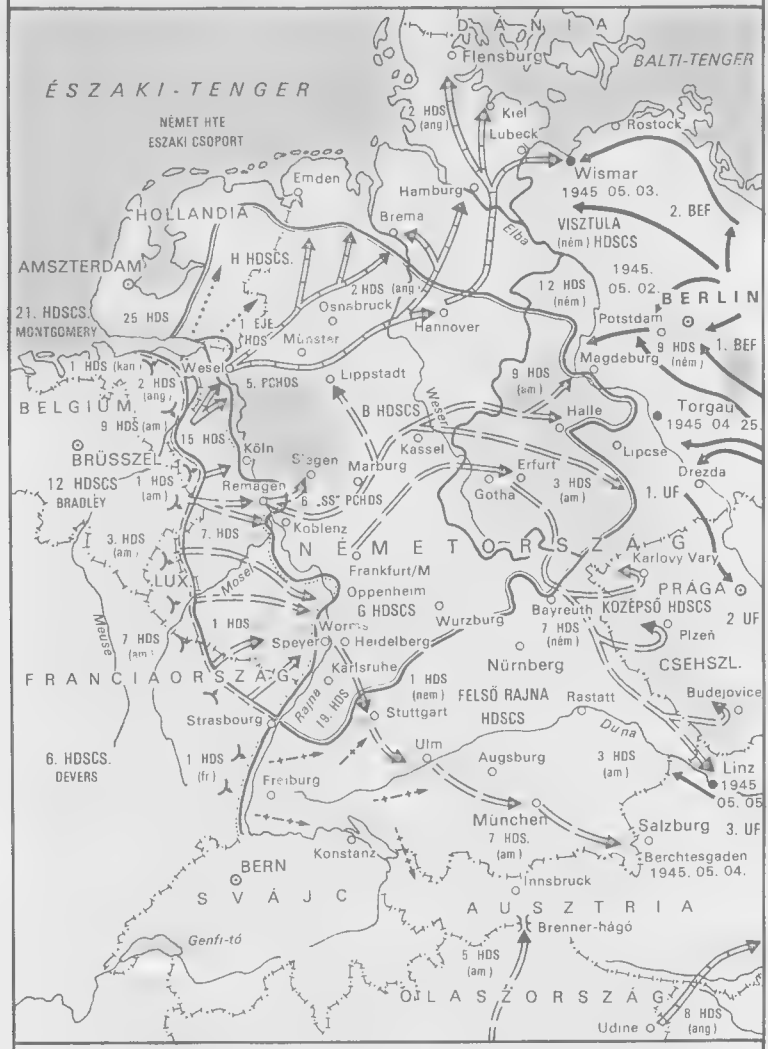

a frontvonalak alakulása

1945. 02. 08-án

1945. 03. 23-án

1945. 04. 15-én

bekerített területek

az angolok–amerikaiak által kiürített terület

a csapatok támadási irányai

angol

amerikai

francia

kanadai

szovjet

a szovetséges csapatok közötti kapcsolatfelvételek

Bernben két hete tárgyalások folynak a német hadvezetőség, illetve az angol és amerikai hadvezetőség megbízottai között, a Németország elleni háború fő terhét viselő Szovjetunió háta mögött.

Sir Archibald Clark Kerr természetesen kifejtette, hogy a szovjetek félreértették a történteket, s hogy ezek a „tárgyalások" pusztán azt a célt szolgálták, hogy megpróbáljuk kipuhatolni, milyen meghatalmazással és cselekvési szabadsággal rendelkezik Wolff tábornok. Molotov nyers és sértő hangnemben válaszolt. „A szovjet kormány ezt az ügyet - írta - nem félreértésnek, hanem valami roszszabbnak tekinti."

Amikor ez a meghökkentő vád a tudomásomra jutott, úgy láttam, jobb a hallgatás, mint a kölcsönös vádaskodás, és március 24-én az alábbi feljegyzést küldtem Edennek:

A miniszterelnök a külügyminiszternek 1945. márc. 24.
Egyelőre megszakadtak ezek a tárgyalások. Lehet, hogy újrakezdődnek majd, mégpedig egy Olaszországnál jóval fontosabb térségben. Akkor már egymásba fonódnak a politikai és a katonai kérdések. Az oroszok talán joggal tartanak tőle, hogy alkut kötünk nyugaton, s így próbáljuk minél távolabb tartani őket keleten. Mindezt egybevetve az lesz a legjobb, ha nem küldünk választ [Molotovnak], amíg meg nem kérdezzük Washingtont. Továbbítsa nekik az oroszok üzenetét.

Egyúttal a nyugati haderők parancsnokait is figyelmeztetnünk kellett. Ekkoriban szemléltem meg Montgomery és Eisenhower társaságában a rajnai átkelést, s az alkalmat felhasználva megmutattam nekik Molotov sértő levelét.

Eisenhower tábornokot fölöttébb felháborította a dolog, szemlátomást feldühödött, hogy ilyen igazságtalanul és alaptalanul kétségbe vonják a jóhiszeműségünket. Azt mondta, hogy parancsnoki minőségében igenis elfogadja az arcvonalán harcoló bármely ellenséges alakulat feltétel nélküli megadását, akár egyetlen századról van szó, akár egész hadseregről, mert ezt kizárólag katonai ügynek tekinti, és joga van elfogadni a megadást anélkül, hogy bárki véleményét kikérné. Ha azonban politikai ügyek is felvetődnének, haladéktalanul a kormányokhoz fordulna. Attól tart, mint mondotta, hogy ha Kesselring csapatai meg akarnák adni magukat, s az oro-

szokat is be kellene vonni az ügybe, akkor az, amit ő egy óra alatt elintézne, három-négy hétig is elhúzódna, csapataink pedig súlyos veszteséget szenvednének. Elmagyarázta, hogy ha ő egy tiszttel megadásban állapodna meg, akkor az illető parancsnoksága alá tartozó összes alakulatoktól megkövetelné, hogy tegyék le a fegyvereiket, és további utasításig maradjanak állásaikban, más szóval elejét venné, hogy Németországon át az orosz frontra lehessen átcsoportosítani őket. Egyúttal a magukat megadó csapatok vonalán át a lehető legnagyobb sebességgel nyomulna előre kelet felé.

Magam is úgy láttam, hogy ezekben az ügyekben szabad kezet kell adni neki, s hogy a kormányoknak csak akkor kell közbelépniük, ha politikai ügyek vetődnek fel. Nem láttam be, miért kellene bánkódnunk, hogy nyugaton a németek tömegesen adják meg magukat, s így Sztálin előtt jutunk el az Elbához, sőt talán annál is messzebbre. Mint Jock Colville emlékeztet rá, aznap este azt mondtam neki: „Nem szívesen venném fontolóra Németország felosztását, amíg Oroszország szándékait illetően el nem oszlanak a kételyeim."

[...]

Április 5-én megkaptam az Elnöktől Sztálinnal folytatott táviratváltásának döbbenetes szövegét:

Sztálin marsall Roosevelt elnöknek *1945. ápr. 3.*

A berni tárgyalások kérdésére vonatkozó üzenetét megkaptam. Önnek tökéletesen igaza van abban, hogy az angol-amerikai parancsnokság és a német parancsnokság között valahol Bernben vagy másutt folytatott tárgyalásokkal, ezzel az egész históriával kapcsolatban „most sajnálatos aggályoskodás és bizalmatlanság légköre alakult ki".

Ön azt állítja, hogy eddig még semmiféle tárgyalás nem volt. Azt kell hinnem, hogy Önt nem tájékoztatták teljes mértékben. Katona kollégáim a rendelkezésükre álló adatok alapján nem kételkednek abban, hogy voltak tárgyalások, s ezek a németekkel kötött olyan megegyezéssel végződtek, amelyek értelmében Kesselring marsall, a német nyugati front parancsnoka beleegyezett abba, hogy megnyissa a frontot, s az angol és amerikai csapatokat átengedje keleti irányban, az angolok és az amerikaiak pedig viszonzásul megígérték, hogy enyhébb fegyverszüneti feltételeket szabnak a németeknek.

Azt hiszem, hogy kollégáim közel járnak az igazsághoz. Ellenkező esetben érthetetlen lenne az a körülmény, hogy az angolok és amerikaiak elutasították a szovjet parancsnokság képviselőinek részvételét a németekkel Bernben folytatott tárgyalásokon.
Előttem érthetetlen az angolok hallgatása is, akik Önnek engedték át a velem való levelezést ebben a kellemetlen kérdésben, ők maguk pedig továbbra is hallgatnak, noha tudott dolog, hogy ezt az egész históriát, a berni tárgyalásokat az angolok kezdeményezték.
Megértem, hogy ezek a Bernben vagy másutt folytatott különtárgyalások bizonyos előnyöket jelentenek az angol és amerikai csapatoknak, mivel így lehetővé válik számukra, hogy úgyszólván a németek ellenállása nélkül mélyen behatoljanak Németország belsejébe, de miért kellett ezt eltitkolni az oroszok elől, és miért nem figyelmeztették erre előre szövetségeseiket, az oroszokat?
Így került sor arra, hogy a németek ez idő szerint nyugaton gyakorlatilag beszüntették a háborút Anglia és Amerika ellen. Ugyanakkor azonban a németek folytatják a háborút Oroszország, azaz Anglia és az Egyesült Államok szövetségese ellen.
Érthető, hogy az ilyen helyzet semmiképpen sem járulhat hozzá az országaink közötti bizalom fenntartásához és erősítéséhez.
Előző üzenetemben már megírtam Önnek, és most szükségesnek tartom itt megismételni, hogy én személyesen és kollégáim semmiképpen se vállalkoznánk ilyen kockázatos lépésre, mert jól tudjuk, hogy a pillanatnyi előny, bármekkorra legyen is, nem ér fel azzal az elvi előnnyel, amit a szövetségesek közötti bizalom fenntartása és erősítése jelent.[1]

Ez a vád mélységesen felháborította az Elnököt. Erejéből nem telt rá, hogy személyesen írja meg a választ. Roosevelt jóváhagyásával Marshall tábornok fogalmazta meg. Annyi biztos, hogy határozottságnak nem volt híján.

Roosevelt elnök Sztálin marsallnak *1945. ápr. 5.*
Csodálkozással vettem kézhez április 3-i üzenetét, amely azt az állítást tartalmazza, hogy az Alexander tábornagy és Kesselring között Bernben létrejött megegyezés értelmében Kesselring beleegyezett abba, hogy „az angol és amerikai csapatokat átengedje keleti irány-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. II. 225–226.

ban, az angolok és amerikaiak pedig viszonzásul megígérték, hogy enyhébb fegyverszüneti feltételeket szabnak a németeknek".

Azokkal a Bernben tett kísérletekkel kapcsolatban, hogy tanácskozást kezdjünk az olaszországi német csapatok kapitulációjának megtárgyalása céljából, előző üzeneteimben már közöltem Önnel, hogy 1. Bernben semmiféle tárgyalás nem volt; 2. ez a találkozás egyáltalán nem volt politikai jellegű; 3. ha Olaszországban az ellenséges hadsereg bármilyen kapitulációjára sor kerül, nem fogjuk megszegni közös elvünket, a feltétel nélküli kapituláció elvét; 4. örömmel fogadjuk majd szovjet tisztek részvételét minden olyan találkozáson, amelyet a kapituláció megtárgyalása céljából esetleg rendezünk.

Németország ellen irányuló együttes katonai erőfeszítéseink érdekében, amelyek nyomán most a német haderő gyors felbomlását illetően ragyogó kilátásaink vannak, továbbra is fel kell tételeznem, hogy Ön ugyanolyan nagy bizalmat érez becsületességem és megbízhatóságom iránt, amilyet én az Ön becsületessége és megbízhatósága iránt mindenkor éreztem.

Én ugyancsak teljes mértékben értékelem azt a szerepet, amelyet az Önök hadserege játszott, amikor az Eisenhower tábornok parancsnoksága alá tartozó fegyveres erőknek lehetővé tette a Rajnán való átkelést, valamint azt a befolyást is, amellyel az Önök csapatainak ezután következő hadműveletei a közös támadásainkkal szemben tanúsított német ellenállás végleges összeomlására lesznek.

Én tökéletesen megbízom Eisenhower tábornokban, s biztos vagyok benne, hogy ő magától értetődően tájékoztatna engem, mielőtt bármilyen megegyezést kötne a németekkel. Megbíztuk, hogy feltétel nélküli kapitulációt követeljen mindazoktól a német csapatoktól, amelyek az ő frontján esetleg vereséget szenvednek, és ő ezt meg is fogja tenni. A nyugati fronton bekövetkezett előrenyomulásunk a hadműveletek eredménye. Ennek az előrenyomulásnak gyorsasága főleg azzal a szörnyű csapással magyarázható, amelyet légierőink mértek a németekre, s amely tönkretette a németek közlekedési hálózatát, továbbá azzal, hogy Eisenhowernak már akkor sikerült megtörni a nyugati fronton levő német csapatok zömének erejét, amikor azok még a Rajnától nyugatra voltak.

Biztos vagyok benne, hogy Bernben soha semmiféle tárgyalás nem volt, s szerintem az Ön ilyen irányú értesülései bizonyára német for-

rásokból származnak, márpedig a németek egyre széthúzást igyekeztek előidézni közöttünk, hogy valamennyire kibújhassanak az általuk elkövetett háborús bűnökért rájuk háruló felelősség alól. Ha Wolffnak ez volt a célja, akkor, mint az Ön üzenete bizonyítja, elért némi sikert.

Mivel meggyőződésem szerint Ön hisz az én személyes megbízhatóságomban és abban az eltökélt szándékomban, hogy Önökkel együtt elérjük a nácik feltétel nélküli kapitulációját, csodálkozással tölt el, hogy a szovjet kormány láthatólag hitelt adott annak a véleménynek, amely szerint én megegyezésre léptem az ellenséggel anélkül, hogy előbb megkaptam volna az Önök teljes hozzájárulását.

Végül, meg szeretném mondani, hogy a történelem egyik legnagyobb tragédiája lenne, ha éppen a győzelem pillanatában, amelyhez már közel vagyunk, az emberéletben és anyagi értékekben hozott hatalmas áldozatok után ilyen gyanúsítgatás és ilyen bizalmatlanság ártana közös ügyünknek.

Őszintén szólva, az Ön informátoraival szemben, bárkik legyenek, cselekedeteimnek, illetve bizalmi embereim cselekedeteinek ilyen aljas, valótlan beállítása miatt nem érezhetek mást, mint mélységes felháborodást.[1]

Az utolsó mondatot azért nyomattam itt aláhúzva, mert különösen nagy hatást tett rám. Úgy éreztem, hogy ha magát az üzenetet nem Roosevelt elnök fogalmazta is, nagyon is lehetséges, hogy ezt a végső nyomatékot már ő tette rá. Afféle kiegészítésnek vagy inkább összefoglalásnak látszott, s nagyon rávallott magára a felháborodott Rooseveltre.

Nyomban írtam az Elnöknek:

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek *1945. ápr. 5.*

Döbbenten tapasztalom, hogy Sztálin az Egyesült Államok és egyúttal Nagy-Britannia becsületére nézve milyen sértő üzenetet intézett Önhöz. Őfelsége kormánya őszinte szívvel magáévá teszi az Ön válaszát, s a háborús kabinettől azt a megbízást kaptam, hogy az alább következő üzenetet küldjem Sztálinnak. ...

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. II. 226–228.

Másnap üzenettel fordultam Sztálinhoz.

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1945. ápr. 6.*

1/ Az Elnök elküldte nekem azokat a leveleket, amelyeket Önök az észak-olaszországi Kesselring-hadsereg esetleges kapitulációját illetően Alexander tábornagy főhadiszállásának egy angol és egy amerikai tisztje, illetve egy Wolff nevű német tábornok között Svájcban létesült kapcsolat ügyében váltottak. Ezért helyénvalónak tartom pontosan ismertetni Ön előtt, hogy milyen lépéseket tett őfelsége kormánya ebben az ügyben. Mihelyt erről a kapcsolatról tudomást szereztünk, március 12-én nyomban értesítettük róla a szovjet kormányt, s ebben az értesítésben mi és az Egyesült Államok kormánya mindent becsületesen elmondtunk Önöknek, ami történt. Az egész svájci ügy, amelyről bizonyos vonatkozásban említés történt vagy szó esett, mindössze annyiból állt, hogy ellenőrizték a német kiküldött meghatalmazását, s megpróbáltak találkozást létrehozni Kesselring megbízottja és Alexander tábornagy között, a tábornagy főhadiszállásán vagy valamely alkalmas észak-olaszországi helyen. Svájcban semmiféle tárgyalás nem folyt, még a Kesselring-hadsereg katonai kapitulációjáról sem. Még kevésbé tartozott szándékaink közé - amelyek nem olyan gyalázatosak, mint feltételezik -, hogy bármilyen katonai és politikai megállapodást kössünk, mint Ön az Elnökhöz intézett táviratában állítja.

2/ Az Önök képviselőit nyomban meghívtuk arra a találkozásra, amelyet Olaszországban próbáltunk létrehozni. Ha a találkozás megtörténik, és az Önök képviselői eljönnek, minden ott elhangzott szót hallottak volna.

3/ Véleményünk szerint Alexander tábornagynak teljes mértékben joga van ahhoz, hogy olaszországi frontján elfogadja a huszonöt hadosztályból álló német hadsereg kapitulálását, s megtárgyalja a kapituláció kérdéseit a kapituláció feltételeinek elfogadására meghatalmazott német kiküldöttekkel. Mindamellett mi tervbe vettük az Önök képviselőinek meghívását ezekre a kizárólag katonai jellegű tárgyalásokra, amelyeket Alexander főhadiszállásán kellett volna megtartani, ha egyáltalán sor került volna rájuk. A valóságban azonban a Svájcban létesült kapcsolatnak semmi folytatása nem lett. Tisztjeink úgy tértek vissza Svájcból, hogy a Kesselring kiküldötteivel Olaszországban való találkozás ügyében semmi

eredményt nem értek el. Minderről a szovjet kormányt Alexander tábornagy, illetve Sir A. Clark Kerr útján, valamint az Egyesült Államok megfelelő szervei útján lépésről lépésre teljes egészében tájékoztattuk. Ismétlem, hogy Svájcban semmi néven nevezendő tárgyalást nem folytattunk - sem hivatalosan, sem nem hivatalosan -, sőt erre még csak előkészületek sem történtek.

4/ Ugyanakkor lehetséges, hogy Wolff német tábornoknak a tárgyalásokat illetően előterjesztett kérése egyike volt azoknak a kísérleteknek, amelyeket az ellenség abból a célból tesz, hogy bizalmatlanságot keltsen a szövetségesek között. Alexander tábornagy külön felhívta erre a figyelmet március 11-i táviratában, amelyben megjegyezte: „Kérem, figyeljenek fel arra, hogy a két vezető személy az SS és Himmler embere, ami nagy gyanút kelt bennem." Ennek a táviratnak másolatát március 12-én megküldtük a moszkvai brit nagykövetnek, hogy nyújtsa át a szovjet kormánynak. Ha a németeknek az volt a szándékuk, hogy bizalmatlanságot keltsenek közöttünk, ezt egy időre el is érték.

5/ Eden úr megbízta Sir A. Clark Kerrt, hogy március 21-i levelében magyarázza meg Molotov úrnak az egész helyzetet. Molotov úr március 22-i válasza többek közt a következő mondatot tartalmazta: „A szovjet kormány ezt az ügyet nem félreértésnek, hanem valami rosszabbnak tekinti." Ebben a válaszban továbbá kifejezte elégedetlenségét amiatt, hogy „Bernben két hete tárgyalások folynak a német hadvezetőség, illetve az angol és amerikai hadvezetőség megbízottai között, a Németország elleni háború fő terhét viselő Szovjetunió háta mögött". Őfelsége kormánya az angol-orosz kapcsolatok érdekében úgy határozott, hogy erre a rendkívül sértő és alaptalan vádra semmiféle választ nem ad, hanem nem vesz róla tudomást. Ez az oka annak, amit Ön az Elnökhöz intézett üzenetében „az angolok hallgatásának" nevez. Az volt a véleményünk, hogy jobb lesz hallgatni, mint válaszolni egy olyan levélre, amilyet Molotov úr küldött. De biztos lehet abban, hogy nagyon csodálkoztunk ezen a levélen, és mélyen sértett bennünket az, hogy Molotov úr ilyen magatartást tulajdonít nekünk. Ez azonban semmi kihatással nem volt azokra az Alexander tábornagynak küldött utasításainkra, hogy továbbra is teljes mértékben tájékoztassa Önöket az ügyről.

6/ Az sem igaz, hogy ebben az ügyben a kezdeményezés, mint Ön az Elnöknek kijelentette, teljes mértékben az angoloktól indult ki.

A valóságban Alexander tábornagy egy amerikai szervtől kapta azt az információt, hogy Wolff német tábornok Svájcban kapcsolatot akar létesíteni.

7/ A Bernben vagy akár másutt létesített kapcsolat és a német csapatoknak a nyugati fronton szenvedett teljes veresége között semmiféle összefüggés nincs. A valóságban a német csapatok igen szívósan harcoltak, s februári támadásunk megindulásától március 28-ig több mint nyolcvanhétezer főnyi veszteséget okoztak nekünk és az amerikai csapatoknak. Ennek ellenére a német seregek, miután a szárazföldön nagy túlerő állt velük szemben, s miután azokat a jelentős fölényben levő angol-amerikai légi haderő, amely csupán márciusban több mint kétszázezer tonna bombát dobott le Németországra, a levegőből a szó szoros értelmében lehengerelte, nyugaton megsemmisítő vereséget szenvedtek. Az a tény, hogy a német csapatok nyugaton a szárazföldön számbelileg túlerőben levő csapatokkal kerültek szembe, a szovjet seregek erejével és nagyszerű csapásaival magyarázható.

8/ Azokat a vádakat illetően, amelyeket Ön az Elnökhöz intézett április 3-i üzenetében hangoztat, s amelyek Őfelsége kormányát is megrágalmazzák, én és kollégáim egyetértünk az Elnök válaszának utolsó mondatával.[1]

Sztálin április 7-én válaszolt az Elnök szemrehányó üzenetére.

Sztálin marsall Roosevelt elnöknek *1945. ápr. 7.*

Április 5-i üzenetét megkaptam.

1/ Április 3-i üzenetemben nem a becsületességről és a megbízhatóságról van szó. Sohasem kételkedtem az Ön becsületességében és megbízhatóságában, s ugyanígy Churchill úr becsületességében és megbízhatóságában. Nálam arról van szó, hogy üzenetváltásunk során kiderült nézeteink különbözősége abban a tekintetben, hogy mit engedhet meg magának az egyik szövetséges a másikkal szemben, és mit nem szabad megengednie. Mi, oroszok, úgy gondoljuk, hogy a frontokon jelenleg kialakult helyzet mellett, amikor az ellenség a kikerülhetetlen kapituláció előtt áll, minden olyan esetben, amikor az egyik szövetséges képviselői találkoznak a németekkel a kapituláció kérdésében, biztosítani kell a másik szövetséges képvi-

[1] *Üzenetváltás*..., id. kiad. I. 371-374.

selőinek a részvételt ezen a találkozón. Mindenesetre ez feltétlenül szükséges, ha a szóban forgó szövetséges törekszik arra, hogy részt vegyen az ilyen találkozón. Az amerikaiak és az angolok viszont másképpen gondolkoznak, s helytelennek tartják az orosz álláspontot. Ebből kiindulva megtagadták az oroszoktól azt a jogot, hogy részt vegyenek a németekkel Svájcban történt találkozón. Már megírtam Önnek, s nem tartom fölöslegesnek megismételni, hogy az oroszok hasonló helyzetben semmi esetre sem tagadták volna meg az amerikaiaktól és az angoloktól az ilyen találkozáson való részvétel jogát. Én továbbra is az orosz álláspontot tartom az egyedül helyesnek, mert kizárja a kölcsönös gyanakvás minden lehetőségét, s nem teszi lehetővé az ellenségnek, hogy bizalmatlanságot keltsen köztünk.

2/ Nehéz egyetérteni azzal, hogy a nyugati fronton a németek részéről az ellenállás hiánya csakis azzal magyarázható, hogy szétverték őket. A németeknek a keleti fronton 147 hadosztályuk van. Minden károsodás nélkül elvonhatnának a keleti frontról tizenöthúsz hadosztályt, s átdobhatnák a nyugati fronton levő csapataik megsegítésére. A németek azonban ezt nem tették és nem teszik. Továbbra is dühödten hadakoznak az oroszokkal Zemljanicáért, holmi jóformán ismeretlen csehszlovákiai vasútállomásért, amely úgy kell nekik, mint halottnak a borogatás, de minden ellenállás nélkül feladnak Németország szívében olyan fontos városokat, mint Osnabrück, Mannheim és Kassel. Lássa be, hogy a németeknek ez a viselkedése enyhén szólva furcsa és érthetetlen.

3/ Ami informátoraimat illeti, biztosítom Önt, hogy nagyon becsületes és szerény emberek, akik gondosan teljesítik kötelességüket, s nem áll szándékukban megsérteni bárkit is. Ezeket az embereket mi a tények alapján ismételten ellenőriztük. Ítélje meg maga. Marshall tábornok ez év februárjában több fontos értesülést közölt a szovjet csapatok vezérkarával, amikor is a rendelkezésére álló adatok alapján figyelmeztette az oroszokat, hogy márciusban két komoly német ellentámadás lesz a keleti fronton, az egyik Pomeránia felől Thorn irányában, a másik Moravská Ostrava térségében Łódź irányában. A gyakorlatban azonban kiderült, hogy a főtámadást a németek nem a fent említett körzetekben készítették elő és hajtották végre, hanem egészen másutt, nevezetesen a Balaton környékén, Budapesttől délnyugatra. Ma már tudjuk, hogy a németek ebben a körzetben mintegy harmincöt hadosztályt, köztük tizenegy páncé-

loshadosztályt vontak össze. Ez volt a háború ilyen nagy páncélos erő összpontosításával végrehajtott egyik legkomolyabb támadása. Tolbuhin marsallnak egyebek között azért sikerült elkerülni a katasztrófát, majd pedig tönkreverni a németeket, mert informátoraim, ha bizonyos késéssel is, felfedték a németek főtámadásának ezt a tervét, s nyomban figyelmeztették rá Tolbuhin marsallt. Ilyenformán újra alkalmam volt meggyőződni a szovjet informátorok pontosságáról és jólértesültségéről. ...[1]

Táviratának egy példányát nekem is elküldte, az alábbi személyes üzenettel:

Sztálin marsall a miniszterelnöknek 1945. ápr. 7.
Április 5-i üzenetét megkaptam. Az Elnökhöz intézett április 7-i üzenetemben, amelyet Önnek is megküldök, már válaszoltam az Ön üzenetében a svájci tárgyalásokat illetően érintett minden főbb kérdésre. Ami az üzenetében felvetett többi kérdést illeti, szükségesnek tartom megmondani Önnek a következőket.
1/ Sem nekem, sem Molotovnak, egyikünknek sem állt szándékában „befeketíteni" bárkit is. Nem arról van itt szó, hogy „befeketíteni" kívántunk valakit, hanem arról, hogy kiderült álláspontunk különbözősége a szövetséges kötelességeinek és jogainak kérdésében. Az Elnökhöz intézett üzenetemből látni fogja, hogy ebben a kérdésben az orosz álláspont a helyes, mert garantálja minden szövetséges jogait, s megfosztja az ellenséget annak minden lehetőségétől, hogy bizalmatlanságot keltsen közöttünk.
2/ Üzeneteim személyesek és szigorúan titkosak. Ez lehetővé teszi, hogy világosan és nyíltan beszéljek. Ez a titkos üzenetváltás előnye. De ha Ön minden őszinte kijelentésemben sértést lát, ez nagyon megnehezíti az ilyen üzenetváltást. Biztosíthatom Önt, hogy nem volt és nincs szándékomban bárkit is megsérteni.[2]

Ezt az üzenetet továbbítottam Rooseveltnek, s az alábbi megjegyzést fűztem hozzá:

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. II. 228–229. és I. 379–380.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 378–379.

A miniszterelnök Roosevelt elnöknek 1945. ápr. 11.
Az az érzésem, hogy ez a legtöbb, amit elérhetünk náluk, mindenesetre nemigen telik ki tőlük olyasmi, ami ennél jobban hasonlítana a bocsánatkérésre. Mielőtt azonban akár fontolóra is vennénk Őfelsége kormányának válaszát, kérem, tudassa, hogy véleménye szerint hogyan kezeljük az ügyet, hogy így lépést tarthassunk egymással.

Másnapi válaszában az Elnök közölte, hogy az alábbi üzenetet küldi Sztálinnak:

Köszönetet mondok Önnek, amiért őszintén megvilágította a szovjet álláspontot a berni ügyben, amely most nyilván háttérbe szorult, a múltba tűnt, anélkül hogy bármilyen haszonnal járt volna.
Mindenesetre nincs értelme a kölcsönös bizalmatlanságnak, s a jövőben nem szabad előfordulniuk ilyen természetű jelentéktelen félreértéseknek. Biztos vagyok benne, hogy amikor hadseregeink Németországban érintkezésbe kerülnek egymással, és egyesülnek egy tökéletesen összehangolt támadásra, a náci seregek felbomlanak.[1]

Később pedig:

Roosevelt elnök a miniszterelnöknek 1945. ápr. 12.
Szeretném az általános szovjet problémát, amennyire csak lehet, tompítani, hisz efféle nehézségek, így vagy úgy, láthatólag mindennap felmerülnek, majd többnyire el is simulnak, ahogy a berni találkozó esetében is.
Mi azért csak legyünk határozottak. Eddigi magatartásunk helyes volt.

[...]

20 / Roosevelt halála

Roosevelt elnök hirtelenül hunyt el, április 12-én, csütörtökön a Georgia állambeli Warm Springsben. Hatvanhárom éves volt. Délután éppen az arcképfestőnek ült modellt, amikor hirtelen elájult, és többé nem is nyerte vissza eszméletét. Még aznap este meghalt.

[1] *Üzenetváltás*..., id. kiad. II. 234.

Mint az előző fejezetekből kiderült, a küszöbönálló győzelem gondjai bonyolultságukban a háború legnagyobb veszedelmeivel is felvették a versenyt. Azt mondhatjuk, hogy Roosevelt a háború sorsdöntő pillanatában vesztette életét, éppen akkor, amikor az Egyesült Államok politikájának irányításában a legnagyobb szükség lett volna tekintélyére. 13-án, pénteken kora reggel, amikor meghallottam a hírt, úgy éreztem, mintha hatalmas erejű ütés ért volna. Azokban a hosszú, iszonyú években, amíg együttműködtünk, mindvégig döntő szerepe volt annak a viszonynak, amely e kivételes személyhez fűzött. E viszonynak most vége szakadt, s én nem tudtam úrrá lenni azon az érzésemen, hogy súlyos, pótolhatatlan veszteség ért. Átmentem az alsóházba, s a tizenegykor kezdődő ülésen néhány mondatos beszédben azt javasoltam, hogy most napoljuk el a vitát, s így tisztelegjünk nagy barátunk emléke előtt. A parlament ekkor emlékezett meg külföldi államfő haláláról első ízben így, és az elhatározás a képviselők egyhangú kívánságával találkozott: a mindössze nyolcperces ülés után lassú léptekkel hagyták el sorban az üléstermet.

Így vagy úgy, minden nemzet meghajtotta fejét Roosevelt emléke előtt. Fekete szegélyes zászlók lobogtak Moszkvában, s a Tanács néma felállással emlékezett meg róla. A japán miniszterelnök az amerikaiakhoz intézett üzenetében „mély együttérzésének" adott hangot, hogy elvesztették vezetőjüket, akinek köszönhetik „Amerika mai előnyös helyzetét". A német rádió ellenben azt mondta: „Rooseveltet úgy fogja majd számon tartani a történelem, mint azt az embert, akinek felbujtására a jelenlegi háború második világháborúvá szélesedett, s mint azt azt elnököt, akinek sikerült hatalomra juttatnia legnagyobb ellenfelét, a bolsevista Szovjetuniót."

[...]

21 / A végső előretörés

[...] Már régóta tanulmányoztuk, hogyan fogják megszállni a fő szövetségesek Németországot. 1943 nyarán a kabinet különbizottsága, amelyet én hoztam létre Attlee elnökletével, a vezérkari főnökökkel egyetértésben azt javasolta, hogy ha Németországot csakugyan le akarjuk fegyverezni, az egész országot meg kell szállnunk, s három, nagyjából egyenlő területű főövezetre kell felosztanunk.

Az északnyugati Nagy-Britanniának jutna, a déli és délnyugati Amerikának, a keleti pedig az oroszoknak. Berlin a három fő szövetséges hatalom közös megszállása alatt álló külön övezet volna. Ezeket az ajánlásokat jóváhagytuk, majd az európai tanácsadó testület elé terjesztettük, amelynek akkor Guszev szovjet nagykövet, Winant amerikai nagykövet és Sir William Strang, a külügyminisztérium munkatársa voltak a tagjai.

Akkor ez pusztán elméleti kérdésnek látszott. Senki sem tudhatta előre, mikor és hogyan ér véget a háború. A németek Oroszország európai részének hatalmas területeit tartották megszállva. Egy egész évnek kellett még eltelnie, mire brit és amerikai katonák szállhattak partra Nyugat-Európában, s két évnek, mire bevonulhattak Németországba. Az európai tanácsadó testület javaslatait nem tartottuk sem olyan sürgősnek, sem olyan hasznosnak, hogy a háborús kabinet elé terjesszük őket. Annyi más dicséretes tervezői erőfeszítés eredményéhez hasonlóan a polcokon hevertek, mert hiszen még javában dúlt a háború. Akkoriban Oroszországról többnyire úgy vélték, hogy ha majd eléri határait, nem harcol tovább, s a nyugati szövetségesek talán majd kénytelenek lesznek további erőfeszítésekre ösztökélni. A németországi orosz megszállási övezet ügye tehát nem sok fejtörést okozott nekünk, nem játszott jelentős szerepet az angol-amerikai tárgyalásokon, s Teheránban sem vetette fel egyik vezető sem.

Amikor 1943 novemberében, hazafelé vezető utunkat megszakítottuk Kairóban, az Egyesült Államok vezérkari főnökei szóba hozták az ügyet, de korántsem az oroszok kérésére. A németországi orosz megszállási övezet még mindig elvont fogalom volt, az a fajta, ami túl szép ahhoz, hogy igaz legyen. Ami azonban a brit és az amerikai övezetet illeti, megtudtam, hogy Roosevelt elnök azt szeretné, ha ezt a kettőt megcserélnénk. Azt akarta, hogy ha Németországban amerikai erők állomásoznak majd, közlekedési vonalaik közvetlenül a tengertől induljanak, s ne szeljék át Franciaországot. Az ügyet hosszas és részletekbe menő szakmai megbeszéléseken vitatták meg, már csak azért is, mert több szempontból érintette az „Overlord" terveit. Kairóban nem jutottunk döntésre, később azonban az Elnökkel sok levelet váltottam erről. A brit vezérkar az eredeti tervet tartotta jobbnak, s úgy látta, hogy sok kellemetlenséggel és bonyodalommal járna, ha változtatnánk rajta. Az volt a benyomásom, hogy az amerikai katonai vezetőktől sem áll távol ez

a felfogás. 1944. szeptemberben, a quebeci konferencián aztán szilárd egyetértésre jutottunk. [...]

Jaltában, 1945. februárban minden további vizsgálat nélkül elfogadtuk vitaalapnak a quebeci tervet, Németország jövendő keleti határáról azonban végül is nem sikerült egyezségre jutnunk. Ez a békeszerződésre maradt. A szovjet seregek éppen ekkor özönlöttek át a háború előtti határokon, mi pedig azt kívántuk, hogy járjanak teljes sikerrel. Azt javasoltuk, hogy egyezzünk meg az ausztriai megszállási övezetekről. Sztálin némi rábeszélésre helyt adott annak a határozott kérésemnek, hogy a franciák kapják meg az amerikai és a brit övezet egy-egy részét, s vegyük fel őket a szövetséges ellenőrző bizottságba. Mindenki tökéletesen belátta, hogy a kijelölt megszállási övezetek nem hátráltathatják a hadseregek hadműveleteit. Berlint, Prágát és Bécset az foglalhatja el, aki előbb ér oda. Amikor elváltunk egymástól a Krímben, úgy éreztük, nem csupán szövetségesek vagyunk, hanem olyan barátok, akik egy még mindig erős ellenséggel állnak szemben, amellyel heves és szüntelen harcot vívnak a seregeink.

Az azóta eltelt két hónap hatalmas változásokat hozott, s ezek egyenesen gondolkodásunk gyökerébe vágtak. Hitler Németországának sorsa megpecsételődött, s ő maga is a pusztulás szélén állt. Az oroszok már Berlinben harcoltak. Bécs, Ausztria nagyobbik felével együtt, a kezükre került. Oroszország és a nyugati szövetségesek viszonya ingatag volt. A jövőt illetően nem állapodtunk meg semmiben. Ami megegyezés és egyetértés Jaltában létrejött, azt a győzelmes Kreml időközben mind megszegte vagy félresöpörte. A lerongyolódott és meggyötört világ fölött a leküzdötteknél talán nem kevésbé szörnyű veszedelmek tornyosultak. [...]

Amikor Roosevelt elnök április 12-én elhunyt, a vezérkari főnökök támogatását kértem, hogy utóda elé állhassunk a megszállási övezetekkel kapcsolatos érveinkkel.

A miniszterelnök Ismay tábornoknak,
a vkf. bizottsága részére *1945. ápr. 14.*
A következő álláspontot javaslom:
Véleményünk szerint, mielőtt az angol-amerikai seregek kiürítenék az ellenségtől elfoglalt bármely területet és visszavonulnának a megállapított megszállási övezet határai mögé, a kormányfők tárgyalják meg az adott időben fennálló gyakorlati politikai kérdése-

ket, de mindenekelőtt vizsgálják meg a maga egészében, valamint a szovjet, az amerikai és a brit kormány viszonyának fényében a kialakult helyzetet. E kormányoknak kell gondoskodniuk róla, hogy baráti szellemben és tisztességesen hajtsák végre az övezetek megszállását, amint erről a kormányok már megállapodtak. Ezért úgy gondoljuk, hogy az ügy meghaladja a kizárólag katonai döntésekben illetékes frontparancsnokok hatáskörét.

Április 18-án üzenetben fordultam az új elnökhöz. Truman természetesen csak frissiben és másodkézből szerzett tudomást a reánk váró bonyodalmakról, jórészt tanácsadóira kellett tehát támaszkodnia. Ezért a pusztán katonai szempontok aránytalanul nagy hangsúlyt kaptak.

A miniszterelnök Truman elnöknek 1945. ápr. 18.
1/ Lehetséges, hogy az Önök seregei s hamarosan a mieink is felveszik az érintkezést a szovjet erőkkel. A vezérkari főnökök egyesített bizottságának mihamarabb útbaigazítást kellene adnia a főparancsnok részére a követendő magatartást illetően. Véleményem szerint kétfajta övezet van:
a/ A harcászati övezet, amelyben csapatainknak meg kell tartaniuk elfoglalt állásaikat, hacsak olyan megállapodás nincs érvényben, amely jobb harcászati felvonulást ír elő a folytatódó ellenséges ellenállással szemben. Erről a főparancsnoknak moszkvai katonai képviselőink útján kell megállapodnia, de szükség esetén a helyszínen felsorakozó erők vonalain át is létrejöhet ilyen megállapodás. A vezérkari főnökök egyesített bizottsága máris dolgozik az erre az állapotra érvényes utasításokon.
b/ A megszállási övezet, amelyben a vezérkari főnökök egyesített bizottságának tanácsára egyeztünk meg Roosevelt elnökkel. Bármikor kiáltjuk is ki az európai győzelem napját, ezeket az övezeteket csak bizonyos idő múltán kell elfoglalnunk, s méltósággal kell majd visszavonulnunk azokról a jóval távolabbi területekről, amelyeket a szövetséges csapatok bátor és erőteljes fellépésükkel addigra elfoglaltak.
2/ Készséggel tartom magam a kijelölt megszállási övezetekhez, nem szeretném azonban, ha szövetséges csapatainkat vagy az Önök amerikai csapatait valamelyik helyi orosz tábornok goromba parancsa kényszerítené visszavonulásra bármelyik körzetben. Ezt el-

kerülhetjük, ha a kormányok megegyeznek, Eisenhower pedig lehetőséget kap, hogy a tőle megszokott csodálatos biztonsággal a helyszínen intézkedjék.

3/ A megszállási övezetekről eléggé elhamarkodottan döntöttünk 1944. szeptemberben, Quebecben. Akkor még nem tudtuk, hogy Eisenhower seregei ilyen mélyen benyomulnak majd Németországba. Az övezetek csak úgy módosíthatók, ha az oroszokkal megállapodunk benne. De mihelyt felvirrad az európai győzelem napja, meg kellene próbálnunk Berlinben létrehozni a szövetséges ellenőrző bizottságot, és ragaszkodni hozzá, hogy a Németországban megtermelt élelmiszert becsületesen osszák szét az egyes országrészek között. A dolgok jelenlegi állása szerint az orosz megszállási övezetben a leggyérebb a lakosság, viszont ott terem a legtöbb élelem; az amerikai övezetben eléggé kedvezőtlen az arány a meghódított lakosság lélekszáma és a megtermelt élelmiszer mennyisége között; mi, szegény britek pedig kénytelenek leszünk átvenni az egész elpusztult Ruhr-vidéket és más iparvidékeket, amelyek a mi országunkhoz hasonlóan rendes körülmények között is sok élelmiszert importálnak. Azt javaslom, hogy mielőtt az eddig elfoglalt harcászati állásainkból kivonulnánk, a berlini szövetséges ellenőrző bizottság hozzon döntést ebben a bonyodalmas ügyben. Mi sem természetesebb, mint hogy az oroszok el akarják szállítani és a maguk élelmezésére kívánják fordítani a német mezőgazdasági körzetekben termő hatalmas mennyiségű élelmiszert, nézetem szerint azonban átfogóan kell gondoskodnunk a német lakosság élelmiszer-ellátásáról, és arányosan kell elosztanunk a megszállási övezetek között a rendelkezésre álló készleteket.

4/ Igen hálás volnék, ha tudatná, hogyan vélekedik minderről. Számos forrásból szerzett értesüléseim szerint rendkívül fontos és sürgős ügyek ezek.

[...]

Április 27-én, miután megbeszéltem az Elnökkel, az alábbi táviratot küldtem Sztálinnak:

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1945. ápr. 27.*

1/ Az angol-amerikai seregek hamarosan egyesülnek Németországban a szovjet fegyveres erőkkel, s a német ellenállás közeledő megszűnése szükségessé teszi, hogy az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió megállapítsák az egyes németországi és

ausztriai övezetek fegyveres erőikkel való megszállásának pontos rendjét.

2/ Közvetlen feladatunk a német hadsereg végleges leverése. Ebben az időszakban a három szövetséges fegyveres erői közötti határvonalakat a főparancsnokok a hadszíntéren, hadműveleti megfontolások és követelmények alapján állapítják meg. Elkerülhetetlen, hogy ebben az időszakban csapataink át ne lépjék a végleges megszállási övezetek határait.

3/ A következő feladat, a harcok befejeztével, az lesz, hogy Berlinben és Bécsben szövetséges ellenőrző bizottságot hozzunk létre, s a szövetséges fegyveres erőket a megfelelő megszállási övezetekbe csoportosítsuk át. Az övezethatárok kijelölése Németországban már megtörtént, s a küszöbönálló bécsi találkozón, amelyet Ön javasolt, haladék nélkül megegyezésre kell jutnunk az ausztriai megszállási övezetek kérdésében.

4/ Most már nyilvánvaló, hogy semmiféle aláírt kapitulációs okmány nem lesz. Tehát a kormányokra vár, hogy döntsenek a szövetséges ellenőrző bizottságok haladéktalan megalakításáról, s rájuk bízzák a fegyveres erőknek a kijelölt megszállási övezetekben való elhelyezésére vonatkozó részletintézkedések kidolgozását.

5/ Hogy eleget tegyünk a 2. pontban vázolt helyzet követelményeinek, vagyis hogy nyomban megtegyük a kialakult helyzetben a harcászati övezetek megállapításához szükséges ideiglenes intézkedéseket, Eisenhower tábornoknak a következő utasításokat adtuk:

a/ „A két hadsereg közötti zavarok elkerülése és a másik hadsereg által már elfoglalt körzeteket határoló vonal átlépésének megelőzése érdekében mindkét fél álljon meg, ahol és amikor találkozik, azoktól a front mögötti vagy szárnymozdulatoktól függően, amelyekre mindegyik fél helyi parancsnokainak véleménye szerint a még meglevő ellenállás leküzdéséhez szükség van.

b/ Ami a fegyveres erők csapatmozdulatait illeti, olyan körzetben, ahol már megszűntek a hadműveletek, az Ön csapatai a katonai követelményeknek megfelelően helyezkedjenek el, függetlenül az övezethatároktól. Az operatív vagy adminisztratív megfontolásokból végrehajtandó helyi csapatmozdulatok kivételével Önnek bármilyen lényeges csapatmozdulathoz – amennyiben a helyzet sürgőssége megengedi – idejében meg kell kapnia az egyesített vezérkar engedélyét."

6/ Nem lenne szíves hasonló utasításokat adni az Önök parancsnokainak a hadműveleti övezetben?
7/ Ezt az üzenetet egyidejűleg küldöm el Önnek és Truman elnöknek.[1]

Sztálin óvatos választ adott erre a táviratra.

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1945. máj. 2.*
Németországnak és Ausztriának a Vörös Hadsereg és az angol-amerikai fegyveres erők általi megszállására, illetőleg a megszállás módozataira vonatkozó április 27-i üzenetét megkaptam. Részemről meg kell mondanom, hogy a szovjet főparancsnokság olyan utasítást adott, amely szerint szovjet és szövetséges csapatok találkozása esetén a szovjet parancsnokság nyomban vegye fel a kapcsolatot az amerikai, illetve az angol csapatok parancsnokságával, s közös megegyezéssel: 1. jelöljék ki az ideiglenes harcászati határvonalat és 2. tegyenek intézkedéseket ideiglenes határvonalukon belül a német csapatok minden ellenállásának elfojtására.[2]

Az oroszok még csak rövid ideje voltak Bécsben, amikor máris ízelítőt adtak abból, mi történik majd a megszállásuk alá kerülő övezetekben. Bejelentették, hogy ideiglenes osztrák kormány alakult, de nem voltak hajlandók megengedni, hogy misszióink oda repüljenek. Attól tartottam, hogy önkényesen hasznot akarnak húzni jelenlétükből, hogy „megszervezzék" az országot, még mielőtt mi odaérnénk. Árprilis 30-án ezért az alábbi táviratot küldtem Truman elnöknek:

Azt hiszem, hogy ha most nem állunk mindketten erősen a sarkunkra, igen nehéz lesz akár csak a legcsekélyebb befolyásra is szert tennünk Ausztriában azalatt, amíg megtisztítják a náciktól. Tudni szeretném, velem együtt kész volna-e a következő szövegű üzenetben fordulni Sztálin marsallhoz:
„Nagy aggodalommal értesültünk moszkvai ügyvivőnktől arról, hogy jóllehet Harriman úr április 13-án meghívást kapott Öntől, a szovjet kormány most nem hajlandó beleegyezni, hogy a szövetsé-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 402–403.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 413.

ges missziók Bécsbe utazzanak, amíg az európai tanácsadó bizottság megállapodásra nem jut a bécsi megszállási övezetekről és a szövetséges ellenőrzés ideiglenes mechanizmusáról. Ugyancsak kellemetlenül lepett meg bennünket az a bejelentés, hogy Bécsben ideiglenes osztrák kormány jött létre, holott mi előzőleg időt kértünk az ügy megfontolására.
Eredeti megállapodásunk szerint az Ausztriát és Németországot megszálló és ellenőrző négy hatalom közösen fogja megszabni, hogy ez a két ország milyen elbánásban részesüljön. Lényegesnek tartjuk, hogy a brit, amerikai és francia küldöttek megkapják az engedélyt, hogy azonnal Bécsbe utazhassanak, és jelentést tehessenek az ottani helyzetről, mielőtt az európai tanácsadó bizottságban bármilyen végleges megállapodás születnék az ország, különösen Bécs megszállását és ellenőrzését illetően. Reméljük, ellátja Tolbuhin marsallt a szükséges utasításokkal, hogy a szövetséges missziók Olaszországból haladéktalanul a helyszínre repülhessenek."

Május 3-án Truman elnök azt válaszolta, hogy teljesen egyetért a táviratommal, s ő is tiltakozást akar intézni a szovjet kormányhoz. Ez a tiltakozás emlékeztette az oroszokat Sztálinnak arra a javaslatára, hogy haladéktalanul amerikai, brit és francia képviselők utazzanak Bécsbe, s jelöljék ki a megszállási övezeteket. Most azonban, hogy útra készen állnak, a szovjet kormány „nemkívánatosnak" minősíti érkezésüket, amíg az európai tanácsadó bizottság meg nem állapodik a megszállási övezetekről. A bizottság azonban - részben tájékozottság híján - nem képes megállapodni. Az ügy csakis a helyszínen tanulmányozható, amikor tehát a szovjetek ezt nem hajlandók lehetővé tenni, feltartják a bizottság munkáját. Üzenetének végén Truman elnök felszólította a szovjet kormányt, hogy haladéktalanul engedélyezze, hogy a szövetségesek képviselői Bécsbe repüljenek.
Ennek a fellépésnek semmi foganatja nem lett.

Közben a szövetséges seregek növekvő lendülettel törtek előre. A Devers tábornok hadseregcsoportjához tartozó 7. amerikai hadsereg április 30-án átvonult Münchenen, és május 3-án Innsbruckba ért. Az 1. francia hadsereg megkerülve északról a Bóden-tavat, délnek fordult és szintén átlépett az osztrák határon. Innsbruckból egy alakulat a Brenner-hágó felé indult, s május 4-én néhány kilo-

méterrel délebbre találkozott az Alexander győzelmes hadjárata során Olaszországból észak felé nyomuló 5. amerikai hadsereg előőrseivel. Így az egykor egymástól több ezer kilométerre húzódó nyugati, keleti és déli „front" végre egyesülhetett, kiszorítva a szuszt a német seregekből. A bekerítést Montgomery fejezte be északon. A 2. brit hadsereg élén haladó VIII. hadtest előőrsei április 19-én Hamburgtól ötven kilométerre elérték az Elbát. Balszárnyukon a XII. hadtest a hadapródiskolák növendékeiből sebtiben toborzott alakulatok heves ellenállásába ütközött, április 18-án azonban elfoglalta Soltaut, majd Hamburg felé folytatta útját. A XXX. hadtest szintén heves harcokat vívott Brémába vezető útján. Az egész brit előretörést az lassította, hogy a sok vízi úton helyre kellett állítani az ellenség által felrobbantott több száz hidat. Bréma április 26-án esett el. A VIII. hadtest, a balszárnyát fedező XII. támogatásával és a jobbszárnyát fedező XVIII. amerikai légi szállítású hadtesttel április 29-én átkelt az Elbán. Azután a Balti-tenger felé fordult, hogy lezárja a Dániába vezető szárazföldi utat. Május 2-án a 11. páncéloshadosztály elérte Lübecket, s csapataink a lakosság nagy ujjongása közepette felszabadították Dániát. 6. légi szállítású hadosztályunk Wismarnál találkozott az oroszokkal. Másnap a XII. hadtest bevonult Hamburgba. Az Elbától északra fekvő területeket mindenütt menekültek tömegei lepték el, továbbá az oroszok elől fejvesztve nyugat felé igyekvő, felbomlott alakulatok, amelyek a nyugati szövetségeseknek akarták megadni magukat. A vég közel volt.

[...]

22 / A német fegyverletétel

Április közepére már bizonyos volt, hogy Hitler Németországa nemsokára végleg elpusztul. A szövetséges seregek nagy erővel folytatták az előretörést, s napról napra csökkent köztük a távolság. Hitler azt fontolgatta, hol vesse meg utoljára a lábát. Még április 20-án is arra gondolt, hogy Berlinből a bajor Alpokban álló „déli erőd"-be teszi át székhelyét. Ezen a napon értekezletre hívta össze a legfőbb náci vezetőket. Az ék alakban előretörő szövetségesek támadása azzal fenyegetett, hogy hosszában kettészakítja a németek keleti és nyugati kettős arcvonalát, Hitler ezért beleegyezett, hogy

SZOVJET OFFENZIVA BERLIN IRÁNYÁBA 1945

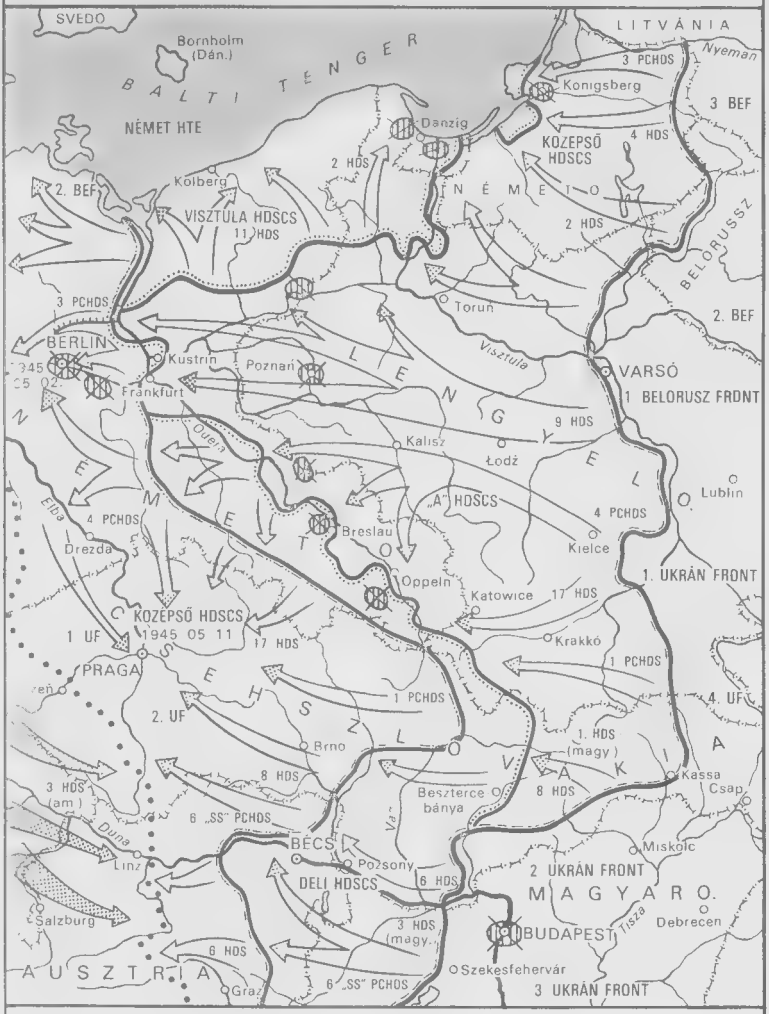

a frontvonalak alakulása

1945 01. 01 jén

1945 02 08–12-ig

1945 április közepén

a szovjet és szovetseges csapatok által a háború végére elért terepszakasz 1945 05 08-ig

1945 05 02. Berlin eleste

1945 05. 11 a KÖZEPSŐ HDSCS kapitulál

bekerített és megsemmisített német csapatok

szovjet támadási irányok

amerikai támadási irányok

két különálló parancsnokságot hozzanak létre. Északon Dönitz alá rendelte a katonai és a polgári hatóságokat, s még azt is rábízta, hogy csaknem kétmilliónyi menekültet juttasson el keletről német földre. Délen Kesselring tábornokot jelölte ki a megmaradó német seregek parancsnokául. Úgy határoztak, hogy mindez akkor lép majd életbe, ha Berlin elesik.

Két nappal később, április 22-én Hitler arra a végső és sorsdöntő elhatározásra jutott, hogy mindvégig Berlinben marad. Az oroszok már majdnem teljesen bekerítették a fővárost, s az események visszavonhatatlanul kiszabadultak a Führer ellenőrzése alól. Nem maradt más hátra, mint hogy a város romjai között megrendezze a saját halálát. A mellette maradó náci vezetőknek bejelentette, hogy Berlinben akar meghalni. A 20-án tartott értekezlet után mind Göring, mind Himmler elutazott, mégpedig azzal a hátsó gondolattal, hogy béketárgyalásokba bocsátkoznak. Göring délnek vette útját, s úgy értelmezte, hogy ha egyszer Hitler elhatározta, hogy Berlinben marad, akkor ténylegesen le is mondott. Felhatalmazást kért rá, hogy a Führer utódjaként léphessen fel. Válaszul azonnal leváltották minden tisztségéből.

Hogy Hitler főhadiszállásán a végső órákban milyen jelenetek zajlottak le, arról igen részletes beszámolók láttak már napvilágot. Rendszerének fő alakjai közül csak Goebbels és Bormann maradt vele mindvégig. Az orosz csapatok ekkor már Berlin utcáin harcoltak. Április 29-én hajnalban Hitler elkészítette végrendeletét. A rákövetkező napot a szokásos munkával kezdte a kancellária alatti óvóhelyen. Napközben kapta meg a Mussolini haláláról szóló hírt. Az időzítés kísértetiesen jól sikerült. Hitler környezetével együtt csöndben költötte el az ebédet, étkezés után kezet rázott a jelenlévőkkel, majd visszavonult a szobájába. Fél négykor lövés hallatszott, munkatársai bementek a szobába, s a díványon fekve találták, mellette revolver hevert. Szájba lőtte magát. Mellette holtan feküdt Eva Braun is; az utolsó napokban, titokban kötöttek házasságot. Eva Braun mérget vett be. A két holttestet az udvarban elégették: Hitler halotti máglyájának lobbanásával az orosz ágyúk egyre erősödő döreje közepette hátborzongató véget ért a harmadik birodalom.

A megmaradt vezetők még egy végső értekezletre ültek össze. Az utolsó pillanatban megpróbáltak tárgyalásba bocsátkozni az oroszokkal. Zsukov azonban feltétel nélküli megadást követelt.

Bormann megpróbált áttörni az orosz csapatok vonalán, s nyomtalanul eltűnt. Goebbels megmérgezte hat gyermekét, majd megparancsolta egy SS-őrnek, hogy őt és feleségét lője agyon. A hitleri főhadiszállás személyzetének többi tagja az oroszok kezére került.

Aznap este Dönitz tengernagy az alábbi táviratot kapta holsteini főhadiszállásán:

Göring volt birodalmi marsall helyett az Führer Önt nevezi ki utódjává, flottatengernagy úr. Az írásos meghatalmazás útban van. Haladéktalanul tegyen meg minden intézkedést, amit a helyzet megkíván. Bormann.

Teljes volt a zűrzavar. Dönitz kapcsolatban állt Himmlerrel, s azt hitte, Berlin eleste után Himmlert nevezik majd ki Hitler utódjává. Most pedig hirtelen, minden előzetes értesítés nélkül rázúdult a teljes felelősség, s neki kellett megbirkóznia a fegyverletétel feladatával.

Himmlert már hónapok óta arra biztatták, hogy lépjen személyes kapcsolatba a nyugati szövetségesekkel, hátha sikerül külön megállapodást kötnie a fegyverletételről. Egy Schellenberg nevű SS-tábornok Bernadotte grófot, a Svéd Vöröskereszt időnként Berlinbe látogató vezetőjét ajánlotta neki közvetítőnek. Bernadotte előbb februárban, majd áprilisban, Berlinben jártában titokban találkozott Himmlerrel. A náci vezető azonban úgy érezte, hogy hűséggel tartozik Hitlernek, és nem szánta el magát a cselekvésre. Egészen addig, amíg a Führer április 22-én be nem jelentette, hogy mindvégig Berlinben marad.

Április 25-én kora reggel távirat érkezett Londonba Sir Victor Mallettől, a svédországi brit nagykövettől. Jelentette, hogy április 24-én este 11-kor amerikai kollégájával, Herschel Johnsonnal együtt magához kérette őt Boheman svéd külügyminiszter, mégpedig azért, hogy találkozzanak a sürgős küldetésben járó Bernadotte gróffal. Bernadotte aztán közölte velük, hogy Himmler a keleti fronton tartózkodik, és sürgős találkozót kért tőle Észak-Németországban. Bernadotte javaslatára Lübeckben találkoztak az előző este. Himmler fáradt volt ugyan, s elismerte, hogy Németországnak vége, de nyugodtan és logikusan beszélt. Közölte, hogy Hitler gyógyíthatatlan beteg, talán már nem is él, mindenesetre néhány napon

belül meghal. Kijelentette, hogy nem tehette volna meg, amire most készül, amíg Hitler cselekvőképes volt, minthogy azonban a Führernek immár vége, semmi sem köti meg többé a kezét. Aztán megkérdezte, elintézné-e a svéd kormány, hogy találkozhassék Eisenhower tábornokkal, s az egész nyugati fronton letegye a fegyvert. Bernadotte azt mondta, hogy erre nincs szükség, hiszen egyszerűen utasíthatja csapatait, hogy adják meg magukat, ő maga különben sem továbbítja a kérést, hacsak Norvégiára és Dániára is ki nem terjesztik a fegyverletételt. Ha ez megtörténik, akkor mégiscsak lehetne valami értelme a találkozónak, mert talán különleges megállapodásokban kell megszabni, hogyan és ki előtt tegyék le a németek a fegyvert. Himmler ekkor közölte: hajlandó elrendelni, hogy a dániai és a norvégiai német csapatok akár brit, akár amerikai, akár svéd alakulatok előtt tegyék le a fegyvert. Arra a kérdésre, hogy mit tenne, ha a nyugati szövetségesek elvetnék az ajánlatát, Himmler azt felelte, hogy átvenné a keleti front parancsnokságát, és harcolva halna meg. Mint mondta, azt reméli, hogy nem az oroszok, hanem a nyugati szövetségesek vonulnak be elsőként Mecklenburgba, s így a polgári lakosság megmenekülhet.

Bernadotte gróf végül elmondta, hogy Schellenberg tábornok a dán határ közelében fekvő Flensburgban tartózkodik, türelmetlenül várja az értesítését és gondoskodni tud róla, hogy Himmler azonnal értesüljön az üzenetről. Himmlernek arról a szándékáról, hogy nem hajlandó a megadásra a keleti fronton, a két diplomata megjegyezte, hogy szemlátomást még egy utolsó kísérletről van szó, amelynek az a célja, hogy viszályt keltsen a nyugati szövetségesek és Oroszország között. Magától értetődik, hogy a náciknak valamennyi szövetséges előtt egyszerre kell letenniük a fegyvert. A svéd miniszter elismerte, hogy ez alighanem így van, rámutatott azonban, hogy ha a németek az egész nyugati fronton, továbbá Norvégiában és Dániában egyaránt leteszik a fegyvert, az nagy könyebbség volna a szövetségeseknek, köztük Oroszországnak is, és hamarosan teljes kapitulációhoz vezetne. Mindenesetre úgy gondolja, mondta, hogy Bernadotte értesüléseit továbbítani kell a brit és az amerikai kormánynak. A svéd kormánynak nincs kifogása ellene, ha közöljük a dolgot a szovjetekkel, hiszen a svédek semmiképpen sem szeretnének széthúzást kelteni a szövetségesek között, s ennek még a látszatát is el akarják kerülni. A svéd kormány csakis azért nem tájé-

koztathatta közvetlenül a szovjeteket, mert Himmler kikötötte, hogy az értesítést kizárólag a nyugati hatalmaknak szánja.[1]

Én április 25-én értesültem a fejleményekről, és nyomban összehívtam a háborús kabinetet. Álláspontunkat a Truman elnökhöz címzett alábbi táviratban foglaltam össze:

A miniszterelnök Truman elnöknek *1945. ápr. 25.*

Néhány órával ezelőtt nyilván Ön is megkapta stockholmi nagykövetének jelentését a Bernadotte–Himmler találkozóról. Nyomban összehívtam a háborús kabinetet, s az ülésen jóváhagytuk a Sztálin marsallhoz intézendő távirat alább következő szövegét. Az üzenetet a szokásos úton másolatban küldjük meg Önöknek. Remélem, lehetségesnek tartja, hogy ugyanebben a szellemben táviratozzék Sztálin marsallnak és nekünk. Minthogy Himmlernél senki sem szólhatna hitelesebben a német állam nevében, ebben a három hatalom dolga, hogy a svéd kormány útján válaszoljon neki, hiszen egyikünk sem bocsátkozhatik külön tárgyalásokba. Ez azonban semmiképpen sem csorbítja Eisenhower tábornok és Alexander tábornagy felhatalmazását, hogy ha úgy adódik, helyi fegyverletételt elfogadjanak.

[...]

Sztálinhoz intézett üzenetem szövege a következő volt:

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1945. ápr. 25.*

A táviratot, amelyet a nyomban ez után következő üzenetemben ismertetek, éppen most kaptam a svédországi brit nagykövettől. Tartalmáról az Egyesült Államok elnökét is értesítettem. Ami Őfelsége kormányát illeti, szó sem lehet kevesebbről, mint a három nagyhatalom előtti egyidejű, feltétel nélküli kapitulációról. Véleményünk szerint Himmlernek tudomására kell hozni, hogy a német fegyveres erők tagjai, akár egyénenként, akár kötelékekben mindenütt a helyi szövetséges csapatoknak, illetőleg azok képviselőinek adják meg magukat. Amíg ez meg nem történt, a szövetségesek minden oldalról és minden hadszíntéren, ahol ellenállással találkoznak, teljes erővel folytatják támadásaikat. ...[2]

[1] Az esetnek egy kissé eltérő változata olvasható Bernadotte gróf *The Fall of the Curtain* című művének 54. és következő lapjain. (A szerző jegyzete.)

[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 396–397.

Az erre érkező válasznál szívélyesebb üzenetet még soha nem kaptam tőle:

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1945. ápr. 25.*
Köszönöm Önnek április 25-i közlését, amelyben értesít Himmlernek arról a szándékáról, hogy a nyugati fronton kapitulál.
Azt a javaslatát, hogy követeljünk Himmlertől feltétel nélküli kapitulációt minden fronton, a szovjet frontot is beleértve, az egyetlen helyes megoldásnak tartom. Ismerve Önt, nem kételkedem, hogy így fog eljárni.[1] *Kérem, járjon el javaslata szellemében, a Vörös Hadsereg pedig fokozni fogja nyomását Berlinnél, közös ügyünk érdekében.*
Tudomására hozom, hogy hasonló választ adtam Truman elnöknek, aki ugyenezzel a kéréssel fordult hozzám.[2]

[...] Bernadotte gróf visszatért Németországba, hogy továbbítsa követelésünket Himmlernek. A náci vezetőről ezután nem hallottunk semmit egészen május 22-ig, amikor Bremervördénél egy brit ellenőrző állomáson letartóztatták. Álruhát viselt, nem ismerték fel; iratai láttán azonban az őrök gyanút fogtak, és a 2. hadsereg főhadiszállásának közelében lévő táborba vitték. Az ottani parancsnoknak aztán felfedte kilétét. Fegyveres őrt állítottak mellé, levetkőztették, és egy orvos megvizsgálta, nincs-e nála méreg. A vizsgálat még tartott, amikor Himmler átharapott egy ciános fiolát: alighanem órák óta a szájában rejtegette már. Szinte azonnal meghalt: május 23-án, szerdán este 11 órakor.

Északnyugaton kevésbé fordulatos véget ért a dráma. Május 2-án megérkezett az olaszországi fegyverletétel híre. Csapataink még ugyanaznap a Balti-tenger partján fekvő Lübeckbe értek, találkoztak az oroszokkal, és elvágták a Dániában állomásozó németeket. 3-án ellenállás nélkül vonultunk be Hamburgba, s a helyőrség feltétel nélkül letette a fegyvert. Montgomerynek a Lüneburgi Fenyéren felállított főhadiszállásra német küldöttség érkezett. Vezetője, Friedeburg tengernagy Dönitz megbízásából az északon az oroszokkal szemben álló német csapatok fegyverletételét is felajánlotta. A seregcsoport parancsnoka elutasította az ajánlatot, mond-

[1] Az én kiemelésem - W. S. C.
[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 399.

ván, hogy erre nem terjed ki a hatásköre, csakis a saját arcvonaláról hajlandó tárgyalni. Másnap, miután újabb utasításokat kapott feletteseitől, Friedeburg aláírta az Északnyugat-Németországban, Hollandiában, a Fríz-szigeteken, Schleswig-Holsteinban és Dániában állomásozó német csapatok fegyverletételéről szóló okmányt.

Május 5-én az alábbi táviratot küldtem a San Franciscóban tartózkodó Eden külügyminiszternek:

A miniszterelnök Eden Úrnak (San Franciscóba) 1945. máj. 5. Északon Eisenhower mesterien vetett be egy amerikai hadtestet, hogy támogassa a Lübeck felé vonuló Montgomeryt, aki tizenkét órával hamarabb ért oda. Most ellenőrizzük a stockholmi brit haditengerészeti attasénak azokat a jelentéseit, amelyek szerint a svédek úgy tudják, hogy az oroszok Koppenhágától néhány kilométerre délre ejtőernyősöket dobtak le, s kommunista szervezkedés kezdődött a környéken. Közben kiderült, hogy csak két ejtőernyősről van szó. Repülőgépen szerény megszálló haderőt küldünk Koppenhágába, Dánia többi részét pedig nagy iramban szállják meg gyorsan mozgó páncélos oszlopaink. A dánok nagy örömmel fogadnak bennünket, a magukat megadó hunok pedig gyáván meghunyászkodnak, sőt a segítségüket ajánlgatják, úgyhogy azt hiszem, itt is útját fogjuk állni szovjet barátainknak.
Bizonyára Ön is értesült már róla, hogy emberben és hajóban micsoda hatalmas erők tették le Montgomery előtt a fegyvert Északnyugat-Németországban, Hollandiában és Dániában. Csak katona több lehetett, mint egymillió. Így három egymást követő napon két és fél millió német adta meg magát brit parancsnokainknak. Hadtörténelmünknek igazán biztató eseménye ez. Ike mindvégig remekül viselkedett. Sportszerűségben nem szabad elmaradnunk tőle.

Friedeburg ezután Eisenhower reimsi főhadiszállására ment, ahol május 6-án csatlakozott hozzá Jodl tábornok. Húzták az időt, hogy minél több katona és menekült szakadhasson el az oroszoktól, és juthasson el a nyugati szövetségesekhez, és megpróbáltak külön megállapodást kötni a fegyverletételről a nyugati fronton. Eisenhower határidőt tűzött ki, s általános megadást követelt. Jodl ekkor a következő jelentést küldte Dönitznek: „Eisenhower tábornok ragaszkodik hozzá, hogy ma legyen az aláírás. Ellenkező esetben a szövetségesek nem engedik át arcvonalukon azokat, akik egyen-

ként akarják megadni magukat. Nem látok más választást; vagy a zűrzavar, vagy az aláírás. Kérem, haladéktalanul erősítse meg rádióüzenetben, hogy teljes meghatalmazásom van kapituláció aláírására."

A teljes és feltétel nélküli megadásról szóló okmányt május 7-én hajnali 2.41-kor írta alá Bedell Smith tábornok és Jodl tábornok, francia és orosz tisztek jelenlétében. Eszerint május 8-án éjfélkor mindenütt megszűnt az ellenségeskedés. A német főparancsnokság részéről a hivatalos megerősítés május 9-én történt Berlinben a kora reggeli órákban, ezt az oroszok rendezték. Eisenhower nevében Tedder repülő marsall, az oroszok nevében Zsukov marsall, a németek nevében Keitel tábornagy írta alá az okmányt.

A német hadsereg teljes megsemmisítésének történetét már elbeszéltük, most még Hitler többi haderőinek végnapjairól kell beszámolnunk. Az előző év őszén a német légierő rendkívüli szervezési teljesítménnyel nagymértékben növelte vadászgépeinek számát, csakhogy a nagy hatótávolságú bombázógépek előállításának rovására. Hadászati bombázóoffenzívánk miatt a német légierő védekezésre kényszerült, s vadászrepülőinek hetven százalékát a hazai védelemre kellett fordítania. Hiába volt azonban több repülőgépe, ütőképessége csökkent, mert az olajipari berendezések ellen intézett támadásaink miatt üzemanyaghiány keletkezett. A német repülők fő feladata e támadások megakadályozása volt. A nagy teljesítményű sugárhajtású német vadászgépek egy ideig sok gondot okoztak nekünk, a repülőgépgyárak és a repülőterek elleni összpontosított támadások azonban végül elhárították a veszélyt. Bombázóink januárban és februárban folytatták támadásaikat; februárban nagy erejű bombatámadást intéztünk Drezda ellen, amely akkor a német keleti front egyik közlekedési csomópontja volt. Az ellenséges légierő kezdett kimerülni. Ahogy csapataink előretörtek, a Luftwaffe repülőterei egyre szűkebb körzetbe szorultak vissza, s kitűnő célpontot kínáltak.

Úgy gondoltam, ideje felülvizsgálni az ipari körzetek elleni légitámadások elveit. A győzelem immár közel volt, s a jövőre is gondolnunk kellett. „Ha földig rombolt ország kerül a kezünkre – írtam április 1-jén –, mi és szövetségeseink nagy szűkében leszünk szállásheleyeknek. Vigyázzunk, hogy támadásainkkal ne ártsunk többet magunknak, mint az ellenség közvetlen háborús erőfeszítéseinek."

NÉMETORSZÁG ÖSSZEOMLÁSA 1945.

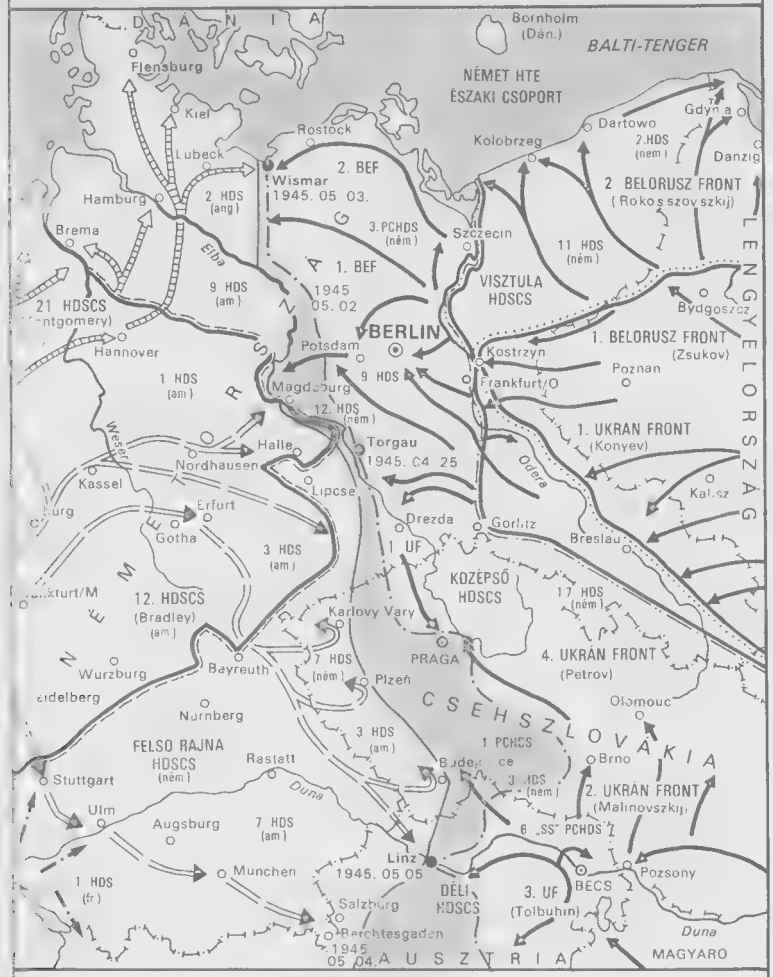

Nyugati front

1945. 04. 15.

1945. 05. 08.

Keleti front

1945. január vége

1945. 04. 15.

1945. 05. 08.

a szovjet és szövetséges csapatok támadási irányai

amerikai — brit — szovjet

francia

a szövetséges csapatok közötti kapcsolatfelvételek

a német kezen lévő terület a kapitulációkor 1945. 05. 08-án

Hitlernek más volt a véleménye, azt akarta, hogy minden gyárat és közüzemet romboljanak le, az okos Speer és a német tábornokok azonban nem vettek tudomást a parancsáról. Vezérkari főnökeink április 6-án a következő irányelvet adták ki a bombázóparancsnokságnak: „A megmaradó ipari központok elleni támadásoktól nem várható további jelentős előny, mert mire hatásuk érzékelhető lenne, valószínűleg véget érnek már az ellenségeskedések." Hamarosan egyre nehezebb lett előnyomuló csapataink előtt bombatámadásokat végrehajtani az oroszok veszélyeztetése nélkül. A brit és az amerikai repülőgépeknek bőven akadt azonban más hasznos tennivalójuk is: az előnyomuló csapatok légi úton jutottak utánpótláshoz, Hollandia így menekült meg az éhínségtől, kiszabadított hadifoglyaink és sebesültjeink repülőgépen tértek haza. [...]

Az április 16-án indított végső orosz támadás még egy utolsó csatára késztette a sír szélén álló Luftwaffét, néhány nap múltán azonban a berlini repülőterek számos sértetlen repülőgéppel a szovjetek kezére kerültek, s akárcsak a hadsereg, a légierő is két részre szakadt, majd gyors ütemben szétzüllött, szétzilálódott. Nem volt már képes rá, hogy új erőre kapjon, s darabjaira hullott. A légierő főparancsnokságának egy része Berlinből délre menekült, s néhány napon át egy München környéki elmegyógyintézetből próbálta meg folytatni tevékenységét. Onnan aztán szétszórt csoportokban Ausztriába települt át. Az amerikaiak egy eldugott tiroli hegyi faluban csaknem száz vezető tisztjét ejtették fogságba, köztük magát Göringet is. Eljött végre az igazságtétel napja.

A szárazföldi és a légi háború nagy horderejű eseményei mintha háttérbe szorították volna a tengeri győzelmet, pedig az sem volt kevésbé figyelemre méltó. Az egész angol–amerikai szárazföldi hadjárat sikere az Atlanti-óceánon hajózó konvojoktól függött, ide kívánkozik tehát a tengeralattjáró-háború történetének befejező része. A német tengeralattjárók, az U-Bootok iszonyú veszteségeket szenvedtek, mégis egyre újabb támadásokra indultak, csakhogy egyre kisebb sikerrel, s a tengeri szállítmányok akadálytalanul özönlöttek át az óceánon. A tengeralattjárók még 1944 őszén sem adták fel a harcot, pedig addigra már kiszorultak a Vizcayai-öbölben lévő támaszpontjaikról. Az ekkor alkalmazott Schnorchel-készülékkel felszerelt tengeralattjárók, amelyek víz alatt töltötték fel akkumulátoraikat, miközben csövön át jutottak levegőhöz, csak előhírnökei voltak annak az újfajta tengeralattjáró-hadviselésnek,

amelyre Dönitz készülődött. Elképzelését egy új hajótípusra alapozta, amelyből sok példány épült a hajógyárakban, s az első néhány már próbaúton volt. Németország csak akkor számíthatott valódi sikerre, ha gyorsan és nagy számban tudja bevetni őket. Víz alatti nagy sebességükkel addig ismeretlen feladat elé állítottak volna bennünket, s ahogy Dönitz megjósolta, csakugyan forradalmasították volna a tengeralattjáró-hadviselést. Tervei elsősorban azért vallottak kudarcot, mert egyre nagyobb hiányuk volt az új hajók építéséhez szükséges különleges nyersanyagokban, s ezért a műszaki terveket minduntalan módosítaniuk kellett. A hagyományos tengeralattjárók alkatrészeit azonban továbbra is Németország-szerte gyártották az üzemek, s a kikötőkben bombabiztos műhelyekben szerelték össze őket. Így a szövetséges bombázó légierő szakadatlan erőfeszítései ellenére a németek 1944 novemberében több tengeralattjárót állítottak elő, mint a háború kezdete óta bármely hónapban. Elképesztő erőfeszítéssel és minden veszteség ellenére szinte az utolsó pillanatig hatvan-hetven német tengeralattjáró folytatta a harcot. Nem értek el nagy eredményt, de táplálták az el nem múló reményt, hogy a tengeren mégiscsak sikerülhet patthelyzetet teremteni. Az új, forradalmi változást hozó tengeralattjárók végül nem jutottak szerephez a második világháborúban. A tervek szerint háromszázötven készült volna el belőlük 1945-ben, a kapitulációig azonban alig néhány állt csatasorban. A jövő kockázatai között nem lebecsülendő, hogy ez a fegyver most az oroszok kezében van.

Offenzívánk utolsó szakaszának célpontjai a német parti vizek, valamint a Balti-tenger kijáratai voltak, s a Kielt, Wilhelmshavent és Hamburgot támadó szövetséges repülőgépek nagyon sok tengeralattjárót semmisítettek meg a kikötőkben. Amikor azonban Dönitz elrendelte, hogy a tengeralattjárók adják meg magukat, még mindig negyvenkilenc tartózkodott a nyílt tengeren. További száz a kikötőben adta meg magát, mintegy kétszázhúszat pedig elsüllyesztett vagy elpusztított a legénység. Ilyen kitartó erőfeszítéseket tett Németország, s ilyen lankadatlanul küzdött a tengeralattjáró-flotta. [...]

Érdemes megemlíteni és megőrizni emlékezetünkben azt is, hogy mivel segítették a szövetségesek Oroszországot. A korábbi hajókaravánok veszteségei súlyosak voltak, 1944-ben és 1945-ben azonban már csak a sötét téli hónapokban indultak útnak a hajókaravánok, és csak csekély veszteséget szenvedtek. A háború alatt

összesen kilencvenegy kereskedelmi hajó veszett oda a sarkvidéki útvonalon, az Oroszországba tartó megrakott hajók 7,8 százaléka, a hazafelé tartók 3,8 százaléka. Ezek közül csak ötvenöt volt fegyveresen kísért konvojban. Ebben a merész vállalkozásban a kereskedelmi flotta 829 emberéletet veszített, a brit haditengerészet veszteségei még súlyosabbak voltak. Két cirkáló és tizenhét egyéb hadihajó süllyedt el, 1840 tiszt és matróz halt meg.

Az Oroszországba küldött negyven karaván csupán Britanniából négyszázhuszonnyolcmillió font értékű rakományt szállított Oroszországba: egyebek között ötezer harckocsit és több mint hétezer repülőgépet. A szállítmányok évi mérlege nagyjából a következő volt:

Év	Az EK-ból vagy az USA-ból küldött rakomány hozzávetőleges súlya	Az útközben elpusztult rakomány hozzávetőleges súlya
	tonna	
1941	300 000	10 000
1942	1 350 000	270 000
1943	450 000	-
1944	1 250 000	10 000
1945	650 000	10 000
Összesen	4 000 000	300 000

Valóra váltottuk tehát ígéretünket, pedig a szovjet vezetők gyakran kemény szavakkal illettek bennünket, s a nekik segítő tengerészeinket nyers bánásmódban részesítették.

Az elsöprő győzelem órájában nagyon is tisztában voltam vele, milyen nehézségek és veszedelmek várnak még ránk, mégis helyénvaló volt, hogy egy rövid időre átadjuk magunkat az ünnep örömének. Az Elnök üdvözlő táviratot küldött nekem, és kormánya nevében meleg szavakkal méltatta a győzelemben játszott szerepünket.

Válaszul az alábbi üzenetet küldtem neki:

A miniszterelnök Truman elnöknek *1945. máj. 9.*

Üzenetét drága kincsként őrzi a brit nemzet, Őfelsége fegyveres erői pedig, bármely néphez tartozzanak, bármely föld szülöttei legyenek is, háborús kitüntetésnek fogják tekinteni. Ez mindenki

másnál érvényesebb annak a két hatalmas seregnek katonáira, amely Eisenhower tábornok alatt Franciaországban és Németországban, Alexander tábornagy alatt pedig Olaszországban küzdött egymással vállvetve minden hadszíntéren, a szárazföldön, a levegőben, az óceánokon és a beltengereken. Győzelmes európai seregeink összeforrottan küzdöttek. Aki látja Eisenhower tábornok és Alexander tábornagy vezérkarát, azt hihette volna, hogy tisztjei egyetlen országból szerveződtek, akiket egyetlen nagy cél egyesít. Montgomery tábornagy 21. hadseregcsoportja, benne a vitéz kanadai hadsereggel, derekasan helytállt a tavaly júniusi dicsőséges partraszállásban és a sok megvívott csatában, olyan volt, mint a forgópánt, amelyen jelentős hadmozdulatok sorsa fordul meg, hol az előretörés északi szárnyát fedezte, hol - mint a végkifejlet idején - északra tört előre. Szívvel-lélekkel, összeforrottan küzdöttek.

Ön néhány napja üzenetet intézett Alexander tábornagyhoz, akinek parancsnoksága alatt az olaszországi szárazföldi arcvonal élén az Önök vitéz tábornoka, Mark Clark áll.

Hadd mondjam el, mit jelentett nekünk Eisenhower tábornok. Olyan emberre találtunk benne, aki a szövetséges seregek egységének ügyét mindenfajta nemzeti elfogultság fölé helyezte. Főhadiszállásán az egység és a stratégia volt az egyedüli vezérlő elv. Az egység olyan magasfokú volt, hogy az arcvonalban vegyesen lehetett bevetni brit és amerikai csapatokat, s a legcsekélyebb nehézséget sem okozta, ha nagy egységet csoportosítottak át az egyik parancsnoktól a másikhoz. Nemes nemzetek szövetségének elve még soha nem valósult meg ilyen magas fokon. A brit birodalom és nemzetközösség nevében hadd juttassam kifejezésre, milyen csodálattal tekintünk Eisenhower tábornok határozottságára, előrelátására és ragyogó képességeire.

Kifejezésre kell juttatnom továbbá, hogyan vélekedünk mi, britek, azokról a hősi és nagylelkű tettekről, amelyeket az Amerikai Egyesült Államok Roosevelt elnök vezetése alatt hajtott végre, s amelyeknek Ön, Elnök úr, oly megingathatatlan folytatója, mióta elődjét munka közben elragadta a halál. E tettek mindig megdobogtatják majd a világ minden táján a brit szíveket, és biztos vagyok benne, hogy még szorosabb érzelmi kapcsok kovácsolódnak népeink között, mint amelyek az egyesült erővel és bátor lélekkel végigvívott két világháborúban fogtak bennünket egybe.

Feleségem ekkoriban Moszkvában tartózkodott, ezért őt kértem hát meg, hogy adja át az ottani vezetőkhöz címzett üzenetemet.

A miniszterelnök Churchillné asszonynak (Moszkvába)
1945. máj. 8.

Jó lenne, ha holnap, szerdán rádióbeszédet intéznél az orosz néphez, feltéve, hogy a Kreml is jónak látja. Ha igen, kérlek, mondd el nevemben az alábbi üzenetet, nagykövetségünk természetesen megszerzi majd hozzá a jóváhagyást:

A MINISZTERELNÖK SZTÁLIN MARSALLNAK,
A VÖRÖS HADSEREGNEK ÉS AZ OROSZ NÉPNEK

„A brit nemzet nevében szívélyes üdvözletemet küldöm annak a ragyogó győzelmüknek alkalmából, melyet a területrablóknak országukból való kiűzésével és a náci zsarnokság szétzúzásával arattak. Erősen hiszem, hogy a brit és az orosz nép barátságától és kölcsönös megértésétől függ az emberiség jövője. Itt, a mi szigethazánkban ma nagyon sokat gondolunk Önökre, és szívünk mélyéből kívánunk Önöknek boldogságot és jólétet. Azt akarjuk, hogy annak a siralomvölgynek, amelyet együtt végigjártunk, minden áldozata és szenvedése után most az igaz barátság és a kölcsönös rokonszenv szálaival egybefűzve a győzelmes béke ragyogó napja alatt továbbra is együtt haladhassunk.

Hitvesemet kértem meg, hogy e néhány szóval tolmácsolja mindannyiuknak barátságunkat és csodálatunkat."[1]

Légy szíves, tudasd, mit fogsz tenni. Ölel

W.

Sztálin ugyancsak az általános jóakarat szellemében válaszolt:

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1945. máj. 10.*

A SZOVJETUNIÓ NÉPEINEK ÜZENETE
NAGY-BRITANNIA FEGYVERES ERŐIHEZ ÉS NÉPEIHEZ

Üdvözlöm Önt személyesen, a dicső brit fegyveres erőket és az egész brit népet, s szívből jövő jókívánságaimat küldöm a közös ellenségünk, a német imperializmus fölött aratott nagy győzelem alkalmából. Ezzel a történelmi jelentőségű győzelemmel befejező-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 420.

dött a szovjet, brit és amerikai seregeknek Európa felszabadításáért vívott harca.
Biztos vagyok benne, hogy a háború idején az országaink közt kialakult baráti kapcsolatok a háború utáni időszakban sikeresen és szerencsésen fejlődnek majd tovább.
Megbíztam londoni nagykövetünket, hogy tolmácsolja mindannyiuknak szerencsekívánataimat a kivívott győzelem alkalmából s legjobb kívánságaimat.[1]

Ellenségeink feltétel nélküli megadása nyomán olyan örömujjongás tört ki, amilyenre még nem volt példa az emberiség történetében. Az európai hadszíntéren valóban a legvégsőkig vívták a második világháborút. Legyőzötteken és győzteseken elmondhatatlan megkönnyebbülés lett úrrá. Mindez azonban nekünk, Britannia és a brit birodalom polgárainak még annál is többet jelentett, mint amit hatalmas és hős szövetségeseink éreztek a győzelem órájában, hiszen egyedül mi álltunk harcban mindvégig, az első naptól az utolsó napig, létünket téve föl a harc végső kimenetelére. Kimerített, megviselt, elszegényített bennünket a háború, de megtörni nem tudott, és most, a győzelem óráján, magasztos érzés töltött el mindannyiunkat. Köszönetet mondtunk Istennek minden áldása közül a legnemesebbikért, azért az érzésért, hogy teljesítettük kötelességünket.

[...]

23 / Kínos közjáték

Amint a német seregek kivonultak Olaszországból, Tito alakulatai gyors ütemben behatoltak Északkelet-Olaszország területére. Azt remélték, hogy elfoglalhatják azokat a körzeteket, amelyekre igényt tartottak, mindenekelőtt pedig hogy még az angol–amerikai csapatok megérkezése előtt megszállhatják Triesztet. Mi az amerikaiakkal egyetértésben nemcsak azt tökéltük el, hogy nem engedjük meg ily módon rendezni a békeértekezlet előtt a határkérdést, hanem biztosítani akartuk Triesztet és remek kikötőjét, amelynek fontos szerepet szántunk Ausztria jövendő nyugati megszállási öve-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 421.

zeteinek ellátásában. Mindezt nem rejtettük véka alá, s Alexander tábornagy, miután még márciusban látogatást tett Titónál Belgrádban, felhatalmazást kapott rá, hogy gondoskodjék a hely biztosításáról.

Truman elnöknek még a német seregek fegyverletétele előtt felvetettem a trieszti kérdést. „Igen fontosnak tartom – írtam április 27-én –, hogy ha csak lehet, a javasolt egyszerű módon birtokba vegyük Triesztet és vállaljuk az ezzel a politikai-katonai művelettel járó kockázatot. A néhai Elnök mindig is nagy jelentőséget tulajdonított Triesztnek, s úgy gondolta, nemzetközi kikötővé kellene tenni, hogy rajta át az egész Duna-medencéből kijárat nyíljék az Adriai-tengerre. Ezzel kapcsolatban számos megfontolandó érv vetődhet fel, mindenesetre több érintett államnak érdekében áll, hogy délen tengeri kijárathoz jusson. Az a lényeg, hogy odaérjünk, mielőtt még Tito gerillái berendezkednének. Ezért azt hiszem, egyetlen percet sem késlekedhetünk. Trieszt hovatartozásáról aztán majd tetszésünk szerint dönthetünk. ... Rendkívül hálás volnék Önnek, ha személyesen kísérné figyelemmel ezt az ügyet."

30-án Truman elnök közölte, hogy egyetért velem, s amíg a hadműveletek tartanak, nem kell előre kikérnünk az oroszok véleményét. Mielőtt bevonulna Venezia-Giuliába, Alexander majd tájékoztatja szándékáról Titót, s közli vele, hogy ha a körzetben jugoszláv erők tartózkodnak, a parancsnokságunk alá kell rendelni őket. Alexander utasítást kapott rá, hogy ha a jugoszlávok nem hajlandóak együttműködni vele, lépjen érintkezésbe a vezérkari főnökök egyesített bizottságával, mielőtt további lépésekre szánná el magát. Az Elnök azért tartotta ezt fontosnak, mert el akarta kerülni, hogy az amerikaiak jugoszláv csapatokkal keveredjenek harcba, vagy hogy egyáltalán részt vegyenek a balkáni harcokban.

Május elsején Alexander tudatta velem, hogy számítása szerint a 8. hadsereg csapatai huszonnégy órán belül Triesztbe érnek. Utasításuk úgy szól, hogy vegyék birtokukba Triesztet, Pola[1] kikötőjét és az Olaszországból Ausztriába vezető összeköttetési vonalakat. A jugoszláv reguláris csapatokkal való kapcsolatfelvétel közben gondosan kerülniük kell a fegyveres összetűzést.

Ezzel egy időben Alexander táviratban értesítette Titót a terveiről: „Nagyjából arról van szó, amiről Belgrádban tárgyaltunk. ...

[1] Ma: Pula (Jugoszlávia).

Feltételezem, hogy Önnek a hadműveleteim által érintett területen tartózkodó csapatai a parancsnokságom alá helyezik majd magukat, ahogy legutóbbi belgrádi tárgyalásunkon javasoltuk, s hogy Ön most kiadja az erre vonatkozó parancsot."

[...]

Május 12-én, már a nyugati hadszíntéren bekövetkezett nagy események után, legnagyobb örömömre igen határozott hangú üzenetet kaptam Truman elnöktől. Azt közölte benne, hogy egyre nagyobb aggodalommal tölti el Tito venezia-giuliai fellépése. Titónak a jelek szerint eszében sincs kivonulni erről a területről, sem pedig megvárni, hogy ebben a régi ügyben a háború utáni átfogó rendezés döntsön. Most kell eldöntenünk, írta az Elnök, kiálljunk-e azért az alapvető elvért, hogy a területi vitákat szabályos eljárással kell rendezni, nem pedig erővel, megfélemlítéssel és zsarolással. Ha Tito eléri célját, akkor valószínűleg Dél-Ausztria, Magyarország és Görögország egyes részeire is igényt tart majd. Lehetséges ugyan, hogy Olaszország stabilitását és Oroszországhoz fűződő viszonyát kockáztatjuk, de pillanatnyilag nem arról van szó, hogy állást foglaljunk az olasz–jugoszláv viszályban, sem arról, hogy belebonyolódjunk a balkáni politikai ügyekbe, hanem hogy eldöntsük, megengedi-e Britannia és Amerika a szövetségeseinek, hogy zabolátlanul új területeket kaparintsanak meg, vagy olyan taktikát alkalmazzanak, amely nagyon emlékeztet Hitler és Japán eljárására. Ha Jugoszlávia megszállná Triesztet, az a közvetlenül érintett területen messze túlmutató következményekkel járna. Ragaszkodnunk kell hozzá, hogy Alexander tábornagy teljes és kizárólagos ellenőrzése alá vonhassa Triesztet és Polát, valamint a Gorizián és Monfalconén át vezető közlekedési útvonalat, keletebbre pedig elegendő terület álljon rendelkezésére a szükséges igazgatási teendők ellátásához. Mint mondta, fontolóra kell vennünk minden intézkedést, amellyel szükség esetén elérhetjük, hogy Tito kivonja csapatait.

Az Elnök egyúttal csatolta annak az üzenetnek a tervezetét, amelyet később nagyköveteink útján eljuttattunk Belgrádba.

Javasolta továbbá, hogy a jaltai megállapodással teljes összhangban lévő terveinkről tájékoztassuk Sztálint is, s a következő szavakkal zárta üzenetét: „Ha ebben az ügyben szilárdan kitartunk, ugyanúgy, ahogy Lengyelország esetében is, remélhetjük, hogy számos hasonló túlkapásnak vehetjük elejét."

Mondanom sem kell, mekkora megkönnyebbüléssel fogadtam új fegyvertársam felbecsülhetetlen értékű támogatását. [...]
Siettem Alexanderral is közölni a jó hírt.

A miniszterelnök Alexander tábornagynak 1945. máj. 12.
Bizonyára olvasta, milyen erélyes hangú és biztató táviratot kaptam az imént az Elnöktől Tito dolgában. Megerősítettem, hogy támogatni fogjuk politikáját, és Stevenson Belgrádban azt az utasítást kapja, hogy az ottani amerikai nagykövettel teljes összhangban lépjen fel. Azt hiszem, hogy Ön a szóba jövő tizennyolc hadosztály mindegyikére számíthat. A hat brit és brit-indiai hadosztály a birodalmi vezérkar parancsnoksága alatt áll. Valószínűnek tartom, hogy a brazil hadosztály a hét amerikai hadosztály magatartását követi majd. Ami a két lengyelt [lengyel hadosztályt] illeti, gondolom, ez a leghőbb vágyuk. A katonák szemében alighanem önmagáért beszél majd, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok egységben cselekszik.
Nyilván örömmel tölti el Önt, hogy ily nagy támogatást kaptunk nagy szövetségesünktől és az új Elnöktől. Ha most mindvégig határozottan cselekszünk, nagyon is lehetséges, hogy a világháború kiújulásának vesszük elejét. Természetesen belátom, hogy ez valamennyi hadszíntérre hatással van, s biztos vagyok benne, hogy ezt Truman elnök is tudja.

[...] Eközben Trieszt körül egyre fenyegetőbbre fordult a helyzet. Alexander kezdetben beérte volna azzal is, ha Tito legalábbis hadműveleti körzeteinkben a szövetséges parancsnokság irányítása alá helyezi harcoló és közigazgatási alakulatait, de persze szívesebben vette volna, ha kivonja őket. A jugoszláv őrségek azonban korlátozták a mieink mozgását. Ausztriai és venezia-giuliai magatartásukkal a jugoszlávok igen rossz benyomást tettek a szövetséges csapatokra, az amerikaiakra és a britekre egyaránt. Embereinknek tehetetlenül kellett végignézniük olyan eljárásokat, amelyek sértették igazságérzetüket, s már-már bűnpártolással vádolták magukat. „Emiatt - táviratozta Alexander - heves ellenérzés támadt Jugoszlávia ellen, s ez az ellenérzés egyre nő. Ma már világos, hogy lehetetlen volna jugoszláv csapatokkal vagy partizánokkal közösen megszállnunk egy-egy körzetet, vagy jugoszlávokra bíznunk a közigazgatást." [...]

A szovjetekkel és Titóval már egy hónapja tartottak a mind hevesebb súrlódások, mire Sztálin személyes üzenetben fordult hozzám a jugoszláv ügy miatt.

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1945. jún. 21.*

Jóllehet a jugoszláv kormány elfogadta az amerikai és a brit kormánynak az Isztria–Trieszt körzetre vonatkozó javaslatát, a trieszti tárgyalások a jelek szerint zsákutcába jutottak. Ez főleg azzal magyarázható, hogy a földközi-tengeri szövetséges parancsnokság képviselői a jugoszlávoknak még minimális kívánságait sem akarják figyelembe venni, holott a jugoszlávok érdeme ennek a területnek felszabadítása a német megszállók uralma alól, s ráadásul itt többségben is van a jugoszláv lakosság. Ez a helyzet semmiképpen sem tekinthető kielégítőnek a szövetségesek szempontjából.

Nem akartam kiélezni viszonyunkat, s ezért üzenetváltásunk során mindeddig nem tettem említést Alexander tábornagy magatartásáról, de most hangsúlyoznom kell, hogy nem lehet egyetérteni azzal, ha valaki ezeken a tárgyalásokon olyan fennhéjázó hangot használ, amilyet olykor Alexander tábornagy a jugoszlávokkal szemben. Semmiképpen sem lehet egyetérteni azzal, ha Alexander tábornagy hivatalos és nyilvános érintkezés során Hitlerhez és Mussolinihoz hasonlítja Tito marsallt. Ez a hasonlat igazságtalan és sértő Jugoszláviára nézve.

A szovjet kormányt váratlanul érte annak a nyilatkozatnak az ultimátumszerű hangja is, amelyet az angol-amerikai megbízottak június 2-án a jugoszláv kormányhoz intéztek. Hogyan lehet számítani ilyen módszerekkel tartós pozitív eredményekre?

Mindez arra késztet, hogy felhívjam a figyelmét a kialakult helyzetre. Továbbra is remélem, hogy Trieszt–Isztria tekintetében kielégítik a jogos jugoszláv érdekeket, figyelembe véve különösen azt a körülményt, hogy a fő kérdésben a jugoszlávok engedményeket tettek a szövetségeseknek.[1]

[1] *Uzenetváltás...*, id. kiad. I. 439–440.

Ezt válaszoltam:

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1945. jún. 23.*

1/ Köszönöm június 21-i üzenetét. Októberben a Kremlben az volt a közös elképzelésünk, hogy a jugoszláv ügyekben körülbelül 50:50 legyen az orosz és a brit befolyás aránya. Manapság viszont inkább 90:10 az arány, és Tito marsall még erre a ránk kényszerített hitvány 10-re is nagy nyomást gyakorol. Olyannyira, hogy az Egyesült Államok és Őfelsége kormánya meg akarván előzni Tito marsall támadását, kénytelen volt többszázezer fős csapatokat megmozgatni.

2/ A jugoszlávok nagy kegyetlenséggel bántak az olaszokkal a világnak ebben a részében, különösen Triesztben és Fiumében, s általában hajlandóságot mutattak rá, hogy megkaparintsák mindazokat a területeket, amelyekre könnyűalakulataik behatoltak. E könnyűalakulatok hadmozdulatai csak úgy valósulhattak meg, hogy Önök keleten és északon hatalmas és örvendetes ütemben előretörtek, az olaszországi fronton pedig Alexander tábornagy lekötött és végül megadásra kényszerített huszonhét ellenséges hadosztályt. Alig hinném, hogy erre azt lehet mondani, hogy mindezeket a területeket Tito marsall hódította meg. A hódítás sokkal nagyobb erők hadműveleteinek köszönhető, amelyek keleten és nyugaton kikényszerítették a németek stratégiai visszavonulását a Balkánról.

3/ Mindenesetre megállapodásra jutottunk, s az a szándékunk, hogy ennek érvényt is szerezzünk. Úgy gondoljuk, hogy a tartós területi változásokat a béketárgyaláson kell rendezni, és Tito marsallt semmilyen hátrány sem éri, ha addig is, amíg a tárgyalás ideje el nem jön, elfogadja az általunk kijelölt vonalat. Időközben Berlinben mindezeket az ügyeket alaposan megvitathatjuk majd.

4/ Alexander tábornagy táviratának szövege jórészt az Elnök tervezetének szavait idézte. Nem látjuk be, miért kellene eltűrnünk, hogy mindenütt gorombán félrelökjenek bennünket, kiváltképpen olyan emberek, akiknek már akkor segítettünk, amikor Önök még fel sem tudták venni velük a kapcsolatot. Ezért nem látok rá semmi okot, hogy Alexander tábornagy nevében elnézést kérjek, jóllehet nem tudtam előre, hogy éppen ezekkel a szavakkal fogalmazza majd meg a táviratát.

5/ Azt hiszem, hogy a Lübecktől Eisenachon át Triesztig, s onnan le Albániáig húzódó, oroszosított vonalról baráti körben bőven lesz még mit megvitatnunk.
6/ Pontosan ezeket az ügyeket kell majd együtt megtárgyalnunk a most már nem is oly távoli találkozónkon.[1]

[...]

24 / Megnyílik a szakadék

Aggódás a jövőért és sok kusza érzés szorította el a szívemet, amikor végighaladtam az oly sok megpróbáltatás után joggal ünneplő, ujjongó londoniak tömegében. Legtöbben úgy érezték, hogy a hitleri veszedelem, minden iszonyatával és nélkülözésével együtt, végképp elenyészett a sugárzó diadalban. A félelmetes ellenség, amely ellen több mint öt éven át küzdöttek, feltétel nélkül megadta magát. Már csak az volt hátra, hogy a három győztes hatalom megteremtse és a világszervezet oltalmára bízza az igazságos és tartós békét, hazahozza vágyakozó szeretteikhez a katonákat, és megnyissa a jólét és a haladás aranykorát. Ezt várták tőlük a népeik, nem többet, de bizonyára nem is kevesebbet.

Csakhogy volt az éremnek másik oldala is. Japánt nem győztük még le. Az atombomba még nem született meg. Világszerte teljes volt a zűrzavar. A közös veszedelem erős köteléke, amely addig egybefűzte a nagy szövetségeseket, egyszerre eltűnt. Számomra a szovjet fenyegetés máris átvette a náci ellenség helyét. Csakhogy vele szemben nem állt bajtársi szövetség. Idehaza is megszűnt az az alap, amelyre a nemzeti egység épült, mégpedig a háborús idők oly szilárd kormánya erre az egységre támaszkodott. Oly sok viharban erősnek bizonyultunk, most azonban, hogy kisütött a nap, erőnk elillant. Hogyan valósíthatnánk hát meg azt a bizonyos rendezést, amely nélkül a háborús évek fáradozásai és szenvedései nem nyerhetik el jutalmukat? Sehogyan sem tudtam szabadulni attól a félelemtől, hogy a demokrácia győzelmes seregei csakhamar szétszélednek, holott az igazi, a legkeményebb próbatétel még hátravan. Egyszer már átéltem ezt. Visszagondoltam egy csaknem harminc év

[1] Az *Üzenetváltás*... ezt a táviratot nem tartalmazza.

előtti másik örömünnepre: akkor a feleségemmel ugyanilyen lelkesülten kavargó forgatagon hajtattam át a hadfelszerelési minisztériumtól a Downing streetre, hogy gratuláljak a miniszterelnöknek. Akárcsak most, akkor is átfogó és világos képem volt a világról. De akkor legalább nem volt a láthatáron olyan hatalmas hadsereg, amelytől rettegnünk kellett volna.

Gondolataim elsősorban a három nagyhatalom találkozója körül forogtak, s bíztam benne, hogy Truman elnök útba ejti majd Londont. Mint látni fogjuk, a különféle befolyásos washingtoni körök igen eltérő nézetekről igyekeztek meggyőzni az új elnököt. Megerősödött az a fajta hangulat és szemlélet, amely már Jaltában is érzékelhető volt. Az Egyesült Államoknak - hangzott az egyik érv - óvatosan kell eljárnia, s nem szabad megengednie, hogy viszályba sodorják a Szovjetunióval. Ez csakis a brit nagyravágyást ösztönözné, és új szakadékot nyitna meg Európában. Az Egyesült Államok akkor jár el helyesen, ha a baráti közvetítő, sőt a döntőbíró szerepére vállalkozik Britannia és a Szovjetunió között, igyekszik tompítani a Lengyelország és Ausztria miatt támadt nézeteltérésüket, megpróbál békét és nyugalmat teremteni, hogy aztán az amerikai haderőt Japán ellen összpontosíthassák. Truman elnökre bizonyára nagy nyomás nehezedett. Mint történelmi tettei mutatják, természetes ösztöne alighanem mást diktált volna. Jómagam persze nem tudtam felmérni, milyen erők léptek működésbe legközelebbi szövetségesünk agyközpontjában, de jelenlétükről hamarosan meggyőződtem. Csak azt tudtam, hogy a szovjet és orosz imperializmus súlyos megnyilvánulásai egyre messzebbre gördülnek előre a tehetetlen országok földjén.

Legelőször nyilvánvalóan arra kellett törekednünk, hogy értekezletre üljünk össze Sztálinnal. Alig három nappal a német fegyverletétel után ezt táviratoztam az Elnöknek:

A miniszterelnök Truman elnöknek 1945. máj. 11.
1/ Véleményem szerint együtt vagy külön-külön, de egyazon időpontban fel kell kérnünk Sztálint, hogy júliusban háromhatalmi értekezletre üljön össze velünk Németország valamelyik közös megegyezéssel kijelölendő, épen maradt városában. Semmi esetre sem a jelenlegi orosz megszállási övezetben találkozzunk vele. Kétszer egymás után mi utaztunk oda, ahova ő hívott. Civilizációnk miatt és mert sokféleképp hasznunkat vehetik, fontosnak tartanak bennün-

ket. De mindez alaposan megcsappan majd, ha seregeink szétszélednek.
2/ Pillanatnyilag nem tudom, mikor lesz nálunk az általános választás, de nem látom be, miért befolyásolná akár az Ön mozgásszabadságát, akár az enyémet, ha egyszer a hivatali kötelesség szólít. Ha jónak látná, hogy július elején ellátogasson hozzánk, Őfelségétől a legszívélyesebb meghívásra, a brit nemzet részéről pedig lelkes fogadtatásra számíthat. Ha Ön nem említette volna a [június 30-án záródó] amerikai költségvetési évet, inkább június közepét javasoltam volna, mert úgy érzem, minden perc számít. Innen aztán együtt utazhatnánk a németországi találkozó helyszínére, és megkezdhetnénk azt a sorsdöntő tárgyalást, amelyen eldől, hogyan alakul a közeljövőben a világ sorsa. Természetesen vinnék magammal mindkét pártunkat képviselő kormányférfiakat, akik persze külügyi dolgokban egy nyelven beszélnek, minthogy szoros köztük az egyetértés. Nagyon kérem tehát, hogy látogasson el hozzánk július legelső napjaiban, s induljunk együtt a Joe bácsival való találkozóra, az orosz megszállási övezeten kívül fekvő, legalkalmasabb helyre, ahová ő is hajlandó eljönni. Addig is őszintén remélem, hogy az amerikai arcvonal nem húzódik vissza a közös megállapodással kijelölt harcászati vonalakról.[1]
3/ Kétlem, hogy bármiféle ügyeskedéssel is rávehetnénk Sztálint, hogy ő tegyen javaslatot a hármas találkozóra. Ha azonban meghívnánk, arra nyilván válaszolna. Ha mégsem, mitévők legyünk?
4/ Örülök, hogy Ön ki akar tartani a jaltai megállapodás jogszerű értelmezése mellett, és minden szóba jövő kérdésben szilárdan ragaszkodni kíván nyilvánosságra hozott felfogásunkhoz. Elnök úr, a következő két hónapban a világ legsúlyosabb ügyeiről születik döntés. Hadd jegyezzem meg, hogy levélváltásunk nagy bizakodással töltött el.
5/ Kívánságának megfelelően most állítjuk össze a hármunk által megvitatandó témák jegyzékét. Néhány napig eltart, amíg elkészül, de azután nyomban továbbítjuk Önnek.

Az Elnök késedelem nélkül azt válaszolta, hogy szeretné, ha inkább Sztálin tenne javaslatot a találkozóra, s annak a reményének adott hangot, hogy nagyköveteink rá tudják erre venni. Ezután ki-

[1] A szerző utólagos kiemelése.

jelentette, hogy külön-külön kellene a találkozóra utaznunk, nehogy abba a gyanúba keveredjünk, hogy „összeszűrjük a levet". Amikor majd az értekezlet véget ér, írta, reméli, hogy látogatást tehet Angliában, ha amerikai elfoglaltsága lehetővé teszi.

Nem kerülte el a figyelmemet, hogy a távirat tanúsága szerint nézeteink eltérnek egymástól, de elfogadtam az Elnök javasolta eljárást. [...]

Ezekben a napokban küldtem el Truman elnöknek a - nevezzük így - „vasfüggöny"-táviratomat. Sok hivatalos iratot fogalmaztam ezekről az ügyekről, de azt szeretném, ha mind közül ennek alapján ítélnék meg magatartásomat.

A miniszterelnök Truman elnöknek 1945. máj. 12.

1/ Az európai helyzet mély aggodalommal tölt el. Úgy hallom, hogy az Európában tartózkodó amerikai légierő fele máris kezd áttelepülni a csendes-óceáni hadszíntérre. Az újságok tele vannak vele, hogy az amerikai hadseregeket tömegestül vonják ki Európából. Korábbi rendelkezések alapján a mi seregeink létszáma is valószínűleg jelentősen csökken. A kanadai hadsereg mindenképpen hazatér. A franciák gyengék és nehéz bánni velük. Senki előtt sem titok, hogy a kontinensen állomásozó fegyveres erőnk igen rövid idő múlva megszűnik létezni, s csak éppen annyi marad belőle, amennyi Németország megszállásához szükséges.

2/ De mi lesz közben Oroszországgal? Én mindig az Oroszországhoz fűződő barátságon munkálkodtam, de akárcsak Önt, engem is mélységesen nyugtalanít, hogy az oroszok elferdítik a jaltai döntéseket, nyugtalanít Lengyelországgal szembeni magatartásuk, az az elsöprő befolyás, amelyre Görögország kivételével a Balkánon szert tettek, nyugtalanít, hogy Bécsben is nehézségeket támasztanak, hogy az általuk ellenőrzött vagy megszállt területeken megjelenik az orosz hatalom, miközben oly sok más országban kommunista mesterkedés folyik, mindenekfölött pedig, hogy képesek hosszú időn át nagy létszámú hadsereget fegyverben tartani. Mi lesz a helyzet egy-két év múlva, amikor a brit és az amerikai seregeket már feloszlatták, a francia hadsereg pedig még nem erősödik meg eléggé, amikor alig maréknyi hadosztályunk lesz csak, többségükben franciák, az oroszok pedig tetszésük szerint kétszáz vagy háromszáz hadosztályt tarthatnak fegyverben?

3/ Vasfüggöny ereszkedett le arcvonalunk mentén. Hogy mögötte

mi történik, arról mit sem tudunk. Nemigen lehet kétséges, hogy a Lübeck-Trieszt-Korfu vonaltól keletre eső térségek csakhamar teljesen a kezükre kerülnek. Ehhez még hozzá kell tennünk azt a hatalmas területet, amelyet az amerikai seregek foglaltak el Eisenach és az Elba között, s amelyet - gondolom - néhány héten belül, ha az amerikaiak kivonultak, orosz katonaság száll majd meg. Eisenhower tábornoknak körültekintő intézkedéseket kell majd tennie, nehogy a német lakosság újabb hatalmas tömegei meneküljenek nyugatra Moszkva nagyszabású közép-európai térhódítása elől. Utána majd ott is leereszkedik ez a bizonyos függöny, ha nem zár is majd tökéletesen. Így aztán sok száz kilométer szélességben orosz megszállta területek választanak majd el bennünket Lengyelországtól.

4/ Mindeközben a mi népeink figyelmét a romba döntött és eltiport Németországra kirovandó súlyos büntetés köti majd le, s az oroszok előtt megnyílik az út, hogy ha kedvük úgy tartja, igen rövid idő alatt az Északi-tengerig és az Atlani-óceánig nyomuljanak előre.

5/ Kétségkívül létérdekünk, hogy megállapodjunk Oroszországgal, vagy legalább lássuk, mit akar, még mielőtt halálosan meggyöngítenénk seregeinket és visszavonulnánk a megszállási övezetünkbe. Ehhez mindenképpen személyes találkozóra van szükség. Igen hálás lennék, ha megtudhatnám, mi a véleménye, s ha tanácsot kaphatnék Öntől. Természetesen arra az álláspontra is juthatunk, hogy Oroszország kifogástalan magatartást tanúsít majd, s nem kétséges, hogy ez kecsegtet a legkényelmesebb megoldással. Egyszóval, véleményünk szerint minden más kérdés eltörpül amellett, hogy amíg még katonai erőnk el nem olvad, megállapodásra jussunk Oroszországgal.

Az első pillanattól kezdve mindent megtettem, ami csak hatalmamban állt, hogy ne vonjuk vissza állásaikból és ne eresszük szélnek a nyugati seregeket.

A miniszterelnök Eisenhower tábornoknak
(Franciaországba) *1945. máj. 9.*

Némi aggodalommal hallottam, hogy a németeknek in situ[1] meg kell semmisíteniük repülőgépeiket. Remélem, ez az eljárás nem vo-

[1] Helyben; ahol vannak. (latinul)

natkozik majd a fegyverekre és az egyéb felszerelésre. Egy napon még szükségünk lehet rájuk, sőt már most is jól jönnének Franciaországban, de kivált Olaszországban. Azt hiszem, amit érdemes megtartanunk, azt tartsuk is meg. Az a nehézlöveg, amelyet még az első háborúból mentettem át, ebben a háborúban szüntelen tüzelt a doveri dombokról.
Ideát nagy az öröm.

Eisenhower tábornok a miniszterelnöknek 1945. máj. 10.
Mint a kapitulációs okmányban is leszögeztük, az az álláspontunk, hogy a németek ne semmisítsék meg repülőgépeiket, s ugyanez vonatkozik minden német hadfelszerelésre. Ha a németek megsemmisítik hadfelszerelésüket, ezzel megsértik a kapitulációs okmányt, s örülnék, ha a részletekről is értesülhetnék, hogy megbüntessem a bűnösöket.
Itt (is) nagy az öröm.

A miniszterelnök Eden úrnak (San Franciscóba) 1945. máj. 11.
A mai újságok hírül adják, hogy hónapról hónapra nagy amerikai csapatkivonások várhatók. Mitévők legyünk? Csakhamar nagy nyomás fog nehezedni ránk [itthon], hogy csapataink egy részét szereljük le. Seregeink igen rövid időn belül feloszlanak, az oroszok viszont talán több száz hadosztályt tartanak majd fegyverben, s kezükben lesz Európának Lübecktől Triesztig, onnan pedig az adriai görög határig húzódó része. Mindez összehasonlíthatatlanul fontosabb, mint egy olyan világalkotmány módosítgatása, amely talán soha nem is lép életbe, hiszen a békítgetés időszaka után végül amúgy is tárgytalanná teszi egy harmadik világháború.

Kívánságomra Eden 14-én Washingtonban megkérdezte Marshall tábornoktól és Stimsontól, mi az igazság az Európában tartózkodó amerikai csapatok kivonása ügyében. A tábornok végső soron megnyugtató választ adott. Közölte, hogy a következő néhány hónapban a hárommilliós katonaságból havonta valójában kevesebb, mint ötvenezer főt vonnak majd ki. Eden ezután azt a kérdést tette fel, hogy visszavonulnak-e az angol-amerikai csapatok az előzőleg megállapított övezeteikbe. Marshall olvasta az Elnökhöz intézett táviratomat, és szemlátomást rokonszenvezett a javaslatommal. Az oroszok viszont, mondta, Ausztriában kivonultak az ame-

rikai övezetnek abból a kis körzetéből, amelyet elfoglaltak. Szerinte szándékosan, hogy ezzel is alátámasszák majd álláspontjukat, amikor azt fogják kérni, hogy vonuljunk ki az orosz övezetnek azokról a területeiről, amelyeket megszálltunk.

Arról azért gondoskodhattam, hogy a brit légierő ütőképes maradjon:

A miniszterelnök Ismay tábornoknak
és a vkf. bizottságának *1945. máj. 17.*
A bombázóparancsnokságon beszüntetendő minden csökkentés. Az anyaországi légierőnél, a partvédelmi parancsnokság kivételével, beszüntetendő minden csökkentés. Eltávozás indokolt esetben engedélyezhető, de a kötelékek összetétele és száma nem csökkenthető, amíg a háborús kabinettől újabb parancs nem érkezik.

A miniszterelnök a légügyi államtitkárnak
és a légierő vezérkari főnökének *1945. máj. 17.*
Az olaszországi légierőnél egyelőre sem csökkentés, sem leszerelés nem engedélyezhető.

A miniszterelnök a légierő vezérkari főnökének és
Ismay tábornoknak, mindazok részére, akiket illet 1945. máj. 17.
A kabinet előzetes engedélye nélkül sem a németek, sem a mieink nem semmisíthetnek meg brit kézen lévő, hadicélra alkalmas repülőgépeket és alkatrészeket.

[...]

A miniszterelnök Halifax lordnak (Washingtonba) 1945. máj. 14.
Azt szeretnénk, ha a szovjetek mihamarabb hadba lépnének Japán ellen. Minthogy nagy érdekeltségeik vannak a Távol-Keleten, nem lesz rá szükség, hogy könyörögjünk nekik, és belépésükért sem kell olyan engedményekkel fizetnünk, hogy ártanánk vele a szabadság és jog uralmának Közép-Európában vagy a Balkánon.

Egy hét is eltelt, mire újabb hírt kaptam Truman elnöktől e fontos ügyekben. Május 22-én aztán sürgönyben közölte, hogy kérésére Joseph E. Davies még a hármas értekezlet előtt látogatást tenne nálam, hogy számos olyan ügyet megvitasson, amelyeket az Elnök szerint jobb volna nem távirati úton intézni.

Davies a háború előtt Oroszországban volt amerikai nagykövet, és arról volt ismert, hogy rokonszenvezik a rendszerrel. Moszkvai küldetéséről könyvet írt, ebből film is készült, s a jelek szerint a szerző számos szempontból igyekezett mentegetni a szovjet rendszert. Természetesen rögtön intézkedtem, hogy fogadni tudjam, s 26-án este vendégül láttam Chequersben. Igen hosszú beszélgetést folytattam vele. Javaslatainak lényege abban állt, hogy az Elnök előbb Sztálinnal találkozna valahol Európában, s csak aztán énvelem. Ez az elképzelés egyszerűen megdöbbentett. Nem volt ínyemre, hogy az Elnök egy korábbi üzenetében az „összeszűrjük a levet" kifejezést használta arra az esetre, ha találkozna velem. Britanniát és az Egyesült Államokat a közös elvek és a számos ügyre kiterjedő politikai egyetértés szálai fűzték egybe, és sok létfontosságú kérdésben nagy távolság választotta el mindkettejüket a szovjetektől. Ha most az Egyesült Államok elnöke és a brit miniszterelnök e közös alapra építve megbeszélésre ül össze, ahogy Roosevelt idejében oly gyakran megesett, azt nem méltányos olyan becsmérlő kifejezéssel illetni, hogy „összeszűrjük a levet". Ha viszont az Elnök Nagy-Britanniát megkerülve egymagában találkozik a szovjet állam fejével, az, ha nem jelentené is azt, hogy „összeszűrik a levet" - mert hiszen ez lehetetlenség volna -, mindenesetre arra utalna, hogy külön kíván egyezkedni Oroszországgal azokról a fontos ügyekről, amelyekben mi és az amerikaiak egyetértünk. Semmiképpen sem voltam hajlandó beleegyezni ebbe a megoldásba, mert úgy éreztem, hogy még ha nem is ez volt az amerikaiak szándéka, ezzel megsértenék hazánkat, amely a háború első napjától kezdve hűségesen szolgálta a szabadság ügyét. Tiltakoztam az ellen a ki nem mondott elképzelés ellen, hogy a szovjetekkel újonnan támadt nézeteltérések oka Britannia és Oroszország viszonyában keresendő. Az Egyesült Államok ugyanis ugyanannyira érdekelve és érintve volt, mint mi magunk. Efelől Davisesszel folytatott beszélgetésemben sem hagytam kétséget, annál is kevésbé, mert töviről hegyire megvitattuk Kelet- és Dél-Európa ügyeit.

Félreértések elkerülése végett hivatalos feljegyzést is fogalmaztam ebben az ügyben, s miután megszereztem hozzá az immár ismét Londonban tartózkodó külügyminiszter szíves jóváhagyását, átnyújtottam Daviesnek. [...]

Az Elnök előzékenyen és megértő szellemben fogadta a feljegy-

zésemet, és május 29-én azt válaszolta rá, hogy fontolóra veszi, mikor ülhetne össze a hármas értekezlet.

Nagy örömmel értesültem róla, hogy minden rendben van, s hogy jó barátaink nem maradtak érzéketlenek álláspontunk igazsága iránt.

Május 27-én Sztálin azt javasolta, hogy „a hármak" Berlinben találkozzanak „a legközelebbi jövőben". Azt feleltem, hogy örömmel találkoznék vele és az Elnökkel a város romjai között s remélem, június közepére kitűzzük a találkozót. Ezután az alábbi üzenetet kaptam:

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1945. máj. 30.*
Május 29-i üzenetét megkaptam.
Néhány órával később nálam járt Hopkins úr, s közölte, hogy Truman elnök július 15-ét tartja a hármas találkozó legmegfelelőbb időpontjának. Nekem nincs kifogásom ez ellen az időpont ellen, ha Ön is egyetért vele.
Legjobb kívánságaimat küldöm Önnek.[1]

Körülbelül ugyanakkor, amikor Davies nálam járt, Truman elnök arra kérte Harry Hopkinst, hogy személyes képviseletében utazzék Moszkvába, s próbáljon épkézláb egyezségre jutni a lengyel kérdésben. Ámbár Hopkins korántsem érezte jól magát, fiatal feleségével bátran nekivágott a moszkvai útnak. Közismert volt, hogy baráti érzelmekkel viseltetik Oroszország iránt, és rendkívül barátságos fogadtatásban részesült. Annyi idő után most végre sikerült is valamelyest előbbre jutnia. Sztálin beleegyezett, hogy Mikołajczykot és két kollégáját Londonból tanácskozásra Moszkvába hívja, ahogy értelmezésünk szerint a jaltai egyezmény is rendelkezett. Hozzájárult továbbá, hogy Lengyelországból is meghívjanak néhány fontos nem lublini személyiséget.

„Azt hiszem – írta az Elnök –, hogy a hosszú idő óta húzódó lengyel tárgyalás ezzel igen biztató, nagy lépéssel jutott előbbre, s remélem, hogy Ön is elfogadja majd a névsort, amelyben megegyeztünk, és így hamar munkához lehet látni.

Ami a letartóztatott lengyel vezetőket illeti, legtöbbjüket állítólag csupán illegális rádióadók működtetésével vádolják, és Hop-

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 431.

kins azt szorgalmazza Sztálinnál, hogy részesítse őket amnesztiában, s így a lehető legkedvezőbb légkörben lehessen megtartani a tárgyalást.

Remélem, latba veti befolyását és igenlő válaszra igyekszik rábírni Mikołajczykot. Megkértem Hopkinst, hogy legalább addig maradjon Moszkvában, amíg ez ügyben választ nem kapok Öntől."

Természetesen érdemük szerint elfogadtuk ezeket a javaslatokat.

A miniszterelnök Truman elnöknek *1945. jún. 4.*

...Egyetértek Önnel abban, hogy Hopkins odaadó erőfeszítései nyomán megtört a jég. Nincs kifogásom ellene, hogy ezen az alapon hívják meg a nem lublini lengyeleket, ha egyelőre többet nem lehet elérni. Azzal is egyetértek, hogy a tizenöt vagy tizenhat letartóztatott lengyel ügye ne hátráltassa a tárgyalás megkezdését. Nem szabad azonban lemondanunk róla, hogy tovább fáradozzunk értük. Ezért Önnel együtt akár közös, akár külön üzenetben kész vagyok közölni Sztálinnal, hogy elfogadom, amit Hopkins el tud érni, természetesen azzal a feltétellel, hogy ha majd ismét megkezdődik a tárgyalás, nagyköveteinknek ne legyen tilos további eredményeket sürgetniük a meghívások ügyében.

Pillanatnyilag akkor járunk el óvatosan és helyesen, ha így cselekszünk, de biztosra veszem, hogy egyetért velem, ha azt mondom, hogy ezek a javaslatok Jaltához képest nem visznek előbbre. Az eddigi holtponthoz képest előbbre visznek, de Jalta és a jaltai szellem szerint mostanra már meg kellett volna alakulnia a népet képviselő lengyel kormánynak. Ezzel szemben csupán annyit értünk el, hogy néhány engedményt kaptunk azoknak a külföldi lengyeleknek az ügyében, akik részt vehetnek az előzetes tárgyalásokon, s akikkel valamelyest javítható a lublini kormány összetétele. Azt hiszem, nem volna szabad a dolgot többnek tekintenünk, mint egyetlen mérföldkőnek egy hosszú, meredek úton, de ez az út olyan hegyre vezet, amelyet nem is lett volna szabad megmászatni velünk. Véleményem szerint óvnunk kellene a sajtót az olyasféle híresztelésektől, hogy a lengyel ügyet megoldottuk, vagy hogy a nyugati demokráciák és a szovjet kormány ezzel kapcsolatos ellentéteiben enyhülésnél több is bekövetkezett. Egyelőre csak a reményünk éledhet újjá, ujjongásra semmi okunk. ...

Hopkinsnak gratuláltam, s ő másnap ezt válaszolta:

Harry Hopkins (Moszkvából) a miniszterelnöknek 1945. jún. 5.
Kedves személyes üzenetét nagyon köszönöm.
Remélem, elfogadhatónak tartja a javasolt névsort, és nem köti a foglyok szabadságához [a tizenhat lengyel fogoly szabadon bocsátásához] az itteni tárgyalások megindítását. Eget, földet megmozgatok, csak hogy kikerüljenek a hűvösről, de azt hiszem, most az a fontosabb, hogy a lengyelek nyomban összeüljenek Moszkvában.

Majd jellegzetes humorával így folytatta:

Reggel utazom el Moszkvából. Előbb egy kis berlini városnézésre megyek, aztán haza. Végül is elég jó munkát végeztünk, s Averellel együtt erősen remélem, hogy legalább a foglyok egy részét kieresztik.
Nem árt, ha tudja, hogy a leghalványabb sejtelmem sincs róla, mi az, hogy „amnesztia". Remélem, a brit kabinet nem törte túl sokáig a fejét ezen a rejtélyen. Én egy szóval sem mondtam többet Sztálinnak, mint hogy engedje ki azokat a szegény lengyeleket a hűvösről. Ha netán kiderítené, mi az „amnesztia" szakszerű meghatározása, kérem, tudassa velem is.

Mikołajczykot rávettem, hogy utazzék Moszkvába, s ennek eredményeként új ideiglenes lengyel kormány alakult. Truman kérésére az Egyesült Államok és Nagy-Britannia július 5-én elismerte.

Nehéz elképzelni, mi egyebet tehettünk volna még. Öt hónapon át az oroszok egy lépést sem engedtek harc nélkül. És a halogatással el is érték céljukat. E hosszú idő alatt a Bierut vezette lublini kormány a hatalmas orosz hadsereg támogatásával, a szokásos deportálások és likvidálások után, teljesen szovjet irányítás alá helyezte Lengyelországot. Ígéreteik ellenére az oroszok lehetetlenné tették, hogy megfigyelőink a helyszínre utazzanak. Az újonnan elismert lengyel ideiglenes kormányban kommunista bábjaikon kívül valamennyi lengyel párt reménytelenül kisebbségbe szorult. Soha nem voltunk távolabb tőle, hogy tisztességgel megpróbálhassuk szabad választás útján megtudakolni a lengyel nép akaratát. Még mindig megvolt azonban a remény – a végső remény –, hogy „a hár-

mak" küszöbönálló találkozója megnyitja az utat a valódi és becsületes rendezés előtt. De egyelőre csak port és hamut markoltunk, s a lengyel nemzet szabadságából mindmáig nem is maradt egyéb.

[...]

25 / Végzetes döntés

Június 1-jén Truman elnök közölte velem, hogy Sztálin marsallnak megfelelne, ha július 15-e körül tartanánk Berlinben, ahogy ő mondta, „a hármak" találkozóját. Nyomban válaszoltam, hogy örömmel utaznék Berlinbe a brit küldöttséggel, véleményem szerint azonban a Truman elnök által javasolt július 15-e túlságosan késő, hiszen sürgős ügyeket kell megvitatnunk, s megcsalnánk a világ reményeit és egységét, ha személyes vagy nemzeti érdektől indíttatva nem találkoznánk már előbb. „Jómagam - írtam táviratomban - a választási küzdelem hevében is összehasonlíthatatlanul fontosabbnak tartom itteni feladataimnál a hármunk találkozóját. Ha június 15-én semmiképp sem ülhetünk össze, nem lehetne-e július 1-jén, 2-án vagy 3-án?" Truman elnök azt felelte, hogy mindent fontolóra vett, de július 15-e előtt semmiképpen sem érne rá, eszerint folynak tehát az előkészületek. Sztálin sem kívánta előbbre hozni az időpontot.

Nem erőltethettem tovább a dolgot.

[...]

Főképpen azért szerettem volna mielőbb sort keríteni a találkozóra, mert az amerikai hadsereg arra készült, hogy a harcokban elfoglalt vonalakról visszavonuljon a megszállási megállapodásban előírt övezetbe. Az egyik előző fejezetben beszámoltam róla, hogyan jött létre az övezetekről szóló megállapodás, s milyen érvek hangzottak el a határok megtartása és megváltoztatása mellett. Attól tartottam, hogy Washingtonban bármikor úgy dönthetnek, hogy kiürítik ezt a hatalmas - hatszázötven kilométer hosszú és kétszáz kilométer széles - területet. Ezen a vidéken németek és csehek milliói éltek. Tudtam, hogy ha kiürítik, még nagyobb távolság választ majd el bennünket Lengyelországtól, és úgyszólván képtelenek leszünk rá, hogy sorsát befolyásoljuk. Tanácsadóimmal együtt úgy láttam, hogy egészen más ma a helyzet, mint két éve, amikor ki-

jelöltük a megszállási övezeteket. Közben ugyanis Oroszország megváltoztatta irántunk tanúsított magatartását, minduntalan megszegte a jaltai megállapodásokat, csapataival célba vette Dániát (itt Montgomery szerencsére idejében megelőzte), túlkapásokra ragadtatta magát Ausztriában, Tito marsall pedig fenyegetően lépett fel Trieszt ügyében. Nem volt vitás, hogy mindezeket az ügyeket összefüggésükben kell megvitatnunk, s hogy ennek *most* van itt az ideje. Most, amíg a brit és az amerikai hadseregek és légierő még tekintélyes fegyveres erőt képviselnek, s amíg le nem szerelik, illetve a Japán elleni háború csatatereire át nem csoportosítják őket. Ez valóban a legvégső ideje volt az általános rendezésnek.

Jobb lett volna egy hónappal előbb. De még mindig nem volt késő. Súlyos és elővigyázatlan döntésnek tartottam volna viszont, ha minden további nélkül kivonulunk Németország szívéből, közepéből – de mit is beszélek: egész Európa szívéből. Úgy gondoltam, hogy ha egyáltalán rá kell erre szánnunk magunkat, az általános és tartós rendezéssel kell egybekötnünk elhatározásunkat. Különben Potsdamban nem lesz ütőkártya a kezünkben, s könnyen elveszhet az európai béke minden reménye. Csakhogy a dolog nem tőlem függött. Mi csupán jelentéktelen területeket tartottunk megszállva az övezethatárokon kívül. Az amerikaiak hárommillió katonát tartottak fegyverben, mi csupán egymilliót. A mi erőnkből csak kérésre futotta: előbb azt kértem, hogy hozzuk előbbre „a hármak" találkozóját, utóbb pedig, amikor ez nem sikerült, hogy halasszuk el a kivonulást, amíg együtt, szemtől szemben és egyenlő feltételekkel fel nem tudjuk sorakoztatni gondjainkat teljes összefüggésükben. [...]

A miniszterelnök Truman elnöknek *1945. jún. 4.*

Bizonyos vagyok benne, hogy megérti, miért szeretném oly nagyon, ha korábbi időpontot tűznénk ki, például [július] 3-át vagy 4-ét. Súlyosan aggaszt, hogy a középső frontszakaszon az amerikai hadsereg visszavonul megszállási övezetünk határára, s így lehetővé válik, hogy a szovjet haderő behatoljon Nyugat-Európa szívébe, vagy pedig vasfüggöny ereszkedjék le és válasszon el bennünket mindentől, ami tőle keletre esik. Abban bíztam, hogy ha a kivonulás mindenképp szükséges, akkor vele egy időben sok más fontos dolog is rendeződik, s ezzel létrejönnek a világbéke megbízható

alapjai. Mindmáig egyetlen valóban fontos ügy sem rendeződött, márpedig kettőnkre nagy felelősség hárul a jövőért. Továbbra is remélem hát, hogy korábbi időpontban tudunk megállapodni.

Hogy alátámasszam ezt az érvelést, utaltam rá, milyen elbizakodott magatartást tanúsítanak az oroszok Bécsben.

A miniszterelnök Truman elnöknek 1945. jún. 9.
1/ Tolbuhin marsall elrendelte, hogy misszióink június 10-éig vagy 11-éig hagyják el Bécset. A város szűk értelemben vett határain kívül semmit sem tekinthettek meg, és csak egyetlenegy repülőtér állt a szövetségesek rendelkezésére. Itt Ausztria fővárosáról van szó, s megállapodás rendelkezik róla, hogy ezt is, mint az egész országot, négy övezetre kell osztani. Az oroszokon kívül még sincs senkinek joga semmihez, s még a közönséges diplomáciai jogokat is megtagadják tőlünk. Ha ebben az ügyben engedünk, akkor Ausztriát Európa szovjetesített feléhez kell sorolnunk.
2/ Az oroszok viszont megkövetelik, hogy az amerikai és a brit erők Németországban az oly régen és a mai helyzettől oly eltérő körülmények között megállapított megszállási övezetek határára vonuljanak vissza; Berlint persze ők teljesen szovjetesítették.
3/ Nem tennénk jobban, ha nem volnánk hajlandóak a fő európai arcvonal mentén visszavonulni, amíg Ausztria helyzetét nem sikerül rendezni? Nem az-e a legkevesebb, hogy az övezetekről szóló megállapodást mindenütt egyszerre hajtsuk végre?
4/ Táviratban tájékoztatjuk az Egyesült Államok külügyminisztériumát bécsi misszióink helyzetéről. Feltételezem, hogy tiltakozni fognak, majd a felszólításnak engedve elutaznak június 10-én vagy 11-én.

[...]

Az Elnök június 12-én válaszolt 4-én kelt üzenetemre. Közölte, hogy a Németország megszállásáról kötött hármas megállapodás értelmében, amelyet Roosevelt elnök „hosszasan megvizsgált és részletesen megvitatott" velem, mielőtt jóváhagyását adta volna hozzá, nem halogatható az amerikai csapatoknak a szovjet övezetből való kivonása pusztán azért, hogy siettessük vele egyéb ügyek megoldását. Amíg az amerikai csapatok ki nem vonulnak, a szövetséges ellenőrző bizottság nem kezdheti meg működését. Ezenkívül

haladéktalanul véget kell vetni annak a helyzetnek, hogy a katonai kormányzást a szövetséges főparancsnok gyakorolja, s ezt a funkciót meg kell osztani Eisenhower és Montgomery között. Az Elnök közölte továbbá, hogy tanácsadóinak véleménye szerint ártana a szovjetekkel való kapcsolatainknak, ha júliusi találkozónkig nem tennénk semmit, ezért azt indítványozza, hogy üzenetben forduljunk Sztálinhoz.

Ez az üzenet azt javasolta, hogy ki-ki nyomban utasítsa hadseregét a saját megszállási övezetének elfoglalására. Ami Németországot illeti, az Elnök közölte, hogy kész június 21-én elkezdeni az amerikai csapatok kivonását. A katonai parancsnokok intézkedjenek Berlin egyidejű megszállásáról és arról, hogy az Egyesült Államok megszállási övezetébe országúton, vasúton és a levegőben szabadon el lehessen jutni Frankfurtból és Berlinből. Ausztriában az volna a leggyorsabb és a legkielégítőbb megoldás, ha a helyi parancsnokokra bíznák, hogy Bécsben és az ország egyéb területein meghatározzák a megszállási övezeteket, s csak olyan ügyekkel forduljanak kormányukhoz, amelyeket maguk nem képesek megoldani.

Ez a levél úgy megborzongatott, mint a lélekharang hangja. De mi mást tehettem volna: megadtam magam. [...]

A miniszterelnök Sztálin marsallnak *1945. jún. 15.*

1/ Olvastam Truman elnök Önhöz intézett, s arra vonatkozó június 14-i üzenetének másolatát, hogy június 21-től az amerikai csapatok az illető főparancsnokok megegyezése alapján saját megszállási övezetükbe vonulnak.

2/ Én ugyancsak kész vagyok utasítani Montgomery tábornokot, hogy állapodjék meg kollégáival azokra a szükséges intézkedésekre vonatkozóan, amelyek szerint a brit csapatok hasonlóképpen saját németországi övezetükbe vonulnak, a szövetséges helyőrségek egyidejűleg bevonulnak Nagy-Berlinbe, s a brit csapatok számára biztosítva lesz a Berlin és a brit övezet közötti szabad légi, vasúti és országúti közlekedés.

3/ Tökéletesen helyeslem azt, amit Truman elnök Ausztriáról mond. Különösen bízom benne, hogy Önök olyan utasítást adnak ki, amelynek értelmében a szovjet csapatok ugyanazon a napon, amikor Németországban a csapatmozdulatok elkezdődnek, meg-

kezdik az elvonulást Ausztriának abból a részéből, amely az európai tanácsadó bizottságban elért elvi megegyezés szerint a brit övezethez tartozik.[1]

[...]

Sztálin hozzám intézett válasza végül lezárta az ügyet.

Sztálin marsall a miniszterelnöknek *1945. jún. 17.*

A szövetséges csapatoknak a megfelelő németországi és ausztriai övezetekbe vonulásával kapcsolatos üzenetét megkaptam.

Sajnos meg kell mondanom, hogy a brit és az amerikai csapatoknak saját övezetükbe vonulása, valamint a brit és az amerikai csapatok Berlinbe való bevonulása június 21-én nehézségekbe ütközik, mivel június 19-től Zsukov marsallnak és valamennyi hadseregparancsnokunknak Moszkvában kell lenni a Legfelsőbb Tanács ülésszakán, továbbá a június 24-i díszszemle előkészítésénél és magán a díszszemlén. Csak június 28–30-án térhetnek vissza Berlinbe. Figyelembe kell venni továbbá, hogy az aknátlanítási munkálatok Berlinben még nem értek véget, s az aknátlanítás csak június végére fejeződhet be.

Ausztriát illetően meg kell ismételnem azt, amit a szovjet parancsnokok Moszkvába utazásáról és visszatérésük időpontjáról mondtam. Ráadásul szükséges, hogy az európai tanácsadó bizottság a legközelebbi napokban befejezze az ausztriai és a bécsi megszállási övezetek kijelölését, ami mindeddig még nem történt meg.

A fentebb elmondottakra való tekintettel javasolnám, hogy a megfelelő csapatok saját övezetükbe vonulásával összefüggő csapatmozdulatok kezdetét halasszuk mind Németországban, mind pedig Ausztriában július 1-re.

Ezenkívül Németországban is, Ausztriában is haladéktalanul ki kellene jelölni a francia csapatok megszállási övezetét.

Fentebb kifejtett terv értelmében Németországban és Ausztriában megteszünk minden szükséges intézkedést.

Minderről Truman elnöknek is írtam.[2]

[1] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 435.

[2] *Üzenetváltás...*, id. kiad. I. 436–437.

Július 1-jén az Egyesült Államok és Nagy-Britannia hadseregei megkezdték a visszavonulást a nekik kijelölt övezetekbe. Menekültek tömegei követték őket. Szovjet-Oroszország megvetette a lábát Európa szívében. Végzetes fordulat volt ez az emberiség számára.

Miközben ezek az események zajlottak, teljes erővel belevetettem magam az általános választások forgatagába. A harc június első hetében kezdődött meg igazából. Nem volt könnyű túlélni ezt a hónapot. Időmet és erőmet alaposan igénybe vette, hogy kimerítő autóutakat tettem Anglia és Skócia legnagyobb városaiba, naponta három-négy beszédet mondtam hatalmas és szemlátomást lelkes tömegek előtt, mindenekfölött pedig, hogy négy alaposan kidolgozott rádióbeszédet mondtam. Mindvégig az volt az érzésem, hogy amiért a hosszú európai háborúban küzdöttünk, az most jórészt kicsúszik a kezünkből, s a közeli és tartós béke reménye egyre halványul. Napjaimat a harsány sokaság zsivaja töltötte be, s amikor az esti órákban fáradtan visszatértem a vonaton berendezett főhadiszállásomra, számos munkatárs, sok-sok távirat és jó néhány órai munka várt még rám. Már önmagában az is merénylet volt a valóság és a józan arányok ellen, hogy miközben gondolataimat sötét árnyak töltik ki, én belemerülök az izgatott és zajos pártpolitikába. Nagy megkönnyebbülés volt, amikor végre eljött a szavazás napja, s a szavazólapok három hétre a gondosan lepecsételt urnákba kerültek.

Miközben a szovjet seregek minden zavaró közjáték nélkül elözönlötték a nekik kijelölt övezeteket, San Franciscóban befejezte munkáját az az értekezlet, amelynek a béke megőrzésére hivatott és szívügyünknek tekintett világszervezet felépítése volt a feladata. Edennek és Attlee-nek a választások miatt már korábban haza kellett térnie, június 26-án ezért Halifax lordnak, Cranborne lordnak és küldöttségünk többi tagjának gratuláltam táviratban munkájuk sikeréhez és a rendkívüli nehézségek közepette elért jó eredményhez. „Az Egyesült Királyság küldöttei a tárgyaláson bölcsességről és őszinte meggyőződésről tettek tanúbizonyságot, és jelentős mértékben előmozdították a nézeteknek azt az egységét, amely nélkül nem létezhetik működőképes világszervezet. Önök felbecsülhetetlen szerepet játszottak abban, hogy sikerült ismét megvetni a jövő

reményteljes alapját." Az akkori remények azonban sajnos mindmáig csak igen tökéletlenül teljesültek.

Mindig is az volt a véleményem, hogy a világszervezetnek regionális alapokra kellene épülnie. A legtöbb nagy térség már adva van: az Egyesült Államok, az egyesült Európa, a brit nemzetközösség és birodalom, a Szovjetunió, Dél-Amerika. Vannak olyanok is, amelyeket pillanatnyilag nehezebb volna meghatározni: ilyen az egy vagy több ázsiai országcsoport vagy az afrikai országcsoport; de némi igyekezettel létre lehet hozni ezeket is. Mindenesetre az volna a lényeg, hogy számos heves helyi vitát simítsanak el már a regionális tanácsban, amely három-négy képviselőt küldene a legfelsőbb testületbe, válogatott és kiemelkedő személyiségeket. A legfelsőbb testületet tehát harminc-negyven széles látókörű államférfi alkotná, akik nemcsak a saját térségüket képviselnék, hanem a világ ügyeivel is foglalkoznának, mindenekfölött a háború megelőzésével. E mindennél fontosabb célra a mai szervezet nem alkalmas. A központi testületbe ma teljesen azonos feladattal hívják meg valamennyi nemzet képviselőjét, a nagyokét és a kicsikét, az erősekét és a gyengékét egyaránt. Ez olyasféle megoldás, mintha egy hadsereg úgy épülne fel, hogy semmiféle munkamegosztás sincs a főparancsnokság, a hadosztályok és a dandárok parancsnoksága között. Valamennyien meghívást kapnak a főhadiszállásra. Ügyes folyosói intrikákkal szelídített Bábel: ennyit sikerült eddig elérnünk. Mégsem szabad feladnunk célunkat.

Pár nappal később táviratban ismertettem Halifaxszel néhány olyan részletet, amelyről úgy gondoltam, hogy örömet szerez az Elnöknek és munkatársainak. [...]

Nagykövetünk másnapi választáviratából kiderül, milyen alaposan ismeri Washington álláspontját.

Halifax lord (Washingtonból) a miniszterelnöknek 1945. júl. 7.
Amikor táviratát megkaptam, az Elnök már elutazott Potsdamba. Üzenetét a hajóra továbbítják.
Meggyőződésem szerint Ön is tapasztalni fogja, hogy Truman mennyire igyekszik együttműködni velünk, és milyen tisztán látja a meghozandó döntések távoli következményeit és rövid távú nehézségeit. Az oroszokkal szemben, megítélésem szerint, az amerikaiak azt a taktikát választják, hogy kezdetben teljes bizalmat mutatnak az orosz együttműködési készség iránt. A velünk folytatott

tárgyaláson az amerikaiak, azt hiszem, fogékonyabbak lesznek az olyan érvekre, amelyek az európai országokat fenyegető gazdasági zűrzavarra hivatkoznak, semmint a szélsőbal kormányok és a kommunista terjeszkedés veszedelmeit ecsetelő puszta panaszokra.[1] *Az ingerültség látható jelével fogadták (a tényektől teljesen függetlenül), amikor az eszmei összecsapások olyan színterének festettem le Európát, amelyen a szovjet és a nyugati befolyás könnyen ellenségeskedéssé fajulhat és összeütközhet egymással. Felfogásuk mélyén még mindig ott bujkál a gyanú, hogy mi jobboldali kormányokat vagy monarchiákat akarunk visszasegíteni a hatalmukba. Ez semmiképpen sem azt jelenti, hogy szükség esetén ne lennének hajlandók velünk együtt szembeszállni az oroszokkal. Valószínű azonban, hogy gondosan meg akarják válogatni, mikor, és félig-meddig arra készülnek, hogy csillapító szerepet játszanak köztünk és az oroszok között, vagy legalábbis úgy akarják feltüntetni, mintha ilyen szerepet játszanának.*

Néhány évvel később sokan már azt szorgalmazták, hogy Britannia és Nyugat-Európa játsszék „csillapító szerepet" az USA és a SZU között. Ilyen furcsa játékot űz velünk a véletlen.

[...]

26 / Potsdam. Az atombomba

Truman elnök velem egy napon érkezett Berlinbe. Alig vártam már, hogy találkozzam e hatalmassággal, akivel nézeteltéréseink ellenére is szívélyes viszonyba kerültem az e kötetben ismertetett levélváltás útján. Megérkezésünk napjának délutánján látogatást tettem nála, s mély benyomást tett rám vidám természetével, világos beszédével, sziporkázó szellemével és szembeszökő határozottságával.

Másnap az Elnök és én külön-külön városnéző körutat tettünk Berlinben. Zűrzavar és romhalmaz – ez volt a város. Látogatásunkat természetesen nem jelentettük be előre, s az utcákon csak az éppen arra járókkal találkoztunk. A kancellária előtti téren azonban meglehetősen nagy volt a tömeg. Amikor kiszálltam az autóból

[1] A szerző kiemelése.

s néhány lépést tettem az emberek között, mindannyian éljenezni kezdtek, egy öregember kivételével, aki rosszallón csóválta a fejét. A gyűlöletem már akkor megszűnt, amikor a németek megadták magukat, most pedig meghatott ez az érzelemnyilvánítás és az emberek megviselt arca és elnyűtt ruházata. Ezután bementünk a kancellária épületébe, s hosszasan jártuk romos oszlopcsarnokait és termeit. Orosz kísérőink később elkalauzoltak bennünket Hitler óvóhelyére. Lementem a legalsó szintre, s megtekintettem azt a szobát, amelyben szeretőjével együtt öngyilkos lett, amikor pedig ismét feljöttünk, megmutatták azt a helyet, ahol elégették a holttestét. Az akkoriban hozzáférhető legmegbízhatóbb, első kézből származó tájékoztatást kaptuk mindarról, ami e végső napokban történt.

Hitler a mi szempontunkból sokkal kedvezőbb megoldást választott, mint amitől tartottam. A háború utolsó hónapjaiban bármikor megtehette volna, hogy átrepül Angliába, megadja magát, s így szól: „Tegyenek velem, amit akarnak, de félrevezetett népemet kíméljék meg." Semmi kétségem afelől, hogy ő is a nürnbergi bűnösök sorsára jutott volna. A modern társadalmak erkölcsi elvei láthatólag megkövetelik, hogy a háborúban vesztes nemzetek vezetőit a győztesek kivégezzék. Ez a jövendő háborúkban kétségkívül arra fogja majd ösztönözni a vezetőket, hogy a legvégsőkig folytassák a küzdelmet, mert akárhány emberéletet áldoznak is fel értelmetlenül, nem kell nagyobb árat fizetniük érte. Az árat az emberek tömegeinek kell megfizetniük, holott nem ők mondják meg, mikor kezdődjék s mikor fejeződjék be a háború. Julius Caesar ezzel szögesen ellentétes eljárást követett, s hódításait csaknem ugyanannyira köszönhette könyörületességének, mint erejének.

[...] Július 18-án kettesben ebédeltem az Elnökkel, és sok mindenről szó esett közöttünk. Elmondtam, milyen szomorú helyzetben van Nagy-Britannia, hiszen amikor egymagunkban harcoltunk, külföldi beruházásaink felét a közös ügyre áldoztuk, s háborús adósságaink most, a háború végén hárommilliárd fontra rúgnak. Indiából, Egyiptomból és máshonnan mindenféle kölcsönbérleti szerződés nélkül vásároltunk ugyanis utánpótlást, s most évről évre kénytelenek leszünk többet exportálni, mint amennyit ellentételül behozhatunk a hazai kereslet kielégítésére. Az Elnök figyelmesen és együttérzően hallgatott végig, majd kijelentette, hogy az Egyesült Államoknak hatalmas adóssága van Nagy-Britanniával

szemben, amiért kezdetben egyedül állt helyt. „Ha Önök is ugyanúgy elbuktak volna, mint Franciaország – mondta –, akkor most talán az amerikai partokon harcolnánk a németek ellen. Az a helyes tehát, ha nem pusztán pénzügyi szempontból nézzük a dolgokat." Elmondtam, amit választási beszédeimben is kifejtettem, hogy jórészt Amerikából importált élelmiszeren élünk, amelyért nem tudunk fizetni, de nincs szándékunkban, hogy bárkivel, akár a legjobb barátunkkal is eltartassuk magunkat. Ahhoz kell segítséget kérnünk, hogy ismét működőképes vállalkozás legyen az ország, mert amíg gépezetünk kerekei nem forognak rendesen, nem sokat tehetünk a világ biztonságáért és a San Franciscó-i magasztos célokért. Az Elnök kijelentette, hogy megtesz minden tőle telhetőt, én azonban tudtam, milyen nagy nehézségei támadhatnak odahaza.

Ezután a birodalmi vámkedvezményeket hoztam szóba s megmagyaráztam, hogy a Konzervatív Pártban szakadás állhat be, ha nem járunk el ebben elég óvatosan. Hallottam ugyanis, hogy Amerika nagymértékben csökkenti a behozatali vámokat. Az Elnök közölte, hogy ötven százalékkal csökkentették a vámokat, s felhatalmazása van újabb ötvenszázalékos csökkentésre, más szóval a háború előtti vámösszegeknek csak egynegyede marad meg. Megjegyeztem, hogy ez jelentős tényező, s nagy hatással lesz a dominiumainkra, kiváltképp Kanadára és Ausztráliára.

Az Elnök ezután a repülésügyre és a közlekedésre terelte a szót. Azt mondta, nagy nehézségei lesznek azokkal a repülőterekkel, amelyeket az amerikaiak brit területen, elsősorban Afrikában építettek, és rengeteg pénzt költöttek rájuk. Tanúsítsunk megértést, mondta, s dolgozzunk ki tervet a repülőterek közös használatára. Megígértem neki, hogy ha hivatalban maradok, személyesen térek majd vissza erre az ügyre. Nagy kár volna, ha az amerikaiak vérmes reményeket táplálnának a támaszpontok és a légi közlekedés ügyében, és mindenáron hasznot akarnának húzni a dologból. Mindkettőnk érdekében azon kell lennünk, hogy megtaláljuk a legjobb megoldást. Roosevelt elnök jól tudta, hogy a repülőterek és támaszpontok dolgában sokkal nagyralátóbb terveim vannak, s azt szeretném, ha a két ország az egész világra kiterjedő kölcsönös megállapodást kötne. Nagy-Britannia nem akkora hatalom, mint az Egyesült Államok, de bőven van mit adnia. Miért ne kaphatna Gibraltárban egy odalátogató amerikai csatahajó megfelelő méretű torpedókat vagy lőszert? Miért ne használnánk világszerte közösen a vé-

delmi berendezéseinket? Az amerikai flotta a mi segítségünkkel másfélszeresére növelhetné mozgékonyságát.

Truman elnök azt felelte, hogy ő is hasonlóképpen gondolkodik. Valahogy azonban az Egyesült Nemzetek politikájának keretébe kell beillesztenünk a terveinket. Azt mondtam, hogy ezzel egyetértek, amíg a támaszpontokat Britannia és az Egyesült Államok osztja meg egymással. Semmi értelme azonban, hogy mindenki szabadon használhassa őket. Szép dolog, ha az ember házasságot ajánl egy fiatal hölgynek, de nem sokra megy vele, ha előre tudomására hozzák, hogy a hölgy olyan lesz hozzá, mintha az édestestvére volna. Azt akarom, mondottam, hogy akármilyen formában vagy köntösben is, de ugyanaz a rendszer maradjon fenn, amelyben Britannia és az Egyesült Államok a háború idejére megosztotta egymással támaszpontjait és üzemanyagtöltő állomásait.

Az Elnök szemlátomást tökéletesen egyetértett velem, azzal a feltétellel, hogy megfelelően tudjuk tálalni a dolgot, s nem keltjük azt a nyers látszatot, hogy kétoldalú katonai szövetséget hozunk létre. Ő maga nem így mondta, de én úgy éreztem, hogy erre gondol. Ezen felbátorodva kifejtettem azt a régóta dédelgetett elképzelésemet, hogy életben kellene tartanunk a vezérkari főnökök egyesített bizottságának intézményét, legalábbis addig, amíg a világ le nem csillapodik a nagy vihar után, s amíg olyan kipróbált, ütőképes világszervezet nem jön létre, amelyre nyugodtan rábízhatjuk magunkat.

Az Elnök éppen bátorító választ adott szavaimra, amikor tisztjei félbeszakították beszélgetésünket, s emlékeztették rá, hogy indulnia kell a Sztálin marsallal való találkozóra. Igen kedves szavakkal búcsúzott tőlem: azt mondta, hogy évek óta nem volt része ilyen élvezetes asztali beszélgetésben, s őszintén reméli, hogy kettőnk között is folytatódik majd az a jó viszony, amely engem Roosevelt elnökhöz fűzött. Baráti és bajtársi érzelmeket ébresztett bennem, s beszélgetésünk során több ízben is olyan szavakat használt, amelyek hallatán nehéz lett volna nem meghatódnom. Úgy éreztem, kivételes jellemű és képességű férfiúval van dolgom, olyannal, akinek felfogása tökéletesen megfelel az angol-amerikai kapcsolatokban meghonosodott szellemnek, olyan emberrel, aki egyszerűen és kertelés nélkül fejezi ki magát, s aki nincs híján önbizalomnak és határozottságnak.

Aznap, július 18-án Sztálinnal vacsoráztam, Birse-t és Pavlovot nem számítva, négyszemközt. Este fél kilenctől éjjel fél kettőig tartott a kellemes beszélgetés, s közben egyetlenegy igazán jelentős ügyet sem hoztunk szóba. Az alábbiakban Birse őrnagy meglehetősen hosszú feljegyzését foglalom össze. Házigazdám meglehetősen törődött ember benyomását keltette, de közvetlen, barátságos modora igen kellemes hangulatot teremtett. A brit választásokról elmondta, hogy kommunista és egyéb forrásokból szerzett értesülései megerősítik abban a véleményében, hogy hivatalban maradok és mintegy nyolcvanfős többségem lesz az alsóházban. Úgy gondolta, hogy a Munkáspárt 220-230 mandátumot szerez. Jómagam nem bocsátkoztam jóslásokba, megjegyeztem azonban, hogy nem tudom bizonyosan, hogyan szavaztak a katonák. Ő azt mondta erre, hogy a hadsereg erős kormányt akar, s ezért a konzervatívokra szavazott. Világosan látszott, hogy azt szeretné, ha a velem és Edennel kiépített kapcsolatai nem szakadnának meg.

Megkérdezte, miért nem látogat el a király Berlinbe, s én azt válaszoltam, hogy azért, mert a látogatása csak súlyosbítaná biztonsági gondjainkat. Ezután kifejtette, hogy Nagy-Britanniának minden más országnál nagyobb szüksége van a monarchia intézményére, mert a nagy birodalmat a Korona egyesíti. Következésképp, ha valaki barátja Nagy-Britanniának, sosem tenne olyasmit, amivel alásná a monarchia tekintélyét.

A beszélgetés azzal a megjegyzésemmel folytatódott, hogy elvi megfontolásból üdvözölném, ha Oroszország tengeri nagyhatalommá válnék. Azt szeretném, mondtam, hogy az orosz hajók jelen legyenek a világ óceánjain. Oroszország ma olyan, mint egy óriás, aki nem tud lélegezni a két orrlyukán: a Balti-tenger és a Feketetenger szűk kijáratán. Ezután Törökország és a Dardanellák ügyét hoztam szóba, s megemlítettem, hogy a törökök természetesen aggodalmaskodnak. Sztálin elmagyarázta, mi történt. A törökök szövetségi szerződést ajánlottak az oroszoknak. Az oroszok válaszul közölték, hogy szerződésről csak akkor lehet szó, ha egyik félnek sincsenek követelései a másikkal szemben. Oroszország viszont igényt tart Karsra és Ardahánra, amelyet elvettek tőle az előző háború végén. A törökök kijelentették, hogy erről nem tárgyalhatnak. Oroszország ekkor felvetette a montreux-i egyezmény ügyét. Törökország ezt sem volt hajlandó megvitatni, s erre Oroszország azt

felelte, hogy akkor nem tárgyalhat tovább a szövetségi szerződésről.

Kijelentettem, hogy én támogatnám a montreux-i egyezmény módosítását, oly módon, hogy rekesszék ki belőle Japánt, Oroszországnak pedig adjanak kijáratot a Földközi-tengerre. Megismételtem, hogy örömmel fogadnám, ha Oroszország megjelennék az óceánokon, s ez nemcsak a Dardanellákra vonatkozik, hanem a Kieli-csatornára is. Itt olyasféle rendszert kellene bevezetni, mint amilyen a Szuezi-csatornán és a Csendes-óceán meleg vizű övezeteiben működik. Mindezt nem az Oroszország tetteiért érzett hála diktálja, hanem elvi megfontolás.

Sztálin ekkor a német flotta ügyét hozta szóba. Kifejtette, hogy Oroszország nagy hasznát venné, ha megkaphatná egy részét, mert nagy tengeri veszteségeket szenvedett. Hálás azokért a hajókért is, amelyeket az olasz flotta fegyverletétele után adtunk át neki, de a német hajókból is meg szeretné kapni a részét. Nem mondtam ellent neki.

Azán arról beszélt, hogy Görögország agressziót követ el a bolgár és az albán határon. Görögországban, mint mondta, némely bajkeverők nem képesek nyugton maradni. Azt feleltem, hogy a határokon áttekinthetetlen a helyzet, a görögök súlyos aggodalommal tekintenek Jugoszláviára és Bulgáriára, olyan torzsalkodásokról azonban nincs tudomásom, amelyeket fegyveres összecsapásnak lehetne nevezni. Az értekezletnek félreérthetetlenül meg kell mondani, mit kíván a kisebb országoktól, és nem szabad megengedni, hogy bármelyikük is túltegye magát rajta, vagy fegyvert ragadjon. Ezt világosan meg kell mondani nekik, és meg kell értetni velük, hogy a határokat csak a békekonferencia módosíthatja. Görögország népszavazásra és szabad választásra készülődött, s azt javasoltam, hogy a nagyhatalmak küldjenek megfigyelőket Athénbe. Sztálin szerint ezzel azt juttattuk volna kifejezésre, hogy nem bízunk a görög nép becsületességében. Úgy gondolta, hogy elég, ha a nagyhatalmak nagykövetei tesznek jelentést a választásról.

Ezek után megkérdezte, mi a véleményem Magyarországról. Közöltem, hogy nincsenek pontos értesüléseim, nem nyilatkozhatom tehát a pillanatnyi helyzetről, de majd tájékoztatást kérek a külügyminisztertől.

Sztálin kijelentette, hogy az oroszok mindazokban az országokban, amelyeket a Vörös Hadsereg szabadított fel, erős, független és

szuverén államot szeretnének. Ő ellenzi, hogy bármelyiket is szovjetesítsék. Mindegyikben szabad választást fognak tartani, s ezen a fasisztákon kívül valamennyi párt részt vehet majd.

Ekkor megemlítettem a jugoszláviai nehézségeket, mondván, hogy nem törekszünk mindenképpen előnyre, de 50:50 arányban állapodtunk meg. Most pedig az arány Nagy-Britannia rovására egy a kilencvenkilenchez. Sztálin tiltakozott, s azt mondta, hogy a brit befolyás kilencven százalék, a jugoszláv tíz, az orosz semmi. A szovjet kormány gyakran nem is tudja, mire készül Tito.

Elmondta továbbá, hogy sértve érezte magát, amikor az amerikaiak kormányváltozást követeltek Romániában és Bulgáriában. Ehhez nem volt joguk, hiszen ő sem avatkozik be a görög ügyekbe. Azt feleltem, hogy ezeket az amerikai javaslatokat még nem láttam. Sztálin kifejtette, hogy azokban az országokban, amelyeknek emigráns kormányuk volt, szükségesnek látta a segítségnyújtást hazai kormány megalakításához. Ez persze nem vonatkozik Romániára és Bulgáriára, itt ugyanis teljes a békesség. Amikor megkérdeztem, miért adományozott a szovjet kormány kitüntetést Mihály királynak, azt felelte, hogy megítélése szerint a király az államcsíny idején bátran és okosan cselekedett.

Ezután elmondtam, hogy mennyire aggódnak az emberek Oroszország szándékai miatt. A térképen vonalat húztam az Északi-foktól Albániáig, és felsoroltam az ettől keletre fekvő, orosz kézen lévő fővárosokat. Minden arra vall, mondtam, hogy Oroszország nyugat felé terjeszkedik. Sztálin kijelentette, hogy ilyesmi nem áll szándékában. Ellenkezőleg, éppen hogy kivonja csapatait nyugatról. Néhány hónapon belül kétmillió embert szerel le és küld haza. A további leszerelés csakis a vasúti szállítási lehetőségtől függ. Az orosz háborús veszteség ötmillió halott és eltűnt.[1] A németek tizennyolcmillió embert mozgósítottak, a hadiipart nem számítva, az oroszok tizenkétmilliót.

Hangot adtam annak a reményemnek, hogy mielőtt még az értekezlet véget ér, meg tudunk egyezni valamennyi európai ország határairól, továbbá arról, hogy Oroszország kijuthasson a tengerekre, s hogy miképpen osszuk fel a német flottát. Három olyan erős hatalom ült tárgyalóasztalhoz, amilyent még nem látott a világ, s nekik

[1] A Szovjetunió embervesztesége valójában ennek többszöröse volt. Megbízható adatok azonban nem állnak rendelkezésre.

kell gondoskodniuk róla, hogy a világ békéje fennmaradjon. Németország vereségének örülünk, holott súlyos tragédia. De a németek olyanok, mint a birkák. Sztálin ekkor megemlítette egy 1907-es németországi élményét: kétszáz német lemaradt egy kommunista találkozóról, mert a pályaudvar kijáratánál nem volt, aki elvegye a jegyüket. Ezután bocsánatot kért, hogy nem mondott hivatalosan köszönetet Nagy-Britanniának a háború alatt küldött hadianyagszállítmányokért. Oroszország, mondta, nem marad adós az elismeréssel.

Kérdezősködésemre elmagyarázta, hogyan működik a kollektív és az állami gazdaságok rendszere. Egybehangzóan megállapítottuk, hogy sem Oroszországban, sem Britanniában nem kell munkanélküliségtől tartani. Mint mondta, Oroszország kész kereskedelmi tárgyalást kezdeni Britanniával. Én megjegyeztem, hogy Szovjet-Oroszországnak a nép elégedettsége és jóléte volna a legjobb propaganda. Sztálin a szovjet politika folyamatosságáról beszélt. Ha ővele bármi történnék, megfelelő emberek lépnének a helyére. Hozzátette, hogy ő harmincéves távlatban gondolkodik.

Július 17-én világrengető hír érkezett. Délután Stimson felkeresett szálláshelyemen, és egy papírlapot tett elém. Ez volt ráírva: „A babák rendben megszülettek." Láttam a viselkedésén, hogy valami rendkívüli történhetett. „Ez azt jelenti – mondta –, hogy sikeres volt az új-mexikói sivatagban végrehajtott kísérlet. Megvan az atombomba." Mindvégig figyelemmel kísértük ezt a veszedelmes kutatást, s a legapróbb híreket is közölték velünk, a végső próba időpontjáról azonban nem értesítettek bennünket előre, és legalábbis nem tudtam róla. Nem volt tudós, aki felelősséggel megmondhatta volna, mi történik majd, amikor megkísérlik az első teljes erejű atomrobbantást. Használhatatlan-e a bomba, vagy megsemmisítő hatású? Most már tudtuk. „A babák rendben megszülettek." Egyelőre senki sem tudta felmérni a felfedezés hadászati következményeit, s ebben ma sem járunk előbb.

Másnap reggel repülőgépen megérkezett ennek az emberi történelemben oly iszonyatos eseménynek a teljes leírása. Nekem Stimson adta ide a jelentést. Emlékezetből idézem fel a történteket. A bombát vagy egyenértékű mását, egy harminc méter magas oszlop tetején robbantották fel. Tizenhat kilométeres körzetben minden élő lelket eltávolítottak a környékről, s a tudósok és munkatár-

saik vastag betonfalak mögött és óvóhelyeken bújtak meg, a helyszíntől körülbelül ugyanekkora távolságra. A robbanás iszonyú volt. Hatalmas láng- és füstfelhő lövellt fel szegény Földünk légkörének határáig. Másfél kilométeres körzetben minden elpusztult. Itt volt a lehetőség, hogy gyorsan véget vessünk a második világháborúnak és talán még sok másnak is.

Az Elnök azonnal megbeszélésre hívott. Marshall tábornok és Leahy tengernagy társaságában fogadott. Mind ez idáig úgy képzeltük el a japán anyaország elleni támadást, hogy iszonyú légibombázások után igen nagy hadseregekkel szállunk partra. Számítottunk rá, hogy a japánok elkeseredett ellenállást tanúsítanak, és szamuráj önfeláldozással nemcsak a nyílt csatákban, hanem minden lövészgödörben és minden fedezékben mindhalálig küzdenek. Az Okinava szigetén lezajlott jelenetek jártak a fejemben: sok ezer japán, csak hogy a megadást elkerülje, szabályos vonalban felsorakozott, s kézigránáttal felrobbantotta magát, miután a parancsnokaik ünnepélyes harakirit követtek el. Ha egyenként kellett volna megtörnünk a japánok ellenállását, s méterről méterre elfoglalnunk az országukat, egymillió amerikai is odaveszett volna, s feleannyi brit, vagy talán még több is, ha egyáltalán sikerül eljuttatnunk oda a katonáinkat. Márpedig eltökélt szándékunk volt, hogy kivesszük a részünket a végső küzdelemből. Most egy csapásra megszabadultunk ettől a lidércnyomástól. A helyét az az ekkor még igen derűsnek és napfényesnek tetsző látomás foglalta el, hogy egy-két heves csapással véget vethetünk az egész háborúnak. Jómagam mindig is csodáltam a japán nép bátorságát, s nyomban arra gondoltam, hogy e már-már természetfeletti fegyver megjelenése olyan ürügyet szolgáltathat neki, amelyre hivatkozva becsületének sérelme nélkül felmentve érezheti magát az alól a kötelessége alól, hogy az utolsó katonáig, mindhalálig folytassa a harcot.

Ráadásul immár az oroszokra sem volt szükségünk. A Japán elleni háború befejezése nem függött többé attól, hogy katonáik tömegei bekapcsolódjanak a talán hosszan elhúzódó végső öldöklésbe. Immár nem kellett szívességet kérnünk tőlük. Néhány nappal később a következő feljegyzést intéztem Edenhez: „Egészen világos, hogy az Egyesült Államok pillanatnyilag nem kívánja Oroszország részvételét a Japán elleni háborúban." Európa számos gondjával tehát érdeme szerint az Egyesült Nemzetek átfogó elveinek szellemében foglalkozhattunk. Úgy látszott, hirtelen megnyílt előttünk

az az áldásos lehetőség, hogy keleten megrövidül az öldöklés, Európára pedig sokkal boldogabb jövő vár. Bizonyos vagyok benne, hogy ezek a gondolatok amerikai barátaink fejében is megfordultak. Akárhogy is, egy pillanatra sem volt vita tárgya, vajon bevessük-e az atombombát vagy sem. Annyi kínlódás és veszedelem után megváltó csodának éreztük, hogy néhány robbantással nyilvánvalóvá tehetjük elsöprő erőfölényünket, s így elejét vehetjük a hatalmas, bizonytalan ideig tartó öldöklésnek, véget vethetünk a háborúnak, békét hozhatunk a világnak, és begyógyíthatjuk meggyötört népeinek sebeit.

A fegyver bevetéséhez az elvi hozzájárulást mi már július 4-én, még a kísérleti robbantás előtt megadtuk. A végső döntés elsősorban Truman elnöktől függött, hiszen az ő kezében volt a fegyver: de én egy pillanatig sem kételkedtem, hogy helyesen döntött. A történelmi tény mindenesetre az, s az utókornak erről kell majd ítéletet mondania, hogy soha még csak vita tárgya sem volt, bevessük-e az atombombát, s így kényszerítsük ki Japán fegyverletételét. A tárgyalóasztal körül egyhangú, automatikus, vitathatatlan volt az egyetértés; én soha senkitől még csak célzást sem hallottam, hogy másként kellene cselekednünk.

A jelek szerint az amerikai légierő felkészült rá, hogy hagyományos bombázással iszonyú erejű támadásokat intézzen a japán városok és kikötők ellen. Nem kétséges, hogy ezeket a célpontokat néhány hét vagy néhány hónap alatt el is pusztíthatta volna, és senki sem tudhatja, milyen súlyos árat fizetett volna ezért emberéletben a polgári lakosság. Az új eszközzel azonban már nemcsak arra voltunk képesek, hogy városokat pusztítsunk el, hanem arra is, hogy emberéleteket mentsünk meg: barátaink és ellenségeink életét egyaránt.

Ennél bonyolultabb dolog volt eldönteni, hogy mit mondjunk Sztálinnak. Az Elnökkel együtt úgy gondoltuk, hogy Japán legyőzéséhez nincs többé szükségünk a segítségére. Teheránban és Jaltában Sztálin a szavát adta, hogy Szovjet-Oroszország megtámadja Japánt, mihelyt megvertük a német hadseregeket, s ehhez az ígérethez híven május eleje óta a szibériai vasútvonalon szüntelenül özönlöttek az orosz csapatok a Távol-Keletre. Úgy láttuk, hogy aligha lesz már szükség rájuk, s hogy Sztálin elvesztette azt az ütőkártyát, amelyet oly hatásosan játszott ki az amerikaiak ellen Jaltában. A Hitler elleni háborúban azonban mégiscsak nagyszerű szövetsé-

gesünk volt, s mindketten úgy éreztük, hogy tájékoztatnunk kell a Nagy Eseményről, amely mától fogva uralja a helyzetet, de persze nem szabad beavatnunk a részletekbe. Hogyan hozzuk a tudomására a hírt? Írásban-e vagy élőszóban? Hivatalos, külön erre a célra összehívott ülésen-e, a naponta esedékes rendes találkozók valamelyikén, netán az egyik után? Az Elnök végül is az utóbbi megoldást választotta. „Azt hiszem, az lesz a legjobb – mondta –, ha az egyik ülés után egyszerűen közlöm vele, hogy van egy egészen újfajta bombánk, egy semmihez sem hasonlítható fegyverünk, amely alighanem végképp meg fogja törni a japánok harci elszántságát, ha folytatni akarnák a háborút." Egyetértettem ezzel az eljárással. [...]

Közben a levegőben és a tengeren folytatódtak a Japán elleni pusztító erejű támadások. Az egyik fő célpont a japán flotta volt, amely menedéket keresve szétszóródott már a szigetország vizein. A nagy hajókat egyenként vettük célba, és július végére a japán haditengerészet lényegében megszűnt létezni.

Az anyaországban teljes volt a zűrzavar, és küszöbön állt az összeomlás. A hivatásos diplomaták meg voltak győződve róla, hogy Japánt csakis az menthetné meg a teljes széthullástól, ha a császár jóváhagyásával haladéktalanul megadná magát, a hatalmat azonban jórészt még mindig egy olyan katonai klikk birtokolta, amely el volt szánva rá, hogy inkább tömeges öngyilkosságba vezeti az országot, semhogy beletörődjék a vereségbe. E fanatikus hatalmi csoport tudomást sem véve az elébe táruló szörnyű pusztulásról, továbbra is valamiféle csodában reménykedett, amely majd a javára billenti a mérleget.

Az Elnökkel négyszemközt és tanácsadói jelenlétében számos hosszúra nyúló beszélgetésen vitattuk meg, mitévők legyünk. A hét elején Sztálin bizalmasan közölte velem, hogy mielőtt küldöttsége elutazott volna Moszkvából, megcímzetlen üzenetet juttattak el hozzá a japán nagykövet útján. A császár küldte, feltételezhetően neki vagy Kalinyin elnöknek, talán a szovjet kormány más tagjainak. Arról volt benne szó, hogy Japán nem fogadhatja el a „feltétel nélküli megadás" kifejezést, de kész volna valamilyen kompromisszumra. Sztálin azt válaszolta, hogy mivel az üzenet nem tartalmaz pontos javaslatokat, a szovjet kormány nem tehet semmit az ügyben. Az Elnöknek kifejtettem, hogy Sztálin azért nem kívánta közvetlenül az ő tudomására hozni a dolgot, nehogy azt higgye, hogy az oroszok a békekötésre akarják rávenni őt. Ezzel

összhangban úgy gondoltam, hogy nekünk is tartózkodnunk kell minden olyan nyilatkozattól, amellyel azt a látszatot kelthetnénk, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is vonakodunk mindent megtenni a Japán elleni háborúban, amit csak az Egyesült Államok szükségesnek tart. Egyszersmind kifejtettem azonban, milyen iszonyú emberáldozatot követelne az amerikaiaktól - és kisebb mértékben a britektől is -, ha rákényszerítenénk a japánokra a „feltétel nélküli megadás" elfogadását. Az Elnökre bíztam, hogy fontolja meg, nem találhatnánk-e valamilyen más kifejezést, oly módon, hogy azért megkapjunk mindent, ami a jövendő béke és biztonság szempontjából lényeges, de mégis meghagyjuk a japánoknak azt a látszatot, hogy megmenthetik katonai becsületüket, s ha megadják a győztes által megkövetelt biztosítékokat, valamiképpen szavatoljuk nemzeti fennmaradásukat. Az Elnök kereken kijelentette, hogy szerinte a japánok Pearl Harbournál elvesztették katonai becsületüket. Erre csak annyit jegyeztem meg, hogy valamijük mégiscsak van, amiért hajlandók tömegesen vállalni a biztos halált, s ez a valami nekünk talán nem olyan fontos, mint nekik. Ezután az Elnök nagyon megértően nyilatkozott, s akárcsak korábban Stimson, ő is arról beszélt, hogy milyen iszonyatos felelősség hárul rá a kiontott, mérhetetlen mennyiségű amerikai vér miatt.

Éreztem, hogy nem fog ragaszkodni a „feltétel nélküli megadás"-hoz, hanem csupán ahhoz, amit a világbéke, a biztonságos jövő és a bűnös és álnok cselekedetek megtorlása követel. Stimson, Marshall tábornok és az Elnök szemlátomást önvizsgálatot tartottak, s nem volt rá semmi szükség, hogy siettessük döntésüket. Abban persze biztosak voltunk, hogy a japánok készek lemondani minden háborús hódításukról.

Végül úgy döntöttünk, hogy ultimátumot intézünk Japánhoz a fegyveres erőik haladéktalan és feltétel nélküli megadására. Ezt az okmányt július 26-án hoztuk nyilvánosságra.

Ultimátum a haladéktalan
és feltétel nélküli megadásra *1945. július 26.*

1/ Mi, az Egyesült Államok elnöke, a Kínai Köztársaság nemzeti kormányának elnöke és Nagy-Britannia miniszterelnöke, honfitársaink százmillióinak képviseletében, tárgyalásra ültünk össze és abban egyeztünk meg, hogy Japánnak alkalmat adunk a háború befejezésére.

2/ Az Egyesült Államok, a brit birodalom és Kína hatalmas szárazföldi, tengeri és légiereje, a nyugatról érkező seregekkel és légiflottákkal többszörösére növekedve, készen áll rá, hogy végső csapást mérjen Japánra. Ezt a katonai erőt az összes szövetséges nemzeteknek az az eltökéltsége táplálja és ösztönzi, hogy mindaddig folytatják Japán ellen a háborút, amíg Japán meg nem szünteti az ellenállást.

3/ A világ fegyverre kelt szabad népeinek erejével szemben kifejtett hiábavaló és esztelen német ellenállás eredménye ijesztő és félreérthetetlen példaként áll a japán nép előtt.

A most Japán ellen összpontosuló erő mérhetetlenül nagyobb, mint az, amely a szembeszegülő nácikkal való összecsapásban menthetetlenül elpusztította az egész német nép mezőgazdaságát, iparát és életmódját. Katonai erőnknek eltökéltségünkkel párosuló korlátlan bevetése a japán haderő elkerülhetetlen és teljes pusztulásához vezet, és ugyanilyen elkerülhetetlen lesz a japán anyaország végső pusztulása is.

4/ Eljött az idő, amikor Japánnak döntenie kell, hogy továbbra is azoknak a konok militarista tanácsadóknak az irányítására bízza-e magát, akik ostoba számítgatással a megsemmisülés szélére sodorták a japán birodalmat, vagy pedig a józan ész útjára lép.

5/ Az alábbiakban közöljük feltételeinket. Ezektől nem térünk el. Választásra nincs lehetőség. Halogatást nem tűrünk.

6/ Mindörökre megszüntetjük azok hatalmát és befolyását, akik Japán népét megcsalva és félrevezetve világhódító kalandba bocsátkoztak, mert meggyőződésünk, hogy addig nem jöhet létre a béke, a biztonság és az igazságosság új rendje, amíg a világ meg nem szabadul a felelőtlen militarizmustól.

7/ Amíg ez az új rend létre nem jön, s amíg nincs rá meggyőző bizonyíték, hogy Japán hadi potenciálja megsemmisült, a szövetségesek megszállják Japán felségterületének kijelölt pontjait, hogy biztosítsák az itt kifejtett alapvető célok teljesülését.

8/ Teljesítjük a kairói nyilatkozat feltételeit, és Japán szuverenitását Hunsú, Hokkaidó, Kjúsú és Sikoku szigetére, továbbá az általunk kijelölendő kisebb szigetekre korlátozzuk.

9/ A japán haderő tagjai, teljes leszerelésük után, engedélyt kapnak a hazatérésre, hogy békés, munkás életet élhessenek.

10/ Nem szándékozunk a japánokat szolgaságba dönteni, sem nemzeti létüket megsemmisíteni, de szigorú ítélet vár minden hábo-

rús bűnösre, beleértve azokat is, akik hadifoglyainkkal kegyetlenkedtek. A japán kormánynak el kell hárítania minden akadályt, amely hátráltatja a demokratikus irányzatok újjáélesztését és megerősítését a japán nép körében. Meg kell teremteni a szólásszabadságot, a vallásszabadságot, a gondolkodás szabadságát, és tiszteletben kell tartani az alapvető emberi jogokat.

11/ Japánnak jogában áll megtartania azokat az iparágakat, amelyekkel működtetheti gazdaságát és természetben teljesítheti méltányos jóvátételi kötelezettségét, nem tarthatja meg azonban azokat az iparágakat, amelyek révén újabb háborúra tudna fegyverkezni.

E célból lehetővé teszik, hogy Japán nyersanyaghoz jusson, de nem engedik meg, hogy birtokba vegye a lelőhelyeket. Engedélyezni fogják, hogy Japán majd részt vegyen a világkereskedelemben.

12/ A szövetséges megszálló csapatokat azonnal kivonják Japánból, mihelyt ezek a célok megvalósulnak, s mihelyt a japán nép szabadon kinyilvánított akaratával összhangban békés hajlandóságú és felelős kormány alakul.

13/ Felszólítjuk Japán kormányát, hogy azonnal jelentse be valamennyi japán fegyveres erő feltétel nélküli megadását, szabályszerű és megfelelő biztosítékokkal szavatolva eljárásának jóhiszeműségét. Ellenkező esetben teljes és végérvényes pusztulás vár Japánra.[1]

Japán katonai vezetői elvetették ezeket a feltételeket, s ezután az Egyesült Államok légiereje felkészült rá, hogy egy atombombát Hirosimára, egyet pedig Nagaszakira dobjon le.

Megállapodtunk, hogy amennyire lehet, minden esélyt megadunk a lakosságnak. Részletesen kidolgoztuk a követendő eljárást. Hogy minél kevesebb emberéletben essék kár, július 27-én röplapokon tizenegy japán város kapott figyelmeztetést, hogy heves légitámadás következik. Másnap hatuk ellen indult bombatámadás. További tizenkét város kapott figyelmeztetést július 31-én, s augusztus 1-jén négyet bombáztak közülük a repülőgépek. Az utolsó figyelmeztetés időpontja augusztus 5-e volt. Addigra a légierődök saját adataik szerint naponta másfél millió röplapot szórtak le, valamint az ultimátum hárommillió példányát. Az első atombombát csak augusztus 6-án dobták le.

[1] Vö.: Halmosy, *i. m.* 678. sk.

A Japán elleni háború utolsó eseményeinek idején már nem voltam hivatalban, ezért csak röviden emlékezhetem meg róluk. Augusztus 9-én a hirosimai bombatámadást újabb követte, s ennek célpontja Nagaszaki volt. Másnap egyes szélsőséges katonák lázadása ellenére a japán kormány beleegyezett, hogy elfogadja az ultimátumot azzal a feltétellel, hogy ez nem érinti a császár szuverén uralkodói előjogait. A szövetséges kormányok, köztük ekkor már Franciaország is, azt válaszolták, hogy a császár köteles alárendelni magát a szövetséges hatalmak főparancsnokságának; hogy köteles kiadni a meghatalmazást a megadás aláírására és végrehajtására; végül pedig, hogy a szövetségesek hadereje addig marad Japánban, amíg meg nem valósulnak a Potsdamban kitűzött célok. Ezeket a feltételeket augusztus 14-én fogadták el, és Attlee éjfélkor jelentette be a hírt a rádióban.

A szövetséges hajóhadak befutottak a tokiói öbölbe, és szeptember 2-án délelőtt a *Missouri* amerikai csatahajón aláírták a szabályos kapitulációs okmányt. Oroszország augusztus 8-án, alig egy héttel az ellenség összeomlása előtt üzent hadat. Mégis azt követelte, hogy teljes jogú hadviselő félnek ismerjék el.

Nem késlekedhettünk vele, hogy érvényt szerezzünk a kapituláció rendelkezéseinek. Malájföld, Hongkong és Holland Kelet-India nagy része még mindig az ellenség kezén volt, másutt pedig akadtak még olyan elszigetelt erők, amelyekről feltételezhető volt, hogy nem engedelmeskednek a császár parancsának, hanem tovább harcolnak. Sürgős volt tehát, hogy megszálljuk ezeket a hatalmas térségeket. Burmai hadjárata után Mountbatten Malájföld felszabadítására készült, és minden intézkedés megtörtént, hogy partra szálljanak Swettenham közelében. A partraszállást szeptember 9-én hajtották végre. A hónap első napjaiban több kikötőt is harc nélkül foglaltak el, szeptember 12-én pedig Szingapúrban Mountbatten megrendezte a megadási szertartást. Augusztus 30-án Harcourt brit tengernagy Hongkongba érkezett és a sziget szeptember 16-án kapitulált előtte hivatalosan.

Amerikában többen úgy vélték, hogy takarékosabban is elérhettük volna Japán összeomlását, ha az amerikaiak kínai és esetleg szibériai támaszpontokról indítanak nagyobb méretű légitámadásokat. Szerintük a légierő egyedül is képes lett volna rá, hogy elvágja a tengeri utánpótlási vonalakat és összeroppantsa az anyaország ellenállását, s nem lett volna szükség a partraszállás hosszú és költsé-

ges haditengerészeti előkészítésére. A légi hadviselés élharcosai úgy vélték, hogy egyelőre lemondhattunk volna burmai, malájföldi és kelet-indiai politikai céljainkról, mert a légi háborúban aratott győzelem után ezeket harc nélkül is elérhettük volna. Az amerikai vezérkari főnökök elvetették ezeket az elképzeléseket.

Hiba volna azt hinni, hogy Japán sorsát az atombomba döntötte el. A szövetségesek hatalmas tengeri fölénye már az első bomba ledobása előtt is biztos vereségre ítélte Japánt. Csak ez tette lehetővé, hogy elfoglaljuk azokat a tengeri támaszpontokat, amelyekről aztán megindulhatott a végső támadás, s ez kényszerítette rá az anyaországban állomásozó hadsereget, hogy egyetlen lövés nélkül megadja magát. Japán flottája megsemmisült. Amikor hadba lépett, több mint öt és fél millió tonnányi hajótere volt, ez később a zsákmányolt és új építésű hajókkal még növekedett is, konvojainak és kísérő hajóinak rendszerét azonban célszerűtlenül és rosszul szervezte meg. Több mint nyolc és fél millió tonnányi hajótere süllyedt el, s ebből ötmillió tonnát tengeralattjárók küldtek az óceán fenekére. Mi is szigetország vagyunk, mi is a tengertől függünk, le tudjuk hát vonni mindebből a tanulságot, és jól tudjuk, milyen sors várt volna ránk, ha meg nem fékezzük a német tengeralattjárókat.

27 / Potsdam. Lengyelország határai

A potsdami értekezleten nem Japán legyőzése volt a legnehezebb s talán nem is a legmesszebb ható problémánk. Németország összeomlott; Európát újjá kellett építeni. A katonáknak haza kellett térniük, s a menekülteknek lehetőség szerint vissza kellett találniuk hazájukba. Mindenekelőtt pedig a nemzeteknek olyan békét kellett teremteniük, hogy ha gondtalanul nem is, legalább szabadon és biztonságban élhessenek együtt. Nem akarom részletesen elmondani mindazt, ami a hivatalos tárgyalásokon és a magánbeszélgetéseken a sok megoldásra váró és sürgős ügyről elhangzott. Sok ma is megoldatlan közülük. Lengyelországban, abban az államban, amelyért Britannia fegyvert fogott, mindmáig nincs sem béke, sem nyugalom; Németország meg van osztva; Oroszországgal nincs meg a béke. Tárgyalásaink fő témája az volt, hogy mekkora részt kapjon Oroszország Lengyelországból, mekkorát Lengyelország Németországból, s mi legyen Németország és a Szovjetunió helye a világ-

ban. Helyhiány miatt elbeszélésemben ezekre a dolgokra kell szorítkoznom.

Jaltában beleegyeztünk, hogy Oroszország Lengyelország rovására egészen a Curzon-vonalig terjessze ki határát. Kezdettől fogva elismertük Lengyelországnak azt a jogát, hogy jelentős német területekre tegyen szert. Már csak az volt a kérdés, mekkora területekre. Milyen mélyen hatoljon be Németországba? A nézetek korántsem estek egybe. Sztálin azt akarta, hogy Lengyelország nyugati határa az Odera folyó mentén húzódjék, egészen a nyugati Neisse torkolatáig; Roosevelt, Eden és én viszont amellett kardoskodtunk, hogy ne terjedjen tovább a keleti Neissénél. Jaltában mindhárom kormányfő nyilvánosan kötelezte magát, hogy kikéri a lengyel kormány véleményét, s ha nem tudnak megegyezni, a békeértekezletre bízzák a döntést. Ennél többet nem tudtunk elérni. 1945 júliusában azonban új helyzettel kellett szembenéznünk. Oroszország ekkor már a Curzon-vonalig tolta előre határát. Emiatt, mint Roosevelttel együtt korábban is tudtuk, nyugatra kell majd telepíteni azt a három-négymillió lengyelt, aki a határ rossz oldalán él. Most ennél is sokkal rosszabb körülménnyel kellett szembenéznünk. A szovjet irányítás alatt álló lengyel kormány szintén kiterjesztette országa területét, mégpedig nem a keleti, hanem a nyugati Neisséig. E terület jelentős részét németek lakták, s jóllehet több millióan elmenekültek, azért sokan ott maradtak. Mi történjék velük? Már az is elég nagy baj volt, hogy meg kell mozgatni három-négymillió lengyelt. Hova telepítsünk most még több mint nyolcmillió németet is? Még ha szóba jöhetne is ekkora méretű áttelepítés, Németország megmaradó területe nem tudná élelemmel ellátni a jövevényeket. A német gabonatermés jelentős része éppen arról a mezőgazdasági területről származott, amelyre Lengyelország tette rá a kezét, s ha ettől elesünk, akkor a nyugati szövetségesek kezén csak elpusztult ipari övezet és kiéheztetett, megszaporodott lakosság marad. Úgy láttuk, hogy Európa jövendő békéje szempontjából ez olyan igazságtalanság volna, amely mellett eltörpül Elzász-Lotharingia és a danzigi korridor. Egy napon a németek majd visszakövetelik a területüket, s a lengyelek nem tudják majd útjukat állni.

Az értekezlet július 17-én, kedden délután öt órakor tartotta első plenáris ülését. Sztálin azt javasolta, hogy az amerikai államfő elnököljön. Csatlakoztam hozzá, s Truman elnök elfogadta felkérésün-

ket. Ezután számos kisebb nehézség támadt. Truman elnök azt javasolta, hogy Olaszország csatlakozzék az Egyesült Nemzetekhez, az európai békeszerződéseket pedig Nagy-Britannia, Oroszország, Kína, Franciaország és az Egyesült Államok külügyminisztere fogalmazza meg, s ők állapodjanak meg a határokról is. Mindkét javaslattal szemben kételyeim voltak. A Földközi-tengeren súlyos veszteségek értek ugyan bennünket, mégis nagy jó szándékkal viseltettünk Olaszország iránt, és mi szereltünk fel tizennégyet abból a tizenöt hajóból, amelyet Oroszország magának követelt az olasz flottából. De kereken megmondtam, hogy Nagy-Britannia népe nem egykönnyen fogja elfelejteni Olaszországnak, hogy legnagyobb veszedelmünk óráján, amikor Franciaország ellenállása összeomlóban volt, hadat üzent a nemzetközösségnek; nem feledheti azt sem, hogy jóval Amerika hadba lépése előtt hosszú háborút vívtunk Olaszországgal Észak-Afrikában.

Sztálin viszont azt vonta kétségbe, hogy Kínának van-e helye a külügyminiszterek tanácsában. Miért kellene beleszólnia olyan ügyekbe, amelyek elsősorban Európára tartoznak? És egyáltalán, mi szükség erre az új testületre? Hiszen ott van az európai tanácsadó bizottság, s Jaltában beleegyeztünk, hogy a három külügyminiszter rendszeresen összeüljön. Ha most újabb szervezet jönne létre, az csakis bonyolítaná a dolgot. Különben is, mikor ül össze a békeértekezlet? Az Elnök azzal érvelt, hogy Kína a Biztonsági Tanács tagja, következésképp szóhoz kell jutnia az európai rendezés ügyében. Elismerte, hogy az Egyesült Nemzetek szervezete nem sok teret engedne a „három nagy" külügyminiszteri értekezleteinek. Jómagam mindezt egy kissé korainak tartottam. Attól féltem, hogy felbomlik a nagy szövetség. Egy olyan világszervezet, amely mindenki előtt nyitva áll és mindent megbocsát, könnyen alaktalanná és tehetetlenné válhat. Időszerűbbnek tartottam a lengyelországi szabad választások ügyét, s emlékeztettem rá a többieket, hogy ez a gyakorlati kérdés még megoldatlan. Azzal el is váltunk egymástól.

Az értekezlet második ülése július 18-án délután öt órakor volt. [...] A külügyminiszterek előadták az európai békeszerződések megszövegezésének menetrendjét. A tanács eszerint továbbra is az Elnök által felsorolt öt hatalom külügyminisztereiből állt, de a megállapodás szövegét egy-egy ellenséges ország esetében csak azoknak az államoknak a külügyminiszterei dolgozták volna ki, ame-

lyek aláírták az illető ország megadásáról szóló okmányt. Ebben meg is egyeztünk, engem viszont aggasztott az az amerikai javaslat, hogy a békefeltételeket az Egyesült Nemzetek elé kell terjeszteni. Megjegyeztem, hogy ha eszerint az Egyesült Nemzetek mindegyikének véleményét ki kell kérnünk, akkor igen hosszadalmas és munkaigényes eljárásnak nézünk elébe, s ehhez nem szívesen járulnék hozzá. Byrnes arra hivatkozott, hogy erre kötelez bennünket az Egyesült Nemzetek nyilatkozata, de ő is, Sztálin is elismerte, hogy az Egyesült Nemzetekhez csak akkor fordulhatunk, ha előbb az öt hatalom egyetértésre jut. Nem erőltettem tovább a dolgot.

Ezután jött Németország. Nem volt még megvitatható állapotban sem az, hogy pontosan milyen hatáskört kapjon az ellenőrző bizottság, sem hogy milyen megoldást találjunk a gazdasági ügyekre, sem hogy mi legyen a náci flottával. „Mit értünk Németországon?" – kérdeztem. „A háború utáni Németországot" – felelte Sztálin. „Az 1937-es Németországot" – mondta Truman. Sztálin azt mondta, hogy lehetetlen eltekinteni a háborútól. Az ország nem létezik többé. Nincsenek pontos határai, nincsenek határőrségei, nincsen katonasága, négy megszállt övezet – semmi egyéb. Végül megállapodtunk, hogy az 1937-es Németországot tekintjük kiindulópontnak. Ezzel félretettük ezt az ügyet, és Lengyelországra fordítottuk figyelmünket.

Sztálin mindjárt az elején azt javasolta, hogy a lublini lengyelek haladéktalanul kapjanak meg „minden értékpapírt, aktívumot és egyéb vagyont, amely Lengyelország tulajdona, s amellyel még most is a londoni lengyel kormány rendelkezik – függetlenül attól, hogy mi e vagyonok megjelenési formája, vagy hogy pillanatnyilag kinek van joga rendelkezni velük". Azt akarta továbbá, hogy a lengyel fegyveres erők, köztük a haditengerészet és a kereskedelmi flotta egységei a lublini lengyelek irányítása alá kerüljenek. Ez a javaslat hosszadalmas felszólalásra késztetett.

A terhet Britannia viselte. Amikor hazájukat lerohanta az ellenség, majd Franciaországból is kiűzték őket, sok lengyel keresett menedéket a mi partjainkon. A londoni lengyel kormánynak nem áll rendelkezésére számottevő vagyon. Becslésem szerint, mondtam, Londonban és Kanadában húszmillió font sterling értékű aranyuk lehet. Ezt befagyasztottuk, minthogy a Lengyel Nemzeti Bank tulajdona volt. Ahhoz, hogy a befagyasztást feloldják és az aranykészletet egy új lengyel központi banknak utalják át, az ilyen bankműve-

leteknél szokásos eljárást kell követni. Az aranykészlet nem a londoni lengyel kormány tulajdona, s ez a kormány nem is rendelkezhetik vele. A londoni lengyel követség természetesen a lengyel nagykövet rendelkezésére áll majd, mihelyt az új lengyel kormány rászánja magát, hogy nagykövetet küldjön Londonba - minél előbb, annál jobb.

Ha így áll a dolog, mondtam, feltehető a kérdés, vajon miből fedezte költségeit a lengyel kormány az alatt az öt és fél év alatt, amíg az Egyesült Királyságban működött. A válasz úgy szól, hogy a brit kormány támogatását élvezte: mintegy százhúszmillió font sterlinget költöttünk arra, hogy a lengyelek fenntarthassák hadseregüket és diplomáciai testületüket, s hogy támogathassák azokat a lengyeleket, akik a mi partjainkon kerestek menedéket a német veszedelem elől. Amikor megvontuk támogatásunkat a londoni lengyel kormánytól, és az új lengyel ideiglenes kormányt ismertük el, az a megállapodás jött létre, hogy minden alkalmazott háromhavi fizetést kap, s valamennyiüket el kell bocsátani. Helytelen lett volna, ha végkielégítés nélkül bocsátják el őket, s a költségek Nagy-Britanniára hárulnak.

Ezután az Elnök engedelmét kértem, hogy részletesen kiteregessek egy fontos témát, amellyel egészen sajátságos helyzetbe kerültünk: azoknak a lengyel katonáknak a leszerelését és hazaszállítását, akik a mi oldalunkon harcoltak a háborúban. Amikor Franciaország összeomlott, mi minden önként jelentkező lengyelt - körülbelül negyvenötezer embert - átszállítottunk Angliába és belőlük, továbbá másokból, akik Svájcon át és egyéb utakon érkeztek, kiépítettük a végül mintegy öt hadosztálynyira növekvő lengyel hadsereget. Németországban most körülbelül harmincezer lengyel katona állomásozik, Olaszországban pedig három hadosztályból álló lengyel hadtest; valamennyien zaklatott lelkiállapotban és súlyos erkölcsi válságban vannak. A harcoló és a hátországi alakulatokat számba véve összesen száznyolcvanezer főről van szó, valamennyien bátran és fegyelmezetten küzdöttek, s kivették a részüket a németországi, még inkább az olaszországi harcokból. Ott súlyos veszteségeik voltak, s éppúgy helytálltak, mint bármely más csapat az olasz fronton. Más szóval, Őfelsége kormánya becsületbeli ügynek tekinti a sorsukat. Ezek a csapatok hősiesen, a mieinkkel vállvetve harcoltak, amikor nekünk még alig volt katonánk. Sokan életüket

vesztették, s még ha nem tettem is erről fogadalmat a parlament előtt, az a kívánságunk, hogy tisztességesen bánjanak velük.

Sztálin közölte, hogy ezzel egyetért; azzal folytattam, hogy mi nemcsak a katonákat, hanem a volt lengyel kormány polgári alkalmazottait is igyekszünk rávenni, hogy minél többen térjenek haza. Némi időre van azonban szükségünk, hogy nehézségeinkkel megbirkózzunk.

Az elmúlt két hónapban, mondtam, sokat javult a helyzet Lengyelországban, s hogy van új kormány, ámbár jobbat is kívánhattunk volna nála, az mégiscsak nagy haladás és a három nagyhatalom türelmes munkálkodásának eredménye, őszintén kívánom tehát, hogy működése sikerrel járjon. Az alsóházban bejelentettem, hogy ha lesznek olyan lengyel katonák, akik a mi oldalunkon harcoltak és nem akarnak hazatérni, a brit birodalom befogadja őket. Természetesen minél jobban alakul a helyzet Lengyelországban, annál több lengyel tér majd haza, és jó volna, ha az új lengyel kormány szavatolná a hazatérők megélhetését és szabadságát, s nem büntetné őket korábbi pártállásuk miatt. Hangot adtam annak a reményemnek, hogy ha Lengyelországban tovább javulnak az állapotok, akkor ezeknek az embereknek a legtöbbje hazatér, s jó állampolgára lesz annak az országnak, amelyben atyái éltek, s amely az orosz seregek hősiességének köszönheti szabadságát.

Sztálin kijelentette, hogy megérti gondjainkat. Menedéket adtunk azoknak, akik azelőtt Lengyelországot kormányozták, s ők a vendégszerető fogadtatás ellenére sok nehézséget okoztak nekünk. Csakhogy a londoni lengyel kormány még mindig megvan. Számos lehetőséget kap, hogy a sajtóban és másutt folytassa tevékenységét, és vannak ügynökei is. Ez elkedvetleníti a szövetségeseket.

Azt feleltem, hogy szembe kell néznünk a tényekkel. Hivatalos és diplomáciai értelemben felszámoltuk a londoni kormányt, mégsem foszthatjuk meg azonban egyes tagjait az élettől és attól a lehetőségtől, hogy szóba álljanak másokkal, többek között újságírókkal és korábbi híveikkel. Ráadásul óvatosan kell bánnunk a lengyel hadsereggel is, mert ha nem vigyázunk, kitörhet a lázadás. Azt kértem Sztálintól, bízzék meg Őfelsége kormányában, s adjon nekünk elegendő időt. Másrészt viszont mindent meg kell tenni, hogy Lengyelország olyan hely legyen, amely hazavonzza a lengyeleket.

Truman annak a véleményének adott hangot, hogy nincs közöt-

tünk alapvető nézeteltérés. Én azt kértem, adjanak nekünk megfelelő időt, Sztálin pedig vállalta, hogy eláll minden olyan javaslattól, amely nehezítené a dolgot. Az lesz a legjobb, ha a külügyminiszterek vitatják meg ezeket az ügyeket, reméli azonban, mondotta, hogy a jaltai megállapodás mielőbb valóra válik.

Sztálin ezután azt javasolta, hogy az egész kérdést utaljuk a külügyminiszterek elé. „Beleértve a választásokat is" - fűztem hozzá én. „Az ideiglenes kormány sohasem zárkózott el attól, hogy szabad választásokat tartson" - felelte Sztálin.

Ezzel ért véget a második ülés.

A potsdami értekezlet harmadik és negyedik ülésén számos kérdést vitattunk meg, de egyikben sem jutottunk lényeges megállapodásra. Sztálin azt szerette volna, hogy az Egyesült Nemzetek szakítson meg minden kapcsolatot Francóval „és segítse a spanyolországi demokratikus erőket", hogy olyan rendszer jöjjön létre, amely „megfelel a spanyol népnek". Ezt a javaslatot elleneztem, s végül is levettük a kérdést a napirendről. Vitát váltott ki az is, hogy mi legyen a német hadi és kereskedelmi flotta sorsa, milyen feltételekkel kössünk békét Olaszországgal, hogyan állapodjanak meg a szövetségesek Bécs és Ausztria közös megszállásában, de ezekben az ügyekben sem sikerült eredményt elérnünk. A legtöbb kérdést a külügyminiszterek elé utaltuk, hogy megvizsgálják őket, és tegyenek jelentést róluk. Én azt igyekeztem elérni, hogy csak halmozódjanak az ügyek, és majd csak akkor vigyük dűlőre a dolgokat, amikor már ismeretes az otthoni választás eredménye. Lengyelországra csak július 21-én, az ötödik ülésen tértünk vissza. A szovjet küldöttség azt javasolta, hogy Lengyelország nyugati határa Swinemündétől nyugatra az Oderáig húzódjék, Stettint a lengyel oldalon hagyva, majd az Oderától a nyugati Neisse torkolatáig, s onnan a folyó mentén Csehszlovákiáig folytatódjék.

Truman emlékeztetett arra a megállapodásunkra, hogy Németországot négy megszállási övezetre osztjuk, s az 1937-es határokat tekintjük kiindulási alapnak. A britek és az amerikaiak visszavonták csapataikat az új megszállási övezetekbe, a szovjet kormány viszont a jelek szerint megszállási övezethez juttatta Lengyelországot anélkül, hogy kikérte volna erről a véleményünket. Ha ez az övezet nem számít Németország részének, hogyan dönthetünk a jóvátételről és a Németországgal kapcsolatos összes többi ügyről? Sztálin

tagadta, hogy megszállási övezetet juttatott volna a lengyeleknek. Kijelentette, hogy a szovjet kormány nem volt képes megállítani őket. A német seregekkel együtt a német lakosság is nyugatra vonult vissza. Csak lengyelek maradtak a helyszínen. A szovjet seregeknek szükségük volt valakire, aki kezébe veszi hátországuk közigazgatását. Nem voltak hozzászokva, hogy a harcokkal és a területek megtisztításával együtt a közigazgatásról is maguk gondoskodjanak. Miért is ne bízták volna a dolgot a lengyelekre?

„A Jaltában kijelölt övezetekhez kellene tartanunk magunkat – jegyezte meg az Elnök. – Ha nem így lesz, nehéz lesz megállapodnunk a jóvátételben és sokféle egyéb ügyben is." „A jóvátétel miatt nincsenek aggályaim" – mondta Sztálin. „Az Egyesült Államok amúgy sem kap a jóvátételből – felelte Truman –, de azért igyekszik elkerülni, hogy fizetnie kelljen." „Jaltában nem állapodtunk meg pontosan a nyugati határról – jelentette ki Sztálin. – Egyikünk sem vállalt semmilyen kötelezettséget." Ez csakugyan így volt. Az Elnök azt mondta, nem hinné, hogy most meg tudnánk állapodni. A rendezéssel meg kell várni a békekonferenciát. „Még nehezebb lesz helyreállítanunk a német közigazgatást" – mondta Sztálin. „Önök a németországi megszállási övezetükben lengyel közigazgatást is létesíthetnek" – felelte az Elnök. „Ez igaz – válaszolta Sztálin –, csakhogy a németek elmenekültek, és így az a természetes, sőt az egyedül lehetséges megoldás, hogy lengyelekből hozzunk létre baráti közigazgatást. Ezzel még nem kötelezzük el magunkat semmilyen határvonal mellett, s ha az értekezlet nem tud erről megállapodni, függőben hagyhatjuk a dolgot." „Biztos, hogy függőben hagyhatjuk? – szóltam közbe. – Németország élelmezése szempontjából nagyon fontos területek ezek." „Ki termeli majd meg a gabonát? – ellenkezett Sztálin. – A lengyeleken kívül nem maradt senki, aki felszántaná a földeket." „Hová lettek a németek?" – kérdeztük mindketten. „Elmenekültek."

Eddig nemigen vettem részt a vitában, most azonban szót kértem. Megkérdeztem, hogyan élelmezzük a német menekülteket. Németország elveszti termőterületének egynegyedét. Ha Lengyelország azokat a területeket kapja meg, amelyeket Britannia és Amerika szán neki, akkor körülbelül három-négymillió lengyelt kell megmozgatni; a szovjet terv megvalósulása esetén viszont több mint nyolcmillió német volna kénytelen útra kelni. Lesz-e hely nekik Németország megmaradó területein? Még abban sem voltam

biztos, hogy igaza van-e Sztálinnak, amikor azt mondja, hogy a németek mind elmenekültek. Egyesek szerint több mint kétmillió hátramaradt.

Sztálin kétségbe vonta adataimat, s arra hivatkozott, hogy ezekből a körzetekből a németek sok embert vonultattak be. A többiek elmenekültek. Egyetlenegy német sem maradt azokon a területeken, amelyeket szerinte a lengyeleknek kellene ítélni. A németek elhagyták az Odera és a Visztula közét. A földeket a lengyelek művelik meg, s aligha engednék vissza a németeket.

Az Elnök továbbra is azt szerette volna, ha a békeértekezletre bízzuk a nyugati határ ügyét, én azonban nem tágítottam. Azt mondtam, hogy Lengyelországnak kárpótlás jár, amiért le kell mondania Oroszország javára a Curzon-vonaltól keletre fekvő területekről. Most azonban többet követel, mint amennyit elveszít. A Curzon-vonaltól keletre lakó három-négymilliónyi lengyelnek nyugaton kell helyet találnunk. Nagy-Britannia népét már ez a nagyszabású áttelepítés is megrázná, de ha nyolc és negyedmillió embert telepítenénk át, azt már semmiképpen sem tudnám megvédeni. A kárpótlásnak valamiképpen arányban kell lennie a veszteséggel. Lengyelországnak sem tenne jót, ha ekkora többletterületre tenne szert. Ha a németek elmenekültek is, lehetővé kell tenni, hogy visszatérjenek. Lengyelországnak nincs joga katasztrófába sodorni Németország élelmiszer-ellátását. Nem kívánjuk magunkra venni egy hatalmas német embertömeg terhét, amelyet megfosztottak élelmiszerforrásaitól. A Ruhr-vidék a mi megszállási övezetünkbe esik, s ha lakosságának nem tudunk előteremteni elegendő élelmiszert, olyanok lesznek a körülmények az övezetben, mint a német koncentrációs táborokban.

„Németország mindig élelmiszer-behozatalra szorult – mondta Sztálin. – Vásároljon Lengyelországtól." „Őfelsége kormánya – válaszoltam – sohasem törődhet bele, hogy a háborúban lerohant keletnémet területek Lengyelországhoz kerüljenek."

„De hiszen lengyelek laknak ott – felelte Sztálin –, és megművelik a földet. Nem kényszeríthetjük őket rá, hogy a németeknek adják oda a kenyeret, amit megtermelnek."

Azt vetettem ellene, hogy nem akármilyen időket élünk. A lengyelek állítólag Svédországnak adnak el szíléziai szenet, miközben Nagy-Britanniában súlyosabb fűtőanyaghiány van, mint a háború kezdete óta bármikor. Az 1937-es határokon belül fellelhető élel-

miszerkészleteket és fűtőanyag-tartalékokat az ezen a területen élő németek rendelkezésére kell bocsátani, függetlenül attól, hogy melyik megszállási övezetben tartózkodnak. Sztálin megkérdezte, ki bányássza majd ki a szenet. Németek nem dolgoznak a bányákban, de lengyelek igen. A sziléziai szénmezők német tulajdonosai elmenekültek. Ha visszatérnének, a lengyelek valószínűleg felakasztanák őket. Emlékeztettem arra az egyik előző ülésen elhangzott megjegyzésére, hogy politikánkat nem szabhatják meg a sérelmek emlékei, sem pedig a bosszú indulatai, s arra kértem, értse meg, hogy tömegestül tartózkodnak megszállási övezetünkben olyan németek, akik csak a lengyelek által elfoglalt területekről láthatók el élelemmel.

Sztálin kijelentette, hogy korábbi megjegyzései háborús bűnösökre nem vonatkoznak. „De az a nyolc és negyedmilliónyi menekült nem mind háborús bűnös" - feleltem. Erre azt mondta, hogy ő a sziléziai szénbányák német tulajdonosaira gondolt. Oroszországnak sincs elég fűtőanyaga, s Lengyelországtól vásárol szenet. Ekkor Truman mellém állt. Kelet-Németország, mondta, a jelek szerint visszavonhatatlanul Lengyelországhoz került, de jóvátétel és ellátás szempontjából nem eshetik külön elbírálás alá. Ő hajlandó megmutatni, hol húzódjék Lengyelország nyugati határa, még ha a döntés a békeértekezletre vár is, de abba nem egyezik bele, hogy darabonként csatoljanak el területeket Németországtól. Sztálin kitartott amellett, hogy ezeket a területeket csakis a lengyelek művelhetik meg. Az oroszok munkaerőhiánnyal küszködnek, a németek pedig nincsenek kéznél. Vagy leállítjuk a termelést, vagy pedig a lengyelekre bízzuk. Lengyelország értékes szénmezőkről mondott le Oroszország javára, s cserében átvette a sziléziai szénbányákat. Erre megjegyeztem, hogy a sziléziai bányákban mindig is dolgoztak lengyelek, és nincs kifogásom az ellen, hogy az orosz kormány alkalmazottaiként megműveljék a bányákat, ellenzem viszont, hogy Sziléziát máris úgy tekintsük, mintha Lengyelország része volna. Sztálin nem tágított attól az álláspontjától, hogy lehetetlenség felborítani a fennálló helyzetet. A németek maguk is munkaerőhiánnyal küszködnek. Amikor az oroszok benyomultak Németországba, az ipari üzemekben erőszakkal odatelepített olaszokat, bolgárokat és más nemzetiségű munkásokat találtak, közöttük oroszokat és ukránokat is. A Vörös Hadsereg megérkezése után ezek a külföldi munkások hazatértek. Németország hatalmas embertö-

meget mozgósított, s a katonák többsége vagy elesett, vagy fogságba került. A hatalmas német iparban csak kevés német munkás dolgozott, a külföldi munkaerő pedig immár szétszéledt. Mármost vagy bezárjuk a gyárakat, vagy lehetővé kell tennünk, hogy a lengyelek üzemeltessék őket. Nem előre megfontolt politika eredménye volt ez a helyzet, hanem egyszerűen így alakultak az események. Ezért pedig csakis a németek felelősek. Elismerte azonban, hogy a lengyel kormány javaslatai nehéz helyzetbe hozzák Németországot.

„És a briteket is" – vetettem közbe.

Sztálin azonban kijelentette, hogy ő nem bánja, ha nehézséget okoz a németeknek. Éppen ez a célja; így majd elmegy a kedvük a háborúzástól. Inkább okozzunk nehézséget a németeknek, mintsem a lengyeleknek, különben is, minél kisebb a német ipar, annál több piac nyílik meg Britanniának.

Amikor másnap, július 22-én, vasárnap ismét összeültünk, semmivel sem jutottunk közelebb a megegyezéshez. [...] Sztálin továbbra is kitartott amellett, hogy Németország a Ruhr-vidékről és a Rajna-vidékről éppen elég fűtőanyaghoz juthat, s hogy a lengyelek által elfoglalt területeken nem tartózkodnak németek.

Ezután hosszú vita következett arról, hogy a külügyminiszterek tanácsa elé terjesszük-e az ügyet. Az Elnök azt mondta, hogy nem érti, miért olyan sürgős a dolog. A végleges rendezéssel úgy is meg kell várni a békeértekezletet. Igen hasznos volt és sokat segített, hogy ki-ki elmondta a magáét, s most az lesz a legjobb, ha a külügyminiszterekre bízzuk a továbbiakat. Én viszont felettébb sürgősnek minősítettem az ügyet. Azzal érveltem, hogy különben minden panasz orvosolatlan marad. Azok a lengyelek, akik maguknak ítélték ezeket a területeket, vagy akiket ide irányítottak, nem fognak elmozdulni onnét, hanem átveszik a vezetést. Az értekezletnek valamilyen döntésre kellene jutnia, vagy legalábbis tudnunk kellene, hányadán állunk. Semmi értelme felkérnünk a lengyeleket, hogy Londonban tárgyaljanak a külügyminiszterek tanácsával, ha most a három nagyhatalom nem tud megegyezni. Közben megmaradnának az üzemanyag- és élelmiszer-ellátási nehézségek, és terhüket elsősorban a britek viselnék, mivel az ő övezetük élelmiszerben szegény, és ott a legnagyobb a lakosság.

Ha feltesszük, hogy a külügyminiszterek tanácsa a lengyelek

meghallgatása után sem tud megegyezni - ami nagyon valószínű -, akkor rengeteg nehézséggel köszönt ránk a tél, s újabb kormányfői találkozó nélkül nem is lehet rendezni az ügyet. Amikor Sztálin az előző napon kifejtette, hogy milyen nehézségekkel jár a hadseregek mozgatása és az események alakulása, én úgy éreztem, hogy ezekkel a gyakorlati nehézségekkel mindenképpen meg kell birkóznunk. Miért ne jelöljünk meg egy olyan vonalat, amelyet a lengyel hatóságok ideiglenesen a maguk nevében szállnak meg, s miért ne egyezzünk meg, hogy az ettől nyugatra tartózkodó lengyelek a szovjet kormány megbízásából dolgoznak?

Megállapodtunk, hogy az új Lengyelország nyugati határa az úgynevezett Odera-vonal legyen. Sztálin és én azonban nem értünk egyet abban, hogy ez a vonal meddig terjed. Teheránban „az Odera-vonal" kifejezést használtuk. Ez nem pontos meghatározás, viszont a brit küldöttségnek van javaslata a határvonalra, amelyet a külügyminiszterek részletesen megvitathatnának. Amikor annak idején az „Odera-vonal" kifejezést használtam, csak nagyjából kívántam megjelölni, mire gondolok, s a részletes magyarázathoz térképre volna szükség. Arra kértem azonban a többieket, hogy ne adják fel a megállapodás reményét. Mi történnék, ha a külügyminiszterek szeptemberben összeülnének megvitatni Lengyelország ügyét, s tárgyalásaik éppen a tél küszöbén jutnának zsákutcába? Berlin például azelőtt Sziléziából szerezte be fűtőanyag-szükségletének egy részét. „Nem Sziléziából, hanem Szászországból" - szólt közbe Sztálin. „A kőszénnek körülbelül negyven százaléka Sziléziából jött" - feleltem.

Truman elnök ekkor felolvasta a jaltai nyilatkozat nagyon fontos szakaszát:

A három koránvfő úgy véli, hogy Lengyelország keleti határának a Curzon-vonalat kell követnie, egyes szakaszokon öt-nyolc kilométeres eltéréssel Lengyelország javára. Elismerik, hogy Lengyelországnak jelentős területekkel kell gyarapodnia északon és nyugaton. Úgy vélik, hogy e területgyarapodás mértéke felől megfelelő időben ki kell kérni az új ideiglenes lengyel nemzeti egységkormány véleményét, de Lengyelország nyugati határának végleges megállapításával meg kell várni a békekonferenciát.

Ezután azt mondta, hogy Roosevelt elnök, Sztálin és én ebben állapodtunk meg, s ő teljesen egyetért ezzel. Most nem négy, hanem öt ország tartja megszállva Németországot. Mi sem lett volna egyszerűbb, mint Lengyelországnak is kijelölni egy megszállási övezetet; de neki nem tetszik, ahogy a lengyelek, a „három nagy" véleményét ki sem kérve, elfoglalták ezt a területet. Ő megérti Sztálin nehézségeit, s megérti az enyéimet is, mondta. Az eljárás módja azonban nagyon lényeges.

„Rendben van – mondta Sztálin –, Jaltában elköteleztük magunkat, hogy meghallgatjuk a lengyel kormányt. Ez megtörtént. Most vagy jóváhagyjuk a lengyelek javaslatát, vagy pedig iderendeljük őket az értekezletre, s meghallgatjuk, mi mondanivalójuk van. Itt kellene rendeznünk az ügyet, de ha nem tudunk megegyezni, akkor utaljuk inkább a külügyminiszterek tanácsa elé."

Teheránban, mint Sztálin mondta, Roosevelt és én azt kívántuk, hogy a lengyel határ az Odera mentén a keleti Neisse torkolatáig húzódjék, ő pedig a nyugati Neisse vonalához ragaszkodott. Ezenkívül Roosevelt elnök és én úgy terveztük, hogy Boroszló és Stettin a határ német oldalán maradjon. Vállalkozzunk-e most a rendezésre, vagy inkább halasszuk el? „Ha az Elnök úgy érzi – tette még hozzá –, hogy valaki hibás a dologban, akkor nem annyira a lengyelek, hanem inkább az oroszok és a körülmények a hibásak." „Értem az álláspontját – felelte Truman elnök –, és pontosan erre gondoltam én is."

Közben meghánytam-vetettem magamban a dolgot, s azt mondtam, kérjük meg a lengyeleket, hogy haladéktalanul jöjjenek el az értekezletre. Sztálin és az Elnök beleegyezett, s úgy határoztunk, hogy meghívást küldünk nekik.

Így aztán július 24-én délután negyed négykor a lengyel ideiglenes kormány képviselői, élükön Bierut miniszterelnökkel, felkerestek ringstrassei szálláshelyemen. Ott volt Eden külügyminiszter, Sir Archibald Clark Kerr, a moszkvai nagykövetünk, valamint Alexander tábornagy.

Mindenekelőtt arra emlékeztettem a lengyeleket, hogy Nagy-Britannia azért fogott fegyvert, mert Lengyelországot megtámadták, s mi mindig a legnagyobb érdeklődést tanúsítottuk országuk iránt, ha azonban Lengyelország megkapná azokat a területeket, amelyet felajánlottak neki, s amelyeket szemlátomást birtokba kí-

ván venni, akkor Németország elveszítené 1937-es szántóterületének egynegyedét. Nyolc-kilencmillió embert kellene a helyéből kimozdítani, s az ilyen tömeges áttelepítés nemcsak hogy megrázkódtatást keltene a nyugati demokráciákban, hanem veszedelmes helyzetet teremtene a németországi brit megszállási övezetben is, mert az ott menedéket kereső emberekről nekünk kellene gondoskodnunk. Végeredményben a lengyeleknek és az oroszoknak jutna az élelmiszer és a fűtőanyag, nekünk meg a sok éhes száj és a sok háborgó lélek. Ezt a fajta osztozkodást mi ellenezzük, és meggyőződésünk, hogy a lengyeleknek sem használna, ha most ugyanolyan messzire terjeszkednének nyugaton, mint amennyire terjeszkedtek egykor keleten.

Közöltem velük, hogy akadnak más zavaró tények is. A brit közvéleményt csak az nyugtathatná meg, ha valóban szabad és minden korlátozástól mentes választást tartanának Lengyelországban, s ha valamennyi demokratikus pártnak lehetősége volna rá, hogy induljon és nyilvánosságra hozza a programját. Mit tekintsünk demokratikus pártnak? Én nem csak a kommunistákat tekintem demokratának. Mi sem egyszerűbb, mint fasiszta vadállatnak minősíteni mindenkit, aki nem kommunista; e két véglet között azonban nagy létszámú és erős csoportok vannak, amelyek egyikhez sem sorolhatók, és egyikhez sem óhajtanak tartozni. Lengyelországnak – ahelyett, hogy megbélyegezne mindenkit, akire nem illik e szélsőségesen elfogult meghatározás – minél több ilyen mérsékelt elemet kellene beengednie a politikai színtérre.

A mai zaklatott Európában mindenki, akinek hatalom van a kezében, megtehetné, hogy lesújt ellenfeleire és elítéli őket, de ez csak arra vezetne, hogy a mérsékelt elemek kiszorulnak a politikai életből. Egy nemzet sokféle alkotóerőből áll. Megengedheti-e Lengyelország magának a megosztottságot? Inkább a lehető legátfogóbb egységre kellene törekednie, s mind a Nyugattal, mind orosz barátaival össze kellene fognia. A választáson például indulnia kellene a kereszténydemokrata pártnak és a nemzeti demokrata párt hívei közül is mindazoknak, akik nem működtek együtt tevékenyen az ellenséggel. Elvárjuk továbbá, hogy teljes legyen a sajtószabadság, s hogy nagykövetségünk korlátozás nélkül figyelhesse és jelenthesse, mi történik a választás előtt és alatt. Lengyelország csak úgy remélheti a nyugati demokráciák, kiváltképpen Nagy-Britannia megbecsülését és támogatását, ha türelemről, sőt esetenként kölcsönös

megbocsátásról tesz tanúságot. A Nyugatnak pedig van mit adnia, s van mit megtagadnia is.

Bierut azt vetette ellenem, hogy Nagy-Britannia, amely Lengyelország védelmében lépett hadba, súlyosan hibázna, ha most nem értené meg Lengyelország igényeit. Ezek az igények szerények, és tekintettel vannak az európai béke szempontjaira. Lengyelország nem kér többet, mint amennyit elvesztett. Mindössze másfél millió németet kellene áttelepíteni (a kelet-poroszországiakkal együtt). A többiek már elköltöztek. A Curzon-vonaltól keletre lakó négymillió lengyel letelepedéséhez új területekre van szükség, további hárommillióan pedig külföldről térnek vissza. Az ország területe még ezután is kisebb lesz, mint a háború előtt volt. Lengyelország elvesztette a Vilna környéki gazdag mezőgazdasági termőterületeket, értékes erdeit (pedig fában mindig is szegény ország volt), és galíciai olajmezőit. A háború előtt mintegy nyolcszázezer lengyel földműves járt át idénymunkára Kelet-Németországba. Azoknak a területeknek, elsősorban Sziléziának a lakossága, amelyekre Lengyelország igényt tart, valójában lengyel, bár a németek megpróbálták elnémesíteni. Lengyel történelmi területekről van szó, s Kelet-Poroszországban, a Mazuri-tóhátságon ma is jelentős lengyel népesség lakik.

Emlékeztettem rá, hogy nem elleneznénk, ha Lengyelország kapná meg a Königsbergtől délre és nyugatra eső kelet-poroszországi területeket, ő azonban azt hajtogatta, hogy Németország, jóllehet elvesztette a háborút, területének csupán tizennyolc százalékát veszítené el, Lengyelország pedig még így is húsz százalékát. A háború előtt Lengyelországban olyan nagy volt a népsűrűség (körülbelül nyolcvanhárom), hogy sok lengyel kénytelen volt emigrálni. A lengyelek csak azt kérik, hogy figyelmesen tanulmányozzuk igényeiket. Azt kérik, hogy a lehető legrövidebb közös határuk legyen Németországgal. Ezzel Lengyelország igazságos kárpótlást kapna veszteségeiért és a szövetségesek győzelmében vállalt szerepéért, s bízik benne, hogy a britek is azt szeretnék, ha orvosolnák a lengyelek bajait.

Emlékeztettem rá, hogy Lengyelországot zárt övezetté tették, ezért mindmáig nem győződhettünk meg róla személyesen, hogy mi történik Lengyelországban. Nem küldhetnénk-e megbízottakat a helyszínre, s nem kaphatnának-e meg minden lehetőséget, hogy körülnézzenek s tájékoztassanak bennünket az eseményekről? Azt

szeretném, mondtam, ha Lengyelország bőséges kárpótlást kapna, de figyelmeztettem, hogy nem szabad túl sokat követelniük.

Ugyanaznap késő este Eden ismét találkozott a lengyelekkel a szálláshelyén. Sok minden szóba került. Másnap délelőtt tízkor nagyon kemény párbeszédünk volt Bieruttal, négyszemközt.

Kijelentette, hogy a háború „új társadalmi fejleményekre" adott alkalmat. Ez azt jelenti-e, kérdeztem, hogy Lengyelország fejest ugrik a kommunizmusba, ezt ugyanis ellenezném, jóllehet az ügy kizárólag a lengyelekre tartozik. Bierut megnyugtatott, hogy elképzelése szerint Lengyelország korántsem lesz kommunista. Barátságra törekszik a Szovjetunióval, tanulni akar tőle, de megvannak a saját hagyományai, s nem kívánja másolni a szovjet rendszert, ha pedig bárki erővel akarná rákényszeríteni, a lengyelek valószínűleg ellenállnának. Kijelentettem, hogy a belügyek a lengyelekre tartoznak, de hatással lesznek országaink kapcsolataira. Természetesen van mit megreformálni, s ez mindenekelőtt a nagybirtokokra vonatkozik.

„Lengyelország fejlődése a nyugati demokrácia elveit fogja követni" – felelte Bierut. Lengyelország nem kis ország; Európa közepén terül el; huszonhatmillió lengyel fogja lakni. A nagyhatalmaknak sem lehet közömbös, hogyan fejlődik majd, s elkerülhetetlenül csupán bizonyos változtatásokkal honosíthatja meg a demokratikus elképzeléseket, kiváltképpen az angol modellt.

Ekkor ismét felhívtam a figyelmét a szabad választás fontosságára. Nem lenne jó, ha csak az egyik fél állítana jelölteket. Szólásszabadságra is szükség van, hogy mindenki kifejthesse nézeteit a közügyekről, s mindenkinek lehetőséget kell kapnia a szavazásra, ahogy Nagy-Britanniában is történik. Annak a reményemnek adtam hangot, hogy Lengyelország a brit példát követi majd és büszke is lesz rá. Minden rábeszélőképességemet latba vetem majd, mondtam, hogy a külföldi lengyelek a kellő időben hazatérjenek. De az ideiglenes kormánynak bátorító intézkedéseket kell hoznia. Meg kell mutatnia, hogy tisztességes egyezséggel új életet tud kezdeni a honfitársaival. Engem korántsem elégít ki némely lengyel tisztviselők magatartása, akik arra célozgatnak, hogy a hazatérő lengyeleket mind Szibériába küldik. Igaz ugyan, hogy a múltban sok lengyelt deportáltak.

Bierut megnyugtatott, hogy ma már nem deportálnak senkit.

Ezután kijelentettem, hogy a lengyel bíróságoknak nem szabad

a végrehajtó hatalomtól függeniük. A Balkánon a legutóbbi fejlemények nem szovjetesítésre utalnak, hanem rendőrállam kialakulására. A politikai rendőrség a kormány utasítására tartóztat le embereket. A nyugati demokráciák ezt elítélik. Lengyelországban javul-e majd a helyzet? Kivonul-e az országból az NKVD?

Bierut azt felelte, hogy általánosságban szólva az egész orosz hadsereg kivonul. Az NKVD semmilyen szerepet nem játszik Lengyelországban. A lengyel állambiztonsági rendőrség független az NKVD-től és a lengyel kormánytól is. A Szovjetuniót immár nem érheti az a vád, hogy ilyesfajta „segítséget" erőltet rá Lengyelországra. Most, hogy a háborúnak vége, az élet visszatér a rendes kerékvágásba. Kijelentette, hogy egyetért velem a választást és a demokráciát illetően, és azt ígérgette, hogy Lengyelország Európa egyik legdemokratikusabb állama lesz. A lengyelek nem hívei a rendőrállamnak, ámbár bizonyos rendkívüli intézkedésekre szükség volt, hogy begyógyítsák a háború ütötte legsúlyosabb sebeket. A lakosságnak mintegy kilencvenkilenc százaléka katolikus. Senki nem akarja őket elnyomni, s a papság, általánosságban szólva, elégedett a helyzettel.

Válaszul kifejtettem, hogy Nagy-Britannia Lengyelországban önmagának nem kíván semmit, csakis azt szeretné, hogy Lengyelország erős, boldog, virágzó és szabad ország legyen. Jalta óta nem sikerült előbbre jutnunk, de az elmúlt néhány hét alatt sokat javult a helyzet. Lengyelországnak immár van elismert kormánya. Remélem, hogy a lehető legszélesebbre tárja kapuit, vagy legalábbis a választáson való részvétel lehetőségét. A német megszállás iszonyú próbáját nem mindenki állta egyformán. Az erősek ellenálltak, sok átlagember azonban behódolt. Nem lehet mindenki mártír vagy hős. Bölcs megoldás volna minden lengyelt visszavezetni a politikai élet fő sodrába.

Bierut kijelentette, hogy kormánya senkit nem kíván megakadályozni politikai nézetei kinyilvánításában, nagyon szeretné azonban elkerülni, hogy seregnyi kis párt alakuljon. A választáson annyi párt indulhat, amennyi csak akar, de valószínűleg csak néhány nagy csoporttal kell számolni, legfeljebb néggyel-öttel. Pillanatnyilag így állnak a dolgok. A lengyelországi választás még az angliainál is szabadabb lesz, s a belpolitikai élet egyre harmonikusabban alakul majd.

Válaszul közöltem, hogy semmiképpen sem akarunk Lengyelor-

ság jövőjének útjában állni, a határkérdés azonban elválaszthatatlan a jóvátétel és az élelmiszer-ellátás gondjaitól. Hirtelen hatalmas tömegű németről kell gondoskodnunk, s a lengyelek kezére kerültek azok a gazdag vidékek, amelyekről élelmezni lehetne őket. A lengyelek túlságosan sokat követelnek. Megeshetik, hogy más célt követünk mi és az amerikaiak, és mást az oroszok. Ennek súlyos következményei lennének.

Figyelmeztetésemnek nem lett foganatja. Még csak most kezdi felfogni a világ, hogy mik azok a „súlyos következmények", amelyeket megjósoltam.

28 / Beszámolóm vége

„A hármak" utolsó értekezlete kudarcra ítéltetett. Meg sem próbáltam leírni az egymást követő üléseinken felmerülő – és megoldatlanul maradt – számtalan kérdést. Csak arra szorítkoztam, hogy az atombomba történetéből elmondjak annyit, amennyiről magam is értesültem akkoriban, és hogy felvázoljam a német–lengyel határ szörnyű históriáját. Ezek az események ma is itt vannak velünk.

Már csak az van hátra, hogy megemlékezzem néhány társasági és személyes találkozásról, amelyek enyhítették némileg a komor vitákat. Mind a három nagy küldöttség vendégül látta a másik kettőt. Az Egyesült Államok kezdte. Amikor rám került a sor, „az ellenzék vezérére" ürítettem poharamat, „bárki legyen is az", mint mondtam. Attlee és a társaság többi tagja jól mulatott szavaimon. Kellemes hangulatban zajlott le a szovjetek vacsorája is, utána igen szép hangverseny következett, vezető orosz művészek részvételével, de ezzel az est olyan hosszúra nyúlt, hogy feltűnés nélkül távoztam.

Az én tisztem volt, hogy 23-án este megrendezzem a záróbankettet. Szélesebb körűre terveztem, s a küldötteken kívül meghívtam a főparancsnokokat is. Az Elnököt ültettem a jobbomra, Sztálint pedig a bal oldalamra. Számos beszéd hangzott el, és Sztálin meg sem várva, hogy a pincérsereg és a személyzet elhagyja a termet, azt javasolta, hogy a következő találkozónkat Tokióban tartsuk. Nem volt kétséges, hogy a Szovjetunió bármely pillanatban hadat üzenhet Japánnak. Máris hatalmas hadsereget vont össze a határ mentén, s készen állt rá, hogy lerohanja a mandzsúriai arcvonalon felsorakozó jóval kisebb japán haderőt. Hogy oldottabb legyen a hangulat, időnként helyet cseréltünk egymással, s az Elnök velem szem-

ben ült le. Én éppen barátságos beszélgetésbe mélyedtem Sztálinnal, aki a lehető legjobb hangulatban volt, és szemlátomást hírét sem hallotta az új bombának, amelyről az Elnök már előbb tájékoztatott engem. Lelkesen beszélt a Japán elleni orosz beavatkozásról, láthatólag hónapokig elhúzódó háborúra számított, s azt tervezte, hogy Oroszország mind nagyobb erővel vesz majd részt benne, amennyire csak a transzszibériai vasút engedi.

Ekkor nagyon furcsa dolog történt. Félelmetes vendégem felállt a helyéről, az étlappal körüljárta az asztalt, és számos jelenlévőt megkért, hogy írja alá. Álmomban sem hittem volna, hogy egyszer még autogram-vadászaton kapom! Amikor visszatért mellém, kérésére aláírtam a nevemet, majd egymásra néztünk, s mindketten felnevettünk. Sztálin szemében öröm és jókedv ragyogott. Említettem már, hogy a szovjet küldöttek az ilyesféle banketteken mindig aprócska pohárkákból ittak a köszöntők után, és Sztálin sohasem tért el ettől a szokásától. Most azonban úgy gondoltam, felkérem egy fordulóra. Két kis vörösboros poharat konyakkal töltöttem meg: egyet neki, egyet magamnak. Sokatmondóan a szemébe néztem. Mindketten egy hajtásra kiürítettük poharunkat, és elismerően pillantottunk egymásra. Rövid szünet után Sztálin így szólt: „Ha nem tud hozzájárulni, hogy megerősített álláshoz jussunk a Márvány-tengeren, nem kaphatnánk-e támaszpontot Dedeagaçnál?"[1] Válaszul csak annyit mondtam: „Mindig támogatni fogom Oroszországnak azt az igényét, hogy egész évben szabadon használható tengeri kijárata legyen."

Másnap, július 24-én, a plenáris ülés után, amikor már mindannyian felálltunk a kerek asztal mellől, és mielőtt szétszéledtünk volna, kettesével-hármasával csoportosulva beszélgettünk, láttam, hogy az Elnök odalép Sztálinhoz, s csak a két tolmács jelenlétében beszédbe elegyedik vele. Alig ötméternyire állhattam tőlük, és feszülten figyeltem, hogyan alakul e nagy jelentőségű beszélgetés. Hogy az Elnök mire készül, azt tudtam. Nekem az volt fontos, hogy lássam, milyen hatást tesznek a szavai Sztálinra. Ma is úgy látom a jelenetet, mintha tegnap történt volna. Sztálin szemlátomást el volt ragadtatva. Újfajta bomba! Méghozzá rendkívüli hatóerejű! Alighanem eldönti az egész japán háború kimenetelét! Micsoda szerencse! Ott helyben ezt véltem leolvasni az arcáról, s bizonyosra

[1] Ma: Alexandrúpolisz (Görögország).

veszem, hogy fogalma sem volt a hír jelentőségéről. Nyilvánvaló, hogy számos gondjában-bajában már nem jutott hely az atombombának. Ha a leghalványabb fogalma is lett volna róla, hogy micsoda forradalmi változás érlelődött a világban, nem lehet kétséges, hogyan kellett volna reagálnia. Mi sem lett volna egyszerűbb, mint hogy azt mondja: „Hálásan köszönöm, hogy értesített az új bomba felfedezéséről. Természetesen nem vagyok szakember. Megengedi, hogy holnap reggel útnak indítsam egyik szakértőmet, aki ért a magfizikához, hogy találkozzék az ön szakértőjével?" Sztálin arcáról azonban változatlanul jókedv és szívélyesség sugárzott, s a két hatalmasság beszélgetése csakhamar véget is ért. Miközben az autókra vártunk, véletlenül Truman mellé kerültem. „Hogy sikerült?" - kérdeztem. „Egyetlen kérdést sem tett fel" - felelte. Most már biztos voltam benne, hogy Sztálin semmit nem tud arról a nagyszabású kutatómunkáról, amelyet az Egyesült Államok és Britannia oly régóta folytatott már, s amelynek sikerére az Egyesült Államok hősies elszántsággal több mint négyszázmillió font sterlinget tett fel.

A potsdami értekezleten eddig tartott a történet. Nem hoztuk többé szóba az ügyet sem mi, sem a szovjet küldöttség.

25-én délelőtt ismét összeült az értekezlet. Ez volt az utolsó ülés, amelyen részt vettem. Ezúttal is hangoztattam, hogy Lengyelország nyugati határának ügyét nem rendezhetjük úgy, hogy tekintettel ne lennénk a szóban forgó területen még mindig ott élő egy és negyedmilliónyi németre, az Elnök pedig hangsúlyozta, hogy a békeszerződés ratifikálásához a szenátus beleegyezésére van szükség. Olyan megoldást kell találnunk, amelyet tisztességgel ajánlhat az amerikai népnek. Jómagam kijelentettem, hogy ha lehetővé tesszük a lengyeleknek, hogy egy ötödik megszálló hatalom szerepében lépjenek fel, s közben nem gondoskodunk róla, hogy a teljes német lakosság egyenlően részesedjék a Németországban megtermelt élelmiszerekből, továbbá nem állapodunk meg a jóvátételről és a hadizsákmányról, akkor meg kell állapítanunk, hogy az értekezlet kudarcot vallott. Ezek az egymással összefonódó ügyek álltak munkánk középpontjában, s mindeddig nem sikerült megállapodásra jutnunk. A perlekedés folytatódott. Sztálin kijelentette, hogy a Ruhr-vidéki szén- és ércbányák kiaknázása fontosabb, mint az élelmiszer-termelés. Azt feleltem, hogy ezeket a termékeket fel kell

ajánlani a keleten termő élelmiszerekért cserébe. Különben hogyan adhatnának szenet a bányászok? „Eddig is külföldről szerezték be az élelmiszert, szerezzék be onnét a jövőben is" – hangzott a válasz. De akkor miből fizessék a jóvátételt? „Van még Németországon zsír elég" – válaszolta ridegen Sztálin. Én azonban nem voltam hajlandó beletörődni, hogy a Ruhr-vidéken azért törjön ki éhínség, mert a lengyelek rátették a kezüket a keleti gabonatermő vidékekre. Ezenkívül Nagy-Britannia maga is szénhiánnyal küszködött. „Akkor dolgoztassanak német foglyokat a bányákban; én is azt teszem – mondta Sztálin. – Norvégiában még mindig negyvenezer német katona van, onnan beszerezhetik a szükséges munkaerőt." „A saját szenünkből látjuk el Franciaországot, Hollandiát és Belgiumot – válaszoltam. – Hogy adhatnak el a lengyelek szenet Svédországnak, miközben Nagy-Britannia szükséget szenved a felszabadított országok miatt?" „De hisz az orosz szén – felelte Sztálin. – Mi még nehezebb helyzetben vagyunk, mint önök. Több mint ötmillió embert vesztettünk a háborúban, s kétségbeejtő munkaerőhiánnyal küszködünk." Ismét kifejtettem álláspontomat: „Hajlandók vagyunk a Ruhr-vidékről szenet szállítani Lengyelországba vagy bárhová, ha cserében élelmiszerhez jutunk, és el tudjuk látni élelemmel a bányászokat, akik a szenet kitermelik."

Ez szemlátomást meggondolkodtatta Sztálint. Kijelentette, hogy meg kell fontolni a dolgot. Ebben egyetértettem vele, s azt mondtam, hogy csupán érzékeltetni kívántam a ránk váró nehézségeket. Ezzel számomra véget is ért az ügy.

Az itt elbeszélteken túl semmilyen felelősséget sem vállalok a potsdami értekezlet következményeiért. Az értekezlet idején függőben hagytam azokat az ügyeket, amelyeket sem a tárgyalóasztalnál, sem a külügyminiszterek naponta ismétlődő találkozóin nem sikerült rendezni. Ily módon riasztó tömegben tornyosodtak a polcokon azoknak az ügyeknek az iratai, amelyekben nem volt egyetértés. Az volt a szándékom, hogy ha az általános várakozásnak megfelelően a választópolgárok megerősítenek tisztségemben, a döntésre váró sok ügyben megvívok a szovjet kormánnyal. Például sem Eden, sem én soha nem egyeztünk volna bele, hogy a nyugati Neisse mentén húzódjék a határ. Hozzájárultunk, hogy a Curzon-vonalért az Odera és a keleti Neisse vonalával kárpótoljuk a lengyeleket, de ha én vagyok a miniszterelnök, nincs az a brit

kormány, amely valaha is beleegyezett volna, hogy az orosz seregek lerohanják a nyugati Neisséig, sőt az azon is túl terjedő területeket. Itt nem csupán elvi megfontolásról volt szó, hanem inkább a félelmetes gyakorlati következményekről: további hárommillió ember kitelepítéséről.

Számos más ügyben is helyes lett volna szembeszállni a szovjet kormánnyal, valamint a lengyelekkel: az utóbbiak óriási német területekre tették rá a kezüket, s persze az oroszok engedelmes bábjaivá váltak. Az általános választás eredménye azonban félbeszakította, s időnek előtte megakasztotta ezeket a tárgyalásokat. Mindezt nem azért mondom, hogy az új kormány minisztereit hibáztassam. Úgyszólván felkészületlenül kellett átvenniük az ügyeket, s természetesen nem ismerték elképzeléseimet és terveimet, többek között azt az elhatározásomat sem, hogy az értekezlet végén inkább „kardot rántok", és ha kell, vállalom a nyilvános szakítást is, de nem egyezem bele, hogy Lengyelország az Oderán és a keleti Neissén túl fekvő területekre is szert tegyen.

Ezekkel az ügyekkel azonban, mint korábban már kifejtettem, valójában akkor kellett volna megbirkóznunk, amikor a nagy hatalmú szövetségesek csapatai még egymással szemben sorakoztak fel a csatatéren, s mielőtt még az amerikaiak (és kisebb mértékben a britek is) hatszázötven kilométer széles arcvonalon helyenként kétszáz kilométer mélységben visszavonultak, s így hatalmas német területeket engedtek át az oroszoknak. Annak idején azt szerettem volna, ha ezt az ügyet még e hatalmas méretű visszavonulás és a szövetséges seregek leszerelése előtt sikerül rendeznünk. Az amerikaiaknak az volt az álláspontjuk, hogy köt bennünket az az egyezség, amely kijelölte a végleges megszállási övezetek határát. Én amellett kardoskodtam, hogy e határok mögé csak akkor szabad visszavonulnunk, ha meggyőződünk róla, hogy a front legészakibb pontjától a legdélibbig azokkal a vágyakkal és azzal a szellemmel összhangban rendeződnek a dolgok, amelyekért annak idején azokat a bizonyos kötelezettségeket vállaltuk. Ehhez azonban lehetetlenség volt megszereznem az amerikaiak támogatását, az oroszok viszont előretolva a lengyeleket, egyre tovább nyomultak előre, maguk előtt űzték, hajtották a németeket, hatalmas német területeket néptelenítettek el, rátették a kezüket az ott termő élelmiszerre s tömegestül kergették az amúgy is túlzsúfolt amerikai és brit övezetbe a kiéhezett lakosságot. Talán még Potsdamban is helyre lehetett

volna hozni a dolgot, de a brit nemzeti kormány szétesett, engem pedig, holott még nagy befolyással és hatalommal rendelkeztem, eltávolítottak a színről, s így a kielégítő megoldás lehetősége odaveszett.

Maryvel együtt július 25-én délután repültem haza. A feleségem Northoltban várt, s együtt, csendesen megvacsoráztunk.

Pim kapitány és a térképterem személyzete kiválóan megszervezte, hogy másnap pontos képet alkothassunk az egymás után érkező választási eredményekről. A konzervatív pártközpont legfrissebb becslése szerint jelentős többségre számíthattunk. Amíg az értekezlet súlyos ügyeivel voltam elfoglalva, nem terheltem magam túlságosan a választás ügyeivel. Lényegében elfogadtam a párt ügyintézőinek helyzetmegítélését, s abban a hiszemben tértem nyugovóra, hogy a brit nép azt szeretné, ha folytatnám a megkezdett munkát. Abban reménykedtem, hogy az alsóházi mandátumok arányának alapján újjáalakíthatjuk majd a nemzeti koalíciós kormányt. Aludni tértem tehát. De hajnalban hirtelen éles, valósággal testi fájdalomra ébredtem. Feltört belőlem és elhatalmasodott rajtam az addig tudat alatt megbúvó meggyőződés, hogy vesztettünk. Csakhamar megszűnik a nagy eseményeknek az a nyomása, amelyre építve, amely ellen lélekben küzdve oly hosszú ideig tartani tudtam a „repülősebességemet", s most lezuhanok. Nem adatik meg nekem a lehetőség, hogy kivegyem részemet a világ jövőjének alakításából. Veszendőbe megy mindaz a tudás, mindaz a tapasztalat, amit felhalmoztam, mindaz a tekintély, s mindaz a rokonszenv, amelyre oly sok országban szert tettem. Kellemetlen kilátások voltak ezek, gyorsan a másik oldalamra fordultam tehát, s ismét álomba merültem. Nem is ébredtem fel egészen kilenc óráig, s mire a térképterembe léptem, már megérkeztek az első eredmények. Mint most már vártam, kedvezőtlenek voltak. Délre világos volt, hogy a szocialisták többséget kapnak. Ebédnél feleségem így szólt: „Nagyon is lehetséges, hogy afféle álcázott áldás ez." „A jelek szerint egyelőre elég hatásosan álcázza magát" – válaszoltam.

Rendes körülmények között úgy éreztem volna, néhány napig még hivatalban maradhatok, hogy nyugodtan lezárhassam a folyó ügyeket. Az alkotmányos előírások lehetővé tették volna, hogy kivárjam, amíg néhány nap múlva összeül a parlament s elbocsát hivatalomból. Így még lemondásom előtt bejelenthettem volna

a nemzetnek Japán feltétel nélküli megadását. Halaszthatatlan volt azonban, hogy Britannia megfelelő felhatalmazással rendelkező küldöttséggel képviseltesse magát az értekezleten, hiszen a nagy jelentőségű ügyekről folyó vita éppen ekkor jutott döntő szakaszába. Minden halogatás a közérdeket sértette volna tehát. Ezenkívül a választók akarata olyan túlnyomó többségben jutott kifejezésre, hogy egyetlen óráig sem kívántam tovább kezemben tartani ügyeik vitelét. Kihallgatást kértem tehát a királytól, majd négy órakor a palotába hajtattam, benyújtottam lemondásomat, s azt javasoltam Őfelségének, hogy küldessen Attlee úrért.

Elbeszélésemet hadd zárjam azzal az üzenettel, amelyet ezután intéztem a nemzethez:

A miniszterelnök üzenete a nemzethez *1945. július 26.*

A ma összeszámlált szavazatokban kifejezésre jutott a brit nép döntése. Leköszöntem tehát a komorabb időkben rám bízott hivatalról. Sajnálom, hogy nem fejezhetem be a Japán ellen megkezdett vállalkozást. De minden terv kész, minden előkészület megtörtént, s az eredmény talán jóval hamarabb meglesz, semmint hittük volna. Hatalmas feladatok várnak külföldön és itthon az új kormányra, s mindannyiunknak remélnünk kell, hogy sikerrel birkózik majd meg velük.

Nekem már csak az a feladatom, hogy kifejezzem mély hálámat a brit népnek, amiért ezekben a vészterhes esztendőkben, míg érte tevékenykedtem, rendületlenül és szilárdan támogatott munkámban, és jóindulatának ezernyi megnyilvánulásával halmozta el szolgáját.

Az emberiség huszadik századi történetének a legnagyobb „szabadtéri színpadon" zajló s legvéresebb drámája volt a második világháború. A megpróbáltatásokban, halálban, egyéni és közösségi sorscsapásokban gazdag, humanitásban annál szegényebb háborús évek számos szereplőjének visszaemlékezéseivel ismerkedhetett meg a magyar olvasóközönség az elmúlt három évtizedben. Hogy csak a jelentősebbeket soroljuk: Zsukov marsall és Majszkij londoni szovjet nagykövet művei éppúgy ott találhatók a háborús memoárirodalom iránt érdeklődők könyvespolcain, mint ahogy a két angolszász hadvezér, Montgomery és a későbbi elnök, Eisenhower emlékiratai is kiadóra leltek Magyarországon; és ne feledkezzünk meg a haderőhiányát rendíthetetlen küldetéstudattal és büszkeséggel kompenzáló francia tábornok, Charles de Gaulle könyvéről sem.

S most, az opera dramaturgiáját követve, a „mellékszereplők" bemutatkozása s némi előjáték után színre lép a magyar könyvkiadás forgószínpadán a „primadonna": Churchill második világháborús memoárja is. A második világháborút követően, s jórészt annak egyik következményeként bomlásnak induló brit birodalom „utolsó mohikánja" hat vaskos kötetben beszéli el a saját megfogalmazása szerinti „haszontalan háború" történetét. Ennek a közreadott dokumentumok nélkül is mintegy négyezer nyomtatott oldalra rúgó modern kori eposznak az első kötete először e sorok papírra vetését éppen négy évtizeddel megelőzően, 1948 őszén látott napvilágot: akkoriban, amikor az Egyesült Államok jegyzékben tudatta a szovjet kormánnyal, hogy csapatait nem vonja vissza Dél-Koreából; amikor Truman, az elnöki széket eredetileg Roosevelt halálával megörökl ő utód győzött az újabb elnökválasztáson; amikor régiónkban a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának nem sokkal korábbi bukaresti határozatát követően mind kíméletlenebbé vált a Sztálin mögé felsorakozó „béketábor" kormányainak Jugoszlávia elleni „kis hidegháborúja"; amikor – hogy hazai történésekre is utaljunk – a kommunista párt épp hogy túl volt a szociáldemokraták szelektív bekebelezésén, miközben a több menetben szétvert kisgazdapárt maradványa haldokolt, majd – más pártokkal együtt – hamarosan el is tűnt a magyar politika színpadáról. A hat felvonásban megírt dráma utolsó kötetének 1953. évi megjelenését a háború alatti másik nagy szövetséges és egyben nagy riválisa, Sztálin már nem érhette meg. Az ő halálának évében Churchill irodalmi Nobel-díjban részesült e munkájáért.

A művészeti műfajok közül Churchillhez az irodalom mellett az általa szintén művelt festészet állt a legközelebb. De talán mégsem kegyeletsértés, hogy – mint fentebb is – színházi utalásokkal emlékezünk meg róla vagy munkájáról. Amikor 1940. május 10-én megkapja a királytól miniszterelnöki megbízatását, a No 1 felelősségével terhelten is nagy önbizalommal jegyzi naplójába: „Végre eljutottam odáig, hogy én irányítom az egész szín-

padot." Churchill valóban nem csupán memoárjának (sajtó alá) rendezője és főszereplője egyszerre. Ha Egon Erwin Kisch emlékét a kortársak úgy hagyományozták az utókorra, mint „száguldó riporter"-ét, akkor Churchillre azt mondhatnánk, hogy ő a háborús évek világcirkuszának „száguldó porondmestere". Noha a nagy szövetség vezérkarának ő volt a korelnöke – Sztálinnál öt, Rooseveltnél nyolc évvel idősebb –, nem csupán diplomáciai kezdeményezéseiben volt a legrugalmasabb, hanem fizikailag és földrajzilag is a legmozgékonyabb. Ebben persze elsősorban nem életkorukkal összefüggő tényezők játszottak közre. S nem is csupán arról van szó, hogy Roosevelt a paralízise miatt nehezen szánta rá magát hosszabb utakra, Sztálint pedig a Vörös Hadsereg közvetlen, személyes irányításának feladata akadályozta a háború moszkvai parancsnoki hídjától való hosszabb távollétben. Utóbbi a németellenes harcok során csak egyszer hagyta el a Szovjetuniót, a szomszédos Teheránban tartott csúcstalálkozó idejére. Ezen az eseményen és a jaltai találkozón kívül Roosevelt elnök is csak egyszer hagyta oda az amerikai felségvizeket, amikor – a szövetséges csapatok sikeres észak-afrikai partraszállását követően – Casablancában találkozott Őfelsége miniszterelnökével. Ezzel szemben Churchill a Moszkva–New York térségben időről időre személyes „repülő őrjáratot" tartott a frontok mentén. A hat hét alatt hamvába hulló gall *gloire* kapitulációt megelőző napjaiban háromszor kelt át a Csatornán, hogy a francia politikai és katonai vezérkarral tárgyaljon. Kilencszer kelt útra, hogy személyes megbeszéléseket folytasson Rooseveltel. Százhúsz napot fordított erre, közös hadviselésük negyven hónapjának egytizedét. Kétszer is elkerülhetetlenül szükségesnek ítélte, hogy a szovjet fővárosba utazzék, s a gyakori üzenetváltásokon, a diplomáciai érintkezésen és a hármas csúcstalálkozókon kívül is látogatást tegyen Sztálinnál. Ám a szövetségesekkel való közvetlen kapcsolattartáson túl, a birodalmi politikai érdekek és az ezektől sohasem független hadvezetési szempontok szerint hol Tarik sziklájánál – Gibraltárnál – terem, a Földközi-tenger kapujában, hol az egyiptomi fáraók sírhelyének szomszédságában, hol meg Attika szívében, az Akropolisz tövében.

Marlborough hetedik hercegének fia e terjedelmes memoár minden egyes kötetének nyitólapján következetesen és konokul ismétli műve morális üzenetül szolgáló mottóját:

Háborúban: elszántság,
vereségben: dac,
győzelemben: nagylelkűség,
békében: jóindulat.

E fennkölt s legalább annyira didaktikus gondolatok olvastán megnyugvással találhatott rá a Nobel-díjbizottság magas elismerésének lakonikus indoklására. „Caesar – Cicero stílusával felvértezve."[1] Igen, igen. Hetvenévi bölcsességgé érlelődött élettapasztalatával ezek az eszmék vezethették Cicerónkat munkája megírásában. De mi volt Caesar vezérlő csillaga? Mert

bármily reális és meggyőző motiváló tényezőnek tűnik is a fasizmusban alakot öltő Gonosz elleni tántoríthatatlan harci buzgalom, minél tovább haladunk Churchill világháborús Odüsszeiájának olvasásában, egyre inkább valami kimondatlan s nagyon is e világi „végső okot" sejtünk a megpróbáltatások éveiben tanúsított, szinte megszállott tettvágy mögött.

A keresett princípium Churchill több kijelentésében is fellelhető. 1934-ben, egy Majszkijjal folytatott beszélgetés során ezt mondta a Szovjetunió londoni nagykövetének: „Nekem a brit birodalom a kezdet és a vég. Ami jó a brit birodalomnak, az jó nekem is, ami rossz a brit birodalomnak, rossz nekem is. 1919-1920-ban úgy vélekedtem, hogy a brit birodalom szempontjából a legnagyobb veszély az önök országa, s ezért akkoriban ellenfele voltam az önök országának. Most úgy látom, hogy a brit birodalom szempontjából a legnagyobb veszély Hitler, s ezért most Németország ellenfele vagyok. Németország nemcsak minket fenyeget, hanem önöket is – miért ne tehetnénk meg ilyen körülmények között együtt egy szakaszt a történelem útján?... Ezt diktálja a józan ész mindkettőnknek."[2] E mondatok elhangzásának *időpontja* a leginkább figyelemre méltó. Alig egy éve, hogy a Führer hozzálátott „harmadik birodalma" megteremtéséhez, amikor Churchill, ennek potenciális veszélyeit már felismerve – egyébként ekkor éppen hatalom és hivatali pozíció nélküli magánemberként –, jelét adja a korábbi ellenféllel való együttműködési készségének. Azért véljük úgy, hogy a fenti kijelentés időpontja érdemel elsősorban figyelmet, mert „a külkapcsolatokat általában a hatalmi érdek és nem a belső berendezkedésről alkotott ítélet határozza meg, és ez a szabály az angol diplomáciában erősebben érvényesült, mint bárhol másutt a világon".[3] A külpolitikai stratégiának a belső berendezkedés megítélésétől való függetlenségét Churchill példáján megmutatva, nem érdektelen emlékezetünkbe idézni, hogy alig néhány évvel korábban, római látogatásakor, Churchill milyen elismerően nyilatkozott Mussoliniről és rendszeréről, mely akkor még nem veszélyeztette Britannia érdekeit. A birodalom külpolitikai hagyományait követve Churchill a lehető legkorábban elkezdte számba venni azokat az erőket, amelyek Anglia szövetségesei lehetnek a kontinens erőegyensúlyának helyreállításában. Ebben az összefüggésben válik érthetővé a harmincas évek második felében a megbékítés *(appeasement)* politikáját folytató kormányával és pártjával szembeni „pártszerűtlen" és kérlelhetetlen harca is. Churchill nem mint politikai vetélytársát bírálta Chamberlaint, hanem mint a birodalom érdekeit veszélyeztető, felelős pozícióban lévő államférfit (miközben – parlamenti csatározásaik után – együtt iszogatták klubjukban az esti whiskyjüket).

A birodalom szentségének churchilli elve ellenségre éppúgy vonatkozik, mint barátra vagy szövetségesre, Anglia határain belül és kívül. Churchillnek Sztálinhoz való ambivalens viszonyát hűen tükrözik az emlékirat lapjai. Rooseveltheż fűződő „politikai barátsága" viszont kölcsönös és őszinte

nagyrabecsülésük ellenére korántsem volt olyan felhőtlen, amilyennek a köteteket olvasva vélnénk. A róla készült számtalan történeti portré egyikének szerzője arra a megállapításra jut, hogy ha Churchill 1941 legvégén meghal, a küldetése akkor is beteljesül, mivel művét már üzembe helyezte.[4] E szerző szerint a centrumban elhelyezkedő Britannia mellé a Pearl Harbour után arzenálját megnyitó Egyesült Államokkal, valamint a Szovjetunióval olyan jobb- és balszárnyat teremtett, hogy nem volt az az erő, mely eséllyel mérkőzhetett volna a győzelemért e világméretű szövetséggel szemben. E véleménnyel egyet is lehet érteni, csupán az nem bizonyos, hogy a szerző és a hőse ugyanazt tekintették végső célnak.

A különbség illusztrálására, s egyben Churchill és Roosevelt kapcsolatának kevésbé szépítő szándékú érzékeltetésére egyaránt alkalmas az atlanti konferencián történtek felelevenítése. Hitler Szovjetunió elleni agresszióját követően, 1941 augusztusában találkozott a két angolszász nagyhatalom vezetője. Ekkor született az Atlanti Charta, melynek szövegét egyetlen paragrafus kivételével teljes egyetértésben véglegesítették. A 4. cikknek az a Roosevelt által támogatott szövegvariánsa, hogy „minden állam... egyenlő feltételekkel vegyen részt a világkereskedelemben és jusson hozzá a világ nyersanyagforrásaihoz", az angol miniszterelnök heves tiltakozását váltotta ki. Churchill ebben a megfogalmazásban burkolt támadást vélt felfedezni a szigetország gyarmatbirodalmában élvezett előjogai ellen. Ha Roosevelt elnöknek a fia által lejegyzett vélekedését olvassuk, akkor megállapíthatjuk, hogy Churchill félelme nem is volt alaptalan: „Már a kezdet kezdetén világossá kell tennünk az angolok számára, hogy semmi kedvünk nincs egyszerű keljfeljancsinak lenni, akit fel lehet használni arra, hogy a brit birodalmat kihúzza a slamasztikából, s akit azután örökre el lehet felejteni. ... Azt hiszem, Amerika elnökéhez illően szólok, amikor azt mondom, hogy Amerika ebben a háborúban nem fog Anglián úgy segíteni, hogy Anglia aztán továbbra is elnyomhassa a gyarmati népeket."[5] S bár a közös nyilatkozat ismert formájában végül is nyilvánosságra került, már a kortársaknak is feltűnt, hogy megalkotóinak egyike sem látta el kézjegyével, s azt is, hogy a későbbiekben „hol zavarta tervezőit, hol tetszett nekik".[6] A dokumentum születése körüli vitákra több más jel is utal. Churchill a rá korántsem jellemző szűkszavúsággal csupán arról emlékezik meg, hogy az amerikai tanácsadók régimódi reakcióként kívánták befeketíteni Roosevelt előtt, s hogy ez - úgymond - „nagyon fájt az elnöknek". S míg Londonba küldött beszámolója szerint „meggyőződésem, hogy meleg és mély kapcsolatot alapoztam meg a mi nagy barátunkkal", hazatérését követően arról panaszkodik Hopkinsnak, hogy „az egész kabinetet és a jól értesült köröket depressziós hullám öntötte el".[7] Ez utóbbi véleményt persze tekinthetjük a diplomáciai nyomás egy finomabb változatának is, lévén a címzett Rooseveltnek legbizalmasabb tanácsadója. Ennél sokkal egyértelműbb viszont az az elegáns nyelvi köntösbe öltöztetett észrevétele, mely szerint az amerikai elnök

„szerelmes pillantásokat vetett" az angol domíniumokon található olajlelőhelyek némelyikére. S miután úgy látta, hogy virágnyelven fogalmazott fenntartásainak nincs kellő foganatja, álláspontját pőre nyíltsággal is kész volt kinyilvánítani: „Nem azért lettem Őfelsége első minisztere, hogy a brit birodalom likvidálásánál elnököljek."[8]

Azért időztünk kicsit hosszabban a Churchill által interpretált világháború-történetnek ennél az apró, bár a háború utáni következményeiben korántsem jelentéktelen mozzanatánál, mert kibontható belőle Churchill karakterének számos meghatározó eleme. Idézett, politikai krédónak is beillő nyilatkozata egybecseng a Majszkijjal folytatott, nyolc évvel korábbi beszélgetés mondandójával. S ugyanezen politikai vezérelv alapján fordít majd hátat a közösen kivívott győzelem után Sztálinnak. Már korábbi prognózisában is csupán a történelem *egy szakaszának* közös megtételéről beszélt. S miközben vállvetve harcoltak a közös ellenség ellen, a világháború „harmadik frontját" jelentette az a küzdelem, melyet Churchill a diplomáciai kapcsolatok kulisszái mögött vívott szovjet és amerikai szövetséges társai ellen, „Anglia küldetésének és dicsőségének" megőrzéséért. A Roosevelt idézett nyilatkozatára válaszoló Churchill riposztja – az elnök stílusában – így is hangozhatott volna: „Azt hiszem, Őfelsége miniszterelnökéhez méltóan szólok, amikor azt mondom, hogy a brit népek rendíthetetlen küzdelméhez nyújtott segítség ellentételezése nem jelentheti domíniumaink feláldozását a nagy szövetség oltárán."

S hogy helyénvaló-e emberek millióinak és mérhetetlen anyagi javaknak pusztulásáról szólva stíluskérdésekről értekezni? Churchill esetében, úgy véljük, igen, és nem csupán azért, mert színesen megírt memoárjából kirajzolódó önarcképe egyben művészi retusálóképességről is tanúskodik. A néhai Kennedy elnöktől származik az a megállapítás, hogy Churchill „mozgósította és harcba küldte az angol nyelvet". Ez persze igaz, de hát nem nélkülözhetetlen munkaeszköze-e a nyelv egy vérbeli politikusnak? Churchill számára a retorika a hadviselés egyik kiemelt fontosságú „fegyverneme" volt. S ha csupán ezzel vívták volna a – nyilván vértelen – csatákat, korának cicerói közül Churchillnek nagy esélye lett volna meggyőzni ellenséget és szövetségest egyaránt, hogy nincs boldogítóbb életcél, mint Őfelsége alattvalójává válni. Mindehhez társult lenyűgöző munkabírása. A No 1 pozíciójában csupán Roosevelttel ezerhétszáz üzenetet váltott, azaz naponta közvetlen kapcsolatban voltak. Közel háromszáz a Sztálinnak írt levelei száma – ami egyben a két szövetségesével tartott kapcsolat intenzitásának különbségére is utal. Ezenkívül más munkatársainak, közéleti személyiségeknek küldött írásaiból csupán memoárjában mintegy ezerötszázat tesz közzé. Ehhez jönnek a nagy műgonddal készített parlamenti beszédei, valamint rögtönzött megnyilatkozásai, amelyek szintén kitűnnek csiszoltságukkal. (Ne feledjük, persze, hogy írásos munkái elkészítéséhez, valamint hatalmas memoárja megírásához is népes és tehetséges segítőgárda dolgo-

zott a keze alá.) Más vezető államférfiakkal együtt Churchill is hamar felismerte, hogy az egyre terjedő rádiózás jóvoltából úgyszólván személyesen lehet jelen a családi otthonokban. Ennek hatásával a mégoly grandiózus politikai gyűlések sem igen vetekedhettek.

De ha azt is vizsgáljuk, hogy milyen irányban működött Churchillnek ez a személyes „csodafegyvere", akkor visszafogottabb hangvételre kényszerülünk. Ő ugyanis ezt a fegyvert nagyon gyakran a valóságos fegyver- és erőhiány ellensúlyozására alkalmazta, és főként a szövetséges társai ellen viselt „világháborúját" vívta vele. Többek között ezzel magyarázható korát meghazudtoló mozgékonysága, diplomáciai aktivitása is. Az el-alameini és sztálingrádi fordulatot követően, ahogy a katonai győzelem kivívása mind reálisabbá vált, mindinkább előtérbe kerültek a kormányzatoknak a háború utáni időszakra is szóló politikai elképzelései, s egyre élesebben mutatkoztak meg a szövetségesek érdekkülönbségei, illetve az azokból eredő nézeteltérések.

Churchillt nemegyszer érte olyan kritika, hogy a hármas antifasiszta szövetségen belül az amerikai elnökkel összefogva szorosan egyeztetett politikát követ Sztálinnal szemben. Ezt memoárjának olvasása is megerősíti bennünk. Úgy látszik tehát, el kell fogadnunk ezt a bírálatot, különösen hogy Churchill maga is mintegy visszaigazolja művében. A világ kétosztatúságáról konstruált s a háború időszakára is visszavetített zsdanovi tétel huzamosan uralta manipulált közgondolkodásunkat. Churchill a másik oldalról hasonlóképpen a Szovjetunió s a vele szemben álló angolszász hatalmak bipolaritását hangsúlyozza, holott ez sokkal inkább műve megírásának éveit jellemezte, semmint a világégés időszakának diplomáciai képét. Számos napi politikai gondját könnyebben megoldja, és távlati céljaihoz is közelebb jut, ha a nagy szövetségen belüli angol–amerikai „frakciózás" olyan élő valóság, mint amilyennek a művéből látjuk, vagy amilyennek a bírálói mondják. Az angolszász érdek- és cselekvési közösséget hangsúlyozó s a legalább ugyanannyira markáns különbségeket tompító, gyakran feledtetni kívánó tárgyalásmód szemléleti vezérmotívuma munkájának. Részletes kifejtésére itt nincs terünk, csupán néhány jellegzetes mozzanatára kívánunk utalni.

Churchill sokszínű, ilyen vagy olyan jelzős szerkezetekbe aligha skatulyázható személyiség volt. Pályafutásának értékelése éppúgy kihívást jelentett a kortársaknak, mint az életművét mérlegre tevő utókornak. Természetes, hogy kitüntetett helyet foglal el az értékelésekben miniszterelnöki tevékenysége. Amiben a válaszra váró kérdés kapcsán egyetértés van: Churchill mindent megtett, hogy a háború idején ne csupán a brit birodalomnak, hanem az angolszász szövetségnek is ő legyen a szellemi vezére. Abban már eltérnek a vélemények, hogy törekvésének a rá háruló felelősségből következő kötelességtudat, a saját küldetésébe vetett rendíthetetlen hit, vagy éppen a mérhetetlen önbizalommal párosuló személyes becsvágy volt-e a legfőbb mozgatója.

Bármi vezérelte is, ez a politikai hadművelete nem járt teljes sikerrel, s valóra váltását a gyakran „nagy barátjának" nevezett Roosevelt hiúsította meg. Bevezető hasonlatunkhoz visszatérve: ezért is nem neveztük Churchillt a század közepén zajló többéves, véres politikai és katonai cirkusz igazgatójának, hanem csupán porondmesterének. A repertoár hol egyetértéssel, hol súrlódások, éles viták nyomán létrejött megalkuvásokkal állt össze, s az angol miniszterelnöknek saját „műsorszámait" is egyeztetnie kellett partnerével. Különösen vonatkozott ez a „technikai" számokra, melyek nagy részéhez a másik fél gyártotta és szállította a felszerelést. A memoárból kevésbé látszik, hogy az Egyesült Államok elnöke legalább olyan markáns politikai egyéniség volt, mint a brit kormányfő. Együttműködésük biztos alapzatát az az érdekközösség jelentette, mely az agresszió kivédésén, visszaverésén, majd az ellenség legyőzésén alapult, de az ennek érdekében kifejtendő közös erőfeszítések meghatározását stratégiai és taktikai kérdésekben egyaránt olyan kemény és éles egyeztető viták előzték meg, amelyekről a korabeli közvélemény természetesen mit sem tudhatott. Eszméik, magatartásuk és a politika művészetéről vallott felfogásuk különbözősége mellett erősen befolyásolta együttműködésüket eltérő belpolitikai pozíciójuk is. A háborús koalíció nemzeti kormánya Angliában azt jelentette, hogy minden számottevő politikai irányzat osztozik a kormányzati felelősségben, és Churchill ezen belül építette ki a maga „parlamentáris diktatúráját". Ezt jelzi, hogy Churchillnek eszébe sem jut visszautasító kontextusban idézni memoárjában Harry Hopkinsnak azt a találó meghatározását, amellyel miniszterelnöki teljhatalmát a brit alkotmányhoz viszonyítva jellemzi.

A demokrata párti Roosevelt a háború teremtette rendkívüli állapotok közepette sem mondhatott magáénak ilyen korlátlan cselekvési szabadságot. Japán Pearl Harbour elleni támadása idején harmadik elnöki ciklusát töltötte, majd 1944 végén - az Egyesült Államok történetében eladdig példátlanul - negyedszer is megválasztották. Ám az ebben megmutatkozó bizalom ellenére is mindvégig szembe kellett néznie a döntő hatalmi pozíciókból évtizede kiszorult republikánusok támadásaival, illetve respektálnia kellett a kormányzás munkájára a háború idején is kritikusan tekintő amerikai közvéleményt. Arról korán sincs szó, hogy Roosevelt fölött gyámkodott volna a törvényhozás vagy a tömegkommunikáció. Ennél az elnök, nemcsak tisztéből eredően, sokkal erősebb egyéniség volt. Politikus kortársainak nagy részétől elsősorban az különböztette meg, hogy nem annyira beszédeiben, hanem sokkal inkább cselekvéseiben volt nagyon messzire tekintő. A kibontakozó világméretű összecsapás távlati következményeit korán felismerte: látta, hogy a világháború az óceánok partjai közötti „természetes" határokon túllépve, meg fogja teremteni a Föld vérzivatarból született politikai egyetemességét. E meggyőződésétől vezérelve úgy igyekezett tényleges erejét kifejező hatalmi helyzetbe emelni az Egyesült Államokat, hogy közben polgártársai mintegy maguktól is hasonló gondolatra jussa-

nak, feladva az amerikaiak hagyományos ódzkodását attól, hogy (ismét) a vállukra kell venniük a „korhadó öreg kontinens" gondjainak terhét. A törekvéseit opponáló véleményeket pedig esetről esetre arra használta fel, hogy a közvélemény nyomására hivatkozva hárítsa el Churchill nemkívánatos vagy éppenséggel elfogadhatatlan javaslatait.

Nehéz lenne, s nem is kívánjuk elvitatni Churchilltől, hogy az *appeasement* politikájának véres kudarcát követően nem csupán az önvédelem fáradhatatlan szervezésével, hanem személyes tartásával is jelentősen hozzájárult Anglia legnehezebb hónapjainak átvészeléséhez. A Csatorna egyre kétségesebb védelmet jelentő sánca mögött, a francia kapitulációt követően Albion a terrorbombázások közepette is hősiesen és sikeresen tartotta magát addig, amíg tartósan defenzív helyzetben ugyan, de Amerika növekvő támogatásával pótolni nem tudta veszteségeit. Hitler a Szovjetunió megtámadásával főleg keletre csoportosította át szárazföldi és légierejét, miközben a nyugati csata is növekvő hevességgel folyt az óceán vizein.

Ez a tény szorosan kapcsolódik az antifasiszta szövetségesek együttműködésének egyik központi stratégiai kérdéséhez, az úgynevezett második front megnyitásához. A Szovjetunió elleni német támadás után Sztálin ezt már Churchillnek küldött első üzenetében felvetette. Néhány hónappal később újra szorgalmazta olyan alternatív változatban, hogy „még ebben az évben létre kell hozni valahol a Balkánon vagy Franciaországban" a második frontot. A britek lehetőségeit figyelembe véve, az azonnali frontnyitást erőltető javaslat megalapozatlansága valószínűleg Sztálin számára is nyilvánvaló volt. Ez a „segélykiáltás" sokkal inkább azt a moszkvai közhangulatot tükrözi, mely az első hónapok gyors német előrenyomulása következtében összeomlással fenyegető keleti front helyzetéből értelmezhető. Churchill a kérés elől kitérő válaszában csak arra hivatkozhatott, hogy Anglia tengeri hatalom, s azzal tudja leghatékonyabban szolgálni a Hitler-ellenes harcot, ha súlyos veszteségeket szenvedő flottájának maradványaival is „nyitva tartja a tengereket".

Ezt a választ még nem sorolhatjuk Churchill későbbi, az európai partraszállást halogató taktikai lépései közé. A stratégiai döntéseket elemző újabb keletű vizsgálódások is megerősítik, hogy „a háború nagy része alatt a hajózás problémája volt a kulcsa annak, hogy a [nyugati - Gy. Gy.] szövetségesek mit csinálhatnak a harctéren és mit nem".[9] Az Atlantikum, ha nem is a hagyományos értelemben, a *hátországot* jelentette Angliának. Olyan volt neki, mint a Szovjetuniónak a bakui olajmezők, vagy a Volgán túli területek. A világháborúról kialakult Európa-centrikus beidegzettségünkön túllépve azt mondhatnánk, hogy az óceáni térség számos helyszínén, a három haderőnem összehangolt erőfeszítéseivel valójában már akkor megnyílt az úgynevezett második front - mely kronológiailag valójában az első -, amikor Franciaország bukása után Anglia még egy esztendeig egyedül harcolt a németek ellen. Az európai *szárazföldön* nyitandó újabb németellenes

frontnak az Egyesült Államok hadba lépését követően is csak azután volt realitása, hogy a japán támadás nyomán egyébként lenyűgöző intenzitással felfuttatott amerikai hadiipar elő tudta állítani a szükséges hadfelszerelést, majd a huszadik századi „Nagy Armada" elviselhető veszteséggel partra tudott tenni több szárazföldi hadsereget, s végül az atlanti útvonal nyitva tartásával képes volt biztosítani a harcoló csapatok ellátását és haditechnikai utánpótlását.

Churchill maga közli, hogy milyen leplezetlen örömmel fogadta az Amerika elleni japán támadás hírét, mivel így a korábbi kötöttségektől mentesen vélte szolgálatába állíthatónak a túlparti arzenált. Nem mulasztotta el azonban mielőbb átkelni az óceánon, s a helyszínen is megbizonyosodni, hogy az Egyesült Államok az új helyzetben sem követ a Pacifikum térségére koncentráló irányvonalat. Megnyugvással vette tudomásul, hogy a most már valóban világméretűvé váló élethalálharcban Roosevelt és az amerikai vezérkar elfogadja az európai hadszíntér elsőbbségét. Churchill helyzete azonban a fő kérdésben megmaradó egyetértés ellenére is alapvetően megváltozott. Korábban a bajba jutott „családtag" jogán számíthatott „nagy testvére" támogatására, s maga döntött a kapott segítség felhasználásáról. Most viszont Amerika már nem csupán a haditermelés legfőbb műhelye volt, hanem a közös hadviselés döntő erejű résztvevőjévé is vált, s így a rendelkezésre álló hadipotenciál felhasználásának módjáról is őt illette meg a döntés joga. Ettől kezdve, hosszú távú stratégiája alapján, az európai hadszíntéren a lehető leggyorsabban dűlőre kellett vinnie a dolgot, hogy aztán mielőbb térdre kényszeríthesse az ellenséget a csendes-óceáni térségben.

Ezzel új fejezet kezdődik a második front kérdésében is. Amerika csupán technikai felkészülésétől tette függővé ennek megnyitását. Roosevelt elnök a Molotovval folytatott tárgyalását követően, 1942 júniusában nyilvánosan is elkötelezi magát a még abban az évben esedékes európai partraszállás mellett. Churchill azonnal akcióba lép, hogy megtorpedózza ezt a megállapodást. A visszaútját Londonban megszakító szovjet külügyminiszternek sietve átnyújtja azt a jegyzéket, melyben lényegében érvényteleníti az amerikai elnök kötelezettségvállalását. Mire Molotov beszámolhat Sztálinnak tengerentúli küldetése – ilyen módon némileg csökkentett értékű – sikeréről, Churchill gépe már a Washingtonhoz közeli repülőtéren landol. Érveinek teljes készletét felvonultatva sikerül – az ő elképzelése szerint – jobb belátásra bírnia Rooseveltet és vezérkarát. Memoárja korántsem tükrözi azt a diplomáciai pergőtüzet, amellyel végül is sikerül elérnie, hogy Roosevelt megszegje Molotovnak adott szavát. Hazatérése után csak a Tobruk eleste miatt kirobbant londoni parlamenti rebellió lecsillapítása tartja vissza egy időre. Majd irány Egyiptom, hogy a helyszínen tájékozódva rendelkezzék az afrikai hadvezetés átszervezéséről, s alig hat héttel amerikai tárgyalásai után már a Volga csillogó szalagja fölött repül – Moszkva felé. Az angolszászok egyesített vezérkara időközben véglegesítette a „Fáklya" hadműveleti

terveit, s megkezdődött az észak-afrikai partraszállás technikai előkészítése. Churchill személyesen kívánt meggyőződni róla, hogyan nyeli le Sztálin a keserű pirulát, hogy elhalasztják a németek hátbatámadását. Roosevelt elnök „szárnysegéde" – ahogy közös találkozásaik alkalmával gyakran nevezte magát – elemében volt. A háborús színpad főrendezőjének érezte magát, történelmi jártassága ellenére is feledve az ókori Pürrhosz király kétes győzelmét. Memoárja papírra vetésekor is érezhető elégedettséggel idézte fel diplomáciai diadalát, amelyet azzal aratott, hogy szövetséges társaival szemben érvényesíthette saját akaratát. Igaz, hogy ezzel jelentős mértékben formálta a nyugati hadszíntér katonai fejleményeit.

Amint azonban a szövetségesek a stratégiai kezdeményezést megszerezve egyre kisebb területre szorították vissza az ellenséget, úgy kerültek mind gyakrabban szembe a háború utáni Európa politikai újjárendezését is érintő kérdésekkel. Churchillnek sikerült ugyan egyik legfontosabb „hátországa", a Mediterráneum felé terelnie a szövetséges erőket, ez azonban számára már korántsem kívánatos következményekkel is járt. Az amerikai katonai jelenlét túlsúlya stratégiai kérdésekben is egyre inkább korlátozta cselekvési szabadságát – most már kifejezetten brit érdekeltségű területeken. A felszabadított területek politikai újjárendezésében érvényesíteni kívánt kizárólagos angol befolyáshoz nemcsak hogy nem tudta maga mellé állítani az Egyesült Államokat, hanem olykor keményen össze is csapott vele. Jól példázza ezt a Mussolini bukása után alakuló olasz kormány körüli konfliktus. Churchill utal ugyan rá, hogy – úgymond – a bolsevizmus előretörését, illetve egy esetleges polgárháborút elkerülendő pártolta a monarchia fennmaradását, valamint azt, hogy a Badoglio-kormány őrizze meg kezdeti royalista-antifasiszta arculatát. Ez a napi politikai gyakorlatban azután ahhoz vezetett, hogy Őfelsége miniszterelnöke nem csupán az intenzíven szerveződő baloldali erők képviselőinek kormányba kerülését igyekezett akadályozni, hanem az emigráns, liberális Sforza grófét is – aki viszont az amerikaiak támogatását élvezte. Amikor Churchill majd egyéves huzavona után ismételten megvétózta Sforza külügyminiszteri kinevezését, az éppen hivatalba lépő új amerikai külügyminiszter nem mulasztotta el ezt debütáló nyilatkozatában – diplomatikus, de nagyon is érthető fogalmazásban – a nyilvánosság elé tárni. Roosevelt elnök a következő napon, 1944. december 6-án Churchill minden korábbinál indulatosabb levelét vehette kézhez. „Úgy érzem, joggal emlékeztetem Önt rá, hogy a háború folyamán minden esetben igyekeztem lojálisan támogatni minden olyan állásfoglalást, amelyben Ön személyesen elkötelezte magát. ... Emlékezetem szerint az [amerikai – Gy. Gy.] külügyminisztérium soha nem mondott sem Oroszországról, sem bármely más szövetséges államról semmit, ami összehasonlítható lenne azzal a nyilatkozattal, amellyel Stettinius úr a hivatalba lépését bevezette. ... Mindezen körülményekre való tekintettel mélyen megbántott, hogy egy Sforza gróffal kapcsolatos véleménykülönbség alkalmat adott a külügymi-

nisztériumnak arra, hogy megkísérelje nyilvánosan elmarasztalni Őfelsége kormányát. A háború jelenlegi, nagyon is veszélyes szakaszában rendkívül szerencsétlen dolog, ha nyilvános vitákban kell fölfednünk azokat a természetszerű nézetkülönbségeket, melyek elkerülhetetlenül adódnak egy ilyen nagy szövetség működése során." Hogy nem az amerikai külügyek új felelősének kezdeti balfogásáról volt szó, azt Roosevelt elnöknek még ugyanaznapról datált válasza tanúsítja, melyben határozottan védelmébe vette munkatársát. A formális magyarázkodás mellett levelének az a része igazán érdekes, melyben értésére adja Churchillnek, hogy sem szövetségesi támogatást, sem hallgatólagos szolidaritást nem várhat, ha figyelmen kívül hagyja az Egyesült Államok álláspontját. „Sajnálom, ha az Olaszországgal kapcsolatos sajtóközlemény személyében sértette volna Önt, vagy ha arra következtetne belőle, hogy nem tanúsítok megértést Önnek az országa iránti felelősségérzetével szemben. Látnia kell azonban, milyen tarthatatlan helyzetbe kerültünk Eden úrnak a parlamentben tett kijelentése miatt. ... Amíg a hadműveletek folytatódnak, Olaszország közös angol–amerikai felelősség színtere, s az említett lépéssel kapcsolatos hallgatásunk azt a látszatot keltette, hogy egyetértettünk a történtekkel. Valójában ezt a lépésüket semmilyen vonatkozásban nem beszélték meg velünk előzetesen, s amellett teljesen ellentétes is azzal a politikával, amelyet ... követni próbálunk Olaszországban: nevezetesen, elfogadni azt a demokratikus kormányformát, amelyet maga az olasz nép dolgoz ki. Az adott körülmények között nem volt más választásunk, mint saját álláspontunk tisztázása."[10]

Egy nagy szövetségnek, vagy még inkább egy Churchill által többször hangoztatott „nagy barátságnak" ilyen súrlódásokat persze el kell bírnia. S az ilyesmit utólag sem szükséges feltétlenül nagydobra verni. Ez lehet vajon az oka, hogy Churchill művében még e levélváltásra való utalást is tapintatosan elkerüli? Vagy esetleg az, hogy visszaemlékezéseinek írása idején Sforza az olasz külügyminiszter? A mű készülésének korabeli politikai összefüggéseiről az alábbiakban még szólunk. Most csupán egy utolsó megjegyzés e levélváltásról s annak a szerző memóriájából és memoárjából történt „kieséséről": Churchillnek feltehetően utólag is nehéz volt szembesülnie azzal, hogy Roosevelt milyen világosan fogalmazta meg, hogy háborús frigyük háralévő idejére „ki az úr a házban".

Azokban a kérdésekben, amelyek túlmutattak a közös katonai győzelem kivívásán, egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a szövetségesek útjai elválnak. Roosevelt a háború kezdetétől fogva ellenzett minden olyan javaslatot, mely a későbbi politikai rendezést befolyásoló, titkos politikai megállapodásokra irányult. Az első világháború alatt és után emiatt keletkezett konfliktusok tapasztalatai arra indították, hogy kerüljön minden ilyen jellegű előzetes kötelezettségvállalást. Szövetséges társainak erre irányuló kezdeményezéseit rendre azzal hárította el, hogy ezekben a kérdésekben csak a háborút követő békekonferencia lehet illetékes. Kezdetben, amíg a Szov-

jetunió defenzívában volt, Churchill is magáévá tette ezt az álláspontot. A háború előrehaladtával és a Szovjetunió megerősödésével párhuzamosan azonban a brit külpolitika egyre határozottabban szorgalmazta ennek a felfogásnak az újragondolását. Különösen azután vált ez égető problémává Anglia számára, hogy Churchill egyik kitartóan erőltetett javaslatát, a szövetséges haderők balkáni partraszállását (amellyel a saját vezérkara sem értett egyet), az amerikai hadvezetés kereken visszautasította. Az „Európa lágy alteste felől" végrehajtandó akciót a stratégiai fő célkitűzést gyengítő újabb churchilli elterelő manőverként értékelték. Churchillnek így esélye sem lehetett terve megvalósítására.

A brit külügyminisztérium egy Közép- és Délkelet-Európára vonatkozó 1944-es összefoglalójában, melyet Churchill felkérésére, a háborús kabinet számára készített, a következők olvashatók: „Anélkül, hogy nyíltan megsértenénk a szovjet érdekeket, a Szovjetunióval határos közép-európai országokban meg kell ragadnunk minden lehetőséget az angol befolyás erősítésére."[11] A balkáni partraszállás elmaradásával azonban kútba esett a leghatásosabb eszköz: a katonai jelenlét. „Sürgős volt tehát – írja emlékiratában Churchill –, hogy politikai megállapodásra jussunk az oroszokkal ezekről a térségekről." Az erről szóló fejezetnek (VI. kötet, 4. fejezet) a további részei jól érzékeltetik Churchill aggodalmát, hiszen a Rooseveltte addig közösen képviselt álláspont egyoldalú megszegéséről lett volna szó. Levelezésükből úgy tűnik, hogy Churchill, miután szemrehányásokkal illeti az Elnököt értetlenségéért, kényszeredetten bár, de tudomásul veszi szövetségese vétóját. A történet újabb fordulata 1944 augusztusától datálható. Románia kiugrásával, majd Bulgária szeptember eleji átállításával a Vörös Hadsereg déli szárnya előtt nyitva állt az út Belgrád, Budapest és Bécs felé. Ezzel Churchillnek az utolsó reménye is szétfoszlott, hogy az ún. ljubljanai résen átjutva, a felszabadításban való részvétel jogán szerezzen pozíciókat Jugoszláviában és Magyarországon. Megelőzték. A statégiai döntések menetét figyelve azt is mondhatnánk, hogy Sztálin Churchill korábbi lépését reprodukálta – az ellenkező oldalról. A brit kormányfő annak idején a nyugat-európai frontális támadást térítette el, és az afrikai támaszpontról indított „jobbhoroggal" igyekezett megingatni a harmadik birodalmat, miközben saját politikai érdekeltségének fenntartását is biztosította a Mediterráneumban. Sztálin most, a varsói felkelés idején, a Visztula mentén lassította le a központi frontot, s egy Délkelet-Európából indított „balhoroggal" rendítette meg nem csupán a német ellenállást, hanem Angliának e régióban remélt pozícionyerését is.

Churchill ezek után még inkább szükségét érezte, hogy közvetlen tárgyalással mentse, ami menthető. Utazási szándéka mindkét partnerét meglepte. Szinte úgy tűnt, hogy 1942 nyarának diplomáciai sebességrekordját kívánja megdönteni. Alig egy hete tért vissza Rooseveltte folytatott második quebeci megbeszéléséről, amikor Sztálinnak már bejelenti látogatási szán-

dékát. Az Elnök nem is tud róla. Meglepődését finoman érzékeltetve meg is jegyzi Sztálinnak, hogy azt remélte: legközelebb már hármasban találkoznak. A szovjet vezető hasonlóképpen csodálkozásának ad hangot válaszában. Ő azt feltételezte – mint Rooseveltnek írja –, hogy a brit kormányfő látogatása közös döntésük eredménye, és hogy Churchill személyesen akarja tájékoztatni őt az éppen véget ért tárgyalásukról. Zavarba hozta, hogy – mint kiderült – nem erről van szó, s bár jelezte fogadókészségét, nem tudta, miről kíván Churchill tárgyalni vele.[12] Churchill valóban sietett. Szeptember 19-én hagyta el Amerika partjait, Londonban éppen hogy megpihent, s október 9-én már a szovjet fővárosban volt. De gyorsasága nem ellensúlyozhatta gyengeségét. Tárgyaló pozíciója talán ekkor volt a legrosszabb a második világháborúban.[13] Mire számított hát? Tömören azt mondhatnánk, hogy diplomáciai érvelőkészségével próbálta visszaszerezni azt, aminek megvalósításához már nem volt elégséges katonai ereje. Finom érzékenységű geopolitikai szeizmográfja kiválóan működött. Pontosan érzékelte, hogy a háború előrehaladtával Anglia számára egyre kedvezőtlenebbül rendeződnek át a nagyhatalmi erőviszonyok. Tudta, hogy a fasiszta szövetség ellen folytatott harc közben meg kell vívnia a maga külön diplomáciai világháborúját a saját szövetségeseivel is.

Moszkvai tárgyalásai, ismertté válásuk óta, az úgynevezett „százalékos megosztás", vagy az „érdekszféra-megállapodás" születésének napjaiként rögzültek a köztudatban. Történeti közgondolkodásunkban ma is meghatározónak tűnik az a felfogás, mely ekkorra datálja az „Ostblock" fogantatását. Nem is minden alap nélkül. A szövetségesek győzelméhez már aligha férhetett kétség, az ennek kivívására hivatott katonai gépezet különösebb üzemzavar nélkül működött. Churchill „százalékos" javaslatait (VI. kötet, 10. fejezet) joggal tekinthetnénk tehát már a háború utáni Európa egy részét érintő londoni „tervrajznak", melyhez szerzője meg akarta kapni a térségben közvetlenül érintett szövetséges társ jóváhagyását. A régió államaiban a front elvonulása után létrehozott makettkormányokról némi jóindulattal még csak el lehetett mondani, hogy valamelyest hasonlítanak a tervrajzhoz. Mégis el kell vitatnunk a brit kormányfőtől, hogy akár csak huszonöt százalékban is szülőatyja lett volna az új Közép- és Délkelet-Európának. S még azzal se nagyon vigasztalhatta magát, hogy a részben tőle származó újszülöttek a későbbi nevelés hatására cseperedtek neki ellenszenves kamaszokká. Churchill, előzetes politikai különmegállapodást szorgalmazva, nem sokkal korábban már összeütközésbe került az amerikai vezetéssel, és Roosevelt álláspontja azóta sem módosult. Az Elnök a nézete mellett kitartóan érvelő miniszterelnöknek címzett egyik táviratában ezt a megállapodást olyan angol–szovjet belügynek nevezte, amellyel nem kívánt közösséget vállalni. Az Egyesült Államok külpolitikai érdekköreit tekintve ez a régió sokadrangú tétel volt. Mindez nem is lett volna Churchill számára kedvezőtlen, ha akár csak a közölt százalékarányok erejéig is képes lett volna

befolyását amerikai támogatás nélkül érvényesíteni. Tudta azonban, hogy erre nem számíthat. Idézzük vissza egy pillanatra a nevezetes szituációt! Sztálin elé csúsztatja a lapot, s neki, miután meghallgatta Churchill hozzáfűzött kommentárjának fordítását, nincs ellenvetése. Diplomáciai győzelem – még ha nem a szokásos jegyzékek formájában, hanem *gentlemen's agreement*-ként jött is létre. Hiszen ezért repült ide. S amiatt sem volt érdemes sokat bánkódnia, hogy másnap az arányszámok a külügyminiszterek konzultációját követően Anglia rovására módosultak némileg.[14] Hiszen végül is nem Nagy-Britannia érdekérvényesítési képességét, hanem csak szándékát kívánták kifejezni. A zöld asztal Wellingtonjaként mégsem tájékoztatja Rooseveltet a „megnyert" csatáról. Üzeneteiben visszatérően csak arra célozgat, hogy kívánatos lenne egyezségre jutni a Balkánon... Roosevelt közben moszkvai nagykövetétől értesül a történtekről,[15] de nem reagál, hiszen szövetségese nem tájékoztatta a dolog lényegéről.

De térjünk vissza a tárgyalóasztalhoz. Churchill azt ajánlja Sztálinnak, hogy semmisítsék meg a papírt, mert esetleg cinikusnak tartják majd őket, hogy csak úgy mellékesen döntöttek több millió ember sorsáról. „Ne, tartsa csak meg" – mondja Sztálin. Bizonyára az olvasó is eltűnődött már, hogy vajon mi rejlett a generalisszimusz lakonikus válasza mögött. Egyik lehetséges föltevés, hogy Sztálin szemében e javaslatoknak nem sokkal volt nagyobb súlyuk annál a papírnál, amelyre íródtak. A szovjet vezetésnek tudomása volt róla, hogy ez a brit regionális „különbéke"-ajánlat az Egyesült Államok háta mögött és egyetértése nélkül történik. Azazhogy itt csak ketten vannak a „ringben", s Anglia hátrányára egyre inkább eltérő súlycsoportban. A még előttünk álló közös katonai erőfeszítésekre tekintettel miért ne tehetnének egy ilyen gesztust, ha tárgyalópartnerük olyan állhatatosan szorgalmazza? Churchill egyébként többször utalt rá, hogy csak a „közös hadviselés idejére" és csak „átmenetileg bevezetendő" eljárási módozatról van szó, azaz a harcok elültével majd újra kell tárgyalni a kérdést. A szovjet vezetők tehát semmit sem kockáztattak, nyugodtan lehettek engedékenyek.

A tárgyalások későbbi szakaszában Churchill nem mulasztja el, hogy honorálja ezt a gesztust. Moszkvába hívatják Mikołajczykot, a londoni lengyel emigráns kormány vezetőjét, s Churchill erős nyomást gyakorol rá, hogy fogadja el a Curzon-vonalat Lengyelország háború utáni keleti határaként. Churchill nagyot tévedett, amikor mesterien forgatott fegyverének, a diplomáciának erejét egyenértékűnek hitte a fegyverek diplomáciai hatásával. E tévedésére nem sok idő elteltével rá kellett ugyan ébrednie, de akkorra cselekvési lehetőségei még inkább beszűkültek.

A háború hátralévő hónapjaiban még inkább tapasztalnia kellett, hogy Moszkva után Jalta, majd Potsdam valójában diplomáciájának egy-egy Waterlooja. Sokat fáradozott azért, hogy a krími konferenciára az amerikai vezetőkkel előzetesen összehangolt tárgyalási stratégiával érkezzenek. Roosevelt ehelyett csak egy jelképes találkozóra volt hajlandó Máltán, s kü-

lönösebb koordinációra sem akkor, sem a hármas találkozó idején nem. A jaltai csúcstól haláláig hátralévő rövid idő alatt Roosevelt diplomáciai vonalvezetésében Moszkvával szemben fokozatosan keményedő vonal figyelhető meg - különösen a lengyel és a délkelet-európai kérdésekben -, ez azonban nem Churchill mentori szerepéből, hanem az amerikai álláspont szuverén átértékeléséből eredeztethető. Még inkább így volt ez azután, hogy Harry Truman lépett Roosevelt örökébe. Churchill maga is megírja, hogy a német ellenállás utolsó szakaszában „távlatokat" is szem előtt tartó katonai-politikai javaslatait rendre elutasítja az amerikai vezetés.

De még csak ezután alázta meg igazán az a szövetséges társa, akit ő - mint írja - mindig oly hűséggel szolgált. Churchill már a német fegyverletétel másnapján szorgalmazza, hogy a „három nagy" ismét tartson közös értekezletet. Trumannak külön is fölveti, hogy előtte találkozzanak, majd együtt induljanak tovább a konferencia színhelyére. Elképzelhető, mennyire kihozta sodrából az elhárító válasz, melyet Truman azzal indokolt, hogy nem akarja azt a benyomást kelteni, mintha „összeszűrnék a levet" Sztálin háta mögött. Az pedig valósággal övön aluli ütésként érte a háborús győzelmére büszke Marlborough-ivadékot, hogy röviddel ezután Truman arról értesítette: a csúcstalálkozó előtt Sztálinnal kíván külön értekezni. Churchill fékevesztett dühét még évekkel később írt sorai is híven tükrözik. Pontosan érezte e lépésnek rá nézve sértő voltán túlmutató jelentőségét: Truman ezzel véleményt mondott Nagy-Britanniáról is mint hatalmi tényezőről. A miniszterelnök válaszjegyzéke, amelyből a megsértett szövetséges felháborodott hangja szól, nemegyszer kioktató fordulatokkal, eltérítette ugyan az Egyesült Államok új elnökét a különtalálkozótól, de Anglia hatalmi árfolyamesését ez már nem tudta megállítani. Aminthogy az sem, hogy az időközben megtartott brit parlamenti választáson a Konzervatív Párt vereséget szenvedett, és Churchill mind a No 1 pozíciójából, mind a Potsdamban ülésező „nagyok" cecilienhofi tárgyalóasztalától távozni kényszerült.

Ő persze mindezt másképp látja. Nem titkolja mélységes csalódását és elkeseredését, amiért a nagy szövetséges egyre nyilvánvalóbb elfordulása közben Nagy-Britannia választópolgárai is megvonták tőle bizalmukat. Ezzel - mint írja - hagyták, hogy veszendőbe menjen mindaz a tudás, tapasztalat, tekintély, amit ő Britannia szolgálatában és képviseletében felhalmozott. Sőt - olvashatjuk másutt - ezzel a világot is óriási csapás érte, mert az ő eltávolításával „odaveszett a kielégítő megoldás lehetősége" mindazokban a kérdésekben, melyek a fegyveres harcok végeztével nagyhatalmi szinten rendezésre vártak. „Diadal és tragédia": visszaemlékezései hatodik kötetének címe diadalban megélt személyes tragédiájának is hű kifejezője.

Ezen a ponton akár le is zárhatnánk a memoárhoz fűzött vázlatos kommentárunkat, ha Churchill nem olyan formátumú politikus, kinek nincs szüksége miniszteri bársonyszékre ahhoz, hogy „politikát csináljon", vagy ha nem űzi vele azt a kegyetlen tréfát az utókor, hogy hosszú életének szá-

mos fontos cselekedetéről mintegy megfeledkezve az életművéből kiragadott egyes mozzanatokat őrzi meg emlékezetében. A világháború után felnövekedett hazai nemzedékünk számára Winston Spencer Churchill neve egybeforrott a hidegháborúval. S ez a sztereotípia körülbelül abban összegeződött, hogy „Fultonban elmondott híres/hírhedt vasfüggöny-beszédével kezdődött a hidegháború". Bár a jelenkori történetírás jó ideje jelezte már e leegyszerűsítő képlet elavult voltát, az olvasóközönség szélesebb köreihez könnyebben eljutó műfajok, illetve tankönyvek szinte napjainkig segítik e séma tovább élését. Mielőtt bármit is mondanánk erről, lássuk, mi is hangzott el 1946. március 5-én az Egyesült Államok Fulton városának Westminster College-ában, amivel hősünk mélyebben bevéste nevét a hazai köztudatba, mint hatvanéves politikai pályájának összes többi elemével.

„...helytelen és meggondolatlan dolog volna az atombomba ismeretét vagy tapasztalatát, amelyben most az Egyesült Államok, Anglia és Kanada osztozik, rábízni a nemzetközi szervezetre, amíg az gyermekcipőben jár. Bűnös őrültség volna szétszórni ezt a még most is izgalmakkal terhelt és megosztott világban. Egyetlen országban sem aludt senki nyugtalanabbul attól, hogy ez a tudás és az alkalmazásához szükséges módszerek és nyersanyagok jelenleg nagyrészt amerikai kezekben vannak. De nem hiszem, hogy mindnyájan ugyanolyan nyugodtan aludnánk, ha fordított volna a helyzet, és a kommunista és neofasiszta államoké volna jelenleg ezeknek a félelmes erőknek a monopóliuma. ... Isten azt akarta, hogy ez ne így legyen, és ekként legalább van lélegzetvételnyi időnk, amíg ezzel a veszéllyel szembekerülhetünk, de még akkor is – ha nem kíméljük erőnket – olyan hatalmas fölénnyel fogunk rendelkezni, hogy hatékonyan el tudjuk hárítani felhasználását, vagy el tudunk ijeszteni felhasználásától másokat. ...

Árnyék borult arra a színpadra, amelyet legutóbb a szövetségesek győzelme világított meg. Senki sem tudja, mit szándékozik tenni Szovjet-Oroszország és nemzetközi kommunista szervezete a közvetlen jövőben, sem azt, hol vannak a korlátai, ha vannak egyáltalán korlátai expanziós és követőket toborzó irányzatainak. Nagy csodálattal és tisztelettel adózom a bátor orosz népnek és háborús bajtársamnak, Sztálin generalisszimusznak. Rokonszenv és jó szándék van Angliában – és nem kételkedem benne, hogy itt is – Oroszország népei iránt, valamint megvan az az elhatározás, hogy minden nehézség és visszautasítás ellenére megmaradunk a tartós barátság megteremtése mellett. Megértjük, hogy Oroszországnak szüksége van a biztonságra nyugati határait illetően a német agresszió minden megismétlődésével szemben. Szívesen látjuk Oroszországot az őt megillető helyen a világ vezető nemzetei között. Mindenekfelett szívesen látjuk az állandó, gyakori és egyre bővülő kapcsolatot az orosz nép és az Atlanti-óceán két partján élő népeink között. Ennek ellenére kötelességem önök elé tárni bizonyos tényeket Európa jelenlegi helyzetéről.

A Balti-tenger partján fekvő Stettintől az Adriai-tengerparti Triesztig

vasfüggöny ereszkedett le Európára. E vonal mögött vannak Közép- és Kelet-Európa régi államainak összes fővárosai – Varsó, Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Belgrád, Bukarest és Szófia. Mindezek a híres városok és országuk lakosai a szovjet szférában találhatók, és valamilyen formában alá vannak vetve nemcsak a szovjet befolyásnak, hanem Moszkva egyre nagyobb mérvű ellenőrzésének is. Egyedül a halhatatlan dicsőségű Athén dönthet szabadon jövőjéről egy angol, amerikai és francia megfigyelés alatt tartott választáson. Az oroszok által irányított lengyel kormányt felbátorították, hogy nagy területeket foglaljon el jogtalanul Németországból, és most a németek millióit tömegesen űzik ki, olyan fájdalmas mértékben, amilyenről sejtelmük sem lehetett. A kommunista pártokat, amelyek ezekben a kelet-európai államokban igen kicsik voltak, hatalomra emelték, hatalmuk most meghaladja a pártok nagyságát, és ezek a pártok most mindenütt arra törekszenek, hogy megszerezzék a totális ellenőrzést. Majdnem mindenütt rendőrkormányok uralkodnak, és mostanáig, Csehszlovákiát kivéve, sehol sincs igazi demokrácia. Törökországot és Perzsiát mélységesen megriasztják és megzavarják azok a követelések, amelyeket velük szemben támasztanak, továbbá az a nyomás, amelyet a moszkvai kormány gyakorol rájuk. Az oroszok Berlinben megkísérlik, hogy Németország általuk megszállt övezetében egyfajta kommunista pártot hozzanak létre, különlegesen kedvező bánásmódban részesítve a baloldali német vezetőket.

Amikor múlt év júniusában a harcok véget értek, az amerikai és az angol hadseregek egy korábbi megállapodás értelmében visszavonultak nyugat felé, egyes pontokon százötven mérföldnyire is, egy közel négyszáz mérföld széles arcvonalon, hogy aztán oroszok szállják meg ezt a hatalmas területet, amelyet a nyugati demokráciák hódítottak meg. Ha most a szovjet kormány megkísérli, hogy külön akcióval kommunistabarát Németországot létesítsen ezen a területen, ez újabb súlyos nehézségeket idéz elő az angol és az amerikai övezetben, és a megvert németeknek lehetőséget nyújt rá, hogy árverésre kínálják fel magukat a Szovjetuniónak és a nyugati demokráciáknak. Bármilyen következtetéseket vonjunk is le ezekből a tényekből – mert ezek tények –, bizonyára nem ez az a felszabadított Európa, amelynek a felépítéséért harcoltunk. És nem is olyan Európa, amely magában foglalja az állandó béke lényeges tényezőit. ...

...Az orosz határoktól távol fekvő sok országban és világszerte mindenütt kommunista ötödik hadoszlopok vannak, és teljes egységben és feltétlen engedelmességgel működnek azoknak az utasításoknak értelmében, amelyeket a kommunista központból kapnak. ...

...Nem hiszem, hogy Oroszország háborút kíván. Ők a háború gyümölcseit, valamint hatalmuk és tanításaik határtalan kiterjesztését kívánják. ... Abból, amit a háború alatt orosz barátainknál és szövetségeseinknél láttam, arra a meggyőződésre jutottam, hogy ők mindennél jobban csodálják az erőt, és mindennél kevésbé tisztelik a katonai gyengeséget. Ezért nem helyt-

álló a hatalom egyensúlyának régi elmélete. Nem engedhetjük meg magunknak – ha van módunk változtatni rajta –, hogy szűk térben mozogjunk, mert ez kísértést teremt az erő kipróbálására. ..."[16]

A fentiekben felidéztük a fultoni beszédnek azokat a részleteit, melyek alapján mondandója a „hidegháborús" jelzővel illethető. Ez Churchill előadásának mintegy hatodát teszi ki, és hangvételét tekintve összecseng azokkal a szónoklatokkal, vezércikkekkel, brosúrákkal, melyeket a kortársak – főleg 1947 második felétől – „első kézből" ismerhettek. A Truman-doktrína meghirdetését, illetve az ellenkező oldalon a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának megalakulását követően az úgynevezett „imperialista"- és „béke"-táborra osztott világban mindenütt hasonló hangnemű propagandaszólamokkal formálták a politikai közvéleményt.

Mi indokolja mégis, hogy e beszédrészletek felidézése előtt fenntartásunkat hangoztattuk a Churchill-lel kapcsolatos szterotípiákkal szemben? Az nem indok, hogy beszédének java része másról szól, hiszen a politikusok fogásai közé tartozik, hogy hosszú beszédet mondanak vagy cikket írnak egy-egy kulcsmondat köztudatba dobása érdekében. Churchill ezt jócskán túl is teljesítette. Az a körülmény, hogy ez a fajta retorika csak egy-másfél évvel később vált uralkodóvá a nemzetközi politikai propagandában, legfeljebb csak azt igazolja, hogy Churchill nem csupán apostola, hanem vátesze is volt a hidegháborúnak, előlegezve a későbbi fejleményeket. Memoárja utolsó kötetének lapjain ehhez hasonló sorok számos helyen fellelhetők, s a „vasfüggöny" kifejezést is ott használja először. Ugyancsak maga fogalmazza meg azt is, hogy amiképpen a harmincas években Hitler Németországát tekintette a legfőbb ellenségének, úgy a második világháború utáni kommunista terjeszkedés idején Sztálin Szovjetunióját.

Mindezek vitathatatlan tények. Nem is szándékozunk vitatni őket. Viszont érdemes megemlíteni, ha csak tézisszerű tömörséggel is, néhány olyan összefüggést, melyek Churchillnek a hidegháború „kirobbanásában" játszott szerepét, illetve a hidegháborúnak vele szoros kapcsolatba hozott létrejöttét illetik. A második világháború eredményeként gyökeresen átrendeződtek a nemzetközi erőviszonyok, legmarkánsabban a katonai küzdelmek centrumát jelentő Európában. Franciaországot a náci Németországtól elszenvedett veresége – egy időre – kiiktatta a hatalmi tényezők sorából. Olaszországot és Németországot a szövetségesek győzelme tüntette el a kontinens hatalmi térképéről. Az évszázados nagyhatalmi tradíciókra visszatekintő államok közül Nagy-Britannia került a legsajátosabb helyzetbe. Az anyaország, mely a leghosszabb ideig viselt hadat, kimerült a háborús megpróbáltatásokban, s a hazai közellátásban éppúgy, mint a győztes kötelezettségeként reá háruló németországi és ausztriai brit megszállási zónák fenntartásában rászorult az Egyesült Államok támogatására. Emellett szembe kellett néznie gyarmatainak mind erőteljesebb függetlenségi törekvéseivel is. Így, az Atlanti-óceán partjaitól a Szovjetunió nyugati határaiig

egy olyan hatalmi vákuumzóna keletkezett volna a vesztesek lefegyverzése és a győztes csapatok visszavonulása esetén, amire az ókori római birodalom szétesése óta nem volt példa. Ezt a hatalmi űrt töltötte ki azután, katonai jelenlétével is, a felszabadított területek politikai újjászerveződését saját arculatára formálni igyekvő két új „szuperhatalom". Az Egyesult Államok és a Szovjetunió megerősödéséhez képest zuhant olyan mélyre Anglia hatalmi pozíciója, hogy szovetséges és győztes státusa ellenére sem volt képes egyenrangú és hathatós világ- vagy kontinentális politikát folytatni. Tényleges hatalmi érdekeltségeinek képviselete is egyre inkább csak amerikai segédlettel tartható fenn, beleértve ebbe érdekeltségük kulonbozó mértékét az egyes európai régiókban. Görogországban Anglia szerepének „átvállalása" vezetett a Truman-doktrína meghirdetéséhez. A vasfuggönytől keletre eső területeken – Lengyelország kivételével – Amerika diplomáciai eszközökkel folytatott ellensúlyozó törekvése visszafogottabb volt.

A világháborús nagykoalíció létrejotténck motiváló tényezője a fasizmus, illetve a harmadik birodalom tobbirányú agressziója. Ennek kozos erővel történt sikeres legyőzése után megszűnt a szovetséget megteremtő érdekkozosség alapvető eleme. A továbbiakban az volt a kozponti kérdés, hogy a felszabadított teruleteken sikerul-e politikai újjárendezést a két újonnan jelentkező nagyhatalom kolcsonos egyetértésével vagy legalábbis kolcsonos elnézésével biztosítani. A harmadik birodalom egykori csatlós államaival kotott békeszerződések aláírásáig még fennállt a kompromisszumkészség – a kolcsonos bizalmatlanság, a sűrűsodő és mélyulő diplomáciai konfliktusok ellenére is. Az egyre csokkenő turelem végpontján, a kozosen megszállt Németország és Ausztria megegyezésen nyugvó újjárendezési kísérletének kudarcával aztán elszakadtak az egyuttműkodés egyre gyengulő szálai. Az Elbánál két évvel korábban kezet fogó szovetségesek a németországi megszállási zónák határain mindinkább ellenségként álltak szemben egymással. Sok más tényező mellett, mindenekelőtt az európai béke kulcsának tekintett német kérdésből fakadó, mind nyíltabb szovjet-amerikai szembenállás vezetett aztán a nemzetkozi kapcsolatok hidegháborúba merevuléséhez.

Milyen kapcsolatban van mindez Churchill fultoni beszédével? A politikusi pályájából eredő érintkezési pontokat már említettuk. Azt is mondhatnánk, hogy a világpolitika és saját életútjának fordulatai szinte predesztinálták magatartására. Három mozzanat azonban nehezen illeszthető azoknak a kozkeletű „levezetéseknek" a logikájába, amelyeket az előző oldalakon felidéztunk: a) Churchill háromnegyed évvel korábban megbukott az angliai parlamenti választáson; b) beszédét magánemberként mondta el egy tucatnyi fellépésből álló amerikai előadó korút egyik állomásán; c) Anglia, annak ellenére, hogy a győztesek oldalán fejezte be a világháborút, vereséggel felérően alárendelt pozícióba kerult a két új világhatalomhoz képest.

Vajon a világháborúból jelentős pozícióvesztéssel kikerulő Nagy-Britan-

nia bukott politikusának magánemberként elmondott beszéde képes volt oly mértékben befolyásolni a világ új nagyhatalmainak politikai lépéseit, hogy az óriási áldozatok árán kivívott győzelem másnapján, pusztán egy beszéd hatására hajlandók voltak kockáztatni a békét? Ha retorikával ilyen hatást lehetne gyakorolni a politikára, akkor nem robbant volna ki a második világháború sem, hiszen Churchill a 30-as évek második felében számos beszédében hívta fel a kortársi közvélemény figyelmét a náci Németország békét veszélyeztető lépéseire...

Hogyan fonódott mégis ilyen szorosan egybe Churchill neve a hidegháborúval? A fultoni beszédnek fontos előőrs szerepe volt a második világháborút követő konfrontációs politikai *folyamatban.* Churchill maga erőteljesen képviselte ezt az irányzatot, de a fejlemények nem ettől torkolltak hidegháborúba. Churchill nevének a világ korabeli közvéleménye előtt magas volt a presztízse. Az egyik oldal joggal hivatkozhatott rá mint a második világháborús diplomácia tapasztalt veteránjára. Az ellentáborban mint igazi arcát megmutató békebontót „leplezték le". Sztálin rendkívül kemény hangú interjúban reagált a fultoni beszédre, s ez régiónkban még inkább felerősítette Churchill amerikai szereplésének visszhangját. Később pedig, amikor a nagyhatalmi kapcsolatokban a hidegháború már napi gyakorlattá vált, vissza lehetet utalni Churchillre mint az egész folyamat megteremtőjére és megtestesítőjére. Az ötvenes években ez a zsurnalisztikai fogás aztán „tudományos rangra" emeltetett, majd az ideológiai tantárgyak egyik tételeként gyökeret eresztett, s hosszú időre rögzült a köztudatban.

De épp az olvasó előtt fekvő memoár okán érdemes utalni a fultoni beszéd másik fő vonulatára is, melynek terjedelme többszöröse az idézett részének, s vele legalábbis egyenlő mértékben hangsúlyos. Ez pedig *az angolul beszélő népek sorsközössége.* Churchill ez irányú érdeklődése korábbról datálódik. Már 1939-re elkészült *Az angolul beszélő népek története* (A History of the English-speaking Peoples) című munkájának nyersfogalmazványa, melyből azután az ötvenes évek második felében lett kész mű. Véglegesítésében kétszeri miniszterelnöksége hátráltatta, a közte eltelt periódusban pedig világháborús krónikájának mielőbbi elkészülését tartotta fontosnak. A két nagy angolszász demokrácia egymásrautaltsága Churchill gyakorlati politikai szereplésében visszatérő gondolat. Már a Rooseveltlel való egyik háborús találkozása idején a Harvard Egyetemen elmondott beszédében (1943. szeptember) ugyanazt az alapeszmét találjuk erről a „sorsközösségről", mint fultoni beszédében. Ez a közös nyelvi és kulturális örökség, a technikai és tudományos vívmányok folyamatos cseréje, az oktatás összehangolása - az általa evidenciaként kezelt politikai érdekközösség szervezeti továbbfejlesztése érdekében, mely végül a közös állampolgárság megteremtésében ölthet majd testet.

Nem meglepő, hogy Churchill politikus akkor is, amikor hivatal nélküli periódusaiban különböző történeti-politikai műveken dolgozik. Politikai

megfontolások vezetik tollát egy-egy munkája írásakor. Ez érvényes második világháborús memoárjára is, amelynek megírásában az angolszász demokráciák „sorskózosségének" gyakorlati politikai kérdéseit tartotta szem előtt. Ez magyarázza azt is, hogy a Roosevelt elnökkel vívott kemény politikai csatái majdhogynem baráti nézeteltérésekké szelídülnek műve lapjain. Ha az angol-amerikai konfliktusokat erőteljesebben hangsúlyozza, bizonyára még élesebb vádakkal illették volna a háború után Rooseveltet; hogy miért nem hallgatott Churchillre a szovjet kérdésben, s miért hagyta, hogy kettejük viszálya gyengítse a Nyugat erejét, és segítse a „bolsevizmus térhódítását" a világban. Még egy politikai mozzanat húzódhatott meg a visszafogottabb előadásmód mögött: ha munkájában feltárja a háború alatti összetűzéseik valódi mélységét, ezzel maga bizonyítja saját összeférhetetlenségét, mikozben a meggyengült Anglia „házassági ajánlatával" kozeledik ahhoz az Egyesult Államokhoz, amely számos esetben megmutatta már, hogy nélküle s ha kell, ellenére is képes nagyhatalmi akaratát érvényesíteni.

Churchill a hatalma teljében lévő „dicső viktoriánus kor" Britanniájának szülotte. S bár a nagy királynő épp a rákovetkező évben hal meg, hogy Churchillt először választják képviselőnek, az ifjú politikus pályafutása során mindvégig ez a korszak a nagy eszménykép. Ennek megőrzésére „teljesíti kuldetését", ennek állítja szolgálatába ambícióját és tehetségét. Személyes tragédiája is talán, hogy tobb mint fél évszázados politikusi működése során ennek az enyésző nagyságnak lett az utóvédharcosa. Világháborús memoárja egyszersmind e hanyatlási folyamat egy szakaszának monumentális emlékműve is.

Végezetul essék néhány szó a válogatás szempontjairól. Azt talán nem alaptalanul feltételezzuk, hogy Winston Spencer Churchill memoárja fél évszázaddal a történtek és négy évtizeddel első megjelenése után is érdeklődésre tarthat számot. Ez állítható talán annak ellenére is, hogy a teljes műnek csak egy része - mintegy kétötode - kerulhetett bele a jelenlegi két kötetbe. Szem előtt kellett tartanunk a várható olvasói érdeklődést és - nem utolsósorban - a vásárlóképes keresletet. E korlátokon belul minden kotottségtől mentesen válogathattunk. Tudatában voltunk azonban, hogy bármilyen szempontot kovessünk is, lehetetlen nem csorbítanunk a szerző alkotta világháború-képet. Három lehetőség merult fel: először, tegyük a hangsúlyt a foldrajzilag távolabbi területekre, hogy ezzel némileg ellensúlyozzuk a magyarul olvasható világháborús irodalom Európa-centrikusságát - gazdag válogatás telt volna ki az ázsiai, csendes-óceáni térség háborús eseményeiből; másodszor, koncentráljunk inkább a brit birodalom teruletére, amelynek korabeli eseményei szintén kevéssé kozismertek, és Churchill ennek megőrzésére tette fel az életét; a harmadik, a válogatásunkban végul is olvasható változat talán maga is magyarázza magát: úgy véltük, hogy a magyarországi olvasókat feltehetően mégiscsak azok a történések

érdeklik leginkább, melyek a hazánkat is magában foglaló régió jelenkori sorsának fogantatását láttatják egy „külső" szemlélő nézőpontjából. Ezért elsősorban Európa háború alatti változásaira, s a felsejlő átrendeződéseket taglaló, értelmező részekre koncentráltunk. Úgyszólván hiánytalanul adjuk Churchillnek a közép- és délkelet-európai kérdésekről papírra vetett nézeteit, s hasonlóképpen igyekeztünk átmenteni a válogatásba a nagyhatalmi diplomácia ezzel összefüggő lépéseit is. Ezzel szemben csak néhány szemelvénnyel jelezzük a csendes-óceáni eseményeket, mindenekelőtt Japán és az Egyesült Államok háborúját. Hogy a brit birodalom korabeli helyzetéről képet alkothasson magának a magyar olvasó, bővebben válogattunk a szigetországi fejleményekből, és igyekeztünk Anglia észak-afrikai harcait és a Mediterráneumban végrehajtott katonai és diplomáciai akcióit is nagyobb terjedelemben bemutatni. Az óhatatlan egyoldalúságok nem mentik a válogatók felelősségét, legföljebb az szolgálhat mentségükre, hogy a megszabott terjedelem miatt más fejezetek csak a jelenleg olvashatók rovására kaphattak volna helyet a kötetekben.

Gyarmati György

Az utószó jegyzetei

1/ Vásárhelyi Miklós: *A hatalom mestersége.* Bp. 1972. 11.
2/ I. M. Majszkij: *Egy szovjet diplomata visszaemlékezései.* Bp. 1975. 270.
3/ Diószegi István: *Két világháború árnyékában.* Bp. 1974. 23.
4/ Paul Addison: *Churchill.* History Today. 1981. 2.
5/ E. Roosevelt: *Apám így látta.* Bp. 1947. 32.
6/ *Roosevelt and Churchill. Their secret wartime correspondence* (F. Loewenheim–H. Langley–M. Jonas). New York, 1975. (A továbbiakban: *Roosevelt and Churchill...*) 154. sk.
7/ *Roosevelt and Churchill...*, 155.
8/ P. Addison, *i. m.* E. Roosevelt, *i. m.* 27.
9/ *Roosevelt and Churchill...*, 27.
10/ *Roosevelt and Churchill...*, 620. sk.
11/ Ránki György: *Kelet-Közép-Európa második világháborús történeti irodalmának kérdései;* in: *Mozgásterek, kényszerpályák.* Bp. 1983. 460.
12/ *A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltása, 1941-1945.* I–II. Budapest–Ungvár, 1981. II. 174. sk.
13/ Ránki: *i. m.* 463.
14/ Ránki György: *Mozgástér és kényszerpálya;* in: *A Harmadik Birodalom árnyékában.* Bp. 1988. 45.
15/ *Roosevelt and Churchill...*, 63., 584.
16/ Vö.: Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések, 1945-1982.* Bp. 1985. 60. skk.

Függelék

Sir Winston Leonard Spencer Churchill életrajzi adatai[1]

1874. november 30. – W. Churchill születése, Blenheim Palace, Woodstock, Oxfordshire. Szülei: Randolph Spencer Churchill lord (1849–1895), Marlborough hetedik hercegének fia, a tory balszárny vezére és Jennie Jerome (1854–1921), Leonard Jerome New York-i üzletember leánya.

1888–1892 – középiskolai tanulmányok Harrow-ban.

1893. szeptember–1895. február – a sandhursti kadétiskola hallgatója.

1895. január 24. – meghal édesapja.

1895. február – a kadétiskola elvégzése után hadnagyi rangban megkezdi szolgálatát a 4. huszárezrednél.

1895. november–1896. január – szabadsága egy részét Kubában tölti, haditudósításokat küld a *Daily Graphic* című lapnak a spanyolok és a kubai felkelők harcairól.

1896–1898 – ezredével Indiában állomásozik, 1897 őszén haditudósítóként részt vesz az India északnyugati részén fellázadt pathánok elleni hadjáratban.

1897–1898 – megírja első és egyetlen regényét, mely 1900-ban jelenik meg *Savrola* címmel.

1898. szeptember – áthelyezteti magát Szudánba, Omdurman mellett részt vesz a szudáni felkelők elleni döntő csatában.

1899 – kilép a hadseregből; megjelenik a szudáni hadjáratról írt kétkötetes munkája, a *River War* (Folyami háború).

1899. június – sikertelen kísérletet tesz az alsóházba való bejutásra; az oldhami pótválasztáson vereséget szenved.

1899. október–1900. július – a *Morning Post* tudósítója Dél-Afrikában az angol–búr háborúban; részt vesz több csatában, a búrok fogságába esik, majd megszökik és kalandos úton visszatér az angol hadsereghez.

1900. október – az általános választásokon Oldham kerületben konzervatív képviselőként bekerül az alsóházba.

1904. május – szakít a vámtarifareform bevezetését tervező Konzervatív Párttal és a Liberális Párthoz csatlakozik.

[1] Churchill nevét – gyakori előfordulása miatt – a névmutatóba külön nem vettük fel.

1906	- megjelenik *Lord Randolph Churchill* című, apja életéről írt kétkötetes munkája.
1906–1908	- a gyarmatügyi miniszter helyettese Campbell-Bannerman liberális kormányában.
1908. szeptember 12.	- megnősül; felesége Clementine Ogilvy, szülei: Lady Blanche Ogilvy, Airlie hetedik grófjának leánya és Sir Henry Hozier ezredes, Lloyd George titkára (1907-ben meghalt). Házasságukból négy leány és egy fiú született, egyik leányuk azonban hároméves korában meghalt.
1908–1910	- kereskedelmi miniszter, a kabinet tagja Asquith kormányában.
1910–1911	- belügyminiszter.
1911–1915	- az admiralitás első lordja, a kormány tagja; átszervezi az admiralitást és irányítja a brit haditengerészet modernizálását, a gallipoli expedíció kudarca után azonban lemondásra kényszerül.
1915. május–november	- a kormányban Lancaster hercegség kancellárja, tárca nélküli miniszter, a háborús kabinetnek már nem tagja.
1915. november–1916. május	- kilép a kormányból, reaktivizáltatja magát, és a franciaországi hadszíntéren alezredesi rangban egy zászlóalj parancsnokaként teljesít szolgálatot.
1916. május	- kilép a hadseregből, visszatér a politikai életbe.
1917. július	- belép Lloyd George-nak – politikai barátjának – 1916 decemberében megalakult kormányába; hadianyag-gyártási miniszter.
1918. december–1921. február	- hadseregügyi és légügyi miniszter.
1921. február–1922. október	- gyarmatügyi miniszter, 1921 áprilisáig egyben légügyi miniszter is.
1922. október	- a Konzervatív Párt felmondja a koalíciót, Lloyd George lemond, Bonar Law vezetésével konzervatív kormány alakul, Churchill mint liberális kimarad a kabinetből.
1922. november	- a választásokon a Liberális Párt súlyos vereséget szenved, Chuchill is elveszti mandátumát Dundeeban.

1923. december – az általános választásokon liberális „free trader" jelöltként sikertelenül próbál újra bejutni az alsóházba.

1923–1931 – megjelenik az első világháború és a háború utáni néhány év történetét feldolgozó négykötetes műve, *The World Crisis* (A világválság) címmel.

1924. március – egy londoni pótválasztáson vereséget szenved mint független antiszocialista jelölt.

1924. szeptember – visszalép a Konzervatív Pártba.

1924. november – a választásokon konzervatív jelöltként mandátumot szerez az essexi Epping választókerületében; 1964-ig, visszavonulásáig, ennek a kerületnek a képviselője marad.

1924–1929 – pénzügyminiszter Baldwin konzervatív kormányában.

1929. május – a választásokon a Munkáspárt győz, MacDonald alakít kormányt.

1931. január – ellenzi pártja liberális politikáját India önkormányzatának kérdésében, ezért kilép a Konzervatív Párt árnyékkormányából; saját pártján belül is elszigetelődve, élete legmagányosabb évei következnek.

1933–1938 – megjelenik egyik őséről, a nagy hadvezérről írt *Marlborough: His Life and Times* (Marlborough élete és kora) című négykötetes történeti munkája.

1937 – megjelenik *Great Contemporaries* (Nagy kortársak) című műve.

1939. szeptember–1940. május – a Lengyelország elleni német támadás után a Chamberlain-kormány tagja, újra az admiralitás első lordja.

1940. május 10.–1945. május 23. – a Chamberlain-kormány bukása után az ún. nemzeti koalíciós kormány miniszterelnöke és honvédelmi minisztere.

1940–1955 – a Konzervatív Párt vezetője.

1945. május 23.–július 26. – lemondása után a választásokig az ügyvivő kormány miniszterelnöke és honvédelmi minisztere; a választások a Munkáspárt nagyarányú győzelmét hozzák, Attlee alakít kormányt.

1945–1951 – a konzervatív párti árnyékkormány vezetője.

1947	– mint tehetséges tájképfestőt a Royal Academy tagjává választják.
1948–1954	– megjelenik a második világháborúról írt hatkötetes munkája, a *The Second World War* (A második világháború).
1951. október–1955. április	– a Konzervatív Párt választási győzelme után miniszterelnök és – 1951–52-ben – honvédelmi miniszter.
1953. április	– a Térdszalagrend lovagja *(Knight of the Garter)* címmel tüntetik ki (ezt 1945-ben még visszautasította), ettől fogva Sir Winston Churchill.
1953. október	– történeti munkáiért – különösen a második világháborúról írt nagy művéért – irodalmi Nobel-díjat kap.
1956–1958	– megjelenik *A History of the English-Speaking Peoples* (Az angolul beszélő népek története) című négykötetes munkája, amelyet még a háború előtt kezdett el.
1963. április	– az amerikai kongresszus az Egyesült Államok díszpolgárává avatja.
1965. január 24.	– Churchill halála.

Abetz, Otto (1903–1958) – német politikus, diplomata. 1940 augusztusától nagykövet Párizsban, 1945-ben letartóztatták, 1949-ben Párizsban húsz évre ítélték, 1954-ben szabadon engedték. – II. 176

Acland, Sir Richard (szül. 1906) – angol politikus. 1933-tól 1945-ig a Liberális Párt parlamenti képviselője. – II. 519

Acquarone, Pietro herceg (1890–1948) – 1940–1943 között III. Viktor Emánuel olasz király bizalmas tanácsadója. Támogatta a királyt Mussolini megbuktatásában. – II. 236, 240

Airey, Sir Terence (szül. 1900) – angol dandártábornok. 1944–45-ben a 8. hadsereg vezérkari főnöke, 1946-ban a szövetséges főparancsnok helyettese Olaszországban. – II. 579

Akers, Wallace Alan (1888–1954) – angol üzletember, kormánytisztviselő. 1927-től az Imperial Chemical Industries Ltd. igazgatója, 1941–1946 között a brit atomenergia-kutatás egyik irányítója. – II. 81

Alexander, Albert Victor (1885–1965) – angol munkáspárti politikus. 1929-től 1931-ig és 1940–1946 között az admiralitás első lordja, 1947-től 1950-ig honvédelmi miniszter. – I. 208–209

Alexander, Sir Harold (1891–1969) – angol tábornagy. 1940-től 1942-ig a déli hadszíntér, 1942-ben a Burmában állomásozó brit katonai egységek főparancsnoka. 1942–43-ban a földközi-tengeri brit erők, 1943–44-ben az olaszországi, 1944–45-ben a földközi-tengeri szövetséges haderő főparancsnoka. 1946 és 1952 között Kanada főkormányzója, 1952–1954 között honvédelmi miniszter. – I. 243 – II. 112–113, 115–117, 154, 158–161, 186, 190, 193, 216–217, 219, 223, 230–231, 233, 235, 252, 288–290, 308, 329, 396, 439, 448, 519–521, 523, 525–526, 537, 539, 578, 583, 586–588, 600, 605, 613, 616–620, 666

Ambrosio, Vittorio (1879–1958) – olasz tábornok. 1941-ben a 2. olasz hadsereg főparancsnoka Jugoszláviában, 1942-ben az olaszországi hadsereg parancsnoka, 1943 februárjától a vezérkar főnöke. Részt vett Mussolini megbuktatásában, az olasz hadsereg kapitulációja után a királyi kormánynyal Brindisibe távozott. 1944 júliusától a hadsereg tartalékának főfelügyelője. – II. 236–238, 240

Amery, Leopold Stenett (1873–1955) – angol konzervatív párti politikus, író. 1911-től 1945-ig képviselő. 1940 és 1945 között India minisztere, Churchill közeli barátja. – I. 202

Anders, Władysław (1892–1970) – lengyel tábornok. 1939-ben szovjet hadifogságba esett, 1942-ben a Szovjetunióból hetvenötezer lengyel hadifogoly élén Perzsián és a Közel-Keleten át Észak-Afrikába vonult. 1943-ban Olaszországban a II. lengyel hadtest parancsnoka, 1945 után valamennyi

[1] Az utószó névanyaga nélkül.

száműzetésben élő lengyel vezetője, 1954-től a Hármas Tanács tagja. - II. 140, 142, 211, 213-214
ANDERSON, Sir John (1882-1958) - angol politikus. 1939-ben belügyminiszter, 1940-1943 között a királyi titkos tanács lordelnöke és a polgári gazdaság mozgósításának minisztere. 1943 szeptemberétől az atomkutatás irányítója, 1943-1945 között pénzügyminiszter, 1945-től 1948-ig az atomenergia-bizottság elnöke. - I. 380 - II. 80-81
ANDERSON, Sir Kenneth Arthur Noel (1891-1959) - angol tábornok. 1940-ben a 11. gyalogosdandár parancsnoka Dunkerque-nél, 1942-43-ban az 1. brit hadsereg parancsnoka Észak-Afrikában, Tuniszban, 1943-1945 között a hazai fegyveres erők parancsnoka. - II. 118, 177, 193
ANTONESCU, Ion (1882-1946) - román tábornok, politikus. 1940 szeptemberétől 1944 augusztusáig „államvezető", Románia diktátora. Mint háborús főbűnöst kivégezték. - I. 586
ANTONOV, Alekszej Innokentyevics (1895-1962) - szovjet hadseregtábornok. 1937-1941 között a moszkvai katonai körzet vezérkari főnöke, majd a kijevi katonai körzet vezérkari főnökének helyettese. 1941-42-ben a dél- és észak-kaukázusi, valamint a Kaukázuson túli frontok vezérkari főnöke. 1942 és 1945 között a Hadműveleti Tanácsadó Bizottság elnöke, majd a Vörös Hadsereg vezérkari főnökének első helyettese - II. 482-483
AOSTA HERCEGE (1898-1942) - olasz tábornok, III. Viktor Emánuel király unokatestvére. 1939-től Olasz Kelet-Afrika főkormányzója. Etiópia alkirálya és a térségben állomásozó olasz hadsereg főparancsnoka. - I. 460
ARCHISZEWSKI, Tomasz (1877-1955) - lengyel szocialista politikus. 1939 és 1943 között a szocialisták vezetője az illegalitásban, 1944-től 1947-ig a londoni lengyel emigráns kormány miniszterelnöke, 1954-től a lengyel emigráció egyik vezetője, a Hármas Tanács tagja. - II. 741
ARNOLD, Henry Harley (1886-1950) - amerikai hadseregtábornok. 1940-től a légierő vezérkari főnökének a helyettese, 1942-től a légierő főparancsnoka. - II. 86, 253, 304, 522
ASTOR, Mary Nancy Witcher, lady (1879-1964) - angol konzervatív párti politikus. Az első női képviselő Angliában, 1919-től 1945-ig az alsóház tagja. A fasiszta hatalmaknak kedvező ún. megbékéltetési politikát támogató ún. clivedeni klikk egyik irányítója. - II. 137
ATTLEE, Clement Richard (1883-1967) - angol munkáspárti politikus. 1935-től 1955-ig a Munkáspárt vezetője. 1940-től a háborús kabinet tagja, 1942-től miniszterelnök-helyettes. 1945 és 1951 között a munkáspárti kormány miniszterelnöke. - I. 135, 204, 208, 214, 215, 219, 239, 259-260, 267, 298 - II. 114, 138, 557-558, 592, 637, 653, 671, 677
AUCHINLECK, Sir Claude John Eyre (1884-1981) - angol tábornok. 1941-42-ben a közel-keleti, 1941-ben és 1943-tól 1947-ig az indiai brit haderő parancsnoka. - I. 512, 579, 597. 599, 602, 603, 626, 631, 633-634 - II. 10-13, 86-87, 93, 95, 101-102, 106-109, 111-113, 115-117

AUPHAN, Gabriel-Paul (1894–1982) – francia tengernagy. 1941-ben a francia haditengerészet vezérkari főnöke, 1942-ben haditengerészeti miniszter. – II. 175, 178, 180

BADOGLIO, Pietro (1871–1956) – olasz tábornok és politikus. 1933 és 1940 között az olasz vezérkar főnöke, 1943 júliusától 1944 júniusáig miniszterelnök. Kormánya 1943 októberében hadat üzent Németországnak. A Mussolini-éra alatt játszott szerepéért a szenátus elítélte, 1947-ben rehabilitálták. – I. 434 – II. 237, 240–241, 243, 264–265, 267, 269–271

BAELEN, Jean Gustave Adolphe (szül. 1899) – francia diplomata. 1941 és 1943 között Catroux tábornok diplomáciai testületének vezetője, 1944-ben athéni követ. 1945–1947 között stockholmi, 1948-tól 1950-ig varsói követ. – II. 525

BALDWIN, Stanley (1867–1947) – angol konzervatív párti politikus. 1921-től több koalíciós, illetve konzervatív kormány minisztere, 1923-tól 1936-ig a Konzervatív Párt vezére. 1923–24-ben, 1924. novembertől 1929. májusig és 1935–1937 között miniszterelnök. Churchill egyik ellenfele a Konzervatív Párton belül. – I. 20, 49, 51, 63–64, 68, 152

BALFOUR, Arthur James (1848–1930) – angol konzervatív párti politikus, 1874-től 1922-ig képviselő, 1885 és 1902 között miniszter különböző posztokon (1885–86-ban Skócia minisztere, 1887-től 1891-ig Írország főminisztere). 1902-től 1905-ig miniszterelnök, 1916-tól 1919-ig külügyminiszter. – II. 516–517

BARCZA György (1888–1961) – diplomata. 1938 és 1941 között londoni magyar követ. – I. 483

BARRATT, Sir Arthur Sheridian (1891–1966) – angol repülő marsall. 1940-ben a franciaországi brit légierő főparancsnoka, 1941–1943 között a légierő és a hadsereg együttműködését irányító parancsnokság vezetője. – I. 281

BARRÉ – francia tábornok. – II. 176

BARTHOU, Jean Louis (1862–1934) – francia politikus. 1894-től különböző kormányok tagja, 1913-ban miniszterelnök. 1934. október 9-én – ekkor külügyminiszter – egy macedón terrorista Sándor jugoszláv királlyal együtt Marseille-ben meggyilkolta. – I. 46–47

BAUDOUIN, Paul – francia politikus. Reynaud kormányában az újonnan létrehozott hadügyi bizottság titkára, a kapituláció egyik szorgalmazója 1940 júniusában. – I. 259, 302

BEATTIE – angol korvettkapitány – II. 23

BEAVERBROOK, Sir William Maxwell (1879–1964) – kanadai születésű angol politikus, sajtómágnás. 1910-től konzervatív párti képviselő, 1916-tól a Lordok Házának tagja. 1940-től 1942-ig a háborús kabinet tagja; 1940–41-ben repülőgép-ipari miniszter, 1941-ben államminiszter, 1941–42-ben hadianyag-ellátási miniszter, 1943-tól 1945-ig lordpecsétőr. Churchill közeli

politikai barátja, sajtóbirodalma - a *Daily Express*, a *Sunday Express*, az *Evening Standard* - révén a kulisszák mögött az egyik legbefolyásosabb tory politikus. - I. 288, 528, 566, 572-573, 585, 588, 619, 636, 641 - II. 40, 134, 138,

BECK, Ludwig (1880-1944) - német vezérezredes. 1935 és 1938 között a vezérkar főnöke. A Hitler-ellenes összeesküvés egyik katonai vezetője; 1944 júliusában Berlinben, a hadügy-minisztérium épületében agyonlőtték. - I. 106-107

BEDELL SMITH, Walter (1895-1961) amerikai tábornok, politikus, diplomata. 1941-ben vezérkari tiszt, 1941-42-ben az angol-amerikai egyesített vezérkari főnökség szervezetének első titkára. 1942-től 1945-ig Eisenhower tábornok vezérkari főnöke. 1946-1949 között moszkvai nagykövet. 1950-től 1953-ig a CIA vezetője, 1953-54-ben külügyminiszter-helyettes. - II. 216-217, 369, 384-385, 387, 608

BEIGBEDER Atienza, Juan (1888-1957) - spanyol tábornok, politikus. 1936-tól 1939-ig Spanyol Marokkó főbiztosa, 1939-40-ben külügyminiszter. - I. 394

BENEŠ, Eduard (1884-1948) - csehszlovák polgári politikus. 1918-tól 1935-ig külügyminiszter, 1935-1938 között köztársasági elnök. 1940-től 1945-ig a csehszlovák emigráns kormány miniszterelnöke Londonban. 1946-tól 1948-ban történt lemondásáig ismét köztársasági elnök. - I. 89-91, 94, 100, 103, 105, 112

BERESFORD-PEIRSE, Sir Noel Monson de la Poer (1887-1953) - angol tábornok. 1941 áprilisától szeptemberig Észak-Afrikában a nyugat-sivatagi brit haderő, 1942-ben a XV. indiai hadtest parancsnoka. 1942-1945 között a déli hadsereg főparancsnoka Indiában. - I. 509-510

BERGANZOLI, Annibale (szül. 1884) - olasz tábornok. 1936-1938 között a Littorio hadosztály parancsnoka Spanyolországban, 1940-41-ben Észak-Afrikában hadseregparancsnok. - I. 458

BERNADOTTE AF WISBORG, Folke gróf (1895-1948) - 1943-tól a Svéd Vöröskereszt alelnöke, 1946-tól elnöke. 1945-ben a németek dániai és norvégiai fegyverletételéről tárgyalt Himmlerrel, és közvetített a nyugati szövetségesek és a német parancsnokság között. - II. 603-606

BÉTHOUART, Antoine Marie Emile (1889-1982) - francia tábornok. 1940-ben részt vett a narviki expedícióban, 1942-ben támogatta az angol-amerikai partraszállást Észak-Afrikában. 1943-ban a casablancai francia katonai misszió vezetője, 1944-ben a szabad francia hadsereg vezérkari főnöke Algírban. 1944 szeptemberétől 1945-ig az I. francia hadtest parancsnoka, 1945-1949 között a francia zóna főparancsnoka Ausztriában. - II. 171-172

BEVAN, Aneurin (1897-1960) - angol munkáspárti politikus. 1929 és 1960 között képviselő, 1945-től 1951-ig egészségügyi miniszter. - II. 519

BEVIN, Ernest (1881-1951) - angol munkáspárti politikus, a Munkáspárt

egyik vezetője. 1922–1940 között a szállítómunkások szakszervezetének főtitkára. 1940-től 1945-ig a háborús kormány munkaügyi minisztere, 1945-től 1951-ig külügyminiszter. I. 208 - II. 384

Bierut, Bolesław (1892–1956) - lengyel politikus. 1918-tól a kommunista párt tagja, majd egyik vezetője, 1939–1943 között a Szovjetunióban élt. 1943-ban visszatért Varsóba, részt vett a Lengyel Munkáspárt újjászervezésében, 1944-ben tagja az ún. lublini kormánynak. 1947-től 1952-ig államfő, 1952 és 1954 között miniszterelnök, 1948–1954 között a Lengyel Egyesült Munkáspárt elnöke, 1954–1956 között első titkára. - II. 482, 485–486, 557, 562, 564, 572, 631, 666, 668–670

Billotte, Gaston Henry (1875–1940) - francia tábornok. 1939–40-ben az 1. hadseregcsoport parancsnoka az északkeleti fronton. 1940 májusában gépkocsibalesetben halt meg. - I. 225, 226, 235–236, 240, 242, 248

Billotte, Pierre Gaston (szül. 1906) - francia ezredes. 1941 júniusától a francia ellenállási mozgalom katonai képviselője Moszkvában, 1942-től de Gaulle tábornok vezérkari főnöke és a Nemzeti Felszabadítási Bizottság titkára Londonban. 1944-ben Leclerc tábornok hadosztályában egy páncélosdandár parancsnoka. - II. 418

Birse - angol őrnagy, W. Churchill tolmácsa. - II. 140, 304, 326, 475, 540, 643

Bismarck, Otto von (1815–1898) - német államférfi; 1862-től Poroszország miniszterelnöke, 1871-től 1890-ig a Német Birodalom kancellárja. - II. 353

Blanchard, Georges (1877–1954) - francia tábornok. 1940-ben az 1. francia hadsereg, majd az északi front parancsnoka, egységei fedezték a dunkerque-i evakuációt. - I. 248

Blomberg, Werner von (1878–1946) - német tábornagy. 1933. január 30-tól Hitler kormányában a birodalmi véderő minisztere. 1935–1938 között birodalmi hadügyminiszter és a Wehrmacht főparancsnoka. 1938. február 4-én Hitler lemondatta. Amerikai fogságban halt meg Nürnbergben. - I. 40–41, 76–77

Blum, Léon (1872–1950) - francia szocialista politikus, író. 1936–37-ben az első népfrontkormány elnöke. 1938 március-áprilisában újra miniszterelnök. Ellenezte a kapitulációt, 1942-ben a hírhedt riomi per egyik vádlottja, 1943–1945 között német koncentrációs táborokban volt. 1946–47-ben újra miniszterelnök. - I. 51, 73, 86, 100

Blücher, Gebhardt Leberecht von (1742–1819) - porosz tábornok. - I. 372

Bock, Fedor von (1880–1945) - német tábornagy. A lengyelországi hadjáratban az északi hadseregcsoport, a franciaországi hadjáratban a B hadseregcsoport, 1941-ben a Moszkva irányába támadó középső hadseregcsoport parancsnoka. Hitler a moszkvai kudarc után leváltotta. 1942. januártól júliusig a déli hadseregcsoport parancsnoka. 1945 májusában Schleswig-

Holsteinban repülőtámadás során életét vesztette. - I. 225–226, 278, 533, 596–597 - II. 75

BOHEMAN, Erik (szül. 1895) - svéd diplomata. 1937 és 1945 között külügyi államtitkár, 1945-től 1947-ig párizsi követ, 1947–48-ban londoni, 1948–1958 között washingtoni nagykövet. - II. 344, 603

BOHLEN, Charles Eustis (1904–1974) - amerikai politikus, diplomata. 1942 és 1944 között a moszkvai amerikai nagykövetség első titkára, 1944-ben a külügyminisztérium kelet-európai osztályának vezetője. 1944-ben összekötő a külügyminisztérium és a Fehér Ház között. A háború után a nagyhatalmak külügyminisztereinek találkozóin az amerikai fél politikai tanácsadója. 1949-ben párizsi, 1953–1957 között moszkvai, 1957-től 1959-ig manilai, majd 1962-től 1968-ig ismét párizsi nagykövet. - II. 304, 540

BOISSON - francia tábornok. 1940-től 1943-ig Francia Egyenlítői Afrika főkormányzója, Pétain marsall birodalmi védelmi tanácsának a tagja. - II. 174, 255–256

BONNET, Georges Etienne (1889–1973) - francia radikálszocialista politikus. 1924-től képviselő, 1925-től több kormányban miniszter. 1938–39-ben külügyminiszter, 1939 szeptemberétől 1940 márciusáig igazságügyminiszter. - I. 95–96, 99

BOOTHBY, Robert John Graham (1900–1986) - angol konzervatív párti politikus. 1924-től képviselő - II. 91

BÓR-KOMOROWSKI, Tadeusz, gróf (1895–1966) - lengyel tábornok. 1939 után a földalatti lengyel hadsereg *(Armia Krajowa)* parancsnoka Krakkó körzetében, majd 1942–1944 között a főparancsnoka; a varsói felkelés vezetője. 1944 októberétől 1945 májusáig német hadifogságban volt. 1945-től 1947-ig a külföldi - anghai - lengyel hadsereg parancsnoka, 1947 és 1949 között a londoni lengyel emigráns kormány miniszterelnöke. - II. 444–445, 447, 458

BORMANN, Martin (1900–1945?) - német politikus. 1933-tól Hitler helyettesének, Hessnek a stábjában dolgozott. Hess távozása után 1941-től a pártkancellária vezetője, az utolsó háborús években Hitler titkára. 1945. május 5-én, Hitler halála után egy csoporttal megkísérelte a „Bunker"-ből való kitörést. A harcokban eltűnt, ellenőrizhetetlen hírek szerint külföldre menekült. A nürnbergi perben személye a háborús főbűnösöké között szerepelt. - II. 602–603

BRACKEN, Brendan Rendall (1901–1958) - angol konzervatív párti politikus, újságíró. 1929-től 1951-ig képviselő, 1940–41-ben Churchill magántitkára. 1941-től 1945-ig tájékoztatásügyi miniszter, 1945-ben az admiralitás első lordja. - I. 445, 453, 555 - II. 251

BRADLEY, Omar Nelson (1893–1981) - amerikai hadseregtábornok. 1943-ban a II. hadtest parancsnoka az észak-tunéziai, majd a szicíliai hadjáratban, 1944–45-ben a 12. hadseregcsoport főparancsnoka a nyugati fronton. 1948–49-ben az amerikai szárazföldi hadsereg, 1949-től 1953-ig az ameri-

kai vezérkari főnokok egyesített bizottságának elnoke. - II. 373, 414, 418, 459–460, 463, 472, 506

Brauchitsch, Walther von (1881–1948) - német tábornagy. 1938 és 1941 kozott a *Heer* (szárazfoldi haderő) főparancsnoka. - I. 77, 107, 243–244, 543, 597

Braun, Eva (1912–1945) - 1932-től Hitler élettársa, az utolsó órákban a felesége. - II. 602

Brereton, Lewis (szul. 1890) - amerikai repülő tábornok. 1944–45-ben a 9. amerikai légihadsereg és az 1. amerikai ejtőernyős hadosztály parancsnoka. - II. 464

Bridges, Sir Edward Ettingdene (1892–1969) - angol politikus. 1938-tól 1940-ig a kabinet titkára a birodalmi védelmi bizottságban, a gazdasági bizottságban és a védelmet koordináló minisztériumban. 1940 és 1945 kozott Ismay tábornok mellett dolgozott, részt vett a jaltai konferencián. - I. 219 - II. 540

Brockdorff-Ahlefeldt, Walter von, gróf (1887–1943) - német tábornok. - I. 107

Brooke, Sir Alan Francis (1883–1963) - angol tábornagy. 1940-ben a brit expedíciós hadsereg II. hadtestének parancsnoka, majd a hazai haderő főparancsnoka. 1941-től a brit birodalmi vezérkar főnoke, 1942-től 1945-ig a vezérkari főnokok (háromtagú) bizottságának elnoke. - I. 243, 253, 319, 328, 547, 581 - II. 55, 79, 86, 113–114, 123, 130, 143, 217–218, 220, 224, 252–253, 332, 334–335, 337, 402–403, 439, 482–483, 509, 537

Bruning, Heinrich (1885–1970) - német centrumpárti politikus. 1920 és 1930 kozott a keresztényszocialista szakszervezet egyik vezetője. 1929-ben a centrum parlamenti frakciójának vezetője, 1930-tól 1932-ig kancellár. 1934-ben az Egyesult Államokba emigrált, ahol a Harvard egyetem professzora volt. - I. 27, 30–32, 41

Buharin, Nyikolaj Ivanovics (1888–1938) - szovjet politikus. 1918-tól 1929-ig a *Pravda* szerkesztője, 1923–1929 kozott az SZKP Politikai Irodájának tagja, 1926-tól 1929-ig a Komintern VB-elnoke. Szembekerult a sztálini vezetéssel, 1938-ban az ún. huszonegyek perében halálra ítélték és kivégezték. - I. 90

Bullard, Sir Reader (szul. 1885) - angol diplomata. 1939 és 1946 kozott teheráni kovet, majd nagykovet. - II. 120

Burke, Edmund (1729–1797) - angol whig párti politikus, politikai író, esztéta. - II. 142

Burrows, Montagu Brocas (1894–1967) - angol altábornagy. 1938 és 1940 kozott katonai attasé Rómában, Budapesten, majd Tiranában. 1944-ben a moszkvai brit katonai misszió vezetője. 1945–46-ban nyugat-afrikai főparancsnok. - II. 482–483

Byrnes, James Francis (1879–1972) - amerikai demokrata párti politikus. 1911-től 1925-ig képviselő, 1931 és 1941 kozott szenátor. 1941–42-ben a

legfelsőbb bíróság tagja, 1942–43-ban a Gazdasági Stabilizáció Hivatalának, 1943–1945 között a Hadi Mozgósítási Hivatalnak az igazgatója. 1945-től 1947-ig külügyminiszter, 1951–1955 között Dél-Karolina kormányzója. – II. 540, 657

CADOGAN, Sir Alexander George Montagu (1884–1968) – angol politikus, diplomata. 1934–35-ben pekingi nagykövet, 1938-tól 1946-ig a külügyminiszter állandó helyettese. 1946-tól 1950-ig Nagy-Britannia állandó képviselője az ENSZ Biztonsági Tanácsában, 1952–1957 között a BBC igazgatója. – I. 82, 557–558 – II. 111, 114, 120–121, 123, 130, 134–135, 138, 141–143, 537, 540

CALVO SOTELO, José (1892–1936) – spanyol politikus. 1925-től 1930-ig pénzügyminiszter Primo de Rivera kormányában, 1933-tól a monarchista ellenzék vezére, a polgárháború kitörését megelőző időszakban a jobboldali pártok többségét tömörítő szövetség (CEDA) vezetője. 1936 júliusában köztársaságpárti szélsőségesek meggyilkolták. – I. 72

CAMPBELL, John („Jock") (1894–1942) – angol dandártábornok. 1940–1942 között az észak-afrikai sivatagi harcokban ő szervezte meg az ún. „Jock hadoszlop"-okat, amelyek az ellenség háta mögötti területeken hajtottak végre zavaró hadműveleteket. 1942 februárjában a Halfaja-hágó körüli harcok közben gépkocsibalesetben halt meg. – I. 603

CAMPBELL, Sir Ronald Ian (szül. 1890) – angol diplomata. 1938–39-ben rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter Párizsban, 1939–1941 között belgrádi, 1941-től 1945-ig washingtoni követ. 1945–46-ban a brit külügyminiszter helyettese a Külügyminiszterek Tanácsában. – I. 295, 297, 463

CARNOT, Lazare Nicolas (1753–1823) – francia államférfi. – II. 214

CARSON, Sir Edward Henry (1854–1935) – angol politikus. 1915-től igazságügy-miniszter, 1917-ben az admiralitás első lordja. 1917–18-ban a háborús kabinet tárca nélküli minisztere. – I. 72

CASEY, Richard Gardiner (1890–1976) – ausztráliai politikus, diplomata. 1940-től 1942-ig Ausztrália washingtoni követe, 1942–43-ban a brit háborús kabinet tagja, államminiszter, közel-keleti különmegbízott. 1944-től 1946-ig Bengália kormányzója. – II. 112

CATROUX, Georges (1887–1969) – francia tábornok, diplomata. 1939–40-ben Indokína katonai kormányzója. Csatlakozott de Gaulle Szabad Franciaország mozgalmához, 1941-től közel-keleti főbiztos, 1943–44-ben Algéria katonai kormányzója. 1945-től 1949-ig moszkvai nagykövet. – I. 374, 376 – II. 255, 257, 263–264

CAVALLERO, Ugo, gróf (1880–1943) – olasz tábornok. 1936–37-ben az észak-afrikai olasz csapatok parancsnoka, 1940-től 1943 januárjáig vezérkari főnök. Mussolini bukása után öngyilkos lett. – I. 551 – II. 106, 236

CAVOUR, Camillo Benso, gróf (1810–1861) – olasz államférfi. – II. 239

CHAMBERLAIN, Sir Joseph Austen (1863–1937) – angol konzervatív párti politikus (Neville Chamberlain féltestvére). 1912-től képviselő, 1924-től 1929-ig külügyminiszer. A locarnói szerződés kidolgozásáért 1925-ben Nobel-békedíjat kapott. – I. 20, 51, 70
CHAMBERLAIN, Sir Arthur Neville (1869–1940) – angol konzervatív párti politikus. 1918-tól képviselő, 1922-től több kormányban miniszter, 1937-től 1940 májusáig miniszterelnök. – I. 82–84, 87, 91–93, 97–99, 102–105, 107–109, 116–117, 120–121, 123, 125, 130, 133, 138–140, 148–150, 152–154, 159, 166, 169, 176, 180, 190–192, 194, 196, 199, 201–205, 207–209, 214–215, 219, 239, 250, 267, 371, 380, 400, 406 – II. 87
CHANEY, James Eugene (1885–1967) – amerikai tábornok. 1940–41-ben és 1942–43-ban az 1. légihadosztály parancsnoka, 1942-ben a brit szigeteken állomásozó amerikai hadsereg főparancsnoka. 1943–44-ben az amerikai légihadsereg angliai kiképző bázisainak parancsnoka, 1945-ben az amerikai légierő parancsnoka Ivo Sima elfoglalásánál. – I. 554
CHARLES-ROUX, François (1879–1961) – francia diplomata, történész. 1926-tól 1932-ig prágai követ, 1932-től 1940-ig vatikáni nagykövet. 1940-ben a külügyminiszter állandó helyettese. 1945-től 1948-ig a Szuezi Csatorna Társaság igazgatója, 1948–1956 között elnöke. – I. 302
CHATFIELD, Alfred E. Montacute, lord (1873–1967) – angol tengernagy. 1933-tól 1938-ig a haditengerészet első lordja és vezérkari főnöke, 1938–39-ben honvédelmi koordinációs miniszter. – I. 149–150, 156, 180
CHATHAM, Earl of (William Pitt, az „idősebb Pitt") (1708–1778) – angol államférfi. – I. 439
CHAUTEMPS, Camille (1885–1963) – francia radikálszocialista politikus. 1924–1940 között többször miniszter, 1933–34-ben és 1937–38-ban miniszterelnök. 1940-től az Egyesült Államokban élt. 1947-ben a Pétain-kormányban való részvételéért ötévi fegyházra ítélték, később amnesztiát kapott. – I. 295, 301–302
CHERWELL lord (Frederick Alexander Lindemann) (1886–1957) – angol fizikus, egyetemi tanár, politikus. 1940-től Churchill személyes tanácsadója és egyik legközelebbi munkatársa; 1942-től 1945-ig és 1951-től 1953-ig a kormány tagja, főszámvevő. – I. 140, 173, 285, 363, 369, 557 – II. 80, 277, 420
CHOLTITZ, Dietrich von (1894–1966) – német tábornok. 1944 augusztusában a Wehrmacht parancsnoka Párizs térségében. Nem teljesítette Hitler parancsát, hogy rombolja le Párizst; átadta a várost a szövetségeseknek. – II. 418
CHURCHILL, Clementine Ogilvy (1885–1977) – W. Churchill felesége. – I. 349 – II. 490, 614, 676
CHURCHILL, John – lásd: Marlborough hercege
CHURCHILL, Mary (szül. 1922) – Winston Churchill leánya. – II. 490–491, 676

CHURCHILL, Randolph (1911–1968) – angol újságíró, konzervatív párti politikus, Winston Churchill fia. 1940-től 1945-ig képviselő. 1941 és 1945 között a brit vezérkarhoz beosztott tiszt, 1943-tól az angol katonai misszió tagja Jugoszláviában, Tito mellett. – I. 93 – II. 185, 337, 359–360, 367

CHURCHILL, Sarah (1914–1982) – Winston Churchill leánya. – II. 337, 537

CIANO, Galeazzo gróf (1903–1944) – olasz politikus (Mussolini veje). 1936-tól 1943-ig külügyminiszter. 1943-ban a Fasiszta Nagytanácsban Mussolini leváltása mellett szavazott, ezért 1944-ben apósa kivégeztette. – I. 136, 266, 268–270, 316, 318, 321, 397, 434–435, 437, 459 – II. 175, 239

CINCAR-MARKOVIĆ, Aleksandar – jugoszláv politikus, diplomata. 1935-től 1939-ig berlini jugoszláv követ, 1939 februárjától 1941 márciusáig külügyminiszter. – I. 475–477

CLARK, Mark Wayne (1896–1984) – amerikai tábornok. 1942-ben a Nagy-Britanniában állomásozó amerikai szárazföldi erők vezérkari főnöke, 1942–43-ban Eisenhower helyettese Észak-Afrikában. 1943–44-ben az Olaszországot megszálló 5. hadsereg parancsnoka, 1944 decemberétől az olaszországi szövetséges haderő főparancsnoka. 1945-től 1947-ig az ausztriai amerikai megszálló haderő főparancsnoka. 1947-ben külügyminiszter-helyettes. – II. 85, 173, 176, 255, 613

CLEMENCEAU, Georges Benjamin (1841–1929) – francia republikánus politikus. Több ízben miniszter, 1906–1909 között és 1917-től 1920-ig miniszterelnök. – I. 280, 291, 294 – II. 188, 490, 555

COLVILLE, John Rupert „Jock" (1915–1987) – 1939–40-ben Neville Chamberlain magántitkárának a helyettese, 1940–41-ben és 1943–1945 között Churchill magántitkára. – II. 582

CONINGHAM, Sir Arthur (1895–1948) – angol repülő almarsall. 1939–1941 között az éjszakai bombázók 4. csoportjának parancsnoka, 1941-től 1943-ig Afrikában a VIII. hadtestet támogató sivatagi légierő parancsnoka. 1943-tól Tedder helyettese Afrikában, a harcászati légierő parancsnoka, majd az invázió után a 21. hadseregcsoporttal együttműködő 2. harcászati légierő parancsnoka. – II. 114, 154, 231

COOPER, Alfred Duff (1890–1954) – angol konzervatív párti politikus, diplomata, író. Churchill kormányában 1940–41-ben tájékoztatásügyi miniszter, 1941 decemberében a távol-keleti ügyek államminisztere. 1941-től 1943-ig a kormány tagja, Lancaster hercegség kancellárja. 1943–44-ben a brit kormány képviselője a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság mellett Algírban, majd 1944-től 1948-ig Párizsban nagykövet. – I. 555 – II. 432

COPELAND – angol őrnagy. – II. 23

CORAP, André Georges (1878–1953) – francia tábornok. 1940-ben a 9. francia hadsereg parancsnoka. – I. 230

CORBETT, Thomas William (szül. 1888) – angol tábornok. 1942-ben előbb hadtestparancsnok a Közel-Keleten, majd a közel-keleti hadszíntér vezérkari főnöke. – II. 112, 115

CORBIN, Charles (szül. 1881) - francia diplomata. 1929-től madridi, 1931-től brüsszeli, 1933-1940 között londoni nagykövet. A fegyverszünet aláírása után visszavonult. - I. 73, 194, 296
CORK AND ORRERY, (William Henry Dudley Boyle), lord (1873-1967) - angol tengernagy. 1940-ben a Narviknál partra szálló brit csapatokat támogató flotta parancsnoka. - I. 234
COT, Pierre (szül. 1895) - francia radikális politikus, a Népfront egyik polgári vezetője. 1933-tól 1938-ig légügyi miniszter. 1940-1944 között az Egyesült Államokban élt, 1945-től 1958-ig a baloldali radikális párt (URP) vezetője. - I. 73
COX, Oscar Sydney (1905-1966) - amerikai jogász. 1938-tól 1941-ig a pénzügyminisztérium vezető jogtanácsosának helyettese, 1941-től 1943-ig a Kölcsönbérleti Hivatal és a Szükségállapot Hivatal vezető jogtanácsosa. 1942-43-ban az USA főügyészének a helyettese. - I. 416
CRACE, Sir John Gregory (1887-1968) - angol ellentengernagy. 1939-től 1942-ig az ausztráliai hajóraj parancsnoka a Korall-tengeren, 1942-től 1946-ig a chathami hajógyár katonai parancsnoka. - II. 29-31
CRANBORNE, Robert Arthur James Cecil, lord (szül. 1893) - angol politikus. 1940-től 1942-ig és 1943-1945 között domíniumügyi miniszter, 1942-43-ban lordpecsétőr Churchill kormányában. - II. 637
CREAGH, Sir Michael O'Moore (1892-1970) - angol tábornok. 1940-től 1943-ig a közel-keleti hadszíntéren teljesített szolgálatot. - I. 509-510
CRERAR, Henry Duncan (1888-1965) - kanadai tábornok. 1940-41-ben a kanadai hadsereg vezérkari főnöke. 1942-től 1944-ig az I. kanadai hadtest parancsnoka a földközi-tengeri, 1944-45-ben az 1. kanadai hadsereg parancsnoka az európai hadszíntéren. - II. 414, 459, 462
CRIPPS, Sir Stafford (1889-1952) - angol jogász, munkáspárti politikus. 1931-től képviselő, 1939-ben mint kommunistabarátot kizárták a Munkáspártból. 1940-től 1942-ig moszkvai nagykövet, 1942-1945 között repülőgép-gyártási miniszter. 1945-től újra a Munkáspárt tagja 1945-től 1947-ig kereskedelmi miniszter, 1947-ben a gazdasági ügyek minisztere, 1947-1950 között pénzügyminiszter. - I. 272, 274, 517-519, 523, 528, 538, 569, 572, 589 - II. 138
CROMWELL, Oliver (1599-1658) - angol államférfi és hadvezér. - I. 202, 294, 559, 614
CUNNINGHAM, Sir Alan Gordon (szül. 1887) - angol tábornok. 1939-40-ben a brit expedíciós hadseregben harcolt, 1941 júliusától novemberig a 8. hadsereg parancsnoka Észak-Afrikában. 1943-44-ben Észak-Írország katonai parancsnoka. - I. 604, 606
CUNNINGHAM, Sir Andrew Browne (1883-1963) - angol tengernagy. 1939-től 1942 májusáig a földközi-tengeri brit flotta főparancsnoka, 1942-ben Washingtonban az egyesített vezérkari főnökségnél a brit tengerészeti delegáció vezetője. 1942 novemberétől a szövetséges expedíciós erőket támo-

gató flotta parancsnoka Észak-Afrikában, 1943-ban a földközi-tengeri szövetséges haditengerészeti erők főparancsnoka. 1943-tól 1946-ig a haditengerészet első lordja és vezérkari főnöke, a birodalmi vezérkar tagja. – I. 312, 402, 462, 496–497, 499, 503, 506, 578 – II. 12, 84, 180, 190, 193, 216–218, 231, 377, 537

CURTIN, John Joseph (1885–1945) – ausztráliai politikus. 1941 októberétől 1945-ig miniszterelnök, 1942-től egyben honvédelmi miniszter, Churchillel számos konfliktusa volt az ausztráliai csapatok észak-afrikai bevetése, a görög ügy stb. miatt. – II. 425

CURZON OF KEDLESTONE, George Nathaniel, őrgróf (1859–1925) – angol konzervatív párti politikus. 1919-től 1924-ig külügyminiszter. 1920. július 11-én a szövetségesek konferenciáján ő terjesztette elő a brit kormány etnikai alapon kidolgozott javaslatát a szovjet-lengyel demarkációs vonalra (Curzon-vonal). A lengyelek a varsói győzelem után az 1921-es rigai békeszerződésben ettől jóval keletebbre húzták meg a szovjet-lengyel határt. 1945 óta nagyjából ismét a Curzon-vonal a szovjet-lengyel határ. – I. 628 – II. 331, 343, 555

CVETKOVIĆ, Dragiša (1893–1969) – jugoszláv politikus. 1939 februárjától 1941 márciusáig miniszterelnök. 1943-tól emigrációban élt, Párizsban halt meg. – I. 475–477

CSANG KAJ-SEK (1887–1975) – kínai tábornok, politikus. Részt vett a kínai polgári forradalomban. 1928-tól a Kuomintang elnöke és a hadsereg főparancsnoka. Az 1937-es japán inváziótól 1945-ig a Japán-ellenes harc irányítója. 1943-tól a Kínai Köztársaság elnöke. Az 1945–1949 között lezajlott polgárháborúban a kommunista hadseregtől vereséget szenvedett, híveivel Tajvan szigetére vonult vissza. – I. 563, 608–610, 617 – II. 303, 326, 328

D'ABERNON, Edgar Vincent, lord (1857–1941) – angol konzervatív párti politikus, diplomata. 1899 és 1906 között képviselő, 1920-tól 1926-ig berlini nagykövet, a locarnói szerződés előkészítője. – I. 142

DALADIER, Édouard (1884–1970) – francia radikálszocialista politikus. 1924-től több kormányban miniszter, 1932–1934 és 1936–1940 között hadügyminiszter, 1933-ban, 1934-ben és 1938 áprilisától 1940 márciusáig miniszterelnök, a müncheni egyezmény aláírója. 1940 márciusától a Reynaud-kormányban ismét hadügyminiszter. 1942-ben a riomi per egyik vádlottja, 1943–1945 között Németországba internálták. – I. 46, 91, 97, 99–100, 129, 176, 180, 189–190, 195, 231, 234–235, 239

DALTON, Hugh John (1887–1962) – angol munkáspárti politikus, a közgazdaságtan professzora. 1924-től 1931-ig és 1935-től 1959-ig képviselő. 1940–1942 között a gazdasági hadviselés minisztere, 1942–1945 között kereskedelmi miniszter. 1945-től 1951-ig az Attlee-kormány tagja. – I. 208

DAMASZKINOSZ, Dimitriosz Papandreu (1891–1949) – görög érsek. 1938-

tól Athén érseke, 1945 januárjától 1946 szeptemberéig - II. György görög király száműzetése idején - régens. - II. 520, 528

DARLAN, Jean Louis Xavier François (1881-1942) - francia tengernagy, politikus. 1939-40-ben a francia flotta főparancsnoka, 1940-ben a Pétain-kormányban tengerészeti miniszter. 1941 februárjától egyben miniszterelnök-helyettes és Pétain kijelölt utóda, 1942 áprilisától a vichyi kormány fegyveres erőinek főparancsnoka. 1942 novemberében együttműködött az Észak-Afrikában partra szálló szövetségesekkel, december végén egy diák Algírban agyonlőtte. - I. 259, 282-283, 302-303, 306-307, 309, 311, 390, 631 - II. 167-170, 172-178, 180, 255

DAVIS, Elmer Holmes (szül. 1890) - amerikai újságíró, kormánytisztviselő. 1942-től 1945-ig a hadügyi tájékoztatási hivatal igazgatója. - II. 86

DAVIES, Joseph Edward (1876-1958) - amerikai diplomata, kormánytisztviselő. 1936-tól 1938-ig moszkvai, 1938-39-ben brüsszeli nagykövet. 1939-től 1941-ig Hull külügyminiszternek a háborús szükségállapot kérdéseinek intézésével megbízott munkatársa. 1942-1946 között az Elnök hadisegély-ellenőrzési tanácsának elnöke. - II. 627-629

DAVIS, Norman H. (1878-1944) - amerikai pénzügyi szakértő és diplomata. 1932-ben a genfi leszerelési értekezleten az amerikai delegáció tagja, 1933-ban elnöke. - I. 31

DEAKIN, Frederick William Dampier (szül. 1913) - angol történész, az oxfordi St. Anthony College professzora. 1941-től a hadügyminisztérium titkosszolgálatánál dolgozott, 1943 májusától az első brit katonai misszió vezetője Titónál. 1945-46-ban a belgrádi brit nagykövetség első titkára. - II. 355, 359-360

DEANE, John Russel - amerikai vezérőrnagy. 1943 őszétől az amerikai katonai misszió vezetője Moszkvában. - II. 286, 477, 482-483

DEFOE, Daniel (1660?-1731) - angol író. - I. 7

DEKANOSZOV, Vlagyimir Georgijevics (1898-1953) - szovjet diplomata. 1939 és 1953 között a külügyi népbiztos helyettese, illetve külügyminiszter-helyettes. 1940-41-ben rendkívüli és meghatalmazott nagykövet Berlinben. Berija köréhez tartozott, 1953 decemberében kivégezték. - I. 521, 524

DEMPSEY, Sir Miles Christopher (1896-1969) - angol tábornok. 1939-40-ben a 13. gyalogosdandárnak, 1943-ban a 8. brit hadsereg XIII. hadtestének a parancsnoka. 1944-től a 2. brit hadseregnek, majd a szövetségesek délkelet-ázsiai szárazföldi erőinek a parancsnoka. - II. 232, 373, 414, 459, 502

DE VALERA, Eamon (1882-1975) - ír politikus. Az ír függetlenségi mozgalom vezetője, 1932-től 1937-ig az Ír Szabad Állam, 1937-1948, 1951-1954 és 1957-1959 között az Ír Köztársaság miniszterelnöke. 1959-től 1973-ig köztársasági elnök. - I. 617

DEVERS, Jacob L. (1887-1979) - amerikai tábornok. 1939-40-ben a Panama-csatornaövezet katonai parancsnoka, 1943-ban az Angliában állomá-

sozó amerikai hadsereg parancsnoka, 1944-ben a szövetséges főparancsnok (Wilson) helyettese és az amerikai hadsereg parancsnoka a földközitengeri hadszíntéren. 1944 szeptemberétől a Dél-Franciaországot felszabadító 6. amerikai hadsereg parancsnoka. - II. 463, 503, 599

DILL, Sir John Greer (1881–1944) - angol tábornagy. 1939–40-ben a franciaországi brit expedíciós hadsereg I. hadtestének parancsnoka, 1940–41-ben a birodalmi vezérkar főnöke. 1941 decemberétől a brit katonai misszió vezetője Washingtonban. - I. 230, 233, 236, 238, 240–241, 252, 259, 279 281, 501, 528, 555, 557, 619, 636, 640 - II. 86, 190, 304, 521

DOLLFUSS, Engelbert (1892–1934) - osztrák politikus. 1932 májusától kancellár és külügyminiszter, 1934. július 25-én osztrák nácik meggyilkolták. - I. 43–45, 78

DOMARUS, Max - I. 88, 122, 138, 147, 317, 479

DONOVAN, William Joseph (1883–1959) - amerikai jogász, vezérőrnagy. 1940-ben és 1941-ben Roosevelt elnök különmegbízottja Európában, 1940–41-ben a védelmi információk koordinátora, 1942-től 1945-ig az amerikai katonai hírszerző hivatal (a CIA elődje) vezetője. 1945–46-ban R. H. Jackson főügyész helyettese a nürnbergi perben. - I. 475

DOOLITTLE, James Harold (szül. 1896) - amerikai pilóta, altábornagy. 1942. április 16-án a Hornet repülőgép-hordozóról felszállva, az ő vezetésével bombázták először Tokiót. 1943-ban a 12. amerikai légihadsereg parancsnoka Észak-Afrikában, majd a szövetségesek stratégiai bombázóinak parancsnoka a földközi-tengeri hadszíntéren. 1944-től a 8. amerikai légihadsereg parancsnoka Európában, 1945-ben a Csendes-óceánon. - II. 29

DORMAN-SMITH, E. E. - angol tábornok. - II. 115

DOUMENC, Joseph (1880–1948) - francia tábornok. 1939-ben a francia katonai delegáció vezetője a moszkvai tárgyalásokon. 1939–40-ben Georges tábornok vezérkari főnöke az északkeleti fronton. - I. 143

DOUMERGUE, Gaston (1863–1937) - francia radikálszocialista politikus. 1913–14-ben miniszterelnök és külügyminiszter, 1924 és 1931 között köztársasági elnök, 1934-ben ismét miniszterelnök. - I. 46

DOWDING, Sir Hugh Caswall Tremenheere (1882–1970) - angol repülő főmarsall. Jelentős szerepe volt a légierő fejlesztésében az 1930-as években, 1936-tól 1940-ig a brit királyi légierő (RAF) vadászrepülőinek a parancsnoka. 1940–41-ben a brit repülőgép-gyártási minisztérium képviselője az Egyesült Államokban. - I. 280, 346, 349–351, 372

DÖNITZ, Karl (1891–1980) - német nagyadmirális. 1939 és 1943 között a tengeralattjáró-flotta parancsnoka, 1943-tól 1945-ig a német haditengerészet főparancsnoka. Hitler végrendeletében őt jelölte meg utódjának, 1945. május 7-én elrendelte a kapitulációt. A nürnbergi nemzetközi bíróság mint háborús bűnöst tízévi börtönre ítélte. - I. 469, 472, 600 - II. 15, 24–25, 602–603, 848–849, 852–853

DRAKE, Sir Francis (1540?-1596) - merész hadivállalkozásairól híres angol tengerész. - I. 368
DRAX, Sir Reginald Aylmer Ranfurly (Plunkett-Ernle-Erle-Drax) (1880-1967) - angol tengernagy. 1939-ben a Moszkvában tárgyaló angol küldöttség vezetője, 1939-től 1941-ig a király haditengerészeti főszárnysegéde. 1943-1945 között a konvojok parancsnoka. - I. 143
DUCE - lásd: Mussolini
DUCHESNE - a francia ellenállási mozgalom tagja Londonban. - I. 383
DULLES, Allen Welsh (1893-1969) - amerikai diplomata, kormánytisztviselő. 1942-től 1945-ig az amerikai katonai hírszerző hivatal európai vezetője, 1951-1953 között a CIA igazgatóhelyettese, 1953-tól 1961-ig igazgatója. - II. 580
DUNCAN, Sir Andrew Rae (1884-1952) - angol politikus. 1940 és 1945 között hadianyag-ellátási miniszter. - I. 380
DUPUY, Pierre (1896-1969) - kanadai diplomata. 1928-tól 1940-ig a párizsi kanadai nagykövetség első titkára, 1940-től 1942-ig a vichyi kanadai követség ügyvivője. 1943-1945 között az emigráns kormányok mellé rendelt kanadai ügyvivő Londonban. 1947-től 1952-ig brüsszeli, 1952-től 1958-ig római nagykövet. - I. 382, 438

EDEN, Sir Robert Anthony (1897-1977) - angol konzervatív párti politikus. 1923-tól képviselő, 1935-től 1938-ig és 1940-1945 között külügyminiszter. 1939 szeptemberétől 1940 májusáig a dóminiumok minisztere, májustól decemberig hadseregügyi miniszter. 1951 és 1955 között külügyminiszter és miniszterelnök-helyettes, 1955-től 1957 januárjáig miniszterelnök. - I. 51-52, 64-65, 67, 70, 87, 131, 135, 141, 152, 209, 246, 267, 279, 281, 400, 402, 463, 475, 525, 528, 546-547, 565-566, 568, 575, 589-594, 620, 625-627, 629-630, 642 - II. 61, 63, 65, 69, 78, 134, 186, 205, 216, 221, 224, 251, 281, 286-293, 297, 304, 314, 317, 321-322, 324, 338-339, 342-343, 356, 358, 379, 385-386, 425-426, 448, 472-475, 479, 481-483, 486, 488, 492, 495, 513, 515, 522, 525-527, 531, 537, 540, 545, 547, 567-568, 571, 580-581, 587, 607, 626, 637, 643, 647, 655, 666, 669, 674
EDWÁRD, VII. (1841-1910) - 1901-től 1910-ig Nagy-Britannia és Írország királya. - II. 216
EGER - csehszlovák ezredes. - I. 109
EISENHOWER, Dwight David (1890-1969) - amerikai tábornok, köztársaságpárti politikus. 1942 februárjától Washingtonban a vezérkari iroda tervezési osztályán dolgozott, 1942-43-ban az észak-afrikai és a földközi-tengeri, 1944-45-ben az európai hadszíntéren a szövetséges haderők főparancsnoka. 1945-től 1948-ig az amerikai hadsereg vezérkari főnöke. 1951-52-ben a NATO főparancsnoka, 1953-tól 1961-ig az Egyesült Államok elnöke. Grant tábornok (1869-1877) után az első hivatásos katona, akit elnökké választottak. - I. 457 - II. 85, 117-118, 164-167, 172-173, 178,

185, 190, 193, 216–222, 224, 229–231, 245, 249, 255–258, 269, 271, 279, 288–290, 302, 308, 368–369, 372, 377, 379–381, 383–385, 387, 397, 411, 417–419, 438, 459–460, 463, 477, 487, 495, 505–506, 508–510, 578, 581, 584, 596–597, 604–605, 607–608, 613, 625–626, 635
Elnök – lásd: F. D. Roosevelt (1945. április 12-ig), illetve Truman (1945. április 12. után).
Ernst, Karl – a berlini SA vezetője. – I. 42–43
Esmonde, Eugene (1909–1942) – angol repülő kapitány. – II. 19
Esteva, Jean-Pierre (1880–1951) – francia tengernagy. 1940-től 1943-ig a vichyi kormány tunéziai főhelytartója. 1945-ben életfogytiglani börtönre ítélték, 1950-ben szabadon engedték. – II. 176
Evill, Sir Douglas Claude (1892–1971) – angol repülő marsall. 1942-ben a királyi légierő washingtoni delegációjának vezetője, 1943–1946 között a légierő vezérkarának helyettes főnöke. – II. 274

Faucher, Louis Eugène (1874–1964) – francia tábornok. 1919-től 1939-ig a francia katonai misszió tagja, illetve (1926-tól) vezetője Prágában. A müncheni egyezmény után a csehszlovák kormány szolgálatába állt. 1940 után részt vett a francia ellenállási mozgalomban, 1944 januárjában a Gestapo letartóztatta, Németországba internálták. – I. 101
Feiling – I. 83–84, 87, 98, 109, 120, 154, 205
Fénard – francia tengernagy. – II. 167
Fitch, Aubrey Wray (1883–1978) – amerikai ellentengernagy. 1941–42-ben a csendes-óceáni amerikai flotta légierejének parancsnoka. – II. 29–30
Flandin, Pierre-Etienne (1889–1958) – francia politikus. 1924 és 1934 között többször miniszter, 1934–35-ben miniszterelnök, 1936-ban külügyminiszter. 1940–41-ben a vichyi kormány külügyminisztere, Darlan meggyilkolása után Pétain kijelölt utóda, 1945-ben a németekkel való kollaborálás miatt ötévi börtönre ítélték, később kegyelmet kapott. – I. 52, 64–65, 67–68
Fletcher, Frank Jack (1885–1973) – amerikai ellentengernagy. 1942-ben az egyesített angol–amerikai haditengerészeti erők parancsnoka a Koralltengeren, 1943-tól 1945-ig a Csendes-óceán északi térségében állomásozó amerikai flotta parancsnoka. – II. 29–33, 35–37
Foch, Ferdinand (1851–1929) – Franciaország marsallja. 1914-től 1916-ig a francia északi hadseregcsoport parancsnoka Flandriában, 1917 májusától a francia vezérkar főnöke. 1918 áprilisától a nyugati antanthaderő főparancsnoka, parancsnoki vonatán írta alá a németekkel a fegyverszünetet Compiègne-ben 1918. november 11-én. Részt vett a párizsi békekonferencia katonai határozatainak meghozatalában. – I. 11, 16, 230, 235, 280
Forbes, Sir Charles Morton (1880–1960) – angol tengernagy. 1938-tól 1940-ig a hazai flotta főparancsnoka. – I. 156
Franco y Bahamonde, Francisco (1892–1975) – spanyol tábornok, politikus. A köztársaság ellen 1936 júliusában kitört lázadás vezetője, 1936 ok-

tóberétől a spanyol „nemzeti" állam vezetője, generalisszimusz. 1939–1975 között Spanyolország államfője (Caudillo). – I. 72–73, 83, 391–394, 400 – II. 129, 660
François-Poncet, André (1887–1978) – francia politikus, diplomata, író. 1931 és 1938 között berlini, 1938-tól 1940-ig római nagykövet. 1941-től részt vett az ellenállásban, tagja volt a Nemzeti Tanácsnak. 1943-ban a Gestapo letartóztatta, Németországban internálták. – I. 268
Fraser, Peter (1884–1950) – új-zélandi munkáspárti politikus. 1940 és 1949 között miniszterelnök. – I. 538
Freeman, Sir Wilfrid Rhodes (1888–1953) – angol repülő főmarsall. 1940-től 1942-ig a légierő vezérkari főnökének helyettese, 1942–1945 között a repülőgép-gyártási minisztérium vezető állású tisztviselője. – I. 557
Frère, Aubert (1881–1944) – francia tábornok. 1940-ben a 7. francia hadsereg főparancsnoka. 1941–1943 között a katonai ellenállási mozgalom egyik vezetője, 1943 júniusában a németek letartóztatták, 1944 júniusában német koncentrációs táborban halt meg. – I. 240
Freyberg, Bernard Cyrill (1889–1963) – új-zélandi tábornok. 1941-től 1945-ig a 2. új-zélandi hadosztály parancsnoka, 1946 és 1952 között Új-Zéland főkormányzója, Churchill közeli barátja. – I. 604, 606 – II. 108
Friedeburg, Hans-Georg von (1895–1945) – német tengernagy. 1943-tól a tengeralattjáró-flotta, 1945. május 5-től a német hadiflotta főparancsnoka. Dönitz nevében a reimsi és a berlini kapituláció (május 7., ill. május 9.) aláírója, május 23-án öngyilkosságot követett el. – II. 606–607
Frigyes, II. (Nagy) (1712–1786) – porosz király, 1740-től 1786-ig uralkodott. – I. 34
Fritsch, Werner von, báró (1880–1939) – német vezérezredes. 1935-től 1938-ig a német szárazföldi haderő főparancsnoka, ellenezte Hitler 1937. november 5-én felvázolt katonai terveit, ezért leváltották. 1939 szeptemberében máig ismeretlen körülmények között elesett a varsói csatában. – I. 76–77, 82
Fulton, James R. (szül. 1898) – amerikai orvos, tengerésztiszt. A második világháború idején Harry L. Hopkins orvosa volt. – II. 51
Führer – lásd: Hitler

Gambetta, Léon Michel (1838–1882) – francia politikus. – I. 386
Gamelin, Maurice Gustave (1872–1958) – francia tábornok. 1931–1935 és 1938–1940 között a francia vezérkar főnöke, 1935-től 1939-ig a Legfelsőbb Haditanács alelnöke. 1939 szeptemberétől 1940 májusáig a szövetséges erők főparancsnoka Franciaországban. 1942-ben a riomi per egyik vádlottja, 1943 áprilisában Németországba deportálták. – I. 165, 176, 179–180, 191, 227–228, 230–235, 239–240, 242 – II. 490
Gammell, Sir James Andrew (1892–1975) – angol tábornok. 1944-ben a

földközi-tengeri szövetséges főparancsnok, Wilson tábornagy vezérkari főnöke, 1945-ben a brit katonai misszió vezetője Moszkvában. – II. 435
GAULLE, Charles André de (1890–1970) – francia tábornok és politikus. 1939–40-ben hadosztályparancsnok, 1940 júniusától hadügyminiszter-helyettes. Franciaország összeomlása után a francia ellenállási mozgalom vezetője Londonban, 1943–44-ben a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság elnöke Algírban. 1944 júniusától a francia köztársaság ideiglenes kormányának elnöke és a francia fegyveres erők főparancsnoka. 1945–46-ban miniszterelnök, 1958-tól 1969-ig az ötödik köztársaság elnöke. – I. 174, 279, 281, 283, 291, 296, 298, 301–303, 307, 313, 373–377, 379, 382–383, 386, 390, 396, 422, 507, 630 – II. 128, 162–163, 185–188, 194, 217, 254–264, 379, 385–387, 404, 418–419, 432, 487, 489–501, 556, 564, 567
GAUSS, Friedrich – német kormánytisztviselő. 1939-ben a külügyminisztérium jogi osztályának vezetője. – I. 144
GAVRILOVIĆ, Milan (1882–1976) – jugoszláv politikus, diplomata, újságíró. 1940–41-ben moszkvai követ, 1941 és 1944 között az emigráns jugoszláv kormány tagja Londonban. 1945 után emigrációban élt. – I. 483–484
GENSOUL, Marcel Bruno (1880–1973) – francia tengernagy. 1940 júliusában Észak-Afrikában a mersz-el-kbíri flottabázison állomásozó francia flotta parancsnoka. – I. 311
GEORGES, Alphonse Joseph (1875–1951) – francia tábornok. 1939–40-ben az északkeleti front főparancsnoka. 1943 elején Algírban csatlakozott Giraud tábornokhoz, tagja lett a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottságnak. – I. 46–47, 180, 227–228, 230, 234, 236, 238, 281, 306 – II. 255–257
GHORMLEY, Robert Lee (1883–1958) – amerikai altengernagy. 1939–40-ben a tengerészeti minisztérium hadműveleti csoportfőnökének helyettese, 1940-től 1942-ig haditengerészeti megfigyelő Londonban. 1942-ben az európai vizeken tartózkodó amerikai haditengerészeti erők parancsnoka, majd a Csendes-óceán déli térségében állomásozó amerikai erők főparancsnoka. 1944-ben a német vizeken tartózkodó amerikai flotta parancsnoka. – I. 553–554
GILBERT, Seymour Parker (1892–1938) – amerikai jogász és pénzügyi szakértő. 1921-től 1923-ig pénzügyminiszter-helyettes, 1924–1930 között az amerikai kormány jóvátételi főmegbízottja Németországban. – I. 29
GIRAUD, Henri Honoré (1879–1949) – francia tábornok. 1939–40-ben a 7., majd a 9. francia hadsereg parancsnoka. 1940 májusától 1942 áprilisáig német hadifogságban volt, ahonnan megszökött. 1942 decemberétől Francia Észak- és Nyugat-Afrika főbiztosa, 1943-ban de Gaulle mellett a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság társelnöke, 1943 júniusától 1944 áprilisáig fegyveres erőinek főparancsnoka. – I. 180, 230, 233 – II. 162–164, 166, 171–173, 176, 185, 187–188, 194, 217, 255–259, 261–262, 386
GODFROY, René (1885–1981) – francia tengernagy. 1940 júliusában egyezményt kötött Cunningham tengernaggyal, ennek következtében 1940–

1943 között az Alexandriában állomásozó francia hajóraj parancsnoka maradhatott. - I. 312 - II. 176

GODWIN-AUSTEN, Alfred Reade (1889-1963) - angol vezérőrnagy. 1940-1942 között a kelet-afrikai, etiópiai és líbiai harcokban hadosztályparancsnok, majd a XIII. hadtest parancsnoka a 8. hadseregben. 1943-1945 között a hadügyminisztériumban teljesített szolgálatot. - II. 10-12

GOEBBELS, Joseph Paul (1897-1945) - német politikus. Az 1920-as évek végétől a náci párt egyik vezetője, 1933-tól propagandaminiszter. 1945. május 1-jén a felelősségre vonás elől családjával együtt öngyilkosságba menekült. - I. 34, 41-42, 107, 125, 192 - II. 265-266, 602- 603

GORT lord (John Standish Surtees Prendergast Vereker) (1886-1946) - angol tábornok. 1937-1939 között a birodalmi vezérkar főnöke, 1939 szeptemberétől 1940 májusáig a brit expedíciós hadsereg főparancsnoka Franciaországban. 1941-42-ben Gibraltár katonai kormányzója, 1942-től 1944-ig Málta főparancsnoka és katonai kormányzója. - I. 180, 227, 235-236, 238, 240, 242-243, 248-250, 254, 259-260, 264

GOTT, William Henry Ewart (1897-1942) - angol tábornok. A brit 8. hadseregben 1941-től a 7. hadosztály, 1942-ben a XIII. hadtest parancsnoka. 1942 augusztusában Kairó közelében repülőgépét lelőtték. - II. 113-118

GÖRING, Hermann Wilhelm (1893-1946) - német politikus, birodalmi marsall. Kezdettől a náci párt egyik vezetője, 1922-től az SA főnöke, 1932-től a birodalmi gyűlés elnöke. 1935-től a légierők főparancsnoka, porosz miniszterelnök. A nürnbergi nemzetközi bíróság mint háborús főbűnöst halálra ítélte, az ítélet végrehajtása előtt cellájában öngyilkosságot követett el. - I. 23, 33, 42-43, 55, 81, 86, 92, 107, 125, 147, 336, 338-339, 343-345, 347, 354, 360, 365, 419, 478, 504-505 - II. 25, 213, 243, 490, 602-603, 610

GRABSKI, Stanislaw (1871-1949) - lengyel szocialista párti politikus, közgazdász, újságíró. 1939-től 1941-ig a Szovjetunióban, 1941-1945 között Angliában élt emigrációban. 1942-től 1945-ig a londoni lengyel Nemzeti Tanács vezetője, a szovjet-lengyel közeledés híve. 1945-ben hazatért, júniustól a lengyel Nemzeti Tanács elnökhelyettese, a varsói egyetem tanára. - II. 475, 554-556, 558

GRANDI DI MORDANO, Dino gróf (1895-1988) - olasz politikus, diplomata. 1929-től 1932-ig külügyminiszter, 1932-1939 között londoni nagykövet. A Nagytanács 1943. július 25-i ülésén fellépett Mussolini ellen, a háborúból való kilépést szorgalmazta; a salói köztársaságban halálra ítélték. 1945 után Argentínában telepedett le, 1985-ben visszatért Olaszországba. - II. 238-240

GRAY, Thomas (1716-1771) - angol költő. - I. 446

GRAZIANI, Rodolfo (1882-1955) - olasz tábornagy. 1936-37-ben Etiópia alkirálya, 1939 októberétől 1940 júliusáig a vezérkar főnöke. 1940-41-ben

Líbia katonai kormányzója és főparancsnoka, 1943–1945 között a salói köztársaság hadügyminisztere. – I. 401, 435

GREENWOOD, Arthur (1880–1954) – angol munkáspárti politikus. 1935 és 1945 között a Munkáspárt helyettes vezetője, 1940–1942 között a háborús kabinet tagja. 1943–1951 között a kincstár első lordja, 1945-től 1947-ig lordpecsétőr, 1946–47-ben postaügyi miniszter. – I. 204, 208, 215, 239

GREY, Sir Edward (1862–1933) – angol liberális párti politikus. 1905-től 1916-ig külügyminiszter, szoros kapcsolatot épített ki az Egyesült Államokkal Theodore Roosevelt elnöksége idején. – I. 618

GROMIKO, Andrej Andrejevics (1909–1989) – szovjet politikus, diplomata. 1939-től tagja a szovjet külügyi szolgálatnak, 1943–1946 között washingtoni, 1952–53-ban londoni nagykövet. 1953-tól 1957-ig a külügyminiszter első helyettese, 1957–1985 között külügyminiszter. 1985-től 1988-ig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke. – II. 540

GUBBINS, Sir Colin McVean (1896–1976) – angol vezérőrnagy. 1940-ben a norvégiai expedíció során kommandóakciókat szervezett. 1940–1946 között a különleges hadműveletek parancsnokságán teljesített szolgálatot; Észak-Afrikában, Olaszországban és a Távol-Keleten vett részt bevetésekben. – I. 200

GUDERIAN, Heinz (1888–1954) – német vezérezredes. 1938 novemberétől a gépesített páncéloscsapatok főparancsnoka, 1939-től a XIX. páncéloshadtest parancsnoka. 1940-ben az Ardenneken keresztül elsőnek jutott ki a La Manche-hoz. 1941 októberétől a szovjet fronton a 2. páncéloshadsereg parancsnoka. 1943-tól a páncélosegységek főfelügyelője, 1944 júliusától 1945 március végéig a vezérkar főnöke. – I. 596–597 – II. 539

GUSZEV, Fjodor Taraszovics (szül. 1905) – szovjet diplomata. 1942–43-ban kanadai követ, 1943-tól 1946-ig londoni nagykövet. A Londonban működő Európai Tanácsadó Bizottságban a Szovjetunió képviselője. 1946–1952 között külügyminiszter-helyettes. – II. 540, 593

GYORGY, II. (1890–1947) – a Glücksburg-ház tagja, I. Konstantin fia, 1922–23-ban és 1935–1947 között Görögország királya. – I. 400 – II. 428, 439, 443, 520–521, 527–528

GYORGY, V. (1865–1936) – VII. Edward fia, 1910–1936 között Nagy-Britannia és Írország királya. – I. 64

GYÖRGY, VI. (1895–1952) – a Windsor-ház tagja, V. György fia, 1936–1952 között Nagy-Britannia és Észak-Írország királya. – I. 90, 205–209, 213, 217, 455, 558, 602 – II. 77–78, 89, 109, 216, 318, 377, 381–383, 623, 643, 677

HAGELIN, Albert Viljam – norvég üzletember, politikus. A második világháború előtt hosszabb ideig Németországban élt, náci kapcsolatai révén jelentős szerepe volt Quisling hatalomra juttatásában. Norvégia német megszál-

lása után Quisling „jobbkeze", 1940 szeptemberétől Josef Terboven német birodalmi biztos kormányzótanácsában a belügyek felelőse. - I. 182

Hailé Szelasszié (1892-1975) - 1916-tól Etiópia régense, 1930-tól 1974-ig császára. - I. 437, 460

Hákon, VII. (1872-1957) - VIII. Frigyes dán király fia, 1905-től 1957-ig Norvégia királya - II. 386

Halder, Franz (1884-1972) - német tábornok. 1938-tól 1942 szeptemberéig a szárazföldi erők vezérkari főnöke. Az 1944. július 20-i, Hitler elleni merénylet után letartóztatták; 1945 áprilisában az amerikai csapatok szabadították ki. - I. 86, 106-107, 112, 243-244, 333-335, 338, 526 - II. 153

Halifax, lord (Edward Frederick Lindley Wood) (1881-1959) - angol konzervatív párti politikus. 1926-1931 között India alkirálya, 1938-tól 1940-ig külügyminiszter, 1941-1946 között Anglia washingtoni nagykövete. - I. 67, 84, 92-93, 95, 97, 99, 109, 179-180, 191, 204-205, 209, 215, 267, 288, 296, 317, 381, 608, 610 - II. 78, 427, 627, 637-638

Halmosy Dénes - I. 146, 638 - II. 350, 570, 652

Hamilton, Douglas herceg (szül. 1903) - 1940-1952 között VI. György udvarmestere. 1939-től 1945-ig a brit légierő futára. - I. 453, 455

Hampden, John (1594-1643) - angol államférfi. - I. 559

Hanfstaengl, Ernst Franz „Putzi" (1887-1975) - német politikus. Egyetemi tanulmányait a Harvardon végezte, 1921-ben visszatért Münchenbe. 1922-től az NSDAP tagja, Hitler személyes barátja, 1931-től a nemzetiszocialista párt külpolitikai sajtófőnöke. 1937-től 1939-ig Angliában, 1940-1946 között az Egyesült Államokban élt, a lélektani hadviselés terén szolgálatokat tett az amerikai kormánynak. - I. 38-39

Harcourt, Sir Cecil Halliday (szül. 1892) - angol tengernagy. 1939-től 1941-ig a hadműveleti osztály vezetője az admiralitáson, 1942-től 1944-ig egy cirkálóraj parancsnoka a földközi-tengeri hadszíntéren. 1944-45-ben az admiralitás első lordjának tengerészeti titkára, 1945-ben a 11. repülőgép-hordozó raj parancsoka. 1945-46-ban Hongkong főparancsnoka. - II. 653

Harriman, William Averell (1891-1986) - amerikai demokrata párti politikus, diplomata. 1941-től 1943-ig a kölcsönbérleti szállítások irányítója Londonban, 1943-1946 között moszkvai, 1946-ban londoni nagykövet. 1946-tól 1948-ig kereskedelmi miniszter, 1948-1950 között a Marshall-terv végrehajtásának megbízottja Európában. 1950-51-ben Truman elnök külpolitikai tanácsadója, 1961-től 1963-ig külügyminiszter-helyettes, 1963-tól 1965-ig a politikai ügyekkel megbízott külügyi államtitkár. - I. 554, 566-567, 570, 572-573, 588, 615, 617 - II. 40, 119-120, 122-123, 128, 130, 133-135, 138, 143, 183, 210, 286, 293, 317, 324, 338, 472-475, 477-478, 482-483, 540, 557, 559, 569, 598, 631

Harris, Sir Arthur Travers (1892-1984) - angol repülő marsall. 1940-41-ben a brit királyi légierő vezérkari főnökének helyettese, 1942-től 1945-ig a

légierő Németországot bombázó éjszakai bombázóinak parancsnoka. - II. 277-278

HART, Thomas Charles (1877-1971) - amerikai tengernagy. 1939-től 1942-ig az ázsiai flotta, 1942 elején a távol-keleti szovetséges haditengerészeti erők főparancsnoka. 1942-től 1945-ig a tengerészeti minisztérium általános tanácsadó testületének tagja. - I. 622

HARVEY, Sir Charles Offley (1888-1969) - angol vezérőrnagy; 1940-től 1942-ig a 8. indiai hadosztály parancsnoka. - I. 575

HARWOOD, Sir Henry (1888-1950) - angol tengernagy. 1940-től 1942-ig az admiralitás vezérkarában dolgozott, 1942-ben a foldkozi-tengeri, 1943-ban a levantei brit flotta parancsnoka. - II. 84, 112

HAUSHOFER, Albrecht (megh. 1945) - Karl Haushofer fia. - I. 451

HAUSHOFER, Karl (1869-1946) - német politikus. A német, ún. élettér-politika vezető teoretikusa. Az 1944. július 20-i, Hitler elleni merénylet után letartóztatták, fiát 1945 áprilisában kivégezték. 1946 márciusában ongyilkos lett. - I. 451

HELLDORF, Wolf Heinrich, gróf (1896-1944) - német politikus. Részt vett a Kapp-puccsban, 1920-tól tagja a nemzetiszocialista pártnak, 1935 és 1944 között Berlin rendőrfőnoke. Részt vett a Hitler elleni merényletben; letartóztatták és 1944 augusztusában kivégezték. - I. 107

HELLEU - francia politikus, diplomata. - II. 263

HENDERSON, Sir Nevile Meyrick (1882-1942) - angol diplomata. 1935-től 1937-ig Buenos Airesben, 1937-1939 kozott Berlınben nagykovet. - I. 88, 104

HENDERSON, Sir Reginald Guy (1881-1939) - angol tengernagy. 1934 és 1939 között az admiralitás harmadik lordja, a haditengerészet felugyelője. - I. 150

HENLEIN, Konrad (1898-1945) - szudétanémet politikus. A Szudétanémet Párt alapítója, 1935-1938 kozott parlamenti képviselője Prágában. 1937-től a Szudéta-vidék Németországhoz csatolását kovetelte, a muncheni egyezmény után 1938 novemberétől a Szudéta-vidék birodalmi biztosa, 1939 májusától a szudéta birodalmi korzet Gauleitere és birodalmi helytartója, pártja beolvadt az NSDAP-be. 1945 májusában Plzeňben ongyilkos lett. - I. 87, 92, 95-96, 98

HERRIOT, Edouard (1872-1957) - francia radikálszocialista politikus. 1912-től 1919-ig szenátor, 1919-1940 és 1945-1954 kozott képviselő. A radikálszocialista párt vezetője, 1924-25-ben miniszterelnok és kulugyminiszter. 1926 és 1936 kozott tobbszor miniszter, 1926-ban és 1932-ben miniszterelnök. 1936-tól 1940-ig a képviselőház elnoke. Az összeomlás után visszavonult, 1942-ben letartóztatták, 1944-45-ben Németországba internálták, 1947-1954 kozott a nemzetgyűlés elnoke. - I. 17, 32, 291, 296

HESS, Rudolf (1894-1987) - német politikus. Részt vett az 1923-ban végrehajtott fasiszta puccskísérletben, 1920-tól Hitler személyi titkára, 1934-től

helyettese a náci pártban, birodalmi miniszter. 1941-ben fegyverszüneti tárgyalások céljából Skóciába repült, ahol letartóztatták. 1946-ban a nürnbergi nemzetközi bíróság életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte, 1987-ben nyugat-berlini börtönében öngyilkos lett. - I. 23, 451, 453-456
HEWITT, Henry Kent (1887-1972) - amerikai tengernagy. 1942-ben az atlanti flotta partra szálló egységeinek parancsnoka a marokkói partraszállásnál, 1943-ban a 8. amerikai flotta parancsnoka a szicíliai és a salernói partraszállásnál. 1944 augusztusában a dél-franciaországi partraszállást támogató szövetséges flotta parancsnoka. - II. 231
HILLGARTH, Alan Hugh (1899-1978) - angol tengerészkapitány. 1939-től 1943-ig tengerészeti attasé Madridban, 1943-44-ben a keleti flotta felderítő osztályának vezetője, 1944-től 1946-ig a flotta hírszerző osztálya keleti részlegének vezetője. - I. 392
HIMMLER, Heinrich (1900-1945) - német politikus. 1923-ban csatlakozott a nemzetiszocialistákhoz, 1929-ben ő szervezte meg Hitler testőrségét, az SS-t, amelynek 1945-ig vezetője volt. 1936-tól az egységesített politikai rendőrség főnöke, a koncentrációs táborok megszervezője. 1943-44-ben belügyminiszter, 1944-től a Németországban állomásozó csapatok főparancsnoka. 1945 májusában brit fogságban öngyilkos lett. - I. 41, 45, 107, 125, 316 - II. 541, 587, 602-606
HINDENBURG, Paul von Beneckendorf und von (1847-1934) - német tábornagy és államférfi. 1925 és 1934 között köztársasági elnök. - I. 15, 26-28, 30-33, 41, 45
HIROHITO (1901-1989) - 1926 és 1989 között japán császár. - II. 649, 653
HITLER (Schicklgruber), Adolf (1889-1945) - német politikus. 1921-től a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) vezetője. 1923 novemberében Münchenben sikertelen államcsínykísérletet hajtott végre, amiért ötévi várfogságra ítélték, majd 1924 decemberében szabadon engedték. 1933-tól birodalmi kancellár, 1934-től egy személyben államfő is, 1935-től a német véderő főparancsnoka. 1945. április 30-án öngyilkos lett. - I. 16, 21-35, 37-43, 49-52, 55-60, 62-67, 69-71, 74-80, 82, 84-92, 94-100, 103-110, 112-113, 115-117, 121-123, 125-127, 136-137, 139-140, 142-143, 145-148, 154, 160, 162-163, 166, 168, 170, 174, 176-177, 182, 186, 190, 196, 198-201, 213, 218, 223, 227, 241, 243-246, 257, 264, 266, 268-272, 280, 290, 293-294, 305, 308, 314-318, 327-328, 330-334, 337-339, 341, 343, 345, 352-353, 355, 360, 365, 368-369, 373, 384-386, 391-400, 409, 411, 418-430, 434, 440, 446-448, 451, 454-456, 462, 470, 472, 474, 476-488, 490-492, 494, 513-517, 520-521, 523-530, 533-534, 536, 539-540, 543-545, 547, 551, 563, 570, 574, 578, 580, 587-590, 592-593, 596-598, 607, 612, 614, 618, 623, 625, 630-631, 635-636, 642-643 - II. 15-17, 25, 28, 40-41, 48-49, 53, 58-59, 67-68, 74-75, 91, 105-106, 108, 110, 121-122, 125-126, 128-129, 138, 148, 150, 152-153, 157-158, 168, 175-176, 178, 182-184, 196, 202, 204, 209-211, 213, 225, 237-238, 242-

244, 254, 266, 272, 275–276, 279, 282, 288, 291–292, 296, 316, 325, 328, 352–354, 388, 401, 407, 409–410, 412–413, 415, 417, 419, 423–424, 428, 433, 439, 444, 454, 458, 466–467, 470, 484, 505, 510, 538, 540–541, 548, 553, 563, 578, 594, 600, 602–604, 608, 610, 617, 619, 640, 648
HOARE, Sir Samuel John Gurney (1880–1959) – angol konzervatív párti politikus, diplomata. 1935-ben külügyminiszter, 1936–37-ben az admiralitás első lordja, 1937-től 1939-ig belügyminiszter, 1939–40-ben lordpecsétőr, a háborús kabinet tagja, 1940-ben légügyi miniszter. 1940 és 1944 között madridi nagykövet. – I. 168, 215, 392
HODGES, Courtney (1887–1966) – amerikai tábornok. 1941–42-ben a katonai hírszerzés főnöke, 1942-ben a X. hadtest, 1943-ban a 3. hadsereg parancsnoka. 1944-ben az 1. amerikai hadsereg parancsnoka a nyugat-európai hadjáratban, 1945 májusa után a csendes-óceáni hadszíntéren hadseregparancsnok. – II. 417, 459
HOEPNER, Erich (1886–1944) – német tábornok, a páncélos hadviselés szakértője. Részt vett a Lengyelország, majd a Belgium elleni hadjáratban. 1941–42-ben a keleti fronton a 4. páncéloshadsereg parancsnoka. 1944 júliusában részt vett a Hitler elleni sikertelen merényletben, augusztusban halálra ítélték és kivégezték. – I. 107, 597
HOLLAND, Cedric Swinston (1889–1950) – angol altengernagy. 1938-tól 1940-ig tengerészeti attasé Párizsban, 1940–41-ben az *Ark Royal* repülőgép-hordozó parancsnoka, 1942–43-ban az admiralitás híradó osztályának vezetője. – I. 308–309, 311
HOLLIS, Sir Leslie Chasemore (1897–1963) – angol dandártábornok. 1939–1946 között Ismay tábornok helyettese a háborús kabinet titkárságának katonai részlegénél, amely a honvédelmi miniszter (W. Churchill) hivatalaként vált ismertté. – I. 557, 636
HOPKINS, Harry Lloyd (1890–1946) – amerikai kormánytisztviselő, politikus. 1938-tól 1940-ig kereskedelmi miniszter, 1941-ben a kölcsönbérleti program irányítója. 1941-től 1945-ig Roosevelt elnök tanácsadója és legközelebbi munkatársa. Roosevelt személyes küldötteként szoros kapcsolatot épített ki a „Három Nagy": Roosevelt, Churchill és Sztálin között. – I 416, 445–446, 553–554, 556–557, 561, 614, 617, 645 – II. 21, 50–51, 53–54, 56, 58, 80, 85–86, 191, 195, 251, 303–304, 324–325, 335, 338, 479, 540, 629–631
HORATIUS FLACCUS, Quintus (i. e. 65–i. e. 8) – római költő. – II. 485
HORE-BELISHA, (Isaac) Leslie (1893–1957) – angol liberális párti politikus. 1931-től 1940-ig a Nemzeti Liberális Párt vezére, 1934-től 1937-ig közlekedésügyi, 1937–1940 között hadseregügyi miniszter. 1939–40-ben a háborús kabinet tagja. – II. 88, 92
HORROCKS, Sir Brian Gwynne (1895–1985) – angol altábornagy. 1939–40-ben a brit expedíciós hadseregben harcolt Montgomery 3. hadosztályában, az el-alameini csatában a XIII. hadtest, Líbiában a X., Tuniszban a IX. had-

test parancsnoka. A normandiai partraszállás után Montgomery 21. brit hadseregcsoportja XXX. hadtestének a parancsnoka. - II. 156

Horthy Miklós (1868-1957) - 1920. március 1-től 1944. október 16-ig Magyarország kormányzója. - I. 112, 482 - II. 485

Howard, Leslie (1893-1943) - angol filmszínész. - II. 224

Hubatsch, Walther - I. 148

Hugenberg, Alfred (1865-1951) - német film- és sajtómágnás, politikus. 1919-től a Német Nemzeti Néppárt képviselője a Reichstagban, 1928-tól 1933-ig a párt vezetője. 1931-ben a Harzburgi Front létrehozásával pártja szövetségre lépett a nácikkal, amivel elősegítette Hitler hatalomra jutását. 1933 januárjától június végéig Hitler kormányában birodalmi gazdasági és közélelmezés-ügyi miniszter, pártját 1933-ban feloszlatták. - I. 29, 34

Hull, Cordell (1871-1955) - amerikai demokrata párti politikus. 1933-1944 között külügyminiszter. 1945-ben Nobel-békedíjat kapott az ENSZ létrehozásában játszott szerepéért. - I. 268, 609-611, 614 - II. 259, 284, 286, 294, 427

Ike (Eisenhower tábornok) - II. 491, 607

Inglis, Lindsay Merritt (1894-1966) - új-zélandi tábornok. 1939-1945 között az új-zélandi expedíciós erők kötelékében harcolt, 1940-től 1942-ig a 4. gyalogosdandár parancsnoka Észak-Afrikában és Szíriában, 1943-44-ben a 4. páncélosdandár parancsnoka Egyiptomban, majd Olaszországban. - II. 108

Inönü, Izmet (1884-1973) - török tábornok, politikus. 1923-24-ben, 1925-től 1937-ig és 1961-től 1965-ig miniszterelnök, 1938-1950 között a török köztársaság elnöke. - II. 338-339, 487

Inskip, Sir Thomas Walker Hobart (1876-1947) - angol konzervatív párti politikus. 1918-tól 1929-ig és 1931-1939 között képviselő, 1928-29-ben és 1932-től 1936-ig főállamügyész. 1936-1939 között védelmi koordinációs miniszter, 1939-ben és 1940-ben dominiumügyi miniszter, 1939-40-ben lordkancellár. 1940-től 1946-ig a legfelsőbb bíróság elnöke. - I. 71, 116

Ironside, Sir William Edward (1880-1959) - angol tábornagy. 1939 szeptemberétől 1940 májusáig a birodalmi vezérkar főnöke, 1940. májustól júniusig a hazai brit fegyveres erők főparancsnoka. - I. 168, 180, 236, 241, 246, 252, 286, 319

Ismay, Sir Hastings Lionel (1887-1965) - angol tábornok. 1938-tól a birodalmi védelmi bizottság titkára, 1939- 1945 között Churchill egyik legközelebbi munkatársa. 1940-től 1945-ig a háborús kabinet titkársága katonai részlegének a vezetője, a vezérkari főnökök bizottságának tagja, összekötő Churchill és a vezérkar között. 1946-tól 1948-ig Mountbatten lord indiai alkirály vezérkarának főnöke, 1952-1957 között a NATO első főtitkára. - I. 219, 221, 230-231, 234, 241, 259, 279-281, 288, 324, 400, 501, 557,

585 - II. 44, 54, 77, 84, 86-87, 118, 191, 214, 217, 272, 285-286, 290, 304, 378, 384-385, 482-483, 537, 594, 627

JACOB, Ian (szül. 1889) - angol dandártábornok. 1938-tól a birodalmi védelmi bizottság tagja, a második világháború idején a háborús kabinet titkársága katonai részlegének munkatársa, Ismay tábornok egyik helyettese. - I. 557 - II. 116

JAMAMOTO, Iszoroku (1884-1943) - japán tengernagy. 1939-től 1943-ig a japán flotta főparancsnoka, 1943 áprilisában repülőgépét a Salamon-szigeteknél az amerikai légierő lelőtte. - I. 621 - II. 33-35, 38

JEANNENEY, Jules (1864-1957) - francia politikus. 1932 és 1940 között a szenátus elnöke, 1944 szeptemberétől 1945 novemberéig de Gaulle kormányában államminiszter. - I. 291, 296

JEFFERIS, Sir Millis Rowland (1899-1963) - angol őrnagy, mérnök. 1942 és 1945 között a hadianyag-ellátási minisztériumban teljesített szolgálatot. - I. 285

JODL, Alfred (1890-1946) - német vezérezredes. 1939-től az *Oberkommando der Wehrmacht* (véderő-főparancsnokság) hadműveleti hivatalának főnöke, stratégiai és taktikai kérdésekben Hitler fő tanácsadója. A nürnbergi perben mint háborús bűnöst halálra ítélték és kivégezték. - I. 112, 337-338, 396, 428, 430, 478, 481, 623 - II. 607

JOE bácsi - lásd: Sztálin

JOHANNA, Szent (1412-1431) - francia nevén Jeanne d'Arc, az „orléans-i szűz", a franciák nemzeti hőse, a százéves háború idején az angolok elleni harc szervezője. - II. 188

JOHNSON, Herschel V. (1894-1966) - amerikai diplomata. 1937-től 1941-ig a londoni nagykövetség tanácsosa (1941-ben követi rangban), 1941-1946 között stockholmi követ, 1948-tól 1953-ig az Egyesült Államok brazíliai nagykövete. - II. 603

JONES, Reginald Victor (szül. 1911) - angol fizikus. 1936-ban a légügyi minisztérium, 1938-39-ben az admiralitás tudományos tanácsadója. 1939-től 1941-ig a légierő vezérkaránál dolgozott. 1941-1946 között a felderítés helyettes főnöke a légügyi minisztériumban. Lindemann professzor közvetlen munkatársaként jelentős szerepet játszott a radar fejlesztésében, a német rádióirányítás hatásának elhárításában. - I. 363-364 - II. 420

JUIN, Alphonse (1888-1967) - Franciaország marsallja. 1940-ben a 15. gépesített hadosztály parancsnoka, májusban német hadifogságba esett. 1941 júniusában Pétain marsall közbenjárására szabadon engedték, 1941-től a vichyi kormány észak-afrikai csapatainak főparancsnoka. 1942 végén csatlakozott Giraud tábornokhoz, 1943-44-ben az olaszországi francia expedíciós hadtest parancsnoka, 1944-45-ben a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság vezérkari főnöke, négy hadosztály élén részt vett Franciaország felszabadításában. - II. 167-170, 419

JULIUS CAESAR, Caius (kb. i. e. 100–44) – római államférfi, hadvezér. – I. 338, 459 – II. 640

KAHR, Gustav von (1862–1934) – német politikus. 1923-ban a bajor kormány miniszterelnökeként előbb támogatta Hitler müncheni államcsínykísérletét, végül azonban a hadsereg és a rendőrség bevetésével ő törte le a puccsot. 1924-től 1927-ig a bajor közigazgatási bíróság elnöke. 1934-ben az SA-val történt leszámolás során a nácik őt is meggyilkolták. – I. 43

KAISER – lásd: Vilmos, II.

KALINYIN, Mihail Ivanovics (1875–1946) – szovjet politikus. 1919 és 1946 között a szovjet állam elnöke. – II. 649

KAMENYEV, Lev Boriszovics (1883–1936) – szovjet politikus. A bolsevik párton belüli ellenzék egyik vezetője. 1934-ben letartóztatták, majd 1936-ban az állam vezetői ellen szőtt összeesküvés hamis vádjával halálra ítélték és kivégezték. – I. 142

KAMENYEV, Szergej Szergejevics (1881–1936) – szovjet tábornok. A polgárháború idején 1918–19-ben a keleti front főparancsnoka, 1920 nyarán a Varsó elleni offenzíva során a délnyugati front főparancsnoka. Határozatlan fellépése hozzájárult a támadás kudarcához. 1919–1924 között az orosz tagköztársaság fegyveres erőinek főparancsnoka, 1927-től 1934-ig a hadügyi és tengerészeti népbiztos helyettese. – I. 142

KEITEL, Wilhelm (1882–1946) – német tábornagy. 1938-tól 1945-ig az OKW (véderő-főparancsnokság) főnöke. A nürnbergi perben mint háborús bűnöst halálra ítélték és kivégezték. – I. 92, 109, 243–244, 316, 337, 428, 430, 478, 481, 527, 550–551, 623 – II. 410, 608

KERENSZKIJ, Alekszandr Fjodorovics (1881–1970) – orosz politikus. A szociálforradalmárok pártjának egyik vezetője, az 1917. februári forradalom győzelme után az ideiglenes kormányban igazságügy-, majd hadügyminiszter, 1917 júliusától miniszterelnök. Az októberi forradalom után 1918-ban emigrált, Franciaországban, Ausztráliában, majd az Egyesült Államokban élt. – I. 72

KERR, Sir Archibald John Clark (1882–1951) – angol diplomata. 1935-től 1938-ig Nagy-Britannia bagdadi, 1938-tól 1942-ig kínai nagykövete. 1942-től 1946-ig moszkvai, 1946–1948 között washingtoni nagykövet. – II. 143, 286, 324, 338, 471–472, 537, 540, 557, 559, 569, 581, 587, 666

KESSELRING, Albert (1885–1960) – német tábornagy. 1939–40-ben az 1., majd a 2. légiflotta parancsnoka, 1941-től 1945 márciusáig a német déli hadsereg parancsnoka Olaszországban és a földközi-tengeri hadszíntéren. 1943-tól az olaszországi német haderő parancsnoka, 1945 márciusától a nyugati front főparancsnoka. 1947-ben a brit katonai törvényszék halálra ítélte, 1952-ben amnesztiával szabadult. – I. 452, 607 – II. 106, 581–583, 586, 602

KEYES, Sir Roger John Brownlow (1872–1945) – angol tengernagy, kon-

zervatív párti politikus. 1934–1943 között képviselő. 1940-ben összekötő tiszt a belga királynál, 1940–41-ben az újonnan létrehozott egyesített hadműveleti parancsnokság vezetője. – I. 202, 456 – II. 88, 90, 248

KING, Ernest Joseph (1878–1956) – amerikai flottatengernagy. 1941-ben az atlanti-óceáni flotta, 1941 decemberétől 1945-ig az amerikai flotta főparancsnoka, 1942-től 1945-ig egyben a haditengerészeti hadműveletek irányítója. – II. 41–42, 85–86, 145, 190, 304, 402, 404

KING, William Lyon Mackenzie (1874–1950) – kanadai politikus. 1919–1948 között a kanadai Liberális Párt vezetője. 1921–1930 között (kivéve 1926. jún.–szept.) és 1935-től 1948-ig miniszterelnök, 1946-ig egyben külügyminiszter is. – I. 382 – II. 247

KIRK, Alan (Goodrich) (1888–1963) – amerikai tengernagy, diplomata. 1939-től 1941-ig tengerészeti attasé Londonban, 1941-ben az amerikai haditengerészeti hírszerzés főnöke. 1943-ban a partra szálló erőket támogató flottaegységek parancsnoka az atlanti flottában, 1944-ben a normandiai invázió során az amerikai csapatok partraszállását támogató flottaegység parancsnoka. 1946–1949 között amerikai nagykövet Belgiumban, 1949-től 1952-ig Moszkvában, 1962–63-ban Tajvanon. – II. 374

KLEIST, Paul Ludwig Ewald von (1881–1954) – német tábornagy. A lengyel hadjáratban a XXII. hadtest, a francia hadjáratban az Ardenneken keresztül támadó páncéloshadtest parancsnoka. 1941-ben részt vett a Jugoszlávia, majd a Szovjetunió elleni hadjáratban, szeptemberben az ő egységei foglalták el Kijevet. 1945 után mint háborús bűnöst elítélték, szovjet fogságban halt meg. – I. 225, 228 – II. 150, 152

KLOPPER, H. B. – dél-afrikai tábornok. 1942-ben a tobruki helyőrség és a 2. dél-afrikai hadosztály parancsnoka. – II. 102–106

KLUGE, Günther von (1882–1944) – német tábornagy. 1939–40-ben a lengyelországi, majd a franciaországi hadjáratban a 4. német hadsereg, 1941-től 1943-ig a keleti fronton a középső hadseregcsoport parancsnoka. 1944 júliusában–augusztusában a nyugati front főparancsnoka. Az 1944. júliusi, Hitler elleni merénylet után ő is gyanúba keveredett. 1944 augusztusában öngyilkos lett. – I. 244 – II. 412, 417

KOCJAN, A. (megh. 1944) – lengyel mérnök. – II. 279

KOLCSAK, Alekszandr Vasziljevics (1873–1920) – orosz tengernagy. A polgárháború idején, 1918–1920 között az ellenforradalmi hadsereg főparancsnoka Szibériában. 1920 elején a bolsevikok elfogták és kivégezték. – I. 183

KOLLONTAJ, Alekszandra Mihajlovna (1872–1952) – szovjet politikus, diplomata. Az 1890-es évektől részt vett a forradalmi mozgalomban, 1917–18-ban a bolsevik párt KB-tagja és népbiztos. 1923-tól 1926-ig a világ első női nagyköveteként a Szovjetunió képviselője Norvégiában, 1926–27-ben mexikói ügyvivő. 1927–1930 között ismét oslói, 1930-tól 1945-ig stockholmi nagykövet. – II. 344

KONDO, Nobutake (1886–1953) – japán altengernagy. 1941-ben a Pearl Harbour elleni támadásnál a 4. flotta parancsnoka. – II. 49
KONSTANTIN (1868–1923) – 1913-tól 1917-ig és 1920-tól 1922-ig Görögország királya. – II. 528
KORDT, E. – I. 488
KNEŽEVIĆ, Živan – a jugoszláv hadsereg őrnagya. – I. 477
KNOX, Frank (William Franklin) (1874–1944) – amerikai lapkiadó, köztársaságpárti politikus. 1936-ban a Köztársasági Párt alelnökjelöltje, 1940-től 1944-ig tengerészeti miniszter. – I. 614
KNUDSEN, William S. (1879–1948) – amerikai kormánytisztviselő. 1941-ben a termelésirányítási hivatal igazgatója, 1941–1945 között altábornagyi rangban a hadügyminisztérium számára történő ipari termelés irányítója. – I. 641
KREBS, Hans (1898–1945?) – német tábornok. 1936-tól 1941-ig moszkvai német katonai attasé. 1943-tól a középső hadseregcsoport, 1945 márciusától a német szárazföldi haderő vezérkari főnöke. A berlini harcokban eltűnt. – I. 490
KUN Béla (1886–1939) – kommunista politikus, a magyarországi Tanácsköztársaság egyik vezetője, külügyi népbiztos. – I. 16
KUTRZEBA, Tadeusz (1885–1947) – lengyel tábornok, történész. Az 1939. szeptemberi hadjáratban előbb a Poznań hadsereg, majd a Poznań és Pomorze hadseregcsoport parancsnoka. Szeptember végén mint a Varsó hadsereg parancsnokának helyettese részt vett a főváros védelmében. 1939-től 1945-ig német hadifogságban volt, 1945-től Londonban élt emigrációban. – I. 163

LABORDE, Jean de (1878–1977) – francia tengernagy. 1939-ben a nyugati francia haditengerészeti erők, 1942-ben a Toulonban összevont francia flotta parancsnoka. 1942. november 27-én flottáját elsüllyesztette, hogy az ne kerülhessen a németek kezére. 1947-ben halálra ítélték, majd az ítéletet életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták. – II. 180
LAJOS, XIII. (1601–1643) – 1610-től 1643-ig Franciaország királya. – I. 383
LAJOS, XIV. (1638–1715) – 1643-tól 1715-ig Franciaország királya. – I. 439
LAMPSON, Sir Miles Wedderburn (Killearn lord) (1880–1964) – angol diplomata. 1926-tól 1933-ig pekingi követ, 1933–1936 között Egyiptomban brit főbiztos, 1936-tól 1946-ig az első kairói brit nagykövet. – II. 113
LANSBURY, George (1859–1940) – angol munkáspárti politikus. 1910-től 1912-ig és 1922–1940 között képviselő, 1932-től 1935-ig a Munkáspárt vezetője. – I. 49
LASCELLES, Sir Alan Frederick (szül. 1887) – angol kormánytisztviselő. 1931-től 1935-ig Kanada főkormányzójának titkára, 1936-tól 1943-ig VI.

György angol király magántitkárának helyettese, 1943–1952 között magántitkára. – II. 382–383
LATTRE DE TASSIGNY, Jean Joseph Marie de (1889–1952) – Franciaország marsallja. 1940-ben a 14. gyalogoshadosztály parancsnoka, 1943-ban Észak-Afrikában csatlakozott de Gaulle-hoz, az 1. francia hadsereg parancsnoka lett. 1944-ben partra szállt Dél-Franciaországban, 1945-ben hadserege a franciák közül elsőnek vonult be Németországba, francia részről Berlinben ő írta alá a német kapitulációt. – II. 490, 494, 496
LAVAL, Pierre (1883–1945) – francia politikus. 1925 és 1932 között több ízben miniszter, 1932-ben és 1934-től 1936 januárjáig külügyminiszter, 1931–32-ben és 1935-től 1936 januárjáig miniszterelnök. 1940 júliusától a vichyi kormány miniszterelnök-helyettese, 1942-től 1944 augusztusáig miniszterelnöke. 1945-ben mint árulót halálra ítélték és kivégezték. – I. 47, 52, 54, 63–64, 294, 302–303, 387, 390, 397–398, – II. 174–176, 178, 180
LAWSON – kanadai dandártábornok. – I. 632
LAYCOOK, Sir Robert Edward (1907–1968) – angol dandártábornok. 1941-ben az ún. Layforce kommandóegység parancsnoka a Közel-Keleten, később különleges alakulat parancsnoka Észak-Afrikában, 1943-ban Olaszországban. 1943-tól az egyesített hadműveleti parancsnokság vezetője, fő feladata a normandiai partraszállás előkészítése volt. – II. 371
LEAHY, William D. (1875–1959) – amerikai flottatengernagy és diplomata. Roosevelt elnök közeli munkatársa, 1940-től 1942-ig amerikai nagykövet Vichyben. 1942–1949 között az amerikai vezérkari főnökök egyesített bizottságának elnöke, az amerikai fegyveres erők főparancsnokának (Roosevelt, majd Truman elnök) vezérkari főnöke, összekötő az Elnök és a haderőnemek parancsnokságai között. – I. 382, 387 – II. 128, 162, 304, 540, 647
LEATHERS, Frederick James (1883–1965) – angol gazdasági szakértő, politikus. 1940-ben a hajózási minisztérium tanácsadója, 1941-től 1945-ig hadiszállítási miniszter. – I. 579
LEBRUN, Albert (1871–1950) – francia politikus. 1911 és 1919 között többször miniszter, 1931–32-ben a szenátus elnöke, 1932-ben és 1939–40-ben köztársasági elnök. 1940. július 13-án visszavonult, a németek letartóztatták, majd Németországba deportálták. – I. 295, 313
LECLERC (Philippe Marie de Hauteclocque) (1902–1947) – Franciaország marsallja. 1940-ben Angliában csatlakozott de Gaulle-hoz, aki kinevezte Csád és Kamerun katonai kormányzójává. 1941–42-ben Francia Egyenlítői Afrika katonai parancsnoka, 1943 januárjában – ezerötszáz mérföldes sivatagi menetelés után – csapataival Tuniszban csatlakozott a 8. brit hadsereghez. 1944-ben a 2. francia páncéloshadosztály parancsnokaként részt vett a normandiai partraszállásban, az ő csapatai vonultak be először Párizsba. – II. 379–380, 417–419
LEE, Raymond Eliot (1886–1958) – amerikai dandártábornok. 1935-től

1939-ig és 1940-41-ben a londoni amerikai nagykövetség katonai attaséja. - I. 554

LEEB, Wilhelm von, lovag (1876-1956) - német tábornagy. 1939-40-ben a nyugati fronton a C hadseregcsoport, 1941 júniusától 1942 januárjáig a keleti fronton az északi hadseregcsoport parancsnoka. - I. 278, 533

LEEPER, Sir Reginald Wildig Allen (1888-1968) - angol diplomata. 1943-1946 között II. György görög király mellett brit nagykövet, 1946-tól 1948-ig Argentínában nagykövet. - II. 439, 512, 514, 516-517, 523-525, 527

LEESE, Sir Oliver (1894-1978) - angol tábornok. 1940-ben a brit expedíciós erők vezérkari főnökének helyettese, 1942-től 1944-ig a 8. hadseregben a XXX. hadtest parancsnoka. 1944-ben az Olaszországban harcoló 8. hadsereg parancsnoka. - II. 156, 232

LE GENTILHOMME, Paul Louis (1884-1975) - francia tábornok. 1941-ben csatlakozott de Gaulle-hoz, 1941-42-ben a kelet-afrikai és szíriai szabad francia csapatok parancsnoka. 1942-től Madagaszkár kormányzója, 1945-től 1947-ig Párizs katonai parancsnoka. - II. 162

LEIGH-MALLORY, Sir Trafford Leigh (1892-1944) - angol repülő főmarsall. 1942-43-ban a királyi légierő vadászrepülőinek főparancsnoka, 1944-ben a normandiai partraszállásnál a szövetségesek légierejének főparancsnoka. 1944 novemberében kinevezték a délkelet-ázsiai hadszíntér szövetséges légierőinek főparancsnokává, állomáshelyére utazva repülőszerencsétlenség áldozata lett. - II. 368, 374, 459

LEMNITZER, Lyman Louis (1899-1988) - amerikai tábornok. 1943-44-ben a szövetségesek olaszországi haderejének vezérkari főnöke. 1945-ben Alexander tábornagy vezérkari főnökének helyettese. 1962-1969 között a NATO főparancsnoka. - II. 580

LENIN (Vlagyimir Iljics Uljanov) (1870-1924) - orosz kommunista politikus. Az 1917. októberi forradalom vezetője, 1917-től a Népbiztosok Tanácsának elnöke, 1922-ig a bolsevik párt vezetője. - II. 555

LINDEMANN, Frederick Alexander - lásd: Cherwell lord

LIPÓT, III. (1901-1983) - I. Albert fia, 1934-től 1951-ig Belgium királya. - I. 242, 248

LIPSKI, József (1894-1958) - lengyel politikus, diplomata. 1934-től 1939-ig berlini nagykövet, a második világháború idején a szövetségesek oldalán harcoló lengyel hadseregben szolgált. 1945 után emigrációban élt, Washingtonban halt meg. - I. 119

LIST, Wilhelm (1880-1971) - német tábornagy. 1939-ben a lengyel hadjáratban a 14. hadsereg, 1940-ben Franciaországban a 12. hadsereg parancsnoka. 1941-ben a 12. hadsereg parancsnoka a görögországi hadjáratban, júniustól októberig a balkáni német hadsereg főparancsnoka. 1942-ben a keleti fronton a Kaukázus irányában támadó A hadseregcsoport parancsnoka. A háború után a nürnbergi amerikai katonai bíróság életfogytiglani börtönre ítélte, betegsége miatt 1952-ben szabadlábra helyezték. - I. 500

LITVINOV, Makszim Makszimovics (1876–1951) – szovjet politikus, diplomata. 1930-tól 1939-ig külügyi népbiztos. 1941-től 1943-ig a Szovjetunió washingtoni nagykövete és egyben kubai követe. 1943–1947 között a külügyi népbiztos helyettese, illetve külügyminiszter-helyettes. – I. 46, 93–94, 122, 124–127, 636–637 – II. 72, 286

LLOYD GEORGE, David (1863–1945) – angol liberális párti politikus. 1890-től 1945-ig képviselő, 1905–1913 között többször miniszter, 1916 decemberétől 1922-ig a koalíciós kormány elnöke. – I. 14, 66, 131–132, 134, 202 – II. 137

LLOYD, Sir Hugh Pughe (szül. 1895) – angol repülő marsall. 1940–41-ben a király légügyi szárnysegédje, 1941–42-ben a brit légierő parancsnoka Málta szigetén. – II. 12

LORAINE, Sir Percy Lyham (1880–1961) – angol diplomata. 1919 őszén a Clerk-misszió tagja Budapesten, 1929–1933 között egyiptomi és szudáni főmegbízott, 1933-tól 1939-ig ankarai, 1939–40-ben római nagykövet. – I. 270

LOTHIAN lord (Philipp Henry Kerr) (1882–1940) – angol politikus, diplomata. 1939–40-ben washingtoni nagykövet. – I. 377, 407

LUDENDORFF, Erich (1865–1937) – német tábornok. 1914 augusztusától a keleti hadsereg vezérkari főnöke, 1916-tól Hindenburggal együtt a német hadműveletek fő irányítója. 1923-ban részt vett Hitler sikertelen müncheni puccskísérletében. 1924-től 1928-ig képviselő a Reichstagban, 1925-ben az elnökválasztáson a nemzetiszocialista párt jelöltjeként indult. – I. 23

LUMSDEN, Herbert (1897–1945) – angol vezérőrnagy. 1942–43-ban Észak-Afrikában a X. hadtest parancsnoka a 8. hadseregben. – II. 156

LUTJENS, Günther (1889–1941) – német tengernagy. 1941. januártól márciusig a német észak-atlanti flotta parancsnoka, május 24-én a *Bismarck* csatahajó vezette flottával vereséget szenvedett a brit flottától, hajóját három nappal később elsüllyesztették. – I. 466–467

LYTTELTON, Oliver (1893–1972) – angol politikus. 1940–41-ben kereskedelmi miniszter, 1941-től 1945-ig a háborús kabinet tagja, 1941–42-ben közel-keleti államminisztere. 1942–1945 között hadiipari miniszter. – II. 90

MACARTHUR, Douglas (1880–1964) – amerikai hadseregtábornok. 1941–42-ben a távol-keleti amerikai haderő főparancsnoka, 1942 márciusától a Csendes-óceán délnyugati térségének szövetséges főparancsnoka. 1945–1951 között a Japánt megszálló szövetséges haderő, 1950–51-ben az ENSZ-csapatok főparancsnoka Koreában. – I. 622

MACAULAY, Thomas Babington (Lord Macaulay of Rothley) (1800–1859) – angol történetíró, politikus. – I. 559

MACDONALD, James Ramsay (1866–1937) – angol munkáspárti politikus. 1911-től 1914-ig és 1922–1931 között a Munkáspárt vezetője. 1924-ben és 1929-től 1931-ig a munkáspárti, 1931–1935 között az ún. nemzeti koalíci-

ós kormány elnöke. 1935-től 1937-ig a királyi titkos tanács elnöke a Baldwin-kormányban. – I. 31, 36–37, 51

MAČEK, Vladimir (1879–1964) – jugoszláv politikus. 1928-tól a horvát parasztpárt elnöke, 1939-től 1941-ig a jugoszláv kormány miniszterelnök-helyettese. A német megszállás után visszavonult a politikától, 1945-ben emigrált, előbb Franciaországban, majd az Egyesült Államokban élt. – I. 474–475, – II. 366

MACFARLANE, Sir Frank Noel Mason (1889–1953) – angol altábornagy. 1937-től 1939-ig berlini katonai attasé, 1939–40-ben a brit expedíciós erők katonai hírszerzésének vezetője. 1941–42-ben a moszkvai brit katonai misszió vezetője, 1942-től 1944-ig Gibraltár katonai kormányzója, 1944-ben a Szövetséges Ellenőrző Bizottság főmegbízottja Olaszországban. – I. 563

MACHIAVELLI, Niccolò (1469–1527) – olasz (firenzei) államférfi, politikai író. – I. 78

MACK – angol sorhajókapitány. – I. 457

MACLEAN, Sir Fitzroy (szül. 1911) – angol külügyi tisztviselő, konzervatív párti politikus, dandártábornok. 1934-től a párizsi, 1937–38-ban a moszkvai brit nagykövetségen, 1939–1941 között a külügyminisztériumban teljesített szolgálatot. 1941-től 1959-ig képviselő, 1943 szeptemberétől 1945-ig a brit katonai misszió parancsnoka Jugoszláviában, Tito mellett. – II. 356, 359–361, 363, 366–367, 433

MACMILLAN, Harold (szül. 1894) – angol konzervatív párti politikus. 1924-től 1929-ig és 1931–1964 között képviselő, 1942-től 1945-ig a brit kormány miniszteri rangú földközi-tengeri helyszíni megbízottja. 1951-től 1954-ig Churchill kormányában lakásügyi miniszter, 1954–55-ben hadügyminiszter. 1955-ben külügy-, 1955-től 1957-ig pénzügyminiszter, 1957–1963 között miniszterelnök. – II. 256–258, 261–262, 271, 512, 523–524

MACUOKA, Jószuke (1880–1946) – japán politikus. 1940–41-ben külügyminiszter; 1945-ben mint háborús bűnöst amerikai bíróság elé állították, az ítélethozatal előtt börtönében meghalt. – I. 485–490

MACVEAGH, Lincoln (1890–1972) – amerikai lapkiadó és diplomata. 1933-tól 1941-ig athéni követ, 1943–1947 között a görög kormányhoz akkreditált amerikai nagykövet. – II. 525

MAGINOT, André (1877–1932) – francia politikus. 1922 és 1932 között többször hadügyminiszter. – I. 178

MAJSZKIJ, Ivan Mihajlovics (1884–1975) – szovjet diplomata, politikus. 1932-től 1943-ig londoni nagykövet, 1943-tól 1946-ig a külügyi népbiztos helyettese. – I. 93, 102, 142, 539, 545, 563, 566, 575, 585, 588, – II. 69, 146–147, 149, 213, 540–542

MALTBY, Christopher Michael (1891–1980) – angol vezérőrnagy. 1941-ben Hongkong katonai parancsnoka. – I. 631

MALLET, Sir Victor Alexander Louis (szül. 1893) – angol diplomata. 1936-

tól 1939-ig követségi tanácsos és ügyvivő Washingtonban, 1940–1945 között stockholmi követ, 1945–46-ban madridi, 1947-től 1953-ig római nagykövet. – II. 603

MANDEL, Georges (Louis Georges Rothschild) (1885–1944) – francia politikus. 1934–1940 között többször miniszter, 1940 májusától júniusáig belügyminiszter. A vichyi kormány letartóztatta; 1944 júliusában agyonlőtték. – I. 100, 190, 288, 301

MANNERHEIM, Carl Gustaf Emil, báró (1867–1951) – finn tábornagy és politikus. Finnország függetlenné válása után 1918-ban a „fehér" finn hadsereg vezetőjeként leverte a finn „vörös" hadsereget. 1931-től 1939-ig a haditanács elnöke, ő építette ki az ún. Mannerheim-vonalat a szovjet határ mentén. 1939–40-ben és 1941–1944 között a finn hadsereg főparancsnoka, 1944-től 1946-ig államfő. – I. 593–594

MANSTEIN, Erich von Lewinski von (1887–1973) – német tábornagy. 1939-ben a lengyelországi hadjáratban Rundstedt tábornagy vezérkari főnöke, 1941-ben a Leningrád irányában támadó LVI. páncéloshadtest, majd a 11. hadsereg parancsnoka a keleti front déli részén, 1942 júliusában az ő egységei foglalták el a Krím-félszigetet. 1942 novemberétől az ekkor megalakult Don hadseregcsoport főparancsnoka. 1943–44-ben a keleti fronton a déli hadseregcsoport főparancsnoka, 1944 áprilisában Hitler leváltotta. 1949-ben a brit katonai bíróság tizennyolc évi fegyházra ítélte, 1953-ban amnesztiával szabadult. – II. 75

MARGERIE, Roland Jacquin de (szül. 1899) – francia diplomata. 1940. áprilistól júniusig Paul Reynaud kabinetfőnöke a külügyminisztériumban, 1940–1944 között Sanghajban főkonzul, 1944-től 1946-ig Pekingben ügyvivő, 1956-tól 1959-ig vatikáni, 1959-től 1962-ig madridi, 1962–1965 között bonni nagykövet. – I. 259–260

MARLBOROUGH hercege (John Churchill) (1650–1722) – angol hadvezér és államférfi, W. Churchill egyik őse. A spanyol örökösödési háborúban (1701–1714) az angol és holland seregek főparancsnokaként Blindheim (Blenheim) (1704), Ramillies (1706), Oudenarde (1708) és Malplaquet (1709) mellett sorozatos győzelmeket aratott a franciák felett. – I. 38, 439

MARSHALL, George Catlett (1880–1959) – amerikai hadseregtábornok, diplomata, politikus. 1939-től 1945-ig az amerikai hadsereg vezérkari főnöke, 1941-től egyben az amerikai vezérkari főnökök egyesített bizottságának az elnöke. 1945 decemberétől 1947 januárjáig nagykövet rangban különleges amerikai megbízott Kínában, ahol sikertelenül tett kísérletet a polgárháború befejezésének elősegítésére. 1947-től 1949-ig külügyminiszter, 1947 júniusában ő terjesztette elő az Európa gazdasági újjáépítését célzó amerikai tervet (Marshall-terv). 1950–51-ben hadügyminiszter. – I. 276, 614, 641 – II. 50–51, 53–54, 58–59, 77–78, 85–86, 190, 193, 214–215, 217, 219–224, 255, 304, 319, 334–335, 402, 404, 472–473, 540, 583, 589, 626, 647, 650

MARTIN, John Miller (szül. 1904) - 1940-től 1945-ig Churchill magántitkára. - I. 352 - II. 78

MARTINI, Wolfgang (1891-1963) - német tábornok, a légi híradócsapat tábornoka. - I. 367 - II. 18

MATTHEWS, H. Freeman (1899-1986) - amerikai külügyi tisztviselő, diplomata. 1939-1941 között a párizsi, majd a vichyi amerikai nagykövetség első titkára, 1942-43-ban Eisenhower tábornok polgári tanácsadó testületének vezetője. 1943-44-ben a külügyminisztérium európai osztályának, 1944-1947 között az európai ügyek hivatalának vezetője. 1947-1950 között stockholmi nagykövet, 1950-től 1953-ig helyettes külügyi államtitkár. 1953-1957 között hágai, 1957-től 1962-ig bécsi nagykövet. - II. 540

MAZARIN, Jules (Giulio Mazarini) (1602-1661) - olasz származású francia államférfi, bíboros. - I. 129

MCLEAN, Sir Kenneth Graeme (szül. 1896) - angol altábornagy. - II. 250

MESSERVY, Sir Frank Walter (1893-1974) - angol altábornagy. 1941-42-ben a 4. indiai hadosztály, majd az 1., később a 7. páncéloshadosztály parancsnoka a líbiai sivatagi harcokban. 1942-43-ban a 43. indiai páncéloshadosztály, 1944-ben a 7. indiai hadosztály, 1944-45-ben a IV. hadtest parancsnoka Burmában. - I. 509-510 - II. 7

METAXASZ, Joannisz (1871-1941) - görög tábornok, monarchista politikus. 1935 novemberében részt vett a monarchia helyreállításában, 1936-ban hadügyminiszter, 1936-tól 1941-ig miniszterelnök; 1936 augusztusában jobboldali diktatúrát hozott létre Görögországban. - I. 400

METTERNICH, Metternich-Winneburg, Klemens Lothar von, herceg (1773-1859) - osztrák államférfi, diplomata. - I. 129

MICHELIER, Fritz - francia tengernagy. - II. 171-172

MIHAJLOVIĆ, Dragoljub (Draža) (1893-1946) - jugoszláv tábornok, politikus, 1941 májusától az ún. csetnik katonai ellenállási szervezet vezetője, 1942-től 1944-ig egyben a londoni jugoszláv emigráns kormány hadügyminisztere. 1946-ban a németekkel való együttműködés miatt mint háborús bűnöst halálra ítélték és kivégezték. - II. 308, 353-360, 362-366, 434, 437

MIHÁLY (szül. 1921) - II. Károly fia, 1927-től 1930-ig és 1940-1947 között Románia királya. 1947 óta emigrációban él. - II. 432, 570, 645

MIKLAS, Wilhelm (1872-1956) - osztrák keresztényszocialista politikus. 1923-1928 között a nemzetgyűlés elnöke, 1928-1938 között Ausztria köztársasági elnöke, az Anschluss után 1938 márciusában lemondott. - I. 44, 81

MIKOJAN, Anasztaz Ivanovics (1895-1978) - szovjet politikus. 1937-től 1946-ig a Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettese, 1938-tól egyben külkereskedelmi népbiztos, 1942-től 1945-ig az Állami Honvédelmi Bizottság tagja. 1955-1964 között a minisztertanács első elnökhelyettese. 1964-65-ben a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke. - II. 293

MIKOŁAJCZYK, Stanisław (1901-1966) - lengyel politikus. 1931-től 1939-ig

a parasztpárt alelnöke, 1940-től 1943-ig a londoni lengyel emigráns kormány miniszterelnök-helyettese és 1941-től egyben belügyminisztere, Sikorski halála után 1943 júliusától 1944 novemberéig miniszterelnöke. 1945 júniusától 1947 februárjáig miniszterelnök-helyettes és földművelésügyi miniszter a varsói kormányban, az 1947. januári választások után azonban emigrálni kényszerült. – II. 214, 447, 449, 455–456, 458, 476, 479, 481, 484–486, 531–532, 534–536, 552, 554–556, 558, 560, 566, 576–577, 629–631

MIRKOVIĆ, Bora – 1941-ben a jugoszláv légierő tábornoka, a németbarát kormányt eltávolító március 27-i államcsíny egyik vezetője. – I. 477

MOLINIÉ – francia tábornok. – I. 254

MOLOTOV, Vjacseszlav Mihajlovics (1890–1987) – szovjet politikus. 1930-tól 1941-ig a Népbiztosok Tanácsának elnöke, 1941–1946 között első elnökhelyettese. 1939-től 1949-ig és 1953-tól 1956-ig külügyi népbiztos, illetve (1946-tól) külügyminiszter. 1941–1945 között az Állami Honvédelmi Bizottság elnökhelyettese. 1953-tól 1957-ig a minisztertanács elnökének első helyettese, 1957–1960 között Mongóliában nagykövet. – I. 54, 126, 128–129, 138, 143, 176, 183–184, 186, 271–272, 396, 420–429, 450, 485, 487, 489, 515, 518, 522–525, 572, 627 – II. 61, 63–65, 67–74, 76, 122–124, 129–131, 133–134, 136–137, 140–143, 210, 285–286, 290, 291–293, 300, 304, 317, 321, 324–325, 335, 338, 340, 342–343, 429, 448, 472, 474–475, 479, 482–484, 486, 489, 537, 540, 546–547, 557, 559–562, 564–567, 569–570, 572–574, 576, 580–581, 587, 590

MONNET, Jean (1888–1979) – francia közgazdász, pénzügyi szakember. 1939–40-ben a francia–angol gazdasági együttműködési bizottság elnöke, 1940-től 1943-ig az angol beszerzési tanács tagja Washingtonban. 1943–44-ben a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság fegyverkezési, ellátási és újjáépítési ügyekért felelős tagja. 1946–1950 között az újjáépítés és a modernizáció irányítására létrehozott bizottság vezetője, az ún. Monnet-terv kidolgozója, 1952-től 1955-ig a Montanunio elnöke. – I. 296, 298, 301

MONTGOMERY, Bernard Law, viscount (1887–1976) – angol tábornagy. 1939–40-ben a franciaországi brit expedíciós haderő hadosztályparancsnoka, 1940-ben Angliában az V. hadtest, 1941-ben a XII. hadtest, 1942-ben a délkelet-angliai védelmi övezet parancsnoka. 1942 augusztusától az északafrikai, a szicíliai és az olaszországi hadműveletek idején a 8. hadsereg parancsnoka. 1944 nyarán Észak-Franciaországban a szövetséges szárazföldi hadseregek parancsnoka. Eisenhower tábornok helyettese. 1944–45-ben a nyugat-európai hadjáratban a 21. brit hadseregcsoport parancsnoka, 1945–46-ban a Németországot megszálló brit haderő főparancsnoka és a németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács angol tagja. 1946-tól 1948-ig a brit birodalmi vezérkar főnöke, 1951–1958 között a NATO-haderők főparancsnokának első helyettese. Észak-afrikai hadi sikereiért az Alameini *(of Alamein)* melléknevet kapta. – I. 229, 243, 277, 493 – II. 112, 115–118,

154, 156–157, 159, 161, 186, 217, 223, 231, 252, 279, 329, 368–369, 377–378, 397, 402, 405, 412, 414, 459–461, 463–465, 495, 506, 510, 581, 600, 607, 613, 633, 635

MORAN lord (Charles McMoran Wilson) (1882–1977) – angol orvos. 1941–1950 között a királyi orvosi kollégium elnöke, a második világháború idején W. Churchill orvosa. – II. 78, 111, 300, 537

MORGAN, Sir Frederick Edgworth (1894–1967) – angol altábornagy. 1943–44-ben a leendő legfelsőbb szövetséges parancsnok vezérkarának főnöke, az Overlord-terv kidolgozásának irányítója, 1944–45-ben Eisenhower tábornok vezérkari főnökének helyettese. 1945–46-ban az UNRRA főnöke Németországban. – II. 249–252, 319, 367–369

MORGENTHAU, Henry, ifj. (1891–1967) – amerikai politikus. 1934-től 1945-ig pénzügyminiszter, Roosevelt elnök közeli barátja és tanácsadója. 1944 szeptemberében a második quebeci konferencián a háború utáni Németország ipari jellegének megszüntetését célzó tervet terjesztett elő (Morgenthau-terv); a szövetségesek vezetői ezt előbb elfogadták, a brit és az angol kormányzati szervek részéről megnyilvánuló erős kritika miatt azonban hamarosan elvetették. – I. 407, 416 – II. 485

MORRISON, Herbert Stanley (1888–1965) – angol munkáspárti politikus. 1929–1931 között közlekedésügyi, 1940. májustól októberig hadianyagellátási miniszter. 1940 októberétől 1945-ig belügyminiszter, 1942–1945 között a háborús kabinet tagja. 1945–1951 között a titkos tanács elnöke és miniszterelnök-helyettes, 1951-ben külügyminiszter. – I. 201–202, 208, 353, 380 – II. 277, 421

MORSHEAD, Sir Leslie James (1889–1959) – ausztráliai altábornagy. 1941–42-ben a 9. ausztráliai hadosztály parancsnoka, 1942–43-ban a közel-keleti ausztráliai birodalomi erők parancsnoka, részt vett az el-alameini csatában és a sivatagi hadjáratban. 1945-ben az I. ausztráliai hadtest és a Borneó szigetén partra szálló haderő parancsnoka. – II. 157

MORTON, Sir Desmond John Falkiner (1891–1971) – angol őrnagy. 1940–1945 között W. Churchill személyes beosztottja. – I. 296, 298, 373, 516

MOULIN DE LABARTHÈTE, Henri du – I. 397

MOUNTBATTEN, Louis Francis (1900–1979) – angol tengernagy. 1941-ben az *Illustrious* repülőgép-hordozó parancsnoka, 1941–42-ben az egyesített hadműveleti parancsnokság tanácsadója, 1942–43-ban vezetője és a vezérkari főnökök bizottságának tagja, az ő feladata volt az európai partraszállás előkészítése. 1943–1946 között a délkelet-ázsiai térség szövetséges főparancsnoka. 1947-ben India utolsó alkirálya, 1947–48-ban India főkormányzója. 1955-től 1959-ig a haditengerészet első lordja, 1959–1965 között a vezérkari főnökök bizottságának elnöke. – II. 248–249, 253–254, 305, 368, 371, 405, 653

MOYNE lord (Walter Edward Guinnes) (1880–1944) – angol konzervatív párti politikus. 1925-től 1929-ig mezőgazdasági és halászati miniszter,

1941–42-ben gyarmatügyi miniszter és a Lordok Házának elnöke. 1942-től 1944-ig a brit háborús kabinet közel-keleti különmegbízottjának helyettese, 1944-ben miniszteri rangú különmegbízott Kairóban. 1944 novemberében merénylet áldozata lett. – II. 439, 443

MURPHY, Robert Daniel (1894–1978) – amerikai diplomata. 1940-ben a párizsi amerikai nagykövetség tanácsosa, majd a vichyi nagykövetség ügyvivője. 1940–1942 között Roosevelt elnök személyes megbízottja Francia Észak-Afrikában, 1943–44-ben nagykövetei rangban amerikai politikai tanácsadó a szövetséges haderők főhadiszállásán és az Olaszországi Tanácsadó Testület amerikai tagja. 1944–45-ben Eisenhower tábornok, 1945-től 1949-ig a németországi amerikai katonai kormányzat politikai tanácsadója. 1949-től 1952-ig brüsszeli, 1952–53-ban tokiói nagykövet. – II. 167–169, 172, 256–258

MUSSOLINI, Benito (1883–1945) – olasz politikus. Az olasz fasiszta mozgalom vezetője (Duce), 1922 októberétől miniszterelnök. 1943 júliusában, a szövetségesek szicíliai partraszállása után a király leváltotta tisztségéről és internáltatta. Szeptemberben a németek kiszabadították és az Észak-Olaszországban megszervezett bábállam, az ún. salói köztársaság miniszterelnökének tették meg. 1945 áprilisában menekülni próbált, de az olasz partizánok elfogták és kivégezték. – I. 17, 33, 44–45, 52–53, 57, 60–62, 70–71, 77–80, 87, 92, 120, 190, 223, 265–271, 316, 318, 391–392, 394–400, 403, 409, 435–437, 459–461, 479–481, 551, 578, 600 – II. 88, 105, 108, 202, 209, 236–244, 264–267, 270, 281, 602, 619

NAGUMO, Csuicsi (1886–1944) – japán tengernagy. 1941-ben a Pearl Harbourt megtámadó repülőgép-hordozó flotta parancsnoka, 1942 júniusában a Midway-sziget melletti tengeri ütközetben a repülőgép-hordozók parancsnoka. 1944-ben a japán flotta parancsnoka a csendes-óceáni hadszíntér középső részén, a Marianna-szigetek védője. A sorozatos amerikai győzelmek miatt öngyilkos lett. – I. 621 – II. 34–37

NAPÓLEON, I. (Napoléon Bonaparte) (1769–1821) – francia hadvezér, államférfi, 1804-től 1814-ig és 1815-ben Franciaország császára. – I. 132, 217, 228, 264, 321, 385, 419, 439 – II. 161

NEAME, Sir Philip (1888–1978) – angol altábornagy. 1939–40-ben a brit expedíciós erők vezérkari főnökének helyettese, 1940-ben a 4. indiai hadosztály parancsnoka a sivatagi harcokban. 1941-ben Cirenaica katonai parancsnoka, március–áprilisban, Rommel első támadásakor a brit, ausztráliai és indiai erők parancsnoka. – I. 495

NELSON, Donald Marr (1888–1959) – amerikai üzletember, kormánytisztviselő. 1940–41-ben a nemzetvédelmi beszerzések koordinátora, 1941–42-ben a készletgazdálkodási hivatal ügyvezető igazgatója, 1942-től 1944-ig a hadiipari tanács elnöke. 1943–44-ben Roosevelt elnök különmegbízottja Kínában és a Szovjetunióban. – I. 641–642

Nelson, Horatio, viscount (1758–1805) – a napóleoni háborúk legendás hírű angol flottaparancsnoka, tengernagy. – I. 439 – II. 502

Neurath, Konstantin von, báró (1873–1956) – német diplomata, politikus. 1921–1930 között római, 1930–1932 között londoni nagykovet, 1932-től 1938-ig kulugyminiszter. 1938–1945 között tárca nélküli miniszter és a hatáskör nélkuli titkos kabinettanács elnoke, 1939 márciusától 1941-ig a Cseh–Morva Protektorátus elnöke. 1946-ban a nurnbergi perben tizenot évi fegyházra ítélték, 1954-ben betegsége miatt szabadon engedték. – I. 64–65, 76

Newall, Cyril Louis Norton (1886–1963) – angol repülő marsall. 1937-től 1940-ig a királyi légierő vezérkari főnoke, 1941–1946 között Új-Zéland főkormányzója. – I. 180, 252

Newman, Augustus Charles (1904–1972) – angol ezredes. – II. 23

Nimitz, Chester William (1885–1966) – amerikai flottatengernagy. 1941–1945 kozott a csendes-óceáni amerikai flotta és a csendes-óceáni hadszíntér főparancsnoka, 1945. szeptember 2-án az Egyesult Államok képviselőjeként ő írta alá a japán fegyverletételt. 1945-től 1947-ig az amerikai flotta hadműveleti főnoke. – II. 29, 33–35, 39

Nivelle, Robert Georges (1856–1924) – francia tábornok. Az első világháború idején 1916 decemberétől a francia hadsereg főparancsnoka, Joffre utóda; az 1917. tavaszi, véres kudarcba fulladt offenzíva után leváltották. – I. 174

Noguès, Charles Auguste Paul (1876–1971) – francia tábornok. 1936-tól marokkói francia főhelytartó, 1939-ben az észak-afrikai francia csapatok főparancsnoka. A szovetségesek észak-afrikai partraszállása után csatlakozott Giraud tábornokhoz, 1942–43-ban a francia birodalmi tanács tagja és Észak-Afrika francia főbiztosának a helyettese. – II. 171–172, 176, 255

Nomura, Kicsiszaburo (1877–1964) – japán tengernagy, politikus, diplomata. 1939–40-ben kulugyminiszter, 1940 novemberétől 1941 decemberéig washingtoni nagykovet. – I. 485

Norrie, Charles Willoughby (1893–1977) – angol altábornagy. 1940–41-ben az 1. páncéloshadosztály parancsnoka, 1941–42-ben Észak-Afrikában a XXX. hadtest parancsnoka. – I. 603

Nye, Sir Archibald Edward (1895–1967) – angol altábornagy. 1941–1945 kozott a birodalmi vezérkar főnokének (Brooke tábornagynak) a helyettese, 1946-tól 1948-ig Madras kormányzója, 1948-tól 1952-ig brit főbiztos Delhiben. – I. 594

Osóbka-Morawski, Edward (szul. 1909) – lengyel szocialista párti politikus. 1940 és 1944 kozott részt vett a foldalatti katonai és politikai ellenállásban, 1943-tól a baloldali Lengyel Szocialista Munkáspárt egyik vezetője. 1944-ben az Országos Nemzeti Tanács elnokhelyettese, 1945-ben az ideiglenes kormány, 1945 júniusától 1947-ig a nemzeti egységkormány elnöke, 1947-től 1949-ig kozigazgatási miniszter. – II. 482, 557, 562, 565

PAASIKIVI, Juho Kusti (1870–1956) – finn diplomata, politikus. 1936-tól 1939-ig stockholmi nagykövet, 1939 őszén a finn delegáció vezetője a moszkvai tárgyaláson, majd 1940 márciusában a szovjet–finn háborút lezáró béketárgyaláson, 1940–41-ben rendkívüli és meghatalmazott nagykövet Moszkvában. 1944-ben ismét a finn fegyverszüneti tárgyalás vezetője Moszkvában, 1944 novemberétől 1946 márciusáig miniszterelnök, 1946–1956 között köztársasági elnök. – I. 183, 189

PAGET, Sir Bernard Charles (1887–1961) – angol tábornok. 1940-ben részt vett a norvégiai brit expedícióban, 1941-től 1943-ig a brit hazai erők főparancsnoka. 1943-ban a normandiai inváziót tervező és előkészítő 21. hadseregcsoport parancsnoka, 1944-től 1946-ig a közel-keleti brit haderő főparancsnoka. – I. 586, 588

PÁL, Karagyorgyevics, herceg (1893–1976) – 1934–1941 között jugoszláv régens. – I. 463, 474–478 – II. 353, 360

PAPAGOSZ, Alexandrosz (1883–1955) – görög tábornok. 1935-ben hadügyminiszter, 1936-tól 1940-ig a vezérkar főnöke, 1940–41-ben a hadsereg főparancsnoka. 1943–1945 között koncentrációs táborban volt Németországban. 1952-től 1955-ig miniszterelnök. – I. 403, 498–499

PAPANDREU, Georgiosz (1888–1968) – görög politikus. 1923–1935 között többször miniszter, 1935-ben megalapította a Demokratikus Szocialista Pártot; 1936–1940 között száműzetésben élt. 1940-től 1942-ig aktívan részt vett az ellenállási mozgalomban, 1942–1944 között börtönben volt. 1944-ben Egyiptomba szökött, szeptembertől a Kairóban megalakult görög emigráns kormány elnöke. 1946–1952 között többször miniszter, a Demokratikus Centrum választási győzelme után 1963–1965 között miniszterelnök. – II. 439–440, 442–443, 511–514, 517, 525–527

PAPEN, Franz von (1879–1969) – német centrum párti politikus, diplomata. 1932. májustól novemberig kancellár, 1933–34-ben alkancellár Hitler kormányában. 1934-től 1938-ig bécsi követ, majd nagykövet, 1939–1944 között ankarai nagykövet. 1946-ban a nürnbergi perben felmentették, de 1947-ben egy német bíróság nyolcévi kényszermunkára ítélte; 1949-ben szabadlábra helyezték. – I. 33–34, 43–44, 78–79

PARK, Sir Keith Rodney (1892–1975) – angol repülő marsall. 1940-ben a királyi légierő 11. vadászrepülő-csoportjának parancsnoka az angliai csatában, 1941-ben az egyiptomi, 1942–43-ban a máltai brit légierő parancsnoka. 1944-ben a szövetséges légierő főparancsnoka a közel-keleti hadszíntéren, 1945–46-ban Délkelet-Ázsiában. – I. 349–352

PATTON, George Smith (1885–1945) – amerikai tábornok. 1942 novemberében a Marokkóban partra szálló amerikai haderő, 1943-ban a tunéziai harcokban a II. hadtest, a szicíliai partraszállásnál a 7. amerikai hadsereg parancsnoka. 1944–45-ben a nyugat-európai hadjárat során a 3. amerikai hadsereg parancsnoka, 1945 decemberében Németországban autóbaleset

következtében meghalt. - II. 172, 231-233, 414-415, 417, 459, 463, 503, 508

PAULUS, Friedrich Wilhelm Ernst (1890-1957) - német tábornagy. 1940-től 1942-ig a szárazföldi erők vezérkari főnökének (Halder tábornoknak) a helyettese, a Barbarossa-terv kidolgozója. 1942 januárjától a 6. német hadsereg főparancsnoka a keleti fronton, 1943. február elsején Sztálingrádnál fogságba esett, hadserege másnap kapitulált. A hadifogságban csatlakozott a Szabad Németország Nemzeti Bizottsága elnevezésű antifasiszta szervezethez; 1953-ig a Szovjetunióban volt hadifogoly, 1953-tól az NDK-ban élt. - II. 153

PAVLOV, Alekszej Pavlovics (szül. 1905) - szovjet külügyi tisztviselő, diplomata, 1940-1945 között a külügyi népbiztosság jogi osztályának vezetője, 1946-tól 1950-ig brüsszeli, 1950-től 1953-ig párizsi nagykövet. - II. 122, 137, 140, 304, 337. 475, 540, 643

PEIRSE, Sir Richard Edmund Charles (1892-1970) - angol repülő főmarsall. 1940-ben a légierő vezérkari főnökének helyettese, 1940 októberétől 1942-ig a légierő bombázókötelékeinek parancsnoka. 1942-43-ban az indiai brit légierő parancsnoka, 1943-44-ben a délkelet-ázsiai szövetséges főparancsnokság légierejének parancsnoka. - I. 252

PENDAR, Kenneth - marokkói amerikai alkonzul. - II. 168-169, 195

PÉTAIN, Henri Philippe (1856-1951) - Franciaország marsallja és politikus. 1917-18-ban a hadsereg főparancsnoka, 1934-ben hadügyminiszter, 1939-40-ben madridi nagykövet. 1940. június 16-tól miniszterelnök, hat nappal később fegyverszünetet kötött a németekkel, akik az ország nagy részét megszállták. 1940-1942 között a meg nem szállt országrészben megalakult vichyi kormány miniszterelnöke, 1940-1944 között államfő. 1945-ben halálra ítélték, az ítéletet azonban de Gaulle életfogytiglani börtönre változtatta. - I. 174, 235, 259, 260-261, 279-283, 294-296, 300-302, 309, 313-314, 341, 373, 382, 387-388, 390-391, 397-398, 400, 438, 630-631 - II. 165 168-169, 173-176

PÉTER, I., Nagy (1672-1725) - orosz cár; 1682-től 1725-ig uralkodott. - I. 133, 642

PÉTER, II. (1923-1970) - a Karagyorgyevics-dinasztia tagja, II. Sándor fia, 1934-től 1945-ig Jugoszlávia királya. - I. 477-478 - II. 357-362, 364-367, 433-434, 437

PETERS, Frederic Thornton (megh. 1942) - angol fregattkapitány. - II. 170

PETRE, Roderic Loraine (1887-1971) - angol vezérőrnagy. 1939-1942 között a 12., majd a 48. hadosztály, 1940-ben a franciaországi csatában az ún. Petreforce különleges alakulat parancsnoka. - I. 235

PEYROUTON, Marcel B. (szül. 1888?) - francia politikus, diplomata. 1936-tól 1940-ig Argentínában nagykövet, 1940-41-ben a Pétain-kormány belügyminisztere. 1941-42-ben a vichyi kormány nagykövete Argentínában, 1943-ban francia főkormányzó Algírban. - II. 255

PHILLIPS, Sir Frederick (1884–1943) – angol pénzügyi szakember. A Népszövetség pénzügyi bizottságának elnöke, 1940-től 1943-ig a brit pénzügyminisztérium képviselője az Egyesült Államokban. – I. 407

PHILLIPS, Sir Tom Spencer Vaughan (1888–1941) – angol tengernagy. 1939 májusától 1941 októberéig a brit flotta vezérkari főnökének helyettese, majd a brit távol-keleti flotta főparancsnoka. 1941. december 10-én a Maláj-félsziget mellett a japán légierő elsüllyesztette hajóit, a *Prince of Wales*-t és a *Repulse*-t; a támadás során ő maga is életét vesztette. – I. 252, 624

PHIPPS, Sir Eric Clare Edmund (1875–1945) – angol diplomata, 1928-tól 1933-ig bécsi követ, 1933–1937 között berlini, 1937-től 1939-ig párizsi nagykövet. – I. 95

PILE, Sir Frederick Alfred (1884–1976) – angol tábornok. 1937-től 1939-ig az 1. légvédelmi hadosztály parancsnoka, 1939–1945 között a légvédelmi tüzérség főparancsnoka. – I. 353, 355

PIŁSUDSKI, Józef (1867–1935) – lengyel marsall és politikus. A két világháború közötti lengyel politika meghatározó személyisége, 1918–1922 között ideiglenes államfő, 1920-ban a lengyel–szovjet háborúban a hadsereg főparancsnoka. Az 1926 májusában végrehajtott katonai hatalomátvétel után a hadügyminiszteri poszt birtokosaként haláláig Lengyelország diktátora, 1927–28-ban és 1930-ban miniszterelnök. – I. 55, 142

PIM, Sir Richard Pike (szül. 1900) – angol kapitány. 1939-ben az admiralitás, később a miniszterelnök térképszobájának a vezetője. – I. 257 – II. 539, 676

PLASZTIRASZ, Nikolaosz (1884–1953) – görög tábornok, köztársasági politikus. 1922-ben katonai puccsal lemondásra kényszerítette I. Konstantin királyt. Az 1933-as választások után egy napra magához ragadta a hatalmat, majd külföldre menekült, 1944-ig emigrációban élt. 1945-ben és 1950-től 1952-ig miniszterelnök. – II. 528

PLATT, Sir William (1885–1975) – angol tábornok, 1938-tól 1941-ig a Szudánban állomásozó brit csapatok parancsnoka, 1941-től 1945-ig a kelet-afrikai hadszíntér főparancsnoka. – I. 459–460

PLEVEN, René (szül. 1901) – francia politikus. 1940-ben a francia–angol együttműködési bizottság tagja, a fegyverszünet után csatlakozott de Gaulle-hoz. 1941–42-ben a Szabad Franciaország mozgalom gazdasági, pénzügyi és gyarmatügyi, 1942–43-ban külügyi és gyarmatügyi megbízottja. 1943–44-ben a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság gyarmatügyi megbízottja, 1944 szeptemberétől novemberig az ideiglenes kormány gyarmatügyi minisztere, 1944-től 1946-ig pénzügyminiszter, 1949–50-ben, valamint 1952 és 1954 között nemzetvédelmi miniszter, 1950 és 1952 között miniszterelnök. – I. 296, 298

PONSONBY, Sir Henry Frederick (1825–1895) – angol tábornok. – II. 216

PORTAL, Sir Charles Frederick Algernon (1893–1971) – angol repülő marsall. 1940-ben a királyi légierő bombázókötelékeinek parancsnoka, 1940-

től 1945-ig a brit légierő vezérkari főnöke. - I. 501, 557, 619 - II. 56, 254, 439, 537

POUND, Sir Dudley (Alfred Dudley Pickman Rogers) (1877–1943) - angol flottatengernagy. 1936–1939 között a földközi-tengeri brit flotta parancsnoka, 1939-től 1943-ig a haditengerészet első lordja és vezérkari főnöke. - I. 153, 173, 252, 327, 467, 501, 556, 619 - II. 41–42, 146, 185

PRIDHAM-WIPPELL, Sir Henry Daniel (1885–1952) - angol tengernagy. 1940-ben a földközi-tengeri brit flotta parancsnokának a helyettese, 1942-től 1945-ig Dover katonai parancsnoka. - I. 496

PRIEN, Günther (1908–1941) - német tengeralattjáró-parancsnok. 1939 októberében Scapa Flow-nál elsüllyesztette a *Royal Oak* brit csatahajót; Németországban nemzeti hősként ünnepelték, Hitler Lovagkereszttel tüntette ki. 1940–41-ben az U–47 tengeralattjáró parancsnoka, tengeralattjáróját 1941 márciusában az Atlanti-óceánon brit hadihajók elsüllyesztették. - I. 469

PURIĆ, Božidar (szül. 1891) - jugoszláv politikus. 1943-tól 1944 júniusáig a londoni jugoszláv emigráns kormány miniszterelnöke. - II. 365–367

PURVIS, Arthur Blaikie (1890–1941) - kanadai üzletember, brit kormánytisztviselő. 1939–40-ben az angol beszerzési bizottság vezetője az Egyesült Államokban és az angol–francia beszerzési tanács elnöke. 1941-ben az Észak-Amerikában működő angol beszerzési tanács elnöke; légibalesetben vesztette életét. - I. 224, 405–406

„Q" TENGERNAGY - lásd: Roosevelt elnök.

QUINAN, Sir Edward Pellew (1885–1960) - angol tábornok. 1941–42-ben a brit csapatok parancsnoka Iránban és Irakban, 1942–43-ban a 10. brit hadsereg parancsnoka. - I. 575, 577

QUISLING, Vidkun (1887–1945) - norvég politikus. 1931-től 1933-ig honvédelmi miniszter, 1933-ban megalapította a Nasjonal Samling elnevezésű norvég fasiszta mozgalmat. Norvégia 1940 áprilisában történt megszállása során aktívan együttműködött a németekkel, 1942–1945 között a Terboven német birodalmi biztos felügyelete alatt működő bábkormány miniszterelnöke. 1945-ben mint árulót halálra ítélték és kivégezték. - I. 182 - II. 484

RAEDER, Erich (1876–1960) - német nagyadmirális. 1935-től 1943 januárjáig a hadiflotta főparancsnoka. A nürnbergi perben életfogytiglani börtönre ítélték, 1955-ben szabadlábra helyezték. - I. 56, 108, 182, 331–334, 338, 341, 353, 472 - II. 49, 178

RAMSAY, Sir Bertram Home (1883–1945) - angol tengernagy. 1939-től 1942-ig Dover parancsnoka, a dunkerque-i evakuáció szervezője, 1942–43-ban az észak-afrikai, majd a szicíliai partraszállás előkészítéséért felelős brit tengerészparancsnok. 1944-ben a normandiai invázió során a szövetsé-

ges hajóhad főparancsnoka, 1945 januárjában Franciaországban repülőgép-katasztrófa áldozata lett. - I. 237, 256, 261 - II. 231, 369, 374, 381-382
RAMSDEN, William Havelock (1888-1969) - angol altábornagy. 1940-ben Franciaországban a 25. gyalogosdandár, 1940-től 1942-ig a közel-keleti hadszíntéren az 50. hadosztály, 1942-ben Észak-Afrikában a XXX. hadtest parancsnoka. 1944-45-ben Szudán és Eritrea katonai parancsnoka. - II. 115
RÁNKI György - I. 534
RASÍD ALI al-Gajláni (szül. 1892) - iraki politikus. 1940-41-ben miniszterelnök; 1941 márciusában államcsínyt hajtott végre, Irak a tengelyhatalmak oldalára állt. Ellenséges támaszpontok kiépítésének megakadályozása érdekében 1941 májusában az angol csapatok megszállták az országot, Rasíd Ali Németországba menekült. - I. 523
RATHENAU, Walther (1867-1922) - német üzletember és politikus. 1921-ben újjáépítési miniszter, 1922-ben külügyminiszter. Nevéhez fűződik a pénzügyi és gazdasági kapcsolatok rendezése Franciaországgal és az USA-val, továbbá a rapallói szerződés megkötése Szovjet-Oroszországgal. 1922 júniusában antiszemita, szélsőjobboldali terroristák meggyilkolták. - I. 30
REIBEL, Charles - francia szenátor. - I. 301
REICHENAU, Walter von (1884-1942) - német tábornagy. 1939-40-ben hadseregparancsnok a lengyelországi, majd a franciaországi hadjáratban, 1941-ben a 6. hadsereg főparancsnoka a keleti fronton. 1941 decemberétől a déli hadseregcsoport főparancsnoka. 1942 januárjában útban Németország felé, a repülőgépen agyvérzést kapott és meghalt. - I. 82, 597
REYNAUD, Paul (1878-1966) - francia politikus. 1930-ban pénzügy-, 1931-32-ben gyarmatügyi, 1938-ban igazságügy-miniszter, 1938-tól 1940-ig ismét pénzügyminiszter. 1940 márciusától június 16-ig miniszterelnök és külügyminiszter; 1940 szeptemberében letartóztatták, 1942-ben a riomi per egyik vádlottja, 1942-1945 között Németországban volt fogságban. - I. 100, 109, 129, 143-144, 190, 192-195, 228-231, 234-235, 238-240, 249, 259-260, 266-268, 279, 281-283, 288-291, 293-301, 306 - II. 490
RIBBENTROP, Joachim von (1893-1946) - német diplomata, politikus. 1936-tól 1938-ig londoni nagykövet, 1938-1945 között külügyminiszter. 1946-ban a nürnbergi katonai törvényszék mint háborús bűnöst halálra ítélte; kivégezték. - I. 74-76, 79, 82-83, 92, 119, 125, 136, 144-146, 176, 183, 186, 305, 321, 395-397, 421, 426-427, 429, 448, 450, 478, 485-486, 488-489, 515, 521, 525, 612, 623 - II. 210, 342, 551
RIETH, dr. - német diplomata, 1934-ben bécsi követ. - I. 44
RIGGS, H. C. - angol kormánytisztviselő, a hajózási minisztérium munkatársa. - I. 256
RINTELEN, Anton (1876-1946) - osztrák politikus, diplomata. 1926-ban és

1932–33-ban közoktatásügyi miniszter, 1933–34-ben római nagykövet. Az 1934. júliusi osztrák nemzetiszocialista puccs győzelme esetén ő lett volna az új kormányfő; a kudarc után 1935-ben életfogytiglani fegyházra ítélték, 1938-ban amnesztiával szabadult. – I. 43–44

RINTELEN, Enno von – német tábornok, 1936–1943 között katonai attasé Rómában. – I. 481

RITCHIE, Sir Neil Methuen (1897–1983) – angol altábornagy. 1941-ben a közel-keleti brit haderő vezérkari főnökének (Auchinleck tábornoknak) a helyettese, 1941 novemberétől 1942 júniusáig a 8. brit hadsereg parancsnoka Líbiában. 1942–43-ban az 52. hadosztály, 1944–45-ben Montgomery 21. hadseregcsoportjában a XII. hadtest parancsnoka. 1947-től 1949-ig a délkelet-ázsiai brit szárazföldi csapatok főparancsnoka. – I. 606 – II. 12, 95, 101–102, 104, 106–107

ROGERS, Kelly – amerikai főpilóta. – II. 78

ROKOSSZOVSZKIJ, Konsztantyin Konsztantyinovics (1896–1968) – lengyel származású szovjet marsall. A tisztogatások során 1937-ben letartóztatták, a szovjet–finn háború után 1940-ben visszavették a hadseregbe. 1941 novemberében–decemberében Moszkva védelmét, majd az azt követő ellentámadást, 1942-ben a doni front főparancsnokaként Sztálingrádnál a 6. német hadsereg bekerítését irányította. 1943-ban Kurszknál a középső front, majd a háború végéig az 1., illetve a 2. belorusz front főparancsnoka. 1949-től 1956-ig a lengyel fegyveres erők főparancsnoka, honvédelmi miniszter, 1952–1956 között miniszterelnök-helyettes. 1956-ban visszatért a Szovjetunióba, 1956–1962 között a honvédelmi miniszter helyettese. – II. 458

ROMER, Tadeusz (szül. 1894) – lengyel politikus, diplomata. 1937-től 1941-ig tokiói, 1942–43-ban moszkvai nagykövet. 1943–44-ben a londoni lengyel emigráns kormány külügyminisztere; a háború után emigrációban élt. – II. 475, 554, 558

ROMMEL, Erwin (1891–1944) – német tábornagy. 1940-ben a 7. páncéloshadosztály parancsnoka a nyugati fronton, 1941-től 1943-ig az észak-afrikai német csapatok (később az ún. Afrika Hadtest) főparancsnoka. 1943-ban Észak-Olaszországban hadseregcsoport-parancsnok, 1944-ben a szövetségesek normandiai partraszállása idején a nyugati fronton a B hadseregcsoport főparancsnoka. 1944. július 17-én súlyosan megsebesült; gyanúba keveredett, hogy részes a Hitler elleni merényletben, s 1944 októberében, feltehetően kényszer hatására, öngyilkos lett. – I. 435, 457, 491–495, 500, 502, 507–510, 512, 550, 578–579, 598–602, 604–607, 634 – II. 10–13, 46, 88, 93, 103, 105–108, 110, 116, 118, 128, 139, 154, 157–160, 168, 177, 186, 371, 400–401, 407, 411, 459

ROOSEVELT, Elliott (szül. 1910) – amerikai író, F. D. Roosevelt fia. – I. 558 – II. 186, 325

ROOSEVELT, Franklin Delano (1882–1945) – amerikai demokrata párti politikus. Pályáját ügyvédként kezdte New Yorkban. 1910-től 1913-ig New

York állam szenátora, 1913–1920 között haditengerészeti miniszterhelyettes. 1920-ban a Demokrata Párt alelnökjelöltje, 1920–1928 között a Fidelty and Deposit Company of Maryland alelnöke, 1924–1933 között a Roosevelt and O'Connor ügyvédi iroda tagja. 1929-től 1933-ig New York kormányzója, 1933-tól 1945. április 12-én bekövetkezett haláláig az Egyesült Államok elnöke, 1942–1945 között az USA fegyveres erőinek főparancsnoka. – I. 8, 118, 133, 141, 159, 221–224, 267, 271, 279, 289, 291, 315, 377, 382, 387–391, 404–405, 407–408, 414–418; 438, 445–446, 471–473, 475, 486, 517, 527–528, 543, 547, 553–554, 556–559, 561, 563, 567–568, 570, 572, 579–582, 587, 590, 597–598, 608–611, 613–614, 616, 618–619, 629–630, 634–639, 641–645, – II. 12, 16, 22, 26, 41–42, 44–46, 48, 50–51, 53, 55–57, 59–60, 62, 64–66, 69, 72, 77, 79–86, 93, 109, 119–120, 127, 129, 135, 138, 143–150, 154–155, 162–163, 165, 172, 174, 183, 185–195, 197, 199–200, 202–203, 205, 207–208, 214, 244–245, 247, 251–253, 255–260, 262, 267, 269–271, 280–282, 285–286, 289, 291, 294, 299–301, 303–305, 307–310, 312–314, 317–327, 330–352, 357, 360, 386–387, 404, 426–427, 429, 435, 441–442, 449–451, 453–457, 461, 467, 471–474, 477–478, 485, 488–489, 491, 494, 497–499, 501, 522, 527, 531–532, 534–535, 537, 539–543, 545–547, 552–553, 555–560, 562, 564–565, 567–568, 572–575, 578, 580, 582–583, 585–588, 590–595, 613, 616, 628, 634, 641–642, 655, 666

ROSENBERG, Alfred (1893–1946) – német politikus. A nemzetiszocialista párt félhivatalos ideológusa, a náci fajelmélet fő teoretikusa. 1919-től tagja a nemzetiszocialista pártnak, 1921-től a párt lapja, a *Völkischer Beobachter* főszerkesztője. 1933-tól 1945-ig az NSDAP külpolitikai hivatalának vezetője, 1941-től 1945-ig az elfoglalt keleti területek birodalmi minisztere. A nürnbergi perben halálra ítélték; kivégezték. – I. 23, 182

ROUGIER, Louis Paul Auguste (szül. 1889) – francia filozófus, egyetemi tanár. 1941-ben Angliában, 1941-től a háború végéig az Egyesült Államokban élt. – I. 382.

RÖHM, Ernst (1887–1934) – német politikus. A náci mozgalom egyik vezetője, Hitler személyes barátja, 1930-tól 1934-ig az SA főnöke. 1933–34-ben tárca nélküli miniszter és bajor államminiszter; az ún. Röhm-puccs után, 1934. július 1-jén Hitler parancsára agyonlőtték. – I. 23, 27, 29, 39–43, 103.

RUNCIMAN OF DOXFORD, Walter Runciman, lord (1870–1949) – angol liberális párti politikus. 1908–1916 között többször miniszter, 1931-től 1937-ig kereskedelmi miniszter, 1938–39-ben a titkos tanács elnöke; 1938 nyarán Prágában sikertelenül próbált meg közvetíteni a szudétanémet párt és a csehszlovák kormány között. – I. 92, 97–98.

RUNDSTEDT, Gerd von (1875–1953) – német tábornagy. 1939-ben a lengyelországi hadjáratban a déli hadseregcsoport, 1940-ben a franciaországi hadjáratban az A hadseregcsoport főparancsnoka. 1941-ben a keleti fron-

ton az Ukrajna–Krím irányában támadó déli hadseregcsoport, 1942-től 1945 márciusáig a nyugati front főparancsnoka. – I. 225–226, 243–245, 278, 335, 520, 533, 544, 596–597, – II. 376, 400–401, 407, 410, 412, 505, 539

RYDER, Charles Wolcott (1892–1960) – amerikai vezérőrnagy. 1941–42-ben a VI. hadtest vezérkari főnöke, 1942 novemberében az Algírban partra szálló amerikai és brit csapatok parancsnoka; részt vett a tunéziai, majd az olaszországi hadjáratban. – II. 177

RYDER, Robert Edward Dudley (1908–1986) – angol fregattkapitány. – II. 23

RYTI, Risto Heikki (1889–1956) – finn politikus. 1923–1940 között a Finn Nemzeti Bank elnöke, 1939–40-ben miniszterelnök, 1940-től 1944-ig köztársasági elnök. 1946-ban mint háborús bűnöst tízévi kényszermunkára ítélték, 1949-ben betegsége miatt szabadon engedték. – II. 346

SANDFORD, Daniel Arthur (szül. 1882) – angol dandártábornok. 1940 júliusától az etióp felkelést vezető brit különítmény parancsnoka, 1941-ben és 1944-ben Hailé Szelasszié császár, 1942-től 1944-ig az etióp kormány belügyminisztériumának tanácsadója. – I. 460

SÁNDOR, II. (1888–1934) – a Karagyorgyevics-dinasztia tagja, 1921-től 1934-ig Jugoszlávia királya. – I. 46, 474

SANDYS, Duncan (szül. 1908) – angol konzervatív párti politikus, Diana Churchill férje. 1935–1945 között képviselő, 1941-től 1943-ig a hadseregügyi minisztérium pénzügyi titkára, 1943–44-ben hadianyag-szállítási miniszterhelyettes. 1943-tól 1945-ig a német rakétákkal foglalkozó kormánybizottság elnöke. – II. 272–274, 276, 420, 424

SANJURJO Y SACANELL, José (1872–1936) – spanyol tábornok. 1932-ben a köztársaság elleni felkelés miatt halálra ítélték, de 1934-ben kegyelmet kapott és szabadon engedték. 1936-ban csatlakozni akart a köztársasági kormány elleni katonai lázadást vezető Franco tábornokhoz, de az Andalúziába vezető úton repülőgép-baleset áldozata lett. – I. 72

SAPIEHA, Eustachy Kajetan (1881–1963) – lengyel politikus, diplomata. A második világháború idején részt vett az ellenállási mozgalomban, 1944-től emigrációban élt. – II. 558

SARRAUT, Albert (1872–1962) – francia radikálszocialista politikus. 1906–1940 között többször miniszter, 1933-ban és 1936-ban miniszterelnök. 1934–35-ben és 1938-tól 1940-ig belügy-, 1940-ben közoktatásügyi miniszter, 1944-ben a németek letartóztatták és deportálták. – I. 66, 73

SAWYERS – angol komornyik. – I. 615

SCHELLENBERG, Walter (1910–1952) – német tábornok. 1933-tól az NSDAP és az SS tagja, 1939–1942 között a birodalmi biztonsági főhivatalban a politikai hírszerzés vezetője, 1942-től 1944-ig a külföldi hírszerzés főnöke, Canaris letartóztatása után az egységesített német hírszerző szolgálat

vezetője. A nürnbergi perben felmentették, majd 1949-ben hatévi börtönre ítélték, 1950-ben betegsége miatt szabadon engedték. – II. 603–604

SCHLEICHER, Kurt von (1883–1934) – német tábornok és politikus. 1932-ben hadügyminiszter, 1932. decembertől 1933. január 28-ig kancellár. A Röhm-puccs idején, 1934. június 30-án feleségével együtt agyonlőtték. – I. 28–29, 32–33, 41, 43

SCHLIEFFEN, Alfred von, gróf (1833–1913) – német tábornagy. – I. 207

SCHMIDT, Guido (1901–1957) – osztrák politikus, diplomata. Schuschnigg kancellár bizalmi embere, 1936-tól 1938 februárjáig külügyi államtitkár, február–márciusban külügyminiszter. Az 1938 előtti osztrák külpolitika irányításában játszott szerepe miatt 1945-ben letartóztatták, 1947-ben bíróság elé állították, de végül felmentették. – I. 79–80

SCHULENBURG, Friedrich Werner von, gróf (1875–1944) – német diplomata. 1934-től 1941-ig moszkvai nagykövet, Hitler ellenzékének, az ún. diplomatakörnek a tagja; az 1944. július 20-i, Hitler elleni merénylet után letartóztatták és november 10-én kivégezték. – I. 127, 143–144, 271–272, 429–430, 449–450, 478, 485, 489–490, 520–525

SCHUSCHNIGG, Kurt von (1897–1977) – osztrák keresztényszocialista politikus. 1932-től 1934-ig igazságügy-miniszter, 1934. júliustól 1938. március 11-ig szövetségi kancellár; az Anschluss után a Gestapo letartóztatta, 1941–1945 között német koncentrációs táborban volt. 1948-tól az Egyesült Államokban élt, 1967-ben visszatért Ausztriába. – I. 44, 79–80

SCOBIE, Sir Ronald Mackenzie (1893–1969) – angol altábornagy. 1941-ben a tobruki erőd, 1942-ben Málta katonai parancsnoka. 1943-ban a közel-keleti brit haderő vezérkari főnöke, 1944-től 1946-ig a görögországi brit hadsereg főparancsnoka. – II. 511–512, 514–518

SCORZA, Carlo (szül. 1897) – olasz politikus. 1943 áprilisától július 25-ig a fasiszta párt főtitkára. Mussolini bukása utána a pártot a Badoglióval való együttműködésre szólította fel, majd elrejtőzött; a németek elfogták, 1944 áprilisában az olasz fasiszták Pármában elítélték, de Mussolini parancsára szabadon engedték. 1945-ben Argentínába szökött. – II. 239

SEECKT, Hans von (1866–1936) – német vezérezredes. 1920–1926 között a birodalmi német haderő *(Reichswehr)* főparancsnoka, a versailles-i békeszerződés katonai rendelkezéseit kijátszva továbbfejlesztette a hadsereg szervezetét, s ezzel megalapozta a harmincas évek második felének gyors katonai fejlődését. Befolyása visszavonulása után is megmaradt, 1930-tól 1933-ig a Német Néppárt parlamenti képviselője, 1934–35-ben Csang Kajsek katonai tanácsadója. – I. 48, 59–60

SERRANO SUÑER, Ramón (szül. 1901) – spanyol politikus. A fasiszta Falange mozgalom egyik alapítója, Franco sógora. 1937-től 1940-ig belügyminiszter, 1939–40-ben propagandaminiszter, 1940-től 1942-ig külügyminiszter. – I. 395–396

SEVCSENKO – szovjet altábornagy – II. 483

SEYSS-INQUART, Arthur von (1892–1946) – osztrák nemzetiszocialista politikus. 1938. február–márciusban belügyminiszter, az Anschluss előkészítője, március 11-től 15-ig szövetségi kancellár, majd a Német Birodalomhoz csatolt Ausztria *(Ostmark)* birodalmi főbiztosa. 1939-től tárca nélküli birodalmi miniszter, októbertől Frank lengyelországi főkormányzó helyettese. 1940 májusától 1945-ig a megszállt Hollandia birodalmi főbiztosa; a nürnbergi perben mint háborús főbűnöst halálra ítélték és kivégezték. – I. 80–81

SFORZA, Carlo, gróf (1872–1952) – olasz liberális politikus, 1920–21-ben külügyminiszter. 1926-ban emigrál, 1943-ban tér haza, 1944-ben a Badoglio-kormányban tárca nélküli miniszter. – II. 270

SHAKESPEARE, William (1564–1616) – angol drámaíró és költő. – I. 543

SHAW, George Bernard (1856–1950) – ír író. – II. 137

SHERWOOD, Robert Emmet – II. 304

SHINWELL, Emanuel (1884–1986) – angol munkáspárti politikus. 1922–1924, 1928–1931 között és 1935-től képviselő, 1945-től 1947-ig energiaügyi, 1947–1950 között hadseregügyi, 1950–51-ben honvédelmi miniszter. II. 519

SIKORSKI, Władysław (1881–1943) – lengyel tábornok, politikus. 1921–22-ben a lengyel vezérkar főnöke, 1922–23-ban miniszterelnök, 1924–25-ben hadügyminiszter. Lengyelország összeomlása után, 1939. szeptember végétől a lengyel emigráns kormány elnöke és a szövetségesek oldalán harcoló lengyel csapatok főparancsnoka. 1943 júliusában Gibraltár mellett repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett. – I. 545. – II. 211

SIMON, John Allsebrook, viscount (1873–1954) – angol liberális párti politikus. 1931-től a Nemzeti Liberális Párt vezetője, 1931–1935 között külügyminiszter. 1935-től 1937-ig belügy-, 1937-től 1940-ig pénzügyminiszter, 1940–1945 között lordkancellár. – I. 37, 51–52, 97, 153, 215, 406

SIMOVIĆ, Dušan (1882–1962) – jugoszláv tábornok. 1940–41-ben a légierő vezérkari főnöke, az 1941. március 27-i katonai puccs vezetője, március 27-től április 18-ig miniszterelnök. Jugoszlávia német megszállása után, 1941–42-ben a londoni jugoszláv emigráns kormány elnöke. – I. 475–478

SIMPSON, William Hood (1888–1980) – amerikai altábornagy. 1944–45-ben Franciaországban a 9. amerikai hadsereg, 1945–46-ban a 2. amerikai hadsereg parancsnoka. – II. 459

SINCLAIR, Sir Archibald Henry MacDonald (1890–1970) – angol liberális párti politikus. 1919-től 1921-ig a hadseregügyi minisztériumban, 1921–22-ben a gyarmatügyi minisztériumban Churchill személyi titkára, 1922–1945 között képviselő. 1935-től 1945-ig a Liberális Párt parlamenti frakciójának vezetője, 1940–1945 között légügyi miniszter. – I. 135, 209, 298

SLESSOR, Sir John Cotesworth (1897–1979) – angol repülő marsall. 1937–1941 között a légügyi minisztériumban a tervezés irányítója, 1941-ben az 5. bombázócsoport parancsnoka, 1942–43-ban a királyi légierő vezérkari főnökének politikai helyettese. 1943-ban az atlanti csata idején a tengerparti

légierő parancsnoka, 1944-45-ben a RAF főparancsnoka a földközi-tengeri és a közel-keleti hadszíntéren, egyben a földközi-tengeri szövetséges légierő főparancsnokának a helyettese. - II. 448

SLIM, Sir William (1891-1970) - angol tábornok. 1940-ben Északkelet-Afrikában, 1941-42-ben Szíriában, Perzsiában és Irakban harcolt. 1942-43-ban Burmában az I. burmai hadtest, majd a XV. indiai hadtest, 1943-tól 1945-ig a 14. brit hadsereg parancsnoka. 1945-46-ban a délkelet-ázsiai szövetséges szárazföldi erők főparancsnoka. - I. 575-576

SMETONA, Antanas (1874-1944) - litván politikus. 1919-20-ban és az 1926-os államcsínyt követően 1940-ig a litván köztársaság elnöke, 1940-től az Egyesült Államokban élt. - I. 274

SMITH, Dorman - lásd: Dorman-Smith, E. E.

SMUTS, Jan Christian (1870-1950) - dél-afrikai angol tábornagy, politikus. 1919-től 1924-ig a Dél-afrikai Unió miniszterelnöke, 1933-tól 1939-ig igazságügy-miniszter. 1939-1948 között miniszterelnök, hadügy- és külügyminiszter, 1940-től 1945-ig a dél-afrikai és a rhodesiai hadsereg főparancsnoka, Churchill politikájának határozott támogatója. - I. 341, 375, 523 - II. 112, 114, 116-117, 377, 384, 402-403, 411

SNOWDEN, Philip Snowden, viscount (1864-1937) - angol munkáspárti politikus. 1903-1906 között és 1917-től 1920-ig a Független Munkáspárt elnöke, 1906-1918 és 1922-1931 között képviselő, 1924-ben és 1929-től 1931-ig pénzügyminiszter, 1931-32-ben lordpecsétőr MacDonald kormányában. - I. 66

SOMERVILLE, Sir James Fownes (1882-1949) - angol flottatengernagy. 1940-től 1942-ig a H erő parancsnoka a Földközi-tengeren, 1942-től az ekkor létrehozott távol-keleti brit flotta parancsnoka az Indiai-óceánon, 1944-45-ben a washingtoni állandó brit tengerészeti delegáció vezetője. - I. 308-309, 312, 503, 578

SOTELO - lásd: Calvo Sotelo

SPAATZ, Carl (1891-1974) - amerikai repülő tábornok. 1940-ben, az angliai csata idején amerikai légi megfigyelő Londonban, 1942-től a 8. amerikai légi hadsereg parancsnoka az európai hadszíntéren. 1943-ban az északnyugat-afrikai szövetséges légierő parancsnoka, 1944-ben a Németországot támadó amerikai stratégiai bombázó légierő, 1945 márciusától a csendes-óceáni hadszíntéren a Japánt bombázó amerikai stratégiai légierő parancsnoka. - II. 231

SPEARS, Sir Edward Louis (1886-1974) - angol politikus, vezérőrnagy. Churchill legszűkebb baráti köréhez tartozott, 1922-től 1924-ig és 1931-1945 között képviselő, 1940. május-júniusban a miniszterelnök személyes képviselője Reynaud francia miniszterelnöknél. 1940 júniusától a de Gaulle mellett működő brit misszió vezetője, 1941 júliusában az ún. Spears-misszió vezetője Szíriában és Libanonban, 1942- 1944 között az el-

ső brit követ Szíria és Libanon köztársaságokban. – I. 259–261, 301, 303, 373 – II. 263

SPEER, Albert (1905–1981) – német építész, politikus. 1932-től a náci párt és az SS tagja, az NSDAP tömegdemonstrációinak fő szervezője és építésze, Hitler bizalmas munkatársa. 1942-től fegyverkezési és hadianyag-gyártási miniszter, 1943 szeptemberétől a háború végéig a haditermelés birodalmi minisztere. A nürnbergi perben húszévi börtönre ítélték. – II. 276, 466, 610

SPEIDEL, Hans (1897–1984) – német tábornok. 1940–1942 között Párizs, majd Franciaország német katonai parancsnokának vezérkari főnöke, 1942–43-ban szovjet fronton harcolt, 1944 áprilisától Rommel B hadseregcsoportjának vezérkari főnöke. – II. 459

SPRUANCE, Raymond Arnes (1886–1969) – amerikai tengernagy. A második világháború egyik legsikeresebb admirálisa, 1942-ben a Midway-sziget melletti tengeri csatában egy cirkálóraj parancsnoka, később Nimitz tengernagy vezérkari főnöke. 1943–44-ben a Csendes-óceán középső térségének parancsnoka, 1944–45-ben az 5. flotta, 1945–46-ban a csendes-óceáni amerikai flotta parancsnoka. – II. 35, 37

STANDLEY, William Harrison (1872–1963) – amerikai tengernagy, diplomata. 1941-ben a moszkvai angol–amerikai misszió tagja, 1941-től 1943-ig moszkvai nagykövet. 1944–45-ben az amerikai katonai hírszerző hivatal tervezőcsoportjának munkatársa. – II. 146, 148

STARHEMBERG, Ernst Rüdiger von, herceg (1899–1956) – osztrák politikus, a *Heimwehr* megszervezője és parancsnoka. – I. 44

STARK, Harold Raynsford (1880–1972) – amerikai tengernagy. 1939-től 1942-ig a haditengerészeti hadműveletek irányítója Washingtonban, 1942–1945 között az európai vizeken tartózkodó amerikai haditengerészeti egységek parancsnoka. – I. 614

STAUFFENBERG, Claus Schenk von, gróf (1907–1944) – német ezredes. 1939–1943 között Lengyelországban, Franciaországban, majd Észak-Afrikában harcolt, 1944-től a németországi tartalék hadsereg főhadiszállásán Olbricht tábornok, majd júniustól Fromm vezérezredes vezérkari főnöke, a Hitler-ellenes ellenállási mozgalom egyik vezetője. 1944. július 20-án a főhadiszálláson merényletet követett el Hitler ellen, a sikertelen akció után letartóztatták és kivégezték. – II. 413

STAVISKY, Serge Alexandre (1886–1934) – orosz származású francia üzletember, szélhámos. Kiváló politikai kapcsolatait felhasználva nagy mennyiségű értéktelen kötvényt dobott piacra, majd 1933 decemberében a botrány kitörése előtt eltűnt; holttestét 1934 januárjában találták meg, halálának körülményei máig tisztázatlanok. A botrányt mind a kommunisták, mind a szélsőjobboldal a francia demokratikus kormányzat lejáratására igyekeztek felhasználni, s 1934 február elején súlyos zavargások törtek ki Párizsban.

A köztársaságot végül a Gaston Doumergue vezetésével létrejött nemzeti egységkormány megalakulása mentette meg. - I. 46

STEPHEN, Campbell (1884-1947) - angol munkáspárti politikus; 1922-től 1931-ig és 1935-1947 között képviselő. - II. 90

STETTINIUS, Edward Reilly (1900-1949) - amerikai üzletember, politikus. 1940-től a nemzetvédelmi tanács tanácsadó bizottságának tagja. 1941-től 1943-ig a kölcsönbérleti hivatal vezetője és Roosevelt elnök közeli munkatársa. 1943-44-ben külügyminiszter-helyettes, 1944-45-ben külügyminiszter, 1945-46-ban az USA ENSZ-nagykövete. - I. 276, 404-406, 416 - II. 472-473, 518, 540, 543, 545, 557, 565

STEVENSON, Sir Ralph Clarmont Skrine (1895-1977) - angol diplomata. 1939-től 1941-ig a külügyminiszter személyi titkára, 1941-1943 között Uruguayban követ. 1943-tól 1946-ig Jugoszláviában, 1946-tól 1950-ig Kínában, 1950-1955 között Egyiptomban nagykövet. - II. 435, 618

STEWART, G. M. - angol dandártábornok. - II. 78

STIMSON, Henry Lewis (1876-1950) - amerikai politikus. 1929-1933 között külügy-, 1940-től 1945-ig hadügyminiszter. - I. 31, 614, 639 - II. 77, 86, 626, 646, 650

STOJADINOVIĆ, Milan (1888-1961) - jugoszláv politikus. 1935-től 1939-ig miniszterelnök és külügyminiszter, 1940-től emigrációban élt. - I. 474-475

STRANG, William (1893-1978) - angol diplomata. 1939-1943 között az európai ügyekért felelős államtitkár-helyettes a külügyminisztériumban, 1943-tól 1945-ig nagykövetei rangban az Európai Tanácsadó Bizottságban Nagy-Britannia képviselője. 1945-1947 között Németország brit megszállási övezetében Montgomery tábornagy politikai tanácsadója, 1947-től 1949-ig a külügyminisztériumban a német osztály vezetője, 1949-1953 között adminisztratív külügyi államtitkár. - I. 141-143 - II. 286, 593

STRASSER, Gregor (1892-1934) - német politikus. A náci párt ún. szocialforradalmi irányzatának a vezetője, a párt vezetésében Hitler fő riválisa, 1925-től az NSDAP birodalmi szervezője. 1932 decemberében lemondott tisztségeiről és visszavonult a politikától, 1934 júniusában, az ún. Röhm-puccs idején Hitler parancsára agyonlőtték. - I. 39, 41, 43

STRESEMANN, Gustav (1878-1929) - német politikus. 1923. augusztustól novemberig kancellár, 1923-1929 között külügyminiszter. - I. 19-20, 26, 30

STUMME, Georg (1886-1942) - német tábornok. 1941-ben Görögországban, majd a keleti fronton harcolt, 1942 októberében Rommeltől átvette az észak-afrikai német páncéloshadsereg parancsnokságát. Az el-alameini csata kezdetén, október 24-én szívroham következtében meghalt. - II. 157

STÜLPNAGEL, Karl-Heinrich von (1886- 1944) - német tábornok. 1941-ben a keleti fronton a 17. hadsereg, 1942-től 1944 júliusáig a franciaországi német megszálló erők parancsnoka. 1944 júliusában, a Hitler elleni merénylet hírére, Párizsban megkezdte a Gestapo és az SS vezetőinek letartóztatását;

sikertelen öngyilkossági kísérlete után augusztusban halálra ítélték és kivégezték. - I. 107
Šubašić, Ivan (1892–1955) - jugoszláv politikus. 1939-től 1941-ig horvát bán, 1941–1944 között az Egyesült Államokban élt emigrációban, 1944–45-ben a londoni jugoszláv emigráns kormány elnöke. Az 1944-ben megkötött Tito–Šubašić egyezmény alapján az 1945 márciusában Tito vezetésével megalakult koalíciós kormányban külügyminiszter. - II. 366, 433–437
Suñer - lásd: Serrano Suñer
Suvich, Fulvio (szül. 1887) - olasz politikus, diplomata. 1926-tól 1928-ig pénzügyminisztériumi államtitkár, 1931–32-ben Olaszország pénzügyi képviselője a Népszövetségnél. 1932–1936 között külügyi államtitkár, ellenezte az Anschlusst és a német–olasz közeledést. 1936-tól 1938-ig washingtoni nagykövet, 1938-ban visszavonult. A háború után vádat emeltek ellene, de 1946-ban felmentették. - I. 52
Syrovy, Jan (1888–1970) - csehszlovák tábornok, politikus, a müncheni egyezmény egyik támogatója. Milan Hodža lemondása után 1938. szeptembertől decemberig miniszterelnök, majd 1939-ig miniszterelnök-helyettes, 1938. októbertől 1939-ig egyben nemzetvédelmi miniszter. A háború után húszévi börtönre ítélték, 1960-ban amnesztiával szabadult. - I. 103

Szarafisz, Sztefanosz (1890–1957) - görög tábornok. 1941–1944 között az ellenállási mozgalom egyik vezetője, 1943-tól az ELASZ főparancsnoka. - II. 512
Sztálin, Joszif Visszarionovics Dzsugasvili (1879–1953) - grúz nemzetiségű szovjet politikus, generalisszimusz. 1898-tól tagja a szociáldemokrata pártnak, az 1912-es pártszakadás után a bolsevikokhoz csatlakozott, 1912-től a KB tagja. Részt vett az októberi forradalomban, 1917-től nemzetiségi, 1919-től egyben ellenőrzési népbiztos, a pártapparátusban a Politikai Iroda és a Szervező Iroda tagja. A polgárháború egyik katonai vezetője. 1922-től haláláig az SZKP főtitkára, a szovjet állam legfőbb irányítója. 1941-től a Népbiztosok Tanácsának elnöke, illetve 1946-tól miniszterelnök. 1941–1945 között az Állami Honvédelmi Bizottság elnöke, honvédelmi népbiztos és a Szovjetunió fegyveres erőinek főparancsnoka. - I. 52, 54–55, 90–91, 103, 123, 125–126, 128, 141, 143–146, 183, 200, 271–274, 294, 396, 420–421, 427–428, 456, 483–485, 487–491, 513–515, 517–523, 525–526, 534–536, 538–540, 543, 548, 557, 561, 563–564, 566–567, 569–572, 585–586, 588–590, 592–593, 627–630, 637, 643 - II. 43–46, 48–49, 51, 62–65, 69–73, 109–110, 119, 122–148, 150, 183, 185, 191, 196–197, 200, 203–206, 208–209, 213, 240, 265–270, 280–282, 284, 286, 288–292, 294, 296, 300, 303–304, 306–307, 310–326, 328–352, 358–360, 397–399, 403, 408–411, 427, 445–451, 454–455, 457, 468, 470–479, 482–488, 491, 493–

502, 508–509, 518, 531–532, 534–549, 551–558, 561–568, 571–575, 577–578, 582–583, 585–586, 588, 590–591, 594, 596, 598–599, 605–606, 614, 617, 619–620, 622–623, 628–632, 635–636, 642–646, 648–649, 655–657, 659–666, 671–674
SZUNG, T. V. (1891–1971) – kínai bankár, politikus, Csang Kaj-sek sógora. 1927-től a Kuomintang Végrehajtó Bizottságának tagja, a Kínai Nemzeti Bank megalapítója, 1935–1943 között elnöke. 1939-től pénzügyminiszter, 1940–41-ben Csang Kaj-sek személyes megbízottja az Egyesült Államokban. 1941-től 1944-ig külügyminiszter, 1944–1947 között miniszterelnök. 1949 után az Egyesült Államokban élt. – I. 637

TALLEYRAND-PÉRIGORD, Charles Maurice de, herceg (1754–1838) – francia diplomata és politikus. – I. 129
TARDIEU, André (1876–1945) – francia politikus. 1919–1929 között többször miniszter, 1929–30-ban és 1932-ben miniszterelnök. – I. 31–32
TAYLOR, Mrs. – II. 195–196
TEDDER, Sir Arthur William (1890–1967) – angol repülő marsall. 1941-től 1943-ig a közel-keleti brit légierő, 1943–44-ben a Földközi-tenger térségében lévő szövetséges légierő főparancsoka. 1944–45-ben Eisenhower tábornok helyettese, 1944 októberétől egyben a nyugat-európai hadszíntéren a szövetségesek légi hadműveleteinek irányítója. 1946-tól 1950-ig a brit légierő vezérkari főnöke. – I. 603 – II. 112, 114, 120, 130, 145, 153, 193, 217, 231, 338, 368, 508–509, 608
TEITGEN, Pierre Henri (szül. 1908) – francia jogász, egyetemi tanár, politikus. Az ellenállási mozgalom egyik vezetője, a németek 1944-ben internálták. – I. 313
TELEKI Pál gróf (1879–1941) – földrajztudós, egyetemi tanár, politikus. 1920-ban külügyminiszter, 1920–21-ben miniszterelnök. 1938–39-ben közoktatásügyi miniszter, majd 1941. április 3-ig – öngyilkosságáig – ismét miniszterelnök. – I. 482–483
TENNANT, Sir William George (1890–1963) – angol altengernagy, 1940-ben részt vett a dunkerque-i evakuációban, 1944-ben a normandiai partraszállás előkészítésében és végrehajtásában. – I. 259 – II. 370
THÄLMANN, Ernst (1886–1944) – német kommunista politikus. Az 1923. évi hamburgi felkelés egyik vezetője, 1925-től a párt elnöke, 1925-ben és 1932-ben a kommunista párt jelöltje az elnökválasztásokon. 1933 márciusában letartóztatták, és 1944 augusztusában a buchenwaldi koncentrációs táborban agyonlőtték. – I. 31
THOMA, Wilhelm von, lovag (1891–1948) – német tábornok. 1942-ben a második el-alameini csata elején a német Afrika Hadtest főparancsnoka, november 4-én brit hadifogságba esett. – II. 159, 183, 242
THOMAS, Georg (1890–1946) – német tábornok, a véderő-főparancsnokság hadigazdasági és hadfelszerelési hivatalának vezetője. – I. 107, 523

THOMPSON, Charles Ralfe („Tommy") (1894–1966) – angol tengerészkapitány, 1940–1945 között Churchill haditengerészeti szárnysegéde. – II. 78, 195, 214, 491

THOMSON, Sir George Paget (1892–1975) – angol fizikus, egyetemi tanár. Elektronkutatásaiért 1937-ben fizikai Nobel-díjat kapott, 1940–41-ben az első angol atomenergia-bizottság elnöke, 1943–44-ben a légügyi minisztérium tudományos tanácsadója. – II. 80

THOREZ, Maurice (1900–1964) – francia kommunista politikus. 1930-tól haláláig a párt főtitkára, 1945–46-ban tárca nélküli miniszter, 1946–47-ben miniszterelnök-helyettes. – I. 51

TITO, (Joszip Broz) (1892–1980) – jugoszláv marsall és államférfi. 1920-tól a Jugoszláv Kommunista Párt tagja, 1937-től a JKP főtitkára, 1966-tól haláláig a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének elnöke. 1941–1945 között a partizánmozgalom vezetője, 1943-tól az ideiglenes kormány funkcióit betöltő Nemzeti Felszabadító Bizottság elnöke és Jugoszlávia marsallja. Az 1945 márciusában megalakult koalíciós kormány miniszterelnöke, 1945 novemberétől 1953-ig a szövetségi kormány elnöke és honvédelmi minisztere, 1953–1980 között államfő. – II. 266, 308; 353–359, 361–367, 425, 432–437, 467, 479, 481, 485, 566, 615–620, 633, 645

TIZARD, Sir Henry Thomas (1885–1959) – angol tudós. Jelentős szerepe volt a brit légierő fejlesztésében, 1933–1943 között a repülésügyi kutatási bizottság elnöke, a radar fejlesztésének szorgalmazója. 1941-től 1943-ig a repülőgép-gyártási minisztérium tanácsadója, a második világháború idején Németország bombázásának kérdésében a kormány tanácsadója. – I. 363

TÓDZSÓ, Hideki (1884–1948) – japán tábornok, politikus. 1940-ben Konoje kormányában hadügyminiszter, 1941-től 1944-ig miniszterelnök. A háború után mint háborús bűnöst halálra ítélték és kivégezték. – I. 611–612

TOLBUHIN, Fjodor Ivanovics (1894–1949) – a Szovjetunió marsallja. 1942–43-ban az 57. hadsereg parancsnoka Sztálingrádnál, 1943-ban a 68. hadsereg parancsnoka az északnyugati fronton, majd a déli front főparancsnoka. 1943–44-ben a 4. ukrán front, 1944–45-ben a 3. ukrán front főparancsnoka. – II. 590, 599, 634

TOMMY – lásd: Thompson, C. R.

TRUMAN, Harry S. (1884–1972) – amerikai demokrata párti politikus. 1933-tól 1944-ig szenátor, 1945 januárjától az Egyesült Államok alelnöke, majd Roosevelt halála után 1952-ig elnöke. – II. 595–596, 598–599, 605–606, 612–613, 616–618, 620, 622–624, 626–636, 638–642, 647–650, 655–666, 671–673

TUCK, Somerville Pinckney (szül. 1891) – amerikai diplomata. 1929-től 1931-ig a budapesti amerikai követség első titkára, 1938-ban a Buenos Aires-i, 1941–42-ben a vichyi amerikai nagykövetség tanácsosa. 1942 novemberétől 1944-ig a németek fogságában volt, 1944 áprilisától rendkívüli

követ és meghatalmazott miniszter Egyiptomban, 1946-tól 1948-ig kairói nagykövet. - II. 174

TUHACSEVSZKIJ, Mihail Nyikolajevics (1893–1937) - a Szovjetunió marsallja. 1920-ban a kaukázusi front, majd a szovjet-lengyel háborúban a Vörös Hadsereg főparancsnoka. 1925-től a hadsereg vezérkari főnöke, 1931-től a hadügyi népbiztos helyettese, a sztálini tisztogatások idején kémkedés és hazaárulás hamis vádjával katonai bíróság elé állították, halálra ítélték és kivégezték. - I. 90, 127

TYIMOSENKO, Szemjon Konsztantyinovics (1895–1970) - a Szovjetunió marsallja. 1939–40-ben, a szovjet-finn háború idején, az északnyugati front parancsnoka, 1940-től 1941 júliusáig honvédelmi népbiztos, 1941–1945 között a honvédelmi népbiztos helyettese. 1941-ben a nyugati front főparancsnoka, 1941–42-ben a sztálingrádi front, 1943-ban az északnyugati front főparancsnoka. 1943–1945 között a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának képviselője a 2. és a 3. ukrán frontnál, később a harmadik és a negyedik ukrán frontnál. - I. 543 - II. 75

ULLEIN-REVICZKY Antal (szül. 1894) - kormánytisztviselő, diplomata. 1939-től 1943-ig a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője, majd 1944. március 22-ig Magyarország stockholmi követe. - I. 482

UMBERTO, II. (1904–1983) - III. Viktor Emánuel fia, 1944 júniusától régens, majd apja végleges lemondása után 1946. május 9-től a monarchiát megszüntető júniusi népszavazásig Olaszország királya. - I. 269

VANDERKLOOT, Nicholas James (szül. 1907) - amerikai üzletember; 1942–1945 között a légierőnél teljesített szolgálatot kapitányi, majd őrnagyi rangban. - II. 111, 120

VANSITTART, Sir Robert Gilbert (1881–1957) - angol diplomata és író. 1930–1938 között a külügyminiszter állandó helyettese, az ún. megbékéltetési politika ellenzője, 1938-tól 1941-ig a külügyminiszter főtanácsadója. - I. 296–297

VAS István - I. 543

VIAN, Sir Philip Louis (1894–1968) - angol tengernagy. 1940-ben a *Cossack* parancsnoka, az *Altmark* német hajóról 299 brit tengerészt szabadított ki egy norvég fjordnál. 1941-ben a 4. flottilla parancsnoka a *Bismarck* üldözésénél, 1942-ben a 15. cirkálóraj parancsnoka a Földközi-tengeren. 1943-ban részt vett a szicíliai partraszállásban, 1944-ben a normandiai invázió során az angol partraszállási övezetben a haditengerészeti hadműveletek irányítója, 1944–45-ben egy repülőgép-hordozó raj parancsnoka a Csendes-óceánon. - I. 582, 607 - II. 374, 403

VIKTOR EMÁNUEL, III. (1869–1947) - I. Umberto fia, 1900-tól Olaszország királya, 1944 júniusában a hatalmat átadta fiának, Umbertónak, majd 1946

májusában fia javára végleg lemondott a trónról. - II. 238-241, 243, 265, 267-268, 270-271

Vilma (1880-1962) - az Orániai-ház tagja, III. Vilmos lánya, 1890-től 1948-ig Hollandia királynője. - II. 386

Vilmos, II. (1859-1941) - porosz király és német császár, 1888-1918 között uralkodott. 1918 novemberében Hollandiába menekült és haláláig ott élt. - I. 14, 30

Vilmos, III. Orániai (1650-1702) - 1689-től 1702-ig Anglia és Skócia királya. - I. 439

Visinszkij, Andrej Januarjevics (1883-1954) - szovjet jogász, politikus, diplomata. 1935-1939 között a Szovjetunió legfőbb ügyésze, a koholt perekben a vád képviselője, 1939-1944 között a Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettese. 1940-től 1946-ig a külügyi népbiztos első helyettese, 1943-tól 1945-ig az olaszországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságban a Szovjetunió képviselője. Részt vett a jaltai, a potsdami konferencián és a párizsi béketárgyalásokon. 1945-1949 között az ENSZ több közgyűlésén volt a szovjet delegáció vezetője, 1949-től 1953-ig külügyminiszter, majd 1953-54-ben a Szovjetunió ENSZ-nagykövete. - I. 90, 274, 517-519 - II. 286, 448, 478, 540, 571

Visoianu, Constantin - román parasztpárti politikus. 1945-1947 között külügyminiszter Sanatescu második kormányában, majd a Groza-kabinetben. 1947 októberében az Egyesült Államokba emigrált, összeesküvés vádjával, távollétében, tizenöt évi börtönre ítélték. - II. 571

Voroncov, Szemjon Romanovics (1744-1832) - orosz diplomata; 1783-tól 1785-ig bécsi, 1785-1806 között londoni követ. - II. 537

Vorosilov, Kliment Jefremovics (1881-1969) - a Szovjetunió marsallja, politikus. 1925-1934 között hadügyi és haditengerészeti, 1934-től 1940-ig honvédelmi népbiztos. 1941-től az Állami Honvédelmi Bizottság tagja, 1941-ben Leningrád védelmének irányítója, később a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának képviselője több fronton. 1942-től a partizánmozgalom főparancsnoka. 1945-től 1947-ig a fegyverszünet alapján létesült Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke Magyarországon, 1946-tól 1953-ig a minisztertanács elnökhelyettese. 1953-1960 között a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke. - I. 127, 143-144, 164 - II. 123, 143, 145, 286, 304, 306, 313, 318, 321

Vuillemin, Joseph (1883-1963) - francia repülő tábornok; 1939-40-ben a légierő főparancsnoka. - I. 279

Walker, Frederic John (1896-1944) - angol tengerésztiszt, kapitány. - I. 584

Wanklyn, Malcolm David (1911-1942) - angol sorhajóhadnagy. - I. 457

Wardlaw-Milne, Sir John Sydney (1879-1967) - angol konzervatív párti

politikus. 1922–1945 között képviselő, 1939-től 1945-ig a Konzervatív Párt külügyi bizottságának elnöke. – II. 88–89, 98–99

WAVELL, Archibald Percival (1883–1950) – angol tábornagy. 1939-től 1941-ig a közel-keleti, 1941–1943 között az indiai brit csapatok parancsnoka, 1942 elején a Csendes-óceán délnyugati térségének szövetséges főparancsnoka. 1943-tól 1947-ig India alkirálya. – I. 400, 459, 491, 495, 500–502, 504, 507–512, 574–575, 585–586, 588 – II. 112, 115, 119, 121, 123, 125, 130, 138, 429

WEIZSÄCKER, Ernst von, báró (1882–1951) – német diplomata. 1931-től 1933-ig oslói, 1933–1936 között berni ügyvivő, 1936–1938 között a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője. 1938 elejétől 1943 áprilisáig külügyminisztériumi államtitkár, Ribbentrop első helyettese, majd a háború végéig vatikáni nagykövet. 1947-ben letartóztatták és Nürnbergben, az ún. Wilhelmstrasse-perben 1949-ben hétévi börtönre ítélték, 1950-ben szabadlábra helyezték. – I. 124, 521

WELLES, Sumner (1892–1961) – amerikai diplomata, demokrata párti politikus. 1937-től 1943-ig külügyminiszter-helyettes, 1940 elején Roosevelt elnök személyes megbízottjaként Európába utazott és közvetítő tárgyalásokat folytatott az érintett kormányok képviselőivel a hadiállapot megszüntetésének lehetőségéről. – I. 557–558

WELLINGTON herceg (Arthur Wellesley) (1769–1852) – angol tábornagy, politikus. 1815-ben a waterlooi csatában győztes szövetséges hadseregek főparancsnoka. 1828-tól 1830-ig miniszterelnök, 1834–35-ben külügyminiszter. – I. 372

WERNHER, Sir Harold Augustus (1893–1973) – angol vezérőrnagy. – II. 368

WERTH Henrik (1881–1952) – magyar vezérezredes. 1938–1941 között a honvédvezérkar főnöke. A szovjet hatóságok 1945-ben Budapesten letartóztatták és a SZU-ba szállították. Távollétében a budapesti Népbíróság halálra ítélte. – I. 483

WESSON, Charles Macon (1878–1956) – amerikai vezérőrnagy. 1938-tól 1942-ig a hadianyag-ellátás irányítója, 1942–1945 között a kölcsönbérleti hivatal és a külgazdasági hivatal munkatársa. – I. 276

WEYGAND, Jacques – I. 311

WEYGAND, Louis Maxime (1867–1965) – francia tábornok. 1939–40-ben a szíriai francia csapatok parancsnoka, 1940. május–júniusban a francia hadsereg főparancsnoka. 1940. júniustól szeptemberig a vichyi kormány nemzetvédelmi minisztere, majd 1942-ig az észak-afrikai francia haderő főparancsnoka, 1941–42-ben Algéria főkormányzója. Az afrikai francia hadsereg újjászervezésére hozott intézkedései miatt 1942-ben a németek letartóztatták, és 1945-ig internálótáborban tartották. – I. 142, 235, 238–240, 242, 244, 248, 254–255, 259, 279–283, 288–289, 293–295, 300–304, 311, 342, 390, 439, 631 – II. 168, 175, 178

WHITE, Sir Bruce Gordon (szül. 1885) – angol mérnök, a második világhá-

ború idején dandártábornoki rangban a hadseregügyi minisztériumban teljesített szolgálatot. - II. 368

WHITE, Sir George Stuart (1835-1912) - angol tábornagy, 1900-tól 1904-ig Gibraltár kormányzója. - II. 216

WIEDEMANN, Fritz (1891-1970) - német százados. Az első világháborúban Hitler felettese; 1934-ben belépett az NSDAP-be, Hitler szárnysegéde és külpolitikai tanácsadója lett, gyakran teljesített félhivatalos diplomáciai küldetéseket. 1939-től 1941-ig német főkonzul San Franciscóban, majd a kínai Tiencsinben, ahol 1945-ben amerikai fogságba esett. A nürnbergi perben tanúként szerepelt, több mint két évet töltött vizsgálati fogságban, 1948-ban engedték szabadon. - I. 92

WIGRAM, Ralph Follet (1890-1936) - angol diplomata. 1924-1933 között a párizsi brit nagykövetség első titkára, 1934-től 1936-ig a külügyminisztérium tanácsosa. - I. 67-68

WILLKIE, Wendell Lewis (1892-1944) - amerikai jogász, üzletember, köztársaságpárti politikus. 1940-ben a Köztársasági Párt elnökjelöltje. 1941-42-ben Roosevelt elnök személyes megbízottjaként Angliában, a Közel-Keleten, a Szovjetunióban és Kínában járt. Pártján belül az elszigetelődési politika elleni harc vezetője lett. - I. 404, 644-645 - II. 146

WILLOUGHBY DE BROKE lord (John Henry Peyto Verney) (szül. 1896) - angol repülőtiszt. 1940-ben a légierő vezérkari tisztje, 1941-től 1944-ig a légügyi minisztérium sajtóosztályának helyettes vezetője, 1945-46-ban vezetője. - I. 351

WILMOT, Chester - II. 401

WILMOT, John (1895-1964) - angol munkáspárti politikus. 1933-1935, 1939-1945 között és 1945-től 1950-ig képviselő, 1944-45-ben a hadianyag-ellátási miniszter helyettese, 1945-től 1947-ig hadianyag-ellátási miniszter. - I. 49

WILSON, Sir Charles - lásd: Moran lord

WILSON, Sir Henry Maitland (1881-1964) - angol tábornagy. A második világháború elején az egyiptomi, 1941-ben a görögországi angol csapatok, majd a palesztinai, transzjordániai és szíriai, 1942-43-ban az iraki és iráni területek parancsnoka. 1943-44-ben a közel-keleti brit haderő, 1944 januárjától a földközi-tengeri szövetséges csapatok főparancsnoka. 1944 novemberétől 1947-ig az angol vezérkari küldöttség vezetője és a miniszterelnök katonai ügyekkel megbízott személyes képviselője Washingtonban. - I. 400, 498 - II. 231, 264, 357, 366, 379, 426, 433, 435, 442, 511-512, 514, 516, 521

WILSON, Sir Horace John (1882-1972) - angol kormánytisztviselő. 1930-1939 között a kormány iparügyi főtanácsadója, 1937-től 1940-ig N. Chamberlain miniszterelnök legfőbb bizalmasa és tanácsadója. 1939-től 1942-ig a kormánynak az államkincstár ügyeivel foglalkozó államtitkára és a közszolgálati ügyek felügyelője. - I. 97, 104-105

WILSON, Thomas Woodrow (1856–1924) – amerikai demokrata párti politikus. 1913–1921 között az Egyesült Államok elnöke. 1918 januárjában meghirdetett 14 pontját a hadviselő felek elfogadták a fegyverszüneti és béketárgyalások alapjául. Részt vett a párizsi békekonferencián, jelentős szerepe volt a Népszövetség létrehozásában. – I. 15

WINANT, John Gilbert (1889–1947) – amerikai politikus, diplomata. 1925–26-ban és 1931-től 1934-ig New Hampshire kormányzója, 1941-től 1946-ig londoni nagykövet, 1943-tól az Európai Tanácsadó Bizottság amerikai tagja. – I. 615–616 – II. 62, 72, 527, 593

WINGATE, Orde Charles (1903–1944) – angol vezérőrnagy. 1940–41-ben Etiópiában, 1942–43-ban Burmában irányította az ellenség háta mögötti zavarkeltésre kiképzett gerillaegységek tevékenységét, 1944 márciusában repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett. – I. 460

WINTERTON lord (Edward Turnour) (1883–1962) – angol konzervatív párti politikus. 1904–1951 között képviselő, 1937-től 1939-ig Lancaster hercegség kancellárja, 1938-ban rövid ideig a légügyi miniszter helyettese, 1939-ben postaügyi miniszter. – II. 91, 95

WITOS, Wincenty (1874–1945) – lengyel politikus. A Lengyel Parasztpárt vezetője, 1920–21-ben, 1923-ban és 1926-ban miniszterelnök. 1933-tól Csehszlovákiában élt emigrációban, 1939-ben visszatért Lengyelországba, ahol az összeomlás után a németek letartóztatták, majd 1941-ben szabadon engedték. 1945 júniusában hajlandónak mutatkozott, hogy egy nemzeti egységkormány létrehozásáról tárgyaljon Moszkvában, súlyos betegsége miatt azonban már nem tudott elutazni, októberben meghalt. – II. 558

WITZLEBEN, Erwin von (1881–1944) – német tábornagy. 1939–40-ben az 1. hadsereg, 1940–41-ben a D hadseregcsoport parancsnoka, 1941-től 1942. márciusig a nyugati front főparancsnoka. 1938 nyarán részt vett a Hitler-ellenes szervezkedésben, és később is szoros kapcsolatot tartott fenn a különböző ellenállási körökkel. Az 1944. július 20-i, Hitler elleni merénylet egyik fő szervezője, siker esetén ő lett volna a német fegyveres erők főparancsnoka. A sikertelen merénylet után letartóztatták és kivégezték. – I. 107

WOLFF, Karl (1900–1984) – német SS-Obergruppenführer és a Waffen-SS tábornoka. 1933-tól Himmler személyi adjutánsa, Heydrich halála után 1942-től Himmler helyettese és fő összekötő tisztje Hitlerhez. 1943 szeptemberétől a háború végéig Észak-Olaszország katonai kormányzója, 1945 februárjától titkos fegyverszüneti tárgyalásokat folytatott a szövetségesekkel. 1945 áprilisában aláírta az olaszországi német csapatok kapitulációjáról szóló okmányt. Egy német bíróság 1946-ban négyévi börtönre ítélte, de csak egy hetet töltött fogságban. Az Eichmann-per (1961) után 1962-ben ismét letartóztatták, bíróság elé állították, és 1964-ben háromszázezer zsidó deportálásáért tizenöt évi fegyházra ítélték. – II. 580–581, 585–588

WOOD, Sir Kingsley (1881–1943) – angol konzervatív párti politikus. 1918-

tól képviselő, 1935-től 1938-ig egészségügyi, 1938-tól 1940-ig légügyi miniszter, 1940–1943 között pénzügyminiszter. – I. 140, 169, 180, 204–205, 356

WOODHOUSE, Christopher Montague (szül. 1917) – angol történész. 1943-tól ezredesi rangban a görögországi partizánokhoz küldött szövetséges katonai misszió vezetője. 1945-ben az athéni brit nagykövetség ideiglenes másodtitkára, 1946-ban a görögországi választásokat megfigyelő szövetséges misszió vezetője. – II. 439

WREN, Sir Christopher (1632–1723) – angol építész, az 1666-os nagy tűzvész után London újjáépítője. – I. 361

YBARNEGARAY, Jean (szül. 1884) – francia politikus. 1914–1940 között jobboldali képviselő, 1940 májusában államminiszter, majd a vichyi kormány tagja. Később aktívan részt vett az ellenállási mozgalomban, Németországba deportálták. – I. 300

YENCKEN, Arthur (1894–1944) – angol diplomata. 1940-től 1944-ig a madridi brit nagykövetség követi rangú tanácsosa. – I. 392

YOUNG, Desmond – II. 160

YOUNG, Sir Mark Aitchison (1886–1974) – angol kormánytisztviselő. 1941. szeptembertől decemberig Hongkong brit kormányzója és katonai parancsnoka, 1941-től 1945-ig japán hadifogságban volt. 1946 májusától 1947-ig ismét Hongkong kormányzója. – I. 632

YOUNG, Owen D. (1874–1962) – amerikai jogász, üzletember. 1924-ben a háborús jóvátételről rendezett nemzetközi konferencián C. G. Dawes mellett az Egyesült Államok képviselője, majd a Dawes-terv végrehajtásának főmegbízottja. Az 1929. évi jóvátételi konferencia elnökeként ő terjesztette elő az ún. Young-tervet, amely jelentősen csökkentette Németország jóvátételi kötelezettségeit. A tervet a német kormány elfogadta, Hitler hatalomra jutása után azonban Németország megtagadta a további jóvátételi fizetések teljesítését. – I. 29

ŻELIGOWSKI, Lucjan (1865–1947) – lengyel tábornok, politikus. 1925–26-ban hadügyminiszter, 1926–27-ben a hadsereg felügyelője. 1927–1939 között képviselő, a második világháború idején a londoni lengyel emigráns kormány tagja. – II. 556

ZERVASZ, Napoleon (1891–1957) – görög tábornok, politikus. 1942–1945 között a jobboldali partizánmozgalom, az EDESZ vezetője, 1945-től az általa alapított monarchista Nemzeti Párt vezetője. – II. 512

ZINOVJEV, Grigorij Jevszejevics (1883–1936) – szovjet politikus. 1919–1926 között a Komintern elnöke, 1926-tól az ún. „egyesült ellenzék" egyik vezetője a bolsevik pártban. 1934 decemberében letartóztatták és tízévi börtönre ítélték, majd 1936-ban a „trockista-zinovjevista terrorista központ" elleni első nagy nyilvános perben hamis vádak alapján halálra ítélték és kivégezték. – I. 90

Żymierski, Michał (Rola) (szül. 1890) - lengyel marsall és politikus. 1932-1938 között Franciaországban élt emigrációban, Lengyelország összeomlása után részt vett az ellenállási mozgalomban, 1944-től a népi hadsereg *(Armia Ludowa - AL)* főparancsnoka, a lublini kormány tagja. 1945-től 1949-ig nemzetvédelmi miniszter. - II. 562

Zsdanov, Andrej Alekszandrovics (1896–1948) - szovjet politikus. Sztálin egyik közvetlen munkatársa, 1930-tól 1948-ig az SZKP KB tagja, 1934-től titkára és a párt leningrádi első titkára. 1939-től a Politikai Iroda tagja, 1941–1943 között Vorosilov marsallal együtt Leningrád védelmét irányította, 1943-ban altábornagyi rangot kapott. 1944-től 1947-ig a finnországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke - I. 274

Zsukov, Georgij Konsztantyinovics (1896–1974) - a Szovjetunió marsallja. 1941-ben vezérkari főnök, 1941-től a honvédelmi népbiztos helyettese, 1941–1943 között a leningrádi, a középső, majd a délnyugati front parancsnoka, 1943-tól a fegyveres erők főparancsnokának (Sztálinnak) első helyettese. 1944–45-ben a Lengyelországot és Kelet-Németországot felszabadító szovjet offenzíva irányítója. 1945–46-ban a németországi szovjet megszálló haderő parancsnoka, 1953-tól 1955-ig honvédelmi miniszterhelyettes, 1955–1957 között honvédelmi miniszter. - II. 602, 608, 636

ANAKIM – a szövetségesek terve Burma visszafoglalására.
ATTILA – a vichyi Franciaország német megszállásának eredeti fedőneve, később Antonra változtatták.

BARBAROSSA – a Szovjetunió elleni német támadás.
BÁRSONY *(Velvet)* – annak a meg nem valósult tervnek a fedőneve, amelynek keretében 1942 végén angol–amerikai légierőt telepítettek volna a Kaukázusba.
BOLERÓ *(Bolero)* – a szövetségesek franciaországi partraszállását megelőző előkészületek.

CSŐÖNTVÉNY *(Tube Alloys)* – az angliai atombomba-kutatások.

DINAMÓ *(Dynamo)* – az angol–francia erők 1940. május 26.–június 4. közötti dunkerque-i evakuációja.
DRAGONYOS *(Dragoon)* – a szövetségesek dél-franciaországi partraszállásának (1944. július) fedőneve. A hadművelet eredetileg az Üllő *(Anvil)* nevet viselte.

ESZKIMÓ *(Husky)* – a szövetségesek szicíliai partraszállásának (1943. július 10.) a terve.

FÁKLYA *(Torch)* – a szövetségesek észak-afrikai partraszállása (1942. november 8.)
FEHÉR ÜGY *(Fall Weiss)* – a Lengyelország elleni német támadás (1939. szeptember 1.).
FÉLIX – a Gibraltár elfoglalására kidolgozott német terv.

HEURÉKA *(Eureka)* – Churchill, Roosevelt és Sztálin teheráni konferenciája (1943. november 28–30.).

JUPITER – a szövetségesek tervezett észak-norvégiai inváziója.

KERESZTESVITÉZ *(Crusader)* – az 1941. november–1942. január közötti észak-afrikai brit offenzíva.
KOBOLD *(Hobgoblin)* – annak a hadműveletnek a fedőneve, amelynek során a szicíliai partraszállást megelőzően 1943 júniusában a szövetségesek elfoglalták a szicíliai szorosban lévő Pantelleria-szigetet.
KVADRÁNS *(Quadrant)* – Roosevelt és Churchill első quebeci konferenciája (1943. augusztus 14–24.).

MANNA - az 1944. októberi görögországi brit intervenció.
MARITA - a Görögország elleni német támadás (1941. április 6.) terve, Hitler 1940. december 13-án kiadott 20. sz. hadműveleti utasítása szerint.
MEGTORLÁS *(Vergeltung)* - a Jugoszlávia elleni német támadás (1941. április 6.).

OROSZLÁNFÓKA *(Seelöwe)* - Anglia inváziójának német terve 1940 nyarán.
OSTORSZÍJ *(Whipcord)* - a szövetségesek szicíliai partraszállásának 1942-ben kidolgozott terve.
OTTÓ *(Fall Otto)* - Ausztria német megszállásának terve.
OVERLORD - az európai kontinens felszabadításának végleges fedőneve.

PORÖLY *(Sledgehammer)* - eredetileg egy 1942 végére tervezett franciaországi szövetséges partraszállás fedőneve, amelyet abban az esetben akartak végrehajtani, ha elkerülhetetlennek látszik a keleti front összeomlása. Később annak a tervbe vett hadműveletnek a fedőneveként használták, amelynek során a szövetségesek elfoglalták volna a Cotentin (Cherbourgi)-félszigetet és ott a Razzia *(Round-up)* megindításáig hídfőállást tartottak volna fenn.

RAZZIA *(Round-up)* - a német megszállás alatt álló európai kontinens 1943-ra tervezett felszabadítása, az Overlord egyik korábbi változata.

SZIGONY *(Trident)* - Churchill és Roosevelt 1943. május 12–15. között Washingtonban megtartott konferenciája.

TÁJOLÓ *(Compass)* - az észak-afrikai olasz hadsereg elleni brit támadás terve 1940 novemberében.
TIGRIS *(Tiger)* - annak az akciónak a fedőneve, amelynek során 1941 májusában egy brit konvoj a Földközi-tengeren áthajózva hadianyag-utánpótlást szállított a 8. brit hadseregnek Egyiptomba.
TORNÁSZ *(Gymnast)* - az észak-afrikai szövetséges partraszállás eredeti fedőneve, a hadművelet nevét később Fáklyára *(Torch)* változtatták.
TÚLNYOMÁS *(Supercharge)* - a második el-alameini csata idején a döntő áttörést eredményező brit támadás (1942. november 2–4.).

ÜLLŐ *(Anvil)* - a szövetségesek dél-franciaországi partraszállásának (1944. július) eredeti fedőneve, a hadművelet nevét később Dragonyosra *(Dragoon)* változtatták.

Térképmutató

A német és lengyel csapatok felvonulása 1939. 09. 01-ig I/161. old.
A lengyelországi hadjárat 1939. szeptember I/164. old.
A franciaországi hadszíntér 1940. május I/247. old.
Nagy-Britannia és Írország I/342. old.
A Szovjetunió elleni német támadás 1941. 06.22.-1942. 12. 20. I/549. old.
Az észak-afrikai hadszíntér 1940-1942 I/605. old.

A sztálingrádi csata 1942. 11. 20.-1943. 02. 02. II/151. old.
Az el-alameini csata 1942. 10. 23-25. II/155. old.
Az észak-afrikai hadműveletek 1942. 10. 26.-1943. 05. 13. II/179. old.
Hadműveletek Tuniszban 1943. február-május II/201. old.
A szicíliai és olaszországi hadműveletek 1943-1945. II/234. old.
A második front megnyitása 1944. 06. 06. II/395. old.
A nyugat-európai hadműveletek 1944. 06. 06.-12. 15. II/416. old.
A szovjet ellentámadás 1943-1944. II/431. old.
A délkelet-európai hadműveletek 1944. 08. 20.-1945. 02. 13. II/469. old.
Német támadás az Ardennekben 1944. 12. 16-25. II/504. old.
Szövetséges ellentámadás 1944. 12. 26.-1945. 02. 07. II/507. old.
A nyugati szövetségesek benyomulása Németországba 1945 II/580. old.
Szovjet offenzíva Berlin irányába 1945 II/601. old.
Németország összeomlása 1945 II/609. old.

Tartalom

IV. kötet / A sorsfordulat

Első könyv / A japán támadás

1 / Remények, aggodalmak 9
2 / Kudarc a sivatagban 10
3 / Az U-Bootok paradicsoma 14
4 / Amerikai győzelmek a tengeren. A Korall-tenger és a Midway-szigetek ... 27
5 / A sarkvidéki konvojok. 1942 40
6 / „Második frontot, azonnal!" 1942. április . 50
7 / Molotov látogatása 61
8 / A természetes kiválasztódás a stratégiában . 76
9 / Másodszor Washingtonban 77
10 / A bizalmatlansági indítvány 87

Második könyv / Afrika felszabadul

11 / Szorult helyzetben a 8. hadsereg 101
12 / Kairói utazás. Változások a katonai vezetésben 109
13 / Moszkva. Az első találkozás 118
14 / Moszkva. A kapcsolat megalapozása 130
15 / Szovjet „köszönöm". Sztálingrád 143
16 / Az el-alameini csata 153
17 / A „Fáklya" kigyullad 162
18 / A győzelem gondjai 181
19 / A casablancai értekezlet 185
20 / Oroszország és a nyugati szövetségesek .. 196
21 / A cél: Olaszország 214

V. kötet / A gyűrű bezárul

Első könyv / Olaszország kiesik

1 / Szicília elfoglalása. 1943. július–augusztus . 229
2 / Mussolini bukása 236

3 / A quebeci értekezlet 247
4 / Bonyodalmak de Gaulle tábornokkal 254
5 / Tengelytörés. 1943 ősze 264
6 / Hitler titkos fegyvere 272
7 / A moszkvai külügyminiszteri értekezlet .. 280

Második könyv / Teherántól Rómáig
8 / Teherán. A nyitány 299
9 / Társalgások és tárgyalások 314
10 / Egy zsúfolt nap Teheránban 326
11 / Teherán. Az eredmények 338
12 / Tito marsall és Jugoszlávia 353
13 / Felkészülés az „Overlord"-ra 367
14 / A támadás előestéjén 377

VI. kötet / Diadal és tragédia

Első könyv / A győzelem árhulláma
1 / A D-nap 393
2 / Normandiától Párizsig 405
3 / Pilóta nélküli bombázás 420
4 / Balkáni földindulás: orosz győzelmek ... 425
5 / Találkozás Titóval 432
6 / Róma. A görög kérdés 439
7 / Varsó vértanúsága 444
8 / Nyugat-Európa felszabadítása 459
9 / Egy moszkvai látogatás előjátéka 467
10 / Október Moszkvában 475
11 / Párizs 489
12 / Ellencsapás az Ardennekben 502
13 / Brit beavatkozás Görögországban 511
14 / Karácsony Athénben 519

Második könyv / A vasfüggöny
15 / Egy újabb találkozó előkészítése 531
16 / Jalta. Tervek a világ békéjére 537

17 / Jalta. Oroszország és Lengyelország.
A szovjet ígéret 552
18 / A lengyel vita 570
19 / Szovjet gyanúsítgatás 578
20 / Roosevelt halála 591
21 / A végső előretörés 592
22 / A német fegyverletétel 600
23 / Kínos közjáték 615
24 / Megnyílik a szakadék 621
25 / Végzetes döntés 632
26 / Potsdam. Az atombomba 639
27 / Potsdam. Lengyelország határai 654
28 / Beszámolóm vége 671

Churchill diadala és tragédiája / Gyarmati György 679
Függelék / Békés Csaba
Churchill életrajzi adatai 705
Névmutató 709
A fontosabb fedőnevek magyarázata 771
Térképmutató 773

Európa Könyvkiadó, Budapest
Felelős kiadó Osztovits Levente igazgató
Szedte és nyomta az Alföldi Nyomda
Felelős vezető Benkő István vezérigazgató
Készült Debrecenben, 1989-ben
A nyomdai rendelés törzsszáma 1570.66-14-1

A sorozatot Antal László szerkeszti

A védőborító és a kötésterv Urai Erika munkája
Műszaki szerkesztő Benkő Anna
Műszaki vezető Miklósi Imre
Készült 42,63 (A/5) ív terjedelemben
Össz. ISBN 963 07 4914 9
II. ISBN 963 07 4916 5

Emlékezések

A sorozat eddig megjelent kötetei:

Angela Davis / Életem
Pablo Neruda / Bevallom, éltem
Viktor Mann / Öten voltunk
Byron / Naplók, levelek
Károlyi Mihályné / Együtt a forradalomban (Illusztrálva)
Károlyi Mihályné / Együtt a száműzetésben (Illusztrálva)
Robert Graves / Isten hozzád, Anglia
Eizenstein / Premier plánban
Gábor Ferencné / Utazás a múltba
Ego sum gallicus captivus / Francia menekültek Magyarországon (Illusztrálva)
Nehru / India fölfedezése
Kafka / Naplók, levelek
Stefan Zweig / A tegnap világa
Találkozások Jeszenyinnel (Illusztrálva)
Paléologue / A cárok Oroszországa az első világháború alatt
Canetti / A megőrzött nyelv
Károlyi Mihály / Hit, illúziók nélkül (Illusztrálva)
Bakunyin / Gyónás (Illusztrálva)
Nagy Imre / Ahogy Csíkba megérkeztem... (Illusztrálva)
Barátok a bajban / Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945 (Illusztrálva)
Laurence Olivier / Egy színész vallomásai (Illusztrálva)
Bourgogne strázsamester emlékezései az oroszországi hadjáratról
Saint-Simon herceg emlékiratai
Gandhi / Önéletrajz
Herzen / Emlékek és elmélkedések
C. G. Jung / Emlékek, álmok, gondolatok
Klaus Mann / Fordulópont

Siqueiros / Úgy hívtak, hogy „Ezredes úr”
Thomas Mann / Naplók 1.
Jolın Kenneth Galbraith / Egy kortárs emlékei
Sauvageot / Magyarországi életutam
Dosztojevszkaja / Emlékeim
Churchill / A második világháború 1-2.

Előkészületben:
(A sorrend és a címek nem véglegesek)

Thomas Mann / Naplók 2.
Canetti / A hallás iskolája
César de Saussure / Törökországi levelek és útirajzok
Trenck Frigyes báró / Emlékezetes élettörténete
George Sand / Emlékek, naplók, levelek
Lev Tolsztoj / Naplók
T. G. Masaryk / A világforradalom

Trenck Frigyes báró / Emlékezetes élettörténete
George Sand / Emlékek, naplók, levelek
Lev Tolsztoj / Naplók
T. G. Masaryk / A világforradalom

Szász Béla

Minden kényszer nélkül

Szász Béla 1910-ben született Szombathelyen. Budapesti egyetemi évei alatt részt vett az illegális kommunista mozgalomban, megismerkedett Rajk Lászlóval, barátságot kötött József Attilával, Radnótival. 1937-ben emigrált Franciaországba, majd tovább Argentínába. 1946-ban hazatért, lapot szerkesztett, a Külügyminisztérium, azután a Földművelésügyi Minisztérium vezető munkatársa volt. 1949. május 24-én letartóztatták, a Rajk-per egyik mellékperében tízévi fegyházra ítélték. 1954-ben szabadult, rehabilitálták. Utána kiadói lektorként dolgozott. 1956. októberben ő mondta el a fogolytársak nevében a gyászbeszédet Rajk László temetésén; híres „Nem felejtünk!"-je azóta szállóigévé vált. 1957-ben, látva, hogy merre fordulnak a dolgok, családjával együtt ismét emigrált. Azóta Angliában él.

Híres műve, a *Minden kényszer nélkül* 1963-ban jelent meg külföldön magyarul, és nyomban utána számos fordításban bejárta a világot. A mű a Rajk-pernek és a körötte történt jogtiprásnak, súlyos törvénytelenségeknek döbbenetes krónikája. Lebilincselő ereje abban a szinte hűvös tárgyilagosságban rejlik, amellyel Szász Béla – aki a vizsgálati fogság és a fegyház öt esztendeje alatt megjárta a pokol legmélyebb bugyrait – az átélt iszonyatot ábrázolni képes.

A kötethez Zinner Tibor írt jegyzeteket és utószót.

Anna Dosztojevszkaja

Emlékeim
Emlékezések sorozat

A húszéves Anna Grigorjevna Sznyitkina igazi hőstettet hajtott végre, amikor férjhez ment a nála több mint kétszerte idősebb, súlyos, gyógyíthatatlan betegségben szenvedő íróhoz, aki emellett tele volt adóssággal, kötelezettséggel. Anna Grigorjevna, aki maga is bevallja, hogy korántsem testi vonzódás, sokkal inkább „észokok" késztették erre a házasságra, azoknak a nagyszerű orosz asszonyoknak lett méltó utóda, akik egy nagy eszme nevében képesek voltak magukat is áldozatul adni, és a vállalt sors mellett egy életen át kitartani.

Dosztojevszkaja (1846–1918) emlékezése az egyik legérdekesebb és legbővebb orosz memoár, amit íróról valaha is írtak. Egészen közelről láttatja benne a világirodalom egyik legnagyobb, máig vitatott egyéniségét, az embert, a férfit, a családapát.

A könyv gyors lefordítása a korai magyar russzisztika bravúrjai közé tartozott, hiszen *Dosztojevszkij özvegyének emlékiratai*-t Bonkáló Sándor fordításában már 1928-ban kezükbe vehették a magyar olvasók. A nemrégiben megjelent kiadás ennek korszerűsített, némileg bővített változata.

Anna Ahmatova

Prózai írások

„Az igazság és a költészet semmitől se fél, még a halhatatlanságtól se. Még ezt a megpróbáltatást is kibírja" - írja egy költőtársa Ahmatováról (1889-1966), aki az akmeizmustól az öregkori nemes egyszerűségig ívelő gyötrelmes pályáján, végül is, élete és a történelem sajátságos alakulása révén, orosz kortársai nagy nemzeti költőjévé vált. Halhatatlansága bizonyára csak a halála pillanatában öltött alakot előttük, fontosabb volt nekik, úgy tetszik, hogy meleg és bensőséges viszonyban lehettek egy olyan költő verseivel, aki független szellemével és erkölcsösségével az emberi tisztesség példájaként állt előttük.

Anna Ahmatova verseit többé-kevésbé ismeri a magyar olvasó. A megjelenő kötet a költőnő prózájából - önéletrajzi írásaiból, pályatársakról és a társművészetek hozzá közel álló alakjairól készült karcolatokból - ad válogatást. Szerepel a kötetben két Puskin-tanulmánya is a sok közül, mert Ahmatova a húszas évektől tulajdonképpen halála napjáig foglalkozott Puskinnal; hazájában az egyik legelismertebb Puskin-kutató.

A kötetet - egy Puskin-tanulmány kivételével, mely Pór Judit munkája - Kónya Lilla fordította.

AZ ATLANTI-ÓCEÁN ÁTTEKINTŐ TÉRKÉPE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

EURÓPA			AZSIA		AFRIKA			AMERIKA		
1 Ausztria	6 Magyarország	12 Lengyelország	18 Jemen	23 Szíria (Fr. mand.)	28 Aranypart (NBr.)	34 Sierra-Leone (NBr.)	39 Haiti	45 Panama		
2 Albánia	7 Görögország	13 Portugália	19 Kuvait (NBr.)	24 Transzjordánia (Brit mand.)	29 Spanyol Guinea (Rio Muni)	35 Togo (Brit mand.)	40 Guatamala	46 Salvador		
3 Belgium	8 Dánia	14 Románia	20 Libanon (Fr. mand.)		30 Spanyol Marokkó	36 Togo (Fr. mand.)	41 Honduras	—●— A PQ-konvojok útvonala		
4 Bulgária	9 Írország	15 Csehszlovákia	21 Palesztina (NBr. mand.)	25 Brit Szomália	31 Kamerun (Brit mand.)	37 Eritrea (Ol.)	42 Dominikai Köztársaság	⊢·⊢ országhatárok		
5 Nagy-Britannia	10 Luxemburg	16 Svájc	22 Aden protektorátus (NBr.)	26 Gambia (NBr.)	32 Kamerun (Fr. mand.)		43 Costa Rica	—·— gyarmatbirodalom határai		
	11 Hollandia	17 Jugoszlávia		27 Guinea (Port.)	33 Libéria	38 Brit Honduras	44 Nicaragua	—— főbb vasútvonalak		